BOUWKUNDIG
WEEKBLAD

DER

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

12e JAARGANG.

AMSTERDAM

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON.

1892.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

2 JANUARI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De ***WANDKALENDER voor het jaar 1892,*** ontworpen door den heer Paul J. de Jongh, te Amsterdam, zal binnen weinige dagen aan de Leden worden toegezonden, bij de 32ste aflevering van de Afbeeldingen van oude bestaande Gebouwen.

Het formaat van den Kalender maakt dit wenschelijk.

Met 1 Januari 1891 zijn als Gewone leden der Maatschappij toegetreden de Heeren:

H. H. Abeling, stucadoor, te Utrecht.
Eduard Cuypers, architekt, te Amsterdam.
Henri Evers, architekt, te Rotterdam.
Roelof Kuipers, architekt, te Amsterdam.
C. B. Posthumus Meijjes, architekt, te Amsterdam.
M. J. H. Roovers, bouwkundige, te Rotterdam.
Gemeente Teekenschool te Roermond.
Jan Vormer, bouwkundige, te Schiedam.

Als Kunstlievende leden zijn toegetreden de Heeren:

W. Alons, te Groningen.
A. Eisses, te Groningen.
G. J. van Lennep, te Haarlem.
A. J. Reijers, te Kampen.
C. H. Steenbeek, te Groningen.

AAN DE LEZERS.

Voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst is 1892 een jaar van groot gewicht, wijl zij daarin haar vijftig-jarig bestaan zal vieren.

Niet minder belangrijk natuurlijk is dus dat jaar voor het Bouwkundig Weekblad, als orgaan van die Maatschappij.

Het zij mij vergund, Heeren Leden der Maatschappij, U in het eerste nummer van dezen jaargang hierop te wijzen, niet zoozeer om u het feit van dien vijftigjarigen levensduur der Maatschappij op dit oogenblik in herinnering te brengen, als wel vooral en in de allereerste plaats om nog eens Uwe aandacht te vestigen op hetgeen het Bouwkundig Weekblad behoort te zijn, namelijk het orgaan niet alleen van de Maatschappij, maar ook van hare Leden, een blad, waardig staande naast de Maatschappij zelve en haar behulpzaam zijnde in de vervulling harer taak.

Wanneer U toch binnen kort, vóór de feestviering in Mei aanstaande, uit een bescheiden gedenkschrift zal blijken, wat de Maatschappij gedurende vijftig jaren heeft verricht, steeds getrouw aan hare roeping, dan zal het u duidelijker dan ooit worden, welk aandeel het Weekblad kan hebben in de taak der Maatschappij en hoe het dien arbeid op de doeltreffendste wijze kan vervullen.

Van de zijde der redactie wordt er daarbij ten overvloede op gewezen, dat het werk niet alléén mag rusten op de schouders van enkele Leden, die door het vertrouwen van het Bestuur der Maatschappij geroepen zijn om de redactie te vormen.

Integendeel, het werk behoort voor een groot deel in handen te zijn van de Leden der Maatschappij zelve, niet slechts om den arbeid der redactie te helpen verlichten, maar hoofdzakelijk om dat werk, den inhoud van het blad, aan veelzijdigheid te doen winnen, om door voorlichting uit ondervinding algemeen nut te stichten, om de belangen van het vak en de beoefenaars

daarvan, waar en wanneer het pas heeft, op de meest uitgebreide wijze te behartigen.

Volkomen overtuigd, dat alleen door samenwerking de beste arbeid is te verkrijgen, doet de redactie dus weder een ernstig beroep op de hulp van alle Leden der Maatschappij, met welke het mogelijk wordt het blad de zoo zeer noodige en gewenschte actualiteiten te doen bevatten, en om aan den inhoud ervan een voortdurende afwisseling te geven, die alle gedachte aan een plaatselijk blad blijve uitsluiten.

Allen die in de bevordering en ontwikkeling der bouwkunst belang stellen, worden dan ook uitgenoodigd door hunne welwillende medewerking een steentje bij te dragen, om dit blad de plaats te doen behouden, die het behoort in te nemen naast de Vereeniging waarvan het uitgaat, en om het te helpen volmaken.

C. T. J. Louis Rieber

DE EERE-PRIJSVRAAG VOOR EEN SCHOUWBURG, UITGESCHREVEN DOOR DE HAAGSCHE VEREENIGING „ARCHITECTURA."

Den 26sten en 27sten December waren in de achterzaal van het Zuid-Hollandsch koffiehuis te 's Gravenhage de antwoorden tentoongesteld, ingekomen op de Eereprijsvraag voor eenen schouwburg, uitgeschreven door de Haagsche Vereeniging „Architectura." Zooals men weet, bestond de jury uit den architekt van de Parijsche opera, den heer Charles Garnier, en uit de Hollandsche bouwmeesters dr. P. J. H. Cuypers en den heer A. Salm.

Er zijn niet veel antwoorden ingekomen, slechts drie; toch is dit concours niet onbelangrijk, daar de antwoorden over 't algemeen van goed gehalte zijn en zeer uiteenloopende opvattingen te zien geven.

In de zaal lagen ter inzage het rapport van den heer Garnier, en dat der heeren Cuypers en Salm. Eerstgenoemde eindigt zijne zeer gunstige beoordeeling met te zeggen, dat de mededingers in dit concours bewezen hebben, dat zij, onder leiding hunner meesters, de architectuur in Holland op een hoog standpunt houden. De Amsterdamsche juryleden achten de beoordeeling van hun Franschen collega, en de daaruit getrokken afleiding al te gunstig, en schrijven dit toe aan de groote beleefdheid van 't Fransche volk en aan de welwillende toegeeflijkheid, die aan groote mannen eigen is.

Moge de beoordeeling van den heer Garnier misschien wel wat kort en te optimistisch gestemd zijn, dat zijner Hollandsche kunstbroeders daarentegen, onderscheidt zich door echt Germaansche uitvoerigheid en degelijkheid. Beide rapporten zijn in dit Blad opgenomen. Wat de rangschikking der plannen betreft, zijn allen 't eens. De heeren Cuypers en Salm reiken de bekroning, het eere-diploma der Vereeniging niet uit, doch geven in overweging aan den ontwerper van het beste plan eene eervolle vermelding, met eene medaille van verdienste, te schenken.

De eerste rang is toegekend aan het ontwerp onder het motto: 1891, van den heer Ant. J. Sanders. Dit projekt maakt een flinken en degelijken indruk. De plattegronden zijn ruim opgevat. Een vestibule, waaraan vertrekken voor caisse, brandweer en politie gelegen zijn, geeft toegang tot een tweede vestibule of trapzaal, met aan weerszijden een monumentale dubbele trap. De zaal voor de toeschouwers heeft den gewonen verlengden halfcirkelvorm. Rechts en links van de zaal bevinden zich monumentale trappen, toegang gevende tot kleine foyers, terwijl verder nog twee escaliers de sûreté zijn aangebracht. De groote foyer bevindt zich boven de voor-vestibule en komt uit op een groot balkon, boven den doorrit.

De voorgevel, ontworpen in klassieke vormen met baroque motieven in de details, vertoont het conventioneele type van dergelijke gebouwen, en ziet er zeer goed uit. Boven den foyer is een groot en zeer flauw fronton aangebracht, waarvan de overgang in de horizontale kroonlijst niet aangenaam aandoet; het geheel wordt bekroond door een zeer drukke en zware attiek.

In het tweede plan ziet men een koepel, in vorm gelijkende op die van het Duitsche Rijksdag-gebouw. Men denkt, dat deze koepel aangebracht is boven de groote zaal, doch bij eene nadere beschouwing van den zijgevel, blijkt hij het groote trappenhuis te bekronen.

Op den achtergrond vertoont zich verder het hooge door een frontonlijn begrensde gebouw, waarin het tooneel zich bevindt.

Naar mijne opvatttng is een groot gebrek in den zijgevel, dat de zaal, die toch een der voornaamste bestanddeelen van het theater-gebouw vormt, veel te weinig geprononceerd is.

Ook de doorsnede maakt een zeer goeden indruk. Het groote trappenhuis en de zaal vormen een monumentaal geheel, en zijn in flinke, wel een weinig zware, klassieke vormen ontworpen. De behandeling van de voor-vestibule is wat armoedig tegenover de grandiose trapzaal.

De voorgevel is eene zeer fraaie penteekening, in de manier van de Duitsche architekten Lambert en Stahl of Bruno Schmitz. De zij en achtergevels zijn met „indelible brown ink" geteekend, de doorsnede gewasschen in een mooie groenachtig-geele tint.

Voorts is er een flink geteekend tracé van den voorgevel aan toegevoegd.

Het in de tweede plaats in aanmerking komend ontwerp is van de hand van den heer W. C. Bauer. De opvatting hiervan is totaal verschillend met die van het vorige ontwerp. De eerste indruk, die een ieder er van krijgt, is die van een Eden-theater of van een tijdelijk gebouw voor eene tentoonstelling. Ook maakt het door de sterke vertikale verdeeling eenigszins het effect, geconstrueerd te zijn uit ijzer met vullingen van steen of terra-cotta, zooals op de jongste Parijsche tentoonstelling het Palais des Beaux-Arts.

De gevels hebben een zeer origineel en fantastisch karakter, en in de détails herkent men Moorsche en laat-Gothische motieven. Het geheele gebouw met zijn tal van koepels en gebogen daken, doet denken aan 't een of ander monument der Byzantijnsche kunst, b. v. (toute distance gardée) aan de San Marco te Venetië.

Niettegenstaande den grooten rijkdom en de overlading, vormt de gevel toch een rustig geheel. De zware bovenbouw boven het middengedeelte is echter minder fraai van vorm.

Bij de samenstelling der plattegronden schijnt bovenal gelet te zijn op een pittoreske gevelverdeeling. Zij

hebben, ofschoon zeer handig in elkander gezet, iets gezochts (un plan contourné, zooals de heer Garnier zeer juist opmerkt). Om een voorbeeld te noemen: in 't midden van den voorgevel heeft men eene groote vestibule met aan weerszijden monumentale ronde trappen. Boven de vestibule bevindt zich een foyer, waarboven nog een kleinere voor het amphithéatre. Deze trappen komen op de hoogte der eerste verdieping in den voorgevel rond te voorschijn, doch zijn op den beganen grond rechthoekig begrensd, waardoor vier geheel doellooze ledige ruimten zijn ontstaan. Blijkbaar was het den ontwerper hier alleen te doen eene aardige en schilderachtige oplossing van het vierkant naar het rond aan te brengen.

Links van de schouwburgzaal, die eenen halfcirkelvorm heeft, bevindt zich op den beganen grond een vestibule met „grand escalier" Boven deze vestibule ligt weer een foyer. Links van de zaal op de eerste verdieping een rooksalon, waaronder op den beganen grond een groot café. Om de zaal loopen op de verschillende étages breede corridors, die met een ronden hoek aan den voorgevel uitkomen.

De architectuur der zaal doet in hare hoofdverdeeling, door groote kolommen met bogen verbonden, denken aan die van de Parijsche opera; de binnenarchitectuur is verder echter geheel in overeenstemming met die der façades en bewonderenswaardig volgehouden.

Het teekenwerk is schetsmatig behandeld, maar hoogst artistiek en chic uitgevoerd. De gevels zijn in een zeer fijnen transparanten toon geaquarelleerd. Ook de doorsnede, waarin een kijkje gegeven wordt in het trappenhuis, den foyer, de zaal en het tooneel, waar de decoraties reeds gereed staan, is magnifique behandeld; de loge avant-scène is een waar juweeltje.

Het geheele ontwerp gelijkt een Oostersch paleis uit de Duizend en één Nacht, een paleis van Aladdin, gebouwd van porphyr en agaat, en getooid met kostbare steenen.

Werd den ontwerper opgedragen zijn project in werkelijkheid uit te voeren, zoo vrees ik echter, dat hij nog wel eens met groote moeielijkheden zoude te kampen hebben.

Het derde plan, motto „Théatre Libre", is van de hand der bij prijsvragen zoo gunstig bekende combinatie van de heeren A. W. van Malsen en W. L. Brückmann. Ook dit ontwerp onderscheidt zich door groote oorspronkelijkheid, die zich voornamelijk uit in het denkbeeld, dat aan de plattegronden ten grondslag ligt. Doch hiermede houden de verdiensten dan ook op, want het denkbeeld is alleen aangegeven, niet opgelost en voldoende uitgewerkt; terwijl het geheele plan ruw en slordig ontworpen is, en den indruk geeft, dat het den ontwerpers aan tijd ontbroken heeft om hunne denkbeelden genoegzaam te ontwikkelen. In dit project is namelijk het hoofdmotief, de toeschouwers-ruimte, met zijn ronden vorm, goed in den gevel aangetoond, zooals o. a. bij het theater te Dresden ook gedaan is. Vooral bij het oude hof-theater van Gotfr. Semper was dit goed doorgevoerd.

Een gebrek in het plan is het ontbreken van een hoofdtoegang; de kelderachtige ingang in 't midden van den voorgevel kan toch bezwaarlijk als zoodanig gelden. De zaal heeft een hoefijzervorm, en doet betwijfelen of op alle zitplaatsen wel van een voldoend uitzicht op het tooneel kan genoten worden.

Om de zaal zijn gegroepeerd verschillende trappen in verband met de corridors. Van de eerste etage komt men onmiddellijk op een groot terras, waaronder op den beganen grond toegangen, dienstvertrekken, enz. zijn aangebracht.

De ruimte onder de groote zaal is geheel ingericht voor garderobe. Verder zijn links en rechts van de zaal vleugels aangebouwd, waarin vestibules met trappen, en boven de vestibules op de hoogte van de eerste verdieping, foyers. De bezoekers, die door deze toegangen binnen komen, zullen echter toch altijd naar beneden moeten afdalen, om van de garderobes gebruik te maken.

De architectuur der gevels vertoont klassieke vormen met motieven, die denken doen aan de Nouvel-Opéra. De onderdeelen zijn echter overdreven zwaar. Machtige rood granieten kolommen met bronzen kapiteelen dragen een kolossaal hoofdgestel, waarboven een attiek van maar even 6 M. hoogte. Tusschen deze kolommen zijn groote, door halve cirkels gesloten openingen aangebracht, die met uiterst eenvoudige en nuchtere chambranles zijn omkleed.

Deze openingen worden horizontaal onderverdeeld door de verdiepingen der verschillende rangen. De architectuur der zijvleugels ziet er, tegenover den plompen middenbouw, uit als ware zij op eene kleinere schaal ontworpen.

De zaal is bekroond door een zeldzaam leelijken koepel, die den vorm heeft van een ingedeukten trommel, terwijl op den achtergrond zich het hooge gebouw van de scène verheft, waarop een beeldengroep geplaatst is van pl. m. 10 M. hoogte, die den heelen bouw dreigt te verpletteren.

Ook de architectuur der andere gevels is leelijk. De decoratie der intérieurs, waarvan de zaal door een koofvormig plafond van onaangenamen vorm wordt overspannen, is tamelijk armoedig.

De voorgevel is geaquarelleerd, maakt een eenigszins somberen indruk, doch is handig gedaan. Overigens is het teekenwerk van zijgevels en doorsneden slordig, en onaf. Voorts is er nog een gevel-tracée aan toegevoegd.

Het is zeker jammer dat niet meer architekten aan dezen wedstrijd hebben deelgenomen; doch desniettegenstaande was de tentoonstelling zeer bezienswaardig.

B.

PRIJSVRAGEN.

De jury voor de Eere-Prijsvraag, uitgeschreven door de »Vereeniging Architectura« te 's Gravenhage, heeft de onderstaande rapporten over de drie ingediende ontwerpen uitgebracht.

Het rapport van den heer Garnier ging vergezeld van den volgenden brief, die als toelichting hierbij wordt overgenomen.

PARIS, 24 Oct. 1891.

Monsieur le Président!

J'ai l'honneur de vous envoyer l'avis que vous avez bien voulu me demander sur trois projets de Théâtre.

J'ai dicté mon rapport, car ma main droite me refuse sa service en ce moment.

Un programme, n'ayant pas été donné pour ce théâtre, le jugement est fait au point de vue artistique plutôt qu'au point de vue pratique. Quand mon rapport a été arrêté et dicté, j'ai fait venir plusieurs de mes confrères de l'Institut chez moi, et leur ai fait voir les trois projets. Ils ont été unanimes dans la con-

firmation de mon opinion. C'est donc, non seulement mon avis que je vous communique, mais encore celui de mes confrères de l'Académie des Beaux Arts. Veuillez recevoir, Monsieur le Président, l'assurance de mes bons sentiments confraternels.

Pour Mr. CHARLES GARNIER.
(*signé*) L. CH GARNIER.

Het rapport zelve, luidt als volgt:

A Mr. le Président de:
»*Vereeniging Architectura*» te 's Gravenhage.

PARIS, 24 Oct. 1891.

Monsieur le Président.

Pour remplir la mission dont vous avez bien voulu m'honorer, je crois devoir iustifier, par quelques explications sommaires, l'ordre dans lequel je puis classer les trois projets de Théâtre, que vous m'avez adressés, soit: N°. 1, 1891, N°. 2, *Fiat* en N°. 3, *Théâtre libre.*

En l'absence de tout programme, ces dessins ne peuvent être jugés que sur leur valeur intrinséque d'art et de composition; il s'agit d'un théâtre théorique, abstraction faite de toute disposition de terrain, de conditions particulières imposées, enfin, d'un exercice académique. C'est dans cet ordre d'idées que je tâcherai de formuler critiques et éloges, les derniers devant l'emporter sur les premières dans un ensemble, où se révèlent des talents variés, des natures très différentes.

Le N°. 1 (1891) l'emporte surtout par l'ampleur architecturale de la composition. Le plan net, largement conçu, donne des accès aisés et simples. Le grand vestibule, l'atrium avec le double escalier, offrent des combinaisons architecturales, que traduisent des coupes très-décoratives, et la salle, qui leur fait suite, présente une disposition très-monumentale, bien différente des vestibules, qui la préparent. L'artiste s'est préoccupé, sans rien sacrifier des nécessités d'une grande scène, proportionnée au vaste édifice, qu'il a combiné, de composer ses façades latérales avec un juste sentiment de la pondération, sans symétrie inutile. La façade postérieure n'a pas été non plus négligée. En résumé, ce remarquable projet vaut surtout par un grand caractère d'unité et un ensemble imposant d'architecture bien composée et même bien étudiée.

Les qualités du No. 2 (*Fait.*) sont d'un ordre tout différent.

La fantaisie, la variété, l'ingéniosité de combinaisons compliqunées, sont les dominantes de cette composition.

En imaginant les diverses parties de son édifice séparées, au lieu de les grouper, comme dans le projet précédent, ce concurrent s'est privé des effects de puissance et a cherché, l'imprévu. Ses façades et ses coupes, d'une architecture légère, ouverte, pleine de brio, sont bien d'accord avec ce plan contourné, et chacun des arrangements, quand on les considère séparément, dénote chez leur auteur une grande souplesse. Mais, malgré le talent, que l'on remarque dans ce projet, c'est le défaut d'ensemble surtout qui constitue la principale critique à faire. Je ne citerai que pour mémoire l'insuffisance des dépendances de la scène, puisque l'absence de programma ne crée pas, à cet égard, de données précises.

No. 3. (*Théâtre libre.*) Sans avoir la sûreté de combinaisons, l'étude et l'acquit du premier, non plus que l'abondance imaginative du second, ce projet se recommande par une idée ingénieuse, pratique, et capable de produire de beaux effects de perspective. C'est la combinaison des nombreux escaliers disposés autour des couloirs de dégagements de la salle.

Cette donnée, developpée avec plus d'expérience, pouvait fournir une composition de premier ordre. Insuffisamment exprimée par l'étude du plan et des coupes et d'ailleurs doublée de façades trahissant trop de hâte dans l'étude, elle m'a paru ne mériter que le troisième rang. Je n'insisterai pas sur le manque du développement de la scène et surtout sur celui de ses dépendances, dans leurs rapports avec la partie affectée au public, pour les raisons signalées précédemment.

En somme, Monsieur le Président, il convient de terminer ces observations par de sincères félicitations sur l'ensemble du concours, sur lequel vous m'avez appelé à donner mon avis et de vous prier d'en rapporter le temoignage à leurs auteurs.

Je désirerais que ces félicitations fussent portées à la connaissance des concurrents, qui ont prouvé que, sons la direction de leurs Maitres, ils maintiennent l'architecture en Hollande à un rang élevé.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, l'assurance de mes sentiments confraternels.

Het rapport met begeleidend schrijven der beide Nederlandsche jury-leden is van den volgenden inhoud:

AMSTERDAM, den 12den December 1891.

WelEdele Heeren.

Bijgaand hebben wij de eer U terug te zenden de ingekomen antwoorden op de door uwe Vereeniging uitgeschreven *Eere-prijsvraag*, zijnde de 3 ontwerpen N°. 1, 1891; N°. 2, *Fiat* en N°. 3, *Théâtre Libre*, benevens een programma en een schrijven dd. 24 October 91 van den Heer Charles Garnier, bevattende zijne beoordeeling.

Wij kunnnen niet ontkennen, dat het resultaat der prijsvraag ons heeft teleurgesteld, daar er slechts drie antwoorden zijn ingekomen, terwijl bij andere prijsvragen het aantal medewerkers steeds zoo groot was. Wellicht heeft de belangrijkheid van het onderwerp en het gemis van geldelijke belooning, menig jong kunstenaar teruggehouden, die anders zijne krachten zou beproefd hebben om eene eervolle plaats in een dergelijken prijskamp te erlangen.

Het oordeel van den beroemden bouwmeester Charles Garnier over de 3 ontwerpen en de daaruit getrokken afleiding omtrent den stand der bouwkunst in Nederland, is, naar ons oordeel, al te gunstig, maar wij moeten dit toeschrijven aan de groote beleefdheid aan het Fransche volk eigen, en tevens aan de welwillende toegeeflijkheid, die aan groote kunstenaren ten opzichte van hunne minderen eigen is.

Wat echter het oordeel betreft van den heer Garnier, omtrent de rangschikking der 3 ontwerpen, zoo zijn wij het geheel en al met hem eens, en geven dienovereenkomstig hierbij ons gemotiveerd oordeel over deze drie ontwerpen.

Met alle Hoogachting, de Jury-leden
(*get.*) P. J. H. CUYPERS.
(») A. SALM GBZN.

Rapport van beoordeeling van de 3 antwoorden ingekomen op de *Eere-Prijsvraag*, uitgeschreven door de »*Vereeniging Architectura*" te *'s-Gravenhage.*

N°. 1, 1891. Dit ontwerp en hoofdzakelijk het eenvoudig en »*schijnbaar*" goed gedacht *plan*, maakt direct een flinken indruk. Bij nadere beschouwing evenwel gaat veel van de illusie verloren. De breed gedachte toegangen aan de zijgevels met monumentale trappen b. v. voeren slechts naar een paar avant-scènes. De voornaamste rangen bezitten gebrekkige toegangen en ongemakkelijke trapjes, vergeleken bij de lagere rangen.

Afzonderlijke toegangen voor de »fauteuils d'orchestre" zijn niet aangebracht, enz.

't Is met het ontwerp gegaan als met het teekenwerk, dat noch artistieke schetsen, noch netteekeningen zijn; er is niet de noodige zorg en studie aan besteed, en wat vluchtig behandeld: o. a. de bij het Programma gevraagde dwarsdoorsnede — waarmede natuurlijk stilzwijgend bedoeld werd: aanzicht tooneel-opening met avant-scènes enz. — is nu door het tooneel genomen om er zich maar af te maken, terwijl dit onbeduidend schetsje best achterwege had kunnen blijven. Daar de hoofdgedachte echter goed is, zou met een weinig moeite er zeker een *zéér* goed geheel van zijn te maken.

In verband met den inhoud van het programma maakten wij de volgende opmerkingen.

De *hoofd-entrée* voor rijtuigen en voetgangers is gecompliceerd, de *entrées aan de zijgevels*, zooals gezegd te monumentaal voor de »loges d'avant-scène"; eene marquise boven de ingangsdeur ware voldoende.

Door de noodtrappen voor uitgangen in te richten zou de dispositie kunnen blijven; de garderoben zouden dan evenwel daarnaar moeten verplaatst worden.

De verspreide *Eentrées-tooneel*, voor orkest, koor, (figuranten?) en artisten zijn moeilijk voor de contrôle. De oprit aan den achtergevel doet dáár den gemeenschappelijken entrée veronderstellen, terwijl het nu een kostbaar, tamelijk onnut accessoire is, evenals de beide trappen aan den achtergevel, die in plan evenwel niet voorkomen.

De *Vestibule* en het *Trappenhuis* zijn ruim en monumentaal. Het bovendeel is echter zeer zwaar behandeld, bij het onderdeel vergeleken.

De toegangen met de daarbij behoorende *trappen* naar 1e en 2e loges zijn met de schuine treden ongemakkelijk en gebrekkig, vergeleken bij de monumentale trap voor foyer- en galerij-bezoe-

kers en de waarschijnlijk ter wille der symetrie, ontworpen trappen naar de avant-scènes. Een gereserveerde toegang voor het hoofd van Staat of Gemeente ware dáár voldoende geweest. De overige »loges d'avant-scène" moeten ook van uit de zaal toegankelijk zijn, en de »loges d'artistes" ook van uit het tooneel.

Het gevraagde *aantal plaatsen* is ruim aanwezig (320 parterre) waarbij de »fauteuils d'orchestre" niet zijn aangewezen, of waar afzonderlijke toegang voor aanwezig is; 138, 1e loges; 136, 2e loges; 198, 3e galerie, pl. m. 800 te zamen, zoodat de heele Promenoir nog overschiet. De *zaal* zelf is erg hoog en 't onderdeel te klein of liever 't bovendeel te zwaar in afmeting en conceptie.

De *groote foyer* is goed geplaatst. De beide andere foyers zijn geheel gescheiden van het monumentale trappenhuis en galerijen, daarentegen niet te bedienen van uit de buffetten. De *garderobes* in de groote vestibule, waarschijnlijk voor de 1e rangen, zijn niet goed geplaatst, behooren zich in elk geval *achter* de contrôle en »caisse" te bevinden, of wel bij de loges in de couloirs, dat evenwel uit de bijschriften niet op te maken is, te meer daar de garderobe voor de galerij-bezoekers het geriefelijkst geplaatst, en wèl aangegeven is.

Retirades zijn meer of min gelukkig aangebracht, verlicht of geventileerd.

Het *Tooneelgebouw* is ruim en groot. Te veel gescheiden evenwel zijn repetitiezaal en foyer-Directie en Personeel, Politie en Brandweer, en de beide Portiersloges. De enkele en dubbele loges en gezamenlijke kleedruimten voor eerste artisten-ondergeschikten en figuranten hadden wat meer verschillend van afmeting kunnen worden.

Het ensemble van de gevels vormt een vrij goed geheel. Ook hier zouden verschillende verbeteringen zijn aan te brengen en vooral meer eenheid gewenscht zijn.

Om niet te uitvoerig te worden, blijven de ondergeschikte détails onbesproken en stippen wij slechts even aan: het minder gelukkig aangebracht fronton met balustrade-achtige bekroning aan den hoofdgevel;

de opvatting der raamopeningen aldaar bij de zijvleugels; de verhoudingen der verschillende deuren en ramen, en groepeering, en de daarvan doorgaande, en afgebroken lijst-geledingen; en de niet altijd gelukkig gekozen decoratieve versieringen.

Ook de aangebrachte uithollingen tot het afronden der hoeken van het gebouw moeten afgekeurd worden.

Daar het Programma het aangeven der verlichting niet eischte, ware het beter, dat deze achterwege ware gebleven, als nu op de lengte-doorsnede b. v. is aangetoond.

No. 2. *Fiat.* Ontwerper heeft oorspronkelijk willen zijn, geen gewijzigd »Nouvel Opera"-plan en geen bestaande schouwburg-gevels tot voorbeeld genomen.

Wat den *hoofdgevel* aangaat, geïnspireerd door Byzantijnsch, Indische, flamboyant, gothiek-motieven, maakt deze meer den indruk van een tentoonstellingspaleis (waar de behandeling der teekening ook zeer toe meewerkt, aangezien een en ander bij vluchtige beschouwing geheel van ijzer schijnt te zijn geconstrueerd) dan wel van een *schouwburg.*

De grillige lijnen zijn ook in het plan terug te vinden, waardoor bij de corridors b. v. onaangename trappen ontstaan, gevaarlijk bij paniek of uitgang, en hinderlijk bij de circulatie.

Entreés voor voetgangers en rijtuigen zijn gescheiden, dat zeer geriefelijk is, geen gevaar oplevert, en daar er voor de laatste één is, bij groote drukte voor politie, verkeer en contrôle gemakkelijk is.

De toegang tot het tooneel is goed aangegeven, terwijl het overweging zou verdienen de trappen, gereserveerd voor de artisten, ook door de onderste verdieping heen te voeren met nooduitgangen op straat, en verbonden met den hoofdingang.

Het aantal plaatsen in de *schouwburgzaal* is goed verdeeld, en de ruimte zelf op decoratief effect behandeld.

De Foyer en Rookkamer (genre Eden-Théatre) liggen zeer ver uit elkander. De koffiekamer is nu meer een *Café* om over dag te exploiteeren, *met* woning voor den buffetpachter, waar »*concierge*" is ingeschreven, en dat bepaald niet bij het programma bedoeld is, — eveneens als de »*bar*" van het amphithéatre 5 Meter daarboven gelegen, waar zeker de torenbouw ter wille van den gevel en de ± 12 M. hooge vestibule op de 1e étage de schuld van zijn,

Een dergelijke minder goede distributie komt ook voor bij het tooneelgebouw, waar 2 repetitie-kamers zijn aangebracht, omdat de ruimte daar nu eenmaal aanwezig was.

Garderobes voor het publiek, *kleedkamer* voor artisten en *Retirades* zijn voldoende aanwezig. De *politiepost* goed geplaatst, de *brandweerpost* met installatie van stoommachine (?) minder goed begrepen. Reservoirs of brandkranen, aangesloten met een eventueel aanwezige waterleiding en verblijf voor de brandwachts was zeker de bedoeling.

De inrichting, wat uitgebreid, zou dienst kunnen doen tot het drijven van dynamo's en voortbrengen van Electrisch licht. Een dwarsdoorsnede is niet aanwezig, evenmin een détail op groote schaal.

Eene travée van den voornaamsten gevel ontbreekt, alle teekeningen zijn voorts schetsmatig behandeld.

N°. 3. *Théâtre Libre.* Evenals bij N°. 2 is er naar gestreefd een ensemble te maken geheel verschillend van de gewoonlijk gevolgde vormen, den hoofdvorm van de zaal, de trappen als bij de arena's en circussen toegepast, enz. enz.

Het gevolg daarvan was, dat er verschillende moeilijkheden ontstonden, hetgeen direct blijkt uit de façade.

Het middendeel toch is volstrekt niet in verhouding met de zijvleugels als ware het op veel grooter schaal dan deze uitgewerkt. Eenmaal in de war met de verhouding spruit het een uit het ander voort, als de bijna 3 Meter hooge balustrade, cartouches van 4 Meter daarbij; de 10 Meter hooge middengroep, enz.!

Was de zijgevel wat meer afgeteekend, zoo zouden deze wanverhoudingen, die de eenheid verbreken, meer in het oog vallen. Zij- en achtergevel zijn voorts ook zeer zwak van conceptie. Was het gebouw perspectivisch voorgesteld, zoo zou voorzeker de koepel voor het oog ook in de schouwburgzaal gezakt zijn.

Wat de indeeling betreft zoo is er geen *hoofd-entrée.* De kelderachtige ingang met marquise zal daar toch geen aanspraak op maken? De beide paviljoenen, op zijde symetrisch aangebracht, kunnen dit gemis niet vergoeden.

De toegangen tot het tooneel zijn voldoende ruim, doch niet voldoende gecontroleerd.

De *toeschouwersruimte* is niet slecht van verhouding doch arm gedetailleerd, de *foyer* klein in verhouding tot het buffet aan de tegenovergestelde zijde van het gebouw.

De *garderobe* beneden als bij het Dresdener Concerthuis, alleen dan goed, wanneer alle bezoekers beneden ingaan. Zij die gebruik maken van de opritten der rijpaviljoenen vinden geen garderobe, tenzij zij naar beneden gaan, of wel worden de kleederen in de couloirs opgehangen?

De bijschriften geven daaromtrent ook hier geen inlichtingen.

De inrichting der *retirades* is, vergeleken bij de groote ruimten daaraan toegekend, toch gebrekkig.

Het *tooneel* met accessoires is zeker onvoldoende, een *foyer* voor de artisten, zoo groot als de kamer van de Directie, iets grooter dan één kleedkamertje, een kwart van de keuken (?), niet wel overdacht. Het teekenwerk is over 't algemeen slordig en niet af.

Een kleurtje en tintje hier en daar, door eene met aanleg begaafde hand aangebracht, haalde dit gelukkig wat op, — terwijl het bijgevoegd détail de minder goede eigenschappen van het project niet weg neemt.

Het is hoogst betreurenswaardig, dat hoewel de heer Garnier in de zaak gemengd is, vele goede krachten te huis bleven.

Daartegenover staat, dat de 3 ontwerpers een woord van hulde verdienen voor hunne pogingen en hunnen arbeid. 't Is geen kleinigheid, om een *schouwburg project* te maken! en wij gelooven, dat op den ingeslagen weg van studie en onderzoek voortgaande de ontwerpers een goede toekomst tegemoet gaan.

Lof verdient No. 1 over de ruime opvatting en eenvoudige plan-verdeeling, en de 2 laatsten — (waarbij *Fiat* toont een handig teekenaar te zijn) omdat er veel eigen gedachte en oorspronkelijks in te erkennen is.

Mochten wij de personen kennen dan zouden wij hun den welgemeenden raad geven, zich niet *te vroeg* als *uitgeleerd* te beschouwen en ook te willen luisteren naar de vingerwijzing der ouderen, vooral in den tegenwoordigen tijd, waar de ouderen met de nagelaten monumenten eenvoudig door de nieuwe richting als ouderwetsch op zijde worden gesteld.

Garnier is ook die meening toegedaan, waar hij toch spreekt van »sous la direction, bien dirigée, de leurs *Maîtres.*"

Dan valt er nog iets op te merken:

Een artistieke schets of een slordig afgemaakt ontwerp zijn niet synoniem.

Voor een Eere-prijsvraag waar behandeling van het teekenwerk vrijgelaten is, wordt òf het eerste of net-teekenen verlangt.

Dat de medewerkers ook *dit* nog willen ter harte nemen:

Een langzamerhand aangenomen gewoonte van slordig teekenwerk voert tot dito overdachte ontwerpen, dito constructie en later slordige uitvoering, en het geheel tot een treurig eind.

2° worden moeielijke punten bij een ontwerp hier en daar opgelost met een aardig tintje schaduw of stipje dekwit, zij zijn daardoor niet van de baan geschoven, doch komen bij het uitwerken en de uitvoering weer terug om opgelost te worden.

Is er vroeger »overheen geloopen", dan kost het later gewoonlijk zeer veel tijd en moeite om eene geschikte oplossing te vinden, *als* er dan eene te vinden is, dat vaak blijken zal onmogelijk te zijn, zonder veel kosten en verandering van bestaande zaken.

Conclusie:

Overeenkomstig het voorstel van den heer Charles Garnier stellen wij in rang van verdienste: No. 1, 1891; 2, Fiat en 3, Théatre libre.

Ofschoon de ondergeteekenden de verdiensten van het *eerst* in rangorde geplaatst ontwerp, geteekend 1891 niet miskennen, zooals ook uit hun eenstemmig oordeel blijkt, zoo meenen zij echter, dat men het *eere-diploma* aan een dergelijk werk *niet* kan toekennen.

Zij stellen daarom voor om eene *eervolle vermelding met medaille van verdienste* aan den ontwerper toe te kennen (of diploma).

De Jury-leden

AMSTERDAM. (*get.*) P. J. H. CUYPERS
19 December 1891. (*get.*) A. SALM, G. BZN.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN. 18 December. Onder de ingekomen stukken kwam voor eene missive van de afdeeling Leiden, mededeelende, dat aan het Hoofdbestuur der Maatschappij is aangeboden de som van *f* 100 voor eene uit te schrijven prijsvraag, ter bekoming van een uniform getuigschrift voor de Afdeelingen.

Wanneer dit diploma voor verschillende doeleinden kon dienen, dan wordt besloten, het door Leidens bestuur gedane te ondersteunen en 1/7 gedeelte der kosten te betalen uit de onvoorziene uitgaven van 1892.

De aftredende bestuursleden, de heeren Sips en Eisses, worden herkozen en verkozen de heer Alons.

De begrooting voor 1892 werd overeenkomstig 't voorstel van 't bestuur vastgesteld op een ontvangst en uitgaaf van *f* 69.— De Voorzitter zal genieten voor het beschikbaar stellen van weekbladen en tijdschriften voor leercirkel en leestafel ¼ der kosten.

De lezingen van den heer Molenaar wordt wegens ziekte uitgesteld. De Voorzitter geeft een overzicht van de belangrijkste onderwerpen voorkomende in bovengenoemde geschriften. Daarna werden adsistenten gevraagd voor de openbare kunstbeschouwing en leestafel in een van de lokalen der gemeentelijke burgerscholen, Zondag van 10—3 uren te houden, de platen van 't Maandblad voor teekenonderwijs bezichtigd en de flink bezochte vergadering met dank voor de opkomst gesloten.

AFDEELING 'SGRAVENHAGE, 18 December 1891. Door ongesteldheid van den Voorzitter, den heer H. J. Mondt, werd de vergadering geleid door den heer P. du Rieu, Vice-Voorzitter. Na lezing en goedkeuring der notulen, werd overgegaan tot ballotage der heeren N. Molenaar en P. Gugelot, welke beiden als leden der Afdeeling werden aangenomen. Vervolgens kwamen aan de orde verschillende huishoudelijke werkzaamheden, in gevolge art. 11 van het afdeelings-reglement. In de eerste plaats, benoeming van twee nieuwe bestuursleden, ter vervanging van de heeren H. J. Mondt en P. Tirion, die volgens den rooster aan de beurt van aftreding waren. In hunne plaats werden gekozen de heeren W. B. van Liefland en J. van Sluis. Alsnu moest uit het wederom voltallig geworden Bestuur een Voorzitter gekozen worden, waartoe der vergadering den heer P. du Rieu benoemde. De heeren Van Liefland, Van Sluis en P. du Rieu verklaarden zich bereid de opdracht te aanvaarden.

Tot leden der Commissie voor het verzamelen van stukken volgens art. 53 der Wet, werden op nieuw benoemd de heeren Frowein, van Nieukerken en Mutters.

Als afgevaardigden voor de Algemeene Vergaderingen der Maatschappij in Mei en September werden bij acclamatie benoemd de Voorzitter en Secretaris, en als plaatsvervangers de Onder-Voorzitter en Penningmeester.

Vervolgens kwam aan de orde de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het jaar 1891 en de begrooting voor het jaar 1892. Nadat eene Commissie van drie afdeelingsleden de rekening en verantwoording had gecontroleerd en in orde bevonden, bedankte de Voorzitter den heer Berden voor zijn uitstekend beheer en goede zorgen.

Als vijfde punt der Agenda kwam nu aan de orde het stellen van kandidaten voor den arbeidsraad, waartoe de vergadering koos: de achitekten, Ehnle en Stoffels; de patroons, Kramers en Klerkx en de werklieden, Heijer en Witzink. Als afgevaardigden naar de Algemeene Vergadering, alwaar de nieuwe leden voor den arbeidsraad moeten gekozen worden, benoemde de vergadering bij acclamatie de heeren: Pfeiffer, Lorrie en Aarsse.

Door den heer A. H. van Seters waren op de vergadering eenige zeer schoone monsters pyro-graniet tentoongesteld. De geschiedenis en de eigenschappen van dit nog zeer nieuw materiaal, werden door genoemden heer breedvoerig toegelicht. Behalve zijne groote hardheid is een groot voordeel van de toepassing, dat het niet door zuren wordt aangetast, wat met marmer wel het geval is. Daarbij bedraagt de prijs slechts een derde van dien van marmer. De bestanddeelen waarvan 't vervaardigd wordt, zijn vuurvaste steen en afval van steenen, waaraan een stof toegevoegd wordt om de adhaesie te vermeerderen. Deze stof wordt echter door de vervaardigers geheim gehouden. Op 't oogenblik bestaan er slechts 3 fabrieken waar het vervaardigd wordt, in Rusland, in Londen en te New-York, terwijl te Parijs nog eene kleine filiale bestaat.

Door den heer Van Seters worden pogingen aangewend om ook hier te lande eene fabriek op te richten.

Gepolijst zijnde, wedijvert dit materiaal met de schoonste marmersoorten, terwijl het in groven toestand gebruikt wordt om er keien van te vervaardigen. Daar de bijtende stoffen, in faecaliën aanwezig, er geen invloed op hebben, is het een uitstekende en duurzame bestrating.

Als 6de punt stond op de agenda nog vermeld: de behandeling van ingekomen antwoorden op de door het Hoofdbestuur der Maatschappij gestelde vragen, doch wegens het reeds vergevorderde uur werd de behandeling hiervan uitgesteld tot eene volgende vergadering. Niets meer aan de orde zijnde sloot de Voorzitter hierop de Vergadering.

Langs de wanden van de zaal waren tentoongesteld de antwoorden op de prijsvragen in 1890 uitgeschreven door de Maatschappij.

AFDEELING ARNHEM, 23 December 1891. Na opening van de vergadering door den Voorzitter, werden de notulen door den Secretaris gelezen, en goedgekeurd.

De brief van de firma Henri Huinck en Alex. Imhofe te Rotterdam, betreffende het bij hen te verkrijgen Kallkolith, bijtsmiddel voor eikenhout, werd door den Secretaris voorgelezen, en werd besloten deze met eenige gedrukte getuigschriften in handen te stellen van de Commissie voor de beantwoording der vragen door het Bestuur der Maatschappij gesteld.

Het verzoek van de Afd. Arnhem en omstreken van den Ned. Schildersbond aan heeren achitekten, om de diverse verfwerken afzonderlijk aan de schilderpatroons aan te besteden, per brief ter kennis aan de Afdeeling gebracht, lokte eenige samenspreking uit, terwijl door eenigen hun ondervinding en gevoelen hierover werd medegedeeld.

Het bericht van de Afdeeling Leiden, van 22 Nov. 1891, dat in de December vergadering van 't Bestuur der Maatschappij het voorstel zou worden behandeld, om als prijsvraag voor 1892 uit te schrijven, een ontwerp voor een Afdeelingsgetuigschrift, waarvoor 7 afdeelingen gezamenlijk een som van 100 gulden beschikbaar stellen voor geldelijke belooningen, werd voor kennisgeving aangenomen.

Nadat door den Penningmeester rekening en verantwoording was gedaan van zijn beheer over 1891, werden de hierop betrekking hebbende stukken door de heeren Bosch, Koorevaar en Holsum nagezien en in orde bevonden.

De twee bestuursleden Evekink en W. G. Lensink, die volgens den rooster moesten aftreden, werden herkozen.

De begrooting voor het volgende jaar, in een bestuursvergadering opgemaakt, werd door den Penningmeester toegelicht en vervolgens door de vergadering goedgekeurd.

Nadat de Voorzitter de vragen door 't Bestuur der Maatschappij gesteld, had voorgelezen, werd de Commissie voor de beantwoorbenoemd, en hierin gekozen de heeren W. A. Lensink, V. G. A. Bosch, C. G. de Roos, Th. van Harderwijk en P. Evekink.

Vervolgens werd door den heer A. R. Freem een belangrijke

collectie ontwerpen van geheele gebouwen, studies van gevels, kamerbetimmeringen, enz. ter tafel gebracht. De vergadering betuigde haar volle ingenomenheid met de woorden van den Voorzitter, waarmede hij den heer Freem dank betuigde voor het doen bezichtigen van zijn vele ontwerpen, en voor de beschrijvingen, opmerkingen en inlichtingen, die hij ter verduidelijking van een en ander had gegeven.

Ten slotte wees de Voorzitter op: »Een woord naar aanleiding van de voorgenomen verbinding der Eusebius- Buiten en Binnensingels", vergezeld van de schets benevens de vogelperspectief van een ontwerp door den heer P. Noppen, lid van den Gemeenteraad, aangeboden aan den Raad en aan de ingezetenen der gemeente Arnhem. Na een korte beschouwing en bespreking van dit plan, sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE S-GRAVENHAGE. 23 December 1891. De Voorzitter opende de vergadering met een woord van dank aan den heer C. F. Rademaker, bij het neerleggen van zijn functie van Vice-President-Penningmeester, en heette tevens den heer J. P. J. Lorrie als diens opvolger welkom. De notalen der vorige vergadering werden gelezen en goedgekeurd.

Na eenige mededeelingen van het Bestuur werd het Jury-rapport over de ingekomen antwoorden op de *Eere-prijsvraag »Schouwburg"* gelezen. De conclusie was, dat de jury géen eere-diploma wenscht toe te kennen, doch voorstelt aan vervaardiger van ontwerp, motto 1891, een eervolle vermelding met diploma uit te reiken. De heer A. J. Sanders, die zich als vervaardiger van dit ontwerp bekend maakte, werd door den Voorzitter hiermede gelukgewenscht. De heer W. C. Bauer maakte zich bekend als vervaardiger van ontwerp onder motto *»Fiat,"* en de heeren A. W. van Malsen en W. L. Brückman van dat onder motte *»Théâtre libre."*

Hierna werd uitgebracht het Jury-rapport over de ingekomen antwoorden op de prijsvraag *»Behangselpatroon."* De conclusie der jury was, dat aan den vervaardiger van ontwerp onder motto *»A vapeur,"* den prijs zal worden toegekend. De heer G. L. Stal, vervaardiger van dit ontwerp, ontving van den Voorzitter de gelukwenschen voor zijn behaald succes.

De ontwerpen, ingekomen op deze twee prijsvragen, benevens het werk *»L'Habitation humaine"*, uitgegeven door de heeren Charles Garnier en A. Ammann, vormden dezen avond de kunstbeschouwing.

AFDEELING AMSTERDAM. 29 December 1891. Op deze vergadering, als gewoonlijk in het Maatschappelijk Gebouw gehouden, deed de heer Klinkhamer als Voorzitter der Afdeeling, en Onder-Voorzitter van het Uitvoerend Comitè voor den aanstaanden wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen, uitvoerige mededeelingen omtrent dien wedstrijd, waarvoor de Afdeeling het initiatief heeft genomen. Ter bijeenkomst waren eenige der reeds gereproduceerde teekeningen van de werkstukken voor den wedstrijd ter bezichtiging aanwezig, en getuigden van den ijver der commissieleden, die zich bereid hadden verklaard om de ontwerpen te vervaardigen. De geheele verzameling origineele ontwerpen konden de leden na afloop der vergadering in eene andere zaal bezichtigen.

De heer Klinkhamer deelde o. a. mede, dat voor elk der vakken waarover de wedstrijd zoude loopen, verschillende ontwerpen waren gemaakt, zoodat de deelnemers konden kiezen uit groote en kleine, moeielijke en meer gemakkelijke werkstukken.

De keuze der onderwerpen is zeer gelukkig te noemen; vele toch zijn van praktisch en dadelijk nut en zullen voor velen bereikbaar zijn. Zoo o. a. een pianostoeltje, een cigarenkastje, een bordenrek, een boekenkast, een duiventil, een regenschermbak, enz. enz.

Het Comité had, volgens de mededeelingen, nog een adres aan den Gemeenteraad gezonden, om een subsidie van *f* 2000 te verleenen, in plaats van *f* 1600 of 10 % der begrooting van kosten voor den wedstrijd, zooals door B. en W. was voorgesteld. Daarbij werd de hoop uitgedrukt, dat de Raad, voor dit speciaal Amsterdamsche belang, dit verhoogde subsidie zou toestaan. Zonder eenig subsidie kon de wedstrijd onmogelijk doorgaan. Van partikuliere zijde was inmiddels reeds voor bijna *f* 11000 geteekend.

Na een korte bespreking van den aanstaanden wedstrijd, die in de belangstelling van de leden der Afdeeling, maar vooral in die der patroons werd aanbevolen, had eenige discussie plaats over de tien door het Bestuur der Mij gestelde vragen. Enkele daarvan werden reeds in handen gesteld van eenige leden, die zich bereid verklaarden er een rapport over uit te brengen.

AFDEELING UTRECHT. 29 December 1891. Nadat de vergadering door den Voorzitter geopend was, werd overgegaan tot het nazien van de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het afgeloopen jaar. Door den Voorzitter werd hiertoe eene commissie benoemd, bestaande uit de heeren Jansen, Van der Weiden en Van Leeuwen, welke na onderzoek de rekening, die met een batig saldo sloot, goedkeurde en den Penningmeester dank bracht voor het gehouden beheer.

Hierna was de begrooting voor 1892 aan de orde, welke na eenige besprekingen werd vastgesteld.

Wegens periodieke aftreding van de heeren Van Lunteren en Van Straaten als bestuursleden, werd overgegaan tot het kiezen van nieuwe leden. De heer Van Lunteren werd met algemeene en de heer Van Straaten met meerderheid van stemmen herkozen.

De heeren Van Lunteren, Vreeswijk en Kok, werden daarna als Voorzitter, Secretaris en Penningmeester met algemeene stemmen herbenoemd.

Bij het Bestuur waren ingekomen een tiental photografiën van geveltjes, en van gobelins op het Stadhuis te Enkhuizen, gezonden door den heer de Groot, Bouwkundige aldaar, als aandenken aan het bezoek door de Afdeeling in den afgeloopen zomer aan die stad gebracht. Den heer de Groot is de dank der Afdeeling overgebracht.

Op de agenda kwam voor »Mededeelingen omtrent vernieuwing van in Exploitatie zijnde spoorwegbruggen, door den heer Van der Weiden«. Wegens het gering aantal aanwezige leden, velen waren door ongesteldheid verhinderd de vergadering bij te wonen, werd dit nummer tot een volgende vergadering uitgesteld.

Ten slotte werd overgegaan tot het bezichtigen van de aan de Afdeeling toebehoorende teekeningen en plaatwerken, waarna de vergadering gesloten werd.

BERICHTEN.

Een bekend oudheidkenner uit Aken, schrijft in de »Maas- en Roerbode":

»Tevens werd de eerbiedwaardige *St. Servatiuskerk te Maastricht* volgens de plannen van genoemden bouwmeester in al haar deelen gerestaureerd. De uitwendige herstelling van den omvangrijken bouw is nagenoeg voltooid, terwijl inwendig de rijke beschildering reeds voor het grootste gedeelte is afgewerkt. Voor korten tijd werden de drie rijzige torenspitsen op de westelijke façade geplaatst.

Thans is men bezig met de restauratie van een hoogst merkwaardig bouwdeel, hetwelk voor Aken als veeljarige kroningsplaats der Roomsche Koningen, een bijzonder belang heeft. Het is een weidsch gebouw, dat, boven de orgeltribune gelegen, tegen de westzijde der pijlerbasilica onmiddellijk aanleunt. Deze uitgebreide bovenhal, welke aan beide zijden, gelijk de Akensche Paleiskapel, langs wenteltrappen toegankelijk is, vindt, wat grootschheid van aanleg en rijkdom van vormen betreft, in geheel Duitschland haar weerga niet.

Ofschoon deze sierlijke zaal oorspronkelijk met den middelbeuk der basilica, door een opene bogenstelling gemeenschap had, laat zich toch aannemen, dat zij tot een niet-kerkelijk doel werd opgericht, en dat zij tijdelijk heeft gediend als Aula regia voor vergaderingen van Duitsche Rijksvorsten vóór of na de plechtige kroning en huldiging op den koningstoel te Aken...."

En na nog andere werken genoemd te hebben:

»Nu mag de bescheidene vraag geoorloofd wezen, of de rijke noordelijke provinciën ten opzichte van de herstelling van haar monumenten met haar zuidelijke zuster gelijken tred hebben gehouden. Wat hiervan zij, het is in Duitschland algemeen bekend, dat de voormalige Karolingische Paleiskapel, het zoogenaamde Valkhof, te Nijmegen, tot heden nog altijd in zak en asch zit te treuren en te haken naar de ure, waarin ook zij, als sprekende getuige van een roemrijk verleden, uit haar puinhoopen zal verrijzen."

De bovengenoemde Aula regia heeft eene lengte van 32 M. bij eene breedte van 14 M.; ze is verdeeld in eene groote middenruimte, waarover een schoon koepelgewelf is gebouwd, het oudste van ons vaderland, van drie zijden omgeven door omgangen, welke met tongewelven overdekt zijn. Boven de nevenruimte verheffen zich de oude steenen torens tot 38,50 M. opgemetseld. De houten klokken toren is boven den koepel gebouwd.

De heer H. P. Berlage Nzn., architekt te Amsterdam, hield Maandag j. l. een lezing in de vergadering van de afdeeling 's Gravenhage der Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland. Zijn onderwerp was »Kunst in Stedenbouw", thans voor 's Gravenhage van eenig actueel belang.

Spreker vergeleek den stedenbouw van voorheen met dien van thans; vooral de bouwwerken van Italië werden tot grondslag van die vergelijking genomen.

Als eisch werd gesteld een stad zóo te bouwen, dat de menschen er kalm en tevreden kunnen leven. Enorm lange straten, lijnrecht, meest vlak tegenover elkaar uitmondende, maken het verkeer lastig en gejaagd; pleinen, in tegenstelling met die van oude steden, met zooveel mogelijk uitgangen voorzien, zijn tochtig en onaangenaam; gebouwen, monumenten, fonteinen, tegenwoordig liefst in het midden dier pleinen geplaatst, schaden het verkeer en verkleinen de open ruimte; de tegenwoordige hooge huizen in groote steden, in reeksen onder één gootlijst, vervelen. Dit alles zijn misgrepen van onzen tijd. Wel ziet men verbetering in den tegenwoordigen bouwtrant, maar bij de uitbreiding van steden blijft men op den verkeerden weg, getuige o. a. het gedempte Damrak te Amsterdam en het plan om het Rokin eveneens te dempen en in verbinding te brengen met het zooeven genoemde Damrak.

Spreker lichtte zijne belangrijke lezing toe met een aantal schetsen en fraaie platen.

De Gemeenteraad van Amsterdam heeft in zijne zitting van 30 December j.l. een subsidie van *f* 2000 toegekend aan de Commissie voor den wedstrijd van handwerkslieden en leerlingen.

Een gedeelte van de bouwterreinen aan den Nieuwen Badhuisweg te Scheveningen, in de nabijheid van het Kurhaus, is dezer dagen door twee ondernemers op grondrente aangekocht. Spoedig zal een aanvang worden gemaakt met den bouw van villa's daar ter plaatse.

Door het Departement van »het Nut" zijn aan de stad 's Hertogenbosch ten geschenke gegeven eenige wandschilderingen, ter versiering van de vestibule van het Raadhuis aldaar. De composities, allen betrekking hebbende op de stichting der stad, vervaardigd door den heer A. J. der Kinderen te 's Bosch, worden binnen kort in de kunstzaal van het Panorama te Amsterdam ter bezichtiging gesteld, onder de zelfde verlichting als de toekomstige in het Raadhuis. Een brochure van den schilder Jan Veth zal verkrijgbaar worden gesteld als handleiding tot begrip van het werk.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid heeft bepaald:

1°. dat met ingang van 1 Januari 1892 de inspecteur van den Rijks waterstaat J. M. F. Wellan zal dienst doen in de 1ste inspectie, en de inspecteur van 's Rijks waterstaat W. F. Leemans in de 2de inspectie,

2°. dat met dien datum de hoofdingenieur van den Rijks waterstaat 2e kl. C. F. M. H. Schnebbelie, thans belast met de werken der verlegging van den Maasmond, zal dienst doen als hoofdingenieur voor de rivieren, terwijl de hoofdingenieur van den Rijks waterstaat 2e kl. B. Hoogenboom, bij zijn tegenwoordigen dienst als hoofdingenieur in het 6de district, zal belast zijn met de werken der verlegging van den Maasmond, en de ingenieur van den Rijks waterstaat 1e kl. P. H. Kemper, bij zijn tegenwoordigen dienst als sectie-ingenieur bij den aanleg van het kanaal Amsterdam—Merwede, onder de leiding van den inspecteur in de 1ste inspectie, zal belast zijn met den aanleg van dat kanaal.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

AMSTERDAM. 23 December. Het bouwen van vijf sloepenloodsen, een daarvan doorgaande helling met beschoeiingen, een dubbele houtloods en verdere werken op 's Rijks-marinewerf.
Hoogste inschrijver: K. A. v. d. Berg, Zwolle voor *f* 156,587.
Laagste inschr.: D. J. van Riemsdijk te Sliedrecht voor *f* 94.500.

'S GRAVENHAGE, 23 December. Het ministerie van justitie: het uitbreiden van de strafgevangenis te Alkmaar, begr. *f* 143,500.
Hoogste inschrijver: W. D. Rotschaffer te Stedum voor *f* 173,957.
Laagste inschrijver: F. W. Geurden te Apeldoorn voor *f* 139.989.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8441

Op Dinsdag den 12den Januari 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraal-bureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 162.

De levering van omwendbare puntstukken en kruisstukken van gegoten staal en van bevestigde contrarails, ten behoeve van de Staatsspoorwegen.

(In twee perceelen.)

De besteding geschiedt volgens § 18 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten December 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan de bureaux van de Heeren Sectie-Ingenieurs W. J. KLERK DE REUS, te *Meppel* en H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 21sten December 1891.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8442

Op Dinsdag den 26sten Januari 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 558.

Het maken van twee aanaanbouwen aan de Locomotiefloods H. IJ. S. M. met bijbehoorende werken op het station Rotterdam D. P.

Begrooting f 25000.—

De besteding geschiedt volgens § 51 van het bestek.

Het bestek ligt van den 29sten December 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W HOEUFFT te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 18den Januari 1892, ten 10.30 ure voormiddag.

UTRECHT, den 24sten December 1891.

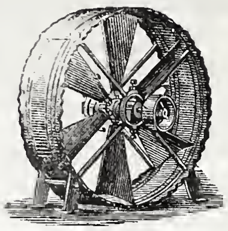
ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 8443

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 8444

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 8445

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

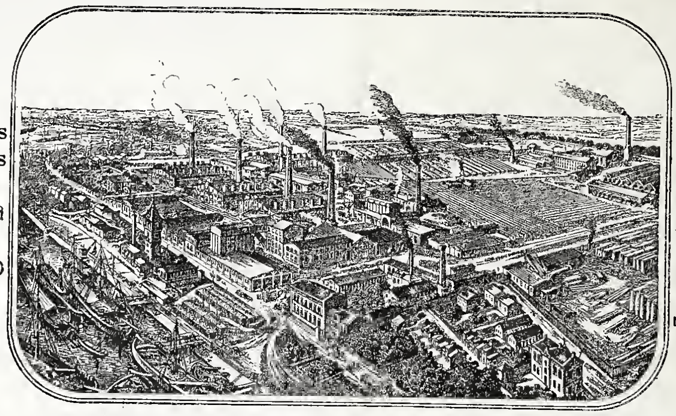
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd Arnhem 1879.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door **proeven** daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.

RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.

IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.

RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 8446

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

PORTLAND CEMENT.

PORTLAND-CEMENT-FABRIK vormals LUDW. ROTH. KARLSTADT AM MAIN. PORTLAND-CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12. 8448

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM.

TRADE MARK. VAL DE TRAVERS

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

9 JANUARI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

BIJ DE PLAAT.

Op de Tentoonstelling tot bevordering van Veiligheid en Gezondheid in fabrieken en werkplaatsen, gehouden in 1890 in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, werd het centrum van de groote tentoonstellingszaal ingenomen door eene kiosk van de Eerste Nederlandsche Verzekering-Maatschappij op het leven enz., waarvan de plaat, bij dit Weekblad gevoegd, eene voorstelling geeft.

De kiosk werd naar het ontwerp van den heer Jurriaan Kok, architekt te 's Gravenhage, vervaardigd in de werkplaatsen van den heer F. H. van Malsen, en na opstelling te Amsterdam gedecoreerd.

FRANSCHE BOUWKUNST.

Uit het Engelsch.

Sir Frederick Leighton, voorzitter van de „Royal Academy", hield volgens het gebruik eene redevoering bij gelegenheid van de jaarlijksche prijsuitdeeling aan de studenten der Academy. Hij vervolgde daarbij een taak, eenige jaren geleden aangevangen, namelijk het opsporen van de betrekking tusschen de kunst van een land en de invloeden die er van buitenaf op werken. De lezingen van 1887 en 1889 waren gewijd aan het Italiaansche en Spaansche volk, en deze, het slot zijner taak, wat betreft de zoogenoemde Latijnsche volkeren, bevatte eene geschiedenis van de ontwikkeling van den Gothischen stijl in Frankrijk, en zijne geleidelijke terzijdestelling in de XVIe eeuw, onder den invloed van de herleving van den klassieken geest.

De taak, zeide Sir Frederick, is eene die ik niet zonder bezorgdheid opvat, in de eerste plaats, omdat de ontplooiing van den artistieken geest van het Fransche volk zonder stoornis is voortgegaan van af de dagen van Karel de Groote tot op den huidigen dag, en een verslag daarvan, dat moet eindigen op den drempel van den modernen tijd, slechts een onafgewerkt en verminkt beeld kan geven; in de tweede plaats, omdat die geest, die zoo innig aan het ras eigen is, een zoo groot arbeidsveld heeft gevonden, dat het onmogelijk is, in de geringe uitgebreidheid van eene voordracht, meer te geven dan enkele aanwijzingen in beperkten zin omtrent de vormen welke die geest tot de zijne heeft gemaakt, en de vruchten die hij heeft gedragen. Inderdaad zal ik genoodzaakt zijn slechts op een der uitingen van dien Franschen geest nadruk te leggen, die slechts als bij toeval met andere stroomingen in aanraking komt; het te behandelen onderwerp beveelt zich intusschen aan door zijn meer dan gewone belangrijkheid.

Het veld waarop de scheppende geest der Franschen is werkzaam geweest, is voorwaar van groote uitgestrektheid; hun geestkracht heeft zich niet alleen bepaald tot bouwkunst, beeldhouwkunst en schilderkunst, maar elk onderdeel van kunstnijverheid heeft stof geleverd voor hun arbeidsveld, en een eigen uiting gekregen. Maar onder hun meest verheven blijken van kunstzin is er een, dat is hun werkzaamheid op bouwkunstig gebied tijdens de middeleeuwen, waardoor aan Frankrijk een eerste rang van grootheid toekomt, waarop het tot in onze dagen geen aanspraak kan maken voor een der zusterkunsten. Gelukkig voor ons onderzoek is er niets waarvan wij zooveel kunnen leeren uit de willekeurige kunstuitingen van een volk, dan hun werken op bouwkunstig gebied.

Wat de bouwkunst betreft, hebben de Franschen een zeer bijzondere aanspraak op onze bewondering, want

van af de eerste schemering der moderne dagen beseften zij, en dat besef hebbende, ontwikkelden zij met een onfeilbare zekerheid van logischen voortgang, en een snelheid die slechts is overtroffen door het spoedig rijpen der Grieksche beeldhouwkunst in de Vde eeuw voor onze jaartelling, een bouwstijl, gebaseerd op een geheel nieuw grondbeginsel, niet alleen verschillend, maar onmiddellijk tegenovergesteld aan dien van de bouwmeesters van Rome en Athene, — een stijl, die zich spoedig en triomfantelijk over geheel westelijk en midden-Europa uitbreidde, en die na de dagen van zijn verval zijn wedergade nog niet heeft gevonden, wat betreft eenheid, buigzaamheid en grooten rijkdom. Het is natuurlijk de stijl, meer eigenaardig genoemd de Francische — opus Francigenum — nu bekend onder den naam van Gotischen stijl, in den aanvang met verachting daaraan gegeven. Over de ontwikkeling van dien stijl en zijn geleidelijk te niet gaan in de XVIe eeuw onder den invloed van de herleving van den klassieken geest, stel ik mij voor thans te handelen.

Laat ons echter vooraf een blik werpen op het karakter en het land van het groote, rustelooze, zich aan 't hoofd stellende ras. Het bewoont een uitgestrekte vruchtbare streek in een getemperd klimaat, aan drie zijden onder den afkoelenden invloed der zee, begunstigd met een gesteldheid van lucht, die het vernuft levendig houdt en den geest opwekt. In dat land heeft zich een handeldrijvend, luchthartig volk ontwikkeld, nu één volk, maar opgebouwd uit verschillende elementen, gedurende langen tijd innerlijk fel verdeeld. Welke zijn die uiteenloopende elementen? Zoover als de wetenschap reikt — daar van de allereerste kunstenaars, de oorspronkelijke bouwers der ondergrondsche woningen, slechts weinig bekend kan zijn — zien wij het land ongelijkmatig verdeeld tusschen Celtische horden en Iberische stammen, welke laatsten zich neder hebben gezet op de hellingen van de Pyreneeën, en zich verspreidden over het Spaansche schiereiland. De Celten, die het Noordelijke gedeelte en het midden van de landstreek bewoonden, dat wij thans Frankrijk noemen, zijn, breed opgevat, afkomstig van twee achtereenvolgende landverhuizingen, de eerste van die der Galliers, de laatste van die der Cymbren. Deze twee stammen, groepen of kasten leverden zeer uiteenloopende elementen voor het nationale karakter; de Galliër bezit meer handelsgeest en is minder leerzaam — Le Celte indocile, noemt Michelet hem —, de Cimbre is meer ernstig en meer gehecht aan tucht. Aan het zuidelijk gedeelte der zeestranden bouwden de Phoeniciërs, indien daarop nog de aandacht behoeft gevestigd te worden, hun handelsinrichtingen, en drongen langzamerhand iets meer door in het binnenland. Ook Grieken kwamen en stichtten koloniën in de landstreek thans Provence genoemd, o. a. Phocæan Massilia, ongeveer in de VIe eeuw voor onze jaartelling.

De Celtische geest was dus al vroeg gevoed en gesterkt door vreemde elementen. „Toutes les races du monde", zegt Michelet ten laatste, „ont contribué pour doter cette Pandore". Evenwel, wij moeten geenszins uit het oog verliezen, dat de Gallische stam welks eerste en voornaamste karaktertrek is eene steeds overheerschende levendigheid, sterk de overhand bleef houden boven de toegestroomde vreemde elementen; vandaar de schatting van Amédée Thierry, dat negentien twintigste gedeelte van de tegenwoordige Franschen, van hen afstammende, met meerdere omzichtigheid moeten behandeld worden. De Galliërs hebben in hun slavernij nimmer hun bloed verloochend, en gedurende de groote opwelling in 1789, barstte het onvergankelijke, smeulende bewustzijn in vurige vlammen op. „Meer dan dertien eeuwen, zegt Guizot, heeft het overwonnen volk geworsteld om het juk van den overwinnaar af te schudden; onze geschiedenis is het gedenkboek van dien worstelstrijd." Deze twee gescheiden deelen van het Fransche ras verspreiden het volle licht over al datgene wat verbaasd doet staan omtrent zijn intellectueel leven.

Welke zijn nu de voornaamste karaktertrekken van het Gallische volk? Strijdlustigheid en een schitterende dapperheid, groote begeerigheid naar heerschzucht, een hartstocht voor nieuwe dingen, een schitterend, logisch, vaardig verstand, een lustige en spotzieke geest — want, het lachen, zegt Rabelais, is het kenteeken van den man (Galliër), — een onverstoorbaar zelfvertrouwen. De beste Fransche schrijvers, die ik niet mag tegenspreken, voegen daaraan nog toe, een hooge mate van ijdelheid. Aan die eigenschappen, door geboorterecht verkregen, werden van buiten nog gewijzigde elementen van heerschzucht en tucht toegevoegd; wij zullen zien welke de gevolgen daarvan zijn.

De eerste eeuwen van Teutonische overheersching hebben geen sporen van kunstuiting op Franschen bodem achtergelaten; vóór 300 jaren sluimerde de kunst onder het wapengekletter en de verwoesting door den strijd der stammen; maar hoewel in deze donkere dagen de gedachte aan Romeinsche grootheid en alle overleveringen der bouwkunst waren weg gewischt, rijpte de toekomstige geest van het Gallische ras gedurende dien tijd van ontwikkeling van den vrijheidszin, van meer persoonlijk en krachtiger leven, spoediger dan bestaanbaar ware geweest met de steeds voortdurende overlevering, en uit de gewijde kracht van dien geest, sproot een herleving ook op bouwkundig gebied voort.

Het was Karel de Groote, de geweldige heerscher, die het eerst de bouwkunst uit haren slaap wakker schudde. Vervuld met groote denkbeelden over een westersch keizerrijk, de erfgenaam van de grootheid van Rome, streefde hij, zooals natuurlijk was, naar herstel van de Gallo-Romeinsche grootheid. Daartoe riep hij een aantal kunstenaars en bekwame werklieden uit het zuiden en oosten tot zich. De Romeinsche basilica werd aangenomen als het model van de nieuwe kerken, die onder zijn aanmoediging en met zijne hulp in alle streken van zijn rijk verrezen; deze Romeinsche bouwtrant werd het punt van uitgang voor de nieuwe ontwikkeling der bouwkunst.

Niettemin, andere vreemde invloeden waren tijdig werkzaam door contact, onmiddellijk of niet, met andere rassen. Een bewijs van de groote wijzigingen, die zoodanige wrijving kunnen teweegbrengen, kan men vinden bij eene vergelijking tusschen den met beeldhouwwerken versierden hoofdgevel van de kerk van St. Gilles in Provence, een streek die meer onder Romeinschen en Griekschen invloed stond, en de kerk van St. Front te Périgeux. De bouw van laatstgenoemde kerk is begonnen, volgens Viollet-le-Duc, in het einde van de Xe eeuw, eenige jaren na dien van San Marco te Venitië, en ongeveer volgens het zelfde grondplan; de kerk van St. Gilles is van later dagteekening; niettemin is het zuidelijke

voorbeeld sterk overhellend naar de klassieke overleveringen, terwijl de Acquitaniaansche kerk, met haar vijf koepels, een geheel Bysantijnsch karakter draagt. Hier zijn de vormen ontwijfelbaar ingegeven door de Venetiërs, die reeds in zeer oude tijden een handelsweg door Frankrijk naar de westelijke zee hadden aangelegd, en te Limoge een markt van beteekenis hadden; het is een belangwekkend feit, dat gedurende de XIe en XIIe eeuwen in Acquitanie alleen — dat is, in de provincie die meer bepaald onder den invloed van Venetië stond — koepelkerken werden gesticht. Deze twee voorbeelden doen zeer duidelijk de ontvankelijkheid van het Gallische begrip zien, en toonen ook zichtbaar aan hoe dit vreemde elementen tot de zijnen wist te maken. Dit is bijna volkomen duidelijk aan St. Gilles, waar klassieke vormen zoo kloek zijn behandeld, dat zij indruk maken en prikkelen, hoewel zij in sommige opzichten van een schier barbaarsche ongerijmdheid getuigen. Het is een volkomen zuidelijke arbeid, niets hebbende van dat logische en regelmatige streven, dat in die tijden een kenmerk was van het werk der Gallo-Franken in het noorden; maar het is een werk van trouwen geest, en eindeloos boeiend. Te Périgeux vinden wij den inheemschen geest, die vorm geeft aan vreemd materiaal. Zooals gezegd, is het grondplan van St. Front bijna gelijk aan dat van San Marco, en bovendien hebben de constructieve onderdeelen van beide kerken groote overeenkomst; doch de indruk is zeer verschillend — ik spreek natuurlijk slechts van den vorm, want de kleur van de laatste is nu van beneden tot boven zooals die van steen, pas en heiligschennend afgeschaafd en afgeschrapt. De liefde voor slanke en opwaarts strevende vormen, die een kenmerk is der Fransche bouwkunst van de toekomst, is hier reeds merkbaar; vormen die in het voorbeeld te Venetië somber en gedrukt zijn, zijn hier verhoogd tot een zekere slankheid; de geheele verhouding, en daardoor het karakter, is veranderd; het Venetiaansche begrip is om zoo te zeggen in 't Fransch vertaald.

De eerste stoot tot herleving van de bouwkunst werd, zooals reeds gezegd is, door Karel de Groote gegeven, maar het was niet in de Xe en XIe eeuwen, dat de beweging haar volle kracht bereikte; hare ontwikkeling was grootendeels verschuldigd aan de groote kerkelijke gemeente die, gesticht door Benedictus in de VIe eeuw, van de hoogte van Monte Cassino haren zegenenden invloed over westelijk Europa uitspreidde. Deze uitgebreide orde had groot vertrouwen in Frankrijk gekregen, en liet van uit hare centrale stichting te Cluny haren invloed gelden over niet minder dan 314 kloosters en kerken door de geheele streek, en bood in de dagen dat het land te vuur en te zwaard verwoest werd, en half wildernis half slachtbank was, een geheiligde schuilplaats en een sterke veste voor het streven naar beschaving, kunst en wetenschap.

Onder de vorstelijke bescherming bleven de kloosters geruimen tijd de eenige middenpunten waar het licht des vernufts brandde; en toen in de tweede helft van de XIIe eeuw het bouwen op den achtergrond geraakte, tengevolge van de ontwikkeling van de burgerlijke instellingen, grootendeels in de handen van slecht ontwikkelde handwerkslieden, ofschoon deze onder den invloed van koningen en bisschoppen stonden, toen werd, in den tijd van den hoogsten geestelijken invloed, de spitsbogenstijl ingevoerd en ontwikkeld. Laat ons nagaan op welke wijze.

Het eerste voorbeeld, in 't grootste gedeelte van Frankrijk aangenomen voor de Christelijke kerk, was de Romeinsche basilika, met haar schip en haar zijbeuken, de narthex en de apsis; in dien grondvorm echter werden eenige wijzigingen gebracht in verband met de eischen van den Godsdienst en de veiligheid, en daaruit groeide de type van de als Romaansch bekende kerk. Een van deze wijzigingen, namelijk het vervangen van de houten bekapping door steenen gewelven — een wijziging die noodzakelijk was geworden door de menigvuldig plaats gehad hebbende branden — leidde tot andere, want juist uit het vraagstuk der overwelvingen is de zoogenoemde Gothische stijl geboren. In de overwelfde gebouwen der Romeinen was sterkte door loggen weerstand verkregen: het groote gewicht van de gewelven werd getorscht door geweldige brokken metselwerk, en in 't algemeen kan men de gebouwen beschouwen als waren zij uit één groot stuk steen gehouwen.

De vervanging van het stelsel van loggen weerstand door het principe van met elkaar in evenwicht zijnde krachten, is zonder tegenspraak de grootste ommekeer die ooit heeft plaats gehad in de kunst van bouwen; zij is het grondbeginsel en het wezen van den Gothischen stijl. Op welke wijze die ommekeer is ontstaan, kan niet anders dan in zeer vage trekken worden aangegeven. Laten wij eerst terloops aanteekenen, dat de aanwezigheid van een spitsboog, uitgezonderd als een constructieven vorm, niet het wezen van den Gothischen stijl is. Uit verschillende middenpunten geconstrueerde boogvormen zijn gebouwd in tijden en landen waarin van geen Gothischen stijl werd gedroomd; een gebouw kan Gothisch zijn wat opvatting en samenstelling betreft, zonder ergens een spitsboog aan te wijzen; het is door de bekapping, niet door het venster, dat de vormen van het Gothische principe ontstonden. Laat ons vluchtig eenige van de voornaamste oorzaken nagaan, waardoor dit stelsel zijn uiterste ontwikkeling heeft bereikt.

(*Wordt vervolgd.*)

WATERWEG VAN ROTTERDAM NAAR ZEE.

Zooals algemeen bekend is, werd de vaart van uit zee naar Rotterdam gedurende den strengen winter 1890—91 geen dag door ijs gestremd. Op een verzoek van de Kamer van Koophandel en Fabrieken had de Ingenieur van den waterweg, de heer I. W. Welcker, de welwillendheid in een breed gemotiveerd schrijven uiteen te zetten, waaraan hij dit voorrecht toeschrijft, boven de voornaamste andere havens van het vaste land van Europa.

Ofschoon meer tot het vak van den Ingenieur behoorende, zullen zonder twijfel zeer vele leden dit rapport met belangstelling lezen. Wij laten den inhoud daarvan om die reden hieronder in extenso volgen.

Behalve vele redenen van lokalen en ondergeschikten aard, zijn er vier hoofdoorzaken aan te wijzen, waarom de haven van Rotterdam en de toegang uit zee daarheen in den afgeloopen strengen winter steeds toegankelijk bleef.

1. Een blik op de kaart toont, dat Antwerpen ongeveer driemaal verder van zee ligt dan Rotterdam. Verder, dat

de breedte van den Rotterdamschen waterweg naar zee belangrijk kleiner is dan van de Schelde.

De rivier de Maas te Rotterdam is ruim 300 M. en bij den mond aan den Hoek van Holland nog geen 700 M. breed. Vergelijk nu daarbij eens de Schelde, die voor Vlissingen ruim 4000 M., voor Borselen p. m. 5000 M. en boven Hansweert nog ongeveer 3500 M. breed is, terwijl daarentegen de breedte te Antwerpen slechts weinig grooter is dan te Rotterdam.

Welk een ontzaglijk veel grooter oppervlakte, waar ijs zich vormt, bevindt zich dus tusschen Antwerpen en de zee ! Antwerpen ligt ten aanzien van den afstand tot den Scheldemond, ongeveer als ten aanzien van den Maasmond het dorp Krimpen aan de Lek, waar het ijs reeds spoedig vast zit.

2. Al het gevormde ijs, dat niet aan de kanten, op de banken en platen, of in hoeken en inhammen blijft zitten, moet ten slotte door de hoofd-stroombaan, waarbinnen ook het eigenlijke vaarwater ligt, naar zee worden afgevoerd, omdat alleen dáár geregeld en voldoende stroom gaat.

Is nu die hoofd-stroombaan regelmatig, dat is geregeld naar zee verwijdende en zonder banken, of platen, dan zal ook de ijsafvoer regelmatig en onbelemmerd plaats hebben. Nu is aan die voorwaarde op den Rotterdamschen waterweg bijna geheel voldaan ; doch op de Schelde is de breedte der hoofd-stroombaan zeer afwisselend.

Daar zijn nauwere gedeelten ter weerszijden van zeer veel breedere, en vele van die nauwere gedeelten liggen met de uiteinden juist op of nabij sterke krommingen, waar het drijfijs zich toch reeds zoo licht vervangt en bezet, omdat het veel moeilijker van richting verandert dan het water. Het is duidelijk, dat de ijsafvoer op den Rotterdamschen waterweg dientengevolge niet alleen veel vollediger geschiedt dan op de Schelde, maar dat bovendien op deze laatste het ijs zich spoedig ophoopt op de niet aan krachtige stroomen blootgestelde ondiepten en platen, zoodat hier ijsvelden ontstaan, die bij vorst steeds aangroeien en de open hoofd-stroomgeul nog meer vernauwen.

3. De onder 1o beschreven toestand zal hebben doen zien, dat zoowel de Schelde als de Maas een van zee af versmallenden wigvorm hebben, doch tevens hoe veel sterker de versmalling is bij de Schelde. Stel nu dat het ijs bij ebbe naar zee afdrijft, en stelt men zich de vraag wat op beide rivieren zal gebeuren, wanneer de vloed den mond intreedt en het afnemende ijs terugdringt, dan is het duidelijk, dat het teruggedrongen ijs zich zal ophoogen en dicht opeen geschoven zal worden in het smalle boveneinde van de wig (dat is bij de Schelde op het Belgische gedeelte) en dat wel te meer naarmate de wig in sterker mate versmalt, want des te minder bergruimte is dan op het bovendeel voor het teruggedrongen ijs beschikbaar. Dit zelfde geschiedt echter niet alleen in het boveneinde der wig, maar ook op al die plaatsen waar, zooals onder 2o beschreven, sterke vernauwingen in de hoofd-stroombaan aanwezig zijn.

Voegt men nu daarbij, dat het verschil tusschen hoog- en laag water te Vlissingen gewoonlijk 3.60 M., te Bath zelfs ruim 4,40 M. en te Antwerpen nog ruim 4,30 M. bedraagt, terwijl het aan den Hoek van Holland slechts 1,70 M. en te Rotterdam slechts 1,30 M. is, dan kan men zich voorstellen hoeveel krachtiger de getijstroomen op de Schelde zijn, en dus ook met hoeveel meer kracht het ijs, zoowel nabij de engten in de hoofd-stroomgeul der Nederlandsche Schelde, als op het zoo nauwe gedeelte in België boven Bath door den vloed teruggedrongen en daarin en op elkander geschoven en geperst moet worden.

Bij strenge aanhoudende vorst moet dus de vaart op de Schelde onmogelijk worden, doch op den Rotterdamschen waterweg niet.

4°. Eindelijk de hoofdreden :

Antwerpen ligt aan het boveneinde van een wijden inham van een diep in het land dringenden zeeboezem, want feitelijk is de Schelde niet anders.

Rotterdam ligt daarentegen aan eene vermogende rivier die altijd een belangrijke hoeveelheid opperwater afvoert, eene hoeveelheid zóó groot, dat die van de Boven Schelde er geheel bij in het niet verdwijnt.

Dat opperwater wordt gedurende den vloed tegengehouden, zoo dat gedurende de eb, niet alleen het dan afkomende opperwater, maar ook het tijdens den vorigen vloed tegengehouden water naar zee moet worden afgevoerd.

Dientengevolge duurt op de Maas de ebstroom veel langer dan de vloedstroom, en wel aan den mond in het algemeen de eerste ongeveer 8 uur, tegen de tweede ongeveer 4 uur.

Op de Schelde daarentegen duurt wegens het ontbreken van het opperwater, de vloedstroom ongeveer even lang als de ebstroom, en is bovendien juist daardoor de eerste naar verhouding krachtiger. Uit deze omstandigheid zal het duidelijk zijn, dat de rivier voor Rotterdam bij elke eb, naar verhouding, veel meer ijs naar zee afvoert en kan afvoeren dan de Schelde.

Niet alleen het met elken vloed uit zee teruggekeerde, maar ook eene groote hoeveelheid op de rivier aanwezig ijs gaat bij de volgende eb naar zee, en keert voor het grootste gedeelte niet meer terug bij den volgenden vloed.

De toestand te Hamburg ligt in dit opzicht tusschen die te Rotterdam en Antwerpen, want de Elbe boven Hamburg is wel veel vermogender dan de Schelde boven Antwerpen, maar niet te vergelijken bij de Maas boven Rotterdam ; want ook op de beneden Elbe bestaan ongeveer dezelfde toestanden als op de Schelde, groote wijdte, sterke verbreeding naar zee, een stroombaan waarin vele banken en platen liggen, een hoofd-stroomgeul van afwisselende breedte en een krachtiger en langduriger vloed dan op den Rotterdamschen Waterweg.

Het verslag van de Kamer van Koophandel en Fabrieken eindigt met aan den heer I. W. Welcker welgemeenden dank te betuigen voor de welwillende wijze waarop hij steeds bereid is, alle inlichtingen over den Waterweg te verstrekken.

In 1890 heerschte een levendig scheepvaartverkeer in den Waterweg. Het aantal schepen dat dezen met 70 decimeter diepgang en meer heeft bevaren, bedroeg 65; daaronder waren 16 schepen met 72 decimeter en 3 met 74 decimeter diepgang. Er werden aan den Hoek van Holland in- en uitgeklaard 8425 stoomschepen en 1212 zeilschepen, samen 9637 schepen (ongerekend 3203 visschersvaartuigen); de stoom- en zeilschepen hadden een inhoud van 17.078.007 M3 of 6.034.632 registerton ;

In 1889 : 8403 stoomschepen, 1140 zeilschepen, samen 9543 schepen, metende 16.283.726 M3, of 5,753.967 registerton. *)

Gedurende het jaar 1891 zijn langs den Waterweg binnengekomen 4238 stoom- en 559 zeilschepen, en vertrokken 4267 stoom- en 542 zeilschepen. Bij die getallen zijn niet gerekend 2100 visschersvaartuigen.

Ten slotte een opgaaf van het aantal schepen die in 1890 door de voornaamste bruggen onzer stad voeren.

Koninginnebrug (Feijenoord)

IJzeren Rijnschepen	6,945
Houten Rijnschepen	4,674
Binnenvaartuigen	29,369
Binnenstoomschepen	23,709
Zee zeilschepen	329
Zee stoomboten	543
Schepen van de Kon. Ned. Marine.	24
samen	65593

dus per dag 180 schepen.

Koningsbrug (Oude haven)	23.072
Nieuwe Leuvebrug	19.824

ROTTERDAM, December 1891. N.

Raadhuis te 's Gravenhage.

In de leeskamer op het Raadhuis te 's Gravenhage liggen thans ter inzage eene voordracht en teekening, betrekking hebbende op de restauratie van de vestibule in het oude Raadhuis te 's Gravenhage.

De nadere overweging van de vraag — zeggen B. en W. — op welke wijze het best uitvoering zoude kunnen gegeven worden aan het denkbeeld om, in verband met de bestaande Schepenbank, de Vierschaar in het oude Raadhuis in te richten tot hoofdtoegang tot dat gebouw, heeft B. en W. geleid tot de opvatting, dat het de voorkeur verdient, een anderen weg in te slaan, dan die bij het vasthouden aan de oorspronkelijke teekeningen zoude gevolgd worden.

B. en W. merken op, bij het overleggen van het nieuwe ontwerp dat in afwijking van de vroeger goedgekeurde teekeningen:

1°. de bestaande deur met bovenlicht in den noordelijken wand behouden blijft en slechts deze wijziging ondergaat, dat een thans vaststaand zijstuk draaiend wordt gemaakt en daardoor eene ruimere opening verkregen;

2°. de wandbetimmering 2.10 M. hoog wordt, waardoor een meer rijzig aanzien van het geheel is te verwachten; dat op de vroegere teekeningen de wandbetimmering op eene hoogte van 2.80 M. was ontworpen, hing samen met het ontwerpen eener nieuwe deur, met welker hoogte die der wandbetimmering gelijken tred moest houden; overigens is de ontworpen betimmering èn wat verdeeling èn wat profileering en versiering aangaat geheel in overeenstemming met dergelijke betimmeringen uit de tweede helft der 16e eeuw;

3°. aan den westelijken wand eene schouw is ontworpen voor open vuur;

4°. gedacht wordt eene verplaatsbare portiersloge van bescheiden afmetingen, die gelegenheid tot verwarming aanbiedt, doch die alleen in geval van gebleken noodzakelijkheid, wanneer voor den dienstdoenden beambte geen voldoende warmtegraad aanwezig mocht zijn, in de wintermaanden zal geplaatst worden, en dan tusschen twee moerbinten van de wandbetimmering komt te staan.

Overigens is het de bedoeling om het bestaande houtwerk van de deur, toegang gevende tot het Raadhuis, van ramen en vensterbanken, van het tochtportaal, van het plafond enz. te restaureeren en in de kleur te bijtsen, de consoles onder de moerbinten op te halen en de muren te herstellen, opnieuw te pleisteren en te schilderen in eene neutrale, niet te donkere kleur.

De kosten van een en ander worden geraamd op *f* 8000.

B. en W. vragen 's Raads goedkeuring op de teekening en machtiging tot uitvoering der voorgestelde werken.

Uit deze korte beschrijving blijkt, dat de inrichting zal plaats hebben in den geest van het advies, door de Commissie uit het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst voorgesteld.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 30 December 1891. Voor de kunstbeschouwing waren tentoongesteld de antwoorden op de prijsvragen der Maatschappij in 1890 uitgeschreven, en eene verzameling antieke en moderne boekbanden en ontwerpen daarvoor, ingezonden en gedeeltelijk vervaardigd door den heer J. A. Loeber Jr.

Na de huishoudelijke werkzaamheden deed de heer C. R. van Ruyven eenige mededeelingen over *kookinrichtingen*, waaraan het volgende wordt ontleend.

De eerste keuken vindt men zeker bij het leger. Een aarden wal. een stok daarover heen gelegd, waaraan de potten gehangen worden, is zeker wel de eenvoudigste toestel. Eene andere inrichting is eene kookgeul, gegraven in een S-vorm, voor het uitwaaien van het vuur stokken er over, met 2 à 3 potjes er aan; deze worden bivakkeukens genoemd. Weer eene andere inrichting is de driepas keuken, bestaande uit drie telkens ingegraven geulen van een pas lengte; dat zijn eveneens bivakkeukens.

Verblijft men in een kamp, dan maakt men natuurlijk keukens voor langen duur. Men graaft kanalen of geulen, waarover ijzeren platen met ronde openingen gelegd worden en waarin de ijzeren potten passen; om deze fornuizen wordt eene borstwering gelegd van graszoden, ook wel eens gemetseld, en achter de fornuizen een afdak op staken geplaatst, waaronder de koks droog kunnen staan.

Daarna toonde spreker eene teekening van een eenvoudig fornuis, zijnde een groote ijzeren pot met ommetseling en zóódanig ingericht, dat op de eenvoudigste wijze het grootste vuurvlak aan den pot wordt gegeven door vlamkanalen.

Later zijn de fornuizen telkens, ook voor huiselijk gebruik, verbeterd en meer in gebruik genomen; hoogst zelden treft men tegenwoordig nog den onpractischen vuurpot aan. Toch is er verschil in de fornuizen naar gelang den aard van den gebruiker.

Voor groote inrichtingen, als: ziekenhuizen, hospitalen, wees- en oudeliedenhuizen, volkskeukens, hotels, kazernen, gevangenissen, enz. treft men 5 soorten van fornuizen aan: 1. met direct vuur; 2. met heetwater en stoom (met voorwarmer); 3, idem met direct vuur; 4. met stoom; 5. met gas.

Het meest interessante is het systeem met heetwater en stoom. Spreker geeft eene beschrijving van de »Marmites tubulaires" van deg fabriekant Antoine Bernard, te Luik, in gebruik in de pontonnierskazerne te Dordrecht, daarna van het systeem »Becker en Ulmann", te Berlijn (vertegenwoordiger voor Nederlond de firma Geveke & Co., te Amsterdam), eene inrichting, waar voor 1500 à 2000 man te gelijk kan worden gekookt. Tot toelichting dienden verschillende teekeningen en illustratiën.

In de kazerne te Leiden aan de Morschpoort zijn eenigen tijd geleden 4 fornuis-inrichtingen gemaakt volgens het stelsel van A. Senking, te Hildesheim. Deze vier zijn voor het koken van groenten, aardappelen, soep, enz., terwijl een vijfde kleinere voor het klaarmaken van het vleesch gemaakt is. Voor de ommetseling toonde spreker langwerpige vuurvaste steenen, noodig om de cirkelvormige omkleeding te kunnen maken. Deze steenen worden daarvoor expres vervaardigd. De roosters van dit systeem zijn zoodanig ingericht, dat men met zeer goedkoope steenkolen stoken kan en men tevens zeer spaarzaam kan zijn in het gebruik der brandstoffen; daarbij is er door een zeer vernuftig gedacht ventiel op gerekend, dat de inrichting zonder gevaar is, daar de stoomdruk varieert tusschen ¼ en ½ atmosfeer druk; de overbodige stoom wordt productief gemaakt voor het verwarmen van water.

In het algemeen heeft het koken van spijzen door warm water en stoom ontzaglijk veel voordeel, als: zindelijkheid, betrekkelijke goedkoopte, geen wasem — waardoor minder nadeel aan de gebouwen en de gezondheid van het personeel wordt toegebracht —, geen nood voor aanbranden, door de inrichting met een binnenketel, brandstofbesparing, weinig onderhoud, minder personeel, minder gewichtsverlies van de voedende bestanddeelen, geen verlies van qualiteit, lang warm houden, reukeloosheid gedurende het kookproces, enz.

Hieronder eenige cijfers wat de kosten betreft:

Gewone fornuizen, voor ± 100 man, kosten van aanleg ± *f* 200, is dus *f* 2 per man.

Systeem-Bernard, voor ± 200 man, ± *f* 1450, is dus *f* 7 per man.

Senking, ± 900 man,, ± *f* 3000, is dus ± *f* 3.50 per man.

Gas, ± 25 man, ± *f* 114, is *f* 6 per man aanlegkosten.

Aan brandstoffen bedragen de kosten:

Gewone fornuizen voor 260 man, 150 K.G. steenkolen = ± 0.6 K.G. × 0.75 = *f* 0.004 per man per dag.

Bernard-fornuizen voor 210 man, 45 K.G. steenkolen = 0.25 K.G. = *f* 0.002 per man per dag.

Senking-fornuizen voor 260 man, 100 K.G. steenkolen = 0.4 K.G. = *f* 0.003 per man per dag.

Gasfornuizen voor 25 personen (per M3. gas à *f* 0.05) = *f* 0.004 per man per dag.

Om te besluiten toonde spreker het gasfornuis »Eureka" van de firma John Wright & Co. (vertegenwoordigers de heeren De Vries en Stevens). Dit noemde spreker het fornuis der toekomst. In bovenstaande kostenopgaaf is het mede opgenomen.

Met belangstelling werd deze bijdrage gevolgd, waarna de Voorzitter spreker dank zeide voor zijne degelijke en uitvoerige mededeelingen. *(Wordt vervolgd.)*

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE S-GRAVENHAGE. 6 Januari 1892. Bij afwezigheid van den Voorzitter opende de Vice-Voorzitter, de heer J. P. J. Lorrie, de vergadering. Met een opwekkend woord heette hij de aanwezige leden op deze eerste vergadering in dit jaar welkom. De notulen der vorige werden gelezen en goedgekeurd.

Na behandeling van eenige huishoudelijke aangelegenheden werd overgegaan tot het vaststellen van een onderwerp voor de tweede prijsvraag in dit vereenigingsjaar. Tot onderwerp werd gekozen het ontwerp eener »*Protestantsche Dorpskerk.*"

Hierna verkreeg de heer Lorrie het woord tot het houden van een causerie over eenige bouwmaterialen. Om niet te uitvoering te worden, bepaalde hij zich voornamelijk tot bespreking der in den laatsten tijd zoo veelvuldig toegepaste materialen, de drijfsteenen en rietplanken. De voornaamste eigenschappen en voordeelen in de toepassing, benevens de fabrikatie dezer materialen, werden door hem uitvoering behandeld. Door tal van monsters werd deze bespreking toegelicht. Na nog een kort woord gewijd te hebben aan de toepassing en eigenschappen van het systeem Rabitz, waarvan vele afbeeldingen hierop betrekking hebbende aanwezig waren, eindigde spreker deze belangrijke bijdrage. De heer Stoffels bracht den heer Lorrie hiervoor, namens de vergadering, een woord van dank.

De heer H. J. Kockx had voor dezen avond ter bezichtiging afgestaan een aantal fotographiën van »*Pompeji en Herculanum.*"

BERICHTEN.

Aan het jaarlijks door de firma Blikman & Sartorius uitgegeven vergelijkend overzicht van al de te Amsterdam in openbare veiling gebrachte vaste goederen, telkens over het laatste tienjarig tijdvak gegeven, ontleenen wij weder, dat in het jaar 1891 te Amsterdam werden aangeslagen 1834 perceelen, waarvan 931 verkocht werden voor *f* 7,191.314. Opgehouden werden 686 perceelen ad *f* 5,536.515.

Het afgeloopen jaar komt, wat de cijfers betreft, tamelijk wel overeen met 1890. Slechts een en dertig perceelen werden toen meer aangeslagen, terwijl de opbrengst daarvan met die van 1890 vrij wel overeenkomt. Teruggang van prijzen bewijst deze statistiek niet; integendeel: de overeenstemming met voorgaande jaren kan wel bewijzen, dat fondsen, in vast goed belegd, voor achteruitgang in waarde nog geen gevaar loopen.

Bijzondere openbare of partikuliere gebouwen kwamen niet voor; alleen veilde het gemeentebestuur op 30 October 33 bouwterreinen, 20 in de Albert Cuypstraat en 13 in de Govert Flinckstraat, waarvan de 18 verkochte terreinen *f* 25 à *f* 30 per centiare opbrachten, hetgeen toch altijd nog van een goed besteden prijs getuigt. Op 27 April werd de Amersfoortsche Beiersch-Bierbrouwerij verkocht. De onderneming, die voor *f* 135.000 werd opgehouden, ging door deze veiling niet te niet, maar werd later uit de hand verkocht en door eene nieuwe combinatie voortgezet.

Het welbekende zoogenaamde Volkspark werd geveild op 6 April en in bouwterreinen, die ongeveer *f* 10 per centiare opbrachten, verdeeld.

Nog blijft te vermelden de veiling op 6 Mei van 6 bouwterreinen en den opstal van een heerenhuis, woonhuis. enz., in de Plantage Middenlaan, welke terreinen, hoewel voor ca. *f* 62.000 opgehouden, later te zamen werden verkocht en nu reeds den bijna voltooiden Artis-Schouwburg vertoonen.

Omtrent de plannen voor den nieuwen schouwburg te Amsterdam wisten de plaatselijke bladen in de laatste dagen allerlei bijzonderheden te vertellen die oorzaak zouden zijn van eene vertraging der aanbesteding. Deze was dan ook een paar maanden geleden reeds aangekondigd voor de laatste dagen van December 1891.

Thans meldt het »Nieuws v. d. Dag", dat de plannen hunne voltooiing naderen, zoodat de aanbesteding niet lang meer zal uitblijven.

Niet lang meer, is betrekkelijk; nog slechts vijf weken, en het is twee jaren geleden, dat de oude schouwburg afbrandde.

Afloop van Aanbestedingen.

RAAMDONKSVEER, 21 December 1891. — De architekt civiel-ingenieur Joseph Th. J. Cuypers, de voltooiing der R. K. Kerk van O. L. Vrouw Hemelvaart aldaar, Bisdom 's Bosch.

A. van Meer	*f* 74 000
F. Raaijmakers	„ 75.800
J. van Groenendail	„ 77.175
W. H. Booms	„ 78.780
H. Henderiks	„ 82.990
L. de Rooij	„ 86.900
C. Mulders te Sas van Gent	„ 72.698
of voor drie perceelen	„ 83.648

Gegund. De overigen allen aldaar.

BREDA, 24 Dec. — De genie: het bouwen van eene militaire slachterij, onder het beheer der genie aldaar, begrooting *f* 10,000:

M. van Zevenbergen	*f* 10.400
A. P. Mol	„ 10.100
J. Mol	„ 10.038
W. J. Slechtriem	„ 9.897
G. van der Velden,	„ 9.827
J. J. Kooimans te Dordrecht	„ 9.683
B. de Blécourt	„ 9.645
Th. Kessel	„ 9.570
C. van Dongen	„ 9.548
M. Backere te Prinsenhage	„ 9.433
A. Verhagen	„ 9.162

de overigen allen aldaar.

ENSCHEDÉ, 28 Dec. — Het bouwen van een magazijn voor de firma E. ter Kuile & Zn., te Enschedé, onder beheer van den architekt H. Reigers. Ingek. 15 bilj. (en 1 van onwaarde.)

A. J. te Siepe, Winterswijk	*f* 9.643
Wed. H. Eggink,	„ 8.944
A. Jeúnink	„ 8.932
D. Reudink	„ 8.875
Wed. B. Lammerink	„ 8.872
G. J. Wagelaar	„ 8.509
Meijer en Spelberg	„ 8.388
G. Derksen en M. J. Tonies	„ 8.259
Wed. H. Flucht	„ 8.006
F. H. Wijdefeld	„ 7.990
H. ten Cate	„ 7.895
A. Groothengel	„ 6.785
Averink en Grootoonk, Borne	„ 6.780
W. Lazonder,	„ 6.540
G. J. Sluimer en B. J. Turin.	„ 6.170

Gegund. de overigen allen aldaar.

'S GRAVENHAGE, 30 Dec. — Het ministerie van waterstaat, handel en nijverheid: het onderhoud en herstel van de landsgebouwen aldaar, gedurende 1892. begr. *f* 42.892:

L. de Neef Lz. te Amsterdam	*f* 45.000
J. B. Veenenbos	„ 44.800
A. Stigter.	„ 41.500
J. Steffens	„ 40.800
H. van Bergen Henegouwen	*f* 40.779
M. H. Kleyn	„ 40.655
C. W. de Vos en A. B. de Vos	„ 38.700

de overigen allen adaar.

NIJMEGEN, 31 Dec. — De architeet A. van den Boogaard voor H. Saalmans: het bouwen van een winkelhuis:

W. van der Wacht	*f* 16.300
J. S. Granjean	„ 14.814
W. M. Roos	„ 15.200
W. Kropman	„ 14.670
J. Beuming.	„ 13.725
L. H van Benthem.	„ 13.575
Jb. Jansen.	„ 13.545
F. Buskens	„ 12.945
C. J. Knoops	„ 12.850

allen aldaar.

AMSTERDAM, 31 Dec. — De verbouwing der perc. Nieuwendijk 166, 168 en 170 en Nieuwstraat 1. 3, 5 en 7, onder beheer van den archit. W. G. Welsing; ingek. 16 bilj., als:

Hoogste inschrijver:

A. Graaff, te Nieuwer-Amstel	*f* 26.900

Laagste inschrijver:

Gebr. Nienaber, te Amsterdam.	„ 18.995

Gegund.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle **GRANIETSOORTEN,**

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

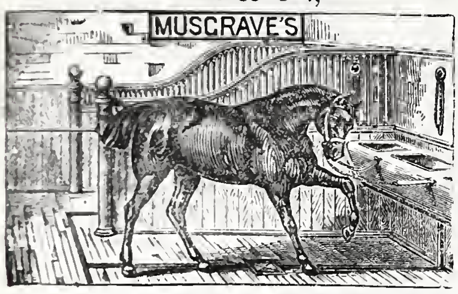
Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 8462

Boekverkooping te 's Gravenhage.

W. P. VAN STOCKUM & ZOON zullen op den 23 Jan. e. v. dagen verkoopen, eene uitgebreide verzameling **BOEKEN** waaronder zeer belangrijke plaatwerken over **Bouwkunst Decoratie** en **Ornament.**

De Catalogus is à 0.25 te bekomen. 8463

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 8464

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

ROLLUIKEN.

van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk, enz., enz. 8465

E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* Rijnpruisen.

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM.

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

CARRÉ's Luchtdruk Waterreservoirs,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van den hoogwater reservoirs.

MILDÉ's MICRO-TELEPHONEN.

CHUBB's Patent Deuren en Hekken

voor Brandkelders en Kluizen.

WOOD'S STALINRICHTINGEN.

GARVEN'S WEEGWERKTUIGEN

voor verschillende industriën en doeleinden geëigend.

Werktuigen voor verbeterde Boter- en Kaasbereidingen.

Vraag geillustreerde Catalogi en Referentie-lijsten. 8466

CENTRALE VERWARMINGS-

8467

TOESTELLEN

in Huizen, Kantoren, Kerken, Scholen, Hospitalen enz., zijn werkelijk een bron van genot, ***onder voorbehoud*** dat ze practisch zijn aangebracht.

Deze toestellen verbruiken bij weinig contrôle de minste brandstof, terwijl zij bijna geen ruimte innemen in vergelijking van Hoog- en Laagdruktoestellen, welke verre achter staan in goede eigenschappen bij de eenvoudige ***WARM-WATERTOESTELLEN onder den gewonen druk der dampkring.*** **Deugdelijke bewijzen hieromtrent worden op aanvrage gaarne verstrekt.**

T^H. A. DE KOSTER, *FABRIEKANT.*

AMSTERDAM.

PORTLAND CEMENT.

PORTLAND-CEMENT-FABRIK vormals LUDW. ROTH. KARLSTADT AM MAIN.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren I^a. **PORTLAND CEMENT** in vaten van 180 k^o. en in zakken van 50 k^o. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8469

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onverganlkelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæusl ersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8470

de Agent **J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.**

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

16 JANUARI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

ZUR PRAXIS DES PREISRICHTERAMTES BEI OEFFENTLICHEN WETTBEWERBUNGEN.

Onder dezen titel kwam in een van de laatste nummers der „Deutsche Bauzeitung" een artikeltje voor, waarin de prijsvragen kwestie nog eens behandeld wordt. Het leek mij niet onbelangrijk, hiervan de vertaling te geven, omdat er veel in wordt gezegd wat het zeggen waard is, vooral met het oog op de ervaringen die in den laatsten tijd ook hier te lande mededingers aan prijsvragen hebben opgedaan.

Het is bekend, dat het welslagen van een prijsvraag niet alleen afhangt van het aantal en gehalte der ingezonden antwoorden, maar eveneens van de deugdelijkheid van het programma en de wijze waarop de jury haar taak vervult.

Men kan aannemen, dat een goed doordacht programma, waarvan de uitvoerbaarheid is gebleken, benevens een rij van klinkende namen in de jury, zeer zeker een bevredigende deelname ten gevolge zal hebben, en dat het niet slagen van een prijsvraag minder het gevolg zal zijn van gebrek aan een voldoend aantal artistieke ontwerpen, dan wel van een gebrekkig programma, of het minder goed vervullen van de taak door de jury.

Zal een programma aan rechtmatige eischen voldoen, dan mag het geene bepalingen bevatten, die onmogelijk nagekomen kunnen worden, of met andere bepalingen niet overeen te brengen zijn. Het eenvoudige, reeds dikwijls met het beste gevolg toegepaste middel, om tot zulk een betrouwbaar programma te geraken, bestaat daarin — ten minste waar het geldt een gebouw van meer dan eene verdieping — dat vooraf een ontwerp wordt gemaakt, waarvan alleen het grondplan bij het programma wordt gevoegd. Dit ontwerp behoeft volstrekt niet verbindend te zijn, maar het zal het best den wensch der bouwheeren of magistraten, wat betreft de praktische oplossing, kenbaar maken; het geeft de verzekering, dat grootte en aantal der verlangde lokalen werkelijk op het bepaalde grondstuk en over het bepaald aantal verdiepingen kunnen worden aangebracht; en het geeft de noodige gegevens voor de grenzen der te besteden bouwsom.

Want bij gebreke van zulk een voorafgaand ontwerp is het licht mogelijk, dat afwijkingen van het programma onvermijdelijk zijn; sommige vertrekken moeten b. v. op een andere verdieping worden gebracht, omdat, volgens het programma verdeeld, de oppervlakte der verschillende verdiepingen niet met elkaar overeenkomen. Het wordt dan een bof, juist die verdeeling te treffen, die het meest met de toevallige wenschen van den bouwheer overeenkomt en het is volstrekt niet altijd gezegd, dat met zulk een gelukkige greep, iets verdienstelijks is gemaakt.

Het gevaarlijkst zijn uit de lucht gegrepen, en — in den regel — te geringe bouwsommen, waaraan dan gewoonlijk de onaangename bepaling wordt toegevoegd, dat bij overschrijding daarvan, het projekt van de mededinging wordt uitgesloten.

Zoowel de nauwgezetheid der mededingers als die der jury, lijdt op deze gevaarlijke klip bijna altijd schipbreuk. Of de nauwgezette mededinger is de dupe, omdat hij zich onthoudt van de middelen om zijn ontwerp te verfraaien, òf de jury handelt onrechtvaardig, wanneer zij niet volkomen met deze bepaling rekening houdt, òf zij moet misschien een ontwerp den prijs toekennen, dat artistiek bij een ander achter staat.

De juryleden, die allen zonder uitzondering van het programma kennis moeten nemen, laden eene groote verantwoordelijkheid op zich, wanneer zij zich de eer

der keuze tot jurylid laten welgevallen, zonder er zich vooraf van te hebben overtuigd of de bepalingen van het programma wel volkomen steekhoudend zijn; hunne houding is al zeer treurig, wanneer bij de beoordeeling der ingeleverde ontwerpen blijkt: „dat geen enkel ontwerp aan het programma voldoet". Het komt ongelukkiger wijs niet zelden voor, dat deze allereerste plicht door de juryleden wordt verzuimd, en dat tengevolge daarvan de geheele historie tot aller ontevredenheid afloopt.

Nagenoeg alle vakgenooten, die ijverig aan prijsvragen deelnemen, kunnen gevallen opnoemen, waar zij met alle recht over een slechte behandeling hadden te klagen.

Ook is de uitgeslapen mededinger zeer voorzichtig in de keus zijner juryleden. Hij neemt geen deel aan een prijsvraag, waarbij hij het een of ander jurylid niet vertrouwt, maar zeker niet wanneer hij weet, dat zijn kunstsmaak tegenkanting bij de jury zal ondervinden. Vele, en gelukkig de meeste deelnemers aan een prijsvraag doen echter mee ter wille van de zaak zelf, en geven hun beste krachten ten algemeene nutte en uit liefde voor hun vak.

Er zullen dus zeer dikwijls krachten aan het werk zijn, die minstens gelijk, misschien hooger staan dan de juryleden, en wel geven om den prijs, maar zeer weinig om het oordeel der jury.

Hunne overtuiging zal door een ongunstige beoordeeling niet aan het wankelen worden gebracht, maar zij zullen gaarne den lauwer toereiken aan den medestrijder, die met zijn werk den spijker beter op den kop heeft geslagen dan zij zelf. Op dien grond ware het te wenschen, dat in het algemeen de jury's zich niet geroepen achtten een streng oordeel met loftuitingen en aanmerkingen, loon en straf te moeten vellen, maar wanneer zij steeds hun, zij het dan ook beslissend, maar niet onfeilbaar oordeel, zonder pedanterie en zonder de mededingers te kwetsen, uitspraken.

Naast de bescheidenheid, die zulk een inzicht oplegt, kan als voornaamste deugd de strengste onpartijdigheid van de jury worden verlangd. Hier is natuurlijk geen sprake van de laagste soort van partijdigheid, n. l. het voortrekken uit beweegredenen.

Partijdigheid kan zich ook op andere wijze doen gelden en wel door de voorkeur te geven aan eene bepaalde school of stijlrichting.

Zulk een partijdigheid is als een vergefelijke zwakheid, slechts dien juryleden ten laste te leggen, die zelf, eenzijdig, een bepaalde kunstrichting huldigen, en in andere niet genoeg thuis zijn om deze te kunnen beoordeelen. Alleen moet dan uitdrukkelijk en openlijk medegedeeld worden, dat men ter wille van den verkozen stijl het eene ontwerp boven het andere heeft voorgetrokken.

Wij komen nu tot het gemotiveerde rapport, waarin ten slotte de voornaamste werkzaamheid der jury is gelegen.

Volgens onze meening is het minder noodig in dit rapport elk ontwerp op zichzelf grondig te kritieseeren, als wel in groote trekken de beweegredenen te motiveeren, welke, na grondige beschouwing en schatting der verschillende oplossingen verkregen, aan het eindoordeel tot grondslag hebben gediend.

Er kan bij zulk een betoog op enkele ontwerpen worden gewezen, zoodat ieder mededinger bij vergelijking gemakkelijk onderscheiden kan, welken indruk zijn werk gemaakt heeft. De kritiek van elk ontwerp afzonderlijk heeft daarentegen zelden iets belangrijks voor iemand die de teekeningen niet te zien krijgt. Zij is, zooals reeds gezegd, den betrokken persoon dikwijls geheel onverschillig, of kan oorzaak zijn van een gewettigde boosheid, wanneer van uit de hoogte vernietigende aanmerkingen worden gemaakt op werk, dat met liefde en overtuiging is gemaakt. Een geliefkoosde wijze van handelen der jury is ongeveer de volgende.

Het werk begint met een groote slachting, waarbij misschien de helft der ontwerpen op zij wordt gelegd en niet meer aangekeken. In dezen grooten afmaak-ijver worden dikwijls zeer verdienstelijke werken door het harde noodlot getroffen en de betrokken architekt mag zich met recht beleedigd gevoelen, zoo zonder meer, als een der verloren schapen te worden gebrandmerkt. Hij oogst voor zijn moeite slechts afkeuring en nadeel, ofschoon hij zijn tijd en kracht aan de taak heeft gewijd.

Dan komt de tweede schifting, en hier vallen 50 % der overgeblevene projekten af, en zoo voort, totdat een zoo klein mogelijk aantal voor de laatste keuze overblijft. Dan wordt een vragenlijst opgesteld, en elk ontwerp krijgt op iedere vraag zijn nummer of een goed of slecht punt. Nu is de zaak in orde, want de nummers of punten behoeven slechts te worden opgeteld, en wie de meeste goede punten heeft, is de beste. Met mathematische zekerheid is men tot deze uitkomst gekomen, met een gerust geweten ieder rechtvaardig te hebben behandeld; men schrijft aan den rand der vragenlijst nog spoedig een zoogenoemd gemotiveerd rapport in den vorm eener kritiek over de tot het laatst toe overgeblevene ontwerpen en gaat tevreden naar huis.

Er is immers geen twist en oneenigheid bij de toepassing dezer methode, want de vragen zijn door de juryleden gemeenschappelijk gesteld, de cijfers met meerderheid van stemmen bepaald en tegen de juistheid der optelling kan niemand bezwaar maken.

Deze manier van beoordeelen, die, zooals men weet, ook door verscheidene andere beoordeelings-commissies in toepassing wordt gebracht, kan onder sommige omstandigheden tot een zeer juist oordeel leiden, is echter in beginsel onjuist en onaannemelijk.

De vragen zijn n.l. onderling ongelijkwaardig, dus ook de cijfers waarmee ze worden beantwoord. De cijfers zijn niet met zekerheid te bepalen, want het is onmogelijk met 1, 2 en 3 precies de vóór- of nadeelen der verschillende punten uit te drukken; bovendien loopen de meeningen bij het vaststellen dezer cijfers dikwijls zeer uiteen.

Men maakt dus de optelling met ongelijke en niet met zekerheid te bepalen factoren; aardappelen en edelgesteenten werpt men tesamen in een zak.

Het is immers op zich zelf onzin om de waarde van een voortbrengsel der fantasie, als een koopman, door middel van berekeningen te willen bepalen. Evengoed zou men den geur eener bloem met de el kunnen meten.

Het jurylid wordt door deze handelwijze tot een oordeel gedwongen, dat waarschijnlijk met zijn overtuiging in 't geheel niet overeenkomt, en het gevaar ligt voor de hand, dat de middelmatigheid, die geen absoluut slecht, maar bij hoofdpunten ook geen bizonder goed cijfer kreeg, zegeviert over werkelijke verdienste, waaraan slechts enkele ondergeschikte fouten kleven. Wel is waar moest alleen de nauwgezette, hoewel misschien eenigszins nuchtere uitvoering van het programma tot een prijs leiden, maar om ook aan de fantasie wat vrij spel te laten, is het noodig dat het programma geen bepalingen bevat,

die de mededingers aan al te knellende banden leggen.

Het is rechtvaardig, dat zulke ontwerpen, welke met belangrijke afwijkingen van het programma grooter voordeelen en fraaiere oplossingen geven, niet voor den prijs in aanmerking komen, zoolang er andere ontwerpen zijn, die zich binnen de perken van het programma houden; men kan ze hoogstens eervol vermelden en tot aankoop aanbevelen. Maar beter is het toch, als de schoonste oplossing óók met den prijs bekroond kan worden, en dit hangt alleen af van de verstandige redactie van het programma.

Nog moet melding gemaakt worden, van een handelwijze, die niet zelden voorkomt, doch met de rechtvaardigheid niet in overeenstemming is te brengen. Zij bestaat daarin, dat de jury, wanneer er aanleiding toe is om aan een ontwerp eenstemmig den eersten prijs toe te kennen, voor de overige prijzen niet die ontwerpen uitkiest, welke het naast bij de beste oplossing komen, maar in de plaats daarvan onderling geheel verschillende ontwerpen. Dit geschiedt gewoonlijk om den bouwheer eenige varianten ter beschikking te stellen, hetgeen echter onrechtvaardig is, want van de voldoening, zeer nabij te zijn gekomen aan de beste oplossing, kan de ontwerper nog geen droog brood eten, en deze voldoening valt hem zelf eerst dan ten deel, wanneer de openbare meening, en dit geschiedt slechts bij uitzondering, de kritiek der jury verbetert.

H. P. BERLAGE Nz.

INGEZONDEN

AMSTERDAM, den 14en Januari 1892.

Aan

den WelEdelGestr. Heer C. MUYSKEN,

Voorzitter van de *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst*

Alhier.

Naar aanleiding van uwen brief 1) van 2 Jan. jl. meen ik u te moeten opmerken, dat gij twee zaken, die geheel gescheiden hadden behooren te blijven, ter wille uwer verdediging, hebt saamgevat.

In mijn schrijven van 3 Oct. ll., deed ik het voorstel om een bepaald terrein aan te wijzen voor de door u destijds nog uit te schrijven eere-prijsvraag; ik voegde daarbij een brokstuk van mijn, toen nog niet voltooid, ontwerp voor de bebouwing der Museumterreinen.

Dit is intusschen eene zaak tusschen den Voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst 2) en een lid dier maatschappij, waaraan gevraagd was, als aanstaand Jury-lid, of hij zijne goedkeuring kon hechten aan het voorgestelde programma.

Op 14 Nov., dus niet enkele dagen, maar 1½ maand later, verschijnt in »het Weekblad" een stuk: »de bebouwing van het terrein achter het Rijks-Museum te Amsterdam", waarin o. a. ook mijn plan voor de Museum-terreinen, als amendement op een plan van B. en W. bij den Raad ingediend, beoordeeld wordt. Hierbij hadt gij alleen en uitsluitend uw oordeel mogen vellen over mijn plan, zooals het daar voor B. en W. lag, met de memorie van toelichting.

Wat hebt gij echter gedaan? Gij hebt, om een schijnbaren grief meer te vinden, in uwe beoordeeling gebruik gemaakt van mijn partikulier schrijven in eene geheel andere hoedanigheid. Dit is eene onvergeeflijke administratieve fout.

Wanneer ik op 2 Dec. j. l. in den Raad zeg, dat het onverklaarbaar is hoe eene Maatschappij voor Bouwkunst (althans het Bestuur er van) op de gedachte is gekomen, dat spreker op de Museumterreinen een Koninklijk paleis zou willen plaatsen, dan is dit alleen voor mij onverklaarbaar, daar het op mijn officieel ingediend plan noch in de memorie van toelichting voorkomt.

1) Deze brief was van het Bestuur der Maatschappij. Red.

2) De brief van den heer Cuypers van 3 October j. l. was gericht aan „Het Bestuur der Maatschappij", *niet* aan haren Voorzitter. Red.

Gij wilt immers uw afkeurend oordeel uitspreken over mijn officieel ingediend plan? Gij hadt u dus daarbij moeten bepalen. Of ik door dat »monumentaal gebouw" een paleis of iets anders bedoel, mag hier geen invloed uitoefenen op uw oordeel

Intusschen wil ik hier gaarne verklaren dat de terreinen bijzonder geschikt te maken zijn tot het bouwen van een Paleis.

In uwen brief is meer: Gij zegt, dat ik u »onjuistheid" heb toegedicht sprekende over een *sport*-terrein.

Nadat door u het ontwerp van den heer J. Jitta met zijn *sport*-terrein is afgekeurd, zegt gij: »het plan Cuypers beoogt min of meer hetzelfde" enz.

Het zou u niet gelukken de *tegenstrijdigheden* aan te geven welke gij vermeent in mijn betoog te kunnen aantoonen.

Ten einde de juistheid mijner bewering te staven, dat de »wenken" door u gegeven, geheel op dwalingen berusten, voeg ik hierbij een afschrift van het door mij gesprokene, voor zooverre het betrekking heeft op de onderhavige kwestie, hetgeen tevens als antwoord kan dienen op het stuk van 14 Nov. jl., opgenomen in het Bouwkundig Weekblad, hetwelk aldus luidt:

»Het plan Cuypers beoogt min »of meer hetzelfde, en ook hier »mag betwijfeld worden of rondom »zulk een uitgebreid tentoonstel»lings- en feestterrein wel ooit eene »1e klasse bebouwing tot stand te »brengen zoude zijn. Wordt het »terrein wel gebruikt, zoo zal men »het moeten omrasteren; het uit»zicht op zulk een raster, gevoegd »bij de eigenaardige drukte vóór »en na een tentoonstelling of na »een feest, zoude die buurt alles »behalve aangenaam en aantrek»kelijk maken. Wordt het weinig »voor bovengenoemde doeleinden »gebruikt, zoo zal men een hoogst »ongezellige, stoffige, verlaten vlakte »voor de woningen verkregen heb»ben, die wegens den vreemden »vorm daarvan ook voor troepen»beweging bij parades niet geschikt »kan genoemd worden.

»Hoe het dan ook mogelijk is, »dat men aan een terrein voor »dergelijke doeleinden bestemd, »tevens een Koninklijk paleis kan »ontwerpen, is onverklaarbaar. De »geprojecteerde villabouw zou om »dezelfde redenen niet gelukken. »Bedenkt men nu, dat behalve de »opgenoemde bezwaren het plan »ook finantieel zeer onvoordeelig »voor de gemeentekas zoude zijn, »dan kan het onmogelijk voor uit»voering worden aanbevolen."

Ik sprak aldus in den Gemeenteraad:

»Spreker moet hierna even stil »staan bij een stuk, dat door het »Bestuur van de Maatschappij tot »bevordering der Bouwkunst aan »de leden van den Raad is gezon»den en waarin ten opzichte van »verschillende plannen, waaronder »ook dat van spreker, wenken wor»den gegeven, die z. i. geheel uit »dwalingen voortkomen. Zoo zou »sprekers plan, evenals dat van »den heer Jitta in hoofdzaak be»rusten op behoud van een sport»terrein. Waaruit die bewering »geput wordt, weet spr. niet, noch »in den vorm van het plan, noch »in de memorie van toelichting op »dat plan wordt daarop gedoeld. »Die bewering is derhalve eene »onjuistheid. In het stuk leest men »verder, dat betwijfeld mag wor»den of rondom zulk een uitgebreid »tentoonstellings- en feestterrein »wel ooit een eerste klasse bebou»wing tot stand te brengen zal zijn. »Spr. ziet niet in, waarom dat niet »zou kunnen gebeuren. Men moet »toch daarbij niet denken aan een »kermisplein, terwijl ook tentoon»stellingen wel niet zoo dikwijls »zullen voorkomen, dat de buurt »er in aantrekkelijkheid door zou »verliezen. Het plein zou ook geen »onoogelijke omrastering behoe»ven te verkrijgen die het schoon»heidsgevoel zou beleedigen. Als »het terrein zoo wordt aangelegd »als spr. zich dat voorstelt, zal men »er wel een gunstiger oordeel over »krijgen en, zoo afscheiding noodig »mocht blijken, in plaats van aan »een gevreesde omrastering wel »aan een fraai monumentaal hek »willen denken, zoodat van een »hoogst ongezellige, stoffige, verla»ten vlakte voor de woningen geen »sprake zal wezen."

»Sprekende over dat uitgebreide »terrein schijnt men het zich echter »niet te kunnen voorstellen in een »anderen toestand, dan waarin men »het nu 15 jaren heeft gezien. Men »kan het zich blijkbaar niet voor»stellen als een plein, behoorlijk »aangelegd, met goede wegen door»sneden en met boomen en hees»ters beplant."

»Dan heeft men nog eene aan-»merking gemaakt, die evenzeer »eene groote dwaling is, nl. dat »de vreemde vorm van het plein »ongeschikt zou zijn voor troepen-»beweging. Waarlijk, wie die vraag »ontkennend beantwoord, moet »geen groot denkbeeld hebben van »de manœuvre-vaardigheid van »het Nederlandsche leger en spr. »voor zich zou dan ook zulk eene »aanmerking niet ganrne maken.

»De laatste opmerking van het »stuk (en deze is met nadruk her-»haald) luidt: »hoe het mogelijk »is, dat men aan een terrein, voor »dergelijke doeleinden bestemd, »tevens een Koninklijk paleis kan »ontwerpen, is onverklaarbaar". »Die doeleinden nu zijn, zooals »spreker heeft betoogd, onjuist »beoordeeld, maar wie de toe-»lichting van zijn plan gelezen »heeft, zal er ook te vergeefs de »woorden »Koninklijk paleis" in »zoeken, want deze staan er niet »in. Er wordt alleen gezegd, dat »een terrein is vrij-gelaten voor »een eventueel te stichten, monu-»mentaal gebouw". Spreker kan »evenwel zeer goed begrijpen hoe »die vergissing ontstaan is. Zij is »voortgekomen uit een denkbeeld, »dat al wordt het nu eens meer »en dan weer minder besproken, »blijft voortleven onder alle Am-»sterdammers en, naar spreker »hoopt, ook levendig zal blijven »totdat het zal zijn verwezenlijkt, »namenlijk de teruggave van het »Paleis op den Dam" aan zijne »oorspronkelijke bestemming van »Stadhuis. Men zou anders moeten »vragen hoe een Maatschappij »voor Bouwkunst (althans het Bestuur er van) op de gedachte is gekomen dat spreker op de »Museum-terreinen een Koninklijk »paleis zou willen plaatsen. Men »schijnt aldus te hebben gerede-»neerd: »Amsterdam heeft geen »paleis; haar paleis is eigenlijk »een stadhuis, dat als zoodanig »weer in gebruik dient te worden »gegeven en nu wil men een nieuw »paleis bouwen". De redeneering »heeft, al is de conclusie verkeerd, »dus een goeden grondslag.

»Amsterdam heeft inderdaad »geen paleis.

»Sedert het Stadhuis als zoo-»danig is ingericht, is het denk-»beeld om het weer tot Raadhuis »te maken, in de gemoederen »bewaard gebleven. En dat is »zeer natuurlijk".

Dat het plan Cuijpers voor de Gemeente financieel tevens niet onvoordeelig zoude zijn is te bewijzen, doordien het oorspronkelijk, door B. en W. voorgesteld plan ± 100.000 M². bouwterrein voor verkoop aanbiedt en dat van Cuypers en Ankersmit 102.000 M².

Eene aandachtige nalezing, met vergelijking van de motieven, waarop het plan Cuypers wordt afgeraden, met mijne wederlegging bewijst ten duidelijkste, dat geen enkel van de aangevoerde redenen aanwezig is.

Hoogachtend
P. J. H. CUYPERS.

NOTA. De ondergeteekende meent hier te moeten opmerken, dat het plan voor de bebouwing der Museum-terreinen bij de voordracht van 2 December j. l. door B. en W. voorgesteld, *niet* is het primitief plan, dd. 25 Augustus 1891, maar een nieuw plan, gewijzigd overeenkomstig het plan, ingediend bij amendement d.d. 22 October 1891 door de Raadsleden dr. P. J. H. Cuypers en J. Ankersmit.

P. J. H. CUYPERS.

Bovenstaand schrijven ontving de heer C. Muysken naar aanleiding van den volgenden brief, door het Bestuur der Maatschappij gericht aan den heer Dr. P. J. H. Cuypers, en niet opgenomen in het Bouwkundig Weekblad.

Aan

den WelEdel Achtbaren Heer DR. P. J. H. CUYPERS,

Lid van den Gemeenteraad

te Amsterdam.

Het door u gesprokene in de zitting van den Gemeenteraad van 2 December j. l., opgenomen in het Gemeenteblad, Afdeeling 2, bladzijden 971 en 972, over het stuk, door het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst geplaatst in het Bouwkundig Weekblad van 14 November j. l., waarvan afdrukken zijn gezonden aan uwe medeleden, mag door ons niet onweersproken blijven, nu door u getracht is dit stuk in een minder gunstig daglicht te stellen op eene wijze, die door ons allerminst kan worden goedgekeurd.

Naar aanleiding van den in het stuk voorkomenden volzin:

»Hoe het dan ook mogelijk is, dat men aan een terrein voor »dergelijke doeleinden bestemd tevens een Koninklijk paleis kan »ontwerpen, is onverklaarbaar .....«

zegt gij:

»Die doeleinden nu zijn, zooals spreker heeft betoogd, onjuist »beoordeeld, maar wie de toelichting van zijn plan gelezen heeft, »zal er ook te vergeefs de woorden Koninklijk paleis in zoeken. »Er wordt alleen gezegd, dat een terein is vrijgelaten voor een »eventueel te stichten »monumentaal gebouw.« Spreker kan evenwel »zeer goed begrijpen, hoe die vergissing ontstaan is. Zij is voort-»gekomen uit een denkbeeld..... n. l. de teruggave van het »Koninklijk paleis op den Dam aan zijne oorspronkelijke bestemming »van Stadhuis. Men zou anders moeten vragen hoe »een Maatschappij voor Bouwkunst, althans het »Bestuur er van, op de gedachte is gekomen, dat »spreker op de Museum-terreinen een Koninklijk »paleis zou willen plaatsen.«

Wij antwoorden hierop:

Die vermeende vergissing is een gevolg van uw eigen handelingen.

Enkele dagen vóór de Raadszitting van 2 December toch, hebt gij zelf aan ons voorgesteld, bij schrijven van 3 October j. l., als plaats voor een Koninlijk paleis (dat het onderwerp der u bekende door ons uitgeschreven eere-prijsvraag zal uitmaken) te bestemmen de plaats, in uw plan door een monumentaal gebouw in te nemen; ook in de bij uw bovengenoemd schrijven overgelegde teekening (overigens in hoofdzaak overeenkomende met die, behoorende bij uw amendement) is met duidelijke letter ingeschreven: »terrein voor 't Koninklijk paleis».

Dat gij van dit denkbeeld, door u aan ons medegedeeld, zoo spoedig zoudt zijn teruggekomen, kon zeker niemand vermoeden.

Het bovenstaande is kenschetsend genoeg voor uwe bewering, als zouden onze wenken »geheel uit dwalingen voortkomen«.

Zoo werd in ons stuk ook niet gesproken over een sportterrein in uw ontwerp. De »onjuistheid« waarvan gij hebt gesproken, hebt gij ons dus ten onrechte toegedicht.

Overigens ontbreekt het in uw betoog niet aan tegenstrijdigheden, die wij hier thans laten rusten.

Om den mogelijk ongunstigen indruk, dien men na het door u gesprokene allicht van ons stuk kan ontvangen, weg te nemen, zullen wij afschrift van dit schrijven aan uwe medeleden van den Gemeenteraad doen toekomen.

Hoogachtend:

Het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst:

Amsterdam, 2 Januari 1892.
C. MUYSKEN, *Voorzitter*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

Het schrijven van den heer Cuypers is als volgt door den heer Muysken beantwoord :

Amsterdam 15 Jan. 1892.

Den WelEdelgestr. Heer
Dr. P. J. H. CUYPERS
Alhier.

Uw schrijven aan mij, d.d. 14 Januari, is in mijn bezit.

Daar de aan u gerichte brief van 2 Januari jl. niet is een schrijven van mij persoonlijk, maar van het geheele Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, met eenparigheid van stemmen vastgesteld en als zoodanig door Voorzitter en Secretaris onderteekend, naar aanleiding van het door u in den Gemeenteraad gesprokene, over een stuk evenzeer door het Bestuur eenparig opgesteld, zoo heb ik gemeend uw zoo even ontvangen schrijven ter kennis van mijn medebestuurders te moeten brengen, ten einde, zoo op uw schrijven een antwoord mocht noodig zijn, dit door alle Bestuursleden te doen geven.

Hoogachtend,
Uw Dw. Dienaar,
C. MUYSKEN.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 30 December 1892. (*Vervolg.*) Door den heer J. A. Loeber Jr. werd een en ander medegedeeld over *antieke en moderne boekbanden.*

Het onderwerp is in Nederland weinig bekend; slechts enkelen weten hoe in andere landen het boekbinden als kunstnijverheid op prijs wordt gesteld en daar honderden guldens voor een kunstband betaald worden; hier behoort het boekbinden tot die vakken, welke in het dagelijksch leven verdwijnen. Men is daarmede onbekend en beschouwt het inbinden van een boek als een noodzakelijk kwaad, dat men zoo lang mogelijk uitstelt tot het boek half versleten is. Of het gebonden boek goed naar den eisch behandeld is, daar slaat men weinig acht op; de hoofdzaak is, dat het maar goedkoop is; daarom vinden de tegenwoordige uitgaafbanden zooveel aftrek, niettegenstaande hunne weinige duurzaamheid; voor het gebruik deugen zij echter niet; als men wist welk een groot aandeel het goed inbinden van een boek tot het langer bestaan er van bijdraagt, zou men er meer acht op slaan.

Het boekbinden als kunstnijverheid te beschouwen, is voor menigeen moeilijk te begrijpen; dat het boekbinden als zoodanig groote beteekenis heeft, nog veel minder. Toch heeft men zich reeds van de vroegste eeuwen af bezig gehouden boekbanden te versieren; verschillende stijlen hebben zich gevormd, welke soms van den heerschenden stijl afgeleid zijn, soms onafhankelijk zijn ontworpen.

Naar aanleiding daarvan begon spreker met den oorsprong van den boekband te beschrijven, hoe de ouden hunne wetten en godsdienstregels eerst op houten bladen, boomschors, palmbladeren, aaneengenaaide dierenvellen, de Egyptenaren op Papyrus, schreven, terwijl later het perkament al het voorgaande verdreef.

Deze lange beschreven strooken perkament werden opgerold, en de binder van die dagen sneed een cylinder van cederhout en gaf zoodoende de rol meer stevigheid. Deze houten cylinders werden met fraai gedraaide knoppen versierd, dikwijls met goud of zilver, en zelfs met edelgesteenten bezet. Het gedeelte perkament, dat opgerold zichtbaar bleef, werd met purper of saffraan geel geverfd. De boekrol werd samengebonden met riempjes, deze dienden om het binnendringen der insecten te verhinderen. Om dezelfde reden was de rol van welriekend cederhout gemaakt. Zoo zocht de boekbinder de geestelijke voortbrengselen van wijze mannen voor vernietiging te bewaren.

Vierkante stukjes perkament werden eerst voor aanteekeningen of rekeningen, later langere strooken voor grootere werken gebruikt; deze werden dan met een draad aan elkander geregen en eindelijk aan een rug vastgelijmd. Zoo ontstond de oorspronkelijke boekband, in den bloeitijd van 't Atheensche rijk, die door de prachtlievende Byzantijnen werd verfraaid en zelfs zóó weelderig afgewerkt, dat een geestelijke van die dagen, in verband met den inhoud, daarover zijne verontwaardiging uitsprak.

Deze kostbare Byzantijnsche banden bleven tot de 15de eeuw in gebruik. In menig klooster vergenoegde men er zich mede de geschreven werken in herteleder in te binden; aan beide kanten van den band heeft men met een spits voorwerp strepen getrokken, die ruiten vormen en met Gothische stempels bedrukt zijn. Zware koperen sloten sluiten het boek en aan de hoeken bevinden zich beslagen, evenals de dikke koperen stiften, den boekband beschermende. Een ketting bevestigde de boeken stevig aan de lessenaars, zoodat ze niet gemakkelijk meegenomen konden worden.

Nadat door de uitvinding van de boekdrukkunst het aantal boeken ontzaglijk vermeerderde, leverden graveurs koperen platen met ornamenten, waarmede de band en relief bedrukt werd.

In het oosten stond het boekbinden op eene veel hoogere trap. De banden, waarvoor Marokko-leder werd gebruikt, werden met vergulde arabesken beschilderd, evenals de snede. De arabesken werden op dezelfde manier gemaakt, als waarop de boekbinders nog altijd onze banden versieren. Arabische werklieden brachten deze kunst naar Europa over en weldra werd de prachtige Byzantijnsche band geheel vergeten.

In Italië legde men zich bijzonder toe op dit handvergulden. Kundige graveurs, die talrijke motieven aan de Renaissance ontleenden, leverden den boekbinders fraaie stempelvormen. Met de Oostersche arabesken tot voorbeeld, ontwierp men nieuwe dessins. Ook sneed men uit zeer dun leder verschilende vormen, welke op gekleurde boekbanden geplakt, een nieuwe versiering, het leder-mozaïek vertoonden. Kleine renaissance-stempels brachten in dit vlechtwerk eene aangename afwisseling. Deze kunstbanden werden weldra ook buiten Italië bekend. Jean Gobier, de schatmeester van Frans I, schepte vooral behagen in deze uiting van Italiaansche kunstnijverheid, en liet eenige boeken op deze wijze inbinden, die den Franschen tot voorbeelden strekten; dezen verlieten soms het kleurige mozaïek om de cartouches bij hun vergulden toe te passen. De bibliotheek van Jean Gobier is wereldberoemd geworden. Als er een zijner boeken op eene verkooping komt, ontstaat er een internationale wedstrijd, wie de eigenaar worden zal en men aarzelt niet daarvoor duizenden franken te betalen. Jarenlang bleef deze Gobierstijl in zwang en werd in Duitschland en Engeland nagevolgd, ofschoon niet zoo gelukkig als in Frankrijk. Onder Hendrik III ontstond in Frankrijk een nieuwe stijl, meer stijf en eenvoudig, die onder Marguérite van Valois weer élégahter werd. Zij liet tusschen de symmetrische figuren de banden met bloemen marguériten en palmen vullen, en zoo ontstond een nieuwe stijl »de fanfare-stijl". Een volgend geslacht liet de palmen en bloemen weg en vulde de vakken met kleurig leder, ingelegd met bijzonder fijne stempels, geheel met puntjes aangeduid. Deze Radiersche stijl is zeker een der schoonsten, welke bestaan hebben.

Wat den modernen boekband betreft, de halflinnen band kwam in den tijd der Fransche revolutie in gebruik; deze cartonnage à la Brodel viel in den smaak, het eenvoudige bandje was iets wat den republikeinen leek. Wel brachten de Franschen de versiering van den band weer tot een ongekende hoogte, en in andere landen werden zij nagevolgd, maar een bepaalde eigen stijl is er niet.

Door den Weener boekbinder Winder, werd eene bijna geheel vergeten techniek tot een nieuw leven geroepen: de zoogenaamde Lederplastic of Lederschnit. In de 15de eeuw waren de banden van gesneden en gedreven leder in Duitschland tamelijk algemeen, om daarna geheel op den achtergrond te geraken. Niet alleen voor boekbanden wordt deze techniek aangewend, maar ook voor zittingen van stoelen, sofa's, voor sigarenkokers, portefeuilles, en zelfs worden kamerhehangsels in Lederplastic uitgevoerd.

Ons land heeft zich steeds zeer afgezonderd gehouden. Slechts in de 17de eeuw leefde te Amsterdam een boekbinder, Magnus die te Parijs zijn vak geleerd had en eenige merkwaardige banden heeft gemaakt. Hier was geene aristocratie, die de eerste genummerde exemplaren van eene uitgaaf trachtte te bekomen en ze kostbaar liet inbinden. Moest men een huldeblijk aanbieden met een album, men liet den band voorzien met zilveren beslagen, wel is waar eene kostbare versiering, maar geene fijne; want zilverwerk en leder of fluweel zijn stoffen, welke zich niet met elkaar laten vereenigen.

Maar toch valt er eenige vooruitgang te bespeuren. Meer en meer begrijpt men, dat ook boekbinders een album tot een fraai geheel kunnen maken.

Spreker eindigde met tot verduidelijking te verwijzen naar zijne verzameling tentoongestelde banden en afbeeldingen daarvan, en ontving door den Voorzitter, namens de vergadering, den dank voor zijne belangrijke mededeelingen.

Namens de commissie voor het nazien der rekening bracht de

heer N. De Zwart rapport uit. Rekening en Begrooting werden onder dankzegging aan den penningmeester goedgekeurd.

Tot bestuursleden in de plaats van de heeren D. E. C. Knuttel en G. Van Driel, die volgens rooster moesten aftreden en niet herkiesbaar zijn, werden gekozen de heeren H. J. Jesse en L. Maas. Tot Voorzitter werd de heer C. R. Van Ruyven gekozen.

Verder deelde de Voorzitter mede, dat door de Maatschappij eene prijsvraag zal worden uitgeschreven voor een algemeen afdeelingsgetuigschrift.

BERICHTEN.

Op Maandag a. s., den 18den Januari, wordt in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, eene tentoonstelling geopend van eene verzameling zeer merkwaardige antieke Nederlandsch Indische meubelen, uit aldaar inheemsche houtsoorten vervaardigd en fraai gebeeldhouwd.

De tentoongestelde Perzische tapijten en de stoffen langs de wanden, zijn afkomstig uit de magazijnen der heeren H. F. Jansen en Zonen, te Amsterdam.

De leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst hebben met hunne dames vrijen toegang tot deze tentoonstelling.

Te Amsterdam is op den dertigsten December 1891 opgericht de Naamlooze Vennootschap: »Maatschappij voor Photolithographie en Zincographie, procédé Mr. E. J. Asser.

Deze Maatschappij stelt zich ten doel het reproduceeren van teekeningen, bestekken, plaatwerken (ook in middentint), volgens het gunstig bekende photo-lithographisch procédé van Mr. E. J. Asser, dat op verschillende tentoonstellingen werd bekroond Tevens belast de Maatschappij zich met de levering van alle soorten lithographisch en zincographisch werk.

Commissarissen zijn de heeren: L. E. Asser, Ingenieur te 's-Gravenhage, Mr. A. H. van Nierop te Amsterdam en F. Adama van Scheltema te Amsterdam; tot Directeur is benoemd de heer Chr. J. Schuver.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Minister van Kolonieën heeft de heeren W. Polman, T. Bijkerk, A. Mioulet en C. Swaneveld gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot opzichter 3e kl. bij den Waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken daar te lande.

Afloop van Aanbestedingen.

DOORN, 4 Jan.: het vergrooten der openbare gemeenteschool met twee lokalen, onder beheer van den archit. Alb. Nijland, te Utrecht; ingek. 7 bilj., als:

J. Bouwman, IJselstein . . . . . . *f* 7775
Th. C. Oostveen, Utrecht . . . . . . „ 7500
C. v. Soest, idem . . . . . „ 6246
Gebr. Koudijs, Doorn . . . . „ 6176
Jac. v. Wamel, Wijk-bij-Duurstede . . „ 5700
T. J. Gerritsen, Doorn . . . . . . „ 5695
A. H. Meerdink, idem . . . . . . „ 5297
Gegund.

's GRAVENHAGE, 4 Jan. — Het ministerie van Binnenl. Zaken: het eenjarig onderhoud van de gebouwen der rijks-universiteit te Leiden, begr. *f* 32.600.

A. Verhoog Jz. . . . . *f* 34 200
D. J. van Amerong . . . . „ 33.815
G. Splinter . . . . „ 33.783
J. van Dam . . . . „ 33.400
H. J. Sloots . . . . *f* 32.590
W. N. van Ipenburg, te Delft . . . „ 31.997
I. v. d. Kamp en J. Planjer . . . . „ 31.980
H. D. F. Meijer . . . . „ 31.330
de overigen allen te Leiden.

VALKENBURG, 4 Jan. — De architect P. J. H. Cuypers te Amsterdam: het bouwen van 2 villa's voor de Maatschappij tot Exploit. van Bouwgronden:

J. Reggers, te Maastricht . . . . . *f* 14.680
C. v. Straaten, te Utrecht . . . . . „ 14.190

ARNHEM, 4 Jan. het verbouwen van de perc. Roggestraat nos. 18 en 19, onder beheer van den archit. J. H. Persyn; ingek. 9 bilj., als:

J. N. Jansen . . . . *f* 7146
J. Hummels . . . . „ 7100
A. Bernsen . . . . „ 6500
J. H. Stoel . . . . „ 6094
J. Th. Rutten . . . . „ 5874
Orth & Co. . . . . *f* 5863
H. Kleinhout . . . . „ 5784
G. J T. Barenbrug . . . . „ 4994
D. A. Roskam . . . . „ 4770

ROTTERDAM, 5 Jan. — Het gemeentebestuur: het bouwen van eene school aan de St. Jansstraat:

A. Henkeman te Rotterdam, ... *f* 45.989
P. G. Winters te Kralingen . . . . „ 44.777
J. J. Kooimans te Dordrecht . . . „ 44.333
A. G. Sondermeijer Rotterdam . . . „ 43.777
M. van der Spek, idem . . . . . . „ 42.997
A. Looijman, idem . . . . „ 42.948

DEN HAAG, 13 Jan. De architect Johs. Mutters Jr., namens zijn principaal, de WelEd heer A. Sterkman alhier. Het verbouwen van het perceel Bezuidenhout no. 3.

Minste inschrijver de heer A. v. Lith, alhier, voor *f* 4.880.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12. 8492

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Boekverkooping te s Gravenhage.

W. P. VAN STOCKUM & ZOON zullen op den 23 Jan. e. v. dagen verkoopen, eene uitgebreide verzameling **BOEKEN** waaronder zeer belangrijke plaatwerken over **Bouwkunst Decoratie** en **Ornament.**

De Catalogus is à 0.25 te bekomen. 8493

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8494 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

8495

BENNEWITZ & Co.

— DAMRAK 85 AMSTERDAM. —

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK.

RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 8496

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

Rietplankenfabriek

(Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN — Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend

Monsters, Atestten, Prospectus gratis. 8497

Vereeniging voor Vak en Kunst.

TENTOONSTELLING VAN OUDE EN NIEUWE KUNSTNIJVERHEID.

te houden in April 1892 te Dordrecht.

Inschrijvingsbiljetten moeten ingezonden zijn vóór 1 Februari.

Voor spoedige opgave houdt het bestuur zich aanbevolen.

H. E. VAN DER KAA,
1ste *Secretaris.*

8498

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH.
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 8499

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

8500 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

ROLLUIKEN van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 8502

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

D. S. M. KALKER, **Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.**

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 8482

Op Dinsdag den 26sten Januari 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 561.

Het verrichten van grondwerken, het opbreken en leggen van sporen en wissels en het vergrooten van het tusschenperron met daarmede in verband staande werken op het station Bergen-op-Zoom.

Begrooting f 4400.—

De besteding geschiedt volgens § 51 van het bestek.

Het bestek ligt van den 7den Januari 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den Januuari 1892, ten 11.30 ure voormiddag.

UTRECHT, den 5den Januari 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 8483

Op Dinsdag den 16den Februari 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 557.

Het bouwen en afbreken van wachterswoningen en wachtershuisjes en het verplaatsen en wijzigen van inrichtingen aan den spoorweg Arnhem-Zutphen, Zutphen-Delden, Delden—Enschede Rijksgrens, in 3 perceelen en in massa.

Begrooting f 57.228.—

De besteding geschiedt volgens § 83 van het bestek.

Het bestek ligt van den 12den Januari 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur L. J. DE SONNAVILLE te *Zutphen*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden: voor **Zutphen—Arnhem** op 1 Februari 1892 ten 2 uur v.m. aanvangende te Zutphen; voor **Zutphen—Delden** op 2 Februari 1892 ten 9 uur v.m. aanvangende te Zutphen; voor **Delden—Enschede—Grens** op 3 Februari 1892 ten 11 uur vm. aanvangende te Delden.

UTRECHT, den 9den Januari 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8484

Op Dinsdag den 16den Februari 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraal-bureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 562.

Het maken van een tusschenperron met overpaden en eenige bijkomende werken op het station Eindhoven.

Begrooting f 4100.—

De besteding geschiedt volgens § 34 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den Februari 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van de Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 9den Februari 1892, des voormiddags te 11 uur.

UTRECHT, den 13den Januari 1892.

AANBESTEDING. 8485

Op Maandag 25 Januari 1892, des namiddags te 3 uur, zal door den Architect I. H. J. VAN LUNTEREN te *Utrecht*, worden AANBESTEED:

Het bouwen van een Winkelhuis en van een Woonhuis aan het Wed te Utrecht.

De aanwijzing op het terrein zal gegeven worden op Vrijdag 22 Januari, des voormiddags te 11 uur.

Bestek en teekening — tegen betaling van *f* 1,50 — en nadere inlichtingen te bekomen ten kantore van voornoemden Architect.

De NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP:

MAATSCHAPPIJ VOOR PHOTO-LITHOGRAPHIE EN ZINCOGRAPHIE,

procédé Mr. E. J. ASSER,

is gevestigd

SINGEL 514,

8486 **AMSTERDAM.**

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856.

Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën:

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

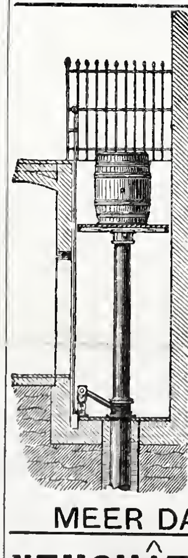
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8488

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-, Gas-, Hand-, en Waterkracht.

(Hydraulisch direct en indirect werkend) 8489

voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particulieren gebouwen hier te lande geplaatste Personen en Goederen Lifts,** *worden op aanvrage gratis toegezonden.*

MEER DAN 100 ALLEEN IN NEDERLAND GEPLAATST.

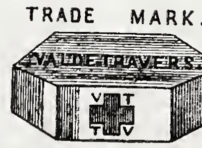
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 8490

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz.. gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. **9** en **10**. *Amsterdam.*

CARBOLINEUM AVENARIUS. CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het gedoet

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

23 JANUARI 1892.

K. Sluyterman.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF,
C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,
Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij heeft de eer langs deze weg oprechten dank te betuigen aan de Leden der Maatschappij, die door het toezeggen eener bijdrage in geld hebben doen blijken van hunne belangstelling in de aanstaande feestviering bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij.

Het deelt tevens mede, dat binnen kort over het toegezegde bedrag per kwitantie zal worden beschikt.

Daar de heer Th. G. Schill, wegens eene langdurige buitenlandsche reis niet in de gelegenheid is een oordeel uit te spreken over de antwoorden, ingekomen op de prijsvragen, door de Maatschappij in 1891 uitgeschreven, heeft het Bestuur in zijne plaats benoemd tot lid der Jury den heer Ed. Cuypers, architekt te Amsterdam, die deze benoeming heeft aangenomen.

In het Gebouw der Maatschappij wordt eene tentoonstelling gehouden van

Antieke Meubelen, afkomstig uit Nederlandsch Indië,

daartoe welwillend afgestaan door Mevrouw Oosterhoff-Neys, te Valkenburg.

Heeren Leden der Maatschappij hebben met hunne Dames vrijen toegang tot deze tentoonstelling, die dagelijks is geopend van 10 tot 4 ure.

DE INDISCHE MEUBEL-TENTOONSTELLING.

Door J. R. **DE KRUYFF.**

Vóór ruim een half jaar werd mij, in het bijzijn van den heer Rieber, door den architekt J. Wolbers een groote versameling oude meubels vertoond, uit Nederlandsch Oost-Indië meêgebracht door mevrouw Oosterhoff–Neijs, te Valkenburg, bestemd om geplaatst te worden in de voor haar in te richten woning en nu tijdelijk geborgen in een pakhuis te Amsterdam.

Gevraagd naar de tentoonstellingswaarde, waren wij het er beiden over eens, dat het zeker de moeite zou loonen, om de best onderhouden stukken behoorlijk aan het daglicht te brengen en in vereeniging met wat kleurrijke meubelstoffen te exposeeren in het Gebouw der Maatschappij.

Sints eenige dagen nu is die tentoonstelling geopend, en zeker is zij belangrijk genoeg om er de bizondere aandacht op te vestigen.

Wat zijn dat voor meubels?

Reeds in het pakhuis, dat er letterlijk meê volgepropt was, zoodat de voorwerpen bezwaarlijk te onderscheiden waren, was er een renaissance-karakter uit te zien, vermengd met Oostersche motieven. Stoelen, tafels, ledikanten, rustbanken, alles rijk gesneden en op Oostersche manier geheel met planten-ornament bedekt, afgewisseld door stijlen en spijltjes die gedraaid, of als draaiwerk gesneden zijn.

Bij nadere beschouwing zijn er stukken van tweëerlei soort en behandeling. Een drietal stoelen en een rustbank zijn donkerder van kleur, haast zwart, in veel vlakker relief gesneden en kunstvaardiger bewerkt dan de overige meubels, die niet zoo goed gedétailleerd, grover gesneden en blijkbaar geverwd zijn geweest in goud met roode of groene kleur.

Maar, eerlijk gezegd, wist ik de meubels niet thuis te brengen.

Ongetwijfeld was het meerendeel Indisch werk, door inlandsche werklieden uit harde Indische houtsoorten, misschien ijzer- en Djatti-hout, gemaakt, van Polynezisch — misschien Javaansch — ornament voorzien, doch blijkbaar op een *niet*-Indisch voorbeeld geïnspireerd.

In het Rijks-Museum vond ik niets dat er op leek. Slechts herinnerde ik mij in de School voor Kunstnijverheid de afbeelding van een meubel, dat — inderhaast bekeken — wel Indisch kon zijn en nog voor weinige maanden door mijn handen gegaan was. Ik ben zoo gelukkig geweest die afbeelding weer te vinden in n°. 565 van den 22sten jaargang van het bekende fransche tijdschrift „l'art pour tous"; waarin een stoel is voorgesteld, thans in 't museum te Oxford, waarvan gezegd wordt dat hij door Koning Karel II van Engeland ten geschenke is gegeven aan Ashmole, stichter van het Ashmoleaansch Museum, en dat de stijl er van herinnert aan de Portugeesche School. „Nous devons à „l'obligeance du savant antiquaire M. Parker de pouvoir „reproduire ce curieux objet d'art et d'histoire", dus staat er nog bij.

En wat blijkt nu bij vergelijking van deze afbeelding met ons Indisch meubilair? Dat de zoo even genoemde stoelen van fijnere bewerking en donkerder kleur, precies dezelfde vormen en versieringen vertoonen als de Portugeesche stoel van Koning Karel. Slechts de achterstijlen zijn niet gedeeltelijk gedraaid en in het ornamentwerk zijn kleine afwijkingen te vinden.

Overigens zijn zoowel de ornamenteele motieven als hunne groepeering geheel identisch en het lijdt niet den geringsten twijfel, dat wij hier te doen hebben met meubels, misschien uit dezelfde werkplaats, maar zeker uit dezelfde school.

Wanneer het bijschrift in „l'art pour tous" betrouwbaar is (wat lang niet altijd het geval is) en dus het daar afgebeelde meubel inderdaad van Portugeesche herkomst is, dan zijn ons drietal stoelen met een der rustbanken vermoedelijk door een Portugeeschen zeevaarder naar een hunner nederzettingen aan de Engelsch-Indische kust gebracht en van daar verdwaald geraakt naar Nederlandsch Indië. Daar hebben onze Javaantjes getracht het ameublement te completeeren; aanvankelijk de oorspronkelijke stukken getrouw pogen na te bootsen (waarvan een lage stoel zonder armleuningen en de rugleuning van nog een zitbank getuigenis geven, omdat deze stukken hetzelfde ornament vertoonen, doch alreeds wat grover gesneden zijn); doch later, hetzij uit goedkoopte, hetzij als gevolg van den bekenden regel „dat de natuur boven de leer gaat" zijn zij afgeweken van hun voorbeeld, en hebben zij, met behoud van den hoofdvorm, een heel ander ornament geleverd naar Polynezische motieven, veel losser gearrangeerd en in veel sprekender relief uitgevoerd.

Zoo zijn er in ons Gebouw tentoongesteld: nog drie andere kleine en vier zeer groote rustbanken waaronder twee met gemengd Javaansch- en Louis XIV-ornament; verder een half dozijn stoelen, een groot ledikant en een kinderledikantje, twee tafels, een triktraktafel en een kast in het Hollandsche genre van de 17de eeuw doch Indisch geornamenteerd.

Eindelijk is de verzameling aangevuld met een soort houten schot à jour bewerkt, een kist, twee geheel andere stoelen met hoogen rug en een spiegellijst, alles min of meer zuiver in Renaissance- en Louis XIV-stijl bewerkt en vrij van Oosterschen invloed.

Als reeds gezegd, is dit ameublement gedeeltelijk verguld geweest in verbinding met rood en groen.

Niet alle stukken zijn goed geconserveerd, en sommigen vallen haast uit elkaar; aan het ledikant ontbreekt de hemel, en aan vele stoelen de zitting; doch de versameling, gelijk ze daar is tentoongesteld, is wellicht eenig in haar soort en een belangstellend bezoek overwaard.

Daar zou vooral iets uit te leeren zijn voor onze aanstaande Hollandsche houtsnijders ten platte lande, het model van de stoelen bijv. leent zich — behoudens eenige wijziging voor het hedendaagsch gebruik — uitstekend voor huis-arbeid, en is ook voor toepassing van andere versieringen geschikt.

Gelijktijdig met deze meubel-expositie zou een groot aantal crétonnes, met Perzische en Indische patronen bedrukt, aanvullen wat het geheel aan kleur ontbrak. Doch op het laatste moment liet de agent voor dat fabriekaat ons in den steek; zoodat een beroep werd gedaan op de bekende bereidwilligheid van de heeren H. F. Jansen & Zonen alhier, die zeer vrijgevig een aantal moderne Perzische tapijten, en fraaie warm gekleurde Indische portières tot opluistering hebben afgestaan.

DE WANDSCHILDERING IN HET BOSSCHE STADHUIS.

van A. DER KINDEREN.

Nooit heb ik eene wandbeschildering gezien die zoo zuiver *wand*beschildering was, als die van Der Kinderen. Bijna al wat men in 't buitenland op dit gebied te zien krijgt (in ons land behooren dergelijke beschilderingen tot de witte raven) zijn schilderijen op den wand gemaakt, doch geheel opgevat als schilderijen. Dit evenwel is een zuiver decoratieve wandbeschildering, in eenvoudige vlakke kleuren, in een fijn gamma van goud, rood en fijn paars, van wonderschoone verdeeling en proportie.

De linkerwand van het voorportaal van 't Bosscher Raadhuis wordt geheel door de schildering ingenomen. Niet juist in 't midden is deze wand onderbroken door een poortje, terwijl bovenaan langs de zoldering zeven consoles, die de zware moerbalken schijnen te steunen, tot op een vierde van boven naar omlaag reiken.

De ontwerper heeft tot op ± 1.50 M. eene lambriseering gedacht en een lijn langs de consoles getrokken, waardoor een groot middenvak ontstond, bekroond door een in afdeelingen verdeelde fries. Het groote vak links van het poortje stelt een soort tryptiek voor, in 't midden een tafereel in de breedte, waarnaast ter weerszijden een tafereel in de hoogte. Het middenvak stelt de stichting van den Bosch voor. Deftig zit Hendrik van Brabant, een valk op de hand houdend, op een wit paard, ter weerszijden van hem bevinden zich twee kloeke werkmansfiguren, terwijl de achtergrond gevormd wordt door de torens van het jachthuis met 't daarachter liggend bosch, en werklieden die op de steigers bezig zijn. Links en rechts van dit middentafereel, en daarvan gescheiden door een smal met distel versierd paneel, zitten twee figuren en face, ter eener zijde Paus Urbanus (de geestelijke macht) en ter andere zijde Keizer Frederik

Barbarosse (de wereldlijke macht.) Achter den Paus twee staande figuren, een Benedictijner monnik en een kardinaal; achter den Keizer een bisschop en een zwaarddrager. De stichting van den Bosch en hare eerste levenstijd hangen nauw samen met de kruistochten; de afbeeldingen van de fries brengen ons dit in herinnering. Links van Paus Urbanus is een heerlijk paneel, versierd met de wapens van den Paus, den Keizer, Brabant, Brussel, Antwerpen en Leuven, waartusschen zich distelplanten, slingers en waaronder de volgende tekst: *In de dagen, toen de christenvolken naar het Oosten trokken ter kruisvaart, toen Urbanus Paus was, en Frederik Keizer, toen werd onder Hertog Hendrik van Brabant den Bosch gesticht, Brussel, Antwerpen en Leuven bouwden de poorten.* Wapens, letters van den tekst en plantmotieven vormen een heerlijk ornamentaal geheel.

Op 't eerste vak van de fries recht boven 't paneel met de inscriptie zien we Christus aan 't kruis, gekleed in den koningsmantel met de kroon op, zooals de vroeg Romaansche tijd ons die te zien geeft, waarvoor onder een palmboom Peter van Amiens geknield ligt, terwijl een weinig naar rechts Paus Urbanus staat, als leider van het concilie, waar tot den 1sten kruistocht besloten werd. Evenals de palmboom de aanduiding is van het Oosten, evenzoo is de portiek van Paus Urbanus de verbeelding van het concilie. Het tweede vak van de fries wordt ingenomen door drie figuren, Godfried van Bouillon, Hugo, de stichter der orde van de Tempelridders, en Gerard, de stichter der Johannieter-orde. Op 't derde vak predikt Bernard van Clairvaux een nieuwen kruistocht; de Duitsche keizer en de koning van Frankrijk, vertegenwoordigende de legeraanvoerders, knielen voor 't kruis. Achter hen staan twee schildknapen met de landsbanieren. 't Vierde vak stelt keizer Frederik voor, die den Rijksdag presideerde, waarin tot den best georganiseerden kruistocht, die gehouden is, besloten werd; een portiek achter den keizer wijst weer naar de door hem gepresideerde vergadering, terwijl Richard Leeuwenhart het paneel aan den rechterkant afsluit. Hier onderbreekt 't poortje de voorstellingen op de fries. Ter weerszijden aan de hoekeinden van de kroonlijst van 't poortje zijn twee figuren geschilderd, Olivier van Keulen, als Nederlandsche-, en Jean de Joinville als Fransche kronikeur. De historie ligt de gordijn op en toont alzoo de kruistochten aan haar beschrijvers. Het kruis, 't zwaard en de passiebloem verzinnelijken hier de kruistochten. Op 't zevende vak staat de Nederlandsche kruistocht afgebeeld in Willem van Holland, kleinzoon van Hendrik, de stichter van den Bosch. Tot fond dient 't getimmerte op twee vaartuigen, dat dienst deed bij de inneming van Damiate. Het laatste vak stelt de dood voor van den Heiligen Lodewijk. De figuren op de fries zijn in roodachtigen toon op een grijs gouden fond geschilderd. Rechts van het poortje is nog een groot rechthoekig paneel, waarop een voorstelling van een gasthuis. Eenige kloosterbroeders nemen een viertal zieken en ongelukkigen in hunne stichting op.

Wanneer men de beschildering eenigszins van terzijde ziet, frappeert 't hoe de wand als met een heerlijk gouden weefsel bedekt is, hoe geen enkele kleur naar voren komt, hoe elke toon zijn juiste kracht heeft in de heerlijke kleurensymphonie.

De compositie is deftig en ernstig; met eenvoudige middelen is de geschiedenis van de stichting der stad en die der kruistochten op den wand neergeschreven, niet in woeste tafereelen, maar in kalme ernst trekken de gestalten voorbij, ieder bij zich hebbend een of ander figuur, aangevend 't karakteriseerende van hunne handelingen. En alles in een fijnen gouden toon, weinig gecontoureerd, vlak, de wand wand latend.

W.

BIJ DE PLAAT.

De beide woonhuizen, op de bij dit Weekblad behoorende plaat voorgesteld, worden gebouwd aan het Westplein te Rotterdam, door den heer J. Verheul Dzn.

Aan de rechterzijde blijft het terrein onbebouwd, daar er een doorgang van ± 3.50 M. gehouden moet worden, naar achtergelegen tuinen en verdere terreinen.

Aan de voorzijde grenzen de huizen niet onmiddellijk aan den openbaren weg, maar hebben een zoogenaamd voortuintje, wat aanleiding heeft gegeven tot het ontwerpen van het terras voor de beganegrond-verdieping.

De voorgevels worden opgetrokken van baksteen met toepassing van kunstzandsteen en hardsteen. De achtergevels worden geheel gecement.

De erkers en deuren worden uitgevoerd in blank eikenhout.

Een dezer huizen zal bewoond worden door den eigenaar, het andere zal verhuurd worden.

Bij onderhandsche aanbesteding werd de bouw gegund aan de aannemers Stelwagen & Klijnen te Rotterdam, die de huizen op 1 Juni a. s. voltooid moeten opleveren.

Jhr. J. HARTSEN.

Den 18den Januari j. l. overleed te Baarn, Jhr. J. Hartsen, in den ouderdom van bijna 50 jaren.

Een enkel woord gewijd aan de nagedachtenis van den man die, lid onzer Maatschappij, bij velen onzer gewaardeerd en gehoogacht, in de kracht van zijn werkzaam leven is weggerukt, zal ieder die hem gekend heeft welkom zijn en ook hier op zijn plaats achten.

Hartsen toch was op technisch gebied in Nederland een bekend man; door zijn veelzijdig ontwikkelden en werkzamen geest, door zijn krachtig initiatief en organiseerend talent is in de laatste 15 jaren in Nederland veel tot stand gekomen, waaraan ook de bouwkunst niet vreemd kon blijven.

In 1861 tot de lessen aan de Academie te Delft toegelaten, verliet hij in 1867 met het diploma van chemiesch technoloog de Polytechnische school, ging tot zijn verdere practische ontwikkeling een vijftal jaren de fabrieksindustrie in Duitschland bestudeeren, om daarna zich in Amsterdam te vestigen. Hersteld van eene ernstige ziekte, vestigde hij zich in 1877 te Baarn, de plaats die door de pas in exploitatie gekomen Oosterspoor een goede toekomst te gemoet ging. Daar kwamen door zijn initiatief achtereenvolgens tot stand, de gasfabriek, de waterleiding en het sanatorium. Maar ook te Amsterdam bleef hij werkzaam, het Panopticum en de Maatschappij Electra, van welke laatste hij directeur was, zijn scheppingen van hem.

Hartsen had, dank zij zijn beminnelijk, joviaal en open karakter, over geheel Nederland verspreid een tal van vrienden van elken rang en stand, waaraan dan ook voor een deel mag worden toegeschreven, het succes dat hij bijna altijd op een eenmaal op touw gezet plan inoogstte.

Hartsen had een kring van trouwe vrienden om zich heen geschaard, die niet gedraald hebben hem bij zijn graf hun laatste hulde te brengen.

C. M.

EMILE GRAAF VAN NIEUWERKERKE.

Op 81-jarigen leeftijd is te Gaetojola bij Lucea overleden Emile, Graaf van Nieuwerkerke, van Hollandsche afkomst, maar te Parijs geboren in het jaar 1811. Zijn overgrootvader, gezant van Holland bij het Spaansche Hof, huwde eene Fransche vrouw, wier vaderland hij en zijn afstammelingen tot het hunne aannamen.

Hoewel oorspronkelijk voor den krijgsdienst opgevoed, keerde hij tot het burgerlijk leven terug, om zich geheel aan de beoefening der hoogere beeldhouwkunst te wijden.

Door vele werken had hij zich reeds een grooten naam verworven, toen hij in 1841 het voornemon opvatte, om een ruiterstandbeeld te maken voor Willem den Zwijger. Liefde voor de kunst en liefde voor het vaderland te samen bezielden hem daarbij. In 1842 kwam hij naar Holland over, om Koning Willem II de eerste schets te laten zien van het beeld, voor zijn grooten stamvader bestemd. Hoezeer de kunstlievende vorst met dit werk was ingenomen, blijkt wel daaruit, dat hij terstond den Graaf het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw schonk en hem verzocht, het standbeeld te voltooien, om het voor het paleis in 't Noordeinde te 's Gravenhage te plaatsen.

Het ruiterstandbeeld, dat nog beter geplaats zou zijn, in omgekeerde richting op het voorplein van het paleis, behoort tot de allerschoonste van dergelijke werken ter wereld.

Zijn groote talenten hebben hem in zijn vaderland tot belangrijke onderscheidingen en ambten geleid; onder het tweede keizerrijk was hij directeur-generaal der Musea en intendant der schoone kunsten. In die waardigheden stond hij in hoog aanzien bij de Regeering en bij keizer Napoleon zelve.

Bij den val van Napoleon III moest hij Frankrijk verlaten; sinds het begin van 1871 vestigde hij zich in Italië, waar hij in de vorige week overleed.

PRIJSVRAGEN.

Door de Vereeniging »Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam zijn voor 1892 de volgende prijsvragen uitgeschreven:

1e PRIJSVRAAG: Een Café-Restaurant.

Het terrein is gelegen op een der fraaiste punten van een publiek wandelpark, in de nabijheid eener stad. — De aanleg er van wordt vrijgelaten en kan, hetzij vlak, hetzij heuvelachtig worden verondersteld. — Door de nabijheid van vijvers moet, met het oog op ijsvermaak, ook op winterbezoek worden gerekend.

Begane grond. Hoofdingang. Zaal (± 90 M²) met buffet en dienstkamertje, in gemakkelijke verbinding met keuken (25² M). Urinoirs en W. C. Verder diensttrap tot de kelderverdieping.

Afzonderlijke ingang tot de kasteleinswoning met 2 woonkamers en trap naar de verdieping, waar zich 2 of 3 slaapkamers van verschillende grootte zullen bevinden. Tot deze woning een privaatt, kasten enz. ter geschikter plaatse aan te brengen.

De wijze van verwarming wordt aan de mededingers overgelaten.

Kelderverdieping. Hierin: de noodige bier-, wijn- en provisiekelders, bergplaats voor brandstoffen, en verdere benoodigdheden voor den dienst.

Met het oog op het fraaie uitzicht, zal het gebouw doelmatig zijn omgeven door ruime veranda's in aansluiting met de zaal — maar ook van buiten af toegankelijk. — Open terrassen, hellende wegen of ruime trappen kunnen desverkiezende worden aangebracht; vazen, beelden, fonteinen, lantaarns of andere décoratieve onderdeelen kunnen het schilderachtig aanzien verhoogen.

Overigens worden de ontwerpers in de opvatting der architectuur en de keuze der materialen volkomen vrijgelaten, — wanneer deze namelijk ter aanwending in ons klimaat geschikt zijn.

Worden verlangd:

Situatie van het gebouw met de naaste omgeving en orienteering Schaal 1 à 500.

Plans van beganen grond, kelderverdieping en 1e verdieping. Schaal 1 à 100.

Hoofdgevel, zijgevel en doorsnede . . . . . Schaal 1 à 100.

Een détail, voorstellende een fragment van den hoofdgevel. Schaal 1 à 20.

Ter verduidelijking is gewenscht een perspectief-schets van het uitwendige. Verplichtend is deze laatste teekening niet. De behandeling der behoorlijk uitgewerkte teekeningen wordt vrijgelaten, onder voorbehoud dat de bekroonde de verplichting op zich neemt, de teekening voor reproductie (Photolithograpgie) geschikt te maken.

Aan het ontwerp door de Jury ter 1e bekroning voorgedragen, zal de bronzen medaille met prijs van *f* 100.— worden toegekend. Als tweede bekroning is een bronzen medaille, met prijs van *f* 50.— beschikbaar.

2e PRIJSVRAAG: Een Getuigschrift.

Het bekroonde ontwerp is bestemd tot getuigschrift der Vereeniging B. en V. — De afmetingen der eigenlijke teekening zijn: 0.30 × 0.44 M. — Zij moet het volgende opschrift bevatten:

Getuigschrift der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

Aan den Heer...

....

Het Bestuur,

De Jury.

Voorzitter.

Secretaris.

De teekening moet in inktlijnen zijn bewerkt en voor reproductie geschikt zijn.

De uitgeloofde prijs voor het bekroonde ontwerp is de bronzen medaille met *f* 75.—

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Alle stukken ter beantwoording dezer Prijsvragen, moeten vrachtvrij worden ingezonden vóór of op 1 Mei 1892, aan het adres van den Secretaris der Vereeniging, Haringvliet 31.

Later ingekomen stukken worden niet beoordeeld.

Elk ontwerp zal gemerkt wezen met een motto of teeken en vergezeld van een gezegeld naambriefje, insgelijks hiermede voorzien en inhoudende naam, woonplaats en kwaliteit van den inzender. — Een adres voor terugzending zal zich aan de buitenzijde bevinden.

De ontwerpen worden beoordeeld door een Jury van 3 leden, zijnde de heeren architekten H. P. Berlage te Amsterdam, Henri Evers te Rotterdam en J. J. van Nieukerken te 's Gravenhage. De bekroning wordt geheel aan de Jury overgelaten. Zij zet in een gemotiveerd rapport haar handelwijze uit een.

De bekroonde stukken blijven het eigendom der vervaardigers, — evenwel behoudt het Bestuur zich het recht voor van reproductie en tentoonstelling van alle teekeningen, zoowel in Rotterdam als elders. Eerst daarna kunnen de stukken op nader te vermelden datum worden terugbekomen. Hieraan niet binnen bepaalden tijd voldaan zijnde, vervallen de sukken aan de Vereeniging.

Namens het Bestuur,
HENRI EVERS, *Voorzitter.*
C. J. STRUYK, *Secretaris.*

Aan deze prijsvraag kunnen alle Nederlandsche bouwkundigen deelnemen.

Het officieele programma is op aanvrage verkrijgbaar bij den Eersten Secretaris der Vereeniging den heer C. J. Struyk, Haringvliet 31, te Rotterdam.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN 15 Januari 1892. De Voorzitter heette den leden welkom in deze eerste vergadering van het jaar en gaf den wensch te kennen, dat het verhandelde in deze bijeenkomsten tot goede resultaten moge leiden. De notulen der vorige bijeenkomst werden gelezen en gearresteerd.

Geopperd werd het denkbeeld om voor de leden der Afdeeling een bibliotheek samen te stellen, waarin boek- en plaatwerken, die verkregen zouden worden van leden die werken in bruikleen hiervoor wilden afstaan. Wordt besloten later hierop terug te komen.

Aan de orde kwamen de verslagen van den 1sten Secretaris, den Penningmeester en den Bibliothecaris. De heeren Raaimaker en Boswinkel werden gekozen tot het nazien der rekeningen, die accoord werden bevonden, waarna den Penningmeester dank werd gebracht voor zijn nauwgezet beheer. De Voorzitter betuigde den heeren dank voor hunne verslagen en stelde voor, het verslag van den Secretaris naar het Hoofdbestuur te zenden.

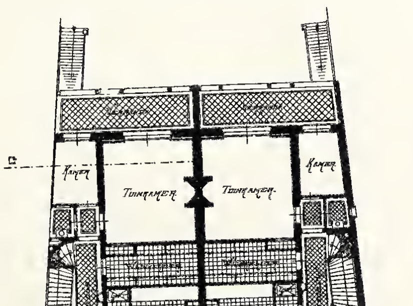
De heer J. H. Huizinga, meubelfabriekant alhier, stelde ter bezichtiging de werken getiteld: »das Zimmer der Gegenwart von Robert Schumann" en Kunstverglasungen in Diaphanie und Buntglas", benevens belangrijke monsters Lincrusta-Walton, ter vervanging van goudleer. Deze bekleeding, die dienstbaar gemaakt kan worden voor plafonds, lambriseeringen, wanden der vertrek-

TWEE WOONHUIZEN

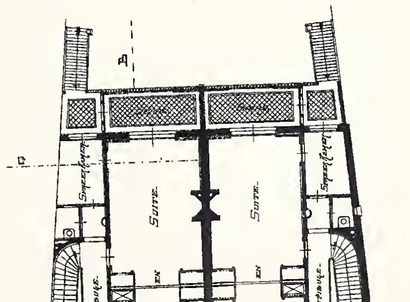
AAN HET WESTPLEIN TE ROTTERDAM

VOORGEVEL

BENEDEN VERDIEPING

BEGANENGROND VERDIEPING

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

ken, voor bekleeding van rijtuigen en wagens, werden met groote belangstelling bezichtigd. Ook werden de leden in kennis gesteld met de behandeling om krimpvrij hout te verkrijgen. De bewerking geschiedde op de volgende wijze. Op een plank wordt rechthoekig op de richting der vezels aan beide zijden dun hout gelijmd, hierover een laag fineer, wier vezels weer rechthoekig op de hieronder liggende laag loopen, zoodat de gezamenlijke dikten uit 5 houtlagen bestaan. Van het aanwezige stuk hout was de binnenste eikenplank 18 mM. dik, de daarop volgende lagen van populierenhout van 2 à 3 mM. dikte, terwijl de buitenste lagen waren samengesteld van notenhout van ongeveer 1 mM. dikte.

De dank, door den Voorzitter aan den heer Huizinga gebracht, werd met bijval begroet.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'SGRAVENHAGE, 20 Jan. 1892. De Vergadering werd door den Voorzitter geopend en de notulen der vorige gelezen en goedgekeurd.

Nadat mededeeling was gedaan van eenige ingekomen stukken, de vereeniging betreffende, werd overgegaan tot vaststellen van het programma der 2e prijsvraag, onderwerp »Protestantsche Dorpskerk."

De heer E. F. Ehnle leidde hierna in korte bewoordingen eene bespreking in over *kerkenbouw*, welk onderwerp door den heer D. Klinkert verder op de meest uitvoerige wijze werd voortgezet. Spreker gaf een historisch overzicht over gebouwen dienende tot Godsvereering, van af de vroegste tijden tot op heden. Hij deed daarbij uitkomen hoe de geheele inrichting en verdeeling dezer gebouwen veelal een duidelijk overzicht geven van de wijze waarop door de meeste volken de Godsvereering werd opgevat. Voor deze belangrijke en onderhoudende voordracht werd den heer Klinkert namens de Vergadering, bij monde van den Voorzitter, een woord van dank gebracht.

Door den heer J. Brouwer was tentoongesteld een door hem vervaardigd ontwerp van een vaandel, hetwelk zeer de aandacht trok.

Na bezichtiging der kunstbeschouwing, welke bestond uit *Allegoriën und Emblemen*, aangeboden door den heer J. P. J. Lorrie, werd de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

BERICHTEN.

De Heer **P. LABRIJN DZ.**, ingenieur te Zierikzee, is den 14[den] Januari j.l. aldaar overleden op bijna 77 jarigen leeftijd.

In het officiëel orgaan van den Nederlandschen Schilderbond, »De Schilder", van 15 Januari j l., komt een opstel voor, getiteld: »Afzonderlijke aanbesteding van schilderwerk"; dit stuk is gericht aan heeren architekten, eigenaars van gebouwen en aan allen die belang stellen om bij hun bouwwerken, het schilderwerk te krijgen voor het volle bedrag, wat voor dat werk is uitgetrokken.

Het artikel luidt als volgt:

Wanneer ooit de gemakzucht de wijsheid bedriegt, dan is dit bij aanbestedingen het geval, waar al het werk van verschillende vakken aan ééne hand of aan éénen aannemer wordt toevertrouwd (en dit is op eenige weinige uitzonderingen na blijkens altijd het geval).

In de meeste gevallen zijn de hoofdaannemers, metselaars of timmerlieden van hun vak, ook wel beide te gelijk, maar nemen toch ook daarbij de uitvoering van het schilderwerk aan (wij achten ons niet bevoegd over andere vakken hier uit te wijden, omdat wij als schilders slechts ons eigen vak moeten bespreken). Voor de aansprakelijkheid nu van dit schilderwerk, b.v. het minder goed gelukken van het af te leveren, eventueele schade, bemoeiing, toezicht, eventueele voorschotten, enz., — voor dit alles brengt de de hoofdaannemer een verhooging op de som voor het schilderwerk die de aanbesteder *betaald voor schilderwerk*, doch waarvoor *geen werk wordt geleverd*, als zijnde dit het voordeel wat de hoofdaannemer uit het schilderwerk voor zich zelf wenscht te behouden. En wat is nu de uitkomst hiervan. Dat de aanbesteder een som voor het schilderwerk betaalt, waarvoor het beste werk bij uitnemendheid zou kunnen gemaakt worden, *als de schilder die som in handen kreeg*, en die toch door den aanbesteder feitelijk voor schilderwerk wordt betaald. Doch die som wordt nu besnoeid en besneden voor de zooeven genoemde bemoeiing en de uitkomst is, dat de schilder voor het feit staat het werk niet te krijgen of een opgaaf moet doen, waarvoor op zijn best zeer middelmatig werk voor het oog en zeer onsolied werk voor den duur wordt geleverd, en dat, onder de gunstigste omstandigheden, bij eventueel »tegenslaan" oponthoud en die honderd andere schadelijke gebeurtenissen er erg moet worden geknoeid, wil het werk voor de aannemingssom worden afgemaakt. (Wij spreken nu nog van *goede* werken; op den koop gemaakte huizen of zoogenaamd revolutiewerk laten wij buiten beschouwing).

Dit is nu het finantiëele standpunt, doch het zedelijke weegt niet minder zwaar. Het werk, door den architekt of de eigenaar den schilder toevertrouwd, legt dezen een verplichting op, die hij niet tegenover den hoofdaannemer gevoelt. Bij allen staat voorop »als het er maar even door kan"; zedelijken drang voelt de schilder zich niet opgelegd, want het bekrompene dier aannemingssom, die voor zich zelf spreekt dat het werk daarvoor niet goed *kan zijn* of kan gemaakt worden, ontheft hem als het ware van die zedelijke verantwoordelijkheid. Er is (en met vaste overtuiging kan elk schilder dit verklaren) niet één schilder in Nederland te vinden, die bij voorkeur *slecht* werk zal maken. Zijn kennis, zijn eer komt hier tegen op en waardeering van zijn werk weegt even zwaar bij hem als finantiëel voordeel. Als de aannemingssom het even gedoogt, maakt hij daarvoor goed en zorgzaam werk en behandelt het *con amore* voor zijn eigen eer zoowel als uit liefde tot zijn vak. Hij kiest bij den aanvang van het werk de beste materialen, geeft instructies aan de knechts voor de beste en nauwkeurigste behandeling en bereidt alles voor om bij uitnemendheid goed werk te verkrijgen. Wat moet hij echter beginnen als hij het te maken werk overziet en voor een uitvoeringssom staat, waarvan hij en iedereen weet, dat het werk niet goed *kan* gemaakt worden, dat om dit te kunnen afmaken, geknoeid moet worden (wij noemen knoeien: alle fouten die men in het voltooide werk ziet en bij zorgzame bewerking niet aanwezig zouden zijn, doch die moedwillig bij de bewerking zijn overgeslagen en veronachtzaamd, materialen die niet aan hun roeping of de hun gestelde eischen voldoen, zoowel voor het oog als voor den duur), tenzij hij bereid is er een som aan te verliezen. Dit kan immers niemand van een werkman vragen en de werkman is daartoe dan ook niet bereid en denkt bij zich zelf: »wanneer gij tevreden zijt met het werk dat voor die som gemaakt moet worden en er niet meer voor over hebt in weerwil dat gij weet, dat iedereen knoeien moet, dan moet ik wel genoegen nemen met het werk dat daarvoor wordt voortgebracht, al zie ik 't ook met leede oogen aan." Spoedig genoeg is het geheele personeel op de hoogte van de behandeling van het uit te voeren werk, alle middelen ter bezuiniging van materiaal en arbeid worden opgezocht en het erbarmelijke werk neemt een aanvang tot groote ergernis van patroons en werklieden. Daar waar het minder goede timmerwerk kon verborgen worden onder nauwkeurige bewerking: plamuren en schuren, komt het nu in al zijn ruwheid te voorschijn enz. enz ... maar men kan zijn eischen niet te hoog stellen en laat het werk passeeren, men keurt het goed, niet omdat het goed is, maar omdat men weet, dat het bij het gebruikelijke stelsel: »*in eene hand*", bezwaarlijk beter kan gemaakt worden. En toch zou dit werk uiterst goed werk kunnen zijn (en volgens de regelen van billijkheid en gewone eerlijkheid zou dit zoo moeten zijn) want het geld wordt er voor betaald; maar waar blijft het? Het wordt berekend voor toezicht, waarvoor de schilder, als het hem zelf werd opgedragen, niets meer berekent, want toezicht moet hij voor zijn som ook houden; nu wordt *tweemaal* voor toezicht betaald en dat wordt van het feitelijke werk afgetrokken of aan het werk onthouden.

Ziedaar de gevolgen van het werken in ééne hand en dit alles ter wille van gemakzucht (ook wel bestempeld met meer zekerheid) om met *eene* firma te doen te hebben; het mag meer *en grand seigneur* zijn, doch het is minder verstandig, tenzij men verstand wil noemen zich moedwillig schade toe te brengen en te benadeelen.

Niet eerder zal men voor het op de begrooting uitgetrokken geld voor schilderwerk ook schilderwerk krijgen, voordat dit den schilders zelf wordt aanbesteed en hij zelf tegenover den architekt of eigenaar daarvoor aansprakelijk is en bijgevolg de volle voor schilderwerk uitgetrokken som ontvangt.

H. de J.

Het bovenstaande is op verzoek van de redactie van »de Schilder" uit dat blad overgenomen.

Van H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Regentes, zijn bij het uitvoerend comité van den wedstrijd voor handwerkslieden voor Amsterdam en omliggende gemeenten giften ingekomen, elk groot *f* 250, ten behoeve van den wedstrijd.

Sinds eenige dagen zijn de voorwaarden om aan den wedstrijd deel te nemen verkrijgbaar, en blijkt de belangstelling van de handwerkslieden groot te zullen worden.

Afloop van Aanbestedingen.

ALKMAAR, 11 Jan. — De bouwkundige H. de Vries: bij onderhandsche aanbesteding: de uitbreiding van de Alkmaarsche ijzer- en metaalgieterij ald.: Gegund aan Jac. Oldenburg te Bergen voor *f* 13.730

ENKHUIZEN, 15 Jan. — Het kerkbestuur der Doopsgezinde Gemeente: het bouwen eener nieuwe kerk op paalfundeering, aan het Venedij:

	met gebruikmaking van *a.* portl.-cem,	*b.* zandsteen. voor versiering.
J. Hesselingen te Meppel	*f* 11.444	*f* 11.988
P. Buis	„ 10.900	„ 11.473
C. Liefhebber	*f* 10.680	*f* 11.120
Th. v. Dam en J. West	„ 10.720	„ 10.995
P. Vis en A. Last	„ 10.431	„ 10.505
G. Vollmer te Dokkum	„ 9700	„ 10.330
C.A. van Neek te den Helder	„ 8999	„ 9695
J. van Mark en R. Kramer	„ 8378	„ 9548
J. van Waart	„ 8900	„ 9400

Gegund met gebruik van zandsteen. De overigen allen aldaar

STEENBERGEN, 15 Jan. — Het sloopen van drie huizen en het bouwen van eene pastorie, onder beheer van den architekt P. J. van Genk, te Leur (N.-B.); ingekomen 10 bilj., als:

P. J. Weijts, Bergen-op-Zoom	*f* 40.870
H. Hoppenbrouwer	„ 35.300
Wed. v. d. Schoot, Dilburg	„ 33.260
Hendriks te Os	„ 33.200
Bakkeren te Prinsenhagen	„ 32.349
Bastiaanse, Bergen-op-Zoom	„ 32.105
Raaijmakers te Wouw	„ 31.900
Raaijmakers te Nieuwer-Amstel	„ 31.800
Kleiner te Breda	„ 29.800
Chr. Raats	„ 28.979

De overige aldaar. Gegund.

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

*Van de meeste afleveringen zijn nog slechts **zeer weinig exemplaren** voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aflevering 1. VLEESCHHAL TE HAARLEM; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. STADHUIS TE GOUDA; 3 pl.; *f* 1.75.

Afl. 3 en 4. STADHUIS TE MIDDELBURG; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); *f* 2.—.

Afl. 5. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND. HET SCHAIK en een PAKHUISGEVEL, allen te Delft; 3 pl.; *f* 1.—

Afl. 6. GEVELS VAN WOONHUIZEN TE AMSTERDAM; 5 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 7. GEBOUW DER RIDDER (LOTERIJ-)ZAAL OP HET BINNENHOF TE 'S GRAVENHAGE; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. DE WAAG TE DEVENTER; 8 pl.; (Niet meer voorhanden)

Afl. 9. WAAGGEBOUW OP DEN BRINK TE DEVENTER; TOEGANGSPOORTEN tot: HET VOORMALIG ATHENAEUM ILLUSTRE. HET BURGER WEESHUIS. HET BINNEN GASTHUIS, EN ST. LUCAS EN METSELAARSGILDEN, HET VOORMALIG LEPROZENHUIS, HET VOORMALIG SPINHUIS, DE LOMBARD, HET VOORMALIG O. Z. HEEREN LOGEMENT, EN EEN HUIS IN DE BARNDESTEEG, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. KLEINE HOUTPOORT TE HAARLEM, O. I. HUIS TE AMSTERDAM en ST. JANS GASTHUIS TE HOORN; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 11. CELLEBROERSPOORT TE KAMPEN, WATERSLOOTSCHEPOORT TE DELFT, WOONHUIS IN DE WARMOESSTRAAT TE AMSTERDAM. en TORENS TE GRONINGEN; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 12. TOREN TE RHENEN; 7 pl.; (Niet voorhanden.)

Afl. 13. STADHUIS TE NAARDEN, twee WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM en een WOONHUISGEVEL TE ALKMAAR; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 14, 15 en 16. STADHUIS TE LEIDEN; 18 pl.; *f* 7.50.

Afl. 17. WOONHUISGEVEL TE AMSTERDAM, KAMERBETIMMERING UIT DORDRECHT, JONGENSPOORT VAN HET BURGER-WEESHUIS TE AMSTERDAM, HOOFDTOEGANG VAN HET COLLEGIUM THEOLOGICUM TE LEIDEN; 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. STADHUIS TE CULEMBORG; 5 pl.; *f* 2.—.
2e gedeelte. WESTERHAL TE AMSTERDAM; 3 pl.; *f* 1.50.

Afl. 19. WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM, GEVEL VAN HET PROVENIERSHUIS TE HAARLEM, INGANG TOT HET WIJNKOOPERS-GILDEHUIS TE AMSTERDAM, en SCHOORSTEEN- EN KASTBETIMMERING in een BURGER WOONHUIS TE AMSTERDAM. 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 20. GEVEL VAN HET VOORMALIGE HEILIGE-GEEST HOFJE TE LEIDEN (Breêstraat), GEVEL VAN EEN BURGER WOONHUIS TE LEIDEN (Rapenburg), PORTAAL DER ST. JORISKERK TE AMERSFOORT; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 21. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND TE MAASSLUIS, WESTERKERKS-TOREN TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 22. DE ZUIDER- EN DE OUDEKERKS-TOREN TE AMSTERDAM, 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 24. GEBOUWEN ENZ. TE DELFT; 8 pl.; *f* 4.—.

Afl. 25. HET RAADHUIS TE DELFT; 5 pl.; *f* 3.—.

Afl. 26. GEDEELTE VAN EEN HUIS TE NIJMEGEN, RAADHUIS TE 'S GRAVENHAGE; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 27. RAADHUIS TE BOLSWARD, RAADHUIS TE VENLOO; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 28. O. L. V. TOREN TE AMERSFOORT, DE SPUIPOORT TE DORDRECHT, POORT TE MIDDELBURG, KAST UIT DE 17e EEUW. 4 pl.; *f* 3.50.

Afl. 29. SCHOUW TE DELFT, HET WEESHUIS TE BUREN; BOUWKUNDIGE DETAILS. 4 pl.; *f* 4.—.

Afl. 30. DE VOORMALIGE HOOFTPOORT TE ROTTERDAM, DE VOORMALIGE VLEESCHHAL TE ROTTERDAM, DE VOORMALIGE RIJNSBURGSCHE POORT TE LEIDEN. 4 pl.; *f* 4.—

Afl. 31. DE MARIA-KERK TE UTRECHT, 5 pl. *f* 4.—

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN. 8516

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

8517 **AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.**

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8519

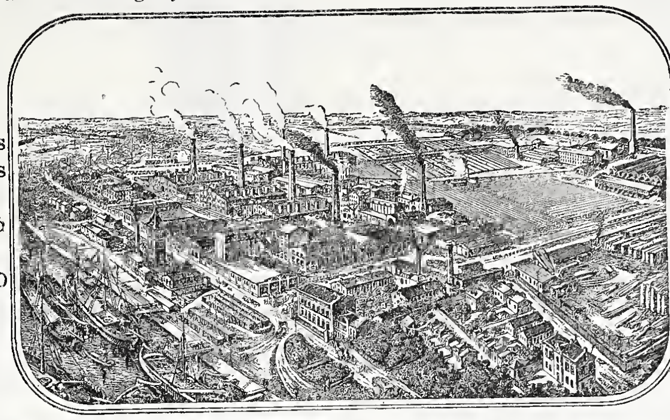
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille

Offenbach a/M. 1879. Gouden Medaille

Hoogste onderscheidingin den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

ROLLUIKEN

van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 8518

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER. 8521

Amsterdam.

8522

BENNEWITZ & Co.

— DAMRAK 85 AMSTERDAM. —

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van ƒ 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 8523
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens ƒ 30.— worden deze twee guiden geresutueerd.

F. W. BRAAT.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856.
Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën:
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën.

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138

8526

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8524

De Erven H. van Munster & Zn. leveren

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde
4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de**
eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog
te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op
de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma. Deze **Houtcement**
Dakbedekking is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij,
maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des
winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik
maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden**
kunnen worden, en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daar-
van moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren —
zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvin-
der den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op
het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper
als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8527

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.

Vereeniging voor Vak en Kunst.

TENTOONSTELLING
VAN OUDE EN NIEUWE
KUNSTNIJVERHEID.

te houden in April 1892 te Dordrecht.

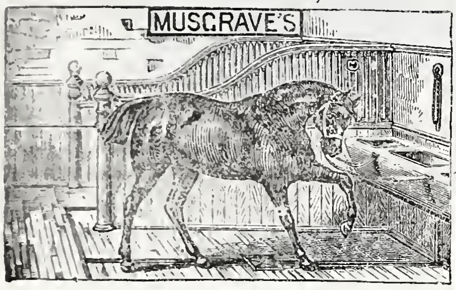
Inschrijvingsbiljetten moeten ingezonden zijn vóór 1 Februari.

Voor spoedige opgave houdt het bestuur zich aanbevolen.

H. E. VAN DER KAA,
1ste *Secretaris.*

8507

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D.S.M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

8508

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.
AMSTERDAM,
levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

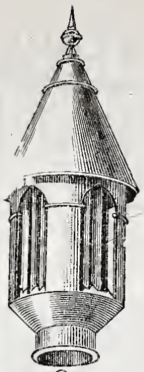
Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben.

8509

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**

8510

Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS
EN
SCHOORSTEENKAPPEN,
SYSTEEM „BOYLE”.

8511

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentie-lijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particulieren gebouwen hier te lande *geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.
Duizenden met het meeste Succes geplaatst.

CENTRALE VERWARMINGS-TOESTELLEN

8512

in Huizen, Kantoren, Kerken, Scholen, Hospitalen enz., zijn werkelijk een bron van genot, ***onder voorbehoud*** dat ze practisch zijn aangebracht.

Deze toestellen verbruiken bij weinig contrôle de minste brandstof, terwijl zij bijna geen ruimte innemen in vergelijking van Hoog- en Lagedruktoestellen, welke verre achter staan in goede eigenschappen bij de eenvoudige ***WARM-WATERTOESTELLEN onder den gewonen druk der dampkring.*** **Deugdelijke bewijzen hieromtrent worden op aanvrage gaarne verstrekt.**

TH. A. DE KOSTER, *FABRIEKANT.*

AMSTERDAM.

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede
— GLASMOZAIEK —

8513

Zestien Bekrooningen.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **Ia. PORTLAND CEMENT** in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY LTD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren.

8515

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz.. gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. **9** en **10.** *Amsterdam.*

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

30 JANUARI 1892.

K. SLUYTERMAN

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De Tentoonstelling van antieke uit Nederlandsch Indië afkomstige meubelen toebehoorende aan Mevrouw Oosterhoff–Neys, wordt definitief gesloten op Saturdag 6 Februari a. s.

Deze Tentoonstelling is dagelijks geopend van 10 tot 4 ure in het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402.

EEN VIJF EN TWINTIG JARIG JUBILEE.

Het sierlijk titelvignet in den geest eener Italiaansche wandbeschildering aan het hoofd der Deutsche Bauzeitung, die anders in zoo puriteinschen eenvoud verschijnt, geeft getuigenis van de feestvierende stemming, waarin de Redaktie verkeert.

En waarlijk, zij mag daarin verkeeren, nu zij terug kan blikken op het 25-jarig bestaan van het blad. En alle bouwkundigen en bouwkunstigen van wetenschappelijke ontwikkeling mogen in die stemming deelen.

Met volle recht kan de Redaktie, waarvan de architekt Fritsch van den aanvang af de ziel was, in haar dankbetuiging aan lezers en medewerkers, spreken van het *eerlijke streven* der Bauzeitung.

Schrijver dezer regelen behoort tot de lezers, van den dag der oprichting af. En wanneer hij een blik laat gaan langs de 25 lijvige jaargangen, en bedenkt, welk een arbeid zij vertegenwoordigen; welk een massa kennis en wetenschap daarin de hand reikt aan juiste en onpartijdige kritiek; welk een edele bezieling voor de verhevenste eischen, den bouwkunstenaar te stellen, daarin gevonden wordt naast de waardeering van de ernstige taak der wiskunstenaars — dan meent hij, dat een woord van gelukwensching aan de Redaktie van de zijde der *stammverwandte* Nederlandsche kunstbroeders niet uit mag blijven.

Wanneer de Redaktie spreekt van den veelal kleingeestigen toestand, die in 1866 op het gebied van het bouwvak heerschte, dezen vergelijkt met de tegenwoordige gesteldheid, en met opgewektheid de groote vorderingen daarin waarneemt, dan kan zij met fierheid zeggen (uit bescheidenheid zegt zij het echter niet), dat zij in het opruimen en verbeteren van dien toestand een ruim aandeel had.

Wanneer zij zegt, dat de schatting en waardeering der bouwkunst door het publiek een betere werd, dan is dat door de krachtige, passende en zelfbewuste wijze, waarop zij vaak in grooteren kring optrad.

Wanneer zij nadruk legt op de ontwikkeling, die het prijsvragenwezen nam, waardoor zooveel jeugdige talenten zich een baan konden breken, dan gaven de besprekingen, de leiding der *Bauzeitung*, daaraan den stoot.

En wanneer het aanvoert, dat de onderlinge aanraking, de samenwerking tusschen den Architekt en den Ingenieur gedurende het laatste vijf-en-twintig-jarig tijdperk zooveel beter geworden is, dan mag de Redaktie zich er op beroemen, deze naar krachten te hebben bevorderd.

Te beproeven een overzicht te geven, of een keus te doen uit het vele en belangrijke, door de *Deutsche Bauzeitung* gedurende haar bestaan geleverd, de verzoeking daartoe is groot. Maar het onmogelijke blijkt, als men slechts even een blik slaat in de rijke, jaarlijksche inhoudsopgave.

De onderwerpen worden daarin onder vijf hoofden verdeeld: I. Beheer van den bouw (Bauverwaltung) en

onderricht; II. Hochbau (wij hebben daarvoor geen woord); III. Ingenieurswetenschap; IV. Mededeelingen uit vereenigingen; V. Uit de vakliteratuur.

In het geheel zijn er meer dan 20 rubrieken, waarin de rijke stof wordt gerangschikt. Berichten over kunsttentoonstellingen, waarop de architectuur vertegenwoordigd was, beschouwingen over uitgeschreven prijsvragen en kritieken nemen een ruime plaats in. Onder de eersten zijn er, om een lievelingswoord van den beminnelijken redacteur Fritsch (de **F** met twee streepjes) te gebruiken, die *„geradezu maszgebend"* zijn.

Wie herinnert zich onder de tweeden niet de uitvoerige, zaakrijke bespreking over de prijsvraag voor het gebouw van den Rijksdag, waarin heel Duitschland zooveel belang stelde, èn om de vraag zelf, èn om het feit dat het vertegenwoordigde, de nieuwe samenstelling van het groote Rijk, dien waarborg voor de Europeesche vrede?

En de kritiek; — ook deze wordt niet teruggehouden. Doch zij is steeds zacht maar zaakrijk, steeds juist maar afdoende, niemand sparend, naar waarheid slechts strevend.

Als voorbeeld hiervoor gelde de beschouwing over de herstelling van den Dom te Mainz (een onderwerp waarin zeker wij Nederlanders belang stelden om den persoon, dien het gold), over de plaatsing en de vormen van den nieuw te stichten Dom te Berlijn, en zooveel meer.

Ook het materiëele zijn van den architekt, heeft de *Deutsche Bauzeitung* nooit uit het oog verloren. Aan een norm, een maatstaf voor het loon van den architekt, gaf zij vorm, en wist die te doen invoeren.

Een ruimen blik heeft zij steeds getoond; ofschoon zij van een gepast patriotisme op veel plaatsen getuigenis aflegt, waarschuwt zij tegen kleingeestige kunstopvattingen. Bijv. in den strijd tusschen gothiekers en renaissancisten sprak zij vaak een kalm en objectief woord. „Prijzen wij hen, die ons schoonheid in de kunst leerden: mogen zij Duitsch of Fransch gesproken hebben," wordt er betoogd, als de quaestie ter sprake komt op welken bodem de gothische kunst ontstond, een woord dat de voor- en tegenstanders van rationalisme ten onzent zich in de ooren moesten knoopen.

Zoo heeft de *Deutsche Bauzeitung*, eerst onder den heer Fritsch alleen, later met Professor Büsing (bij hen die de bevloeiings-quaestie volgden, welbekend) met eere de vlag der kunst, der praktijk, der wetenschap opgehouden. In degelijkheid en veelzijdigheid wordt zij door geen tijdschrift, in geen land overtroffen, wellicht alleen door het Engelsche Engineering (op ander gebied) geëvenaard.

Gelijk geen preek volmaakt is zonder toepassing, zoo ontbreke ook aan den groet aan de *Bauzeitung* gebracht, niet een blik op onze vaderlandsche periodieke bouwkunst-litteratuur.

De uitgaven van het Instituut van Ingenieurs en het Tijdschrift der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, benevens het Vademecum blijven hier buiten bespreking, omdat zij niet wekelijks verschijnen. Het laatste bovendien *macht sich selten*, zoo als onze naburen zeggen.

Ik ken als weekbladen slechts de *Ambachtsman*, het *Weekblad der Maatschappij*, en dat van het *Genootschap Architectura et Amicitia*.

Bovendien de steeds belangrijke, met groot talent geredigeerde *Ingenieur*, dat zich echter slechts zelden met architectuur bezig houdt.

Het eerstgenoemde, kleinere, beweegt zich verdienstelijk in den cirkel, dien het zich heeft getrokken, dien der praktijk.

Het tweede, het Weekblad der Maatschappij, wenscht een uitgebreider standpunt in te nemen.

Wanneer het zich zelf echter toetst aan het weekschrift, dat mij de pen deed opvatten, zal het ontwaren, dat er nog wel naar eenige verbetering valt te streven.

Zijn al in Nederland de groote bouwwerken schaars, niemand dwingt het zich binnen onze enge grenzen te bepalen. Een bibliographie, een overzicht van hetgeen goede buitenlandsche bladen bevatten, zal velerlei nut stichten, tot veel studie opwekken.

De vraag rijst echter of de taak dan voor den zoo sympathieken Secretaris der Maatschappij, bij het vele andere aan de gestie die Maatschappij verbonden, niet te zwaar zoude worden.

Want al prijken vóór dezen in het hokje naast den advertentieprijs een vijftal der besten onder de vakgenooten als redakteuren, het kan niemand een geheim zijn op wiens schouders het leeuwendeel der werkzaamheden rust.

Het derde weekblad door mij genoemd, *de Opmerker*, het orgaan van het Genootschap Architectura et Amicitia, vervult mij altijd met een zekere eigenaardige bewondering. Al is het een geoefend oor niet moeielijk daarin geknars van slecht gesmeerd raderwerk te hooren klinken, het weekblad wordt gevuld, vaak met frissche en degelijke text, komt uit, is er!

Kon men toch de verspreide, elkaâr uit den weg gaande krachten bijeen brengen, ten nutte van ons edel beroep, ten bate van onzen eigen invloed!

AMSTERDAM, 25 Januari 1892. — I. GOSSCHALK.

FRANSCHE BOUWKUNST.

uit het Engelsch.

(Vervolg van pag. 11.)

De eerste plaatsvervanger voor de afgedankte houten overkapping was het steenen gewelf, eerst bij wijze van proef over de zijbeuken geslagen, dan ook over het schip; spoedig was echter eigen zwakheid oorzaak van hun val, daar de muren van het schip, door slechts dunne penanten gedragen, niet in staat waren de zijdelingsche drukking der gewelven te weerstaan, en dus instortten. Verschillende redmiddelen werden aangewend; steunmuren werden toegevoegd op de plaatsen correspondeerende met de penanten, een dwarsverband werd aangebracht over het schip, van penant tot penant, het half-cirkelvormig gewelf werd in sommige gevallen door een spitsbooggewelf vervangen, zoodat de drukking meer vertikaal op de steunpunten kwam. Het vraagstuk was echter nog niet opgelost; een tegenwerkende kracht, waarin wij de oorzaak van het ontstaan der luchtbogen zien, was in eenige streken gevonden door het aanbrengen van een halfcirkelvormig gewelf boven de zijbeuken, die de zijdelingsche drukking van het gewelf boven het schip opnam; maar door dit stelsel werd het hoogst gelegen deel van het schip in duisternis gehuld. In Acquitanië werd al vroeg, zooals wij zagen, een aaneenschakeling van koe-

pels op pendentiven aangenomen, eene constructie die, hoewel zij een indrukwekkend effekt kan maken, zooals de kathedraal van Le Puy bewijst, in vele gevallen niet bevredigt. Een belangrijke stap voorwaarts werd daarop gedaan in Vézelay, waar kruisgewelven, zonder ribben echter, in plaats kwamen van de doorgaande tongewelven, waardoor de drukking van de overwelving geheel voor rekening kwam van de ondersteunende pijlers. Deze constructie werd, hoewel toch onvoldoende geacht, bij een aangebouwden of herstelden narthex weder toegepast, maar de gewelven verkregen in plaats van een halfcirkelvormige, een spitsboogvormige doorsnede. Eenige weinige jaren later, in de eerste helft der XII^de^ eeuw begon een Benedictijner monnik, zwak van lichaam maar met een verheven geest — Suger, de beroemde Abt van St. Denis — den bouw van een kerk, waarbij de straks genoemde pogingen verwezenlijkt werden door de systematische en logische toepassing van een nieuw en vruchtbaar stelsel, gegrond op het in evenwicht zijn van werkende krachten, en uitgedrukt door eene op zichzelf staande combinatie van opwaarts strevende steunpunten en gewelfribben, met luchtbogen die juist op die punten tot steun strekken, waar de drukking van het gewelf wordt opgevangen.

Tot in de dagen waarin Viollet-le-Duc zijn merkwaardige Dictionnaire d'architecture schreef, werd algemeen geloofd, en genoemde schrijver deed het ook, dat dit grootsche denkbeeld eensklaps en willekeurigerwijze in het brein van één man was opgekomen. Latere onderzoekingen evenwel hebben L. Gouse in staat gesteld om in zijn hoogst belangrijk werk l'Art Gothique het — tot nu toe — laatste woord te spreken, en daarmede heeft hij onze wetenschap meer met de oorzaak der dingen in overeenstemming gebracht. 't Is waar, aan den grooten Abt komt, zooals gezegd is, de eer toe van de eerste volledige toepassing van het nieuwe stelsel, en zijn grootsch werk zal steeds een baken blijven in de geschiedenis der bouwkunst, maar zijn werk was inderdaad niet anders dan de laatste en meest volmaakte der proefnemingen uit een tijdperk van bijna een halve eeuw, — proefnemingen waarvan de eerste zichtbaar is in de kerk van een Benedictyner klooster te Morienval. Deze kerk ligt in het hart van Frankrijk, de „Domaine Royal," waarvan de regeeringszetel Parijs, het middenpunt is, en het is in deze Frankische streek, dat de verschillende overige pogingen, waarop gewezen werd, hun begin namen; het is in deze streek dus, dat de volste ontwikkeling is bereikt en dat de beste overblijfselen zijn achter gebleven. Verschillende invloeden hebben ontwijfelbaar daartoe bijgedragen; de welvaart en bescherming van koningen en bisschoppen werkten gunstig op het bouwen; maar behalve deze prikkel van hooger hand was er nog een andere die een grooten en duurzamen invloed had op de omwenteling in de bouwkunst, namelijk de ontwikkeling der gemeenten. Deze, aangewakkerd niet alleen door de vorsten, maar ook door de bisschoppen, die de kracht en onafhankelijkheid van de geestelijke lichamen met zekere onrust aanschouwden, — deze ontwikkeling gaf een nieuwe richting aan de kunst van bouwen, door haar, om zoo te zeggen, onder het leekschap te brengen. Er werden nu kathedralen, geen abdij-kerken gebouwd, grootscher en trotscher werkstukken, uitingen van een tijd van grooteren vrijdom en van meer openbaar leven. Van af dezen tijd werden de in den weg staande brokstukken van antieke overlevering geheel over boord geworpen, en terwijl Fransche architekten in een stijl bouwden, die geboren was in hun eigen land, zochten zij voor diens versierende elementen voortaan ook rond in zijn geboorteland. Door een algemeenen drang van scheppende kracht, bereikte de Gothische bouwkunst in een verwonderlijk kort tijdsbestek een groote hoogte. Onder de regeeringen van Philippe Auguste en Louis le Saint werden bijna alle groote kathedralen van Frankrijk aangevangen of naderden zij hare voltooiing.

Inderdaad, de tijd was in menig opzicht gunstig voor een groote beweging op intellectueel gebied in Frankrijk. Parijs was in de XIIIe eeuw reeds een belangrijk middenpunt en daarbij het brandpunt van geestelijke bedrijvigheid; de Fransche taal was over een groot deel van Europa bekend; Brunetto Latini, de meester van Dante, schreef zijn „Trésor" in die taal, omdat deze onder alle andere was: „délitable et commune à toutes gens." Maar wanneer deze algemeene geestes-omstandigheden de ontwikkeling van de nieuwe phase der kunst bevorderden, dan mag ook gezegd worden, dat de eigenaardige aanleg van het volk zeer bijzonder geschikt was om daartoe bij te dragen. Het ontstaan en de ontwikkeling van den spitsbogenstijl behoort tehuis in de Domaine Royal, — het midden en noorden van Frankrijk. Het volk, dat daar woonde, was van Cymbrischen oorsprong, van de minder wispelturige en meer tuchtlievende der twee Celtische groepen; maar op dezen wortel, spoedig gevoed door een Latijnsch element, was een belangrijk Teutonisch gewas geënt, dat ontegenzeglijk een grooten invloed moet hebben gehad. Deze verbinding heeft de voortreffelijke samenstelling gegeven van het beste van den Franschen geest, — als, de rustelooze geesteskracht, de onverschrokkenheid van verstand en de voortvarende grepen naar nieuwe denkbeelden, die den geboren Galliër kenmerken, een geest, eveneens een besef van maat verradende, een stiptheid, soberheid en evenmatigheid, die den kuischenden invloed van kruising van bloed aanduiden.

Naast deze algemeene karaktertrekken moet op sommige zuiver artistieke bijzonderheden gewezen worden. Zoo hebben de Franschen b. v. hun wêerga niet gevonden, wat betreft hun gevoel voor versiering. Men vestige hoofdzakelijk de aandacht op een kenmerkende wending die geen gering aandeel heeft gehad in de ontwikkeling van hun bouwtrant, namelijk een sterke neiging tot groote opwaarts strevende lijnen, tot slanke verhoudingen en loodrechte evenwijdigheid. Een merkwaardig voorbeeld hiervan merkt men in schijnbaar onbeteekenende mate op bij de landelijke bouwkunst in het noorden en midden van Frankrijk. De kleine landhuizen waarin men het bovengenoemde kan opmerken, zijn wel meest allen van den modernen tijd, maar toch zijn zij vertegenwoordigers van eene overlevering, waarvan de oorsprong kan aangewezen worden in de oudste deelen van die steden, waarin overblijfselen van den houtbouw uit vroegere tijdperken nog zijn overgebleven. Wanneer men het houtwerk gadeslaat van een villa of huis in een louter Teutonische landstreek, in Duitschland of Duitsch-Zwitserland, dan zal men opmerken, dat de ruimten tusschen de loodrechte en horizontale constructiedeelen bijna vierkant zijn en gekruist worden door dikwerf veelvuldig aangebrachte diagonale lijnen; in de Fransche voorbeelden daarentegen is de vertikale lijn geheel overheerschend en komen de diagonalen minder veelvuldig

voor; meerendeels volstaat één horizontale lijn voor een geheelen wand of geveltop, en zijn de vertikale constructieve lijnen, de stijlen, zoo dicht naast elkander gesteld, dat de tusschenruimten somwijlen niet breeder zijn dan de breedte der stijlen. Op deze eigenaardigheid zal nog nader gewezen worden.

Gerust kan men zeggen, dat de volkstam, wier eigenaardige hoedanigheden werd aangetoond, zeer bijzondere geschiktheid had om den nieuwen bouwtrant met goed begrip te verwerken, een stijl waarin werkzame kracht voor traagheid in de plaats trad, een stijl die, terwijl hij absoluut een beeldende is en daarom een groot veld voor den zoekenden geest opent, toch voor zijn meest volmaakte ontwikkeling zich verzekerde van de logische klaarheid en de denkbeelden die de in het oog vallende onderdeelen zijn van de geestelijke uitrusting van het volk; een stijl, waarin vrijheid en gebondenheid, kloekheid en voorzichtigheid, wetenschap en zuivere gemoedsuiting zoo wonderbaarlijk zijn vermengd. Door het gelijk opwegen van deze tegenstrijdige eigenschappen bereikte de Gothische bouwtrant zijn grootste hoogte; door de stoornis in die evenmatigheid, door de onbetamelijke aanmatiging van wiskunstige principes tegenover het diep artistieke gevoel, werd het zaad van zijn verval gestrooid. Van het oogenblik af, dat al de werkzame krachten in eene constructie een tegenkracht vinden in een samenstel van ribben, contreforten, schraagpijlers, en pinakels, door zich zelf een in evenwicht zijnd geraamte vormende, dragende een dakwerk van metselwerk, was het natuurlijk, dat uit een oogpunt van samenstelling de muren of wanden van ondergeschikt belang werden; het was een bloot schotwerk, en daarom gingen de Frankische architekten steeds met meerdere driestheid voort, dit meer en meer ondergeschikt te maken en er eene constructieve functie bijna geheel aan te ontnemen. De zichtbare constructie werd het leidend beginsel van den stijl. Afgezien van de oorspronkelijke constructieve beweegreden, werd de gebroken boog bij gewelven bijna een noodzakelijkheid; daar de zijden van een vierkant korter zijn dan de diagonalen, is het natuurlijk, dat een halfcirkelvormige boog over de diagonaal, hooger moet zijn, dan een dergelijk gewelf, op de zijden als steunpunten geslagen, en wanneer de te overwelven ruimte een rechthoek is wordt het aantal ongelijke bogen nog grooter, en kunnen deze slechts in overeenstemming met elkaar gebracht worden, door de kleinere te verhoogen, zooals in den aanvang geschiedde, of door de bogen te breken, eene wijze die al spoedig algemeen werd.

De spitsboog, aldus eene plaats ingenomen hebbende in de samenstelling van een bouwwerk, ging de begeerte om alle overvloedige muurvlakte weg te laten, samen met het gevoel alsof dit zoo behoorde, en werd die boog ook in toepassing gebracht bij de ramen, die tegenwoordig dan ook bijna even breed zijn als de afstanden tusschen de steunbeeren; deze uitbreiding der lichtgevende opening was bovendien een noodzakelijkheid geworden voor het aanbrengen van het met kleur gebrand glas, dat meer en meer een invloedrijk element werd — en dat met een schitterend resultaat — van de inwendige versiering der kerkgebouwen. Niemand, die niet een kathedraal gezien heeft, zooals er zoovelen in Frankrijk zijn, waarvan al de ramen zijn behouden gebleven, kan zich een denkbeeld maken van de schitterende pracht en dichterlijke bekoorlijkheid, die een stroom van kleuren uitspreidt over de majesteit van het bedehuis. Dit effekt is in Frankrijk somwijlen nog verhoogd door het met glas bezetten van het triforium.

Maar terwijl het zaad van deze plant op bouwkundig gebied een voor haar voordeeligen bodem vond in de intellectueele geaardheid van het ras dat haar ontdekte, had de eigenaardige aesthetische neiging waarop gewezen is, de voorliefde voor slanke en opwaarts strevende lijnen een bepaald oogmerk in den stijl, die de werkzame krachten vergaard heeft in hooge, slanke bouwdeelen, en waarbij de horizontale lijn geen ander doel had dan aan het oog te voldoen door het tot stand brengen van een verbinding der constructiedeelen; en in werkelijkheid verdween de horizontale lijn spoedig bijna geheel. Zoo, b.v., in de kathedraal te Clermont-Ferrand — hetgeen vooral moet worden aangehaald, daar dit gebouw eigenaardig gelukkige en elegante verhoudingen heeft — is de eenige horizontale lijn, wanneer wij de raamdorpels niet mede rekenen, een zeer smalle band langs de bazis van het triforium, die niet over de beeren gaat, want deze verheffen zich, zonder horizontale verdeeling, van af den bodem tot aan het dak. Op het domineeren van de vertikale lijnen is hier bovendien nog meer nadruk gelegd, door het aanbrengen van de sprekende vertikale verdeeling in de ramen, iets bizonders in Frankrijk, en van het triforium. De algeheele indruk is buitengewoon verheven, en wekt een gevoel van voldoening op, dat onafscheidelijk is aan de beschouwing van een volkomen doorgevoerde overheerschende gedachte. (*Wordt vervolgd.*)

Arbeidsraad te 's Gravenhage.

Het volgende Verslag van de werkzaamheden van den Arbeidsraad op de Algemeene Vergadering, gehouden 30 December 1891, werd aan de Besturen van verschillende Vereenigingen toegezonden.

Mijne Heeren!

Het is ons eene aangename taak U op onze eerste algemeene vergadering verslag uit te brengen van de verrichtingen van den door Uwe vereenigingen ingestelden arbeidsraad.

Dat verslag kan kort zijn, want de Raad heeft nog geen lang bestaan; bovendien moet eene corporatie als de onze, die, al heeft ze een ruim arbeidsveld, een geheel nieuw denkbeeld ingang tracht te doen vinden, eenigen tijd hebben om bekend te worden en zelf allerlei toestanden leeren kennen en beoordeelen voor zij met vrucht werken kan.

Onze wordingsgeschiedenis is U allen bekend. Naar aanleiding van een verzoek van de gecombineerde timmerlieden-vereenigingen werden door architekten, patroons en werklieden eenige vergaderingen gehouden om gedane vragen te bespreken, en ontstond het denkbeeld, dat de oprichting van een arbeidsraad een eerste stap zoude zijn om patroons en werklieden tot elkaar te brengen en goede verstandhouding tusschen hen in het leven te roepen en te behouden.

De 's Gravenhaagsche afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de vereeniging »Architectura", de Aannemers-Societeit »Nijverheid", de gecombineerde Timmerlieden-Vereenigingen, de Algemeene 's Gravenhaagsche Werklieden-vereeniging en de Nationale Werklieden-vereeniging hebben op den 22sten Mei 1891 het reglement van den Arbeidsraad vastgesteld en de leden van dien Raad benoemd. De benoemden waren de heeren A. M. Altewisscher, E. F. Ehnle, A. Heijer, W. A. Kramers, W. B. van Liefland, G. Maas, F. H. van Malsen, J. J. van Nieukerken, A. C. Paardenkooper, W. van Sassen, M. L. Schroot, S. J. Slotboom, A. Stigter, K. Stigter, K. Stoffels en D. Thierij.

Bij de installatie bleek dat alle, met uitzondering van de heeren Slotboom en Sassen, zich die benoeming hebben laten welgevallen. Tot de vervulling van die onbezet gebleven plaatsen zal straks bij de verkiezing van de periodiek aftredenden Uw medewerking worden ingeroepen.

Op den 3den Juli hield de Raad zijne eerste zitting en benoemde tot Voorzitter en Secretaris de heeren van Malsen en Stoffels, en droeg het maken van een Concept-huishoudelijk reglement op aan de heeren Heijer, van Nieukerken en Stigter, welk concept in de vergadering van 17 September werd behandeld en vastgesteld.

Als gevolg van dat reglement werden tot Penningmeester en Onder-Voorzitter gekozen de heeren Ehnle en Schroot. Omtrent de financieele regeling heeft zeker reeds een voorstel Uwe corporatiën bereikt. Art. 16 van het huishoudelijk reglement bepaalt, dat den Raad geheimhouding is opgelegd omtrent de persoonlijke klachten die bij hem worden ingebracht, om niemand af te schrikken die zich met eene klacht tot den Raad wil wenden, daarom zal het Verslag van de handelingen van den Raad gewoonlijk alleen over zaken handelen en dus geen persoonlijke feiten behelzen.

In de allereerste plaats meent de Raad te mogen constateeren, dat zijn pogingen om den loonstandaard te verbeteren en te lange werkdagen tegen te gaan met welwillendheid zijn ontvangen, en op verschillende werkplaatsen tot merkbare verbetering hebben geleid.

Partiëele klachten over laag loon werden door ons op voorzichtige en welwillende wijze met bestuurders van werkplaatsen besproken en hadden merkbaar succes.

Eene algemeene klacht over het betalen in bierhuizen en drankwinkels werd door middel van de dagbladen en persoonlijk schrijven onder de aandacht van patroons en architekten gebracht, en bracht verbetering in dat kwaad teweeg.

Wij merkten met genoegen op, dat het Gemeentebestuur in hare bestekken de bepaling opnam, om aan de werklieden ieder persoonlijk en op het werk te betalen; zeer waarschijnlijk zal die bepaling spoedig door particulieren worden overgenomen, evenals die op het verzekeren van werklieden tegen ongelukken, waarin het Gemeentebestuur van 's Gravenhage aan de andere Gemeenten ook het voorbeeld gegeven heeft.

Ook werd door middel van de pers een beroep op de patroons en werklieden gedaan, om elkaâr zoo mogelijk bij tijds te verwittigen bij voornemen tot ontslag of vertrek.

De Arbeidsraad heeft er altijd rekening mede gehouden, dat zijne taak is het verbeteren van ongewenschte toestanden langs minnelijken weg, niet alleen omdat hem de macht ontbreekt om iemand te dwingen, maar vooral omdat eene toenadering, uit overtuiging geboren, meer levenskracht bezit dan eene die door dwang ontstaat; verbetering, geen verbittering, moet het gevolg van zijn bemoeiingen zijn.

Hiermede, Mijne Heeren, meenen wij U een beeld gegeven te hebben van onze allereerste werkzaamheden.

Veel blijft er nog te doen over en ook veel verwachten wij van Uwe hulp. Al zal de Raad gaarne doen wat zijne hand te doen vindt, om bestaande ongelijkheden te effenen en beteren toestand voor te bereiden, Uwe wenken, Uwe klachten en opmerkingen kunnen ons den weg helpen vinden.

Uwe hulp in het algemeen is ons noodig voor het schoone doel: bevorderlijk te zijn aan de goede verstandhouding en verbetering van den toestand van hen, die te 's Gravenhage het bouwvak beoefenen.

F. H. van Malsen, *Voorzitter.*
K. Stoffels, *Secretaris.*

INGEZONDEN

Amsterdam. 27 Januari 1892.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Vergun mij naar aanleiding van een artikel over het uitschrijven van prijsvragen, voorkomende in de Deutsche Bauzeitung n°. 6 van dit jaar, eenige plaatsruimte tot het doen van een voorstel, dat ik aan het Bestuur der Maatschappij t. bev. der Bouwkunst in overweging wensch te geven.

In genoemd artikel wordt aangeraden, behalve het Jury-rapport aan heeren mededingers, die geene bekroning werden waardig gekeurd, ook eene reproductie der bekroonde plannen toe te zenden; eensdeels om hen in staat te stellen na de beslissing de gebreken hunner ontwerpen aan de bekroonde plannen te toetsen, andersdeels als eene beleefde erkenning van de moeite, die de mededingers zich hebben getroost. Daarbij is de beoordeeling der bekroonde ontwerpen in een jury-rapport gewoonlijk kort en bondig en dus voor de mededingers zonder aandachtige beschouwing der teekeningen van nul en geener waarde, terwijl door de gelegenheid open te stellen rapport en teekeningen met elkaar te vergelijken de leerrijkheid aanmerkelijk zal worden verhoogd.

Het Bestuur der Maatschappij, dat door reeds te voren ontworpen artikelen voor het uitschrijven van prijsvragen getoond heeft deze zaak ter harte te nemen, heeft, dunkt mij, bij de eereprijsvraag voor het Koninklijk paleis eene schoone gelegenheid om het boven aangegeven beginsel in toepassing te brengen. De kosten, die hierdoor ontstaan, zijn bij de hedendaagsche techniek te gering om bij het belang, dat hier in het spel is, van overwegend bezwaar te zijn.

Men zal mij misschien tegenwerpen, dat de plannen voor het paleis toch in het Tijdschrift der Maatschappij gepubliceerd worden; hier staat echter tegenover, dat vele mededingers mogelijk geen lid der Maatschappij zijn en geen lust gevoelen zich voor het aanschaffen geldelijke opofferingen te getroosten.

Wenscht het Bestuur der Maatschappij dit voorstel voor het eerst in ons land in toepassing te brengen, dan zal dit voorbeeld zeker van invloed zijn bij het uitschrijven van prijsvragen door andere lichamen en deze zich daardoor de medewerking van degelijke mededingers verzekeren.

U dank zeggende voor de verleende plaatsruimte

Hoogachtend,

F. J. Bremmer Hz.

TENTOONSTELLINGEN.

Door de »Union Artistique du Nord", te Lille, zal van 1 April tot 1 Juli 1892, eene internationale tentoonstelling worden gehouden van kunst-industrie toegepast op de woning.

Slechts die voorwerpen zullen aangenomen worden, die geoordeeld worden genoegzaam waarde te bezitten door nieuwe vormen of toepassingen, of zich onderscheiden door het gebruik der grondstof.

De voorwerpen worden in zes groepen verdeeld:

I. (Vlakken zonder relief.) Vloeren, parquetvloeren, behangsels, weefsels, decoratief schilderwerk, drukwerk.

II. (Vlakken met relief.) Timmerwerk, steenhouwwerk (marmer), decoratief beeldhouwwerk, enz.

III. (Op zich zelf staande werken.) Beelden, vazen, voetstukken, schoorsteengarnituren, haardstellen, kleine meubels, lampen, kronen, snuisterijen, enz.

IV. (Afbeeldingen.) Photographiën, teekeningen, aquarellen op kunst-industrie betrekking hebbende.

V. Kunstbloemen, manden, bloembakken.

VI. Goud- en zilversmidswerk, emailwerk.

De jury voor organisatie, aanneming en plaatsing wordt gevormd door den Voorzitter der »Union" en 12 leden, met meerderheid van stemmen benoemd.

De tentoonsteller moet betalen 10 frs. als recht van tentoonstellen, dat niet behoeft betaald te worden door de leden der Union en den handwerksman; verder voor plaatsruimte: wandvlakte beneden een hoogte van 3 M. per M². 10 frs., daarboven 5 frs.; plafond vlakte 3 frs., grondvlakte 25 frs. per M². Kleine voorwerpen op étagères der commissie, 5 frs. per stuk. Voor het meerdere dan 20 cM. voorsprong van een voorwerp waarvoor wandvlakte is gehuurd, wordt ook grondvlakte betaald. Meubels en plaatsruimte, waarvan het publiek gebruik mag maken zijn vrij van betaling.

Het vervoer der voorwerpen komt ten laste der tentoonstellers.

Alle inzendingen moeten geschieden tusschen 15 Februari en 1 Maart. De opstelling moet 20 Maart gereed zijn; na dien dag worden geen inzendingen meer toegelaten.

Nadere inlichtingen zijn te verkrijgen bij den heer Emile Delecroix, Sécrétaire de la Société, rue Négrier, 36ter, Lille.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling 's-Gravenhage. 15 Januari 1892. De Voorzitter, de heer P. du Rieu Fzn, opent deze eerste bijeenkomst in 1892 met een woord van welkom aan de leden en spreekt den wensch uit, dat ook gedurende dit jaar de vergaderingen van de Afdeeling zich zullen kenmerken door denzelfden goeden geest die steeds deze vergaderingen maakte tot een nuttig, werkzaam en aangenaam samenzijn.

De Voorzitter, wijst verder op de beteekenis van het ingetreden jaar, waarin de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst het feest zal vieren van haar 50-jarig bestaan. Hij verwacht, dat de leden van de Afdeeling 's Gravenhage door talrijk deel te nemen aan het te houden Congres en verdere feestelijkheden zullen getuigen van den bloei van de Afdeeling 's Gravenhage. Daarna richt

hij het woord tot zijn voorganger, den heer H. J. Mondt, en herdenkt wat gedurende het voorzitterschap van genoemden heer werd tot stand gebracht. Eene nieuwe bouwverordering voor 's Gravenhage werd voorbereid en in vereeniging met »Architectura" aan het gemeentebestuur aangeboden. Voorts werkte de Afdeeling mede aan het tot stand komen van den arbeidsraad. Het presidium van den heer Mondt kenmerkte zich door onpartijdigheid en toewijding; de Voorzitter sprak zeker uit naam van alle afdeelingsleden, toen hij den heer Mondt een hartelijk woord van dank daarvoor toebracht.

De heer Mondt verkreeg hierop het woord, en verklaarde met de meeste sympathie gedurende drie jaren Voorzitter te zijn geweest. Hij bracht hulde aan de medewerking die hij steeds van de leden en in het bijzonder ook van het bestuur mocht ondervinden, en wenschte de vergadering geluk met de keuze van haar nieuwen Voorzitter.

Mededeeling werd gedaan van de benoeming van de heeren Frowein en Liefland tot secretaris en vice-voorzitter van de Afdeeling. Het uitschrijven eener prijsvraag werd aangehouden tot de volgende vergadering. De heeren S. Claus, M. A. C. Hartman en H. J. A. v. d. Kooy werden tot leden van de Afdeeling aangenomen.

Hierna verkreeg de heer Joh. Mutters Jr. het woord tot het houden van zijn voordracht: »Iets over schouwburgen in 't algemeen en onzen schouwburg in het bijzonder."

Na eene geestige inleiding herinnerde de geachte spreker aan de geschiedenis van het ontstaan van de schouwburgen. Het Fortuna theater te Londen, dagteekenende uit het begin der 17de eeuw, wordt als een der eerstbekende genoemd. Dit theater was nog niet omvangrijk, het besloeg slechts 640 M² terwijl de tegenwoordige schouwburgen te Parijs en Weenen 8 en 10.000 M² oppervlak hebben.

Tot ongeveer de helft dezer eeuw had in de inrichting der theaters geen noemenswaardige verandering plaats en deze, die betrekkelijk primitief was, deed dan ook vele schouwburgen in vlammen opgaan. Uit een statistiek hiervan blijkt, dat een theater gemiddeld 22 jaar bestaat, de meeste branden op het tooneel ontstaan en gedurende de laatste 35 jaar *f* 90.000.000 door schouwburgbranden verloren gingen en 12000 menschen den dood vonden.

In de laatste jaren werden in verschillende hoofdsteden wettelijke bepalingen gemaakt voor de inrichting van theaters. Die van Berlijn in 1889 gemaakt en in '91 verbeterd, mogen als de beste worden genoemd, en aan de hand dezer verordering ging spreker de eischen na, die aan een goed theater dienen gesteld te worden, en besprak de toestanden van bestaande theaters, om daarna aan te toonen, dat in de door hem vervaardigde ontwerpen ter verbouwing van den *Haagschen schouwburg*, hiermede volkomen rekening was gehouden.

Het zou te uitvoerig worden den heer Mutters in dit verslag op den voet te volgen in zijne belangrijke mededeelingen en opmerkingen omtrent de inrichting en den bouw van de onderdeelen van een goed theater, dat aan alle eischen die de 19de eeuw stelt zooveel mogelijk beantwoordt.

Tot aan de pauze hield de geachte spreker de vergadering met dit onderwerp op onderhoudende wijze bezig, en in de genoemde pauze werd aan de leden gelegenheid gegeven om de ontwerpen tot verbouwing van den Haagschen schouwburg en een tal van photographiën naar door den heer Mutters uitgevoerde bouwwerken in oogenschouw te nemen.

Daarna werd opnieuw aan den spreker het woord gegeven, en deze vervolgde met een zeer heldere uiteenzetting van de ontworpen plannen.

Na eenige vragen door verschillende aanwezigen aan den heer Mutters gericht en de beantwoording daarvan, bracht de Voorzitter den spreker dank voor den blik, die hij der vergadering gegund had in zijne opgemaakte verbouwingsplannen, en sprak den wensch uit deze in de toekomst mochten worden verwezentlijkt.

Nadat de vergadering zich vervolgens vereenigd had met een bestuursvoorstel om de antwoorden op de door het Hoofdbestuur gestelde vragen niet in stemming te brengen, maar die antwoorden aan het Hoofdbestuur toe te zenden gelijk de daartoe benoemde Commissiën ze aan de Afdeeling hebben doen toekomen, met vermelding der op- en aanmerkingen ter afdeelingsvergadering gemaakt, werden twee van de vragen in behandeling genomen. Aan het debat daarover namen de heeren van Malsen, Mutters, Nieukerken en Lorrie, deel.

Niets meer aan de orde zijnde werd de vergadering, onder dankzegging aan den heer Mutters, voor zijne kunstbeschouwing, gesloten.

AFDEELING AMSTERDAM. 22 Januari 1892. De Voorzitter opende de vergadering met de herinnering, dat deze de 500sten vergadering der Afdeeling was, en voegde daarbij den wensch, dat nog een reeks van Vergaderingen mochten volgen, die zullen bijdragen om het doel dat de Maatschappij beoogt naderbij te komen.

Van de vragen I, II en III, in de vorige vergadering aangehouden, werd vraag II door den heer H. P. Berlage Nz. ingeleid, en werd besloten, nadat de heeren Jos Th. J. Cuypers en P. F. Laarman als rapporteurs zijn benoemd, deze commissie niet ten taak te stellen de beantwoording van deze vraag met betrekking tot geheel ons vaderland, daar deze studie te omvangrijk zou zijn, maar door samenwerking met de Afdeelingen, gevestigd in ons land, en benoeming van een rapporteur van hare zijde, een degelijk apport te kunnen uitbrengen.

De verslagen van den Secretaris en Penningmeester kwamen hierna aan de orde, en werden onder dankzegging aanvaard.

De begrooting voor 1892 werd aangenomen.

Bij de verkiezing van drie bestuursleden, werden de heeren Jacob. F. Klinkhamer en P. F. Laarman die volgens rooster moesten aftreden, op voorstel van den heer N. M. Koning bij acclamatie herkozen.

Wegens vertrek van den heer J. C. Spakler Jr. werd de heer Jos. Th. J. Cuypers in zijne plaats benoemd, en op voorstel van den heer J. Wolter de heer Jacob. F. Klinkhamer met acclamatie tot Voorzitter herkozen.

De Commissie, bestaande uit de heeren H. Moen G.Pzn., J. B. Ouendag en E. M. Rood, benoemd tot het nazien van de rekening en verantwoording van den Penningmeester, bracht bij monde van laastgenoemden verslag uit, dat alles in de beste orde was bevonden, den heer J. N. Landré als Penningmeester voor zijn uitstekend beheer, dank zeggende.

De heer J. Wolter uit Amersfoort had zich bereid verklaard vraag III in te leiden, en op uitvoerige wijze werd deze door spreker behandeld en door teekeningen toegelicht; spreker nam tevens op zich een rapport op te maken.

Na eenige discussiën over vraag I werd besloten, deze aan te houden tot een volgende vergadering.

De heeren H. Moen G.Pzn., en F. W. M. Poggenbeek werden verzocht de Afdeeling te vertegenwoordigen op de Vergadering, te houden door de Vereeniging ter bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, Afdeeling Amsterdam, waarin het onderwerp Arbeidsraden zal worden behandeld.

De geheele serie reproductiën der teekeningen van de werkstukken, vervaardigd voor den Wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen, was langs de wanden van het vergaderlokaal ten toongesteld.

BERICHTEN.

In eene Vergadering der afd. Amsterdam van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, gehouden op 27 dezer, hield Mr. C. A. Elias eene voordracht over de mogelijkheid om te Amsterdam over te gaan tot oprichting van een partikulieren arbeidsraad voor de bouwvakken, in den geest van dien te 's Gravenhage. Na te hebben aangetoond wat die Haagsche instelling is en doet, gaf spreker aan, hoe eene dergelijke inrichting hier ter stede moest zijn, en stelde voor een Commissie te benoemen, tot voorbereiding van een Amsterdamschen arbeidsraad voor de bouwvakken, welk voorstel, na een uitgebreide discussie, werd aangenomen. De Commissie, waarvan tot leden werden benoemd de heeren L. Ketjen, Joekes en Mr. C. A. Elias, zal samenwerken met de aannemers Vereeniging Amstel's Bouwkring, die — zooals hier ter plaats vroeger werd gemeld — een prijsvraag had uitgeschreven, waarin o. a. dit zelfde onderwerp wordt behandeld, en waarop zes antwoorden zijn ingekomen die nog niet beoordeeld zijn.

Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal op Dinsdag 9 Februari a. s. ten 11½ ure vergaderen in de bovenzaal van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis te 's Gravenhage.

Door den heer R. P. J. Tutein Nolthenius zal eene mededeeling worden gedaan over meeren en moerassen, die in de vorige eeuw in Frankrijk zijn drooggelegd.

De heer J. F. W. Conrad zal er mededeelingen doen over de congressen des Travaux Maritimes en de la Navigation Intérieure

---

Volgens achterstaande advertentie zal het bouwen van een *Schouwburg te Amsterdam*, ter plaatse van den afgebranden Stadsschouwburg, aanbesteed worden op Saturdag 20 Februari 1892; dit is juist twee jaren na den brand.

H. M. Koningin Wilhelmina, zal in de eerste dagen van Juni a. s. den eersten steen leggen voor het nieuwe *Universiteitsgebouw te Utrecht.*

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

UTRECHT 25 Januari. — De architekt I. H. J. van Lunteren, namens zijne principaal, het bouwen van een Winkelhuis en van een Woonhuis aan het Wed aldaar; ingekomen 14 biljetten.

Hoogste inschrijver: J. H. de Borst te Utrecht, *f* 16.200

Laagste inschrijver: A. M. van Liefland Sr. id. *f* 12.624. Gegund.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE
STOOMVERWARMING EN VENTILATIE

8540

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12.

8541

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

8542

BENNEWITZ & Co.

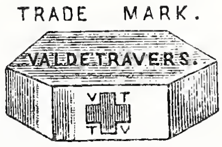
— DAMRAK 85 AMSTERDAM. —

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY LTD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

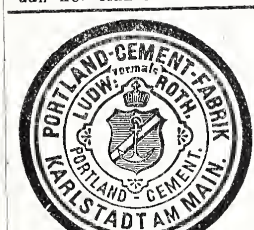
NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 8544

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 9 en 10. *Amsterdam.*

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8543

DE LINT & CO. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8546

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

8547

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, francodoor het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek

Asphalt Vloeren. ASPHALT DAKPAPIER. 8548

Hout Cementdekking worden gedaan door Asphalteurs.

Stein & Takken

Gedrukte handleiding betreffende een middel, om iedere houtsoort in 24 uren droog en geschikt ter bewerking te maken, wordt tegen toezending van 1 Gulden per postwissel of in postzegels toegezonden.

MÜLLER & ASSELMEIER, 8542

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8528

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op Dinsdag den 23sten Februari 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 563.

Het maken van den onderbouw eener spoorwegbrug over de Dieze nabij het stationsemplacement te 's HERTOGENBOSCH.

Begrooting f 143000.—

De besteding geschiedt volgens § 60 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28sten Januari 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Ingenieur H. J. VAN HOORN te *'s Bosch*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 8sten en 12den Februari 1892, des namiddags te 1 ure.

UTRECHT, den 25sten Januari 1892.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

8529 **AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.**

Vereeniging voor Vak en Kunst.

TENTOONSTELLING VAN OUDE EN NIEUWE KUNSTNIJVERHEID.

te houden in April 1892 te Dordrecht.

Inschrijvingsbiljetten moeten ingezonden zijn vóór 1 Februari.

Voor spoedige opgave houdt het bestuur zich aanbevolen.

H. E. VAN DER KAA,
8530 1ste *Secretaris.*

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856.
Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën:
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH.
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 8532

AANBESTEDING.

Op *Zaterdag 20 Februari 1892, des middags te 3 ure* zal door den RAAD VAN BEHEER VAN DEN STADSSCHOUWBURG in het PAVILJOEN VONDELPARK worden **AANBESTEED**:

Het bouwen van een SCHOUWBURG

met alle toebehooren, ongeveer ter plaatse van den afgebranden Schouwburg op het Leidscheplein te Amsterdam, met bijlevering van alle materialen en arbeidsloonen.

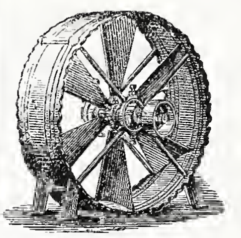
Het bestek met 16 teekeningen is (voor zoover beschikbaar) ad **f 20.—** per stel voor heeren aannemers verkrijgbaar, op ***schriftelijke aanvrage*** aan de architecten van den Stadsschouwburg *Singel No. 451 te Amsterdam*, waarna de toezending door DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, franco tegen rembours zal plaats hebben.

Inlichtingen geven de Architecten A. L. VAN GENDT, J. B. SPRINGER en JAN SPRINGER te *Amsterdam*.

8533

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik.

8534

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK.
RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 8535

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

ROLLUIKEN van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8537

Rietplankenfabriek, (Syst. GIRAUDI.)

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 8539

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur heeft de eer mede te deelen, dat het Nationaal Congres voor Bouwkunst, te houden bij gelegenheid van het Vijftig-jarig bestaan der Maatschappij, is tot stand gekomen, en dat de volgende circulaire zal verspreid worden.

NATIONAAL CONGRES VOOR BOUWKUNST,

TE HOUDEN BIJ GELEGENHEID VAN DE VIERING

VAN HET

VIJFTIG-JARIG BESTAAN

DER

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

27 en 28 Mei 1892, te AMSTERDAM.

Het Comité van Organisatie heeft de eer ter Uwer kennis te brengen, dat op 27 en 28 Mei 1892 te Amsterdam een Nederlandsch Congres van Bouwkunst zal worden gehouden, bij gelegenheid van de herdenking van het 50-jarig bestaan der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Het Congres zal op 27 Mei, des morgens ten 11 uur, in het Gebouw Maison Stroucken, Marnixstraat te Amsterdam, een aanvang nemen; des namiddags van dien dag, en des voormiddags van den volgenden dag, 28 Mei, zullen sectie-vergaderingen worden gehouden. Het Congres zal besloten worden met eene Algemeene Vergadering, des namiddags 28 Mei.

Er zullen zijn drie sectiën:

1°. eene, waar onderwerpen, op kunst betrekking hebbende, behandeld zullen worden, als: de invloed van de samenleving op de ontwikkeling van de bouwkunst, het artistieke eigendom, de instandhouding van monumenten, het verband tusschen bouwkunst en kunstnijverheid, het ideale en het reëele in de kunst, enz.

2°. eene, waar onderwerpen van constructieven aard besproken zullen worden, als de hygiënische inrichting der woonhuizen, het onderzoek van bouwmaterialen, de invloed der ijzerconstructie op de hedendaagsche bouwkunst, onderwijs in hygiëne voor architekten, enz.

3°. eene, aan sociale vraagpunten gewijd, als bijv. de door wettelijke bepalingen bevorderde opruiming van oude woningen, scheidsgerechten bij geschillen in de praktijk van architekten en ingenieurs, verzekering van werklieden tegen ongevallen, de onteigeningswet, enz.

Ten einde de vele onderwerpen van verschillend standpunt te kunnen beoordeelen, mag bij de gedachtenwisseling in de sectiën niemand ontbreken, die eenig belang heeft bij die onderwerpen, of daarin belang stelt. Noch architekt, noch ingenieur, noch de man die naar verbetering van sociale toestanden langs wettigen weg streeft, noch de bestuurder van vak- of kunstvereeniging mag afwezig blijven.

Ieder der sprekers, daartoe door het Comité toegelaten of uitgenoodigd, is bevoegd om het debat over een onderwerp in te leiden. De conclusiën moeten vóór de opening van het Congres aan de leden bekend gemaakt worden.

Ieder inleider van een onderwerp in eene sectie, zal gedurende twintig minuten het woord kunnen voeren; zij die na hem over hetzelfde onderwerp debat voeren, hoogstens tien minuten.

Op de algemeene vergadering zullen de conclusiën der voordrachten, die in de sectiën zijn aangenomen, worden voorgelezen. Er zullen daarin voordrachten worden gehouden, waarover geen debat is toegelaten.

De contributie voor het lidmaatschap van het Congres bedraagt *f* 5.—, waarvoor men de gedrukte verslagen van het Congres ontvangt.

De Gewone-, Buitengewone- en Kunstlievende Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst hebben vrijen toegang tot het Congres, en ontvangen het gedrukte verslag kosteloos.

Het Comité zal pogingen aanwenden, om vermindering van vracht op de spoorwegen voor de leden te bedingen.

Wij hebben de eer U tot deelneming aan het Congres uit te noodigen; ten bewijze dat U als lid van het Congres toetreedt, verzoeken wij U aan het bureau van den Algemeenen Secretaris van het Congres, den heer C. T. J. Louis Rieber, Marnixstraat 402, te Amsterdam, bijgaand biljet vóór 1 Maart ingevuld toe te zenden; over Uwe contributie wordt per quitantie beschikt.

Indien het Uw voornemen is, om over een onderwerp, tot een der drie sectiën behoorende, te spreken, zal het Comité dit zeer gaarne ten spoedigste vernemen, ten einde daarmede rekening te houden bij het verdeelen der werkzaamheden.

HET COMITÉ VAN ORGANISATIE:

EERE-VOORZITTER.

Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, Minister van Binnenlandsche Zaken.

EERE-LEDEN.

C. Lely, Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid.
Mr. S. A. Vening Meinisz, Burgemeester van Amsterdam.
L. Serrurier, Wethouder van Publieke Werken van Amsterdam.
Prof. Dr. A. Pierson, Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam.
J. F. W. Conrad, Oud-Hoofdinspecteur van den Waterstaat, Voorzitter van den Raad van Bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.
A. J. Voorduin, Kolonel-Ingenieur, Kommandant in de tweede Genie-divisie te Amsterdam.

VOORZITTER.

C. Muysken, Architekt-Ingenieur, Voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.

ONDER-VOORZITTERS.

Prof. E. Gugel, Hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft.
Dr. P. J. H. Cuypers, Architekt der Rijks-Museumgebouwen, te Amsterdam.
Prof. Dr. B. H. Pekelharing, Hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft.

ALGEMEEN SECRETARIS.

C. T. J. Louis Rieber, Bouwkundig Ingenieur, Secretaris van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.

PENNINGMEESTER.

J. F. KLINKHAMER, Bouwkundig Ingenieur, te Amsterdam.

LEDEN.

A. A. BEKAAR, Ingenieur van den Waterstaat, te Amsterdam.
H. P. BERLAGE Nz., Architekt, te Amsterdam.
JOSEPH TH. J. CUYPERS, Civiel- en Bouwkundig Ingenieur te Amsterdam.
HENRI EVERS, Architekt, Hoofdleeraar aan de Akademie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, te Rotterdam.
D. E. C. KNUTTEL, Civiel- en Bouwkundig Ingenieur, Gemeente Architekt, te Leiden.
H. H. KRAMER, Architekt, te Leeuwarden.
J. R. DE KRUYFF, Architekt, Directeur der Rijks School voor Kunstnijverheid, te Amsterdam.
F. H. VAN MALSEN, Industrieel, te 's Gravenhage.
J. J. VAN NIEUKERKEN, Architekt, te 's Gravenhage.
F. J. NIEUWENHUIS, Architekt, Directeur der Gemeentewerken, te Utrecht.
R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS, Ingenieur van de Waterstaat, te 's Hertogenbosch.
P. DU RIEU FZN., Bouwkundig Ingenieur, te 's Gravenhage.
Mr. A. J. COHEN STUART, Civiel-Ingenieur, Advocaat en Procureur, te Amsterdam.
P. VAN DER WEIDEN, Technisch Ambtenaar bij de Staats Spoorwegen, te Utrecht.

De Bureaux der Sectiën zijn als volgt samengesteld:

Ie Sectie: KUNST.

Prof. E. GUGEL,	*Voorzitter.*
J. R. DE KRUYFF,	*Onder-Voorzitter.*
F. J. NIEUWENHUIS,	„ „
H. P. BERLAGE NZN.,	*Secretaris.*
HENRI EVERS,	„
J. J. VAN NIEUKERKEN,	„

IIe Sectie: CONSTRUCTIE.

Dr. P. J. H. CUYPERS,	*Voorzitter.*
A. A. BEKAAR,	*Onder-Voorzitter.*
D. E. C. KNUTTEL,	„ „
H. H. KRAMER,	*Secretaris.*
P. VAN DER WEIDEN,	„

IIIe Sectie: SOCIALE VRAAGPUNTEN.

Prof. Mr. B. H. PEKELHARING,	*Voorzitter.*
F. H. VAN MALSEN,	*Onder-Voorzitter.*
R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS,	„ „
Jos. TH. J. CUYPERS,	*Secretaris.*
P. DU RIEU FZN.,	„
Mr. A. J. COHEN STUART,	„

NB. Daar de leden der Maatschappij vrijen toegang hebben tot het Congres, wordt het in deze circulaire vermelde biljet, dienende om zich op te geven als lid van het Congres, niet aan hen toegezonden.

PRIJSVRAGEN.

Op de door de Afdeeling Leeuwarden uitgeschreven prijsvraag voor het ontwerp van een post- en telegraafkantoor met vereenigden dienst, en directeurswoning, ten behoeve van een groot dorp in de prov. Friesland, zijn ingekomen 15 antwoorden, onder de motto's: Gertrude, Simplex, Nijverheid, twee driehoeken door elkander geteekend, Edison, Influenza, Triplex, Concours, Oefening, Post, Hildegonde, Eigen studie, Dorpsgebouw, A, Opmerker.

Deze antwoorden zijn gesteld in handen der jury, bestaande uit de heeren C. H. Peters, G. Brouwer en J. J. van Nieukerken, allen te s' Gravenhage.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ARNHEM. 27 Januari 1892. De Voorzitter opende de vergadering en verzocht den bibliothecaris de plaats van den secretaris in te nemen, omdat door dezen kennis was gegeven, dat ongesteldheid hem verhinderde de vergadering bij te wonen. De notulen der vorige vergadering werden hierop gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen was een brief van den heer P. Noppen, mededeelende, dat hij uit het verslag der vorige vergadering, voorkomende in »de Opmerker" heeft gezien, dat zijn bekend plan volgens het algemeen gevoelen der leden wel kan worden beschouwd als een verbinding, maar niet als hoofdverkeersweg tusschen de oude en nieuwe stad zal voldoen. Hij verzocht de afdeeling hem eenige wenken te willen geven, hoe zijn plan zou moeten worden veranderd, om als hoofdverkeersweg te kunnen worden beschouwd.

Na eenige bespreking werd besloten den heer Noppen te antwoorden, dat in de vorige vergadering, tijdens de brochure bij de leden circuleerde, slechts een korte beschouwing en bespreking van dit plan heeft plaats gehad, waaruit de verslaggever van »de Opmerker", naar zijn meening, een conclusie heeft medegedeeld

Een brief van de afd. Amsterdam, vraag II door het Bestuur. der Maatschappij gesteld, betreffende, werd tot de volgende vergadering aangehouden. Het programma der door de Vereeniging »Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam uitgeschreven prijsvragen, werd ter kennis van de leden gebracht. Hierna verkreeg de heer V. G. A. Bosch het woord tot het houden van zijn voordracht over Pompeï.

Spreker schetste Pompeï als een eertijds betrekkelijk kleine, maar zeer bloeiende stad, waar zich de aanzienlijke Romeinen des zomers gaarne vestigden, wat voor de kunst-ambachten niet zonder gelukkig gevolg was. Nadat reeds in het jaar 63 een gedeelte der stad was verwoest, werd zij 14 jaren later door een ontzaglijke uitbarsting van den Vesuvius onder een ruim vijf meter dikke aschlaag bedolven.

Hoewel reeds in vroeger jaren opgravingen waren verricht, werden deze eerst onder de regeering van Karel van Bourbon krachtig ter hand genomen en de gevonden kunstschatten naar Portici en later naar het museum te Napels overgebracht. Onder de regeering van Napoleon I werden de opgravingen meer volgens een vast stelsel voortgezet en de stad bij gedeelten van haar aschkleed ontdaan. Hierdoor werd het mogelijk de gebouwen meer en détail te bestudeeren, de verschillende voorwerpen en schilderingen in verband met de omgeving te onderzoeken en de ligging van stadsgedeelten en straten na te gaan. Een levend beeld werd hierdoor verkregen van Pompeï en haar inwoners, waarin hun wijze van leven en ontwikkeling is uitgedrukt.

Toegelicht door een groote, duidelijke teekening van een Pompeïaansch huis, deelde spreker de bestemming der verschillende vertrekken mede en merkte daarbij op, op welk een geniale en kunstvaardige wijze deze door beschildering zijn versierd.

Waar de Romeinen hun kunst toonden in beeldhouwwerk, daar deed de Pompeïer het in schilderwerk. Op te voren door stucwerk hiervoor geschikt gemaakte muren, waarvan Vitruvius een nauwkeurige beschrijving geeft, werd het schilderwerk »à la fresco" behandeld in vakken of velden, die door horizontale en vertikale verdeeling waren verkregen. Bij deze schilderingen is steeds voor een helderen grond gezorgd. Bij het gebruik van schitterende kleuren ziet men den regel gevolgd, dat de lichtste kleuren boven aan voorkomen en de fries steeds in de lichtste kleur is behandeld.

Kostbare mozaïkvloeren zijn gevonden, waarvan de motieven aan meetkunstige figuren, plantornamenten of beelden zijn ontleend. Deze werden bedekt met kostbare tapijten, terwijl het gebruik van gordijnen een behoefte was. Hiervan zijn met de daarvoor benoodigde stangen en ringen goed bewaard gebleven exemplaren gevonden.

Verder besprak spreker nog de overige kunsten, die de Pompeïers hadden beoefend. De bekende marmeren vazen, candelabres, tafelvoetstukken toonen aan, hoezeer zij de beeldhouwkunst machtig waren. De terra-cotta vazen zijn het bewijs, hoever zij het in de pottenbakkerskunst hadden gebracht. De bronzen vazen doen zien tot welk een hoogte zij deze industrie hadden opgevoerd. Vooral in het vervaardigen van kostbare huishoudelijke voorwerpen waren zij bekwaam en in het verwerken van kostbaar hout, goud, zilver en ivoor. De tuinbouw kwam bij hen tot groote hoogte.

Nog tal van bijzonderheden werden door spreker medegedeeld in zijn leerrijke, met onverdeelde aandacht gevolgde voordracht, welke werd opgeluisterd en verduidelijkt door een aantal platen uit verschillende kostbare werken en uit het niet in den handel zijnde prachtwerk: Dipinti Murali di Pompei van Cav. Uff. Pasqale d'Amelio te Napels.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 28 Jan 1892. De Voorzitter, de heer van Ruyven, opende deze eerste vergadering in het jaar 1892 met een welkomstgroet aan de (38) aanwezigen en deelde mede, dat het Bestuur verder geconsitueerd was als volgt: L. Maas, Onder-Voorzitter, Adr. J. van Achterberg, 1e Secretaris, H. J. Jesse, 2e Secretaris, W. C. Mulder, Penningmeestet.

De kunstbeschouwing bestond uit meubelteekeningen en de teekeningen en schetsen van den wedstrijd voor handwerkslieden te Amsterdam, door de heeren Jesse en van Achterberg beschikbaar gesteld.

De heer A. J. van Gemert, leeraar aan de Kweekschool voor Onderwijzers te Leiden, gaf daarna eene hoogst belangrijke lezing. Hij behandelde het onderwijs in handenarbeid op de kweekscholen van onderwijzers en de lagere scholen in Frankrijk; in zijne laatste zomervacantie had hij niet alleen die scholen bezocht, maar ook een uitgewerkt verslag van de Travail manuel gemaakt.

Om die lezing in zijn geheel weêr te geven, zouden eenige bijbladen van dit Weekblad noodig zijn, slechts enkele uittreksels die toch een goed overzicht geven, mogen volgen en voldoende zijn om een juisten blik te werpen op de resultaten die het onderwijs in handenarbeid kan geven als het beschouwd wordt, niet als een afzonderlijk vak, maar als een dat de andere vakken nader tot elkander brengt 1).

De Voorzitter dankte den heer van Gemert voor zijne hoogst belangrijke lezing, en meende dat het noodzakelijk was, dat het doel en het nut van den handenarbeid op de lagere scholen meer algemeen bekend werd, want de opvoeding in de scholen is de grondslag voor het verdere leven.

In de bus waren nog een paar vragen, die evenwel met het oog op den tijd niet behandeld konden worden.

1) Dit zeer uitgebreide uittreksel zal in een volgend blad worden opgenomen. RED.

AFDEELING LEEUWARDEN, 28 Januari 1892. De verhouding tusschen architekt en aannemer was het onderwerp, dat de heer Z. S. Feddema, lid der Afdeeling, in goed gekozen woorden en vorm voor de talrijk bezochte vergadering behandelde. Spreker is geenszins met de bestaande verhouding ingenomen. Architekt en aannemer toch staan in de meeste gevallen in weinig vriendschappelijke verhouding tot elkaâr, en nog meer is zulks het geval met den opzichter en den aannemer. Hierin is mede eene der oorzaken te vinden, die er toe leiden dat de uitkomsten van het werk zoo dikwijls voor den aannemer schadelijk zijn. Vooral is zulks te wijten aan de onvolledigheid van het bestek en de teekeningen. Het gemis aan detailteekeningen die een nauwkeurig overzicht geven, brengt den aannemer in de noodzakelijkheid om maar tal van zaken te raden en meestal blijkt het, dat hij de zaak te licht had ingezien.

De aannemer die prijs stelt op zijn goeden naam en daarbij matige eischen voegt, is slechts zelden meer in de gelegenheid om bij inschrijving de uitvoering van een werk te erlangen, hij moet de vlag strijken voor gelukzoekers.

In het een zoowel als het ander zou spreker wenschen, dat de architekt verbetering bracht, hij zal bij den aanbesteder moeten bewerken, dat deze het werk gunt aan hem, wiens inschrijving de begrooting het meest nabij is. Ook zal hij den aanbesteder er toe moeten brengen, dat voor den werkman een goed loon worde weggelegd; de loonen behooren in het bestek te worden vermeld.

Een der meest onredelijkste zaken noemt spreker de Algem. Bepalingen, zooals die veeltijds in het bestek voorkomen. Daarin vooral behoort verandering te komen en er moet meer met gelijke maten gemeten worden.

Behalve deze werden nog meerdere punten door den spreker aangehaald, die moesten dienen om de ongelijkheid der partijen

in het licht te stellen, het onredelijke daarvan aan te toonen en een bespreking uit te lokken, die zoo mogelijk de eerste schrede op den weg tot verbetering zou blijken te zijn.

Een zeer geanimeerde discussie volgde en daarbij trad voornamelijk aan het licht, dat sprekers zienswijze eenzijdig was; men kon niet instemmen met zijne opvatting betrekkelijk de positie van den aannemer tot den architekt.

Het gunnen van het werk, zooals de spreker zulks wenschte, en het bepalen der loonen in het bestek, werd met den meesten nadruk bestreden. Ook was men van gevoelen, dat de gevestigde aannemers zelven naar middelen moeten omzien om zich te vrijwaren tegen de zoogenaamde beunhazerij.

Overigens werd het nut, dat in een bespreking als deze gelegen is, zeer gewaardeerd en men stemde in met den dank dien de voorz. den spreker bracht voor de uitstekende wijze waarop hij het door hem gekozen punt ter bespreking had ingeleid.

Bij den aanvang der vergadering werd medegedeeld, dat de Jury voor de uitgeschreven prijsvraag bestaat uit de heeren: C. H. Peters, G. Brouwer en J. J. van Nieukerken, allen te 's Gravenhage.

Het verslag der vorige vergadering 24 Dec. '91, bleef tengevolge van verschillende omstandigheden achterwege.

Door den heer J. E. G. Noordendorp werd in die vergadering een interessante lezing gehouden van de geschiedenis der bouwkunst in Friesland, opgehelderd met gravures en teekeningen. Misschien komen wij hierop met verlof der redactie uitvoeriger in dit blad terug.

AFDEELING UTRECHT. 2 Februari 1892. Nadat door den Voorzitter, de Vergadering was geopend, en door den Secretaris de notulen waren voorgelezen en goedgekeurd, kwamen in behandeling, de ingekomen rapporten, op de uitgeschreven vragen van het hoofdbestuur. Het eerst werd, namens de commissie, benoemd voor de behandeling van vraag VII: »Welke ondervinding heeft men in de praktijk opgedaan, bij het gebruik maken van geheel of gedeeltelijk gecreosoteerd hout, voor fundeeringen boven den waterstand, schoeiingen, duc d'alven enz.," zijnde de heeren A. J. Vreeswijk, P. v. d. Weiden en W. A. G. Janssen, door eerstgenoemden heer rapport daaromtrent uitgebracht, welk rapport werd toegelicht door verschillende monsters gecreosoteerd hout, dat sinds tal van jaren in den grond geplaatst was geweest. Nadat door de bedoelde commissie de noodige inlichtingen waren gegeven, omtrent hare onderzoekingen, werd besloten dit rapport, zoomede de daarbij behoorende monsters, ter bekwamer tijd aan het hoofdbestuur op te zenden.

Vervolgens werd door den heer I. T. Kok rapport uitgebracht over vraag X, »In de laatste jaren zijn in eenige steden van ons land, voor bestratingen toegepast: Scoria-bricks enz. enz."

Na eenige discussie hieromtrent werd besloten ook dit rapport, onveranderd aan het hoofdbestuur te doen opzenden. De Voorzitter sprak daarna een woord van dank tot de commissieleden over de uitgebrachte rapporten, en over de genomen moeite en studie, die zij daaraan besteed hadden.

De in de vorige Vergadering uitgestelde mededeelingen omtrent vernieuwing van in exploitatie zijnde spoorwegbruggen, was nu aan de orde, en de Voorzitter verleende daartoe het woord aan den heer P. v. d. Weiden.

Door genoemden heer werd in 't bizonder de aandacht der leden gevestigd op de vernieuwing van de spoorwegbrug over den Omval nabij Amsterdam, waarbij het toezicht op de uitvoering, in zijne betrekking als ambtenaar bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, aan zijne zorgen was toevertrouwd geweest.

Spreker begon met mede te deelen, dat in de instructie van een spoorwegambtenaar, als eerste plicht vermeld staat, de zorg voor het veilig verkeer. Bij de vernieuwing der brug moest met het volgende rekening gehouden worden.

1°. Mocht de spoorwegdienst natuurlijk geen stremming ondervinden.

2°. Mocht de scheepvaart, gedurende slechts zes weken gestremd worden, en.

3°. Moest de nieuwe brug precies op dezelfde plaats komen van de oude.

De bestaande draaibrug was ingericht voor dubbel spoor, de vernieuwing kon niet anders geschieden, dan door het tijdelijk onberijdbaar maken van één spoor. Vóór dat er dus aan de brug zelf iets kon worden uitgevoerd, moest voor de veiligheid van het verkeer worden zorg gedragen; hiertoe werden dus aan beide zijden der brug, wisselverbindingen aangebracht, om de treinen daar ter plaatse enkel spoor te doen berijden.

Door duidelijke teekeningen toegelicht, werd door spreker aangeduid de wijze waarop de beveiliging heeft plaats gehad, in hoofdzaak n. l. daarop nederkomende, dat een inrichting werd aangebracht, zoodanig, dat de afstand-signalen in geen geval op »veilig" konden gesteld worden, vóór dat de wissels, aan beide zijden der brug, in den juisten stand waren gesteld. De bediening der wissels en signalen, had uit een centraal punt plaats. Door deze inrichting was het dus onmogelijk, dat twee treinen elkander op enkel spoor konden ontmoeten. Bovendien waren voor meerdere veiligheid, aan weêrszijden der brug, klapborden geplaatst, waarvoor alle treinen moesten stoppen; deze werden bediend door één beambte, wiens instructies luidden, »dat hij het sein niet op veilig mocht trekken, alvorens de trein volkomen tot stilstand was gekomen." Deze seinen stonden in verbinding met een contragewicht. De beambte had dit gewicht slechts op te heffen om »veilig" te geven, liet hij het los, dan viel het sein direct op onveilig terug. Door een en ander was dus volkomen zekerheid voor de veiligheid der treinen verkregen.

Nadat dus de veiligheid volkomen verzekerd was, kon tot de uitvoering van het werk zelf worden overgegaan. In 't bestek was bepaald, dat de scheepvaart voor mastschepen slechts gedurende zes weken mocht worden gestremd.

In dien korten tijd, moest dus de oude brug worden verwijderd en de nieuwe draaibaar worden opgeleverd. Dat er dus bij de uitvoering, niet alleen des daags, maar veelal ook des nachts moest worden gewerkt, behoeft wel geen betoog. Het eerste werk was thans, om de eene helft der brug, als vaste brug in te richten, waartoe op de draagpunten der brug de noodige eikenhouten stopblokken werden aangebracht, welke na beproeving, volkomen in orde bleken te zijn. Hierna kon de opzettoestel der brug worden verwijderd. Nu werd met de meeste kracht aan den arbeid getogen, om de buiten gebruik gestelde tweede helft der brug, van de eerste helft los te maken en daarmede te verwijderen.

De oude brug bestond uit vier gegoten ijzeren langsliggers. welke door gesmeed ijzeren dwarsstangen waren gekoppeld, en ter plaatse van de loopwielen en aan de einden door gegoten ijzeren dwarsschotten.

Het wegbreken en opruimen der helft van de bestaande brug, met inbegrip van spil en spilhouder, het noodige metselwerk, draagsteenen enz., kon thans met den meesten spoed geschieden, en werd thans overgegaan tot het inmetselen en stellen der nieuwe spilhouder en spil, na afloop waarvan de eene helft van de nieuwe brug, bestaande uit 4 getrokken ijzeren langsliggers, verbonden met de noodige tusschenschotten enz., kon worden aangebracht en bevestigd. Voor zooveel doenlijk waren de noodige deelen der brug in de fabriek ineen geklonken. In drie weken tijd, was de eerste helft der nieuwe brug in zooverre gereed, dat zij, nadat ook hier met de meeste zorg de noodige onderstoppingen der draagpunten hadden plaats gehad, als vaste brug kon dienst doen. Nadat allereerst de beproeving had plaats gehad, werd des nachts de wisselverbinding, alsmede het spoor omgelegd, en werd de halve nieuwe brug in exploitatie genomen.

In slechts enkele dagen tijd werd nu de tweede helft der oude brug, met het noodige metselwerk, draagsteenen enz. gesloopt, en de tweede helft der nieuwe brug aangebracht, gesteld, en aan de in exploitatie zijnde andere helft vastgeklonken. Ongeveer 5 weken na aanvang van het werk, was men hiermede gereed.

Dewijl de brug ongelijkarmig was, moest met de meeste nauwlettendheid de hoeveelheid ballast worden bepaald, voor het balanceeren der brug. Dit geschiedde volgenderwijs. Aan het eind van den houten arm, onder de hoofdliggers, plaatste men vijzels, en op een oogenblik dat geen treinen te verwachten waren, werden de vijzels aangezet, de stoppingen verwijderd, en stonden eenige mannen gereed, om als verplaatsbare ballast dienst te doen, de vijzels werden los gedraaid, en toen de zes mannen zich aan het eind van een langen arm op de brug hadden geplaatst, lag deze in belans, en werd hiernaar de ontbrekende ballast geregeld.

Nadat de beproeving der brug, welke met de meeste accuratesse plaats had, was geschied, en gebleken was, dat zij aan alle verwachtingen voldeed, niet alleen wat de beproeving betreft, maar ook vooral wat aangaat het gemakkelijk draaien der brug, voor één persoon zonder de minste inspanning, werden alle tijdelijke wisselverbindingen opgeruimd, en de brug in exploitatie genomen. Het geheele werk heeft slechts 6 weken tijd gevorderd.

Spreker gaf daarna gelegenheid, door de noodige teekeningen van de nieuwe brug den leden voor te leggen, verschillende vragen van de aanwezigen te beantwoorden; de gedane mededeelingen, gaven uit den aard der zaak, zeer veel stof tot nuttige bespreking.

Na afloop hiervan, werd door den Voorzitter hartelijk dank

gebracht aan den heer v. d. Weiden voor de verstrekte mededeelingen, waarmede natuurlijk alle aanwezigen instemden.

Naar aanleiding van de gedane mededeeling, dient nog te worden vermeld, dat het werkplan, zoowel als de brugconstructie zelf, het ontwerp zijn van den heer A. P. M. Kapteijn, ingenieur bij de Staatsspoorwegen te Utrecht, die op dit gebied, een welverdienden naam in ons land heeft verworven.

Door den Voorzitter wordt alsnu getoond, een zeer interressant toestel, hebbende ten doel, een kelder, welke door zijne lage ligging, hetzij door het terugloopen der riolen, hetzij bij zware regenbuien door zakwater overstroomd is, in den korst mogelijken tijd van het water te ontlasten.

Hiertoe wordt in de eerste plaats, op het laagst gelegen gedeelte van den kelder, een zinkputje gemetseld, waarin het water kan afvloeien.

In die zinkput wordt het bedoelde toestel aangebracht, bestaande uit een hoefijzervormige composittebuis met een koperen geperforeerd omhulsel, dienende tot toelating van het water in den kelder. Aan het eene einde der buis, wordt aangeschroefd, de buis der drukwaterleiding, aan het andere einde een buis, loopende opwaarts, van uit den kelder tot op de straat, binnenplaats of riool, al naar omstandigheid. In het koperen omhulsel, is in de compositiebuis een koperen buisje bevestigd, ten einde de doorsnede der looden buis tot ongeveer 8 mM. terug te brengen. Door het openzetten van een in de leiding aan te brengen kraantje der drukwaterleiding treedt de toestel in werking, en wordt met weinig waterverlies der waterleiding, het water uit den kelder afgevoerd.

Door den Voorzitter, welke in de gelegenheid is geweest de noodige proeven daarmede te nemen, werd verklaard, dat in een kelder, welke door water was overstroomd, in betrekkelijk korten tijd, al het water was verdwenen, zoodat hij dus dit toestel met volkomen betrouwbaarheid durft aan te bevelen. Noch deelde hij mede, dat bedoelde toestel was geleverd door den heer v. Rooijen, loodgieter alhier, die zeker wel bereid zal zijn, ieder de verdere inlichtingen dienaangaande te verstrekken.

Door den heer Vreeswijk werd thans het voorstel gedaan, om bij de afdeeling te benoemen een bibliothecaris, en met het oog daarop te pogen eene verzameling te verkrijgen van bouwkundige ontwerpen, waartoe in de eerste plaats overging verdient, aan de beide, in ons land bestaande groote spoorwegmaatschappijen n.l.: de staatsspoor en de Hollandsche spoor, te verzoeken, onze afdeeling te doen toekomen, een exemplaar van de teekeningen met bestekken, van de door hen uit te voeren werken, vooral omdat juist in den laatsten tijd, bij de spoorwegen, zulke schoone bouwwerken zijn uitgevoerd. Nadat over dit voorwerp verschillende discussies hadden plaats gehad, werd besloten in een volgende vergadering de benoeming van een bibliothecaris aan de orde te brengen, en intusschen te beproeven bij de bedoelde maatschappijen te verkrijgen, de toezending der bedoelde teekeningen en bestekken.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING „ARCHITECTURA” TE 'SGRAVENHAGE, 3 Februari 1892. Na opening der vergadering door den Voorzitter, werden de notulen gelezen en goedgekeurd, en medegedeeld, dat ingekomen waren het eerste jaarverslag van den »Arbeidsraad", te 's Gravenhage, benevens eenige programma's van prijsvragen, uitgeschreven door de vereenigingen »Bouwkunst en Vriendschap", te Rotterdam, en »Arti et Industriae", te 's Gravenhage. De aandacht der leden, werd door den Voorzitter hierop gevestigd.

Mededeeling werd gedaan, dat de heeren H. J. Mondt, Joh. Mutters Jr. en P. du Rieu Fzn. de benoeming tot juryleden voor de prijsvraag »Protestantsche dorpskerk", allen hadden aanvaard.

De heer E. van Rij verkreeg hierna het woord, tot het houden eener voordracht over *het huisschildersvak*. Op onderhoudende wijze gaf spreker een algemeen overzicht van genoemd vak, en vele goede en practische wenken; het applaus der vergadering bewees genoegzaam, dat de aanwezige leden hem hiervoor dank verschuldigd waren. Door enkele leden werden, in het debat dat hierop volgde, nog eenige vragen gedaan, welke voor 't meerendeel door hem voldoende werden beantwoord. Gaarne is hij bereid, bij eene volgende gelegenheid, nog meer uitvoerig de in dit vak gebezigde materialen te bespreken. Namens de vergadering bracht de Voorzitter den heer van Rij een woord van dank.

De heer K. Stoffels had eenige monsters van mossteenen ter bezichtiging gesteld. De kunstbeschouwing bestond uit: »*Die Architectur der Gegenwart*", aangeboden door den heer E. F. Ehnle, die den dank der vergadering hiervoor inoogstte.

Door de firma de Lint en Co. te Rotterdam waren op de vorige vergadering bereidwillig ter bezichtiging gesteld, een groot aantal monsters, als o. a. van Japansch goudleer, nieuwste soort wandtegels, Engelsch dakvilt van de firma de Lint en Co., benevens een model van verlegbare parquetvloeren. Een en ander werd met de meeste belangstelling bezichtigd.

BERICHTEN.

De Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer, te Amsterdam, heeft aan de stad gelden aangeboden, om een fontein te plaatsen op het Frederiksplein aldaar. Door den Gemeenteraad is dit geschenk (± *f* 5000) aanvaard.

De Kerkeraad der Hervormde Gemeente te Apeldoorn heeft de vervaardiging in blank eikenhout van de banken voor de Koninklijke familie en de predikstoel, in de in aanbouw zijnde kerk aldaar, opgedragen aan de heeren Gebr. van Malsen, te 's Gravenhage.

De commissie van bijstand voor de tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid, te Dordrecht te houden, is vermeerderd met de heeren: mr. S. v. Gijn, majoor v. Pesch, Hidde Nijland en mr. J. C. Van Overvoorde. Deze heeren, met de hh. Bas, Veth en den secretaris van het Bestuur v. d. Kaa, zijn benoemd tot een speciale commissie van bijstand, meer bijzonder voor groep XIV en voor de oude kunst. De termijn van inzending hiervoor loopt tot 1 Maart a.s.

Reeds zijn zeer vele toezeggingen gedaan voor inzendingen, die, wat de nieuwe kunst betreft, bijna al de beschikbare ruimte innemen.

In de zitting van den Gemeenteraad van 's Gravenhage, op 2 Februari j. l., is het voorstel tot restauratie van de vestibule in het raadhuis, volgens de teekeningen van de afdeeling publieke werken, aangenomen.

Bij den uitgever S. L. van Looy is eene brochure uitgekomen, getiteld: »Het schijnconcours voor 's Rijks-Museum." »De waarheid volgehouden tegen Jhr. Mr. Victor de Stuers, door Mr. N. de Roever."

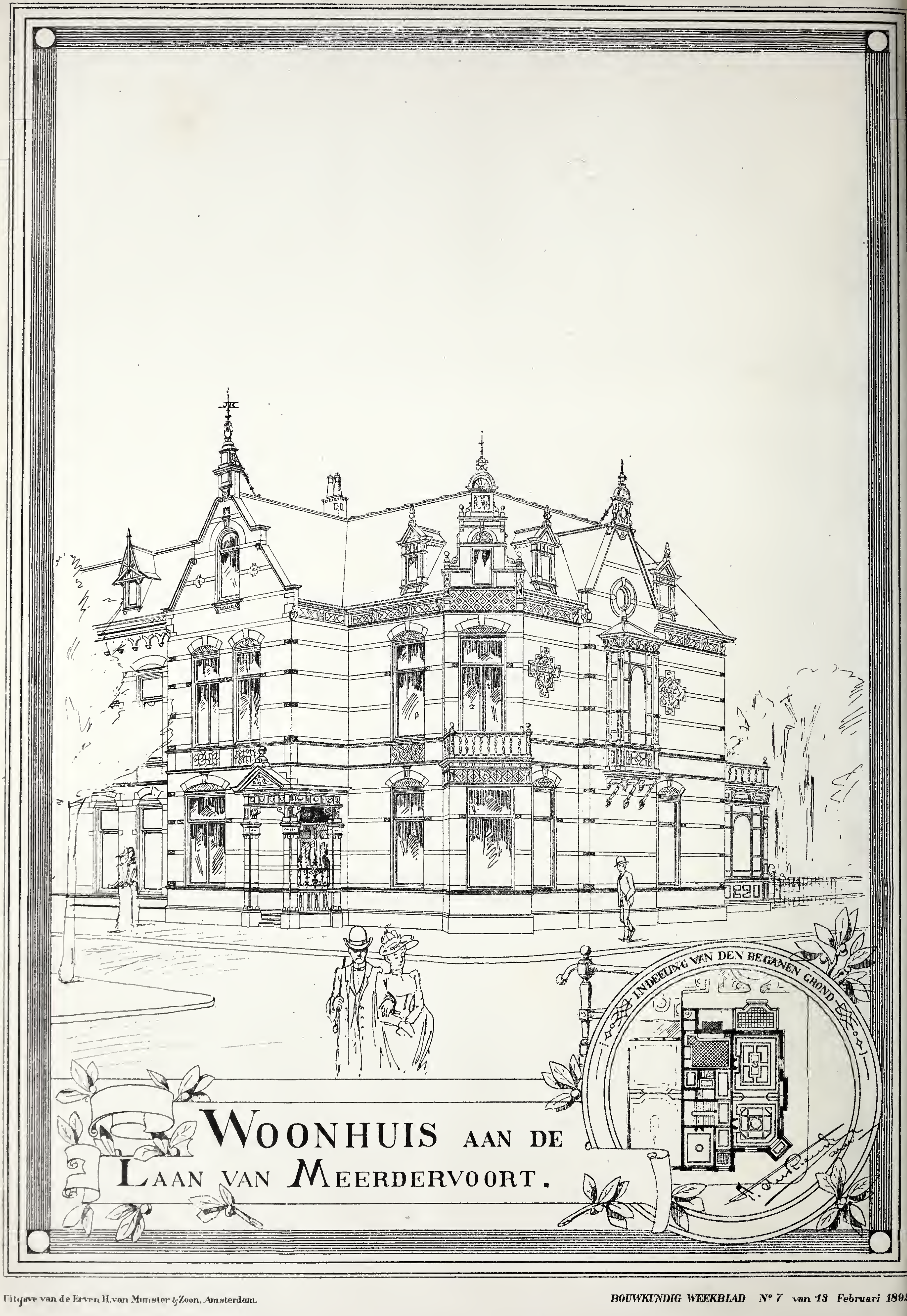
In dit werkje, ontstaan uit den pennestrijd tusschen de heeren de Roever en de Stuers, onlangs gevoerd in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, wordt in het eerste gedeelte deze pennestrijd nader beschouwd en toegelicht; daarna geeft het tweede gedeelte een antwoord op de vraag: »Was de besloten prijsvraag voor het Rijks-Museum schijnvertooning of niet?" De schrijver beantwoordt de vraag bevestigend, en geeft daartoe een overzicht van de geschiedenis der wording van het gebouw.

Aan een commissie, benoemd door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs en waarin zitting hebben de h.h.: R. A. J. Snethlage, Voorzitter, A. Heut, F. M. L. Kerkhoff, J. De Koning en C. H. Stieltjes, is opgedragen: een onderzoek in te stellen of, en, zoo ja, welke wijzigingen in de inrichting en het onderwijs aan de Polytechnische School te Delft wenschelijk worden geacht, in verband met de opleiding van den Ingenieur en technoloog.

VERBETERING.

In het verslag der Afdeeling Leiden, voorkomende in het Weekblad n°. 3 van 16 Januari, komt op bladzijde 19, tweede kolom, herhaaldelijk de naam Gobier voor; deze moet zijn Grolier.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD Nº 7 van 13 Februari 1892.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

13 FEBRUARI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

BIJ DE PLAAT.

Het op de plaat afgebeelde woonhuis werd in 1891 voor rekening van den WelEd. Gestr. Heer Mr. A. E. H. Goedkoop gebouwd aan den Laan van Meerdervoort nabij de Afzanderijvaart te 's Gravenhage, volgens de plannen van den heer P. du Rieu Fzn., bouwk. ingenieur. Het bevat op den beganen grond een ruim suite met uitbouw en veranda, een klein kantoor, keuken, vestibule, trap, provisiekamer en verdere gemakken; op de verdieping vier kamers, een achterkamertje, een badkamer en een portaal met kasten. De gevels zijn opgetrokken van Waalsteen, met toepassing van Udelfanger-zandsteen. Steen en beeldhouwwerk van de portiek zijn van hardsteen, van welk materiaal ook de banden tot aan de dorpels op de verdieping zijn vervaardigd.

FRANSCHE BOUWKUNST.

uit het Engelsch.

(Vervolg van pag. 30.)

Reeds werd van de bizondere bekoring en grootschheid gesproken, die aan de Fransche kerken wordt verleend door de gekleurde vensterglazen. Daarbij komt echter nog een ander element, door den rijkdom van beeldhouwwerken, waarover echter in dit bestek niet voldoende kan gesproken worden. Slechts zij hier gezegd, dat de kunst van den beeldhouwer in Frankrijk gedurende den Gothischen tijd uitermate welig tierde, en reeds vroegtijdig een hoog standpunt van uitstekendheid innam en bleef behouden. Overal is het beeldwerk vol waarheid en frischheid, dikwerf van groote schoonheid en statigheid, en steeds passend aangebracht met een streng gevoel voor artistieke verhoudingen. Spaarzaam aangewend in de kerk zelve, waar een verheven eenvoud tot stille en diepe aandacht uitnoodigdt, spreidt het zich met onbeperkten overvloed uit, maar altijd goed verdeeld, over het uitwendige. Het heilige gebouw daagt aldus den voorbijganger uit, door grooten luister; en deze bekoorlijke rijkdom is het meest uitgespreid over de portalen, waardoor de geloovigen worden aangetrokken.

Maar evenals de stabiliteit van een Gothische kerk berust op een evenwichtstoestand van elkander tegenwerkende krachten, evenzeer hangt de handhaving van den stijl zelve, in zijn volmaaktheid, af van het juiste evenwicht der intellectueele krachten die hem hebben voortgebracht. Maar dit evenwicht zou spoedig verbroken worden. De betoovering van de statische „tour de force," het dringend verlangen om de hoeveelheid van het materiaal, noodig voor de hechtheid van een hoog verheven bouwwerk, terug te brengen tot de uiterste geringheid, was onweerstaanbaar. Wiskunstige berekeningen kregen steeds meer deel aan de conceptie, en eindigden met het voortbrengen van eene samenstelling als die van het koor te Beauvais, dat door het te veel steunen op abstracte berekening zooveel hechtheid miste, dat men weinig jaren na den bouw genoodzaakt was die te vergrooten door de verdubbeling van het aantal steunpunten; en thans wordt het slechts voor ondergang behoed door een uitgebreid netwerk van ijzeren trekstangen. Dit is een stuk bouwwerk, dat waarlijk deernis verwekt door het magere uiterlijk — het is alsof het op stelten staat — en welks gewelven zich zoo hoog verheffen, dat het oog zich niet naar den kap kan richten zonder dat het lichaam daarvan ongemak gevoelt. Een andere, in haren geest schoone kerk, die tot voorbeeld strekt van de uiterste slankheid waartoe constructieve onderdeelen kunnen gebracht

worden, is de St. Urbain te Troyes, waarvan de luchtbogen een mager geraamte van ijzeren stangen schijnen te zijn, en waarin het stelsel van uitwendige schraging zoo ver is doorgevoerd, dat, voor steun van twee nietige overwelfde ingangen aan de noord- en zuidzijde, het noodzakelijk is geacht luchtbogen en steunbeeren aan te brengen, uit elk der hoeken ontspringende. Dit bouwwerk heeft voorts de eigenaardigheid, dat het schijnt alsof het getracht heeft zich in twee lagen te splitsen, dat is, dat de uitwendige kerk met een overdekking is voorzien, waarbinnen om zoo te zeggen zich een andere volledige kerk bevindt. Wederom kan men zien, dat door het weglaten van alle nuttelooze gedeelten eener samenstelling, waarvan de werkzame een geraamte vormen, de lijnen beginnen te spreken, daar de vlakken afwezig zijn; de lijnen werden dan ook spoedig noodeloos veelvuldiger. In 't eerst werden smalle groeven op de pijlerschachten aangebracht, en dan later, alsof gezwollen rondheid van een vlak eene strafbare ongerijmdheid ware, werd de schacht uitgehold met groeven; stijve, strakke en holle vormen beheerschten alles met een overdreven hoekigheid van effect. Een sprekend voorbeeld daarvan is de kathedraal van Auxerre, welker koor nog wel voller vormen heeft behouden, maar waar die van het schip door al de uithollingen als 't ware gerimpeld schijnen te zijn.

Maar als de oorzaken, die wij opgesomd hebben, in bouwkundige vormen tot een stroeve veelvuldigheid van vertikale lijnen leidden, de uitwendige versiering, die snel tot overdaad aangroeide, liet den vrijen teugel aan die liefde voor bochtige, slangachtige vormen, geboren uit een gevoel voor de sierlijkheid van beweging, dat altijd de Franschen heeft gekenmerkt; en terwijl de vertikale constructielijnen zich vermenigvuldigen in het inwendige der kerken, begon er zich een onbeperkte overvloed van fantastische kromme lijnen te verspreiden over de uitwendige oppervlakte, de kerken als het ware bekleedende met een borduurwerk van het grilligste decoratief. In deze ontwikkeling van wat ten slotte een onbeteugelde orgie van den beitel werd, was de eerste stap een breken met het steenen ornament der ramen, en in de plaats van geometrische vormen kwam een vlamachtige schikking van kromme lijnen, wel is waar zeer schilderachtig en sierlijk, waar zonder de waardigheid en het gepaste van den vroegeren stijl. Intusschen, welke buitensporigheden de Fransche beeldhouwers ook begingen in dit tijdperk der Gothische kunst, de levendigheid en het spontane van hun genie zet altijd zijn luister bij aan hun werk en ontwapent de critiek. Wij voelen dat, ondanks hun overdrevenheid en gemaniereerdheid, zij zich zelven oprecht weergeven en in hun eigen karakter. Hoe noodzakelijk bij alle uitnemendheid deze hoofddeugd, de oprechtheid, is, kan men beseffen als men zich van den gevel van deze kathedraal van Troyes wendt naar een beroemde baldakijn in de kerk de la Madeleine in dezelfde stad, het werk van zekeren Giovanni Gualdo, een Italiaan, die daaronder begraven ligt en in zijn grafschrift niet zonder eenige driestheid verklaart, die men hem niet verbrijzeld zal vinden als hij opgeroepen wordt tot het laatste oordeel. Deze baldakijn is van een buitensporig flamboyant karakter; maar terwijl het werk van de Fransche beeldhouwers aan de kathedraal bezield wordt door een levende gratie en macht, de natuurlijke uitdrukking van een spontane gedachte, is het werk van dezen Italiaan geen natuurlijke uiting, zooals alle Italiaansche details, en onuitstaanbaar lomp en onbehouwen, in die mate, dat men er zich over verbazen zou, met het oog op de verwonderlijke schoonheid en subtiliteit van de Italiaansche behandeling in het Renaissance ornament, als wij niet wisten, dat deze laatste bij hen een oprechte en natuurlijke wijze van uitdrukking was.

De Gothische bouwkunst heeft, ofschoon zij nog lang doorging mooi werk voort te brengen, haar volkomen evenwicht reeds verloren voor het einde der XIIIe eeuw; zij had ook al iets van die rijke persoonlijkheid ingeboet, die haar kenmerkte vóór zij in zekere mate tot een recept was verlaagd in de handen der vrijmetselaars. En toch, hoe weinig plaats er voor haar was in den rampspoedigen tijd der Engelsche oorlogen, zij hield zich staande door haar eigen levenskracht, en streed, zooals wij zullen zien, lang en dapper tegen de nieuwe ideeën in de dagen van den plotselingen terugkeer tot den Italiaanschen invloed, waarover thans.

Maar alvorens dit deel van het onderwerp te verlaten, mag nog een voorbeeld worden aangehaald van het fijne doorzicht der Fransche kerkenbouwers, namelijk, dat zij het ronde einde van het koor, het „chevet" hebben aangenomen, hetgeen mijn inziens niet toevallig geschied is. De heer Fergusson ziet den oorsprong van het Fransche grondplan in het bijbouwen van een schip bij een oorspronkelijk rond gebouw; maar deze vernuftige verklaring geeft nog niet de juiste oplossing. Het schijnt niet meer dan billijk, de Fransche bouwmeesters volle crediet te geven voor de hoogere beteekenis van alle vormen die zij aannemen. Hoe schoon een vierkant einde van het koor kan zijn, weet men in Engeland genoegzaam, maar het is moeilijk om het gevoel van zich af te zetten, dat een aldus eindigende kerk een willekeurig afgehakte bogengalerij is, die nog tot in het oneindige kon voortgezet worden; bij een rond uiteinde daarentegen is het plan niet alleen meer zichtbaar af, maar alle leden van de omringende muurvakken trekken zich terug en zij verzamelen zich in een sluitsteen, die zich onmiddellijk boven de heiligste plek, het altaar bevindt.

En nu komen wij tot een geheel nieuwe phase der Fransche kunst, de uitdrukking van een nieuwe orde van denkbeelden en van belangrijke gewijzigde sociale toestanden. In de XIVe en XVe eeuw had het prestige van de *noblesse de l'épée* veel geleden door de invoering van het geschut en den tegenspoed in de Engelsche oorlogen; de middelklassen, daarentegen, waren door de gunst der koningen voortdurend toegenomen in aanzien. Voor het einde der XVe eeuw was de boekdrukpers begonnen wijd en zijd wetenschap te verspreiden. De ontdekking van een nieuw vasteland aan gene zijde van den Atlantischen Oceaan wekte de verbeeldingskracht van de Oude Wereld op. Maar, het was een ontdekking in die Oude Wereld zelf, welke den grootsten invloed zou uitoefenen op den intellectueelen toestand van Frankrijk, de ontdekking nl. van Italië door de krijgstochten van Karel VIII en Lodewijk XII; want eene ontdekking mag het heeten, ofschoon men niet moet denken, dat de invloed van Italië tot dien tijd niet merkbaar was in Frankrijk. Reeds in het midden van de XVe eeuw had René van Anjou, zelf een schilder en bevriend met de leidende humanisten van dien tijd, zijn hof te Tarascon tot een middelpunt van beschaving en kunst gemaakt, en hij liet Italiaansche kunstenaars voor hem werken. In de eerste helft dier

eeuw had een groot schilder, Jehan Flouquet, uit Italië, een geprononceerde neiging voor de nieuwe richting meegebracht. En toch, eerst toen de romantische jongeling Karel VIII met de bloem van den Franschen adel terugkeerde van zijn wuften en fantastischen veldtocht, eerst toen kreeg de zucht naar alles wat Italiaansch was vasten voet, onder de Franschen ten minste, onder den adel — en deze geestdrift, nog verscherpt gedurende de afwisselende veldtochten van zijn opvolger Lodewijk XII, nam snel toe. Het was echter eerst in het tweede tiental jaren der XVIe eeuw dat, door het voorbeeld van dien schitterenden dilettant, Frans I, de Italiaansche invloed zijne belangrijke gevolgen toonde. In de vijf en dertig jaren zijner regeering werden er een reeks van paleisachtige gebouwen opgetrokken in een nieuwen stijl; en deze stijl, al had hij niet, zooals de stijl dien hij verdrong, de deugd van innerlijke kracht, kenmerkte zich toch stellig door buitengewone bekoorlijkheid en schoonheid. Het was geen stijl van spontanen groei, maar het was evenmin een geheel vreemd product; want het volk van wien hij was overgenomen, had in vroegere tijden duidelijke sporen van zijn bloed op den krachtiger Gallischen stam achtergelaten, en de Franschen hebben tot op heden altijd aanspraken gemaakt op bloedverwantschap met het Keizerlijke ras.

Intusschen, al was de nieuwe stijl ontleend, de Franschen vervormden hem dadelijk naar hun eigen geest, en de wijzigingen die zij in den Italiaanschen stijl invoerden, waren juist die, welke men, met het oog op het verschil in temperament tusschen deze twee rassen, zou verwachten. De in toom gehouden en liefelijke ernst, die ons bekoort in de zuiverste voorbeelden van Italiaansche Renaissance, ontbreekt, het is waar, te dikwijls in het Fransche werk van dezelfde klasse, en indien, zooals men meent, de rang van een kunstwerk overeenkomt met de waardigheid van de aandoening die het in den toeschouwer opwekt, dan staan de scheppingen der groote Italianen hooger dan die van de kunstenaars der Fransche Renaissance. Maar uit een oogpunt van levenskracht en afwisseling, van overborrelende fantasie, van groote vindingrijkheid van constructie, en van een fijn gevoel voor rhythmus en proportie, is de superioriteit van de Franschen wel in het oog vallend. Boven alles is het hun eigen werk, en daarom schijnt het, dat de ijverzuchtige nasporingen, den laatsten tijd in Frankrijk gedaan, in hoeverre aan Italiaansche kunstenaars ten onrechte de eer is gegeven van het bouwen van eenige meesterstukken der Renaissance in dat land, van weinig belang zijn voor de waardigheid der Fransche kunst, van hoeveel waarde zij ook mogen zijn in het belang der waarheid. Een nauwkeurige studie van documenten heeft, zooals b. v. duidelijk aangetoond is in Palustre's schoone aflevering van een „Geschiedenis der Fransche Renaissance", er toe geleid om aanspraken af te wijzen, die tot nu toe in verschillende gevallen ten gunste van Italiaansche kunstenaars werden gemaakt. Deze studie heeft tevens nieuwen luister bijgezet aan de namen van Fransche „maistres massons," wier aanspraken men te laag had geschat, mannen die tradities hadden geërfd welke hen, ten minste als bouwmeesters, zeer deden uitblinken boven artisten die van over de Alpen tot hen gekomen waren. Maar, afgezien van een dergelijk onderzoek, is het duidelijk, dat elk werk van de Fransche vroeg-Renaissance, hoe het dan ook moge ontstaan zijn, den onmiskenbaren stempel draagt van de energie van den Franschen geest. Dat de stijl niet op Franschen bodem ontstond, is een feit, dat niemand kan wraken; dat hij in dat land werd vervormd tot een zuiver Fransch iets, wie zou zoo kleingeestig zijn het te betwisten.

Daar de grondtoon van de Renaissance beweging gelegen is in de verkondiging van de schoonheid des levens en de waardigheid van den mensch, wordt haar invloed natuurlijk het meest gevoeld in verband met het wereldlijke leven. De groote tijd van kerken bouwen was voorbij, en inderdaad, voor eene bevolking, gedund door lange en verwoestende oorlogen, was er gelegenheid genoeg tot het verrichten van den eeredienst. Het overwegend motief voor de bedrijvigheid op artistiek gebied onder Frans I was de zucht van den koning en zijne edelen om, vooral op het land, meer lustoorden te hebben, en door schoone architectuur, zooals zij die in Italië hadden leeren kennen, de somberheid te vervangen van hun voorvaderlijke kasteelen, die wel zeer geschikt waren om er een vijandelijken aanval in te weerstaan, maar weinig in overeenstemming met den smaak van het vermaak zoekende hof en den jongen luchthartigen koning. Met een ongehoorde en rustelooze bedrijvigheid werden er kasteelen opgericht, eerst in de koninklijke provincie waardoor de Loire stroomt, en later in en om Parijs. Het zou nutteloos zijn, om hier ook maar de voornaamste van de statige gebouwen op te sommen, die van dien tijd af, tot den dood van Hendrik III al de werkzaamheid der Fransche architekten in beslag namen; ook kunnen hier maar enkele van de voornaamste dezer merkwaardige mannen genoemd worden, zooals in de eerste plaats Jean Bullant en Philibert de l'Orme; en in de tweede plaats Colin Biart, Pierre Chambiges, Pierre Nepreu (alias Trinqueau), Gadier, Le Prestre en Hector Sohier. Beter is het hier enkele punten te releveeren in verband met de evolutie van den stijl zelf. Ofschoon de grootste werkzaamheid in de nieuwe richting zich openbaarde gedurende de regeering van Frans I, was de Italiaansche invloed reeds begonnen zich te doen gevoelen, zoowel in de bouwkunst als ook op ander gebied, in de vorige eeuw door Karel VIII te Amboise bij voorbeeld, maar krachtdadiger onder zijn opvolger, die den oostelijken vleugel van het Château de Blois bouwde, en wiens groote minister, Kardinaal d'Amboise, nabij Rouaan, het prachtige kasteel van Gaillon stichtte, dat ons nog slechts door enkele fragmenten bekend is, en het kostbare werk van Du Cerceau. In deze gebouwen zijn de Fransche en de Latijnsche elementen echter samengevoegd tot een mengelmoes, in plaats van tot een geheel te zijn samengesmolten. Als een interessant voorbeeld van deze verwarring moet hier de periode genoemd worden van het hertogelijk paleis te Nancy, waarin de decoratieve pracht van het geheel de krankzinnigste combinatie van heterogene vormen, die ooit in het brein van een kunstenaar opkwam, moet bemantelen.

Het is merkwaardig om de houding na te gaan van een volk, dat groote tradities bezit op het punt van bouwen en zeer bepaalde aesthetische neigingen, tegenover eene nieuwigheid die men het opdringt, op eene manier die zijn schoonheidszin en zijn zucht naar het nieuwen moet prikkelen. Twee invloeden werkte de nieuwe mode tegen — ten eerste, de geest van de mannen der burgerklasse, die gehecht waren aan een stijl welke in hun geest verpersoonlijkt was met hun nationaliteit en de ontwikkeling hunner vrijheden; en in de tweede plaats, de conservatieve houding van de kerk, die niet alleen naijverig was op eene kunst, zoo wereldsch in

hare inspiratie, maar zich ook hardnekkig vasthield aan eene bouwtraditie die eng verbonden was met hare geschiedenis en zoo juist naar hare behoefte gevormd.

Dienovereenkomstig ziet men eenerzijds de stedelijke overheden nog eenigen tijd voortgaan de openbare gebouwen in den ouden trant op te trekken, en anderzijds de geestelijkheid tot ver in de XVIe eeuw Gothische kerken bouwen, en al de vormen der Gothische architectuur nog behouden, zelfs nadat de uiterlijke vormen der Renaissance waren aangenomen voor gewijde gebouwen. Het is inderdaad zeer merkwaardig zulk een logisch volk te zien, dat, terwijl het zich nog streng aan de oude methoden van constructie houdt, er in toestemt om af te zien van vormen die uit deze methoden ontstaan waren en, in werkelijkheid, de nadrukkelijke uiting dier constructie waren. Wij zien met verbazing naar gebouwen, geconstrueerd op den grondslag van een overheerschen der vertikale lijnen, opgetrokken met een reeks van deelen, ontleend aan een stijl die op het tegenovergestelde beginsel is gebaseerd. Geen talent kan zulk een opzettelijke scheiding van alles wat samenpast, redden. Zooals te verwachten is van de eerste pogingen der Renaissance architectuur in Frankrijk, werden de klassieke ordes niet zeer schoolsch gevolgd; men moet echter erkennen, dat zij werden toegepast met een heerlijk gevoel voor het schilderachtige, en al mogen strengheid en eenvoud dikwijls ontbreken, overal openbaart zich een verrassende helderheid van gedachte en rijkdom van hulpmiddelen. Waar het wereldsche gebouwen, betreft werd de overgang van de latere Gothiek gemakkelijk gemaakt door de omstandigheid, dat vierkante openingen reeds in zwang waren in dien stijl, waarin ook de vrijheid van ornament zeer goed kwam bij den dartelen geest der nieuwe kunst. Het karakter van dat ornament was echter geheel veranderd; fantastische, vreemde arabesken namen de plaats in van het bloemornament, dat de glorie der Fransche school was geweest. Intusschen nam de voorliefde voor opwaarts stijgende vormen toe, en de zucht naar ingewikkeldheid stierf weg. De opgaande lijn van torenspitsen en kanteelen werd voortgezet in steile daken, torens en dakvensters met groote beeren. De daklijn van Chambord kon alleen zijn opgekomen in het brein van een architekt, die nog de Gothische traditie in zijn bloed had. Ook in andere zaken zien wij nog bewijzen van het voortleven der Gothiek. De uitwendige wenteltrap, bij voorbeeld, bleef lang bestaan, en op een sierlijken gevel uit den tijd van Frans I ziet men nog den dubbelen stijl in een grillige colonnet op het vlak van een pilaster. Maar hoogst belangrijk is het om waar te nemen, welk een hardnekkigen strijd de vertikale lijn door de geheele Fransche Renaissance architectuur voert. De orders, met hun forsche dekstukken, legden, wel is waar, eenigen nadruk op de horizontale lijnen, ofschoon men later zal zien hoe deze dwang gedeeltelijk ontweken werd; maar hun uitwerking werd in eens opgehouden, doordat er meer nadruk werd gelegd op een vertikale groepeering en vereeniging van de openingen in de verschillende verdiepingen, en door vooruitspringende vleugels, torens en paviljoenen, die loodrechte schaduwlijnen wierpen op de hooge Fransche gevels.

Het schoonste voorbeeld van het eerste tijdperk van dezen stijl is ongetwijfeld de zuidwestelijke vleugel van het binnenplein van het Louvre, door Pierre Lescot — een groot kunstenaar, al is de uitbundige lof van Ronsard misschien niet geheel verdiend — een gebouw, nog dubbel statig door het feit, dat de reliefs, waarmede het zoo rijkelijk bedekt is, zijn van de hand van Jean Goujon, die met Germain Pilon, het hoogste standpunt in de Fransche plastische kunst in de XVIe eeuw inneemt. Deze reliefs vertoonen, evenals die van dezelfde hand op de Fointaine des Innocents, in hooge mate dien echt Franschen zin, het gevoel voor de decoratieve eigenschappen van lijn en vorm. In dezen tijd begon men de klassieke kunst meer door en door te kennen, de toepassing harer hoofdtrekken werd nauwkeuriger, en met een meer romaniseerenden geest, als men het zoo mag noemen, ontstond er eene voorliefde voor grootere vormen. Zoo vinden wij eerst te Ecouen en later te Chantilly, Jean Bullant invoeren wat de *ordre colossal* genoemd werd, een orde die de geheele hoogte van een gevel omvat. Deze nieuwe schikking had zonder twijfel grooter aanzien van kracht en statigheid, en het uitsterven der Gothische tradities van gezond verstand maakte het mogelijk, dat hij zulk een onsamenhangend stijlloos geheel schiep. Maar zelfs terwijl hij dit zuiver Romaansche beginsel aanneemt, drijft zijn Gallisch bloed hem onweerstaanbaar om met de horizontale lijn te spotten. Dat doet hij met zonderlinge uitvoerigheid in het paviljoen te Chantilly, dat zijn naam draagt. Niet alleen laat hij hier alle lijnen weg, die zelfs maar op eene verdeeling in verdiepingen wijzen, maar van de vensters der boven- en benedenverdiepingen, die zijn samengehoopt tot groepen in vertikalen zin; de benedenvensters dalen nog beneden de lijn waarop zij rusten, en het bovenvenster verheft zich tot bijna halver hoogte in den dakvoet. Dit is een zeer verderfelijk voorbeeld, want de rechtvaardigheid gebiedt er bij te voegen, dat het een zeer aangenaam effect maakt. Zoo kan het genie, maar het genie ook alleen, goed maken wat in de middelmatigheid een zonde zou wezen. Maar Bullant zou nog overtroffen worden, want in de teekening van het binnenhof te Charleval, een werk begonnen onder Karel IX maar nooit ten uitvoer gebracht, en ons alleen bekend door Du Cerceau, die er met uitbundigen lof van gewaagt (Lübke veronderstelt, dat hij het misschien zelf geteekend heeft), zien wij niet alleen de lijn die de verdieping aangeeft op dezelfde manier weggelaten, maar zelfs nissen met standbeelden zoo aangebracht, dat zij juist de plek snijden waar de vloer ligt, zoodat wij er over moeten nadenken of daar wel een vloer kan zijn. Philibert de l'Orme, de geleerde en hoffelijke ingenieur, architekt en schrijver, was, zoover als wij kunnen nagaan, uit de fragmenten die er nog van zijn werk over zijn, en uit hetgeen wij door Du Cercean weten van zijne teekeningen voor Anet en de Tuilerieën, een kunstenaar van wetenschappelijke vorming, wiens scheppingen zich kenmerken door waardigheid en verfijning, maar in wien de stempel van het genie niet zoo duidelijk is als in den minder beschaafden Bullant. Anet, met zijn ruime pleinen, zijn paleisachtige indeeling, moet indrukwekkend en statig geweest zijn; van de teekening der Tuilerieën daarentegen, kan men zich geen gunstige opinie vormen. Aan beide zijden van een paviljoen, dat op zichzelf al niet zeer gelukkig van teekening is, grenst zonder blijkbaar verband een laag gebouw, waarin een gekroonde attica van ongelukkige proporties onmiddellijk, zonder iets er tusschen, rust op een arcade, wel fraai en waardig,

maar berekend om een paleis te dragen en niet een fraai versierde vliering. Het is alsof men een hoed op een paar beenen plaatste en dat nu wilde laten doorgaan voor een man. Aan De l' Orme dankt men de invoering van wat de „ordre français" heet, een pilaar waarvan de gegroefde stukken met geornamenteerde lijsten verdeeld zijn.

Maar de dagen naderden, dat het licht van het scheppend genie slechts zwakke stralen uitzond. De dagen van burgerstrijd en slachting, waarin zoovele edele levens werden gesmoord in bloed, de donkere dagen van de vervolging der Hugenoten waren niet bevorderlijk voor den bloei der kunst, en tegen het einde der eeuw vinden wij slechts een zwakke uiting van spontaan leven — bij weinig productie, nu eens een neiging tot zware eentonigheid, dan weer tot baroquen overvloed, en een gemis aan het gevoel van wat bij elkander behoort, waardoor het mogelijk werd met een zwaren klassieken gevel kerken te vermommen, die gebouwd waren op het schema van, zooal niet met de vormen van, de Gothische architectuur. Van officieele zijde begon men zich ook in kunstzaken te mengen; de onverzoenlijke Colbert werd bij koninklijk besluit belast met de regeling der kunsten, en stichtte eene Akademie waarin slechts één zaligmakende leer werd geduld. De koele pracht, de kunstmatige gratie der bouwwerken, geïnspireerd door den „Roi Soleil" — majestueus in de vele verdiepingen hooge pruik die zijn voorhoofd bedekte — hoe ver staan zij af van de schitterende bevalligheid, de blijde vrijheid der paleizen en lustsloten, die er verrezen in de dagen van dien waren zonnevorst Frans I.

Wat het lot der architectuur was in de volgende eeuw, „le Grand Siècle", is reeds doorgeschemerd. Het zelfde waas van bolle eentonigheid, dat de werken der bouwmeesters aankleefde, verspreidde zich ook over de schilderkunst. Onbeduidend reeds in de handen van Simon Vouet en Sebastien Bourdon, bereikt zij het toppunt van gezwollen hoogdravendheid met Charles le Brun, een machtig heer in zijn tijd, die een eigenmachtige contrôle uitoefende over bijna de geheele artistieke productie van Frankrijk onder Lodewijk XIV, en wiens prachtwerken in die armoedige dagen aan het fabelachtige schijnen te grenzen. Men moet echter niet vergeten, dat de edele Lesueur ook in die dagen werkte, en dat gedurende het tijdperk, waarvan de torenhooge pruik het symbool en het kort begrip schijnt te zijn, een kunstenaar als Nicolas Poussin in de treurige stilte der Romeinsche Campagna de inspiratie vond voor zijn ernstige en edele werken, en dat, ver van Parijs, Claude Lorrain zijn onsterfelijke zonsondergangen op doek bracht. In de beeldhouwkunst heerschte de gemaniereerdheid die men van Bernini had overgenomen, maar ofschoon zij veel bedierf, het vurig genie van den Provençaal Pierre Puget kan zij niet omsluieren.

Het bestek laat het niet toe, meer dan een blik te werpen op den teruggang die op den dood van Lodewijk XIV volgde. De regeering van zijn opvolger kenmerkte zich niet door groote bedrijvigheid op het gebied der architectuur; zij spiegelt zich het best af in de kleinkunsten, die bijdragen tot het comfort van het leven. De leer van tucht en dwang maakt nu plaats voor een nieuw evangelie — het evangelie van toegeven en gemak. Er ligt een dartele bevalligheid over alle werken van kunst. Het onderscheid tusschen de beide regeeringen is hetzelfde als er bestond tusschen Madame de Maintenon en Madame du Barry; en de volkomen verslapping van allen dwang in het leven vindt men merkwaardigerwijze terug in de vormen van alle ziellooze dingen, die zich leenen tot het aannemen van een vorm. De bochtige kromme lijnen die alreeds in de dagen van den *stijle flamboyant* de ernstiger en edeler lijnen der Gothiek hadden verdrongen, en op hare beurt door de Latijnschen geest in de eerste dagen der Renaissance waren bedwongen, verbraken hun banden toen het graf zich sloot over den plechtigen vorst, en kenden geen paal of perken meer in het domein der toegepaste kunsten, eerst in Frankrijk, daarna in de geheele uitgestrektheid van het naäpende Europa. Een zinneloos draaien van kromme lijnen zonder beteekenis vierde den vrijen teugel op alle voorwerpen van gebruik of versiering, en zoozeer zijn deze vormen vereenzelvigd geworden met een zekere elegance in de toonaangevende wereld, dat in alle landen de eerste klassen daarin tot heden nog het maximum van elegance en smaak zien. Het beste bewijs voor het gemis van alle begrip van het passende in decoratie is, dat de maatschappij in onzen tijd een stijl heeft aangenomen die de zuivere weerspiegeling is van een zoo geheel verschillenden tijd. Toch waren er zelfs in die dagen van gemaniereerdheid mannen, die niet bedeeld waren met het algemeen gebrek. Op het gebied der architectuur valt er in het werk van Soufflot en Servandoni een edele strengheid te prijzen, en de schilder Chardin gebruikte zijn subtiel talent tot het weergeven van eenvoudige tooneelen uit het huiselijk leven. Maar de meest ware vertolker van alles wat gracieus en behaaglijk was in dit kunstmatige tijdperk, was de groote schilder J. B. Watteau, en dit is de laatste naam die hier genoemd zal worden. 't Is waar, wij vinden in zijn werk geen hoog ideaal, geen sterken verbeeldingsgloed — hoe zouden wij die daarin ook kunnen vinden, als wij letten op hetgeen hij schilderde —, maar in de levendigheid en de gratie van zijne manier van teekenen, in de bekoorlijkheid van zijne harmonieën, rijk en liefelijk te gelijk, in de getrouwheid waarmede hij zijn tijd weergaf zonder de onbeschaafdheid er van te doen uitkomen, blijft deze toovenaar met het penseel een der meest belangwekkende, een der meest bekorende meesters van zijn land.

Is er een les te trekken uit dit beknopte overzicht der artistieke evolutie onder de Franschen? Bijzonderen nadruk is gelegd op het genie hunner middeleeuwsche bouwmeesters; wordt hier — zoo zullen de jonge architekten misschien vragen — wordt hier gepleit voor het aannemen van Gothische vormen voor de doeleinden van het tegenwoordig leven? Indien het antwoord nog twijfelachtig is, heeft het bovenstaande weinig uitgewerkt. Kunstvormen zijn het kleed van denkbeelden en de uiting van geestestoestanden; de denkbeelden en geestestoestanden van onzen tijd verschillen hemelsbreed van die der Middeleeuwen; de moderne geest past niet in de kleedij die gesneden was naar den geest van lang vervlogen dagen. Maar al kunnen wij die vormen niet gevoeglijk aannemen, wij kunnen niet met te veel eerbied gewagen van den geest die hen tot ontwikkeling bracht, want een zelfde geest toegepast op ander materiaal en onder andere voorwaarden, kan nog nieuwe en edele vruchten dragen. En de kenteekenen van dien geest zijn; een manlijke onafhankelijkheid, een vasthouden aan innerlijke beginselen, een onbevreesde oprechtheid in expressie, een versmaden van schijneffect en vertrouwen in de waarheid.

PRIJSVRAGEN.

De Afdeeling Haarlem der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft als prijsvraag voor 1892 uitgeschreven.

»Een plan voor een wachthuisje voor den tram op de Groote Markt te Haarlem."

Tot mededinging worden uitgenoodigd alle leden der Maatschappij.

De jury zal bestaan uit de heeren C. T. J. Louis Rieber, Alg. Secretaris der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam, W. C. Mulder, Architekt, te Leiden en Jacques Leyh, Gemeente Architekt te Haarlem.

De datum van inzending is bepaald vóór of op 15 Juni 1892.

Programma's zijn na 17 Febr. e. k. op franco aanvrage te verkrijgen bij den Secretaris der Afdeeling, den heer J. G. Michielse, Zijlweg 37 te Haarlem.

BERICHTEN.

In een der laatste nommers van den vorigen jaargang werd medegedeeld, dat het bekende huis »de Haar" zou worden gerestaureerd.

Door verschillende bladen werd toen als waarschijnlijk geacht, dat de restauratie zou worden uitgevoerd door een Belgisch architekt. Thans kan worden medegedeeld, dat deze zal geschieden. zooals niet anders kon worden verwacht. Het werk is opgedragen aan den heer Dr. P. J. H. Cuypers.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De heer L. J. Eijmer is tot tijdelijk Adjunct-Ingenieur van den Waterstaat benoemd, bij het bouwen van een stoomgemaal te Schellingwoude.

De heer J. A. Roijer, Civiel-Ingenieur te 's Gravenhage, thans tijdelijk werkzaam bij den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, is met 1 Maart a. s. benoemd tot hoofdcommies bij het Departement van Binnenlandsche Zaken.

De Koningin-Regentes heeft benoemd tot bouwkundig adviseur bij het huis der Koningin, Jhr. J. P. E. Hœufft, Rijksbouwmeester.

Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is bepaald, dat onderstaande ambtenaren van den Rijks-waterst. zullen dienst doen als volgt: de ingenieur 1e kl. J. A. E. Musquetier, thans arrond.-ingenieur in Limburg, als arrond.-ingenieur in het zuidel. arrond. van Limburg; ter standplaats Maatstricht; de ingenieur 3e kl. A. B. Marinkelle, thans arrond.-ingenieur in het arrond. Goes, als arrond.-ingenieur in het noordelijk arrond. van Limburg, ter standplaats Roermond; de ingenieur 2e kl. R. P. J. Tutein Nolthenius, als arrond.-ingenieur in het 5e rivier-arrond., ter standplaats 's Hertogenbosch; de ingenieur 3e kl. W. F. Stoel thans toegevoegd aan den hoofding. voor de rivieren, als arrond.-ing. ter standplaats Goes; de ing. 3e kl. G. Rooseboom, thans toegevoegd aan den ingenieur 1e kl. A. A. Bekaar onder de bevelen van den hoofdingenieur in het 6e district, teneinde te worden toegevoegd aan den ingenieur R. P. J. Tutein Nolthenius.

VRAAGBAAK.

Vraag 119. Weet men een beproefd middel om een uitkankerenden gedeeltelijk vochtigen binnenmuur, waaraan reeds verschillende proeven zijn genomen, zoo in orde te maken, dat deze 't zij gewit of ook wel geverfd kan worden, zonder verdere nadeelige gevolgen?

VERBETERING.

Onder het hoofd »Prijsvragen" op bladzijde 36 van het vorige Weekblad, wordt een der ingekomen antwoorden op de prijsvraag der Afd. Leeuwarden genoemd Triplex; dit moet zijn Frijslân.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE

8580

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12.

8581

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. **RIPOLIN**

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de

8582

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

8587

BENNEWITZ & Co.

— DAMRAK 85 AMSTERDAM. —

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
General Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede

— GLASMOZAIEK —

8584

Zestien Bekrooningen.

Ambachtsschool Arnhem.

Wordt gevraagd: **een Leeraar in 't handteekenen.** 23 uren les per week; tractement *f* 800 à *f* 1000.— Inlichtingen en aangifte bij den Directeur der school, tegen 27 Febr.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8589

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8585 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN. 8586

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

8590 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek. Utrecht.

Rietplankenfabriek, (Syst. GIRAUDI.) *J. W. MOLIJN — Gouda.*

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* — *Prins Hendrikkade 14.* — 8592

PHOTOLITHOGRAPHIE. Plannen, Teekeningen, enz. Prompte aflevering en billijke con-ditiën.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8571

Op Dinsdag den 23sten Februari 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 564.

Het maken van eene koplading, het opruimen van draaischijven en het verrichten van daarmede in verband staande werken op het station WINSCHOTEN.

Begrooting f 1191.—

De besteding geschiedt volgens § 39 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Februari 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

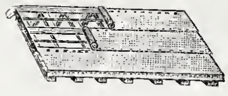
Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den Februari 1892, des voormiddags te 10 ure.

UTRECHT, den 5den Februari 1892.

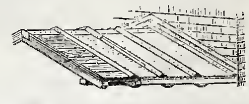
Bekroond op vele tentoonstellingen. Ruim 200 attesten van overheidspersonen en groote firma's. Meer dan 1000 prima referentiën. In Nederland *uitgevoerd*:

Belangrijke bedekkingen voor VAN HOUTEN's CACAOFABRIEKEN te Weesp, enz.

WATERDICHT LINNEN VOOR BEDEKKING.

FABRIK-MARKE QUOVIS GENTIUM

DEKKING ZONDER DAKBESCHOT.

BIJ GEBRUIK VAN ROEFLATTEN MET MUURAANSLUITING.

Eenvoudigste houtconstructie met en zonder dakbeschot. Binnenbekleeding van fabrieken, gevelbekleeding, bekleeding der onderzijde van verzinkt ijzeren daken (tegen lekken), enz., enz.

Uitvoering met langjarige garantie, voor duurzaamheid en vuurvastheid. — Monsters en prijscouranten ter beschikking. — Dringende waarschuwing voor namaaksels, als: ANTI-ELEMENTUM, TECTOLIN, enz.

Uitvinder en eenig Fabrikant:

WEBER–FALCKENBERG,

KEULEN en WEENEN.

8572

Depôt en alleenverkoop voor Nederland en Koloniën:

FERD. ENGERS, Amsterdam,

335 Heerengracht.

PORTLAND-CEMENT-FABRIK vormals LUDW. ROTH. PORTLAND-CEMENT. KARLSTADT AM MAIN.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

═ STAAL & HAALMEIJER. ═

Amsterdam.

8574

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden.

8575

Voor de uitvoering van een **Beursgebouw**, **Fruithal** en eenige andere Bouwwerken, kunnen tijdelijk bij de Gemeentewerken te Utrecht als **Buitengewoon Opzichter** worden geplaatst:

een ervaren

Opzichter-Teekenaar,

eenige bekwame

OPZICHTERS.

Sollicitanten worden verzocht zich **vóór** of op **16 Februari 1892** met op zegel gesteld verzoek te wenden tot Burgemeester en Wethouders, met opgave van het verlangde salaris per maand, dat naar bekwaamheden kan worden geregeld. Eenige praktijk van het stellen van ijzerconstructie kan tot aanbeveling strekken. Onnoodig zich te melden zonder goede getuigschriften en bewijzen dat men reeds met goed gevolg als Opzichter is werkzaam geweest.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Directeur der Gemeentewerken, **Dinsdag** en **Vrijdag** van **half elf tot twaalf uur**, op zijn Bureau Stadstimmerhuis, *Achter Klarenburg*.

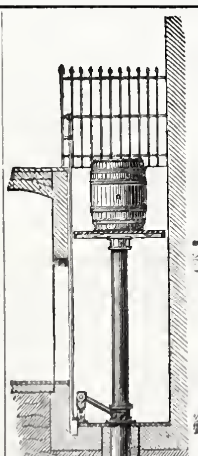
UTRECHT, 2 Februari 1892.

Namens Burgemeester en Wethouders der gemeente Utrecht,

De Secretaris,

DE WATTEVILLE.

8576

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-, Gas-, Hand-, en Waterkracht.

(Hydraulisch direct en indirect werkend) 8577

voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particulieren gebouwen hier te lande geplaatste Personen en Goederen Lifts,** *worden op aanvrage gratis toegezonden.*

MEER DAN 100 ALLEEN IN NEDERLAND GEPLAATST.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8578

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TRADE MARK. VAN NATUURL. ASPHALT

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856.

Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

20 FEBRUARI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur heeft de eer mede te deelen, dat voor de feestelijkheden bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij, door de Feest-commissie het volgende programma is opgemaakt.

PROGRAMMA

van de feestelijke herdenking van het 50-jarig bestaan der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Vrijdag 27 Mei 1892.

Opening van het **NATIONAAL CONGRES VOOR BOUWKUNST**, in het Maison Stroucken, Marnixstraat 400, te Amsterdam, des morgens ten 11 uur.

Feestrede, ter herdenking van het 50-jarig bestaan der MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, uit te spreken door Prof. Dr. A. PIERSON, Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam.

De Leden van de Maatschappij en die van het Congres hebben ieder met één Dame vrijen toegang.

Vergaderingen van de Sectiën van het Congres, aanvangende des namiddags ten 2 uur.

Sectie I, **KUNST,** in het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402.
Sectie II, **CONSTRUCTIE,** in het Maison Stroucken, Marnixstraat 400.
Sectie III, **SOCIALE VRAAGPUNTEN,** in het Maison Stroucken, Marnixstraat 400.

Saturdag 28 Mei 1892.

Vergadering van de Sectiën van het Congres, aanvangende des morgens ten 10 uur, in de lokalen als boven.

Algemeene Vergadering van het Congres, des namiddags ten 1½ uur, in het Maison Stroucken.

Mededeeling van het in de Sectiën behandelde en van de genomen conclusiën.

Voordrachten.

Van 3½ tot 5½ uur, gemeenschappelijk bezoek aan de Tentoonstelling van Bouwkunst in het Maatschappelijk Gebouw, en aan de in het Paleis voor Volksvlijt te houden Tentoonstelling van Werkstukken, ingezonden in den Wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen van Amsterdam en omliggende Gemeenten, uitgeschreven door de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij, naar aanleiding van haar 40-jarig bestaan.

Gemeenschappelijke maaltijd van de Leden der Maatschappij, ten 6 uur, in het Maison Stroucken, voor *f* 3 per couvert zonder wijn.

Feestavond, aangeboden aan de Leden der Maatschappij, aanvangende ten 9 uur in het Maison Stroucken.

EERE-PRIJSVRAAG.

Ter herdenking van haar vijftig-jarig bestaan is door de Maatschappij uitgeschreven een algemeene nationale Eere-prijsvraag voor het ontwerpen van een VORSTELIJK VERBLIJF in de nabijheid eener groote stad, waarvoor door de Feest-Commissie de volgende prijzen ter beschikking zijn gesteld:

I^e prijs, de Verguld Zilveren Medaille en het Getuigschrift der Maatschappij, en *f* 300.

IIe prijs, de Zilveren Medaille en het Getuigschrift der Maatschappij, en *f* 150.

IIIe prijs, de Bronzen Medaille en het Getuigschrift der Maatschappij.

De ingekomen antwoorden zullen beoordeeld worden door eene jury, bestaande uit de heeren:

A. N. GODEFROY, Oud-Voorzitter en Eere-Lid der Maatschappij.
J. H. LELIMAN, Oud-Voorzitter en Eere-Lid der Maatschappij.
Dr. P. J. H. CUYPERS, Oud-Voorzitter der Maatschappij.
A. W. VAN DAM, Eere-Lid der Maatschappij.
Prof. E. GUGEL, Eere-Lid der Maatschappij.
C. MUYSKEN, Voorzitter der Maatschappij.
J. F. KLINKHAMER, Lid van het Bestuur der Maatschappij.

TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST.

Gedurende de feestdagen zal in het Maatschappelijk Gebouw eene Tentoonstelling van Bouwkunst worden gehouden, omvattende:

Ontwerpen van uitgevoerde en onuitgevoerde bouwwerken, afbeeldingen van oude gebouwen, en studiën en schetsen op het gebied der beeldende kunsten;

de antwoorden, ingekomen op de Eere-prijsvraag voor een Vorstelijk Verblijf;

de antwoorden, ingekomen op de prijsvragen, door de Maatschappij uitgeschreven in 1891.

GEDENKSCHRIFT.

Bij gelegenheid van de feestviering zal verschijnen een Gedenkschrift, getiteld: DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, 1842—1892. Dit werk omvat de geschiedenis der Maatschappij gedurende het tijdperk van haar bestaan.

BOUWWERKEN UITGEVOERD DOOR LEDEN DER MAATSCHAPPIJ.

Bij gelegenheid van de feestviering zal verschijnen een plaatwerk, met 42 groot folio platen, in lichtdruk, naar uitgevoerde bouwwerken van Leden der Maatschappij.

Deze 42 platen, in portefeuille, worden voor de Leden der Maatschappij verkrijgbaar gesteld voor *f* 7.— op dun papier, voor *f* 10.— op zwaar papier; dergelijke exemplaren worden aan niet-leden der Maatschappij geleverd voor *f* 12.— op dun papier, voor *f* 15.— op zwaar papier.

De Feest-Commissie:

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
J. R. DE KRUYFF, *Vice-Voorzitter.*
J. F. KLINKHAMER, *Penningmeester.*
TH. G. SCHILL.
A. A. BEKAAR, allen te *Amsterdam.*
F. H. VAN MALSEN, *'s Gravenhage.*
P. DU RIEU FZN., *idem.*
P. KLEIWEG DYSERINCK, *Haarlem.*
H. H. KRAMER, *Leeuwarden.*
D. E. C. KNUTTEL, *Leiden.*
W. C. MULDER, *idem.*
J. VERHEUL, DZN., *Rotterdam.*
I. H. J. VAN LUNTEREN, *Utrecht.*
P. VAN DER WEIDEN, *idem.*
J. C. SPAKLER, JR., *Renkum.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris, Amsterdam.*

De Agenda der (huishoudelijke) Algemeene Vergadering in Mei a. s., en de dag waarop die zal plaats hebben, zullen nader aan de Leden worden bekend gemaakt.

Het Bestuur der Maatschappij heeft met het oog op de feestviering besloten, de behandeling der aan de Afdeelingen toegezonden vragen in de September-Vergadering te doen plaats hebben. De antwoorden worden daartoe ditmaal bij het Bestuur ingewacht vóór den 1sten Juli a. s.

Het Bestuur der Maatschappij heeft van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken eenige exemplaren van het door de Duitsche Regeering toegezonden programma ontvangen, met inschrijvingsbiljetten, adressen, enz., der in 1892 te München te houden Internationale Kunst-tentoonstelling.

Deze tentoonstelling zal geopend worden op 1° Juni a. s., en gesloten in October.

Vóór 15 Maart a. s. moeten de aanvragen voor plaatsruimte te München aanwezig zijn.

Bouwkunstenaars, die voornemens zijn aan deze Tentoonstelling deel te nemen, kunnen aan het bureau der Maatschappij, Amsterdam, Marnixstraat 402, een exemplaar van dit programma met bijlagen opvragen.

Het Bestuur der Maatschappij heeft van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken het programma ontvangen van de Internationale Tentoonstelling van Schoone Kunsten, die van 15 September tot 15 November a. s. te Madrid zal gehouden worden, bij gelegenheid van de viering van het vierde eeuwfeest ter herdenking van de ontdekking van Amerika.

De inzendingen worden ingewacht tusschen 15 en 25 Augustus a. s.

Het programma ligt ter lezing in het Gebouw der Maatschappij te Amsterdam.

ONDERWIJS IN HANDENARBEID IN FRANKRIJK. *)

Reeds zeer vele jaren geleden waren er in Frankrijk verscheidene mannen, die zich overtuigd hielden, dat het niet voldoende is bij het onderwijs aan de jeugd de verstandelijke vermogens te ontwikkelen, maar dat men, om de school aan hare roeping, voorbereiding tot het maatschappelijk leven, te doen beantwoorden, ook moet trachten te bewerken, dat de leerlingen vaardigheid van hand en juistheid van blik erlangen. Door toedoen van Guizot en Salvandy werden er dan ook in 1845 in een vijftigtal openbare scholen werkplaatsen ingericht. Daar de onderwijzers niet wisten, wat en hoe zij moesten onderwijzen, mislukte deze poging geheel en al.

Vijf en twintig jaren later eerst, zou het onderwijs in handenarbeid op de lagere scholen voor jongens, zooals het daar thans gegeven wordt, op natuurlijke wijze ontkiemen.

In 1870 was de heer Laubier genoodzaakt naar Parijs te vluchten. Daar vertrouwde men hem de leiding van de openbare school in de Rue Tournefort toe. Deze onderwijzer was niet alleen uitstekend geschikt voor zijne betrekking, maar wist ook goed zijne handen te gebruiken. Hij was vooral bekwaam in het bewerken van hout en in het boekbinden, en greep elke gelegenheid aan om zijne leerlingen lust tot handenarbeid in te boezemen. Het was voor de ouderen van hen een feest, des Donderdags (op dien dag wordt in Parijs geen school gehouden) hun meester te mogen helpen, en onder zijn oogen hun krachten te oefenen.

Ongeveer 18 maanden later, toen deze nederige school, door de flinke leiding van haar hoofd zeer in bloei was toegenomen, merkte de heer Leveillé, professor in de rechten en lid van den gemeenteraad, bij een schoolbezoek het gereedschap en de vruchten van den arbeid des onderwijzers op. Hij drong er bij de gedelegeerden van het vijfde arrondissement op aan, dat er in de school een werkplaats opgericht zou worden, om den kinderen houtdraaien en boekbinden te leeren. De heer Salicis, die tot de gedelegeerden behoorde, wist echter meer te verkrijgen. Er werden ateliers ingericht, om de leerlingen te oefenen in het meubelmaken, het houtdraaien, het smeden, het vlakvijlen (l'ajustage), het boetseeren en het houtsnijden, zoodat er eén goed georganiseerd onderwijs in den handenarbeid gegeven kon worden. De gemeenteraad van Parijs stond een subsidie van 3000 frs. per jaar toe, welke na 1875 tot 8000 frs. verhoogd werd. Tegenwoordig geniet deze school, die als modelinrichting het algemeen programma niet behoeft te volgen, en waaraan een cours complémentaire voor jongens van 13 tot 15 jaar verbonden is, een subsidie van 1600 frs. Er wordt meer tijd aan handenarbeid besteed, dan in de andere scholen. Het aantal lesuren van alle vakken bij elkaar is daardoor ook grooter.

Nadat op de jaarlijksche examens gebleken was, dat de leerlingen dezer scholen in de gewone vakken van het lager onderwijs niet achter stonden bij, maar over het algemeen uitblonken boven die der anderen scholen, en dat dus het onderwijs in handenarbeid niet alleen zonder schade, maar zelfs met voordeel voor het onderwijs in de andere vakken in het leerplan kon opgenomen worden, werden er in 1879 aan 15 scholen ateliers verbonden. Elk jaar vermeerderde dat aantal.

Uit andere steden van Frankrijk kwam men het onderwijs in de Rue Tournefort bestudeeren. Er werden daar vacantie-cursussen gehouden en verscheidene onderwijzers werden er tijdelijk geplaatst, om zich voor het onderwijs in den handenarbeid te oefenen.

De heer Salicis deed op last van de regeering een reis naar Zweden en Denemarken, om bekend te worden met den toestand van het onderwijs in die landen, en werd later tot „Inspecteur général du travail manuel” benoemd.

Drie Fransche onderwijzers werden naar Nääs gezonden, om met de methode, die daar gevolgd werd, vertrouwd te raken. In 1882 werd er, op voorstel van den heer Salicis, in de Rue Thuillier, een afzonderlijke kweekschool voor onderwijzers in den handenarbeid opgericht, die in twee jaren 72 onderwijzers leverde. Daar de meeste kweekscholen voor gewoon lager onderwijs nu van een degelijk gevormd onderwijzer voorzien konden worden, werd de afzonderlijke kweekschool opgeheven en verbonden aan de kweekschool tot vorming van leeraren voor kweekscholen en scholen voor voortgezet lager onderwijs (Ecole normale supérieure) te St. Cloud. Een certificaat van geschiktheid tot het geven van onderwijs in handenarbeid werd verkrijgbaar gesteld, en in de wet van 1882 werd handenarbeid als verplicht leervak voorgeschreven.

Maar deze spoedige invoering, die zeker niet van overijling vrij te pleiten is, heeft in vele opzichten wrange vruchten gedragen.

In de scholen, waaraan onderwijzers verbonden waren, die in de ateliers van de Rue Tournefort gewerkt hadden, werd het onderwijs in handenarbeid in het goede spoor geleid, leverde schoone resultaten op en won weldra de harten van het schooltoezicht en de onderwijzers.

---

*) Uittreksel eener voordracht, gehouden in de vergadering der Afdeeling Leiden, op 28 Januari j. l., door de heer A. J. van Gemert.

Maar vele hoofden van scholen, overigens vaak verdienstelijke mannen, hadden met het nieuwe vak niet veel op, moesten het tegen hun zin in het leervak opnemen, en lieten dan ook de lessen in de ateliers door werklieden-onderwijzers geven, zonder zich op de hoogte te stellen van de methode die reeds de proef doorstaan had, en zonder eenig verband met de anderen vakken.

Aan boetseeren en kartonneeren deden zij eenvoudig niets. Zij behoefden van anderen niets te leeren, en ofschoon er onder hen waren, die als paedagoog te hoog stonden om hunne leerlingen door het nieuwe vak te laten bederven, en daarom ook in de werkplaats met vaste hand orde en tucht handhaafden, zoodat de jongens dáár althans hunne handen leerden gebruiken, toch waren de vruchten, vooral uit een opvoedkundig oogpunt beschouwd, op verre na niet wat ze hadden kunnen zijn.

In andere scholen zag het er nog treuriger uit; het was én geld én tijd vermorsen. Het laatste waarschijnlijk niet, want hadden de leerlingen gedurende den tijd dien zij nu in het atelier doorbrachten in andere vakken onderwijs ontvangen, dan zouden zij in die scholen ook wel niet veel vorderingen gemaakt hebben.

In nog andere scholen werd het onderwijs te degelijk (?) gegeven. Men hield zich streng aan het voorschrift, dat ook in de Rue Tournefort gevolgd werd: 1°. een les over de te verwerken stof, de te gebruiken gereedschappen en het te maken voorwerp; 2°. teekening en vervaardiging van het voorwerp; 3°. een beknopt schriftelijk verslag van den leerling. De eigenlijke handenarbeid ging verloren in een breedsprakige verklaring, in een te lange reeks van voorbereidende oefeningen, en in een, volgens vast model, veel te uitgewerkte beschrijving van hetgeen de leerling waargenomen en gedaan had. Dit wekte bij de levendige jongens natuurlijk verveling, en met tegenzin ontvingen zij onderwijs in het nieuwe vak.

Toen de heer Leblanc mij deze categorie beschreef, zeide hij met verheffing van stem: „zij vormden papegaaien, mijnheer, die alleen konden napraten en naschrijven, wat zij van een ander gehoord hadden. Aan dezulken hebben we geen gebrek. De maatschappij heeft menschen noodig, die met hun handen kunnen werken, en hun hoofd daarbij weten te gebruiken.”

Op de meeste plaatsen in Frankrijk kwam gelukkig van de invoering van het nieuwe vak voorloopig niets, en wel om twee geldige redenen: 1°. door gebrek aan onderwijzend personeel, en 2°. door gebrek aan de middelen. De plant had echter te diep wortel geschoten, en in een aanzienlijk aantal scholen te schoone vruchten gedragen, om niet, ondanks den schadelijken invloed van de overijlde invoering, te bloeien. Aan de kweekscholen in alle departementen werden volledige ateliers ingericht en leerlingen van de school in de Rue Thuillier of te St. Cloud als onderwijzers aangesteld, en in 1886 werd te Parijs een commissie benoemd, om een uitvoerig programma voor het onderwijs in den handenarbeid voor de lagere scholen, en ook voor de kweekscholen, vast te stellen.

Deze commissie ging met kracht aan den arbeid, maar hare werkzaamheden werden onderbroken door de groote voorbereiding van de wereldtentoonstelling van 1889. In 1890 hervatte zij haar taak weder. De heer René Leblanc, die den heer Salicis na diens dood als Inspecteur général du travail was opgevolgd, verving hem ook hier, en aan zijn degelijke kennis en bekwaamheid, in alles wat het onderwijs in den handenarbeid betreft, is het, volgens de verklaring van den voorzitter, voornamelijk te danken, dat de commissie hare taak zoo goed heeft kunnen volbrengen.

Zij heeft een uitvoerig programma gegeven: 1° voor de lagere scholen zonder werkplaatsen, 2° voor de lagere scholen met ateliers, en 3° voor den aanvullingscursus (Cours complémentaire), die aan sommige scholen verbonden is voor leerlingen van 13 à 15 jaren.

Ook heeft zij medegewerkt om een programma vast te stellen voor de kweekscholen en voor scholen voor voortgezet lager onderwijs (Écoles primaires supérieures), die leerlingen van 13 à 16 jaren tellen.

Dit beknopt overzicht leert ons, dat het onderwijs in handenarbeid aan jongens in Frankrijk zich op natuurlijke wijze ontwikkeld heeft, maar dat men te spoedig tot eene algemeene invoering besloot. De fout, hierdoor begaan, heeft echter deze lichtzijde, dat men alles tot in bijzonderheden noch eens ernstig overwogen heeft, dat men nu in het bezit is van degelijke programma's, en dat weldra het officieele programma voor de lagere scholen met beperkte middelen vereenvoudigd zal worden.

Voor andere landen, voor ons land b. v., kan die overijling tot les strekken. De heer R. Leblanc zeide mij dan ook: „gij kunt uw voordeel doen met onze dwalingen.”

Toen ik, na den goeden indruk in 1889 te Parijs op de tentoonstelling en in de scholen verkregen, den toestand van het onderwijs in dat land bestudeerde, vond ik in het „Plan d'étude et Programme d'enseignement des écoles normales primaires (Arrêté du 10 Janvier 1889)” wel onder de leervakken vermeld: „Teekenen en boetseeren, 1° jaar 4 uren, 2° j. 4 u., 3°. j. 4 u.; oefeningen in handenarbeid en landbouw (Travaux manuels et agricoles), 1° j. 5 u., 2° j. 5 u., 3° j. 5 u., maar alleen voor het teekenen is in dat werkje een tamelijk uitvoerig programma voorgeschreven, niet echter voor het boetseeren of voor de oefeningen in den handenarbeid en den landbouw. Voor de vrouwelijke handwerken is het programma wel vermeld. De oorzaak lag daarin, dat het ontbrekende programma nog niet officieel was vastgesteld, en dat op alle kweekscholen de inrichting voor het onderwijs in handenarbeid nog niet volledig was. Verleden jaar is deze volledige inrichting overal tot stand gekomen, en het programma bij ministerieel besluit voorgeschreven. Het is te vinden in de aflevering van Febr. 1891 van bovengenoemde Revue. Wie het willen bestudeeren, raad ik ten sterkste aan de artikelen van den heer R. L. in dezelfde afl. en in die van April te lezen.

Ik heb getracht het in onze taal over te brengen, en de heer A. J. van Achterberg, Directeur van de ambachtsschool te Leiden, heeft mij bij het vertalen der technische termen welwillend zijne hulp verleend.

Het onderwijs in den handenarbeid aan de kweekscholen voor onderwijzers wordt gegeven volgens het onderstaande programma:

1e studeerjaar, drie uren per week.
2e „ „ „ „ „
3e „ „ „ „ „

Eerste Studeerjaar.

Papier- en kartonwerk. Vlechten, vouwen, snijden en vervaardigen van voorwerpen, in verband gebracht met het onderwijs in het teekenen, de meetkunstige figuren en lichamen, en het rekenen. Innaaien en het kartonneeren van een boek.

Bewerking van hout. Eenvoudige oefeningen met de volgende werktuigen:

1°. handzaagje, trekmes, rasp- en houtvijl en blokschaaf;

2°. verschillende zagen, beitels en schaven.

Toepassingen in het vervaardigen van nuttige voorwerpen.

Bewerking van ijzer. Het buigen van ijzerdraad in meetkunstige figuren, toepassingen, ornamenten, gewone voorwerpen. Eerste oefeningen met de vijl.

Boetseeren. Met laag (faible) relief, naar een teekening, waarop de verschillende afmetingen aangegeven zijn (croquis cotés), en naar de natuur (bladeren).

Tweede Studeerjaar.

Bewerking van hout. Herhaling en uitbreiding van de oefeningen van het eerste studeerjaar: zagen, afschaven (ruwschaven). Toepassingen, eenvoudige verbindingen: liplassen (winkelhaken en zwaaien onder hoeken van 45° en 60°); verbindingen met dubbele pen; hoekverbindingen; toepassingen in het vervaardigen van nuttige voorwerpen.

Houtdraaien. Eerste oefeningen.

Bewerking van ijzer. Oefeningen met de vijl, den haken koudbeitel; toepassingen als: linialen met maatverdeelingen, boekenzetters; smeden: uitsmeden, puntsmeden, platsmeden.

Boetseeren. Serie geometrische ornamenten, naar teekeningen enz. (croquis cotés), die voor de lagere school kunnen dienen; afgietsels maken van de beste stukken. Voornaamste afgietsels van ornamenten. Eenige oefeningen naar de modellen van de officieele collectie, zooals: grieksche lijsten, tandvormige lijsten, parellijsten en gedraaide banden (vlechtwerk), palmbladen en palmtakken, eierlijsten (echinus).

Aanteekening: Als modellen voor het boetseeren op de kweekscholen worden gebruikt:

La collection réduite des écoles normales (A l'école des Beaux-arts, rue Bonaparte, Paris).

De heer R. L. is ook zeer gehecht aan de verzameling van Stepman, sculpteur, Rue Leopold II, Bruxelles.

(*Wordt vervolgd*).

DE KERKEN TE PARIJS.

Aan een correspondentie van een Duitsche berichtgever ontleenen wij de volgende ongeloofelijke mededeelingen uit de Fransche hoofdstad.

Het is in Parijs, onder den radikalen schepter van den Parijschen gemeenteraad, alles behalve aangenaam, de positie van een — kerk te bekleeden. Terwijl in de oogen van de revolutionaire gemeenteraadsleden iedere straatveger, die wegens dronkenschap ontslagen is, een objekt is, dat de meeste omzichtigheid en de krachtigste zorg verdient, worden de kerken en zelfs diegene, welke reeds eeuwen lang de geloovige bevolking binnen hare muren opnemen, en onder de eerwaardigste bouwmonumenten der stad gerekend worden, zonder medelijden verwaarloosd en geen blik waardig gekeurd. Gevolg hiervan is, dat eenige der schoonste oude godshuizen zich op 't oogenblik in een toestand van gevaarlijke bouwvalligheid bevinden. Bovenal dreigt de kerk St. Eustache in te storten; zelfs heeft men op sommige plaatsen een omheining van palen moeten oprichten, om de voorbijgangers te beschermen voor het neerstorten van de steeds van het dak losbrokkelende steenen.

Het portaal van de kerk St. Germain l'Auxerrois (van wier klokketoren indertijd het sein tot den moord in den Bartholomaeusnacht gegeven werd) verkeert in een jammerlijken toestand; de fresco's, die het versierden, zijn bijna totaal verdwenen. Hoogst bouwvallig zijn bovendien Saint-Paul, Saint-Louis en andere.

Vaak hebben de kerkbesturen zich tot den gemeenteraad gewend, om den financieelen steun der stad voor de dringendste herstellingen te verkrijgen, maar sinds 15 jaren wijst de gemeenteraad al die verzoeken onverbiddelijk van de hand. De heeren zijn bang, reactionair te worden, wanneer ze ook maar uit de verte een kerk aanraken. En daarbij zien zij over 't hoofd, dat deze oude gebouwen de aanspraken op de aandacht, welke zij uit godsdienstig oogpunt niet meer kunnen maken, toch zeker uit een historisch mogen doen gelden; en dat met de verplichting van vroomheid die van piëteit nog niet verdwenen is.

PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling 's Gravenhage is als Prijsvraag voor 1892 uitgeschreven, het ontwerp voor

Eene Versierde Convocatiekaart.

Het programma luidt als volgt:

Art. 1. De convocatiekaart is groot 12 bij 16 cM.

Men verlangt eene versierde adreszijde met het opschrift: — »Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Afdeeling 's Gravenhage" — in duidelijke sierlijke letters. Op deze adreszijde moet de noodige ruimte blijven gespaard voor het in te vullen adres en het opplakken van het frankeerzegel.

Art. 2. De antwoorden moeten op de natuurlijke grootte geteekend zijn, in zwarte lijnen op witten grond en geschikt om te worden gereproduceerd in photo-lithografie. Zij moeten aan het adres van den Secretaris, franco worden ingezonden, voor den 1sten April 1892 en vergezeld zijn van eenen verzegelden naambrief, op welks buitenzijde het correspondentie-adres en het motto vermeld staan.

Art. 3. De ingekomen antwoorden worden beoordeeld door het bestuur der Afdeeling. Het bekroonde antwoord wordt het eigendom der Afdeeling. De inzender van het bekroonde antwoord ontvangt tot prijs *f* 25.— benevens een diploma van bekroning. De niet bekroonde antwoorden worden aan hunne inzenders franco teruggezonden.

Art. 4. Ter beantwoording dezer prijsvraag worden uitgenoodigd de leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en harer afdeelingen.

Art. 5. Antwoorden waarvan de vervaardigers zich bekend maken alvorens de beoordeeling heeft plaats gehad, worden buiten mededinging gesteld.

Namens het Bestuur:
P. DU RIEU Fzn., *Voorzitter.*
J. F. L. FROWEIN, *Secretaris.*
Van Galenstraat 14, te *'s Gravenhage.*

Door de Vereeniging »Arti et Industriæ" te 's Gravenhage, is voor hare leden een prijsvraag uitgeschreven ter verkrijging van een ontwerp voor een bewijs van lidmaatschap der Vereeniging tevens ingericht voor kwitantie, in den vorm eener kaart.

De Jury bestaat uit de heeren A. Le Comte, te Delft, J. J. van Nieukerken en H. L. Boersma, te 's Gravenhage.

De uitgeloofde prijs voor het bekroonde ontwerp is een Getuigschrift en *f* 25.

De antwoorden worden vóór 1 Juni a. s. ingewacht.

Zooals reeds gemeld werd, heeft de Afdeeling Haarlem der Maatschappij tot bevorderdering der Bouwkunst als prijsvraag voor 1892 uitgeschreven:

Een plan voor een tram-wachthuisje op de Groote Markt te Haarlem.

Tot mededinging worden uitgenoodigd, alle leden der Maatschappij.

De jury beschikt over een eersten prijs van *f* 30 en een tweeden van *f* 15.

Aan de buiten Haarlem woonachtige leden der Maatschappij, die het programma kunnen opvragen aan den Secretaris der Afdeeling, den heer J. G. Michielse, Zijlweg 37 te Haarlem, zal een situatie worden verstrekt, en een teekening van het in het programma genoemde weêrhuisje.

De ingekomen antwoorden zullen worden tentoongesteld te Haarlem en te Amsterdam.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'SGRAVENHAGE, 17 Februari 1892. De Voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen werden gelezen en goedgekeurd.

Nadat was kennis genomen van eenige ingekomen stukken, waaronder zich o. a. ook bevonden eenige zeer fraai uitgevoerde proeven van reproductie's van de firma Roeloffsen en Hübner, te Amsterdam, werden door den Voorzitter de diploma's uitgereikt aan den heer A. J. Sanders, voor zijn ontwerp van een schouwburg en aan den heer C. L. Stal, voor dat van een behangselpatroon. Beide heeren werden hiermede door den Voorzitter hartelijk geluk gewenscht.

De heer J. Brouwer hield hierna eene hoogst belangrijke voordracht over *de droogmaking der Zuiderzee.* Uit de vele nota's, welke thans van wege de Zuiderzee-vereeniging zijn verschenen, had spreker de noodige gegevens geput, en gaf alzoo hiervan een zooveel mogelijk algemeen overzicht. De groote uitgebreidheid van het onderwerp eischte echter verreweg meer dan eenen avond, waarom door hem voor 't oogenblik alleen meer speciaal over de afsluiting der Zuiderzee werd gesproken. Op eene volgende vergadering zal hij de eigenlijke droogmaking der Zuiderzee behandelen. Met zeer veel aandacht werd deze voordracht gevolgd en verheugde men zich reeds deze op de e. k. vergadering te zullen vervolgd zien. Namens de vergadering ontving de heer Brouwer van den Voorzitter een hartelijk woord van dank.

De kunstbeschouwing bestond uit eenige teekeningen van uitgevoerd werk, van den heer A. W. van Malsen, een aantal studieteekeningen van den heer A. J. Sanders en eene portret-teekening, crayon, van den heer W. L. Brückman.

Tevens was aan deze kunstbeschouwing toegevoegd een aantal kaarten enz., toepasselijk op de gehouden voordracht.

BERICHTEN.

Iets, naar eigen aanschouwing, omtrent het nieuwe Schouwburggebouw te Amsterdam, kan nog niet worden medegedeeld. Wel werden aan eenige dagbladen bestekken toegezonden, om daarnaar iets in hunne kolommen op te nemen, maar technische bladen schijnen niet dit voorrecht te hebben mogen deelen. Ook was het moeilijk voor hen een bestek meester te worden, daar deze slechts aan aannemers werden verstrekt.

Men mag veronderstellen, dat hier een onverklaarbare vergissing heeft plaats gehad, en het voorbijgaan van de vakbladen geen bewijs van weinig collegialiteit is.

Door de Commissie voor de Plaatselijke werken, enz. te Rotterdam is na voorafgaande beproeving de levering van volgnummer 14, portland-cement voor den dienst 1892, gegund aan de firma Henri Huinck en Alex. Imhofe, aldaar.

De vraag of de postzegels een onderwerp kunnen zijn van kunst-industrieele critiek, werd in eene onlangs te 's Gravenhage gehouden vergadering der vereeniging *Arti et Industriæ* besproken en bevestigend beantwoord. Eene commissie van onderzoek verklaarde, dat de tegenwoordige nieuwe postzegel in alle opzichten afkeurenswaardig moet genoemd worden. Gravure, vorm en kleur voldeden volstrekt niet, en het zegel zondigde zoowel tegen de eischen der techniek als tegen die van goeden smaak.

Na breedvoerige gedachtenwisseling werd besloten, dat vanwege het bestuur eene uitnoodiging zal gericht worden aan al de leden, om een ontwerp voor een nieuwen postzegel in te zenden, vóór de volgende maandvergadering. Het bestuur, zoo noodig aangevuld door eenige andere heeren, zal dan de meest gewenschte modellen uitkiezen en, met toezending van het rapport der commissie, die onderwerpen aan het oordeel der Regeering.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De heer H. W. Mesdag te 's Gravenhage is benoemd tot Regeerings-Commissaris voor de Afdeeling Schoone Kunsten op de aanstaande Wereld-tentoonstelling te Chicago.

Bij beschikking van Z. Exc. den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid zullen de onderstaande ingenieurs van de Rijks Waterstaat dienst doen als volgt:

De ingenieur 1e kl. J. A. E. Musquetier als arrondissements-ingenieur in het zuidelijk arrondissement van Limburg, ter standplaats Maastricht; — de ingenieur 3e kl. A. B. Marinkelle, als arrond.-ingenieur in het noordelijk arrondissement van Limburg, ter standplaats Roermond; — de ingenieur 2e kl. R. P. J. Tutein Nolthenius, als arrond.-ingenieur in het 5e rivier-arrondissement, ter standplaats 's Hertogenbosch; — de ingenieur 2e kl. M. Caland, onder de bevelen van den hoofd-ingenieur in het 6e distrikt, ter standplaats 's Hertogenbosch; — de ingenieurs 3e kl. A. A. W. H König, onder de bevelen van den hoofd-ingenieur in het 6e district ten einde te worden toegevoegd aan den arrond.-ingenieur in het westelijk arrondissement van Noord-Brabant, ter standplaats Breda; — de ingenieur 3e kl. W. F. Stoel, als arrond.-ingenieur, ter standplaats, Goes; — de ingenieur 3e kl. G. Rooseboom, onder de bevelen van den hoofd-ingenieur voor de rivieren, ten einde te worden toegevoegd aan den ingenieur R. P. J. Tutein Nolthenius.

Bij Min. beschikking zijn, met 1 Maart a.s., benoemd tot conservatoren bij het Rijks-Museum van oudheden te Leiden Dr. H. J. De Dompierre de Chaufepié en Dr. P. A. A. Boeser.

BERICHT.

Het verslag der Afdeeling 's Gravenhage kan wegens plaatsgebrek nog niet worden opgenomen.

Afloop van Aanbestedingen.

BEVERWIJK, 8 Febr.: — het maken van closets, eene overdekte speelplaats en verdere werken, ten behoeve der badhotels Wijk aan Zee; ingek. 7 bilj., als:

G. Slaap. Amsterdam	*f* 14.399
A. de Wolff, Beverwijk	» 14.300
H. Sprenger, idem	» 14.099
J. Smit, Amsterdam	» 12.850
J. Schipper, Beverwijk	» 12.460
V. Ph. Braun, idem	» 12.260
P. Langedijk idem	» 12.133

AMSTERDAM, 20 Feb. 1892. — De opbouw van den nieuwen Stadsschouwburg te Amsterdam:

Ingekomen 27 biljetten. De korte termijn is Dec. 1893, de lange termijn, Mei 1894.

Chr Wegeriff, Apeldoorn		*f* 662.000
R.Cruijff, Amsterdam,	korte term.	» 658.000
	lange term.	» 648.000
J. Byllard, Hilversum		*f* 630 000
L. de Rooy & v. Eijkkelen, Utrecht		» 609.000
J. J. P. Thuring, Amsterdam		» 595.000
A. Paans, idem		» 587,000
J. v. d. Brink en Wissink, Oosterbeek		» 585.000
van Damme		» 584.500
A. T. Wijngaarden, Weesp		» 583.000
M.J.Nederhorst, Gouda,	korte term.	» 580.000
	lange »	» 570.000
J. van Groenendaal, Hilversum		» 577.000
G. Key, Rotterdam.	korte term.	» 575.000
	lange »	» 556.000
P. S. Rijnierse, Amsterdam		» 570.000
J.H.Stelwagen, Rotterd.	korte term.	» 569.900
	lange »	» 551.900
J. Steffens, 'sHage	korte »	» 564.000
	lange »	» 560.000
D. Oosterink, Amsterdam		» 562.000
Timmer en Furstner, Amsterdam.		» 558.000
D. Verbeek en A. Warners, Amsterdam.	korte term.	*f* 556.300
	lange »	» 546.300
J. Koster, Amsterdam.		» 552.784
D. Schut, »		» 551.000
G. v. Doorn en P. Duinker, Amst.	korte term.	» 542.000
	lange »	» 541.000
C. v. Booven, N. Amstel,	korte term.	» 542.000
	lange »	» 537.000
J. H. Vos Jr., Amst. en Jan Vos, Almeloo,	korte term.	» 540.300
	» »	» 533.800
C. H. Heller en Arends, Amsterd.	korte term.	» 538.000
	lange »	» 534.800
Chr. Eckhart	korte term.	» 533.400
	lange »	» 528.400
D. Cerlijn en de Haan, Amsterd.		» 526.980
A.C.Paardekoper, 's Hage,	k. term.	» 528.400
	lange »	» 520.000

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8596

Op Dinsdag den 8sten Maart 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 565.

Het maken van privaten en waterplaatsen in het haltegebouw en het maken van een goederenbergplaats, met daarmede in verband staande werken op de halte MADE—DRIMMELEN.

Begrooting f 1145.—

De besteding geschiedt volgens § 54 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den Februari 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 27sten Februari 1892, des voormiddags te 11.30 ure.

UTRECHT, den 12den Februari 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8597

Op Dinsdag den 8sten Maart 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 566.

Het maken van twee steenkolenbergplaatsen met bijbehoorende werken op het station UTRECHT.

Begrooting f 10.800.—

De besteding geschiedt volgens § 37 van het bestek.

Het bestek ligt van den 17den Februari 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur E. H BEUNKE te *Utrecht*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 29sten Februari 1892, des voormiddags te 11 ure

UTRECHT, den 15den Februari 1892.

Openbare Aanbesteding.

Door BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *Utrecht* zal, onder nadere goedkeuring van den Gemeenteraad, op Zaterdag den 12den Maart 1892, des namiddags ten één ure, in het openbaar, ten stadhuize worden AANBESTEED:

Het maken van een Beursgebouw en van eene Fruithal met bijkomende werken op het plein Vredenburg te Utrecht

Bestek en teekeningen liggen ter inzage aan het Bureau der Gemeentewerken, Achter Clarenburg, en zijn aldaar, zoomede ten Stadhuize (Afdeeling Financiën) en bij de boekhandelaren VAN TERVEEN & ZOON op franco aanvrage te verkrijgen tegen betaling van f 5.— per stel (van 10 teekeningen).

Aanwijzing op het terrein zal geschieden op Maandag 29 Februari e. k., des voormiddags ten elf ure.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Directeur der Gemeentewerken, alwaar ook nog enkele détailteekeningen ter inzage liggen

UTRECHT, 18 Februari 1892.

De Secretaris der gemeente Utrecht,
8599 DE WATTEVILLE.

PERSPECTIEF

STADSSCHOUWBURG

Amsterdam.

Afdrukken in phototypie, grootte ± 18 + 24, worden tegen toezending van postwissel ad f 1.—, franco door ondergeteekenden verzonden. 8600

WEGNER & MOTTU.
Amsterdam.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8601 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

PORTLAND-CEMENT-FABRIK vormals LUDW: ROTH. PORTLAND-CEMENT. KARLSTADT AM MAIN.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

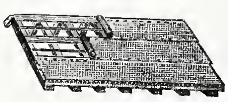
PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

Contractanten der Gemeente Rotterdam, dienst 1892.

Bekroond op vele tentoonstellingen. Ruim 200 attesten van overheidspersonen en groote firma's. Meer dan 1000 prima referentiën. In Nederland *uitgevoerd*:

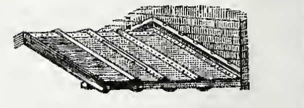
Belangrijke bedekkingen voor VAN HOUTEN's CACAOFABRIEKEN te Weesp, enz.

Waterdicht linnen voor bedekking.

DEKKING ZONDER DAKBESCHOT.

FABRIK- MARKE QUOVIS GENTIUM

BIJ GEBRUIK VAN ROEFLATTEN MET MUURAANSLUITING.

Eenvoudigste houtconstructie met en zonder dakbeschot. Binnenbekleeding van fabrieken, gevelbekleeding, bekleeding der onderzijde van verzinkt ijzeren daken (tegen lekken), enz., enz.

Uitvoering met langjarige garantie, voor duurzaamheid en vuurvastheid. — Monsters en prijscouranten ter beschikking. — Dringende waarschuwing voor namaaksels, als: ANTI-ELEMENTUM, TECTOLIN, enz.

Uitvinder en eenig Fabrikant:

WEBER—FALCKENBERG,
KEULEN en WEENEN.

8604

Depôt en alleenverkoop voor Nederland en Koloniën:

FERD. ENGERS, Amsterdam, 335 Heerengracht.

G. J. Vincent & Co. Kunstsmeden. *SCHIEDAM.* 8606

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TRADE MARK. **NATUURL. ASPHALT**

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz.

Vindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

DE LINT & Cie. *Rotterdam.*

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS: VILLEROY & BOCH. BOCH FRÈRES. MINTON HOLLINS & Cie. Trottoir-IJzersteen en Cementtegels. Groote voorraden. 8598

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

= STAAL & HAALMEIJER. = 8605

Amsterdam.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

27 FEBRUARI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

ONDERWIJS IN HANDENARBEID IN FRANKRIJK.

Vervolg van blz. 49.

Het snijden van half gedroogde klei en zachte steen. (Coupe de plâtre). Voornaamste meetkundige lichamen.

Derde studiejaar.

Bewerking van hout. Afschaven en opschaven (voortzetting). Voornaamste verbindingen met gaten en pennen, tand-, zwaluwstaart-, kruis en hoekverbindingen (in 't verstek). Toepassingen in het vervaardigen van eenige gereedschappen en gewone voorwerpen.

Houtdraaien. Voornaamste oefeningen in 't hol- en ronddraaien; toepassing bij een gewoon voorwerp.

Bewerking van ijzer. Voortzetting van de oefeningen van het tweede studiejaar; nuttige toepassingen. Smeden: vervolg der eenvoudige oefeningen, omzetten en haaksch zetten van ijzeren lasschen en wellen; op nieuw scherpen en harden van een hak- of een koudbeitel.

Boetseeren. Nieuwe serie van eenvoudige ornamenten, aan het plantenrijk ontleend en bestemd voor de lagere school; afgietsels maken van de best geslaagde stukken.

Eenige oefeningen naar de volgende modellen van de officieele collectie: hardvormige bloem- en bladornamenten, lijsten, takken met bladeren, rosetten, acanthusbladeren, klauwen.

Het snijden van half gedroogde klei en zachten steen (coupe de plâtre). Eenvoudige oefeningen van elementaire stéréotomie (de kunst om hout en steen passend te besnijden, te behouwen en in 't verband te brengen).

Allereerste oefeningen van het beeldhouwen en het overbrengen (mise au point) op half gedroogde klei, of op hout.

(In het tweede en derde studeerjaar, zullen de kweekelingen minstens hun programma van het eerste jaar in de leerschool moeten toepassen).

In de receptiezaal van de kweekschool te Parijs hangen aan den achterwand een menigte voorwerpen, die met veel smaak gerangschikt zijn. Ik herkende ze dadelijk als de verzameling, die op de tentoonstelling van 1889 zoo'n grooten indruk op mij gemaakt had. Opnieuw trof mij de fijnheid van bewerking, en de schoonheid van vorm. Toen de heer Nique mij in de werkplaatsen de voortbrengselen van den arbeid der kweekelingen toonde, bleek mij, evenals vóór twee jaren bij mijn bezoek aan deze inrichting, dat er daaronder verscheidene waren, die met de tentoongestelde konden wedijveren, en dat het niet moeilijk zou zijn, nog een verzameling als de laatste bij elkander te brengen. In ons gesprek deelde ik hem mede, dat men in Holland wel eens een afkeurend oordeel over de in Frankrijk gevolgde methode had uitgesproken, op grond dat men de leerlingen te veel fragmenten en te weinig geheele stukken liet vervaardigen.

Met eenige verontwaardiging wees hij mij op een tal van grootere en kleinere voorwerpen, en liet mij uit de „Carnets d'atelier" zien, dat het einde van elke oefening een geheel is. (Uit het programma, en nog meer uit de toelichting daarvan, blijkt dit ook volkomen).

Hij gaf mij, om mijne bewering desnoods te kunnen logenstraffen, eenige kleinere stukken uit carton, hout en ijzer gemaakt mede. Grootere had ik natuurlijk niet kunnen bergen. Ik heb die een deskundige, den heer A. J. van Achterberg, directeur van de ambachtsschool te Leiden, laten zien, die ze in alle opzichten prees en verklaarde, dat ze van degelijk onderwijs getuigden.

Van de *Zweedsche methode*, sloijd, zeide de heer Nique:

„het algemeen oordeel van de deskundigen in Frankrijk is, dat zij, uit een paedagogisch oogpunt beschouwd, niet die vruchten kan dragen welke men wenscht, omdat er geen direct verband gebracht wordt tusschen de lessen in *handenarbeid, teekenen, meetkunde en rekenen.*" Hij wees mij in het register van de bezoekers den naam aan van een Zweed, Dr. Rudolf Wickberg, Prof. au Lycée à Westerwick, die verscheidene dagen de lessen in den handenarbeid aan de Parijsche kweekschool had bijgewoond, om de Fransche methode te leeren kennen. Deze had veel op met die methode, omdat zij het *onderwijs in handenarbeid in verband brengt met de aanverwante vakken.*

Op mijne vraag, hoeveel kweekelingen bij het verlaten der inrichting in staat zijn goed onderwijs in handenarbeid te geven, antwoordde de heer N. „90% ongeveer".

Van het boetseeren zag ik twintig reproducties van een wijngaardblad, door de leerlingen van de eerste klasse vervaardigd. De heer Nique wees mij er eenigen aan, die uitstekend geslaagd waren. Ook toonde hij mij eenige afgietsels van ornamenten en bladen, door een kweekeling geboetseerd, die mij een hoogen dunk gaven van den smaak en de vaardigheid der jongelingen.

Het resultaat is deze: de jonge Fransche onderwijzers ontvangen goed onderwijs in den handenarbeid, bestudeeren theoretisch en practisch land- en tuinbouw (zelfs de kweekschool te Parijs heeft nog een tamelijk grooten tuin), oefenen zich allen in een daartoe ingericht laboratorium, onder toezicht van hun leeraar, in het nemen van natuurkundige en scheikundige proeven, en leeren in de leerschool deze vakken volgens dezelfde beginselen onderwijzen. Zij moeten op deze wijze mannen van de daad worden, en zullen later niet den geheelen dag staan uit te leggen en te verklaren, tot verveling van den leerling, wiens kostelijken tijd zoo vaak door den onderwijzer verbabbeld wordt; maar zij zullen hen aan den arbeid zetten, en zich bepalen tot het leiden van dien arbeid. Zij zullen zoodoende wezenlijk opvoedend onderwijs geven, waardoor de ingeschapen trek tot bezig zijn, onderzoeken en scheppen, ontwikkeld wordt, en zich niet tevreden te stellen met wat abstracte kennis aan te brengen, die voor een deel kort na het verlaten der school bij de kinderen vervliegt. Moge ook in ons land aan allen, die onderwijzer willen worden, weldra een dergelijke opleiding ten deel vallen!

In Frankrijk is het onderwijs in den handenarbeid wettelijk voorgeschreven, en reeds in duizende lagere scholen, waaronder vele kleine dorpsscholen met één onderwijzer, onder de leervakken opgenomen. Men zou zich echter zeer vergissen indien men meende, dat in al die inrichtingen voldaan wordt aan het programma, in 1887 bij het ministerieel besluit vastgesteld; men heeft te recht ingezien, dat in kleine scholen het onderwijzende personeel niet te groot is, en de kosten te hoog zijn om het in zijn vollen omgang te kunnen volgen.

De bovengenoemde commissie heeft daarom twee uitgewerkte programma's gemaakt, een voor de scholen zonder, en een voor scholen met afzonderlijke werkplaatsen. Het eerste is afgedrukt in de aflevering van September 1890 van de Revue; het tweede is niet in den handel. De heer Duplan, voorzitter der commissie, heeft mij in de maand December alle programma's doen geworden.

Nadat ik deze programma's in verband met de voornaamste artikelen in de Revue, die er betrekking op hebben, herhaaldelijk gelezen heb, moet ik er, uit een paedagogisch oogpunt beschouwd, mijn bewondering over uitspreken. Men begint met een voortzetting van de oefeningen, die in een goede bewaarschool gehouden worden, en huldigt ook geheel en al het gronddenkbeeld van Friedrich Fröbel: de *daad moet de grondslag zijn van alle onderwijs.*

De ontwerpers hebben de ideën van dien grooten opvoedkundige van de lagere school verwezenlijkt. Een onderwijzer, die met verstand deze programma's volgt, en van den geest die er uit spreekt, doordrongen is, zal zeker goede vruchten van zijn werk zien en bij zijn leerlingen de ingeschapen lust tot arbeiden niet uitdooven door breedsprakige redeneeringen en verklaringen, waarbij de kinderen zich vervelen, en aan heel wat anders denken dan aan de woorden van hun leermeester

In de inleiding heeft de commissie de volgende woorden van den heer R. L. overgenomen.

„Alle handenarbeid in de lagere school moet in de eerste plaats aan de volgende eischen voldoen: hij moet het oog en de hand van den leerling oefenen, en zijn onderscheidingsvermogen, zijn verstand en zijn smaak ontwikkelen; verder moet hij weinig kosten, en rekening houden met de physieke krachten van den leerling en met de materieele inrichting van de school. Maar dit is niet alles. Handenarbeid, die niet in verband staat met de gewone werkzaamheden van de lagere school, die dus een nieuw vak zou uitmaken, dat eenvoudig naast de anderen gesteld wordt, zou niet gemakkelijk de goedkeuring van de groote meerderheid der onderwijzers verwerven. Zij zouden niet zonder reden vreezen, dat de vermeerdering van het aantal leervakken een nadeeligen invloed moet hebben op het geheele onderwijs. De handenarbeid moet dus niet alleen strekken om in de hoofdzaak de lichamelijke opvoeding te bevorderen, maar hij moet ook het zijne bijdragen tot de geestelijke opvoeding, door het onderwijs in teekenen, aanschouwelijke meetkunde en rekenen, een concreten grondslag te geven, die er zoo dikwijls aan ontbreekt. Daardoor zal het onderwijs in handenarbeid dat der overige vakken niet benadeelen, maar verlichten."

Dat dit niet te veel gezegd is, zal ieder, die de programma's aandachtig leest, toegeven. Door al de oefeningen die de leerlingen met papier, karton, ijzerdraad, klei, hout en ijzer maken, leeren zij de meetkundige figuren en lichamen met hunne eigenschappen kennen, en die eigenschappen op practische wijze toepassen. Zij leiden bij den arbeid uit de streng wiskundige vormen, de schoonheids- en levensvormem (zooals Fröbel ze noemt) af, en begrijpen aldus het hooge nut van het onderwijs in de aanschouwelijke meetkunde.

Door voortdurend naar bepaalde maat nauwkeurig te werken, hun arbeid te verifieeren, de afmetingen, oppervlakken en inhouden te berekenen, wordt dit deel van het onderwijs in de rekenkunde eerst in den vollen zin des woords aanschouwelijk. Door te teekenen wat ze uit verschillende stoffen vervaardigd, en door te vervaardigen wat zij geteekend hebben, zullen ze lust krijgen in het vak en leeren inzien, dat teekenen geen weeldeartikel is, maar dat het niet gemist kan worden bij de beoefening van welk handwerk ook. In elk geval zullen bij het onderwijs zonder handenarbeid, alleen de verstandelijke vermogens ontwikkeld worden, en zijn wij op weg om natiën te vormen, waarin weldra geen andere menschen gevonden zullen worden dan dagbladschrijvers

en dagbladlezers. „Alleen door een degelijke inrichting van het onderwijs in den handenarbeid, kunnen wij van deze nootlottige helling op het goede pad komen!"

Bezoek aan de in aanbouw zijnde Sport-tentoonstellingsgebouwen te Scheveningen.

Gevolg gevende aan de uitnoodiging van den heer W. B. van Liefland, aan de leden der »Afdeeling 's Gravenhage" en de Vereeniging »Architectura" gedaan, tot een bezoek aan de in aanbouw zijnde Sport-tentoonstellingsgebouwen, waren niettegenstaande felle koude en gevallen sneeuw een vijf- en twintigtal leden dezer vereenigingen, vrijdag-avond 19 Februari in »Hotel Altenburg" te Scheveningen samengekomen.

Na een overzicht van het bouwterrein genomen te hebben, dat met 8 booglampen electrisch verlicht dezen avond te midden van het sneeuwlandschap een tooverachtig aanzicht opleverde, betrad men het werk. De heer v. Liefland leidde de genoodigden rond en gaf omtrent den bouw en zijne onderdeelen alle mogelijke inlichtingen. Een bezoek werd gebracht aan het geïmproviseerde »Café Splendide," zijnde een doelmatig ingericht lokaal, waar de ruim 300 werklieden hunne schafturen kunnen doorbrengen, aan de ruime en goed door gloeilampjes verlichtte timmerloods, en aan de directiegebouwen.

Om van het groote gebouw eenig denkbeeld te geven, zij medegedeeld, dat de voorgevel 80 M. breed is, de hoofdgalerij 230 M. lang en 20 M. breed, ter weêrszijden van twee even lange zijgalerijën voorzien is; voorts dat leeszalen, restauraties en een groote tuin worden ingericht, de laatste omsloten door veranda's van 300 M. lengte, waaraan winkels en cafés zullen zijn gelegen.

De hoofdingang wordt ter weêrszijden geflankeerd door pylonen van 43 M. hoogte, waarvan het houten geraamte thans tot 20 M. hoog gesteld is.

Voor het geheele tentoonstellingsgebouw zullen ongeveer 4300 M^3. hout worden verwerkt.

Het terrein, dat sterk golvend is, op sommige plaatsen met een hoogteverschil van 7 M., maakt het mogelijk de ruimte onder den vloer van het gebouw tot berging van kisten der exposanten te benuttigen,

De hoofdgalerij zal van staand licht, de zijgalerijën van bovenlicht voorzien, de daken met lood gedekt en het geheel zoowel uit- als inwendig decoratief aangekleed worden met beeldgroepen en beschildering.

Eerst sedert zeven weken is met den bouw begonnen, die met primo Mei a. s. moet voltooid zijn en dus het bewijs kan leveren, hoe in korten tijd bij goede voorbereiding en leiding ook in Holland met Amerikaanschen spoed kan gebouwd worden.

Na den rondgang over het werk keerden de genoodigden in Hôtel Altenburg terug, en bleef men nog eenigen tijd gezellig bijeen. De heer du Rieu nam alstoen, als Voorzitter der Afdeeling 's Gravenhage, het woord en wees er op, dat het bezoek der leden niet in verband stond met bedoelingen als hieraan door sommige dagbladen gegeven, wenschte voorts den heer van Liefland succes met zijn werk, en bracht hem dank namens de aanwezige leden.

De heer van Liefland antwoordde hierop, dat in het begin der week de heeren van Malsen, Mondt en Stigter tot een bezoek waren uitgenoodigd, en bij later schrijven eenparig hebben verklaard — in tegenstelling van hetgeen de dagbladen bericht hadden — volstrekt geen bezwaren van constructieven aard te hebben kunnen ontdekken Hij stelde er hoogen prijs op, dat het werk op de bezoekers van heden avond een goeden indruk had gemaakt, en beloofde de Afd. 's Gravenhage en Architectura over zeven à acht weken, wanneer het werk zijn voltooiing zoude naderen, nogmaals tot een bezoek uit te noodigen.

Nadat nog de heer Lorrie namens Architectura voor de uitnoodiging had dank gezegd, keerde men per extra tram naar den Haag terug, zeer voldaan over het bezoek en de ontvangst, die in aangename herinnering zullen blijven.

Zeker zal bij gunstiger weêr van de later toegezegde uitnoodiging een druk gebruik worden gemaakt.

J. F. L. Frowein.

Bond van Directeuren van Ambachtsscholen in Nederland.

Zooals reeds in dit blad werd medegedeeld, is na de tentoonstelling te Haarlem, van het werk der Ambachtsscholen, op initiatief van den heer Adrs. J. van Achterberg eene vereeniging opgericht, den naam dragende van »Bond van Directeuren van Ambachtsscholen in Nederland".

De eerste vergadering van dien Bond werd 29 December 1891 te Utrecht gehouden, onder leiding van den heer F. Lz. Berghuis, Directeur der Ambachtsschool te Arnhem, als Voorzitter.

Aan het gedrukte verslag over deze bijeenkomst ontleenen wij in het kort het volgende:

De heer Berghuis wees er op, dat het ambachtsonderwijs, door particulier initiatief in 't leven geroepen, thans door het Rijk geldelijk gesteund maar ook aan de zorg van particulieren wordt overgelaten. Hoewel hij geloofde, dat de Regeering bij het geven van subsidie wel tot eenige bepaling zal moeten komen, is het beginsel der Regeering zijns inziens het meest gewenschte. Nu van regeeringswege de noodzakelijkheid van ambachtsonderwijs was erkend, bestaat er ook geen enkele rede meer, om de onderwijzers aan de ambachtsscholen verstoken te doen blijven van pensioenen, die wel worden toegekend aan onderwijzers der bij de wet erkende scholen. Een regeling van die pensioenen zou billijk, en voor het onderwijs van groot belang zijn; het bestuur der school te Arnhem was dan ook reeds bezig daarvoor een oplossing te zoeken, en andere besturen behoorden hetzelfde te doen.

De Voorzitter meende, dat het noodig was zeer dikwijls te vergaderen, en hoopte dat de besturen der scholen, het belang daarvan inziende, hun directeuren het bezoeken der vergaderingen zoo gemakkelijk mogelijk zouden maken.

Uit de statuten blijkt, dat de bond ten doel heeft »de bevordering van de belangen van het ambachtsonderwijs in het algemeen", en dat de vereeniging tracht dit te bereiken door: het houden van algemeene vergaderingen (minstens één per jaar), het houden van tentoonstellingen en wedstrijden, het bevorderen van het uitgeven van leerplannen en plaatwerken, ten dienste van het ambachtsonderwijs, en het geven van adviezen over dat onderwijs.

Een ieder kan als donateur toetreden, voor eene jaarlijksche contributie van minstens *f* 10.—. Leden en donateurs ontvangen alles wat door de Vereeniging in druk wordt gegeven.

Op deze vergadering werd mede besloten, dat de eerste vergadering in Maart a. s. te Amsterdam zal plaats hebben, en dan o. a. de volgende punten in behandeling zullen komen.

Bespreking van de wenschelijkheid om te trachten zooveel mogelijk eenheid in het onderwijs aan de verschillende ambachtsscholen te bekomen. In te leiden door den heer J. J. Harte, uit Breda.

Welke uren kunnen wenschelijk geacht worden om de lessen te doen aanvangen en eindigen voor de leerlingen der ambachtsscholen? In te leiden door den heer E. Riepma, uit Groningen.

Bespreking van het examen-programma voor bouw-opzichter, onlangs vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. In te leiden door den heer Adrs. J. van Achterberg, uit Leiden.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE. 12 Februari 1892. Na afdoening der huishoudelijke zaken deelde de Voorzitter mede, dat tot het uitschrijven eener prijsvraag voor eene versierde convocatiekaart, ter vervanging van de thans in gebruik zijnde, besloten is.

De heer C. H. Peters, Rijksbouwmeester, die welwillend op zich had genomen dezen avond eene lezing te houden, was daarna aan het woord, en had tot onderwerp »*de Kunst en de Materie*".

Spreker ving aan met de mededeeling, dat zijne lezing een terugblik en voortzetting zou zijn op zijne in het vorige jaar gegeven bijdrage, toen ook de baksteen, het armste en onbeduidendste materiaal, het gekozen onderwerp uitmaakte. Dat dezen avond zijn vriend baksteen, die arme drommel, opnieuw aan de vergadering werd voorgesteld, hiertoe meende spreker aanleiding te vinden in zijne vele goede eigenschappen. De steen zelf, overtuigd, dooreengenomen per stuk geen cent waarde te vertegenwoordigen, is nogthans altijd dezelfde, volkomen zich gelijk tot het einde toe, zonder aan uitzetting of inkrimping zich te storen. Ofschoon individueel niets in vergelijking van zijn broeder het graniet, schuilt bij hem de groote waarde in coöperatie.

Al deze goede eigenschappen van vriend baksteen waren het, die spreker aantrokken en deden vragen, »wie waart ge? wie zijt ge? en wat kunt ge?" om te weten: »wat zoudt ge kunnen?"

Ter beantwoording dezer vragen de geschiedboeken opslaande, getuigden deze al aanstonds welke beteekenis de baksteen voor ons land heeft. Dat zijn rol niet nietig is in een land, dat behalve baksteen, slechts een weinig hout en mergelsteen als bouwmateriaal oplevert en waar 99 % der steenconstructiën in baksteen zijn

uitgevoerd, zal wel duidelijk zijn. Toch niet minder dan 800 millioen steenen worden hier te lande jaarlijks gemaakt, waarmede 160,000 menschen hun brood verdienen. En welke beteekenis onze bouwwerken hebben, bewijst, dat buitenlanders als ter bedevaart hier heen trekken, om onze baksteenarchitektuur, eenig in Europa, te bestudeeren.

En toch, wanneer men vraagt of Nederland in alle opzichten gebruik maakt van haar eigenaardig materiaal, dan moet dit ontkennend worden beantwoord. Waarom toch, om één voorbeeld te noemen, worden tot zelfs onze kleinste spoorwegbruggen van ijzer en niet van baksteen gebouwd, welk materiaal zich leent bogen van zelfs M. 40 tot M. 60 spanning te slaan. Geen bezwaar, finantieel of constructief, staat hier in den weg 1). Integendeel, het ijzer en staal dat aan schokken en trillingen onderhevig is, en waarvan het moleculaire leven onder deze omstandigheden totaal niet bekend is, verliest bij den dag aan samenhang en levert hierdoor een voortdurend gevaar op. Hoevele menschenlevens zijn reeds ten gevolge van instorting dezer constructie te betreuren en hoevele zullen daarvan nog het offer zijn? Onze ingenieurs kennen den baksteen niet of willen dien niet kennen 2).

Na deze beschouwingen over baksteen ten opzichte van ons land, gaat spr. hare geschiedenis na van af de grijze oudheid. Bijna bij alle volken der oudheid vond de baksteen toepassing en stond de baksteenbouw in hooge eer. Terecht heeft dan ook een Fransch schrijver gezegd: »L'histoire de la céramique est l'histoire de l'humanité toute entière."

In Egypte, waar de Nijl de klei voor de baksteenen oplevert, zijn reeds lang vóór onze jaartelling monumenten in dit materiaal opgetrokken, terwijl de woningen uit leem en stroo, in de zon gedroogd, vervaardigd waren. De eerbied voor zijne dooden, die den Egyptenaar kenmerkt, een eerbied zoo groot, dat zijn leven den dienst der dooden schijnt ten doel te hebben, deed de grafsteden bouwen, waaruit ons oneerbiedig en geldzuchtig nageslacht de talrijke mummiën te voorschijn brengt, waarmede de Europeesche Musea verrijkt worden. Hoe duurzaam deze grafsteden gemaakt waren, toch vermochten zij niet de schendende hand van een oneerbiedig nageslacht af te weren, en hiermede wordt bewaarheid, dat de mensch zelf de grootste vijand van den mensch is, en schending onzer dooden alleen door lijkverbranding te voorkomen is.

Wanneer wij de grootsche scheppingen der Egyptenaren bestudeeren, zal het duidelijk zijn, dat ondanks de 5000 jaren, die ons van hen scheiden, wij machteloos in kunstzin zijn, vergeleken met dit volk der oudheid. Geen volk heeft zijne monumenten, wat rust, grootschheid en duurzaamheid betreft, weten te overtreffen. Ten bewijze der duurzaamheid moge getuigen, dat ongeveer ten jare 1600 onzer jaartelling, van den toren van Babel, 2300 jaar voor Chr. gebouwd, op een vierkant grondvlak van 400 M. zijde, nog eene ruïne van 23 M. hoogte aanwezig was. Voorts de opgravingen van Pompeï, van Grieksche monumenten door Schlieman, en in ons land de blootlegging bij lage zee der fundamenten van oude burchten en gebouwen. Eindelijk wijst spr. op de talrijke monumenten in Mesopothamië, nog met slik bedekt, en betreurt het, dat waar jaarlijks millioenen aan het militairisme worden ten offer gebracht, de ontgravingen van deze monumenten, ten voordeele van kunst en wetenschap, om de groote kosten er aan verbonden, achterwege blijven.

Overgaande tot de Grieksche kunst, in Egypte ter school gegaan, kan men ook hier naspeuren hoe de materie der baksteen, behalve voor deze, als terra-cotta, ten dienste der pottenbakkerskunst, in ondergeschikte bouwdeelen verwerkt wordt. Ook de Korynthische orde, in marmer, is waarschijnlijk volgens Semper in navolging der terra-cotta-kunst ontstaan. Daar Griekenland echter in het marmer een bouwmateriaal bij uitnemendheid bezat, welke materie zich volkomen voor kolom en architraaf leende, zoo bleef hier de baksteen natuurlijk eene ondergeschikte plaats innemen. Ook bij de Romeinen is de baksteen het hoofdmateriaal bij uitnemendheid. Zij bouwden utiliteitshalve; bij hun was het grondplan, om aan de behoefte van groote ruimte te voldoen, eene hoofdzaak. Ook gebruikten zij niet de baksteen omdat zij aan dit materiaal hechtten, maar omdat daar, waar groote bouwwerken met spoed moesten tot stand worden gebracht, alle handen konden gebruikt worden. Hieruit laat zich verklaren, waarom meestal de kern der monumentale bouwwerken van baksteen is saamgesteld, welke kern dan met natuurlijken steen bekleed is.

De Romein is van nature constructeur, de Griek kunstenaar. Bij den eerste is naast den krijgsman, de staatsman en wetgever aan het woord, bij den laatste naast den wijsgever de kunstenaar: De Romein bekommert zich minder om het schoon en roept daar waar het noodig is den Griekschen kunstenaar voor versiering der kern te hulp. Vandaar, dat de versiering dikwijls in tegenspraak met de constructie is en de Romeinsche monumenten met spaarzame toepassing van decoratie, menigmaal den meest grootschen indruk maken. Wat echter de constructie betreft, deze hebben zij in hun welfbouw tot eene bijna volmaakte hoogte opgevoerd. Door voortdurende bestudeering, proefnemingen en toetsing aan het reeds bestaande, brengt de Romeinsche bouwkunst het zoover, dat $7\frac{1}{2}$ eeuw na haar ontstaan het Pantheon als meesterstuk van koepelbouw en tevens als bewijs der meesterschap van den constructeur over de te verwerken materie, gebouwd wordt. Wanneer men weet hoe deze koepelbouw 19 eeuwen na den bouw, niëttegenstaande herhaalde aardbevingen, nog geheel ongeschonden tot ons is gekomen, hoe na dien nog slechts een Michel Angelo het heeft gedurfd op de St. Pieterskerk te Rome een koepel van dergelijke afmeting te bouwen, welke echter reeds thans, na ongeveer 250 jaar, door ijzeren banden tegen uitspatting is verzekerd, eerst dan zal het duidelijk zijn, tot welk een hooge trap de Romein zijn welfbouw heeft opgevoerd. Wel heeft nog Brunellesco te Florence een koepel van die afmeting gebouwd, doch deze mist zijn effect even als de meesten die later gebouwd zijn.

Heeft de Griek ons leeren detailleeren, de Romein heeft ons baksteen en zijn waarde leeren kennen. Ware de Romein meer Griek, de Griek meer Romein geweest, zeker zoude eene groote volmaaktheid bereikt zijn.

De heer Peters wijst er op, hoe de Egyptenaren 20 eeuwen noodig hadden eer hun monumenten de volmaaktheid bereikt hadden, hoe een tijdperk van 11 eeuwen het Parthenon der Grieken scheidt van hun Cyclopenmuren, hoe 8 eeuwen noodig waren eer de Romein zijne materie dermate meester was, dat het Pantheon verrees, en eindelijk hoe de Byzantijnsche bouwkunst eerst twee eeuwen na haar ontstaan de »Agia Sophia" daarstelde. Wanneer men dit alles overweegt, en nagaat hoe langzaam de evolutiën op kunstgebied zijn tot stand gekomen, dan vraagt men zich af hoe het mogelijk is, om een nieuwen bouwstijl te verwachten. Eerst dan wanneer wij, Nederlanders, eeuwen zullen gearbeid hebben aan de volmaking onzer baksteen-architektuur, met eene volharding en taai geduld als de Griek aan de volmaking zijner kolom, eerst dan is bij ons het optreden van een Ictinus te verwachten.

Na deze zijdelingsche beschouwing brengt spreker zijne toehoorders in gedachte naar de oevers van den Bosphorus, waar Constantyn de Groote den grondslag van het Byzantijnsche rijk legde. Als Romeinsche keizer had hij begrepen, dat het Westersch Romeinsche rijk ongeneeslijk ziek was, en met den blik, groote mannen alleen eigen, als plaats waar de nieuwe zetel van zijn rijk zoude gevestigd worden, de oevers van den Bosphorus gekozen, waar Constantium, het tegenwoordige Constantinopel verrees. De nieuwe godsdienst, het Christendom, nam hij aan, niet zoozeer uit overtuiging, maar omdat hij deze als een nieuwe bestuurskracht beschouwde. Constantium werd nu de stad waar èn de bouwmeester van het oude Rome èn die van Griekenland samen kwamen en werkten; en geen wonder dus, dat hier de bakermat eener nieuwe kunst, de Byzantijnsche, waarvan ook weder de baksteen en ceramiek de hoofdmaterie uitmaken, gezocht moet worden. De Byzantijnsche bouwmeester, niet tevreden met den koepelvorm op een rond grondvlak, brengt het door voortdurende bestudeering en toepassing zoover, dat de oplossing gevonden is om een koepel op elk willekeurig grondvlak daar te stellen, door middel van het pendentiefgewelf. Terwijl op constructief gebied deze overwinning op de materie behaald was, hadden ook Grieksche en Oostersche invloeden zich doen gevoelen en het terra-cotta en emailwerk, mede de toepassing van glasmozaïek, een hooge trap bereikt. Als gevolg van de vlucht, die de bouwkunst hierdoor genomen had, werd 200 jaren na de stichting van Constantinopel de »Agia Sophia" gebouwd, als het meest grootsche monument waarop het Christendom zich beroemen kan. In dit edele bouwgewrocht, met zijn schoonen en stouten koepel van 35 M. diameter, die eerder schijnt te zweven dan op zijn vier pijlers te rusten, heeft de Byzantijnsche bouwkunst haar meesterstuk geleverd en het religieus karakter tot zijn hoogste uiting gebracht. De Agia Sophia heeft, zoo kan men zeggen, den vorm aan de Romeinsche kunst, de gracie aan de Grieksche ontleend. Hier is getoond wat met de arme materie der baksteen door de menschenhand vermag gemaakt te worden, en zij meer dan eenig ander materiaal niet de hand van den leerling, maar de geniale hand en het oog van den meester vraagt om een kunstwerk voort te brengen. In vergelijking tredende tusschen de Byzantijnsche en Gothische bouwwerken, kan volgens spr. de Gothiek wel stouter, doch geen schooner monumen-

1) Deze bewering laten wij geheel voor rekening van den spreker. Red.

2) Ook deze bewering laten wij voor rekening van den spreker. Red.

ten aanwijzen, en hoe stout de Gothische kerken mogen zijn wat constructie betreft, zoo kan niet ontkend worden, dat hare luchtbogen een onrustig effect maken en het bouwwerk als met een netwerk van stutten is omringd, dat daargesteld is om tegen instorten te beveiligen. Wel heeft, volgens spr., de bouwmeester hieraan slechts half schuld en is gebrek aan ruimte (grondvlak) de hoofdoorzaak, ontstaan door de ommuring der middeneeuwsche steden, uit een oogpunt van kosten en verdediging zoo beknopt mogelijk gehouden.

De heer Peters gaat verder na, hoe het Pantheon te Rome, de Agia Sophia en meerdere monumenten, in goeden staat tot ons zijn gekomen, terwijl zoovele Gothische bouwwerken, onder anderen de Dom te Keulen, reeds in ruïne zijn gevallen en geheele vernieuwing behoefden, om hieruit de conclusie te trekken, hoeverre de baksteenmonumenten in solideteit staan boven die in bergsteen uitgevoerd. Vitrivus heeft gezegd: »de baksteen is eewig;" volgens spreker had de groote schrijver er aan kunnen toevoegen: »en *eenig*."

Alsnu wijst spreker er op, hoe de Byzantijnsche bouwkunst, met welker einde de geschiedenis van de groote constructieve systeemen van baksteen als het ware afgesloten is, haar invloed naar oost en west deed gevoelen. De verwantschap der bouwwerken van centraal Syrië en Byzantium is dan ook duidelijk waar te nemen uit de vele bouwwerken, die daar nog ongeschonden gevonden worden, en dat voor het West Romeinsche rijk ook dezelfde invloeden zich deden gelden, bewijst het paleis door Keizer Diocletianus ongev. 300 jaren na Chr. te Salona, thans Spalato, gebouwd. Theodorik de Groote, Keizer der Gothen, ongev. 500 jaar na Chr. heeft de bouwkunst zeer aangemoedigd en beschermd. Uit een schrijven van dezen aan zijn bouwmeester Aloisius blijkt, hoe hoog hij de beoefenaars van het bouwvak stelde en hoe het ruim betalen van den kunstenaar zijns inziens een hoofdzaak is, opdat deze zonder zorg voor zijn dagelijksch bestaan al zijn krachten aan het hem toevertrouwde kunstwerk zal kunnen wijden. Ravenna, de hoofdstad van zijn rijk, bezit onder meerdere monumenten uit dit tijdperk afkomstig, de geheel in baksteen uitgevoerde S. Vitale, waarvan de waarde bestaat in den eigenaardigen invloed door haar op den baksteenbouw uitgeoefend, zoodat zij zelf kan beschouwd worden als het verbindingsmonument voor onze kunst.

Karel de Groote (ongev. 800 n. Chr.), eveneens een beschermer der kunsten, deed voor den bouw zijner paleizen te Aken, Nijmegen en Groningen, bouwmeesters en werklieden uit Italië komen. Terwijl voor den bouw dier paleizen, die van Theodorik beroofd en gesloopt werden, was ook de kunst der Longobarden, een volksstam in Noord-Italië en door Karel de Groote onderworpen, van gewichtigen invloed. Dit volk, dat een eigen kunstleven had gekend, wist de baksteenbouw tot eene hoogte op te voeren van monumentale kunst. Op Lombardischen bodem was een huwelijk tusschen kunst en materie tot stand gekomen. Ook bij dit volk moet de oorsprong der Bauhütte gezocht worden, en wel bij de bewoners van het eiland Commacini, gelegen in het Comomeer. Deze, meerendeels beoefenaars van het bouwvak en als Maestri Commacini bekend, hadden hunne eigenaardige instellingen — ongeveer overeenkomende met het latere gildewezen — door Karel de Groote met tusschenkomst van den Paus voor zijn rijk bekrachtigd en tot wet verheven. De Maestri en hunne leerlingen werden door het geheele rijk, waar belangrijke bouwwerken moesten worden uitgevoerd, ontboden. De invloed hunner kennis en kunstvormen toont zich nog heden, onder meerdere monumenten aan de open steenen dakgalerijen der St. Gereonkerk te Keulen en in ons land aan de Munsterkerk te Roermond. Gerust mag dan ook worden aangenomen, dat uit de Lombardische kunst, zich de Romaansche kunst ontwikkeld heeft.

Nadat de heer Peters aldus heeft stil gestaan bij de verschillende tijdperken, die de ontwikkeling van den baksteenbouw bij de oude volken heeft doorloopen, en aangetoond welke waarde deze eenvoudige materie heeft voor constructie en versiering, spreekt hij de verwachting uit, dat indien wij, voordeel trekkende van het onschatbare legaat ons door het voorgeslacht nagelaten, met talent, geduld en ernst arbeiden aan de volmaking en toepassing van baksteen, deze materie ons, eer een eeuw zal verstreken zijn, ook de geboorte van een nieuwen bouwstijl zal doen begroeten.

Hiermede eindigde deze hoogst belangrijke bijdrage, hier slechts in zeer korte trekken weêrgegeven, toegelicht door tal van schoone platen en teekeningen, waarop de voornaamste der besproken monumenten geheel of in onderdeelen waren afgebeeld.

De Voorzitter bracht namens de vergadering den geachten spreker een hartelijk woord van dank voor de talentvolle bijdrage, en zeker was dit woord de vertolking der gevoelens van de vele leden, die dezen avond waren opgekomen en met volle belangstelling deze sierlijk voorgedragen lezing hadden gevolgd.

Alvorens de vergadering te sluiten werd nog mededeeling gedaan, dat de heer W. B. van Liefland de leden der Afdeeling op 19 Februari tot een bezoek aan de in aanbouw zijnde gebouwen der Sport-tentoonstelling te Scheveningen uitnoodigd had.

AFDEELING ARNHEM. 17 Februari 1892. Na opening der Vergadering door den Voorzitter, werden; de notulen der vorige vergadering goedgekeurd; zoo ook een kort verslag der Afdeeling over 1891, bestemd voor het Gemeente Verslag. De aanwezige leden werden in het bezit gesteld van een programma voor het te houden Bouwkundig Congres.

De Voorzitter stelde vervolgens eenige photogrammen van gezichten in de Transvaal ter bezichtiging, door den heer Hollenbach, den vroegeren Secretaris der Afdeeling, van daar gezonden.

Hierop kreeg de heer Koorevaar het woord om het een en ander mede te deelen de *St. Janskerk te Gouda.* Deze kerk kan onder de grootste kerken van Europa worden geteld. Zij is lang 117 M., breed 45.70 M. en hoog 24.18 M. Nadat de kerk eerst in 1361, daarna in 1438 en later in 1552 door brand werd vernield, werd in het laatstgenoemde jaar weder zooveel bijeen gebracht, dat zij grooter, en wel in haar tegenwoordige gedaante, kon worden opgebouwd. Het opruimen der puinhoopen geschiedde door de burgerij om niet. Tot opperbouwmeester werd aangesteld Cornelis Frederiksz, die voor al zijn moeite en zorg circa *f* 135.— 'sjaars ontving. Klaas Dirkszoon, oppertimmerman, verdiende *f* 0.45 per dag, evenals de oppermetselaar, terwijl aan de timmerlieden en metselaars *f* 0.30 per dag werd uitbetaald. Lambert Starmann te Zwolle leverde de Bentheimer bloksteenen voor ongeveer *f* 4.40 de M^3. De metselsteenen werden gekocht voor *f* 1.— de 1000: de kalk voor ongeveer *f* 0.50 de 8 H.L.; het lood voor *f* 2.70 de 50 Kg. Het werken in dagloon werd spoedig veranderd in het werken bij aanbesteding, waardoor men spoediger en vooral goedkooper werkte. In 1554 werden de drie hoofdklokken te 's Hertogenbosch gegoten. Hierbij werden nog gevoegd drie kleinere luidklokken en een carillon van 35 klokken, dat drie octaven omvat. Reeds dadelijk strekte zich de zorg van het Goudsche Stadsbestuur uit, om ook nu bij de herstelling van het kerkgebouw in datgene te voorzien, wat dit monument alom vermaard zou doen worden, nl. de geschilderde glazen. Zijn beden om glasgeschenken werden gunstig ontvangen door Koning Philips II van Spanje, de Landvoogdes Margaretha van Parma, Prins Willem I van Oranje, de Heeren Staten van Noord- en Zuid-Holland, de voornaamste steden van Holland en eenige hooggeplaatsten in den lande.

Van de 31 hoofdramen zijn, in den dag gemeten, twee in het kruispand hoog 20.30 M., breed 4.75 M. Twee in den oostmuur van het kruispand hoog 13.58 M., breed 4.85 M. Al de overigen zijn hoog $\pm$ 10 M. en breed 4.85 M. Verder zijn er nog 13 kleinere bij de kap van het koor der kerk, voorstellende den Zaligmaker en zijn twaalf apostelen.

De kunst van glasschilderen, die in het begin van deze eeuw als een verloren gegane kunst was te beschouwen, bereikte in de 16e eeuw haar glanspunt. Aan het hoofd der wereldberoemde glasschilders staan de gebrs. Dirk en Wouter Crabeth. Door hen werden 11 ramen vervaardigd. Voorts worden als makers genoemd Adriaan Gerrit de Vrije, Willem Thybout, Dirk van Zyl, Cornelis Klok en Klaas Jansen. Uit de oorspronkelijke kwitantiën, in het archief der kerkvoogdij blijkt, dat voor dezen kunstvollen arbeid even *f* 6.— per M^2. werd betaald.

Ook het fraaie orgel is een waar kunststuk te noemen. Het werd gebouwd in 1736 en heeft een hoogte van 5 M. bij een breedte van 8.80 M. De vier Jonische zuilen in het front van het oxaal zijn van het kostbaarste marmer, terwijl de muurvlakken met het zuiverste Venetiaansche marmer zijn bezet. Het orgel bevat 52 registers en 3841 pijpen, die allen een buitengewoon krachtig geluid geven.

Na zijne mededeelingen stelde de heer Koorevaar photogrammen der 31 hoofdramen, naar oude teekeningen vervaardigd, ter bezichtiging. Bij elk van deze duidelijke afbeeldingen gaven de daarbij behoorende gedrukte bijzonderheden, als beschrijving der voorstelling, naam van den schenker en vervaardiger enz., nog tal van ophelderingen en inlichtingen.

Aan het slot van den avond bracht de Voorzitter den heer Koorevaar een hartelijk woord van dank, onder ingenomenheid der aanwezigen.

AFDEELING GRONINGEN, 19 Februari 1892. Na lezing en goedkeuring der notulen werd mededeeling gedaan, dat eene missive van de Afd Amsterdam was ingekomen, waarin het verzoek wordt uitgedrukt om de behandeling van vraag II door het Bestuur der Maatschappij gesteld, gezamenlijk te doen plaats hebben. De

heer J. B. Jager was bereid de taak als rapporteur voor de Afdeeling op zich te nemen.

De Voorzitter gaf eene verklaring van eenige electrische werktuigen, die in de vergaderzaal aanwezig waren. De vragen door het Bestuur der Maatschappij gesteld, werden gedeeltelijk beantwoord en besloten deze op te zenden naar het Hoofdbestuur.

AFDEELING AMSTERDAM. 19 Februari 1892. De Voorzitter deelde mede, waarom het Bestuur voor deze vergadering bij uitzondering ook de toegang voor dames had opengesteld. De notulen werden gelezen en goedgekeurd, waarna de heer Mr. N. de Roever, archivaris der stad Amsterdam, een belangrijke voordracht hield, getiteld »Wandelingen door Amsterdam in de 17deeeuw" aan de hand van eenige gravures uit dien tijd door Jacob van Meurs vervaardigd.

Spreker gaf een overzicht van de geschiedenis der stad, van haar oorsprong tot de 17de eeuw, besprak de gebouwen die in dien tijd bestaan hebben, o.a. het slot van de heeren van Amstel, dat moet gestaan hebben waar thans het gesticht Vredenburg gevestigd is op O. Z. Voorburgwal; het openhuis om de graven te ontvangen, genaamd het Keizershof op den hoek van de Gravenstraat, en N. Z. Voorburgwal, en de stichting van de kapel thans ingenomen door de Oude kerk, in de nabijheid van de Warmoesstraat, die haar naam ontleent aan de daar gelegen hebbende Warmoessierstuinen.

De stichting van het Bagijnhof behoorde tot de eerste uitbreiding van Amsterdam.

Spreker, zich verder meer tot de gebouwen bepalende, deelde verschillende bijzonderheden mede over het oude Stadhuis, dat door onvoorzichtigheid door brand vernield is en waarvan na den wederopbouw de toren verzakte; dan over de Oude- en Nieuwekerk en de St. Anthoniespoort, die later wegens den toenemenden goederenhandel tot waag werd gebruikt, waarin de Bestuurderen der gilden het recht hadden bestuursvergaderingen te houden en later door Frederik Ruijsch les werd gegeven in de anatomie.

Door spreker werd herinnerd aan de vermaardheid die van Ruijsch uitging, zoodat Czaar Peter ook van zijn lessen gebruik wilde maken, dat tot verschillende onaangenaamheden aanleiding gaf, daar de Czaar zich ongepast tegenover de lijken gedroeg.

Zeerveel wetenswaardigs deelde spreker mede over de in dien tijd bestaan hebbende schutters vereenigingen en de rechten die zij bezaten, welke door de Spaansche regeering werden ontbonden.

Aangaande voorrechten der schutterijen werden door spreker eenige oudere besproken uit dien tijd, o. a. het recht van het Aalmoezeniershuis om een deel van de opbrengst der bruidskleedjes te eischen. Het Weeshuis en het Oude Mannenhuis hadden het recht op een deel der ontvangsten van een schouwburg.

Naar aanleiding hiervan werd door spreker het tooneel uit dien tijd geschetst, dat zeer eenvoudig was ingericht, daar van decors en costumes geen sprake was, en de tooneelspelers in hun gewone kleeding speelden.

Tot de gebouwen terug komende werden door spr. de kloosters genoemd, welke zeer eenvoudig maar solide gebouwd waren om een binnenplaats, waarbij het kerkhof en het bloem- of kruithof gelegen was. Na de hervorming kwamen de kloosters aan de stad en werden voor de meest uiteenloopende bestemmingen ingericht, hetgeen spr. voor de bouwkunst betreurde, daar in de 17de eeuw geene nieuwe gebouwen zijn gesticht en men wellicht nu nog in deze stad op schoone gebouwen had kunnen wijzen.

Het St. Luciën klooster is thans het Burger Weeshuis, het Margrietenklooster werd tot vleeschhal (waar thans de stadsdrukkerij gevestigd is) het Maria Magdalena klooster tot lombard en het Clarissen klooster, een der laatst gebouwde, werd tot rasphuis ingericht.

Door spr. werd een en ander medegedeeld aangaande het in vroeger tijd geven van geld op pand, en hoe de lombarden werden opgeheven, verder de werking in verschillende stadsinrichtingen waar verschillende personen aan het werk werden gezet, waaraan de gebouwen hun naam aan ontleende. Het St. Cecilia klooster werd ingericht tot Prinsenhof, waar de voornaamste gasten, door de stad ontvangen, werden geherbergd. Voor diegenen welke geen recht op verblijf hadden in dat gebouw, bestond in de Nes op den hoek van de St. Pietersteeg een voorname herberg »De Zwarte Hand" genaamd. De stedelijke regeering bezorgde ook voor niet aan voorname bezoekers der stad nachtverblijf, waartoe aan beide zijden der burgwal een Heeren-Logement verrees.

Het Prinsenhof werd van bestemming veranderd en ingericht tot een gebouw der Admiraliteit.

Aangaande de kloosters werd nog door spreker medegedeeld, dat het St. Ursula klooster tot spinhuis werd ingericht waar vrouwen van slecht gedrag aan het werk werden gezet, en een klooster tot dolhuis waar in dien tijd de gekken voor geld te zien waren.

Het Agnieten klooster werd voor de Doorluchte school, thans nog als Agnieten school bekend, op de O. Z. Voorburgwal bestemd. Spreker bemerkte, dat het jaartal 1631 op het fraaie poortje voor dat gebouw zou doen vermoeden, dat het uit dien tijd was; dit is niet het geval, daar het poortje tot dat jaar gestaan heeft aan de oude stads-timmertuin, gelegen aan het Rokin en Doelenstraat en toen voor de Agnietenschool geplaatst is.

Nog werd over het Leprozenhnis aan den St. Antoniedijk een en ander medegedeeld en herinnerd aan de jaarlijkschen omgang op Koppermaandag, waarbij een collecte voor het gesticht werd gehouden. Een schilderij van Adriaan van Nieuwland, op het Raadhuis thans nog aanwezig, geeft een afbeelding van deze jaarlijksche processie.

Wegens het vergevorderde uur werd spr. genoodzaakt zijn boeiende voordracht te eindigen.

Door den Voorzitter werd ook namens der aanwezigen een woord van dank gericht tot den geachten spr., voor het vele wetenswaardige en de bijzonderheden door hem medegedeeld.

BERICHTEN.

De bouw van den *Stadsschouwburg te Amsterdam*, 20 dezer aanbesteed, is gegund aan de firma D. Cerlijn & Zoon en A. de Haan, voor den som van *f* 526,980.

Des morgens van den 23sten Februari reeds, is men begonnen met het sloopen van de oude fondamenten.

De merkwaardige verzameling oude meubels uit Ned.-Indië, die onlangs het eerst werd tentoongesteld in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, is thans voor een groot gedeelte aan het Kol. Museum te Haarlem tijdelijk in bruikleen afgestaan door de eigenares, mevr. Oosterhoff Neys, te Valkenburg.

Deze meubels, van harde Indische houtsoorten vervaardigd, zooals: echt en onecht ebbenhout, djatie, Borneo'sch en Riouwsch ijzerhout, komen zeer goed uit op de onlangs in het Museum ontvangen Buitenzorgsche matten, vormen een eigenaardige opluistering van de verzameling houtsoorten en leveren een uitstekend bewijs, hoe geschikt de koloniale houtsoorten zijn voor meubel- en beeldsnijwerk.

Zooals reeds gemeld is, werd door de Vereeniging »Arti et Industriæ" besloten, te trachten in het bezit te komen van ontwerpen voor nieuwe postzegels met de beeldtenis van H. M. onze jeugdige Koningin.

De leden der Vereeniging zijn thans uitgenoodigd om ontwerpen in te zenden, vóór 10 Maart a. s.

Slechts door krachtige medewerking van de zijde der leden kan het Bestuur uitvoering geven aan den wensch, om bij de Regeering aan te dringen op het vervangen van de tegenwoordige postzegels door zulke, die de toets der kunstkritiek kunnen doorstaan.

Het gedenkteeken voor G. Semper, dat te Dresden wordt opgericht en waarvoor prof. Joh. Schilling reeds ongeveer een jaar geleden het model voltooide, zal in den aanstaanden zomer worden onthuld. Het standbeeld, dat Semper in de kracht zijns levens voorstelt, en groote actie heeft, is door de nabestaanden van den grooten meester begroet, als voortreffelijk geslaagd te zijn, en zal op de bekende Brühl'sche Terrasse een plaats krijgen naast het gedenkteeken van den Koning van Sachsen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

'S GRAEENHAGE, 19 Februari 1892. Het verbouwen van perceel n°. 5, hoek Gravestraat en Kettingstraat, onder beheer van den architekt W. B. van Liefland. Ingekomen 10 biljetten.

Paardekooper, *f* 10.490; Jac. v. d. Elshoudt Gzn., *f* 10.400; Jac. v. d. Kamp, *f* 10.200; Gebr. Houtman, *f* 8.650; Q. A. Krijnen, *f* 8.640; J. Mathijs, *f* 8.117; J. v. Rossem *f* 8.072; H. v. d. Heemst' *f* 7.590; W. P. Teeuwisse, *f* 7.489; J. P. J. Lorrie, *f* 6.840; gegund.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE

8631

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede

— GLASMOZAIEK —

8632

Zestien Bekrooningen.

8638

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eeredipioma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën:
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de

8633

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

BENNEWITZ & Co.

—— DAMRAK 85 AMSTERDAM. ——

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.—** zullen *franco* worden toegezonden. 8635

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

F. W BRAAT.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

8636

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben.

8639

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

8640

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12.

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 8641

Rietplankenfabriek,
(Syst. GIRAUDI.)

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 8619

Op Dinsdag den 15den Maart 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek BM.

De levering van grindballast ten behoeve der spoorbanen van den voormaligen Nederlandschen Rhijnspoorweg.

De besteding geschiedt volgens § 12 van het bestek.

Het bestek ligt van den 23sten Februari 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.10.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) op den 8sten Maart 1892 des namiddags ten 2 ure.

UTRECHT, den 21sten Februari 1892.

Openbare Aanbesteding.

Door BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *Utrecht* zal, onder nadere goedkeuring van den Gemeenteraad, op Zaterdag den 12den Maart 1892, des namiddags ten één ure, in het openbaar, ten stadhuize worden AANBESTEED:

Het maken van een Beursgebouw en van eene Fruithal met bijkomende werken op het plein Vredenburg te Utrecht

Bestek en teekeningen liggen ter inzage aan het Bureau der Gemeentewerken, Achter Clarenburg, en zijn aldaar, zoomede ten Stadhuize (Afdeeling Financiën) en bij de boekhandelaren VAN TERVEEN & ZOON op franco aanvrage te verkrijgen tegen betaling van **f 5.—** per stel (van 10 teekeningen).

Aanwijzing op het terrein zal geschieden op Maandag 29 Februari e. k., des voormiddags ten elf ure.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Directeur der Gemeentewerken, alwaar ook nog enkele détailteekeningen ter inzage liggen.

UTRECHT, 18 Februari 1892.

De Secretaris der gemeente Utrecht,
DE WATTEVILLE.

8620

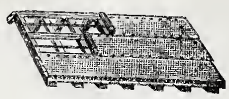
DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRERES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 8621

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door **Asphalteurs.**

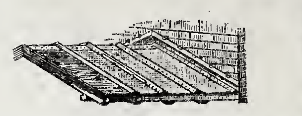
8622 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.

Bekroond op vele tentoonstellingen. Ruim 200 attesten van overheidspersonen en groote firma's. Meer dan 1000 prima referentiën. In Nederland *uitgevoerd:*
Belangrijke bedekkingen voor VAN HOUTEN's CACAOFABRIEKEN te Weesp, enz.

Waterdicht linnen voor bedekking.

FABRIK-MARKE
LUDVIS GENTIUM

DEKKING ZONDER DAKBESCHOT. — BIJ GEBRUIK VAN ROEFLATTEN MET MUURAANSLUITING.

Eenvoudigste houtconstructie met en zonder dakbeschot. Binnenbekleeding van fabrieken, gevelbekleeding, bekleeding der onderzijde van verzinkt ijzeren daken (tegen lekken), enz., enz.

Uitvoering met langjarige garantie, voor duurzaamheid en vuurvastheid. — Monsters en prijscouranten ter beschikking. — Dringende waarschuwing voor namaaksels, als: ANTI-ELEMENTUM, TECTOLIN, enz.

Uitvinder en eenig Fabrikant:

WEBER-FALCKENBERG,
KEULEN en WEENEN.

8623

Depôt en alleenverkoop voor Nederland en Koloniën:
FERD. ENGERS, Amsterdam, 335 Heerengracht.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

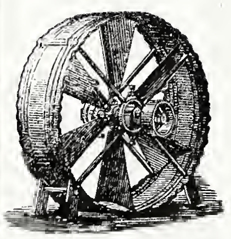
Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8624

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 8625

PORTLAND CEMENT.

PORTLAND-CEMENT-FABRIK vormals LUDW. ROTH. KARLSTADT AM MAIN.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **Ia. PORTLAND CEMENT** in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,
Contractanten der Gemeente Rotterdam, dienst 1892.
tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,
PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 8627

Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.
Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.
Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8628

☞ Zoolang de voorraad strekt, zijn de 16 TEEKENINGEN STADSSCHOUWBURG
☞ per stel à *f* 5.— verkrijgbaar bij de Erven H. van Munster & Zoon,
☞ Heerengracht bij de Hartenstraat 246, Amsterdam

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.
FABRIEK TRADE MARK. **NATUURL. ASPHALT** VAN

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk. Vochtwerend. Ondoordringbaar. Geruischwerend.

PHOTOLITHOGRAPHIE.
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke con-

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden en plaat: Lijkovens en Deposittaires.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Tentoonstelling van Bouwkunst in 1892.

Het Bestuur der Maatschappij vestigt de aandacht van alle belanghebbenden, zoowel leden als niet-leden der Maatschappij, op de aanstaande TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST, waarvan het reglement hieronder wordt openbaar gemaakt.

Vooral dit jaar wordt vertrouwd op eene uitgebreide deelneming aan deze tentoonstelling.

Reglement der Tentoonstelling.

1°. De Tentoonstelling zal geopend worden op Woensdag 25 Mei 1892, en gesloten worden op Zaterdag 18 Juni des namiddags ten 4 ure.

De kunstwerken moeten *vrachtvrij* ingezonden worden vóór 7 Mei a. s., en vergezeld van eene duidelijke omschrijving, aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam, gelijk mede alle brieven de tentoonstelling betreffende.

De naam des vervaardigers en het onderwerp der inzending moeten duidelijk op de keerzijde van elke inzending worden vermeld.

2°. Het Bestuur der Maatschappij benoemt vóór de tentoonstelling een Commissie van toelating, welke besluit omtrent het al of niet toelaten der inzendingen.

Geene werken zullen geplaatst worden zonder schriftelijke toestemming van de vervaardigers.

3°. Tot de tentoonstelling worden toegelaten, ontwerpen voor gebouwen, uitgevoerd binnen de laatste tien jaren, of ontwerpen voor onuitgevoerde gebouwen, waarvan de plannen zijn vervaardigd binnen de laatste zes jaren, onderdeelen daarvan, ontwerpen voor monumenten, voor voorwerpen op het gebied van kunstindustrie en decoratief schilderwerk, schetsen of opmetingen van oude of nieuwe belangrijke bouwwerken, studiën op het gebied van teeken-, schilder- en boetseerkunst, en, zoo de plaatsruimte het toelaat, uitgevoerd beeldhouwwerk, en wat het Bestuur verder ter opluistering noodig oordeelt.

4°. De teekeningen, van een *uitgevoerd* ontwerp, zoowel van bouwkundigen als van kunstindustrieelen aard, moeten zoo mogelijk verzegeld zijn van een photografische afbeelding, genomen naar het uitgevoerd werk.

Afzonderlijke photografische afbeeldingen van uitgevoerde bouwwerken moeten van plattegronden, op kleine schaal geteekend, verzegeld zijn.

5°. Teekeningen, enz. mogen niet *opgerold* voor de tentoonstelling worden ingezonden; teekeningen die niet op zwaar papier zijn uitgevoerd, moeten op carton geplakt worden ingezonden. Photographiën moeten van een lijst of passe-partout voorzien zijn.

6°. Ieder inzender heeft het recht meer dan één ontwerp in te zenden.

Het Bestuur behoudt zich echter het recht voor, om in overleg met de Commissie van toelating, en bij mogelijke toezending van een grooter aantal kunstwerken dan waarvoor plaatsruimte beschikbaar is, eene keuze uit de inzendingen te doen.

7°. Die werken, welke voor het belang der tentoonstelling niet genoegzaam geschikt worden geacht, zullen niet worden geplaatst en onder geheimhouding aan de opgegeven adressen worden teruggezonden.

8°. Geplaatste werken zullen niet vóór de sluiting der tentoonstelling worden teruggezonden; het Bestuur heeft echter het recht in bijzondere gevallen van deze bepaling af te wijken.

9°. Het Bestuur looft twee zilveren medailles uit, geslagen op den stempel der Maatschappij, een voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een *uitgevoerd* bouwwerk, en een voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een *onuitgevoerd* bouwwerk, voorts eene bronzen medaille voor de beste en daartoe waardig gekeurde teekening van een bestaand oud Nederlandsch gebouw.

10°. De inzendingen van leden der Maatschappij worden kosteloos teruggezonden aan de opgegeven adressen binnenslands, en tot aan de grenzen voor buitenlands wonende leden.

Namens het Bestuur:

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

CREMATORIA

Door D. E. C. KNUTTEL.

Nu het vermoedelijk niet lang meer noodig zal wezen, dat Nederlanders, die de lichamen hunner nabestaanden niet aan een weerzinwekkend proces willen overgeven, deze naar Gotha vervoeren, daar ook Nederland weldra een crematorium rijk zal zijn, is het m. i. het juiste oogenblik, omtrent die gebouwen iets mede te deelen.

De geschiedenis der crematoria is ongeveer een eeuw oud — wanneer wij ons bepalen bij de lijkverbranding in, naar onze inzichten, beschaafden vorm, en ons niet inlaten met de overigens zeer interessante geschiedenis van de brandstapels en de lijkplechtigheden bij verschillende volken uit ouden en nieuweren tijd.

De eerste Fransche Republiek, brekende met de zoo vaak tot sleurgeest voerenden eerbied voor het bestaande, alleen omdat het bestaat, was er juist de macht voor om ook verandering te brengen in de behandeling der gestorvenen. Daarenboven, alles wat aan de republieken der ouden herinnerde vond bijval, — geen wonder, dat ook de lijkverbranding weldra aanhangers had, aanhangers die toonden het ernstig met de zaak te meenen.

In de zitting van den Centralen Raad van het Dep. de la Seine van 14 Florial van het jaar VII, werd een project aangenomen van den citoyen Cambry, regelende de lijkbezorging. Dit ontwerp is uit een historisch oogpunt de mededeeling waard, terwijl vooral de geprojecteerde gebouwen onze aandacht vragen. Aan het in genoemden raad uitgebrachte rapport, ontleenen wij het volgende:

„Het doodenveld moet zeer hoog en zeer luchtig gelegen zijn. (Men scheen toenmaals op dit punt meer hygienische denkbeelden te hebben dan tegenwoordig). Montmartre voldoet aan deze eischen.

Tien hectaren zullen worden verkregen, waaromheen een muur zal worden opgericht, 81 cM. dik en 3.90 M. hoog, waarin nissen uit te sparen, ter bewaring der urnen (columbaria)".

Vier groote poorten, gewijd aan de kindsheid, de jeugd, den mannelijken leeftijd en den ouderdom, zouden toegang geven tot het terrein, en langs vier wegen voeren tot het hoofdgebouw („image du dernier terme de la vie"), bestaande in een piramide van 28 M. zijde aan den voet, en bekroond door een drievoet. Deze piramide zou inwendig zoodanig zijn ingericht, dat de lijkverbranding kon plaats hebben, zonder dat het publiek er iets van bemerkte. De ovens, aangebracht in de hoeken der piramide, waren zóó geconstrueerd, dat vermenging van asch niet kon plaats hebben. In het midden der piramide zou plaats zijn voor de asch van groote mannen, die zich hadden opgeofferd voor het vaderland.

„In de gemeente zelve zouden vier andere gebouwen (dépositaires) fig. 1*a*, 1*b*, 2*a*, 2*b*, worden opgericht, waar de lijken zouden worden nedergelegd op marmeren tafels, om van daar des avonds door den lijkwagen naar het „champ de repos" te worden gevoerd. De vorm dezer gebouwen komt overeen met de bestemming. Een drievoet, kandelaars en eenige lichte ornamenten vormen de versiering; op den drievoet worden voortdurend welriekende kruiden gebrand."

Het ontwerp geeft verder de regelen der lijkstatie enz. aan, welke wij hier kunnen overslaan.

Geheel op dit ontwerp gebaseerd, was het besluit van den Departementalen Raad der Seine, waarbij èn de inrichting van het *champ de repos*, èn het bouwen der vier *dépositaires* werden vastgesteld, èn de geheele zaak tot in kleinigheden geregeld, o. a. in dien zin, dat de nabestaanden van de overledenen de keus zouden hebben tusschen verbranden of begraven der lijken. Tot de uitvoering genaderd, deed de 18e Brumaire, met den Centralen Raad ook diens schepping van het tooneel verdwijnen.

De lijkverbranding bleef toen langen tijd rusten, tot van uit Italië een beweging ten gunste er van zich over de geheele beschaafde wereld deed gevoelen, welke steeds in kracht toeneemt. Was het Italië geweest, waar het eerste pleidooi voor de crematie was gehouden (Abbate Scipion Piattoli. *Saggio intorno al luogo del seppellimento.* Modena 1774), was het Italië geweest waar Byron in 1822 het lijk van Shelley deed verteeren door het vuur, — Italië gaf ook den stoot aan wat Dr. Pini „la Renaissance de la Crémation" noemt. Was op het geneeskundig congres te Florence in 1869 de wenschelijkheid der crematie aangenomen, de verbranding nabij dezelfde stad in 1870 van het lijk van den Radjah van Kelapore deed duidelijk de noodzakelijkheid in het licht treden van een andere wijze van verbranden, dan die op brandstapels, even langzaam en onwelriekend als kostbaar. Polli, Clerecetti, Gorini, Brunetti enz. zijn de namen van de Italiannsche geleerden, die met volharding de lijkverbranding tot een onderwerp van studie maakten, en Gorini's oven is nog op dit oogenblik een der meest toegepaste, hoewel de latere ovens van Siemens, Bourry, Klingenstierna e. a. naar veler opvatting aanmerkelijke voordeelen vertoonen.

Het eerste crematorium werd te Milaan gebouwd, van de gelden daartoe door Albert Keller beschikbaar gesteld. De oven van Polli-Clerecetti vond hier toepassing. Bij dit systeem is het lichtgas de brandstof. De toestel heeft den vorm van een antieken sarkofaag (fig. 3) uit vuurvasten steen geconstrueerd; de eigenlijke oven is niet in contact met de wanden van den sarcofaag en tusschen beiden gaat voortdurend een luchtstroom, zoodat de toestel uitwendig koel blijft en de omstanders de ontwikkelde warmte niet bemerken. De eigenlijke verbrandingskamer is binnenwerks 60 cM. breed; hierin ligt een rooster, 1.80 M. bij 0.53 M., en lager een plaat, om de asch op te vangen. — 217 gasvlammen (180 onder den rooster en 37 langs de wanden) leveren de warmte, welke in de verbrandingskamer een temperatuur van 1100° C. doet ontstaan. Openingen, met glas gesloten, geven gelegenheid het verbrandingsproces na te gaan.

Welke schoone resultaten deze oven in den aanvang moge beloofd hebben, in de praktijk voldeed zij niet, en na een drietal crematies werd zij niet meer gebruikt; de groote kosten aan elke verbranding verbonden, gaven mede aanleiding tot toepassing van een ander systeem.

De vele ovens welke zijn uitgedacht, zal ik hier niet allen beschrijven, daar zij in hoofdzaak terug te brengen zijn tot twee stelsels, ieder voor zich belichaamd in de ovens van Gorini of Siemens.

Bij het eene stelsel (Gorini) wordt het lijk in directe aanraking gebracht met de verbrandingsproducten op den vuurhaard ontwikkeld; de vlam zelf raakt het lichaam aan. Hier hebben wij derhalve de eigenlijke verbranding door vuur, den meer primitieven vorm. Het tweede stelsel is dat der regeneratief-ovens, waar de ontleding van het lijk geschiedt, of juister gezegd bespoedigd wordt door verhitte lucht in een vooraf tot hooge temperatuur gebrachte ruimte.

Oven van Gorini. (fig. 4*a, b, c.*)

Hierbij onderscheidt men de volgende onderdeelen: A is de vuurhaard, C de crematieruimte 1 M. hooger gelegen, F de schoorsteenmond, G de lokhaard en H de schoorsteen. In de wanden der crematieruimte zijn kijkgaten aangebracht, om het verbrandingsproces te controleeren.

Zoodra het lijk in de crematieruimte gebracht is, wordt de lokhaard aangestoken, welke de trekking moet bevorderen, en tevens tot taak heeft de organische stoffen, die door de verbrandingsproducten worden medegevoerd, te verbranden vóór zij door den schoorsteen ontsnappen. Na 3 à 4 minuten steekt men het hout op den vuurhaard aan. De ontwikkelde vlammen omgeven het lijk, dat met het hoofd naar den vuurhaard gekeerd, op een rooster is geplaatst, en verteren het tot asch, voor de ontleding van de lagere gedeelten tevens de gassen benuttigend uit de hoogere deelen ontwikkeld; de temperatuur stijgt daarbij tot 600 à 700° C.

De verbranding vordert hoogstens 2 uren en vereischt slechts 100 à 150 Kg. hout en eenige Kg. steenkool.

Oven van Siemens. (fig. 5 *a—b.*)

Deze bestaat in hoofdzaak uit een *vuurhaard*, waar, door het verbranden van cokes of steenkool, kooloxydegas ontwikkeld wordt; dit wordt door *kanalen* A A geleid naar den *regenerator* B, een overwelfde ruimte, waarin vuurvast metselwerk zoodanig is aangebracht, dat een groote oppervlakte verkregen wordt tot opnemen en later afgeven van warmte. Hierin wordt het ontwikkelde gas, met *atmosferische* lucht vermengd, verbrand; de toevoer, zoo van lucht als van gas, kan door schuiven geregeld worden. De verbrandingsprodukten gaan vervolgens door de *crematieruimte* C, van vuurvasten steen vervaardigd en met een dito rooster voorzien, en daarna door de trechtervormige *aschruimte* D naar den schoorsteen; zoodra de regenerator witgloeiend en de crematieruimte roodgloeiend is, kan de crematie aanvangen. Het lijk wordt in de daarvoor bestemde ruimte gebracht, de toevoer van het kooloxyde-gas gestaakt en uitsluitend dampkringslucht tot den regenerator gevoerd. Deze lucht neemt de hooge temperatuur van die ruimte aan, en stroomt door de crematieruimte, omgeeft het lijk geheel en doet dit zeer snel ontleden, niets teruglatend dan de asch, welke naar beneden valt en in een daartoe geplaatst kistje wordt opgevangen. Kijkgaten veroorloven ook hier het verbrandingsproces te controleeren.

Deze oven, ook te Gotha in toepassing gebracht, heeft de volgende gebreken:

de versche lucht in den regenerator stroomend, koelt dezen te veel af, waardoor het proces langer duurt;

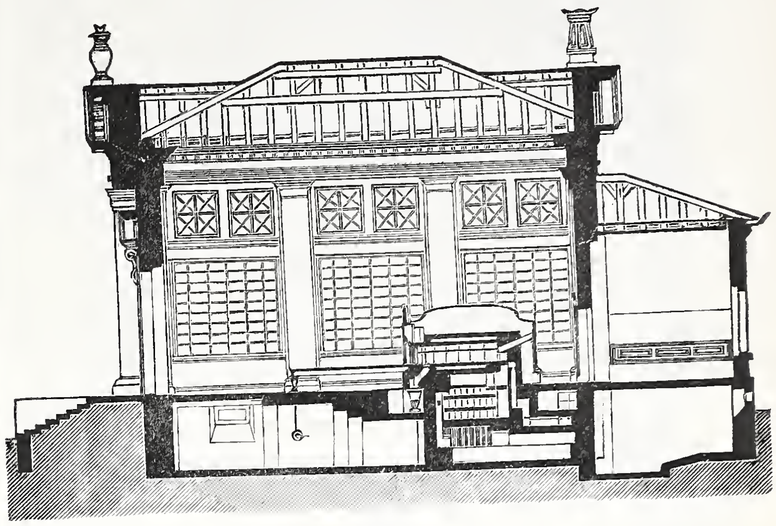
de kosten eener crematie zijn te hoog;

daar de weg naar den afvoerschoorsteen door het aschbekken gaat, bestaat de mogelijkheid, dat fijne aschdeeltjes worden meêgevoerd.

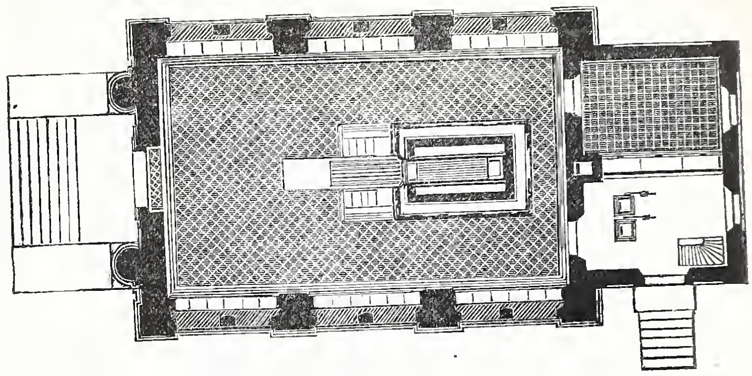
Oven van Bourry.

De ingenieur Bourry heeft aan den oven van Siemens bovengenoemde bezwaren ontnomen. Bij dit stelsel wordt, ook nadat het lijk in de crematieruimte gebracht is, kooloxyde-gas aangevoerd, nu echter niet meer *door*, doch *om* die ruimte, terwijl het voorts op zijn verderen weg een groot deel van zijn hitte afstaat aan de versche koude lucht, die in den regenerator wordt gevoerd. De afkoeling wordt hier dus grootendeels voorkomen, terwijl de ontwikkelde hitte beter wordt benuttigd. Hierdoor wordt het geheele proces goedkooper en sneller. Voor elke crematie wordt te Zürich 1000 Kg. cokes verbruikt.

Dit stelsel, te Zürich toegepast en ook voor Manchester gekozen, is insgelijks dat, hetwelk in het te bouwen crematorium te Hilversum zal worden gevolgd. In de begrooting werd voor den ovenbouw uitgetrokken *f* 4200.—

Doorsnede.

Plattegrond.

Crematorium te Zürich. Oven van Bourry.

Oven van Klingenstierna.

De bezwaren aan den oven van Siemens verbonden, meerdere wijzigingen ontstaan. Behalve vele anderen, hebben vooral die van Guzzi en die van Klingenstierna in de latere jaren bekendheid verkregen. Beide ovens trachten de voordeelen der twee stelsels te vereenigen, en tevens goedkoope exploitatie te bereiken.

Bij den oven van Klingenstierna wordt in A gestookt; de verbrandingsproducten komen in B, vermengen zich hier met de versche warme lucht, welke bij C ingevoerd door de buizen I naar de ruimte D stroomt, en vervolgens door de sluitbare opening N, B bereiken.

De gewenschte warmtegraad van de gassen, welke uit B in de crematieruimte F stroomen, wordt verkregen door de verhouding te regelen tusschen de ± 1000° warme gassen uit A en de ± 400° warme lucht uit D; de meerdere of mindere toestrooming in deze regelt men door de kleppen O en N. De heete gassen in de crematieruimte stroomend, bewerken de verbranding van het lijk en dalen door G naar den lokhaard H; hier wordt versche lucht toegevoerd en heeft de totale verbranding zoo van den rook als van de nog overgebleven onzuiverheden plaats. De warme gassen vinden door de verwarmingskamer K hun weg naar L en zoo naar den schoorsteen, daarbij de versche lucht, uit C door de buizen I stroomend, verwarmend.

De versche lucht stroomt naar de opening C door (op de teekening niet aangegeven) spouwen in de muren, welke inrichting het voordeel heeft, dat de buitenmuren geheel koel blijven en de omstanders dus zelfs door geen

afstralende warmte uitwendig iets van het binnen voortgaande proces bemerken.

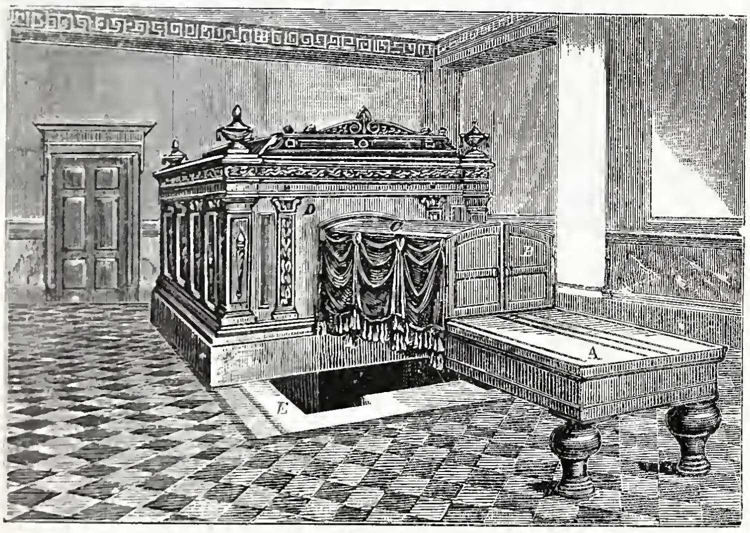
De voorwarming geschiedt hier in $1\frac{1}{2}$ à 2 uur, wat natuurlijk een brandstofbesparing is, vergeleken bij de zuivere heetelucht-ovens waar gedurende 4 à 8 uur vóór de eigenlijke verbranding moet verwarmd worden, vooral van beteekenis zoolang de lijkverbranding nog niet zoo algemeen is, dat in iederen oven eenige lijken na elkander verbrand worden, en de oven dus voor iedere verbranding afzonderlijk op temperatuur moet gebracht worden.

Deze oven is o. a. toegepast te Heidelberg.

Waar bij de inrichting van een lijkoven vooral er op moet worden gelet, dat de plechtigheid voor de omstanders niets aanstootelijks hebbe, is de wijze waarop de kist in den oven wordt gebracht van groot belang.

Te Gotha is de geheele oven in de kelderruimte geplaatst; de kist daalt als in een graf en wordt, beneden gekomen, in den oven gebracht; de geheele beweging geschiedt door een vernuftige machinerie.

Te Zürich wordt de kist op een verhevenheid geplaatst, en door een in den kelder aangebracht mechaniek op onzichtbare wijze in de crematieruimte geschoven. Beide

Crematiezaal te Zürich.

inrichtingen zijn aan te bevelen, en vormen een groot contrast met de stuitende handeling welke te Parijs gevolgd wordt, waar de kist op de ver vooruit stekende armen van een wagen geplaatst, ten aanschouwe van de omstanders in de rood-gloeiende crematieruimte wordt gereden.

Was de eerste oven van Polli, naar een afbeelding in *A. Cadet. „Crémation”* te oordeelen, in de open lucht geplaatst, een dergelijke inrichting behoort natuurlijk in een gebouw, en zoolang alle gevoel nog niet uit het menschenhart verdwenen is, zal men een gebouw wenschen, passend voor de droeve plechtigheid Evenals een kerkhof, zal dit geen weerzinwekkenden, kouden indruk maken (als onze meeste begraafplaatsen), werkelijk een *hof* behoort te wezen, en geen met zerken geplaveide vlakte, zoo moet een crematiegebouw meer zijn dan een schuur of loods, waar men lijken verbrandt. De handeling, welke hier plaats heeft, is meer dan een chemisch proces alleen, en het gebouw moet met den ernst van hen, die hier een plechtigheid komen bijwonen, in overeenstemming zijn.

Wanneer wij die gevallen uitsluiten, waar geldgebrek blijkbaar tot den meest eenvoudigen bouw genoodzaakt heeft, is het niet onbelangrijk te zien, hoe men van de meest afwijkende vormen heeft gebruik gemaakt, hoe men gezocht en getast heeft, om uitdrukking te geven aan de bestemming van het gebouw, in onze eclectische periode geen wonder.

In Italië koos men klassieke vormen. De eerste „temple crématoire” te Milaan, was een open zuilenhal, op hoog stylobaat; in het midden stond de in fig. 1 afgebeelde sarcofaagvormige oven van Polli-Clerecetti, waarin 22 Jan. 1876 de eerste verbranding plaats had, en wel van het lijk van Albert Keller, den stichter van den tempel. Dit gebouw werd later aanmerkelijk uitgebreid, van receptie- en lijkverbrandingskamers voorzien, doch de strenge monumentale vorm bleef behouden. Charles Maciachini was de architekt van het gebouw.

In Engeland, ik behoef het nauwelijks te zeggen, koos men de Gothiek. Voor velen ligt er misschien iets bevredigends in, dat de plaats, waar men van het overschot zijner dierbaren afscheid neemt een kerk gelijkt; mij komt het voor, dat een dergelijke moderne zaak een andere wijze van uitdrukking vraagt.

Crematorium te Woking.

Reeds de ontwerpers der plannen uit de dagen der eerste Fransche Republiek gevoelden zich geïnspireerd door de piramidevormige grafmonumenten der ouden, en zochten deze in overeenstemming te brengen met de eischen van den nieuweren tijd (fig. 1). De „tempel” welke in 1882 op het kerkhof van Campo Varano te Rome verrees, heeft ongeveer hetzelfde karakter. Ernstig en zwaar schijnen deze gebouwen den ingang naar het doodenrijk te symboliseeren, maar hartverheffend zijn zij niet.

Crematorium te Stokholm.

LIJKOVENS en DEPOSITAIRES

Fig. 1b

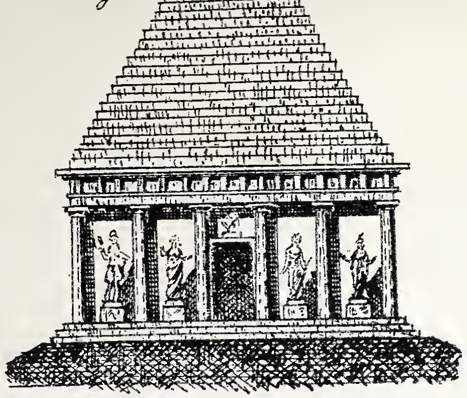

Fig. 1a

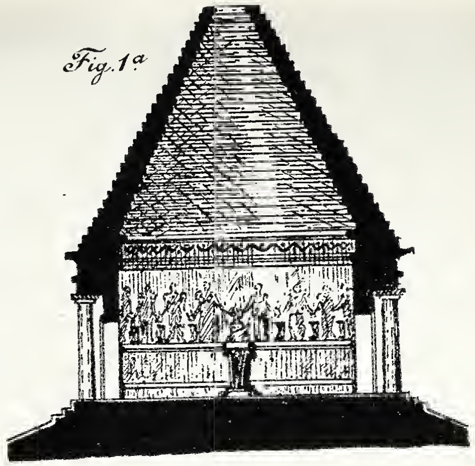

Fig. 4a

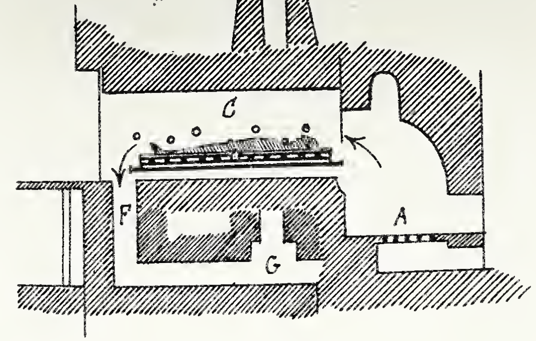

Fig. 3.

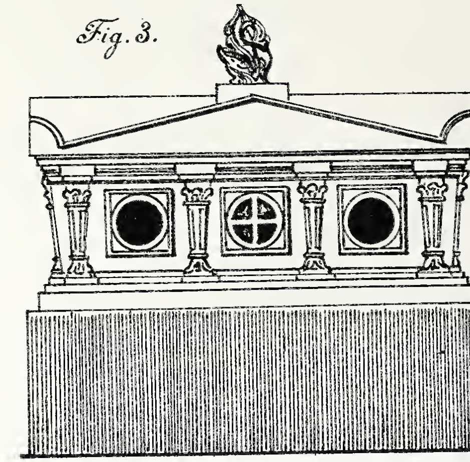

Fig. 2a

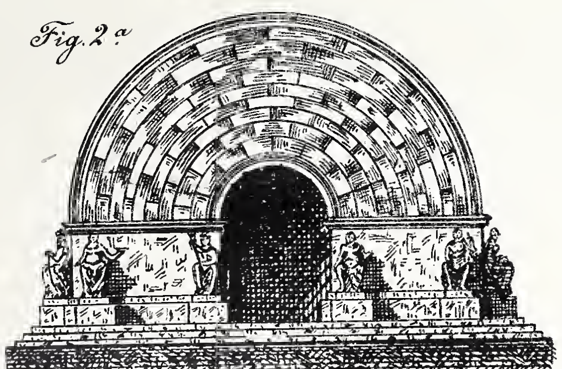

Fig. 4c

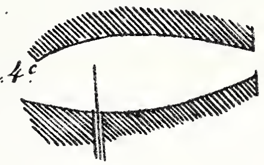

Fig. 4b

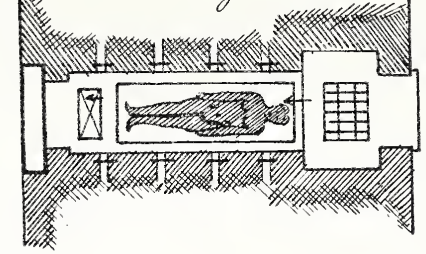

Fig. 2b

Fig. 5a

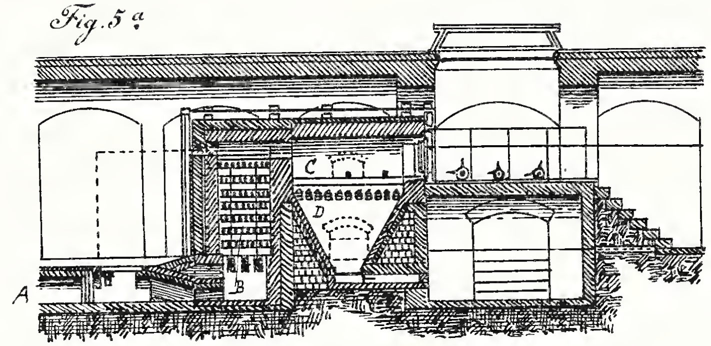

Fig. 5b

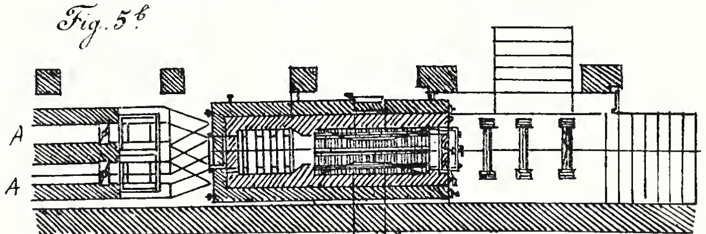
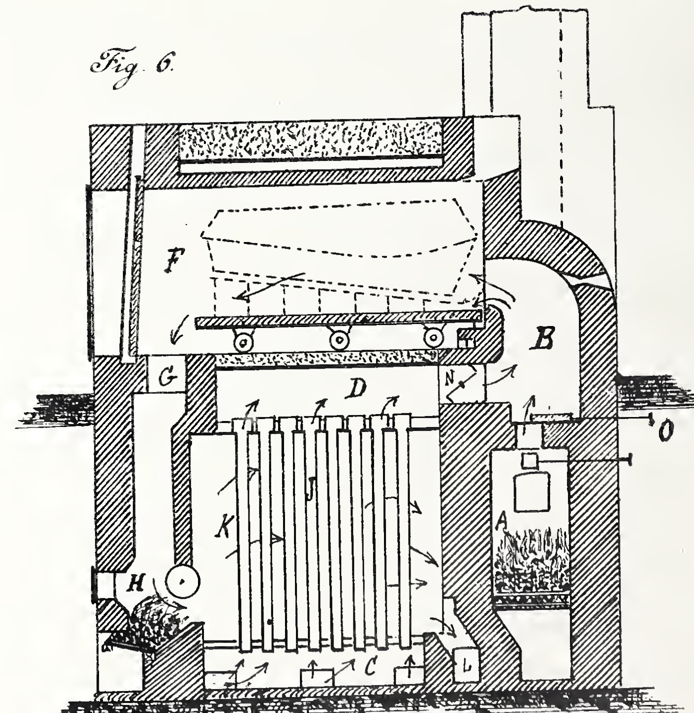

Fig. 6.

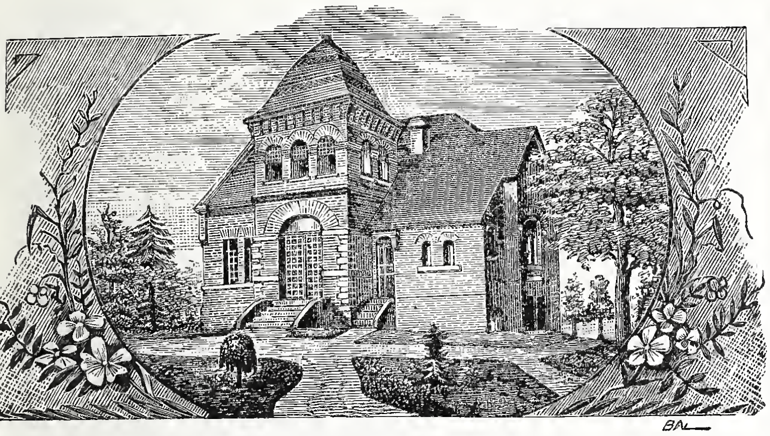

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

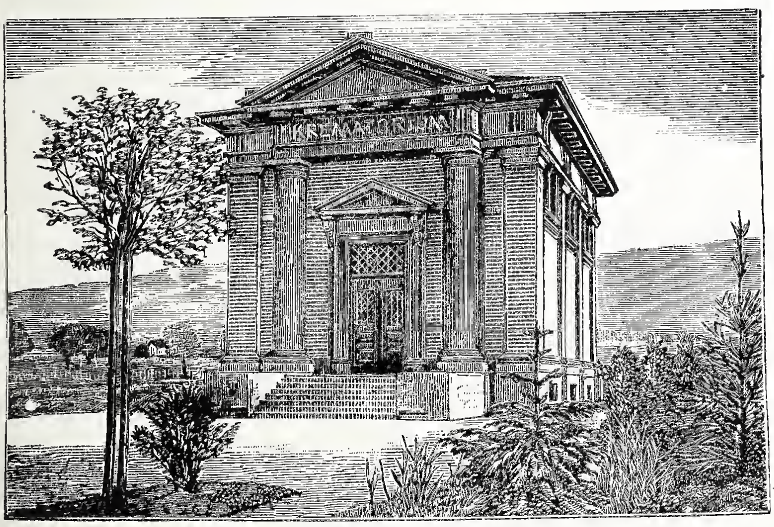
De architekt V. Karlson, die het ontwerp voor Stokholm maakte, werd ook door de antieke grafmonumenten geïnspireerd, doch van navolging daarvan is bij hem geen sprake. Op uitnemende wijze weet hij het denkbeeld te gebruiken tot het scheppen van iets geheel nieuws, een edel, ernstig gebouw, dat volkomen uitdrukking geeft aan zijn bestemming. Het komt mij voor, dat vooral de zijgevel (meer nog dan de hier afgebeelde voorgevel) de oplossing geeft van het vraagstuk...... mits men uit een ruime beurs bouwt; de hooge overwelfde zalen met in steen uitgevoerde piramidale afdekking, zullen de krachten der meeste vereenigingen voor lijkverbranding wel overschrijden.

In Amerika, waar evenals in Italië reeds vele crematoria verrezen zijn, heeft men ongeveer alle stijlen toegepast zonder, voor zoover mij bekend is, er in geslaagd te zijn iets tot stand te brengen, dat zich boven het middelmatige verheft.

Crematorium te Detroit. (Michigan).

Het crematorium te Gotha is in Italiaansche renaissance stijl gebouwd, met open colonnades aan den voorgevel tot columbarium ingericht; dat te Zürich is in den geest der laat-Dorische tempels.

Crematorium te Zürich.

Bij sommige crematoria is getracht den schoorsteen in de architectuur op te nemen, soms daarvan een toren te maken, wat zeker zeer oneigenlijk mag heeten. Te Cremona schijnt het gelukt een inderdaad zeer monumentalen schoorsteen te bouwen, met een goed gedachte beeldengroep aan den voet.

Wat het inwendige aangaat, het ligt voor de hand, dat het meeste gewicht gelegd moet worden op de crematiezaal, waar plechtigheden kunnen worden verricht, toespraken gehouden enz., en waar de nabestaanden de kist voor altijd zien verdwijnen in het vredig bewustzijn, dat het overschot der geliefden onttrokken wordt aan weerzinwekkende processen in 's aardrijks schoot. In overeenstemming met deze plechtigheden dient de zaal ernstig maar vriendelijk behandeld te zijn; door de vensters hoog te plaatsen, of het licht te doen invallen uit den trommel van een koepeldak, moet men zich in de zaal als onttrokken gevoelen aan de drukke wereld daar buiten.

Doch naast deze zaal zijn andere vertrekken noodig. Behalve die voor den dienst, moet men zorgen voor een receptiezaal, een columbarium en een kamer, waar desgevorderd de schouwing van het lijk kan geschieden. In het bestaande ontwerp van Hilversum is geen receptiekamer opgenomen, doch m. i. is deze een onmisbare ruimte. Is zij gewenscht op onze gewone kerkhoven, hoeveel meer hier, waar, zoolang niet iedere gemeente haar eigen crematorium bezit, de nabestaanden en vrienden van verschillende plaatsen moeten samenkomen. Men mag men niet noodzaken zich òf in een koffiehuis te verzamelen, òf in de crematiezaal de preparatieven, het stellen van de kist op de estrade enz. bij te wonen.

In meerdere crematoria wordt deze receptiekamer dan ook aangetroffen (Milaan, Varese, Brescia, enz.); te Milaan geschieden daarin tevens de verschillende plechtigheden, welke in de meeste andere gebouwen in de crematiezaal plaats hebben; naar de plattegrondteekeningen te oordeelen ontbreekt deze zaal ook te Zürich niet, en zijn te Stokholm er zelfs twee aangebracht.

Het derde voorname vertrek is de bewaarplaats der urnen. Dit vraagstuk is zeer verschillend opgelost. Te Milaan zijn aan de beide vleugels van het gebouw cineraria gebouwd; te Gotha vindt men een ruime urnenhal in het midden van het gebouw, en te Stokholm zijn nissen in de wanden der groote zaal gespaard. Tegen dit laatste is, dunkt mij, weinig bezwaar, vooral wanneer ook dit onderdeel zoo monumentaal wordt opgelost als door architekt Karlson. Men heeft het voordeel, dat de eerste bouw compacter, ergo goedkooper kan wezen, terwijl later naar behoefte afzonderlijke columbaria gebouwd kunnen worden, die geheel vrijstaan of met het hoofdgebouw één geheel uitmaken. Bij het te Hilversum uit te voeren crematorium zijn langs de beide zijden der gekoepelde crematiezaal lage, lange en smalle columbaria ontworpen.

De verdere ruimten zijn meer voor den dienst bestemd en vereischen hier geen bespreking.

Wij kunnen hier dus van het zeker actueele onderwerp afstappen, doch niet dan na dank gebracht te hebben aan den heer J. J. Perk, secretaris der Vereeniging voor Lijkverbranding, die zoo welwillend was, naast veel lectuur, mij ook de clichés voor de hier bijgevoegde tekstfiguren te willen afstaan.

In een bouwkundig blad is het de plaats niet de voor- en nadeelen der lijkverbranding in algemeenen zin te behandelen, waarbij zoovele godsdienstige en juridische beschouwingen zich doen gelden; doch wel mag er, geloof ik, hier op gewezen worden, hoe de hygiène deze behandeling der lijken dringend vraagt, en hoe onze schoonheidszin meer moet bevredigd worden door plechtigheden in een passend gebouw, dan door die, volvoerd op onæsthetische kerkhoven, veelal nog gehinderd door de weêrs-omstandigheden en daardoor gewoonlijk een killen, onbevredigenden indruk achterlatend.

Leiden, Jan. 1892.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 25 Februari 1892. Voor de kunstbeschouwing waren door de heeren van Ruijven en Jesse afgestaan de teekeningen van den schouwburg te Amsterdam en van het station te 's Gravenhage. De voorwerpen op kunstindustrieelgebied, die door den heer Reinke waren afgestaan, bestonden uit een kast, een tafel, een wandkastje en een étagère.

De heer Jesse bracht namens den heer Lancel rapport over deze voorwerpen uit.

De volgende vragen werden behandeld: vraag IV, rapporteurs de heeren v. Lith en de Wilde; vraag V, rapporteurs de heeren van Achterberg en van Driel; vraag VIII, rapporteurs de heeren van Ruijven, Splinter en Planjer; vraag IX, rapporteurs de heeren Lancel en Sluis.

De rapporten lokten nog al discussie uit, doch werden goedgekeurd. De voorzitter bracht den dank der vergadering aan de verschillende Commissiën van beantwoording.

De heer van Ruijven hield daarna een bijdrage over het droogmaken van ondergeloopen kelders, door middel der waterleiding, die hij gaarne door proeven zou hebben opgehelderd. Een injecteur wordt daarvoor met een slang in verbinding met de waterkraan gebracht.

De heer de Vries noodigde de leden uit, in zijn magazijn den toestel op den volgenden dag te zien werken.

Wegens het vergevorderde uur kon een vraag uit de bus niet behandeld worden; nog werden de volgende mededeelingen gedaan.

1°. een dringende uitnoodiging aan de leden, en in hoofdzaak aan de niet-leden, tot bijwoning van het congres in Mei a. s.

2°. dat in de maand December gelegenheid zal zijn om in den Haag proeven af te leggen van bekwaamheid in 5 ambachten, voor meester en gezel. Programma's, ter tafel aanwezig, werden aan de bazen uitgereikt, met het verzoek die in hun werkplaats op te hangen.

Na de gebruikelijke rondvraag sloot de voorzitter de vergadering.

Tot toelichting diene, dat den volgenden dag eenige leden zich naar het magazijn van den heer de Vries begaven om zich van het welslagen den proef, of de injecteur aan het doel beantwoordt, te overtuigen. Tot aller leedwezen werd geconstateerd, dat hoewel de proef gelukte, wel meer dan tienmaal zooveel water noodig was uit de waterleiding, dan hetgeen verplaatst moest worden, zoodat de injecteur niet is aan te bevelen. De heer de Vries deelde mede, dat hij zou trachten een verbeterden injecteur te vervaardigen, die minder waterverbruik noodig maakte.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'SGRAVENHAGE, 2 Maart 1892. Na opening dezer vergadering werd de heer P. du Rieu Fzn, bouwkundig ingenieur te 's Gravenhage, na ballotage als lid der Vereeniging aangenomen.

Mededeeling werd gedaan, dat de heeren W. B. van Liefland, J. A. Houtman en B. L. Vogels Dolhain, als donateurs der Vereeniging waren toegetreden.

Na behandeling van eenige ingekomen stukken verkreeg de heer J. Brouwers het woord, tot voortzetting zijner voordracht over de droogmaking der Zuiderzee. Op onderhoudende wijze, evenals dit door spreker op de vorige vergadering geschiedde, werd door hem dit belangrijke onderwerp vervolgd en oogstte hij na eindiging hiervan den dank der vergadering in.

De teekeningen van den nieuwen schouwburg te Amsterdam vormden de kunstbeschouwing.

De heer J. H. Peppink had een nieuw soort deurdringer, systeem Meteor, ter bezichtiging gesteld, welke zeer de aandacht trok.

BERICHTEN.

Eene belangrijke beslissing is voor de bureel-ambtenaren van den Waterstaat genomen. Werden zij in het voorgaande jaar in eene vaste betrekking gebracht, thans is beslist, dat de vroegere dienstjaren voor hun pensioen zullen medetellen.

Ook aan de opzichters van den Waterstaat zal waarschijnlijk een kleine bijdrage worden gegeven voor het houden van hun bureau aan huis. Vooral voor hen, die in groote steden wonen, is eene kleine tegemoetkoming in de hooge huishuren wenschelijk en billijk, daar zij een flink vertrek voor bureau en berging van hun archief noodig hebben.

Het tooneel van den nieuwen Stadsschouwburg te Amsterdam, zal worden ingericht volgens de aanwijzingen van den zeer bekenden tooneeltechnicus, den heer Lautenschläger uit München, bekend door zijne inrichtingen van het tooneel van Oberammergau, den hofschouwburg te Weenen, den schouwburg te Frankfurt en het Shakespeare-tooneel te München.

Eene beschrijving van dit laatste is in een der vorige jaargangen van dit Weekblad gegeven.

In het »Hof- und Nationaltheather" te München wordt eene centrale lage-druk stoomverwarming aangebracht, waardoor de 87 kachels, die tot nu toe voor de verwarming van verschillende lokalen werden vereischt, verwijderd kunnen worden.

Dit is een hoogst verblijdend verschijnsel, bij de wetenschap, dat het bewezen is geworden, dat van 1798 tot 1880 een 18-tal schouwburgen afbrandden door nalatige behandeling van kachels.

Het is een eisch van den tegenwoordigen tijd, dat alle schouwburgen van eenigen omvang centrale verwarming hebben, en de stookgelegenheden daarvoor in vuurvaste ruimten worden opgesteld.

VRAAGBAAK.

ANTWOORD 119. De vraag doelt op een gedeeltelijk vochtigen muur. Dit zal dus waarschijnlijk een gedeelte zijn waarvan de vochtigheidstoestand aanvangt boven den vloer. Immers, was dit niet het geval, dan zou men kunnen volstaan met eenige lagen steen uit te breken en daarvoor goede, harde steenen in de plaats te metselen.

Wanneer, wat dikwerf voorkomt, in een muur een horizontale laag vochtig is, en deze vocht niet uit den grond opgetrokken is, dan ligt de oorzaak meestal in het gebruik van slecht, dat is zouthoudend water voor de menging van de metselkalk, die dan bij vochtig weder voortdurend water aantrekt, dat bij droge weêrsgesteldheid wederom verdampt, en aldus het zoogenaamde inkankeren doet ontstaan. Het ligt dus voor de hand, dat men slechts een droge bepleistering kan verkrijgen, wanneer het mogelijk is het metselwerk luchtdicht af te sluiten, door eene stof die noch door de metselkalk, noch door het zoutgehalte daarvan, wordt aangetast. Een middel daarvoor is het volgende.

De oude kalk moet van den muur en diep uit de voegen verwijderd worden, waarna deze laatsten met slakkenwol gevuld worden. Men maakt vervolgens tegels uit 3 deelen bourgondische hars, 2 deelen teer, 5 deelen asphalt en 6 deelen kwartszand, wier gladde vlakten men bestrijkt met een vernis, samengesteld uit 2 deelen terpentijnolie, 1 deel schellak en 4 deelen wijngeest, en vervolgens met grof korrelig zand bestrooit. Men bevestigd de tegels met de ruwe vlakte aan den muur, met behulp van een specie, bereid uit 4 deelen zand, 2 deelen hydraulische kalk en 1 deel portlandcement. De ongeveer 3 m.M. breede voegen worden toegemaakt met een kit, bestaande uit 6 deelen hars, 1 deel asphalt en 2 deelen kalkstof, vervolgens met het bovengenoemde vernis bestreken en eveneens met zand bestrooid, waarop nu de kalklaag uitmuntend hecht.

Dit middel is te vinden in het »Industrieel Receptenboek," uitgegeven door de firma Mouton & C°. te 's Gravenhage. Het wordt aanbevolen om vochtige muren droog te maken. De dikte der tegels wordt niet opgegeven; de stof waaruit zij vervaardigd moeten worden in aanmerking genomen, zal een dikte van enkele m.M. zeker volstaan.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

BRITSWERD, 20 Febr. — Heeren Kerkvoogden, het bouwen eener nieuwe stelphuizinge aldaar: Hoogste inschrijver: Miedema te Rien *f* 13 995; laagste inschrijver: IJdema te Hijdaard *f* 10.294 gegund.

ZAANDAM, 20 Febr. — Het bouwen van een kantoorlokaal met conciergewoning voor de firma William Pont, aldaar: Hoogste inschrijver: D. Bakker te Westzaan *f* 24.640; laagste inschrijver: M. Stam & Zn. te Wormerveer *f* 18.976.

WAGENINGEN, 23 Febr. — De architekt R. de Vries; het bouwen van vier heerenhuizen aan de Lawicksche Allée aldaar, voor rekening van den heer Th. Jansen, gegund in perceelen met eenige wijziging voor *f* 11.500 aan J. Haar te Wageningen.

AMSTERDAM, 4 Maart. De architekt Arn. A. M. Bruning, onderhands, het sloopen en weder opbouwen van de perceelen 83 en 85 in de Leidschestraat. Ingekomen 12 biljetten, laagste inschrijver F. Raaijmakers te Nieuwer-Amstel, *f* 12.380.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

12 MAART 1892.

K. SLUYTERMAN

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Sedert de laatste opgave zijn tot de Maatschappij toegetreden, als *Gewone Leden*, de heeren:

G. Frijlink, aannemer, te Utrecht.

J. Goettsch, mr. smid, „ „

A. Keurenaer, ingenieur van den Rijks Waterstaat, te Hoorn.

Mr. C. Mirandolle, te Rotterdam.

K. Tromp, architekt, te Bolsward.

J. Wilhelmus, bouwkundige, te Haarlem.

Als *Buitengewoon Lid*, de heer:

G. Prins Czn., architekt, te Culemborg.

Als *Kunstlievende Leden*, de heeren:

S. P. Rijnierse, te Overveen.

A. Spakler, technoloog, te Amsterdam.

F. C. Steinman, leeraar a/d. Ambachtsschool te Arnhem.

DE NIEUWE STADSSCHOUWBURG TE ZÜRICH.

In den nieuwjaarsnacht van 1890 werd de schouwburg van Zürich, die in 1834 gebouwd was, een prooi der vlammen. In de dienstbodenkamer van den foyer ontstond gedurende de voorstelling op onverklaarbare wijze brand, maar dank zij de omzichtigheid en vastberadenheid van het dienstdoende personeel werd de brand tijdig ontdekt en kon het publiek in de grootste orde den schouwburg verlaten, zonder dat er iemand gekwetst werd. De eerste zorg gold het midden in den winter broodeloos geworden personeel, dat op doelmatige wijze geholpen werd; daarna was het eerste waarmede de raad van toezicht zich bezig hield, de voorstellingen zoo spoedig mogelijk te hervatten, en daarom werkte men met alle energie aan den wederopbouw van den schouwburg.

Een bijeengeroepen vergadering van de aandeelhouders droeg den raad van beheer op, met de voorbereidende werkzaamheden te beginnen, in 't bijzonder de vraag omtrent de plaats en het maken van een ontwerp. Een kapitaal van 1.500.000 frs., dat in zeer korten tijd bijeen gebracht was, maakte het mogelijk met het werk dra een aanvang te nemen. Van de vele voorgestelde plaatsen bleven er ten slotte slechts twee over die in aanmerking kwamen: het Henri-plein en het Dufour-plein. Niet alleen de schouwburg-commissie, ook de gemeenteraad en het groote publiek hielden zich bezig met de vraag, waar de schouwburg moest komen, en in de couranten ontspon zich eene levendige discussie, te meer daar er zich twee partijen gevormd hadden, waarvan de eene de voorkeur gaf aan het Henri-, de andere aan het Dufourplein.

De gemeenteraad stond het Dufour-plein af voor den schouwburg, stelde bovendien eene som van 200.000 frs. beschikbaar en bracht daardoor de voorstanders van het Henri-plein tot zwijgen.

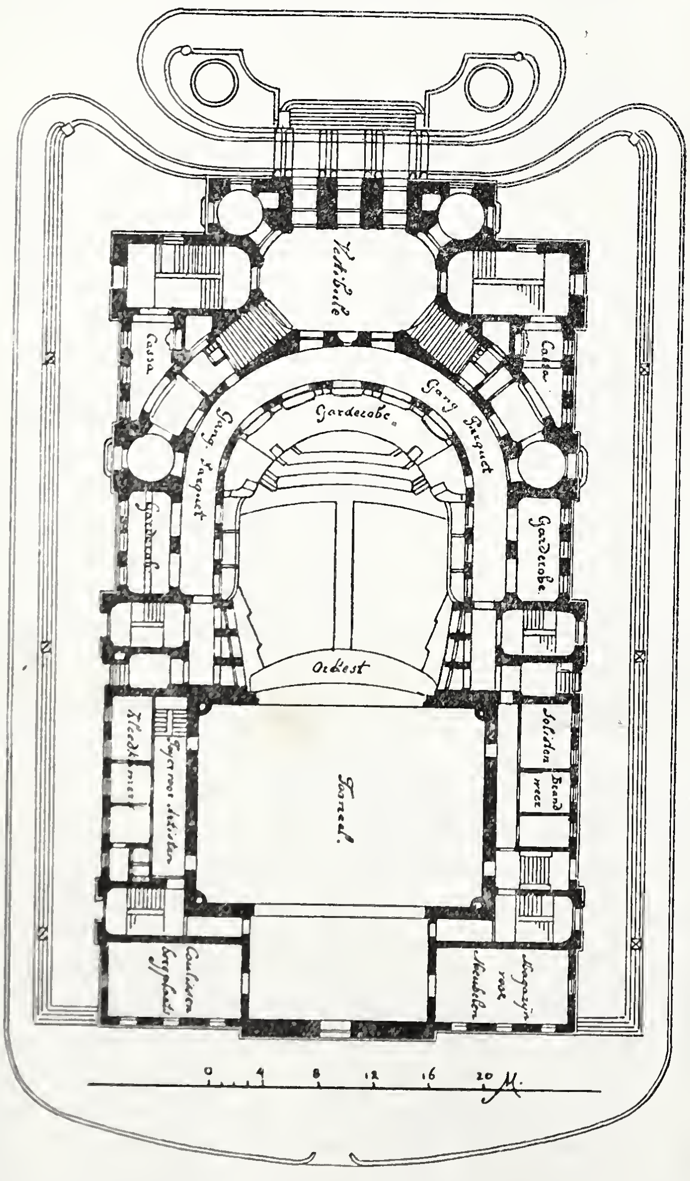
Nadat men het over de plaats eens geworden was, kwam de bouw ernstig in overweging. De bouwcommissie was van meening, dat door een openbare prijsvraag aan de Zwitsersche architekten gelegenheid moest gegeven worden om mede te dingen. De raad van beheer wilde om het daarmede gepaard gaande tijdverlies geen prijsvraag uitschrijven, maar den bouw opdragen aan de Weener architekten Fellner en Helmer, die zich met hunne schouwburgen reeds een goeden naam hadden gemaakt. Men besloot dan eindelijk, de plannen die reeds in Weenen besteld waren eerst af te wachten, en alleen ingeval zij niet aan alle eischen voldeden, een prijsvraag uit te schrijven. Het is gebleken, dat de weg door den raad van beheer ingeslagen de beste was, want de volgens de plannen van Fellner en Helmer gebouwde schouwburg beantwoordt volkomen aan alle eischen, en bij den bouw

werd het duidelijk, dat misschien niemand in staat zou geweest zijn, den met alle gemakken en voorzorgsmaatregelen voorzienen schouwburg in zulk een korten tijd te voltooien met de voorhanden middelen.

In Juni 1890 werd met de voorbereidende werkzaamheden begonnen en de eerste spade in den grond gestoken; op 31 December wapperde de vlag van den nok van den schouwburg, en 30 September van het vorige jaar werd hij geopend. De schouwburg werd dus in den uiterst korten tijd van 15½ maand gebouwd en geheel gereed ingericht.

De bouw ging met de grootste bezwaren gepaard. De bouwgrond is aangespoelde grond van het meer, dus buitengewoon slecht; daarbij kwam nog de ongewone koude en lange winter. Alleen aan het samenwerken van alle belanghebbenden en vooral aan den raad van beheer der vennootschap is het te danken, dat het werk zoo spoedig gereed kwam.

De nieuwe schouwburg staat op het Dufour-plein, met zijn lengte-as evenwijdig aan de Uto-kade aan het einde van den Sadelhoferplatz. Op een krachtigen rustieken onderbouw van blokken, waarvoor de doorrit met gekoppelde zuilen, verheft zich een met zuilen versierde loggia, die door twee zijdelingsche risalieten geflankeerd wordt. De gevels van deze laatste worden gekroond door twee

Begane grond.

schilderachtige groepen, het werk van den beeldhouwer Vogl in Weenen. De kinderfiguren boven de balustrade der loggia, en de boven de foyer-vensters aangebrachte bustes van Schiller, Goethe, Lessing, Shakespeare, Mozart, Wagner en Weber zijn eveneens van Vogl. De groepen op de risalieten der trappenhuizen, voorstellende de triomf, de tooneelspeelkunst en de zangkunst, zijn uit het atelier van den beeldhouwer Dürnbauer in Weenen.

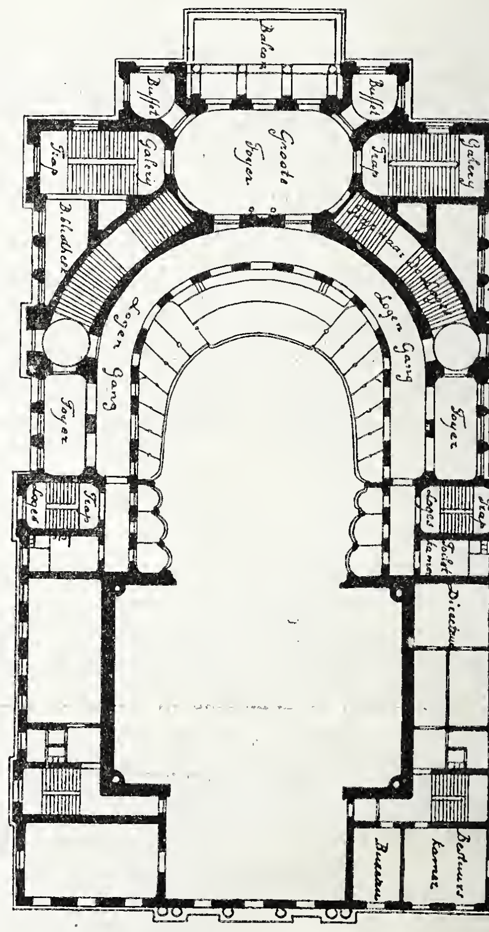
Het koepelvormige dak boven het tooneel domineert de eenvoudig gehouden zijgevels. Aan weerszijden der tweede galerij bevinden zich ruime terrassen, waar het publiek der tweede galerij zich in de pauze vrij kan bewegen.

De zuidelijke gevel is versierd met drie prachtig gemodelleerde figuren: eene victoria met sphinxen aan weerszijden. Aan den hoofdgevel prijken verschillende spreuken, uitgehouwen in marmeren platen die in nissen zijn aangebracht.

Het geheele gebouw staat op een terrasvormig aangelegd trottoir en heeft 15 uitgangen voor de bezoekers.

De indeeling van het gebouw verdient de bijzondere aandacht, daar zij buitengewoon practisch genoemd mag worden. Het is dan ook daarom, dat er in dit blad de aandacht op wordt gevestigd.

Van de hoofdvestibule uit, ziet men gemakkelijk alle toegangen. Aan beide zijden van het avondbureel, dat zich in het midden bevindt, voeren de toegangen tot het parket; naar de loges van de parketgalerij en van den

Verdieping der Loges.

eersten rang leiden twee breede marmeren trappen, terwijl twee afzonderlijke trappen naar de tweede galerij leiden.

Alle trappen en ook de ruimte voor de toeschouwers ontvangen licht en lucht onmiddellijk van buiten. Tusschen de ruimte voor de toeschouwers en het tooneel bevindt zich een brandmuur, die boven het dak uitsteekt. De ruime garderobes zijn in een breeden gang, die de ruimte voor het publiek van de hoofdvestibule scheidt. Bij het binnentreden in de ruimte voor het publiek heeft men dadelijk een overzicht over de geheele zaal. Het

parket rijst amphitheatersgewijze tot het balcon op. De tweede galerij steekt een weinig over de loges van den eersten rang uit.

Het proscenium is drieledig en sluit zich aan de 12 meter breede en 11 meter hooge prosceniumopening aan.

Voor communicaties en toegangen is in voldoende mate gezorgd. De bezoekers der loges komen direct langs de hoofdtrappen in de logegangen, terwijl er twee trappen, welke de afzonderlijke rangen met elkaar verbinden, direct naar buiten voeren. De trappen naar de tweede galerij zijn 2.10 M. breed; zij komen uit op een 13 M. langen en 7.6 M. breeden foyer, met garderobes en buffet. Van hier geven vele dubbele deuren toegang tot de zitplaatsen. Op de twee reeds genoemde terrassen, waarvan het publiek der tweede galerij in de pauze gebruik kan maken, komt men door vier uitgangsdeuren. Deze terrassen dienen in het zachte jaargetijde om een luchtje te scheppen en kunnen in geval van gevaar dienst doen als eerste toevluchtsoord; want van hier komt men onmiddellijk in den voorsten foyer en vandaar naar de trappen, zonder dat men opnieuw door de ruimte voor het publiek moet. Voor het publiek van de besproken plaatsen van het balcon en den eersten rang zijn afzonderlijke garderobes ingericht. Ter hoogte van den eersten rang zijn naar het hoofdfront toe, een ruime foyer met twee buffetten en zijdelings twee kleine foyers aangebracht. Op elken rang vindt men bovendien afzonderlijke gemakkamers voor dames en heeren, met eene ruimte er voor.

De schouwburg heeft doorgaand genummerde zitplaatsen, zoo aangebracht, dat ieder van zijne plaats uit kan zien, zonder door zijn voorman gehinderd te worden in het vrije uitzicht. De plaatsen in het parket, op de galerijen en balcons zijn rijk en gemakkelijk ingericht.

De decoratie van de ruimte voor de toeschouwers is eenvoudig en waardig. De parketgalerij heeft open loges en maakt met de in het fond aangebrachte gereserveerde plaatsen een open balcon uit, terwijl de loges van den eersten rang rijker ingericht zijn. Een reeks van drie loges vormt ter weerszijden den overgang van de zaal tot de proscenium-opening. De pilaren der eerste galerij dragen het in steekkappen uitloopende plafond. De ornamentale decoratie is uitgevoerd in de techniek van het vrij opgebrachte ornament. De omlijsting der proscenium-loges bestaat uit drie deelen en is met rijke geledingen versierd.

Het hoofdplafond is eveneens in ornamentale en gefigureerde plastiek uitgevoerd en met drie plafond-schilderingen en dertien medaillons versierd. Het groote schilderstuk voor het proscenium, de muziek en dichter en dichtkunst voorstellend, is omgeven door de portretten van de voornaamste componisten. Op den voorgrond is het wapen van Zürich aangebracht, verder prijkt het plafond met symbolen van het blijspel en het treurspel.

Een dubbel ijzeren gordijn, dat van uit het tooneel en de loge van den raad van beheer kan neergelaten worden, vormt een brandvrije afscheiding tusschen het tooneel en de zaal. In den linker parketgang is de zaal met het tooneel door een ijzeren deur verbonden.

Het tooneel is 21 M. breed en heeft eene diepte van 14.5 M.; het achtertooneel is 13.4 M. breed en 7.5 M. diep. Van drie zijden is het tooneel omgeven door de foyers der acteurs, garderobes, depôts voor requisiten, bureau's der directie enz. Aan beide zijden van de zaal staan de afzonderlijke verdiepingen met elkaar in verband door steenen trappen, die tot onder het dak oploopen.

Aan den zuidelijken gevel geeft een groote deur toegang tot het tooneel, voor het af- en aanvoeren van decoraties en wat er verder noodig is.

De inrichting van het tooneel is van ijzer en geheel naar de eischen des tijds; de sousterreinen van het tooneel en de zijdelingsche ruimten onder de zaal dienen voor de centrale verwarming, het electrische licht en de ventilatie; ook is daar de foyer voor de muziekanten.

Het geheele gebouw is uitgevoerd in metselwerk, natuurlijken steen, ijzer en stuc, zoodat er, met uitzondering van eenige vloeren, de meubelen en de tooneeldecoratiën, geen brandbare stoffen aanwezig zijn.

De plafonds zijn alle gewelfd, de dakbedekking boven de zaal en het tooneel is van leien op ijzeren dakstoelen. Overigens bestaan de daken uit houtcement.

De verwarming van den schouwburg geschiedt door middel van heete lucht; voor de ventilatie zorgt een electrische motor met een pulsator in den kelder en een exhaustor op de vliering. Door den geheelen schouwburg loopt een complete brandsignaalleiding, en een 17-tal brandkranen zijn doelmatig over het gebouw verdeeld. Van binnen wordt de schouwburg verlicht door electrische gloeilampen, van buiten door booglampen.

In den schouwburg is plaats voor 1238 personen, als volgt verdeeld:

parket	407	plaatsen.
parketgalerij met 14 loges en 114 genummerde plaatsen . . .	208	„
eerste rang met 20 loges en 69 balconplaatsen	207	„
tweede galerij	416	„
Totaal	1238	plaatsen.

HET CREMATORIUM TE HAMBURG.

Ongeveer op denzelfden tijd, dat het leerrijke overzicht van den heer D. E. C. Knuttel over crematoria in dit Weekblad verscheen — zie het blad van 5 Maart j. l. — bevatte de Deutsche Bauzeitung eene beschrijving met afbeeldingen van het crematorim te Hamburg, dat 22 Augustus 1891 op plechtige wijze werd ingewijd.

Aan die beschrijving wordt het volgende ontleend, in aansluiting aan de mededeelingen van den heer Knuttel.

De Vereeniging voor Lijkverbranding had in de nabijheid van de algemeene begraafplaats te Hamburg, aan den straatweg naar Ohlsdorf, een stuk grond gekocht, om daarop een crematorium te bouwen en een eigen kerkhof aan te leggen, daar het stadsbestuur geen toestemming wilde verleenen tot het oprichten van een verbrandingsoven op de algemeene begraafplaats. De benoodigde som werd verkregen door het plaatsen van aandeelen van 200 R. M. bij leden van en belangstellenden in de Vereeniging.

Het kerkhof zal aan drie zijden omringd worden door bewaarplaatsen van urnen, die echter thans nog niet gereed zijn; aan de straatzijde wordt het terrein afgesloten door een rijk ijzeren hekwerk, dat echter van een geheel ander karakter is dan het gebouw zelve, maar ook zonder voorkennis van den architekt werd geplaatst.

Een hooge oprit en trap, noodzakelijk door de meer dan gewoon hooge onderverdieping, voeren naar den zeer eenvoudigen hoofdtoegang tot het crematorium. Door een klein voorportaal, waarboven een orgel is geplaatst, komt men in de crematiezaal, die met een

koepelgewelf van hout is gedekt; daar hebben de plechtigheden, vóór de crematie, plaats. Deze zaal is 9.50 M. lang en breed en heeft vier nissen in de afgeschuinde hoeken; hare hoogte is tot aan den voet van den trommel boven het koepeldak, 11.25 M. Het gedempte licht treedt binnen door hoog geplaatste vensters en door den trommel van het koepeldak.

Het lijk wordt geplaatst op eene verhooging in den vorm van een katafalk, staande in een uitgebouwde halfcirkelvormige nis tegenover den hoofdingang. Ter weêrszijden van deze crematieruimte zijn kleinere vierkante ruimten uitgebouwd, door zuilen van het centrale vertrek afgescheiden, en gedempt blauw-achtig verlicht door in het dak liggende ramen. Deze beide uitbouwen dienen als bewaarplaats voor een beperkt aantal urnen, waartoe de wanden verdeeld zijn in drie boven elkander geplaatste rijen van nissen, elke nis breed 0.45 M., hoog 0.85 M. en diep 0.40 M. Daar voor elke rij van nissen eene andere omlijsting is gekozen en aangebracht, is de eentoonigheid van een dergelijke inrichting daardoor vermeden geworden.

Door middel van een hydraulischen toestel wordt het lijk op een ijzeren wagentje neêrgelaten in de benedenverdieping, en daar in den vooraf tot gloeihitte gestookten oven gereden.

Aan de achterzijde van het gebouw zijn nog twee lijkenkamers en een zaal voor schouwing, als kapellen uitgebouwd. Door middel van sporen, kan de lijkkist uit deze vertrekken verplaatst worden naar het wagentje en de hydraulische lift.

De hoogte van de onderverdieping is 3.50 M en de bodem van den verbrandingsoven ligt nog 4.50 M onder den vloer van die ruimte. De oven is volgens het systeem Siemens ingericht, en de verbranding heeft dus plaats door middel van heete lucht; de inrichting daarvan is van den ingenieur Schneider te Dresden.

De schoorsteen, die 24.50 M. hoog is, boven de crematiezaal, is met spouwmuren opgetrokken; de spouwen doen dienst als ventilatie-kanalen, voornamelijk ten behoeve der lijkenkamers.

Het gebouw is opgetrokken van siersteenen met matig gebruik van vormsteenen; enkele vlakken metselwerk zijn gepleisterd, om afwisseling en wat levendigheid te geven. De in hout uitgevoerde koepel is geheel met zink bekleed.

De bouwkosten, met inbegrip van die van den schoorsteen, maar zonder die van den oven, hebben *f* 42.000 bedragen.

Het gebouw is volgens de plannen en onder de leiding van den architekt Ernst P. Dorn uitgevoerd, naar aanleiding van zijne bekroning in een wedstrijd voor dit crematorium, uitgeschreven door de ingenieurs- en architekten vereeniging te Hamburg.

PRIJSVRAGEN.

Op de uitgeschreven prijsvraag van de Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen, voor een ontwerp van een voorgevel voor een Gemeentehuis ten plattelande, zijn 13 antwoorden ingekomen, onder de volgende motto's;

1. H. V. R.; 2. XIX Eeuw; 3. Primula Veris; 4. M in een cirkel (figuur); 5. W.; 6. Vroedschap; 7. Teekenhaak, passer en driehoek in een cirkel (figuur); 8. Aanzien doet gedenken; 9. De gustibus est disputandum; 10. Ja; 11. De Gustibus non est Disputandum; 12. N. B.; 13. Trijntje.

INGEZONDEN.

Het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft onderstaand schrijven ontvangen:

Mijne Heeren.

Door deze neem ik de vrijheid, namens de Behangerspatroons Vereeniging »Samenwerking", heeren architekten en ingenieurs beleefd doch dringend te verzoeken, bij het bouwen en verbouwen van huizen eenige wijziging te brengen in de betimmering der ramen, met het oog op het aanbrengen van dubbele overgordijnen met galeries en draperies. daar de behangers maar al te vaak groot ongerief ondervinden van de in vele gevallen gebruikelijke betimmeringen.

Onze bedoeling is, om zorg te dragen de ramen zóó te doen plaatsen, dat er boven en om deze een flinke betimmering zij, waarop gewerkt kan worden, en ruimte tot plaatsing aanwezig is. Ook zouden wij wenschen, het zoogenoemde doodloopen der ramen zooveel mogelijk vermeden te zien.

Dit verzoek heeft ook betrekking op portières.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn:

Amsterdam, Februari 1892. *Uw dw. dn.* W. RUIJS, *Secretaris.*

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEEUWARDEN, 3 Maart 1892. De vergadering had een week vroeger moeten plaats hebben, op 25 Februari, doch kon wegens ongesteldheid van den spreker, den heer Dr. Arriens Kappers, niet doorgaan. Zij werd een week verdaagd, terwijl de heer Th. Oostenburg op zich nam een lezing te houden. Het onderwerp daarvan was »de materie in de bouwkunst". Sp. bepaalde zich echter tot de behandeling van het hout en voornamelijk de toepassing daarvan in de vroegste tijden tot aan het einde der middeleeuwen.

De Voorzitter sloot de vergadering met dankzegging aan den spreker.

AFDEELING UTRECHT. 8 Maart 1892. De vergadering, door den Voorzitter geopend zijnde, werden de notulen der vorige vergadering voorgelezen en onveranderd goedgekeurd. Mededeeling werd vervolgens gedaan van verschillende ingekomen stukken, o. a. werd met groote ingenomenheid kennis genomen van ingekomen brieven van de Maats. tot Expl, van Staatsspoorw., van de Hollandsche IJzeren Sp. Maats. en van Burgem. en Weth. der Gem. Utrecht, inhoudende bericht, dat een exemplaar van de verschillende bestekken met teekeningen van uit te voeren bouwwerken aan de Afdeeling zal worden afgestaan, waardoor dus reeds een goed begin is verkregen tot het verkrijgen van een interessante verzameling van bouwkundige ontwerpen.

Het bestuurslid de heer A. Nijland, verklaarde zich welwillend bereid, tenminste voorloopig, de functie van Bibliothecaris op zich te nemen, terwijl door den heer C. van Straaten welwillend een teekenkast in bruikleen werd afgestaan tot berging dezer documenten. Nog was ingekomen een schrijven van den heer Mijnlieff, steenbakker te Jutphaas, inhoudende het beleefd verzoek, dat in deze vergadering de wenschelijkheid zou worden uitgesproken, dat voor den bouw van monumentale gebouwen in de gemeente Utrecht, het gebruik van Utrechtsche steen als verbindend werd voorgeschreven; nadat hierover verschillende besprekingen hadden plaats gehad, en men eenparig von oordeel was, dat, wat de beste soorten betreft, de Utrechtsche steen verre te verkiezen was boven Waalsteen, meende men echter, dat het niet op den weg lag der Afdeeling hierover een votum uit te spreken, te meer daar een belangrijk prijsverschil tusschen beide steensoorten bestaat.

Door den Secretaris was ter voldoening aan art. 50 der wet van de Maatschappij een kort verslag der Afdeeling over 1891 opgemaakt; dit werd voorgelezen en onveranderd goedgekeurd.

Alsnu werd overgegaan tot benoeming van twee afgevaardigden naar de algemeene vergadering, waartoe met meerderheid van stemmen werden gekozen de heeren A. Nijland en J. T. Kok.

Aan de orde kwam thans de bespreking over de in dit jaar te houden kunstreis; na eenige discussiën werd besloten een bezoek te brengen aan Delft, en dit te doen plaats hebben in de maand Juli.

Vervolgens werd het woord verleend aan den heer W. de Jong, om het onderwerp in te leiden »wat is nuttig en noodig om den »kunstsmaak van den werkman te verhoogen in verband met de »bouwvakken."

Hij sprak naar aanleiding van de door hem opgerichte Ambachts-Teekenschool te Zutphen in het vorige jaar, waarvan hij persoonlijk

de leiding op zich genomen had. Spr. meende, dat het tijd wordt den werkman te doordringen van de intieme verhouding in welke hij tot de kunst staat. Zonder hem, nl. den werkman, zou een kunstenaar (architekt of beeldhouwer) niets uitvoeren; evenmin als hij goed werk kan leveren met hen die geen begrip, hebben van hetgeen schoon is.

Werd er in de naburige landen juist veel de aandacht op gevestigd om bekwame werklieden te vormen, kan dit onderwerp ook in ons land niet genoeg worden aanbevolen; het is niet voldoende, dat op de ambachtsscholen en inrichtingen daarmede overeenkomende onderwijs wordt gegeven in verschillende ambachten, ornamentteekenen, maar het moest meer onder het oog van den leerling worden gebracht wanneer een voorwerp schoon kan zijn.

Spr. wees er op, dat nog zooveel uit het buitenland moest betrokken worden, en dat de meubeltentoonstellingen in de laatste jaren geen bevredigende resultaten lieten ziën. Niet alleen voor de kunstnijverheid maar ook voor de bouwvakken wordt het tijd, dat de werkman het hoe en waarom bij ieder voorwerp onderzoeke, om daarmede zijn voordeel bij zijn verdere ontwikkeling te kunnen doen.

In de onderstelling, dat een architekt naar de regelen der kunst weet te werken, zoo moeten ook de onderdeelen met het geheel één zijn, en juist dit is het wat door den werkman moet gedaan worden. Hij moet een zelfstandig oordeel kunnen vellen over wat schoon of leelijk is; om dit te bereiken, meende spr., dat, wanneer de werkman, voorbeelden nateekende en boetseerde waarvan de stijl was opgegeven, hij er van lieverlede mede zou vertrouwd raken om in den geest van den architekt te werken.

Om een denkbeeld aan zijn idee te geven had spr. verschillende motieven in stijl op papier ter vergadering meegebracht, welke hij aan de meening vàn de leden onderwierp, om daarna te kunnen vernemen, welke stappen gedaan zouden kunnen worden, om het edele doel, de kunstbeschaving van den werkman, tot meerdere ontwikkeling te brengen.

Het door den spr. medegedeelde gaf aanleiding tot zeer vele gewichtige betprekingen, doch men kon omtrent deze zaak, die van zulk een ingrijpend belang is, tot geen bepaald besluit komen.

Intusschen werd door den Voorzitter hartelijk dank gebracht aan den spr. voor zijne interressante mededeelingen, den wensch uitende, dat het voorbeeld van den heer de Jong tot het houden van dergelijke besprekingen door vele leden moge worden gevolgd, hetgeen niet anders dan ten goede kan. komen aan het doel der Afdeeling.

Ten slotte werd overgegaan tot het bezichtigen der plannen van den schouwburg te Amsterdam welke door één der leden welwillend ter bezichtiging waren afgestaan; nadat de Voorzitter had medegedeeld, dat met het oog op de nog te behandelen vragen door de Maatschappij gesteld, noodig was in de maand Mei nog een vergadering te houden, werd deze vergadering gesloten.

BERICHTEN.

In den ouderdom van 51 jaren is 7 Maart j.l. te Harlingen overleden de heer **SIJBRAND VAN HULST J.ZOON.**

De heer van Hulst was het hoofd der firma J. van Hulst, die te Harlingen de sinds lange jaren zeer gunstig bekende fabrieken van steenen, pannen en aardewerk bezit. De tegels uit die fabriek zijn hier te lande en in het buitenland overbekend; minder wellicht het aardewerk, meestal naar oud-Delftsche voorbeelden vervaardigd.

Het was de overledene, wien moeite noch arbeid te veel waren, om het fabriekaat te verbeteren en het zooveel mogelijk te doen beantwoorden aan de eischen des tijds. Bij vele architekten was hij bekend om zijn ijver en welwillendheid, teneinde zijn werk, niettegenstaande zoo vele technische moeielijkheden en steeds hoogere eischen, aan de verwachtingen te doen beantwoorden; menige tegelversiering strekt daarvan tot bewijs.

De heer van Hulst heeft zich een goeden en welverdienden naam in de Nederlandsche nijverheid verworven.

De zaken der firma zullen door de zonen op dezelfde wijze worden voortgezet.

De subcommissie voor de afdeeling oude Dordtsche kunstnijverheid op de in April te Dordrecht te houden tentoonstelling van kunstnijverheid, door de Vereeniging Vak en Kunst georganiseerd, heeft aan het college van kerkvoogden der Ned. Herv. gemeente aldaar verzocht, om ook de gouden avondmaalbekers, die in de Groote Kerk berusten, te mogen exposeeren. Dit vaatwerk heeft een waarde van f 80.000 aan goud en wordt op een kunstwaarde van f 160.000 geschat.

Het college van kerkvoogden heeft echter toegezegd de bekers in de Groote Kerk zelf ter bezichtiging te stellen, gedurende de tentoonstelling der Vereeniging, voorloopig op één dag, en mocht het noodig blijken, dan nog op een tweeden.

Dinsdag 12 April, des morgens te 10 uur, zal in het Rijks-Museum, afdeeling Rijks Normaalschool voor Teekenonderwijzers, de 12e algemeene vergadering van de Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs gehouden worden.

Na de huishoudelijke werkzaamheden zullen de volgende vraagpunten in behandeling komen:

1°. Wat kan de Vereeniging doen om gelijkstelling te verkrijgen van het teekenen met de andere leervakken aan middelbare scholen en daarmede gelijkstaande inrichtingen?

2°. Wat kan de Vereeniging doen om het teekenen meer populair te maken?

3°. Bestaat er reden om naast de bestaande vereenigingen voor teekenonderwijs nieuwe vereenigingen op te richten?

4°. Het van Rijkswege verkrijgen van gipsornamenten voor het teekenonderwijs.

5°. Wat is waar van de bewering, dat leerlingen uit den gegoeden stand minder lust voor 't teekenen aan den dag leggen, dan toekomstige ambachtslieden? Wat kan er tegen dit verschijnsel gedaan worden?

In de kunstzaal van het Panorama te Amsterdam, wordt eene tentoonstelling gehouden van schilderijen, schetsen, beeldhouwwerken, enz., vervaardigd door de leden der Vereeniging »Sint Lucas" aldaar, eene vereeniging van jongere artisten.

Deze tentoonstelling van ruim zestig nummers, blijft tot 28 dezer geopend; zij is een bezoek zeer waard, om de mooie studies en penteekeningen.

De herstellingswerken aan de *St. Sebalduskerk te Nürnberg* worden met kracht voortgezet onder de leiding van den architekt Schmitz, een talentvol leerling van prof. Georg Hauberrisser te Nürnberg.

Deze kerk, een der heerlijkste oude monumenten van Duitschland, waaraan het werk van verschillende bouwperioden duidelijk is aan te wijzen, bestond oorspronkelijk waarschijnlijk uit een volkomen Romaanschen aanleg, en stamt, wat de oudste deelen betreft, uit de eerste helft van de XIII^de^ eeuw. Voor de latere uitbreidingen werd van eene soort weeke zandsteen uit de omgeving der stad gebruik gemaakt, waarvan het gevolg is, dat de vrijstaande bouwdeelen in zulk een toestand zijn gekomen, dat zij verwijderd moesten worden. In 1882 werd een plan voor de herstelling aangenomen, en de uitvoering daarvan opgedragen aan prof. Hauberrisser. Het omvatte in hoofdzaak vernieuwing en versterking der luchtbogen, vernieuwing der beelden en het maaswerk der ramen van het oostelijke choor, verlaging van de bekappingen over de zijbeuken en verwijdering van de onsierlijke niet tot de kerk behoorende aanbouwen.

In 1888 werden deze werkzaamheden aangevangen, en 4 December 1890 kon de laatste steen gesteld worden van de nu geheel voltooide galerij. Thans is men met de herstelling van de luchtbogen bezig.

Aan de keuze en keuring van de steensoort die thans wordt verwerkt, wordt natuurlijk de grootste aandacht geschonken.

Tot op heden werden ongeveer 200.000 R. Mark voor de restauratie uitgegeven.

Uit Berlijn wordt aan de Münchener neueste Nachrichten geschreven, dat in alle Berlijnsche kunstkringen ondervonden wordt hoe in tegenstelling met de bouwwerken door het Rijk uitgevoerd, die van een frisschen geest getuigen, de stedelijke werken meer en meer zich verwijderen van een artistiek streven. Toen voor eenige jaren in de Berlijnsche architektenvereeniging de bouw van de nieuwe Domkerk ter sprake kwam, waren het in de eerste plaats de leiders van de openbare stedelijke bouwwerken, de heeren Hobrecht en Blankenstein, beiden Bouwraad, die met nadruk het uitschrijven van een prijsvraag eischten; algemeene hilariteit ontstond toen reeds in de vergadering, nadat gevraagd was waarom deze heeren dan ook nimmer bij de stad op het uitschrijven van prijsvragen hadden aangedrongen.

Intusschen zijn de toenmalige verhoudingen weinig veranderd; de Berlijnsche stedelijke gebouwen worden nog voortdurend op bureaucratische wijze uitgevoerd en de kunst heeft daarbij slechts een zeer ondergeschikte rol te spelen. Ten bewijze daarvan strekken de nieuwe kaai-aanleg aan den Schiffbauerdam en den

Reichstagsufer, de Keizer Wilhelmbrug, het hoofdbureau van policie, de overdekte markt aan het Magdeburger-plein, enz.

Het schijnt echter, dat uit den boezem van den Gemeenteraad voorstellen ophanden zijn, om aan de heerschappij van enkelen in kunstzaken, een einde te maken.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Minister van Koloniën heeft tot chef der exploitatie van het Ombiliën kolenveld op Sumatra benoemd: de heer Pierre, mijningenieur, werkzaam bij de Westfaalsche steenkolenmijnen.

Genoemde heer is geboren te Maastricht en heeft te Luik gestudeerd.

Afloop van Aanbestedingen.

CULENBORG, 27 Febr. — De archit. G. Prins, namens zijne princip.: 1°. het bouwen van drie afzonderl. staande woonhuizen o/h Voorburg; 2°. het maken van afsluitmuren, benev. het maken leveren en opstellen v. eenige vakk. ijz. hek op steen. voetm. in 2 perc:

	1e perc.	2e pc	3e pc.	Massa.	Afsluitmuren.	Vtm.enijz.hekk.
Wed. F. van der Schoot te Tilburg	*f* 12.076	8089	8126	—	1510	1047
Dumoïin te Vianen	11.155	7359	6929	—	—	—
A. A. van Iterson te Beest	10.900	7200	7100	—	1167	593
Eijsvogel te Rumpten / G. J. C. de Klein te Arkel	10.780	7290	7197	—	—	—
G. de Ruijter te 'Hertogenbosch	10.700	7750	7375	25.480	—	—
Dusee te Tilburg	10.600	7650	7275	25.375	—	—
J. H. Meerdink te Beusichem	10.530	6900	6690	—	—	—
L. Muller te Beusichem / W. van Lith te Geldermalsen	10.250	6880	6660	—	—	—
Jansen te Rumpt	10.032	7010	6620	—	—	—
Willemse te Vreeswijk	10.022	6666	6395	23.373	—	—
D. van Mameren te Asch	9960	6590	6075	—	—	569
W. A. van Eck te Waardenburg	9290	6328	5530	—	602	667
C. Verkuil te Geldermalsen	—	—	—	—	1048	554
Wed. de Keizer te Culemborg	—	—	—	—	1040	630
Steijnis te H. I. Ambacht	—	—	—	—	—	710
Baggerman te Est	—	—	—	—	—	548

Alle perceelen gegund aan W. A. van Eck te Waardenburg.

DORDRECHT, 1 Maart: het bouwen van 8 dubbele arbeiderswoningen op een terrein aan den Burgemeester-De-Raadtsingel, voor J. van Waalwijk van Doves, aldaar; als:

Aljes en Barto	*f* 20.762
J. J. Kooijmans	„ 19.952
S. Bouman	„ 19.727
J. de Lange	„ 19.697
Bothof, Zwijndrecht	„ 19.590
Klaus	„ 19.350
P. v. Deill	„ 19.186
G. J. te Veldhuis	„ 18.360
A. Scheuten	„ 18.300
H. van Pelt	„ 16.790

De overigen te Dordrecht.

FIJNAART, 1 Maart: het bouwen van een stoomgemaal, schoorsteen enz., voor het waterschap „de Mooie Keene", onder beheer van den archit. W. H. Segboer, te Fijnaart:

A. D. Lucas, Zevenbergen	*f* 14.999
H. J. v. Dalen, idem	„ 14.597
J. Kamsteeg, Giesendam	„ 14.294
A. Visser, Papendrecht	„ 14.190
J. J. de Gilde, Willemstad	„ 13.990
A. v. Dis Lz., Fijnaart	„ 13.350
P. Verflings Wz., Fijnaart	„ 13.330
C. v. Boxtel, Standdaarbuiten	*f* 13.300
G. Bogaerts, idem	„ 12.906
Joh. v. Oers, Oudenbosch	„ 11.260

Nog niet gegund.

HAARLEM, 1 Maart: het bouwen van vijf woningen aan de Leidschevaart, namens de Haarlemsche Bankvereeniging, onder beheer van den archit. Haitsma Mullier (onderhands):

B. Zuidhof	*f* 39.500
G Hulsebosch	„ 38.430
T. C. J. Cramer	„ 37.987
G. P. J. Beccari	„ 37.300
J. Slenters	„ 37.147
H. J. Geijl Jz.	„ 36.988
A. F. Capteijn	„ 36.955
Giebels en Servellen	„ 34.787
H. London	„ 33.826

Allen te Haarlem. Gegund.

NUMANSDORP, 1 Maart: het bouwen van eene bouwmanswoning met graanschuur en wagenkeet voor A. van der Waal, te Numansdorp, onder beheer van den archit. A. Simons:

A. Korbijn, Numansdorp	*f* 16.000
F. L. Bakker, Hekkingen	„ 14.600

AMSTERDAM, 3 Maart: het maken van een gebouw met kantoor, knechtskamer, woning, perrons, afsluithekken, twee bruggen en verdere daarbij behoorende werken, op een terrein gelegen aan de Handelskade te Amsterdam, voor de naamlooze vennootschap „Vriesseveen", onder beheer van den archit. H. Moen G.Pz.:

E. H. Helle	*f* 178.000
D. W. Venemans	„ 165.400
D. Schut	„ 163.900
R. Cruijff	„ 163.700
J. Voordendag, Dordrecht	„ 159.000
J. J. P. Thuring	„ 147.000
J. Koster	„ 143.470
W. H. Knipper en Vree	„ 142.000
J. H. Pinxter en H. v. d. Coolwijk	„ 141.900
H. J. Meekers	„ 131.976
H. Rietsnijder & Zn.	„ 139.950
H. C. Dorlas	„ 139.900
G. Boon	„ 137.795
Timmer en Furstner	„ 137.572
J. H. Vos Jr. en J. Vos, Almeloo	„ 137.400
A. Paans	„ 136.900
J. H. Stelwagen, Rotterdam	„ 129.850
G. Keij, idem	„ 127.450

De overigen te Amsterdam.

BLOEMENDAAL (onder Loosduinen), 3 Maart 1892. — Het bouwen van 4 paviljoens en 1 keukengebouw voor de vereeniging tot christelijke verzorging voor krankzinnigen en zenuwlijders, onder beheer van den architekt E. G. Wentink, te Schalkwijk.

Hoogste inschrijver:

M. & J. A. Houtman, 's Hage . . *f* 138.663

Laagste inschrijver:

H. Timmer, Meppel . . . . . . *f* 105.880

's GRAVENHAGE, 4 Maart 1892. — Het bouwen van een perceel hoek Bezuidenhout en Dændelstraat, voor rekening van den WelEd. Heer M. M. Couvée, onder beheer van den architekt Joh. Mutters Jr. Laagste inschrijver Jac. Vos *f* 23.548

's GRAVENHAGE, 7 Maart 1892. — Het bouwen van een vleugel aan het Hotel des Indes, aan de zijde van het Voorhout, voor rekening van de heer T. J. G. Wirtz, onder beheer van den architekt Joh. Mutters Jr. Laagste inschrijving, *f* 11.745

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 8666

Op Dinsdag den 22sten Maart 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 568.

Het maken van gebouwen voor conducteurslocalen op de stations Boxtel en Breda met daarmede in verband staande werken.
Begrooting f 5100.—

De besteding geschiedt volgens § 57 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Maart 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 18den Maart 1892, des voormiddags te 10 ure te *Breda* en ten 1 ure te *Boxtel*.

UTRECHT, den 5den Maart 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8667

Op Dinsdag den 5den April 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 571.

Het maken van eene waterbezorging en eenige diverse werken op het station BLERICK
Begrooting f 20100.—

De besteding geschiedt volgens § 67 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den Maart 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 29sten Maart 1892, des voormiddags te 10 ure.

UTRECHT, den 9den Maart 1892.

AANBESTEDING. 8668

Op Maandag den 28sten Maart 1892, des middags te *twaalf* ure, zal door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Leiden*, op het Raadhuis aldaar, AANBESTEED worden:

Het bouwen van een Archiefgebouw met Conciergewoning aan de Boisotkade.

Het bestek en de teekeningen liggen ter inzage aan de *Stadstimmerwerf*, op elken werkdag, de besteding voorafgaande, van 's morgens te 9 uren tot 's namiddags te 4 uren, en zijn aldaar zoolang de voorraad strekt, à *f* 3.— per stel verkrijgbaar.

Inlichtingen en inzage van detailteekeningen zullen worden gegeven op Maandag 21 Maart 1892 des voormiddags te *elf* uren in een der lokalen van de Stads-Gehoorzaal (ingang Aalmarkt) en verder dagelijks tusschen 1 en 2 ure ten kantore van den Gemeente-Architect.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

19 MAART 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

BEURSGEBOUW EN FRUITHAL TE UTRECHT.

Op 12 Maart j. l. werd te Utrecht aanbesteed het bouwen van een beursgebouw en eene fruithal met terreinafsluiting en verdere werken aan het plein Vredenburg, ontworpen door den heer F. J. Nieuwenhuis.

Beide gebouwen komen op een onderlingen afstand van 30 M. met hun voorgevels aan de Rijnkade te liggen.

Elk dezer gebouwen beslaat een oppervlak van gelijke grootte; zij zijn inwendig breed bijna 18 M. en hebben met hunne voorspringende gedeelten aan de smalle gevels een buitenwerksche lengte van ongeveer 48 M.

Het beursgebouw heeft zoowel een ingang aan de Rijnkade als op het plein Vredenburg; rechts van den ingang aan de Rijnkade komen een toilet met ruime retiraden, die door een breeden gang van de vestibule zijn afgescheiden, links een afrekenkamer en een trap naar de gaanderij in het beurslokaal; rechts van den ingang aan het genoemde plein, zijn ontworpen een portiersloge en een afrekenkamer, links een dergelijke kamer — deze zijn allen van ongeveer 4.50 M. zijde — en een trap naar de gaanderij.

Het overblijvende beurslokaal is lang 33.34 M. en breed 17.94 M., door twee rijen van 6 kolommen in een middenschip van 8.60 M. breedte en twee zijbeuken elk van 4.67 M. breedte verdeeld.

De twee gaanderijen bevinden zich aan den voor- en achtergevel boven de inspringende ingangen en de daarachtergelegen vestibules, en elke gaanderij geeft toegang tot twee vertrekken boven de genoemde drie afrekenkamers en de ruimte voor de retiraden.

De zijbeuken van het beurslokaal worden door gewelven overspannen, en het schip door een bekapping met zichtbare en geornamenteerde ijzeren spanten; bijna over de volle lengte van deze laatste bekapping is een lantaarn met staande lichten aangebracht.

Dit lokaal wordt ruimschoots verlicht door groote lichtopeningen in de lange gevels; die ramen zijn samengesteld nit een vierkant ondergedeelte, en een halfrond bovenlicht, tusschen welke gedeelten een breed kalf.

De kelder wordt voor een klein gedeelte bestemd voor de verwarmingstoestellen, terwijl verder een aantal ruimten ter verhuring overig blijven.

De fruithal is inwendig op dezelfde wijze in een schip en twee zijbeuken ingedeeld als de beurs, heeft een hoofdingang aan elk der beide korte zijden, en nog drie toegangen aan elk der lange gevels. In twee der hoeken van de hal bevinden zich ruime trappen, die toegang geven tot de gaanderij, die boven de zijbeuken rond het geheel gebouw loopen.

Het middenschip is op de zelfde wijze als dat van het beurslokaal, maar eenvoudiger, overkapt, de gaanderij heeft een vlak plafond.

Het inwendige wordt verlicht door de ruimschoots met glas bezette zijgevels, en de groote ramen in de smalle gevels boven de hoofdingangen.

De beide hoofdgevels van het beursgebouw en de fruithal hebben hetzelfde silhouet, dezelfde hoofdverdeeling en lijnen, maar met eenig verschil in de details.

De gevels worden uitgevoerd in baksteen, Waalvorm, met gebruikmaking van natuurlijken steen; gedeeltelijk wordt daarvoor Escauzijnsche steen gebruikt, gedeeltelijk kalksteen van St. Joire.

De zuilen in het beurslokaal worden van grijs Zweedsch graniet gemaakt, de kolommen in de fruithal van gegoten ijzer.

L.

DE PERMANENTE TENTOONSTELLING.

Op de Permanente Tentoonstelling in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, werden onlangs de monsters gedeponeerd van eene hier te lande in den laatsten tijd veel gebruikte steensoort, namelijk die, afkomstig uit de groeven van Terre de Morley, arrondissement Bar-le-Duc, departement de la Meuse.

Deze steen komt in drie soorten voor: harde, half harde en zachte, die in drie afzonderlijke groeven, in het bosch, genaamd Terre de Morley, worden ontgonnen.

De beide eerstgenoemde soorten, die geen keien, schelpen of roestvlekken bevatten, fijn en regelmatig van structuur, en zeer gelijk van kleur zijn, komen voor in lagen van 0.75 M. tot 1 M. De harde Morley laat zich zagen met een zaag zonder tanden; voor de half harde is een getande zaag noodig. Beide soorten laten zich goed kloven, de tweede het beste; daarvoor pleit, dat gekloofde balconplaten kunnen geleverd worden in afmetingen zelfs van 7 M. bij 3 M., ter dikte van 30 cM. Eene dergelijke plaat, 8 M. lang, 2.50 M breed, 30 cM. dik, was te zien op eene tentoonstelling te Mannheim, en werd daar met goud bekroond.

Een bewijs, dat deze steensoorten in onze streken bestand zijn tegen de sterk wisselende weêrsgesteldheid is wel dit, dat de dombouwmeester Becker, te Aken, daarvan in 1879 aan den Carolingischen Munstertoren aldaar profileeringen, buiten het muurwerk uitspringende, heeft gevonden, die nog volkomen gaaf en kantig waren.

Het draagvermogen van de harde Morley wordt opgegeven, te zijn 300 KGr. per cM^2.

De zachte Morley-steen is even fijn en gelijkmatig van samenstelling en kleur; zij laat zich gemakkelijk zagen en behakken, en deelt voorts de eigenschappen der harde soorten, wat betreft het bestand zijn tegen atmospherische invloeden.

Sinds onheuglijke tijden zijn de goede eigenschappen van deze steensoort bekend, ook waar zij gebruikt is voor waterstaats-werken. Zoo zijn b. v. op de rivier de Saulx alle kunstwerken van Morley steen gebouwd, die, ook wat de zachte betreft, bewezen heeft tegen vorst en ijsgang bestand te zijn. Met die zachte soort werden in 1891 verschillende proeven genomen door de Compagnie Frigorifique Bruxelloise, met achtereenvolgende bevochtiging, bevriezing en daarna langzame ontdooiing, of snelle verhitting, die bewezen hebben geen van allen nadeeligen invloed te hebben uitgeoefend op de monsters, waartoe kubussen van 10 dM^3. werden gebruikt.

De zachte Morley-steen, voorkomende in lagen van ongeveer 1.30 M. dikte, heeft een draagvermogen van 105 KGr. per cM^2., en is bijzonder geschikt voor beeldhouwwerken.

Volgens de opgaven van den vertegenwoordiger voor Nederland, den heer Armand van Wylick te Brussel, die de monsters op de tentoonstelling heeft gedeponeerd, kan deze steen hier te lande geleverd worden, bij wagonlading van 10.000 KGr., franco station, tegen de volgende prijzen: de harde soort, van *f* 37 tot *f* 43 de M^3., naar gelang van de plaats van bestemming; de half harde, van *f* 36 tot *f* 41.50; de zachte van *f* 29.50 tot *f* 34.

Vooral in het noorden van Frankrijk en in België wordt deze steen veel gebruikt; in den laatsten tijd echter ook in ons land, o. a. aan de volgende gebouwen: voor het Rijks-Museum te Amsterdam, b. v. de zuilen aan de hoofdingangen; de nieuwe R. K. Kerk te Woerden, en die van den H. Joseph te 's Gravenhage; de nieuwe Kerk der Herv. gemeente te Apeldoorn; het winkelgebouw op den hoek van de Kalverstraat en den Heiligenweg te Amsterdam, enz. Ook aan den nieuwen Schouwburg te Amsterdam zal een aanzienlijke hoeveelheid worden verwerkt.

Door den heer Ferd. Engers worden een paar bewerkte monsters tentoongesteld van twee fraaie marmersoorten; het eene is een plaat van Comblanchien-marmer, het andere een traptrede van Belvoye-marmer.

Beide steensoorten hebben een zeer gelijke structuur en laten zich dan ook zeer scherp bewerken. Zij zijn licht leverkleurig met bijna niet sprekende aderen, vrijwel gelijk aan het Unterberger marmer, dat in Weenen zulk een uitgebreide en verdiende toepassing heeft; zij zijn echter harder dan deze laatste soort.

Deze marmersoorten verdienen in alle opzichzen aanbeveling.

De plateelbakkerij „Rozenburg" te 's Gravenhage legt zich sedert korten tijd ook toe op de vervaardiging van wandtegels, waarvan verschillende monsters thans ook op de tentoonstelling te zien zijn. Er zijn daaronder tegels met kleurige beschildering naar oude voorbeelden, en ook met nieuwe orignieele dessins; verschillende daaronder zijn goed geslaagd en aantrekkelijk van kleur. Een goed effect maken die, welker lichtgroene kleur door het glazuur over den witten ondergrond wordt verspreid, waardoor een zelfde aangename toon ontstaat als bij de verglaasde oude Moorsche tegels, omdat het wit daar niet in zulk een mate spreekt. Wanneer de fabriek zich toelegt op origineele teekening, en zij haar fraaie kleuren aan Oostersche motieven, waarvoor deze zoo bijzonder passen, weet dienstbaar te maken, kunnen hare tegels een goede toekomst tegemoet gaan.

Bij de etalage van de timmerfabriek der heeren van Malsen, te 's Gravenhage, zijn sinds eenigen tijd monsters gevoegd van uitstekend bewerkte parketvloeren en randen, die bovendien de groote deugd hebben, dat zij, ook wat de prijzen betreft, kunnen concurreeren tegen dergelijk buitenlandsch fabriekaat.

C. T. J. Louis Rieber.

METSELEN TIJDENS VORST.

Reeds meermalen is in dit blad iets medegedeeld over de uitvoering van metselwerk tijdens streng winterweder, en de middelen die worden aangewend of voorgesteld om het bevriezen van de kalk te voorkomen. De bedoeling daarvan was, gegevens te verzamelen, om zoodoende eindelijk tot een oplossing van het vraagstuk te komen. Met hetzelfde doel laten wij hier eenige mededeelingen volgen, aan de Deutsche Bauzeitung ontleend.

De Engelsche Consul-Generaal te Christiania, wien het was opgevallen, dat in Noorwegen tijdens het strengste winterweder toch zonder oponthoud gemetseld wordt, terwijl men in zijn vaderland reeds bij de geringste vorst het bouwen staakt, deed een onderzoek naar dit merkwaardig verschijnsel; op grond daarvan kon hij onlangs het onderstaande aan de Britsche Regeering berichten.

De ervaring heeft niet geleerd, dat muren die in den winter gemetseld werden, vochtiger gebleven zijn dan die welke in den zomer zijn opgetrokken. Er bestaat zelfs eenigen grond om aan te nemen, dat het tegendeel

het geval zal zijn, daar het verschil tusschen de temperatuur van de lucht en die van den mortel den laatsten door verdamping afkoelt en dwingt om een gedeelte van zijn gehalte aan water af te geven.

De Noorweegsche metselaars drukken dit vermoeden als overtuiging uit, door te zeggen: „de muur vriest zich droog." Ook bevestigen verschillende architekten in Christiania, dat metselwerk, hetwelk met zorgvuldigheid in den winter is uitgevoerd, beter is dan dergelijk werk uit den zomer. Hoofdmuren van geringer dikte dan anderhalven steen, dat is ongeveer 45 cM., zijn door wettelijke bepalingen daar echter niet geoorloofd. Bij groote bouwwerken zijn de muren natuurlijk zwaarder, veelal ter dikte van drie steenen.

Wat nu betreft de zaak van de temperatuur, de grenzen daarvan, waarbij nog metselwerk kan worden uitgevoerd, worden aangegeven op — 6 tot — 8, en — 12 tot — 15° R. Daar zij die de laatst genoemde grenzen hebben aangegeven, hunne bewering hebben bewezen door hydraulische proefnemingen, die werkelijk hebben aangetoond, dat goed metselwerk bij een temperatuur van — 15° R. kan worden uitgevoerd, heeft de Noorweegsche ingenieurs- en architekten Vereeniging daaruit de gevolgtrekking gemaakt, dat het verschil in de bovengenoemde opgaven alleen is toe te schrijven aan de meerdere of geringere zorgvuldigheid waarmede de metselkalk in dergelijke gevallen bereid is geworden.

Aangezien nu de zwarigheden in dit opzicht met de strengere koude toenemen, is in de praktijk aangenomen, wat Christiania betreft, dat geen metselwerken moeten worden uitgevoerd bij een temperatuur lager dan 8 of 10° R. koude.

Te Berlijn mogen geen metselwerken van openbare gebouwen meer worden uitgevoerd, zoodra een koude van — 2° R. heerscht; dit vloeit echter daaruit voort, dat op de Duitsche markt het artikel ongebluschte kalk bijna onbekend is, terwijl op de Noorweegsche markten de kalk in gebranden, niet echter in gebluschten toestand voorkomt.

Het groote geheim en de geheele kunst om metselwerk tijdens vorst uit te voeren, ligt in het gebruik van ongebluschte kalk. Mortel, daarmede bereid, wordt in slechts kleine hoeveelheden korten tijd voor het gebruik aangemaakt; hoe kouder het wordt, hoe grooter wordt ook de hoeveelheid ongebluschte kalk die gebruikt wordt, waardoor natuurlijk de prijs ook stijgt. Aangezien bij het gebruik van ongebluschte kalk warmte wordt ontwikkeld, hangt het slechts van het goede inzicht van den werkman af om zoo snel te metselen, dat de mortel kleeft, alvorens te zijn afgekoeld. Een andere gewichtige voorwaarde is deze, dat de steenen steeds goed afgedekt op de bouwplaats bewaard worden — dus zoodanig, dat de vorst geen invloed op hun vochtigheidstoestand kan uitoefenen — en tevens, dat de laatst gemetselde lagen dagelijks zorgvuldig tegen sneeuw en regen beschut worden.

L.

ASPHALT OF HOUTBESTRATING.

Het oordeel van de bevolking van München over de nieuwe bestrating in een der hoofdstraten, gedeeltelijk met asphalt, voor een ander deel van hout, was zoo uiteenloopend, dat, merkwaardiger wijze, een politiek blad, de Münchener Neueste Nachrichten, zich met de zaak ging bemoeien en op het denkbeeld kwam de technische vraag door een stemming te doen oplossen.

Het verzond daartoe aan de bewoners van huizen aan deze straat, en aan een groot aantal artsen lijsten met vragen, met verzoek die beantwoord terug te mogen ontvangen. Van de bewoners voldeden 183 aan het verzoek, terwijl 140 artsen beschouwingen inzonden, waaruit een bepaald oordeel kon worden opgemaakt; de resultaten werden onlangs door het blad openbaar gemaakt.

Met eene overgroote meerderheid werd door de bewoners toegestemd, dat: 1°. de nieuwe, weinig of geen gedruis veroorzakende bestrating het verkeer had doen toenemen; 2°. dat het rumoer in de straat belangrijk was verminderd; 3°. dat de bestrating bepaald had bijgedragen tot meerdere zindelijkheid van de straat; 4°. dat zij van gunstig gevolg was op den gezondheidstoestand der bewoners. De 5de vraag: zijn op deze gedruislooze bestrating meerdere ongevallen met voertuigen voorgekomen, en waren deze van belangrijken of ondergeschikten aard? werd door 22 niet beantwoord; 36 verklaarden op de houten bestrating geen ongelukken te hebben waargenomen; 13 meenden, dan minder ongelukken dan vroeger op de steenen bestrating waren voorgekomen, terwijl 31 de vraag in het algemeen bevestigend beantwoord hebben en 81 dit alleen voor asphalt deden. De 6de vraag: zijt gij voor asphalt- of houtbestrating, en waarom? werd met 33 stemmen voor asphalt- en 121 stemmen voor houtbestrating beantwoord; 27 lieten deze vraag onbeantwoord.

Hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat een deel der stemmen zijn uitgebracht door personen, die eerst na het leggen der nieuwe bestrating aan deze straat zijn komen wonen.

Over het resultaat der beantwoording van de laatste vraag, zal men zich terecht verwonderen, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat het aantal der regendagen voor München nog grooter dan hier te lande is. Wellicht is het oordeel daaraan toe te schrijven, dat de nieuwe houtbestrating nog slechts korten tijd in gebruik is, en de blokken nog betrekkelijk weinig geleden hebben. Na een langer tijdsverloop zal de keuze tusschen asphalt of hout zeker ten gunste van het eerste moeten uitvallen.

Belangrijker dunkt ons de uitspraak der geraadpleegde artsen. Al hebben nu ook 30 van hen de vragen onbeantwoord teruggezonden, omdat zij, als medeleden van de Geneeskundige Vereeniging, het onwelvoeglijk achtten, dat deze vereeniging op verzoek van private personen een getuigschrift zou afgeven, toch hebben zij bijna allen toegestemd, dat het blad een goede daad heeft verricht met de aandacht te vestigen op de gewichtige vraag. Van 140 artsen zijn echter belangrijke antwoorden ingekomen, en dikwijls werd daarin gewezen op een uitspraak van den Geheimen Raad von Ziemssen, uit 1890, waarbij deze verklaarde: „Het invoeren van weinig of geen gedruis makende bestratingen is, in elk geval voor groote steden, niet alleen meer een zaak van financieele overweging, maar het moet voor de gemeentebesturen een eisch van het hoogste belang zijn, ter praktische bevordering van den openbaren gezondheidstoestand, en eene zenuwhygiënsche noodzakelijkheid."

Aan de artsen werden de volgende vragen voorgelegd: 1. Welke zijn, van een hygiënisch standpunt beschouwd, de voornaamste voordeelen van de geen gedruis veroorzakende bestratingen, tegenover macadam en steenbestrating? 2. Biedt de gedruislooze bestrating bepaalde

voordeelen tegen eenige veel voorkomende ziekten (nervositeit)? 3. Wat is, uit een hygiënisch standpunt beschouwd, over asphaltbestrating te zeggen? 4. Wat is over houtbestrating te zeggen?

Wat asphalt betreft, werd de opmerking gemaakt, dat het stof van dergelijke straten vrij van bacteriën is bevonden, dat een niet goed onderhouden houtbestrating moet vergeleken worden bij een bron voor malaria, en slechts een met groote zorg uitgevoerde impregneering met teer, hars en dergelijke stoffen, de verrotting van het hout kan verhinderen; zonder die bewerking wordt de bestrating terstond een verzamelplaats van bacteriën. Met het oog op deze overwegingen hebben, in tegenstelling met de geraadpleegde bewoners, de artsen met 81 stemmen voor asphalt gepleit; 25 stemden voor hout, 7 voor bestrating die geen gedruis veroorzaakt, in 't algemeen, en 2 voor steen, terwijl 25 geen oordeel konden geven. Dit is ook het resultaat van hunne overweging omtrent de 5e vraag: Welke der beide bestratingen, die met asphalt of met hout, verdient de voorkeur met het oog op den algemeenen gezondheidstoestand.

Door verschillende artsen is van deze gelegenheid gebruik gemaakt om te wijzen op den slechten toestand der straten in München, en in het algemeen op de dringende noodzakelijkheid van invoering van bestratingen, die minder gedruis veroorzaken dan de steenen.

Intusschen is te München een nieuwe Baurath aangesteld, wiens zorgen zich ook zullen moeten uitstrekken tot de bestratingen; ongetwijfeld zal hij zich aansluiten bij het oordeel der artsen, ten gunste van asphalt, en zullen, na eenige meerdere ondervinding, de bewoners aan geasphalteerde straten wel spoedig zijne inzichten deelen.

X.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE. 11 Maart 1892. Na opening der Vergadering en lezing van notulen, wordt overgegaan tot ballottage der heeren J. Vogels Dolhain, S. Wijn, J. Tempelaars en J. Ph. Reeser Ezn., die met algemeene stemmen werden aangenomen.

Hierna worden achtereenvolgens in behandeling gebracht de ingekomen rapporten op de vragen 10, 1, 8 en 3.

Vraag 10, rapporteurs de heeren J. F. Metzelaar en J. R. Lindo, levert bij behandeling van het rapport geene discussie op. De heer Lindo deelt mede, dat wegens stijging van materiaal in den laatsten tijd, alle in het rapport aangegeven prijzen iets moeten verhoogd worden. Een der leden wijst op het nadeel, dat de Scoria bricks onderhevig zijn aan het afspringen van kleine stukjes, waarop de heer Lindo zegt dit alleen het bovenste laagje, het zoogenaamd »schuim", betreft, en dat, moge het aan de pas gelegde bestrating iets onoogelijks geven, zulks toch verdwijnt na korten tijd in gebruik te zijn genomen. Uit de beantwoording der vraag waar de Scoria bricks gebakken worden, blijkt dat een fabriek voor dit materiaal te Wezel bestaat.

Vraag 1, rapporteurs de heeren G. Brouwer Jr., J. H. A. Mialaret en J. W. H. Berden, geeft tot meer discussie aanleiding, en doet den heer Mondt opmerken, dat terwijl het rapport beslissend het nut der bestudeering van de archeologie aantoont, dit echter geene wegen noch grenzen daarvoor aanwijst, hetgeen toch zeker in de bedoeling der door de Maatschappij gestelde vraag ligt opgesloten.

De heer van Nieukerken had gaarne een richtsnoer aangegeven gezien, terwijl de heer du Rieu vreest, dat, geen grenzen bepaald zijnde, allicht eene overdrevene bestudeering der archeologie den architekt te veel archeoloog zal maken.

De heer Berden repliceert den spreker met er op te wijzen, dat de studie der archeologie moet opgevat worden in onmiddellijk verband met de bouwkunst, dat w. z. de kennis van vroegere bouwkunst en de wijze hoe vroeger gebouwd werd, en meent, dat, wat vrees voor overdreven studie betreft, deze bij de studie van alle aanverwante vakken bestaat en even goed van toepassing is op te groote studie der wiskunstige vakken. Volgens hem moeten de archeologische wetenschappen even als de wiskunde een der grondslagen zijn, waarop de kennis van den architekt berust.

De heer Mialaret vindt het moeilijk en gevaarlijk grenzen aan te geven, daar deze voor ieder beoefenaar verschillend zullen zijn. Het gevaar der studie zit niet zoozeer in overdrijving daarvan, als wel in het zich niet rekenschap geven, en dus slecht toepassen van vroegere vormen.

Bij behandeling van vraag 8, rapporteurs de heeren W. A. Smit, C. M. van Vianen en W. A. Schroot, deelen eenige aanwezige leden hunne ervaringen mede, waaruit blijkt, dat het gebruik van suiker voor metselwerken in den winter, ofschoon kostbaar, uitstekende resultaten heeft opgeleverd.

De heer Liefland beveelt het gebruik zeer aan bij plaatsing van haardtegeltjes om het afvallen daarvan te voorkomen.

Ongunstig was het resultaat van eene proef door hetzelfde lid dezen winter genomen met toepassing van stroop, waarvan het gevolg was geweest dat het metselwerk bij invallenden dooi was gaan glijden. Nog deelt de heer van Sluis mede, dat roggebloem in de voegspecie, bij vriezend weer gebruikt, goed heeft voldaan.

Vraag 3, rapporteurs de heeren J. W. Bosboom, P. du Rieu Fzn. en R. H. van Seters.

Naar aanleiding van het rapport, dat de centrale verwarming als eene vinding van jonge dagteekening beschouwt, merkt de heer Mialaret op, dat de Romeinen reeds voor hunne thermen het beginsel van centrale verwarming toepasten, zooals blijkt uit de overblijfselen van die te Trier, waar de noch aanwezige warmtegeleidingen een gemeenschappelijk uitgangspunt hebben. Moge het ook op kleine schaal zijn, toch blijkt hieruit, dat hun het principe van centrale verwarming bekend was.

De heer van Nieukerken beveelt voor ventilatie van woonvertrekken ruime schoosteenkanalen aan, waarin onverglaasden potbuizen of ijzeren buizen te plaatsen. Terwijl dan de laatsten als rookkanaal dienst doen, kan de omringende ruimte (wanneer de monding boven in den schoorsteenboezem van het vertrek met rooster of mikaklep is voorzien), waarin de lucht door stoken verwarmd wordt, tot afvoer van bedorven lucht dienst doen.

Tot aanvoer van verwarmde versche lucht in woonvertrekken beveelt de heer Liefland aan, leidingen onder de vloeren te maken. Deze leidingen in verbinding met de buitenlucht voeren door roosters, in de haardplaat (achter den haard) of in den boezem boven den mantel aangebracht, de buitenlucht verwarmd in het vertrek aan.

De verschillende verwarmingssystemen geven noch tot menige gedachtenwisseling aanleiding, waarbij voor kerken en andere groote zalen, die slechts af en toe gedurende korten tijd in gebruik zijn, lage drukstoomverwarming als te kostbaar ontraden, en in plaats hiervan heete luchtverwarming of kachels worden aanbevolen. Voor woonhuizen en zalen tot voortdurend gebruik bestemd, wordt daarentegen heete luchtverwarming uit een sanitair oogpunt sterk ontraden.

Van den heer de Lint & Co. waren in de vergaderzaal monsters Japansch goudleder (behangselpapier) tentoongesteld, vervaardigd van de schors van den moerbeziënboom en in houten blokken geperst, waarin de verschillende dessins zijn uitgesneden. De prijs van dit behangselpapier, verkrijgbaar in rollen van 10 M²., varieert van *f* 18 tot *f* 34 de rol, naar gelang van papierdikte en opgebracht goud. De dessins, die zeer artistiek van teekening zijn, doen weinig aan Japansche kunst denken en leveren een nieuw bewijs, hoe de Japansche kunst ter wille van den uitvoer harer artikelen naar Europa, haar eigenaardig karakter verloochent.

Van denzelfden heer waren nog monsters van houten parketvloeren aanwezig, waarvan de verschillende deelen aan elkander worden bevestigd met groeven en metalen tongen. De onderkanten zijn voorzien van eene met metaaldraad doorweven vochtwerende stof, waardoor, zooals beweerd wordt, alle werking van het hout en aantrekking van vocht wordt voorkomen. In Engeland schijnt dit nieuwe systeem reeds ruime toepassing te hebben gevonden.

Nadat de Voorzitter de heeren rapporteurs heeft dank gezegd voor hunnen arbeid, alsook den heer Rijnders (vertegenwoordiger der firma de Lint & C°.) voor de gelegenheid tot kennismaking met zijne nieuwe bouwartikelen, wordt de vergadering gesloten.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'S GRAVENHAGE, 16 Maart 1892. Na eenige mededeelingen van het Bestuur werd overgegaan tot behandeling der ingekomen vraag: *»Is er eenig practisch nut te verwachten van het afleggen van proeven van bekwaamheid?"*

De heer J. J. van Nieukerken, architekt alhier, die zich op verzoek van het Bestuur welwillend bereid had verklaard deze vraag in te leiden, deed in enkele woorden uitkomen hoe het

beginsel van proefaflegging voor »meester" en »gezel" bijna geheel overeenkomt met de examens, welke in de tijden der gilden werden toegepast. Het grootste verschil bestaat o. a. hierin, dat men bij de gilden feitelijk gedwongen was een dergelijk examen af te leggen, terwijl het thans een ieder wordt vrijgelaten zich er aan te onderwerpen. Uitvoerig besprak hij de te verwachten gunstige resultaten dezer examens, die voor velen een grondslag zullen vormen tot verdere ontwikkeling in hun vak, hetgeen z. i. niet alleen zeer zal ten goede komen aan de vakken zelve, doch tevens aan hare beoefenaars.

Een woord van dank viel den heer van Nieukerken voor zijne uitvoerige toelichting ten deel.

In eene zeer levendige discussie over dit onderwerp, welke hierop volgde, werden nog vele opmerkingen gemaakt en bleek, dat bij velen eenige twijfel bestond omtrent de mogelijkheid tot samenstelling van juiste programma's der examens voor de verschillende ambachten.

Als conclusie dezer bespreking werd in stemming gebracht, de volgende door den heer van Nieukerken gestelde motie, waaraan vooraf door den heer J. Brouwer nog eene kleine wijziging was toegevoegd.

»De Vergadering, gehoord de toelichting tot, en het daarna gevoerde debat over de vraag:" »Is er eenig practisch nut te verwachten van het afleggen van proeven van bekwaamheid?" besluit, mede door onbekendheid met de programma's, den uitslag af te wachten der proef, door de Vereeniging Arti et Industriæ en de Nederl. Mij. tot Bev. der Nijverheid, te nemen."

Met uitzondering van eenige leden, die buiten stemming bleven, werd deze motie met algemeene stemmen aangenomen.

Een aantal teekeningen van uitgevoerde en onuitgevoerde werken van den heer E. F. Ehnle vormden de kunstbeschouwing.

BERICHTEN.

Naar wij vernemen, zijn de onderhandelingen, gevoerd tusschen Z. H. den Sultan van Deli en de Firma G. H. Bauer & Zoon te 's Gravenhage, betreffende de decoratieve beschildering van het nieuw gebouwde paleis te Medan, afgebroken, tengevolge van den ongunstigen toestand der Deli-ondernemingen.

Eenige punten van beschrijving van de aanstaande 41ste algemeene vergadering der Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland zijn door het hoofdbestuur reeds opgemaakt. Het zijn voornamelijk die onderwerpen, welke op de vorige algemeene vergadering onafgedaan bleven. Zij betreffen:

1°. keuze van gas of electriciteit voor verlichting van fabrieken en werkplaatsen;

2°. overheidsplicht voor de verzekering van werklieden tegen de gevolgen van ongelukken bij werken;

3°. wijze van verwarming van spoorweg-compartimenten, vooral met 't oog op de 3e klasse;

4°. rijkswet tot pensionneering van arbeiders, werklieden, klerken, dienstboden, enz., van beiderlei kunne;

5°. wet omtrent den waarborg van gouden en zilveren voorwerpen.

6°. maatregelen om de binnenlandsche scheepvaart tot meerderen bloei te brengen;

7°. regeling tot bevaarbaarhouding van de Rijksvaarwaters bij strenge vorst en invallenden dooi (voorstel Utrecht);

8°. uitbreiding en nadere regeling van het onteigeningsrecht, speciaal met 't oog op den aanbouw van arbeiderswoningen;

9°. oprichting van fabrieken van vloeibaar koolzuur (bereiding met cokes) voor de industrie hier te lande.

Voor leerlingen aan de Ambachtschool te Arnhem hebben zich 61 aangegeven. Hiervan zijn na afgelegd examen toegelaten 54, en wel 27 smeden en smid-machinisten, 12 meubelmakers, 8 timmerlieden en 6 ververs.

Met April e. k. zullen 40 leerlingen de school verlaten en zal de nieuwe cursus geopend worden met 147 leerlingen, waarvan 42 meubelmakers, 26 timmerlieden en 25 ververs.

De aanstaande vergadering van het Verbond der Duitsche Architekten- en Ingenieurs-vereenigingen, waarmede tevens het vijftig-jarig bestaan dezer vergaderingen zal worden gevierd, zal plaats hebben van 28 tot 31 Augustus a. s. te Leipzig.

Op Donderdag 1 September zal Dresden worden bezocht, om op dien dag het aan Semper gewijde gedenkteeken te onthullen, dat aldaar door het verband is opgericht.

MEDEDEELINGEN UIT DE RECHTSZAAL.

De volgende beslissing van de Rechtbank te Antwerpen kan wellicht den lezers van dit blad belang inboezemen.

Een aannemer vorderde zijn derden termijn op, welke verviel als hij zijne verplichtingen tegenover den uitbesteder was nagekomen en de werken door een architekt volledig waren goedgekeurd. De aannemer vond dat onnoodig en beweerde, dat de goedkeuring aanwezig was nu de uitbesteder het gebouw had in gebruik genomen en het reeds eenigen tijd bewoonde.

De Rechtbank echter verklaarde den aannemer niet ontvankelijk in zijn eisch, en besliste, dat niet uit het in gebruik nemen van het gebouw de goedkeuring viel af te leiden, te meer omdat vaststond, dat de uitbesteder de vroeger door hem bewoonde behuizing had moeten verlaten.

In België werd ook dikwijls minder streng tegenover den aannemer beslist. Verschillende beslissingen in dit Weekblad medegedeeld, kunnen daarvoor als bewijs dienen.

ALESTES.

Afloop van Aanbestedingen.

HAARLEM, 4 Maart. — Het bouwen eener kapel, wachterswoning en lijkenhuisje, met verdere bijkomende werken op de in aanleg zijnde R. K. begraafplaats, onder beheer van den architekt N. Nelis te Schoten.

Hoogste inschrijver:
F. T. Maas te Haarlem . . . . f 29.460

Laagste inschrijver:
J. Slenters te Idem . . . . „ 27.000

In beraad gehouden.

NUMANSDORP, 5 Maart. — De archit. A. Simons te Zuid-Beierland, voor den heer A. van der Waal, het bouwen van een bouwmanswoning met graanschuur, wagenkeet enz.

Hoogste inschrijver:
A. Korbijn te Klaaswaal . . . . f 16.000

Laagste inschrijver:
E. L. Bakker te Hekelingen . . . . „ 14.600

HENGSTDIJK (bij Hulst.) 7 Maart. — Het R. K. Kerkbestuur. Het sloopen der bestaande kerk en het bouwen van eene kerk met toren en een afsluitingshek.

Hoogste inschrijver:
Wed. F. v. d. Schoot te Tilburg . . . f 40.408

Laagste inschrijver:
B. H. Reuling te Hulst . . . . „ 31.555

AMERSFOORT, 8 Maart. — Het bouwen van een wapenmagazijn van 4 veldbataljons te Amersfoort, onder beheer der genie.

Hoogste inschrijver:
W. van Berkum, Amsterdam . . . . . . f 25.866

Laagste inschrijver:
F. J. Kalt, Ureterp . . . . „ 17.892

Raming „ 18.000

AMSTERDAM, 8 Maart. — De architekt C. B. Posthumus Meijes: het bouwen van een winkelgebouw met bovenhuis aan de Rozengracht; begr. f 20.000

Hoogste inschrijver:
R. Cruijff . . . . „ 22.580

Laagste inschrijver:
Gebr. Terlingen . . . . „ 19 390

Gegund aan Th. Ligthart voor . . . . „ 19.819

Allen aldaar.

HAARLEM, 8 Maart. — Het bouwen van een huis aan de Nieuwegracht aldaar, onder beheer van den archit.-ing. F. G. N. Haitsma Mulier (onderhands).

Hoogste inschrijver:
J. B. Lasschuit . . . . f 15.200

Laagste inschrijver:
J. Slenters . . . . „ 13.235

Gegund. Allen aldaar.

TILBURG, 8 Maart. — De archt. A. G. de Beer te Tilburg: het maken van gebouwen tot uitbreiding van het St. Jozef-Gesticht aldaar, alleen inwoners van Tilburg mochten inschrijven.

Hoogste inschrijver:
C. J. Broeders . . . . f 46,000

Laagste inschrijver:
Wed. J. W. van der Schoot & Zoon. . „ 33,885

Gegund. Allen aldaar.

ZWOLLE, 8 Maart. — Het bouwen van een stal in de legerplaats bij Oldebroek, onder beheer der genie te Zwolle.

Hoogste inschrijver:
G. J. Bruggink, Kampen . . . . f 13,800

Laagste inschrijver:
F. de Herder, Zwolle . . . . „ 10,476

Raming „ 12.000

NIJMEGEN, 9 Maart. — De commissie der gem. gasfabriek en waterleiding: het verbouwen van het zuiverhuis, machinekamer en meter- en regulateurlokaal.

Hoogste inschrijver:
H. Jansen . . . . f 14,489

Laagste inschrijver:
Benthem en van Ginkel . . . . „ 11,890

gegund.

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

Van de meeste afleveringen zijn nog slechts ***zeer weinig exemplaren*** *voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aflevering 1. VLEESCHHAL TE HAARLEM; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. STADHUIS TE GOUDA; 3 pl.; *f* 1.75.

Afl. 3 en 4. STADHUIS TE MIDDELBURG; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); *f* 2.—.

Afl. 5. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND. HET SCHAIK en een PAKHUISGEVEL, allen te Delft; 3 pl.; *f* 1.—

Afl. 6. GEVELS VAN WOONHUIZEN TE AMSTERDAM; 5 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 7. GEBOUW DER RIDDER (LOTERIJ-)ZAAL OP HET BINNENHOF TE 's GRAVENHAGE; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. DE WAAG TE DEVENTER; 8 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 9. WAAGGEBOUW OP DEN BRINK TE DEVENTER; TOEGANGSPOORTEN tot: HET VOORMALIG ATHENAEUM ILLUSTRE, HET BURGER WEESHUIS, HET BINNEN GASTHUIS, EN ST. LUCAS EN METSELAARSGILDEN, HET VOORMALIG LEPROZENHUIS, HET VOORMALIG SPINHUIS, DE LOMBARD, HET VOORMALIG O. Z. HEEREN LOGEMENT, EN EEN HUIS IN DE BARNDESTEEG, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. KLEINE HOUTPOORT TE HAARLEM, O. I. HUIS TE AMSTERDAM en ST. JANS GASTHUIS TE HOORN; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 11. CELLEBROERSPOORT TE KAMPEN, WATERSLOOTSCHEPOORT TE DELFT, WOONHUIS IN DE WARMOESSTRAAT TE AMSTERDAM, en TORENS TE GRONINGEN; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 12. TOREN TE RHENEN; 7 pl.; (Niet voorhanden.)

Afl. 13. STADHUIS TE NAARDEN, twee WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM en een WOONHUISGEVEL TE ALKMAAR; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 14, 15 en 16. STADHUIS TE LEIDEN; 18 pl.; *f* 7.50.

Afl. 17. WOONHUISGEVEL TE AMSTERDAM, KAMERBETIMMERING UIT DORDRECHT, JONGENSPOORT VAN HET BURGER-WEESHUIS TE AMSTERDAM, HOOFDTOEGANG VAN HET COLLEGIUM THEOLOGICUM TE LEIDEN; 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. STADHUIS TE CULEMBORG; 5 pl.; *f* 2.—.
2e gedeelte. WESTERHAL TE AMSTERDAM; 3 pl.; *f* 1.50.

Afl. 19. WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM, GEVEL VAN HET PROVENIERSHUIS TE HAARLEM, INGANG TOT HET WIJNKOOPERS-GILDEHUIS TE AMSTERDAM, en SCHOORSTEEN- EN KASTBETIMMERING in een BURGER WOONHUIS TE AMSTERDAM. 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 20. GEVEL VAN HET VOORMALIGE HEILIGE-GEEST HOFJE TE LEIDEN (Breêstraat), GEVEL VAN EEN BURGER WOONHUIS TE LEIDEN (Rapenburg), PORTAAL DER ST. JORISKERK TE AMERSFOORT; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 21. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND TE MAASSLUIS, WESTERKERKS-TOREN TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 22. DE ZUIDER- EN DE OUDEKERKS-TOREN TE AMSTERDAM, 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 24. GEBOUWEN ENZ. TE DELFT; 8 pl.; *f* 4.—.

Afl. 25. HET RAADHUIS TE DELFT; 5 pl.; *f* 3.—.

Afl. 26. GEDEELTE VAN EEN HUIS TE NIJMEGEN, RAADHUIS TE 's GRAVENHAGE; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 27. RAADHUIS TE BOLSWARD, RAADHUIS TE VENLOO; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 28. O. L. V. TOREN TE AMERSFOORT, DE SPUIPOORT TE DORDRECHT, POORT TE MIDDELBURG, KAST UIT DE 17e EEUW. 4 pl.; *f* 3.50.

Afl. 29. SCHOUW TE DELFT, HET WEESHUIS TE BUREN; BOUWKUNDIGE DETAILS. 4 pl.; *f* 4.—.

Afl. 30. DE VOORMALIGE HOOFTPOORT TE ROTTERDAM, DE VOORMALIGE VLEESCHHAL TE ROTTERDAM, DE VOORMALIGE RIJNSBURGSCHE POORT TE LEIDEN. 4 pl.; *f* 4.—

Afl. 31. DE MARIA-KERK TE UTRECHT, 5 pl. *f* 4.—

VERZAMELING VAN BOUWKUNDIGE ONTWERPEN,

BEKROOND EN UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Afleveringen 1 tot en met 5 (uitgegeven van 1844—1851) zijn niet meer voorhanden.

Afl. 6. (1853). ONTWERP: VOOR EEN SCHOUWBURG en VOOR EEN GEVEL VAN EEN WINKELHUIS, 5 platen; *f* 0.70.

Afl. 7. (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. (1856). POSTKANTOOR IN EEN GROOTE STAD, en BEWAARSCHOOL VOOR 200 KINDEREN, 5 pl.; *f* 0.70.

Afl. 9. (1857). MILITAIR WACHTHUIS IN EEN RESIDENTIE, en GLAZEN TOCHTPUI IN EEN VESTIBULE, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 10. (1858). BOERDERIJ VOOR ZUIVELBEREIDING, VEETEELT OF GRAANVERBOUWING, met woning, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 11. (1859). KAVALERIE-KAZERNE MET STALLINGEN, OVERDEKTE RIJSCHOOL EN FOURAGE-MAGAZIJNEN, 3 pl.; *f* 0.80.

Afl. 12. 1e gedeelte (1860). PORTE-COCHÈRE, 2 pl.; *f* 0.30.
2e ged. (1862). BEWEEGBAAR HOUTEN TUINHEK, 2 ontwerpen, 4 pl.; *f* 0.30.

Afl. 13. (1863). WOONHUIS, 1e ontw., 4 pl.; 2e ontw. 3 pl.; *f* 1.50

Afl. 14. (1864). GEBOUW VOOR 'T TENTOONSTELLEN VAN WERKEN VAN SCHILDER-, BOUW-, BEELDHOUW- EN ANDERE KUNSTEN, 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 15. 1e ged. (1865). MARMEREN SCHOORSTEENMANTEL MET BETIMMERDEN BOEZEM EN HAARD, 2 pl.; *f* 0.30.
2e ged. (1866). DORPSKERK VOOR R. K. EEREDIENST. 3 pl.; OVERDEKTE ZITPLAATS IN EEN TUIN (2 ontwerpen). 3 pl.; *f* 0.50.

Afl. 16. (1867) DORPSKERK VOOR PROT. EEREDIENST, MET TOREN, 4 pl.; HOOFD-INGANG VOOR EEN STADHUIS, (2 ontw.), 4 pl.; *f* 0.75.

Afl. 17. 1e ged. (1869). MONUMENT VOOR DE NED. BOUWMEESTERS, H. DE KEIJZER EN J. VAN CAMPEN, 3 pl.; *f* 0.60.
2e ged. (1870). VOORGEVEL VAN EEN WINKELGEBOUW, (2 ontw.), 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 18. (1871). KUNSTKAST, 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 19. (1872). KAZERNE VOOR EEN BATALJON INFANTERIE, 3 pl.; BUITEN-SOCIETEIT, 3 pl.; *f* 1.25.

Afl. 20. (1876). VAST CIRCUS, 8 pl.; GRAFSTEEN, 2 pl.; *f* 1.50.

Afl. 21. (1876). STATION VOOR OMNIBUSSEN, 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 22. (1878). CANDELABER, 2 pl.; *f* 0.30.

Afl. 23. (1878). ABATTOIR VOOR EEN PROVINCIESTAD, 6 pl.; AFSLUITING VAN EEN WANDELPLAATS, 2 pl.; *f* 1.25.

Na deze aflevering is de *afzonderlijke* uitgave der bekroonde prijsvragen gestaakt en zijn deze gevoegd bij de Verslagen der Algemeene Vergaderingen.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofieverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. **De Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8701

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden-Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 8702

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8707

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

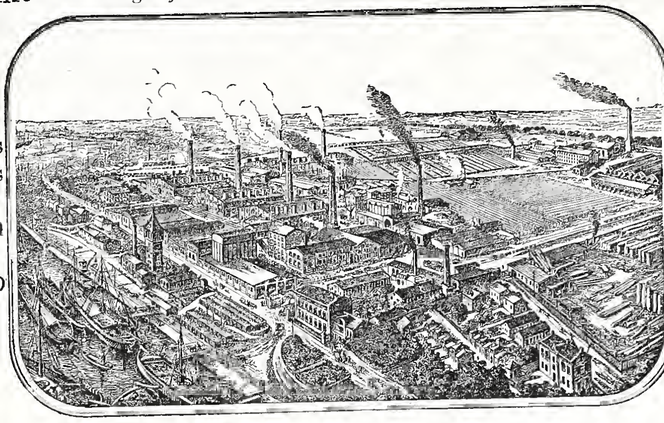

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau, 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

8703 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8708

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8704 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

ROLLUIKEN

van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 8710

Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.

Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.

Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM. 8705

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

De **KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN** in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke **ORNAMENTEN** in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor **KUNSTSMEEDWERKEN** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 8711

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.

2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.

3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8712

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;

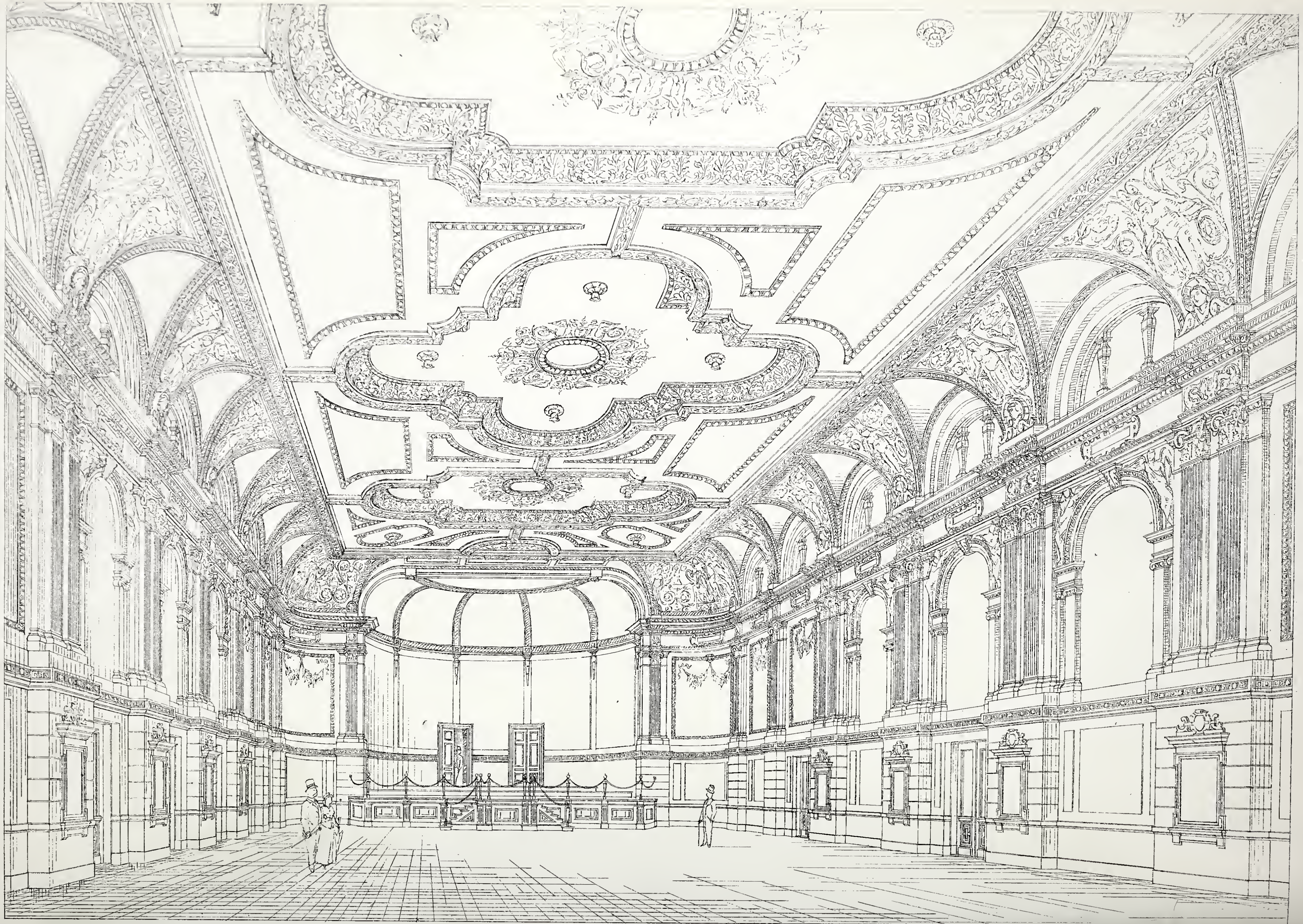
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende TEEKENINGEN.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Concertzaal der Societeit DE HARMONIE te Groningen

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

26 MAART 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

BIJ DE PLAAT.

Het hier voorgestelde ontwerp is het gevolg van de in 1884 uitgeschreven prijsvraag door het Bestuur der Vereeniging „de Harmonie" te Groningen.

Door het mislukken der leening bleef het plan rusten, totdat het in 1889 wederom opgenomen werd en nu met het gunstig resultaat, dat de leening twintigmaal volteekend werd.

Naar aanleiding daarvan werd ons opgedragen nieuwe plannen op te maken, die, door de gewijzigde zienswijze, geheel van de door ons ingezonden plannen afweken.

Het voorplein werd gedeeltelijk bebouwd door de conversatie- en billardzaal, en de concertzaal werd gebouwd op de plaats van de oude, nadat een strook grond aan de achterzijde aangekocht werd, zoodat die zaal in lengte en breedte vergroot kon worden, zonder te veel grond van den tuin af te nemen.

Aan de tuinzijde moesten zooveel mogelijk deuren gemaakt worden, om den leden te vergunnen, bij koel weder van de concerten in den tuin te genieten door met geopende deuren in de zaal naar de muziek te kunnen luisteren.

Daar de concertzaal aan de beide lange zijden geheel vrij staat, slechts door een lagen corridor aan de eene en eene warande aan de andere zijde geflankeerd, was het noodig om zware pijlers te maken ter versterking der zijmuren. Inwendig zijn die pijlers door pilasterbundels gekarakteriseerd.

Zoo werd de architectuur der binnenversiering in groote trekken bepaald. In den hoogen sokkel zijn de deuren naar tuin, vestibule en corridor, en boven den sokkel de pilasters, welke de contreforten bekleeden. De overgang van het hoofdgestel dier pilaster-ordonnantie en het plafond wordt door een groote, rijk met plastische versieringen geornementeerde koof bewerkstelligd. Tot verlichting der zaal zijn in die koof, steekkappen en halfronde vensters aangebracht.

Het plafond der zaal vertoont eene groote indeeling in drie figuren, overeenkomende met de drie groote traveeën, waarin de zijmuren verdeeld zijn.

Over het algemeen is een ruim gebruik gemaakt van plastisch ornement, hetwelk uitstekend uitgevoerd is geworden door den heer C. W. Finke, Mr. stukadoor te Leeuwarden, daarin bijgestaan door den heer J. H. Schröder aldaar, die met kunstvaardige hand de modellen, volgens onze teekeningen, boetseerde. Zoowel het figuurlijke als het ornementeele in de versiering verdient in uitvoering allen lof.

De zaal wordt verwarmd door eene warmelucht-verwarming, ontworpen en uitgevoerd door den heer H. J. Wolter te Amersfoort. De warmelucht wordt door een vleugelventilator, welke door een gasmotor in beweging wordt gezet, naar de zaal gedreven, terwijl zij door roosters, in de zijmuren aangebracht, in de zaal stroomt. De afvoer heeft door roosters, boven de gaskronen, plaats. De ventilatie en verwarming voldoen goed.

De akoustiek der zaal is uitstekend.

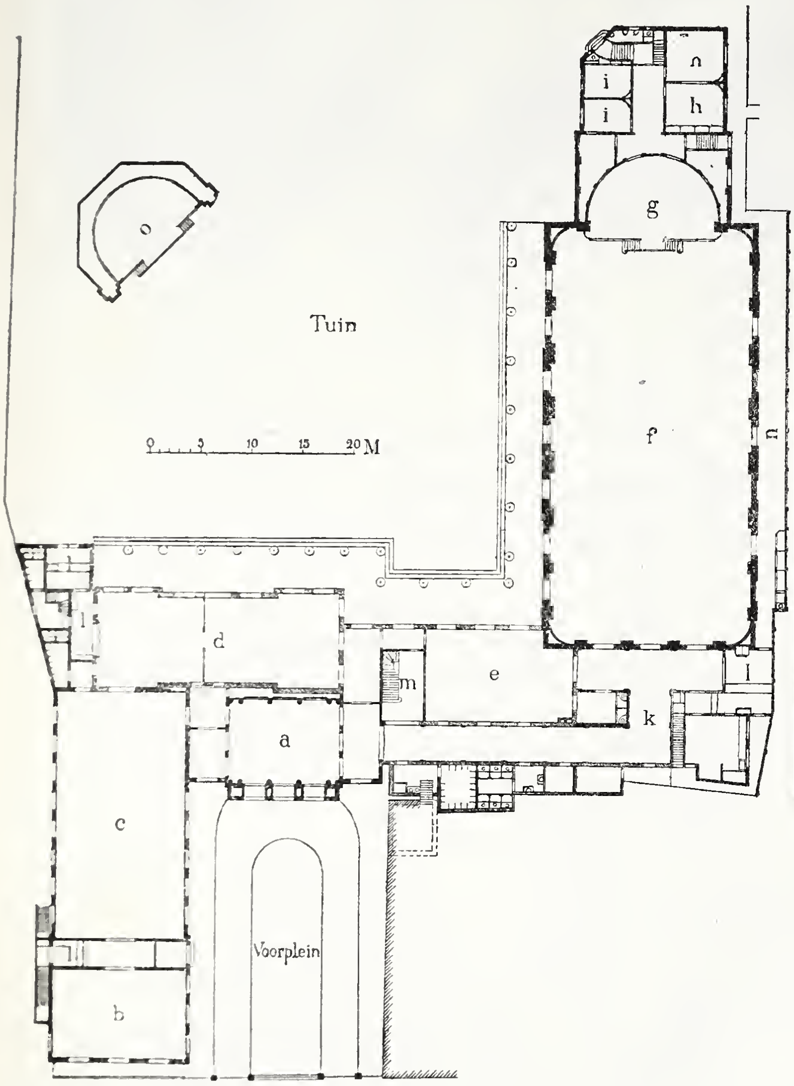
De bouw en versiering der zaal vorderden den korten tijd van zeven maanden. De feestelijke inwijding had plaats op 6 October jl.

De bouw der overige nieuwe lokalen voor de societeit, namelijk de conversatiezaal, de billardzaal, de lees- en speelzalen, de corridors, vestibules, de dienstlokalen, enz. werd in het jaar 1890 gebouwd, zoodat de dienst der societeit niet heeft stilgestaan.

De perspectiefteekening der zaal (naar het orchest gezien) werd vervaardigd door den heer H. H. A. van Eijkelen, alhier.

Het toezicht op den bouw van het geheele werk werd, in overleg met de ondergeteekenden, geleid door den heer H. Raammaker, Bouwkundige der Societeit te Groningen, die voor deze taak uitstekend berekend was.

Ten slotte wenschen de ondergeteekenden nog te vermelden de aangename samenwerking met de leden der bouwcommissie, tevens leden van het Bestuur der Societeit, zijnde de heeren A. Schram de Jong, J. Pik en H. J. Sicman.

RENVOOI.

a. Vestibule.
b. Conversatiezaal.
c. Billardzaal.
d. Speel- en Leeszaal, waarboven kleine Concertzaal.
e. Garderobe.
f. Concertzaal.
g. Orchest.
h. Stemkamers.
i. Artistenkamers.
k. Corridor.
l. Buffetten.
m. Hoofdtrap, naar kleine Concertzaal.
n. Overdekte gang, naar Orchest.
o. Muzieknis.

NB. Het gearceerde is het bestaande, het zwarte, het nieuw gebouwde gedeelte.

Schill en Haverkamp,
Architecten.

DE STUDIE DER NATUURVORMEN.

Reeds meermalen en vooral in den laatsten tijd is er in Duitschland sprake van geweest, dat de kunstnijverheid nieuwe vormen noodig heeft. In het gebruiken van oude vormen hebben wij het heerlijk ver gebracht, en in de techniek worden de hedendaagsche meesters van onze kunstnijverheid bijna niet meer overtroffen door een der meesters van de renaissance; en wat zij maken, is nauwelijks te onderscheiden van 't geen vroeger werd gemaakt. Maar wij zien nergens iets fonkelnieuws ontstaan, dat even groote kunstwaarde heeft als datgene, wat naar het voorbeeld der ouderen is gemaakt. Men is sinds eenigen tijd ongeveer op dezelfde hoogte blijven staan; in de werkplaatsen van den meubelmaker, den smid, den goud- en zilverwerker, den wever en den boekbinder draait alles om de vormen van gothiek, renaissance, en in den laatsten tijd ook rococo. Dat heeft afmattend gewerkt; ja, men is het strenge vasthouden aan typische stijlvormen in Duitschland reeds zoo moede geworden, dat zelfs de stijl der stijlloozen, de nuchterste tijd, de onbeholpen epoche, weder voor velen een aantrekkelijkheid heeft. Op de stoelen van dien tijd kan men immers zitten, bij de lampen kan men lezen, en in dergelijke kasten iets wegsluiten.

Dat zulk een armoede aan zelfstandige voortbrengingskracht in de kunstnijverheid, deze zelve ten ondergang moest voeren, ligt voor de hand; en dit moet voor een ieder duidelijk zijn, dat een werkelijke verbetering slechts door een ingrijpende wending in het onderricht der jongere kunstnijveren en teekenaars te bereiken is. Hunne vormen-fantasie moet uit nieuwe bronnen putten, die niet uitdrogen, want ook de rijkste schat van oudere vormen zal toch eenmaal ophouden te vloeien; en, zal nog een vruchtbaar gebruik van deze schatten worden gemaakt, dan moet wederom de bron worden gevonden, die aan de ouden lafenis schonk. Die bron is de natuur.

Professor Meurer uit Rome heeft eenigen tijd geleden te München eene belangrijke voordracht over dit onderwerp gehouden, toegelicht door een serie van ongeveer 150 teekeningen, deels door hem zelf, deels door zijne leerlingen gemaakt. Deze bekwame kunstenaar was tot voor eenige jaren werkzaam aan het museum voor kunstnijverheid te Berlijn, en ging toen naar Rome, met de opdracht van de Pruisische Regeering om zijne theoriën, neêrgelegd in een in 1889 verschenen boekje over „Das Studium der Naturformen an den kunstgewerblichen Schulen" tot de daad te doen komen. Gedurende bijna een half jaar heeft hij nu te Berlijn eene klasse in het teekenen naar de natuur volgens zijne zienswijze geleid, en de opdracht ontvangen dit voort te zetten. Het onderricht zal echter voorloopig gegeven worden door een zijner beste leerlingen, daar hij zelf weder naar Rome is vertrokken, om zijn theoriën verder te ontwikkelen en met behulp van modelleurs en ciseleurs modellen te vervaardigen.

Het denkbeeld, om de studie der plantenvormen het uitgangspunt te doen zijn voor het vinden en ontwikkelen van versieringsmotieven voor de kunstnijverheid, is volstrekt niet nieuw en bereikbaar voor ieder, die een open oog heeft voor de vroegere stijlen; het heeft zelfs reeds een zeer rijke literatuur achter zich. Professor Meurer heeft echter een helder en wetenschappelijk stelsel opgebouwd, en door het grondige van zijn werk ontsloot zich voor hem een rijke bron, die zooveel schoons opleverde, als hij zelf niet had verwacht.

Hij geeft zijne leerlingen geen schablonen voor oogen, maar leert hen vinden, en de rijke buit, waarop de leerling al aanstonds stoot, wekt dezen op tot een geestdriftig voortwerken.

Allereerst moet de leerling vertrouwd gemaakt worden met de onveranderlijke wetten van de vorming van al het organische; het is de bouw der planten, van den

wortel af, tot aan de bloem, die op overtuigende wijze eene verklaring geeft. Zooals het volgende onderdeel zich uit het voorgaande ontwikkelt, de stam uit den wortel, de takken uit den stam, de bladeren en bloemen uit de takken, zoo moet ook een versieringsmotief een organischen, een logischen oorsprong hebben.

Volgens die theorie zijn de vormen van groote kunstwerken te verklaren. Zij moeten echter geen navolgingen van de natuur zijn, maar in hare taal spreken door een schoon gestyleerde versiering.

Zooals de kalbas, de hoorn van het rund zelve het eerst tot flesch en drinkhoorn dienden en de prototype werden voor vaatwerk en drinkglazen, even als het ei, de holle bamboe-stengel, de opvangende, verwijdende vorm van de bloemkelk, motieven zijn geworden voor de ontwikkeling der verschillende gedaanten van vaatwerk; zooals de hoog opgaande palmstam met bladerkroon een motief voor de zuil bood; zooals de kiel van een schip of torpedo aan het lichaam van de visschen is ontleend; zooals de Grieken de ondersteuningsmotieven van hun banken, hun lichtdragers vonden in leeuwenklauwen en pooten van een bok; evenals palmtakken en pauwenveêren voor waaiers, schelpen voor schalen, de pijnappel voor bekroningsmotief werd gebruikt van den staf van Bachus, nadat hij den Godenwijn met hars voor bederf had behoed, — zoo zal voor het zoekende oog de oorsprong van veel menschenwerk, of althans de aanleiding voor den vorm daarvan, in de natuur worden teruggevonden.

Prof. Meurer wil zijne leerlingen tot het doel voeren door de vergelijkende studie van de vormen in de kunst en in de natuur. Hij zegt hen niet: zus of zoo wordt gestyleerd. Maar hij toont hen een acantusblad van een Grieksch kapiteel en laat hen de kenmerkende vormen van een levend acantusblad, vrij van de toevalligheden van den groei maar ook tot in de geringste anatomische details naar de natuur teekenen en modelleeren. Na eenige grondige studie in deze richting, komt men als ongemerkt, bij elk volgend voorbeeld, tot de bruikbare aan de natuur ontleende stof voor de stijlvormen, en moet men leeren haar te verwerken. Maar niet met goed gekozen voorbeelden en modellen alleen, zal men iemand het vinden van nieuwe vormen leeren. Daartoe kan men hem echter brengen, dat hij langzamerhand het kenmerkende van elken vorm uit de natuur voor den stijl instinctmatig begrijpt, dat hij geleidelijk zich een manier eigen maakt om de natuur te zien en voor zijn doel te begrijpen, langs dien weg onbewust tot stijl wordende, die op zich zelf reeds stijl is.

De studie der natuurvormen moet met de grootste ernst geschieden, en natuurlijk met het eenvoudigste worden aangevangen. De grootste wetenschappelijke nauwkeurigheid wordt gevorderd.

Het moeielijkste werk voor den leeraar is, den leerling op te wekken tot voortdurend en verstandig vergelijken, hem aan te toonen, wat het kenmerkende van elke soort is, en welke de vele punten van overeenkomst bij alle planten zijn. Met het innige gevoel voor de diep in de natuurwetten met reden gestaafde schoonheid, moet bij de leerlingen ook de lust om iets te scheppen grooter worden.

Zeer groote waarde wordt bij het onderwijs ook gehecht aan de plastische voorstelling der vormen, iets wat in den aard van de producten der kunstnijverheid ligt. Prof. Meurer heeft in Rome een aantal prachtvolle afgietsels in brons naar natuurvormen doen vervaardigen, die niet onderdoen voor de bewonderenswaardige Japansche bronzen, en in München een verzameling galvanische metaliseeringen, die de fijnste details der plant nog duidelijk doen onderscheiden; zij leveren het bewijs, dat ook langs dezen weg passende leermiddelen zijn te verkrijgen.

Het bovenstaande is voor velen wellicht oud nieuws; toch kan het geen nadeel er nog eens in wijden kring op te wijzen. Wordt de verstandige er door aangewakkerd nog eens over de zaak na te denken, dan is reeds genoeg nut daardoor gesticht. O.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN, 18 Maart 1892. Na mededeeling van de ingekomen stukken werd het woord gegeven aan den heer J. Molenaar, die eene bijdrage hield over de theorie der kleur. Spreker begon, alvorens het licht te behandelen, eene verklaring te geven over het ontstaan van het geluid. Het geluid ontstaat door luchttrillingen, die het trommelvlies van ons oor bereiken. De snelheid van het geluid bedraagt 340 M. in de seconde. Naarmate de trillingen langzaam of sneller zijn, verkrijgt men eene toonshoogte. De toon a maakt ongeveer 460—470 trillingen in de seconde, terwijl de laagste waarneembare toon $17^1/_2$ en de hoogste waarneembare 17000 luchttrillingen in de seconde maakt. De trillingen planten zich voort volgens eene golflijn. De afstand tusschen de snijpunten der golflijn is de lengte der golftoon; deze bedraagt van a ongeveer 70 à 80 cM.

Na deze inleiding ging spreker over tot de verklaring van het licht, dat op dezelfde manier als het geluid door trillingen wordt voortgebracht, door middel van een tusschenstof, æther genaamd. Deze æthertrillingen planten zich voort met eene snelheid van 310 milioen meter in de seconde. De lengte der trillingen wordt verondersteld $^1/_{1000}$ mM. te bedragen.

Om te zien, hebben wij noodig het oog, het licht, een voorwerp. Spreker schetste de inrichting van het oog, het ontstaan van het accomodatievermogen en ver- en bijziendheid.

Het licht van de zon is wit licht, samengesteld uit 7 verschillende kleuren. Brengt men eene ronde schijf, waarop de kleuren volgens het spectrum zijn aangebracht in eene draaiende beweging, dan verkrijgt men grijs of wit licht. Wat is kleur? Een stuk rood papier is rood, omdat de roode lichtstralen teruggekaatst en de andere geabsorbeerd worden.

De heer Molenaar sprak vervolgens over primaire, secondaire, tertiaire en complementaire kleuren en helderde het gesprokene op door proeven, die aanschouwelijk werden voorgesteld. Na nog op den invloed te hebben gewezen, die de kleur in het dagelijksch leven met betrekking tot de meubeleering der vertrekken kon uitoefenen, werd den heer Molenaar dank gebracht voor zijn aangename causerie.

Nu kwam aan de orde besprekingen over een te stichten museum voor kunstnijverheid. Hoewel dit punt van behandeling niet nieuw is, meende de Voorzitter, dat thans een geschikt tijdperk was aangebroken om pogingen tot stichting hiervoor aan te wenden. De Voorz. zette uiteen, dat vroeger door de Afd. Groningen stappen zijn gedaan, om in Groningen een kunstnijverheidsmuseum te stichten, en dat het bestuur der Afdeeling zich met besturen van verschillende corporatiën had in verbinding gesteld, doch teleurgesteld werd door den weinigen steun, dien het werd toegezegd.

Dit onderwerp lokte eene levendige discussie uit; tengevolge daarvan werd door den Voorz. het volgende voorstel ter tafel gebracht:

Het bestuur wordt uitgenoodigd te overwegen, op welke wijze te Groningen een kunstnijverheidsmuseum voor Groningen en Provincie kan worden tot stand gebracht, en daaromtrent rapport uit te brengen in de eerstkomende vergadering.

Dit voorstel werd met algemeene stemmen aangenomen.

Voor kunstbeschouwing waren ter bezichtiging gesteld, plaatwerken uit het kunstnijverheidsmuseum te Haarlem, decoratieve motieven en beschilderd glaswerk door den heer J. A. Huizinga.

BOEKBEOORDEELING.

„Arti et Industriæ”.

Tijdschrift, gewijd aan de bevordering der Kunstnijverheid in Nederland.

Zooals de Redactie van dit nieuwe tijdschrift de eerste aflevering incompleet achtte, indien daarin niet een kort overzicht voorkwam van het ontstaan der Vereeniging »Arti et Industriæ", van wier leven en streven het 't orgaan wil zijn — een overzicht, dat in zoo goed gekozen vorm door den oud-Voorzitter en mede-oprichter, den heer J. J. van Nieukerken werd geschreven — zoo behoorde deze aankondiging eigenlijk te worden voorafgegaan door eene geschiedenis der Vereeniging en eene uiteenzetting van haar doel en streven.

Die Vereeniging, gesticht in 1884, is betrekkelijk nog zeer jong, maar heeft al zooveel van zich doen spreken en telt reeds zoo menig vriend, dat zulk een overzicht in dit blad eigenlijk overbodig kan genoemd worden. De lezers herinneren zich nog hare vaktentoonstelling van 1886 te 's Gravenhage in het Akademie-gebouw, en zeker het best, haar streven naar veredeling van ambachten, door gemeenschappelijk met de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Nijverheid binnen kort de gelegenheid te verschaffen tot het afleggen van proeven van bekwaamheid voor meester of voor gezel, in eenige vakken. De lezers kennen Arti en weten, dat de oprichters dier Vereeniging met de

. . . . . . handen uit de mouwen
courage en vertrouwen
en wat gezond verstand,

— zooals haar oud-Voorzitter het zelf uitdrukt, — maar natuurlijk ook met het daarvoor noodige kennen, en de zekerheid van »beter kunnen" alvast maar begonnen te trachten naar opbeuring en verbetering der kunstnijverheid, aanvankelijk zonder nog te denken aan het uitgeven van een werk op dit gebied.

Maar het onderdeel van het doel der Vereeniging: »het geven van beoordeelingen over kunstnijverheidsproducten", is twee jaren geleden gewijzigd geworden in »het zoo mogelijk uitgeven van geschriften"; en, de eerste jaargang dier geschriften, een plaatwerk met tekst, is verschenen, met de eerste aflevering van den tweeden jaargang.

Uit die verzameling blijkt het best het doel der Vereeniging, namelijk, de bevordering van de kunst op het gebied der nationale nijverheid.

Een dergelijk werk heeft men al eens tusschen heden en voor tien jaren willen oprichten, maar . . . . . de noodige steun werd niet gevonden; 't was wellicht nog geen tijd daarvoor, en misschien wilde men wat zien, alvorens zich tot het een of ander te verbinden.

Thans echter bewijst Arti er Industriæ's eerste jaargang, dat de voldoende krachten er zijn en de tijd dus gekomen is; de bundel geeft een duidelijk overzicht van de waar, die men voor zijn geld zal krijgen, en waarmede de Vereeniging de zaak der nationale kunstnijverheid wil dienen.

Wat dat laatste betreft, — niet anders dan lof, én voor de keuze der onderwerpen, én voor de wijze van voorstelling, de platen als reproductiewerk. Het werk kan gerust wedijveren met het beste wat op dit gebied in het buitenland verschijnt. Zie, als bewijs voor dat oordeel, de sierlijke reproductiën in kleuren van de artistieke teekening van den heer K. Sluyterman, waarnaar door de firma Hoeker & Zoon, te Amsterdam, hamer truweel werden gemaakt, die door H. M. Koningin Wilhelmina werden gehanteerd bij het leggen van den eersten steen, op 28 Mei 1891 voor het Amsterdamsche nieuwe Buiten-Gasthuis; van het mooi geteekende ontwerp van den heer Georg Sturm voor het bij dezelfde gelegenheid door H. M. gedragen voorschoot, uitgevoerd in de afdeeling Kunstnaaldwerk van de Rijksschool voor Kunstnijverheid. Dit zijn platen, die een hoogen dunk geven van het goede werk, dat door het atelier der firma S. Lankhout & Co. te 's Hage kan geleverd worden. Dit doen echter ook de andere artistieke afbeeldingen, wier keuze op elk gebied gelukkig is geweest: trouwens, de namen der medewerkers — evenals de reeds genoemde — staan daar borg voor. De Redactie heeft een bereidvaardige medewerking, vertrouwen en ingenomenheid ondervonden, die nog veel goeds kunnen brengen.

Elke driemaandelijksche aflevering bevat vier platen en ongeveer twee vel druks, waarvan de prijs *ƒ* 5 is, voor de leden van Arti, en *ƒ* 8 als men geen lid is. Men ontvangt haar in sierlijk, los omslag, naar een ontwerp van den heer E. W. F. Kerling.

De Redactie is samengesteld uit drie bestuursleden van »Arti et Industriæ," maar alle opstellen en teekeningen worden vooraf onderworpen aan het oordeel der gezamenlijke Bestuursleden; het bureau van redactie en administratie is gevestigd — volgens de omslagen — Laan van Meerdervoort 148; dat is, voor hen die er belang in stellen, de woning van den heer P. du Rieu Fzn., Secretaris der Vereeniging, wiens onvermoeide arbeid, in vereeniging met den heer H. L. Boersma, Voorzitter, om bij te dragen tot het schoone resultaat, hier allerminst ongenoemd mag blijven, maar zeker met waardeering herdacht behoort te worden.

Arti en de uitgevers, de firma Mouton & Cie. te 's Gravenhage, die eene zaak heeft aangedurfd waarvoor reeds velen waren teruggedeinsd, wenschen wij geluk met hun mooi werk. En als de Redactie de handen uit de mouwen blijft steken, dan behoeft een volgende jaargang niet onder te doen voor dit eerste exemplaar; er is genoeg Nederlandsche stof voor, en goede ook. Dat dit werk dan ook de courage hoog houde bij de medewerkers, opdat door ontwikkeling van den kunstsmaak buiten hun omgeving, wellicht spoediger dan het toch éénmaal moet geschieden, wat meer vertrouwen wordt gegrondvest in de vaderlandsche kunstnijverheid.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

Museum van Kunstnijverheid te Haarlem.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, de nuttige en belangrijke stichting der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, is een schat van voorwerpen in natura, in nabootsing en in afgietsel aanwezig, die niet enkel den goeden smaak kan opwekken van belangstellenden en kunstvrienden, maar ook dienstbaar is voor de studeerenden in alle vakken van kunstnijverheid, die de aan het Museum verbonden school bezoeken.

Velen kunnen van deze werken genieten, maar oneindig veel meerderen zijn tot nog toe van dat genot verstoken gebleven.

Thans evenwel zal een werk verschijnen, waarin door middel van de niet falende heliotypie, de beste modellen van oorspronkelijke werken en afgietsels uit de uitnemende keuze die het Museum bevat, in afbeelding onder het bereik worden gesteld van een zeer ruimen kring.

Het is de uitgever A. W. Sijthoff te Leiden, die dit goede werk heeft ter hand genomen, en daarbij de verzekering geeft, bij de keuze der modellen voor de platen te trachten, de stijlrichtingen van de verschillende tijdperken en de technische bewerking der materialen te vertegenwoordigen, zoodat het werk, door zijn platen, een rijke bron van studie zal bevatten ten bate vooral van hen, die de kunstnijverheid beoefenen.

De eerste aflevering geeft zes platen, met lichtdrukken, genomen naar: een gedeelte van een bas-relief in Italiaansche Renaissance uit de school van Michel Angelo Buonarotti; een schenkkan, Fransche Renaissance, naar een ontwerp van Fr. Briot; een eikenhouten portaal uit de schepenkamer van het stadhuis te Oudenaarde; een vlakrelief, voorstellende de Madonna met kind, uit de school van Donatello; een metalen bord, in Duitsche Renaissance, 16e eeuw; Indische wapens uit de verzameling van Mr. Duymaer van Twist en T. E. Erdman. Bij elke plaat is een korte verklaring op het schutblad gesteld.

De platen zijn, op de laatste na, afbeeldingen naar afgietsels of, zooals de schenkkan, naar reproductiën van de origineelen; maar, hij die het museum kent, weet ook, dat die afgietsels en nabootsingen zoo zuiver en scherp zijn, dat vooral de afbeeldingen even goed kunnen zijn, alsof ze naar de werkelijkheid zijn genomen.

Als lichtdrukken, als heliotypiën, zijn de platen onverbeterlijk goed, met uitmuntende belichting genomen. Zij strekken tot eer van de Nederlandsche industrie; want al willen we niet uitmaken, dat ze beter zijn dan het meerendeel der buitenlandsche, zij staan minstens even hoog.

Het werk wordt uitgegeven in seriën van vijf afleveringen, elk van zes platen. De prijs is bij inteekening *ƒ* 0.30 per plaat. Men verbindt zich slechts voor de eerste serie van vijf afleveringen.

Door deze uitgaaf is de heer A. W. Sijthoff getrouw gebleven aan zijn devies »Altyt Wæksæm." Wij kunnen haar met warmte aanbevelen.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

BERICHTEN.

Voor de driejaarlijksche schilderijententoonstelling te Amsterdam zal weder een tijdelijk lokaal worden ingericht. Evenals voor drie jaren hebben verscheidene ingezetenen zich bereid verklaard *f* 5000 te waarborgen. B. en W. stellen voor, een loods te bouwen op den gedempten N. Z. Voorburgwal, bij de voormalige Bloemmarkt, en het bouwen en weder wegruimen der loods te zamen aan te besteden, waardoor tevens een besparing in de bouwkosten te verkrijgen is. Wat de begrooting van kosten betreft, — in verband met de uitkomsten der vorige tentoonstellingen zullen deze, wat het vermoedelijk te dekken deficit betreft, voor de gemeente niet boven de *f* 6500 gaan — inbegrepen *f* 1500 voor medailles. De kosten der tentoonstelling worden nl. op *f* 18.000 geschat, de ontvangsten op *f* 6500.

Door de Koninklijke Nederlandsche Meubelfabriek der heeren H. P. Mutters & Zoon te 's Gravenhage werden in de vorige week een paar ameublementen, in den stijl Louis XIV en Louis XV ter bezichtiging gesteld, bestemd voor het paleis van den Sultan van Deli. Zij geven, behalve een vaag denkbeeld van de groote pracht die in dit paleis zal heerschen, een grooten dunk van de trap van ontwikkeling waartoe deze tak van kunstnijverheid hier te lande is opgeklommen, in het bijzonder in de ateliers der genoemde firma, waar niet alleen de uitvoerders van deze meubels, maar ook hunne ontwerpers te vinden zijn.

De meubels zijn bestemd voor de ontvangkamer van den Vorst, en gemaakt naar zijn eigen keuze uit eene hem toegezonden verzameling ontwerpen.

De divans zijn rosé getint, met gouden ornamenten, en gestoffeerd in overeenstemming met den stijl der meubels, in de rijkste gebrocheerde Lyonsche zijde of donkerroode kostbare velours de Gênes; de fauteuils zijn daarmede in harmonie. De tafeltjes zijn getint met goud, en afgedekt met witte marmeren bladen. De wandspiegels, rijk gesneden, hebben lijsten in rosé tint met goud.

De levensgroote photographieën van de Koningin en de Koningin Regentes, in buste, zullen een eereplaats in des Sultans verblijf krijgen. De beeltenissen dezer Vorstinnen zijn gevat in zwaar vergulde, rijk gebeeldhouwde medaillonlijsten, gedekt door de Koninklijke kroon op rood kussen, tusschen een donkerrood fluweelen fond.

In de morgenlandsche omgeving van den gebieder der Delistaten, zullen deze meubels ongetwijfeld een goed effect maken.

Tot Docter in de rechtswetenschappen promoveerde 10 Maart, te Groningen, de heer H. W. van Sandick; het onderwerp zijner dissertatie was: »Onteigening par zônes," een onderwerp dat algemeen aan de orde is.

Te Parijs is overleden de heer Barbédienne, de grondvester van het vermaarde huis van dien naam, dat zoovele schoone bronswerken levert. De afgestorvene was Commandeur van het Legioen van Eer.

In Juli of Augustus 1893 zal in Chicago een internationaal congres van ingenieurs worden gehouden, gedurende zes dagen, die grootendeels bestemd zullen zijn voor excursiën naar belangrijke ingenieurswerken.

Afloop van Aanbestedingen.

WARMOND, 9 Maart. — het bouwen van een woonhuis op het terrein wijk III no. 153 aan de Haarlemmertrekvaart te Oegstgeest, onder beheer van den archit. H. J. Jesse, te Leiden.

Hoogste inschrijver:
G. J. W. Beulink, Leiden . . . . . . *f* 15.680
Laagste inschrijvers:
J. Tegelaar, Warmond. . . . . „ 13.100
Joh. v. Klaveren en J. van de Wilde, Leiden . . . . „ 13.030
Gegund aan de 3 laatstgen. inschrijvers voor *f* 13.100.

DORDRECHT, 10 Maart. — het bouwen van een magazijn met benedenwoning en twee bovenwoningen aan de Voorstraat te Dordrecht.

Hoogste inschrijver:
P. Waals . . . . *f* 25.317
Laagste inschrijver:
G. C. Rijkhoek . . . . „ 18.716

ARNHEM, 11 Maart. — De architekten van Gendt en Nieraad: het bouwen van kantoorlokalen met bovenwoning voor rekening van de heeren Frowein en Co. aldaar.

Hoogste inschrijver:
G. J. T. Barenbrug . . . . *f* 13.131
Laagste inschrijver:
Gebrs. van Daalen . . . . „ 11.500

AMSTERDAM, 12 Maart. — Het bouwen van een remise voor tramwagens naast de bestaande stallen aan de Brouwersgracht, voor de Amsterd. Omnibusmaatschappij, onder beheer van den ing.-architekt A. L. van Gendt.

Hoogste inschrijvers:
J. J. Eijrond & Zn., te Amsterdam . . *f* 19.910
Laagste inschrijvers:
D. Verbeek & Zn., te Idem . . . . . . „ 14.679

ARNHEM, 12 Maart. — De verbouwing van de villa „Molenbeke", onder beheer van den archit. A. R. Freem; onderhands aanbesteed aan C. O. Knoops H.Gz., voor. . . . . . . *f* 34.000

UTRECHT, 12 Maart. — Het bouwen van een beursgebouw en fruithal op het Vredenburgerplein te Utrecht; *a.* bedrag voor het geheele werk volgens bestek, *b.* bedrag volgens nota van wijziging;

	a.	*b.*
Hoogste inschrijver:		
W. v. Leeuwen, Hellevoetsluis	*f* 249,000	*f* 219,000
J. H. de Vos, Utrecht.	„ 212,950	„ 185,050(†)
J. H. Vos, Amsterdam, en J. Vos, Almeloo.	„ 206,800	„ 174,300(*)

(†) Minste inschr.
(*) Dit biljet was niet door de aannemers onderteekend.

ENKHUIZEN, 15 Maart. — Het bouwen van een heerenhuis op paalfundeering; *a.* inschrijvingssom, *b.* bijbetaling voor spiegelglas in de kantoorramen;

	a	*b.*
Hoogste inschrijver:		
J. v. Veen Jr., Enkhuizen.	*f* 12,664	
Laagste inschrijver:		
R. A. v. d. Veen, idem	„ 10,473	*f* 100

Gunning in beraad gehouden.

LEEUWARDEN, 16 Maart. — Het ten deele amoveeren der gebouwen lett. G. nos. 138 en 153 en het daar ter plaatse bouwen van 7 winkelhuizen en 6 intrekken c. a. onder beheer van den archit. J. D. Bruns, aldaar.

Hoogste inschrijver:
A. Michels, Leeuwarden. . . . . *f* 42.140.
Laagste inschrijver:
Gebr. v. d. Meer, Harlingen . . . . . . „ 37.900
Gegund.

ROSMALEN (N.-Br.), 16 Maart. — Het bouwen van een paviljoen, 2 cellengebouwen, 1 sectiegebouw en een verbandgebouw, voor het gesticht Coudewater, onder beheer van den archit. L. Derks, te 's Bosch.

Hoogste inschrijver:
Th. v. Ravenstein, 's Bosch. . . . . . *f* 44.000
Laagste inschrijver:
Mart. Maas, 's Bosch . . . . „ 29.750
Gegund.

APPINGEDAM, 17 Maart. — Het bouwen van een heerenhuis met koetshuis, paardenstalling enz., voor B. Cleveringa, onder beheer van den archit. J. P. Hazeu, te Groningen.

Hoogste inschrijver:
R. Wieringa, Ulrum. . . . . *f* 34.900
Laagste inschrijver:
J. Heikens, Appingedam . . . . „ 25.740
Gegund.

ENSCHEDÉ, 17 Maart. Het bouwen eener stoomweverij, machinekamer, ketelhuis enz. op een terrein aan den Haaksbergerstraatweg, onder beheer van den architekt H. Reijgers.

Hoogste inschrijver:
H. Muller, Deventer. . . . . *f* 11.950
Laagste inschrijvers:
G. J. Sluimer en B. J. Turin, Enschedé „ 10.065

'S HAGE, 17 Maart. Den bouw eener school met gymnastiekgebouw en onderwijzerswoning op de zoogen. Haagweide, volgens bestek No. 25.

	school	woning	massa
Hoogste inschrijver:			
H. R. Hendrik Os	*f* 63.500	*f* 14.800	*f* 78.300
Laagste inschr.:			
J. Pinster, Schiedam.	„ 9.950	„ 48.770	„ 58.729

UITHUIZERMEEDEN, 27 Maart. Het amoveeren eener oude en het opbouwen eener nieuwe boerderij op Ungersma, gemeente Uithuizermeeden, onder beheer van H. H. Bos.

Hoogste inschrijver:
D. Bosman, Eenrum. . . . . *f* 14.169
Laagste inschrijver:
H. J. Bos, Uithuizermeeden . . . . . . „ 11.189
Raming. . . . . „ 11.574

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

Van de meeste afleveringen zijn nog slechts ***zeer weinig exemplaren*** *voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

Aflevering 1. Vleeschhal te Haarlem; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. Stadhuis te Gouda; 3 pl.; *f* 1.75.

Afl. 3 en 4. Stadhuis te Middelburg; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); *f* 2.—.

Afl. 5. Gemeenlandshuis van Delfland. Het Schaik en een Pakhuisgevel, allen te Delft; 3 pl.; *f* 1.—

Afl. 6. Gevels van Woonhuizen te Amsterdam; 5 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 7. Gebouw der Ridder (Loterij-)Zaal op het Binnenhof te 's Gravenhage; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. De Waag te Deventer; 8 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 9. Waaggebouw op den Brink te Deventer; Toegangspoorten tot: het voormalig Athenaeum Illustre. het Burger Weeshuis, het Binnen Gasthuis, en St. Lucas en Metselaarsgilden, het voormalig Leprozenhuis, het voormalig Spinhuis, de Lombard, het voormalig O. Z. Heeren Logement, en een Huis in de Barndesteeg, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. Kleine Houtpoort te Haarlem, O. I. Huis te Amsterdam en St. Jans Gasthuis te Hoorn; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 11. Cellebroerspoort te Kampen, Waterslootschepoort te Delft, Woonhuis in de Warmoesstraat te Amsterdam, en Torens te Groningen; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 12. Toren te Rhenen; 7 pl.; (Niet voorhanden.)

Afl. 13. Stadhuis te Naarden, twee Woonhuisgevels te Amsterdam en een Woonhuisgevel te Alkmaar; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl 14, 15 en 16. Stadhuis te Leiden; 18 pl.; *f* 7.50.

Afl. 17. Woonhuisgevel te Amsterdam, Kamerbetimmering uit Dordrecht, Jongenspoort van het Burger-Weeshuis te Amsterdam, Hoofdtoegang van het Collegium Theologicum te Leiden; 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. Stadhuis te Culemborg; 5 pl.; *f* 2.—.
2e gedeelte. Westerhal te Amsterdam; 3 pl.; *f* 1.50.

Afl. 19. Woonhuisgevels te Amsterdam, Gevel van het Proveniershuis te Haarlem, Ingang tot het Wijnkoopers-Gildehuis te Amsterdam, en Schoorsteen- en Kastbetimmering in een Burger Woonhuis te Amsterdam. 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 20. Gevel van het voormalige Heilige-Geest Hofje te Leiden (Breêstraat), Gevel van een Burger Woonhuis te Leiden (Rapenburg). Portaal der St. Joriskerk te Amersfoort; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 21. Gemeenlandshuis van Delfland te Maassluis, Westerkerks-Toren te Amsterdam; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 22. De Zuider- en de Oudekerks-Toren te Amsterdam, 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. De Muiderpoort te Amsterdam; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 24. Gebouwen enz. te Delft; 8 pl.; *f* 4.—.

Afl. 25. Het Raadhuis te Delft; 5 pl.; *f* 3.—.

Afl. 26. Gedeelte van een Huis te Nijmegen, Raadhuis te 's Gravenhage; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 27. Raadhuis te Bolsward, Raadhuis te Venloo; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 28. O. L. V. Toren te Amersfoort, De Spuipoort te Dordrecht, Poort te Middelburg, Kast uit de 17e eeuw. 4 pl.; *f* 3.50.

Afl. 29. Schouw te Delft, Het Weeshuis te Buren; Bouwkundige details. 4 pl.; *f* 4.—.

Afl. 30. De voormalige Hooftpoort te Rotterdam, De voormalige Vleeschhal te Rotterdam, De voormalige Rijnsburgsche Poort te Leiden. 4 pl.; *f* 4.—

Afl. 31. De Maria-Kerk te Utrecht, 5 pl. *f* 4.—

VERZAMELING VAN BOUWKUNDIGE ONTWERPEN,

BEKROOND EN UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Afleveringen 1 tot en met 5 (uitgegeven van 1844—1851) zijn niet meer voorhanden.

Afl. 6. (1853). Ontwerp: voor een Schouwburg en voor een gevel van een Winkelhuis, 5 platen; *f* 0.70.

Afl. 7. (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. (1856). Postkantoor in een groote Stad, en Bewaarschool voor 200 Kinderen, 5 pl.; *f* 0.70.

Afl. 9. (1857). Militair Wachthuis in een Residentie, en glazen tochtpui in een vestibule, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 10. (1858). Boerderij voor zuivelbereiding, veeteelt of graanverbouwing, met woning, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 11. (1859). Kavalerie-Kazerne met stallingen, overdekte rijschool en fourage-magazijnen, 3 pl.; *f* 0.80.

Afl. 12. 1e gedeelte (1860). Porte-cochère, 2 pl; *f* 0.30.
2e ged. (1862). Beweegbaar houten Tuinhek, 2 ontwerpen, 4 pl.; *f* 0.30.

Afl. 13. (1863). Woonhuis, 1e ontw., 4 pl.; 2e ontw. 3 pl.; *f* 1.50

Afl. 14. (1864). Gebouw voor 't tentoonstellen van werken van Schilder-, Bouw-, Beeldhouw- en andere kunsten, 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 15. 1e ged. (1865). Marmeren Schoorsteenmantel met betimmerden boezem en haard, 2 pl.; *f* 0.30.
2e ged. (1866). Dorpskerk voor R. K. Eeredienst. 3 pl.; Overdekte zitplaats in een tuin (2 ontwerpen). 3 pl.; *f* 0.50.

Afl. 16. (1867) Dorpskerk voor Prot. Eeredienst, met toren, 4 pl.; Hoofd-ingang voor een Stadhuis, (2 ontw.), 4 pl.; *f* 0.75.

Afl. 17. 1e ged. (1869). Monument voor de Ned. Bouwmeesters, H. de Keijzer en J. van Campen, 3 pl.; *f* 0.60.
2e ged. (1870). Voorgevel van een Winkelgebouw, (2 ontw.), 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 18. (1871). Kunstkast, 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 19. (1872). Kazerne voor een bataljon Infanterie, 3 pl.; Buiten-Societeit, 3 pl.; *f* 1.25.

Afl. 20. (1876). Vast Circus, 8 pl.; Grafsteen, 2 pl.; *f* 1.50.

Afl. 21. (1876). Station voor omnibussen, 3 pl.; *f* 1.00.

Afl 22. (1878). Candelaber, 2 pl.; *f* 0.30.

Afl. 23. (1878). Abattoir voor een Provinciestad, 6 pl.; Afsluiting van een Wandelplaats, 2 pl.; *f* 1.25.

Na deze aflevering is de *afzonderlijke* uitgave der bekroonde prijsvragen gestaakt en zijn deze gevoegd bij de Verslagen der Algemeene Vergaderingen.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

8723

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van cement/ijzer Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, francodoor het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

8724 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,
Contractanten der Gemeente Rotterdam, dienst 1892.

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 8725

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. **RIPOLIN**

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 8729

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

W. F. WEIJNTJES,
Spuistraat 263 Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8726

Rietplankenfabriek,

(Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN — Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar. — **Isoleerend**

Monsters, Atestten, Prospectus gratis. 8727

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 8730

— ***Prins Hendrikkade 14.*** —

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.
Inrichting tot het nemen van met selproeven bij kunstmatige vorst.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende ***origineele merk*** verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8731

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

De Erven H. van Munster & Zn. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12.

8733

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren F. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 8713

Op Dinsdag den 26sten April 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 570.

Maken van de uitbreiding der locomotiefloods en dienstvertrekken en woning opzichter—machinist (voormalige N. R. S.) het uitbreiden der steenkolenbergplaats S. S. en eenige diverse werken op het station ARNHEM.

Begrooting f 34.700.—

De besteding geschiedt volgens § 77 van het bestek.

Het bestek ligt van den 21sten Maart 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur F. SASSEN te *Nijmegen*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.00.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den April 1892, des voormiddags te 11 ure.

UTRECHT, den 18den Maart 1892.

Voor de vele blijken van deelneming, ondervonden na het overlijden van den Heer

S. VAN HULST J.Zoon,

betuig ik mijnen hartelijken dank.

HARLINGEN, Maart 1892.

8714 J. VAN HULST

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

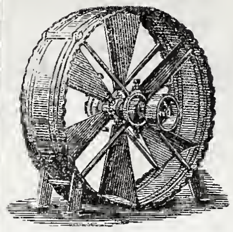
BRONS- en NICKELWAREN voor

8715 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 8716

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER** te **Londen**, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8717

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8719

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

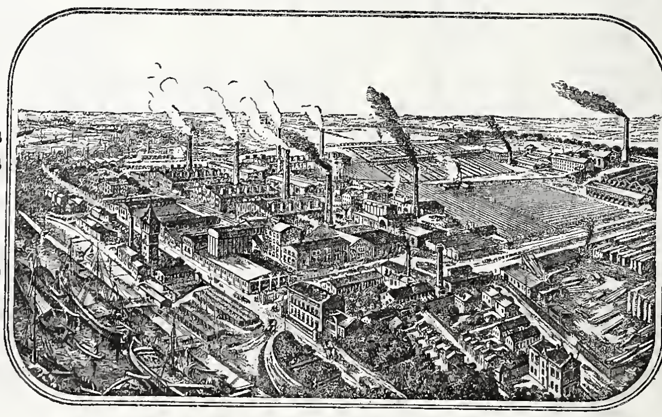
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Offenbach a/M. 1879 Gouden Medaille

Hoogste onderscheidingin den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE 8720

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen*, omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal**, als voor het **oppompen van water**, voor het op **peil brengen en houden van vaarten**, voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines**, voor het **koken van Veevoeder**, voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.**, terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM. TRADE MARK. **NATUURL. ASPHALT** VAN

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz.

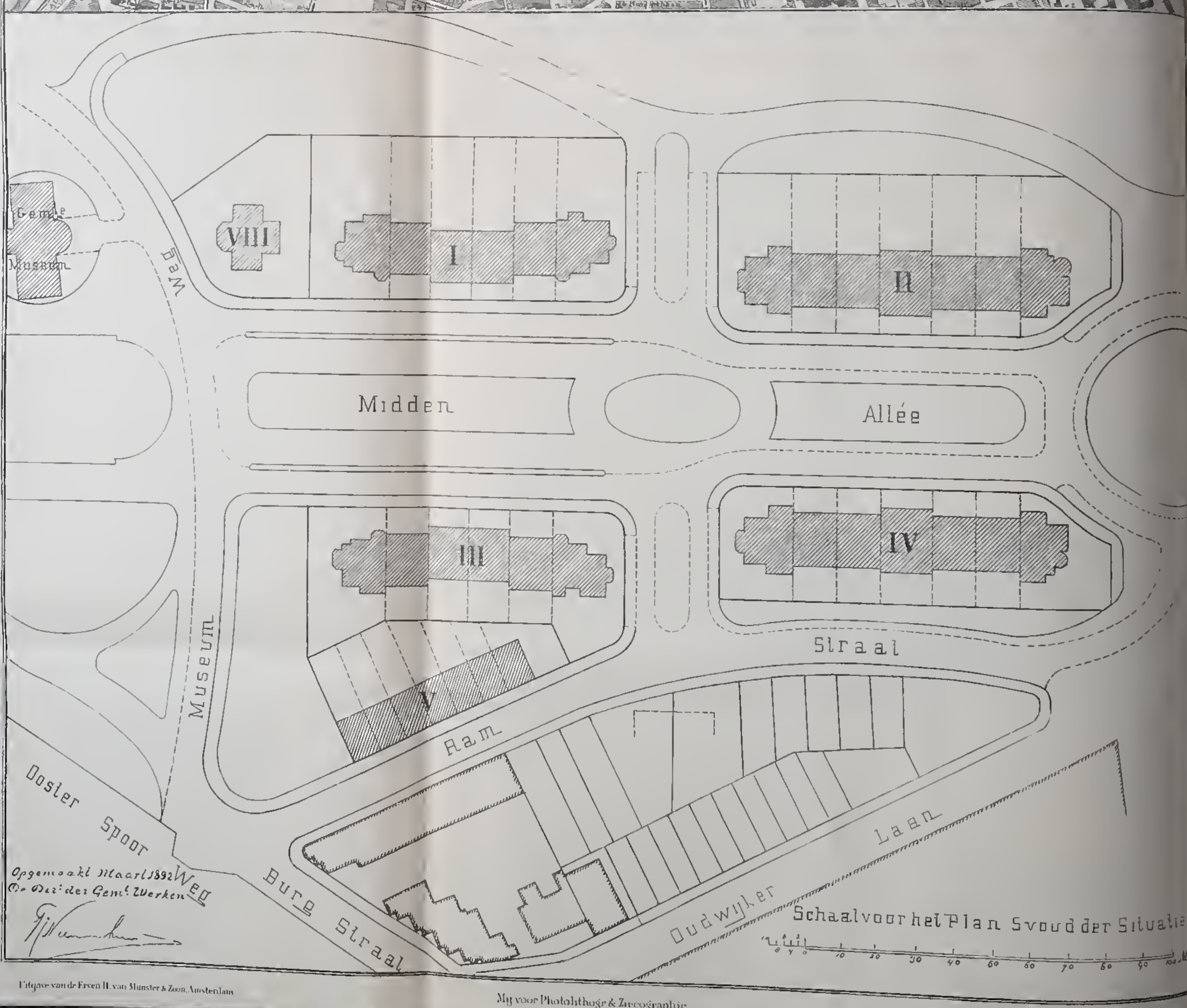
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

8721

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

PLAN TOT EXPLOITATIE VAN HET HOOGELAND

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

2 APRIL 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

BIJ DE PLAAT.

Bij de algemeene ontwikkeling, die onze steden in de 2e helft dezer eeuw hebben genomen, is ook Utrecht niet ten achteren gebleven.

Rondom de oude veste heeft zich eene tweede stad gegroepeerd, met de binnenstad verbonden door een voor het grootste gedeelte daaromgaanden plantsoenaanleg, die de oude vestingwerken heeft vervangen. In verband daarmede is de bevolking reeds tot bijna 90.000 zielen aangegroeid, en zal, op gelijke wijze voortgaande, zeker voor het einde dezer eeuw 100.000 overschijden.

In tegenstelling met hetgeen veelal in het Noorden van Europa wordt waargenomen, heeft de grootste uitbreiding zich echter niet naar het Westen gericht, maar naar het Oosten. Hetzij dat de knellende banden, welke de spoorwegaanleg aan de Westzijde om de stad heeft gelegd, eene gezonde uitbreiding naar die zijde belemmerde, hetzij dat de zucht tot aansluiting aan de aangenamer gelegen Oostelijke landstreken, die richting beheerschte, of wel beide redenen te zamen werkten; — de uitbreiding naar die zijde bleef de aanzienlijkste, zoowel in qualiteit als in quantiteit, en is uitbreiding in deze richting later ook niet meer gestuit kunnen worden door den aanleg van den Oosterspoorweg naar Hilversum, al doorsnijdt die nu ook aan de Oostzijde het nieuwe stadkwartier.

De statige Maliebaan, deze 800 M. lange en 60 M. breede prachtvolle linden-allée, met hare 6 fraaie boomrijen vormt nu, na wederzijds geheel bebouwd te zijn, den hoofdweg van deze nieuwe stadswijk. Aan het eene einde onmiddellijk ontspringende uit Utrechts bekenden plantsoenaanleg, verbonden aan de singels, meerdere straten en het Station van den Oosterspoorweg, staat het andere einde door middel van een parkaanleg „*de Nieuwe Baan*", nu ineen gesmolten met het vroegere landgoed „*het Hoogeland*", direct in verbinding met den bekenden schoonen straatweg naar Zeist.

Het genoemde landgoed, groot ongeveer 5 H. A., werd in 1888 voor den prijs van *f* 260.000 door de Gemeente aangekocht om te voorkomen, dat gelijk reeds met een klein deel van het terrein was geschied, dit goed op willekeurige en minder rationeele wijze als bouwterrein zou worden geëxploiteerd, en misschien eene verdere uitbreiding, juist van het fraaiste stadsgedeelte, hinderlijk in den weg zoude staan. Deze aankoop was zooveel te meer gemotiveerd, omdat het Gemeentebestuur daarbij het oog had op het onbaatzuchtig aanbod van den heer Baron van den Boetzelaar, om een circa 11 H. A. groot terrein naast het Hoogeland en achter Oudwijk gelegen, voor zeer lagen prijs aan de Gemeente af te staan, wanneer deze zich wilde verplichten, binnen 10 jaar na den aankoop dit terrrein, behoudens kleine strooken die bebouwd mogen worden, als park aan te leggen. Deze koop werd dan ook, na dien van het Hoogeland, door de Gemeente gesloten, waardoor deze parkaanleg is verzekerd; daar de nog loopende huur met 1 Mei 1893 eindigt, zal dan ook spoedig met de werkzaamheden op dit terrein worden aangevangen.

Om nu van een en ander een fraai geheel te verkrijgen, besloot het Gemeentebestuur in 1888, voor den aanleg van beide terreinen, onder toevoeging van het terrein genaamd de Nieuwe Baan, eene prijsvraag uit te schrijven, onder gehoudenheid, dat voornamelijk op het terrein Hoogeland een gedeelte van den grond tot bouwterrein zou moeten worden bestemd.

De Jury van beoordeeling bestond uit de heeren C. Muysken, architekt-ingenieur, Voorzitter, C. Vermeijs, directeur der Gemeentewerken van Utrecht, L. Rosseels,

H. van Lunteren en L. A. Springer, tuin-architekten respectivelijk te Leuven, Utrecht en Hilversum.

Waar 2 zulke uiteenloopende vragen als aanleg tot park en aanleg tot bouwterrein werden gecombineerd tot ééne prijsvraag, mag het niet verwonderen, dat geen enkel van de 16 ingekomen antwoorden, voor beide terreinen eene afdoende planoplossing bevatte; doch het bleek, dat door eene combinatie van 2 plannen eene zeer gelukkige oplossing zou zijn daar te stellen. Ontwerper voor de beste bebouwing van het Hoogeland bleek te zijn de heer J. A. Loran, technisch ambtenaar ter fabricage der Gemeente, en van den besten parkaanleg achter Oudwijk, de heer H. Copyn, tuin-architekt te Groenekan bij Utrecht.

Aan beide heeren werd nu opgedragen, gezamenlijk een nader plan uit te werken, hetwelk door den Raad goedgekeurd, sinds 1889 in hoofdzaak voor den aanleg is en zal worden gevolgd, alleen met dit verschil, dat later werd besloten om nog enkele blokken bouwterrein te doen vervallen en tot plantsoen te blijven bestemmen, waardoor de oplossing, die ter wille van het geldelijke eenigszins was berekend op veel bouwterrein, aanzienlijk ruimer in opvatting werd en verbeterde.

Het heerenhuis van het Hoogeland zelf, een uit de Schinkelsche periode stammend gebouw met zuilenfronten, werd na eenige verbouwing ingericht tot Stedelijk Museum; een betere toegang tot den Zeisterweg gemaakt, door overbrugging van de Biltsche Grift aan den Noordoosthoek van het terrein. De verschillende wegen en paden zijn aangelegd, bestraat of hard gemaakt, gerioleerd en beplant en alles is ter bebouwing van de enkele perceelen gereed.

Op de plaat vinden wij eene situatie van het terrein. Dit is gelegen aan het einde van de Maliebaan, in de onmiddellijke nabijheid van de halte Oosterspoor Biltstraat, waarlangs weder de tramweg Zeist station Staatsspoor loopt. De concessie voor de verlegging van den Utrechtschen tram van af het midden van de Maliebaan, in aansluiting aan de bestaande lijn Oosterspoor Staatsspoor tot aan het Museum, is reeds verleend en staat eerstdaags te worden uitgevoerd.

Westelijk van het terrein ligt het buitengoed de Oorsprong, dat reeds in exploitatie gebracht, deels als parkaanleg, deels bebouwd, deze omgeving helpt versieren. Aan de Zuidzijde grenst het terrein van het schoone buitengoed Oudwijk, dat als het ware een geheel daarmede uitmaakt, en spoedig, in Mei 1893, zal de daarachter aangegeven parkaanleg in uitvoering worden genomen. Daardoor en met de aansluiting van het buitengoed de Meentstroom, waarover onderhandelingen worden gevoerd, wordt tevens eene hoogst belangrijke hoofdverbinding verkregen tusschen de stadskwartieren Biltstraat en Abstede, zoodat hier een groot verkeer te wachten is.

Behalve het hoekterrein tegenover het Museum gelegen, waarop slechts eene enkele of dubbele villa mag worden opgericht, heeft het Gemeentebestuur zich voorgesteld, dat in hoofdzaak vier aaneengesloten gebouwgroepen zullen worden aangebracht, gelegen langs de zeer breede middenlaan, door terugsprong van de gevels met voortuinen te behandelen. Deze laan reeds met sierboomen beplant, zal na de bebouwing ook van bloemperken en groenguirlandes worden voorzien en dus een schoon geheel kunnen vormen.

De voor de bebouwing aangewezen blokken vinden wij op vijfvoudige schaal onder op de plaat aangegeven. Belangstellenden worden echter vrijgelaten in de door hen gewenschte perceel-indeeling of wijze van bebouwing. Overigens verwijzen wij naar de onderstaande voorwaarden door het Gemeentebestuur uitgeschreven.

VOORWAARDEN waaronder het Gemeente-Bestuur van Utrecht bereid is onderhandelingen te openen over den aankoop van blokken bouwterrein op het park „Hoogeland" aldaar.

1e. Aanbiedingen kunnen worden gedaan, zoowel voor de gezamenlijke blokken op teekening aangeduid met de cijfers I, II, III, IV, V en VIII, als voor I en III (in combinatie) met of zonder blok V en VIII en voor de blokken II en IV (in combinatie) en worden ingewacht vóór of op den 1sten Juli 1892.

2e. Bij de aanbieding moeten worden overgelegd, de teekeningen van de voorgestelde perceelindeelingen, op de schaal van minstens $^1/_{400}$ en van de hoofdgevels op de schaal van minstens $^1/_{200}$ en, ter beoordeeling van de behandeling der gebouwen, een tracée op de schaal van minstens $^1/_{20}$.

De inzenders zijn gehouden aan de hoofdindeeling in blokken zooals die op de teekening is aangegeven, doch de bebouwing en de indeeling der perceelen wordt hun vrijgelaten, dienende de ingeteekende verdeeling en groepeering alleen als eene toelichting van de wijze hoe het bestuur zich de bebouwing van het terrein als wenschelijk heeft gedacht. Alleen op het blok VIII mag slechts een enkele of als één geheel te behandelen dubbele Villa worden ontworpen.

3e. In het gezicht komende zij- en achtergevels moeten in harmonie met de voorgevels worden bewerkt, doch kunnen eventueel eenvoudiger behandeld worden.

Voor de blokken I, II, III, IV aan de hoofdallée en dwarsallée gelegen, wordt een terugspringen van 5 à 7 Meter achter de rooilijn, op de teekening aangegeven, geëischt, teneinde vóórtuintjes te verkrijgen. De afscheiding van deze vóórtuintjes van de straat en onderling zal slechts door ± 1.20 M. hooge ijzeren hekken mogen geschieden.

De gevelhoogte der huizen, moet over het algemeen minstens bedragen 8 M.

Enkele voorsprongen of uitbouwsels kunnen ook mindere hoogte hebben.

Verder zullen de onderhandelingen worden gevoerd onder de volgende algemeene bepalingen:

1e. dat op ieder perceel, ten behoeve van het Museum en van de verschillende blokken bouwterrein onderling, het servituut zal worden gevestigd, dat op een of meer blokken geen inrichting, die gevaar, schade of hinder kan veroorzaken (Wet van 2 Juni 1875, Staatsblad n°. 95) en geen koffiehuis mag worden opgericht;

2e. dat de inwendige inrichting voor afvoer van fecaliën zoodanig zal moeten zijn, dat eene aansluiting aan eene pneumatische inrichting tot afvoer dier stoffen, geen bezwaren ontmoeten kan en voorloopig kan worden dienstbaar gemaakt aan uitloozing door ijzeren pijpen naar ijzeren reservoirs, die onder den openbaren weg moeten worden aangelegd;

3e. dat de bebouwing van de terreinen zal moeten zijn voltooid binnen vijf jaren, te rekenen van den dag der overschrijving der tot den verkoop der terreinen betrekkelijke acte of acten in de daartoe bestemde openbare registers; verder onder mededeeling, dat het ge-

meentebestuur overigens bereid is ten aanzien van de wijze van bebouwing zekere faciliteiten toe te staan, o. a. door te bepalen, dat de bebouwing slechts bloksgewijze behoeft te worden ter hand genomen.

Voorts met te kennen geving, dat het gemeentebestuur bereid zal worden gevonden des gewenscht den grond in zijn geheel, of wel de verschillende blokken, gecombineerd als bovenbedoeld, uit te geven in erfpacht, afkoopbaar tegen den penning 29, tegen betaling van een jaarlijkschen canon, of van jaarlijksche canons, waarvan het bedrag door den Raad zal worden goedgekeurd, zullende ook ten aanzien van de betaling van de canons desgewenscht zekere faciliteiten worden toegestaan;

en eindelijk onder bepaling, dat de eigendom van ieder perceel, waarin de verschillende blokken eventueel verdeeld zullen worden, na bebouwing, door afkoop der erfpacht zal kunnen worden verkregen.

Utrecht, Maart 1892.

DE PERMANENTE TENTOONSTELLING.

Vervolg van pag. 70.

In de tentoonstellingszaal van het Gebouw der Mij. t. Bev. d. Bouwkunst zijn sinds eenige dagen door den heer Ferd. Engers, te Amsterdam, ter bezichtiging geplaatst, monsters van waterdicht, vuurvast geïmpregneerd daklinnen uit de fabriek der firma Weber–Falckenberg te Keulen, benevens een model, dat de verschillende wijzen van toepassing dezer dakbedekking aangeeft.

De eerste voorraad van dit materiaal was wegens de betrekkelijke duurte niet zeer gezocht; toch vond het spoedig een zeer uitgebreide toepassing, daar de onderhoudskosten zeer gering bleken te zijn, bij eene al meer en meer blijkende bruikbaarheid. Men kan de stof aanwenden bij elk dakbeschot, en bij afwezigheid daarvan, ook als onderlaag voor een leiendak, als beschutting tegen vochtige binnen- en buitenmuren of als bekleeding tegen het lekken van de onderzijde van verzinkt ijzeren daken. Van veel belang is het voor verplaatsbare gebouwtjes, barakken, enz., vooral voor militaire doeleinden.

Het linnen wordt vervaardigd in lengten van 30 tot 40 M. en in breedten van 1.00, 1.10 en 1.20 M. Het kan evenwel ook geleverd worden in rollen, waarop 60 M. tot een breedte van 1.80 M. De kleur is grijs, maar kan ook in andere tinten geleverd worden. Het weegt 1.5 à 1.8 KGr. per M^2.

De goede eigenschappen dezer stof zijn: lucht- en waterdichtheid, buigzaamheid en elasticiteit, duurzaamheid, en vuurvastheid. De meeste dezer eigenschappen zijn reeds voldoende gebleken of men kan er zich aanstonds van overtuigen; wat de laatste betreft, vermelden wij op gezag van den directeur van het brandweercorps te Berlijn, den heer Stude, het volgende, naar aanleiding van door hem genomen proeven te Bremen, in den zomer van 1887.

Na op een dak, voorzien van de Weber-Falckenbergsche bedekking, gloeiende houtskolen gelegd te hebben, en den gloed daarvan gedurende geruimen tijd met een blaasbalg onderhouden en aangewakkerd te hebben, mocht het niet gelukken de stof, die echter wel verkoolde, tot zelfstandig ontbranden te brengen. Het zich onder het verkoolde gedeelte bevindende hout, begon wel te gloeien, en eindelijk met een vlam te branden, maar doofde spoedig weder, nadat geen sterke luchtstroom door de blaasbalg meer werd toegevoerd.

Een andere proef bestond daarin, dat onder een dak van dit linnen een groote hoeveelheid spaanders en stukken hout werden ontstoken. Zeer langen tijd bood de dakbedekking weêrstand, maar eindelijk verbrandde zij, echter met weinig hinderlijke rookvorming.

Een stuk linnen, dat reeds twee jaren op een dak dienst had gedaan, werd daarna op een houten bord bevestigd, dat aan de vier hoeken werd ondersteund. Daarmede werden dezelfde proeven als boven genomen, elke gedurende 3 uren, en leidden tot dezelfde ondervinding als met het nieuwe materiaal. De heer Stude heeft dan ook de verklaring kunnen afleggen, dat het fabriekaat moet worden aangemerkt als te zijn zeer moeielijk brandbaar, het vuur volstrekt niet verbreidend, en een merkwaardig grooten wederstand hebbende tegen brand, die onder het linnen mocht ontstaan.

Andere materialen, waarmede tegelijkertijd dezelfde proeven werden genomen, bewezen veel minder goede eigenschappen te bezitten.

Meer dergelijke proefnemingen in andere plaatsen genomen, hebben tot een zelfde uitkomst geleid.

Eenige namaaksels van dit daklinnen hebben bewezen niet deze goede eigenschappen te bezitten, en zijn dan ook reeds verdwenen.

Dat daarentegen het echte linnen van Weber–Falckenberg een solide materiaal is, bewijst wel het feit, dat een dak van het observatorium der Kölnische Zeitung te Keulen, aan alle weêr en wind blootgesteld, nu reeds sedert 14 jaren daarmede is bedekt, nog volkomen waterdicht is, nimmer eenige herstelling behoefde, en eerst na ongeveer 10 jaren nog eens geverfd werd.

De wijze van aanbrengen is gelijk aan die bij een

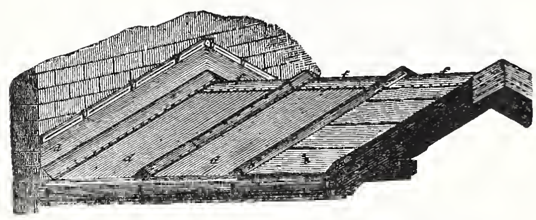

Fig. 1.

dekking met asphaltpapier, op gewoon dakbeschot, zooals fig. 1 aangeeft; voor blijvende gebouwen is het uit een oogpunt van soliditeit wenschelijk roeflatten te gebruiken, waarop de bevestiging van de lange zijden der banen door bespijkering op afstanden van 40 cM. plaats heeft.

Bij het leggen moet de glimmende zijde, die zwaarder bereid is, onder komen te liggen, dus op het dakbeschot, en moet de baan niet gespannen worden, maar eenige speling hebben, die echter spoedig verdwijnt, maar ook alle latere spanning verhindert. Bij de voegen steekt de eene baan 10 à 12 cM. over de andere; bij gebruik van roeflatten worden deze gedekt met strooken. Alvorens de voegen dicht te spijkeren, worden ze met een daarvoor bestemde lijm bestreken.

Wanneer de geheele bedekking gelegd is, wordt zij bestreken met een impregneerstof, waarvan 1 KGr. volstaat voor 8 à 10 M^2., die na 5 of 6 jaar kan hernieuwd worden tot behoud van de stof.

De bedekking kan ook zonder dakbeschot geschieden door vertikale banen op ribben te leggen, fig. 2, die op de

spanten rusten, in welk geval roeflatten moeten worden

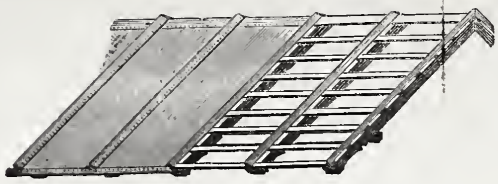

Fig. 2.

toegepast. Hieruit volgt, dat dit daklinnen geschikt is om een pannendak zonder dakbeschot te vervangen.

Bij bedekking in vertikale richting dadelijk op de spant-

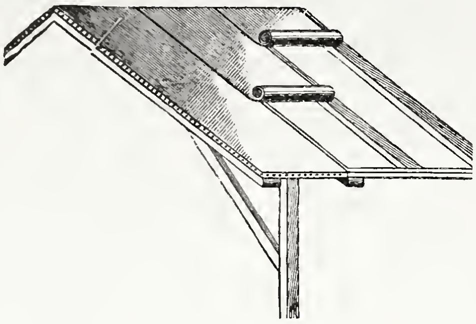

Fig. 3.

ribben, zooals in fig. 3, kunnen de banen van goot tot goot, dus over den nok gelegd, en op de spantribben met een overstek van 5 cM. gespijkerd worden. Aan den gootkant en aan beide zijden van den nok moeten smalle strooken hout in de sparren worden ingelaten. Bij groote afstanden tusschen de spantribben is het, om doorzakken der stof te voorkomen, wenschelijk tusschen de ribben en evenwijdig daaraan, steunlatten te plaatsen, die bij groote lengten wederom dwarssteunsels noodig maken.

De banen kunnen ook in horizontale richting worden gelegd, natuurlijk het eenvoudigst op een beschoten dak,

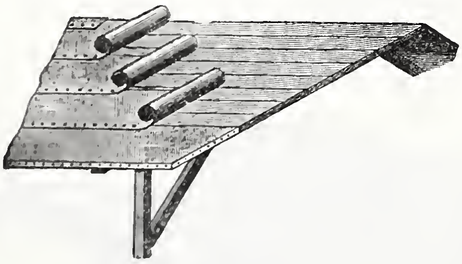

Fig. 4.

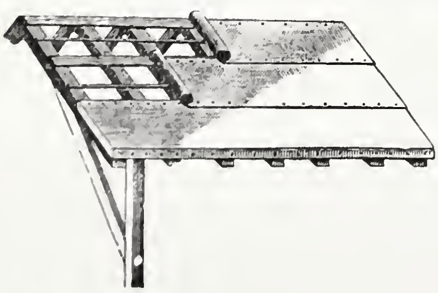

Fig. 5.

zooals in fig. 4 is aangegeven, maar ook zonder dakbeschot, zooals in fig. 5. In dit laatste geval is het echter noodig op afstanden gelijk aan de breedte der banen, na aftrek van 8 cM. overstek, in horizontale richting planken van 15 cM. breedte te leggen, waarop het linnen kan gespijkerd worden. Tusschen deze planken kunnen zoo noodig nog latten geslagen worden, om mogelijk doorzakken van het linnen te voorkomen, die in fig. 5 te zien zijn.

Een voordeel van deze dakbedekking is in het algemeen nog dit, dat de dakhelling een zeer geringe kan zijn, vooral natuurlijk bij vertikaal gelegde banen.

Voor loodsen, zonder beschot, wordt dit zelfde materiaal tot bekleeding der wanden gebruikt; het wordt in vertikale strooken op de buitenzijde der staande stijlen gespijkerd.

BERBAS.

De Delftsche Aardewerkfabriek heeft sinds een paar dagen in het Muntgebouw alhier, naast haar bekende „blauw" een nieuw product geëtaleerd, zóó zeer hiervan verschillend, dat het daardoor reeds alleen de aandacht trekt.

Op een fond van sterk kleurige Oostersche tapijten en zeer origineel gevonden étagères zijn eenige honderdtallen pullen en vaasjes geschikt, zeer uiteenloopend van vorm, zeer verscheiden van kleur en email, maar allen harmonieus samengaande door één gedistingeerden smaak. Waar zooveel variëteiten een rustig geheel vormen met zulke achtergronden is hiermede reeds veel goeds voor de voorwerpen bewezen.

Al sinds eenige jaren was de fabriek te Delft aan het zoeken om andere kleuren als blauw toe te passen; met moeite en zorg werd er door ontwerper en fabriekant naar iets nieuws gestreefd, en de bekende schoone paneelen naar de ontwerpen van den heer le Comte, zijn „nar", „la vie", en verscheidene kleinere voorwerpen, het tableau van de Alkmaarsche Waag, bewezen dit zoeken naar een schoon resultaat. 't Was toch een moeielijkheid de kleuren der oorspronkelijke ontwerpen geheel zeker in fayence terug te krijgen, 't was een zoeken en weer zoeken.

Op de laatste Parijsche tentoonstelling was een tegelpaneeltje van le Comte, „le Rève", kinderfiguurtjes, een combinatie van diep blauw met fijn geel; 't vuur had enkele kleuren doen versmelten tot een mystérieuse mengeling! De vormen waren al voor een deel minder geaccentueerd dan de teekening zal geweest zijn, het kleurenspel was hoofdzaak geworden, het was niet geheel een tableau meer, 't was een sprookje van oorspronkelijk mooi gekozen, maar door het vuur en toeval ineen gezwommen kleuren geworden.

Daar was die Rève de weg om „Berbas" te vinden.

Dat gevonden resultaat te observeeren, weer in het leven te roepen, toe te passen op andere vormen, met veel smaak uit het vele zóó ontstane een keus te doen, — de heer le Comte deed dat, en „Berbas" was gevonden.

En zoo zien we nu voor ons alle verschillende vormpjes die niet meer aan bestaande conventioneele vormen herinneren, waarvan de kleuren en versiering niet in bepaalden stijl of vorm is gedrongen.

Frisch staan ze voor ons, elk afzonderlijk interessant door zijn gevoelige meest uit de hand gedraaide lijnen, allen verschillend, dus allen uniek. Er zijn er roomwit, met vlokken rood, er zijn er bruin en groen, licht geel, de eene met diep glansend émail, sommige dof, weer andere gedeeltelijk als jaspis, dof donker groen, dat in helder glansend émail overgaat.

Er zijn er met den glans van alle edele metalen en hun rijke oxydes, enkele met goud, dat onder het émail in vol geel of groen verdwijnt.

Anderen hebben alle bekoring van een oud, opgegraven brons, er zijn er heel moderne weer, wier vorm onwillekeurig aan den.... Eiffeltoren terug doet denken, er zijn er zóóveel en zóó uiteenloopend, dat het niet mogelijk

is ze te beschrijven; maar één ding hebben ze gemeen, mooie kleur, mooie vorm, mooie stof.

Zooals dit fabrikaat al zoekende ontstond, zoo ook de naam; de letters die de merken waren van de kleuren afzonderlijk, deden het woord „Berbas" vinden.

De Delftsche fabriek heeft een gelukkige stap gedaan, en waar een steeds zoekend artiest als de heer le Comte en een enthousiaste fabriekant als de heer Labouchère zóó samenwerken, is zeker nòg veel meer schoons te verwachten.

Hadde de symphatieke Joost Thooft dit nog mogen beleven!

AMSTERDAM, April '92. K. S.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM. 25 Maart, 1892. In deze vergadering hield de heer H. P. Berlage Nzn., een voordracht over Kunst in Stedenbouw.

Aan de hand van het te Weenen uitgegeven werkje van Camillo Sitte en een aantal fraaie photographiën en schetsen, werd door spreker een overzicht gegeven van den stedenbouw in het oude Italië en wijde vooral uit over de pleinen en de plaatsing van wereldlijke en geestelijke gebouwen, fonteinen en beelden.

Door spreker werd er op gewezen, dat in den tegenwoordigen tijd te weinig op artistiek effect gelet wordt, en de onregelmatige terreinen de schoonste oplossingen geven.

De tegenwoordige wijze van stedenbouw is de liefde voor de stad dooden; maar gelden voor het uiterlijk eener stad besteed, wordt in liefde voor de stad omgezet.

Dat er in stedenbouw, met rechthoekig stratenplan, wel iets goeds te maken is, werd aangetoond door een aantal schetsen volgens de door Sitte ontwikkelde beginselen.

De Voorzitter dankte den spreker ook namens de vergaderden voor zijne doorwrochte lezing, en sprak den wensch uit, dat deze voordracht meer in uitgebreider kring bekend mocht worden, waarom hij verzocht de lezing af te staan voor het Bouwkundig Weekblad.

Hieraan werd door spreker bereidwillig voldaan.

Donderdag j.l., 31 Maart, had de sinds eenigen tijd aangekondigde »Dagvergadering" plaats van de Vereeniging »Arti et Industriæ te 's Gravenhage. Aan die vergadering, in het lokaal der »Vereeniging" in de Willemstraat gehouden, was eene kunstbeschouwing verbonden, eigenlijk eene kleine maar belangrijke tentoonstelling, die nog tot en met 3 April te bezichtigen is.

Door den Voorzitter der Vereeniging, den heer H. L. Boersma, werd de vergadering, die door een groot aantal geïntroduceerde, waaronder vele dames, werd bijgewoond, met een toepasselijk woord geopend, waarna door den heer J. J. van Nieukerken eene voordracht werd gehouden over »Kunst en Mode." Daarna werd door den heer Servaas van Rooyen een uitgebreid rapport over oud Haagsch porselein en aardewerk uitgebracht, waarin een reeks historische bijzonderheden daarover werden vermeld. Het tweede gedeelte van het rapport, opgesteld door den heer J. H. A. Mialaret, waarin de bewerking en de kunstwaarde van dit product van kunstnijverheid zou worden behandeld, werd niet voorgelezen, wijl het reeds vrij laat was geworden, en ook de rapporteur zelve niet ter bijeeekomst tegenwoordig had kunnen zijn. Er werd een korte pauze gehouden, waarin de tegenwoordigen gelegenheid hadden voorloopig een kijkje te nemen op de tentoonstelling.

Hij, die zich had voorgenomen tijdig ter vergadering te zijn, om in dit blad volledig verslag te geven van het verhandelde, werd echter plotseling daarin verhinderd en kon, behalve van de pauze, nog slechts genieten van het rapport der commissie in zake vlaggendecoratie in feestvierende plaatsen, door den heer J. W. H. Berden voorgelezen. De Nederlandsche driekleur, en de wijze waarop een vlag bij ons te lande dienst doet, werden daarin uitvoerig besproken, en de aandacht gevestigd op 7 verschillende zaken.

1. De vlag met den stok in horizontalen, schuinen of vertikalen stand; in niet breede straten werd de voorkeur gegeven aan den horizontalen, in breeden aan den vertikalen stand.

2. De versiering van den stok. Deze bestond meerendeels uit de kleuren der vlag, in spiraalwindingen daarop geschilderd, en was verwerpelijk. Beter is het, den stok in gedeelten te kleuren, het donkerste onder, en deze gedeelten met smalle banden in de kleuren van het dundoek af te scheiden.

3. De afmetingen van de vlag; deze behooren verschillend te zijn, naarmate zij wordt geplaatst. Een vlag met horizontalen stok moet langer dan breed zijn; eene met vertikalen stok moet breeder (of hier hooger) zijn. Het beste is, de gulden snede op de verhoudingen toe te passen.

4. De kleuren. Onze nationale kleuren, vooral wanneer daaraan de oranjekleur wordt toegevoegd, zijn bij uitstek geschikt om feestvreugde uit te drukken. In het algemeen wordt echter het blauw te donker, haast zwart, genomen, hetgeen een zeer ongunstig effekt in de combinatie maakt. Worden deze kleuren in de openlucht toegestaan, zij maken een pijnlijk effekt in een zaal als binnenversiering. Fletsche kleuren, die van oude vlaggen, zijn veel beter om het artistieke oog te voldoen.

5. De vlag als vertegenwoordigster van Rijk, Provincie of Gemeente: het rapport beval voor feesttooi aan, de Nederlandsche vlag af te wisselen met heraldische vlaggen. Vele vlaggen van Provinciën en steden, met de wapens, zijn zeer decoratief.

6. De vlag bij rouwplechtigheden. Bij ons te lande is het, naar zeemansgebruik, gewoonte de vlag zoogenaamd halfstoks te hangen, iets wat veelal het omgekeerde tot stand brengt van hetgeen men bedoelt. Veel eigenaardiger is het, de vlag in het midden op te nemen, en haar in rouwfloers te hullen.

7. De oranjevlag, als vertegenwoordigster van ons Koninklijk Huis. Deze vlag, de Koninklijke standaardvlag is niet aesthetisch. Het wapen, eenvoudig op het vlaggedoek geschilderd of gedrukt, en de verhouding, die te lang is voor de hoogte, maken geen aangenamen indruk.

De rapporteurs zijn tot de conclusie gekomen, dat het beter is de keuze der kleuren aan een kunstenaar over te laten; wat den Koninklijken standaard betreft, zij hadden gemeend een nieuw ontwerp daarvoor aan het rapport te moeten toevoegen. De vlag is, volgens dit ontwerp, bijna even hoog als lang, zij is oranje, in vier velden verdeeld door een smal kruis van de nationale kleuren, waarvan het rood in de assen, het wit en blauw zich naar beide zijden van de assen spreiden. Het eerste veld (topveld bij den standaard) wordt ingenomen door het Koninklijke wapen en is dus blauw, als de kleur van het schild van dat wapen, de drie overige velden zijn oranje, bezaaid met Koninklijke kroontjes in goud daarop geborduurd.

Van dit interessante rapport werd met belangstelling kennis genomen, getuige de instemming van de toehoorders, na de woorden van dank, door den Voorzitter tot den heer Berden en de overige rapporteurs gesproken.

Met een opwekkend woord sloot de Voorzitter daarop de vergadering. Maar daarmede was de bijeenkomst nog niet afgeloopen; een der leden, de heer A. A. Knuyver, ging naar de Bestuurstafel en herinnerde aan het onvermoeid streven van den heer J. J. van Nieukerken, zoowel voor de oprichting der vereeniging, als voor haar ontwikkeling tijdens zijn voorzitterschap. Nadat de heer van Nieukerken zijn præsidium, wegens drukke bezigheden had moeten nêerleggen, was in zijn plaats gekozen de heer Boersma, wiens ruime blik gericht was op uitbreiding van de werkzaamheden der vereeniging, die onder anderen het onlangs verschenen Tijdschrift had tot stand gebracht. Spreker schetste ook de groote verdiensten van den tegenwoordigen Secretaris der vereeniging, den heer P. du Rieu Fzn., wiens onvermoeide ijver zooveel hadden bijgedragen, om het Tijdschrift in zijn uitstekende samenstelling, met mooie platen en boeiende tekst, te doen verschijnen.

Met hartelijke woorden overhandigde de spreker aan de heeren Boersma en du Rieu ieder een groote krans, op welker linten hunne namen en de opdracht was geborduurd; dit bewijs van hulde ontvingen zij namens alle leden der Vereeniging, onder luide teekenen van bijval van de tegenwoordigen.

Nog een kort woord van dank van den Voorzitter, en men begaf zich naar de tentoonstelling, die een aangenamen indruk maakt. Daar zijn te zien ontwerpen op het gebied van bouwkunst en kunstnijverheid, van de heeren J. J. van Nieukerken, P. du Rieu Fzn., J. F. L. Frowein; ontwerpen voor decoratief schilderwerk, van de heeren G. H. Bauer & Zoon; het ontwerp en photographische afbeeldingen van eene huldeblijk aan den schilder

D. Bles, ontworpen door den heer E. W. F. Kerling; van den heer H. Lion, teekeningen van geslachtwapens. De heer A. F. Gips zond een kamerschut, met imitatie-gobelin bekleed; de heer van Malsen, een gedeelte van een rijk bewerkte trap en parketvloer, naar het ontwerp van den heer du Rieu, en een gedeelte der betimmering van de koninklijke banken in de nieuwe kerk te Apeldoorn, naar het ontwerp van den heer J. Verheul Dzn. Meubels waren ingezonden door de heeren H. P. Mutters, Emons en Zonen, G. Amiabel Jeune; rieten meubels door den heer van Vliet en geschilderde meubels, als ook een kamershut en proeven van decoratie schilderwerk, door den heer H. Nooyen.

Voorts zonden de heeren den Hertog, boetseerwerk, A. A. Knuyren, borduurwerk; Logher, een aantal kerksieraden; B. van Wijck, gietwerk in koper; Vincent en Cie., twee groote vergulde gesmeed ijzeren ventilatie-rosetten; van den Ende, spiegels; van den Heuvel, boekbinderswerk, waaronder gesneden lederen banden van den heer Merckelbach; de Vliet, een vuurscherm, geheel van riet samengesteld, naar een ontwerp van den heer A. F. Gips.

Deze tentoonstelling is waarlijk een bezoek waard; zij is Zondag, 3 April, nog geopend, in het Feestlokaal der Societeit »de Vereeniging", in de Willemstraat te 's Gravenhage.

PRIJSVRAGEN.

Op de prijsvraag, door de Afdeeling 's Gravenhage uitgeschreven voor een convocatiekaart, zijn zeven antwoorden ingekomen, te weten: 1. motto: Studie; 2. Voorwaarts; 3. Penny; 4. Eenvoud; 5. Bauschan; 6. Georges; 7. 31 Maart.

BERICHTEN.

De Commissie van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem heeft in navolging van dergelijke inrichtingen in het Buitenland aan genoemd Museum eene gipsgieterij verbonden, waar ten dienste van het teekenonderwijs en aanverwante vakken gipsafgietsels worden vervaardigd, die tegen billijke prijzen worden afgeleverd.

Deze maatregel werd voornamelijk in het leven geroepen met het doel de directeuren van scholen waar teekenonderwijs gegeven wordt en de leeraren, die met dat onderwijs belast zijn, in de gelegenheid te stellen zich van degelijke eenvoudige en tevens artistieke teekenvoorbeelden te voorzien, waaraan hier te lande nog steeds behoefte bestaat.

De rijke verzameling van het Museum ter beschikking staande, werd tevens het plan opgevat naast genoemde teekenvoorbeelden eene nieuwe serie modellen samen te stellen, die een duidelijk beeld geven van de behandeling der ornementale vormen van af de vroegste tijdperken der kunstgeschiedenis tot op onze dagen. Deze modellen kunnen bij het onderwijs in de kunstgeschiedenis, alsook voor teekenstudiën van meer gevorderden uitmuntende diensten bewijzen.

Reeds werden aan verschillende, daaronder ook buitenlandsche inrichtingen gipsafgietsels geleverd.

Met het samenstellen eener prijslijst der verschillende seriën zal weldra een begin worden gemaakt; deze zal op aanvrage gratis worden toegezonden. Aanvragen om gipsafgietsels en nadere inlichtingen moeten gericht worden aan den heer E. von Saher, Conservator van het Museum en directeur der School voor Kunstnijverheid te Haarlem.

De gemeenteraad van Amsterdam heeft het voorstel van B. en W. goedgekeurd, om dezen keer de loods voor de driejaarlijksche schilderijententoonstelling te plaatsen op de Nieuwezijds Voorburgwal bij de voormalige Bloemmarkt.

Den 28 Februari j. l. werd in de vergadering van het departement 's Gravenhage der Ned. Maatschappij ter bevordering van nijverheid, een voorstel uit Purmerend behandeld, om werklieden, uit verschillende departementen bij beurten aan te wijzen, jaarlijks gelegenheid te schenken om de musea te Haarlem te bezichtigen, onder dien verstande, dat zij later een werkstuk leveren, dat in het museum voor kunstnijverheid wordt geplaatst. Men besloot af te wachten, welk het advies in deze zaak zou zijn, dat door directeuren zal worden uitgebracht aan de algemeene vergadering.

Op voorstel van den heer van Nieukerken werd daarna besloten een prijsvraag uit te schrijven vanwege de Maatschappij, voor een diploma, dat wordt uitgereikt bij de onderscheidingen door haar toegekend. Voor prijs werd een zilveren medaille en *f* 100 bestemd.

De vergadering eindigde met een Kunstbeschouwing van den heer van Nieukerken over verschillende onderwerpen, toegelicht met teekeningen, hoofdzakelijk over grafmonumenten.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Kon. besluit van 24 Maart j. l., zijn met ingang van 1 April tot leden van den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten benoemd de heeren: E. D. Kits van Heyningen, chef der afdeeling bij de Holl. IJzeren Spoorwegmaatschappij te Amsterdam en E. H. Stieltjes, civiel-ingenieur, redacteur van *De Ingenieur* te 's Gravenhage.

Tot leeraar in het bouwkundig teekenen aan de burger-avondschool te Deventer is benoemd de heer J. D. Gantvoort, op een jaarwedde van *f* 300.

Afloop van Aanbestedingen.

GRONINGEN, 17 Maart. Het afbreken en het op- en verbouwen eener heerenbehuizing voor Dr. W. G. v. d. Berg, in de Stoeldraaierstraat te Groningen, onder beheer van den architekt K. Hoekzema, aldaar.

Hoogste inschrijver:
G. Meulink te Groningen . . . . *f* 14.590
Laagste inschrijver:
D. Edzards te idem . . . . „ 11.397

SOEST, 22 Maart. Het bouwen van een raadhuis met rijkspostkantoor, onder beheer van den architekt P. J. Houtzagers, te Utrecht.

Hoogste inschrijver:
H. S. Schadewijk, Soest . . . . *f* 31.950
Laagste inschrijver:
J. Hesselingen, Meppel . . . . „ 25.880

DELFT, 23 Maart. Het bouwen van een heerenwoonhuis, onder beheer van den bouwmeester P. Zuidgeest, te Delft.

Hoogste inschrijver:
J. R. Vos . . . . *f* 12.890
Laagste inschrijver:
W. F. C. Schaap . . . . „ 11.400
Gegund.

's HAGE, 24 Maart. Voor rekening van de gemeente: het verbouwen van eene school en het bouwen van een gymnastieklokaal, aan den Zwarteweg, volgens bestek no. 24.

Hoogste inschrijver:
J v. d. Kamp . . . . *f* 42.988
Laagste inschrijver:
C. Kranenburg . . . . „ 12.350

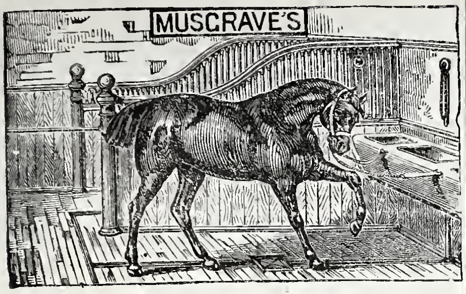
DEN HAAG, 30 Maart. Het amoveeren en weder opbouwen van het perceel Spui No. 30, voor rekening van den Wel-Ed. heer A. W. P. Sterkman, onder directie van den architekt Joh. Mutters Jr., te 's Gravenhage.

Minste inschrijvers de heeren A. Nater en J. de Baan, alhier . . . . *f* 27.865

LEIDEN, 28 Maart, voor rekening der Gemeente het bouwen van een archiefgebouw met conciergewoning aan de Boisotkade.

Hoogste inschrijver:
Joh. B. Hoogeveen . . . . *f* 38.498
Laagste inschrijvers:
A. Verhoog Jr. en Joh. Boom . . . . . „ 31.990
Gegund.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 8743

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN,

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8744 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.—** zullen *franco* worden toegezonden. 8745

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.

2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.

3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.—** worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8746

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 8747

Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.
Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.
Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^{TD} LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.
VAL DE TRAVERS
V T T V

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 8748

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. **9** en **10.** *Amsterdam.*

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 8749

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden-Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 8750

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856. Eeredipioma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM. 8752

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,

Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

8753 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condities.

WEGNER & MOTTU.

8754 **Rokin 138.**

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde
4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de**
eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog
te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op
de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma. Deze **Houtcement**
Dakbedekking is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij,
maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des
winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik
maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden**
kunnen worden, en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren —
zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op
het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper
als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8755

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8734

Op Dinsdag den 26sten April 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 572.

Het wijzigen en uitbreiden van het Hoofdgebouw en eenige bijkomende werken op het station DEURNE.

Begrooting f 3400.—

De besteding geschiedt volgens § 52 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten April 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den April 1892, des voormiddags te 10 ure.

UTRECHT, den 28sten Maart 1892.

MARMER-MOZAÏK VLOEREN

schoon, solide en billijk in prijs, met inbegrip van ondervloer, (geheel gereed) van af **f 5** — de M². — H.H. Architecten worden gaarne monsters en teekeningen gezonden.

Attesten ter inzage. 8735

GEBRs. OSINGA. Apeldoorn.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
= STAAL & HAALMEIJER. =
Amsterdam.
8736

JAN HAMER & C°., AMSTERDAM.

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

CARRÉ's Luchtdruk Waterreservoirs,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van den hoogwater reservoirs.

MILDÉ's MICRO-TELEPHONEN.

CHUBB's Patent Deuren en Hekken

voor Brandkelders en Kluizen.

WOOD'S STALINRICHTINGEN.

GARVEN'S WEEGWERKTUIGEN

voor verschillende industriën en doeleinden geëigend.

Werktuigen voor verbeterde Boter- en Kaasbereidingen.

Vraag geïllustreerde Catalogi en Referentie-lijsten. 8737

CENTRALE VERWARMINGS-TOESTELLEN

8738

in Huizen, Kantoren, Kerken, Scholen, Hospitalen enz., zijn werkelijk een bron van genot, ***onder voorbehoud*** dat ze practisch zijn aangebracht.

Deze toestellen verbruiken bij weinig contrôle de minste brandstof, terwijl zij bijna geen ruimte innemen in vergelijking van Hoog- en Laagdruktoestellen, welke verre achter staan in goede eigenschappen bij de eenvoudige ***WARM-WATERTOESTELLEN onder den gewonen druk der dampkring.*** Deugdelijke bewijzen hieromtrent worden op aanvrage gaarne verstrekt.

TH. A. DE KOSTER, *FABRIEKANT.*

AMSTERDAM.

PORTLAND CEMENT.

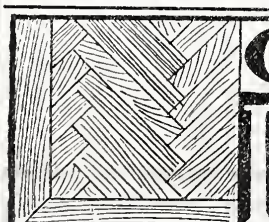
De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. **PORTLAND CEMENT** in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,

Contractanten der Gemeente Rotterdam, dienst 1892.

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

Gebrs. v. MALSEN

STOOMTIMMERFABRIEK DEN HAAG

PARKETVLOEREN,

vochtwerende en Luxevloeren.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8741

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

9 APRIL 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF,
C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON,
Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

DE KUNST IN STEDENBOUW.

Voordracht, gehouden door den heer H. P. BERLAGE NZN
in de vergadering der Afdeeling Amsterdam, op 25 Maart 1892.

In het jaar 1889 is te Weenen een naar mijne meening zeer interessant boekje uitgegeven, nl. *Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, von Camillo Sitte.

De schrijver, niet te vreden met den modernen stedenbouw, stelde zich ten doel den aanleg der oude steden eens nauwkeurig te bekijken, een aantal daarvan onderling te vergelijken, en de oorzaken op te sporen van hun onvergelijkelijke schoonheid.

Het zij mij vergund u in het kort met den inhoud van dat boekje bekend te maken en enkele opmerkingen daaraan toe te voegen.

Tot onze schoonste droomen behooren aangename reisherinneringen; wij denken aan prachtige stadsgezichten, monumenten, pleinen, schoone vergezichten en wij genieten nog eens van het verhevene en liefelijke, dat ons zoo gelukkig maakte. Hoeveel gemakkelijker toch zouden wij de moeielijke dagen in het leven doorkomen bij de mogelijkheid, het een of ander mooie plekje weer te zien.

De groote vroolijkheid van den bewoner van het zuiden is ongetwijfeld een geschenk der natuur, maar de oude steden, die een onweerstaanbaren invloed uitoefenden, waren met die schoone natuur in harmonie.

Niemand, die zelf eenmaal zich de schoonheid eener antieke stad duidelijk voor oogen heeft gesteld, zal aan dien invloed twijfelen.

De ruïnen van Pompeji zijn misschien hiertoe het leerrijkst. Wie hier, na moeielijk dagwerk, 's avonds zijn schreden huiswaarts richt, voelt zich machtig aangetrokken tot het platform van den Jupiter-tempel, om van daaruit het heerlijk plein te aanschouwen; op zulk een plaats begrijpt men de woorden van Aristoteles, die alle regelen van stedenbouw te zamen vat in dezen eenen, dat een stad zoo moet gebouwd zijn, dat ze den mensch kalm maakt en tevens gelukkig. Om dit laatste te verwezenlijken moet de stedenbouw niet alleen een technische, maar een kwestie van kunst zijn.

En dat was ze ook in de oudheid, in de middeleeuwen, in de Renaissance. Alleen in onze mathematische eeuw is de uitbreiding eener stad bijna een zuiver technisch probleem geworden.

Het is hier niet de plaats nogmaals over de nagenoeg spreekwoordelijk geworden verveling van den modernen stadsaanleg te klagen, eene verveling waarmede wij ook in Holland kennis hebben gemaakt, maar wel een korte analyse te geven van oude en nieuwe steden, omdat er niet aan behoeft te worden getwijfeld of werkelijk is met deze gegevens ook nu nog iets moois te maken, ja, al was het alleen maar om een uitweg te vinden uit het wanhopige systeem der lange lijnrechte huizenrijen. Het spreekt van zelf, dat wij het best doen hiertoe den stedenaanleg uit den renaissance- en baroktijd te bekijken, omdat deze ons het naast staat.

De antieke steden-aanleg heeft te veel belangrijke punten, die sedert dien tijd geheel van doel en beteekenis zijn veranderd, om nu nog tot richtsnoer te dienen; zoo is o. a. de beteekenis van groote pleinen midden in de stad (een forum of marktplein) een geheel andere geworden. Tegenwoordig hoogst zelden tot groote openbare feesten gebruikt, dienen ze gewoonlijk nergers anders toe, dan om meer licht en lucht te verschaffen en eenige afwisseling te brengen in de monotone zee van huizen, of een vrijen blik op een of ander groot gebouw te geven.

In de oudheid was dit geheel anders; de hoofdpleinen van iedere stad waren toen een allereerste levensbehoefte, omdat daar een groot deel van het publieke leven werd afgespeeld, waartoe nu geen pleinen, maar afgesloten ruimten worden gebruikt.

De agora der oude Grieksche steden was o. a. de plaats der raadsvergadering.

Het tweede plein eener antieke stad, de markt, bestaat tegenwoordig nog wel, maar deze verhuist langzamerhand naar gesloten markthallen.

Bedenkt men verder, dat ook het offeren vóór de tempels in de open lucht plaats had, dat alle spelen, ook dramatische, in ongedekte theaters werden opgevoerd, dat ook de zoogenoemde hypethraaltempels in deze categorie van open ruimten vallen, en dat ten slotte zelfs het antieke woonhuis deze type volgt en slechts een soort ombouwing eener open plaats is, dan ziet men, dat tusschen deze gebouwen en de stadspleinen het karakteristieke onderscheid zeer gering is. De oude schrijvers begrepen dit.

De groote overeenkomst van een forum met een gesloten ruimte, evenals een feestzaal met schilderijen, beelden enz. versierd, leert de beschrijving van Vitruvius en o. a. de aanleg van het forum te Pompeji. Deze zegt: de Grieken maken hun marktpleinen vierkant met dubbele zuilen-galerijen. In de steden van Italië moet de aanleg eenigszins anders zijn, omdat het forum ook voor gladiatoren-spelen dient. Daarom rondom ruime zuilengalerijen met verdiepingen. Wat is, volgens deze beschrijving, een forum anders dan een soort theater, wat ook duidelijk blijkt uit het plan?

Volgens hetzelfde grondbeginsel is het forum Romanum aangelegd. Slechts enkele straten loopen op het plein uit, en dan altijd zóó, dat het toch gesloten schijnt; het karakter van een reusachtige feestzaal blijft behouden.

Eigenaardig is het op te merken, dat de monumenten ook niet in het midden, maar langs de kanten van het plein staan; in 't kort, — het forum is voor de stad wat voor een woonhuis het atrium is, de goed ingerichte rijk gemeubileerde hoofdzaal.

De aanblik van zulk een forum met een onnoemlijk aantal beelden, het midden vrijgelaten en omgeven door de ook zooveel mogelijk hier allen vereenigde monumentale gebouwen, goed geplaatst, moet overweldigend zijn geweest. In hoofdzaak volgens dezelfde regelen, was ook het marktplein van Athene ingericht.

De uiterste consequentie van dit motief vinden wij echter in de groote tempel-districten der Grieksche oudheid, te Eleusis, Olympia, Delphi en andere plaatsen. Hét heerlijkste voorbeeld van dien aard is de Akropolis van Athene. Dàârin een nog hooger doel te willen bereiken, is onmogelijk; zelfs het te evenaren, gelukte zelden.

Dergelijke werken van den zuiversten stijl moeten echter altijd in onze herinnering blijven; zij moeten ons tenminste als ideaal bij dergelijke ondernemingen bijblijven.

In het zuiden van Europa, voornamelijk in Italië, zijn de hoofdpleinen der steden, ook tot in den nieuweren tijd, in velerlei opzicht getrouw gebleven aan het type van het oude forum. Een aanzienlijk deel van het publieke leven bleef hun voorbehouden, en daarmee een deel van hun beteekenis, in verband met de omringende monumentale gebouwen.

Het onderscheid tusschen forum en markt bleef bestaan; ook het streven, om aan deze hoofdpunten der stad de voornaamste bouwwerken te concentreeren, en om ze te versieren met fonteinen, monumenten, beelden enz. Deze kostbaar versierde pleinen maakten ook in de middeleeuwen en de renaissance de trotsch uit der verschillende steden; daar concentreerde zich het verkeer en werden openbare feesten gegeven.

Al naar de uitgebreidheid der gemeente ontstonden voor de practische doeleinden twee of drie hoofdpleinen, zelden één, omdat meestal het onderscheid tusschen wereldlijke en kerkelijke autoriteit, dat men in de oudheid niet zoozeer kende, ook bij de pleinen te voorschijn kwam. Daaruit ontstond als zelfstandig type het Domplein, gewoonlijk nog met baptisterium, campanile en bisschoppelijk paleis omgeven; als wereldlijk hoofdplein de signoria, en naast deze beiden, afzonderlijk de markt. De signoria is het voorplein der vorstelijke residentie en bovendien nog met paleizen van den adel omgeven, en met historische gedenkteekenen en monumenten versierd. Dikwijls wordt nog een loggia voor de lijfgarde of stadswacht aangetroffen en daarmee verbonden, of afzonderlijk een verhoogd terras tot afkondiging der wetten, tot bekendmakingen, enz. Het schoonste voorbeeld daarvan is de „loggia dei Lanzi" (lansknechtenhal) te Florence.

Aan de markt staat bijna uitsluitend het raadhuis, een aanleg die in alle steden benoorden de Alpen valt waar te nemen. Hier ontbreekt ook nooit de groote fontein met bassin, en nog dikwijls marktfontein genoemd, zelfs als het vroolijke marktgevoel reeds sedert lang in de glazen vogelkooi-achtige markthal is weggestopt. Ook de hoogere opvatting van zulk een zuiver kunstwerk, evenals de Akropolis van Athene, bleef in den nieuwen tijd niet uit. Het Domplein te Pisa is een dergelijk kunstwerk van stedenbouw. Hier is alles bijeengebracht wat de burgers der stad aan kerkelijke monumentale kunst konden maken, de dom, de campanile, het baptisterium en het verrukkelijke Campo Santo; al het profane, alledaagsche bleef weg.

De indruk van deze van de wereld afgescheiden plaats is dan ook overweldigend, waaraan zelfs een voor kunst totaal ongevoelig mensch zich nauwlijks kan onttrekken. Daar is niets wat de gedachten afleidt, niets dat aan de gewone dagelijksche bezigheden herinnert; de aanblik van de domfaçade wordt niet gestoord door het een of andere pretentieuse modemagazijn, of herrie van een koffiehuis, niet door het geschreeuw van koetsiers en dienstlui; daar heerscht rust, en het afgeslotene van den indruk maakt ons in staat de aanwezige kunstwerken ongestoord te genieten, te begrijpen. Het Domplein van Pisa trouwens is bijna het eenige voorbeeld van dien aard.

In het algemeen houdt de nieuwe tijd niet van zulke zuivere akkoorden, maar meer van contra-puntische effekten, zoodat de drie bovengenoemde typen dikwijls tot allerlei groepeeringen in elkaar vloeien. Het langst bleef de groepeering van het marktplein onveranderd, behoorende bij het raadhuis met de nagenoeg nooit ontbrekende fontein.

Het is genoeg bekend hoe veel prachtige stadsgezichten van deze combinatie ook het Noorden kon aanwijzen voor den tegenwoordigen tijd; maar àl het schilderachtig schoone der oude steden nog eens aan te bevelen, zou niet alleen onnut, maar bovendien onnoodig zijn, want zoo ooit dan geldt hier: nood breekt wetten.

Wat als gevolg van hygiëne of andere dringende maatregelen noodzakelijk is, moet gebeuren, al moeten daarvoor ook nog zooveel schilderachtige motieven verdwijnen. Deze overtuiging behoeft ons echter niet te verhinderen deze motieven van oude stedenbouw te bestudeeren, om te zien wat wij voor onze moderne steden nog kunnen redden.

Zuiver theoretisch kan zeker worden geconstateerd, dat in de middeneeuwen en de Renaissance van de

stadspleinen, voor publiek leven, een druk gebruik werd gemaakt, en overeenstemming bestond tusschen dezen en de omgevende gebouwen, terwijl die pleinen tegenwoordig hoogstens nog als standplaats voor rijtuigen dienen; van een artistieke verbinding van plein en gebouw is nauwelijks sprake.

Er ontbreekt het met galerijen omgeven plein voor de parlementsgebouwen, de ernstige rust bij de universiteiten en domkerken, het gedrang en de bedrijvigheid van het marktleven bij de raadhuizen, en in het algemeen het verkeer niet daar, waar dit in de oudheid het drukst was, n. l. bij de monumentale openbare gebouwen. Er ontbreekt dus nagenoeg alles, wat als kenmerk van vroeger in dit opzicht kon worden opgemerkt.

Op dezelfde wijze is ook, wat betreft de figurale versiering van pleinen, de verhouding totaal omgekeerd, en zeker niet in het voordeel van den nieuweren tijd. Over den rijkdom aan beelden van antieke fora werd reeds gesproken; dat een dergelijke kunstzin lang blijft bestaan, bevestigt een blik op de reeds genoemde signoria van Florence. Het groote onderscheid van den tegenwoordigen tijd is, dat de beelden niet meer worden gebruikt om pleinen te versieren, maar gebouwen. Aan en op deze laatsten is zooveel plaats voor figurale versiering, dat dikwijls commissies moeten worden benoemd om te onderzoeken wat er al niet moet worden aangebracht; terwijl soms, na jaren lang zoeken, in een geheele stad geen plekje te vinden is, waarop ook maar één beeld naar ieders zin kan worden geplaatst, niettegenstaande de meeste pleinen leeg zijn.

Het meest krasse bewijs van modern gescharrel is misschien de geschiedenis van het David-beeld van Michel Angelo te Florence, het vaderland en de hoogeschool van monumentale pracht.

Het reusachtige marmeren beeld stond daar ter plaatse tegen den steenen muur van het palazzo Vecchio, links naast den hoofdingang, op de plaats door Michel Angelo zelf aangegeven. Geen moderne commissie zou deze plaats ooit hebben gekozen; daar zou men alles om hebben kunnen wedden. De openbare meening zou een voorstel tot deze schijnbaar slechtste en minst geschikte plaats gewoon voor malligheid of krankzinnigheid hebben gehouden. Michel Angelo koos echter deze plaats, en hij schijnt van dergelijke dingen wel eenig verstand te hebben gehad. Daar stond het beeld, van 1504—1873. Een ieder, die het merkwaardige meesterwerk nog op deze eigenaardige plaats heeft gezien, kent den enormen indruk dien het beeld juist daar maakte. In tegenstelling met het betrekelijk kleine plein, en gemakkelijk te vergelijken met de voorbijgaande menschen, scheen het reuzenbeeld nog veel grooter dan het was; de donkere, eentoonige en toch krachtige bossage-muur van het paleis gaf een achtergrond, niet beter te wenschen. Sedert dien tijd staat de David in een zaal der Academie, zonder eenig effekt. Dit bevredigde echter den artistieken tijdgeest nog niet. De David werd ook in brons gegoten en buiten Florence op de Viale dei Calli" op een hoog postament geplaatst, op een cirkelvormig plein, natuurlijk precies in het middenpunt; vóór een uitzicht, achter koffiehuizen, bezijden een standplaats voor rijtuigen enz. Hier maakt het beeld in 't geheel geen indruk, en dikwijls hoort men dan ook de meening verkondigen, dat het niet veel grooter dan levensgroot is. Michel Angelo had dus toch gelijk.

Alweer onderscheid tusschen vroeger en nu. Wij kiezen voor ieder figuurtje een plein, zoo groot mogelijk, waardoor juist de indruk verkleind wordt, in plaats van door middel van een neutralen achtergrond, zooals portretschilders voor hun koppen, den indruk te versterken.

Daarmede staat ook in verband de eigenaardigheid, dat de ouden hunne monumenten en beelden aan de kanten der pleinen plaatsten; daar is een uitstekende plaats voor honderden figuren. Wij zijn echter van meening, dat alleen het midden van een plein daartoe geschikt is, zoodat in het gunstigste geval slecht éen plaats voor een beeld beschikbaar is. Is het plein onregelmatig en een middenpunt geometrisch niet te bepalen, dan zijn wij niet eens in staat een monument naar wensch te plaatsen.

Wat wij met passer en lineaal willen oplossen, deden de ouden met hun aangeboren kunstgevoel. Het is merkwaardig, dat kinderen, in kunst steeds hetzelfde voortbrengen als primitieve volkeren.

Blijven wij even bij de plaatsing van monumenten.

Het geliefkoosde wintervermaak voor kinderen is het maken van een sneeuwpop. Deze sneeuwpoppen staan juist op dezelfde plaatsen als vroeger monumenten of fonteinen, en dat is zeer duidelijk; want hoe kwam men aan deze plaats? Men stelle zich het vrije plein van een dorp voor, dicht besneeuwd, in verschillende richtingen met paden in de sneeuw doorploegd, de door het verkeer gemaakte verbindingslijnen, waartusschen dan, onregelmatig verspreid, de zuivere sneeuw gevonden wordt, die voor de primitieve beeldhouwkunst wordt gebruikt.

Juist op dezelfde plaats, n.l. onregelmatig, stonden oudtijds ook de fonteinen enz.

In den beginnen waren die pleinen ongeplaveid, met wagensporen, goten enz. doorploegd, zooals bij ons op dorpen. Wordt nu een fontein gemaakt, dan plaatst men deze natuurlijk niet in de wagensporen, maar wel daartusschen, en bij het bestraten van het plein bleef de fontein op haar plaats staan. Zoo heeft elk plein zijn geschiedenis, die dus leert, waarom fonteinen en monumenten niet in de hoofdrichtingen van het verkeer, ook niet in het midden van het plein, noch in de as van hoofdportalen, maar juist zijwaarts zijn gelegen.

Een eigenaardige plaats o. a. is naast een der voornaamste hoeken van een hoofdstraat. De oorzaak hiervan is misschien deze, dat de lastdieren daar gemakkelijk konden drinken.

De voornaamste voorbeelden van dien aard zijn in Duitschland de bron te Nürnberg en Rathenburg aan de Tauber; in Italië de fonteinen op de signoria te Florence en te Perrugia. Ook staat de fontein voor het Palazzo Farnese te Rome niet in de as van het paleis of in het midden van het plein, hetgeen toch volgens onze begrippen de natuurlijke plaats zou zijn geweest.

Aan den antieken regel, de monumenten aan den kant van het plein te plaatsen, kan dus ook nog de middeleeuwsche, d. i. Noordsche, worden toegevoegd, monumenten, speciaal fonteinen, op de doode punten van het verkeer op te stellen. Het is zeer duidelijk, dat het vrijhouden èn van de verkeersrichtingen èn van de as van hoofdportalen steeds een fraaien artistieken indruk maakt. Een monument stoort het uitzicht op een gebouw, en omgekeerd is een rijke architectuur de meest ongunstige achtergrond voor een monument. Dat is het geheele geheim, reeds in het oude Egypte bekend, maar tegenwoordig zoo moeielijk te begrijpen.

Niet alleen voor monumenten, maar ook voor gebouwen geldt dit, voornamelijk voor kerken, die nu bijna zonder uitzondering midden op een plein worden gebouwd, in tegenstelling met de oude gewoonte. Zien wij o. a. in Italië.

Een geheele staalkaart van verschillende manieren van aanbouw geven de kerken van Padua te zien.

In Verona zijn alle kerken in of ten minste aangebouwd, met een duidelijk zichtbaar streven, vóór het hoofdportaal een groot plein te krijgen, o. a. de Dom, S. Fermo Maggiore, S. Anastasia e. a. Rome is in dit opzicht zeer interessant.

Onder de 255 kerken zijn aan

1 kant aangebouwd	41
2 „ „	96
3 „ „	110
4 „ „	2
en vrijstaand	6

Daarbij komt nog, dat er zich onder dit kleine getal van 6 juist twee moderne bevinden, terwijl de overige 4 in den hoek van een plein zijn geplaatst. Voor Rome kan dus als regel gelden, dat kerken nooit vrijstaande worden gebouwd.

Het moderne systeem is juist tegenovergesteld.

Wij schijnen het voor onmogelijk te houden, dat een nieuwe kerk anders dan in het midden van een bouwterrein wordt geplaatst, zoodat ze geheel vrij staat. Deze plaatsing heeft alleen nadeelen, geen enkel voordeel; voor het bouwwerk zelf is deze plaatsing de ongunstigste, omdat het effekt nergens geconcentreerd wordt, maar overal verdeeld is. Daarbij lijkt een vrijstaand gebouw altijd een taart op een presenteerschotel. Van een organische verbinding met de omgeving is geen sprake, evenmin van een perspectivisch effekt, waarvoor de noodige afstand ontbreekt. Ook voor den bouwmeester is die plaatsing de ongunstigste, want zij noodzaakt met groote kosten rondom een dure architectuur uit te voeren, met sokkel lijsten enz. Door gedeeltelijke inbouw zou zoovéél worden gespaard, dat alle hoofdgevels van onze kerken geheel in marmer konden worden uitgevoerd, en dan bleef er nog geld genoeg over voor figurale versiering.

Ook in het gebruik is zulk een kerk niet aan te bevelen, omdat een gesloten verbinding met de bijbehoorende pastorie, school of klooster, in vele opzichten zeer gewenscht zou zijn, speciaal in den winter.

Het meest lijdt echter het plein onder een dergelijke situatie. In het gunstigste geval blijft daarvan niets over dan een breede straat.

Niettegenstaande al deze nadeelen worden tegenwoordig in de geheele wereld, de kerken bijna uitsluitend in het midden van een plein gebouwd.

Voor theaters, raadhuizen, enz. geldt precies hetzelfde. Voortdurend leeft men in den waan, dat alles gezien moet worden en eene ledige ruimte rondom een gebouw het eenige ware is, en juist het tegendeel is het geval.

Welk een prachtig effekt de geweldige steenmassa der Florentijnsche paleizen ook in kleine straatjes maakt, is op afbeeldingen te zien.

Onze smaakvolle tijd gaat echter nog verder; want de werken der oude meesters worden uit hunne omgeving losgerukt, zelfs wanneer het duidelijk zichtbaar is, dat ze in verband met die omgeving zijn gecomponeerd. Het ontmantelen van gebouwen is een ware modeziekte, die zelfs in handboeken als een axioma wordt verkondigd. Het heet: „oude bouwwerken moeten ontzien, maar ook ontbolsterd en gerestaureerd worden"; met dat gevolg, dat ze door verandering der omgeving op vrije pleinen en in de assen van straten komen te staan. Dit wordt overal beoefend, en wel speciaal met oude stadspoorten. Het Holstenthor te Lübeck, het Tangermünderthor in Stendal, het Karlsthor in Heidelberg, de Muider- en Willemspoorten te Amsterdam enz.; ook is pas besloten de Porta Pia in Regersburg te ontmantelen.

Een fraai ding zulk een stadspoort, waar men omheen wandelt in plaats van er door te gaan.

Het inbouwen van kerken en paleizen voert van zelf weer tot de beschouwing van het antieke forum met zijn strenge geslotenheid naar buiten.

De middeleeuwsche en renaissance pleinen, speciaal in Italie, vertoonen ons ook hierin het voortleven der oude traditie, dat juist zulk een gesloten vrije ruimte eerst een plein kan worden genoemd.

Tegenwoordig noemt men elke open plek, die ontstaat wanneer een door vier straten omgeven bouwterrein onbebouwd blijft, een plein. Hygiënisch en technisch mag dit voldoende zijn, artistiek beschouwd is een onbebouwd terrein nog geen stadsplein; daartoe wordt nog heel wat meer verlangd.

Er zijn immers ook ledige en gemeubileerde kamers!

Deze belangrijkste voorwaarde voor een artistiek effekt, nl. de gesloten ruimte, kent de moderne stedenbouw niet.

De ouden deden alles om deze te verkrijgen; wel is waar werden ze hierin geholpen door de nauwheid der straten, en geringe verkeersbehoeften, maar juist daar waar dit niet het geval is, komt hun talent schitterend te voorschijn. Gaan wij enkele gevallen na, dan zien wij, dat het eenvoudigste ontstaat, wanneer tegenover een monumentaal gebouw een ruimte uit de huizen wordt genomen, zooals o. a. in Brescia. Dikwijls voert nog een tweede straat naar zulk een plein, maar dan wordt er voor gezorgd, dat men tenminste in de hoofdrichtingen op het gebouw een gesloten beeld krijgt. Dit komt zooveel voor, dat daarbij niet alleen aan toeval kan worden gedacht. Toeval kan het dikwijls geweest zijn, dat de situatie gunstig was alvorens het plein werd gemaakt; het was echter geen toeval, dat men zulk een situatie behield.

Tegenwoordig zou men deze toevalligheden opruimen en fraaie breede openingen in het plein maken, dàår te zien, waar oude pleinen verwijd en gemoderniseerd worden. Voor Amsterdam noem ik het Rembrandtsplein. De toevalligheid van den scheeven hoek, waar vroeger heele mooie boomen stonden, wordt nu genormaliseerd. Bovendien is zoo'n overgangstoestand, die wie weet hoe lang duurt, afschuwelijk.

Ook het uitmonden der straten was vroeger geheel anders dan nu. Tegenwoordig is het regel, dat aan iederen pleinhoek twee straten elkaar loodrecht kruisen, waarschijnlijk om daar ter plaatse het gat nog grooter te maken en vooral toch geen gesloten beeld te krijgen. Oudtijds was juist het tegendeel regel, n.l. aan de hoeken der pleinen zoo mogelijk maar één straat te laten uitloopen, terwijl de tweede richting eerst dieper in de straat vertakte, waar deze van uit het plein niet meer kan worden gezien. Bovendien liepen de drie of vier hoekstraten alle in een andere richting, en dit merkwaardige geval komt zoo dikwijls voor, dat ook dit bewuste of onbewuste als regel van ouden stedenbouw kan gelden.

Het zuiverste type van dien aard is het Domplein van Ravenna. Dan vindt men er te Pistoja, Mantua, en te Florence de Signoria.

De Neue Markt in Weenen is zelfs een voorbeeld van dien aard met zeer breede straten.

Hiermede zijn echter de hulpmiddelen der ouden, een plein gesloten te houden, nog niet uitgeput. Een zeer veel voorkomend en voor dat doel aangewend motief is de wijde overbouwde triomfboog, waardoor een ideale afsluiting wordt verkregen, terwijl door aantal en grootte der openingen voor het verkeer voldoende kan worden gezorgd. Ook dit prachtige motief kan tegenwoordig als uitgestorven of liever als weggesloopt worden beschouwd.

Onder de voornaamste voorbeelden van dien aard staat Florence wederom op den voorgrond, met zijn porticus degli Uffici. (*Wordt vervolgd*).

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'S GRAVENHAGE, 30 Maart 1892. Door den heer D. Klinkert werd in deze vergadering een lezing gehouden over: »De Arabische kunst, als uitvloeisel der leer van Mohamed, — vooral beschouwd tenopzichte van hare ontwikkeling in Egypte."

In een uitvoerig geschiedkundig overzicht der leer van Mohamed en diens persoon, alsook over den invloed dezer leer op de kunst en hare snelle verbreiding over andere landen, deed spreken het groote en innige verband uitkomen, dat bestaat tusschen dezen godsdienst en de voornaamste kunstuitingen der Arabieren. Hij toonde de ontwikkeling aan der Arabische kunst in 't algemeen en in 't bijzonder in Egypte. Na eenige bijzonderheden vermeld te hebben omtrent de eischen, voortvloeiende uit de Mohammedaansche leer, voor de samenstelling en inrichting van het heiligdom der Arabieren, en een beschrijving gegeven te hebben van enkele Moskeeën als, de Kaäba te Mekka en de Moskee te Medina, waarin zich het graf van den profeet bevindt, ging hij over tot bespreking van de ontwikkeling en bloei der Arabische kunst in het oude rijk der Pharao's. Hij gaf eene schoone en uitvoerige beschrijving van enkele der oudste en voornaamste Moskeeën, en verbond hieraan nog eenige beschouwingen, omtrent de algemeene ontwikkeling dier kunst.

Voor deze belangrijke studie oogstte de heer Klinkert den dank der vergadering in.

De voorzitter deelde mede, dat het op deze Vergadering ter bezichtiging gestelde plaatwerk: Charles Garnier, »Observatoire de Nice," door den heer Garnier aan de vereeniging was geschonken.

De heer A. W. van Malsen had ter kunstbeschouwing aangeboden: Prisse d'Avennes, «L'Art Arabe d'après les monuments du Caïre."

AFDEELING ROTTERDAM 31 Maart 1892. In deze vergadering was aan de orde gesteld de behandeling van de ingekomen antwoorden op de door 't Bestuur der Maatschappij gestelde vragen.

Vraag 2. Welke kerkgebouwen in ons land zijn speciaal als Protestantsche kerken gebouwd? is ter beantwoording opgedragen aan de heeren J. Verheul Dz. en A. W. Meijneken; doch dit antwoord zal om bijzondere redenen eerst later worden ingezonden.

Vraag 3. Omtrent centrale verwarming enz. Hierop is door den heer C. A. Huygen een zeer uitgebreid en bestudeerd antwoord ingezonden. Genoemde heer doet voorlezing van het 2e gedeelte en verstrekt tevens nadere toelichting van het geheele antwoord, waardoor hem dan ook de bijzondere dank der vergadering toekwam. Op het 3e gedeelte van deze vraag, omtrent Boyle's Luchtpomp-Ventilatoren is door hem geen antwoord verstrekt.

De beantwoording van vraag 4, handelende over de beste wijze om een in aanbouw zijnd gebouw tegen brandschade te verzekeren enz., was opgedragen aan den heer H. Cramer, die het door hem ingezonden antwoord voorlas en nader toelichtte. De behandeling van het antwoord lokte eenige discussie uit, waarvan het gevolg was, dat de heer Cramer eenige wijzigingen in zijn rapport bracht.

Vraag 5. Het beste kleurmiddel voor blank eikenhout, is door den heer J. P. van der Schilden beantwoord geworden. Na voorlezing hiervan trad de heer W. J. Jansen in eene beschouwing over het leggen van eiken parketvloeren met betrekking tot eene beantwoording van vraag 6. De heer L. J. Nijenhuis gaf nadere inlichtingen omtrent het schoonhouden van eiken vloeren, waarna ook verscheidene aanwezigen in discussie traden over de verschilledde methodes betreffende het leggen van deze vloeren.

Vraag 7. Over het geheel of gedeeltelijk creosoteeren van hout voor fundeeringen enz. boven den waterstand. De heeren C. Mirandolle en L. J. Nijenhuis hadden zich bereid verklaard daarop een antwoord te geven. Door eerstgenoemde werd dit antwoord in zijn geheel voorgelezen. Eenige discussie had daarna plaats en wel voornamelijk met betrekking tot het creosoteeren, en met het oog op de hier ter stede geldende bouwverordening. De heer Mirandolle stelde voor om het creosoteeren facultatief te stellen, ten einde daardoor aan architekten vrijheid te geven om de fundeering hooger te kunnen leggen, als nu kan geschieden in verband met bepalingen opgenomen in de bouwverordening te dezer stede.

Vraag 9. Omtrent de resultaten bij het gebruik van zink hier te lande vervaardigd. De heeren A. E. Braat en H. Cuylits hadden ieder voor zich daarop een antwoord geleverd. Genoemde heeren gaven voorlezing van hunne antwoorden, die in bijna alle opzichten gunstig gestemd zijn voor het bladzink in Nederland vervaardigd Ook de behandeling van deze antwoorden gaf aanleiding tot veel discussie.

Vraag 10. Over bestrating met scoria briks. De heer L. J. Nijenhuis verstrekte daarop een zeer goed practisch rapport, waarvan dan ook met genoegen kennis werd genomen.

Door den voorzitter werd alsnu aan al de inzenders der antwoorden hartelijk dank betuigd voor hunne mededeelingen, waarna besloten werd al de antwoorden aan het bestuur der Maatschappij in te zenden.

Op deze vergadering waren tevens tentoongesteld de teekeningen van eenige in uitvoering zijnde bouwwerken als van den nieuwen schouwburg te Amsterdam, het Universiteitsgebouw en de overdekte markten te Utrecht, alsmede van de Hofbank voor de in aanbouw zijnde Protestantsche kerk te Apeldoorn. Het behoeft niet gezegd, dat al deze teekeningen met de meeste belangstelling in oogenschouw werden genomen.

De agenda bevatte ook nog het voorstel tot het maken van een uitstapje naar Dortrecht tijdens de aldaar te houden tentoonstelling, doch wegens het vergevorderde uur zal hierop nader worden beslist, en werd de vergadering gesloten.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 31 Maart 1892. In de 182ste vergadering waren tegenwoordig 25 leden en 5 geïntroduceerden. De kunstbeschouwing bestond uit, het Diaconie Weeshuis, een winkelhuis, »Ons huis" te Amsterdam, de Snouck van Loosenstichting te Enkhuizen, afgestaan door de architekt B. Posthumes Meijes te Amsterdam, verder uit de teekeningen van het Universiteitsgebouw, de beurs en de fruithal te Utrecht, de kerk te Woerden en het archiefgebouw met details te Leiden.

Voorwerpen op kunstindustrieel gebied, hoewel verwacht, waren niet gearriveerd en derhalve, zooals de heer Van Ruyven na opening der vergadering en voorlezing der notulen zeide, niet aanwezig.

Alsnu werd het woord gegeven aan onzen stadgenoot den heer dr. W. N. Du Rieu, die het een en ander mededeelde over Gothiek in Normandië en in andere gedeelten van de Fransche Republiek. Spreker verzocht bij den aanvang wel in het oog te willen houden dat hij een leek, geen architekt was, dus niet bekend met de termen, om daarna het een en ander te zeggen over ontaarding in de bouwkunst bij alle volkeren, dus ook bij de Franschen, en te verklaren dat de Gothiek hem het meest aantrekt.

Achtereenvolgens besprak de heer Du Rieu bijzonderheden en bewonderenswaardigheden van tal van schoone kerkgebouwen, als bijv. de kerk St. Maurice te Rijssel, met vijf beuken; de hoofdkerk van Amiens, gebouwd in het begin der 13de eeuw, met 150 beelden in den voorgevel, met in het midden een Christus; de St.-Maclou te Rouaan; kerken te Caen; de Notre Dame te Parijs; de hoofdkerk te Reims en die te Nancy; de kapel van St.-Louis te Dreux; de Cathédrale St. Julien te Le Mans, enz., enz., veel te veel om hier te noemen, alsmede het Palais de Justice voor Normandië.

Van die groote reeks gebouwen liet de heer Du Rieu photographieën, groote en kleine, circuleeren, welke met aandacht beschouwd werden. Jammer was het, dat de afbeeldingen menigeen eerst na geruimen tijd bereikten, wanneer de explicatie er van reeds lang had moeten plaats maken voor andere uitleggingen.

De Voorzitter zeide den heer Du Rieu dank en beval de afdeeling voor het vervolg bij hem aan.

Eene opwekking voor de tentoonstelling te Amsterdam met het 50-jarig bestaan der Maatschappij, werd nu door den Voorzitter tot de leden gericht.

Als afgevaardigde en als plaatsvervanger voor de Mei-vergadering werden door het bestuur voorgesteld en ook benoemd de heeren Van Achterberg en Van Ryuven; voor de September-vergadering de heeren Kok en Van Driel. Voorgesteld werd een zomeruitstapje naar Amsterdam te maken, waarop 27 en 28 Mei het congres en de tentoonstelling worden gehouden. Omtrent de

rechten van niet-leden der Maatschappij, wat de feesten betreft, zal het bestuur inlichtingen vragen en geven. De heeren Maas en Van Ruyven werden benoemd als afgevaardigden naar de vergaderingen van »Mathesis" en van de Ambachtschool.

Een paar punten der agenda werden niet behandeld met het oog op den gevorderden tijd.

In de bus werd gevonden de vraag: »Is het aanbevelenswaardig in het buitenland bewerkte hardsteen bij bouwwerken toe te passen? Welke voordeelen biedt de in het binnenland bewerkte steen aan? Wat is het finantieël verschil?

De heeren Mulder, Roem en Kok zullen deze vraag beantwoorden.

Daarna werd de vergadering, na de gebruikelijke rondvraag, gesloten.

BERICHTEN.

Saturdag 2 en Zondag 3 April j.l., hield de Dordrechtsche Ambachtsschool eene tentoonstelling van de in den afgeloopen cursus vervaardigde werkstukken en teekeningen, terwijl op eerstgenoemden dag tevens eene openbare les in de praktische vakken (timmeren en smeden) daarmede gepaard ging. Uit den aard der zaak kunnen deze jaarlijksche exposities van de op zeer bescheiden leest geschoeide Dordrechtsche school geen groote verscheidenheid aanbieden, en zal men voor een zeker deel steeds telken jare voorwerpen en teekeningen van dezelfde soort moeten aantreffen, zoodat een overzicht van al het tentoongestelde grootendeels eene herhaling van vorige overzichten zou worden en we dus volstaan kunnen met de mededeeling, dat in 't algemeen deze eenvoudige doch onontbeerlijke oefenstukken voor 't meerendeel hout en ijzerverbindingen, door verschillende deskundigen met een goedkeurend oog werden beschouwd, hetgeen echter niet uitsluit, dat ook hier en daar nog kaf onder 't koren school.

De werkstukken van de oudste leerlingen bieden doorgaans meer verscheidenheid, en we troffen dan ook verschillende voorwerpen aan, die op vorige tentoonstellingen niet aanwezig waren; zoo o.a. een buitenvoordeurkozijn met puiraam en deur. Deze deur, geheel van blank Amerikaansch greenenhout, met onderpaneel van in 't kruis verstekte kraalschrooten en 2 smeedijzeren bovenpaneelen, (onderling gescheiden door een rijk geprofileerd pilastertje) was beslagen met tal van groote halfbolvormige vernikkelde nagels, hetgeen een zeer aangenaam effekt teweeg bracht, terwijl de smaakvolle gedraaide balustertjes, aangebracht in de uitdieping van den middendorpel, mede een gunstigen indruk te weeg brachten. Het geheel was uitgevoerd in renaissance geest en zou menig gebouw tot sieraad kunnen verstrekken.

Als een zeer praktisch huishoudelijk voorwerp mag de van blank Amerikaansch greenenhout vervaardigde draaiende boekenkast genoemd worden, een zeer logische oplossing van het vraagstuk, om in een minimum van ruimte het maximum van bergplaats te verkrijgen Het is eene navolging van de bibliothèques tournantes, die men in de Fransche boekerijen veelvuldig aantreft.

Ook de bloementafel en parapluistandaard (Amerikaansch greenenhout met applique's van Amerikaansch nootenboomenhout), mochten als praktische voorwerpen gezien worden.

Onder de afdeeling smidswerk trof men onder de oefenstukken der oudste leerlingen verschillende verdienstelijke voorwerpen aan. Hét balconhek, de bloemenstandaard, het haardstel, de arreslede en de deurhangers naderen de rubriek kunstsmeedwerk, terwijl de keukenkachel van gepolijst staalplaat, de tuintafels enz. enz., ook gezien mochten worden.

Ten slotte zij nog vermeld, dat al de tentoongestelde voorwerpen, zoowel die van zuiver constructieven als van min of meer æsthetischen aard op natuurlijke grootte vervaardigd zijn, en dat zij ook allen (van af de eenvoudigste verbinding) door hunne graphische voorstelling vergezeld werden.

Maandagavond had de gebruikelijke prijsuitdeeling en uitreiking der diploma's plaats. Alvorens daartoe over te gaan hield de geachte Voorzitter van 't Bestuur Mr. Nebbens Sterling, Burgemeester dier gemeente, een hoogst passende en kernachtige toespraak. ZEd. Achtb. wees o. a. ook op 't feit, dat het afgeloopen jaar met gouden letteren in de annalen van 't ambachtsonderwijs zal geboekstaafd worden wijl er in 's lands vergaderzaal besluiten dien aangaande genomen zijn, die hoogstwaarschijnlijk ook voor de Dordrechtsche school van het grootste gewicht zullen worden en ten gevolge zullen hebben, dat binnen korten tijd die Ambachtsschool hare vleugels wat wijder zal kunnen uitslaan, op wat uitgebreider en volmaakter wijze ten nutte van den ambachtsstand zal kunnen werkzaam zijn.

7 leerlingen hebben hun driejarigen leertijd in teekenen en timmeren of smeden volbracht. Aan 2 kon het diploma van goed volbrachten, aan 2 dat van voldoend volbrachten en aan 2 dat van gewoon volbrachten leertijd worden uitgereikt, terwijl aan 1 leerling, door zijn te geringe vorderingen in timmeren, die onderscheiding niet mocht te beurt vallen. Elk der 7 jongens kreeg als uitzet een bak of stel timmer- of smidsgereedschappen en een spaarbankboekje van te goed aan arbeidsloon, varieerende tusschen 15 en 18 gulden, terwijl aan de beste timmer- en smidsleerlingen nog een prijs werd ter hand gesteld.

Uit de discussies op de daarna gehouden algemeene vergadering bleek, dat een Commissie uit 't Bestuur, bestaande uit de heeren H. Vriezendorp, Wethouder van publieke werken, H. W. Veth, architekt, Chr. Bekker, industrieel en P. van de Rivière, directeur der B. A. School, zich bezig hielden met 't beramen van uitbreidingsplannen, zoodat men den uitslag dezer beraadslagingen spoedig kan tegemoet zien. In plaats van de aftredende en niet direct herkiesbare bestuursleden, Graaf van Rechteren Limpurg en Willem Steiner, werden met algemeene stemmen gekozen: de heeren J. Lips, smid en Adr. Schotel, decoratieschilder.

De Ambachtsschool te Utrecht heeft verleden Maandag den nieuwen cursus geopend met 140 leerlingen, waarvan 60 smeden en machine-bankwerkers, 40 timmerlieden, 27 schilders en 13 meubelmakers. Het getal leerlingen, waarmede de cursus in 1890 begon, bedroeg 101, terwijl er in 1891 126 leerlingen aanwezig waren.

Op 3 April werd te Deventer het nieuwe kerkgebouw der Doopsgezinde gemeente ingewijd. Men herinnert zich de prijsvraag ten vorigen jaren uitgeschreven voor het leveren van een ontwerp voor dit gebouw. De nu gestichte kerk is geheel uitgevoerd naar het ontwerp van den prijswinnaar in dien wedstrijd, den heer T. E. Kuipers te Amsterdam, die ook met de uitvoering belast was.

Het gebouw is ontworpen in den geest der Hollandsche renaissance, en maakt een zeer aangenamen indruk. Het algemeene karakter is hoogst eenvoudig, maar degelijk, de verhoudingen zijn fijn gevoeld. Een smaakvol eikenhouten meubilair draagt veel bij om den goeden indruk van het gebouw te verhoogen. De vensters in de kerk zijn voorzien van beschilderde glazen uit de fabriek van den heer J. Schouten te Delft. Tijdens de inwijding was dit werk nog niet geheel voltooid. De eene helft was nog met noodglas gedicht; ook deze ramen strekken den fabriekant tot eer.

Het kerkgebouw is geheel afgesloten van den publieken weg; van buiten is het dan ook met den meesten eenvoud ontworpen.

Aan de zijde van den Brink ligt de kerk achter een voorgebouw, waarin de hoofdtoegang is tot de kerk, benevens bestuurskamer en kosterswoning. Dit gebouw, overigens geheel nieuw, heeft zijn ouden gevel behouden, den beroemde gevel van het oude Penninckshuis, nu gerestaureerd, en slechts zooveel gewijzigd, als dit de omstandigheden noodzakelijk maakten. De restauratie van dezen gevel geschiedde onder toezicht van den heer J. A. Mulock Houwer te Deventer. Ook het antieke poortje, dat van de zijde van de Spijkerboorsteeg toegang verleent tot de kerk, is gerestaureerd. De gevel aan den Brink wacht nog op de beelden die in de nissen behooren en die nog onderhanden zijn. De predikant der Doopsgezinde gemeente, de heer Lulofs, wijdde het kerkgebouw in, onder het gehoor van een talrijke schaar, met eene schoone rede, waarin hij o. a. allen herdacht, die iets hadden bijgedragen tot de stichting van het nieuwe huis.

Het verslag der vergadering van de Afdeeling Leeuwarden kan, wegens gebrek aan plaatsruimte, eerst in een volgend blad worden opgenomen.

Afloop van Aanbestedingen.

ROTTERDAM, 26 Maart. Het bouwen van een woonhuis aan de Scheepstimmerlaan no. 54, onder beheer van de architecten Muller en Droogleever Fortuijn.
Hoogste inschrijver:
W. Monnee . . . . *f* 31.500
Laagste inschrijver:
P. Vermeijden Az. . . . . „ 25.149
Gegund.

'S-GRAVENHAGE, 1 April. Het verbouwen van de villa aan het Plein 1813 No. 1 voor den heer Mr. C. Th. F. Thurkou, onder beheer van den architect H. Wesstra Jr.
Hoogste inschrijver:
A. Stigter . . . . *f* 8.340
Laagste inschrijver:
A. Nater en B. de Baan . . . . „ 7.975
Gegund.

'S-GRAVENHAGE, 5 April. Het bouwen van twee woon- en winkelhuizen hoek Plein en Korte Poten, onder beheer van den architect H. Wesstra Jr.
Hoogste inschrijver:
F. Roest . . . . *f* 15.900
Laagste inschrijver:
A. C. Paardekooper . . . . „ 13.800

PATENT-CENTRALE EN ZELFREGULEERENDE

STOOMVERWARMING EN VENTILATIE

8767

onder lagen druk.

Systeem BECHEM & POST te Hagen in Westphalen.

TEVENS INGERICHT VOOR

ELECTRISCHE VERLICHTING

met of zonder Tudors-Accumulatoren.

Dit *Systeem is het meest aan te bevelen,* omdat, niettegenstaande de **onder lagen druk** werkende machine zeer gemakkelijk en eenvoudig kan worden aangewend, zoowel voor **Verwarming en Ventileering van huis en stal,** als voor het **oppompen van water,** voor het op **peil brengen en houden van vaarten,** voor het in werking brengen van **IJs-, Dorsch- en andere machines,** voor het **koken van Veevoeder,** voor het **besproeien van Gras, Bloemen, enz.,** terwijl nog des avonds ***huis en erf electrisch kan verlicht worden.*** Bijzonder geschikt voor Buitenplaatsen en Boerderijen, daar *Warmte, Ventilatie, Licht, Koude en Drijfkracht* gelijktijdig kunnen werken of naar behoefte geregeld kunnen worden.

D. S. M. KALKER, Amsterdam. Eenig vertegenwoordiger in Nederland.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8768 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8771

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door Asphalteurs.

8769 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor Minton Hollins & Co. *Stoke upon Trent*

„ „ A. Jändges te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8770

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8772

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

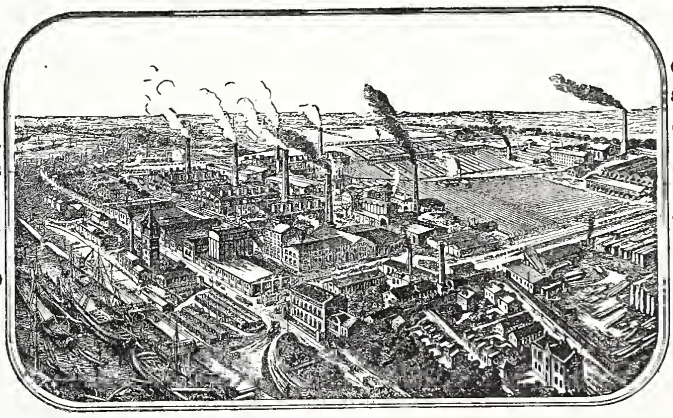

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau, 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille

Offenbach a/M. 1879. Gouden Medaille

Hoogste onderscheidingin den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

8773

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr. à f 1.75, francodoor het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12.

8774

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

Rietplankenfabriek,

(Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN — *Gouda.*

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8756

Op Dinsdag den 3den Mei 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 567.

Het maken van een gebouw voor conducteurskamer met magazijn op het stationsemplacement met daarmede in verband staande werken en het maken van een doorgang en het plaatsen van leuningen in het hoofdgebouw te EINDHOVEN.

Begrooting f 2150.—

De besteding geschiedt volgens § 45 van het bestek.

Het bestek ligt van den 6den April 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 29sten April 1892, des voormiddags te 11 ure.

UTRECHT, den 4den April 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 8757

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 26sten April 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N° 574.

Het maken van grond- en kunstwerken, het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels, en het verrichten van eenige andere werkzaamheden, ten behoeve van de uitbreiding van het station GRONINGEN.

Begrooting f 101.500.—

De besteding geschiedt volgens § 78 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten April 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 20sten April 1892, des voormiddags te 10.30 ure.

UTRECHT, den 4den April 1892.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *Utrecht* brengen bij deze ter algemeene kennis, dat door den Raad dier gemeente is besloten, de gelegenheid open te stellen tot het indienen van

Prijsaanbiedingen voor den aankoop van de gezamenlijke blokken bouwterrein op het park „het Hoogeland" te Utrecht, of van gedeelten daarvan.

Plattegrondteekening van het terrein met opgave der blokken en de voorwaarden van bebouwing zijn op franco aanvrage kosteloos te verkrijgen aan het bureau der Gemeentewerken Achter Klarenburg, terwijl nadere inlichtingen worden verstrekt door den Directeur der Gemeentewerken.

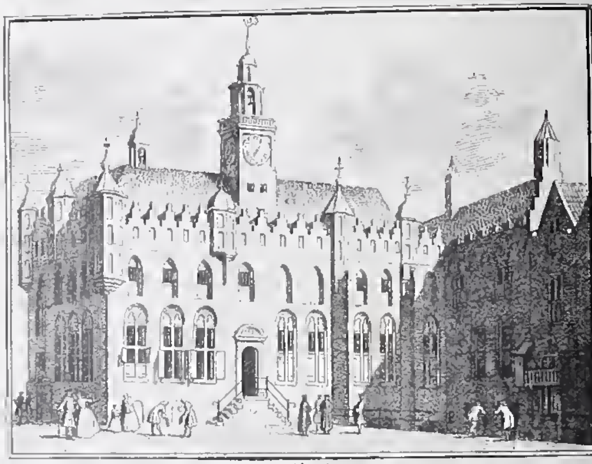
Namens Burgemeester en Wethouders,
De Secretaris,
DE WATTEVILLE.

8765

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Stadhuis

Groote Kerk

ROTTERDAM.

L N.

Dordrecht

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

16 APRIL 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

TENTOONSTELLING VAN OUDE EN HEDENDAAGSCHE KUNSTNIJVERHEID TE DORDRECHT.

In het bestaan van elke vereeniging, zoowel als in 't leven van ieder individu, komen van die herinneringsmomenten voor, welke men uit kracht der gewoonte of anderszins gewoon is min of meer feestelijk te herdenken.

Voor de te Dordrecht bloeiende Vereeniging Vak- en Kunst was primo April 1892 zulk een herinneringsmoment, en 't was van het Bestuur dezer vereeniging eene zeer gelukkige gedachte om den datum, waarmede haar eerste lustrum zich afsloot, door het organiseeren eener Tentoonstelling van Oude en Nieuwe Kunst niet onopgemerkt te laten voorbijgaan. De oorspronkelijke bedoeling was een en ander op hoogst bescheiden voet in te richten; doch men kreeg van lieverlede zulk een medewerking, er openbaarde zich zulk een sympathie voor de zaak, dat men (vooral wat het retrospectieve gedeelte betreft) in staat gesteld werd eene tentoonstelling daar te stellen die, wat voortbrengselen uit 't verleden betreft, eenig genoemd mag worden. Mannen die door stand en kennis uitblinken, die in vergaderzaal van stad en land met eere zetelen, hebben een toewijding aan den dag gelegd, een werkkracht ontwikkeld, die bewondering afdwingt. Als ware ouvriers hebben die mannen weken lang gewerkt en gezwoegd om die overschoone collectie oude kunstnijverheidsvoorwerpen en die merkwaardige historische afdeeling betreffende Dordrecht bijeen te krijgen en te ordenen.

Zondag 10 April jl. was dan ook voor al die trouwe en ijverige medewerkers, zoowel als voor het niet minder werkzame en ijverige Bestuur der vereeniging (dat natuurlijk aan alles de hoofdleiding moest geven), een ware triomfdag.

Ten 1 ure hadden zich in de tijdelijk aangebouwde restauratiezaal van Kunstmin, het waardige gebouw waarin deze waardige tentoonstelling is opgesteld, deze verschillende medewerkers en verdere genoodigden met het Bestuur vereenigd om de plechtige opening met hunne tegenwoordigheid op te luisteren. De Eere-Voorzitter der tentoonstelling, onze geachte Burgemeester Nibben-Sterling hield een korte doch gepaste en kernachtige openingsrede, waarin ZEd. Achtb. op het nut en het gewicht van dergelijke exposities wees, de vele moeiten en beslommeringen van Bestuur en verdere medewerkenden met een waardeerend woord herdacht, en er op wees hoe hier ook weer bewaarheid is geworden, dat eendracht macht maakt.

Na het uitspreken dezer rede verklaarde hij de Tentoonstelling van Vak en Kunst geopend, en noodigde al de aanwezigen tot een bezoek uit.

De Commissarissen en Commissieleden begaven zich allen naar de hun aangewezen posten, ten einde de genoodigden, die zich in de verschillende zalen gingen verspreiden, de verlangde inlichtingen te kunnen geven. Ook wij gaven aan de uitnoodiging van den Eere-Voorzitter gehoor en bezochten de verschillende lokalen en gangen waarin de respectievelijke inzendingen te bezichtigen waren.

De groote zaal binnentredende, valt het oog onmiddellijk op Leenhoff's artistieke schepping, de Gebr. Johan en Corn. de Witt. Daaromheen gegroepeerd staat de inzending van den heer Singels, bestaande uit verschillende kunstmarmers (bustes). Rechts en links van den ingang ontwaart men de zeer belangrijke inzendingen van de heeren Schotel en Lips. Bij eerstgenoemde is het vooral het kunstvolle drijfwerk van den talentvollen Jacob Schotel Pzn., en bij de laatste zijn het de smaakvolle

insluithaarden, vuurschermen enz., die de aandacht trekken. De ruimten onder de zijloges zijn afgedeeld in apartementen die aan de verschillende meubelfabriekanten als uitstekende ruimten voor hunne inzendingen zijn aangewezen. De heeren Emons & Zonen te 's Gravenhage, v. Drooge te Dordrecht, Holst & Zonen te Amsterdam, en nog vele anderen, hebben hier uitstekende proeven van smaak en soliditeit tentoongesteld. Door bereidwilligheid van de heeren Spruit te 's Gravenhage, Geerkens te Dordrecht en meer anderen, zijn deze apartementen door doeken van bekende meesters opgeluisterd. De firma Eckhardt te Rotterdam heeft zich met zulk een geïmproviseerd vertrek niet tevreden gesteld, doch op het einde van een der couloirs een kamer met hooge lambriseering, textiele wandbekleeding, geschilderd plafond en smyrna's tapijt ten behoeve van haar ameublement ingericht. Zoowel de kamer als de meubelen zijn in renaissance-stijl ontworpen en uitgevoerd, en doen teekenaar en werklieden alle eer aan. Het zou kleingeestig zijn de kleine zeer ondergeschikt zijnde leemten, die o. i. in de verhouding van de betimmering bestaan, als gebreken aan te geven; want uit volle overtuiging kunnen we zeggen, dat het geheel zeer artistiek, zeer geniaal is opgevat, en dat het buffet bepaald superbe is. In dienzelfden couloir vindt men verschillende inzendingen, die vooral de aandacht van architekten verdienen. In het vak naast de kamer van den heer Eckhardt heeft de Haagsche plateelbakkerij „Rozenburg" overschoone proeven van tegels en schilderwerk tentoongesteld. Het schoorsteenstuk van deze firma, geplaatst op een fraaien schoorsteenmantel van den heer J. A. Schotel A.Pzn. is o. i. een chef-d'œuvre. De heer Jacob de Jong, te Utrecht, exposeert verscheidene verdienstelijke in Udelfanger uitgevoerde architectonische details, als console, draagkorf, hogel enz. De firma de Lint uit Rotterdam handhaaft ook hier op deze tentoonstelling haar gunstigen naam op 't gebied van handel in alle mogelijke faïencewerken. Ook bezienswaardige monsters van houten parketvloeren en goudleer heeft deze firma ingezonden. De heeren Stoeller te Arnhem, Hamer te Deventer, Vroege te Alblasserdam, Döbken en Hoebée te Dordrecht hebben de verdere ruimte van den couloir met in vele opzichten belangrijke bouwmaterialen en architectonisch decoratief aardewerk gevuld.

De couloir aan de andere zijde van de groote zaal bevat ook verscheidene uit een architectonisch oogpunt belangrijke uitstallingen. Hierin toch heeft men, behalve ook nog verschillend plateelwerk, de schoone collectie kunstsmeedwerk van de heeren Vincent & C°. te Schiedam, de meesterlijke paneelen van den beeldhouwer den Hertog te 's Gravenhage, de belangrijke verzameling instrumenten van de heeren Joosten & Günt, de fraaie bronzen enz. van den heer Snabel, en om niet te vergeten de eigenaardige antieke horlogemakerswerkplaats van den heer Zoethout, opgesteld in een 17e eeuwsche kamer van den heer Jac. Schotel. Van die inrichting heeft de heer Zoethout bepaald eer; alles, tot zelfs het kostuum van den aan 't werk zijnden bediende ademt het verledene; de architectuur van de kamer, hoewel niet een der schoonste voorbeelden uit dien tijd, is toch met haar overvloed van snijwerk zeer bezienswaardig. Geen bezoeker der tentoonstelling moet dan ook de deur dier werkplaats, waarboven een aardig gedichtje van vader Cats te lezen is, voorbijgaan, want nimmer heeft hij iets eigenaardigers gezien.

Deze couloir doorgaande, komt men op het tooneel, dat mede met inzendingen uit het heden gevuld is. Daar is opgesteld de interessante inzending van den heer Burgers, uitgever van het Dordrechtsch Nieuwsblad. Dan zetelt de heer Wüst, specialiteit in verlichtingstoestellen er, met zijne nieuwste vindingen op het gebied van gasverlichting en zijne complete inrichtingen voor badkamers. Daar hangen ook de smaakvolle tapijten van de firma Stevens te Kralingen, en stelt de heer Zoethout een merkwaardige en leerzame verzameling electrische toestellen, bliksemafleiders en wachtcontrôle-toestellen ten toon. De heer van Drooge met stoffeerwerk en de heer Zwang met pianino's vullen de overige ruimte.

Staan we nu zoo op dat tooneel, en richten we den blik nog eens op de groote zaal, dan ontwaren we nog tal van voorwerpen, die interessant zijn. Stippen wij nog even aan de vervoermiddelen van de heeren Mulder te Dordrecht en van Helden uit Delft. Vooral de dogcar van eerstgenoemden inzenders is fijn en soliede bewerkt, hetgeen echter niet uitsluit, dat ook de anderen rijtuigen of wagens proefstukken van technische vaardigheid en praktisch nut kunnen genoemd worden.

Verder valt ons oog nog op goed uitgevoerd snijwerk van de heeren Alexander & Engels te 's Gravenhage, op interessant werk van den beeldhouwer Dierick uit Bergen op Zoom, op een tochtscherm en ander behangerswerk van den heer de Wijs te Dordrecht, en op nog tal van andere min of meer belangrijke voorwerpen door industriëelen van hier en elders ingezonden.

Richten we het oog wat omhoog, dan worden we getroffen door tal van decoratieve beschilderingen, van smaak en gevoel getuigende, en die de respectievelijke ontwerpers en vervaardigers, de heeren v. d. Torre en Schotel te Dordrecht, Egmond en Garms te Amsterdam, Kos Koolhaalder te Rotterdam, Luyt te Alkmaar, enz., alle eer aandoen en van hun gevoel voor schoone vormen en harmonische kleurschakeering getuigen.

In hoofdzaak hebben we de beneden opgestelde inzendingen nagegaan en zullen voorloopig het daarbij laten, ten einde het op de bovenzalen tentoongestelde eens te gaan behandelen, dat, als zijnde grootendeels oude kunst, in hooge mate onzen belangstelling verdient. Toch zijn er op de bovenverdieping ook nog zeer belangrijke inzendingen van hedendaagsche kunst, waaronder eene van gebrand glas van den heer Schouten te Delft, de inzendingen van de Kunstnijverheidsscholen te Haarlem en Amsterdam, en van de firma Mouton & C°. te 's Gravenhage, die nog een nadere omschrijving ten volle verdienen.

d.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN EENIGE OPENBARE GEBOUWEN TE DORDRECHT.

Thurmdrecht, later Doertrecht, een marktvlek, lang bestaande vóór de Graven van Holland, stond onder bescherming van de Heeren van het slot „de Merwede." Door herhaalde invallen der Noormannen verdreven, vonden hare inwoners op genoemd slot eene wijkplaats, waaruit zij echter spoedig naar hunne verwoeste haardsteden terug keerden en den reeds vroeger gevoerden ruilhandel hervatten. Algemeen wordt aangenomen, dat deze eerste vestiging was gelegen nabij de Boomstraat en den Rietdijk.

In 998 besloot Graaf Dirk III, nadat hij het slot de

Merwede betrokken had, in navolging der Vlaamsche vorsten een toltoren of versterkt tolhuis te stichten; met recht kan men aannemen, dat van dien tijd af de opkomst en vooruitgang van Dordt aanvangt.

De meeste bewoners verstonden een handwerk of waren ervaren in den ruilhandel. Ook vestigden zich vele vreemdelingen uit Braband en Vlaanderen in de stad, en bouwden er schoone huizen.

In 1284 werd door Graaf Floris V bevolen, dat ieder die door de schepenen van de stad als poorter werd aangenomen, zijn recht vrij mocht uitoefenen.

Uitbreiding der stad. Door de regeering werd de stad van tijd tot tijd vergroot en uitgebreid, waartoe de Graven haar behulpzaam waren. Zeer waarschijnlijk werd in het jaar 1015 aan de Boomstraat bij den toltoren het eerste stadhuis gesticht, en dagteekent ook van dien tijd de stichting der stad.

In 1046 werd een gedeelte der Voorstraat, toen Ouden dijk genoemd, bestraat.

Daar de stad slechts aarden en houten wallen of vesten bezat, besloot de regeering een steenen muur te laten bouwen; dit werk, in 1230 door Gysen Duking begonnen, was eerst in 1547 voltooid.

Omstreeks 1284 werd de oude haven doorgegraven tot aan de Vuilpoort en in 1285 de eerste Pelser- en Leuvebrug gebouwd.

In het kort mogen wij bij de uitbreiding der stad de volgende jaartallen aannemen:

1015. Stichting der stad.
1046. Het eerste gedeelte der Voorstraat werd bestraat.
1284. Het doorgraven van de Oude haven tot aan de Vuilpoort, waardoor de Groote kerkbuurt, Groenmarkt enz. ontstonden.
1288. Het koor van de Groote kerk werd in hoofdzaak voltooid; in 1168 bestond reeds een gedeelte van de kerk.
1404. De St. Nicolaas of Nieuwe kerk werd met omgeving aan de stad toegevoegd (deze behoorde aan het huis „de Merwede").
1508. De Nieuwe haven werd gegraven en de Hooge Nieuwstraat aangelegd.
1574. De Prinsestraat kwam tot stand.
1609. Werd de Wolwevershaven gegraven.
1646. Verbouwing van de Vleeschhal en Beurs tot een Stadhuis.
1647. Het Maartensgat werd gegraven.
1656. De Kalkhaven werd gegraven.
1672. Het plein voor het Stadhuis werd vergroot en de Lombardenbrug verbeterd.
1833. Verbouwing van het Stadhuis en bouw van eene Korenbeurs aan den Bom.
1841. Werd de Boterbeurs aan de Wijnstraat gebouwd.
1852. Primo Augustus werd de stad het eerst door gas verlicht.
1871. Het Stationsgebouw wordt gebouwd.
1872. Primo Januari is de spoorweg Dordrecht-Breda geopend.
1872. Is de gracht langs het Bagijnhof gedempt, en het Postkantoor gebouwd; in het volgende jaar werd eene brug over de Spuihaven gemaakt, waardoor een hoofdtoegangsweg naar het Station is verkregen. Het bebouwen van de voormalige schuttersweide achter 's Lands werf, als ook van de verschillende tuinen aan den St. Jorisweg, Zandweg, Vriesepoortsweg, Spuiweg en Stationsweg dagteekenen van na 1871.
1878. Den 1en Mei werden de spoorwegbruggen en viaducten te Rotterdam in gebruik genomen, waardoor Dordrecht met de steden langs den Hollandschen Spoorweg werd verbonden.

De bevolking bedroeg in 1853, 21991. en in 1889, 32420 inwoners.

Het Hof schijnt het oudste gebouw der stad te zijn. Het werd gesticht door Graaf Floris II omstreeks het jaar 1100. Graaf Dirk VII overleed aldaar in 1203. Het was eene groote uitgestrektheid, van de Voorstraat tot aan de Lindegracht, doch later door het bouwen van huizen langs de Steversloot (in 1758 nog onder dezen naam bekend) aanmerkelijk verkleind. In 1272 werd het ingericht tot een klooster van de Augustijner hermieten; in 1572 opgeheven, werd het ingericht tot Hof en verblijfplaats van aanzienlijke personen. In 1587 hield de Graaf van Leycester aldaar zijn verblijf.

Den 1 Mei 1613 werd de Keurvorst Frederik, Paltzgraaf van den Rijn, met zijne gemalin Elizabeth, oudste dochter van den Koning van Engeland, door de burgerij plechtig ingehaald en in het Hof gehuisvest.

Toen in Juli 1618 de groote kerkvergadering was bijeengeroepen, werd het betrokken door den gemachtigde van de Staten, den Hoog Welgeboren Heer Walraven van Brederode, Vrijheer van Vianen en Ameyden, met zijne echtgenoote.

In den laatsten tijd waren de bovenlokalen in gebruik bij het schilder- en teekengenootschap „Pictura"; in de benedenlokalen was eene openbare school voor lager onderwijs gevestigd.

Het Stadhuis. Graaf Floris V gaf in 1284 aan de stad een privilegie tot het stichten van een gebouw, waarvan het benedengedeelte moest dienen tot eene vleeschhal en het bovengedeelte voor de kooplieden was bestemd, om aldaar handel te drijven; het strekte zich uit van de Voorstraat tot aan de Groenmarkt, met gemetselde bogen over de Dubbel. Den 17en Juni 1284 werd de eerste steen gelegd.

In 1646 werd dit gebouw veranderd en ingericht tot een Stadhuis, ter vervanging van het oude, dat nabij den Toltoren stond en om zijn bouwvalligheid afgebroken zou worden.

In 1672 werd het plein voor het Stadhuis vergroot en de Lombarden brug verbeterd.

Op den toren bevond zich, evenals in andere steden in dien tijd, een carillon.

In 1833 onderging dit gebouw eene aanmerkelijke verbouwing en is, volgens sommigen, verfraaid. De oude gevel (zie onze plaat) moest plaats maken voor meer klassieke vormen; het gebouw verkreeg een breed bordes met 2 liggende leeuwen, kolommen, kroonlijst, enz. Het gedeelte aan de Voorstraat is in 1842 en- 43 verbouwd.

De bovenverdieping, sedert 1544 in gebruik als huis van arrest en provoost, diende tevens tot bewaarplaats der stads-archieven. Volgens het werk van de heeren Smits en Schotel bestond er vroeger een ijzeren kast, waarin de archieven, bestaande uit perkamenten rollen, bewaard werden.

In 1646 is ook deze kast naar het nieuwe Stadhuis overgebracht; zij mocht niet anders geopend worden dan met groote plechtigheid.

In 1404 was zij reeds met verschillende sloten voorzien, waarvan de sleutels bij de Schepenen berustten. Toen de gilden in aanzien toenamen, werd eerst aan 6,

later aan 12 dezer een sleutel toevertrouwd; vandaar de benaming het groote of sleutel-gild.

De opening heeft plaats gehad 12 November 1649 en 10 April 1770. Volgens een van de laatste opgemaakt proces-verbaal, werden de sloten door den boekhouder van het smids-gild geopend in tegenwoordigheid van alle boekhouders der andere gilden en Burgemeesters en Schepenen. Nadat de stukken door den heer P. H. van de Wall waren nagezien en afgeschreven, werd de kast in September 1770 op gelijke wijze gesloten, waarbij aan ieder der twaalf boekhouders 2 zilveren ducatons werden uitgereikt.

Vroeger leverden de straten der stad gewoonlijk des Zaterdags voor Palm-Zondag een interessant schouwspel op; n. l. „de omgang met de paai." Langs de straten trok dan een stoet van Regeerings-personen, bestaande uit: den Raadpensionaris, den Schout, den Burgemeester, eenige Schepenen, de Stads-Fabrijk, den Secretaris, den Onderschout, bijgestaan en geassisteerd, en vooraf gegaan door de Stads-boden, die op alle hoeken van de straten met luider stem riepen: „Die met de paai te doen heeft die spreke;" terwijl het luiden der Stadhuisklok vooraf de ingezetenen in herinnering bracht, dat de omgang een aanvang zou nemen. Het doel daarvan was, geschillen tusschen buren over „belemmering van waterloop," „het onderhouden van goten," „betimmering van licht," „heiningen," „glinten" en „overtredingen van bestaande keuren," op de plaats zelve te onderzoeken, zoo mogelijk terstond en kosteloos uit den weg te ruimen of, zoo dit niet direct kon, daarvoor een naderen rechtsdag te bepalen.

De groote kerk is van de bestaande Dordtsche kerken de oudste; zij is gelegen in het Westelijk gedeelte der stad, bij het Maartensgat. Het juiste jaar van hare stichting is niet met zekerheid bekend; Joh. van Beverwijck stelt dit echter in het jaar 1064. Volgens van Balen bestond zij reeds in 1202. Uit een oud calendarium dezer kerk blijkt, dat ze reeds in 1168 gedeeltelijk gebouwd was, terwijl van 1283—1288 het groote koor zou zijn voltooid.

De kerk is lang	103.65	Meter
breedte der dwarspanden	39.15	„
„ middenschip	15.95	„
hoogte „ „	25.65	„
afstand der pijlers	10.65	„
hoogte van den niet voltooiden toren	65.50	„

De kerk heeft vooral van binnen een grootsch aanzien, door haar steenen gewelven, gedeeltelijk beschilderd, en kan onder de schoonste hoofdkerken in ons vaderland gerangschikt worden.

Bij den grooten brand in 1457 heeft de kerk aanzienlijke schade geleden.

In April 1624 werd besloten op den toren 4 kleine torentjes met wijzerborden te plaatsen.

Het groote koor is van de kerk afgesloten door een fraai koperen hek op een marmeren borstwering, in 1740 door den heer Crantz, geschutgieter, vervaardigd. De kosten daarvan hebben bedragen:

voor 6000 ℔ bewerkt koper à *f* 1.65	*f* 9900.—
„ agaatsteen en marmer	„ 5500.—
„ salaris van den beeldhouwer	„ 570.—
„ hardsteen, enz.	„ 700.—
„ onkosten timmerman, opstellen, enz. enz.	„ 450 —
te zamen	*f* 17120.—

Het geslachtswapen boven den ingang is van mevrouw Allegonda Diodati, weduwe Witte van Schooten.

Bij de bediening van het H. Avondmaal wordt gebruik gemaakt van vier gouden bekers en 3 schotels, geschonken door Philippe Diodati, geboren te Dordrecht in 1686, achterkleinzoon van den beroemden Geneefschen hoogleeraar Jean Diodati.

De gouden schenkkan en het doopbekken zijn geschonken bij testamentaire beschikking door M. Coddaeus, overleden in November 1744.

De koorbanken, versierd met kunstig snijwerk, zijn in 1538—39 vervaardigd door den beroemden beeldhouwer Jeanin de Terwenne (Jan Terwen).

De kerk bevat onderscheidene kapellen, behoord hebbende aan gilden, en aan adelijke geslachten zooals die van Beaumont, van Beveren, Beelaarts, Bleijenburg, Duik, Meerdervoort, Muis, van Holy, Van der Mylen, de Wit, Jantzon; voorts een monument ter eere van den zeeschilder J. C. Schotel, geboren 1787, overleden 1838.

Het orgel, in 1671 gemaakt, werd in 1799 door J. Geerkens vernieuwd; de vier daarop voorkomende geslachtswapens zijn die van den bij de oprichting regeerende burgemeesters.

De wit marmeren, uit één stuk gehouwen preekstoel wekt de bewondering van een ieder; op de drie groote paneelen zijn tafereelen voorgesteld uit het leven van Christus, en wel Jezus door Johannes gedoopt, Jezus in den tempel te Jeruzalem, en de bergrede; op de vier afgesneden hoeken zijn voorgesteld, geloof, hoop, liefde en standvastigheid; de half ronde trap met koperen leuning volmaakt het geheel.

Het klankbord met bekroning is vervaardigd van mahoniehout door den beeldhouwer G. van der Waal, naar eene teekening van den timmerman J. van der Linden.

Aan de voorzijde van het klankbord vindt men het wapen van den heer H. van der Vucht, in 1744 overleden.

De kosten van den preekstoel met het mahoniehouten doophek en de regeerings-banken aan de overzijde, zijn bij testamentaire beschikking geschonken door meergenoemden heer van der Vucht.

Het inwendige der kerk wordt goed onderhouden en is een bezoek meer dan waardig.

Wanneer de redactie ons voor een volgende gelegenheid een plaatsje afstaat, hopen wij onze wandeling door de grijze Merwestad te vervolgen.

Rotterdam, Maart '92. NYENHUIS.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEEUWARDEN, 24 Maart 1892. Het huishoudelijk gedeelte dezer vergadering bepaalde zich tot het lezen der notulen, die onveranderd werden vastgesteld, en het uitbrengen van het jaarlijksch verslag. Aan dit laatste ontleenen wij de mededeeling, dat de afdeeling steeds in ledental vooruitgaat en de jongere leden zich meer en meer beijveren om door het beantwoorden van gestelde vraagpunten, als anderszins, een werkzaam aandeel aan hare vergaderingen te nemen. Verder, dat het jaarlijks uitschrijven van een prijsvraag goede vruchten afwerpt, hetwelk is waar te nemen uit de toenemende verbetering van het gehalte der antwoorden.

De vergadering werd bijgewoond door een groot getal der leden, doch bovendien door genoodigden, voornamelijk timmerbazen en smidsbazen; aanleiding daartoe bestond hierin, dat de heer Dr. J. Ariens Kappers, leeraar aan de R. H. B. school alhier, een lezing zou houden, die tot onderwerp had, Wetenschap en Ambacht.

In zijne inleiding deed de spreker uitkomen, dat de fabriekant steeds een groote concurrent van den ambachtsman is geweest en

dit meer en meer wordt, naarmate hij door zijn kapitaal in staat is zich de hulp van den man der wetenschap te verzekeren. De zwakke zijde van den ambachtsman is deze, dat hij te ver verwijderd staat van de wetenschap; dikwijls meester in de behandeling der stof, is de wetenschap hem ten eenemale vreemd.

Was de scherpzinnige en in het ambacht zeer bekwame werkman wetenschappelijk eenigszins ontwikkeld, hoeveel beter zou hij zich tegenover den fabriekant kunnen staande houden. De noodzakelijkheid dezer wetenschappelijke ontwikkeling is dan ook gevoeld en, behalve andere inrichtingen van onderwijs, zijn de ambachtscholen daar, om dit te bewijzen; zoodat dan ook verwacht mag worden, dat binnen een niet te ver verwijderd tijdperd, de invloed van den wetenschappelijk gevormden werkman in de behandeling van het ambacht zal worden waargenomen.

Het nut der wetenschap werd vervolgens door den spreker aangetoond in een serie van volkomen geslaagde proeven, die ten doel hadden, om te doen zien, wat onder verbranding wordt verstaan, wat daarbij plaats vindt en welke de gevolgen daarvan zijn. Hoezeer de proeven op zichzelve ook reeds de belangstelling der aanwezigen wekten, was het vooral de taktvolle en meesterlijke wijze waarop zij werden toegelicht, die er de waarde van verhoogde.

Het wetenschappelijk gedeelte zijner lezing bracht de spreker eindelijk in toepassing op de kachels, en wel zooals zij in haren eenvoudigsten vorm als kolomkachel bekend is. Was dit gedeelte belangrijk, vooral voor het smeden, een ander deel der hoorders kon zijn voordeel doen met hetgeen ten opzichte van het bouwen van schoorsteenen op de meest bevattelijke wijze werd ten beste gegeven.

Wij kunnen niet genoeg onzen lof uitspreken over deze voortreffelijke lezing, overtuigd als wij zijn van het groote belang dat er in gelegen is, om den ambachtsman aan te toonen, hoe noodig het ook voor hem is, zich de wetenschap ten nutte te maken; en wanneer zulks dan geschiedt, zoo bevattelijk en tevens aangenaam van vorm, als Dr. Kappers het vermag te doen, dan kunnen de gewenschte gevolgen niet uitblijven.

In hartelijke woorden werd de spreker door den Voorzitter dank gezegd, onder luide bijvalsbetuigingen van de vergadering.

BOND VAN DIRECTEUREN VAN AMBACHTSSCHOLEN. Zaterdagmiddag 2 April werd in de Ie. ambachtsschool aan de Weteringschans te Amsterdam de tweede vergadering gehouden van den »Bond van directeuren van ambachtsscholen in Nederland," onder voorzitterschap van den heer F. Berghuis, uit Arnhem, die er aan herinnerde, dat dit feitelijk de eerste algemeene vergadering van den bond was. Hij meende, dat het op de meeste vergaderingen te doen was om zooveel mogelijk en zoo kort mogelijk zaken af te doen. Deze vergadering moest zich echter op een ander standpunt stellen, en de te bespreken zaken van alle kanten bezien.

Behalve 's Hage en Leeuwarden zijn alle directeuren van ambachtsscholen aangesloten.

Na mededeeling van ingekomen stukken kwam aan de orde: Bespreking van de wenschelijkheid om te trachten zooveel mogelijk eenheid in het onderwijs aan de verschillende ambachtsscholen te bekomen, ingeleid door den heer J. J. Harte uit Breda.

Deze betoogde de noodzakelijkheid om het ambachtsonderwijs zoo na mogelijk aan te sluiten bij de werkplaats en het zoo practisch mogelijk te doen zijn, d. w. zeggen ook bij het teekenonderwijs de wijze van werken op de werkplaatsen nabij te komen en meer op practijk dan op al te mooie teekeningen te letten. Eenvormigheid van de onderwijs-programma's op alle scholen kwam hem daarbij wenschelijk voor, en wat b. v. het timmerwerk betreft, de methode van den heer Jelsma, directeur der ambachtsschool te Amsterdam, te volgen.

De Voorzitter wees op de belangrijkheid van deze vraag, die voorloopig slechts in het algemeen kon behandeld worden en later in details te bespreken zal zijn, wanneer de bond volgens zijne roeping meer en meer pædagogische vraagstukken zal behandelen.

De heer L. van Essen Pzn. (Utrecht) wees op een misverstand, dat zou kunnen ontstaan bij 't publiek, als of er geen eenvormigheid bij het ambachtsonderwijs bestond. De programma's van de verschillende ambachtsscholen verschillen niet zeer veel. Hij stelde verder de vraag, of het teekenen op ware grootte bij enkele werkstukken geen bezwaar kan opleveren, met het oog op den tijd.

De heer Van Achterberg, van Leiden, meende, dat de inleider wel wat eenzijdig was, indien hij het timmeren als hoofdvak beschouwde en eene opleiding van den directeur als timmerman van zoo groot belang achtte. Algemeene kennis der bouwvakken achtte hij voor directeuren een eersten eisch. In Rotterdam en Leiden b. v. hadden de smeden en schilders de meerderheid, zoodat men niet kon spreken van een hoofdvak. Met den heer Van Essen was hij het eens, getuige de tentoonstelling te Haarlem, dat het practisch onderwijs op de verschillende scholen niet veel verschilde.

De inleider wees op een misvatting. Hij had niet van het timmeren als hoofdvak op de school gesproken, doch bedoeld, dat bij het bouwvak in de practijk het timmeren een hoofvak is.

De Voorzitter merkte op, dat om een algemeen leerplan te verkrijgen, men zich voorloopig bij hoofdzaken moest bepalen. Bij het onderwijs zelf bleef er verscheidenheid genoeg over. De ambachtsscholen waren op verschillende wijze onder verschillende besturen en directeuren ontstaan en gegroeid. De directeur kwam aanvankelijk, om het zoo uit te drukken, van den kouden grond. De overeenstemming, die er nu reeds heerschte, mocht dan als een gelukkig verschijnsel beschouwd worden, om tot eenheid omtrent een leerplan te komen. Met het oog op de subsidieering door de regeering was dat ook wenschelijk.

Om tot dat doel te geraken, wees de heer H. Lit, van Amsterdam, op de wenschelijkheid om van elke school een rooster van werkzaamheden over te leggen, om daaruit het algemeene plan vast te stellen.

Over de wenschelijkheid van een algemeen leerplan was men het eens, en in verband daarmede stelde de heer Jelsma voor, eene commissie te benoemen tot het ontwerpen daarvan.

De Voorzitter, en ook andere sprekers, wezen er op, dat men rekening moest houden met de nieuwe vakken, die weldra op de ambachtsscholen onderwezen zullen worden. Men mocht niet vergeten, dat het niet goed was, vooral niet bij de regeering, om te spreken van eene ambachtsschool, maar dat onder ambachtsonderwijs begrepen behooren te worden alle vakken.

De heer Jelsma gaf zelfs zijn voornemen te kennen, om in verband met de door eene kleermakersvereeniging gevraagde subsidie aan den gemeenteraad van Amsterdam, zich met die vereeniging in verbinding te stellen om te trachten ook dat vak aan de school te onderwijzen.

De meening werd nog uitgesproken. dat in de toekomst de vakschool op den voorgrond zou treden, vooral op enkele plaatsen, waar een bepaald vak hoofdzaak was.

Tot leden der commissie voor het ontwerpen van een concept leerplan werden benoemd de heeren: F. Berghuis, van Arnhem; E. Jelsma, van Amsterdam; S. Lantinga, van Rotterdam; L. van Essen, van Utrecht; J. I. Harte, van Breda, en van Achterberg, van Leiden. Het leerplan zal omvatten alle vakken, die op eene z. g. volle ambachtsschool onderwezen worden; de commissie werd uitgenoodigd voorstellen te doen omtrent andere gewenschte vakken. Zij zal zich hebben te bepalen tot de practische vakken en, wat de theoretische betreft, tot het volgende programma: rechtlijnig en vakteekenen, handteekenen, handteekenen toegepast op het ambacht, lager en meer uitgebreid lager onderwijs, stoomwerktuigkunde, materialen-kennis en boetseeren.

Omtrent de vraag: hoe moet een gebouw voor eene ambachtsschool ingericht zijn voor een honderdtal leerlingen, om aan redelijke eischen van ruimte, hygiëne, enz. te voldoen? gesteld door den heer H. L. Heijkoop, te Gorinchem, werd beslist, dat eene commissie, bestaande uit de heeren van Essen, van Achterberg en Lantinga, een rapport zal uitbrengen, wat tevens als antwoord kon dienen voor den vrager.

De vraag, of het aanbeveling verdient, dat aan leerlingen van ambachtsscholen overgangs- en eind-examens worden afgenomen, zal door de commissie, met het ontwerpen van een concept-leerplan belast, worden overwogen.

Eene bespreking werd daarna gehouden over het aantal lesuren. Algemeen was men 't er over eens, dat een groot aantal schooluren èn voor de leerlingen èn voor de onderwijzers afmattend zijn, en dat een klein aantal uren opgewekt onderwijs beter vruchten afwerpt dan een groot, waarbij de jongens de laatste uren vermoeid waren. Men was eenparig van oordeel, dat waar het rijk een achturigen arbeidsdag voor een jongen voorschreef, men hem ook niet langer dan 8 uren op school moest houden. De uren zou men bepaald willen zien van 8—12 en van 4—6 ure.

Niet algemeen was men het eens over eene kleine pauze in den middag. In Amsterdam en Rotterdam wordt geen pauze gehouden. De Rotterdamsche directeur meende, dat het schadelijk voor het onderwijs is, omdat jongens zich te veel inspanden en niet direct op streek waren voor het onderwijs.

De heer Jelsma echter, ofschoon geen pauze houdende, was er toch voor, indien, zoo als in Arnhem, er eene plaats voor was. Daar werkten 10 minuten pauze, waarin de jongens zich konden ontspannen, uitstekend.

Als motie werd op voorstel van den heer van Essen aangenomen: De Bond van directeuren van ambachtsscholen in Nederland acht het, na gehoorde discussie, noodzakelijk met het oog op

degelijk onderwijs, de lessen te doen plaats hebben van 8—12 en van 2—6 uur.

Door den heer van Achterberg werd vervolgens betoogd, dat de ambachtsschool wel degelijk eene opleidingsschool voor aanstaande opzichters *kon* zijn. Hij zou zelfs wenschen, dat in de commissie voor het examen voor opzichter, door de Maatschappij van Bouwkunst te houden, een directeur van eene ambachtsschool zitting had.

De Voorzitter wees er op, dat den ambachtsscholen het verwijt wel eens trof, dat zij vooral opzichters vormden. Daar was aanvankelijk wel wat van aan, doch in de laatste jaren was dit niet het geval. Bovendien was de vorming van opzichters en werkbazen toch hoogst noodig. Men had moeten beginnen met inrichtingen tot opleiding van werkbazen en opzichters, en daarna van werklieden. Dat was nu eenmaal zoo niet, en kon men het de ambachtsschool daarom niet ten kwade duiden, dat goed onderwezen jongens, waar wat in zat, opzichters werden.

De uitslag van deze bespreking was, dat de wenschelijkheid werd uitgesproken, dat opzichters, vóór zij zich daartoe geheel bekwaamden, eerst de ambachtsscholen volgden, zoolang er geen betere opleidingsschool voor hen was.

Aan de orde kwam vervolgens:

a. Hoe kan men aan hen, die zich voorbereiden willen voor leeraar in een der practische vakken, de gelegenheid openstellen, zich te bekwamen? *b*. Op welke wijze kan men eenige zekerheid bekomen, dat solicitanten bekwaam zijn in hun vak, en tevens voldoende algemeen ontwikkeld zijn om als onderwijzer op te treden? *c*. Zou dit te verkrijgen zijn door een examen te doen houden, en tevens een diploma beschikbaar te stellen?

Deze belangrijke vragen werden ingeleid door de heeren van Achterberg en van Essen. De eerste wees er op, hoe moeielijk het was om goede leeraren te krijgen, die practisch en theoretisch geschikt waren en tevens pædagogische bekwaamheden bezaten, en van hoeveel belang het was, niet alleen goede directeuren, maar vooral ook goede leeraren te verkrijgen. Nu het ambachtsonderwijs aan de orde is, achtten de inleiders het wenschelijk, dat men aan hen, die leeraar hoopten te worden, eenigszins den weg zou wijzen om zich te bekwamen. De heer van Essen meende, dat men als eerste eisch moest stellen, dat de leeraren in alle opzichten boven de leerjongens behooren te staan, ook in geestelijke ontwikkeling, wat niet altijd het geval is. Nu de regeering zich met het ambachtsonderwijs bemoeit en de inspecteur van het middelbaar onderwijs, dr. van Eyk, een onderzoek instelt, zou het niet tot de onmogelijkheden behooren, dat ook voor het ambachtsonderwijs een inspecteur benoemd werd en in de toekomst een rijks-examen zou worden ingesteld. Voorloopig zou hij tot die betere toekomst een examen willen doen houden door den bond. Een programma voor dat examen was reeds door beide heeren ontworpen en werd in behandeling gebracht.

Van verschillende kanten vond men, hoezeer men ook algemeen ontwikkelde leeraren wenschelijk achtte, het programma te hoog van eischen, en vreesde men daarmee geen door en door practische mannen te zullen krijgen. In de toekomst echter moest men tot een dergelijken eisch komen, en vertrouwde men, dat een zekere categorie menschen zich voor het programma zou gaan bekwamen.

De heer Lantinga, van Rotterdam, wees er op, dat men vooral het oog moest houden op sommige leerlingen, die, waanneer zij eenige jaren in de practijk geweest waren, wellicht zeer bruikbaar zouden zijn voor leeraren. Zoo had hij thans een oud-leerling als adsistent aangesteld, die zeven jaar in de practijk was geweest en van wien hij hoopte, na een jaar studie als adsistent, een goed leeraar te zullen maken.

Met het oog op de verschillende beschouwingen werd den ontwerpers verzocht het programma zooveel mogelijk te vereenvoudigen, en op eene volgende vergadering een nieuw programma voor te stellen. Aan de beide voorstellers werd de heer Berghuis nog als derde lid in de commissie toegevoegd. De wenschelijkheid werd met algemeene stemmen aangenomen.

Nog werd de wenschelijkheid uitgesproken, dat voor goed onderwijs de klassen over het algemeen niet grooter behoorden te zijn dan 20 leerlingen.

Na eenige huishoudelijke besprekingen werd de vergadering gesloten. De jaarvergadering zal in 't laatst van Mei te Breda gehouden worden.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE. 8 April 1891. Na opening der vergadering en lezing der notulen, werden de heeren Jurriaan Kok en P. R. van Jaarsveld, met algemeene stemmen als leden aangenomen.

Hierna werden in behandeling gebracht, de ingekomen rapporten op de vragen 2, 4, 9 en 7.

Vraag 2, rapporteurs de heeren H. Wesstra Jr., K. Stoffels en H. J. Mondt. Daar het rapport, eenvoud als heerschende gedachte in den stijl eener protestantsche kerk aanbeveelt, vroeg de heer van Liefland of het de meening is der rapporteurs, decoratieve schilderkunst bij protestantstantsche kerken uit te sluiten.

De heer Mondt meende, dat eene passende ornament beschildering is aan te bevelen, maar dat eene voorstelling van bijbelsche tafereelen strijdig moet geacht worden met de grondstellingen van den protestantschen eeredienst en bovendien de aandacht zoude afleiden voor den spreker.

De heer Frowein achtte het laatste mogelijk, slechts dan, wanneer de decoratieve tafereelen niet passend zijn aangebracht, wat plaats of uitvoering betreft; zijns inziens behoeft eene voorstelling van bijbelsche tafereelen, als strijdig met het protestantisme niet uitgesloten te worden; ten bewijze dienen de vele platenbijbels.

De heer Berden achtte het zeer gewenscht, dat meer dan thans bij protestantschen kerkenbouw met de kunst worde rekening gehouden; voor overdrijving behoeft men zich vooreerst niet ongerust te maken, daar hiervoor de bestaande, meestal sombere en naakte kerkgebouwen getuigen.

De heer du Rieu vroeg, welke grondvorm voor eene protestantsche kerk op geheel vrij terrein het meest aanbeveling verdient.

De heeren Mondt en Stoffels achtten hiervoor aangewezen den achthoek, o. a. toegepast bij de Zuiderkerk te Rotterdam; ook de rechthoek komt in aanmerking, doch dan de preeksteel tegen de lange zijde geplaatst en ter voorkoming van nagalm, de breedte der kerk niet meer dan 14 M². genomen.

De heer Berden vroeg, of de Commissie als type voor plattegrond den eivorm niet in overweging heeft genomen, met plaatsing van den kansel in het kleinste cirkelsegment.

De commissie en verscheidene aanwezige leden achtten dezen grondvorm een bezwaar voor de ordonnantie der opstanden.

Na deze discussie wees de heer Mondt, namens de Commissie, daarop, dat deze niet heeft kunnen besluiten het voorstel aan te nemen, in deze zaak door de Amsterdamsche afdeeling aan de Haagsche gedaan. Hieraan zoude én te veel tijd, én te groote kosten verbonden zijn, twee zaken waarover de benoemde Commissie niet zou kunnen beschikken.

De Voorzitter, de heer du Rieu, antwoordde hierop, dat ook het bestuur van gevoelen is, dat de behandeling der vraag, op de wijze als de Amsterdamsche afdeeling verlangt, niet onder het bereik der afdeelingen ligt, maar op den weg der Maatschappij.

Vraag 4, rapporteurs de heeren W. B. van Liefland, J. J. van Nieukerken en P. Tirion, leverde veel discussie op, zonder dat daardoor in het rapport iets werd gewijzigd. Het bleek, dat deze zaak (verzekering van bouwwerken tijdens de uitvoering tegen brandschade) niettegenstaande het uitvoerig uitgebrachte rapport, nog allesbehalve bij de aanwezigen leden tot eenstemmigheid en helderheid was gebracht.

Alvorens eene pauze gelegenheid aanbood tot bezichtiging van de antwoorden, ingekomen op de door de afd. 's Gravenhage uitgeschreven prijsvraag voor eene versierde convocatiekaart, werd voorlezing van het Jury-rapport gedaan. Hieruit bleek, dat geen der antwoorden door het bestuur, volgens program als Jury optredend, ter bekroning werd voorgesteld. Het antwoord met het motto »Penny" werd het verdienstelijkst geacht, waarom het bestuur aan de vergadering voorstelde, den vervaardiger daarvan eene belooning van *f* 10 ter aanmoediging toe te kennen,*) welk voorstel werd aangenomen. *Wordt vervolgd.*

*) Als vervaardiger van het ontwerp »Penny" heeft zich bekend gemaakt de heer H. J. M. Walenkamp, te Weesp.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De heer L. C. de Rooy, gemeente architekt te Apeldoorn, heeft zijn ontslag aangevraagd.

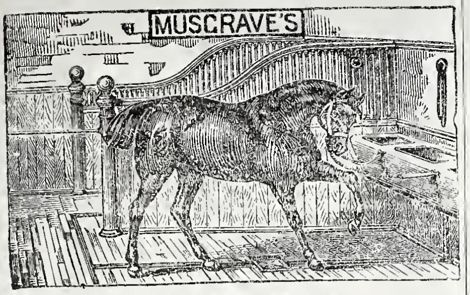
De heer E. H. Stieltjes, verantwoordelijk redacteur van »De Ingenieur", zal als zoodanig aftreden, wegens zijne benoeming tot lid van den Raad van Toezicht op de spoorwegen.

Uit 81 sollicitanten naar de betrekking van gemeente-architekt te Baarn is ter benoeming in een 19 April te houden vergadering door B. en W. de volgende aanbeveling in alphabetische orde opgemaakt: C. van Asperen, opzichter bij het dep. van justitie te Amsterdam; G. van Heelsbergen, opzichter bij de publieke werken te Amsterdam; S. Hofs, opzichter bij de gemeentewerken te Arnhem; C. Jansen, tijdelijk opzichter bij de gemeentewerken te Arnhem; W. A. de Jong, gemeente-opzichter te Dordrecht; J. W. Verwey, id. te Gorkum en A. Vrijburg, id. te Oosterwolde.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

LOCHEM, 9 April. Het bouwen van een Volkshuis voor rekening van het Bestuur der spaarbank, onder beheer van den architekt H. P. Berlage Nzn., te Amsterdam: hoogste inschrijver B. v. d. Worp, *f* 17,340; laagste inschrijver, L. Olthoff *f* 15,900. Gegund. Begrooting *f* 16.850.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

8786

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eeredipioma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden-Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben.

8788

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

8789

Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

F. W. BRAAT.

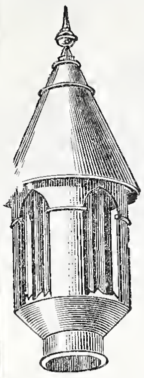
BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *Utrecht* brengen bij deze ter algemeene kennis, dat door den Raad dier gemeente is besloten, de gelegenheid open te stellen tot het indienen van

Prijsaanbiedingen voor den aankoop van de gezamenlijke blokken bouwterrein op het park „het Hoogeland" te Utrecht, of van gedeelten daarvan.

Plattegrondteekening van het terrein met opgave der blokken en de voorwaarden van bebouwing zijn op franco aanvrage kosteloos te verkrijgen aan het bureau der Gemeentewerken Achter Klarenburg, terwijl nadere inlichtingen worden verstrekt door den Directeur der Gemeentewerken.

Namens Burgemeester en Wethouders,
De Secretaris,
DE WATTEVILLE.

8791

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS

en SCHOORSTEENKAPPEN,

SYSTEEM „BOYLE".

8792

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particulieren *gebouwen hier te lande geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.

Duizenden met het meeste Succes geplaatst.

CENTRALE VERWARMINGS-TOESTELLEN

8793

in Huizen, Kantoren, Kerken, Scholen, Hospitalen enz., zijn werkelijk een bron van genot, ***onder voorbehoud*** dat ze practisch zijn aangebracht.

Deze toestellen verbruiken bij weinig contrôle de minste brandstof, terwijl zij bijna geen ruimte innemen in vergelijking van Hoog- en Laagdruktoestellen, welke verre achter staan in goede eigenschappen bij de eenvoudige ***WARM-WATERTOESTELLEN onder den gewonen druk der dampkring.*** Deugdelijke bewijzen hieromtrent worden op aanvrage gaarne verstrekt.

TH. A. DE KOSTER, *FABRIEKANT.*

AMSTERDAM.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede

— GLASMOZAIEK —

8794

Zestien Bekrooningen.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op strengste keur tot de laagste prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of recht-

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
" " **A. Jaeges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden.

8797

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM.

8799

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 8777

Op Dinsdag den 3den Mei 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 573.

Het wijzigen en uitbreiden der goederenloods met daarmede in verband staande werken op het station GRONINGEN.

Begrooting f 49.800.—

De besteding geschiedt volgens § 66 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den April 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 27sten April 1892, des voormiddags te 11 ure.

UTRECHT, den 7den April 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 8778

Op Dinsdag den 3den Mei 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 575.

Het maken, leveren en opstellen van den bovenbouw eener draaischijf 14.50 M. middellijn op het station GRONINGEN.

Begrooting f 5480.—

De besteding geschiedt volgens § 35 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den April 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 26sten April 1892, des voormiddags te 10.30 ure.

UTRECHT, den 7den April 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 8779

Op Dinsdag den 3den Mei 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 576.

Het wijzigen en uitbreiden van het Hoofdgebouw op het station TEGELEN.

Begrooting f 1600.—

De besteding geschiedt volgens § 52 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den April 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 20sten April 1892, des namiddags te 2 ure.

UTRECHT, den 9den April 1892.

AANBESTEDING. 8780

Het BESTUUR DER VEREENIGING »DE AMBACHTSSCHOOL" zal op Zaterdag 30 April e. k. in de bovenzaal van CAFÉ NEUF ten 3 ure precies in het openbaar

AANBESTEDEN:

Het bouwen van eene Ambachtsschool met bewaarderswoning op een terrein aan de Kamperstraat.

De bestekken zijn van af Dinsdag 19 April e. k. tegen betaling van *f* 1.— per ex. te verkrijgen bij de boekhandelaars DE ERVEN LOOSJES aan de Gedempte Oudegracht, terwijl de zes stuks teekeningen voor zoover de voorraad strekt zullen te bekomen zijn tegen betaling van *f* 1.50 per stel bij het bestuurslid JACQUES LEIJH, Kleine Houtweg 15.

Plaatselijke aanwijzing zal geschieden op Zaterdag 23 April e. k. des namiddags ten 1 ure door evengenoemd bestuurslid, bij wien tevens de noodige inlichtingen te bekomen zijn.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der besteding des middags vóór 12 uur in bovengenoemd café werden bezorgd, waarvoor eene bus zal zijn geplaatst.

Na 12 ure worden geene biljetten meer aangenomen.

HAARLEM, 12 April 1892.

Het bestuur voornoemd:
P. KLEIWEG DYSERINCK, *Voorzitter.*
G. L. VAN LENNEP, *Secretaris.*

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

GROOTE GOUDEN MEDAILLE.

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam.

8781

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

ARCHITECTUUR-DECORATIE.

8782

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 8783

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE [illegible] VAN **NATUURL. ASPHALT** TRADE MARK.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk. Vochtwerend. Ondoordringbaar. Geconserv[illegible]

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde temperatuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd.

8784

de Agent **J. A. SMITS**, Ruyschstraat 5, Amsterdam.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

23 APRIL 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden

TENTOONSTELLING VAN OUDE EN HEDENDAAGSCHE KUNSTNIJVERHEID TE DORDRECHT.

(Vervolg bladz. 94.)

Hoewel, zooals we aan 't slot van het eerste gedeelte van dit verslag reeds meedeelden, de ruimten der verdieping grootendeels door 't verleden zijn ingenomen, genoten ook eenige hedendaagsche inzendingen hier nog herbergzaamheid. Op den corridor treft ons al dadelijk de hoogst merkwaardige en schoone collectie gebrand glas, door den heer Schouten uit Delft ingezonden. Bekoorlijk in den hoogsten graad, kunstvol van vorm en van kleur zijn deze juweeltjes van glas-brandkunst, waarop, door stijlvol vegetaal ornament omzoomd, stukken onzer eerste 17e eeuwsche meesters geïmiteerd zijn. De schoone collectie consoles, ontleend aan onze 17e eeuwsche beeldhouwkunst, die door denzelfden inzender worden tentoongesteld, zijn ook in hooge mate bezienswaardig. De inzending gebrand glas van den heer Stanino, uit Amsterdam, hoewel uit een artistiek oogpunt beneden Schouten's inzending staande, verdient toch ook ten volle eene aandachtige beschouwing. De heer Singels, uit Dordrecht, exposeert hier boven nog een paar voortbrengselen van beeldhouwkunst, namelijk een jardinière en een wit marmeren buste (Architecture).

De heer Germ verrast ons met eene smaakvol gerangschikte en zeer uitgebreide collectie bloemen en bloemenmanden. De wanden van den corridor zijn rondom behangen met schoone proeven van heraldisch en calligrafisch schilder- en teekenwerk, belangrijke collecties photografiën, diverse crayon en sepiateekeningen, meesterlijke hout en marmer imitaties enz. enz. In den couloir rechts ontwaart men tal van inzendingen kunstnaaldwerk en dergelijke. De eerepalm in deze moet o. a. worden toegekend aan de interessante, smaakvol geëtaleerde inzending der Rijks-School voor Kunstnijverheid te Amsterdam, hetgeen echter niet uitsluit, dat onder de overige inzendingen van deze rubriek ook tal van smaakvolle, uitstekend opgevatte voorbeelden te aanschouwen zijn. De firma Mouton & Co. uit den Haag, heeft in dezen couloir hare talrijke proeven van drukwerk en eene uitstekende collectie etsen en gravures van bekende meesters tentoongesteld. De verschillende inzendingen van zoogenaamd houtsnijwerk hebben hier mede een onderkomen gevonden. Het departement Leeuwarden der Nederl. Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, de houtsnijklasse der Dordrechtsche huisvlijtschool, benevens verschillende onderwijzers en liefhebbers in de kunst hebben talrijke en fraaie proeven hunner vorderingen en bekwaamheden ingezonden. Hoewel deze soort van snijwerk in 't algemeen van een zekere eentonigheid niet is vrij te pleiten, zijn er toch verschillende voorwerpen, die behalve van handige techniek ook van een zekere smaak en vormkennis getuigen. Meesterlijker van vorm en opvatting zijn de schoone proeven van uit de hand gesneden, gedreven en geponste lederwerken, die door den heer Merckelbagch uit Utrecht worden tentoongesteld. Dat zijn juweeltjes van kunsthandwerk, daar zit stijl, daar zit karakter in die schoone boekbanden; zij toonen ons een relief, een losheid van vorm, die men in de machinaal geperste lederwerken te vergeefs zoekt. Behalve nog eenige ontwerpen van tuinaanleg en dergelijke, bevat deze couloir ook de inzending van de Amsterdamsche Kunstnijverheidschool, en zooals we reeds opmerkten, is de inzending kunstnaaldwerk dezer Rijks-inrichting zeer belangrijk en in hooge mate bezienswaardig. De proeven

van schilder- en beeldhouwwerk, langs de wanden smaakvol opgesteld, zijn in 't algemeen uitstekend en met zorg bewerkt. Enkele stukken overschrijden ons inziens de grens van kunstnijverheid en kunnen gerust als gewrochten van hoogere kunst aangemerkt worden. Met genot hebben we ook de portefeuilles met 't studiewerk der leerlingen doorbladerd en daarin hoogst talentvol werk aangetroffen.

Den rechter couloir verlatende, komt men op de frontloge, welker wand ter volle hoogte met teeken-, schilder-, beeldhouw- en graveerwerk der Haarlemsche Kunstnijverheidschool behangen is. Dat cachet van hoogere kunst, dat enkele stukken der Amsterdamsche school bezaten, vindt men bij geen der Haarlemsche, doch daarentegen gaf deze inrichting blijk van een breedere en veelzijdiger opvatting, van eene nauwere aanraking met de industriëele werkplaats en door haar ruimere inzending graphisch werk, ook een meer volledig overzicht van haar werken en streven.

Uit de frontloge op den corridor terugkomende, staan we onmiddellijk voor den ingang der zoogenaamde kleine zaal, waarin de afdeeling Historie van Dordrecht zich op luistervolle wijze aan onzen blik vertoont. Die afdeeling is eenig! — Een historische verzameling over Dordrecht, over Holland's oudste stad, zooals hier door de onvermoeide pogingen van de heeren van Gijn, Veth en Overvoorde is bijéén gebracht, was nog nimmer te aanschouwen. Al wat op het gebied van bouw- en beeldhouwkunst door vorige geslachten is gewrocht, doch voor een groot gedeelte door den tand des tijds of door de zucht tot moderniseeren is weggevaagd, vindt men hier in beeld terug en aan de vergetelheid ontrukt. Het oude schilderachtige stadhuis, vele merkwaardige poorten, tal van karakterestieke gevels ontleend aan gebouwen, die ons de merkwaardigste gebeurtenissen van Dordrecht's glorierijk verleden voor den geest roepen, schoone voorbeelden van die kleine, voor de Hollandsche renaissance zoo kenmerkende poortjes, en om niet te vergeten een volledige verzameling afbeeldingen van Terwen's meesterstuk (de koorbanken uit de Groote Kerk), vindt de beminnaar van oude bouw- en beeldhouwkunst hier afgebeeld.

Talrijke attributen, emblema's, blazoenen, oorkonden, bokalen en proefstukken van het oude gildewezen doen ons een blik slaan in 't leven en streven van die vroegere vakvereenigingen. Portreten, handschriften enz. enz. van binnen de Merwestad geboren personen, die zich ten opzichte van stad en land hebben verdienstelijk gemaakt, die hun talenten, hun krachten, ja hun leven aan 't welzijn hunner tijdgenooten, aan den bloei van kunsten en wetenschappen, van handel en nijverheid hebben besteed en opgeofferd, vervullen ons met eerbied, werken veredelend op ons gemoed. Verschillende kaarten enz. wijzen ons aan hoe Dordrecht's uiterlijk aanzien zich in den loop der tijden veranderd en gewijzigd heeft; talrijke voorwerpen, hoe de zeden en gewoonten harer vroegere bewoners waren.

Deze historische zaal wordt aan de beide smalle uiteinden begrensd door 2 kleinere vertrekken. In 't vertrek links vindt men de Hindelooper kamer van den heer Van Nieuwland uit Rotterdam. Deze Hindelooper kamer met hare wandbekleeding van oud Delfsch aardewerk, haar volledig huisraad, en (wat ons echter minder bekoort) de aangekleede poppen, imitaties van de bezielde wezens die eertijds in deze kamer leefden en dachten, bezit voor 't publiek steeds veel aantrekkelijkheid en is dan ook ten volle een bezichtiging waard. In 't vertrek rechts is de volledig betimmerde, gestoffeerde en gemeubileerde 17e eeuwsche kamer van den heer de Kat van Hardinxveld opgesteld. Deze kamer, met hare juweeltjes van oude kunstnijverheidsvoortbrengselen is zeer interessant. Fraaier hangkastje dan het daar aanwezige zagen we nimmer. Het verdere van de hoogst belangrijke retrospectieve afdeeling is in den linker couloir opgesteld. Deze localiteit is door de heeren de Ridder, Schotel en van Gijn uitstekend ingedeeld en productief gemaakt. Op smaakvolle wijze hebben die ijverige commissie-leden een en ander geëtaleerd en gerangschikt. Het zijn hoofdzakelijk voorwerpen van huishoudelijken aard, waaruit deze afdeeling is zaamgesteld, zoodat de bestudeering daarvan voor beoefenaars onzer hedendaagsche kunstnijverheid van het hoogste gewicht is. Hier is men in staat de uitkomsten der geschiedenis met het heden te vergelijken, en kan men nagaan in hoeverre we onze vaderen op kunstnijverheidsgebied zijn vooruitgestreefd, doch ook in welke opzichten wij nog bij hen achterstaan. Van daar zijn deze retrospectieve verzamelingen op eene kunstnijverheidstentoonstelling zoo uitnemend op hun plaats, en was het van 't bestuur van Vak en Kunst ook een gelukkige gedachte eene dergelijke afdeeling aan hare tentoonstelling toe te voegen.

Het schoonste snijwerk, door beeldhouwers uit de ook op kunstgebied voor ons Nederlanders zoo roemrijke 17e eeuw gebeiteld, vindt men hier op kasten en andere voorwerpen aangebracht. Groote soliditeit, gepaard aan goede verhoudingen en smaakvolle geledingen, kenmerken de meesten dezer groote en kleinere kasten. Faïencen, die kenners en liefhebbers doen watertanden, zagen we nimmer (zoowel wat gehalte als hoeveelheid betreft) in zulk een mate bij één.

Al wat de pottebakkerskunst, in vereeniging met de schilder- en teekenkunst, in den loop der tijden heeft voortgebracht, wordt ons ter beschouwing aangeboden. Van af het meer ordinaire aardewerk tot het fijnste porcelein zijn in de meest verscheiden vormen en soorten aanwezig. Talrijke voorwerpen van edel metaal, op geniale en artistieke wijze met smaakvol ornament of allegorische voorstellingen versierd, vervullen ons met bewondering. Wapens en kleederdrachten, getuigende van zin voor het schilderachtige, verscheidene kunstvolle bronzen, merkwaardige proeven van kopergraveerkunst, interessante uurwerken en schoorsteenstukken trekken beurtelings onze aandacht, bekoren gedurig ons oog. Werken uit de bloeiperiode der Hollandsche renaissance, gewrochten uit den luimigen frivolen tijd, scheppingen uit het meer sobere Lodewijk XVIe tijdperk en den zoogenaamden stijl-empire, benevens tal van voortbrengselen uit het fantastische Oosten dingen beurtelings om den voorrang, vullen deze onvolprezen afdeeling. Eene rubriek hadden we gaarne wat ruimer vertegenwoordigd gewenscht, namelijk dat merkwaardige smeedwerk, die overschoone proeven van 15e, 16e, 17e en 18e eeuwsch kunsthandwerk. Te meer spijt ons dit, wijl juist in deze voor onze tegenwoordige nijverheid nog zoo veel te leeren valt. Het kunstsmeden, het hameren, het geven van losse, ongedwongen en toch schoone vormen aan het hoofdmateriaal onzer eeuw, kan door vakman en publiek niet genoeg gewaardeerd worden. Op dit gebied vooral moet er naar gestreefd worden om den vorm, die de praktijk voorschrijft, naar de eischen van het aesthetisch gevoel te wijzigen.

Er moet in deze nog een nauwer, een inniger verband gesloten worden tusschen den ingenieur en den architekt of kunstnijverheidsman.

Hiermede is onze taak voleindigd. We kunnen met volle overtuiging constateeren, dat deze tentoonstelling uitstekend geslaagd is. De Vereeniging Vak en Kunst, en in de eerste plaats haar ijverig doortastend Bestuur, kunnen we dan ook met haar succes geluk wenschen. Dat een overdruk bezoek de vele moeite en opofferingen zal beloonen, is onze innige wensch. d.

DE KUNST IN STEDENBOUW.

Voordracht, gehouden door den heer H. P. Berlage Nzn. *in de vergadering der Afdeeling Amsterdam, op* 25 *Maart* 1892.

(*Vervolg van bladz.* 91.)

In Italië bestaat bijna geen stad van eenige beteekenis, die niet meermalen van dit motief heeft gebruik gemaakt. Ook benoorden de Alpen wordt het aangetroffen: het Langgasser Thor te Dantzig, met drie doorgangen; de overbouwde poort tusschen raadhuis en kanselarij te Brugge; de origineele kerkboog te Nijmegen; de doorgang in de porticus straat te Dresden; het prachtige St. Jozefsplein te Weenen, dat zijn schoonheid alleen aan twee poorten dankt. Bovendien zijn een massa voorbeelden van doorgangen op te noemen, waarbij o.a. ook nog de slot- en raadhuisportalen, zooals o. a. de enorme place du Louvre te Parijs, die nu helaas aan eene zijde gesloten is door het verwoesten der Tuileriën door de commune. Om deze motieven bekommert zich de moderne stedenbouwer in het geheel niet. Ook het Forum te Pompeji werd door een poort betreden.

De hulpmiddelen tot afsluiting van pleinen zijn hiermede nog niet uitgeput; want ook de zuilengalerijen moeten nog worden genoemd. Het grootste plein van Rome, het Pietersplein, werd alléén door zulk een colonnade gevormd. Dit motief werd ook veel gebruikt tot het bedekken van openingen, waarbij soms de poorten in colonnades overgaan, zooals te Salzburg; dan veranderen deze in architectonisch versierde wanden, als bij S. Maria Novella te Florence, enz. Ook aan vele monumentale gebouwen waren vroeger open galerijen, zooals o. a. aan S. Annunziata te Florence.

In tegenstelling nu van al deze motieven streeft men tegenwoordig naar het ontblooten en normaliseeren van pleinen; wat dat te beteekenen heeft, is na het voorgaande duidelijk. Het staat niet alleen met een volkomen vernietiging van alle schoonheid, maar ook van het plein als zoodanig gelijk; waar men zulk een ongelukkig project uitvoerde, was de indruk voor altijd verloren.

Bij pleinen kan men ook nog van een hoogte en breedte formaat spreken, al naar gelang het voornaamste gebouw is geplaatst.

Het plein van Santa Croce te Florence b. v. is een hoog, of beter gezegd een diep plein. Bovendien is het duidelijk, dat zulke diepe pleinen eerst dan een gunstig effekt te weeg brengen, wanneer het gebouw op den achtergrond hooger is dan breed. Ligt echter het plein voor een breed gebouw, zooals bijv. meestal bij raadhuizen het geval zal zijn, dan moet ook het plein een dergelijken breeden vorm hebben.

Daarom zijn kerkpleinen meestal als diepe, raadhuispleinen meestal als breede te behandelen. Zeer fraai is bijv. in dit opzicht de Piazza Reale te Modena, ook wat betreft de richting der straten.

Als tweede regel kan gelden, dat evenals de vorm, de grootte evenredig moet zijn aan het domineerende gebouw. Op een te klein plein komen monumentale gebouwen niet tot hun recht. Een te groot plein daarentegen is nog ongelukkiger; daarop zijn zelfs de grootste gebouwen klein. Ontelbare malen is deze opmerking gemaakt ten opzichte van het Pietersplein te Rome.

De meening, als zou voor ons gevoel met de uitbreiding een plein steeds grooter worden, is geheel verkeerd. Evenals bijv. het gehoor boven een zeker maximum (o. a. een mannenkoor van 400 zangers) geen effekt meer waarneemt, is dit ook met het gezicht het geval.

In de allereerste plaats is dus een goede verhouding tusschen grootte van plein en gebouw van beteekenis. Hoewel deze natuurlijk niet juist is te bepalen, hetgeen een enkele blik op het plan eener groote stad leert, zou men toch bij vergelijking ten naastenbij tot eene verhouding kunnen komen, die in ieder geval een beter resultaat zou opleveren dan onze bepalingen op het teekenbord.

In het algemeen verdienen de overdreven, van 50—60 meter breede moderne boulevards onherroepelijk te worden afgekeurd. Tot die overtuiging komt ieder, die zich niet door den eersten den besten indruk laat imponeeren, maar het effect werkelijk uit een artistiek oogpunt bestudeert; zoo is o. a. de Ringstrasze te Weenen te breed.

Maar wat nu wel te zeggen van de dempingen in ons land, o. a. te Amsterdam, die direct tengevolge hadden, dat fraaie grachten in nu veel te breede straten zijn herschapen, afgescheiden nog van het vandalisme op zich zelf. Ook hier werd dat ongelukkige moderne ideaal nagejaagd. Het is toch nu reeds te zien, dat, mocht het ooit tot een volledige demping van het Damrak komen, die stations-boulevard, het ideaal der meeste Amsterdammers, op zich zelf een onding zal zijn; maatregelen als o.a. een volledige boombeplanting, — in 's hemels naam geen bloemperken, — zijn in dat geval absoluut noodzakelijk. Een verkeer te scheppen aan de gedempte zijde is echter zelfs met de prachtigste winkels onmogelijk. En dan zijn er bovendien nog „idealisten" voor een volledige demping van het Rokin met doortrekking over den Dam, als vervolg op het Damrak! Men kan het zoo dol niet bedenken, of het vindt voorstanders.

Ook wordt tegenwoordig bijzonder veel gewicht gehecht aan lijnrechte straten van uren lengte, en meer bepaaldelijk op regelmatige pleinen. In de werkelijkheid is dat absoluut onverschillig en alle moeite te vergeefs, wanneer men n.l. een artistiek doel voor oogen heeft.

De oorzaak der typische onregelmatigheid van oude pleinen ligt in hunne langzame historische ontwikkeling. Iedere kromming heeft ongetwijfeld vroeger een doelmatige oorzaak gehad. Nu is het algemeen bekend, dat deze onregelmatigheden volstrekt niet onaangenaam zijn; in tegendeel de natuurlijkheid verhoogen, onze belangstelling gaande maken, en voornamelijk het schilderachtige effekt bevorderen.

Het eigenaardige is, dat het dikwijls zeer moeilijk valt deze onregelmatigheid op te merken; scheeve hoeken worden gewoonlijk voor rechte gehouden. De wereldberoemde Piazza d'Erbe in Verona is daarvan o. a. een eigenaardig voorbeeld. De oorzaak is waarschijnlijk deze, dat men in werkelijkheid slechts drie zijden van een plein tegelijk kan zien.

Een tweede eigenaardig voorbeeld is de vijfhoekige Piazza S. Maria Novella te Florence, die in de herinnering vierhoekig is.

Zonderling is het op te merken, dat allerwonderlijkst gevormde oude pleinen volstrekt geen slecht effekt maken, terwijl scheeve hoeken in een modern plein, dit wel doen. Dat komt daarvan, dat die oude onregelmatigheden niet op het teekenbord zijn geconcipieerd.

Het ongelukkig effekt van geconstrueerde onregelmatigheden zien wij het duidelijkst, wanneer deze bij onzen modernen aanleg nu en dan als overblijfselen tusschen het schaakbord-patroon der regelmatige bouwterreinen overblijven. Zulk een driehoekig plein is altijd slecht, omdat een gezichts-bedrog hier onmogelijk is. Het effekt zou alleen te verhelpen zijn, wanneer iedere kant op zich zelf geheel onregelmatig werd behandeld. Dat gedoogt echter de moderne stedenbouw niet, zoodat de meening, dat alleen regelmatig gevormde pleinen schoon zijn, onbetwistbaar is.

Het motief van twee naast elkaar gelegen pleinen, dat voornamelijk in Italië zoo dikwijls voorkomt en dus vrijwel als regel kan gelden, valt nu te beschouwen. Daardoor wordt bovendien het hoogste æstetische resultaat van de ingebouwde gebouwen verkregen. Enkele plannen zullen dit duidelijk maken, o. a. van Modena en Mantua, waarbij drie pleinen en drie stadsgezichten uit een enkele kerk zijn ontstaan; waarlijk, meer kan men niet verlangen.

En zou dat toeval zijn? Onmogelijk. Hoe schitterend komt hierbij de verstandige oeconomie der oude meesters te voorschijn, om uit weinig veel te maken; elke façade heeft zijn plein en omgekeerd. Iets dergelijks thans tot stand te brengen is eenvoudig onmogelijk.

Wordt vervolgd.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling 's Gravenhage, vervolg.

Na de pauze kwam vraag 9 in behandeling; rapporteurs de heeren Joh. Mutters Jr., P. Smit & Zoon en J. Claus. Door ieder der rapporteurs was een rapport ingezonden, waaruit bleek, dat zij verre van dezelfde meening over deze vraag waren toegedaan. De gevoerde discussies deden dan ook belangrijke bizonderheden hooren, waaronder ook deze, dat de bekende stempel van »la Vieille Montagne" op de zinkbladen geslagen, geen waarde heeft ter beoordeeling van de herkomst. Het bleek, dat verschillende leveranciers hier te lande dezen stempel op de zinkbladen slaan en op die wijze misleiding plegen.

Over het hier te lande gefabriceerde zink werden verschillende klachten vernomen, en medegedeeld, dat terwijl de fabriekanten daarvan vroeger zinkerts uit het buitenland trokken, deze thans oud zink opkoopen en dit, na versmelting, tot nieuwe bladen verwerken. Dat zoodanig zink zeer bros is, meldde een der leden, die eenige jaren geleden zink van de firma Hamburger gebruikt had, dat bij het omzetten (nog wel in den zomer) dadelijk afknapte. De heer Wijn zeide, dat bij het Rijk veel zink van de firma Hamburger gebruikt wordt, doch hem nooit klachten over de hoedanigheid daarvan zijn ter oore gekomen.

De heer Stoffels achtte het aanbevelenswaard om voorzichtig te zijn met een oordeel over het fabrikaat dezer firma; volgens hem zoude dit in de laatste jaren veel verbeterd zijn.

De heer Mondt merkte op, dat het een goed besluit van de Afdeeling 's Gravenhage was (dit jaar genomen), om niet meer als vroeger door stemming, al of niet de goedkeuring der vergadering aan de rapporten te hechten. Hier toch, waar twee vakmannen als de heeren Claus en Smit, zulke uiteenloopende rapporten uitbrengen, zoude het zeker moeilijk zijn gevallen aan een dezer de voorkeur te geven. Thans kunnen beide aan het Hoofdbestuur worden opgezonden.

De heer van Liefland zou gaarne de zaak nader onderzocht zien, opdat uit dit onderzoek moge blijken of het inlandsch vervaardigde zink al of niet met het buitenlandsch kan concurreeren. Indien het laatste bewezen werd, zoude men dan wellicht met raadgeving en wenken deze inlandsche industrie kunnen opheffen.

Na de rapporten en discussies was spreker wel dankbaar, doch niet voldaan. Hij wenschte, dat de Mij. tot Bev. der Bouwkunst op het ernstige van de zaak gewezen werd en een nader uitgebreid onderzoek van haar mocht uitgaan. De vergadering bleek met de wenschelijkheid hiervan in te stemmen.

Vraag 7, rapporteurs de heeren J. E. Kriens en W. Tol, gaf tot geen discussie aanleiding.

De rapporten op alle vragen hiermede behandeld zijnde, bracht de Voorzitter de rapporteurs dank voor den geleverden arbeid.

Hierna werd medegedeeld, dat het Hoofdbestuur der Maatschappij toegezegd heeft een opgaaf te verstrekken van de opmetingen van oude bouwwerken bij haar in portefeuille en nog niet uitgegeven, alsook, dat een goede opname van het traphek in het gebouw der Koninklijke Bibliotheek alhier gaarne in de uitgaaf der oude gebouwen zal opgenomen worden. Deze laatste mededeeling werd door de leden, die haar commissie voor opmeting van oude gebouwen reeds jaren een wel verdiende rust misgund had, met ingenomenheid ontvangen.

Voor de kunstreis dezen zomer door de afdeeling te ondernemen, werd voorloopig een uitstapje naar Nijmegen vastgesteld.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter deze laatste winteravond-vergadering.

AFDEELING ARNHEM. 13 April 1892. De Voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen werden goedgekeurd.

De Voorzitter maakte de opmerking, dat de uitgeschreven vergadering op 23 Maart l.l. wegens de te geringe opkomst der leden niet gehouden is kunnen worden.

Als eerste punt stond daardoor op de agende, het lezen van het jaarlijksch verslag, door den Secretaris opgesteld. Dit werd goedgekeurd, nadat de vergadering hiervan kennis had genomen. Vervolgens werd de heer Scheltema gekozen tot afgevaardigde naar de Mei-vergadering der Maatschappij en de heer Boerbooms tot zijn plaatsvervanger.

De Commissie, die op zich had genomen een rapport op te stellen over de vragen door het Bestuur de Maatschappij gesteld, was door verschillende omstandigheden hierin verhinderd geworden. Bij monde van een der leden sprak zij haar leedwezen uit, dat zij aan haar plan geen gevolg had kunnen geven.

Hierdoor kon de Voorzitter den heer Berghuis al spoedig het woord geven, die zich had voorgesteld een kunstbeschouwing te geven.

Hij liet een aantal platen in kleurendruk rondgaan van een Duitsch werk over het ophangen van gordijnen en het aanbrengen van draperieën.

Hierop kwam het prachtwerk aan de beurt: »Renaissance Italienne, 47 Photographies d'après les dessins originaux des Architectes, pensionnaires de l'Académie de France à Rome". Deze photogrammen, op een rekwerk opgesteld, konden gemakkelijk worden bezichtigd en worden besproken, wat aanleiding gaf tot het maken van belangrijke opmerkingen.

Ten slotte werd nog ter tafel gebracht de eerste aflevering van het werk, betrekking hebbende op de kunstvoortbrengselen in het museum van kunstnijverheid te Haarlem, terwijl meerdere platen door den heer Berghuis medegebracht, wegens het gevorderde uur niet meer vertoond konden worden.

Met recht kon de Voorzitter den heer Berghuis verzekeren, dat deze laatste vergadering een der best bezochte en gezelligste in den afgeloopen winter was geweest.

Na eenige discussie werd aangenomen, nogmaals in het laatst van Juni bij elkander te komen, om dan te spreken over het houden van een zomer-excursie.

Hierop sloot de Voorzitter de vergadering.

NED. VEREENIGING VOOR TEEKENONDERWIJS. De 12e vergadering dezer Vereeniging werd den 19den April j. l. in het Rijks Musem, Afdeeling Normaalschool, geopend door den Voorzitter, den heer W. B. G. Molkenboer.

Uit het jaarverslag bleek, dat, volgens besluit der vergadering in 't vorige jaar, aan de Regeering een verzoek was gericht om te verkrijgen, dat in 't vervolg bij de toelatingsexamens voor de H. B. Scholen ook het teekenen onder de examenvakken zou worden opgenomen, en dat als eisch bij dat examen bedrevenheid in de beginselen van het teekenen zal worden geëischt.

Volgens antwoord van den Minister zal bij eventueele tot verbetering van het teekenonderwijs te nemen maatregelen op dien wensch worden gelet.

In verband met het adres, door de Vereen. aan B. en W. van Amsterdam gezonden, en waarbij aangedrongen werd op behoud van de avondschool aan de scholen 1e en 2e kl., deelt het jaar-

verslag mede, dat de Raad zich niet vereenigd heeft met de voorstellen tot afschaffing der avondschooltijden, zoodat de belangen van het teekenonderwijs naar wensch zijn behartigd.

Het afgeloopen jaar sluit met een batig saldo van *f* 183, en de begrooting voor het volgende jaar bedraagt in ontvangst en uitgaaf *f* 872.

De aftredende Bestuursleden, de heeren W. B. G. Molkenboer, B. W. Wierink en B. J. Bouwmeester, werden herkozen.

Daarna werd overgegaan tot de behandeling der vraag:

»Wat kan de Vereeniging doen om gelijkstelling te verkrijgen van het teekenen met de andere leervakken aan middelbare scholen en daarmeê gelijkstaande inrichtingen?"

Om verbetering in den bestaanden toestand te verkrijgen, meende het Bestuur eerst uitgebreide gegevens te moeten verzamelen, en daartoe zouden aan verschillende leeraren inlichtingen verzocht worden. Hiermede betuigden de vergaderden hunne instemming.

Het volgende vraagpunt: »Wat kan de vereeniging doen om het teekenen meer populair te maken?" werd ingeleid door den heer B. J. Bouwmeester, die aantoonde, dat de teekenscholen nog te weinig bezocht werden, en dat de ouders der leerlingen nog te weinig overtuigd waren, dat het teekenen even noodzakelijk is als lezen en schrijven. Deze overtuiging meer ingang te doen vinden door populaire geschriften, of door opstellen in volksbladen, zou gunstiger uitkomsten kunnen geven.

Voorts werden als middelen aangegeven: het meer algemeen bekend maken van plaatsen waar het onderwijs gegeven wordt, het houden van lezingen, en het practisch opvatten van het teekenonderwijs aan de lagere scholen.

Bij de bespreking over de vraag of een reden bestaat om, naast de bestaande vereenigingen voor teekenonderwijs, nieuwe vereenigingen op te richten, werd op grieven gewezen, die enkelen tegen de Vereeniging nog hadden. Het Bestuur deed echter toezegging deze langs vriendschappelijken weg en onder samenwerking met bestaande vereenigingen uit den weg te ruimen.

Nadat op voorstel van het Bestuur besloten was, stappen te doen tot het van Rijkswege verkrijgen van gips-ornementen voor teekenonderwijs, kwam het volgende vraagpunt ter sprake: »Wat is waar van de bewering, dat leerlingen uit den gegoeden stand minder lust voor 't teekenen aan den dag leggen, dan toekomstige ambachtslieden? Wat kan er tegen dit verschijnsel gedaan worden?"

De inleider betoogde, dat er bij toekomstige ambachtslieden meer lust voor teekenen bestaat dan bij meer gegoeden, die niet zoo geboeid worden, daar zij reeds te veel hebben gezien. Intusschen werd opgemerkt, dat ontwikkelde onderwijzers hierin wel verbetering zullen weten te brengen, en was men het volstrekt niet eens, dat de minder gegoeden de meeste ambitie toonden. Anderen beschouwden de neigingen bij allen gelijk, maar alleen de uitkomsten verschillend.

De ouders, die te weinig hechten aan de waarde van het onderwijs, waren volgens anderen de schuldigen.

Een besluit werd niet genomen, hetgeen ook niet in de bedoeling lag.

Het voorstel van het Bestuur, om een prijsvraag uit te schrijven voor een in zwart geteekenden omslag voor het Maandblad der Vereeniging, werd aangenomen en voorts bepaald, dat daaraan slechts leden der Vereeniging zullen kunnen deelnemen, en de prijs *f* 50 zal bedragen.

In deze vergadering werd nog het voorstel aangenomen, dat de Vereeniging adhæsie zal betuigen aan een eventueel te zenden adres door het Onderwijzersgenootschap aan de Regeering, waarin wordt aangedrongen op invoering van leerplicht, in aanmerking nemende, dat invoering daarvan het teekenonderwijs ten goede komen zal, omdat de leerlingen dan langer op school kunnen blijven en dus met meer vrucht het teekenonderwijs zullen volgen.

De Vereeniging telt op dit oogenblik 2 eereleden, 11 donateurs en 200 leden.

PRIJSVRAGEN.

Rapport over de antwoorden, ingekomen op de door de afdeeling 's Gravenhage uitgeschreven prijsvraag voor een convoactiebiljet.

Ingekomen 7 antwoorden, onder de navolgende motto's: 1. *Studie;* 2. *Eenvoud;* 3. *Voorwaarts;* 4. *Penny;* 5. 31 *Maart;* 6. *Bauschan;* 7. *Georges.*

De Jury heeft de 7 antwoorden aan een ernstig onderzoek onderworpen, maar moest tot haar leedwezen tot het resultaat komen, dat geen der ingekomen antwoorden genoegzame waarde door compositie en teekening bezit, om voor bekroning te worden voorgedragen. Het Bestuur van de afdeeling, als Jury optredend volgens 't programma, betreurt het, door het resultaat niet in de gelegenheid te zijn gesteld voor de volgende afdeelingsvergaderingen de leden door een geestig ontworpen en goed geteekend convocatiebiljet te zullen kunnen oproepen.

De verschillende ontwerpen gaven aanleiding tot de navolgende opmerkingen.

1. *Studie.* Dit ontwerp voldoet weinig uit een oogpunt van compositie en de teekening wijst op een weinig geoefende hand. De wijze waarop de architectuur in de compositie is opgenomen, verdient afkeuring.

2. *Eenvoud.* Dit ontwerp behoort weinig te huis in den tijd waarin het werd ontworpen. Het type van de compositie en ook van het teekenwerk, waaraan evenwel genoegzame zorg is besteed, wijst op den tijd van 1840. Het ontwerp is saai en droog behandeld, ofschoon de indeeling niet slecht mag worden genoemd.

3. *Voorwaarts.* Dit ontwerp heeft wel verdienste. Het is frisch geteekend. De figuurtjes zijn niet onberispelijk en de compositie van het geheel is tamelijk zwak. De verschillende onderdeelen worden door hier en daar aangebrachte arceeringen bij elkander gehouden, wat minder juist is gedacht.

4. *Penny.* Een goede en frische teekening, die echter genoegzame rust voor het oog mist. De plantenvormen zijn eenigszins gefantaseerd. De compositie is niet slecht, maar wat al te nuchter.

De onderwerpen 31 *Maart*, *Bauschan* en *Georges* dragen de onmiskenbare kenmerken van ongeoefendheid in ontwerpen en teekenen en gaven tot geen nadere beschouwing aanleiding.

De Jury stelt voor ter waardeering van de goede eigenschappen van het ontwerp »*Penny*", aan den ontwerper daarvan eene belooning van 10 gulden uit te keeren.

Namens het Bestuur:
P. Du Rieu, Fz., *Voorzitter.*
J. F. L. Frowein, *Secretaris.*

Als vervaardiger van het ontwerp »*Penny*", heeft zich bekend gemaakt de heer H. J. M. Walenkamp te Weesp.

BERICHTEN.

Gedurende de beide Paaschdagen werden in het gymnastieklokaal te Alkmaar de teekeningen tentoongesteld, die gedurende den cursus 1891/92 der Burgeravondschool werden vervaardigd.

De school werd in 1891 gereorganiseerd op de grondslagen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aangegeven, zoodat in deze school het onderwijs voor den aanstaanden ambachtsman op den voorgrond staat.

Wanneer men nagaat, dat het onderwijs voor de ambachtslieden alhier, jaren lang zoo stiefmoederlijk bedeeld werd, dat het bijna met verwaarloozen gelijk stond, dan moet men den ijverigen Directeur der B. A. S., den heer H. J. de Groot, hulde brengen voor de resultaten, met een nog slechts ten deele geoefend leerlingental verkregen.

De gang van onderwijs, rationeel door de teekeningen voorgesteld, en waaronder reeds eenige flink uitgewerkte stukken voorkwamen, zal veel twijfelaars bekeeren en aan menig werkbaas en ambachtsman de oogen openen.

Even treurig als het een jaar geleden nog met dat onderwijs gesteld was, even rooskleurig gaat nu in dat opzicht de toekomst er hier uitzien.

De gemeenteraad besloot tot het stichten van een nieuw gebouw voor de B. A. School, dat nog dit jaar in gebruik genomen moet worden en dat zoodanig ingericht wordt, dat het deel uit kan maken van de lokalen voor eene Ambachts-dagschool, voor het stichten waarvan hier pogingen in het werk gesteld worden.

De kans van slagen is zeer groot en alsdan zal de gemeente vermoedelijk ook daarvoor de gebouwen stichten. L.

De gemengde commissie uit de Maatsch. tot bev. der Nijverheid en Arti et Industriae te 's Hage heeft de voorwaarden kenbaar gemaakt voor het examen ter verkrijging van den graad van »meester" of »gezel" in: het huisschilderen, meubelmaken, timmeren, koperwerken en huissmeden.

In 't laatst van December van dit jaar zal aan kandidaten op nader te bepalen dagen te 's Gravenhage de gelegenheid worden gegeven tot het afleggen van proeven van bekwaamheid.

Kandidaten daarvoor moeten zich schriftelijk aanmelden voor 1 November a. s. aan het adres van den secretaris der commissie, den heer J. J. Van Nieukerken, architekt te 's Gravenhage, bij wien tevens nadere inlichtingen zijn te bekomen.

Om toegelaten te worden moet elke kandidaat overleggen: een geboortebewijs, een bewijs van goed gedrag, afgegeven door of vanwege het hoofd der gemeente, waar de kandidaat woonachtig is (voor bijzondere gevallen kan hiervan vrijstelling worden ver-

leend); een voldoende verklaring zijner patroons waarruit blijkt, dat hij minstens vier jaren het vak zijner keuze practisch heeft uitgeoefend, en een nauwkeurige opgaaf van zijn adres.

De deskundigen, belast met het onderzoek, zijn voor het koperwerken: de heeren C. H. Peters, Rijks bouwmeester; E. W. F. Kerling, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten, afd. Kunstnijverheid; N. B. Logher, H. B. Van Wijk, J. B Caron. koperwerkers; voor het huissmeden: de heeren C. H. Peters, Rijks bouwmeester; J. H. A. Mialaret, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten; L. C. Franses, J. F. Klerkx, M. van Eldik, onderwijzers in het smeden aan de Ambachtsschool; voor het timmervak: de heeren C. H. Peters, Rijks bouwmeester, H. L. Boersma, Directeur der Ambachtsschool, J. P. J. Lorrie, mr. timmerman en aannemer; H. Fles, onderwijzer aan de Ambachtsschool; voor het meubelvak; de heeren H. P. Mutters Jr., lid der firma Mutters & Zn., meubelfabriekanten; P. Amiabel Jne, meubelfabriekant; W. C. van Eest, meubelfabriekant; E. W. F. Kerling, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten, afd. Kunstnijverheid; J. J. Van Nieukerken; en voor het huisschilderen: de heeren Joh. Stortenbeker, W. A. Kramers, J. Ter Maten Sr., G. H. Bauer Jr., M. Nooyen, huis- en decoratie-schilders.

De deskundigen, belast met het onderzoek in de theorie, zijn de heeren dr. L. Bleekrode, leeraar aan de Hoogere Burgerschool met driejarigen cursus; H. L. Boersma, directeur der Ambachtsschool; E. F. Ehnle, architekt, voorzitter der Vereeniging »Architectura", en P. C. Moinat, leeraar aan de Ambachtsschool.

Donderdag-avond 21 April, had in het nieuwe schoolgebouw der Teekenschool voor Kunst-Ambachten in de da Costastraat bij de Kinkerstraat te Amsterdam vroeger gevestigd in de Jacob van Kampenstraat, de jaarlijksche prijsuitdeeling plaats aan de leerlingen, bij het eindigen van den wintercursus 1891—'92. Daarbij werd in de verschillende lokalen een tentoonstelling gehouden van de teeken- en boetseerstudies.

Die prijsuitdeeling had plaats, nadat de Secretaris van het Bestuur der school, de heer J. R. de Kruyff, verslag had uitgebracht over den geëindigden cursus, waaruit bleek, dat de school in bloeienden toestand verkeerde, maar door het groot aantal leerlingen en de groote kosten, voortvloeiende uit het betrekken van het nieuwe gebouw, den geldelijken steun noodig had van nieuwe belangstellenden. Men twijfelde echter niet, deze te zullen ontvangen.

In het nieuwe gebouw, door de stad gesticht, en waarvoor door de Teekenschool huur wordt betaald, wordt nu onderwijs gegeven aan meer dan 350 leerlingen. Dat dit onderwijs uitstekend is, bewezen de tentoongestelde teekeningen en boetseer-studies. Vooral onder de teekeningen naar stillevens, de decoratie-studies en de proeven van lithographiën, zijn er uitmuntende te zien, pleitende voor de leeraren, maar ook voor den ijver der leerlingen. De geheugen-tijdschetsen zijn meerendeels boven het voldoende.

Ook van het meubelteekenen moet met lof worden gewaagd; de voorbeelden zijn goed gekozen, en de flinke détailleering zeer leerzaam.

Onder het boetseerwerk kunnen een paar gevoelig en knap behandelde studies worden opgemerkt.

Over het algemeen is met ijver gewerkt en van de school kan te recht worden voorspeld, dat zij een heilzamen invloed staat uit te oefenen op het kunstambacht.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De commissie, welke belast is met het afnemen van de examens B, volgens de artt. 61—65 der wet op het middelbaar onderwijs, zal voor het jaar 1892 zitting houden te Delft. Tot lid en voorzitter dier commissie is benoemd Dr. P. Zeeman, hoogleeraar aan de Polytechnische school, en tot leden: Dr. F. J. P. van Calker, hoogleeraar aan de Universiteit te Groningen, J. A. Snijders C.Jzn., Dr. G. J. Legebeke, J. M. Telders en H. Cop, hoogleeraren aan de Polytechnische school, P. Tetar van Elven, G. J. Morre, J. A. van der Kloes, A. E. Rahusen, Dr. R. Sissingh en Dr. W. D. Gratama, leeraren aan de Polytechnische School, en J. C. Kluyver, leeraar aan de eerste hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam, die zich te Delft zullen vereenigen op zoodanigen tijd, als hun nader door den Voorzitter zal worden medegedeeld.

De Regentes van het Koninkrijk heeft de voordracht van den Minister van Waterstaat, overwegende, dat het wenschelijk is een Staatscommissie in te stellen, om de uitvoering van de voorschriften der Grondwet omtrent het Waterstaatsbestuur voor te bereiden besloten:

1. een Staatscommissie in te stellen ten einde de Reegeering van advies te dienen, omtrent de wettelijke regels, die ten aanzien van het waterstaatsbestuur behooren te worden gesteld; en omtrent de volgorde, waarin aan de daartoe betrekkelijke voorschriften der Grondwet behoort te worden voldaan; met uitnoodiging de uitwerking harer denkbeelden achtereenvolgens in den vorm van ontwerpen van wet neder te leggen en deze aan de Regeering te doen toekomen;

2. Tot leden der sub. 1. bedoelde Staatscommissie te benoemen: mr. G. De Vries Az., Staatsraad in buitengewonen dienst, tevens voorzitter; G. van Diesen, hoofdinspecteur van den Rijks-Waterstaat; A. Deking Dura, hoofdingenieur van den Prov. Waterstaat Overijssel; mr. U. H. Huber, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en van de Provinciale Staten van Friesland; W. T. Koster, administrateur aan het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid; mr. J. Oppenheim, hoogleeraar aan de Rijks-Univ. te Groningen; H. O. v. Os, lid der Prov. Staten v. Gelderland; mr. J. A. Vaillant, president der arrond.-rechtbank te Rotterdam; mr. J. A. F. Verheijen van Estvelt, kantonrechter te Boxmeer; mr. F. H. J. Tavenraat, griffier der Provinciale Staten van Zuid-Holland, tevens secretaris.

VRAAGBAAK.

VRAAG 120. Wat moet onder het woord »venster" worden verstaan; het raam met de glasruiten omgeven door kozijnstijlen, òf het kozijn waarin verschillende ramen zijn gebracht?

Zijn twee- en drielichtkozijnen in het geheel of te zamen één venster, of is elke afdeeling, door middenkozijnstijl gescheiden, als venster te beschouwen, en kan men dus denken aan twee en drie vensters in één kozijn opgenomen?

Zijn er boeken bekend die wetenschappelijke verklaring daarvan geven?

Afloop van Aanbestedingen.

AMSTERDAM, 11 April. Voor rekening der gemeente het bouwen eener school aan de 3e Van Swindenstraat (herbest.)

Hoogste inschrijver:
H. D. T. Meijer . . . . *f* 68.190
Laagste inschrijver:
J. Stam . . . . „ 39.892

BERGEN-OP-ZOOM, 11 April. Het sloopen van twee huizen en het bouwen van een huis met remise en serre, onder beheer van den archit. P. J. van Genk, te Leur bij Breda.

Hoogste inschrijver:
C. Bastiaansen, Bergen-op-Zoom . . . *f* 42.600
Laagste inschrijver:
C. Verbraak, Wouw (N.-Br.). . . . . . „ 38.466
Gegund.

RAALTE, 11 April. Het bouwen van een woon-, winkel- en pakhuis voor G. H. Remmers.

Hoogste inschrijver.
J. Op de Woerd, Raalte . . . . *f* 12.800
Laagste inschrijver.
J Bouman, IJselstein . . . . „ 11.700

AMSTERDAM, 12 April. Het amoveeren van perc. no. 136 aan het Rokin. en het ter plaatse bouwen van een winkelhuis met bovenwoning, onder beheer van de architekten A. Jacot en W. Oldewelt.

Hoogste inschrijver:
K. J. B. v. Damme, Amsterdam. . . *f* 18.600
Laagste inschrijver:
J. Morison idem . . . „ 12.600

DEVENTER, 12 April: het bouwen van een watertoren, voor rekening der gemeente:

Hoogste inschrijver:
P. Leenders, Utrecht . . . . *f* 48.444
Laagste inschrijver:
G. Peteri Cz., Deventer. . . . . „ 33.836

ROTTERDAM, 13 April: het bouwen van drie pakhuizen en een landverhuizerslogement aan de Wilhelminakade, onder beheer van de architekten Muller en Droogleever Fortuijn:

Hoogste inschrijver:
P. Weeldenburg & Zn., Rotterdam. *f* 275.250
Laagste inschrijver:
J. H. Stelwagen, idem . . . . „ 236.463

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 8811

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM. 8812

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885.

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken.

Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 8813

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën.

WEGNER & MOTTU
8814 Rokin 138.

De Erven H. van Munster & Zn. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,
Contractanten der Gemeente Rotterdam, dienst 1892.

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,* 8816

— *Prins Hendrikkade 14.* —

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.
Inrichting tot het nemen van met selproeven bij kunstmatige vorst.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8817

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor Minton Hollins & Co. *Stoke upon Trent*
" " A. Jändges te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8818

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8819

Gouden Staats-Medaille

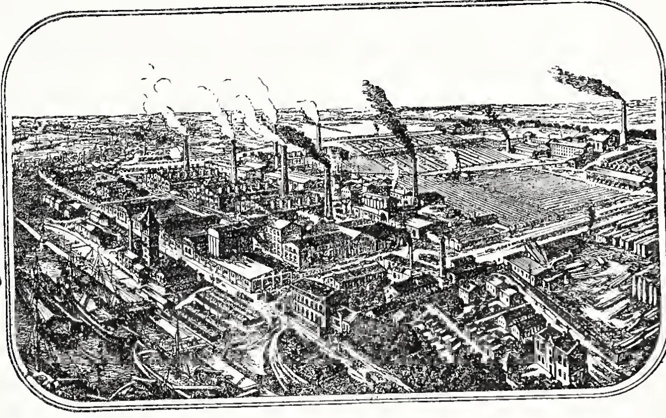
Düsseldorf 1880.

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500.000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12. 8820

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM. 8821

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, francodoor het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek.

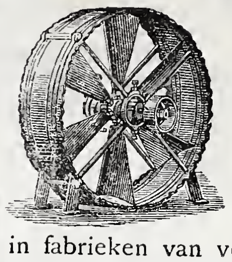
Rietplankenfabriek,
(Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN — *Gouda.*

G. J. THIEME, Arnhem.
Boek-, Courant- en Steendrukkerij.
Photolithographie. — Photozincographie.
Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz. ... billijke prijzen
8823

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen**, enz. Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 8805

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,
ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor
8801 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***
AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen. 8806

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.

8802 **Stein & Takken**
Asphaltfabriek, Utrecht.

RIOLEERING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *Doesburg* wenschen te ontvangen een **plan met opgave van kosten, tot rioleering der stad Doesburg.**

Het plan 't welk bij een minimum van kosten voldoende zekerheid geeft van afvoering van vuile stoffen, en overigens voldoet aan de daaromtrent te stellen eischen, zal aan den raad ter uitvoering worden aanbevolen.

Nadere inlichtingen worden verstrekt door den Burgemeester.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK.
RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelt glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 8807

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

Ontvang en Betaalkas.

Rentevergoeding **voor gelden à deposito**
met één dag opzegbaar. . . . . . 1½ pCt.
met tien dagen 〃 . . . . . . 2 〃
voor *groote* bedragen op *langeren* termijn is de rente *hooger*.

Open en gesloten *bewaargeving* volgens reglement.

AMSTERDAM, 23 April 1892. 8804

ROLLUIKEN van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — ***In aanleg zijn:***

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANZINNIGENGESTICHT, Deventer.

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN. KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.
FABRIEK TE AMSTERDAM — TRADE MARK. — NATUURL. ASPHALT VAN

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk. Vochtwerend. Ondoordringbaar. Geraaswerend.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

30 APRIL 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

65ste Algemeene Vergadering, te houden in het Maatschappelijk Gebouw, op Maandag 30 Mei, des morgens ten 11 uur.

1. Opening der Vergadering.
2. Verslag van het Bestuur over het afgeloopen Maatschappelijk jaar *).
3. Verslag van den Penningmeester.
4. Rapport van de Commissie voor het nazien der Rekening en Verantwoording van den Penningmeester, over het afgeloopen jaar.
5. Benoeming, door den Voorzitter, van eene Commissie van drie leden tot stemopneming.
6. Verkiezing van twee Bestuursleden.
7. Verkiezing van een Voorzitter.
8. Mededeeling der conclusiën van het rapport van beoordeelaars der Prijsvragen,
9. Uitreiking der bekroningen voor de Prijsvragen.
10. Behandeling der begrooting voor 1893.
11. Bepaling van de plaats der September-Vergadering.
12. Bespreking van ingekomen voorstellen.
13. Discussie over vragen of voorstellen door het Bestuur of de leden op de Vergadering gedaan, en die tot geen stemming aanleiding geven.
14. Sluiting der vergadering.

Het volledige programma van het Nationaal Bouwkundig Congres, te houden op 27 en 28 Mei a. s., ter viering van het vijftig-jarig bestaan der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zal binnen kort openbaar worden gemaakt.

*) Dit verslag wordt vóór de vergadering in druk aan de leden gezonden.

Op de algemeene nationale ***Eere-Prijsvraag*** voor het ontwerpen van een ***VORSTELIJK VERBLIJF*** in de nabijheid eener groote stad, uitgeschreven ter herdenking van het vijftig-jarig bestaan der Maatschappij, zijn de volgende elf antwoorden ingekomen, te weten:

1. Alle 9	9	teeken.	met	memorie.
2. Or-ange	5	„	„	„
3. Palace	9	„	„	„
4. Rex (in cirkel)	11	„	„	„
5. E (in cartouche)	13	„	„	„
6. een hond en een aap (figuren)	8	„	„	„
7. Saxa loquuntor	8	„	zonder	„
8. 1842—1892	9	„	met	„
9. X	8	„	zonder	„
10. Beël	9	„	met	„
11. Studie	10	„	„	„

Het Bestuur der Maatschappij maakt bekend, dat de uitslag van de Prijsvragen, uitgeschreven in 1891, als volgt is:

Ie. Prijsvraag. Ontwerp voor een Zomer-Schouwburggebouw. Ingekomen 6 antwoorden.

De Jury heeft gemeend geen eersten prijs, noch een tweeden prijs te kunnen toekennen, maar met den derden prijs, zijnde de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij, te moeten bekronen het ontwerp met het motto: „Es irrt der Mensch so langer sterbt'', van den heer Jan Stuyt, te Amsterdam.

Eervolle vermeldingen zijn toegekend aan het ontwerp met het motto: 3. en dat met het motto: „L'étude n'a pas de fin."

IIe Prijsvraag. Ontwerp voor een gebouw voor tropische planten. Ingekomen 2 antwoorden.

De Jury heeft den eersten prijs niet toegekend; met den tweeden prijs, zijnde de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij, heeft zij bekroond het ontwerp met het motto: „Eenvoud", van den heer Nic. Nelis, te Haarlem.

IIIe Prijsvraag. Ontwerp voor een bovenlicht voor een trapoortaal. Ingekomen 1 antwoord.

De Jury heeft dit antwoord, met het motto: „Moloch" ten volle bekroond met den uitgeloofden prijs, zijnde de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij. Ontwerper is de heer F. J. Bremmer Hz., te Amsterdam.

Begrooting van Ontvangsten en Uitgaven voor de
MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST
over het jaar 1893.

VERMOEDELIJKE ONTVANGSTEN.

	1892 Begrooting.	1893 Begrooting.
Contributie van Gewone leden	*f* 10065.—	*f* 10065.—
„ „ Buitengewone leden	195.—	195.—
„ „ Kunstlievende leden	270.—	270.—
„ „ Afdeelingsleden.	115.—	150.—
Renten	20.—	20.—
Verkoop van druk- en plaatwerken	125.—	200.—
Opbrengst der doorloopende Tentoonstelling, lokaalhuur enz.	2200.—	2200.—
Onvoorziene baten	50.—	50.—
		f 13150.—

VERMOEDELIJKE UITGAVEN.

		1892 Toegestaan.	1893 Begrooting.
De uitgave van het Tijdschrift		*f* 2700.—	*f* 2700.—
„ „ „ „ Weekblad			
„ „ „ Oude bouwwerken en bouwkunstige détails.		400.—	400 —
„ „ „ Bekroonde ontw. en versl.		250.—	250.—
Prijsvragen		100.—	100.—
Toelagen aan de Afdeelingen		320.—	360.—
Bevordering van Bouwkunstig onderwijs.		50.—	50.—
Bibliotheek		250.—	250.—
Reiskosten voor bestuurs- en commissieleden.		180.—	200.—
Tractementen		2600.—	2600.—
Verschillende drukwerken		100.—	100.—
Vrachten, verschotten, advertentiën.		300.—	300.—
Gebouw Marnixstraat: onderhoud	*f* 200.—		
belasting	„ 425.—		
vuur, licht, water	„ 125.—		
assurantie	„ 100.—		
schoonhouden	„ 200.—	1000.—	1050.—
Tentoonstelling, voor toezicht		325.—	300.
Rente en aflossing a/d. hypotheekbank.	*f* 2121.—		
Rente 5 % leening van *f* 27600	„ 1380.—	3531.—	3501.—
Aflossing op de leening		600.—	600.—
Jaarlijksche Tentoonstelling van Bouwkunst		100.—	100.—
Onvoorziene uitgaven		234.—	289.—
			f 13150.—

Overgelegd in de Vergadering van 7 April 1892, ingevolge Art. 16 en 40 der Wet.

S. E. & O.

De Penningmeester der „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst".

J. F. KLINKHAMER.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN EENIGE OPENBARE GEBOUWEN TE DORDRECHT.

(*Vervolg van bladz.* 96.)

De Munt. Aan de Voorstraat trekt een oud poortje onze aandacht, dat waarschijnlijk dagteekent van omstreeks 1560. Boven dit poortje stond omstreeks 1670:

MONETA. DIVO. CAROLO. V. COES.

(dat is) „Munt als de vergode Karel de V keizer was". Iets lager in de fries van het poortje was te lezen:

DIT IS DE MUNTE DES ROOMSCH KEYSERS, EN DE GRAAFLICKHEYT VAN HOLLANDT.

De stichting van deze munt zou volgens sommige schrijvers dagteekenen uit den tijd van Keizer Hendrik IV, omstreeks 1064; dit is echter niet met juistheid te bepalen. Wel bestonden er muntstukjes met den naam Florens aan de eene, en een kruis met rondschrift (holland) aan de andere zijde, waarschijnlijk van Floris III, omstreeks 1164, en penningen van Floris IV, omstreeks 1225, waarop aan een zijde voorkomt MONETA DORD' CI.

De munt van Holland is al van oudsher te Dordrecht geweest, en moet aldaar worden gehouden (zie handvest van Hertog Jan van Beyeren 20 Juli 1418 enz. enz.).

In de Rechtkamer van de Munt hingen eenige schilderijen, en wel: één geschilderd door Jan Daudijn 1560; één van de munteren met de Generaals, waarschijnlijk door „Snellaard;" één van de munteren door Jakop Kuyp 1617; twee stukken levensgroot van den „Waardeyn" en Meesteren, zittende aan een tafel, door S. van Hoogstraten 1657. Aan muntmeesters, knapen en werklieden waren bij verschillende handvesten der Graven voorrechten geschonken of vrijdom van belastingen verleend; in 1750 was als griffier aangesteld Mr. A. van den Santheuvel. Ook bij muntmeesters en knapen, komen namen voor van thans nog levende familiën.

Toen onder de regeering van Koning Lodewijk Buonaparte alle provinciale munten werden opgeheven, en de munt van het geheele rijk te Utrecht gevestigd werd, is het gebouw tot particuliere doeleinden ingericht; in het achterste gedeelte was sedert jaren eene bijzondere school gevestigd.

De Augustijnen kerk. Deze kerk behoorde vroeger tot het klooster „het hof" genaamd, gesticht in Mei 1293. Den 23 Augustus 1512 door brand vernield, is zij spoedig weder opgebouwd. Men vindt er de graven van vele aanzienlijke familiën; in 1489 is hier ter aarde besteld Jonker Frans van Brederode.

De kerk bestaat uit twee schepen, rustende in het midden op 8 kolommen, zoodat zij een groot aantal toehoorders kan bevatten.

In 1840 werd eene nieuwe kerkekamer gebouwd, en in 1852 onderging het orgel eene aanzienlijke vernieuwing; ook is in laatstgenoemd jaar de gasverlichting aangebracht.

De St. Nicolaas of Nieuwe-kerk is gesticht omstreeks 1310. Het was de kerk van de heerlijkheid of het huis „de Merwede," en is in 1404 aan de Gemeente overgegaan.

Den 22 Januari 1568, des namiddags ten 12½ uur, ontstond er een ernstige brand in de kerk, die haar geheel vernielde; deze ramp is door den schilder Jan Doudijn op doek gebracht voor rekening van den heer Mr. Adriaan van Blijenburg, oud burgemeester; in 1840 is deze schilderij door de kinderen van den heer Hendrik Baron Collot d'Escury, die haar bij erfenis verkregen had, aan de stad geschonken en in de Raadzaal opgehangen.

In 1569 is de kerk weder opgebouwd; de toren van de vorige kerk was grooter en schooner dan de tegenwoordige.

In 1854 is de kerk van een orgel voorzien, geschonken door Jhr. Mr. P. H. van de Wall van Puttershoek, in 1853 overleden.

De Fransche of Waalsche kerk. Staande aan de Voorstraat, op den hoek der Vischstraat, is deze kerk een gedeelte van de vroegere Magdalena- of Gasthuiskerk. In 1608 is het westelijk gedeelte der kerk afgebroken voor eene te bouwen Vischmarkt, welke laatste in 1869 weder is verplaatst naar de Nieuwe-haven bij de Varkenmarkt. De kerk is in 1840 voor een groot gedeelte vernieuwd, en daarop het torentje geplaatst van de in Juli 1839 opgeheven Gemeente der Engelsche Court-kerk; deze kerk stond in de Wijnstraat, waar de boterbeurs is gebouwd, en was in 1656 gesticht.

De Luthersche kerk staat aan de Vriesestraat. In 1304 stond op die plaats „*het blinde luyden Gasthuis*", dat in 1629 voor het grootste gedeelte afgebroken en tot woonhuizen verbouwd is; de kapel was in gebruik bij een kistenmaker. In 1689 werd de kerk aan de Luthersche Gemeente afgestaan; na eenige noodige herstelling en het plaatsen van banken werd zij den 16 Juli 1690 ingewijd en in 1733 van een orgel voorzien. In 1690 is ook de doorgang of straat gemaakt, bekend onder den naam: achter de Luthersche kerk.

De Roomsche kerk staat in de Wijnstraat op de plaats waar in de XVII eeuw de woning stond van de Gebroeders Johan en Cornelis de Witt. Met den bouw werd in 1821 aangevangen en den 13 September 1826 kon de inwijding plaats hebben.

De kerk van de Oud-Roomsche of Bisschoppelijke Clerezij staat aan de Voorstraat. In 1842 en '43 geheel vernieuwd en aan de straatzijde door een plein met hek afgesloten. De banken in de kerk zijn voor een groot gedeelte vervaardigd van mahoniehout.

De Synagoge of Israëlitische kerk staat aan de Varkenmarkt op de plaats van de in 1854 gesloopte vleeschhal.

Schutters Doelen. De St. Joris of voetboogs-Doele, reeds in 1426 genoemd, stond in de Oversloeten steeg (steeg over sloot) 1); boven de poort is de welbekende afbeelding van de St. Joris te paard.

In 1826 is dit gebouw aanzienlijk verbouwd en ingericht tot een Tribunaal; de arrondissements Rechtbank is ook thans nog in dit gebouw gevestigd.

De St. Sebastiaan of Kloveniers-Doele stond in de Doelstraat; de leden gebruikten de handboog.

Sedert een 25 tal jaren is op dit terrein een cellulaire gevangenis gebouwd.

Iedere Doele had zijne stekken of buitenterrein, beplant met iepenboomen, ook wel het reigenbosch genoemd.

Poorten. De stad werd in vroegere eeuwen afgesloten door zeven water- en vijf landpoorten. Onder de waterpoorten is de thans nog bestaande Groothoofdspoort eene der fraaiste.

---

1) Het is te hopen, dat heeren B. en W. den naam van deze straat zullen veranderen in St. Joris-straat, als eene waardige hulde aan deze oude schutters.

In 1618 werd het bovengedeelte vernieuwd en van een koepeldak, bekleed met koper, voorzien; waarop een torentje met klok.

Aan de voorzijde is in Bentheimer steen en relief uitgehouwen, zittende in een Hollandschen tuin, de Dordtsche Stedemaagd, omgeven door de wapens van de verschillende steden, die in den tijd der Graven verplicht waren bij oorlog de banier der stad te volgen.

De zoogenaamde Blaauwpoort dagteekend van 1672.

Van de Spuipoort, gesloopt in 1870, komt eene juiste opmeting voor in de Afbeeldingen van oude bestaande Gebouwen, uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Sedert de voltooiing der Staatsspoorwegen is voor het eiland Dordrecht een nieuw tijdperk ingetreden. Was het in vroeger jaren, vooral in den winter, wekenlang van alle verkeer afgesloten, thans is het aan drie zijden door groote spoorwegbruggen niet alleen met de hoofdsteden van ons vaderland, maar ook met België en Duitschland verbonden, en in het Europeesche spoorwegnet opgenomen.

Laat ons, al is het slechts in grove trekken, deze bruggen, waarop met recht onze spoorweg-ingenieurs trots mogen zijn, meer van nabij beschouwen.

1°. *Brug over de Oude Maas in den spoorweg van Rotterdam naar Breda.* De brug heeft acht openingen met *vier* vaste en *twee* beweegbare overspanningen

waarvan twee openingen ieder	85.—	M.
„ „ „	60.—	„
Eene draaibrug lang	53.64	„
„ „ „	34.78	„
Totale lengte der brug	401.82	M.

De bovenbouw is ingericht voor dubbel spoor.

De spoorbanen liggen met de bovenvlakken op 7,50 M. + A. P. De hoogte van de boogvormige liggers bedraagt in het midden 12.50 M.
aan de einden 2.— „

De werken van den onderbouw (bestek 227) werden aangevangen in Februari 1866 en opgeleverd in Augustus 1869, en die van den bovenbouw (bestek 419) werden in Maart 1870 begonnen, terwijl de beproeving der brug plaats had 21 October 1872.

De kosten hebben bedragen:

voor den onderbouw	*f* 927.114.—
„ „ boven „	„ 648.017.—
Totaal	*f* 1.575.131.—

of per M.: *f* 3920.—

2°. *Brug over het Hollandsch Diep bij den Moerdijk.* Het Hollandsch Diep, dat een deel uitmaakt van de grensscheiding tusschen de provinciën Zuid-Holland en Noord-Brabant, is een zee-arm, waarin het water zeer onstuimig kan zijn.

Aan de oostzijde van de brug staat dit water in onmiddellijke verbinding met de watervlakte de Biesbosch, ontstaan in den nacht van den 19 November 1421, door de zoogenoemde St. Elisabeth's vloed, waarbij 72 dorpen werden verzwolgen.

Aan de brug is eene lengte gegeven moeten worden die haar, in dit opzicht, als een der merkwaardigste maakt onder de Europeesche spoorwegbruggen.

Zij telt namelijk veertien openingen,

elk wijd	100.—	M.
afstand van de 13 pijlers midden op midden	105.—	„
Totale lengte der brug	1469.30	„

De bovenbouw is ingericht voor enkel spoor.

De spoorbaan ligt waterpas en met het bovenvlak ter hoogte van 6,89 M. + A. P. De hoogte van de boogvormige liggers bedraagt in het midden 12.41 M.
aan de einden 6.28 „

De pijlers I, II en III zijn gebouwd met behulp van luchtdruk op eene diepte van 22 M., en 18 M. onder A. P.

De werken van den onderbouw (bestek 332 en 411) waren den 1^en^ September 1871 afgeloopen, en die van den bovenbouw (bestek 367) werden in Januari 1869 begonnen en waren den 27 December 1871 geheel voltooid.

De kosten hebben bedragen:

voor den onderbouw	*f* 2.407.339,—
„ „ boven „	„ 1.470.767.—
Totaal	*f* 3.878.106.—

of per M.: *f* 2639.—

3°. *Brug over de Merwede bij Baanhoek.* De brug heeft zes openingen, waarvan twee elk wijd 104.75 M.

heeft zes openingen, waarvan twee elk wijd	104.75	M.
een „ „	64.41	„
en drie „ „	55.—	„
Totale lengte der brug	477.29	„

De bovenbouw is ingericht voor enkel spoor.

De spoorbaan ligt bij de twee groote overspanningen waterpas, met het bovenvlak op 14,31 M. + A. P. De hoogte van de boogvormige liggers van de twee grootste overspanningen bedraagt
in het midden 13.47 M.
aan de einden 6.92 „

De werken voor den onderbouw (bestek 750) waren den 29 September 1882 voltooid; die van den bovenbouw (bestek 852) werden den 2 Augustus 1882 aanbesteed, en waren in Juni 1885 geheel voltooid, daar de beproeving den 28 Mei van dat jaar had plaats gevonden.

De kosten hebben bedragen:

voor den onderbouw	*f* 905.887.—
„ „ boven „	„ 699.000.—
Totaal	*f* 1.604.887.—

of per M.: *f* 3362.—

De totale kosten van de *drie spoorwegbruggen*, die het eiland Dordrecht met den vasten wal verbinden, hebben bedragen: *f* 7.058.178.—

Rotterdam, 24 April '92. NYENHUIS.

Aanvullingen op het 1e gedeelte (zie Weekblad van 16 April pag. 95 en 96.)

Stadhuis. De Charterkist, tot berging van belangrijke charters en privilegiën, is voor de Tentoonstelling van *Vak en Kunst* door de Gemeente afgestaan (zie hoofdstuk III n° 446 van den Catalogus).

Groote kerk. In een verslag van N. R. C. wordt als bouwmeester genoemd Pieter de Groot.

Het orgel is in 1671 vervaardigd door Nic. van Hage te Antwerpen.

De beeldhouwer, die de *uit negen stukken* gehouwen marmeren predikstoel vervaardigd heeft, is Asmus Frauen, naar eene teekening van Jan Havenaer; den 31 Oct. 1756 is de stoel door Ds. Adriaen Verster plechtig ingewijd. — De koorbanken, in renaissance stijl uitgevoerd, heeft de beeldhouwer »Terwen" in eene schoone harmonie gebracht met het Gothisch karakter der kerk; de banken zijn in vakken verdeeld, en van een overstekende kap voorzien, zooals te Haarlem, en meer andere steden. In de architectonische vormen en versieringen openbaart zich de renaissance in rijkdom van vormen. De banken zijn voorzien van opslaande zittingen, waarvan het ondervlak met snijwerk is versierd, zoo ook de paneelen en friezen; veel daarvan ging in den loop der tijden verloren, maar veel is bewaard gebleven, dat van het genie van den beeldhouwer getuigt. Men vindt er mythologische

tafereelen en de voor friesversieringen onmisbare optochten; maar men ziet er ook voorvallen uit het dagelijksch leven van het volk op straat. Deze staan te midden van bijbelsche voorstellingen, of heiligenbeelden. Hier ziet men een paar vechtende straatjongens, daar het offer van den profeet Elisa; iemand die eene koe melkt, naast Delila die de haren van Simson afknipt; jongens op stokpaardjes, in de nabijheid van symbolen der Evangelisten; ook spreekwoorden komen hier voor: de eene gek kruit de andere, paarlen voor de zwijnen werpen, enz. Op de zijschotten komen bijbelsche voorstellingen voor; de droom van Abraham de Jacobs-ladder, Mozes, Daniël in den Leeuwenkuil, Abrahams offer; en op de rugvlakken, ziet men triomftochten, »de Zegepraal van Christus", beginnende met Adam en Eva tot aan den Zaligmaker in beelden voorgesteld; men ziet Noach, Mozes, Jonas, de profeten en apostelen; de dood en de duivel, zijn aan den zegenwagen van Christus bevestigd, die door Geloof, Hoop en Liefde getrokken wordt; vele heiligen volgen hem, als de geloofsgetuigen der toekomst.

Aan de overzijde vindt men den triomftocht van Karel de V; de Keizer, gevolgd door rijksgrooten en omringd van symbolische voorstellingen der onverschrokkenheid, van het vertrouwen, van de rede, van de gematigdheid en de rechtvaardigheid, zit op zijnen wagentroon met den rijksappel aan zijne voeten, en in de handen, scepter en lauwerkrans; verderop volgen verschillende tafereelen uit de Romeinsche geschiedenis. Als het waar is, »dat de Kunst de twaalfde apostel is", dan mogen wij zeggen, dat »Terwen" dien apostel uitmuntend heeft weten te vertolken.

En dit alles is voorgesteld met zooveel zin voor het werkelijk leven, met zooveel fijn gevoel, en met eene volmaakte zegepraal over de technische bezwaren, dat men zich afvraagt, hoe het mogelijk is, dat volgende geslachten in de 18e en in het begin van deze eeuw, niet meer eerbied hebben gevoeld voor dit schoone werk.

Het gouden avondmaal-servies (zoo als wij reeds vroeger zagen), geschonken door den heer »Diodati," is vervaardigd door Dirk Wor naar een ontwerp van Aert Schouman, en de gouden schenkkan en het doopbekker doorden Apotheker Coddæus, in 1744 overleden. Het geheel is in zwaar goud, rijk versierd met gedreven rocaille motieven. Wat de waarde betreft, men kan deze eenigzins bij schatting bepalen.

De groote schotel alleen weegt 4,5 Kilogr., en het geheel servies p. m. 20 Kilogr.

Als eene curiositeit van meergenoemde Tentoonstelling moeten wij nog mede deelen (dat meer voor de dames), de nuttige handwerken betreffende:

Onder groep VI, Kunst toegepast op stoffen voor kleeding en huisselijk gebruik, is n° 514. door Mejuffrouw »Zoethout" ingezonden; het is eene Oud Holl. mansslaapmutst, met den navolgenden *ingebreiden wensch*:

»Dit geschenk voor U gebreidt,
»Zij deez' eersten nacht gewijd.
»Lang moog het Uw schedel dekken
»En tot mijn gedachtenis strekken,
»Zoo worde het tot grijze dagen
»Naar mijn wensch, door U gedragen.

Dat in de stad, waar vader Cats Raadspensionaris was, zulke dichterlijke bruiden gevonden werden, is dunkt ons zeer natuurlijk.

Erratum. Op pagina 96, zie n° 16 van dit Weekblad, 2e kolom, staat: »de wit-marmeren uit een stuk" *moet zijn*: uit negen stukken.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN, 22 April 1892. Na lezing en goedkeuring der notulen, kwam aan de orde het rapport van het bestuur de Afdeeling voor een te stichten kunstnijverheidsmuseum. Na enkele wijzigingen werd dit rapport goedgekeurd, en besloten circulaires te laten drukken en te verspreiden. Pogingen zullen worden aangewend om de noodige subsidiën te verkrijgen.

Besprekingen over een gezelschapsreis door de leden der Afdeeling den 27 en 28 Mei a. s. naar Amsterdam, werd verdaagd tot eene buitengewone vergadering in Mei.

De heer J. A. Huizinga stelde een nieuw soort behangsel ter bezichtiging dat geweven is uit hennep, daarna geplet en waarop verschillende dessins zijn aangebracht. Dit behangsel heeft bij het papieren behangsel dit voor, dat men op muren die behangen moeten worden geen linnen of misdruk behoeft te gebruiken. De prijs van dit behangsel, Duitsch fabriekaat, komt ongeveer op *f* 2 de M^2.

Voor kunstbeschouwing waren door den heer Ekamp ter bezichtiging gesteld, Raguenet, materiaux et documents d'architecture et de sculpture, en door den heer Alons het tijdschrift Arti et Industriæ.

Nadat de leden dank werden gebracht voor de medewerking gedurende de wintermaanden aan de Afdeeling verleend, sloot de Voorzitter deze April-vergadering.

BERICHTEN.

Door de heeren H. van Delden, Jurriaan Kok, J. H. A. Mialaret, G. Brouwer Jr. en P. der Rieu Fzn. te 's Hage, is aldaar opgericht de Afdeeling Architectuur der Vereeniging »Haagsche Kunstkring." De aanneming van leden geschiedt alleen bij uitnoodiging.

In den wedstijd voor een standbeeld, voor wijlen den heer J. H. Brand, president van den Oranje-Vrijstaat, waaraan door vele Engelsche, Belgische en Nederlandsche beeldhouwers en bouwkundigen werd deelgenomen, is door de commissie van beoordeeling de premie van *f* 1200 aan het ontwerp van den heer J. W. Best Jr., beeldhouwer te Amsterdam, toegekend. De vervaardiging van het monument werd mede den heer Best opgedragen.

De Gemeente-architekt van Amsterdam bezoekt in gezelschap van den heer Mr. N. de Roever, stedelijk archivaris aldaar, eenige buitenlandsche Musea, met het oog op de aanstaande stichting van het museum voor moderne kunst, op het terrein achter het Rijks-Museum.

Het proefstation voor bouwmaterialen van de heeren Koning en Bienfait te Amsterdam, is onlangs belangrijk vergroot geworden, ten einde nu ook proeven te kunnen nemen omtrent bepaling van weerstand van materialen tegen trek- en buigkracht.

Daartoe is eene machine van 25.000 K.G. maximum vermogen in werking gesteld, uit de bekende fabriek der Elsässische Machinenbau Gesellschaft te Gravenstaden, een werktuig van het nieuwste type, tevens voorzien van eene automatische diagram-inrichting. De prijzen, voor het nemen der proeven te berekenen, zijn billijk gesteld.

Een gelukkige gedachten is uit de tentoonstelling van »Vak en Kunst" te Dordrecht voortgevloeid.

Nog vóór de sluiting is eene circulaire gericht aan de inzenders der rijke afdeeling »oude kunst" en »historie van Dordrecht", met verzoek om toe te treden tot een op te richten historische vereeniging, die zich ten doel stelt het stichten van een museum waar de historische voorwerpen bewaard en behouden kunnen worden.

Waar zoo velen in de geschiedenis hunner stad een groot belang stellen, mag men niet twijfelen aan het spoedig tot stand komen van een zeer belangrijk museum.

Afloop van Aanbestedingen.

'S HAGE, 20 April. Het bouwen van een gesticht met kapel, voor verwaarloosde kinderen, onder beheer van den architekt Nic. Molenaar:
Hoogste inschrijver:
W. P. Teeuwisse te 's Hage . . . . . *f* 144.400
Laagste inschrijver:
H. R. Hendriks te Os . . . . „ 108.580

VLAARDINGEN, 21 April. Het maken van een geheel nieuw weeshuis, onder beheer van den architekt Joh. van den Berg Dz.:
Hoogste inschrijver:
W. D. Teeuwisse te 's Hage . . . . . *f* 48.020
Laagste inschrijver:
H. Manneke te Vlaardingen . . . . . . „ 34.870

AMSTERDAM, 21 April. Het bouwen van een woonhuis en fabrieksgebouw te N.-Amstel, onder beheer van den bouwk. J. G. de Haart, aldaar.
Hoogste inschrijver:
F. Luijten te Amsterdam . . . . *f* 26.200
Laagste inschrijver:
H. de Haan te Amsterdam . . . . . . „ 17.600

AMSTERDAM, 21 April. Het maken van een heerenhuis met bovenhuis aan den Singel 392—394 en Heerengracht n. 351 te Amsterdam, onder beheer van de architecten W. Wilkens en G. van Arkel.
Hoogste inschrijver:
D. Oosterink . . . . *f* 21.500
Laagste inschrijver:
G. v. d. Koolwijk. . . . . „ 16.126
Beiden te Amsterdam.

AMSTERDAM, 26 April. Het R. C. Parochiaal Kerkbestuur van den H. Willebrordus buiten de Vesten te Amsterdam. Het maken van een ijzeren afsluithek om het terrein der Kerk van den H. Willebrordus, volgens ontwerp van den architekt, civiel-ingenieur Joseph Th. J. Cuypers:
G. Buitendijk te Leiden . . . . *f* 2999
Jos. Meijers Rietjens te Roermond. . „ 2995

H. J. Siemons te Arnhem . . . . . . *f* 2844
P. H. Herman te Utrecht. . . . . . . „ 2470
G. J. Vincent & C°. te Schiedam . . „ 2429.60
L. E. Duport te Amsterdam . . . . . „ 2390
J. Kroon Jr. te Zaandam . . . . „ 2350
J. T. van Vuuren te Amsterdam . . . „ 2239.55
T. Vernimme te Utrecht . . . . „ 2070
H. Groeniers te Stadskanaal . . . . . „ 1895
Böckman en Hildering te Hoorn. . . „ 1729
J. A. Schmitz te Amsterdam . . . . . „ 1499

Voor het maken der fundeering van het hek der genoemde kerk:
C. J. Maks te Amsterdam. . . . . . *f* 4540
Fr. Raaymakers te Nieuwer-Amstel . „ 4336
J. H. van Groenendael te Amsterdam . „ 4248
J. P. Cornelissen te idem . . . . . . „ 3991
Ph. Kriekaart te idem . . . . „ 3900

LEIDEN, 27 April. Het bouwen van eene nieuwe Ambachtsschol te Leiden:
W. A. G. Jansen te Utrecht . . . . . *f* 47.400
G. D. J. Beuling en P. J. Hartevelt te Leiden . . . . „ 46.100
N. A. Zekveld te Zoeterwoude . . . . „ 45.900
J v. d. Kamp, J. J. Planjer en S. van Leeuwen te Leiden . . . . „ 45.596
C. P. Hoogeveen te idem . . . . „ 44.800
J. B. Hoogeveen te idem . . . . „ 44.600
P. J. Christiaanse te idem . . . . . . „ 44.270
J. Botermans te idem . . . . „ 42.000
J. Matthijs te 's Gravenhage . . . . . „ 41.400
H. Smittenaar te Leiden en A Smittenaar te Leiderdorp . . . . „ 41.300
A. van 't Riet te Leiden . . . . „ 41.289
H. J. Sloots te idem . . . . „ 40.990
F. Roest te 's Gravenhage . . . . . . *f* 40.900
Alb. Leeuwens te Reeuwijk . . . . . „ 40.200
A. P. P. Boef te Rotterdam . . . . . „ 38.269
H. D. F. Meijer te Leiden. . . . . . . „ 33.600

LEIDEN, 28 April. Het bouwen van een Heerenhuis voor den notaris J. C. Spruyt te Alfen a/d Rijn, architekt de heer H. J. Jesse:
J. Rutgers te Aarlanderveen . . . . . *f* 30.275
L. Gesman te Oudshoorn. . . . . „ 29.999
J. Vlasman te Alfen a/d Rijn . . . . . „ 29.200
Jb. v. Lokhorst te idem . . . . „ 28.970
P. v. d. Lijn te Aarlanderveen . . . . „ 28.770
H. Vermeer te Utrecht. . . . . „ 28.400
G. v. d. Wal te Oudshoorn . . . . . . „ 26.000
gegund.

NAMEN DER INZENDERS
OP DE
PERMANENTE TENTOONSTELLING
in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
MARNIXSTRAAT 402, AMSTERDAM.

The Neuchatel Asphalte Company limited, LONDON. Agentschappen *Amsterdam, Berlijn, Neuchatel, New-York, Pest, Weenen.* Gecomprimeerde Asphalt voor wegen, trottoirs en dorschvloeren, skating rinks, moutvloeren, kelders, kolf- en kegelbanen, winkelen magazijnvloeren, gangen, veranda's, brug- en dakbedekkingen, betonfundeeringen, stallen, enz. Asphalt speciaal ter weering van vochtige muren. Asphalt vilt voor fundeering en dakbedekkingen. Kantoor: Passage Wijnand Fockink, Kamer N°. 9, Amsterdam.

Becker & Buddingh, *Arnhem*, Koninklijke fabriek van meet- en weegwerktuigen.

van den Berg & C°., *Amsterdam*, Wenhamlampen, enz., verwarmingstoestellen, water-closets.

Ant. N. Bouvy, *Amsterdam*, Marmerglas.

A. E. Braat, *Rotterdam & Amsterdam*, Portland-cement, merk Josson en C°., zuiver gemalen 1e soort Andernachsche tras uit de groeven van Herfeld, zinken ornamenten, enz. enz.

F. W. Braat, *Delft*, Zinkwerken, zinken jalousie kappen (nieuw), kunst-smeedwerk, loodwerken, enz.

Gust. Briegleb, *Amsterdam*, Carbolineum Avenarius, Ripolin.

Guillam van den Broeke, *Rhijnhoven a/d. Vaartschen Rijn bij Utrecht*, Stoom steen- en pannenfabriek.

G. & J. Cool, *Amsterdam*, Fabrikanten van marmeren schoorsteenmantels en grafmonumenten, groote magazijnen Bloemgracht 77: Rotterdam: Nieuwland 1 Vasteland; Nijmegen: van Berchemstraat 20, waaraan verbonden steenhouwerij. Fabriek te Sneek. Bekroond o. a. te Parijs, Philadelphia en Amsterdam.

Dericks & Geldens, *Druten bij Nijmegen*, Schoorsteentegels, verglaasde gevel-tegels, dakpannen, enz.

C. I. Eckhart, *Rotterdam*, Meubelen met houtsnijwerk, kamerbetimmeringen, decoratief schilderwerk, carton-pierre versieringen, enz.

Eitje & C°., *Amsterdam*, Metalen, verzinkt ijzeren pijpbeugels (verbeterd systeem).

Ferd. Engers, *Amsterdam*, Silezich en Zweedsch graniet. Obernkirchener zandsteen, tufsteen, Engelsche badkuipen, water-closets, daklinnen, enz.

Figee & de Kruyff, *Amsterdam*, Inlandsch tectorium, Galvanotectorium.

G. Greve, *Utrecht*, Hollandsch loodwit.

A. D. Hamburger, *Utrecht*, Nederlandsche lood- en zinkpletterij Buizen van tin, van lood met tinnen binnenmantel, doorboord. zink, zinken paneelen voor ventilatie, zinken leien, enz.

Jan Hamer & C°., *Amsterdam*, Ventilators (systeem „Boyle" en „Wing"). Boyle's schoorsteenkappen. Hydraulische-, stoom-, gas- en handliften. Carré's luchtdruk-waterreservoirs, waterleidingen in gebouwen. Engelsch beschilderd-, gebrand- en cathedraalglas.

G H Heinen, *Amsterdam*, Decoratieschilder.

Joh. van Hoof, *Tilburg*, Stoelen met geperforeerde fineerzittingen, trambanken, enz. Eenige fabriek in Nederland.

J. van Hulst, *Harlingen*, Beschilderde muurtegels, machinale geele versieringssteen en gewone handvorm geele steen, alsmede gekleurd verglaasde en ornamentsteenen, verglaasde en onverglaasde vloertegels en dakpannen enz.

D. S. M. Kalker, *Amsterdam*, Stalinrichtingen, kachels, enz.

Kessel & Röhl, *Berlijn*, Zweedsch graniet.
Agent: J. H. P. Janse Jzn. Amsterdam.

Th. A. de Koster, *Amsterdam*, Badinrichtingen.

Gebrs. Koch, *Amsterdam*, Ornamenten in carton-pierre.

B. Lesger, *Amsterdam*, Hollandsch aardewerk en tegels.

F. A. van der Linden, *Dordrecht*, Timmerwerk, gegalvaniseerd ijzer voor bekleeding en dakbedekking.

De Lint & Co., *Rotterdam*, Wand- en vloertegels van Minton, Hollins & Co., Villeroy & Boch, Boch frères, Fr. Pabst, enz.

Fr. van de Loo Sr., *Dieren*, Nageperste Waalsteen, gevel- sieren profielsteen.

A. & O. Mack, *Ludwigsburg*, Mack's gipsplanken en holle gipsplanken.

Gebrs. van Malsen, *'s Gravenhage*, Machinale timmerwerken, parketvloeren, intarsia, houtsnijwerk, ornamentwerk in carton-pierre, schoolbanken, enz.

D. C. Molenkamp Jr., *Amsterdam*, IJzerwaren, sloten, krukken, espagnoletten, enz.

J. W. Molijn, *Gouda*, Rietplanken (systeem Giraudi).

Nederlandsche Kunstglasfabriek, *Amsterdam*. Gebrand glas in lood.

Peck & Co., *Amsterdam*, Badinrichtingen, metaalwaren, waterclosets, waterafvoerbuizen, toestellen voor elect. geleidingen, luchtdruk geleidingen enz.

Proefstation voor Bouwmaterialen, van de firma Koning en Bienfait, *Amsterdam*.

Gebr. Ravesteijn, op *Westraven bij Utrecht*, Beschilderde muurtegels.

J. L. Schouten, *Delft*, Geschilderd-gebrand glas.

J. A. Smits, Haeuslers houtcement dakbedekking.

E. Stanino, *Amsterdam*, Atelier voor gebrand kunstglas en loodverglazing.

Sijbrand Tjallingii, *Harlingen*, Muurtegels.

G. J. Vincent & C°., *Schiedam*, Kunst-smeedwerk.

Technisch-bureau de Voogt, *Amsterdam*, Tectorium, Serviesch marmer.

J. H. de Vries, *Groningen*, Pierre-Ornée.

J. v. B. Waalkes, *Aarlanderveen bij Alphen*. Tras, inlandsch gemalen van tufsteen uit de groeven van Plaidt bij Andernach. IJsselsteen, uit de fabriek van J. van 't Hoff Stolk, te Ouderkerk a. d. IJssel.

Wautier & Faro, *Rotterdam*, Verglaasde tegels. Geperforeerde gips-platen voor binnenmuren.

A. van Wylick, *Brussel*, Harde-, half harde- en zachte Morleysteen.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8834

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen,Ieksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 8835

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eeredipioma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8837

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condítiën.

WEGNER & MOTTU
Rokin 138.

8838

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:

PRIJS-NOTA

DER

HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld

1—50 Exemplaren . . . . *f* 2.50
100 „ . . . . „ 4.—

Per stuk (zonder naam of firma) 10 cents.

Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

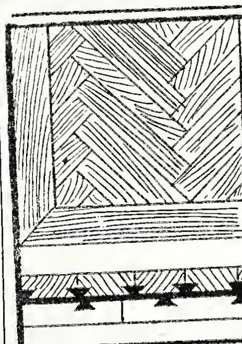
MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8839

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Gebrs v. MALSEN

STOOMTIMMERFABRIEK den HAAG

PARKETVLOEREN.

vochtwerende en Luxevloeren.

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 8841

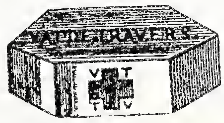
Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz. Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen. Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK
TE
AMSTERDAM
Beltweg No. 3.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT
VAN
VAL DE TRAVERS
ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.,

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 8842

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 9 en 10. *Amsterdam.*

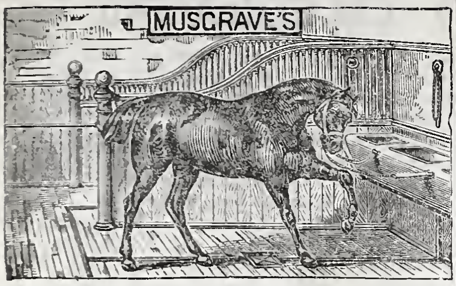
DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 8824

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon No. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8825 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door Asphalteurs.

8826 Stein & Takken

Asphaltfabriek, Utrecht.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, Amsterdam, 8828

— Prins Hendrikkade 14. —

MECHANISCH EN CHEMISCH ONDERZOEK VAN METALEN.

Bepaling der breekkracht, weerstand tegen doorbuiging van profielijzer en staafijzer, rails enz. — Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

CENTRALE VERWARMINGS-TOESTELLEN

8829

in Huizen, Kantoren, Kerken, Scholen, Hospitalen enz., zijn werkelijk een bron van genot, ***onder voorbehoud*** dat ze practisch zijn aangebracht.

Deze toestellen verbruiken bij weinig contrôle de minste brandstof, terwijl zij bijna geen ruimte innemen in vergelijking van Hoog- en Laagdruktoestellen, welke verre achter staan in goede eigenschappen bij de eenvoudige ***WARM-WATERTOESTELLEN onder den gewonen druk der dampkring.***

Deugdelijke bewijzen hieromtrent worden op aanvrage gaarne verstrekt.

Th. A. DE KOSTER, *Fabriekant.*

AMSTERDAM.

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM.

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

CARRÉ's Luchtdruk Waterreservoirs,

voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van den hoogwater reservoirs.

MILDÉ's MICRO-TELEPHONEN.

CHUBB's Patent Deuren en Hekken

voor Brandkelders en Kluizen.

WOOD'S STALINRICHTINGEN.

GARVEN'S WEEGWERKTUIGEN

voor verschillende industriën en doeleinden geëigend.

Werktuigen voor verbeterde Boter- en Kaasbereidingen.

Vraag geïllustreerde Catalogi en Referentie-lijsten. 8830

PORTLAND-CEMENT-FABRIK vormals LUDW. ROTH. PORTLAND CEMENT. KARLSTADT AM MAIN.

PORTLAND CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 ko. en in zakken van 50 ko. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,

Contractanten der Gemeente Rotterdam, dienst 1892.

tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,

PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH.
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden.
8827

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam. 8833

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

7 MEI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

Dit nummer bestaat uit 10 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Beschermvrouw H. M. DE KONINGIN-REGENTES.

NATIONAAL CONGRES VOOR BOUWKUNST,

TE HOUDEN BIJ GELEGENHEID VAN DE VIERING

VAN HET

VIJFTIG-JARIG BESTAAN

DER

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

27 en 28 Mei 1892, te AMSTERDAM.

PROGRAMMA.

Vrijdag 27 Mei 1892.

Des morgens 11 uur, in het „Maison Stroucken", Marnixstraat n°. 400.

Opening van de feestviering door den Voorzitter, den heer C. MUYSKEN.

Opening van het Congres, door den Eere-Voorzitter, Z.Exc. Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, Minister van Binnenlandsche Zaken.

Feestrede, ter herdenking van het 50-jarig bestaan der MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, uit te spreken door Prof. Dr. A. PIERSON, Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam.

De Leden van de Maatschappij en die van het Congres hebben ieder met éene Dame vrijen toegang.

Sectievergaderingen, des namiddags ten 2 uur.

Sectie I, **KUNST,** in het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402.

Sectie II, **CONSTRUCTIE,** in het Maison Stroucken, Marnixstraat 400.

Sectie III, **SOCIALE VRAAGPUNTEN,** in het Maison Stroucken, Marnixstraat 400.

Ten 6 uur, gemeenschappelijke maaltijd van de leden van het Congres.

Zaterdag 28 Mei 1892.

Sectievergaderingen, des morgens ten 10 uur in de lokalen als boven.

Algemeene vergadering van het Congres, in het Maison Stroucken, des namiddags ten 1½ uur.

Verslag van het in de Sectiën behandelde.

Voordrachten van de heeren:

C. Muysken, „De bouwkunst en de bouwmeesters van de 19e eeuw."

J. W. C. Tellegen, „Overheidsplicht en gezondheidstoestanden in steden."

F. H. van Malsen, „Arbeidsraden, scheidsgerichten".

Van 4 tot 5⅓ uur, gemeenschappelijk bezoek aan de ***Tentoonstelling van Bouwkunst,*** en aan de in het Paleis voor Volksvlijt te houden ***Tentoonstelling van Werkstukken,*** ingezonden in den Wedstrijd voor Handwerkslieden en Leerlingen uit Amsterdam en omliggende Gemeenten.

Des avonds ten 6 uur, Gemeenschappelijke maaltijd van de Leden der Maatschappij, in het Maison Stroucken, tegen *f 3.—* de persoon, zonder wijn. Leden van het Congres kunnen door leden der Maatschappij geïntroduceerd worden.

Des avonds ten 9 uur, **Feestavond**, aangeboden aan de Leden der Maatschappij in het Maison Stroucken. De Leden van het Congres kunnen door leden der Maatschappij op dezen Feestavond geïntroduceerd worden. Kaarten daartoe zullen bij het Bestuur der Maatschappij verkrijgbaar worden gesteld.

Mededeelingen van algemeenen aard.

Over de voordrachten in de Algemeene Vergadering is geen debat toegelaten.

Ieder inleider van een onderwerp in eene sectie zal gedurende twintig minuten het woord mogen voeren; zij die na hem over hetzelfde onderwerp debat voeren, hoogstens tien minuten. Voor inleiding, en debat daarover, wordt in het algemeen één uur beschikbaar gesteld.

De voordrachten in de sectiën worden in het algemeen in de aangegeven volgorde gehouden; evenwel behouden de Voorzitters zich het recht voor hierin wijziging te brengen.

Kaarten voor het Congres, à *f 5.—*, ook voor hen die vroeger als lid zijn ingeschreven, maar door afwezigheid bij aanbieding der kaart deze niet ontvingen, zijn tot op de dagen van het Congres te verkrijgen in het Bureau der MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, Marnixstraat 402, te Amsterdam, van des morgens 10, tot des namiddags 4 uur.

Uitsluitend voor de Leden der Maatschappij en van het Congres, die op den dag vóór het Congres, des Donderdags 26 Mei, reeds te Amsterdam vertoeven, heeft de heer Krasnapolsky, Warmoesstraat, de bovenzaal beschikbaar gesteld, des avonds van 8 tot 1 uur.

Ie Sectie: KUNST.

Vergaderlokaal: Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

BUREAU:

de Heeren:	Prof. E. Gugel,	*Voorzitter.*
	J. R. de Kruyff,	*Onder-Voorzitter.*
	F. J. Nieuwenhuis,	„ „
	H. P. Berlage Nzn.,	*Secretaris.*
	Henri Evers,	„
	J. J. van Nieukerken,	„

Aangekondigde voordrachten:

Vrijdag 27 Mei.

de Heeren: Jhr. H. C. J. M. van Nispen tot Sevenaer: „Het ideaal der kunst, met betrekking tot de maatschappelijke orde".

J. R. de Kruyff: „Het verband tusschen bouwkunst en kunstnijverheid, en de meest gewenschte betrekking tusschen hare wederzijdsche beoefenaars".

Conclusiën:

1. De bouwmeester van een woning zij tevens de raadgever bij hare volledige inrichting tot een gezellig verblijf, maar is geenszins de man om al het huisraad te détailleeren.

Het meubelen-in-stijl, tot in bizonderheden overgelaten aan den teekenaar-architekt, is niet bevorderlijk aan de gezonde ontwikkeling van het kunstambacht.

2. Het niet in-stijl-meubelen, mits onder beschaafde leiding, kan toch een harmonisch geheel vormen.

Maar in den toestand van overgang waarin bouw- en versieringskunst verkeeren, is het advies van den bouwmeester een waarborg die tegen grove afdwaling behoedt.

F. M. L. Kerkhoff: „De invloed der ijzer-constructie op de hedendaagsche bouwkunst."

G. E. V. L. van Zuylen: „De artistieke eigendom".

Conclusie:

Evenzeer als aan een octrooiwet, bestaat er in ons land ook behoefte aan eene wet tot bescherming van den artistieken eigendom.

Het verdient aanbeveling voor allen die in deze zaak belangstellen, om zich aan te sluiten bij hen, die eene internationale bescherming, ook van den artistieken eigendom, op het oog hebben.

Zaterdag 28 Mei.

H. P. Berlage Nz.: „Is het schoone in de kunst ideaal of reëel, subjectief of objectief?"

Conclusie:

Het schoone in de kunst is subjectief.

A. A. Vorsterman van Oyen: „De heraldiek in de Nederlandsche bouwkunst".

Conclusie:

Het is wenschelijk, dat bij het aanbrengen van wapens in de bouwkunst, meer naar zuivere heraldieke modellen gewerkt worde.

Jurriaan Kok: „Het uitschrijven van prijsvragen door openbare besturen".

Conclusie:

In het belang van de ontwikkeling der kunst is het een dringende eisch des tijds, dat voor de uitvoering van belangrijke bouwwerken door den Staat, de Provincie of Gemeentebesturen, openbare of besloten wedstrijden worden uitgeschreven.

IIe Sectie: CONSTRUCTIE.

Vergaderzaal: „Maison Stroucken" (kleine zaal, gelegen aan de Leidsche Kade).

BUREAU:

de Heeren:	Dr. P. J. H. Cuypers,	*Voorzitter.*
	A. A. Bekaar,	*Onder-Voorzitter.*
	D. E. C. Knuttel,	„ „
	H. H. Kramer,	*Secretaris.*
	P. van der Weiden,	„

Aangekondigde Voordrachten:

Vrijdag 27 Mei,

de Heeren: N. M. Koning: „De Resultaten en het nut van het onderzoek van bouwmaterialen".

Conclusiën:

1. Het onderzoek van bouwmaterialen is noodzakelijk en het werken met onderzocht materiaal mogelijk, zelfs bij kleinere werken.

2. Het onderzoek kan alleen afdoende geschieden door daarmede vertrouwde personen en met volledige hulpmiddelen.

3. In de meeste gevallen kan daarom alleen op daarvoor goed ingerichte proefstations de keuring afdoende geschieden.

4. Contrôle-proeven kunnen in sommige gevallen op de werken genomen worden.

5. Het resultaat van het algemeen worden van het onderzoek van bouwmaterialen is, dat de inférieure kwaliteiten minder zullen worden aangeboden en de zekerheid van bouwconstructies meer gewaarborgd is.

J. W. C. Tellegen: „Keuring van bouwmaterialen in verband met het onderwijs aan de Polytechnische school."

Conclusiën:

1. De Staat dient een proefstation voor bouwmaterialen op te richten en in stand te houden.

2. Het proefstation dient de proefnemingen te verrichten, benoodigd voor de uitvoering van Rijkswerken en de leveringen aan het Rijk. Voorts dient het zich te belasten met het verrichten van onderzoekingen ten behoeve van andere besturen en particulieren.

3. Het proefstation moet gevestigd worden te Delft en verbonden worden aan de Polytechnische School. Het moet mede dienstbaar gemaakt worden aan de opleiding van artillerie- en genie-officieren, en van opzichters.

4. De inkomsten van het proefstation moeten gestort worden in 's Rijks kas.

Joseph Th. J. Cuypers: „Een algemeen woord over constructie in de bouwkunst".

Conclusiën:

1. Het is wenschelijk de grondbeginselen van ijzerconstructies, in eenvoudige termen geformuleerd, te verspreiden onder alle bouwkundigen, en vooral te brengen onder het bereik van opzichters, die niet in de gelegenheid zijn geweest een uitgebreid onderwijs te volgen.

2. De studie der ijzerconstructies moet een gunstige terugwerking oefenen op het goede inzicht in samenstellingen van hout en van steen.

3. Samengestelde ijzerconstructies mogen alleen tot steun dienen van zeer veerkrachtige bouwdeelen.

4. Cement-ijzer (systeem Monier) biedt niet alleen als wand en zolder gebezigd, maar ook als dragend bouwdeel groote voordeelen aan.

M. Sijmons: „Stoomverwarming — in het algemeen die door middel van lage druk — verdient behoudens in grootere vrijstaande gebouwen, zooals voornamelijk kerkgebouwen, de voorkeur boven elk ander stelsel".

Conclusiën:

Het is aanbevelenswaardig de stoomkachels zooveel mogelijk in de te verwarmen ruimten te plaatsen.

De verwarming mag niet door uitstraling maar door buitenlucht, welke langs stoomkachels strijkt, worden verkregen.

Ter wille van eene eenigszins regelmatige luchtverwisseling moet de afvoer van de bedorven lucht in verhouding worden gebracht tot de noodige hoeveelheid verwarmde buitenlucht, waarvan de warmtegraad in overeenstemming met de buitenlucht moet kunnen worden geregeld.

Zaterdag 28 Mei.

De Heeren: D. E. C. Knuttel: „Het onderwijs in de hygiëne aan architekten."

Conclusie:

Waar de voldoening aan de eischen der hygiëne veelal voor een groot deel afhangt van den technicus, speciaal van den architekt, behoort bij diens opleiding aan deze tak van wetenschap een plaats te worden gegeven.

G. E. V. L. van Zuylen: „De toepassing der hygiëne bij den bouw van goedkoope woonhuizen".

Conclusie:

Zoowel bij den bouw van nieuwe goedkoope woonhuizen als bij het verbeteren van reeds bestaande, moet eene wijze toepassing der wetten van de gezondheidsleer op den voorgrond staan.

Het hoofddoel moet echter steeds blijven om te bouwen en te verbeteren voor een minimum geld, en zuinigheid in alle opzichten mag dus niet worden uit het oog verloren.

Ook schoonheidszin en daaruit voortvloeiende gepaste versiering zijn natuurlijk zelfs bij den eenvoudigsten bouw niet uitgesloten, doch in gevallen waar financiëele ondernemingen het toegeven aan alle eischen te samen zouden in den weg staan, dáár moet het schoone en artistieke wijken voor het nuttige en hygiënisch doelmatige.

J. F. Klinkhamer: „De belangrijkheid van kleine onderdeelen van het woonhuis, met het oog op de hygiëne".

Conclusie:

Het is zeer wenschelijk: 1°. dat men meer dan tot dusverre over het algemeen geschiedt, de aandacht vestige op de „huisleidingen";

2°. dat het maken van grondgewelven tot afsluiting van de grondlucht onder alle niet onderkelderde ruimten verplichtend worde gesteld.

Voorlezing van een aangeboden mededeeling van den heer G. J. MORRE, „over de wijze van het geven van onderwijs in constructie der onderdeelen van gebouwen bij classicaal onderwijs".

IIIe Sectie: SOCIALE VRAAGPUNTEN.

Vergaderlokaal: Maison Stroucken. (Congreszaal).

BUREAU:

Prof. Mr. B. H. PEKELHARING, *Voorzitter.*
F. H. VAN MALSEN, *Onder-Voorzitter.*
R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS, „ „
JOS. TH. J. CUYPERS, *Secretaris.*
P. DU RIEU FZN., „
Mr. A. J. COHEN STUART, „

Aangekondigde voordrachten:

Vrijdag 27 Mei.

De Heeren: Dr. E. WINTGENS: „Wat kan in het belang van den arbeider gedaan worden tot bevordering van goede woningen?"

Conclusiën:

Eene rijkswet op de arbeiderswoningen is noodzakelijk voor duurzame bestrijding van den woningsnood der arbeidende klasse.

Naast bepalingen, welke in bepaalde gevallen verbetering of afbraak, na onteigening, van bestaande arbeiderswoningen voorschrijven, moeten tevens minimun eischen — zoo noodig naar plaatselijke gesteldheid te regelen — omtrent bodem en fundeering, hoogte der gebouwen, toevoer van lucht, licht en goed drinkwater, afvoer van fæcaliën en ander vuil, kubieken inhoud en toestand van muren, daken, rookgeleidingen, omgeving enz. worden vastgesteld, waaraan nieuw te bouwen woningen dienen te beantwoorden.

Het toezicht op de huisvesting der arbeidende klasse worde gehouden van wege den Staat, die zich tot taak stelt den bouw van arbeiderswoningen indirect te bevorderen.

G. E. V. L. VAN ZUYLEN: „Wettelijke bepalingen tot het opruimen van oude en niet aan de maatschappelijke eischen voldoende woningen."

Conclusie:

Nederland dient mede den weg te volgen reeds door andere natiën ingeslagen, en wettelijke bepalingen in het leven te roepen, waardoor het afbreken en opruimen van niet aan de hygiënische en maatschappelijke eischen voldoende buurten of gebouwen, zonder stoornis voor het algemeen belang mogelijk en verplichtend wordt.

P. SMITT: „De wenschelijkheid eener wettelijke bepaling omtrent den duur van den arbeidsdag."

Mr. M. W. F. TREUB: „Het opnemen van bepalingen omtrent arbeidsduur en loon in bestekken."

Conclusiën:

1. Door het opnemen van bepalingen omtrent arbeidsloon en arbeidsduur in hunne bestekken voor bouwwerken, behooren de openbare besturen er zooveel mogelijk voor te waken, dat van de werklieden, die indirect in hun dienst zijn, geen overmatig langen arbeid wordt gevorderd, en dat deze worden betaald volgens een loonstandaard, welke voldoende rekening houdt met de behoeften van een in normale omstandigheden verkeerend arbeidersgezin.

2. De openbare besturen zullen daardoor ook indirect een invloed ten goede kunnen oefenen op den toestand van arbeiders, die in dienst zijn van particulieren.

3. Vele der bezwaren, welke bestaan tegen het maken van wettelijke regelingen omtrent arbeidsloon en arbeidsduur, gelden niet tegen de sub 1° bedoelde bepalingen; hierbij kan met den bijzonderen aard van elk werk beter rekening worden gehouden.

4. Voor de behoorlijke toepassing van de sub 1° bedoelde bepalingen is eene scherpe contrôle van de zijde der arbeiders zelven onmisbaar.

5. Elke poging om door bepalingen, als sub 1° worden bedoeld, plotselinge sterke afwijkingen van bestaande toestanden in het leven te roepen, zal op teleurstellingen uitloopen; ook hier moet het streven op geleidelijke verbetering gericht zijn.

J. W. C. TELLEGEN.

Conclusiën:

1. Het geven van voorschriften in bestekken betreffende den arbeidstijd is wenschelijk, zoowel in het belang der werklieden, als in dat van het toezicht hebbend personeel en ter verzekering van een deugdelijke uitvoering van het werk.

2. Het geven van voorschriften in bestekken betreffende het uit te keeren loon is in strijd met het hier te lande geldend stelsel van aanbesteding.

3. Besteksbepalingen waarbij het leveren van arbeiders tegen een bepaald loon wordt voorgeschreven (zoogenaamd vermomd eigen beheer) zijn af te keuren. In plaats van de werklieden door een aannemer te doen leveren, dient de werkgever hen direct in zijn dienst te nemen.

4. In het belang der werklieden is het wenschelijk zooveel mogelijk de aanbesteding te beperken tot de levering der materialen, en het verwerken der materialen in eigen beheer te doen geschieden.

Mr. H. VERKOUTEREN: „In hoeverre kan de politieverordening zorgen, dat er niet alleen goed maar ook schoon worde gebouwd?

Conclusiën:

1. De tegenwoordige Gemeentewet laat niet toe, dat de Gemeentelijke politie-verordening voorschriften bevatte betreffende den openbaren welstand.

2. Een uitzonderingsrecht op dat punt, alleen voor de aanzienlijke Gemeenten, is echter zeer gewenscht.

3. Politie-voorschriften zullen evenwel altijd een uiterst gebrekkig middel zijn om te bewerken, dat er schoon worde gebouwd.

4. De Gemeente moet daarom liever in de eerste plaats een goed voorbeeld geven, en vervolgens bij den verkoop van bouwterrein de noodige voorwaarden stellen. De Rijks-wetgever bepale bovendien, dat de bouwkunst, evenals de geneeskunde, slechts door bevoegden en bekwamen mag worden uitgeoefend en vergunne de onteigening per zône.

Met het oog op het drukken van nieuwe adresstroken worden H.H. Leden *dringend* verzocht eventueel veranderde adressen *per keerende post* op te geven aan de uitgevers, DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, te Amsterdam.

De ontwerper van het antwoord, ingezonden op de prijsvraag van een „Zomer-Schouwburggebouw", onder het motto „L'étude n'a pas de fin", waaraan een Eervolle Vermelding werd toegekend, wordt uitgenoodigd aan het Bestuur der Maatschappij ten spoedigste te berichten, of het naambriefje, bij zijn ontwerp behoorende, geopend mag worden om zijn naam bekend te maken.

(Een dergelijk verzoek is den 15en April schriftelijk tot hem gericht door middel van het correspondentie adres.)

De inzender van het ontwerp met het motto: 3, waaraan insgelijks een Eervolle Vermelding werd toegekend, heeft geen toestemming gegeven zijn naambriefje te openen.

DE NIEUW GEBOUWDE INDUSTRIE-SCHOOL VOOR MEISJES TE ROTTERDAM.

Deze hoogst nuttige inrichting was gedurende haar zevenjarig bestaan gevestigd in een groot woonhuis op de Nieuwehaven te Rotterdam. Gebrek aan ruimte en primitieve inrichting der lokalen deed het bestuur der school besluiten een nieuw gebouw te stichten.

Na verschillende onderhandelingen met de Gemeente Rotterdam werd in October 1890 een terrein aan den ouden Binnenweg, ter oppervlakte van 1146 M^2, van haar gekocht, waarop het nieuwe gebouw gesticht zou worden.

Het ontwerpen en de uitvoering van dit gebouw werden opgedragen aan den architekt A. W. Meyneken. De aanbesteding had plaats den 24en November 1890, waarbij de aannemer A. Henkemans laagste inschrijver was voor de som van *f* 65.688. Weinige dagen later werd hem het werk gegund, doch tengevolge van den strengen winter van 1890—91 kon eerst op 15 Februari 1891 met den bouw aangevangen worden, welke op 15 Dec. van dat zelfde jaar geheel was afgeloopen. Gedurende drie maanden na aflevering bleef het werk in onderhoud bij den aannemer, waarna het bestuur der school het gebouw overnam, meubileerde, en op 30 April l.l. officieel opende, om het op Maandag 9 Mei a.s. voor goed in gebruik te nemen.

Bij een bezoek, door ons heden aan het gebouw gebracht, dat gedurende enkele dagen voor het publiek te bezichtigen was, trof ons van verre al het flink en statig uiterlijk. De hoofdfacade, die een breedte heeft van ± 36,5 M. met een voorsprong van 10 M. in het midden, is in drie verdiepingen ingedeeld; de voorsprong, waarin de hoofdingang gelegen is, eindigt in een topgevel van goede proportiën. Over het algemeen zijn de détails, aan den gevel gebruikt, niet gezocht en zeer gelukkig geslaagd. Overal is er harmonie en treft ons het juiste karakter, dat deze gevel uitdrukt. In hoofdzaak is de gevel van baksteen, hier en daar met vlechtwerken van kleurige steen, imitatie zandsteen en hardsteen behandeld. De zij- en achtergevels zijn eenvoudig doch oveneens flink van opvatting.

Het inwendige van het gebouw is overal hoogst eenvoudig, doch zeer solide en voor het doel practisch behandeld.

De distributie kwam ons voor, ook zeer gerieflijk te zijn. Onder het gebouw zijn colossale kelders voor brandstoffen enz. Op een beganen grond heeft men twee zalen voor onderwijs, de eene voor het strijken, de andere voor machine-naaien; voorts bestuurskamer, wachtkamer, portierskamer en woning voor de Directrice. Op de 1e verdieping vindt men twee confectiezalen met paskamers, twee zalen voor het handnaaien, en een zaal voor fraaie handwerken.

Op de 2e verdieping zijn drie teekenzalen met lokaal voor modellen enz., bibliotheek en twee zalen voor lager onderwijs; terwijl op de zolderverdieping ééne zaal voor permanente tentoonstelling bestemd is en de overige ruimte voor eventueele uitbreiding beschikbaar blijft. De hoofdtrap die alle verdiepingen bereikt, is groot en flink van bouw; een lift is eveneens ten dienste van alle verdiepingen aan-

gebracht. Privaten zijn ruim en luchtig gelegen; voor goede ventilatie is overal gezorgd.

Wij kunnen dan ook in dit blad een woord van hulde brengen aan den bekwamen architekt A. W. Meyneken, die door dit gebouw onze stad verrijkt heeft met een hoogst practisch en fraai gebouw.

ROTTERDAM, 4 Mei. V.

PRIJSVRAGEN.

Op de door de Vereeniging: »Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam uitgeschreven Prijsvragen zijn onder de onderstaande motto's de navolgende antwoorden ingekomen, als:

voor een CAFÉ RESTAURANT,

1. Bellevue.
2. E. G. B.
3. H. L. en J.
4. Jongeling met anker.
5. 11 Juli.
6. Kraantje lek.
7. Memento mori.
8. Nil desperandum.
9. Prosit.
10. Silhouette.
11. Tollens.
12. Trarra Dio poverta.
13. Trois fontaines.
14. Twee in cirkel.
15. Wapen.

voor een GETUIGSCHRIFT,

1. A. B.
2. Agatha.
3. Elka.
4. Flora.
5. Holland.
6. Im Grünewald ist Holzauktion.
7. Khem.
8. Minerva.
9. Proeve.
10. Regina.
11. Vereeniging.
12. Wilhelmina.
13. X (portefeuille.)
14. X (rol.)
15. IJzer.
16. Zwart op wit.

De jury der door de Afdeeling Leeuwarden uitgeschreven prijsvraag voor het ontwerp van een Post- en Telegraafkantoor met vereenigden dienst en Directeurswoning heeft den prijs, bestaande in het getuigschrift der Afd. met *f* 25.—, toegekend aan »Influenza", van den heer S. B. Gelders, te Leeuwarden, en de premie, mede bestaande in het getuigschrift en *f* 10.—, aan »Concours", van den heer R. A. de Groot, te Bergum; terwijl aan het ontwerp met het motto »Post", van denzelfden vervaardiger, een eervolle vermelding is toegewezen.

INGEZONDEN.

Nederlandsche zinkpletterij van A. D. Hamburger te Utrecht.

Naar aanleiding van het verslag der vergadering van de afdeeling 's Gravenhage, voorkomende in het *Bouwkundig Weekblad* van 23 April j.l., ontving ik dezer dagen een bezoek van den heer Hamburger te Utrecht.

De mededeelingen mij toen gedaan, ofschoon voor rekening van den heer Hamburger latende, meen ik van genoegzame waarde te zijn om onder de aandacht van de lezers van het *Bouwkundig Weekblad* gebracht te worden, te meer nu zich eenige stemmen deden hooren die de voorkeur geven aan het buitenlandsch boven het inlandsch geplet zink.

Volgens zijne mededeelingen wordt voor de Ned. zinkpletterij te Utrecht sedert 1881 het blokzink, na destillatie uit het ruwe zinkerts verkregen, uit Nassau betrokken en wel tot eene hoeveelheid van circa 300.000 HG. per maand.

Het blokzink, in de pletterij te Utrecht tot bladen geplet, wordt daarna als bladzink in den handel gebracht, en behalve hier te lande verbruikt, ook naar Engeland, Noorwegen, Zweden en andere landen uitgevoerd.

Het oude zink, in groote hoeveelheid opgekocht, vergiet men tot blokken om voor het galvaniseeren te gebruiken. Ook deze worden veel naar het buitenland verzonden.

De Nederlandsche zinkpletterij te Utrecht heeft bij bestedingen aan het Departement van Marine 1% preferentie, en de Departementen van Oorlog en Koloniën schenken haar fabrikaat den voorrang boven het buitenlandsche, bij gelijkstaande prijzen.

De Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen schrijft in hare bestekken het bladzink dezer fabriek voor.

Op de Wereldtentoonstellingen te Amsterdam, 1883, te Londen, 1884, en te Antwerpen, 1885, behaalde de heer A. D. Hamburger met zijn fabrikaat gouden medailles.

Na bovenstaande mededeelingen acht ik het raadzaam een oordeel over het zink, afkomstig uit de Nederlandsche zinkpletterij te Utrecht, op te schorten in afwachting van het eindrapport op vraag 9, door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gesteld.

's Gravenhage, 2 Mei 1892. J. F. L. FROWEIN.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. De 183ste vergadering, Donderdag 28 April gehouden, en bezocht door 36 leden en 1 geïntroduceerde, was eene der gewichtigste van dit winter-seizoen; want het feit werd herdacht, dat de Maatschappij haar 50-jarig bestaan vierde.

De gewone vergadering ging vooraf en daarop volgde de huishoudelijke of feestelijke vergadering. De vergaderzaal zag er dan ook reeds feestelijk uit. De feestcommissie had gezorgd voor toepasselijke attributen en decoratiën, zoo ook een geheimzinnig gordijn.

In de gewone vergadering werden, na voorlezing der notulen en ingekomen stukken, de navolgende punten behandeld:

De beantwoording der vraag VI van het Hoofdbestuur over houten parketvloeren. De heer Van Driel bracht daarover, ook namens den heer Roem, rapport uit.

Eerstgenoemde heer deed dit, ook namens den heer Koning, insgelijks over eene vraag uit de bus, nl.:

Wat verdient de voorkeur bij toepassing van een pannendak met beschieting: »*a*. de tengels aan te brengen op elken naad of om den ander; »*b*. bestaat er bezwaar om de tengels op beide deelen vast te spijkeren, dus aan weerszijden van den naad; »*c*. wat heeft de ondervinding omtrent *a* en *b* geleerd?"

De heer Van Driel beantwoordde deze vragen geheel in den geest der vergadering.

Als *prijsvraag* voor 1892 werd uitgeschreven: »Een stoombrandspuitenhuis met brandweer-wachtlokaal." Het programma zal te verkrijgen zijn bij den secretaris. Als mededingers worden uitgenoodigd alle bouwkundigen, in Rijnland woonachtig. De prijzen bestaan uit een eersten prijs van *f* 25 en een 2den prijs van *f* 10, benevens bij elken prijs het getuigschrift der Afdeeling. De juryleden zullen uit eene andere plaats dan Leiden gekozen worden.

De leden deden daarna eene keus uit eenige genoemde plaatsen voor een zomeruitstapje. De meerderheid koos daaruit Antwerpen.

De heeren A. en H. Smittenaar en J. Van der Voet werden als leden aangenomen.

De heer J. Van Dam, die te Leiden als kunst- en decoratieschilder een goeden naam heeft, deed de leden een uitstapje naar Parijs en Pompeï maken. Deze reis, welke de leden niet vermoeide, gaf een elk genot, te meer daar de heer Jesse als gids medeging en van elk stadsgezicht een uitvoerige beschrijving gaf. Het applaus, zoowel voor des heeren Van Dams werkzaamheden als voor des heeren Jesse's bereidwilligheid om van alles verklaring te geven, was welverdiend.

De Voorzitter sloot daarop de vergadering om haar na eenigen tijd weder als feestvergadering te openen met een toespraak over het ontstaan der Maatschappij, haar streven en het nut, dat zij alreeds gesticht had en nog stichtte. In hoofdzaak zeide de Voorzitter het volgende:

»Het bestuur hoopt, neen, is overtuigd, dat u allen feestelijk zijt gestemd om het halve eeuwfeest der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te vieren. Met het oog daarop vermeen ik, dat u nu juist, na afloop der vergadering, niet zoozeer gestemd zijt om van mij de levensgeschiedenis te hooren. Daarin zou ik u dienen te wijzen op al hetgeen de Maatschappij in de afgeloopen vijftig jaar gedaan heeft. Maar ik zou vreezen daardoor uw feeststemming te storen. Om die reden zal ik het niet te lang maken, maar slechts enkele feiten aanhalen, welke gebeurd zijn. Ze werd in 1842 gegrondvest op een vroegere Maatschappij, op initiatief van een twaalftal wakkere mannen: Van Straaten, Moele, Büchler, Tetar van Elven, Klijn, Offenberg, Bouman, Jacob de Vos, Van Dam, Pierson, Heyninckx en Isaäk Warnsinck.

Aan hen onzen dank, aan hen onze hulde!

Op 17 Dec. 1841 had de eerste samenkomst plaats, op 26 Jan. 1842 de goedkeuring van het reglement, op 12 Februari 1842 de benoeming van een Bestuur, op 27 December 1842 de eerste algemeene vergadering.

Het volgend jaar verscheen het 1ste deel van de Bouwkundige Bijdragen.

Aan wat stormen werd in die halve eeuw niet krachtig 't hoofd geboden! Getuigen hiervan bevinden zich langs de wanden van dit feestlokaal. Geen beter beeld van hare werkkracht en onverdroten energie kunnen wij aanschouwen.

De plaatwerken geven natuurlijk slechts een zwak beeld.

Wanneer wij de waarde van dat alles erkennen, dan krijgen wij eene hoogachting voor de Maatschappij, want zij treedt met ons in de eerste gelederen van de beoefenaars en bevorderaars van eene kunst, welke wij liefhebben. Die kunst, onze troeteldochter, onze Benjamine, ze is de edelste onder de kunsten, en wij zeggen 't Van Lennep na:

De Bouwkunst is 't
Wie de eerrang voegt in aller kunsten rij;
Was 't niet door haar, dat uit stikdonkere nacht
Gezelligheid en orde en wet ontstonden,
En bij een woest, verwilderd aardsch geslacht
De Maatschappij zich vormde op hechte gronden?
Rampzalig, ach! is 't volk, dat haar niet kent,
En, met haar, al de weldaân mist van 't leven:
Het sleept, versuft, in domheid en ellend,
Zijn dagen voort, nauw boven 't dier verheven;
Maar ziet, het heeft haar roepstem nauw verstaan,
't Mag nauw al 't zoet van huis en woning kennen,
Of 't schaamt zich straks zijn toestand, 't wil voortaan
Aan wet, aan tucht vrijwillig zich gewennen.

. . . .

Dan stijgen roem en aanzien hoog in top
Van 't heilrijk oord, gezegend door haar gunsten,
Paleis en boog en tempels rijzen op,
Wijl vrede heerscht met wetenschap en kunsten.

Bezield met die gedachten vieren wij heden het gouden kroonfeest onzer Maatschappij. Zij is 50 jaar oud geworden; en moge het waar zijn, dat de mensch na 50 jaar den terugweg gaat, dus bergaf! — wij wenschen voor de Maatschappij dat zij bergopwaarts en immer hooger gaat om in die hooge, reine lucht, nog krachtiger te worden.

Welnu, M. H.! laat ons, met dien wensch in 't hart, bij onze feestviering vervuld zijn: met dankbaarheid en voldoening over het verledene, tevredenheid in het tegenwoordige, vol moed en vertrouwen voor de toekomst. Op grond hiervan worde onze feeststemming verhoogd en noodig ik u allen uit onze feestherdenking te openen door staande met mij aan te heffen: »Lang leve de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst!"

De heer Knuttel bracht daarop als lid van het Hoofdbestuur aan de Afdeeling den dank van het Hoofdbestuur over.

De Voorzitter bracht daarna een dronk uit op de Beschermvrouw, H. M. de Koningin-Regentes. Het »Wien Nêerlandsch bloed" was het antwoord der leden.

Verschillende toasten werden daarna nog uitgebracht en hulde bewezen aan de heeren W. van Dam en Van Erkel, die als oudste leden aanwezig waren.

De feestcommissie, die een rijk programma had, zorgde zoowel voor geestelijk als lichamelijk genot. Verscheidene stukken brachten zij ten gehoore, die allen een welverdiend applaus ontlokten.

Deze vergadering gaf weder een bewijs van de goede verstandhouding van de leden onderling. De Voorzitter sloot haar met de herinnering, dat deze de laatste van het jaar 1891—1892 was; hij hoopte allen in de eerste vergadering in September a. s. weder te zien.

BERICHTEN.

Donderdag a. s. den 19en Mei, wordt in het Paleis voor Volksvlijt de tentoonstelling geopend van werkstukken, ingezonden voor den Wedstrijd van handwerklieden en leerlingen uit Amsterdam en aangrenzenden gemeenten.

Alle leden der Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zullen vrijen toegang tot die opening hebben.

De Vereeniging voor Lijkverbranding heeft na een zeventienjarig bestaan besloten, hier te lande een lijkoven te bouwen, evenals in het buitenland op vele plaatsen reeds bestaat.

Daartoe zal te Hilversum grond worden aangekocht, terwijl de plannen voor het crematorium, het columbarium en den oven worden opgemaakt. Hiertoe is echter geld noodig, daar het fonds der vereeniging niet in de vereischte uitgaven kan voorzien. De vereeniging rekent nu op vrijwillige bijdragen en biedt aandeelen van honderd of halve aandeelen van vijftig gulden aan, welke langzamerhand zullen worden uitgeloot, wanneer de financieële toestand der vereeniging het gedoogt. Deze zal, volgens de circulaire, vooruitgaan, b. v. door den verkoop van nissen ter bewaring van de asch, waaruit crematoria in het buitenland een aanzienlijk voordeel trekken.

De zaak der lijkverbranding wint meer en meer veld, en steeds sterker vestigt zich de overtuiging, dat zoowel redenen van hygiëne als gevoelens van piëteit voor het stoffelijk overschot onzer dooden voor de crematie pleiten.

Eenige dagen geleden zijn de »Algemeene administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren", uitgegeven van wege de Vereeniging van Burgelijke Ingenieurs, verschenen.

Zij zijn ontworpen door eene commissie, bestaande uit de heeren A. Deking Dura, Voorzitter, D. E. C. Knuttel, Secretaris, A. A Bekaar, J. van Hasselt en R. P. J. Tutein Nolthenius.

De prijs van deze Voorschriften, gedrukt bij Gebrs. Belinfante te 's Gravenhage, is *f* 0 60.

Door 21 Timmerlieden-Vereenigingen is op 3 Mei j.l. een adres gericht aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarin ten sterkste wordt aangedrongen op een wettelijke vaststelling van den duur van den arbeidsdag.

De nieuwe cursus der Ambachtsschool is te Breda aangevangen met 121 leerlingen waaronder 32 van buiten de stad.

Over de verschillende vakken zijn zij verdeeld als volgt: 28 timmerlieden 27 ververs 49 smeden en 17 meubelmakers. De bevolking der stad Breda bedraagt 22000 zielen. Naar gelang der bevolking is de Bredasche Ambachtsschool de meest bevolkte der thans bestaande Ambachtsscholen in Nederland.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De commissie, welke belast is met het afnemen van de examens B volgens art. 60 en C volgens de art. 61—65 der wet op het Middelbaar Onderwijs zal voor het jaar 1892 zitting houden te Delft.

Benoemd zijn: tot lid en voorzitter dier commissie Dr. A. C. Oudemans Jr., hoogleeraar, directeur der Polytechnische School; — tot leden: Dr. G. J. Legebeke, Dr. Ch. M. Schols, Dr. S Hoogewerff, P. van der Burg, N. H. Henket, H. A Ravenek, Dr. C. A. Scheltema, J. A. Snijders C.Jzn., Dr. H. Behrens, E. Gugel, J. M. Telders, Mr. B. H. Pekelharing en H. Cop, hoogleeraren aan de Polytechnische school; Dr. R. Sissingh en G. J. Morre, leeraren aan de Polytechnische school; B. Hoogenboom, hoofd-ingenieur van den Rijks-waterstaat te 's-Hertogenbosch; L. E. Asser, civielingenieur te 's-Gravenhage; J. Cardinaal, leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Tilburg; G. L. Schim van der Loeff, werktuigkundig-ingenieur aan de beetwortelsuikerfabriek te Utrecht; J. H. Zeeman, scheepsbouwkundig-ingenieur aan de fabriek »de Maas" te Delfshaven (gem. Rotterdam); J. F. Klinkhamer, bouwkundigingenieur en architect te Amsterdam, en Dr. H. IJssel de Schepper, directeur van de stearine-kaarsenfabriek te Gouda, die zich te Delft zullen vereenigen op zoodanigen tijd, als hun nader door den voorzitter zal worden medegedeeld.

Door het bestuur der Vereeniging van Burgelijke Ingenieurs is met ingang van 1 Mei tot Redacteur van het Weekblad »De Ingenieur" benoemd, de heer J. van Heurn, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage.

Tot leden der commissie, welke voor de examens B. van het Middelbaar Onderwijs dit jaar te Delft zitting zal houden, zie Weekblad van 23 April, werden eveneens benoemd: de heeren A. Huet, A. le Comte en A. E. Rahusen, leeraren aan de Polytechnische School aldaar.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN

Leeuwarden, 22 April. Het bouwen van een boterfabriek, kaaspakhuis enz., te Wommels, onder beheer van den architekt A. Breunissen Troost te Sneek.

Hoogste inschrijver: C. Sj. Schiere, Boornbergum. . . . . . *f* 28,455
Laagste inschrijver: F. J. Feenstra, Bolsward. . . . . „ 22.930

Stratum, (N. Br.), 23 April het bouwen van twee heerenhuizen, voor rekening van Joh. Lurmans.

Hoogste inschrijver: C. J. v. Dijck, Eeindhoven . . . . *f* 17.820
Laagste inschrijver: A. Bogaarts, Woensel. . . . . „ 15.570

Leiden, 3 Mei. Het bouwen eener ambachtsschool met directeurswoning aan den Haagweg, buiten de voormalige Witte poort bij Leiden, onder beheer van den architekt G. van Driel, is gegund aan A. P. P. Boef te Rotterdam voor *f* 37490.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 8843

Op Dinsdag den 24den Mei 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 577.

Het maken van eene goederenloods voor opslag van aan de Ned Bank verpande goederen, met bijbehoorende werken op het station ENSCHEDE.

Begrooting f 25.800.—

De besteding geschiedt volgens § 61 van het bestek.

Het bestek ligt van den 2den Mei 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur L. J. DE SONNAVILLE te *Zutphen*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0 50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 17den Mei 1892, des middags te twaalf ure. (*West Europeeschen tijd.*)

UTRECHT, den 29sten April 1892.

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER.
Asphalt Isoleeringen.
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.

8844 Stein & Takken
Asphaltfabriek, Utrecht.

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en Krukken,
ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

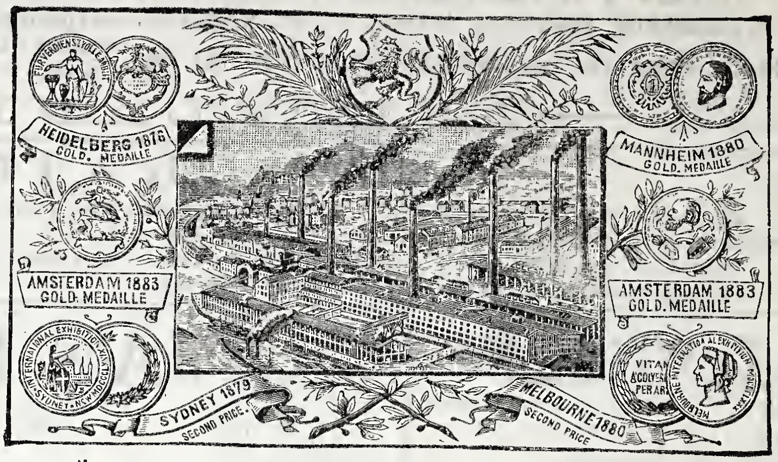
BRONS- en NICKELWAREN voor *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

8845 AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

Het PORTLAND-CEMENT-WERK HEIDELBERG

vorm. SCHIFFERDECKER & SÖHNE, te Heidelberg,
levert prima **PORTLAND-CEMENT** in steeds gelijke uitstekende kwaliteit en **fijnste maling.** 8846

Jaarlijksche productie: ruim 450.000 vaten.

Jaarlijksche productie: ruim 450.000 vaten.

Vertegenwoordiger voor export, en magazijnhouder.

FERD. ENGERS,
335 Heerengracht, Amsterdam.

PORTLAND CEMENT.

PORTLAND-CEMENT-FABRIK vormals LUDW. ROTH, KARLSTADT AM MAIN.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren Ia. PORTLAND CEMENT in vaten van 180 k°. en in zakken van 50 k°. op *strengste* keur tot de *laagste* prijzen uit den voorraad te Rotterdam, of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot vertegenwoordigers zijn aangesteld de heeren

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, Rotterdam,
Contractanten der Gemeente Rotterdam, dienst 1892.
tot wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten,
PORTLAND CEMENT FABRIK Karlstadt a/Main vom Ludw. Roth.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8849

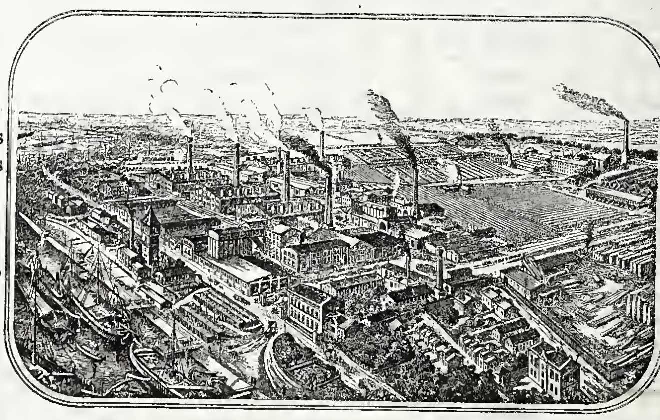
levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau, 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879 Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd Arnhem 1879.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — *In aanleg zijn:*
COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANZINNIGENGESTICHT, Deventer. 8850

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN, KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Funderingen, Stallen, enz., enz., enz. Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar,

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.
FABRIEK VAN NATUURL. ASPHALT. TRADE MARK.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

14 MEI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

NATIONAAL CONGRES VOOR BOUWKUNST,

te houden bij gelegenheid van de viering

VAN HET

VIJFTIG-JARIG BESTAAN

DER

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

27 en 28 Mei 1892, te AMSTERDAM.

COMITÉ VAN ORGANISATIE:

Eere-Voorzitter.

Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, Minister van Binnenlandsche Zaken.

Eere-Leden.

C. LELY, Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

Mr. S. A. VENING MEINISZ, Burgemeester van Amsterdam.

L. SERRURIER, Wethouder van Publieke Werken van Amsterdam.

Prof. Dr. A. PIERSON, Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam.

J. F. W. CONRAD, Oud-Hoofdinspecteur van den Waterstaat, Voorzitter van den Raad van Bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

A. J. VOORDUIN, Kolonel-Ingenieur, Commandant in het tweede Genie-Commandement te Amsterdam.

Voorzitter.

C. MUYSKEN, Architekt-Ingenieur, Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

Onder-Voorzitters.

Prof. E. GUGEL, Hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft.

Dr. P. J. H. CUYPERS, Architekt der Rijks-Museum-Gebouwen, te Amsterdam.

Prof. Dr. B. H. PEKELHARING, Hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft.

Algemeen Secretaris.

C. T. J. LOUIS RIEBER, Bouwkundig Ingenieur, Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.

Penningmeester.

J. F. KLINKHAMER, Bouwkundig Ingenieur, te Amsterdam.

Leden.

A. A. BEKAAR, Ingenieur van den Waterstaat, te Amsterdam.

H. P. BERLAGE Nz., Architekt, te Amsterdam.

JOSEPH TH. J CUYPERS, Civiel- en Bouwkundig Ingenieur, te Amsterdam.

HENRI EVERS, Architekt, Hoofdleeraar aan de Akademie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, te Rotterdam.

D. E. C. KNUTTEL, Civiel- en Bouwkundig Ingenieur, Gemeente Architekt, te Leiden.

H. H. KRAMER, Architekt, te Leeuwarden.

J. R. DE KRUYFF, Architekt, Directeur der Rijks School voor Kunstnijverheid, te Amsterdam.

F. H. VAN MALSEN, Industrieel, te 's Gravenhage.

J. J. van NIEUKERKEN, Architekt, te 's Gravenhage.

F. J. NIEUWENHUIS, Architekt, Directeur der Gemeentewerken, te Utrecht.

R. P. J. Tutein Nolthenius, Ingenieur van de Waterstaat, te 's Hertogenbosch.

P. du Rieu Fzn., Bouwkundig Ingenieur, te 's Gravenhage.

Mr. A. J. Cohen Stuart, Civiel-Ingenieur, Advocaat en Procureur, te Amsterdam.

P. van der Weiden, Technisch Ambtenaar bij de Staats Spoorwegen, te Utrecht.

LEDEN VAN HET CONGRES:

De Leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Société Centrale d'Architecture de Belgique, Afgevaardigde Franz de Vestel. Brussel
G. van Arkel . . . . Amsterdam.
Maatschappij Arti et Amicitiæ, Afgevaardigde J. van Looy. . . . . . . Amsterdam.
Vereeniging Arti et Industriæ, 2 Afgevaardigden. . . . . 's Gravenhage.
J. J. Siepman van den Berg . . . . . Amsterdam.
Jhr. W. H. Teding van Berkhout . . 's Gravenhage.
H. A. van Beuningen . . . . Utrecht.
J. L. Bienfait. . . . . Amsterdam.
G. M. Boissevain. . . . . Amsterdam.
A. J. Buis. . . . . Utrecht.
P. ten Cate . . . . Amsterdam.
A. de Ceva . . . . Amsterdam.
Timmer-gezellen Vereeniging, Concordia inter Nos, Afgevaardigde J. van Veen Szn . . . . Amsterdam.
J. T. Cremer . . . . 's Gravenhage.
A. J. Derkinderen . . . . Amsterdam.
G. van Diesen . . . . 's Gravenhage.
Timmerlieden Vereeniging, Door eendracht, verbetering, afgevaardigden B. Noppen en G. van Duivenbode . Amsterdam.
D. Drost . . . . Amsterdam.
C. A. A. Dudok de Wit . . . . Amsterdam.
P. van Eeghen . . . . Amsterdam.
Mr. C. A. Elias . . . . Amsterdam.
J. M. Elias . . . . Amsterdam.
J. M. Erdmansdörfer. . . . . Nieuwer-Amstel.
Jhr. F. J. J. van Eijsinga . . . . Leeuwarden.
H. Gerlings . . . . Amsterdam.
Mr. J. G. Gleichman. . . . . 's Gravenhage.
J. Groenendaal Jr. . . . . Gorinchem.
J. C. van Hattum . . . . Sliedrecht.
Mr. W. Heineken . . . . Amsterdam.
J. F. Helmers . . . . Beverwijk.
J. Hengeveld Jzn. . . . . Delft.
P. C. J. Hennequin . . . . Aardenburg.
J. C. Gijsberti Hodenpijl van Hodenpijl. Haarlem.
Bart van Hove . . . . Amsterdam.
A. Huet. . . . . Delft.
Kon. Instituut van Ingenieurs, Afgevaardigde J. Tideman . . . . 's Gravenhage.
F. B. 's Jacob. . . . . Rotterdam.
J. J. 's Jacob . . . . Amsterdam.
M. de Jong . . . . Hoorn.
M. J. Joosten. . . . . Maastricht.
P. C. Kool . . . . Haarlem
H. C. Koster Jr. . . . . Utrecht.
Joh. Krap . . . . 's Gravenhage.
J. D. Landré . . . . Amsterdam.
W. F. Leemans. . . . . 's Gravenhage.
W. van Leeuwen . . . . Hellevoetsluis.
Fr. van de Loo Sr . . . . Dieren.
W. de Man . . . . Delft.
J. Massink Gz. . . . . Maastricht.
J. M. Marijnen . . . . Breda.
W. Eising Mulder . . . . Amsterdam.
Mejuffr. M. Muysken . . . . Amsterdam.
J. H. Neiszen . . . . Rotterdam.
Jhr. H. C.J. M. van Nispen tot Sevenaer. Amsterdam.
Dr. G. C. Nijhoff. . . . . Amsterdam.
Fr. D. O. Obreen . . . . Amsterdam.
A. A. Vorsterman van Oijen . . . . . 's Gravenhage.
Afdeeling Amsterdam van het Ned. Werklieden-Verbond Patrimonium, Afgevaardigde D. Sizoo . . . . . . Amsterdam.
P. Peereboom . . . . Bolsward.
Jhr. O. von Pelser Berensburg . . . . Kerkrade.
Dr. J. D van der Plaats . . . . Utrecht.
A. E. Rahusen . . . . Delft.
J. J. Reesse . . . . Amsterdam.
J. A. Roest van Limburg. . . . . . . Rotterdam.
Mr. N. de Roever . . . . Amsterdam.
A. Salm . . . . Amsterdam.
J. W. F. Scheffer Jr. . . . . Weesp.
C. W. R. Scholten Jr. . . . . Amsterdam.
A. J. Schouten . . . . Utrecht.
U. baron Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg . . . . Utrecht.
Jhr. C. C. Th. Six. . . . . Amsterdam.
P. Smitt . . . . Amsterdam.
H. van der Masch Spakler . . . . . . Amsterdam.
Aug. de Steenhuijsen . . . . Amsterdam.
Nebbens Sterling . . . . Kwadijk.
Jhr. Mr. C. J. den Tex. . . . . Amsterdam.
Mr. M. W. F. Treub . . . . Amsterdam.
G. Vas Visser. . . . . Amsterdam.
Mr. H. Verkouteren . . . . Amsterdam.
Arij Vermais Wz. . . . . Delft.
Ned. R. K. Volksbond, Afdeeling Amsterdam, Afgevaardigden W. C. J. Passtoors en J. W. Smit . . . . . Amsterdam.
Leendert van der Weiden. . . . . . . Krimpen a/d Lek.
Mr. R. van de Werk . . . . Amsterdam.
Algem. Ned. Werklieden Verbond, Afgevaardigden B. H. Heldt . . . 's Gravenhage.
en C. H. Kouw . . . Leiden
A. C. Wertheim . . . . Amsterdam.
H. Wertheim . . . . Amsterdam.
Dr. E. Wintgens . . . . Maastricht.
H. A. van IJsselsteijn . . . . Rotterdam.

Aan de leden wordt in herinnering gebracht, dat de stembiljetten voor de verkiezing van twee Bestuursleden, vóór den 25sten Mei op het Bureau der Maatschappij moeten zijn ingekomen.

De stembiljetten werden verzonden bij het Bouwkundig Weekblad n° 18 van 30 April j. l.

In antwoord op verschillende tot het Bestuur gerichte vragen diene, dat de Gewone, Buitengewone en Kunstlievende leden der Maatschappij, als zoodanig, leden van het aanstaande Congres voor Bouwkunst zijn, en dus

ook vrijen toegang tot dat Congres hebben. (Zie Bouwkundig Weekblad n° 6 van 6 Februari 1892).

De leden der Maatschappij zullen tijdig vóór het Congres, een bewijs van toegang (groene kaart) ontvangen.

De leden van de Maatschappij, die wenschen deel te nemen aan het gemeenschappelijk middagmaal, op Zaterdag 28 Mei 1892, des avonds ten 6 uur, in Maison Stroucken, worden uitgenoodigd zich daarvoor op te geven vóór 22 Mei a. s., aan den Secretaris der Maatschappij. De prijs voor den maaltijd is *f* 3, per persoon, zonder wijn.

Door verschillende omstandigheden is het *onmogelijk*, na den 22sten Mei nog deelnemers aan het middagmaal aan te nemen.

Aan dezen maatregel moet, onafhankelijk van den wil van het Bestuur, streng de hand worden gehouden.

Het Bestuur der Maatschappij zal op Vrijdag 27 Mei 1892, des namiddags 6 uur, in Maison Couturier, Keizersgracht 674, te Amsterdam, een middagmaal aanbieden aan de Heeren Eere-Voorzitter, Eere-Leden en Onder-Voorzitters van het Comité van Organisatie van het Congres voor Bouwkunst.

Heeren Leden van het Congres, die aan dat middagmaal wenschen deel te nemen, worden uitgenoodigd, vóór 22 Mei a. s. daarvan kennis te geven aan den Secretaris der Maatschappij.

De kosten van het middagmaal zijn *f* 20.— per persoon, alles inbegrepen.

In het programma van het Nationaal Congres voor Bouwkunst, opgenomen in het Bouwkundig Weekblad n°. 19 van 7 Mei j.l., moet deze wijziging worden gebracht, dat tusschen de aangekondigde voordrachten in de IIIe Sectie, van de Heeren P. Smitt en Mr. M. W. F. Treub, moet gelezen worden: **Zaterdag 28 Mei.**

Afdrukken van het genoemde programma zullen op het Congres voor de Leden verkrijgbaar zijn.

Als vervaardiger van het ontwerp met het motto: „L'étude n'a pas de fin," ingezonden op de prijsvraag voor een Zomer-Schouwburggebouw, aan welk ontwerp een Eervolle Vermelding is toegekend, heeft zich bekend gemaakt de heer W. G. Eberson, te Parijs.

DE KUNST IN STEDENBOUW.

Voordracht, gehouden door den heer H. P. Berlage Nzn.
in de vergadering der Afdeeling Amsterdam, op 25 Maart 1892.

(*Vervolg van bladz.* 102.)

Nog eenige voorbeelden van de vroeger genoemde combinaties zijn de Piazza d'Erbe te Mantua, te Perugia, en de Signoria te Florence, deze laatste zeker het merkwaardigste plein van de wereld met alle motieven van den antieke stedenbouw, en eindelijk een der prachtigste combinaties van twee pleinen, het middenpunt van Venetië, het Marcusplein en de Piazzetta. De eerste is een diep plein ten opzichte van de S. Marco, maar een breed tegenover de procuratiën, de tweede een breed plein ten opzichte van het Dogenpaleis, en een diep ten opzichte van het verrukkelijke uitzicht over het Canal Grande.

Zooveel schoonheid is op dit kleine plekje vereenigd, dat geen schilder ter wereld, geen Titian of Paul Veronese ooit een fraaier architectonischen achtergrond heeft verzonnen, op geen theater ooit iets schooners als decoratie is gezien. De middelen waarmede dit effekt is bereikt, zijn trouwens buitengewoon.

Hoe voortreffelijk zijn al die gebouwen geplaatst, voornamelijk ook de terzijde geplaatste campanile, die aan de scheiding van het groote en kleine plein de wacht houdt, een plaats die een moderne stads-bouwmeester nooit zou hebben uitgekozen.

Men stelle zich nu eens voor, al die monumenten afzonderlijk geplaatst, de campanile in het midden van een groot plein, de procuratiën, bibliotheek enz. niet aaneengesloten; wat zou er dan overblijven? Letterlijk niets: het geheele effekt zou worden vermoord.

Het best bemerkt men den rijkdom dezer combinatiën uit photographiën en afbeeldingen. Er bestaan meer dan een dozijn photographiën van het Marcusplein en de Signoria, van verschillende punten genomen; zoo iets laat een rechthoekig plein niet toe.

Het grootste onderscheid tusschen Zuid en Noord is misschien in kerkbouw en kerkplein gelegen. Hier ontmoet men ook veelal de vrijstaande kerk niet op het midden van het plein, maar vrijstaande door het vroeger aan de koorzijde gelegen kerkhof. Dit is misschien het eenige, betrekkelijk kleine onderscheid met het klassieke Italië; toch is, vooral bij de gothische domkerken, en zeer tot hun voordeel, ook hier een streven merkbaar tot inbouwing.

Het barokke tijdperk eindelijk, dat aan het onze vooraf gaat, bekleedt een zeer eigenaardige maar grootsche plaats in den stedenbouw. Karakteristiek is het aan drie kanten ingesloten plein, waarvan het Palazzo Pitti en het kapitool als de vroegste voorbeelden bekend zijn.

Verwonderlijk is 't te zien, hoe na àl die grootsche voorbeelden, in den nieuweren tijd, de stedenbouw, met de architectuur en de overige beeldende kunsten, absoluut niet samengaat maar eigenzinnig zijn eigen weg bewandelt. Die tegenstelling kwam het sterkst uit toen voor de tweede maal de klassieke stijlrichting werd gebruikt. Men copieerde, zooals te München, de oude bouwwerken, maar aan de bijbehoorende pleinen dacht niemand.

Zoo is dan nu de stedenbouw tot een zuiver technisch probleem teruggebracht. Geen enkel motief is van die oude schoonheid overgebleven. Den architekten worden duizenden toegestaan voor arkels, torens, gevels, karyatiden enz. De stedenbouwer krijgt geen cent voor aanleg van colonnaden, poorten enz.

Wij begrijpen de schoonheid der oude pleinen, maar de middelen tot herbouwing daarvan worden niet toegestaan, omdat wij niet meer vertrouwd zijn met het verband tusschen oorzaak en effekt.

En toch keeren de klachten daarover periodiek, zelfs in de dagbladen, terug. Een der verregaandste van dien aard is het aan de Figaro ontleende (van 23 Aug. 1874); daarin wordt, naar aanleiding van een bericht over de reis van Mac-Mahon, gezegd:

„De stad Rennes heeft wel is waar geen antipathie tegen den Generaal, maar deze stad is niet in staat zich op te winden.

Ik heb opgemerkt, dat dit voor alle steden geldt, die volgens de rechte lijn zijn aangelegd, met elkaar rechthoekig kruisende straten. Zoo kon men ook in 1870 bemerken, dat de regelmatig gebouwde steden door drie uhlanen konden worden ingenomen, terwijl daarentegen

de oude hoekige steden bereid waren zich tot het uiterste te verdedigen".

Met dat al heeft toch de rechte lijn in het barokke tijdperk schoone effekten te voorschijn gebracht, en toch zijn onze korte moderne rechte straten ook niet mooi! — er moet dus nog een andere oorzaak in het spel zijn.

Welnu, zij is dezelfde als de vroeger bij de pleinen besprokene. De zijkanten onzer moderne straten zijn niet voldoende gesloten. De herhaalde insnijdingen der breede zijstraten, zoo dat links en rechts niets dan een rij afzonderlijke bouwblokken overblijft, is de oorzaak, dat geen artistiek effekt kan ontstaan. Een moderne straat bestaat voor het grootste gedeelte uit hoekhuizen, hetgeen onder alle omstandigheden een slecht effekt maakt, — zelfs bij plaatsing in een kromme lijn.

In den modernen stedenbouw is de verhouding tusschen bebouwd en onbebouwd grondstuk omgekeerd. Vroeger was de leege ruimte een gesloten geheel, tegenwoordig worden de bouwterreinen als regelmatig gesloten figuren verdeeld, en wat overblijft is straat of plein; want als hoofdregel geldt, dat in de eerste plaats een stratennet gemakkelijk grondplannen voor huizen moet opleveren. Bestaat er dan werkelijk een architekt die bang is voor een scheefhoekig bouwterrein? Die is dan óók nog niet verder dan de allereerste beginselen van bouwkunst; juist de onregelmatige bouwterreinen geven, zonder uitzondering, de interessantste en meestal ook de beste oplossingen.

De moderne stedenbouw kent drie hoofd-systeemen: het rechthoekige, het radiale en het driehoekige. Het doel van deze drie systeemen is de reguleering van het stratennet, dus een zuiver technisch vraagstuk: alleen, bepaling van het verkeer.

De kunst is hierbij niet in 't spel, omdat een stratennet niet in zijn geheel kan worden overzien. Artistiek van beteekenis is alleen datgene, wat wel in zijn geheel kan worden overzien; dus straat of plein, elk afzonderlijk. Daaruit volgt, dat onder zekere voorwaarden artistieke effekten met elk stratennet kunnen worden bereikt. Zelfs met het rechthoekige kunnen artistieke pleinen en straten ontstaan, wanneer de wil daartoe bestaat, door niet alleen de ingenieur maar óók de kunstenaar een woordje te laten meepraten; en deze heeft voor zijn doel slechts een paar hoofdstraten noodig. Ook in de oude steden waren voor het meerendeel de zijstraten artistiek van geen beteekenis, maar grootendeels aan den arbeid gewijd. Op enkele hoofdpleinen en straten komt het echter aan; deze moeten in zondagskleed worden gestoken, tot trots en vreugde der bewoners, en tot voortdurende kweeking van groote, edele gevoelens bij de jeugd; zooals in den ouden tijd.

Er moet daartoe een overeenstemming worden gevonden; want het is niet waar, dat, van een modern standpunt beschouwd, alle artistieke oplossingen onmogelijk zijn; men moet echter den moed hebben te toonen, dat de noodzakelijkheid ontbreekt om niet eenigszins van het standpunt van het verkeer af te wijken. Het meest voorkomende systeem is natuurlijk het rechthoekige. Reeds vroeg, en met onverbiddelijke consequentie, is het te Mannheim toegepast, waar geen uitzondering hoegenaamd bestaat op den regel, dat alle straten lijnrecht in twee richtingen uitloopen in het groen, voor de stad. Stratennamen zijn daar zelfs onnoodig geworden; met cijfers en letters worden de beide richtingen aangeduid. Hiermee was de laatste rest van oude vormen verdwenen en bleef voor de fantaisie niets over.

En nu, niettegenstaande de tallooze schotschriften op dit systeem, heeft dat toch de wereld veroverd. Het merkwaardigste van alles is, dat het groote argument van het verkeer zelf geen steek houdt, want aan alle kruispunten ontstaan botsingen.

In drukke moderne stadswijken moet men dikwijls stapvoets rijden, terwijl straten der oude stad het draven bijna altijd toelaten. Voor voetgangers zijn de kruispunten nog ellendiger, zoodat zelfs vluchtheuvels noodzakelijk zijn geworden.

En hoeveel groote, breede straten en pleinen zijn niet leeg, niettegenstaande ze voor het verkeer zijn aangelegd. De gedempte Spuistraat en O. Z. Voorburgwal te Amsterdam geven daarvan een voorbeeld. Dat is het gevolg van een systeem, dat met omverwerping van alle artistieke traditie alleen de vragen van het verkeer in 't oog hield; kruispunten worden pleinen genoemd, waar echter alles vermeden is wat aan een plein herinnert.

Het fraaist wordt in het algemeen een cirkelvormig of achthoekig plein gevonden, waarop de vreemdeling zich in 't geheel niet oriënteeren kan.

De eerste dergelijke vorm met vluchtheuvel en gaslantaarn ontstond te Parijs, ofschoon er dadelijk dient bijgevoegd te worden, dat juist die stad bij de groote stratenreguleering geen der genoemde moderne systemen op strenge wijze heeft toegepast, hetgeen is toe te schrijven aan den natuurlijken tegenstand van het bestaande tegen alle veranderingen, en de aangeboren kunstzin der bevolking. Hoe schitterend die kunstzin nog is, bewees juist de jongste tentoonstelling; het plan was eveneens een plein aan drie zijden door gebouwen omgeven, dus in den geest van het tijdperk der barok. Het succes was volkomen; trouwens iets prachtigers is moeielijk denkbaar.

Het streven naar perspectivische effekten in verband met den modernen boulevard als uitvloeisel van de barokke kunsttraditie, goed toegepast, is werkelijk een goed beginsel om een artistiek geheel voort te brengen. Zoodra echter het geometrische plan gaat domineeren is het met de kunst gedaan. Een en ander mag als bewijs gelden, dat het argument van het verkeer als te zwak kan worden beschouwd om daarmede alle oude kunsttraditiën in de doos te stoppen.

Het getal artistieke motieven, dat bij een modernen stadsaanleg moet worden prijs gegeven is niet gering. Hoe ongelukkig dit voor een fijn gevoelend kunstenaar ook mag zijn, toch mag en kan hij zich hierdoor niet laten ontstemmen. Het is nu eenmaal niet te veranderen, dat het geheele publieke leven in couranten wordt besproken in plaats van vroeger op het forum of marktplein; evenmin dat het marktverkeer steeds meer in onartistiek, zuiver praktische gebouwen wordt verplaatst; noch, dat de openbare fonteinen alleen decoratief dienst doen, omdat de waterleiding het water veel gemakkelijker direct in huis brengt. Ook de kunstwerken worden van de pleinen naar de musea gebracht, en volksfeesten, optochten, kerkelijke processies, theatervoorstellingen in de open lucht, verdwijnen langzamerhand. Kortom het volksleven onttrekt zich aan de openbare pleinen, zoodat deze veel van hunne beteekenis verliezen. Voornamelijk echter zijn het de reusachtige afmetingen onzer moderne steden, die aan alle kanten door de lijst der oude kunstvormen heen breken. Hoe grooter de stad, hoe grooter en breeder de straten, hoe hooger de huizen; zoodat deze met hunne afmetingen, talrijke verdiepingen en onafzienbare vensterrijen nauwelijks meer artistiek kunnen worden

versierd. Alles zet zich tot in het onmatige uit, en de eeuwige herhaling der zelfde motieven verstompt den indruk zoo, dat alleen bizonder krachtige effekten in staat zijn eenigen indruk te maken. Daarbij komt het enorm stijgen der prijzen van den grond, waardoor alle schilderachtige motieven verdwijnen. Risaliten, voorportalen, trappen, galerijen en hoektorens zijn voor ons luxe geworden. De architekt kan hoogstens aan balkons, arkels, of op het dak zijn fantaisie toonen, maar om den dood niet beneden aan den straat, waar de rooilijn streng moet worden vastgehouden. Dat is reeds zulk een gewoonte geworden, dat stoepen ons niet eens meer bekoren. Wanneer nu eenmaal alle middelen tot effekt verdwijnen, hoe kan dan het effekt zelf nog blijven bestaan?

Men stelle zich eens de raadhuizen te Leiden en te Bolsward voor zonder die prachtige stoepen, of het raadhuis te Heilbron zonder die fraaie hal; wat blijft dan nog over? Het artistieke effekt dezer volgens moderne beschouwing onpraktische conceptie, versiert de geheele stad. Het is eenvoudig onmogelijk iets dergelijks in den tegenwoordigen tijd vóor te stellen.

De zoogenaamde geest des tijds is toch een eigenaardig iets. De geheele wereld bewondert het Dogenpaleis te Venetië, het kapitool te Rome, maar niemand waagt het met iets dergelijks voor den dag te komen. Beroemd is de loggia met trap, arkel en gevel van de raadhuizen te Halberstadt, Lemgo en Lubeck, evenals dergelijke combinatiën te Brussel, Deventer, Hoogstraten, den Haag en Rothenburg a/d. Tauber. En toch komt het moderne gevoel daartegen op; alleen de gedachte aan ijzel in den winter is voldoende, om voor goed een dergelijk motief in den ban te doen. De trap is voor ons, moderne kamerbewoners, een binnenmotief, en zoo is van de straat alles naar binnen verhuisd. Kortom het schilderachtige der oude stad is totaal verdwenen. Het is ongelukkig dit te moeten bekennen, maar ook werkelijk niet meer toe te passen. De praktisch werkzame architekt weet zeer goed, hoeveel nauwelijks te gelooven moeielijkheden aan een dergelijke uitvoering zijn verbonden.

En omgekeerd, zal men, eerlijk zijnde, moeten bekennen, dat een modern huis, wat behaaglijkheid betreft, het toch van een vertrek in een oud kasteel wint. En wie zou ten slotte de ingenieurs hard willen vallen over datgene, wat ze werkelijk en met zulk een schitterend succes voor het algemeen welzijn hebben gedaan? De tegenstrijdigheid tusschen het schilderachtige en praktische kan niet worden weggecijferd. Aan zulk een grootsch kunstwerk als bijv. de Akropolis van Athene, kan tegenwoordig niet worden gedacht, omdat behalve het enorme geld dat dit zou kosten, ons daartoe ook de aanleiding geheel ontbreekt, de idée waarvan dit het uitvloeisel is. Bovendien zou het opzettelijk gemaakte schilderachtige effekt, als onnatuurlijk ontstaan zijnde, er gekunsteld uitzien; toevalligheden kunnen niet worden geconstrueerd, zoodat wij naar andere middelen moeten grijpen om de grondgedachte der oude meesters te verwezenlijken, zonder ze te copieëren. Men moet probeeren, niettegenstaande alle moeielijkheden van hygiëne, eischen van verkeer, en het nut. Juist zulk een æsthetica is nuttig voor het volk en is dagelijks, dus direct van invloed; want er kan niettegenstaande alle bovengenoemde moeielijkheden, toch nog iets schoons tot stand worden gebracht.

Ten eerste behoort hierbij datgene, wat nog aan het barokke tijdperk doet denken; de hoefijzervorm der gebouwen met het voorplein. Van alle nieuwere stadsuitbreidingen is die van Parijs de beste, omdat zij het naast aan het barokke voorbeeld bleef; de best geslaagde Parijsche stadsgezichten kunnen ons dan ook werkelijk tot voorbeeld dienen. Vroeger was het Rome met zijn grootsteedsche concepties, waarvan de belangrijkste het elliptische Pietersplein is; de vorm daarvan is echt Romeinsch, zelfs antiek, hetgeen de renbanen getuigen. (Piazza Navona, de Piazza del Popolo en anderen). In het noorden is het interessantste voorbeeld van dien aard de Zwinger te Dresden, ter voltooiing waarvan de bekende architekt Semper een voortreffelijk plan maakte, dat echter tengevolge van allerlei kleinsteedsche intrigues, niet tot uitvoering kwam.

Het was Semper nog eens vergund hetzelfde denkbeeld te concipiëeren, in nog grooter afmetingen, nl. voor den nieuwen hofburg en de musea te Weenen, hetgeen gelukkig kans van slagen heeft en langzaam zijn voltooiing nadert. Zoo ziet men, dat niettegenstaande de tijden daartoe ongunstig zijn, het toch nog een enkele maal gelukt iets werkelijk schoons tot stand te brengen. Alleen onder één voorwaarde: men moet niet met het huizenbloksysteem behoeven rekening te houden; is dat vooraf bepaald, dan is alle moeite vergeefs, en kan daaruit nooit iets goeds te voorschijn komen.

Wat kan er nu worden gedaan om dit systeem tegen te gaan? In het jaar 1874 werden reeds in het Architekten en Ingenieur Verein te Berlijn op een vergadering de drie volgende punten vastgesteld:

1°. Het projecteeren van staduitbreidingen moet bestaan in de bepaling van alle verkeersmiddelen, straten, tramway's, stoomtrams, kanalen enz., die systematisch en daarom uitvoerig moeten worden bestudeerd.

2°. Het stratennet moet alleen de hoofdlijnen bevatten, waarbij bestaande wegen zooveel mogelijk te gebruiken, en alleen die zijlijnen, die uit lokale omstandigheden voortvloeien. De ondergeschikte verdeeling moet aan de toekomst of aan particulieren worden overgelaten.

3°. De groepeering van verschillende stadsgedeelten moet door een goede keus der situatie en andere karakteristieke eigenaardigheden worden bepaald, slechts in het allernoodzakelijkste geval door sanitaire voorschriften.

Deze drie punten zijn dus reeds een stap voorwaarts op den goeden weg. Toch hebben zij tot nog toe nog geen resultaat opgeleverd, om de doodeenvoudige reden, dat deze voorschriften alleen negatief zijn. Zij geven alleen een votum van wantrouwen te kennen aan hen, die tot nu toe het ontwerpen van bebouwingsplannen in handen hadden. En dàt is zeer duidelijk, want, men kan evenmin langs ambtelijken weg een monumentale kerk ontwerpen, of een schilderij maken, of een symphonie componeeren. Maar gesteld, dat alle ambtenaren op het bureau, ieder afzonderlijk in staat waren zoo iets te maken, dan nog zou het resultaat, van hen allen te samen, een droog geheel worden. Il n'y a pas de chef d'œuvre à deux. En van het toeval, dat juist vroeger zooveel merkwaardigs tot stand bracht, is heden ten dage ook niet veel te verwachten; want wat zou het resultaat zijn? Zonder plan, zonder type, zou een ieder anders bouwen, omdat een vaste kunsttraditie ontbreekt. Het huizenblok, het hier en daar neergeplakte gebouw zou blijven bestaan, kerken en monumenten zouden toch het midden van het plein innemen; want dit is misschien de eenige regel die men heeft vastgesteld, Neen! de eischen der kunst moeten positief worden geformuleerd en daartoe moet een

werkelijk programma worden vastgesteld. De artikelen daartoe kunnen op het bouwbureau vooraf worden bestudeerd. Dit programma moet het volgende bevatten:

A. Eene bepaling omtrent waarschijnlijke toeneming der bevolking van het te bouwen stadsgedeelte, in de eerst volgende 50 jaren; verder gegevens omtrent het te verwachten verkeer en de soort van bewoning, waaruit kan worden afgeleid, of het te bebouwen kwartier zal bestaan uit huurhuizen, villa's, of gebouwen voor handel enz. of fabrieken.

Het argument dat een en ander zelfs niet bij benadering kan worden vastgesteld, is een uitvlucht; wie met de geschiedenis eener stad te rade gaat, de ontwikkeling van handel en industrie, en daarbij de overige statistieke gegevens goed bestudeert, heeft zeker gegevens genoeg om voor het vervolg met eenige zekerheid iets te kunnen vaststellen. Wanneer men den moed niet heeft iets positiefs in die richting te willen, dan maakt men van alle gebouwen huurhuizen; want dat is het ongeluk, dat juist van die karakterlooze vorm alles kan worden gemaakt. Met villa-kwartieren heeft men het hier en daar reeds beproefd; waarom is al het andere daarvan uitgesloten?

B. Op grond van deze noodzakelijke voorstudiën, moeten dan het vermoedelijk noodig aantal openbare gebouwen worden bepaald. En dat kan met deze gegevens zeer gemakkelijk geschieden, omdat van de grootte der bevolking alles afhangt; grootte en aantal der kerken, scholen, gemeente-gebouwen, markthallen, openbare tuinen, en zelfs een theater. Zoodra dit bepaald is, moet naar de beste groepeering en situatie, in verband met de noodzakelijke verbindingswegen, gezocht worden; dan kan met het eigenlijke ontwerp van het stadsplan worden begonnen en hiertoe moet de weg der concurrentie worden ingeslagen. *Wordt vervolgd.*

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM. 6 Mei 1892. Wegens afwezigheid van den Voorzitter werd door den Vice-Voorzitter, den heer H. P. Berlage Nzn., de vergadering geopend. Na lezing en goedkeuring der notulen werd door den Secretaris verslag uitgebracht over de vergadering, gehouden den 7 April l. l. met het Hoofdbestuur der Maatschappij en de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingsbesturen.

Op voorstel van het Bestuur werden de heeren M. Moen GPzn. en J. E. van der Pek tot afgevaardigden naar de Mei- en September-vergaderingen benoemd.

De heer J. N. Landré gaf verslag van een bezoek gebracht met den heer Arn. A. M. Bruning aan de tentoonstelling van teekeningen, vervaardigd door de leerlingen van de school der timmerlieden vereeniging Concordia Inter Nos.

De rapporten over de vragen door het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld. werden vervolgens behandeld; zij werden door verschillende leden uitgebracht: op vraag II door den heer H. J. Wolter; op vraag V door den heer J. N. Landré; over de vragen VI en IX door den heer Ferd. Engers; op vraag VIII door den heer N. M. Koning, en aangaande vraag X door den heer P. F. Laarman.

De waarnemende Voorzitter bedankte den heeren rapporteurs voor hunne uitvoerige rapporten.

De heer P. F. Laarman stelde daarna voor de leden ter bezichtiging een tal keurige photograpiën van Sicilië en Spanje, en deed daarbij uitgebreide mededeelingen, die het genot verhoogden. De vergadering werd op zeer aangename wijze besloten, nadat de Vice-Voorzitter, den heer Laarman ook namens de vergadering had dank gezegd.

BERICHTEN.

De Aartsbisschop en het Metropolitaan-kapittel van Keulen hebben aan den heer Dr. P. J. H. Cuypers, te Amsterdam, de uitnoodiging gedaan om daar ter plaatse te komen, ten einde te beraadslagen op welke wijze de innerlijke voltooiing van het hooge choor der Domkerk aldaar zoude behooren te geschieden, en wel met betrekking tot den vloer, de treden, de plaats van het hoogaltaar, den Aartsbisschoppelijken troon, de choorstoelen of kanunnikenbanken, de choorafsluiting, de toegangen tot het choor, het al of niet maken van een jubé of doxaal, en de plaats voor de tentoonstelling der belangrijke relikwiën der H. Driekoningen.

De Maatschappij voor Electrische Stations »Electra", te Amsterdam, zal heden, ten half 4 uur, hare nieuwe Centraal-inrichting, gelegen aan den Haarlemmer straatweg, in gebruik stellen.

In de vorige week had te Leiden in de kleine concertzaal van de Stadszaal de jaarlijksche algemeene vergadering plaats van de vereeniging »de Practische Ambachtsschool."

In deze vergadering werd o. a. de eerste Voorzitter, prof. J. M. van Bemmelen, die altijd zooveel liefde had getoond voor de school, en aan hare oprichting een ijverig deel genomen heeft, op voorstel van den tegenwoordigen Voorzitter den heer Dr. P. J. Kaiser, tot Eere-lid benoemd.

Aan de eervol ontslagen leerlingen werden, in tegenwoordigheid hunner ouders, de diploma's en geschenken uitgereikt, na een toespraak van den Voorzitter, waarin deze wees op de tot uitvoering gekomen plannen tot uitbreiding, die plaats zal hebben onder leiding van den architekt G. van Driel.

Den Directeur, den heer Ads. J. van Achterberg, die als altijd zijne beste krachten aan de zaak heeft gewijd, werd daarvoor en voor de groote energie, waarmede hij zijne taak opvat en uitvoert, oprechten dank gebracht. Ook de leeraren, met hun bijzonderen tact om het den jongens aangenaam te maken, en met hun boven allen lof verheven bewustheid hunner verantwoordelijkheid, werden uit naam der vereeniging dank gezegd.

Op den 1sten April 1892 verlieten 18 leerlingen de school, waarvan één zonder diploma. Eervol verlieten de school: 3 timmerlieden, 2 meubelmakers, 7 smidsleerlingen en 5 huisschilders.

Na de prijsuitdeeling bedankte de Voorzitter o. a. den Burgemeester voor hetgeen hij voor de school gedaan had, waarna de aanwezigen hem een ovatie brachten.

Hiervoor dank zeggende, zeide de Burgemeester de school zeer genegen te zijn, daar zij een zegen voor Leiden was en het verblijdde hem, dat door de nieuwe school aan al de aanvragen van leerlingen kon worden voldaan.

Dat de nieuwe school is tot stand gekomen, is hoofdzakelijk te danken aan den onbekenden vriend, die een zoo groot verschot heeft gegeven. Ook deze milde gever werd door den Burgemeester dankbaar herdacht.

Afloop van Aanbestedingen.

ARNHEM, 28 April. Door de directie der gasfabriek: 1. bestek No. 2, het maken van een gemetselde fundeering voor 2 ijzeren kolenloodsen en het verplaatsen van 2 houten kolenloodsen, op een terrein grenzende aan de salmiakfabriek te Arnhem.

Hoogste inschrijver:
J. Koenders te Arnhem . . . . *f* 4.535

Laagste inschrijver:
J. H. van Riel te Arnhem . . . . „ 3.977
Raming . . . . „ 4.806

2. bestek No. 4, het bouwen van een zuiverhuis, met fundeeringen voor drie zuiverkisten en het overdekken van een gang tusschen het oude en het nieuwe zuiverhuis op het terrein der gem. gasfabriek.

Hoogste inschrijver:
B. Bolder te Arnhem . . . . *f* 31.750

Laagste inschrijver:
J. Haanappel te Nijmegen . . . . „ 28.845
Raming . . . . „ 30.211

Beiden gegund aan J. H. van Riel.

AMSTERDAM, 29 April. Het verbouwen van perceel aan de Prins Hendrikkade No. 36, onder beheer van de architekten J. Wesseling Gzn. en H. Keijzer Jr. (onderhands.)

Hoogste inschrijver:
R. Cruijff te Amsterdam . . . . *f* 20.980

Laagste inschrijver:
J. de Boer Jbz. te Amsterdam . . . . . „ 14.976

KRIMPEN A/D IJSEL, 29 April. Het bouwen van 2 heerenhuizen, voor J. Otto en A. J. Otto Jr., aldaar, onder beheer van den architekt Nico C. Kloot te Brussel.

Hoogste inschrijver:
W. v. Verre, Kapelle a/d IJssel . . . *f* 34.666

Laagste inschrijver:
S. Slappendel, Krimpen a/d IJsel . . . „ 27.997

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde
4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de**
eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog
te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op
de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma. Deze **Houtcement**
Dakbedekking is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij,
maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des
winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik
maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden**
kunnen worden, en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daar-
van moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren —
zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvin-
der den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op
het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper
als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8876

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.

G. J. THIEME, Arnhem.
Boek-, Courant- en Steendrukkerij.
Photolithographie. — Photozincographie. 8883

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 8877

CENTRALE VERWARMINGS-TOESTELLEN

8880

in Huizen, Kantoren, Kerken, Scholen, Hospitalen enz., zijn werkelijk een bron van genot, ***onder voorbehoud*** dat ze practisch zijn aangebracht.

Deze toestellen verbruiken bij weinig contrôle de minste brandstof, terwijl zij bijna geen ruimte innemen in vergelijking van Hoog- en Laagdruktoestellen, welke verre achter staan in goede eigenschappen bij de eenvoudige ***WARM-WATERTOESTELLEN*** *onder den gewonen druk der dampkring.* **Deugdelijke bewijzen hieromtrent worden op aanvrage gaarne verstrekt.**

Th. A. DE KOSTER, *Fabriekant.*

AMSTERDAM.

Ontvang en Betaalkas.

Rentevergoeding **voor gelden à deposito**
met één dag opzegbaar. . . . . . 1½ pCt.
met tien dagen " . . . . . . 2 "
voor *groote* bedragen op *langeren* termijn is de rente *hooger.*

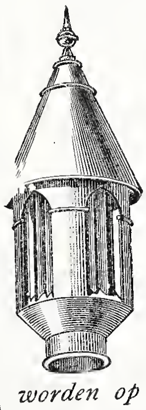
Open en gesloten *bewaargeving* volgens reglement.

AMSTERDAM, 14 Mei 1892. 8878

W. F. WEIJNTJES,
Spuistraat 263 Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
" " **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8884

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS

en SCHOORSTEENKAPPEN, 8881

SYSTEEM „BOYLE".

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particulieren *gebouwen* hier *te lande geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.

Duizenden met het meeste succes geplaatst.

DE LINT & Co. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN. 8879
alsmede
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

Gebrs v. MALSEN
STOOMTIMMERFABRIEK: DEN HAAG
PARKETVLOEREN
vochtwerende en Luxevloeren.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam.* 8883

— ***Prins Hendrikkade 14.*** —

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

HERBESTEDING. 8864

Op Dinsdag den 24sten Mei 1892, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek BM.

De levering van grindballast ten behoeve der spoorbanen van den voormaligen Nederlandschen Rhijnspoorweg.

De besteding geschiedt volgens § 12 van het bestek.

Het bestek ligt van den 10den Mei 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.10

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) op den 17den Mei 1892, des namiddags ten 2 ure.

UTRECHT, den 9den Mei 1892.

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Openbare Aanbesteding.

Op Woensdag den 8sten Juni 1892, des namiddags te 2 uren (Plaatselijke tijd), zal in het gebouw van het Departement van Justitie te 's Gravenhage, in het openbaar bij enkele inschrijving worden

AANBESTEED:

Het verbouwen van het Paleis van Justitie aan de Prinsengracht te Amsterdam.

Raming f 244,500.—

Het bestek N°. 17 met 18 daarbij behoorende teekeningen is van af 18 Mei 1892 *franco* verkrijgbaar, tegen betaling van *f* 5.25, bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui N°. 28*a* te 'sGravenhage.

Het bestek met daarbij behoorende 18 bestekteekeningen, voorts 50 detailteekeningen, benevens monster en modellen, liggen op alle werkdagen, van af 19 Mei 1892 tot 8 Juni 1892, ter kennisneming in een der lokalen van het Paleis van Justitie te Amsterdam van des voormiddags 9 uur tot des namiddag 8 uur (Plaatselijke tijd).

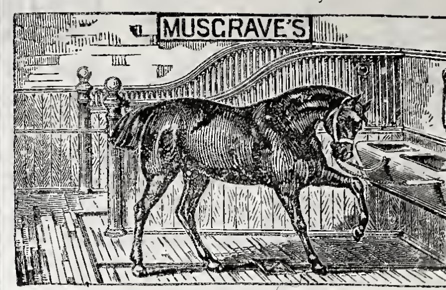
Aanwijzing zal aldaar plaats hebben op Zaterdag 28 Mei en Zaterdag 4 Juni 1892, telkens des namiddags te 3 uren (Plaatselijke tijd).

Inlichtingen zijn inmiddels verkrijgbaar bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen, Departement van Justitie te 's Gravenhage.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister
De Secretaris-Generaal,
P. J. VAN BEIJMA.

8865

'sGRAVENHAGE, 12 Mei 1892.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

21 MEI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Bij dit nummer van het Weekblad wordt het verslag van het Bestuur over de Maatschappij, gedurende het afgeloopen jaar, aan de leden gezonden.

Het slot van dit verslag komt voor op de laatste bladzijde van het Weekblad, maar zal andermaal opgenomen worden bij het vervolg der bijlagen van de verslagen der Algemeene Vergaderingen.

Aan de leden wordt in herinnering gebracht, dat de stembiljetten voor de verkiezing van twee Bestuursleden, vóór den 25sten Mei op het Bureau der Maatschappij moeten zijn ingekomen.

De stembiljetten werden verzonden bij het Bouwkundig Weekblad n° 18 van 30 April j. l.

De leden van de Maatschappij, die wenschen deel te nemen aan het gemeenschappelijk middagmaal, op Zaterdag 28 Mei 1892, des avonds ten 6 uur, in Maison Stroucken, worden uitgenoodigd zich daarvoor op te geven vóór 23 Mei a. s., aan den Secretaris der Maatschappij. De prijs voor den maaltijd is *f* 3, per persoon, zonder wijn.

Door verschillende omstandigheden is het *onmogelijk*, na den 23sten Mei nog deelnemers voor het middagmaal aan te nemen.

Aan dezen maatregel moet, onafhankelijk van den wil van het Bestuur, streng de hand worden gehouden.

Na afloop van den maaltijd wordt ten 9 uur, insgelijks in Maison Strouken, een feestavond aan de leden der Maatschappij aangeboden.

Leden van het Congres, niet-leden der Maatschappij, kunnen door leden der Maatschappij worden geïntroduceerd.

Het Bestuur der Maatschappij zal op Vrijdag 27 Mei 1892, des namiddags 6 uur, in Maison Couturier, Keizersgracht 674, te Amsterdam, een middagmaal aanbieden aan de Heeren Eere-Voorzitter, Eere-Leden en Onder-Voorzitters van het Comité van Organisatie van het Congres voor Bouwkunst.

Heeren leden van het Congres, dus ook leden der Maatschappij, die aan dat middagmaal wenschen deel te nemen, worden uitgenoodigd, vóór 23 Mei a. s. daarvan kennis te geven aan den Secretaris der Maatschappij.

De kosten van het middagmaal zijn *f* 20.— per persoon, alles inbegrepen.

In antwoord op verschillende tot het Bestuur gerichte vragen wordt aan de Gewone, Buitengewone en Kunstlievende leden der Maatschappij bericht, dat zij, als zoodanig, leden van het aanstaande Congres voor Bouwkunst zijn, en dus ook vrijen toegang tot dat Congres hebben. (Zie Bouwkundig Weekblad n° 6 van 6 Februari 1892).

De leden der Maatschappij hebben daartoe een bewijs van toegang (groene kaart) ontvangen.

De **65ste Algemeene Vergadering** der Maatschappij zal gehouden worden in het Maatschappelijk Gebouw, op Maandag 30 Mei 1892, des morgens ten 11 uur.

De agenda van die vergadering is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad n°. 18 van 30 April j. l.

Afdrukken der agenda zullen ter vergadering aanwezig zijn.

BIJ DE PLAAT.

Bijgaand ontwerp is ontstaan naar aanleiding van een gesprek, gehouden met een der leden van het hoofdbestuur van den Volksbond en heeft gediend als aanvulling van de inzending van dien bond op de Tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen. Het asyl werd gedacht in eene boschrijke omgeving en uitsluitend ingericht voor de verpleging voor de 1e klasse patiënten. Voor de noodige ontspanningszalen moest worden zorg gedragen en tevens voor ruime vestibules, trappen enz. Een woning voor den directeur bevindt zich onmiddellijk bij de hoofdingang.

J. A. G. VAN DER STEUR.
Bouwkundig Ingenieur.

DE KUNST IN STEDENBOUW.

Voordracht, gehouden door den heer H. P. BERLAGE NZN.
in de vergadering der Afdeeling Amsterdam, op 25 *Maart* 1892.

(*Vervolg van bladz.* 124.)

Het programma voor die concurrentie moet bevatten: een juiste opneming van het terrein met alle bestaande wegen en andere détails, evenals opgave van windrichting, belangrijken waterstand enz.

De taak der concurrenten zou bestaan, ten eerste: in de noodzakelijke onderlinge verbinding van openbare gebouwen, tuinen, enz.; de tuinen ongeveer even ver van elkaar en niet vrij aan de straat gelegen, maar geheel omgeven door huizen en door twee of meer ongelijke portalen toegankelijk. Daardoor zijn de tuinen beschut en de lange huizenrijen worden daardoor van groote waarde. De gebouwen moeten worden vereenigd tot één geheel, nl de kerk met de pastorie en de volksschool, of tenminste zoodanig gegroepeerd, dat een mooi plein ontstaat. Krijgt men meer pleinen, dan moeten deze liever tot een pleinengroep, dan elk afzonderlijk worden aangelegd. Ieder plein moet reeds in situatie een typisch karakter hebben, waarbij moet worden gelet op een goede uitmonding der straten; gesloten vorm van het plein, perspectivische effekten en de bestaande vergezichten. De gunstige hoefijzervorm uit het baroktijdperk, het systeem der voorpleinen, in den geest der oude atria enz., moeten worden aanbevolen; kerken en monumenten moeten natuurlijk niet vrijstaand worden ontworpen, maar ingebouwd, waardoor van zelf goede plaatsen voor toekomstige fonteinen of kleine monumenten ontstaan. Oneffenheden van het terrein, bestaande waterpartijen, die tegenwoordig dikwijls met groote kosten worden geëffend, moeten integendeel als welkome oorzaken worden gebruikt. Zonder deze onregelmatigheden krijgt zelfs het fraaiste plan iets stijfs.

Terloops zij hier herinnerd, dat o. a. van de vele aanhangig geweest zijnde bebouwingsplannen der museumterreinen te Amsterdam, geen enkel het bestaande water heeft behouden. Het plan van Prof. Gugel had het oorspronkelijk, maar de stad heeft het er als contrabande uitgelicht.

Bovendien werken deze onregelmatigheden een goede oriënteering in de hand, en zijn ook tevens oorzaak voor het breken van den wind, waarlijk geen gering voordeel; want onder de loffelijke eigenschappen eener moderne stad, behooren: in den zomer een afschuwelijke stof, en sneeuwjacht in den winter.

Zeer belangrijk is het bovendien, bij de bepaling van straten ook de hemelstreken en de heerschende windrichting in acht te nemen, hetgeen reeds door Vitruvius wordt aangehaald.

Na deze algemeene bepalingen is echter het plan nog lang niet klaar; want de bebouwing tusschen de vastgestelde hoofdpunten kan ook nog door het bloksysteem worden bedorven.

De meest elementaire rechthoekige ruimteverdeeling, die bij de meesters uit het baroktijdperk zulk een menigte motieven aanwijst, is onder de alleenheerschappij van het bloksysteem tot een enkelen grondvorm teruggebracht, en nog wel tot den meest vervelenden, nl een kubus; zoodat een voortdurende nauwgezette artistieke studie noodzakelijk blijft om niet nog alles te bederven.

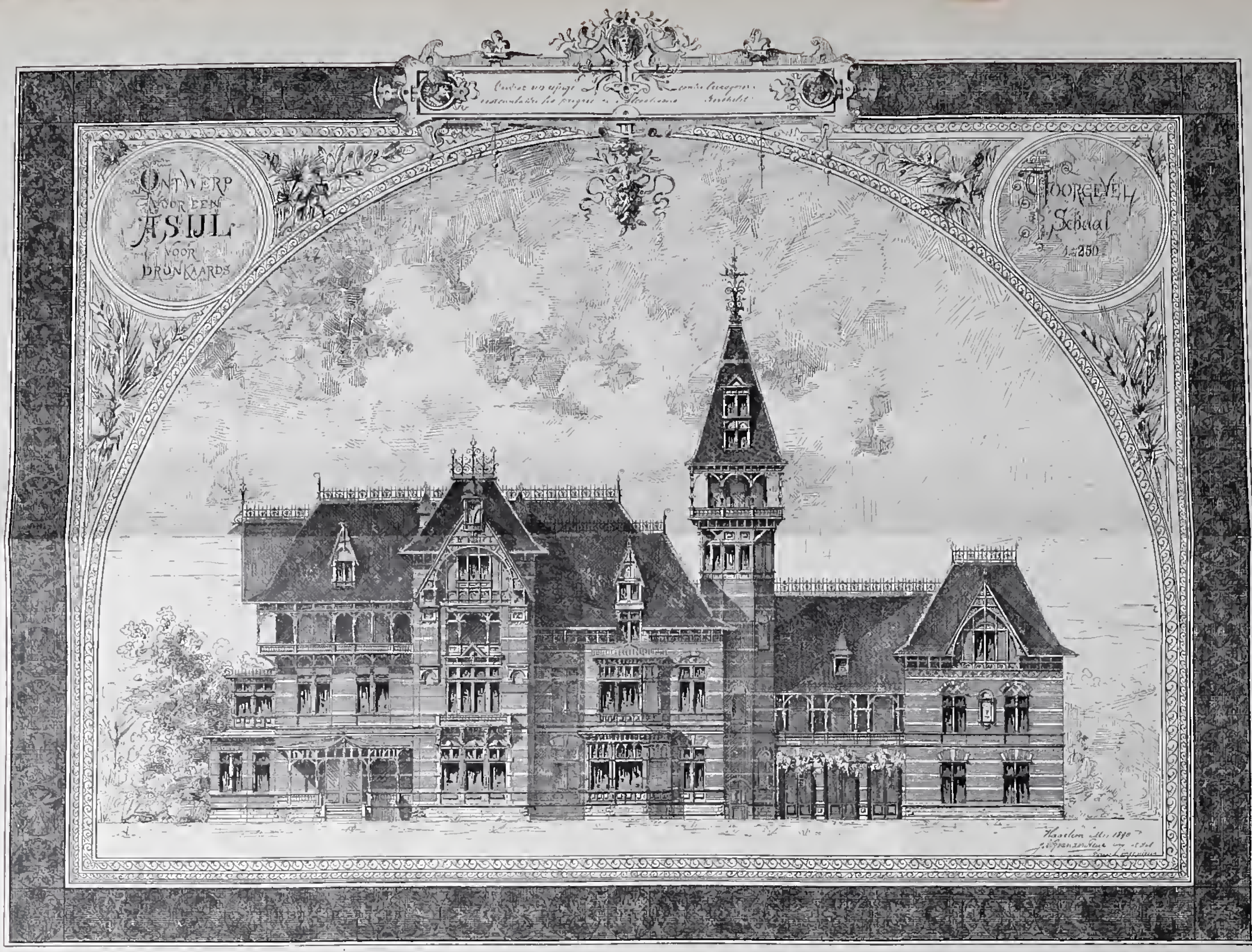
Het aanleggen van een stad is een groot en moeielijk werk. Als men de geschiedenis eener beroemde stad nagaat, dan eerst leert men de reusachtig groote som aan geestelijk kapitaal kennen, daarin aanwezig, die nu voortdurend rente opbrengt. Evenals in het materieele, zoo is ook in het geestelijke de rentevoet evenredig aan de grootte van het kapitaal. Hoe armzalig is dit kapitaal bij het nu heerschende bloksysteem; want daartoe wordt niet de minste inspanning vereischt. De grootte der blokken en de breedte der straten wordt in de een of andere vergadering bepaald; daarna kan de verdeeling van het stadsgedeelte ook door den eersten den besten klerk worden gemaakt, als men tenminste op fijnheid van teekening niet let. Maar dan is ook de artistieke waarde van den aanleg gelijk nul, het effect = nul, en tengevolge daarvan, het genoegen der bewoners = 0, en dus in laatste instantie ook de liefde voor hun stad.

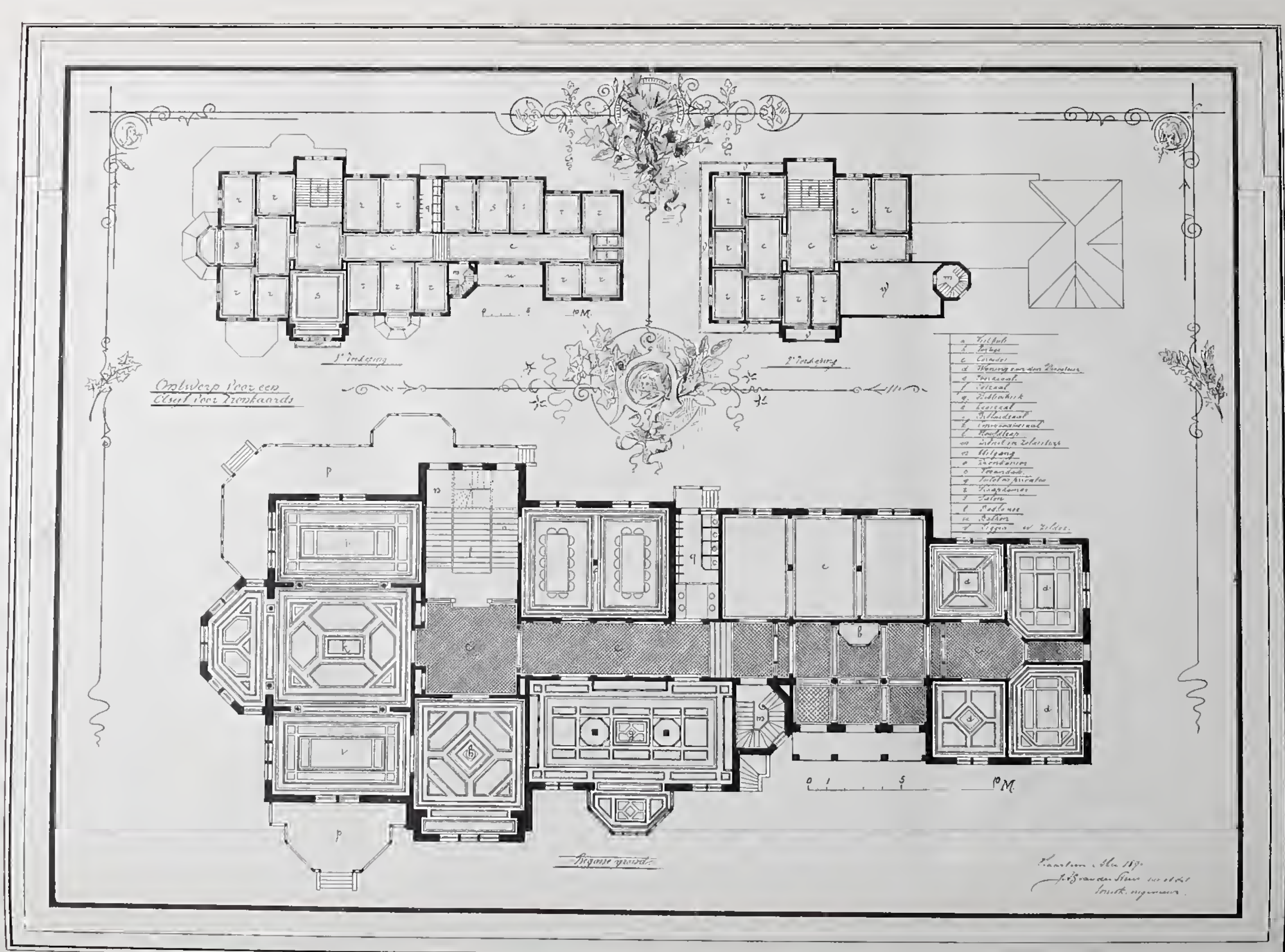
Van dit standpunt beschouwd, zou misschien aan onze materieel gezinde eeuw de belangrijkheid eener artistiek aangelegde stad het gemakkelijkst duidelijk kunnen worden gemaakt. Over de nationaal œconomische beteekenis der schoone kunsten is reeds veel geschreven, en deze vrijwel algemeen erkend. Zou het nu niet evengoed aanbeveling verdienen eenige sommen beschikbaar te stellen voor kunst bij stedenbouw, ten einde deze bij de bewoners om te zetten in liefde tot hun stad?

Wij hebben gezien, hoe in 't kort alles neerkomt op het verkrijgen van een maximum effect, dus zoodanig, dat men met een enkelen oogopslag zooveel mogelijk ziet, — alleen te verkrijgen bij een gesloten aanleg, ook het succes der barokke meesters. De eisch der kunst is concaviteit en het moderne systeem eischt van het gebruik van een bouwterrein juist het tegenovergestelde, nl. convexiteit; krasser tegenstelling is dus niet denkbaar.

Toch moet getracht worden deze eischen te vereenigen. Slaagt men daarin, dan zal het duidelijk worden, dat het absoluut niet noodig is moderne stadspleinen volgens een en dezelfde chablone te ontwerpen, en dus evenmin alle schoonheden der kunst op te geven.

Het is niet waar, dat het moderne verkeer ons daartoe dwingt; het is niet waar, dat de hygiënische eischen ons daartoe noodzaken; het is eenvoudig gedachtenloosheid, gemakzucht en gebrek aan goeden wil, die ons, moderne stadbewoners, daartoe veroordeelen, om levenslang, in vormelooze kwartieren, den geestdoodenden aanblik van eeuwig en altijd dezelfde huizenblokken en straten te moeten bekijken. Het is helaas waar, dat de kracht der gewoonte langzamerhand doet wennen en

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G.J. Thieme, Arnhem

daartegen afstompt; maar dan denke men even aan den indruk, dien wij krijgen na een terugkeer uit Venetië of Florence, en hoe akelig ons dan het nuchter moderne aandoet. Wij moeten 's zomers ten minste eenige weken buiten doorbrengen, om de stad weer een jaar lang te kunnen verdragen.

Misschien is dit een der grootste oorzaken, waarom de gelukkige bewoners dezer artistiek zoo verrukkelijke steden volstrekt niet de behoefte hebben deze te verlaten.

Met deze verzuchting besluit de schrijver zijn eigenlijk boekje; want wat daarna nog volgt is eene poging, om zelf, volgens zijne aan de oudheid ontleende ideeën, de voltooide monumentale gebouwen in Weenen, aan de breede Ringstrasse, en ten deele nog op groote pleinen, zooals o. a. de Votivkirche, zoodanig in te bouwen, dat ze tot hun volle recht komen, en tegelijkertijd kleinere maar daardoor meer artistieke pleinen ontstaan. Dit kan nu voor ons achterwege blijven.

Uit een en ander is duidelijk, dat de schrijver in het algemeen de groote steden van Europa, als Berlijn, Weenen, Parijs, op het oog had, waaraan juist in zoo sterke mate dat moderne karakter kleeft; om van de Amerikaansche steden niet te spreken, waarop een en ander natuurlijk volkomen past, omdat deze om zoo te zeggen geen oude gedeelten kennen, en direct volgens het bloksysteem zijn of worden gebouwd. Daartegen te spreken is natuurlijk een volkomen vruchtelooze zaak; deze hebben nooit iets anders gekend, en zullen dus daarbij blijven zweren. Anders is het natuurlijk met de snel zich uitbreidende steden in het oude Europa, die allen, behoudens enkele uitzonderingen, eene geschiedenis hebben, en daardoor zich kunnen spiegelen aan het vroegere.

Onder deze kunnen ook enkele steden in ons vaderland worden gerekend. Toch zijn deze nog in betrekkelijk gunstige conditie. Bij ons nog niet die reusachtige afmetingen, en dus ook geen groote breede boulevards. Bij ons ook een zekere kunsttraditie van het pittoreske oude Holland, die gelukkig bij velen nog levendig is gebleven, en juist nu weer krachtig herleeft. Toch is er reeds veel bedorven, juist door de zucht om het buitenland te willen nadoen in dingen, die bij ons met den besten wil niet te verkrijgen zijn. Ik zal dat alles niet nog eens ophalen; het is genoeg bekend. Wat er vooral te Amsterdam van stadswege op dit gebied is gebeurd, is werkelijk betreurenswaardig, en nu nog gaat men door met eene stadsuitbreiding die, begonnen met de zoogen. pijp, op de grofste wijze alles in het aangezicht slaat, wat ook maar eenigszins aan kunst doet denken. Er is echter gelukkig een vooruitgang te bespeuren, en het zijn vooral de jongere kunstenaars die, daarvan volkomen doordrongen, nog veel beloven.

Voor hen bevat ook de door Sitte gegeven studie veel wetenswaardig, voor onze stadsuitbreidingen volkomen van toepassing, omdat ze juist in het algemeen de moderne fouten aanwijst. Te hopen is het dan ook, dat die fouten zullen worden ingezien en erkend, om daardoor spoedig te geraken uit al die wijken, zonder eenigen smaak aangelegd.

Moge de 20ste eeuw niet getuigen, dat de 19de eeuw op dat gebied niets artistieks wist voort te brengen.

TENTOONSTELLING EN WEDSTRIJD TE AMSTERDAM.

In het Paleis voor Volksvlijt, waarvan de concert-zaal eenige der nevenzalen en gedeeltelijk de gaanderij zijn in beslag genomen, werd in den namiddag van den 19den Mei de tentoonstelling geopend van voorwerpen, vervaardigd voor den wedstrijd van handwerkslieden en leerlingen van Amsterdam en omliggende gemeenten.

De Voorzitter van het Uitvoerend Comité voor dien wedstrijd, de heer I. Gosschalk, heette de aanwezigen, die in een groot aantal waren opgekomen, welkom, in de eerste plaats den Burgemeester en de leden van het Dagelijks bestuur, de Gemeenteraadsleden, de inzenders en allen die op een of andere wijze tot het welslagen der tentoonstelling hadden bijgedragen. Hij wees daarna op het groote nut van dergelijke tentoonstellingen, die vakgenooten en belangstellenden en blik doen werpen op de strijdkrachten der plaatselijke nijverheid; zulke tentoonstellingen en wedstrijden zullen den bekwamen werkman meer op den voorgrond doen komen, daar waar het werktuig den arbeid der handen langzamerhand op den achtergrond heeft gedrongen. Waar, zooals hier, den werkman de gelegenheid wordt gegeven zich bekend te maken en voor zijn arbeid voldoenlng te krijgen, daar kan het wapen uit de hand geslagen worden van hen, die op de ontevredenheid speculeeren, door te leeren, dat alle arbeid als een last, in plaats van als een lust moet worden beschouwd. In dit opzicht zijn tentoonstellingen met daaraan verbonden wedstrijden als deze, van groot belang; zij zijn wenschelijk en nuttig, ook als middel om tot de oplossing te geraken van het aan allen belang inboezemende sociale vraagstuk.

De heer Gosschalk herinnerde daarna aan de wordingsgeschiedenis van de tentoonstelling, en aan de eerste poging van een zelfden aard, reeds in 1869 te Amsterdam ondernomen.

Dank en hulde werd natuurlijk gebracht aan allen, die door geldelijke bijdragen of op andere wijze de uitvoering van het plan hadden helpen verwezenlijken, in de eerste plaats aan onze beide Koninginnen, dan aan zoovele industrieelen, en aan de medewerking van eenige omliggende gemeenten, als Nieuwer-Amstel, Sloten, Weesp, Bussum, Nieuwendam, Muiden en Naarden.

Wat de hulp der patroons betrof, bestaande in het geven van vrijen tijd, materialen of gebruik van werktuigen, de spreker hoopte, dat die bij een volgende gelegenheid nog grooter en algemeener zou zijn.

De vraag: zullen de wedstrijden niet alleen de vriendschapsbanden nauwer toehalen tusschen patroons en werklieden, maar zullen zij ook bijdragen tot verheffing en veredeling van den arbeid, en zullen zij de liefde voor het beroep bevorderen? beantwoordde de spreker beslist bevestigend, en hij kon hieraan toevoegen, dat flinke en degelijke werklieden het hierin met het Comité eens waren

Ten slotte werd namens het Uitvoerend Comité nog eens hartelijken dank gebracht aan allen, die hadden medegewerkt, zeer in het bijzonder echter aan het damescomité, en aan den heer Mr. Verkouteren, den onvermoeid werkzaam geweest zijnden Secretaris van het Comité; aan hem had het Comité buitengewoon groote verplichting.

De heer Gosschalk riep het welwillend oordeel in voor het tentoongestelde, dat meestal werk was, soms met opoffering van rust en genot tot stand gekomen.

Hij hoopte dat de werkman beloond zou worden door hem den verkoop zijner werkstukken te vergemakkelijken.

De Burgemeester van Amsterdam voldeed daarna aan een tot hem gericht verzoek om de tentoonstelling te openen. De heer Vening Meinesz hield daarbij een korte toespraak, waarin hij deed uitkomen het zeer op prijs te stellen, dat eene dergelijke wedstrijd en tentoonstelling zoo goed in Amsterdam was geslaagd. Hij sprak daarom zijn beste wenschen uit voor het goede, wat van de tentoonstelling werd verwacht in het belang van de nijverheid en van den werkman.

Zoodra de tentoonstelling geopend was verklaard, deden de genoodigden een wandeling door de tentoonstellingszaal, die én door een eenvoudig decoratief, maar in hoofdzaak door de uitmuntende schikking der voorwerpen, een hoogst aangenamen indruk maakt.

Wat de inzending betreft, deze verdienen een meer nauwkeurige beschouwing, vooral die van den gehouden wedstrijd. Reeds een enkele oogopslag doet zien, dat goede, zeer bekwame werklieden hebben medegewerkt; de overtuiging wordt bevestigd, dat zij, mits met behoorlijke leiding, iets zeer goeds kunnen maken.

Wanneer binnen kort een aantal architekten van heinde en verre naar Amsterdam zullen komen, vertrouwen wij, dat geen hunner zal nalaten een bezoek aan deze tentoonstelling te brengen. Er is veel goeds; er is ook iets te leeren voor hen die twijfelen aan het nut van dergelijke wedstrijden, en ook voor hen die reeds plannen in zich omdragen om het voorbeeld van Amsterdam te volgen.

Wij mogen niet besluiten, zonder hulde aan het Uitvoerend Comité te brengen.

C. T. J. Louis Rieber.

Tentoonstelling van levende meesters, te houden te Amsterdam, in het najaar van 1892.

Burgemeester en Wethouders van Amsterdam hebben besloten dit jaar de 37ste Tentoonstelling van Kunstwerken van levende meesters te Amsterdam te doen plaats hebben.

Een Commississie, onder Voorzitterschap van den Burgemeester, Mr. S. A. Vening Meinesz, heeft de bepalingen ter kennis van kunstenaars, kunstvereenigingen en kunstvrienden gebracht, in het vertrouwen, dat velen hare pogingen zullen steunen, die moeten bijdragen tot waardeering van den arbeid des kunstenaars en tot opwekking bij het algemeen van den zin voor het schoone.

Aán de bepalingen worde het volgende ontleend:

De Tentoonstelling omvat Kunstwerken op het gebied van de Schilder-, Teeken-, Bouw-, Beeldhouw- en Graveerkunst en der Lithographie, vervaardigd zoowel door Binnen- als door Buitenlandsche levende Kunstenaars.

Zij zal worden geopend den 5den September 1892 en gesloten den 10den October daaraanvolgende, behoudens de bevoegdheid der Commissie om haren duur uiterlijk met drie weken te verlengen.

De inzenders worden verzocht de Kunstwerken, welke allen worden ingewacht tusschen Donderdag 4 en Zaterdag 13 Augustus daaraanvolgende, te adresseeren: »aan de Commissie voor de Tentoonstelling van Kunstwerken van levende Meesters in 1892 te Amsterdam, gebouw der Tentoonstelling." Des middernachts tusschen 13 en 14 Augustus zal het bureau onherroepelijk worden gesloten en alles wat later komt zal worden afgewezen.

De inzendingen behoeven niet vrachtvrij te geschieden, daar de kosten door de Commissie zullen worden gedragen. Na afloop der Tentoonstelling worden de werken zoo spoedig mogelijk aan den inzender op diens kosten teruggezonden; de Commissie zal, zooveel in haar vermogen is, trachten deze kosten zoo gering mogelijk te maken.

Schilderijen, teekeningen en prenten moeten van lijsten voorzien zijn. Desverkiezende echter kunnen teekeningen en prenten opgezet en achter glas zonder lijst worden ingezonden.

Door het Gemeentebestuur worden zes gouden stedelijke medailles, ter waarde van 100 gulden, beschikbaar gesteld, ter bekroning van zulke op de Tentoonstelling aanwezige kunstwerken, welke van uitnemend talent getuigen. Kunstenaars, die voor hunne werken niet wenschen mede te dingen naar deze medailles, moeten zulks bij de inzending schriftelijk mededeelen.

Deze bekroning zal geschieden door een Jury van zeven leden, waarvan drie door het Stedelijk Bestuur en vier door de kunstenaars, wier werken worden tentoongesteld, zullen worden benoemd. Deze laatsten worden daarom uitgenoodigd bij hun inzending tevens de namen te voegen van vier door hen gewenschte Jury-leden.

Kunstwerken van Leden der Jury en van hen, die bij vroegere Stedelijke Tentoonstellingen alhier, bekroond werden, blijven buiten mededinging. Het feit van niet-mededinging wordt op het ingezonden kunstwerk aangegeven.

BERICHTEN.

Vrijdag j.l. werd te Zutphen de nieuwe overdekte vischmarkt in gebruik genomen.

Door het departement Amsterdam van de Ned. Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, is in eene vergadering van den 18en dezer besloten, het uitschrijven van een prijsvraag voor een nieuw, meer artistiek diploma voor de bekroningen der Maatschappij goed te keuren.

Als prijs wordt, zooals reeds gemeld werd, uitgeloofd de som van *f* 100 met een verguld zilveren medaille.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Door den heer Jhr. J. P. E. Hoeufft van Velzen, is met 1° Juli aanstaande een eervol ontslag aangevraagd uit zijne betrekking van Rijksbouwmeester.

Vervolg van het Verslag over 1891.

Daar de rekening over 1891 met een batig saldo sloot, konden op de begrooting voor 1892 bijdragen worden uitgetrokken voor de ambachtsschool, het kunstnijverheidsmuseum, en bovendien voor een te houden kunstreis.

Op de 6 bijeenkomsten waren ten hoogste 14 leden aanwezig. De in 1890 uitgestelde tocht naar Hoorn en Enkhuizen had in 1891 plaats en werd door vele leden medegemaakt.

In het algemeen blijkt uit de verslagen, dat de behandeling der vragen, door het Bestuur der Maatschappij gesteld, met ernst plaats had, en dat dergelijke werkzaamheid zeer in den geest der leden valt.

Het Bestuur betreurt het, dit jaar — evenals het vorige — geene verslagen te hebben ontvangen van de afdeelingen 's Gravenhage en Haarlem.

Buitengewone Bestuursvergadering. Deze vergadering werd op 7 April in het Maatschappelijk Gebouw gehouden, en werd bijgewoond door afgevaardigden van de Afdeelingen Amsterdam, 's Gravenhage, Groningen, Haarlem, Leiden, Rotterdam en Utrecht.

De begrooting van 1893 werd besproken, maar gaf geen aanleiding tot opmerkingen, waaruit wijzigingen zouden kunnen voortvloeien.

Volgens rooster werden de Afdeelingen Haarlem, Rotterdam en Utrecht aangewezen om elk een afgevaardigde te benoemen in de commissie voor het nazien van de rekening en verantwoordiging van den Penningmeester. Dit onderzoek werd vastgesteld op Zondag 29 Mei, na de feesten, en vóór de Algemeene Vergadering, die bepaald werd op Maandag 30 Mei. Wat dezen laatsten dag betrof, heeft het Bestuur geen besluit willen nemen, dan na overleg met de afgevaardigden.

Bovendien werden op deze vergadering een aantal belangen der Afdeelingen besproken.

Bijlage I.

Aan

de Leden van de Maatschappij tot

Bevordering der Bouwkunst.

Met dit verslag over den werkkring, van Mei 1891 tot Mei 1892, dat het Bestuur de eer heeft aan de leden uit te brengen, sluit een gewichtig tijdperk voor de Maatschappij; deze heeft thans vijftig jaren stand gehouden en is al dien tijd getrouw gebleven aan de groote beginselen, die zij van af hare oprichting in 1842 moest voorstaan.

Op zulk een tijdstip is het voor hen, aan wie meer in het bizonder de behartiging van de belangen der instelling en hare leiding is toevertrouwd, evenals voor de leden, een groote voldoening te mogen waarnemen, hoeveel sympathie de leden hebben betoond, om dat vijftigjarig bestaan met luister te vieren. Dit moge een bewijs zijn van instemming met hetgeen is verricht, vooral in de laatste jaren en dus nog versch in het geheugen liggende, het is uiteraard een bewijs voor den steun, die de Maatschappij almede in de toekomst staat te wachten.

De belangstelling is waarlijk groot en veelzijdig geweest, uitgebreider dan velen hadden durven verwachten. Niet alleen, dat de geldelijke bijdragen der leden in ruime mate toevloeiden, zoodat geene uitgaven voor de feesten ten laste van de kas der Maatschappij behoeven te komen, maar ook voor het Congres is een sympathie ondervonden, die door het Bestuur wel verwacht, maar niet zeker was geoordeeld. Zooals het Comité van organisatie het had *ontworpen*, is het *tot stand gekomen;* niet één der uitgenoodigden bedankte, en bijna honderd nietleden der Maatschappij traden als lid van het Congres toe. Door de mildheid en medewerking der leden kon eveneens de voorgenomen uitgaaf van afbeeldingen naar bouwwerken van leden der Maatschappij tot stand komen, buiten bezwaar van de kas der vereeniging. Op dergelijke feiten mag het Bestuur met groote voldoening wijzen; het zijn blijken van den wil der leden, om eendrachtig iets tot stand te brengen.

Moge die goede gezindheid in de Maatschappij voortdurend blijven bestaan.

De Koninklijke Bescherming. Het Bestuur, overtuigd van volkomen in den geest der leden te handelen, richtte zich bij verzoekschrift van 17 April 1891 tot Hare Majesteit de Koningin Weduwe, Regentes van het Koningrijk, in de hoop, dat het der Vorstin zou mogen behagen, in de plaats van Haren overleden Gemaal, Koning Willem III, de Maatschappij in Hare hooge bescherming te nemen; en op den 9den Mei 1891 werd met blijdschap de tijding ontvangen, dat het H. M. behaagd had die bescherming te aanvaarden.

Leden. Volgens het in 1891 uitgebrachte verslag was het aantal leden in Mei van dat jaar als volgt: 663 gewone, 29 buitengewone, 58 kunstlievende en 120 afdeelingsleden, in het geheel 870.

Einde April 1892 telde zij 900 leden, te weten: 658 gewone, 25 buitengewone, 64 kunstlievende en 153 afdeelingsleden.

Het totale aantal leden is dus wel grooter dan in 1891, maar hoofdzakelijk te danken aan een dertigtal nieuwe afdeelingsleden, wier gezamenlijke contributie slechts opweegt tegen die van twee gewone leden.

Gedeeltelijk is deze achteruitgang toe te schrijven aan de verliezen, geleden door overlijden.

Den 8sten Augustus 1891 overleed de heer E. J. Margrij, wiens scheppingen, over het geheele land verspreid, volkomen getuigen van zijn vruchtbaren geest en zijn goeden smaak. Enkele dier werken zijn den leden meer bekend door de uitgaven der Maatschappij.

In November 1891 overleed de heer C. J. de Bruyn Kops, civiel ingenieur, gemeente architekt te Delft.

Den 7en Maart overleed te Harlingen de heer Sijbrand van Hulst Jzn., wiens naam bij alle Nederlandsche architekten bekend is als die van het bekwame en ijverige hoofd der firma J. van Hulst, steeds met eere genoemd onder de Nederlandsche industrieelen.

In het laatst van dezelfde maand sloopte een hevige ziekte het oogenschijnlijk zoo krachtige lichaam van den heer A. A. M. Beretta, een bekwaam bouwkundige, vol toewijding, wiens werkkracht buitengewoon groot was, en slechts geëvenaard door zijn liefde voor het bouwvak.

Te Utrecht overleed de heer A. D. Hamburger, het hoofd der bekende groote industrieele inrichting aldaar; te Middelburg de heer J. H. Will, de ijverige gemeente architekt in die plaats, en te Amsterdam de heer N. A. van der Hoeve.

Bestuur. Volgens den rooster moesten in de Meivergadering van 1891 de heeren F. H. van Malsen en J. Verheul Dzn., aftreden. Zij waren herkiesbaar, en beider mandaat werd dan ook weder verlengd, voor den heer van Malsen met 41, en voor den heer Verheul met 40 van de 42 uitgebrachte stemmen.

In dezelfde vergadering werd de heer C. Muysken met 43 van de 45 stemmen tot Voorzitter herkozen.

Correspondenten. Ook dit jaar waren geen belangrijke wijzigingen in de correspondentschappen noodig.

Wegens het bedanken van den correspondent te Maastricht, die zich elders vestigde, werd in zijne plaats benoemd de heer J. W. Blijenburg, architekt aldaar.

De heeren J. J. Vormer, correspondent te Schiedam, en J. J. H. Bolsius, te 's Hertogenbosch, die sedert lange jaren hunne taak met ijver en nauwgezetheid hadden waargenomen, bedankten, zoodat het noodig werd andere in hunne plaats te benoemen. Voor 's Hertogenbosch werd benoemd de heer F. M. L. Kerkhoff, ingenieur en architekt der Gemeentewerken aldaar, voor Schiedam moet nog eene benoeming plaats hebben.

Boek- en plaatwerken. Wegens eene vertraging in het vervaardigen van platen voor het Bouwkundig Tijdschrift kon dit niet geheel in 1891 verschijnen, zoodat de laatste afleveringen eerst in 1892 aan de leden konden worden toegezonden.

De tekst, behoorende bij de in 1890 verschenen aflevering Oude Bestaande Gebouwen, werd volgens toezegging in het verslag van dat jaar gevoegd bij de aflevering die in 1891 het licht heeft gezien.

Voor het overige verschenen de uitgaven op den daarvoor bestemden tijd.

Bijeenkomsten. Op Woensdag 27 en Donderdag 28 Mei 1891 werd in het Maatschappelijk gebouw te Amsterdam de 63ste algemeene vergadering gehouden, op den eersten dag des avonds ten 7 uur en den volgenden dag voortgezet, des morgens ten 11 uur.

De behandeling der huishoudelijke aangelegenheden op de avond-vergadering leverde geene vermeldenswaardige bijzonderheden op; daarna hield de heer P van Cappelle, Ingenieur-Electricien te Rotterdam, een voordracht over de toepassing van het electrische licht in het groot, door middel van centraalstations. Deze belangrijke rede, die later in haar geheel in het Bouwkundig Weekblad werd opgenomen, werd tot het einde met onverdeelde aandacht aangehoord en vond algemeenen bijval.

In de vergadering op Donderdag werden de antwoorden der Afdeelingen op tien door het Bestuur gestelde vragen behandeld; de belangrijkheid dezer antwoorden werkte mede tot eene opgewekte en leerrijke discussie. Een der vragen leidde er toe, dat aan het Bestuur werd opgedragen een programma van eischen op te maken voor een examen voor bouwkundig opzichter, in te stellen door de Maatschappij, en een advies te geven over de wijze om tot de kundigheid van opzichter te geraken.

In dezelfde vergadering werd het rapport gelezen van de commissie, bestaande uit de heeren F. H. van Malsen, J. C. Spakler Jr. en J. D. P. Haalmeijer, in 1890 door het Bestuur benoemd om te overwegen, op welke wijze de verzekering van werklieden moet worden gesloten.

Het programma der feesten ter viering van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij, door het Bestuur reeds op de buitengewone bestuursvergadering in April, met de voorzitters en secretarissen der afdeelingen besproken, werd door de algemeene vergadering met sympathie begroet.

Na de bijeenkomst bezocht een groot aantal leden het St. Elisabeth-Gesticht aan de Mauritskade, onder geleide van den heer A. C. Bleijs, den architekt van deze stichting, en ten 6 uur vereenigden zich een 25 tal leden aan een gemeenschappelijken maaltijd in het Victoria hôtel.

Den 28sten September werd de 64ste vergadering gehouden te 's Hertogenbosch, waar den leden een aangename en leerrijke dag wachtte, dank zij de zorgen der commissie uit de leden aldaar, de heeren J. J. H. Bolsius, L. C. Hezenmans, F. M. L. Kerkhoff en R. P. J. Tutein Nolthenius.

In deze vergadering werd besloten, het door het Bestuur aan de leden voorgelegde programma voor opzichters aan te nemen, aan zijne de prudentie die wijzigingen overlatende, die een gevolg zouden kunnen zijn van de ter vergadering en reeds vroeger gehoorde opmerkingen.

De leden brachten na de vergadering per stoomtram een bezoek aan het hoogst belangrijke Kasteel Heeswijk en vereenigden zich ten slotte in grooten getale aan den middagdisch.

Prijsvragen. Op de prijsvragen in 1891 uitgeschreven, kwamen de volgende antwoorden in:

I°. Prijsvraag. Het ontwerp voor een Zomerschouwburg.

N°. 1, motto 3.
„ 2, „ Théatre.
„ 3, „ Es irrt der Mensch solang er strebt.
„ 4, „ Nul bien sans peine.
N°. 5, motto Een geteekende kop.
„ 6, „ L'étude n'a pas de fin.

De Jury heeft gemeend noch den eersten, noch den tweeden prijs aan een dezer ontwerpen te kunnen toekennen, maar den derden, zijnde de bronzen medaille en het getuigschrift, te kunnen verleenen aan het ontwerp met het motto: Es irrt der Mensch, enz. Eervolle vermeldingen werden bovendien toegewezen aan de ontwerpen met de motto's 3, en L'étude n'a pas de fin.

II°. Prijsvraag. Het ontwerp voor een gebouw voor tropische planten in een botanischen tuin.

N°. 1, motto Sic Volo.
„ 2, „ Eenvoud.

Aan het in de tweede plaats genoemde ontwerp werd de tweede prijs, zijnde de bronzen medaille en het getuigschrift, toegekend. De eerste prijs werd niet toegewezen.

III°. Prijsvraag. Het ontwerp voor een bovenlicht van een trapportaal.

N°. 1, motto Moloch,

Aan dit ontwerp werd de volle bekroning, dat is de bronzen medaille en het getuigschrift, toegekend.

Voor 1892 worden de volgende prijsvragen uitgeschreven.

I. Het ontwerp voor een vrijstaanden predikstoel met doophek voor een protestantsche kerk, waarvoor een verguld zilveren, een zilveren en een bronzen medaille beschikbaar worden gesteld.

II. Het ontwerp voor een getuigschrift ten dienste der afdeelingen van de Maatschappij, om te worden uitgereikt aan de bekroonden wegens prijsvragen, door de afdeelingen uit te schrijven. Door de gezamenlijke afdeelingen, behalve die te 's Gravenhage en Amsterdam, die reeds een diploma bezitten, werd een som van *f* 100 beschikbaar gesteld, om te voegen bij de zilveren medaille door de Maatschappij voor den eersten prijs bestemd; verder wordt nog een bronzen medaille uitgeloofd.

III. Het ontwerp voor een bliksemafleider met windvaan, bestemd voor een landhuis. Voor deze prijsvraag wordt de bronzen medaille en het getuigschrift beschikbaar gesteld.

Een belangrijk gedeelte van het feest-programma voor de viering van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij is de uitgeschreven nationale eere-prijsvraag, waarvoor door de Feest-commissie en het Bestuur de volgende prijzen ter beschikking zijn gesteld: 1e. prijs, de verguld zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij benevens *f* 300; 2e prijs, de zilveren medaille en het getuigschrift benevens *f* 150; 3e. prijs de bronzen medaille en het getuigschrift.

Tot leden der Jury voor deze prijsvraag werden benoemd de heeren: A. N. Godefroy en J. H. Leliman, oud-Voorzitters en Eereleden der Maatschappij; Dr. P. J. H. Cuypers, oud-Voorzitter der Maatschappij; A. W. van Dam en Prof. E. Gugel, Eereleden der Maatschappij; C. Muysken, Voorzitter der Maatschappij; J. F. Klinkhamer, lid van het Bestuur der Maatschappij.

Elf antwoorden zijn ingekomen.

Initiatief der Maatschappij. In den zomer van 1891 werd te Haarlem een tentoonstelling gehouden van het werk der leerlingen aan Nederlandsche ambachtsscholen. Het Bestuur der Maatschappij, overtuigd van het nut eener beoordeeling van dat werk, benoemde uit zijn midden de heeren F. H. van Malsen, C. Muysken Th. G. Schill en C. T. J. Louis Rieber, om een rapport

uit te brengen. Den 11en Augustus werd aan die opdracht voldaan; het rapport verscheen in het Bouwkundig Weekblad en werd bovendien aan de voornaamste ambachtsscholen hier te lande gezonden.

Uit het zeer in 't kort medegedeelde omtrent het verhandelde op de algemeene vergaderingen in Mei en September 1891 blijkt genoegzaam, op welke wijze het bestuur het initiatief nam tot het instellen van een examen en diploma voor bouwkundig opzichter; hoe het Bestuur reeds in Mei 1891 de opdracht ontving een programma van eischen op te maken, en hoe dit, na in concept aan de leden bekend gemaakt te zijn, op 28 September 1891 werd behandeld en aangenomen, aan de prudentie van het bestuur de wijzigingen overlatende, die het nog meende te moeten maken. Met hen, die blijken hadden gegeven belang in de zaak te stellen, werd door het Bestuur gecorrespondeerd, en van hunne opmerkingen werden die overgenomen, die nuttig bleken te zijn; het definitieve programma is openbaar gemaakt in het Bouwkundig Weekblad van 19 December 1891. Daarbij werd bepaald, dat het eerste examen zal plaats hebben in de maand Januari 1893. Het programma werd ter kennismaking gezonden aan de voornaamste ambachts- en teekenscholen hier te lande.

Toen in den Amsterdamschen Gemeenteraad het plan van B. en W. voor de bebouwing van het terrein achter het Rijks-Museum ter sprake zoude komen, daagden een aantal andere plannen, zelfs van leden van den Raad, op. Het Bestuur nam van allen kennis, maar bleef de voorkeur hechten aan het plan van B. en W. In een uitgewerkte nota gaf het daarvan kennis aan den Gemeenteraad, die ten slotte echter geen afgerond plan aannam, maar tot de uitvoering besloot van eenige werken, die gedeeltelijk volgens het Gemeenteplan en dat van twee leden van den Gemeenteraad in aanmerking kwamen.

In 1886 hadden B. en W. van Bolsward de hulp van het Bestuur ingeroepen, om een advies te verkrijgen over de noodzakelijke herstelling van het fraaie raadhuis hunner stad. De Voorzitter, de heer C. Muysken, en de secretaris deden ter plaatse een onderzoek en brachten daarover een uitvoerig verslag aan B. en W. uit. Naar aanleiding van den slechten toestand waarin zich het merkwaardige gebouw bevond, richtte het Bestuur zich op 10 October 1887 tot Zijne Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, met het dringend verzoek, door het verleenen van een subsidie uit 's Rijks kas het behoud van het monument te verzekeren. Ook de gemeente Bolsward stelde alles in het werk om de herstelling te bevorderen; zij leverde op uitnoodiging der Regeering in 1888 volledige plannen voor de restauratie, maar niettegenstaande herhaalde verzoeken was in 1891 nog geen medewerking van het Rijk in uitzicht, terwijl het gebouw steeds meer een krachtige voorziening eischte. Het Bestuur der Maatschappij wendde zich daarom op 9 October 1891 tot Zijne Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, met het eerbiedig verzoek eene spoedige herstelling te willen bevorderen. De Gemeenteraad van Bolsward verzocht op 13 October 1891 hetzelfde aan de Tweede Kamer, en naar aanleiding daarvan vestigde het Bestuur den 28sten November 1891 andermaal de aandacht der Kamer op dezelfde gewichtige zaak, daarbij mededeeling doende van het laatste verzoek van het Bestuur aan den Minister.

Vertegenwoordiging der Maatschappij. Bij het bezoek van Hare Majesteit de Koningin Regentes aan Amsterdam in 1891, begaven de te Amsterdam wonende bestuursleden zich den 27sten Mei naar de ten Paleize te verleenen audientie, om H. M. ook namens de leden de verzekering te schenken van verknochtheid aan het Huis van Oranje en aller dankbaarheid te betuigen voor het goedgunstig besluit, door H. M. op het verzoek van het Bestuur genomen, om de Maatschappij onder Hare hooge bescherming te stellen. Bij dat bezoek mocht het Bestuur met voldoening van de Beschermvrouw vernemen, dat het Haar niet onbekend was, hoeveel de Maatschappij reeds ter bevordering der bouwkunst hier te lande had verricht.

Gebouw. Omtrent het gebouw valt ditmaal niets merkwaardigs mede te deelen.

Bibliotheek. Deze inrichting neemt voortdurend in omvang toe, door de werken waarop de Maatschappij is ingeteekend, door die welke zij ruilt voor hare uitgaven, of die ten geschenke worden ontvangen.

Zij wordt slechts matig bezocht; daarentegen neemt het aantal aanvragen om boeken ter leen te mogen ontvangen voortdurend toe.

Tentoonstellingen. De Permanente Tentoonstelling heeft denzelfden omvang behouden als in het vorige jaar, en mocht ook gelijke belangstelling ondervinden. Dit laatste is ook eenigermate het gevolg van de speciale tentoonstellingen, die op de vergaderzaal werden gehouden.

De tentoonstelling van Bouwkunst in 1891 werd in Mei en Juni gehouden, en kan zeer geslaagd genoemd worden, zoowel wegens het aantal als het gehalte en de nieuwheid der inzendingen.

Onder de voornaamste andere speciale tentoonstellingen mogen genoemd worden, eene van inlandsch porcelein en aardewerk, en houtsnijwerk, tegen St. Nicolaas en Kerstmis gehouden. Deze trok een zeer groot aantal bezoekers, die met hunne inkoopen de tentoonstellers niet hebben teleurgesteld. Na deze volgde eene van antieke meubels uit Nederlandsch-Indië afkomstig, toebehoorende aan Mevrouw Oosterhoff geb. Neijs, die ze welwillend voor deze gelegenheid afstond.

Onderwijs. Elders in dit verslag is reeds gewezen op hetgeen in het belang van het onderwijs werd gedaan.

Het Bestuur nam voorts met belangstelling kennis van de jaarverslagen van de verschillende ambachtsscholen en nam met voldoening waar, dat ondersteuning dier scholen thans een onderdeel is geworden van de zorg der Regeering. Hoewel nog niet geheel voldaan, kan men toch reeds zeer dankbaar zijn

Afdeelingen der Maatschappij. Aan de verslagen der Afdeelingen wordt ditmaal het volgende ontleend.

Amsterdam. Het ledental, in 1891 totaal 117, was 113 op 1°. Januari 1892, te weten: 4 eereleden, 65 gewone, 20 plaatselijke en 24 afdeelingsleden.

De rekening over 1891 sloot met een batig saldo, en niettegenstaande den verkoop van fondsen à *f* 312.45, bedroeg de kas op 1°. Januari 1892 nog *f* 275.27½.

In 1891 werden 8 vergaderingen gehouden, die niettegenstaande de belangrijke onderwerpen die er behandeld werden, door hoogstens 19 leden werden bezocht, een cijfer, dat te gering is voor het aantal leden. In die van

6 Februari 1891 werd besloten het Bestuur te machtigen in overleg te treden met andere corporatiën tot het houden van een Wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen, in Mei 1892. Deze nuttige zaak is, dank zij het ijverige comité daarvoor, tot stand gekomen. De afdeelingskas droeg *f* 300 voor dezen wedstrijd bij. De vergadering van 29 Mei 1891 was bestemd om het proefstation van de heeren Koning en Bienfait in oogenschouw te nemen.

De Afdeeling schreef 2 prijsvragen uit, de eerste voor een „landelijke herberg met overdekte kegelbaan," waarop 4 antwoorden inkwamen, de tweede voor een ontwerp voor een „diploma der Afdeeling," waarop 5 antwoorden werden ingezonden. Prijswinners waren, voor de eerste prijsvraag de heer K. P. C. de Bazel, voor de tweede de heer B. J. Ouendag.

Naar aanleiding van een tot de Afdeeling gerichte vraag door het Bestuur der Vereeniging Concordia inter Nos, aangaande het oprichten van een Arbeidsraad, is door drie Bestuursleden der Afdeeling een preadvies uitgebracht, waarin, alvorens in die richting stappen te doen, werd voorgesteld de resultaten af te wachten van een prijsvraag, waarin ditzelfde onderwerp wordt behandeld, uitgeschre ven door de Vereeniging Amstels Bouwkring.

Arnhem. Deze Afdeeling telt, behalve 2 eereleden, 9 leden tevens leden der Maatschappij, 4 leden, die geen lid der Maatschappij zijn, en 7 afdeelingsleden; in het geheel 20 leden, tegen 22 in het vorige jaar.

In den tijd tusschen Maart 1891 en 1892 werden 9 vergaderingen gehouden; deze mochten zich nog niet verheugen in de voortdurende en gewenschte belangstelling van alle leden. Toch blijkt uit het verslag, dat de werkzaamheden er zeer belangrijk waren.

De Afdeeling had het initiatief genomen voor een Wedstrijd voor handwerkslieden uit Arnhem en omliggende Gemeenten, in het voorjaar van 1892 te houden. Zeer tot haar leedwezen kon die echter niet doorgaan, wijl de belangstelling van particulieren en werklieden niet groot genoeg bleek te zijn.

In de commissie ter voorbereiding van den bouw van arbeiderswoningen in Klarendal werden, naast leden van het Departement van Nijverheid, drie leden der Afdeeling benoemd.

Ook werden twee harer leden benoemd in de commissie, uit verschillende Arnhemsche Vereenigingen samengesteld, ter bespreking van het restaureeren van de Groote of St. Eusebius Kerk.

De rekening over het afgeloopen jaar sluit met een batig saldo.

Groningen. Op 10 Januari 1892 telde de Afdeeling 25 leden, als: 11 gewone, 10 kunstlievende, 2 afdeelingsleden, 1 buitengewoon lid en 1 donateur, tegen 28 leden in het vorige jaar.

Een middelmatig aantal leden bezocht de maandelijksche en de drie buitengewone vergaderingen; de leden der plaatselijke Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst maakten geen gebruik van hunne bevoegdheid deze bij te wonen. Ook de kunstbeschouwingen werden zeer weinig bezocht, en de leestafel, met eene ruime keuze, bleef bijna onbezet.

Leeuwarden. Deze Afdeeling kan op toenemenden bloei wijzen; waar op het einde van 1890 het aantal leden 37 bedroeg, klom dit in 1891 tot 46.

De maandelijksche vergaderingen, die geregeld werden gehouden, hebben aan belangrijkheid en nuttigheid niet ondergedaan voor die van het vorige jaar, en werden dan ook door 20 à 25 personen bijgewoond. Meermalen werd van het recht van introductie gebruik gemaakt. Tijdens deze vergaderingen werden twee tentoonstellingen gehouden, een van antwoorden ingekomen op een prijsvraag, door de Afdeeling uitgeschreven voor een plattelandsch predikantswoning, en een van de antwoorden op de prijsvragen der Maatschappij.

In October 1891 werd een prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp voor een post- en telegraafkantoor, voor een plattelandsgemeente; daarvoor werden uitgeloofd een prijs van *f* 25 en een premie van *f* 10, beiden met diploma. Er kwamen 29 antwoorden in; de prijs werd toegekend aan den heer J. Brouwer te Cornjum en de premie aan den heer D. Monsma.

Het uitvoerige in druk verschenen verslag dezer Afdeeling getuigt van den ernst waarmede de leden werkzaam zijn in het belang der bouwkunst.

Leiden. Het aantal leden klom van 70, in Januari 1891, tot 75 op het einde van dat jaar, en wel: 16 gewone, 5 kunstlievende, 47 afdeelings en 7 plaatselijke leden.

Er werden acht gewone vergaderingen gehouden, gemiddeld door 20 leden bezocht, en 1 gecombineerde vergadering met het departement Leiden van de Maatschappij tot bevordering van Nijverheid. Op al die bijeenkomsten, zich kenmerkende door een vriendschappelijken en gezelligen toon, werden zeer belangrijke onderwerpen behandeld. Ook werden daar in meerdere of mindere mate een aantal tentoongestelde kunstindustriëele voorwerpen besproken.

Op den 12den Augustus 1891 werd door 15 leden een wetenschappelijk tochtje ondernomen naar IJmuiden, ten einde de nieuwe sluiswerken in oogenschouw te nemen. Daarna werd de ruïne van Brederode bezocht.

Steeds gaat de Afdeeling met voldoening voort twee leerlingen voor hare rekening het onderwijs te doen genieten op de school van het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix, en steunt zij als lid de nuttige instelling der Leidsche Ambachtschool.

De toestand der geldmiddelen is gunstig, daar de rekening over het afgeloopen jaar met een werkelijk, en de begrooting over 1892 met een vermoedelijk batig saldo sluiten.

Rotterdam. Het verslag dezer Afdeeling kan, helaas, op geen bloei of vooruitgang wijzen, daar de kwijnende toestand van de vorige jaren blijft voortduren. Het Bestuur beraamt evenwel plannen, om in 1892 daarin verandering te brengen en te beproeven meer leven en belangstelling te wekken.

Het ledental op 1 Januari 1892 was: 2 eereleden, 21 gewone, 2 afdeelings- en 37 plaatselijke leden.

De geldmiddelen blijken voldoende te zijn.

In 1891 werden vier vergaderingen gehouden, waarin zeer nuttige onderwerpen besproken werden.

Utrecht. Op 1 Januari 1892 telde deze Afdeeling 44 leden, als: 34 gewone, 5 afdeelings- en 5 jonge afdeelingsleden.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

8897

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

De **KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN** in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke **ORNAMENTEN** in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor **KUNSTSMEEDWERKEN** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 8898

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 8902

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM. 8899

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,

Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8903

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12.

8906

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *originele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8900

Rietplankenfabriek

(Syst. GIRAUDI.) *J. W. MOLIJN — Gouda.*

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar. Isoleerend

Monsters, Attesten, Prospectus gratis. 8901

ROLLUIKEN

van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID. Generaal Agent voor Nederland en

---

Th. A. DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

SANITARY ENGINEER.

Fabriek Ferdinand Bolstraat N°. 32, Quellijnstraat N°. 57 en 59.

Fabrikant van VERWARMINGSTOESTELLEN systeems warm-water, laagdruk stoom, warme lucht, enz.

Verwarming van kleine toestellen voor Serres en Huiskamers door gas.

Fabrikant van groote en kleine Badinrichtingen.

Heden in aanleg:

1e **Amstel Badhuis,** Amsterdam. – Verandering Badinrichting en verwarming door warm water.
2e **Port. Israël. Badhuis,** Amsterdam. – Nieuwe Badinrichting en verwarming door warm water.
3e **Volks Douche en School Badhuis,** Arnhem. – Badinrichting en verwarming door warm water.
4e „ „ „ **Badhuis,** Haarlem. – Badinrichting en verwarming door warm water.
5e **Mevr. Wed. van Ende,** Arnhem. – Verwarming Serre door middel van gas.
6e **Verschillende particuliere Badinrichtingen met Geysers.**
(Eigen fabrikaat.) 8904

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8905

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

2 JUNI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

RAPPORT VAN DE JURY

OVER DE INGEKOMEN ONTWERPEN VOOR DE

EEREPRIJSVRAAG

uitgeschreven door de

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST,

ter gelegenheid van haar vijftig-jarig bestaan.

Op den 3den Mei 1892 kwamen in het Gebouw van de Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam, te samen als Juryleden, de heeren: A. W. van Dam, Dr. P. J. H. Cuypers, J. H. Leliman, A. N. Godefroy, Prof. E. Gugel, C. Muysken en Jacob F. Klinkhamer.

Alvorens de ingekomen ontwerpen te beschouwen, werd een vergadering gehouden, waarin den heer A. W. van Dam als oudste lid werd verzocht het presidium waar te nemen, terwijl het jongste lid, de heer Jacob F. Klinkhamer, als Secretaris aangewezen was.

De heer van Dam nam na eenige opmerkingen het Voorzitterschap aan, en de heer Klinkhamer aanvaardde het ambt van Secretaris onder eenige reserve.

Allereerst werd nu de wijze van beoordeeling vastgesteld en besloten niet met aantallen punten te werken, omdat die wijze van beoordeeling in de praktijk ook gebleken was vele bezwaren te hebben, maar een algemeen oordeel te vormen, gegrond op:

1°. Overeenstemming van het ontwerp met het programma, gevoegd bij uitvoerbaarheid in constructie.
2°. Distributie en planaanleg.
3°. Aesthetische waarde van het ontwerp.

Vervolgens werd door de meeste juryleden betoogd, dat het bij deze uitstekend geslaagde prijsvraag, waarin over het algemeen meer geoefenden en zelfs zeer talentvolle mededingers in het strijdperk waren getreden, niet aanging eene uitvoerige beoordeeling, loopende over alle onderdeelen, op te maken, die van de hoofdzaken afleiden, en aanleiding zouden geven tot onvruchtbare redeneeringen, maar dat de te publiceeren beoordeeling meer het karakter zou dragen van een proces-verbaal, waarbij alleen meer in détails zou worden getreden bij de hoogste nummers.

Hiervan werd een voorstel gemaakt, in stemming gebracht en aangenomen met 6 tegen 1 stem.

Daarna werd overgegaan tot de beschouwing en bestudeering van de ontwerpen, zijnde 11 stuks, onder de volgende mottos:

	Motto						
1.	*Alle negen,*	9	teeken.	en	memor.	van	toel.
2.	*Or-ange,*	5	„	„	„	„	„
3.	*Palace,*	9	„	„	„	„	„
4.	*Rex,*	11	„	„	„	„	„
5.	*E,*	13	„	„	„	„	„
6.	*Hond en aap* (in beeld),	8	„	„	„	„	„
7.	*Saxa loquuntur,*	8	„	zonder	„	„	„
8.	*1842—1892,*	9	„	en	„	„	„
9	*X,*	9	„	„	„	„	„
10.	*Beël,*	9	„	„	„	„	„
11.	*Studie,*	10	„	„	„	„	„

De eindbeslissing werd uitgesteld tot den 12den Mei, tot welken dag de juryleden gelegenheid zouden hebben ieder voor zich de plannen te bestudeeren en zich een oordeel te vormen; daarna werd de bijeenkomst gesloten.

VERGADERING OP 12 MEI 1892.

Alle leden waren aanwezig. De vergadering werd geopend en de notulen van de vorige vergadering gelezen en goedgekeurd. Daarna werden door den Voorzitter

de bovengenoemde 3 factoren der beoordeeling nader omschreven, door er op te wijzen, dat de lokalen behoorlijke afmetingen moeten hebben en zoodanig gegroepeerd zijn, dat het gebruik gemakkelijk en het noodige comfort verzekerd zij, terwijl het geheel het karakter van een vorstelijke woning moet dragen, en voorts, dat de samenstelling uit een constructief en finantieel oogpunt mogelijk moet zijn. Daarop deelde de Voorzitter mede, dat hij twee van de in Amsterdam wonende leden heeft verzocht ieder ontwerp tot in onderdeelen te toetsen aan het programma, of de gevraagde localiteiten aanwezig zijn en de maten zijn in acht genomen.

De heeren Godefroy en Leliman hebben die taak welwillend op zich genomen, en brengen hun rapport dienaangaande uit.

Naar aanleiding daarvan werd bepaald, dat het niet aanwezig zijn van een memorie van toelichting bij het ontwerp *Saxa loquuntur*, als van geen essentieel belang zijnde, geen bezwaar is, en ook de opvatting van sommige mededingers, dat de bijgebouwen in het park een plaats mochten verkrijgen, niet als bezwarend zou worden opgevat, indien het ontwerp overigens voor bekroning in aanmerking zou komen.

Vervolgens werd met algemeene stemmen uitgemaakt, dat bij een feestprijsvraag als deze, en met het oog op het gehalte van de inzendingen, de bekroningen moeten worden uitgereikt, wat niet wegneemt in de bekroonde werken de gebreken duidelijk aan te wijzen.

De bespreking van de verschillende ontwerpen, waarvan hierachter een kort resumé volgt, was daarna aan de orde, en nadat *ieder* Jurylid over *ieder* ontwerp zijn open aanmerkingen had medegedeeld, werd de rangschikking der ontwerpen, die zeker voor geen onderscheiding in aanmerking kwamen, N°. 1, 3, 4 en 6, bij stemming als volgt bepaald:

N°. 4. Motto *Rex*, de minste in waarde, dus N°. 11; vervolgens opklimmend:

N°. 3. Motto *Palace*, dus N°. 10.
N°. 1. „ *Alle negen*, „ N°. 9
N°. 6. „ *Hond en aap*, (in beeld) „ N°. 8.

Het ontwerp onder het motto *Saxa loquuntur* werd daarna met algemeene stemmen den prijs toegekend, zijnde een hoogst verdienstelijk ontwerp, dat het meeste aan alle gestelde eischen van een vorstelijk verblijf voldoet.

Voor den tweeden prijs vereenigden zich de stemmen van de heeren Cuypers, Gugel en Klinkhamer op het ontwerp met het motto *E*, en die van de heeren Godefroy, van Dam en Muysken op het ontwerp met het motto *Beël*, terwijl de heer Leliman den prijs aan het ontwerp, motto *Studie*, wilde toegekend zien.

Omdat de stemmen staakten, werd andermaal gestemd, waarbij nu het ontwerp *Beël* 4 stemmen verkreeg, tegen 3 op het ontwerp *E* uitgebracht, waardoor het ontwerp *Beël* met den tweeden prijs werd bekroond.

Daarna verwierf het hoogst artistieke, meesterlijk geteekende ontwerp onder het motto *E*, met algemeene stemmen den derden prijs.

Vervolgens werd besloten nog 3 loffelijke vermeldingen uit te reiken, en met algemeene stemmen, in de eerste plaats, het ontwerp onder het motto *1842—1892* daartoe aangewezen.

Het ontwerp onder het motto *Studie* verwierf daarna met algemeene stemmen de tweede loffelijke vermelding. De derde loffelijke vermelding werd met 4 stemmen aan het ontwerp motto *X*, tegen 3 aan het ontwerp motto *Or-ange*, toegekend.

Resumé van het oordeel over de verschillende ontwerpen.

Motto *Saxa loquuntur.* In de eerste plaats heeft dit ontwerp de aandacht getrokken door het compacte, goed en doelmatig ingedeelde plan, waarin alle gevraagde localiteiten aanwezig zijn. Men ziet uit alles, dat hier een vorstelijk verblijf is ontworpen, dat zich vorstelijk laat bewonen en toch alle comfort aanbiedt. Dit klinkt paradoxaal, maar toch is het juist; en de meeste andere ontwerpen, benevens talrijke bestaande vorstelijke paleizen bewijzen, dat het comfort wordt opgeofferd aan het grootsche en monumentale.

Verschillende eigenaardigheden en vormen brengt het koninklijke leven mede, waardoor de vorstenwoning mag afwijken van die van den rijksten staatsburger; maar de gewone eischen voor een goede, compacte, doelmatige distributie blijven ook hier hoofdzaak. Vestibule en hoofdtrap zijn indrukwekkend, fraai van conceptie en in overeenstemming met de bestemming.

De vereeniging van de benedentrap (waarop de ontwerper zeker met het oog op audiënties groot gewicht gelegd heeft) met de monumentale hoofdtrap is effectvol, maar de opmerking moet gemaakt worden, dat die hoofdtrap wat te uitlokkend is om naar de tweede verdieping te gaan. Ook is die trap geflatteerd voorgesteld in de doorsnede, waar de bogen weggelaten zijn, die te dicht bij den opgang van de trap zijn geplaatst.

De danszaal kon breeder zijn; de verlichting van de audiëntiezaal is somber. Over het algemeen waren wat grooter binnenplaatsen gewenscht geweest.

Ook in het sousterrein zijn alle gevraagde lokalen aanwezig; maar het heeft de aandacht getrokken, dat de plaats voor calorifère aangewezen, voor in- en uitbrengen van brandstoffen en toestellen, vrij ontoegankelijk is, en een schoorsteen voor centrale verwarming ontbreekt, — een leemte in nagenoeg alle ontwerpen te bespeuren.

De indeeling van de tweede verdieping is goed en aangenaam in de bewoning.

Het uitwendige heeft een karakter, passende voor een vorstelijk verblijf. De blauwe steen doet kwaad aan den onderbouw, waarin over het algemeen mindere spaarzaamheid met gehouwen steen wenschelijk ware geweest. De vele baksteen daarin werkt niet gunstig.

De bovenbouw is rustig en deftig, ofschoon de collosaal-orde aan bedenking onderhevig is.

De middenpartij van den hoofdgevel kon beter wezen. Ook was daar eenige meerdere hoogte gewenscht, aangezien de voorsprong van het oprij-terras reeds een gedeelte daarvan aan het oog onttrekt.

De doorsneden, sober in lijnen geteekend, wijzen op een grootsch vorstelijk intérieur.

Motto *Beël*. De opvatting van de planverdeeling heeft veel overeenkomst met die van de voorgaande. Het plan zit goed in elkander en is wel beredeneerd en uitvoerbaar. De binnenplaatsen zijn beter voor het licht dan die in het vorige plan, maar de trap mist het sierlijke. Waar de hoofdtrap in het vorige plan zich wat te veel op den voorgrond dringt, kon zij hier rijker zijn; vooral het eindigen in de twee kleine armpjes, boven, is niet gelukkig.

Dans- en concertzaal zijn voldoende van afmeting en

goed gelegen, waar tegenover staat, dat de opoffering van een geheele kant van de vestibule aan garderobe en privaten, benevens een ongevraagde toegang naar de binnenplaats, aan veel bedenking onderhevig zijn.

Omtrent de verwarming geldt veel van het bóvengezegde, al zijn hier ook eenige schoorsteenen aangebracht.

De inwendige ordonnantie mist het nobele van het voorgaande ontwerp en de gevels zijn wat druk, wat door de wijze van opwerking nog wordt bevorderd. Ofschoon in détails herinnerende aan de kasteelen der Fransche koningen, mist het geheel toch het vorstelijke, hetgeen voornamelijk veroorzaakt wordt door de daarmede gepaard gaande vakwerkachtige behandeling van sommige partijen.

Motto *E*. Dit meesterlijk geteekende ontwerp onderscheidt zich van alle andere door de omvangrijke inzending. Niet minder toch dan dertien stuks fraaie teekeningen behooren bij dit project. Het ware evenwel beter geweest, zoo de ontwerper zich den tijd had gegund het plan, wat toch bij een bouwwerk steeds de basis is, nog eens goed te bestudeeren en om te werken, alvorens aan het andere werk te beginnen; want nu is een schat van artistieken arbeid besteed aan een minder geslaagd grondplan.

Blijkbaar heeft den ontwerper meer een koninklijk kasteel, een fantastische architectonische schepping voor den geest gezweefd, dan een vorstelijk verblijf, dat is, in de eerste plaats een woning voor den vorst. Daardoor is dan ook een monument geschapen, waarin een soort Ruhmeshalle, door den ontwerper Salle des Pas perdus genoemd, uitdrukking moet geven aan de grootheid van het volk. Zulk een opvatting, hoe ideaal ook, kon nergens uit het programma worden opgemaakt. Deze ruimte, imposant verdeeld en schitterend gedecoreerd, is met de grootste voorliefde door den ontwerper behandeld geworden; maar daaraan is dan ook alles opgeofferd. Zoo verdeelt deze hal het gebouw volkomen in twee deelen, waardoor de communicatie lijdt, en op de tweede verdieping zelfs geheel wordt verbroken (omloopende over de gaanderij van de hal). De localiteiten aan vorst en vorstin ter bewoning aangewezen, liggen in een vleugel van het gebouw, wat een voordeel is; maar de kamers zijn smal en armoedig behandeld, in te sterk contrast met de verkwistende ruimte der feestzalen.

De uitwendige gedaante is vol van afwisseling en wat onrustig door de vele raamvormen. De enorm groote toren, waarvan in het plan de steunpunten niet goed zijn terug te vinden, doet minder denken aan een vorstelijk verblijf; welke indruk nog versterkt wordt door den veelhoekigen koorvormigen uitbouw in het front, waaronder de inrid is. Door dien uitbouw is de enorme hal, het zwaartepunt van de geheele ordonnantie, wel is waar in den gevel uitgedrukt, maar eenvoudig de ruimte boven de doorrid aan een vorstelijk persoon tot verblijf aangewezen, en in een aantal kleine ondergeschikte vertrekjes verdeeld, terwijl men daar, naar het uiterlijk te oordeelen, een hoofdlokaal zoeken zou.

Onbegrijpelijk is het, hoe de ontwerper, die blijk geeft zooveel te kunnen, tot een dergelijke schikking is gekomen.

De doorsneden in kleuren zijn meesterlijk behandeld, en de perspectief van het geheel zoowel als de perspectivische schetsen doen den ontwerper kennen als iemand van zeer groot talent, voor wien het alleen te betreuren valt, dat zijn zin voor artistieke oplossingen tot verwaarloozing van de planverdeeling heeft aanleiding gegeven.

Motto *1842—1892*. Een regelmatig maar onvoldoend plan. De hoofdtrap met een klein vierkant bordes in het midden, waarop van alle richtingen trappen uitkomen, is bepaald af te keuren, als zijnde ongeschikt voor eene veilige circulatie.

De gevels, herinnerende aan de rococo bouwwerken, zijn wel vorstelijk bedoeld, maar veel te zwak in uitvoering. In de inwendige versiering, vooral die der feestzalen, is zeer veel verdienste.

Motto *Studie*. Dit ontwerp, meer paleis dan vorstelijk verblijf, is regelmatig van grondplan, maar veel te veel uit elkander geschoven en op kwistige wijze met gangen, corridors, portalen en dergelijke voorzien. Overigens is het goed in elkander gezet, maar geheel ingericht voor feestviering, zoodat het voor bewoning van het vorstelijk gezin al zeer weinig aantrekkelijks zou hebben.

Het uitwendige is zeer middelmatig.

De doorsneden geven blijk van veel talent.

De behandeling der binnenplaatsen is veel beter dan die van de buiten ordonnantie.

Motto *X*. In nog veel sterker mate dan van het laatstgenoemde plan valt van ruimteverkwisting te spreken. De gevels zijn te gecompliceerd en verbrokkeld.

Overigens doet de ontwerper zich als een vaardig teekenaar kennen.

Namens de geheele Jury:

JACOB F. KLINKHAMER,
rapporteur.

HET FEEST VAN HET VIJFTIGJARIG BESTAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Het was op 27 en 28 Mei jl. een gewichtige dag voor de Maatschappij. Zij herdacht toen haar vijftigjarig bestaan op waardige wijze, en had daarvan meer voldoening, dan velen wellicht hadden verondersteld. De dag van den 27sten begon dan ook reeds met het beste voorteeken: erkenning door de hooge regeering van de verdiensten der Maatschappij en haren tegenwoordigen Voorzitter, den heer C. Muysken.

Toen vóór elf uur de leden der Maatschappij en die van het Congres een plaats zochten in de smaakvol met doek en een macht van planten versierde tooneelzaal in Maison Stroucken, werden de Eere-Voorzitter, Z. Exc. Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, Minister van Binnenlandsche Zaken, en de Eere-leden van het Congres voor Bouwkunst, Z. Exc. C. Lely, Minister van Waterstaat enz., Mr. S. A. Vening Meinesz, Burgemeester en L. Serrurier, Wethouder van Openbare Werken te Amsterdam, Prof. Dr. A. Pierson, Hoogleeraar aan de Universiteit aldaar, J. F. W. Conrad, Voorzitter van het Kon. Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage, en A. J. Voorduin, Kolonel-Ingenieur, Commandant in het tweede genie-commandement te Amsterdam, en voorts de overige leden van het Comité voor het Congres, de Eere-leden der Maatschappij, door de leden van het Bestuur der Maatschappij ontvangen in een afgeschut gedeelte van een nevenzaal, rijk en met smaak ingericht tot ontvangkamer, waarin een overdaad van planten en bloemen, en een prachtig ameublement uit

den tijd van Lodewijk XV. De heeren Jansen, te Amsterdam, die deze versieringen hadden op zich genomen, hebben eer van hun werk gehad.

De echtgenooten van den Voorzitter en den Penningmeester der Maatschappij, Mevrouw Muysken en Mevrouw Klinkhamer, waren aanwezig bij de ontvangst der genoodigden; ook vele van deze laatsten waren met hunne dames opgekomen.

Omstreeks elf uur gaf de Voorzitter der Maatschappij, tevens Voorzitter van het Congres, het teeken om zich naar de Congreszaal te begeven; de Minister van Binnenlandsche Zaken verzocht echter vooraf een enkel woord te mogen spreken. Hij verklaarde daarop met genoegen te voldoen aan de opdracht van Hare Majesteit de Koningin-Regentes, om een bewijs van belangstelling te geven in de feestvierende Maatschappij, en den heer C. Muysken, haren Voorzitter, de versierselen te overhandigen van het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw.

Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat dit blijk van erkenning der groote verdiensten van den geachten Voorzitter der Maatschappij, met luide teekenen van bijval werd begroet.

Nadat de heer Muysken en zijne echtgenoote aller welgemeende en hartelijke gelukwenschen hadden ontvangen, bedankte hij voor de hem ten deel gevallen onderscheiding, waarin hij ingenomenheid meende te mogen zien met het streven en de daden der Maatschappij. Als zoodanig verklaarde hij het blijk van erkenning te beschouwen, dat de regeering heeft gegeven, en aanvaardde het als eene onderscheiding, aan de Maatschappij toegekend in haren Voorzitter.

Kort daarna verschenen de Ministers, de Burgemeester en de Voorzitter van het Congres, ieder eene dame begeleidend, in de Congreszaal; zij werden onmiddellijk gevolgd door de overige leden van het Comité.

De heer Muysken heette de talrijk aanwezige leden, waarvan velen van hunne dames vergezeld waren, hartelijk welkom, zeggende, dat het bestuur het op hoogen prijs stelde, ook zoovelen die niet tot de Maatschappij in betrekking stonden, dit feest met hunne tegenwoordigheid te zien vereeren en meerderen luister bij te zetten. Dank zij dan ook de medewerking van zoo vele verdienstelijke en geachte mannen in Nederland, was het mogen gelukken het feestprogram, geheel zooals het werd ontworpen, tot uitvoering te brengen. Spreker bedankte zeer in het bijzonder den Minister van Binnenlandsche Zaken, in wiens tegenwoordigheid hij meende te mogen zien een blijk van sympathie, maar ook van ingenomenheid met het streven en het werk der Maatschappij. Als zoodanig — de heer Muysken herhaalde het hier in het openbaar — meende hij ook te mogen beschouwen het blijk van erkenning, dat de hooge regeering heeft willen geven, door hem te benoemen tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. Hij aanvaardde die onderscheiding als een hulde voor hetgeen de Maatschappij gedurende haar vijftigjarig bestaan heeft nagestreeft en betracht.

Op deze woorden volgde langdurige toejuiching.

Na eenige woorden van waardeering voor de opkomst van de overige Eere-leden van het Congres, noodigde de Voorzitter den Minister van Binnenlandsche Zaken, Eere-Voorzitter van het Congres uit, het Nationaal Congres voor Bouwkunst te openen.

De heer Tak van Poortvliet zeide, met genoegen deze taak te aanvaarden, maar tevens haar niet beter te kunnen volvoeren, dan door zoo kort mogelijk te zijn en de aanwezigen zoo min mogelijk van hun aanstaanden arbeid af te houden. Met een wensch voor het welslagen van het Congres, en het vertrouwen uitsprekende, dat het goede vruchten zoude mogen dragen, verklaarde de Minister het Congres geopend.

Prof. Dr. A. Pierson, de feestredenaar, betrad daarop het spreekgestoelte, en bedankte het Bestuur der Maatschappij voor de uitnoodiging om in dit heuglijke uur het woord te mogen vieren. Hij wees op de moeilijkheid om hier een feestrede te houden; maar na zijn hart te hebben geraadpleegd, had hij toch de vrijmoedigheid gevonden, op te treden bij de viering van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij, hopende de passende uitdrukking te vinden voor hetgeen hij op dat oogenblik gevoelde.

Spreker zeide, dat het in meer dan één opzicht feest was; dit zou hij nader verklaren. Het was een feest voor de Maatschappij. Als een bijzonder persoon zijn vijftigsten geboortedag vierde, was het eenigszins twijfelachtig of hij wel ingenomen was met de wenschen die men hem op dien dag bracht. Geheel iets anders was dit echter voor deze vereeniging, die in haar leven zelf, de kroon van dat leven vindt; want zij heeft bewezen, dat zij geen vijftig jaren heeft kunnen bestaan, als niet de noodzakelijkheid van dat bestaan en haar onmisbaarheid waren gebleken. Er is hier geen sprake van een kunstmatige verlenging van haar leven; er bestaat sinds vijftig jaren eene bloeiende Maatschappij. Zij heeft eenvoudig gezegd: „ik besta", en van heinde en verre stroomen de belanghebbenden toe, zelfs ook de regeering, om te betuigen, dat zij ingenomen is met deze Maatschappij en haar werk.

Waaraan heeft zij echter te danken, dat zij met zooveel trots op de 50 jaren die achter haar liggen kan nêerzien? De heer Pierson achtte zich, als een Saul onder de profeten, niet bevoegd genoeg om de vraag volledig te beantwoorden. Toch verklaarde hij niet geheel en al onvoorbereid te zijn, daar het Bestuur hem in staat heeft gesteld een wijle met die Maatschappij te leven, en hem uit de „Bouwkundige Bijdragen" den geest en het karakter van haar werkzaamheid te doen zien. Het was hem gebleken dat de Maatschappij hare lauweren eerlijk heeft verdiend, en dat zij haar teekenen; zij is met eenvoudigheid opgetreden, juist alsof er nog niets was; zij kwam er, gewoon en zonder aanmatiging. Zij heeft er in den aanvang geen heil in gezien, invloed te oefenen op het publiek, iets dat men zich in dezen tijd van propaganda nauwelijks kan voorstellen. Zij trad op met een soort aristocratisch air; allerminst echter alsof zij de bouwkunst wilde gaan verheffen. Zij had oog voor de gewijzigde omstandigheden op bouwkunstig gebied, maar heeft zich nimmer angstvallig vastgeklampt aan eenig streng stelsel. Zij was, om zoo te spreken, niet georganiseerd. Dat was destijds juist een deugd, maar werd later eerst een fout, toen zij zich dan ook ging reorganiseeren. Behoefte aan het maken van propaganda had zij niet, en geen invloed heeft zij geoefend door zich te verklaren voor een bepaald beginsel, of wel voor een methode. Zij is echter als van zelf invloed gaan oefenen door ernstige bespreking van de belangrijkste vragen op het gebied der bouwkunst en die welke deze raken. Bij kennismaking van de belangrijke polemieken ziet men, dat die gestreden werden met open vizier, ridderlijk, elke partij haar beginsel vrij verdedigend. Dit is juist haar grootste eeretitel; want

daarmede heeft zij steeds de kracht der kunst erkend, die zij natuurlijk heeft moeten leeren uit de geschiedenis der bouwkunst. Zij trok b. v. geen partij in een strijdvraag omtrent het bouwkundig onderwijs, en decreteerde ook niet of het in klassieken geest moest gegeven worden of niet, omdat zij niet kon zeggen wat hier de weg der waarheid was. Spreker wenschte in dit opzicht de phrase: de klassieke te volgen, eens nader onder de oogen te zien.

Ten eerste: was het wel loonend om naar Griekenland te gaan? De reis was niet uitlokkend. Goethe zelfs dacht er niet aan dat land te bezoeken; alléén het denkbeeld om naar Italië te gaan vervulde hem gansch, en zijne reis naar Rome was een ware gebeurtenis in zijn leven; trouwens het was slechts enkelen gegeven die stad te bezoeken.

Men moet echter Vitruvius raadplegen, dien Romein, die eene theorie heeft gegeven; eene theorie evenwel van de modulen, van maten die men slechts had te volgen. Maar, het is bewezen, dat die theorie berust op zeer beperkte waarnemingen van Vitruvius te Rome, in plaats die in Griekenland zelve te doen. Dat heerlijke, eenvoudige modulaire systeem is dus niet van toepassing op gebouwen uit Griekenland, maar op enkele bouwwerken die Vitruvius in zijn tijd te Rome heeft waargenomen.

Het volgen van het classicisme kon dus ook niet in dit opzicht de weg der waarheid zijn; want dit herleidde zich tot het volgen van de gegevens, geput uit zeer beperkte waarnemingen. Ook in andere opzichten werd het classicisme onbegrepen toegepast.

De Maatschappij echter bond zich aan geen formule, maar werd de groote arena, waarin de strijd over beginselen kon worden gevoerd. De Maatschappij bepaalde zich tot het wekken of vermeerderen van belangstelling in de bouwkunst. Het feest van heden was er nu, om een bewijs te leveren van het welslagen van dit haar streven. Het is de vraag echter: is zij tevreden over haar werk? Spreker geloofde niet een bijdrage tot de feestelijke stemming te leveren, wanneer hij betoogde, dat de Maatschappij tevreden en zelfvoldaan was.

De bouwkunst was een vergeten en verwaarloosde kunst; maar de Maatschappij heeft haar toegeroepen, dat zij haar tot eere zoude brengen. Zij heeft dat gedaan en zij heeft krachtig medegewerkt tot vermeerdering der belangstelling in de kunst; maar de belangstelling is nog niet algemeen. Schilderkunst en muziek hebben het leeuwendeel van die belangstelling. De dagbladen en letterkundige tijdschriften getuigen bijna van algeheele onverschilligheid voor de bouwkunst; er worden daarentegen kolommen gevuld over tentoonstellingen van schilderijen, over concerten, doch slechts zelden verschijnt een oordeelkundige beschrijving van een fraai gebouw. Verrijst er in het buitenland een gebouw, dan leest men dadelijk veel daarover; maar komt er hier te lande een nieuw bouwwerk, dan zoeken wij te vergeefs. Moeilijk is het een oordeel te vellen over schilderkunst; moeilijker echter is het nog, dit te geven over een gebouw, over een samenstelling die medegevoeld moet worden. De bouwmeester immers drukt in allerlei materiaal en vorm zijn gedachten uit, zijn conceptie, en rekent dan op eenige belangstelling. Maar, is het gebouw er, dan licht men wel het hoofd eens op, — al het geringste wat men kan doen. Maar, men vraagt zich dan alleen af, of het bouwwerk is: mooi of niet mooi.

Dat alles is een in hooge mate teleurstellende ervaring. Het zij echter verre, het Nederlandsche publiek een verwijt daarvan te maken; want zoo iets is altijd het geval geweest, zelfs in het heerlijke Griekenland. De geestdrift die men wel eens in boeken vindt, treft men zeldzaam daarbuiten aan.

Spreker herinnerde aan het verhaal van een groot land, met een groote stad, die talrijke heerlijke gebouwen bezat, naast vele schoone ruïnen van voormalige grootheid en heerlijkheid. Daar werd eens een volksvergadering gehouden, waarin de oppositie het verwijt deed hooren, dat men van de stad een met allerlei nuttelooze sier omhangen courtisane maakte, en daarom het budget meende te moeten afstemmen. Perikles — want de spreker zeide het oog te hebben op Athene, hoewel hij dien naam had willen verzwijgen — stond toen op, zeggende: ik geef u toe, het is duur; maar ik zal het betalen.... mits op elk bouwwerk mijn naam worde vermeld.

Maar, daar verklaarde het volk zich natuurlijk tegen.

Het is een fabel, dat de kunst in Griekenland uit het volk was geboren.

Terugkeerende tot de Maatschappij, na geschetst te hebben waarom haar vijftigjarig bestaan een feest voor haar is, noemde de spreker den dag van heden ook een feest van den architekt. Deze Maatschappij heeft den architekt immers als kunstenaar op den voorgrond geplaatst. Eeuwen lang werd die stand erg verwaarloosd en vergeten, en was de architekt op den achtergrond in de schaduw geplaatst. Men kent niet, zelfs niet bij name, de architekten van de bouwgewrochten der oudheid, noch zelfs die der middeleeuwen. Toch stelt het oudst bekende beeld uit Chaldea een architekt voor. Het publiek van later tijd heeft wel den naam onthouden van de kunstenaars die én schilder én architekt waren, maar alleen omdat zij schilder, en niet omdat zij bouwkunstenaar waren. Raphaël kent men immers niet als architekt; en toch was hij het. In den tijd toen men groote kunst maakte, schonk men geen aandacht aan den kunstenaar zelven. De bouwmeesters der Gothiek zijn ons onbekend.

Tegenwoordig weet men zich wel veelal te herinneren van wien een minder mooi gebouw afkomstig is, maar de groote bouwmeesters van onzen tijd zijn nog geenszins genoegzaam bekend. Men begint hen echter tegenwoordig meer te waardeeren. Dit is in de eerste plaats goed, maar het is tevens zeer noodig, omdat men door belangstelling in den kunstenaar ook de kunst bevordert. Die belangstelling zal nog grooter worden, zoodra men in zijn werk, evenals in dat van schilders en dichters, zoodra men in het geconstrueerde bouwwerk een stuk zieleleven van den architekt kan waarnemen, en naarmate zijn werk meer de uitdrukking van zijn tijd is.

Is de philosophie de verbinding van hetgeen in den regel niet verbonden wordt, dan is ook de architekt een philosoof. De architekt moet philosoof zijn; immers hij wordt geplaatst voor de geschiedenis, maar hij moet ook met smaak, takt en gevoel het beste kiezen, uit alles wat de eeuwen reeds hebben voortgebracht. Hij moet het beste van het verledene aan het tegenwoordige weten te verbinden, en dit aldus bijeengegaarde en verbondene door het eigenaardige wat in zijn persoonlijkheid ligt, tot een kunstwerk weten te maken, alles vervormende naar zijnen geest. Hij, bij uitnemendheid, moet doen gevoelen, dat alles wat een voorgeslacht heeft voortgebracht, niet verloren is, maar dat het ook voor de toekomst van dienst kan zijn. Om den eernaam van philosoof te verdienen, is het niet alleen noodig abstract vormen met elkander te verbinden, maar de kunst van den architekt is leven en zij moet leven voortbrengen.

Aan het slot zijner welsprekende rede, wenschte de heer Pierson met geestdrift de Maatschappij geluk, wie hij misschien eene verrassing heeft bereid. Immers, waar zij meende het ééne feest te vieren, viert zij een dubbel: het feest der Maatschappij en dat van den architekt.

Nadat de toejuichingen aan het slot van deze schoone redevoering, die met de grootste aandacht was gevolgd, bedaard waren, bedankte de Voorzitter, de heer C. Muysken, den heer Pierson voor zijne groote welwillendheid en zijne welsprekende taal, en deelde hij mede, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken zich bereid heeft verklaard de bekroningen uit te reiken aan hen, die met goed gevolg hadden medegedongen naar de drie uitgeloofde prijzen voor de eereprijsvraag voor een Vorstelijk verblijf in de nabijheid van een groote stad.

Het eeremetaal werd daarna door den heer Mr. Tak van Poortvliet uitgereikt aan de prijswinners; de heer C. N. van Goor uit Rotterdam, ontving de eerste prijs, zijnde de verguld-zilveren medaille en *f* 300; de tweede prijs, zijnde de zilveren medaille en *f* 150, kon wegens afwezigheid der prijswinners, de heeren G. Brouwer Jr. en Jos. Limburg, beiden Bouwkundig-Ingenieur te 's Gravenhage, wegens hunne afwezigheid niet worden overhandigd; 3° de bronzen medaille, de derde prijs, ontving de heer Jan Stuyt, te Amsterdam.

Na deze plechtigheid deelde de Voorzitter mede — als vervolg op al hetgeen tot de onderwerpen van de feestviering had behoord, — dat door den Secretaris der Maatschappij een gedenkboek was opgesteld, bevattende de geschiedenis der Maatschappij, en dat ook de uitgave is tot stand gekomen van het album met photografische afbeeldingen naar bouwwerken, ontworpen door leden der Maatschappij, van welk werk, eene verzameling van 42 groote platen, H. M. de Koningin-Regentes, Beschermvrouw der Maatschappij, de opdracht welwillend had aanvaard; eene mededeeling, die met luide teekenen van bijval werd begroet. Van beide werken, die ter inzage aanwezig waren, bood de Voorzitter een exemplaar ten geschenke aan de Eereleden en de Onder-Voorzitters van het Congres aan.

Hierna sloot de Voorzitter deze bijeenkomst, en begaven de leden van het Comité voor het Congres en die van het Bestuur zich met hunne dames naar de receptiekamer, waar hen eenige ververschingen werden aangeboden. Er waren ook enkele genoodigden, daaronder de Eereleden, de heeren J. H. Leliman, A. N. Godefroy, en G. E. V. L. van Zuylen. Door een ieder werd de afwezigheid betreurd van den eenig overgebleven stichter der Maatschappij, den heer A. W. van Dam, den waardigen, nog krachtig werkzamen Rotterdamschen architekt.

Met belangstelling werd door de genoodigden ook een bezoek gebracht aan de tentoonstelling van bouwkunst, en die van de antwoorden, ingekomen op de eereprijsvraag. Het spreekt wel van zelf, dat vooral de bekroonde plannen met groote, en zeker verdiende aandacht in oogenschouw werden genomen.

Het was inmiddels ook gedeeltelijk bekend geworden wie de eervolle vermeldingen in die eereprijsvraag hadden behaald: 1° eervolle vermelding, de heer J. G. van Gendt ALzn. te Amsterdam; 2° eervolle vermelding, de heeren Stok en Molenbroek, te Rotterdam; 3° eervolle vermelding, de heer H. Bonda Bzn., te Amsterdam.

Ten 2 uur vingen de vergaderingen der Sectiën aan. Die der I[e] en IIIe werden achtereenvolgens onder anderen bezocht door de Ministers van Binnenlandsche Zaken, en van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

PRIJSVRAAG

voor de beste constructie van een kamer- tevens kookkachel voor arbeiderswoningen, en voor het beste werk over ventilatie voor zulke woningen.

De heer C. A. Huijgen, te Rotterdam, vertegenwoordiger van het Eisenwerk Kaiserslautern, verzoekt ons mede te deelen, dat de Secretaris van het Deutsche Verein für öffentliche Gesündheitspflege, Dr. Spiess, de navolgende mededeeling betreffende het resultaat van bovenvermelde prijsvraag in de »Gesündheits-Ingenieur" van 15 Mei 1892 ter bekendmaking deed opnemen:

De prijsvraag betreffende de *beste constructie eener in arbeiderswoningen toepasselijke kamer- tevens kookkachel*, welke het Deutsche Verein für öffentliche Gesündheitspflege en het Verein zur Förderung des Wohles der Arbeiter, »Concordia", het voorgaand jaar had uitgeschreven, is thans door uitspraak der Jury beslist.

Door deze is de uitgeloofde prijs van 1000 Mark verdeeld, en is de I[e] prijs van 600 Mark aan het »*Eisenwerk Kaiserslautern*" te Kaiserslautern voor zijn ijzeren kookkachel, en de IIe prijs, aan de firma Werneier te Berlijn voor hare kachel toebedeeld.

Bovendien heeft de jury eene eervolle vermelding toegekend aan de kachels van Ferdinand Hansen in Flensburg; »Holter Eisenhütte", Schloss Holte in Westfalen; W. Ernst Haas & Sohn, Neuhoffnungshütte bij Sinn, Hessen Nassau.

Alle ter mededinging ingezonden kachels waren van 16 tot 30 April te Berlijn in het *Hygienische Museum*, Klosterstrasse 32/35 tentoongesteld.

De jury heeft geen prijs toegekend voor het beste werk betreffende ventilatie van arbeiderswoningen, daar geen der tien inzenders aan de gestelde eischen heeft voldaan.

BERICHTEN.

Donderdag 9 Juni a. s. vergadert te 's Gravenhage op den gewonen tijd en in het gebruikelijke lokaal, het Kon. Instituut van Ingenieurs.

In die vergadering zal door den Raad van Bestuur een voorstel worden gedaan, om aan de heeren Koning en Bienfait te Amsterdam eene geldelijke bijdrage toe te kennen in het belang van hun proefstation voor bouwmaterialen.

Door prof. J. M. Telders zal het vraagstuk besproken worden van een van Rijkswege te Delft te vestigen proefstation voor bouwmaterialen.

Het proefstation voor bouwmaterialen van de heeren Koning en Bienfait, Prins Hendrikkade 14 te Amsterdam, is thans ook in het bezit van eene machine voor het bepalen van den weêrstand van metalen tegen trek- en buigkracht.

De machine heeft een maximum vermogen van 25000 KG., en is van de nieuwste type, uit de gunstig bekende fabriek der »Elsässische Machinenbau Gesellschaft.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De ingenieur 3e klasse van den Rijkswaterstaat J. P. Wijtenhorst zal met 1 Juni a. s. dienst doen als arrondissements-ingenieur te Vlissingen.

De heer L. J. de Sonnaville, ingenieur bij de Exploitatie-Maatschappij te Zutfen, is, in de plaats van wijlen den heer Kip, benoemd tot chef van de afdeeling »Weg en Werken" te Utrecht.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

DEN HAAG 25 Mei 1892. — Het verbouwen van perceel Plaats n°. 30, voor rekening van den heer J. Spoor Jr., onder directie van den architekt Joh. Mutters Jr. Minste inschrijver: J. H. Peppink, voor *f* 5730. Gegund.

BERICHT.

Het Weekblad van 28 Mei jl. is wegens de feesten eerst heden 2 Juni kunnen verschijnen.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

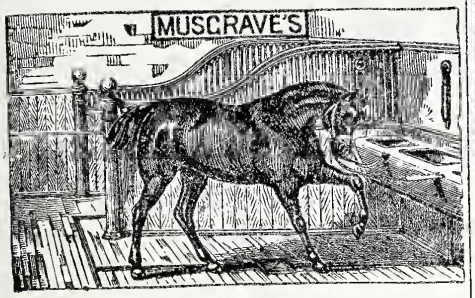
voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8921

de Agent **J. A. SMITS,** Ruyschstraat 5, Amsterdam.

G. J. THIEME, Arnhem.
Boek-, Courant- en Steendrukkerij.
Photolithographie — Photozincographie. 8930

Asphalt Vloeren.
ASPHALT DAKPAPIER. 8931
Hout Cementdekking
worden gedaan door Asphalteurs.
Stein & Takken

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 8922

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

Gebrs v. MALSEN

STOOMTIMMERFABRIEK DEN HAAG

PARKETVLOEREN

vochtwerende en Luxevloeren.

ROLLUIKEN van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: **T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.**

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER** te **Londen,**

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8927

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8928

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

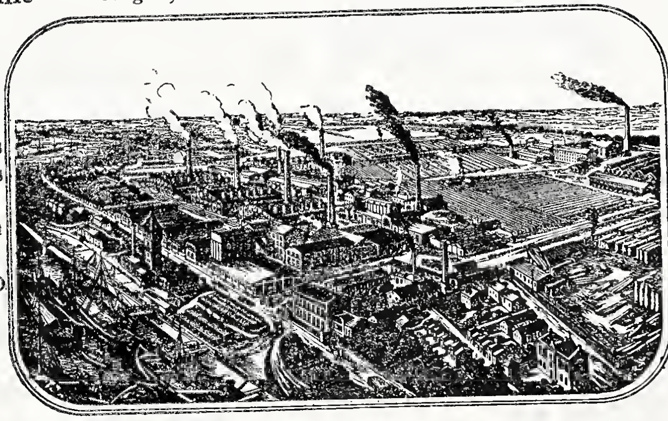
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille

Medaille Breslau, 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Offenbach a/M. 1879. Gouden Medaille

Hoogste onderscheidingin den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

Ontvang en Betaalkas.

Rentevergoeding **voor gelden à deposito**
met één dag opzegbaar. . . . . . $1\frac{1}{4}$ pCt.
met tien dagen 〃 . . . . . . $1\frac{1}{2}$ 〃
voor *groote* bedragen op *langeren* termijn is de rente *hooger*.

Open en gesloten *bewaargeving* volgens reglement.

AMSTERDAM, 28 Mei 1892. 8923

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

8924 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 8929

DIRECTEUR AMBACHTSSCHOOL,

HAARLEM.

Gegadigden voor bovengenoemde betrekking, waaraan een salaris van **f 2000**.— 's jaars verbonden is, worden verzocht hunne stukken franco in te zenden vóór of op uiterlijk 15 Juni a. s. bij den tweeden ondergeteekende, bij wien ook de instructie te verkrijgen is.

Het Bestuur der Vereeniging »de Ambachtsschool" te Haarlem,
P. KLEIWEG DYSERINCK, *Voorzitter.*
G. L. VAN LENNEP, *Secretaris.*
Adres: *Dreef* 4.

8907

De architekt A. R. FREEM te Arnhem verlangt een TEEKENAAR-OPZICHTER, goed bekend met détailleeren.

Aan de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten
TE
'S-HERTOGENBOSCH
wordt GEVRAAGD: een

DIRECTEUR,

jaarwedde **f 1200**, veranderlijke belooning circa **f 300**, voor gemis van vrije Woning **f 500** met **vrije** Steenkolen, Cokes en Gaslicht.

8909

Verzoekschriften (gezegeld) in te zenden aan den Burgemeester vóór den 9den Juni 1892.

BIJ J. B. WOLTERS TE GRONINGEN IS VERSCHENEN:

HANDBOEK
VOOR
WATER- EN BURGERLIJKE BOUWKUNDE,

DOOR

F. Lz. BERGHUIS,

DIRECTEUR DER AMBACHTSSCHOOL TE ARNHEM.

Met 737 Figuren.

Prijs f 20,00

8910

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën:
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond**, Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven;**

wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk**, welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

8912

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

JAN HAMER & Co., AMSTERDAM.

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

CARRÉ's Luchtdruk Waterreservoirs,
voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van den hoogwater reservoirs.

MILDÉ's MICRO-TELEPHONEN.

CHUBB's Patent Deuren en Hekken
voor Brandkelders en Kluizen.

WOOD'S STALINRICHTINGEN.

GARVEN'S WEEGWERKTUIGEN
voor verschillende industriën en doeleinden geëigend.

Werktuigen voor verbeterde Boter- en Kaasbereidingen.

Vraag geïllustreerde Catalogi en Referentie-lijsten.

8913

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, Amsterdam,

— ***Prins Hendrikkade 14.*** —

8914

MECHANISCH EN CHEMISCH ONDERZOEK VAN METALEN.

Bepaling der breekkracht, weerstand tegen doorbuiging van profielijzer en staafijzer, rails enz. — Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

DOLOMITKALK.

8915

53 % Koolzure Kalk, 46 % Koolzure Magnesia
wordt steeds geleverd door het
Kalkwerk, Bärenstein, Stolberg, Rijnpruissen.

W. F. WEIJNTJES,
Spuistraat 263 Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stokeupon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden.

8916

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden.

8917

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam.

8918

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK AMSTERDAM. TRADE MARK. NATUURL. ASPHALT VAL DE TRAVERS.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's, Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz.

PHOTOLITHOGRAPHIE.
Plannen, Teekeningen, enz.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

4 JUNI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Maatschappelijk Gebouw is van af Dinsdag 7 Juni geopend de jaarlijksche ***Tentoonstelling van Bouwkunst.***

De leden der Maatschappij hebben vrijen toegang.

Na deze tentoonstelling zullen alle ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een ***Vorstelijk verblijf*** in het Maatschappelijk Gebouw ter bezichtiging worden gesteld.

VERSLAG VAN HET VERHANDELDE IN DE 65ste ALGEMEENE VERGADERING.

Op Maandag 30 Mei, des morgens ten 11 uur, opende de Voorzitter der Maatschappij, de heer C. Muysken, de 65ste Algemeene Vergadering, met eene verontschuldiging voor de afwezigheid van de buiten Amsterdam wonende Bestuursleden, die deels door ambtsbezigheden verhinderd waren te komen, anderdeels na het tweedaagsche feest wegens andere plichten elders tegenwoordig moesten zijn; spreker uitte het vertrouwen, dat de redenen van hun afwezigheid zouden geëerbiedigd worden.

Wanneer ik deze vergadering open, zoo zeide de Voorzitter ongeveer, dan geloof ik, dat wij elkander geluk kunnen wenschen met het gouden feest, dat wij hebben gevierd. Ik geloof, dat deze feestviering er veel toe zal bijdragen nog vastere grondslagen aan onze Maatschappij te geven, en dat zij een middel is geweest om de waardigheid van ons gild en onze Maatschappij in de oogen van het publiek te verhoogen. Zooals prof. Pierson zeide, mogen wij ook wel eens in de hoogte worden gestoken. Ik zou nog veel naar aanleiding van dat feest kunnen zeggen, maar ik geloof de tegenwoordig zijnde leden een dienst te bewijzen door kort te zijn. Ik wil nog alleen herinneren, in de eerste plaats aan de onderscheiding mij door de Regeering toegekend, en in de tweede aan de hulde welke ik van u ontving. Ik heb den Minister geloof ik duidelijk gezegd, dat ik de onderscheiding der Regeering aannam als eene aan de Maatschappij toegekend, dus aan u allen; dat ik haar dus te danken had aan mijn vakgenooten, en zij voor mij daarom een zeer hooge beteekenis heeft. Ik weet echter niet goed meer wat ik gezegd heb toen ik het geschenk der leden op den feestavond zoo onverwacht in ontvangst nam. Ik ben nu kalmer dan op dat oogenblik, en zeg u nogmaals hartelijk dank voor het geschenk, dat zeer zeker een eereplaats in mijn huis zal innemen.

Nu nog een woord van dank aan den Secretaris; had hij de werkdagen als 8-uurs werkdagen beschouwd, dan had men niet zulk een feest kunnen vieren. Ik vertrouw, dat het in uwen geest is, wanneer ik hem dank betuig voor zijne moeite en toewijding. Ik hoop, dat hij nog lang in ons midden moge zijn, maar wij mogen niet te egoïstisch zijn; na hetgeen hij gedurende elf jaren voor de Maatschappij heeft gedaan, moeten wij hem een nog zelfstandiger en lucratiever betrekking toewenschen.

Ook de toewijding van onzen custode, den heer B. Lesger, wil ik hier prijzen; hij heeft altijd veel te doen omdat hij steeds ter beschikking moet zijn, maar tegenwoordig vooral heeft hij druk werk. Het Bestuur heeft gemeend u, mijnheer Lesger, een bewijs van dankbaarheid te geven in den vorm van een geschenk in geld, om daarvoor een aandenken te koopen aan deze dagen.

Daarna bedankte de Voorzitter ook den ouden portier

Horsman, hem namens het Bestuur als erkentelijkheid voor zijne trouwe diensten een geschenk in geld aanbiedende.

Op verzoek van den Voorzitter werd de rekening en verantwoording daarna door den Penningmeester overgelegd, die aantoonde, dat de toestand der Maatschappij, wat de geldmiddelen betrof, om zoo te zeggen is gebleven zooals hij was. Op de begrooting toch komen de cijfers voor die in het vorige jaar werden ontvangen en uitgegeven.

De Commissie, bestaande uit de heeren P. Kleiweg Dijserinck, Alb. Nijland en G. J. van der Goes, volgens rooster afgevaardigd door de afdeelingen Haarlem, Utrecht en Rotterdam, verklaarde vervolgens bij monde van den eersten, dat zij de boeken had geverifieerd en nauwkeurig nagezien, en alles in de beste orde had bevonden, waarom zij voorstelde den Penningmeester te déchargeeren.

Na teekenen van bijval en instemming uit de vergadering, werd de begrooting in behandeling genomen en verkreeg de heer Leliman het woord.

De heer Leliman wenschte nog eens een hartelijk woordje te spreken naar aanleiding van de feestviering. Zoolang de heer Klinkhamer Penningmeester was, moest het wel goed gaan met het bestier der geldmiddelen. Spreker verheugde zich ook, dat er geen cijfer op eenige begrooting voorkwam, voor de uitgaven van de feesten, en hij hoopte, dat de kosten gedekt zouden worden door de ontvangsten aan vrijwillige bijdragen; mocht dit niet het geval zijn, dan wil hij gaarne de eerste of tweede zijn om zijne bijdrage voor de feesten te verdubbelen. Spreker vond de begrooting goed en stelde voor haar onveranderd aan te nemen. Geen der vergaderde leden verklaarde zich tegen dit voorstel, zoodat de begrooting voor 1893 was goedgekeurd.

Door den Voorzitter werden, na woorden van dank tot den Penningmeester te hebben gericht, de heeren J. H. Leliman, D. E. L. van den Arend en P. F. Laarman benoemd om in commissie 6 aandeelen van de geldleening uit te loten. Tijdens de werkzaamheden daaraan verbonden, bedankte de heer Klinkhamer den heer Leliman voor de tot hem gesproken woorden.

Uitgeloot werden de aandeelen: N°. 22, 57, 134, 189, 238 en 245.

Het verslag over de werkzaamheden gedurende het afgeloopen jaar verricht, reeds bij het Weekblad verzonden, werd onder dankzegging aan den Secretaris, goedgekeurd.

Door den Voorzitter werden daarna benoemd tot leden van de commissie voor stemopneming, de heeren P. F. Laarman, H. Wakkie en F. J. Bremmer Hzn., en de commissie voor uitloting dank betuigd voor hare verrichte werkzaamheid.

Als candidaten voor de verkiezing van twee bestuursleden in plaats van de aftredende leden, de heer J. R. de Kruyff die herkiesbaar en Th. G. Schill die niet herkiesbaar was, waren door de leden gekozen de heeren:

J. R. de Kruyff	met 76	stemmen.
Eduard Cuypers	„ 33	„
Jos. Th. J. Cuypers	„ 30	„
Dr. P. J. H. Cuypers	„ 9	„

Bovendien waren nog uitgebracht op de heeren:

H. P. Berlage Nzn.	6	stemmen,
A. L. van Gendt	2	„
J. G. van Gendt Jr.	1	„

Ingekomen waren 79 stembiljetten.

Uit bovengenoemde candidaten werden nu door de vergadering gekozen de heeren J. R. de Kruyff en Ed. Cuypers.

De Voorzitter vroeg aan den heer de Kruyff of deze zijne herbenoeming aanvaardde, waarop de heer de Kruyff antwoordde, dat hij zich zeer gevleid gevoelde door het vertrouwen in hem gesteld en dat hij gaarne bereid was onder het presidium van den heer Muysken zich andermaal te doen overschrijven.

De Voorzitter wenschte daarop den heer Ed. Cuypers geluk met zijne benoeming; het nieuwe bestuurslid was nog een jong lid der Maatschappij, dat het Bestuur gaarne in zijn midden zou ontvangen.

Nadat de Voorzitter de aanwezigen had uitgenoodigd tot de keuze over te gaan van een nieuwen Voorzitter, stelde de heer Arn. A. M. Bruning voor, den heer C. Muysken bij acclamatie te herbenoemen.

De Voorzitter verklaarde veel prijs te stellen op dit bewijs van symphatie; hij kon na het huldeblijk, op Zaterdagavond van de leden ontvangen, niet denken, dat men nu al tot een andere zienswijze was gekomen. Hoewel hij meermalen reeds had getoond, dat hij een herkiezing bij acclamatie niet goedkeurde, meende hij na het ontvangen geschenk der leden zijne herbenoeming op die wijze te mogen aannemen, en dankte daarbij de leden hartelijk voor het herhaald blijk van het in hem gestelde vertrouwen.

Spreker zeide, dat wanneer hij het hem gegeven mandaat andermaal aanvaardde, hij zijne beste krachten wederom aan de Maatschappij zoude wijden.

Na de commissie van stemopneming te hebben bedankt, werd de uitslag medegedeeld van de prijsvragen, in 1891 uitgeschreven, en de bekroningen uitgereikt, ten eerste aan den heer Jan Stuyt, aan wien de derde prijs, zijnde de bronzen medaille, was toegekend voor zijn ontwerp van een zomer-schouwburg in een wandelpark. De Voorzitter wenschte den heer Stuyt hartelijk geluk ook met deze onderscheiding; met het oog op den leeftijd van den bekroonde, zeide de spreker zijn hoed af te nemen voor het talent van den heer Stuyt, ook na diens overwinning behaald met zijn plan voor het koninklijk verblijf; hij waarschuwde hem echter op welgemeende wijze, om zich door die talenten niet te laten misleiden en de zoo hoog noodige aandacht te wijden aan het ontwerpen van plattegronden.

De heer J. Stuyt bedankte ten zeerste voor de hartelijke en waardeerende woorden door den Voorzitter tot hem gesproken.

De heer Nic. Nelis, aan wien de tweede prijs, zijnde de bronzen medaille, was toegekend voor zijn ontwerp ten behoeve van een gebouw voor tropische planten, was niet ter vergadering aanwezig; wel was dit het geval met den heer F. J. Bremmer Hzn., aan wien de prijs, zijnde de bronzen medaille, was ten deel gevallen voor zijn ontwerp voor een bovenlicht van een trapportaal. De Voorzitter wenschte ook dezen bekroonde geluk met de behaalde onderscheiding.

Volgens de agenda werd daarna overgegaan tot het bepalen van de plaats waar de September-Vergadering zal gehouden worden. Groningen werd daartoe aangewezen, indien daartegen geen bezwaren mochten rijzen.

De Voorzitter deelde daarop aan de vergadering het heuglijk feit mede, dat zich te Alkmaar eene afdeeling der Maatschappij had gevestigd, welk bericht door het Bestuur met ingenomenheid was ontvangen geworden. Verder was bij het einde van het feest een telegram

ontvangen van den heer J. D. Landré C.Fzn., lid der Maatschappij te München, inhoudende een „vivat crescat floreat" bij gelegenheid van het 50-jarig feest der Maatschappij. Ook deze attentie werd zeer op prijs gesteld. Bovendien kon de Voorzitter mededeelen, dat tijdens de feesten drie nieuwe leden waren toegetreden.

Hierna verzocht de heer J. H. Leliman vergunning, de vergadering een paar minuten te mogen bezighouden, ten eerste om te verklaren, dat hij vol van dank was voor hetgeen hij tijdens de feesten had genoten, en voor den uitmuntenden afloop daarvan. Wanneer hij rondzag, doelende op het plaatwerk in de zaal geëtaleerd, bestaande uit 42 door de firma Emrik & Binger vervaardigde lichtdrukken naar uitgevoerde bouwwerken van leden der Maatschappij, dan meende hij te mogen zeggen, dat er onder de architekten in Nederland zeer bekwame mannen zijn.

Spreker wenschte vooral het Bestuur nog eens in deze vergadering te bedanken, voor al hetgeen zij in den vorm van tijd en zenuwen veil hadden gehad om het vijftigjarig stichtingsfeest tot zulk een goed einde te voeren.

Waarschuwende, dat men het vak niet belachlijk moest maken, dankte spreker voor het geestige Bouwkundig Weekblad, dat op den feestavond van den 28sten was verschenen, en trad daarna in beschouwingen over een vraag, juist 25 jaren geleden gedaan, omtrent den juisten weg dien de Maatschappij te bewandelen had.

Vervolgens gaf hij den raad steeds humaan te blijven, zooals het optreden en leven der Maatschappij geweest is. Zonder liefde en onderlinge hoogachting, geen bouwkunst. Den levenden, ieder lid in het bijzonder, wenschte spreker het beste toe; en wat de dooden betreft: nil nisi morte bene.

De heer Leliman sprak woorden van hulde voor zoovele afgestorvenen, die voorgegaan waren, en nu niet meer konden medewerken. Niets dan goeds en hulde voor Rose. Hetzelfde voor des sprekers vriend Alberdingk Thym. Wanneer die mannen bij ons hadden kunnen zijn, dan zouden zij de Maatschappij gehuldigd hebben en wij hen. Rose moet geëerd worden, want hij was een groot man in zijn tijd; denken wij slechts aan zijn armenhuis en aan zijn ziekenhuis te Rotterdam, en bovendien aan zoo menig flink bouwwerk, dan mag de bouwheer van die werken zeker met eere genoemd worden. Tegenover de dooden is leven; van al de stichters is de heer A. W. van Dam de eenige die nog gespaard is gebleven, die nog op zijn hoogen leeftijd krachtig en dagelijks werkzaam is, en die aller achting in de hoogste mate verdient. Hij is de laatst overgeblevene van de 12 stichters, en de spreker meende in het bijzonder te moeten wijzen op diens uitmuntende ontwerpen. Maar ook behooren wij hier mannen te herdenken als J. F. Metzelaar en A. N. Godefroy, die zooveel voor de Maatschappij hebben gedaan. Na nog gewezen te hebben op het begin van den zetel der Maatschappij, de boekenkast van den eersten Secretaris Warnsinck, sprak de heer Leliman de hoop uit, dat zij die na ons komen ook in eere zullen gedenken hen, die dan heengegaan zijn.

De Voorzitter bedankte het Eerelid, den heer J. H. Leliman voor diens welwillende woorden, en deelde mede dat het Bestuur, juist als gevolg van de bijzondere diensten door den heer J. F. Metzelaar, een der oudste leden, aan de Maatschappij bewezen, voorstelde den heer Metzelaar tot Eerelid te benoemen, een voorstel, dat blijkens de luide teekenen van bijval met groote ingenomenheid werd begroet. Op voorstel van het Bestuur werden ook Zijne Excellentie Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, Minister van Binnenlandsche Zaken, en Prof. Dr. A. Pierson, Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam, hooggeplaatste mannen, die zeker aanspraak mogen maken op de dankbaarheid der leden, tot Eerelid benoemd, evenals Dr. G. Galland, te Berlijn, een man die op aan alle leden bekende wijze zich verdienstelijk heeft gemaakt tegenover de nationale bouwkunst; hare geschiedenis en hare overblijfselen heeft hij in den vreemde meer bekend gemaakt en doen waardeeren. Ook deze benoemingen zijn geschied onder luide teekenen van instemming.

Na een woord van dank van den Voorzitter tot de aanwezigen gericht, werd deze vergadering gesloten.

KORT VERSLAG VAN HET VERHANDELDE IN DE SECTIËN VAN HET NATIONAAL CONGRES VOOR BOUWKUNST.

Sectie I. Kunst.

De Voorzitter dezer Sectie, Prof. E. Gugel, sprak bij den aanvang der werkzaamheden een kort woord, waarin hij hulde bracht aan het Bestuur der Maatschappij, en het dankte voor de onderscheiding hem te beurt gevallen door zijne benoeming tot Voorzitter. Na de aanwezigen, waaronder de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Waterstaat, Handel en Nijverheid, en Prof. Pierson, een welkom te hebben toegeroepen, werd het woord verleend aan Jhr. H. C. N. van Nispen tot Sevenaer, over „Het ideaal der kunst met betrekking tot de maatschappelijke orde."

Drie punten werden door den spreker op den voorgrond gesteld: het bestaan van het ideaal, het wezen van datzelfde ideaal, en de werking daarvan. Die laatste zal zijn: orde, schoonheid; in afwijking daarvan zal wanorde heerschen. In hoofdzaak strekte het betoog, om het ideaal der kunst als een vast en eenig einddoel voor te stellen. De maatschappelijke orde moet dan de afspiegeling van het ideaal worden; elke afwijking dus van die orde, voert van het ideaal af, en maakt het volk ongelukkig.

De werking van het ideaal is ontegenzeglijk groot; want bezieling voor het ideaal maakt den mensch tot een beter wezen. De handhaving er van is ook voor de welvaart, de eer en het geluk van den arbeidsstand van groot gewicht; en wat de kunstenaar betreft, de spreker betoogde, dat de bloei der kunst en de herleving der sociale orde voor een deel in hunne handen zijn, voor een groot deel ook de welvaart, het geluk en de eer van het volk. Het trachten naar een ideaal in de bouwwerken zal medewerken om bij het volk een zucht naar handhaving van 't ideale te doen ontwaken, en dus medewerken tot handhaving der sociale orde.

Prof. Pierson verzocht eenige inlichtingen omtrent de vergelijking tusschen het maatschappelijke en het kunstideaal, en de heer Armand Sassen wees op het streven der socialisten, waarbij ook zij zich een ideaal voorstellen.

Na eene korte, met vuur voorgedragen beantwoording van den heer van Nispen, trad als tweede inleider op de heer J. R. de Kruyff, die een redevoering hield over: „Het verband tusschen bouwkunst en kunstnijverheid, en de meest gewenschte betrekking tusschen hare wederzijdsche beoefenaars".

Spreker betoogde, dat de architekt, volgens zijn smaak het huis gebouwd hebbende, ook bij de inrichting daarvan gekend moet worden, maar dat hij niet het gebied der kunstnijverheid betreden en niet al het huisraad détailleeren moet. De Grieksche en Oostersche bouwkunst toonen aan, dat het kunstambacht op den goeden weg blijft, wanneer de bouwkunst er zich niet mede bemoeit. De vormentaal van het vaatwerk der oude Grieken, van de Oostersche tapijten, van het Japansch lakwerk, zijn niet het werk van den architekt.

De heer de Kruyff verdedigde verder zijn overtuiging, dat wat vorm en constructie betreft, verscheidenheid in een vertrek kan heerschen, als de toon en harmonie er maar behouden blijven. Het niet in-stijl-meubelen, mits onder beschaafde leiding, kan toch een harmonisch geheel vormen, maar in den toestand van overgang, waarin bouw- en versieringskunst verkeeren, is het advies van den bouwmeester een waarborg, die tegen grove dwaling behoedt.

De heer Jhr. van Nispen tot Sevenaer verklaarde wel mede te gaan met het denkbeeld, dat de architekt niet geheel trede op den weg der kunstambachten, maar hij bestreed de te groote vrijheid, die de inleider aan den ambachtsman wilde geven.

De heer Muysken noemde het denkbeeld van den heer de Kruyff nieuw en frisch, en besprak voornamelijk de stelling, dat het in-stijl-meubelen eene overbodige luxe is. Die stelling bestreed hij; niet alleen de binnenbetimmering, maar ook het ontwerpen van de meubels kan aan den architekt worden overgelaten.

Men moest, zoo meende de heer Frowein, het kunstambacht niet scheiden van de bouwkunst; hij merkte op, dat wel degelijk de architekt ook in de kunstnijverheid moet medespreken.

Na repliek van den heer de Kruyff werden diens conclusiën aangenomen, waarna de heer G. E. V. L. van Zuylen optrad met eenige beschouwingen over den artistieken eigendom.

Spreker wees op het auteursrecht op velerlei gebied, waarbij het recht van den artistieken eigendom door de Regeering wordt erkend. Daaronder behooren wel de bouwkundige teekeningen, niet de eigenlijke werken der bouwkunst. Zijn werk wordt na voltooiing algemeen eigendom.

Op het congres der association littéraire et artistique te Parijs werd echter voor de werken der bouwkunst octrooi geëischt, maar bij het volgende congres te Neuchatel kwam men niet tot overeenstemming. Toch was het een zaak, die in Nederland ernstig overwogen behoorde te worden: men denke aan het geval met het raadhuis te Woerden. De Nederlandsche architekten moeten zich daarom voegen bij de beweging in het buitenland.

De heer van Zuylen stelde daarop de reeds bekende conclusiën voor, die werden aangenomen.

De heer F. M. L. Kerkhoff trad in deze sectie op met het onderwerp: „De invloed der ijzer-constructie op de hedendaagsche bouwkunst," daarbij wijzende op het gemakkelijk bewerken van dit materiaal, en de eenvoudigheid van uitvoering der constructie. Vroeger werd deze nog voor het oog bedekt, maar al meer en meer laat men ook de ijzer-constructie in de bouwwerken zien. Daardoor wordt in de uitingen der bouwkunst een ander lijnenstel geboren. Aan het ijzer dankt dan ook de bouwkunst van den laatsten tijd een nieuwen en oorspronkelijken stijl, gekenmerkt door nieuwe lijnen en vormen. Intusschen moet nog veel van dit nieuwe materiaal worden verwacht.

De heer H. P. Berlage Nz. had zich, zijne conclusie in aanmerking genomen, ten doel gesteld te bewijzen, dat het schoone in de kunst subjectief is. Zij is dit, als een uiting van door verschillende personen ontvangen indrukken van onderscheiden aard. Ook de opgenomen indruk van den beschouwer is subjectief, daar dezelfde kunstuiting op verschillende individuën, verschil van impressie teweeg brengt, naarmate van ieders voorstellingsvermogen.

Ook de vorm is subjectief. Al is men met groote vakkennis begaafd, dan nog is men geen kunstenaar; de grens tusschen die vakkennis en de kunst is zeer moeilijk te trekken. De moderne kunstenaars verwaarloozen het métier, waarin hun voorgangers juist zoo hoog stonden. Dat métier en het objectieve der bouwkunst zijn zeer onderscheiden, en men kan niet zeggen waar zij beginnen of eindigen. De kunstvorm is subjectief. Ware dit niet zoo, dan zou er nooit strijd over kunstuitingen ontstaan. Niemand zal beweren, dat Wagner niet kon componeeren, dat Breitner niet kan schilderen. Maar het subjectieve in hun kunst doet verschil in meening omtrent hun werk ontstaan.

Sprekers conclussie: „het schoone in de kunst is subjectief", werd aangenomen.

Daarna trad in deze sectie op de heer A. A. Vorsterman van Oyen, met beschouwingen over de heraldiek in de Nederlandsche bouwkunst; tot toelichting waren aan den wand een aantal heraldische afbeeldingen opgehangen. Bij den aanvang zijner rede overhandigde spreker aan den Voorzitter der sectie een exemplaar der door hem geschreven „Geschiedenis van het Vorstenhuis van Waldeck-Pyrmont", als een geschenk voor de boekerij der Maatschappij.

Allereerst schetste spreker het nauwe verband tusschen de heraldiek en de bouwstijlen, en den invloed der heraldieke kunst, sedert de 12e eeuw, op de bouwkunst. Immers, als ornament worden de stamwapens zeer dikwijls door architekten gebruikt. Jammer echter, dat zoo menigmaal naar slechte voorbeelden wordt gewerkt.

De beoefening der wapenkunde is van af het optreden der renaissance-kunst in Italië zeer toegenomen, getuige talrijke voorbeelden die uit dien tijd nog overig zijn. Het smaakvolle werk geraakt echter met den rococo stijl in verval; het werd de pruikentijd ook in de heraldiek. Eerst sedert den laatsten tijd is het heraldisch teekenen vooruitgegaan.

Dat de architekten dikwijls naar slechte aanwijzingen werken, lichtte spreker toe met eenige voorbeelden. Maar ook schilders en graveurs leveren veel onooglijk werk op dit gebied.

Spreker eindigde met den wensch, en dat was zijne conclusie: dat bij het aanbrengen van wapens in de bouwkunst, meer naar zuivere heraldische modellen gewerkt worde, en dat de architekten zich door deskundigen laten voorlichten.

Op eene vraag van den heer Leliman of er een goed handboek over wapenkunde bestond, antwoordde de heer Vorsterman van Oyen ontkennend, en tevens, dat goede werken uit vroeger tijden niet meer te verkrijgen waren. Hij deelde daarop mede, dat hij een werk als bedoeld werd, onderhanden had, en spoedig hoopte te doen verschijnen; eene mededeeling, die met luide teekenen van bijval werd begroet.

Daarna werd des sprekers conclusie met algemeene stemmen aangenomen.

Ten slotte sprak de heer Jurriaan Kok over het uitschrijven van prijsvragen door openbare besturen, er daarbij op wijzende, dat vele Rijks- en Provinciale gebouwen naar een zelfde model zijn ontworpen, wat natuurlijk aanleiding geeft tot het verwijt, dat de Regeering bij het bouwen een eenzijdige richting volgt, behalve wat de gebouwen betreft, die onder het Ministerie van Justitie ressorteeren. Alleen door het uitschrijven van prijsvragen kan, volgens den heer Kok, daarin eenige wijziging worden gebracht.

De heer Kok nam deze conclussie: „In het belang van de ontwikkeling der kunst is het een dringende eisch des tijds, dat voor de uitvoering van belangrijke bouwwerken door den Staat, de provincie of gemeentebesturen, openbare of besloten wedstrijden worden uitgeschreven". Deze conclussie vond weinig tegenspraak; alleen werd gewezen op de geringe resultaten die de prijsvragen soms opleveren. Enkelen verklaarden zich dan ook tegen de conclusie, die evenwel door de vergadering werd aangenomen.

Sectie II. Constructie.

De tweede Sectie, constructie, werd door den Voorzitter, den heer Dr. P. J. H. Cuypers, geopend met eene rede, waarin hij mededeelde, met bijzonder veel genoegen de leiding van dit onderdeel van het congres op zich te hebben genomen, omdat de constructie eene eerste plaats in de bouwkunst inneemt, en onafscheidelijk van deze kunst is. De afdeelingen kunst en constructie zijn echter op dit congres gescheiden, om in den korten tijd tot vruchtbaarder resultaten te komen.

Het doel der bouwkunst is, den mensch te beschutten. De kunstenaar geeft bij de uitoefening van zijn kunst het eerst gehoor aan zijn dichterlijke ingevingen; daarna moet hem dan de constructie te hulp komen, opdat hetgeen hij bouwt goed, waar en schoon zij. In de allereerste plaats moet men in acht nemen, dat verschillende materialen op verschillende wijzen behandeld moeten worden bij de constructie en ook verschillende vormen eischen. Men trachtte vroeger in hoofdzaak indruk te maken door groote massa's en breede lijnen; maar deze tijd heeft gelukkig uitgediend. De jeugdige bouwkunstenaars zijn er thans van overtuigd, dat de bouwkunst een ernstige, degelijke, noodzakelijke kunst is, en niet eene uiting van een dikwijls ziekelijk kunstgevoel, maar dat de rede en het verstand met het gevoel moeten samenwerken, om eene schepping voort te brengen, die volmaakt is.

Na deze openingsrede sprak de heer N. M. Koning over het nut en de resultaten van het onderzoek van bouwmaterialen. Vooral wanneer deze materialen producten zijn der industrie, staat men voortdurend bloot aan vergissingen van de industrieelen en hun werklieden.

Daarom mag men nooit verzuimen een onderzoek in te stellen, vooral wanneer men nagaat wat al gevolgen uit het gebruik van slechte bouwartikelen kunnen voortvloeien.

De heer Koning verdedigde op heldere wijze zijne conclusiën.

Na hem behandelde de heer J. W. C. Tellegen de keuring van bouwmaterialen in verband met het onderwijs aan de Polytechnische school. In de eerste plaats, zoo besloot de spreker, moest de Staat een proefstation oprichten en in stand houden, omdat de Staat dan beter recht zal hebben om tot afkeuring van slechte materialen over te gaan. In het bezit van zulk eene inrichting zijnde, zal minder geld verknoeid worden, dan met de uit den aard der zaak gebrekkige proefnemingen voor verschillende departementen. Het buitenland is op dit gebied reeds voorgegaan met Staats-proefstations.

Zulk een station behoort zich ook te belasten met onderzoekingen voor particulieren en voor andere besturen. Het moet te Delft gevestigd worden, verbonden aan de Polytechnische school aldaar, omdat er partij kan worden getrokken van de aanwezige uitstekende krachten. Het moet dienstbaar gemaakt worden aan de opleiding van allen, wier vak onderzoeking van bouwmaterialen mede brengt en die niet in staat zijn onderwijs aan de Polytechnische school te genieten.

Evenals dit met de inkomsten van de proefstations voor den landbouw het geval is, moeten de inkomsten van het proefstation voor bouwmaterialen in 'sRijks kas vloeien.

De inleider meende ten slotte er op te moeten wijzen, dat zijn optreden niet het gevolg was van wantrouwen in de bestaande stations en van den man, die tegenwoordig aan de Polytechnische school les geeft in de kennis van bouwmaterialen en het onderzoek daarvan.

Door den heer M. Sijmons werd voorgesteld het denkbeeld van de stichting van een proefstation door het Rijk nog eens te overwegen in eene algemeene vergadering van de Maatschappij, om daarna krachtig aan te dringen op stichting daarvan.

De heer Knuttel zag meer heil in particuliere proefstations, die spoediger het opgedragen werk zouden verrichten dan ambtenaren; waarop de heer Sijmons er op wees, dat slechts de Staat de groote kosten kan maken voor het aanschaffen van de vereischte dure instrumenten.

De heer Scholten zag weinig voordeel in de proefstations voor die architekten, die meest kleine werken onderhanden hebben; waarop de heer Koning antwoordde, dat er toch niet veel bezwaar aan verbonden was ook van de kleine partijen materialen die verwerkt werden, een monster op te zenden en te doen onderzoeken.

De heer A. A. Bekaar erkende de kennis van bouwmaterialen bij de architekten; zij behoeven daarom niet steeds af te gaan op het oordeel van de „vertrouwde personen". Spreker toonde aan, dat juist deze dikwijls tot zeer vreemde en elkaar tegensprekende resultaten geraken.

Juist hieruit maakte de heer Tellegen op, dat een Staatsproefstation noodzakelijk is, daar men mannen daaraan verbonden zal vinden, van zulk een practische ontwikkeling, dat hunne proefnemingen alle vertrouwen verdienen.

De heer A. Keurenaer was voor eene inrichting van het rijk, naast particuliere proefstations, omdat het eerste een nuttige controle kan oefenen.

Ook de Voorzitter bleek een inrichting van Staatswege gewenscht te achten, om zekerheid omtrent de waarborgen te krijgen die de Staat zelve noodig heeft.

Al de stellingen van den heer Tellegen werden daarna aangenomen.

Door den heer Joseph Th. J. Cuypers werd eene doorwerkte rede gehouden over „de ijzerconstructie". Deze was de gewijzigde titel van het onderwerp in het programma vermeld: een algemeen woord over de constructie in de bouwkunst.

De heer Cuypers verdedigde zijne conclusie, zooals die, in vier onderdeelen gesplitst, in het programma werden bekend gemaakt.

Bij de later gevolgde discussie over deze conclusie, die wegens gebrek aan tijd daarvoor zeer bekort moest worden, werd voorgesteld de Maatschappij uit te noodigen het uitgeven van populaire boeken op zich te nemen, om de ijzerconstructie in de bouwkunst meer en gemakkelijk ingang te doen vinden bij minder theoretisch ontwikkelden. De heer Jos. Cuypers hoopte, dat door de Maatschappij de gelegenheid zoude kunnen gevonden worden om eene dergelijke nuttige uitgave tot stand te brengen.

De heer M. Sijmons verdedigde in deze Sectie zijne stelling over centrale verwarming, die volgens den spreker eenvoudig hierop neerkwam: dat centrale verwarming voor woonhuizen wenschelijk wordt geacht.

Ook over deze conclusie, die aangenomen werd, kon slechts weinig debat gevoerd worden, daar het uur te ver verstreken was.

Des Zaterdags was de heer D. E. C. Knuttel het eerst aan het woord over „het onderwijs in de hygiëne aan architekten"; een leervak dat zijns inziens onafscheidelijk moest verbonden worden aan de overige leervakken voor den bouwkunstenaar. Immers, het voldoen aan de hygiënische eischen van het woonhuis, is voor het grootste deel afhankelijk van den bouwmeester.

De aanwezigen bleken het eens te zijn met de conclusie van den spreker.

De heer G. E. V. L. van Zuylen besprak daarna de toepassing van de hygiëne bij den bouw van goedkoope woningen, daarbij aanbevelende het stelsel van groote, ruime woonhuizen, ingericht voor een zeker aantal gezinnen.

Dr. P. J. H. Cuypers kwam naar aanleiding van deze rede op tegen de tyrannieke bepalingen van den Deutschen Gesundheidsverein, voorschriften die door den heer van Zuylen waren aanbevolen. Hoewel de heer Cuypers afkeurend sprak over een overdreven versiering van arbeiderswoningen, meende hij toch voor den werkman evenveel recht te mogen vorderen om in een huis te wonen, dat aan alle eischen der bouwkunst voldoet, even goed als dit het geval is bij de woningen van de meer bemiddelden.

Met eenige wijzigingen werden de conclusiën van den heer van Zuylen aangenomen.

Door den heer J. F. Klinkhamer werden ten slotte mededeelingen gedaan over kleine onderdeelen van het woonhuis, met het oog op de hygiëne; onderdeelen waaraan zijns inziens te weinig aandacht wordt geschonken tegenover andere, omdat zij als ondergeschikt als 't ware over het hoofd worden gezien. Toch zijn zij van het grootste belang; men denke aan: huisleidingen, grondgewelven, enz.

Nadat de spreker had toegestaan, dat in zijne conclusie achter „grondgewelven" nog gevoegd werden de woorden „of andere grondlucht keerende constructiën", werd deze aangenomen en daarna de zitting dezer sectie gesloten.

(Wordt vervolgd).

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij den dienst van den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië kunnen worden geplaatst eenige adspirant-ingenieurs.

Zij, die voor plaatsing in aanmerking wenschen te komen, behooren zich, bij gezegeld adres, te wenden tot het departement van koloniën, onder overlegging van:

a. het diploma van civiel-ingenieur, bedoeld bij art. 61 der wet van 2 Mei 1863 (*Ned. Staatsblad* n°. 50);

b. een bewijs van goed maatschappelijk gedrag, afgegeven na dagteekening dezer bekendmaking, door burgemeester en wethouders hunner woonplaats;

c. hunne geboorte-akte;

d. een door den Commissaris der Koningin in de betrokken provincie afgegeven certificaat van voldoening aan de wet op de nationale militie.

In het adres moet worden vermeld, of de candidaat gehuwd is en c.q. het aantal zijner kinderen.

Door een militair geneeskundig onderzoek zal moeten blijken, dat de uit te zenden personen geschikt zijn voor den Indischen dienst.

Aan de uitzending is verbonden:

a. overtocht voor gouvernementsrekening als passagier 1e klasse, c.q. ook voor het wettig gezin;

b. eene gratificatie voor uitrusting, ten bedrage van *f* 1500.

c. eene voorloopige bezoldiging van *f* 150 's maands, ingaande met den dag van inscheping naar Nederlandsch Indië.

Zij, die ter beschikking van den gouverneur-generaal worden gesteld, verbinden zich tot teruggave van alle gelden, welke aan hen en te hunnen behoeve zullen zijn voldaan ter zake van overtocht en van gratificatie voor uitrusting, indien zij binnen den tijd van vijf jaren, na aankomst in Nederlandsch Indië, anders dan tengevolge van welbewezen ziels- of lichaamsgebreken, buiten eigen toedoen onstaan, uit 's lands dienst worden ontslagen, of indien zij niet binnen den hun aangewezen tijd naar Nederlandsch Indië vertrekken.

De bezoldiging van een adspirant-ingenieur bedraagt *f* 250 's maands. Die verbonden aan de hoogere rangen zijn te vinden in *Indisch Staatsblad* 1890, n°. 60.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is verschenen een werk, getiteld:

BOUWWERKEN,

„uitgevoerd door leden der Maatschappij, bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst."

Dit werk is aan hare Majesteit de Koningin Regentes eerbiedig opgedragen door het Bestuur der Maatschappij.

De verzameling bevat 42 platen, groot 50 bij 35 cM., in lichtdruk vervaardigd naar uitgevoerde bouwwerken van even zooveel architekten, door de firma Emrik en Binger te Haarlem.

Bij deze platen zijn bovendien 2 dubbele platen met plattegronden, en een blad tekst, bevattende de verklaring der teekens in de plattegronden.

Op franco aanvrage aan het bureau der Maatschappij worden deze platen, in portefeuille, aan de leden der Maatschappij gezonden tegen betaling van *f* 10 voor exemplaren op zwaar papier, en van *f* 7, voor die op dunner papier.

De prijzen voor het publiek zijn: *f* 15, voor exemplaren op zwaar papier, en *f* 12.50 voor die op dunner papier.

BERICHT.

Van het Geïllustreerde Bouwkundig Weekblad, op den Feestavond van 28 Mei verschenen, zijn nog exemplaren verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij, tegen toezending van 50 Cents.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12. 8942

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Wegens voltooiing van het werk biedt zich aan, een

Opzichter-Teekenaar.

Kan zeer goede getuigschriften overleggen. Brieven onder letters R S, bij den Boekhandelaar J. W. WIERDA te Leiden.

Aan de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten

TE

'S-HERTOGENBOSCH

wordt GEVRAAGD: een

DIRECTEUR,

jaarwedde **f 1200**, veranderlijke belooning circa **f 300**, voor gemis van vrije Woning **f 500** met vrije Steenkolen, Cokes en Gaslicht. 8944

Verzoekschriften (gezegeld) in te zenden aan den Burgemeester vóór den 9den Juni 1892.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. **RIPOLIN**

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 8947

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

ROLLUIKEN

van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

8945 **AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.**

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 8949

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 8946

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8950

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — *In aanleg zijn:*

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGENGESTICHT, Deventer. 8951

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN, KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

Rietplankenfabriek, (Syst. GIRAUDI.) *J. W. MOLIJN — Gouda.*

Asphalt Vloeren. ASPHALT DAKPAPIER. 8953

Hout Cementdekking worden gedaan door Asphalteurs. Stein & Takken

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

11 JUNI 1892.

K. Sluyterman.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

INHOUD:

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

KORT VERSLAG VAN HET VERHANDELDE IN DE SECTIËN VAN HET NATIONAAL CONGRES VOOR BOUWKUNST.

Sectie III. (Sociale Vraagpunten).

„Wat kan in het belang van den arbeider gedaan worden tot bevordering van goede woningen?" Met de bespreking van deze belangrijke vraag, zoo geheel te huis behoorende op een Congres voor Bouwkunst, opende Dr. E. Wintgens de werkzaamheden in de IIIe Sectie, onder het presidium van Prof. Dr. B. H. Pekelharing.

De spreker merkte op, dat vooral uit een sanitair oogpunt de aandacht gevestigd moet blijven op den woningnood, die het gevolg is van de industrieele revolutie van de laatste halve eeuw. In jaren van cholera, bijv. in 1849, maakte deze ziekte de meeste slachtoffers in de slechtste woningen. Verschillende statistieken omtrent groote Europeesche steden toonen maar al te zeer de ongelukkige gevolgen van slechte en ongezonde woningen aan.

Deze toestand is evenzeer gevaarlijk uit een moreel oogpunt; zij kweekt uithuizigheid, bezoek aan drankhuizen enz., en voedt de ontevredenheid.

In Amsterdam wordt het aantal niet behoorlijk gehuisveste gezinnen op 40.000 geschat.

Het is de Staat, die volgens spreker gewettigd is hier tusschenbeide te treden. Over die bevoegdheid kan geen verschil bestaan; want evenals er verordeningen bestaan voor het bouwen, evenzeer zouden er bepalingen in 't leven zijn te roepen tegen slechte woningen, zooals in Engeland en Frankrijk. Waar het particulier initiatief te kort schiet, daar kan de wetgever optreden; dit geval is volgens Dr. Wintgens aanwezig wat slechte behuizing betreft.

Door eene wet zullen misschien de huurprijzen stijgen, een euvel, dat echter verholpen kan worden door wat ruim genomen overgangsbepalingen. Die wet behoort op het voetspoor van Engeland een repressief en preventief karakter te hebben. Volgens art. 135 der Gemeentewet heeft de Gemeente in vele gevallen reeds het recht tot repressief optreden.

Een hoofdzaak in de bedoelde wet moet het toezicht op de woningen zijn, van rijkswege; in Frankrijk, waar de gemeente dit toezicht heeft, voldoet het niet. Jaarlijks zullen de woningen geschouwd moeten worden, waarbij vooral op overbevolking moet gelet worden; aangewezen daarvoor zouden de geneeskundige raden zijn, versterkt met deskundigen op bouwkundig gebied.

De rol van den Staat moet niet direct zijn, maar deze moet het particulier initiatief steunen, door te beletten, dat de ondernemingsgeest door te strenge bepalingen worde gefnuikt, of door steun te verleenen aan vereenigingen die zich het bouwen van arbeiderswoningen ten doel stellen.

Het gesprokene formuleerde de heer Wintgens ten slotte in de door hem aangekondigde conclusie.

De heer G. E. V. L. van Zuylen besprak vervolgens de noodzakelijkheid van wettelijke bepalingen tot het opruimen van oude en niet aan de maatschappelijke eischen voldoende woningen. Daarbij werd in het licht gesteld, dat voor den bouw van nieuwe woningen hier te lande nog al veel gedaan is; dat men er echter bij andere landen ten achter is, wat opruiming van onvoldoende woningen betreft. Amsterdam kan daarvan getuigen; er zijn oude wijken, opgepropt met bewoners, waar de huizen niet weggeruimd kunnen worden vóór dat men nieuwe woningen heeft.

De Gemeentebesturen zijn met de wet in handen niet gebonden, ja zij kunnen zooveel doen en laten als zij zelve willen. Alleen in België, Oostenrijk, Engeland

en Frankrijk heeft de wetgever dieper ingegrepen en is meer verbeterd kunnen worden.

De heer van Zuylen gaf een kort overzicht van de verschillende bepalingen in de wetgevingen van genoemde landen, in het bijzonder van de Engelsche wet op de goedkoope woningen, en deelde daarna zijne conclusie mede.

Het debat over de beide voorgaande stellingen werd aangevangen door den heer B. H. Heldt, afgevaardigde van het Ned. Werklieden-verbond, die er op wees, dat juist hedenmorgen (27 Mei) de gedenksteen is gelegd van een blok van 250 woningen voor eene Maatschappij tot het verkrijgen van eigen woningen. Hij herinnerde vervolgens aan de rapporten uit 1872 over het zeer groot aantal Amsterdamsche kelderwoningen, waarvan er nog slechts 300 zijn opgeruimd, alleen echter nadat door een geneesheer is verklaard, dat de bewoners aan een epidemische ziekte lijdende waren. Behalve deze woningen zijn er wellicht nog 10.000 die weggebroken moesten worden in de oude stad, die nog niet genoeg ontvolkt is na den aanbouw in de nieuwe gedeelten.

Wil men nu aan den slechten toestand een einde maken, dan kan dit alleen geschieden door onteigening en opruiming van geheele buurten, ja zelfs wijken. Het congres zou een practisch nut hebben, wanneer kon worden uitgemaakt op welke wijze dit kan geschieden. Het zal een bezwaar zijn, dat men aan de belangen der eigenaars raakt, aan wie natuurlijk schadevergoeding moet worden toegekend.

Door particulieren is nog zoo weinig gedaan, dat men van hun initiatief niet veel mag verwachten; bovendien zal het noodig zijn, dat de grondprijzen in de nieuwe stad minder hoog worden opgevoerd. De heer Heldt vroeg, of het mogelijk zou zijn aan een en ander tegemoet te komen door eene wet in den geest als de nu teruggetrokken wet des heeren van Houten. Hij meende, dat de conclusie van den heer van Zuylen moest worden aangevuld met een vraag om een goede onteigeningswet.

De heer J. W. Smit vestigde tevens de aandacht ook op nieuwe woningen, die veelal slechts krotten zijn. Ook daarop moest beter toezicht worden gehouden.

De heer G. van Duivenbode meende, dat dit toezicht moest worden uitgestrekt tot hen die bouwen, dus op de eigenbouwers; want in de laatste 20 jaren zijn in Amsterdam woningen verrezen, die uit een hygiënisch en moreel oogpunt alles te wenschen overlaten.

De heer B. Noppen, evenals de vorige spreker, afgevaardigde van de Timmerlieden-vereeniging „Door eendracht verbetering", wilde, dat door den werkman zelve kon worden aangegeven hoe gebouwd moet worden; dan is de rentabiliteit verzekerd en kan gemakkelijk 5 % gemaakt worden. Uit een centraal punt moeten de woningen verlicht en verwarmd worden, en er moeten baden en een algemeene waschinrichting aan verbonden zijn. Door zulke inrichtingen tot stand te brengen, kan het geld van den kapitalist zegen afwerpen, en als de werkman dan nog klaagt, dan is het zijn eigen schuld.

De heer van Zuylen, de sprekers beantwoordende, wijst er op, dat wat de heer Smit bedoelde, in de Sectie II zal worden behandeld: dat is bewoonbaarheid.

Spreker verklaarde zich tegen onmiddellijke hulp van Staat of Gemeente om woningen te verschaffen; alleen moet de Staat bij onteigening zorg dragen, dat de bewoners onder dak komen.

Dr. Wintgens sprak in gelijken geest en achtte het met den heer Noppen mogelijk woningen te bouwen, die 5 % rente konden geven.

De conclusiën der heeren Wintgens en van Zuylen werden door de vergadering aangenomen.

Door den heer P. Smitt wordt daarna het woord gevoerd over „de wenschelijkheid eener wettelijke bepaling omtrent den duur van den arbeidsdag".

In 't bijzonder wat Amsterdam betreft, de geschiedenis nagaande van de verhouding tusschen patroon en arbeider, toonde spreker aan, dat het loon wel eenigszins is verhoogd geworden, maar een bepaling omtrent duur van den arbeidsdag nog niet verkregen is, wegens tegenwerking van den arbeider en verzet van de patroons en particulieren. Nu erkende de heer Smitt wel, dat de vergadering geen doorslag kon geven, maar hij verzocht steun bij hen die dit Congres hadden belegd en allen die het bijwonen, juist omdat de bouwvakken zooveel handen aan het werk stellen.

De spreker vertrouwde, dat de invoering van een wet omtrent arbeidsduur mogelijk is, hier even goed als in Zwitserland en Australië. Verbetering is terstond noodig, en vóór de wet moet het particulier initiatief reeds iets tot stand brengen. Daartoe riep hij de hulp van het Congres in; immers de werkeloosheid wordt van dag tot dag grooter.

Namens de Timmerlieden Vereenigingen verzocht spreker aan het Congres een adres te steunen, dat zij aan de Regeering hebben gericht, en waarin gewezen wordt op de toenemende werkeloosheid en een betere regeling van den arbeidstijd wordt gevraagd.

De heer Armand Sassen wees op de conclusie, die de heer Treub voornemens is te nemen op den volgenden dag, en waarvan het eerste deel eenigszins een onderdeel uitmaakt van de conclusie waartoe de heer Smitt kwam.

Spreker achtte het daarom beter over de conclusie van den heer Smitt eerst te stemmen, nadat de heer Treub de zijne zal hebben verdedigd.

Volgens den heer de Groot was het moeilijk den werkman te verbieden langer te werken dan hij wil; evenwel was hij voor beperking van 't aantal werkuren en stelde hij daarom de volgende motie voor: „Het Congres, van oordeel, dat er bepalingen dienen gemaakt te worden op den duur van den arbeidsdag, stelt voor, dezen vast te stellen op acht uur. Hiervoor wordt alleen verlenging toegestaan voor bedrijven, niet schadelijk voor de gezondheid en dan met een verhooging van 25 % per uur."

Door den heer Wintgens werd de opmerking gemaakt, dat de regeling van den arbeidsdag internationaal zal moeten zijn, daar anders door de verhooging der loonen te veel werkkrachten naar Nederland zullen vloeien, waardoor men kans loopt op nog grooter werkeloosheid dan thans.

Een afgevaardigde der Timmergezellen Vereeniging Concordia Inter Nos, de heer J. van Veen, deelde de geschiedenis mede van de pogingen om meer loon te krijgen en den arbeidsdag te regelen, die tot nog toe mislukt zijn, waarom het noodig wordt de hulp van den Staat in te roepen. Hij stelde eveneens voor het debat tot den volgenden dag te schorsen.

De heer Treub, er op wijzende dat de conclusiën van hem geheel iets anders zullen bedoelen dan die van den heer Smitt, meende, dat men nog niet rijp is voor een achturigen werkdag, daarentegen wel, dat wettelijke inmenging zeer te wenschen is. Hij was het niet eens met

de opmerking van den heer Wintgens.

Door den heer Pastoors, afgevaardigde van den R. K. Volksbond, werd de motie de Groot bestreden, wijl deze zou leiden tot een normalen arbeidsdag met overwerk, terwijl het hooger loon voor dit laatste den arbeider niet volgens de bedoeling ten goede zou komen.

De heer Sassen merkte op, dat hetgeen de heer Smitt meer in 't algemeen wil, de heer Treub meer partieël wil zien toegepast; daarom drong hij aan op eene beslissing, eerst over de conclusiën van den heer Treub, en dan over die van den heer Smitt.

Door den heer Noppen werd nu de volgende motie ingediend: „Het congres is van oordeel, dat een zelfstandig optreden van de architekten en de werklieden de wettelijke regeling dient vooraf te gaan."

De heer F. H. van Malsen wees op de goede resultaten van een mogelijk particulier initiatief; op werklieden-verzekeringsgebied had dit reeds zooveel gedaan. De hulp der Regeering was daarbij niet noodig geweest.

Ook de heer C. H. Kouw was voor een korteren arbeidsdag, om de vele goede gevolgen wat het werk betreft; werkeloosheid zou daardoor echter niet verminderen.

De heer J. W. Smit merkte op, dat er te Amsterdam nog werklieden zijn, die 52 uren achtereen werken; nu wilde hij wel geen werkdag van 8 uren, maar wel een met een tijd volgens wettelijke regeling.

De heer Noppen achtte de zaak opgelost, wanneer slechts de architekt zich vereenigde met den werkman om de werkeloosheid te bestrijden.

Nadat de conclusie van den heer Smitt aldus was bekend geworden: „Wettelijke regeling van den arbeidsdag is wenschelijk", verklaarde de heer J. F. W. Conrad het noodzakelijk, dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst spoedige en krachtige stappen zou doen, die zouden kunnen medewerken tot oplossing van het sociale vraagstuk.

De heer Heldt verdedigde de korte conclusie van den inleider, waarna de heer Conrad den raad gaf eerst te stemmen na de voordracht van den heer Treub, hetgeen door den heer van Malsen werd ondersteund. De heer van Beuningen stelde in dien geest eene motie voor, waarbij de inleider zich aansloot. De heeren Heldt en Noppen wenschten echter stemming over de conclusie Smitt; maar met groote meerderheid werd de motie van Beuningen aangenomen.

Des Zaterdags was de heer Mr. M. W. F. Treub het eerst aan 't woord, over „het opnemen van bepalingen omtrent arbeidsduur en loon in bestekken." Deze kunnen het lot der werklieden verbeteren. Maar zijn dergelijke bepalingen wel mogelijk?

Het opnemen van bepalingen in bestekken over loon, arbeidsduur, enz. is hetzelfde als het opnemen van voorschriften over den aard van materialen. In beide gevallen let de aannemer er bij zijn inschrijving op; er is echter verschil in het doel; want de eerste bepalingen beoogen het belang der arbeiders, de tweede, dat van den aannemer.

De overheid dient voor te gaan in het maken van bepalingen die tot welvaart der ingezetenen strekken; particulieren kunnen dan putten uit de opgedane ervaring.

De bezwaren tegen dergelijke voorschriften in bestekken zijn van theoretischen aard, hetgeen door den spreker uitvoerig werd aangetoond, vooral wat arbeidstijd betreft. De bezwaren tegen de bepalingen omtrent het arbeidsloon zijn veelvuldiger: wie zal het minimum-loon bepalen, en zal men op de velerlei behoeften van zooveel verschillende werklieden letten? Het loon, meende de spreker, dat den volwassen arbeider wordt betaald, moet voldoende zijn voor de bevrediging zijner eigen behoeften en hem in staat stellen een gezin van gemiddelde grootte te onderhouden; plaatselijke toestanden geven daarbij den doorslag.

Wil men het loon bepalen, dan moet men eerst door de hulp der vakvereenigingen de noodige gegevens verzamelen, en daarmede de minimum-loonen zoo worden vastgesteld, dat het weekloon bij den als maximum bepaalden arbeidstijd zich ten minste aan den heerschende loonstandaard aansluit. Het is dan zeer onwaarschijnlijk, dat een bepaling omtrent minimum-loon een verhooging van den loonstandaard ten gevolge zal hebben. Een ander bezwaar zou zijn het toenemen der werkeloosheid; er zal echter wel evenveel gewerkt worden, en het is niet onmogelijk, dat bij het hooger loon, het werk toch goedkooper zal blijken te zijn. Ook het bezwaar van toevloed van werkkrachten naar groote steden weêrlegde de spreker door er op te wijzen, dat die niet zal plaats hebben.

Er zijn eenige bezwaren bij de uitvoering der bepalingen, en juist deze nopen tot voorzichtigheid. Te groote plotselinge veranderingen zouden nadeelig zijn. Wat echter het Ned. Werklieden-verbond wil, achtte de spreker al te bescheiden. Wordt een maximum werkdag van 10 uur voorgeschreven, verder, dat overwerk alleen in bijzondere gevallen en onder goedkeuring van den architekt of den ingenieur zal worden toegelaten alleen tegen hooger loon, en dat het gewone loon niet beneden den normalen loonstandaard is gelegen, dan komen in het verdiende werkmansloon niet veel schommelingen voor, en dan behoeft de werkgever geen storingen te duchten in het door hem aangenomen werk.

De schrede, op die wijze langs den weg der sociale rechtvaardigheid gezet, zal bescheiden zijn, maar zij zal van de zijde der openbare besturen een stap voorwaarts zijn die anderen tot voorbeeld zal strekken.

De heer Treub deelde daarna zijne conclusiën mede, waarna de heer J. W. C. Tellegen de zijne verdedigde.

Spreker toonde aan, dat reeds voorschriften over arbeidsdagen bestaan. Aangezien hij dergelijke voorschriften zoowel voor den werkman als voor hen die toezicht houden noodig achtte, had hij den Arnhemschen gemeenteraad geadviseerd om bepalingen omtrent een normalen arbeidsdag in de algemeene voorschriften op te nemen. Het stelsel van aanbesteding berust daarop, dat een aannemer opgedragen wordt een werk onder zekere voorwaarden te verrichten, hem echter vrij latende in het geven van loon; een hier te lande in gebruik zijnd stelsel dat geheel zou vervallen, wanneer men de boeken van den aannemer zou moeten naslaan, iets waartoe men zou moeten komen bij het vaststellen van een vast loon. Verzekering tegen ongelukken moet dan eveneens niet worden voorgeschreven; want deze zal van het loon worden afgehouden, tenzij de gemeente zelve verzekere, zooals te Utrecht sinds kort. Een toestand als daar is gezond, en moet worden toegejuicht.

De ingenieurs moeten weten hoe de bouwstoffen zijn, niet wat aan werkloon wordt betaald, 't zij alleen als belangstellende.

De spreker kon zich niet vereenigen met de bepalingen die eenige weken geleden omtrent de landsgebouwen in

het leven waren geroepen. Het geheele stelsel komt neer op het verkrijgen van goede en vertrouwbare werklieden, dat eigenlijk ambtenaren van het Rijk zijn, maar geen pensioen krijgen. Zij worden door den aannemer betaald, maar deze krijgt die kosten weer terug van den betaalmeester, dus van het Rijk. Een dergelijke toestand bestond te Arnhem; maar, de spreker verklaarde niet te hebben gerust, vóór dat daaraan een einde was gekomen en de werklieden nu beschouwd worden als mannen in dienst der gemeente, die later recht op pensioen hebben.

Al de bestekken van gemeenten, voor onderhoud, achtte spreker op een ongezonden toestand te berusten. Er kon veel in eigen beheer geschieden, zooals reeds bij sommige gemeenten met succes. Ook kon die bij het Rijk in toepassing worden gebracht, als men maar niet met de Algemeene Rekenkamer, die lastige dame, in contact kwam. Bij de baggerwerken te IJmuiden zou het Rijk gerust de werktuigen van den aannemer kunnen overnemen, de werklieden en opzichters tot staatsambtenaren verheffende.

De voordrachten der heeren Treub en Tellegen werden nu in bespreking gebracht, en al dadelijk verklaarde de heer Heldt zich zeer voor het werken in eigen beheer, door openbare besturen. Een loon, groot genoeg dat de werkman in zijn behoeften zou kunnen voorzien, zooals de heer Treub wilde, achtte spreker zeer moeilijk in de praktijk; het wordt daarom ook nergens gevolgd. In Engeland bepalen de vakvereenigingen het loon, en dit wil ook het Werkliedenverbond. Dit zal gemakkelijker zijn, wanneer eenmaal het minimum loon is geijkt door de besteksvoorwaarden van openbare besturen.

De heer Heldt stelde voor de motie Noppen te lezen als volgt: „Men is van oordeel, dat die regeling door het zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman worde voorbereid."

De heer Mr. A. J. Cohen Stuart meende, dat de overheid alleen zoo spoedig mogelijk moet volgen waar anderen voorgaan, en de belangen van den werkman eerder betrachten moet door het verstrekken van goed vakonderwijs en goed lager onderwijs.

De heer W. C. Metzelaar roemde de conclusiën van den heer Treub, als een proef om geleidelijk een goed resultaat te krijgen. Publieke aanbestedingen hebben werkelijke voordeelen; maar de werklieden lijden er onder, iets waarvoor de Staat behoort te waken. In bijzonderheden tredende, wees hij op bepalingen als deze, dat deuren enz. op het werk moeten gemaakt worden; aan zulke bepalingen moest men de hand houden.

De heer Smitt bedankte den heer Treub voor de lans die hij voor den arbeider had gebroken, en den heer Tellegen voor hetgeen hij in Arnhem heeft tot stand weten te brengen; iets wat men in Amsterdam nog niet gedaan heeft gekregen. Daar betaalt de gemeente 18 cents aan een arbeider, dat is nog minder dan een particulier. De werklieden moesten de zaak zooveel mogelijk zelve ter harte nemen, en de gemeente moest een minimum-loon voorschrijven, dat dan door de werklieden kan verbeterd worden. Een groote ramp voor den werkman is evenwel, dat de overheid de goedkoopste markt zoekt.

Ten slotte drong spreker aan op eene regeling wat betreft de werkeloosheid, ter wille van het mensch-zijn een beroep doende op de leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, om voortaan in hunne bestekken bepalingen op te nemen in het belang der werklieden.

Daartoe, zoo meende de heer R. P. J. Tutein Nolthenius, hadden althans de Rijksingenieurs niet de macht.

De heer F. H. van Malsen herinnerde aan het recht op pensioen, dat o.a. den Haagschen werklieden der gemeente is verzekerd, en aan de moeielijkheid voor de ingenieurs om de werklieden te helpen, wanneer slechts in eigen beheer werd gewerkt.

De heer G. van Duivenbode, met den heer Treub medegaande, wilde niet, dat de wettelijke bepaling van den arbeidsduur over het hoofd werd gezien, vooral met het oog op b.v. timmerfabrieken, waar het zweetstelsel nog voortduurde. Ook de heer J. de Haan verklaarde zich voor bepalingen van Rijkswege voor een werkdag, echter van 10 uur.

De heer Conrad was bang, dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te veel beperkt zou worden door aanneming of afstemming van moties. Het hygiënisch congres had niets opgeleverd, niettegenstaande het aannemen van moties, omdat er geen lichaam was, dat de besluiten kon uitvoeren. Hier was 't wat anders; de Maatschappij moest dat doen. Zijn eigen motie achtte hij de beste, omdat aan de Maatschappij de richting wordt gewezen, waarin zij in 't vervolg zal moeten werken. Als alle moties in stemming worden gebracht, zal de spreker voor allen stemmen, mits ook de zijne worde aangenomen.

De heer Treub verklaarde nog het eens te zijn met den heer Metzelaar, en achtte het verschil tusschen hem en den heer Tellegen niet groot. Want, ook spreker was voor eigen beheer der gemeente, maar vroeg tevens hetgeen wenschelijk was voor den arbeider, indien men de aanbestedingen behield. Wanneer men overigens een arbeidsduur zou bepalen, dan moest men daarbij het vroegere loon behouden.

Den raad van den heer Conrad achtte hij treurig. We hebben, zeide spreker, al zooveel opvoeringen te Amsterdam gehad van „de Doofpot", dat men, door alles aan de Maatschappij te endosseeren, ook het hier verhandelde in den doofpot stopte.

De heer Conrad, hiertegen opkomende, verklaarde door zijn raad alleen de Maatschappij niet te willen belemmeren in hare handelingen door het nemen van besluiten.

Nog wees de heer Tellegen op het werken in eigen beheer te Rotterdam, waar met goed gevolg al de kaden tot een bedrag van een millioen gulden worden uitgevoerd. Bepalingen in bestekken omtrent loon achtte hij zeer moeilijk te controleeren, en aanleidingen voor knoeierijen tusschen aannemers en werklieden. Alles, tot loonstaten toe, zijn voor vervalsching vatbaar. Alleen afschaffing van aanbesteding achtte spreker wenschelijk; want omtrent de voorstellen van den heer Treub zou hij wel het spreekwoord willen toepassen, dat zachte geneesheeren stinkende wonden maken.

De heer C. Muysken kwam met kracht op tegen de uitdrukking van den heer Treub, omtrent het in den doofpot stoppen van het verhandelde. Het Congres zelve toonde reeds aan, dat de Maatschappij geen doofpot is, en het toevoegen van een derde sectie aan dat Congres, dat de Maatschappij ook de belangen der werklieden wil betrachten.

De heer Treub antwoordde daarop, dat het allerminst zijne bedoeling is geweest onbeleefd te zijn, want dat hij niet doelde op de Maatschappij, maar op het voorstel

van den heer Conrad, die den raad gaf voor alle moties te stemmen, zoodat de Maatschappij dan niets had waaraan zij zich konde vasthouden. De sectie, dit was zijn bedoeling, zou voor de Maatschappij in den doofpot hebben gedaan, wat die Maatschappij zelve wilde doen.

Nadat de heer Tellegen had voorgesteld over niets te stemmen, verklaarde de heer Smitt, dat zoo iets juist niets anders zou zijn dan in den doofpot stoppen. Spreker verzocht daarom zijn motie in stemming te brengen, met het amendement van den heer Heldt.

De heer Tutein Nolthenius was van oordeel, dat men den werkman niet ongetroost mocht laten weggaan, en men hem toonen moest, dat het Congres zijne belangen wel degelijk voorstond. Spreker verklaarde met volle sympathie te zullen stemmen voor de moties der heeren Smitt, Heldt en Noppen.

De motie Tellegen, van de verste strekking, werd daarop verworpen en insgelijks de motie de Groot; de motie Smitt werd daarna aangenomen. Zij luidde: „Het Congres acht het wenschelijk, dat de arbeid wettelijk worde geregeld en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de arbeidsnijverheid door zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman worde voorbereid."

De zitting van deze sectie, die Vrijdags bijna geheel door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid werd bijgewoond, en wat het laatste gedeelte betrof ook door den Minister van Binnenlandsche Zaken, werd des Zaterdags door den heer Serrurier, Wethouder van Publieke Werken te Amsterdam, bijgewoond.

Met een kort woord sloot Prof. Dr. B. H. Pekelharing de zitting.

ALGEMEENE VERGADERING DER SECTIËN.

Zaterdag, des middags ten 2 uur, werd de algemeene vergadering van het Congres gehouden, waarin allereerst de Secretarissen der Sectiën verslag deden van het verhandelde in die afdeelingen.

Daarna was het eerst aan het woord de heer Mr. H. Verkouteren, die de vraag behandelde: „In hoeverre kan de politieverordening zorgen, dat er niet alleen goed, maar ook schoon worde gebouwd?" Dit onderwerp zou oorspronkelijk in de IIIe sectie zijn behandeld, maar wegens gebrek aan tijd werd den inleider gaarne toegestaan zijn verdediging, waarop nu echter geen debat kon volgen, in de algemeene vergadering voor te dragen.

De heer Verkouteren begon met te wijzen op de Duitsche bouwverordeningen, waarin vele bepalingen voorkomen omtrent den welstand; dergelijke voorschriften zouden bij ons niet mogelijk zijn zonder verandering of aanvulling der gemeentewet. De gemeentelijke politiewetgever ten onzent is beperkt binnen de grenzen van openbare orde, zedelijkheid en gezondheid. De gemeentewet acht welstand geen zaak van openbaar belang; toch behooren de eischen van dien welstand tot hun recht te komen. Alle gemeenten mogen dan niet over één kam geschoren worden, maar er moet een uitzonderingsrecht geboren worden, zooals elders, b.v. voor Parijs, Londen, Weenen, München, Berlijn, enz.

Spreker verdedigde daarna het vaststellen van eenige hoofdbeginselen van bouwpolitie bij een Rijkswet, waarbij gelet wordt op de eischen van den welstand.

Gevaarlijk achtte hij het, om aan de overheid de zorg voor de aesthetische waarde van een bouwplan op te dragen, waardoor aanleiding ontstaat tot misbruik van macht en willekeur. Dit alles kon echter worden ontgaan door, evenals in Duitschland, negatieve voorschriften te maken, dat zijn dus verbodsbepalingen op ontsieren.

Politiemaatregelen zullen echter nooit geheel tot het beoogde doel voeren. 't Ware beter, dat Rijk en gemeente het goede voorbeeld gaven, bij den verkoop van gronden bepaalde voorwaarden stelden, en goed voor hunne monumenten zorgden. Bovenal is echter een nieuwe onteigeningswet noodig, die deze twee beginselen moet bevatten: 1°. het recht van onteigening moet aan de gemeenten worden teruggegeven; 2°. de onteigening per zone moet worden toegestaan.

Dan ook moet de uitoefening der bouwkunst niet meer aan ieder vrijstaan, maar, evenals die der geneeskunst, alleen aan bevoegden worden toegestaan. Eerst dan zullen de politieverordeningen grootendeels overbodig zijn.

Daarna sprak de heer J. W. C. Tellegen over: „Overheidsplicht en gezondheidstoestanden."

Erkend moest worden, dat de gezondheidstoestand hier te lande was vooruitgegaan; men moge nu dankbaar zijn, — men kan geenszins voldaan zijn, want er valt hier nog veel te doen. Men denke aan verbetering van den bodem, goede afwatering, dus reinhouding daarvan, zorg voor goed drinkwater. Dit laatste heeft al veel goed gedaan te Leiden en Utrecht, waar het sterftecijfer na het aanleggen der drinkwaterleiding sterk is gedaald. Goed water is dus een eerste zorg van gemeentewege.

Ook op de constructie der huizen moet de overheid het oog laten gaan. In Arnhem o.a. is door onoordeelkundige bebouwing op een gezonde plek een broeinest van besmetting ontstaan; 165 woningen moeten nu met groote kosten worden onteigend.

Er is reden om te betwijfelen, of de gemeentebesturen de gemeentewet wel behoorlijk naleven; het geneeskundig Staatstoezicht is onbevoegd tegen de onwillige gemeentebesturen op te treden.

Spreker was van gevoelen, dat het geneeskundig Staatstoezicht niet langer een slechts adviseerend karakter moest dragen, en de gemeenten moeten bekwame ambtenaren aanstellen voor haar toezicht.

De heer F. H. van Malsen trad daarna als spreker op met het onderwerp: „Arbeidsraden en scheidsgerechten." Spreker verklaarde zich daarbij in hoofdzaak voor arbeidsraden niet van den Staat, maar door particulieren opgericht. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zou daarom zeer bevoegd zijn mede te werken tot het in 't leven roepen van arbeidsraden en scheidsgerechten, de bouwvakken betreffende, ten bate der sociale belangen.

De laatste voordracht was die van den heer C. Muysken over: „De bouwkunst en de bouwmeesters van de 19e eeuw."

Spreker, die wegens den geringen tijd zijne rede zeer bekortte, begon met te wijzen op de klacht, dat de 19e eeuw ten einde spoedt, zonder dat zij een eigen bouwstijl heeft gehad. Na een beschouwing over de verschillende gebouwen, die de studie voor den architekt van af het begin van deze eeuw hebben beheerscht, verwees spreker naar het oordeel van mannen van naam, over den stijl dezer eeuw. Werkelijk was die er nog niet; maar dit valt niet te ontkennen, dat men enorm vooruit is gegaan. De woningen worden uit- en

inwendig beter, fraaier, en gezonder ingericht. Merkwaardig was ook al hetgeen door de samenwerking van ingenieur en architekt is tot stand gekomen, o. a. ter Parijsche tentoonstelling van 1889. Dergelijke werken zullen wellicht de richting aangeven, waarin de nieuwe stijl zich zal bewegen.

Bij het einde van de werkzaamheden van het Congres betuigde de heer Heldt, namens de vertegenwoordigde werkliedenvereenigingen zijn dank aan het Bestuur voor de gelegenheid, hen gegeven om zich op het Congres te doen hooren, daarbij de hoop uitdrukkende dat dergelijke gelegenheden, die ten hoogste door de werklieden op prijs worden gesteld, zich meer zouden voordoen en ook andere vereenigingen het voorbeeld der Maatschappij zouden volgen. Dat kon het middel worden om de belangen van kapitaal en arbeid tot elkaar te brengen en te verzoenen.

Hierna sloot de Voorzitter, de heer C. Muysken, het Congres.

Het Congres voor Bouwkunst.

In het nummer van 4 Juni van het Sociaal Weekblad, onder redactie van Mr. A. Kerdijk, komt een zeer waardeerend artikel voor over het Congres voor Bouwkunst.

Dit artikel vangt aldus aan:

»Omtrent het welslagen der feestelijke herdenking van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij bovengenoemd (t. Bevordering der Bouwkunst) heerscht slechts één stem. Een zeer gelukkigen greep, waardoor tot dien uitslag krachtig werd medegewerkt, deed onzes inziens het bestuur, door aan de eerste afdeeling (kunst) en aan de tweede (constructie) de sectie »sociale vraagpunten" toe te voegen.

In geen afdeeling was de opkomst zoo talrijk, de beraadslaging zoo langdurig, en zoo belangrijk tevens. Alleen in die sectie werd door werklieden en gewezen werklieden het woord gevoerd. Verschillende arbeidersvereenigingen van onderscheiden kleur hadden moeite noch kosten ontzien, om in die afdeeling haar afgevaardigden te doen optreden. En dezen hebben zich op voortreffelijke wijze van hun taak gekweten — aldus luidde het algemeen gevoelen. Zij spraken met overtuiging, met gloed en met kennis van zaken. En tevens kenmerkten zij zich door gematigdheid."

Na een kort overzicht over, en eene waardeering van hetgeen in de derde Sectie werd behandeld, wordt het volgende gezegd:

»Maar niet minder trof ons de waardeerende wijze, waarop door de werklieden van de architekten werd gewaagd. »De genie" — aldus ongeveer luidde een toespraak van den heer Noppen — »de genie wil en kan zooveel goeds doen voor ons werklieden. Maar zij kent haar eigen krachten niet genoeg. Als zij zich daarvan maar beter bewust is, zal zij niet in gebreke blijven, als middelaar tusschen kapitaal en arbeiders haar beste krachten aan te wenden, om de zwakste der beide partijen zooveel mogelijk te steunen in haar zoo moeielijken strijd des levens."

Nu er, zoover ons bleek, geen stenographische aanteekeningen werden gehouden en het van de verslaggevers der pers niet was te vergen, dat zij in hun moeielijke taak het gesprokene eenigermate letterlijk zouden weergeven, hetgeen trouwens reeds door de beschikbare ruimte zou zijn uitgesloten, wordt door ons geen aanspraak op juistheid naar de letter gemaakt, maar zijn de aangehaalde woorden, als ons geheugen ons niet bedriegt, te beschouwen als de uiting van den geest waarin door werklieden werd gesproken.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat de woorden »de genie", door den, waarschijnlijk uit Zuid-Nederland afkomstigen werkman Noppen het eerst gebezigd, spoedig hun weg vonden. »De genie" werd de benaming voor den kring van wetenschappelijk en practisch gevormde mannen, die als tusschenpersonen optreden voor den aanbesteder, den ondernemer en de werklieden."

Het artikel eindigt als volgt:

»Deze beide feestdagen hebben — afgescheiden van andere samenkomsten en ontmoetingen, waarbij het niet aan humor, sarcasme, ironie en allerminst aan onderlinge waardeering heeft ontbroken — deze beide feestdagen hebben duidelijk aangetoond, dat, waar van weerszijden, van den kant der ondernemers, der aannemers, aan de eene en van dien der werklieden aan de andere zijde, met »de genie" als hoog ontwikkelden en vertrouwen wekkenden tusschenpersoon, goede wil heerschende is, een harmonische verhouding tusschen kapitaal en arbeid in het bouwvak in ons vaderland niet naar het rijk der utopieën behoeft te worden verwezen."

BERICHTEN.

Door de Haagsche Bouwgrond-Maatschappij »Duinoord" zijn op en na 20 Mei jl., ongeveer 11000 M² grond verkocht, zoodat de bouw van ± 50 perceelen, waaronder villa's en woonhuizen door particulieren te bouwen, is verzekerd.

Naar men verneemt zullen premiën voor de beste gevel-ontwerpen worden uitgeloofd. Wel een bewijs, dat het de Maatschappij Duinoord veel waard is om een fraaie stadswijk te stichten.

Den 10en Juni 1892 heeft H. M. Koningin Wilhelmina den eersten steen gelegd van het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht.

In vele bladen vinden wij de namen van allen die bij de feestviering waren, of er iets toe bijgedragen hadden, tot zelfs die van den kleêrmaker die de costumes voor den historischen optocht leverde, en van den kok van het feestmaal.

Maar Prof. Dr. Pierson had wel gelijk, dat de architekten gewoonlijk vergeten worden, dat men ze niet kent.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Koninklijk Besluit zijn o. a. benoemd tot Officier in de orde van Oranje Nassau, Prof. E. Gugel, en tot Ridder de heer F. J. Nieuwenhuis.

VRAAGBAAK.

Antwoord 120. In de praktijk wordt door venster of raam verstaan, het samenstel van onder- en bovenregel en de beide opgaande regels, benevens de onderverdeeling voor de ruiten, hetwelk in een kozijn wordt geplaatst.

Storm van 's Gravesande geeft in zijn Handleiding tot de kennis der Burgelijke en Militaire Bouwkunst een opstel over: »De gewone vensters of glasramen."

In L. van Heusden's Handleiding tot de Burgerlijke Bouwkunde, herzien door P. G. Lancel, staat te lezen: De lichtkozijnen, dat zijn kozijnen waarin de glasramen moeten geplaats worden enz.

Een tweelichtskozijn heeft dus eigenlijk twee vensters, een drielichtskozijn drie vensters. Het kan echter in de praktijk geen misverstand doen ontstaan, wanneer men spreekt van tweelichtsvenster, waarmede dan bedoeld worden de twee vensters, in het tweelichtskozijn geplaatst.

Door venster moest eigenlijk verstaan worden, de opening in een muur, om licht toe te laten.

Een zelfde verwarring heerscht bij de Fransche woorden fenêtre en croisée. Het eerste moest eigenlijk beduiden, wat bij ons alleen venster moest heeten; het tweede het getimmerde zamenstel in het venster. (Zie fenêtre, in de Dictionnaire raisonné van E. Bos.

L.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde 4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma.** Deze **Houtcement Dakbedekking** is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij, maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden kunnen worden,** en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daarvan moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren — zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvinder den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 8967

de Agent J. A. SMITS, Ruyschstraat 5. Amsterdam.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM. 8968

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van cement/ijzer Systeem Monier.

RIETPLANKEN.

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Openbare Aanbesteding.

Op Donderdag den 30sten Juni 1892, des namiddags ten 2 ure (Plaatselijke tijd), zal, in het gebouw van het Departement van Justitie te 's-Gravenhage, in het openbaar bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het bouwen van een eet- en verblijfzaal en daarmede verband houdende werken, ten behoeve van het Rijksopvoedingsgesticht voor jongens „de Kruisberg" nabij Doetinchem.

Raming f 14.200

Het bestek N°. 18 met 2 daarbij behoorende teekeningen, is franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars te 's Gravenhage, tegen betaling van *f* 1.10

Het bestek en de daarbij behoorende teekeningen, ligt met eenige detail-teekeningen ter inzage in een der lokalen van het Rijksopvoedingsgesticht bovengenoemd, op alle werkdagen van des voormiddags 8 ure tot des namiddags 8 ure.

Aanwijzing zal aldaar plaats hebben op Maandag den 27sten Juni 1892, des namiddags ten 2 ure, (Plaatselijke tijd).

Inlichtingen zijn inmiddels verkrijgbaar bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen, Departement van Justitie te 's-Gravenhage.

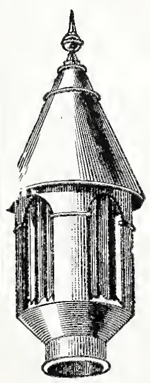
'S GRAVENHAGE. 9 Juni 1892.

De Minister van Justitie. voor den Minister, *De Secretaris-Generaal* P. J. VAN BEIJMA.

8975

DE LINT & C°. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 8970
– GLASMOZAIEK –
Zestien Bekrooningen.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS

en SCHOORSTEENKAPPEN, 8971

SYSTEEM „BOYLE".

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particulieren gebouwen hier te lande *geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.

Duizenden met het meeste succes geplaatst.

DOLOMITKALK. 8972

53 % Koolzure Kalk, 46 % Koolzure Magnesia
wordt steeds geleverd door het
Kalkwerk, Bärenstein, Stolberg, Rijnpruissen.

W. F. WEIJNTJES,
Spuistraat 263 Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8973

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Lᵀᴰ LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.
FABRIEK ... TRADE MARK. NATUURL. ASPHALT
Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Funderingen, Stallen, enz., enz.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

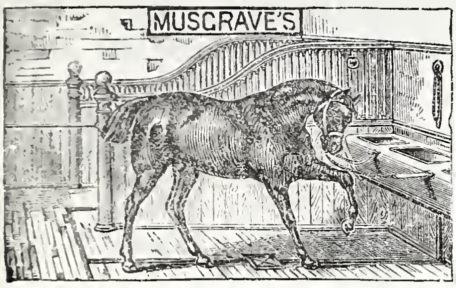
AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 8954

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 8955

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat 21.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 8956

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en

Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor ARCHITECTUUR-DECORATIE.

8957

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond**, Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven;**

wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk**, welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

8958

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

C. MÜLLER, eigenaar van Steengroeven,

ESSEN, aan de Rhur,

levert terstond en voor billijken prijs, fijnkorrelige en gelijkkleurige, tegen elke weersgesteldheid bestand zijnde **RUHRKOLEN ZANDSTEEN, WITTEN en ROODEN ZANDSTEEN, NIEDERMENDIGER BASALTLAVA, GRANIT enz.**, elk voorkomend werk in natuurlijken steen als: **geprofileerde, gladde en vrijdragende traptreden,** tot 4 M. lengte, **vensterdorpels, sokkels, deksteenen, platen, gootsteenen, slijpsteenen, grafsteenen, grafmonumenten, enz.** Steenen voor bestratingen Basaltgrind enz. Kalksteen, gebrande kalk, witte pleisterkalk, tegelsteenen enz. 8959

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam.* 8960

— Prins Hendrikkade 14. —

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 8961

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.—** zullen *franco* worden toegezonden. 8962

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.—** worden deze twee gulden gerestitueerd.

W. BRAAT

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM. 8963

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

Hout Cementdekking — **Asphalt Vloeren.** worden gedaan door **Asphalteurs.** — **ASPHALT DAKPAPIER.** Isoleeringen. 896?

G. J. THIEME, Arnhem. Boek-, Courant- en Steendrukkerij. **Photolithographie. — Photozincographie.** 9968

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam. 89

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

18 JUNI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST.

In het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst blijft nog tot en met Woensdag 29 Juni a. s. de jaarlijksche Tentoonstelling van Bouwkunst geopend.

Deze tentoonstelling omvat de volgende inzendingen:

D. P. van Ameijden van Duijm & Jurriaan Kok. 's Gravenhage. Gebouw voor de Eerste Ned. Verzekeringmaatschappij op het leven, enz., Rembrandtsplein te Amsterdam.
Grafmonument voor den Kolonel van het Ned. O. I. Leger, L. G. Diepenheim.

W. C. Bauer. Utrecht. Ontwerp voor een Schouwburg.

H. P. Berlage Nz. Amsterdam. Plan voor een volkshuis te Lochem.
Woonhuis te Amsterdam.
Lokalen der firma Erven Lucas Bols, Friedrichstrasse te Berlijn.
Ontwerpen voor meubels.
Fantastisch-architectonische schets.

A. C. Bleijs. Amsterdam. St. Nicolaaskerk te Amsterdam.
St. Elisabeth Gesticht te Amsterdam.
Gesticht Vreden-Burgh te Amsterdam.
Kerk der Parochie St. Jacob de Meerdere te Kethel.

F. J. Bremmer Hzn. Amsterdam. Ontwerp voor een paleis.
Ontwerp eener eetkamer betimmering.
Ontwerp voor een schouw in een eetkamer.
Buvette in oud-Hollandschen stijl.
Ontwerpen voor intarsia.

Eduard Cuypers. Amsterdam. Ontwerp voor het stationsgebouw te 's Hertogenbosch.
Woonhuis, Sarphatistraat te Amsterdam.
Gynæcologische Kliniek, Sarphatistraat te Amsterdam.
Magazijnen, Hoogstraat te Rotterdam.

Joseph Th. J. Cuypers. Amsterdam. Ontwerp voor de voltooiing der R. K. Kerk, O. L. V. Hemelvaart te Raamsdonksveer.
Venster in de kapel van St. Joseph, der St. Plechelmus kerk te Oldenzaal.

Dr. P. J. H. Cuypers. 't Huis ter Geul te Valkenburg.
Ontwerp voor de restauratie der abbatiale kerk te Rolduc.
Middenvenster in het priesterkoor der kerk te Hilversum.
Venster in het zuidelijke transept der St. Hippolytuskerk te Delft.
Predikstoel in de kerk te Oosterhout.
Ontwerp voor een relikwie-schrein.

Henri Evers. Rotterdam. Ontwerp voor een monument: »Rotterdam Zeehaven".
Eetzalen met serre te Helmond.

A. F. Gips Bergen op Zoom. Kamerschut. Imitatie Gobelin.

A. N. Godefroy. Amsterdam. Gevels van oude gebouwen, te Amsterdam:
De Handboogsdoelen, Singel.
Gevel Kloveniersburgwal bij de Raamgracht.
Gevel op den Dam bij de Kalverstraat.
Gevels van huizen op den Vijgendam.
Gevels van huizen in de Beurssteeg.
De Meelhal op de Nieuwe markt.
Het huis met de Hoofden.
Opgang naar de oude Beurs.
De Waag op den Dam.
Het oude Stadhuis.
Gevel van het huis van Sr. Hans Bartholotti, Heerengracht over de Warmoesgracht.
Burger Weeshuis.
Aalmoezeniers Weeshuis.
Gevels in de Kalverstraat.
Doelen, te Dordrecht.
Koningshuis, te Rhenen. (Concept).

J. Gosschalk. Amsterdam. Stationsgebouw te Groningen.

J. Hengeveld Jzn. Delft. Ontwerp voor een Hotel met restauratie in een Provinciestad.

P. J. Houtzagers. Raadhuis met Postkantoor te Soest.
Details der Societeit Sic Semper te Utrecht.
Ontwerp voor een bewijs van lidmaatschap.

H. J. Jesse. Verschillende uitgevoerde bouwwerken te Katwijk.
Raadhuis te Kethel.

H. J. Jesse. School te Rhijnsburg.
Woonhuis, 17e eeuw, Breestraat te Leiden.
Woonhuis, 17e eeuw, Oude Singel te Leiden.
De Waag te Leiden.
Armenweeshuis, 17e eeuw, te Leiden.

E. W. F. Kerling. 's Gravenhage. Cassette, den kunstschilder D. Bles aangeboden, uitgevoerd door E. Bourgonjon.
Vuurkorf in den schouw der trouwkamer van het Raadhuis te 's Gravenhage, uitgevoerd door de firma's Franses en van Wijk.
Ontwerp voor het Titelblad van het Tijdschrift der Vereeniging »Arti et Industriæ".

D. E. C. Knuttel. Leiden. Concertzaal van de Gehoorzaal te Leiden.
Gevels van de Gehoorzaal.
Archiefgebouw te Leiden.
Scholen aan de Breestraat en aan de Langebrug te Leiden.

T. E. Kuipers. Amsterdam. Gymnasium aan de Keizersgracht te Amsterdam.
Kerkgebouw der Doopsgezinde Gemeente te Deventer.
Funenkerk met school te Amsterdam.

J. N. Landré. Amsterdam. Ontwerp voor een woonhuis met schildersatelier.
Twee Portierswoningen.
Villa Fôret te Doorn.
Woonhuis.

J. H. Leliman. Amsterdam. Gebouw voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; studie, als Jurylid voor de beoordeeling opgemaakt.

Nic. Molenaar. 's Gravenhage. Ontwerp voor de R. K. kerk der parochie van O. L. V. onbevl. ontvangen, te 's Gravenhage.

J. A. Mulock Houwer. Deventer. Watertoren te Deventer.

J. J. van Nieukerken. 's Gravenhage. Verzameling ontwerpen voor woonhuizen, villa's, winkelhuizen, enz.

J. E. van der Pek. Amsterdam. Bodega Ferwerda en Tieman, Kalverstraat te Amsterdam.
Ontwerp voor een artisten Societeit.

Poppo J. Persijn en Jb. Faber. Amsterdam. Poort aan den Heiligenweg te Amsterdam.

Roog & van der Ban. Haarlem. Winkelhuis, Groote Houtstraat te Haarlem.
Heerenhuis, Nieuwe Gracht te Haarlem.
Woonhuizen, Sarphatipark te Amsterdam.

Schill & Haverkamp. Amsterdam. Concertzaal der Societeit »de Harmonie" te Groningen.

K. Sluyterman. Amsterdam. Verschillende ontwerpen op Kunstindustrieel gebied. Zilversmidswerk.

Jan Stuyt. Amsterdam. Aquarel-studiën naar kerken te Amsterdam.
De Domkerk te Utrecht.

J. Verheul Dzn. Rotterdam. Ontwerp voor een schouwburg te 's Gravenhage.
Twee woonhuizen te Rotterdam.
Schets voor de verbouwing van een winkelhuis.
Predikstoel in de kerk te Apeldoorn.

H. J. Wigman, Amsterdam. Ontwerp voor een Geneeskundige Badinrichting met pension.
Dubbele villa in de Verlengde Vondelstraat te Amsterdam.
Gevels aan den Parkweg te Nieuwer-Amstel.

J. Wolbers. Haarlem. Notarishuis te Heemstede.
Postkantoor te Heemstede.
Villa te Heemstede.
Twee woonhuizen te Haarlem.
Winkelhuis te Haarlem.
Protestantsche kerk te Hilversum.

Aug. H. Zinsmeister. Amsterdam. Toren, topgevel en dakvenster van het nieuwe Raadhuis te Nieuwer-Amstel.

NA HET CONGRES VOOR BOUWKUNST.

Op den sluitingsdag van het Congres voor Bouwkunst vereenigden zich ten 6 uur ruim honderd leden der Maatschappij en eenige niet-leden aan een gezelligen disch in Maison Stroucken. Er heerschte daar een opgewekte geest, getuige de hartelijke en geestige woorden, door velen gesproken.

Tegen 9 uur noodigde de Voorzitter van de Commissie voor den feestavond, de heer P. du Rieu Fzn., de aanwezigen uit hem te volgen naar de tooneelzaal. Reeds vele leden en geïntroduceerden waren daar aanwezig.

Voor den aanvang van het eigenlijke feest verzocht de heer du Rieu een oogenblik stilte, en bood in welgekozen woorden, namens een groot aantal leden der Maatschappij den heer C. Muysken, sinds 1879 met een tusschenruimte van slechts één jaar hun Voorzitter, een geschenk aan, bestaande uit een bronzen beeld van Marioton, le Vainqueur voorstellende. Kort maar krachtig stelde de spreker de verdiensten van den heer Muysken jegens de Maatschappij in het licht, de achting die hij zich daardoor verworven had, evenals de erkentelijkheid der leden voor zijn krachtig bestier. Van die dankbaarheid leverde dit geschenk een klein bewijs. Nadat ook het beeld voor ieder zichtbaar was geworden, bezegelde een langdurig applaudissement ieders instemming met dit huldeblijk.

In hartelijke bewoordingen bedankte de Voorzitter voor dit bewijs van sympathie, dat hij, als voor zich persoonlijk ontvangen, verklaarde op den hoogsten prijs te stellen, en hem altijd dierbaar zou blijven. Hij gaf den schenkers de verzekering, dat het beeld steeds een eereplaats in zijne woning zal blijven innemen.

Daar kwamen eenige drukkersgezellen de zaal binnen, en verspreidden een geïllustreerd eenig nummer van het Bouwkundig Weekblad, en een programma voor den feestavond, dit laatste met een uitstekende teekening van den heer W. L. Bruckman, en op zich zelf een sierlijk aandenken aan den avond.

Dit blad, weinig ernstig maar „vol van sotterny", prijkt met een hoofd, dat een welgeslaagde parodie is op het titelvignet van het gewone Weekblad. Het eerste dichtstuk, getiteld: „Bouwkunst aan den avond der Nederlandsche eeuw. Wandeling door de hoofdstad", werd voorgelezen. Mocht dit al spoedig een hartelijk lachen ontlokken, nog meer was dit het geval bij de voordracht van het tweede, met groot talent geïllustreerde dichtstuk, getiteld: „De onthulling van het eerste beeld van baksteen binnen Nederland. Een officieele plechtigheid. Een nieuwe kunstuiting".

Over dit blad behoeft verder niets gezegd te worden; enkele exemplaren zijn voor hen die den feestavond niet bijwoonden nog verkrijgbaar.

Nadat de „great mertodont automatic self connecting mino telephone" berichten van heinde en verre aan de feestgenooten had bekend gemaakt, werd een der hoofdschotels van den avond opgedischt: „het noodlot of de strijd van Mimi Bekkers met de conventioneele architekten in Egypte". Daarin werd haar leven, haar sterven, haar heiligverklaring en haar tocht door het heelal door den Arabischen nachtverteller van Abrahamuko verklaard, en diens verhaal, „en noir et blanc", genre Chat noir, op meesterlijke wijze aanschouwelijk voorgesteld.

Dit verhaal, opgesteld door den heer du Rieu, en de uitmuntend geteekende schaduwbeelden van de heeren Bruckman en van Malsen, hadden met recht een groot succes. Hij die de artistieke avonden in den Chat noir te Parijs heeft bijgewoond, zal moeten erkennen, dat de schaduwbeelden op dezen avond, niet voor gene

behoefden onder te doen. Allerminst; zij getuigen van den oorspronkelijken geest en den artistieken zin der makers.

Toepasselijke muziek, op de piano met begeleiding van Turksche trom uitgevoerd, verhoogde het mistieke der voorstelling.

Voor dat deze uitvoering een aanvang nam, werd de hofdame van wijlen Z. M. Lodewijk XV, in een sierlijke draagkoets door de zaal naar het tooneel gevoerd. Of zij de eigenlijke Mimi Bekkers was, — dit heeft de historie en de voorstelling in 't midden gelaten, even als veel andere zaken.

Een volgend nummer van het programma was een tableau, voorstellende de kerk te Alkmaar, naar een aquarel van Bosboom, waarvan eene reproductie — dat was de ernst — voorkomt in het feestnummer van het Bouwkundig Weekblad. Dit kunstwerk, waarvoor de heer Le Comte uit Delft zijne artistieke krachten had ten beste gegeven, had een welverdiend uitbundig succes. 't Was of de zachte orgeltoonen werkelijk ruischten door de kerkgewelven. Niettegenstaande de voorafgegane dwaasheid, bracht het meesterlijke tableau de aanwezigen dadelijk in een stemming, getuigende van ernstig artistiek genot.

Nog een zotternij, een welgeslaagde parodie op Bilderdijks „De twee broeders voor Bommel", en de feestavond behoorde tot het verledene.

Dat zij algemeen een goeden indruk heeft achtergelaten, bleek al spoedig en hoe langer zoo meer.

DE NIEUWE ELECTRISCHE KRAAN TE ROTTERDAM.

In tegenwoordigheid van Burgemeester en Wethouders, verschillende leden van den Gemeenteraad, den Directeur en de beide Adjunct-directeuren der gemeentewerken, de heeren Hoeufft, Sectie-ingenieur, en Dufour, electrotechnisch ingenieur, beiden van de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, en van den vertegenwoordiger der firma Haniël en Lueg te Düsseldorf, had den 11den Juni j.l. de beproeving plaats van de electrische kraan aan de Wilhelminakade te Rotterdam.

Dergelijke door electriciteit bewogen kranen behooren nog tot de zeldzaamheden, en de bovengenoemde is de eerste die hier te lande in werking komt. Eerst sedert eenige maanden is Hamburg in het bezit van twee dergelijke werktuigen. De voorbereiding voor de plaatsing aldaar, had dus ongeveer op denzelfden tijd plaats als te Rotterdam. Ook te Bremen bestaat een dergelijke inrichting sinds korten tijd.

Algemeen is bekend, dat men kracht kan overbrengen naar enorme afstanden door middel van electriciteit. Een voorbeeld daarvan was aanwezig op de tentoonstelling te Frankfort in het vorige jaar gehouden. De afstand van overbrenging te Rotterdam is veel geringer als daar, evenwel nog $1\frac{1}{2}$ KM.; immers de kracht die de kraan moet drijven wordt opgewekt op een punt, op dien afstand verwijderd van de Wilhelminakade

Het construeeren van een goede kraan is een zeer moeielijk werk; de voornaamste eischen aan zulk een werktuig verbonden, zijn de volgende: alle bewegingen moeten geregeld kunnen worden door hoogstens twee handels, in het onmiddellijk bereik van den man aan wien de bediening van de kraan is opgedragen en die van zijn standpunt voortdurend de last in het oog moet kunnen houden; die last moet door het werktuig zoowel zeer langzaam als eenigszins snel kunnen worden opgeheven, en tegelijkertijd gedraaid; op elk oogenblik moet de last tot stilstand gebracht kunnen worden door hem die het werktuig bedient.

Kranen, aan deze eischen voldoende, zijn reeds op de Rotterdamsche Handelsinrichtingen in gebruik; zij worden echter òf door stoom, òf door hydraulische kracht bewogen. Stoomkranen hebben echter één groot nadeel, namelijk dat bij elk werktuig een stoomketel aanwezig moet zijn, waarin geruimen tijd vóór het manipuleeren met de lasten de noodige stoom moet zijn opgewekt. De hydraulische kranen worden bewogen van uit een centraal station tot voortbrenging van hydraulische kracht, reeds sedert den aanleg der werken op Feijenoord door de Rotterdamsche Handelsvereeniging opgericht in de nabijheid van het Entrepôtgebouw. De machine aldaar perst het water tot op eene drukking van 50 atmosfeeren in een buizennet, dat het water naar een kolentip en verschillende andere werktuigen, die daardoor onmiddellijk, na het openen van een kraan, in beweging kunnen worden gesteld *). Dergelijke inrichting heeft klaarblijkelijk groote voordeelen boven die met stoom, die voortdurende bediening en veel verlies eischt.

Deze beschouwingen in aanmerking genomen, zal het niemand vreemd voorkomen, dat er terstond aan een centraal punt voor krachtsontwikkeling gedacht werd, toen men gevorderd was tot het opstellen van hefwerktuigen aan de Wilhelminakade. Daar nu de bestaande hydraulische inrichting reeds gedurende 15 jaren met gunstig gevolg heeft gewerkt, en ook elders deze beweegkracht ten volle voldoet, wilde men haar aanvankelijk wederom aan de Wilhelminakade toepassen. Maar in den strengen winter van 1890—91, toen de haven van Rotterdam zich andermaal deed kennen als een der beste van de wereld, daar zij open bleef, bevroor toch het water in de buizen voor de hydraulische inrichting. De kranen moesten toen buiten werking blijven en dat wel in een tijd waarin zij juist zoo hoog noodig waren. Elders, in Hamburg b. v., kwam een ander gebrek aan het daglicht. Een der buizen van de hydraulische inrichting, die een lier op de bovenste verdieping van een pakhuis in beweging moest brengen, sprong bij de felle vorst, en het steeds toestroomende water richtte een schade aan van ruim een ton gouds, alleen aan bedorven goederen. Dit waren voorzeker redenen die den Directeur der Gemeentewerken, den heer G. J. de Jongh, ernstig deden nadenken of eene hydraulische inrichting in ons klimaat wel de voorkeur verdient. Ten overvloede kwam daarbij, dat de vraag reeds op den voorgrond was getreden of een electrische verlichting voor Rotterdam wenschelijk was. Hoewel de stad zelve haar gas maakt, werd door velen ook electrisch licht gewenscht, en meende de stad ook dit te kunnen voortbrengen. De Directeur der Gemeentewerken oordeelde het voordeelig de electrische verlichting met de overbrenging van kracht te kunnen vereenigen, daar de machines des nachts het licht zouden kunnen voortbrengen, en over dag de kranen der handelsinrichtingen in werking brengen. Indien deze combinatie zou gelukken, dan kon het electrisch licht goedkooper en de kracht voor het heffen en verplaatsen van lasten niet op te dure wijze worden opgewekt. Een machine die of licht, of kracht voortbrengt, is slechts een gedeelte

*) De werktuigen der Rotterdamsche drinkwaterleiding pompen het water op tot een druk van 3 atmosfeeren.

van een etmaal in werking, maar kost voor het overige nog belangrijk veel, daar de vuren meestentijds onderhouden moeten worden. Door de machine beiden te doen voortbrengen, ontstaat natuurlijk een belangrijke besparing.

Bovendien is aan de electrische inrichting der kranen het groote voordeel verbonden, dat bij strenge winters geen nadeel door bevriezing van water kan ontstaan, dat de dunne draden die de electriciteit geleiden moeten, zonder groote onkosten en voorzieningen ook in den slappen bodem van ons land kunnen gelegd worden, en dat men voor buitengewone gevallen de electriciteit in reservoirs kan ophoopen en in voorraad behouden. Bij hydraulische kranen eischt het leggen en onderhouden van de waterbuizen in slappen grond groote kosten, en moet de geheele centrale machine in werking worden gesteld, wanneer men in een buitengewoon geval des nachts, al is 't maar één der kranen moet gebruiken.

De reservoirs voor de electriciteit, waardoor men in staat is òf een zeker aantal lampen òf eenige kranen in werking te brengen zonder dat de centrale machine in beweging behoeft te zijn, konden met goed gevolg geplaatst worden in gebouwen aan de Coolvest of de Wilhelminakade; dat aan de Coolvest, naast de Akademie voor beeldende kunsten, zou in hoofdzaak voorzien in de verlichting van eenige in de nabijheid gelegen gebouwen.

Slechts één bezwaar scheen zich tegen deze inrichting op te doen, en wel dit, dat eene electrische havenkraan nog nergens bestond en er dus niet op voldoende ondervinding kon worden gewezen.

Toch werd overgegaan tot het nemen van een proef met de kraan aan de Wilhelminakade, en besloten omtrent een meer uitgebreide inrichting eerst eene beslissing te nemen nadat deze proef zou blijken te zijn geslaagd, een besluit waarmede de gemeenteraad zich vereenigde.

Verschillende plannen werden door eenige fabriekanten ingezonden, en daaruit een keuze gedaan. De leveriug der electrische kraan werd vervolgens opgedragen aan de firma Haniel und Lueg te Düsseldorf voor de som van *f* 14.200

De kraan is op een onderstel geplaatst, zóó hoog, dat het spoorwegverkeer langs de voorzijde der loodsen van de Ned. Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij en van de Rotterdamsche Lloyd, onder de kraan kan doorgaan, zonder dat daardoor eenig oponthoud behoeft te ontstaan. De kraan is bovendien zoo ingericht, dat zij over rails kan worden voortbewogen langs de geheele Wilhelminakade.

Deze proef zou men echter zonder de medewerking van de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen niet hebben kunnen nemen. Het groote bezwaar immers was dit, dat de proef al te kostbaar zou worden, wanneer voor deze enkele kraan, die over het al of niet oprichten van meerdere moest beslissen, een geheel electrisch centraal station moest worden gebouwd en ingericht. De genoemde Maatschappij had echter reeds twee jaren geleden een electrisch station gebouwd met het doel daaruit het emplacement langs de spoorweghaven te Feijenoord te verlichten. De machines, daar aanwezig, bleken genoegzame kracht op te kunnen wekken om één kraan in werking te brengen; zij werden natuurlijk alleen na zonsondergang gebruikt. De Directeur-Generaal der Maatschappij heeft ze nu overdag ter beschikking gesteld tot het nemen der proef, waartoe kabels zijn gelegd langs den Parallelweg naar de Wilhelminakade.

De proef, den 11[den] dezer genomen, heeft aan de verwachtingen beantwoord, en bewezen, dat de kraan zal kunnen voldoen aan de eischen die men haar stelde. Een last van 1500 KG. werd in den vastgestelden tijd van 25 seconden tot een hoogte van 18 M. opgeheven en tegelijkertijd gedraaid. Het werken met deze kraan geschiedde met evenveel gemak als met eene goede hydralische kraan.

Blijft deze kraan aan de verwachting voldoen, en blijken ook die te Hamburg even gunstig te werken, dan zal Rotterdam, na deze praktische proefneming, ongetwijfeld overgaan tot de oprichting van een electrisch station, waaraan dan de reeds genoemde voordeelen verbonden zullen zijn. !

BERICHTEN.

Door den heer E. von Saher zal in het Museum voor Kunstnijverheid te Haarlem een cursus gegeven worden in stijl- en ornementleer voor de beoefenaars der verschillende ambachten, die proeven van bekwaamheid wenschen af te leggen ter verkrijging van een diploma als meester of gezel; deze lessen kunnen ook worden bijgewoond door hen die niet voornemens zijn genoemde proeven van bekwaamheid af te leggen.

De cursus is kosteloos en zal vermoedelijk in de maanden Juli en Augustus en zoo noodig in September, op de Woensdag-avonden na 7 uur gegeven worden.

Zij die dezen cursus wenschen te volgen, kunnen zich daartoe elken dag, tusschen 10 en 4 uur, voor 1 Juli aanmelden bij den custos van het Museum van Kunstnijverheid.

Voor de examens B eerste gedeelte en het geheele examen (overgangsexamen der Rijks-Polytechnische school) hadden zich aangemeld 75 candidaten, allen studeerenden aan de Polytechnische school, voor of gedurende de examens trokken zich 5 candidaten terug.

Voor het examen eerste gedeelte, Art. 61, 62, 64, slaagden de heeren: H. Biezeveld, jhr. A. H. E. Van der Does de Bye, G. De Graeff, H. 't Hoogerhuijs, J. H. Hulshoff, J. W. Meuter, E. A. J. H. Modderman, J. G. Ravenek, Ph. J. Stok, L. F. Teixeira de Mattos, J. P van Vlissingen.

Art. 64. H. Van Berckel, A. Van Driel van Wagening, J. P. Huchshorn, F. James, J. B. Krants, H. Lohr, A. K. M. Martis, G. L. Piek, F. Van Randwijck, J. A. Romkes, H. Suijver, G. Van Tienhoven van den Boogaard, A. D. R. Verbeek, A. De Zwaan.

Art. 64, 65. E. Middelburg, E. A. Neeb.

Voor het geheele examen slaagden: Art. 61, 62, 64. Cd. H. Bijl, J. J. L. Bourdrez, J. Bruins, M. Van den Ende, W. G. C. Gelinck, A. Th. De Groot, R. Van Harencarspel, F. E. Van Hennekeler, J. J. S. Van Leeuwen, M. A. Van Oort, A. Perelaer, W. F. O. Schaalje.

Art. 63, 64. J. A. Mazel, Jhr. M. Rappard.

Art. 64. W. J. de Bordes, C. Bosman, P. Van Braam van Vloten, Ji Van der Breggen, W. H. Van Druten, H. D. P. Kuizer, J. F. H. Koopman, M. Middelberg, C. Penning, W. B. Slotboom Szn., A. A. Van der Steur, A. J. Thal Larsen. H. F. Thijssen, J. Van Tubergen.

Art. 65. H. J. Buijsman.

Zaterdag 11 Juni j. l. heeft de heer C. Muysken, Voorzitter der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, in zijne villa te Baarn een schitterend feest gegeven, waartoe uitgenoodigd waren de heeren A. N. Godefroy en J. H. Leliman, oud-Voorzitters en Eereleden der Maatschappij, de Voorzitters der Sectiën van het Congres voor bouwkunst, de leden der feestcommissie voor de viering van het 50-jarig bestaan der Maatschappij en die voor den feestavond, en de Leden van het Bestuur der Maatschappij. De heer A. W. van Dam, de eenige nog overgeblevene van de twaalf stichters der Maatschappij, had om gezondheidsredenen voor de uitnoodiging moeten bedanken.

De tentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, verbonden aan den Wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen, blijft nog tot en met Zondag a. s., 26 Juni, geopend.

De Commissie voor den Wedstrijd vertrouwt, dat nog vele werkstukken zullen worden verkocht.

Hoe veelzijdig de werkkring van den architekt wel kan zijn, kan blijken uit het volgende bericht, voorkomende in de Leeuwarder courant van 17 Juni.

»Onder architectuur van den heer Velding te Buitenpost is te Doezum aanbesteed het uitdiepen van de vaart. Laagste van de 20 inschrijvers zijn Gebr. Kikker te Nijehaske (Heerenveen) voor *f* 13.998."

In de eenigen tijd geleden gehouden vergadering van de vereeniging *Het Utrechtsch Museum van Kunstnijverheid* werd door den waarnemenden secretaris, den heer P. J. Houtzagers, verslag uitgebracht, dat aanvangt met een warm woord van dankbare herinnering aan hetgeen door wijlen den heer C. G. L. Koolemans Beijnen voor de Vereeniging werd gedaan als secretaris, sedert de oprichting van het museum.

De finantiëele toestand is niet gunstiger geworden. Verscheiden leden verlieten in het afgeloopen jaar de stad, of werden door den dood aan de Vereeniging onttrokken.

Het aantal begunstigers bedraagt 29, dat der leden 158. Ook dit jaar ontving de Vereeniging ondersteuning van de provincie, de gemeente, de Maatschappij tot nut van 't algemeen, de afd. Utrecht der Maatschappij tot bevordering van nijverheid, en de Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid, het Prov. Utr. genootschap van kunst en wetenschappen, de Maatschappij tot bevordering van bouwkunst en de Ridderschap der Duitsche orde Ballije van Utrecht.

Eene onvoorziene bate werd van de »Utrechtsche Kunstkring" ontvangen, die de helft van haar batig saldo en eenige boeken aan de Vereeniging vermaakte.

Een Rijks-subsidie is aangevraagd geworden.

In het afgeloopen jaar bedroeg het aantal bezoekers 2800.

Ter verkrijging van een Rijks-subsidie heeft men zich gewend tot den Minister van Binnenlandsche zaken.

Het Museum werd weder met belangrijke stukken verrijkt; ook werden zeer belangrijke boekwerken ontvangen. De uitbreiding der bibliotheek maakte het aanschaffen eener 3de kast noodzakelijk, alsmede het aanleggen van een klapper op den catalogus.

Het onderwijs werd op gelijken voet als in het vorige jaar door dezelfde onderwijzers gegeven.

Het aantal leerlingen, die de avondlessen volgden, bedroeg 26, waarvan 3 bouwkundigen, 4 meubelmakers, 2 lithografen, 2 beeldhouwers in steen, 1 plateelschilder, 5 decoratieschilders, 3 studeerenden voor een onderwijs-akte, 2 beeldhouwers in hout, 1 goudsmid, 1 stucadoor, 1 photograaf, 1 smid. Evenals ten vorige jare werden aan eenigen der meest gevorderde leerlingen werkstukken, voornamelijk beeldhouwwerk, decoratief schilderwerk en smeedwerk opgedragen.

Van de gelegenheid tot vrije studië in het mnseum en de bibliotheek werd een veel ruimer gebruik gemaakt dan voorheen.

Aan den dames-cursus werd deelgenomen door 5 leerlingen; deze cursus verheugt zich echter niet in eene zoodanigen bloei als de avondcursus.

De commissie, die de taak op zich genomen heeft om te Amsterdam een museum tot stand te brengen van voorwerpen, die de *veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen* kunnen bevorderen, vraagt in eene circulaire de medewerking van alle belangstellenden. Zij schrijft:

»Geldelijke steun van het rijk en eenige particulieren is reeds verkregen en van de gemeente Amsterdam en de provincie Noord-Holland aangevraagd.

Het doel is een museum te vestigen op practischen grondslag eene voortdurende tentoonstelling, als het ware, waar men in werkelijkheid kan zien hoe werktuigen moeten zijn ingericht, om gevaar voor den daarbij werkzamen arbeider zooveel mogelijk te voorkomen. Elke werkgever en werkman moet daarbij de voordeelen zoowel als de bezwaren kunnen nagaan, die aan zulk eene beveiliging verbonden kunnen zijn.

Modellen van geheele inrichtingen uit een oogpunt van gezondheid en veiligheid mogen evenmin ontbreken als geschriften en teekeningen, die hierop betrekking hebben. Inrichtingen moeten tevens in het museum worden tentoongesteld, of in model of teekening vertegenwoordigd zijn, die ten doel hebben de gezondheid van den werkman in zijn bedrijf te bevorderen of schadelijke invloeden, aan dat bedrijf verbonden, af te weren of te verminderen.

Hiertoe worden steun en medewerking verzocht van allen, die dit doel mede willen bevorderen en hiertoe aan het museum voorwerpen, teekeningen, boekwerken, modellen willen schenken, of in bruikleen afstaan. In het tweede geval waarborgt de commissie de eventueele franco terugzending in onbeschadigden staat.

Ook verzoekt zij opgave van dergelijke zaken, die aan de museum-commissie tegen betaling zouden kunnen worden toegezonden.

Een bijgevoegd inschrijvingsbiljet geeft de gelegenheid de verlangde opgaven te doen.

De »Haagsche Kunstkring" heeft gevolg gegeven aan het voornemen om een afdeeling *Kunstnijverheid* te stichten. In het voorloopig bestuur hebben zitting genomen de heeren Th. de Bock, te 's Gravenhage, Willem Hoeker, te Amsterdam en C. W. P. Verster, te Leiden. Het plan bestaat, vanwege deze afdeeling over eenigen tijd een heraldische tentoonstelling op kleine schaal te houden, welke gepaard zal gaan met een Oranje-tentoonstelling.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

In de vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, den 16en j. l. te Leiden gehouden, werd onder anderen benoemd tot gewoon lid, de heer Prof. E. Gugel, Hoogleeraar in de schoone bouwkunst aan de Polytechnische school te Delft.

BERICHT.

BOUWWERKEN,

uitgevoerd door leden der Maatschappij, bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Verzameling van 42 platen in lichtdruk, groot 50 bij 35 cM.

Verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij, voor de leden, tegen betaling van *f* 10 voor exemplaren op zwaar papier, en van *f* 7 voor die op dunner papier.

De prijzen voor het publiek zijn onderscheidelijk *f* 15.— en *f* 12.50.

Van het ***Geïllustreerde Bouwkundig Weekblad,*** op den Feestavond van 28 Mei verschenen, zijn nog exemplaren verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij, tegen toezending van 50 cents.

Afloop van Aanbestedingen.

HAARLEM, 25 Mei. De architekt J. W. G. Droste: het bouwen van een fabrieksgebouw met bijbehoorende werken, op een terrein nabij den Zijlweg aldaar.:

Hoogste inschrijver:
M. Donk te 's Gravenhage . . . . *f* 21.210
Laagste inschrijver:
G. Hulsebosch . . . . „ 15.540
Gegund aan de firma Wed. Reijnders en Zn. te Haarlem, voor . . . . „ 15.555

ALMELO, 4 Juni. De archit. A. van Driesum Sz. te Apeldoorn: het amoveeren van een woonhuis te Almelo en het wederopbouwen van een dubbel heerenhuis aldaar, voor den heer J. E. Scholl Engeberts:

Hoogste inschrijver:
H. A. Witzand te Almelo . . . . *f* 20.970
Laagste inschrijver:
C. Eckhard idem . . . . „ 15.723
Gunning in beraad gehouden.

EMMEN, 4 Juni. Het gemeentebestuur: het bouwen van scholen en onderwijzerswoningen en het leveren van schoolmeubelen;

Perc. 1. School en woning te Erica:
Hoogste inschrijver:
G. Beenker te Hoogezand . . . . *f* 19.193
Laagste inschrijver:
J. Kleinmeijer te N.-Barge . . . . „ 14.332
Gegund.

Perc. 2. School en woning te Vastenow:
Hoogste inschrijver:
W. D. Rottschäffer . . . . *f* 18.547
Laagste inschrijver:
J. Kleinmeijer . . . . „ 15.777
Niet gegund, herbest. 15 Juni.

Perc. 3. School en woning te Emmer-Compascuum:
Hoogste inschrijver:
J. Kleinmeijer . . . . *f* 18.680
Laagste inschrijver.
G. Hensema. . . . . „ 14.639
Gegund.

Perc. 4. School te Emmen:
Hoogste inschrijver:
R. Hunse Jr. . . . . *f* 12.786
Laagste inschrijver:
O. P. Offringa . . . . „ 10.345.
Gegund.

VERZAMELING VAN BOUWKUNDIGE ONTWERPEN,

BEKROOND EN UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Afleveringen 1 tot en met 5 (uitgegeven van 1844—1851) zijn niet meer voorhanden.

Afl. 6. (1853). ONTWERP: VOOR EEN SCHOUWBURG en VOOR EEN GEVEL VAN EEN WINKELHUIS, 5 platen; *f* 0.70.

Afl. 7. (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. (1856). POSTKANTOOR IN EEN GROOTE STAD, en BEWAARSCHOOL VOOR 200 KINDEREN, 5 pl.; *f* 0.70.

Afl. 9. (1857). MILITAIR WACHTHUIS IN EEN RESIDENTIE, en GLAZEN TOCHTPUI IN EEN VESTIBULE, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 10. (1858). BOERDERIJ VOOR ZUIVELBEREIDING, VEETEELT OF GRAANVERBOUWING, met woning, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 11. (1859). KAVALERIE-KAZERNE MET STALLINGEN, OVERDEKTE RIJSCHOOL EN FOURAGE-MAGAZIJNEN, 3 pl.; *f* 0.80.

Afl. 12. 1e gedeelte (1860). PORTE-COCHÈRE, 2 pl ; *f* 0.30.
2e ged. (1862). BEWEEGBAAR HOUTEN TUINHEK, 2 ontwerpen, 4 pl.; *f* 0.30.

Afl. 13. (1863). WOONHUIS, 1e ontw., 4 pl.; 2e ontw. 3 pl.; *f* 1.50

Afl. 14. (1864). GEBOUW VOOR 'T TENTOONSTELLEN VAN WERKEN VAN SCHILDER-, BOUW-, BEELDHOUW- EN ANDERE KUNSTEN, 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 15. 1e ged. (1865). MARMEREN SCHOORSTEENMANTEL MET BETIMMERDEN BOEZEM EN HAARD, 2 pl.; *f* 0.30.
2e ged. (1866). DORPSKERK VOOR R. K. EEREDIENST. 3 pl.; OVERDEKTE ZITPLAATS IN EEN TUIN (2 ontwerpen). 3 pl.; *f* 0.50.

Afl. 16. (1867) DORPSKERK VOOR PROT. EEREDIENST, MET TOREN, 4 pl.; HOOFD-INGANG VOOR EEN STADHUIS, (2 ontw.), 4 pl.; *f* 0.75.

Afl. 17. 1e ged. (1869). MONUMENT VOOR DE NED. BOUWMEESTERS, H. DE KEIJZER EN J. VAN CAMPEN, 3 pl.; *f* 0.60.
2e ged. (1870). VOORGEVEL VAN EEN WINKELGEBOUW, (2 ontw.), 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 18. (1871). KUNSTKAST, 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 19. (1872). KAZERNE VOOR EEN BATALJON INFANTERIE, 3 pl.; BUITEN-SOCIETEIT, 3 pl.; *f* 1.25.

Afl. 20. (1876). VAST CIRCUS, 8 pl.; GRAFSTEEN, 2 pl.; *f* 1.50.

Afl. 21. (1876). STATION VOOR OMNIBUSSEN, 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 22. (1878). CANDELABER, 2 pl.; *f* 0.30.

Afl. 23. (1878). ABATTOIR VOOR EEN PROVINCIESTAD, 6 pl.; AFSLUITING VAN EEN WANDELPLAATS, 2 pl.; *f* 1.25.

Na deze aflevering is de *afzonderlijke* uitgave der bekroonde prijsvragen gestaakt en zijn deze gevoegd bij de Verslagen der Algemeene Vergaderingen.

ATELIER VAN GEBRAND KUNSTGLAS EN LOODVERGLAZING.

E. STANINO — Amsterdam, Leliegracht 12. 8987

Alwaar Monster-Collectie ter bezichtiging gereed staat. Zoo ook in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402; te 's Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & ZOON en te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

OPENBARE VERGADERING,

UITGESCHREVEN DOOR

de Kiesvereeniging **Amsterdam**, de Vereeniging **Amstels Bouwkring**, en de aannemers-societeiten **de Vereeniging** en **de Eenheid**

op DONDERDAG den 23 JUNI 1892

des avonds te 8 uren

in het lokaal FRASCATI te Amsterdam,

ter bespreking van *de voordracht van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam en het rapport van de Raadscommissie betreffende*

DE UITGIFTE VAN GEMEENTEGRONDEN IN ERFPACHT.

Inleider: **Mr. E. J. C. GOSELING,**

Advocaat te Amsterdam.

8988 *ENTREE 10 CENTS.*

C. MÜLLER, eigenaar van Steengroeven,

ESSEN, aan de Rhur,

levert terstond en voor billijken prijs, fijnkorrelige en gelijkkleurige, tegen elke weersgesteldheid bestand zijnde RUHRKOLEN ZANDSTEEN, WITTEN en ROODEN ZANDSTEEN, NIEDERMENDIGER BASALTLAVA, GRANIT enz., elk voorkomend werk in natuurlijken steen als: geprofileerde, gladde en vrijdragende traptreden, tot 4 M. lengte, vensterdorpels, sokkels, deksteenen, platen, gootsteenen, slijpsteenen, grafsteenen, grafmonumenten, enz. Steenen voor bestratingen Basaltgrind enz. Kalksteen, gebrande kalk, witte pleisterkalk, tegelsteenen enz. 8989

DOLOMITKALK.

8990

53 % Koolzure Kalk, 46 % Koolzure Magnesia wordt steeds geleverd door het

Kalkwerk, Bärenstein, Stolberg, Rijnpruissen.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
" " **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 8991

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 8992

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit, MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN. alsmede — GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen. 8993

ROLLUIKEN

van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM. 8995

ZILVEREN MEDAILLE, WERELD-TENTOONSTELLING Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

WEGNER & MOTTU.

Asphalt Vloeren. ASPHALT DAKPAPIER. 8997

Hout Cementdekking worden gedaan door Asphalteurs.

Stain & Takken

Rietplankenfabriek,

(Syst. GIRAUDI.) *J. W. MOLIJN — Gouda.*

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST, Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — *In aanleg zijn:*

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGENGESTICHT, Deventer. 8996

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN, KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

25 JUNI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Sedert de laatste opgave zijn tot de Maatschappij toegetreden, als *Gewone Leden*, de heeren:

H. J. de Groot, architekt, directeur der Burger-Avondschool, Alkmaar.
W. van Leeuwen Jr., aannemer, Alkmaar.
L. van der Tas, architekt, Amsterdam.
A. J. Voorduin, Kolonel der Genie, Amsterdam.
Firma Corns. Gips Corns.zoon, fabr. van houtbereiding tegen bederf, Dordrecht.
A. M. Knols, bouwkundig opzichter, Maastricht.
S. Sarolea, bouwkundig opzichter, Maastricht.
J. J. Gort, mr. timmerman, Rotterdam.

Als *Kunstlievend Lid*, de heer:

W. C. Hoeker, Amsterdam.

VEREENIGING „EIGEN HAARD" TE LEIDEN.

Meer en meer begint men te begrijpen, dat onder de verschillende vraagstukken, welke de „sociale politiek" omvat, de woningkwestie een voorname plaats inneemt. Bekrompen en vervallen woningen, slordige huisvrouwen, uithuizige mannen, verval van het gezin, het een volgt uit het ander. Natuurlijk worden ook nette woningen slordig bewoond en zijn er nette huismoeders, die het bezit van een drinkebroer als echtgenoot betreuren, even zoo goed als er vrouwen zijn, die aan de armelijkste woning nog een zekere gezelligheid weten te geven of mannen die bij de wanhopigste omstandigheden geen heil zoeken bij de jenever; maar het valt toch niet tegen te spreken, dat een goede woning meer tot netjes bewonen opwekt en een gezellig te huis op den man een bindenden invloed heeft.

De zorg voor goede woningen schijnt mij dan ook van meer gewicht, dan de strijd voor allerlei rechten, welker portée de werkman eerst zal kunnen begrijpen als hij, behoorlijk gehuisvest, gelegenheid vindt zich in zijn vrijen tijd wat te ontwikkelen.

Wenschelijk is het, dat de zorg voor goede woningen door volksvrienden ter harte worde genomen en dat gemeentebesturen door goede bouwverordeningen voorkomen, dat nieuwe woningen even gebrekkig worden als de meeste bestaande; doch vóór alles moet de werkman zelf toonen op een goede woning prijs te stellen.

Uit dat oogpunt acht ik de oprichting van coöperatieve bouwvereenigingen door en voor werklieden een gelukkig verschijnsel. Niet als geheele of gedeeltelijke aalmoes, maar als loon van eigen arbeid en overleg moet de flinke werkman zich in een eigen tehuis kunnen verheugen. Intusschen is er natuurlijk niets tegen, dat hij raad en hulp zoekt, waar eigen kennis of hulpmiddelen te kort schieten.

Op deze denkbeelden is de stichting gegrond van twee vereenigingen te Leiden: „Eigen Haard", een vereeniging van werklieden ten doel hebbende goede werkmanswoningen in eigendom te verkrijgen, en de „Vereeniging tot bevordering van den bouw van werkmanswoningen te Leiden", welke, door belangstellenden gevormd, ten doel heeft aan „Eigen Haard" of andere dergelijke vereenigingen voorschotten te verstrekken en op andere wijze met raad en daad bij te staan.

Het zij mij vergund een en ander uit de statuten mede te deelen, daar de opvatting der zaak weder eenigszins anders is dan van de bestaande vereenigingen en wellicht navolging verdient.

De kwestie is, dat door menschen zonder kapitaal een vereeniging wordt opgericht, welke zich voorstelt na verloop van tijd vrij eigenares te wezen van een aantal gebouwen, terwijl de leden dier vereeniging tevens aandeelhouders zijn geworden. De vereeniging wordt dan tevens voor de leden een soort spaarbank; zij stelt hen niet alleen in staat een behoorlijke woning te betrekken, doch ook mede-eigenaar der woningen te worden. Telkens wanneer nieuwe woningen beschikbaar zijn, wordt door het Bestuur in overleg met de Commissie van Bijstand de som bepaald, welke zal geacht worden de bouwkosten van elke woning uit te maken. Deze som wordt ingeschreven aan het hoofd van het „aandeelboekje" van het lid, dat de woning betrekt. Dit aandeelboekje is nu om zoo te zeggen zijn spaarbankboekje. Hierin wordt elke 3 maanden de som der wekelijksche contributies (15 cent) en voorts het aandeel van elk lid in het batig saldo der rekening bijgeschreven, en tevens de bedragen door het lid-huisbewoner aan de vereeniging ter leen verstrekt. Van het totale bedrag op die wijze in het aandeelboekje ingeschreven, wordt, zoo de rekening het toelaat, 3% genoten, welke mede wordt ingeschreven. Laat de rekening na deze uitkeering en een storting in het reservefonds nog verdere uitkeering toe, zoo wordt het beschikbare bedrag op het te goed van de leden, die een huis der vereeniging bewonen, bijgeschreven, naar verhouding van de in het jaar waarover de rekening loopt door ieder betaalde huurpenningen.

De vereeniging keert dus in den aanvang geen geld aan hare leden uit, maar zij wordt gaandeweg meer en meer hun schuldenares; de leden worden feitelijk aandeelhouders, terwijl de vereeniging haar batig slot aanwendt om haar verplichtingen tegenover de geldschieters niet-leden te voldoen.

Wanneer het tegoed in het aandeelboekje gestegen is tot het aan het hoofd vermelde bedrag (kosten der woning), dan wordt de verhouding eenigszins anders. In de eerste plaats behoeft het betreffende lid geen contributie meer te betalen en wordt hem zijn dividend in geld uitbetaald. Naast het aandeelboekje kan het lid nu aandeelen van *f* 50 in de vereeniging bekomen.

Het lid-bewoner is nu aandeelhouder tot een bedrag, overeenkomende met hetgeen de bouw of aankoop zijner woning heeft gekost. Niet de woning zelve, maar de waarde er van heeft hij overgespaard en kan hij in den vorm van aandeelen aan zijn erfgenamen nalaten. En intusschen heeft de vereeniging hare hypotheken afgelost, de daaraan verbonden rente behoeft niet meer betaald, het lid-huisgebruiker zal meer dividend krijgen; het zal voor hem ongeveer gelijk staan met bezit van een eigen huis. Ik zeg met opzet huisgebruiker en niet bewoner, daar het lid, aan wien een woning is toegewezen, vrijgesteld kan worden van de verplichting tot bewoning, mits hij aansprakelijk blijft voor de huur en het nakomen van de verdere verplichtingen als ware hij zelf bewoner.

De leden mogen hun aandeelboekje niet vervreemden, verpanden of beleenen dan aan leden der vereeniging of aan de Vereeniging tot bev. v. d. bouw enz. Leden die de omgeving van Leiden verlaten of erfgenamen van leden kunnen tegen teruggave van het aandeelboekje aandeelen van *f* 50.— ontvangen, op welke een dividend tot 3% wordt uitbetaald. Evenzoo kan de Vereen. tot bev. v. d. bouw, de in haar bezit gekomen aandeelboekjes tegen aandeelen inruilen.

Wanneer geen obligatie- of hypothecaire schuld meer bestaat, wordt overgegaan tot aflossing à pari van de genoemde aandeelen.

De gewenschte eindtoestand is dus, dat de vereeniging in het geheel vrije bezit is der woningen en dat ieder lid deel heeft in de vereeniging naar de waarde der door hem bewoonde woning.

De vereeniging moet verder gewaarborgd zijn tegen verliezen, welke uit niet betalen van huur, uit bedanken van leden enz. kunnen voortvloeien. Zij tracht dit te verkrijgen door de bepaling, dat hij die van zijn lidmaatschap is ontzet (wat wegens het niet nakomen van bepaalde verplichtingen kan geschieden) een derde van zijn te goed bij de vereeniging verbeurt; derhalve, hij kan op zijn aandeelboekje en aandeelen slechts twee derden van het daardoor vertegenwoordigd bedrag uitbetaald krijgen. Bedanken van het lidmaatschap door een lid aan wien een woning is toegewezen, heeft dezelfde gevolgen als ontzetting, terwijl bij bedanken van een lid aan wien nog geen woning is toegestaan, het geheel te goed op zijn aandeelboekje aan de vereeniging vervalt.

In groote trekken kan men hieruit de inrichting der vereeniging opmaken. Natuurlijk zijn allerlei détails, zoowel in de statuten zelve als in het Reglement op het bewonen, nader geregeld. Zoo is o. a. het onderhoud inwendig zoodanig geregeld, dat de bewoners voordeel hebben bij netjes bewonen. Ieder bewoner krijgt een vaste som voor het onderhoud, dat ten genoege van het Bestuur moet wezen. Heeft hij aan het eind van het jaar niet ten volle daarover beschikt, zoo wordt het overschietende op zijn aandeelboekje bijgeschreven.

De Vereen. t. b. v. d. bouw verschaft het geld, dat meer noodig is dan op 1ste hypotheek kan verkregen worden en dat gewoonlijk slechts tegen hooge interest of bezwarende voorwaarden is te verkrijgen.

Uit deze vereeniging wordt de meermalen genoemde Commissie van Bijstand gekozen. Deze treedt op als adviseerende en controleerende macht, buiten welker toestemming de statuten niet mogen gewijzigd, geen finantieele operaties verricht worden, enz. enz. Zij vertegenwoordigt de houders der 2de hypotheek en geeft den geldschieter op 1e hypotheek meer waarborg voor een richtig beheer.

Waar zij echter geboren is uit den wensch om de totstandkoming van goede en goedkoope woningen te bevorderen, heeft zij voor de werklieden niet het karakter van een lastigen dwarskijker, maar dat van een ouderen vriend, die door een andere vorming en andere levensomstandigheden in staat is moreel en finantieel te helpen, voornamelijk in den eersten tijd. Staat eenmaal de zaak op zijn pooten, hebben de werklieden vertrouwen verworven bij de geldschieters, meer kennis van zaken en administratie verkregen, en vooral ook zich meerdere objectiviteit bij de beoordeeling van zaken eigen gemaakt, dan kan de Commissie van Bijstand haar bemoeiingen, de Vereeniging tot bevordering van den bouw enz. haar geld elders gaan aanwenden. Nu echter heeft de Commissie van Bijstand de onderhandelingen gevoerd tot het verkrijgen van terrein, tot dat van 2/3 van de waarde der woningen op 1e hypotheek, omtrent de verzekering der werklieden enz., enz.

Het resultaat van een en ander is, dat de vereeniging Eigen Haard op het oogenblik eigenares is van een flink terrein, even over de stadsgrens, daar binnen de gemeente Leiden, tusschen haar singels ingesloten, geen geschikt terrein voor eenigszins redelijken prijs te be-

komen was; ongeveer 145 M. lang zijnde, kan deze grond plaats geven aan 32 woningen, waarvan 23 weldra zullen gereed zijn en 9 zoojuist zijn aanbesteed. Daar het terrein van 22 tot bijna 40 M. diep is, ligt achter iedere woning een flinke tuin; voortuintjes, welke zoo'n vriendelijk aanzicht aan dergelijke huizen kunnen verleenen, werden door de werklieden niet gewenscht, daar het onderhoud vaak onvoldoende is.

De woningen bevatten een voorkamer, achterkamer en uitgebouwd snuivertje met privaat. Tusschen de beide kamers bevinden zich een keldertje, bedstede, kasten en zoldertrap. De toekomstige bewoners konden kiezen of zij voor de achterkamer de volle breedte der woning wenschten, of wel den gang tot aan het snuivertje verlengd verlangden. M.i. niet zeer verstandig, verkozen de meeste leden een vrijen gang naar het keukentje boven een ruimere woon- en slaapkamer.

Op de ruime, beschoten zolder, is gelegenheid tot de afschieting van een tweede slaapkamer. Om de bouwprijs niet op te voeren, werden dergelijke zaken aan de toekomstige bewoners overgelaten, welke naar hunne speciale omstandigheden in de behoeften kunnen voorzien.

De 23 eerste woningen zijn aanbesteed voor ongeveer *f* 1250.— per stuk; de volgende 9 zullen pl.m. *f* 80.— duurder zijn. Hierbij komen de aankoop van den grond à *f* 1.40 per cA., de ophooging van de tuinen à *f* 0.35 per c.A., voorts het salaris van den opzichter bij den bouw, de verzekering der werklieden enz. De huur der woningen is op *f* 2.— bepaald.

De uitkomst is dus, dat de werklieden goed en goedkoop wonen en hun huis nagenoeg als hun eigendom kunnen beschouwen, waaruit zij niet worden ontzet en waarvan de huur niet verhoogt (het huurcontract wordt geteekend voor 35 jaren), — dat de vereeniging Eigen Haard gaandeweg in het vrije bezit der woningen komt, — de geldschieter op 1e hypotheek, behoudens eenige welwillendheid in de onderdeelen van de overeenkomst, geen opoffering doet, van billijke rente en behoorlijke aflossing zeker kan zijn, — de deelnemers in de Vereeniging tot bevordering van den bouw enz., ook verzekerd kunnen zijn van een matige rente en van aflossing, en deze Vereeniging zelve in het blijde vooruitzicht mag leven, later weder andere werklieden aan woningen te kunnen helpen met het geld van Eigen Haard, ter bestemder tijd afgelost.

Of zij reeds vroeger meerdere woningen zal kunnen helpen verrijzen, zal daarvan afhangen, of er nog vele menschen met eenig kapitaal zich voor enkele aandeelen tevreden willen stellen met een matige en hoewel vrij zekere, niet absoluut gewaarborgde rente. Laten wij het hopen; zij zouden een goede zaak steunen.

Leiden, 14 Juni '92. D. E. C. KNUTTEL.

DE ORNAMENTEN EN DE KLEUR,

van H. SCHATTENBURG.

Inleiding.

De ornamenten onzer bouwwerken zijn er, evenals hun begeleidster, de kleur, niet om hen zelf, maar tot verheffing en verlevendiging der architectuur. Dat zij zich derhalve aan de architectuur moeten aanpassen en zich naar haar schikken, dat zij slechts dáár mogen optreden, waar zij in hunne ondergeschikte stelling de architectuur dienstig kunnen zijn, spreekt wel van zelf.

De ornamenten kunnen de architectuur echter slechts dienstig zijn, als zij door hunne soort en hunne stelling tot de architectuur, door hun grootte en vorm, door hun eenvoud of hun rijkdom, door hunne zwaarte of hunne lichtheid, op geschikte wijze bovengenoemde doeleinden uitdrukken.

Zij mogen dus nooit in zulk een menigte en in zulk een grootte optreden, dat zij daardoor de werking der architectuur benadeelen. Zij zijn slechts de begeleidsters der architectuur en deze moet hun dus hunne plaats en hunne grootte voorschrijven.

Stand, doel en soort.

De plaatsen, die zij bij een architectonisch geconstrueerd bouwwerk hebben in te nemen, zijn al naar hun stand zeer verschillend, en daarom is het doel van hun bestaan ook verschillend, evenals hunne soort.

Het doel kan in het volgende bestaan: eerstens in het aanvullen en verlevendigen van leege vlakken, liggende tusschen architectuurdeelen, die zich door soort, stand en vorm van andere architectuurdeelen onderscheiden, en die door hun vormenrijkdom een te groot contrast met ledige tusschenvlakken vormen, waardoor een meer-op-den-voorgrond-treden van de tusschenvlakken dringend noodzakelijk is, om samenhang uit te drukken, dus eene scheiding te voorkomen die een onaangenamen indruk op den toeschouwer zou maken; ten tweede in het verbinden tot een geheel van verscheidene gelijksoortige architectuurdeelen, waardoor nog meer wordt uitgedrukt, dat zij gelijksoortig zijn en bij elkaar behooren; ten derde kan het doel zijn, de zinnebeeldige werking van sommige architectuurdeelen nog duidelijker te maken.

Al naar gelang van het doel is dan natuurlijk de soort der ornamenten verschillend, en daarmee ook de geheele op- en uitbouw, de vorming en samenstelling, de kracht en de uitdrukking enz.

Dit beginsel van ornamentatie hebben alle volken ten allen tijde min of meer gevolgd, ten minste in hun bloeitijd, zij het dan ook op verschillende wijze. De grond daarvoor is te zoeken in het volkskarakter, in de omgeving der menschen, in hun godsdienst enz.

Het scheppen, een aangeboren neiging.

De neiging tot versiering is ieder volk als instinct om zoo te zeggen eigen, en neemt met de vordering der beschaving toe. De schoonheden der hen omringende natuur zijn de drijfveeren daartoe, en het scheppen is de eerste eerzucht, die er in den mensch ontkiemt, zooals men reeds bij kleine kinderen kan opmerken, die al spoedig een streven aan den dag leggen om op hunne manier iets te maken, als zij zich maar eerst het voorhanden zijn en de bruikbaarheid hunner ledematen bewust zijn geworden. Echter is hier het scheppen niet altijd het vervaardigen van iets, maar ook dikwijls het vernielen van iets, dus als het ware een negatief scheppen. De neiging is dan meer gericht op een veranderen, dan op een vervaardigen in de goede, schoone beteekenis. Dit laatste treedt eerst later aan den dag, en dan vertoont het zich dikwijls op een bekoorlijke, naïeve wijze, bij voorbeeld bij het spelen met een bouwdoos; verscheidene kinderen weten zonder model heel aardige gebouwen te maken. Dikwijls zal een zekere aansporing van buiten daartoe het hare bijdragen.

Zelfs de ruwste Indiaan tracht zich te versieren; hij wil zijn lichaam mooier maken of zijn vijanden schrik aanjagen.

Zelfs de armste werkman, die nog niet geheel verwilderd is, tracht zich te versieren, al is het ook maar met een blad op zijn hoed, of een bloem in zijn knoopsgat. Men kan daarom zeggen, dat schoonheidszin, bij ieder mensch, hoewel in verschillenden graad, voorhanden is.

Eene kunst zou er *nooit* ontstaan zijn, als niet een inwendige drang daartoe bij den mensch bestond.

De ontwikkeling der kunst.

De ontwikkeling staat in nauw verband met de voorbeelden, welke de natuur den mensch ter nabootsing biedt. Hoe rijker de natuur is aan vormen en kleur, des te meer gelegenheid hebben de zintuigen tot nabootsing, ontwikkeling en volmaking, des te meer scheppen zij, om zich de omgeving des menschen en de indrukken zijner zintuigen voor te stellen.

Maar niet alleen de indrukken, welke de omringende natuur in den mensch wekt, bevorderen de ontwikkeling, maar ook beschaving, positie, denkwijze enz. Met de zorg voor het naakte leven wordt de horizont van het denken beperkt, de kunstzin blijft staan bij het voor-de-hand-liggende, de versiering van het lichaam enz.; maar met de comfort van het leven, met de veelzijdigheid der bezigheden wordt ook de kunstzin krachtiger, veelzijdiger; hij strekt zich uit tot woningen, hun versiering met beelden, opschriften enz.

De rijkdom der ten dienste staande middelen kan echter ook tot misbruik leiden. Zoolang de kunst moet strijden, schept zij iets goeds, waars en schoons; zoodra zij echter in genot zwelgt, wordt zij licht overmoedig, losbandig, zij gaat de grenzen van het geoorloofde te buiten, en wordt triviaal.

Voornamelijk moet een ornament den stempel dragen van den geest die het zal bezielen; uit het ornament moet de getuigenis van den lust tot scheppen spreken. Dat bemerken wij zeer duidelijk in de ruwe pogingen tot versiering bij wilde volksstammen, aan wien weinig voorbeelden, weinig phantasie, weinig technische middelen ten dienste staan. Het genoegen, dat wij ondervinden bij het beschouwen van zulke eerste schreden op het gebied van 't ornament, wordt nog verhoogd door de waardeering van de moeite, welke die versieringen den wilden moet gekost hebben; deze waardeering dringt zich bij het beschouwen vanzelf aan ons op.

Overal vinden wij dus grond en samenhang in de kunsthistorische ontwikkeling, weshalve wij haar voor een bewijs voor de organische ontwikkeling der phantasie moeten houden, waartoe talent en genie den prikkel geven. De phantasie vindt voor het uitdrukken van stemmingen en ideeën den passenden, stoffelijken vorm, die verschillend is naar gelang van behoefte en materiaal.

Wij behoorden echter een voorbeeld te nemen aan de ornamenten der wilde stammen, aan deze produkten van een natuurlijk instinct, overeenstemmend met een voorgesteld doel, terwijl bij ons de versieringen dikwijls verkeerd aangewend worden. In de eerste plaats moet men den passenden vorm scheppen en dezen daarna versieren; daarentegen moet op alles wat gekunsteld, wat tot een gewoonte geworden is, geen acht worden geslagen.

Op welke wijze de ornamenteering en beschildering bij de verschillende volkeren werden en deels nog worden uitgedrukt, zal in het volgende besproken worden voor zoover het eenige merkwaardige volkeren betreft; daaraan willen wij dan eenige beschouwingen knoopen over enkele regels voor dergelijk ornament. Deze bespreking zal wel-is-waar menigen lezer niets nieuws bieden, maar men beschouwe haar dan als eene misschien niet overbodige opfrissching van hetgeen men reeds weet.

Ik wil eerst tot de Moorsche ornamenten overgaan, daar deze een groot deel der voor het ornament en zijne beschildering geldende algemeene regels in zich bevatten.

De Moorsche ornamenten.

Wij vinden bij deze de bevalligheid en den fijnen smaak der Grieken, de geometrische combinaties der Romeinen, de welsprekende kunst der Egyptenaren; hier ontbreekt slechts de symboliek, welke door den godsdienst verboden werd. In plaats daarvan vinden wij hier echter rijke opschriften, rijk zoowel door hun vorm en ingewikkeldheid, als ook door hun inhoud en hun taal.

Deze kenteekenen zien wij voornamelijk in de beroemde Alhambra vertegenwoordigd. Hier kan men ware ornamentiek zien en leeren, hier kan men zich verlustigen in, en wordt men overweldigd door de wonderbare pracht der kleuren, haar rijkdom en afwisseling, de alles overtreffende pracht der koepels. De bouwmeesters waren zelf zoo van deze grootte en pracht overtuigd, dat zij meenden dat de glans der sterren moest verbleeken uit nijd over zooveel schoonheid.

Hier kan men dus ornamentleer bestudeeren, aan deze bron van eeuwige schoonheid kan men zien hoe de eeuwig geldende regels der ornamentiek in hun volle waarde in acht zijn genomen, en om die reden heb ik deze ornamenten hier het eerst genoemd.

Reeds in het begin heb ik op den voorgrond gesteld, dat de ornamentiek eene dienares der architectuur moet zijn, dat zij haar moet volgen en zich naar haar schikken, dat zij slechts daar moet optreden en zich ontwikkelen, waar en op de wijze als de architectunr het vereischt. Zij moet zich dus niet om haar zelfs wille ontwikkelen, zich naar willekeur opbouwen en construeeren, doch slechts de constructie, die bij den opbouw der architectuur zichtbaar te voorschijn treedt, versieren, maar niet zelf construeeren.

Dit beginsel zien wij in de Moorsche bouwkunst duidelijk te voorschijn treden. Wij zien hier het natuurlijke ontstaan der ornamenten uit de constructie, ja meer dan dat: wij zien hier de constructie der architectuur overal in de versieringen aangeduid.

Voorzeker moet een dergelijke constructie ook werkelijk constructie zijn, dat wil zeggen, zij moet uit het geheele organisch verband van een bouwwerk als zoodanig duidelijk blijken. Is dit niet het geval, dan is het gemoed niet bevredigd, en wordt dus bij het beschouwen van het ornament onaangenaam getroffen. Oog, verstand en gevoel moeten overal bevredigd zijn.

Deze regel werd bij de Mooren steeds in acht genomen, zoodat al het overtollige, alles wat niet organisch uit het geheel voortvloeit, vermeden is. Datzelfde zien wij in acht genomen bij ornamenten uit andere tijdperken der kunst, zoolang deze in haar bloei was; eerst met het verval zien wij hier eene verandering plaats hebben, of ook, als de kunst tot stilstand is gekomen, wanneer zij niet meer frisch schept, maar door al het reeds gepræsteerde niet recht meer tot bezinning, tot nadenken komt, bijna uitsluitend het reeds voorhandene nabootst, zonder het bestudeerd, zonder het begrepen te hebben, zonder den geest te bezitten, dien de kunstenaars welke haar vroeger schiepen, bezaten.

Dat is dus het eerste kenteeken van rust, dat ieder

ornament moet bezitten om schoon te zijn. Maar ook een tweede kenteeken vereischt de rust. Alle lijnen, ten minste die welke aan een ornament de hoofdrichting geven, moeten uit elkander ontspringen, als het ware uit elkander groeien, zonder uitspringende zijdelingsche uitwassen. Het geheel krijgt daardoor meer het voorkomen van compleet en af te zijn, het voorkomen van een ding waarvan niets afgenomen, maar waarbij ook niets gevoegd kan worden. Dat is juist ook een teeken van schoonheid, dat iets volkomen is, want zonder deze eigenschap is er niets schoons; immers het zou tegen het karakter, tegen de definitie van het schoone strijden.

Voorts ziet men hier echter ten derde steeds dàt beginsel, dat eveneens tot het geven van een indruk van rust behoort, doorgevoerd, datgene namelijk, dat de hoofdbeweging van het ornament, de hoofdlijnen, het meest in het oog vallen, de bijlijnen eerst in de tweede plaats de aandacht trekken, en eerst geheel in het laatst de fijnere afzonderlijke deelen van het ornament, bladeren enz. Tusschen de hoofd- en bijlijnen vinden wij dan de tusschenruimten gelijkmatig met ornamenten aangevuld, en daarop berust de bekende harmonische schoonheid der Moorsche ornamenten. Bij deze is alles in evenwicht.

Ten vierde vinden wij in het volkomen ornament den organisch uit den wortel ontspringenden en zich ontwikkelenden opbouw vertegenwoordigd. Het is ook een hoofdvereischte, daarbij tegelijk een passend ornament voor het te versieren vlak te nemen, en juist ook in dit opzicht zijn de Mooren uitstekend geslaagd, zoodat men dikwijls in twijfel staat of de vorm van het vlak genomen is naar het ornament, of omgekeerd. Zoozeer is alles een bijeenhoorend geheel en de werking eene gemeenschappelijke, naar alle zijden in evenwicht.

Overal bemerkt men een gelijke verdeeling van het grondvlak, zelfs bij den onregelmatigsten vorm van het vlak, zoodat overal een gelijke massa ornament voorhanden is.

Ook pasten de Mooren in bewonderenswaardige consequentie het beginsel der straling toe, dat immers ook de natuur ons in verschillende harer voortbrengselen toont.

De lijnen der ornamenten kunnen nu zoowel recht (verticaal en horizontaal), als ook krom en hellend zijn. Alle soorten in één ornament vertegenwoordigd, vinden wij zeer veel bij de Mooren. De hierdoor ontstaande contrasten werken zeer aangenaam, als zij in behoorlijk evenwicht staan; zij maken een welgevalligen indruk op den toeschouwer.

Dit berust als 't ware op een wederzijdsche opheffing der bewegingsrichting, waardoor rust ontstaat. Wij missen deze helaas zeer dikwijls bij onze tapijten, kleedingstukken enz., omdat het patroon hier dikwijls slechts een of twee hoofdrichtingen vertoont. Hier kunnen onze kunstindustrie-scholen eene verbetering ten goede bewerken, om den goeden smaak te behouden.

(Wordt vervolgd).

PRIJSVRAGEN.

De Jury, benoemd om een oordeel te vellen over de door de aannemers societeit »Amstels Bouwkring" te Amsterdam uitgeschreven prijsvraag over een hoofdstuk betreffende het bouwvak in een aanstaande »Wet op den arbeid", heeft thans over de zes ingekomen antwoorden beslist, en verklaard, dat geen dezer voor de uitgeloofde prijzen of premiën in aanmerking kunnen komen.

BERICHTEN.

De navolgende studenten der Polytechnische School te Delft zijn, tot hunne practische vorming, gedurende de zomermaonden door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid als buitengewoon opzichter aangesteld, te weten de heeren:

J. A. Kalff en W. O. Schaalje, bij het bouwen van eene schutsluis met bijbehoorende werken te IJmuiden.

J. Haringhuizen, bij het leggen van een dam langs het vaarwater in het open IJ, buiten den afsluitdijk bij Schellingwoude.

P. J. Fritzlin, bij het bouwen van een stoomgemaal te Schellingwoude.

S. Mulder en J. M. Stoop, bij het maken van het zuidelijk deel der werken binnen den Merwededijk te Gorinchem.

P. J. Ott de Vries en W. A. E. van Geuns, bij de normaliseeringswerken van de rivier de Waal.

E. J. Kist, bij de werken van den Neder-Rijn en de Lek.

D. M. Frijlinck, bij de werken van den Gelderschen IJsel.

J. J. Hoogenboom, bij de werken van de rivier de Maas.

J. C. Reigersberg Versluvs en S. J. H. van Embden, bij de werken van den Rotterdamschen waterweg, en

R. Blok, bij de werkeu voor den aanleg van den Spoorweg Rotterdam—Hoek van Holland.

De Gemeenteraad van Arnhem heeft thans een beslissing genomen over de verbinding van de Eusebiussingels, een vraagstuk, dat reeds sinds 1841 aanhangig is en meer bepaald in de laatste 20 jaren op den voorgrond is getreden.

Er waren vier plannen. B. en W. stelden voor, eene verbinding over het infirmerie-terrein en een breede aanplemping van de Lauwergracht achter het Walburgsplein. (De uitbreiding oostelijk van deze gracht maakte de verbinding meer en meer noodzakelijk.)

Dit plan werd na grooten strijd aangenomen.

De heer Noppen had een eigen plan gemaakt, met twee bruggen. Meenende, dat de directeur van P. W., die zelfs geen plan gemaakt maar zich verzekerd had van den bijstand van twee deskundigen, het plan Noppen niet volkomen onpartijdig had onderzocht, stelde genoemde heer een motie voor, om de plannen nog eens in handen te stellen van vijf raadsleden, die deze, bijgestaan door een deskundige, nog eens zouden onderzoeken. Deze motie werd echter verworpen.

Andere leden meenden alles bij het oude te moeten laten, en stelden dit voor op grond van de bewering, dat verleden jaar geenszins in beginsel werd beslist, dat er een verbinding zou komen voor voetgangers en rijtuigen. Hun voorstel werd echter insgelijks verworpen.

Het zij hierbij vermeld, dat het plan van B. en W. eigenlijk is een gewijzigd plan van den heer Poortman.

De Gemeenteraad van Arnhem heeft besloten voor de som van *f* 20.000 een terrein aan den Boulevard te koopen, voor den bouw van eene gemeentelijke avondschool voor handwerkslieden, tevens ambachtsschool. Het tegenwoordige schoolgebouw is door het zeer groot aantal leerlingen veel te klein geworden.

Op het gebied van bruggenbouw is door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen een waar kunststukje geleverd. De draaibrug over de Gouwe nabij Gouda in de voormaligen N. R. S. was in slechte conditie, en moest door een nieuwe worden vervangen. De scheepvaart die daar zeer belangrijk is, mocht voor dat doel slechts gedurende hoogstens zes weken gedeeltelijk gestremd worden. Elken nacht en nog éénmaal daags werd de brug van een der vaste openingen op schepen uitgevaren om gelegenheid voor het passeeren van de scheepvaart te geven.

In *drie* weken tijds is dit belangrijke werk in zooverre voltooid geworden, dat de nieuwe draaibrug in gebruik is kunnen genomen worden, en de treinen die tijdens de uitvoering op enkel spoor moesten overgaan, weer dubbel spoor konden gaan rijden.

Nog te meer trekt het korte tijdstip waarop dit werk, dat zonder eenige stoornis van spoorwegverkeer en scheepvaart is uitgevoerd geworden, de aandacht, wanneer men rekent, dat daar ter plaatse 125 treinen daags passeeren, en het afbreken van de oude brug met de meeste zorg moest geschieden, daar de bestaande brugliggers, die van gegoten ijzer waren vervaardigd, op veel plaatsen waren gerepareerd.

De wenschelijkheid om hare plannen en denkbeelden in zeer ruimen kring bekend te maken, en daardoor de natie in de gelegenheid te stellen er zich een oordeel over te vormen, heeft de Zuiderzee-Vereeniging geleid tot het besluit om eene volksuitgave het licht te doen zien, die voor zeer geringen prijs voor ieder verkrijgbaar wordt gesteld. Een technisch overzicht van het vraagstuk van Prof. J. M. Telders, daartoe welwillend beschikbaar gesteld; de Oeconomische Beschouwingen van het Bestuur, en eene groote kaart van Nederland, waarop de afsluiting met de verschillende bedijkingen en polders in kleuren zijn gedrukt, kan worden verkregen door ieder, die daartoe dertig cents of zes blauwe postzegels voor elk begeerd exemplaar aan de firma E. J. Brill te Leiden, de uitgevers der Zuiderzee-Vereeniging, doet toekomen. De verzending geschiedt van af Maandag 27 Juni e. k.

In de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs, gehouden op 9 Juni 1892, werden ter vervanging van de periodiek aftredende raadsleden, de heeren J. F. W. Conrad, A. Huet en G. J. de Jongh, tot leden van den Raad van Bestuur benoemd, de heeren R. A. I. Snethlage, W. F. Leemans en J. M. Telders.

De Raad van Bestuur heeft thans verkozen de heeren: W. F. Leemans tot president, Dr. E. F. van Dissel tot vice-president en F. M. van Panthaleon Baron van Eck, tot penningmeester.

De gemeenteraad van Alkmaar, die in den laatsten tijd meermalen blijken gaf veel voor den ambachtsstand over te hebben, besloot in hare vergadering van 22 dezer met algemeene stemmen toe te staan *f* 2500 subsidie aan de vereeniging »de Ambachtsschool voor Alkmaar en omstreken", en tot den bouw der lokalen die met gebruikmaking van de in aanbouw zijnde burgeravondschool nog noodig zullen blijken.

De goede geest die te Alkmaar thans voor het ambachtsonderwijs heerscht is vooral een gevolg van de reorganisatie der Burgeravondschool en de gunstige werking onder haren nieuwen directeur. Moge vele gemeenten het voorbeeld van Alkmaar volgen, dan zal werkelijk blijken, dat zonder verandering van naam de Burgeravondscholen meer dan tot hiertoe zich in de sympathie van den ambachtsstand kunnen verheugen.

Morgen, Zondag den 26sten Juni, is de tentoonstelling der werkstukken voor den wedstrijd van handwerkslieden en leerlingen, in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, voor 't laatst geopend.

Aan den heer L. Cordonnier, te Lille, den eersten prijswinner van de prijsvraag voor een nieuwe koopmansbeurs te Amsterdam, is op den tegenwoordigen Salon te Parijs, in de afdeeling Architecture, den prijs toegekend voor zijn bovengenoemd ontwerp.

Uit Pretoria wordt gemeld, dat de Ned. Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij eenige dagen geleden haren spoorweg tot het voorloopig eindpunt, Nelspruit, in exploitatie heeft gebracht. De lijn, waarin tal van groote en kleine kunstwerken, is dus ter lengte van 122 kilometer in 2½ jaar voltooid geworden.

Het 14e Congres van de Association Littéraire et Artistique internationale zal den 17den September 1892 te Milaan een aanvang nemen, en den 24sten daaropvolgende gesloten worden.

Dit congres, georganiseerd met medewerking van een vereeniging van Italiaansche schrijvers (Societa Italiana degli autori, per la tutela della proprieta litteraria ed artistica), ontleent een buitengewoon belang aan deze omstandigheid, dat in het aanstaande jaar te Parijs een diplomatiek overleg zal plaats hebben over de herziening van de overeenkomst van Bern.

Het programma van het Congres zal dan ook een studie over die overeenkomst bevatten, en de leden ervan behooren dus de wijzigingen aan te geven, die naar aanleiding van de ondervinding in verschillende landen opgedaan, noodzakelijk blijken te zijn.

De aandacht zij mede gevestigd op het ontwerp van wet op het contract van uitgave, door velen noodzakelijk geacht en waarvoor reeds vele voorbereidende studiën zijn gemaakt door verschillende letterkundige en artistieke genootschappen.

Aan de leden van het Congres zal door de stad Milaan een hartelijke en schitterende ontvangst worden bereid; zoo zal o. a. de gemeenteraad hen ontvangen op het raadhuis, en hen een tocht aanbieden naar het meer van Como.

Aan dit Congres kunnen deelnemen de leden van de reeds genoemde vereenigingen der Association littéraire enz. en der Societa Italiana enz, tegen betaling van 20 frs.; verder zij, die zich door twee leden van een dezer vereenigingen laten voorstellen, en gedelegeerden van verschillende vereenigingen, door hare besturen van een volmacht voorzien; deze leden betalen 30 frs.

Het bureau van de Association is gevestigd te Parijs, 17, rue du Faubourg-Montmartre. De generaal-agent, de heer Jean Lobel verstrekt de mogelijk gewenschte nadere inlichtingen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Te Apeldoorn zijn op de voordracht voor gemeente-architekt geplaatst: de heeren H. Vrijburg, te Oost-Stellingwerf; J. A. Wijn en G. de Zeeuw, beiden te Apeldoorn.

Voor de benoeming tot ingenieur van Delfland in plaats van den heer W. de Man, die bij den Raad van Toezicht op de Staats-Spoorwegen is benoemd, zijn voorgedragen de heeren: M. H. v. d. Vegt, ingenieur op Schouwen, en H. Groenendaal, adjunct-ingenieur bij het Merwede-Kanaal.

Bij Kon. Besluit is tot ridder der Oranje-Nassau-Orde benoemd, de heer Schram de Jong, Directeur der Gemeentewerken te Groningen, tevens commissaris der brandweer, en tijdens het bezoek der Koninginnen aan Groningen tijdelijk hoofdinspecteur van politie.

De heer E. Riepma, directeur der ambachtschool te Groningen, is bij Kon. Besluit benoemd tot ridder der Oranje-Nassau-Orde.

Door den Minister van Koloniën is thans de heer P. H. R. Pierre gesteld ter beschikking van den Gouverneur Generaal van Ned. Indië, om te worden benoemd tot Directeur der exploitatie van Ombiliën Steenkolenmijnen.

Afloop van Aanbestedingen.

BREDA, 9 Juni. — Het vergrooten der ijzergieterij „de Etna", onder beheer van den bouwkundige A. J. Verhoeven te Prinsenhage.

Hoogste inschrijver:
A. Dielen, Breda . . . . *f* 12.154

Laagste inschrijver:
M. Bakkeren, Prinsenhage . . . . „ 10.937
Gegund.

AMSTERDAM, 14 Juni. — De architect W. Langhout Gzn., het bouwen van een stalgebouw met bovenwoningen en eene remise voor de Algemeene Expeditie onderneming van Gend & Loos H. Colignon & C°. aldaar.

Hoogste inschrijver:
J. J. Goseling . . . . *f* 56.900

Laagste inschrijver:
A. T. Sleeswijk . . . . „ 48.900
Beiden aldaar.

LEIDEN, 14 Juni. Het Bestuur der Vereeniging Eigen Haard aldaar. Het bouwen van 9 werkmanswoningen aan de laatste straat op Vreeuwijk aldaar.

Hoogste inschrijver:
P. Kooreman . . . . *f* 13.600

Laagste inschrijver:
Joh. Botermans . . . . „ 11.900.90
niet gegund.

ROTTERDAM, 14 Juni. Het bouwen van 5 panden aan den Sumatraweg te Rotterdam, onder beheer van den architekt A. van den Bogert.

Hoogste inschrijver:
B. Beijderwellen Wzn. te Rotterdam . *f* 44.990

Laagste inschrijver:
Joh. Moermans te Hillesluis . . . . . . „ 34.231

ZWOLLE, 14 Juni. Het bouwen van een woonen winkelhuis met slachthuis en verder bijbehooren van H. Gosschalk aan 't Gasthuisplein te Zwolle, onder beheer van den architekt S. J. H. Trooster B.Hz.

Hoogste inschrijver:
H. van Laar . . . . *f* 19.372

Laagste inschrijver:
L. Meijer . . . . „ 13.955

ROTTERDAM, 15 Juni. Het bouwen van twee werkplaatsen, vier leerzalen enz. voor de ambachtsschool.

Hoogste inschrijver:
P. Vermeijden te Rotterdam . . . . . *f* 30.990

Laagste inschrijver:
J. Mathijs te 's Hage . . . . „ 21.224

AMSTERDAM, 16 Juni. De architekt W. Hamer. Het bouwen van 2 heerenhuizen aan de Weteringschans (terrein voormalige gasfabriek aldaar:

Hoogste inschrijver:
A. Paans . . . . *f* 45.900

Laagste inschrijver:
van der Eijk en de Waal te N.-Amstel „ 39.900

HAARLEM, 16 Juni. Het bouwen van eene school voor L. O. aan de Parklaan, woningbewaarder en meubelen voor de school.

School en woning zijn gegund aan G. P. J. Beccari voor *f* 48.190.

Meubelen aan G. Hulsebosch voor *f* 1460.

DE HÆUSLER'SCHE HOUTCEMENT DAKBEDEKKING

Schutz-Marke für Haeuslerschen Holzcement.

voor ruim 50 jaren uitgevonden door CARL SAMUEL HÆUSLER te Hirschberg, vereerd met de Roode Adelaarsorde
4e klasse van Pruissen en Hofleverancier van meerdere Hoven, en naar hem genoemd **Hæusler'sche Houtcement, is de**
eenigste en alleen de Houtcement die op 32 Tentoonstellingen is bekroond geworden en wel nog
te Keulen in 1889, bij vele concurrentie, met de Gouden Medaille; en in 1890 ook aldaar op
de Militaire Tentoonstelling met de hoogste onderscheiding: het Eere-Diploma. Deze **Houtcement**
Dakbedekking is onvergankelijk, behoeft nooit eenig onderhoud, is volstrekt water- sneeuw- luchtdicht en brandvrij,
maakt bij regen, hagel en wind geen geraas en kan bij den felsten storm niet afwaaien; daaronder is het bij de felste zonneschijn koel, en des
winters een gematigde tempertuur; dezelve is begaanbaar en men kan daarop tot uitoefening van vele nuttige en aangenamen bezigheden gebruik
maken. De **Hæuslersche Houtcement is een geheim, waarvan de samenstelling door niemand nog is uitgevonden**
kunnen worden, en daar het een artikel van vertrouwen is, wat men op het gezicht niet kan beoordeelen en de ondervinding de soliditeit daar-
van moet doen blijken — waarvan de **Hæusler'sche Houtcement Dakbedekking** alleen over 50 jaren de voldoendste bewijzen kan leveren —
zoo wordt men wel gewaarschuwd ter voorkoming van misleiding en bedrog, voor alle zwarte kleverige massa's, die men in navolging van den uitvin-
der den naam van **Houtcement** ook daaraan geeft, doordien die zijn **Houtcement** zulk een opgang maakt; men wordt dan wel verzocht, op
het schutzmerk en de etiketten der **Hæuslersche Houtcement** te willen letten. De dakbedekking wordt spoedig en onder garantie goedkooper
als zink gelegd, en het materiaal ook afzonderlijk afgeleverd. 9015

de Agent **J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.**

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.
Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 9017

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 9020

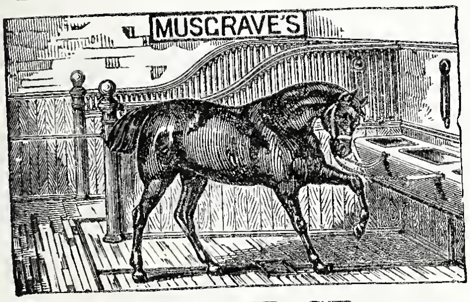
Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.
Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.
Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

C. MÜLLER, eigenaar van Steengroeven,

ESSEN, aan de Rhur,

levert terstond en voor billijken prijs, fijnkorrelige en gelijkkleurige, tegen elke weersgesteldheid bestand zijnde **RUHRKOLEN ZANDSTEEN, WITTEN** en **ROODEN ZANDSTEEN, NIEDERMENDIGER BASALTLAVA, GRANIT** enz., elk voorkomend werk in natuurlijken steen als: **geprofileerde, gladde en vrijdragende traptreden,** tot 4 M. lengte, **vensterdorpels, sokkels, deksteenen, platen, gootsteenen, slijpsteenen, grafsteenen, grafmonumenten, enz.** Steenen voor bestratingen Basaltgrind enz. Kalksteen, gebrande kalk, witte pleisterkalk, tegelsteenen enz. 9021

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 9018

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9022

— GLASMOZAIEK —

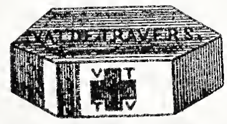
Zestien Bekrooningen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE **AMSTERDAM**
Beltweg No. 8.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9023
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 9 en 10. *Amsterdam.*

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.
Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*
" " **A. Jändges** te *Crefeld.*
Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 9024

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

2 JULI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

BOUWWERKEN

uitgevoerd door leden der Maatschappij, bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Verzameling van 42 platen, groot 50 bij 35 cM., uitgevoerd in lichtdruk door de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling is verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij, te Amsterdam, voor de leden tegen betaling van *f* 10.— voor exemplaren op zwaar papier, en van *f* 7 voor die op dunner papier.

De prijzen voor niet-leden zijn onderscheidenlijk *f* 15.— en *f* 12.50.

Van het **Geïllustreerd Bouwkundig Weekblad**, als feestnummer op den avond van 28 Mei verschenen, zijn nog exemplaren verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij, tegen toezending van 50 cents.

GEERARD DE GRENDEL
BEELDSNIJDER TE MIDDELBURG, 1696--1776.

Op bladzijde 514 van zijn bekend werk „*Les maitres ornemanistes*", noemt Guilmard onder de Hollandsche meesters; G. de Grendel, teekenaar te Midddelburg, werkzaam omstreeks 1730.

Hij kent van hem twee series prenten, voorkomende in de verzameling van ornamentprenten Carré, namelijk een van zes stuks onder den dubbelen titel: *Neu inventirte Hollandische Camine, Erster Theil. Nouveau Livre de Cheminées Hollandaises, premièrı partie. G. de Grendel, invên. Mitellob. Martin Gottfried Crophius exud. Aug. Vind.* en eene serie van vier stuks, getiteld: *Neu inventierte Camine. G. de Grendel, im Middelburg. M. Engelbert* (lees Engelbregt) *ex nº.* 41. Deze schoorsteenen zijn kleiner, doch in denzelfden stijl van de vorige.

In den bij zijn werk behoorenden atlas geeft G. een facsimile van een dezer schoorsteenen, tevens titelplaat van eerstgenoemde serie.

Ook in het werk van J. J. van IJsendyck, *Documents classés de l'art dans les Pays-Bas du Xième au XVIIIième siècle*, onder letter C, op plaat 19, komen twee reproducties voor van teekeningen van de Grendel, uit series aanwezig in het „Cabinet des Estampes" te Brussel. De toelichting onder deze reproducties is evenwel onjuist.

Men vindt in Middelburg nog onderscheidene woningen met kamerbetimmeringen en daarbij behoorende schoorsteenen, die allen een zekeren familietrek vertoonen en, afgaande op bovengenoemde prenten, blijkbaar vervaardigd zijn door of naar teekeningen van de Grendel.

Daar er van de Hollandsche kunstenaars uit dien tijd weinig of niets in schrift of prent bekend is, vond ik het belangrijk genoeg om een onderzoek naar de Grendel in te stellen.

De gildeboeken van het St. Lucasgilde, alsmede de doop- en trouwboeken brachten het volgende aan het licht.

Geerard de Grendel werd den 30 September 1696 te Middelburg geboren, uit Jan de Grendel en Janneken Geeraerds. Hij leerde het vak van beeldhouwer bij Pieter Jacobs de Jonge en werd in 1719 als beeldhouwer vrij in genoemd gilde.

Daarna vestigde hij zich te Vlissingen, waar hij met (?) huwde. Niet lang schijnt hij te Vlissingen vertoefd te

hebben, want den 19 Januari 1725 trouwde hij te Middelburg, als weduwnaar van Vlissingen, met Catherina Snoeks, van Koudekerke. Zijne moeder Janneke Geeraerds getuigde daarbij, dat hij 4 jaren weduwnaar was en geene kinderen had.

Bij Catherina Snoeks verwekte hij eene dochter.

Hij overleed in zijne geboorteplaats den 19 Maart 1776 in den ouderdom van 79 jaren en werd den 25 Maart in de nieuwe kerk begraven.

Van zijne uitgegeven werken, die, vreemd genoeg, in Duitschland verschenen, kon ik behalve de prenten door Guilmard en Ysendyck genoemd, nog de volgende bijeenbrengen.

Drie stuks uit eene serie van zes (?) gemerkt S n°. 1, 2 en 3. Dit zijn dezelfde prenten die Guilmard vermeldt met Crophius als uitgever; hier staan zij op I. G. Merz. Vier stuks van eene serie onder den dubbelen titel van *Neu inventirte Hollaendische Camine, Anderer Theil. Nouveau Livre de Cheminées Hollandaises. Second Livre, G. de Grendel inven. Mitellob. Joh. George Merz. excud. Aug. V.* Deze prenten zijn gemerkt T n°. 1, 2, 3 en 4.

Eene prent, waarop een fontein is afgebeeld uit eene serie *G. de Grendel invent. Middelburg, Martin Engelbregt excud. Aug. Vind.*, gemerkt n°. 206.

Deze prent heeft, even als de genoemde schoorsteenen van denzelfden uitgever, deel uitgemaakt van een groote uitgaaf van verschillende meesters.

Verder kon ik nog een viertal origineele teekeningen opsporen met verschillend ornamentwerk.

Het blijkt, dat het werk van de Grendel in het buitenland zeer de aandacht heeft getrokken, zoo zelfs, dat drie uitgevers het belangrijk genoeg hebben geacht om zijne teekeningen het licht te doen zien, terwijl Guilmard, die bij het kiezen van de prenten voor zijn werk zeer nauwgezet was, een zijner schoorsteenen heeft doen reproduceeren. Le choix de nos planches, zegt G. in de voorrede, a été fait avec le plus grand soin; nous avons autant que possible, et cela dans chaque école et dans chaque style, choisi les types les plus purs, ceux qui peuvent caractériser avec le plus de vérité la physionomie de chacun d'eux.

Immerzeel noch Kramm maken eenige melding van hem; daarom kan deze mededeeling iets bijdragen tot de geschiedenis van onze nationale kunstnijverheid.

Op bijgaande plaat zijn een drietal prenten van de Grendel weergegeven, die het werk van dezen weinig bekenden meester doen kennen.

J. A. Frederiks.
Architect.

PAPIERSTUC.

Papierstuc is een materiaal, dat hetzelfde is of althans veel overeenkomst heeft met het zoogenaamde carton-relief, dat voor eenige jaren hier te lande zijn intrede deed uit Duitschland. Eenige lijsten en rosetten voor plafonds, van dit carton-relief gemaakt, waren onder anderen te zien op de tentoonstelling van teekeningen, bouwmaterialen enz., in 1882 door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gehouden in het Rijks-Museum te Amsterdam.

Het papierstuc, dat thans door de firma Bennewitz & C°. wordt vervaardigd in hare sinds twee jaren te Amsterdam gevestigde fabriek, en dat reeds veelvuldig door haar wordt geleverd, is van solider bewerking en is in betere, veel scherper vormen verkrijgbaar dan het vroegere carton-relief.

Het onderscheidt zich van gips en dergelijke materialen door lichtheid, door taaiheid en onbreekbaarheid. Lijsten, rosetten, vullingen enz. worden dan ook gemakkelijk en zeer spoedig aan plafonds, oude of nieuwe, bevestigd met draadnagels, geslagen ter plaatse van de diepten in het ornament. Afbrokkelen of scheuren, zoo dikwerf bij gipsplafonds voorkomende, heeft niet plaats bij papierstuc; ook worden daarbij vermeden de zoo veelvuldig voorkomende barsten op de afscheidingen tusschen het vlakke gipswerk en de daarin bevestigde gegoten ornamenten.

Het materiaal, dat, eenmaal droog zijnde ongevoelig is voor afwisselingen in de temperatuur, en in dien drogen en taai-harden toestand aangebracht wordt, kan onmiddellijk beschilderd worden.

Kroon-, koof- en andere lijsten worden ter lengte van 2 M. geleverd en passen zoo nauwkeurig samen, dat de naden en verstekken na het aanbrengen weinig voorziening vereischen, hoogstens het beplakken daarvan met daartoe geprepareerd papier.

Waar dit materiaal reeds is aangewend, heeft het zeer goed voldaan; het werd o. a. gebruikt bij plafonds in het Hotel en Café Suisse in de Kalverstraat te Amsterdam, het Victoria Hotel aan het Damrak aldaar, het Concertgebouw te Hilversum, de Societeit Sic Semper te Utrecht, en verder reeds in vele partikuliere gebouwen. Vooral het geerende plafond in de restauratiezaal van het Café Suisse is een voorbeeld, dat duidelijk doet zien wat met het papierstuc is tot stand te brengen.

De fabriekanten hebben aan het Damrak n°. 85 te Amsterdam een monsterkamer, waar men een keuze uit hunne modellen kan doen; zij werken echter ook naar teekeningen van den architekt, maar zijn dan genoodzaakt hunne overigens billijk gestelde prijzen iets te verhoogen voor de nieuwe modellen. Een uitgebreide prijscourant, behoorende bij een monsterboek, zal spoedig het voordeel ook wat de kosten betreft, van dit nieuwe materiaal doen zien.

De taaiheid is oorzaak, dat aan de verzending, zelfs zonder bijzondere voorzorgsmaatregelen bij de verpakking, geenerlei bezwaren in den weg staan; Spanje en de Transvaal zijn dan ook reeds groote afnemers van dit materiaal, waarvoor ook hier te lande eene goede toekomst is weggelegd.

L.

DE ORNAMENTEN EN DE KLEUR,

van H. SCHATTENBURG.

Uit het Duitsch vertaald.

(*Vervolg van blz.* 155.)

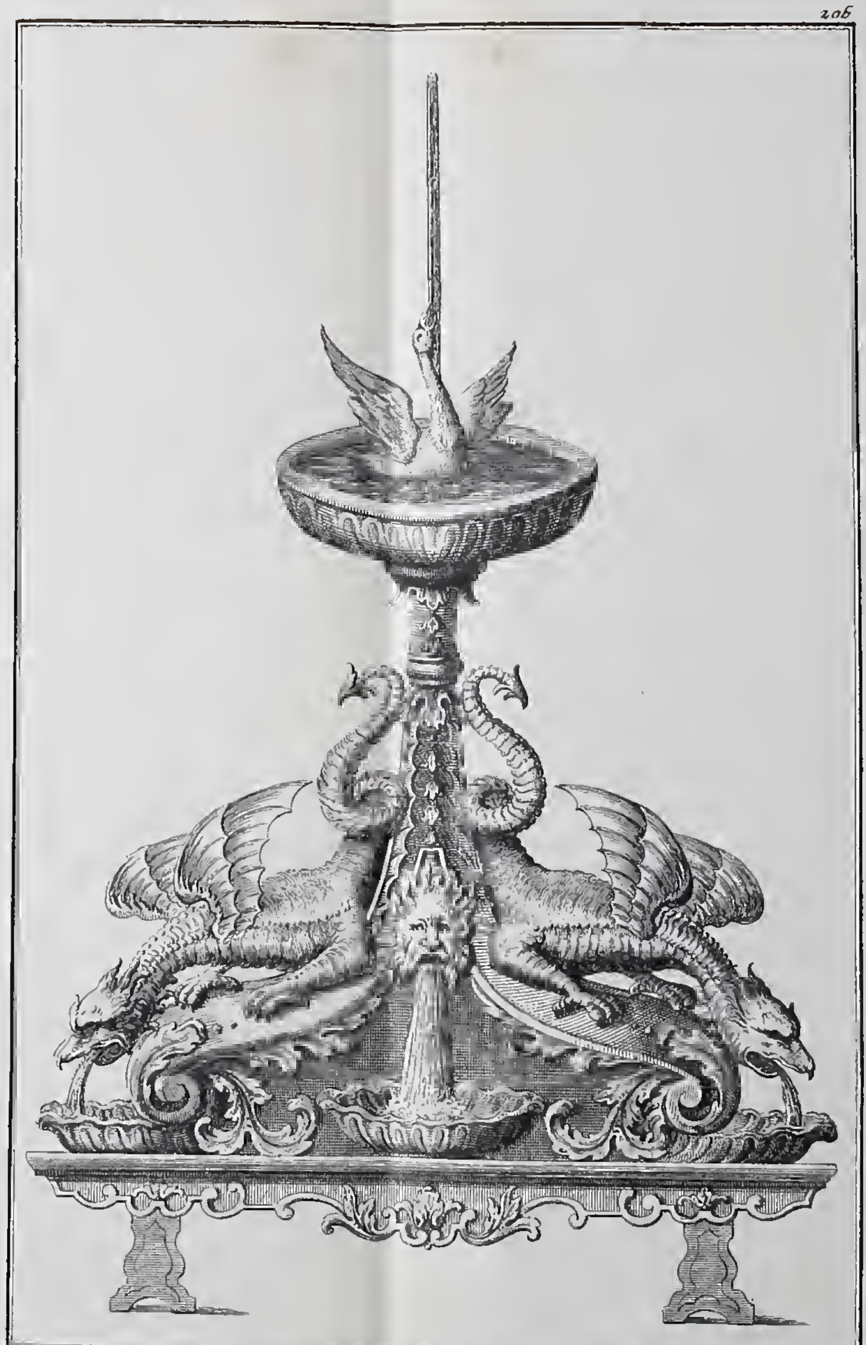
Ten slotte moeten wij hier nog opmerken, dat de aangename indruk, dien de ornamenten der Mooren maken, voor een groot deel daarop berust, dat alle lijnverbindingen, die tot dezelfde beweging behooren, tangentiaal, dus zonder druk, aan elkaar sluiten, wat de ornamenten bekoorlijk maakt.

Al de hier genoemde kenteekenen zijn onomstootelijke wetten van volkomen ornamenten. In alle goede kunsttijdperken vindt men ze meer of minder uitgedrukt. Wel zijn zij aan de natuur ontleend, maar zij behooren toch niet tot rechtstreeksche nabootsing der natuur te

Cum Privil: Maj.

G. de Grendel, inven: Mittellob: — I. G. Merz, exc. Aug: Vind.

G. de Grendel invent. Middelburg. — Cum Priv. S. C. M. — Martin Engelbrecht excud. Aug. Vind.

N°. 41.

G. de Grendel invent. Middelburg. — Cum Priv. S. C. M. — Martin Engelbrecht excud. Aug. Vind.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

leiden, zooals bij de Chineezen, maar eene conventioneele, ideale behandeling te ondergaan, daar een ornament nooit dat behoort te zijn, wat het schijnt te zijn, maar slechts iets zinnebeeldig voorstellen of als 't ware vervangen moet.

Echter ook wat de kleuren betreft kunnen wij van de Mooren leeren.

Ook hier vinden wij in hunne ornamenten even streng opgevolgde wetten als bij den vorm.

De kleur treedt hier, zooals ik in den aanvang gezegd heb volstrekt noodig te zijn, geheel als dienares op ter verheffing van den vorm, evenals wij het in de natuur vinden, waar een wisseling der vormen hand aan hand gaat met een wisseling der kleuren.

Hun bijzonder koloriet krijgen deze ornamenten van stucwerk daardoor, dat in de meeste, ten minste de bovenste, slechts drie grondkleuren, blauw, rood en geel vertegenwoordigd zijn, afgezien van het goud, dat somwijlen het geel vervangt. Hetzelfde vinden wij ook bij de betere ornamenten der Grieken, Arabieren en Egyptenaren.

Bij de onderste ornamenten der wandvlakken enz. bemerkt men ook secundaire en zelf tentiaire kleuren. Ook hierin hebben zij in zeker opzicht de natuur gevolgd.

Hoe juist de Mooren de werking der afzonderlijke kleuren beoordeelden, blijkt daaruit, dat zij het lichtende rood nooit op de oppervlakte der ornamenten aanbrachten, maar altijd op het fond, eensdeels omdat het zich daar in betrekkelijk kleine, onsamenhangende vlakken kon vertoonen, anderdeels omdat het daar bij gemodelleerde vlakken in de schaduw komt te liggen en zijne werking dus getemperd wordt. Het blauw werd in de schaduw aangebracht en het geel of goud op de verlichte ornamentvlakken.

Om te verhinderen, dat de kleuren tegen elkaar komen, hetgeen de werking van het koloriet zou benadeelen, werden zij bij effen vlakken door het neutrale wit gescheiden, bij gemodelleerde vlakken zorgde de schaduw voor de noodige afscheiding.

Naar de bekende theorie der optica, dat de drie hoofdkleuren zich ten opzichten der lichtstralen en de neutraliseering verhouden als 3 : 5 : 8, neemt bij de kleurige ornamenten blauw steeds de grootste ruimte in, zoodat het ongeveer dezelfde oppervlakte beslaat als het rood met het geel; daardoor bereikt men een harmonisch effect.

Zoo vinden wij dus ook bij de Mooren ornamenten die tot voorbeeld kunnen dienen zoowel voor vorm als kleur, en waarvan de grondregels ons een leiddraad bieden bij de vorming en beschildering onzer ornamenten.

Indische ornamenten.

Wij vinden hier dezelfde regels voor de vormverdeeling, die wij zooeven bij de Moorsche ornamenten gevonden hebben. De strenge vorm der Abrabische kunst is met de fijnere bevalligheid der Perzen vereenigd. Niets is overtollig en niets is doelloos, maar alles wat voorhanden is, *moet* er zijn, om de compositie volkomen te maken. Boven- en benedenafdeelingen zijn ook hier, evenals bij de Moorsche ornamenten vertegenwoordigd, alleen is de wijze van uitdrukking natuurlijk anders dan daar. Aan ieder voorwerp is het ornament in volkomen overeenstemming met de betreffende deelen van het voorwerp dat men wil versieren. Men bemerkt hier een gelijkmatige verdeeling der ornamenten op hun ondergrond.

Vooral bij de keuze der kleuren gaan de Indiërs zeer voorzichtig te werk. Aan hunne weefsels zijn de volgende regels op te merken:

1. Kleurige ornamenten, wier grond een contrasteerende kleur vertoont, zijn door een rand van lichtere kleur van het fond gescheiden.
2. Prijkt de ondergrond met het lichtende goud, dan is dit, tot verhooging der werking van het ornament door een donkerkleurigen rand van den ondergrond losgemaakt.
3. Zijn er verschillende kleuren op een kleurigen ondergrond aangebracht, dan is het ornament door eene omlijsting van goud, zilver of wit van den ondergrond losgemaakt.
4. Komen er goud-ornamenten op kleurigen ondergrond voor, dan is de ondergrond des te donkerder hoe grooter de massa van het goud is, omdat het laatste anders niet voldoende zou voorkomen. Staat daarentegen zulk een ornament alleen, dan wordt de grondkleur door harceering of anderszins in betrekking gebracht tot het goud-ornament, zoodat het den schijn heeft of de harceering van het goud uit over den ondergrond is geleid.

Op deze zoo belangrijke regels berust de schoonheid der Indische ornamenten. Bij vele ornamenten, vooral in die der weefsels, zijn de Indiërs in de kleurverdeeling zoo ver gegaan, dat zij, uit de verte gezien, een neutralen kleurenglans bezitten. De ornamenten zijn daarbij niet scherp uitgedrukt, zoodat zij eerst langzamerhand duidelijker worden, hoe dichter men er bij komt.

Als een groot contrast met de nu besproken wijzen van versiering, maken wij hier ook in het kort melding van de Chineesche ornamenten.

Ornamenten der Chineezen.

Men zou denken dat de Chineezen, wier beschaving reeds bij tientallen eeuwen telt en die in vele wetenschappen op een hoog standpunt staan, het ook in de kunst verder gebracht zouden hebben dan het geval is. Zonder twijfel zijn hun godsdienst, hun afsluiting van andere volken, de groote bevolking van het land, die voor niets leeft dan geld verdienen, zonder twijfel zijn dat steeds hinderpalen geweest voor het opkomen van een ideale kunstrichting.

Hunne ornamenten doen ons denken aan volken, die nog pas op den eersten trap der beschaving staan. De keus hunner kleuren is meestal gunstig en harmonisch; met de keus der vormen is dat echter zelden het geval. De laatste worden zelfs dikwijls nog door opgelegde ornamenten, die niet de minste beteekenis hebben, meer of minder onaangenaam afgebroken. De teekeningen hunner ornamenten zijn volstrekt niet altijd zoodanig, dat zij eene gelijke verdeeling vertoonen. Maar waar dit niet het geval is, weten zij, met hun rijken kleurenzin, de ornamenten door een geschikte keuze der kleuren, met den ondergrond gelijk te maken.

Wij vinden bij hen echter niet alleen de hoofdkleuren, maar ook secundaire en tertiaire kleuren vertegenwoordigd. Bij voorkeur bezigen zij evenwel de lichtere tonen der grondkleuren, die aan de ornamenten een teeder aanzien geven.

In de vrije ornamenten steunen zij geheel op de natuur, en zelden doen zij eene conventioneele behandeling der ornamenten zien. Hun zuivere lijn-ornamenten zijn menigmaal zeer schoon en toonen af en toe eene goede ver-

deeling. Hunne direct aan de natuur ontleende bloemen enz. zijn echter nog altijd in zoover ornamenteel behandeld, dat zij noch schakeering, noch schaduw toonen. Ook hier vinden wij, evenals bij de Mooren, dat bij de slingerende, gebloemde patronen de ornamenten, evenals wij dit in de natuur zien, van een stam uit opgroeien bij tangentiale krommingen.

Pompejaansche ornamenten

Wederom geheel anders vertoonen zich de Pompejaansche ornamenten. Grilliger dan deze zijn, waren er vroeger misschien niet. Ik zeg met opzet „vroeger", want tegenwoordig bestaan zij dikwijls nog in veel grootere mate.

Deze ornamenten schijnen niet van localen oorsprong te wezen, maar aan het Grieksche ornament ontleend te zijn. De ornamenten zijn conventioneel. Zij zijn zonder schaduw en vertoonen slechts gedeeltelijk een streven om zich als relief voor te doen; zij zijn òf met donkere kleur op een lichten grond geschilderd, òf omgekeerd met een lichte kleur op een donkeren grond.

De kleuren, die hier voorkomen, hebben bijna alle mogelijke soorten van nuanceering. De grondkleuren komen zoowel in kleine massa's bij de ornamenten voor als ook in groote massa's als vlakke toon. Een gelijkmatige verdeeling der ornamenten over de grondvlakken vindt niet plaats. De grondvlakken hebben verreweg de overhand. Zij zijn meestal vluchtig, licht van uitvoering, en daarop berust wel het aantrekkelijke van de ornamenten, die overigens dikwijls wat alledaags zijn. De ornamenten zijn daar zoo losjes, dikwijls brutaal neergeworpen, dat men zeggen moet dat iedere lijn hare beteekenis heeft; zij kan wel eens ontbreken, maar als zij er eenmaal is, dan heeft zij ook reden van bestaan.

Wij moeten nog melding maken van de mozaïekvloeren, minder om hun bijzonderen vorm, dan wel omdat zij het eigenaardige streven vertoonen om relief te schijnen. Dit streven is hier echter bepaald verwerpelijk, want de vloer, die dient om er over te loopen, verwekt een onaangename gewaarwording bij den toeschouwer, waar hij ten gevolge van het patroon oneffen schijnt te zijn

Het is niet mijne bedoeling, in dit artikel eene volledige beschrijving van de ontwikkeling der ornamentiek tot op den tegenwoordigen tijd te geven, maar slechts eenige algemeen geldende wetten voor de vorming en beschildering van ornamenten, regels die gemakkelijk uit de oudere ornamenten zijn af te leiden. Daarom wil ik hier nog slechts de ornamenten der Grieken vermelden.

Grieksche ornamenten.

De Grieksche kunst, die zooals men weet deels op de Egyptische, deels op de Assyrische kunst is opgebouwd, is daarom nog geen nabootsing er van, maar zij vertoont het oude in een nieuw, in haar eigen gewaad.

Welk een groote volkomenheid van zuivere vormen de Grieken bereikten, blijkt reeds daaruit, dat bijna alle latere kunstperiodes op de Grieksche kunst zijn gebaseerd.

Maar bij deze ornamenten missen wij iets, dat hunne beteekenis toch, uit een oogpunt van kunst, eenigszins benadeelt: ik bedoel de symboliek. De ornamenten gaan ook niet zoo direct met de constructie samen als bij de Egyptenaren; zij kunnen wegvallen of blijven, de constructie blijft in hoofdzaak dezelfde. Zij waren zuiver decoratief zonder directe beteekenis.

Toch moeten wij de groote volmaaktheid van de beeldhouwkunst der Grieken erkennen. Grondvormen waarnaar de Grieken zich richtten, zijn er weinige; hun conventioneele manier van werken wijkt er tamelijk sterk van af. Overigens volgden zij ook de drie natuurwetten, straling van moederstammen, proportioneele ruimte-indeeling en tangentiale kromming; en hierin hebben zij het ver gebracht.

De kleurige behandeling der ornamenten is tamelijk eenvoudig, volstrekt niet pronkerig. Meestal zijn slechts primaire kleuren gebezigd.

Men vindt dikwijls een gelen grond met zwarte, ook bruin-roode ornamenten, evenzoo een zwarten grond met roode ornamenten. Bij de bladerenbundels wisselen zooals men weet de grondkleur en bladkleur af, of ook de kleur van den voor- en den achterkant der bladeren.

Uit bovenstaande beschrijvingen zijn nu de volgende regels te trekken:

Voor den vorm.

1. Evenals de architectuur is en moet zijn het spiegelbeeld van de ervaringen, van het leven en werken harer tijd, zoo moet het ook zijn bij het ornament, de dienares der architectuur. Slechts zóó kunnen beide te zamen een kunstwerk vormen.

2. Het kenmerk van een kunstwerk is rust, die wij, slechts dan gevoelen, wanneer oog, verstand en gevoel volkomen bevredigd zijn.

3. De rust ontstaat daardoor, dat de ornamenten proportie en harmonie bezitten en zich leenen bij de architectuur; want dan zal er vrede in het geheele kunstwerk zijn, omdat ieder deel zich naar het andere richt, ieder voor het andere ter wille van het andere voorhanden is en alle tegenstrijdigheid ontbreekt, en dus de leven aanbrengende krachten elkaar wederkeering in evenwicht houden.

4. De ornamentiek richte zich dus naar de architectuur, zij diene tot verduidelijking van de constructie, zonder zelve vrij geconstrueerd te zijn.

5. Ieder deel is er voor het andere, alle tegenstrijdigheid ontbreekt, als bij dezelfde richting van beweging elke lijn langzamerhand en golfvormig ontspringt, of de lijnen tangentiaal in elkander overgaan, en wanneer bij richtingen die elkaar kruisen een wederkeerige gelijkmaking van krachten plaats heeft.

6. Evenals bij de architectuur, moeten ook hier hoofd- en bijdeelen rhythmisch afwisselen volgens bepaalde verhoudingen.

7. Aan een zelfden moederstam, aan een zelfden wortel moeten de afzonderlijke elementen, ieder voor zich ontspringen.

8. De grootste harmonie, het grootste effect wordt bereikt, wanneer rechte, hellende en kromme lijnen in een ornament afwisselen en elkaar daarbij in evenwicht houden.

9. Alle aan de natuur ontleende voorwerpen behooren slechts conventioneel gebezigd te worden, zoodat zij bij den toeschouwer slechts de voorstelling van het voorwerp opwekken, en dus niet hem het voorwerp zelf doen zien.

Voor de kleuren.

1. De kleur is in een ornament slechts de dienares, die de vormen der ornamenten leven geeft en duidelijker maakt.

2. Om kleurenharmonie te bereiken, moeten volgens de bekende wetten, de kleurenmassa's van geel, rood en blauw zich verhouden als 3 : 5 : 8 en elkaar wederkeerig volgens deze verhouding aanvullen, hetzij optredende als primaire kleuren, of als mengsels van secundaire of tertiaire kleuren.

3. Bij den laatsten regel is een zelfde intensiteit vooronderstelde als het prisma vertoont. Is dus de toon eener kleur matter, dan moet dienovereenkomstig haar vlak grooter zijn.

4. Bij gemodelleerde vlakken kan volgens vroeger genoemde voorbeelden, bij gebruik van primaire kleuren blauw het best op het fond aangebracht worden, het geel op de ornamenten en rood op de zij- en ondervlakken. Beter is het, wit op de zijden aan te brengen, voor de scheiding.

5. Bij een volkomen schilderwerk mag geen der drie grondkleuren ontbreken, zij behoeven echter niet als zoodanig op te treden.

6. Door de tegenstelling schijnen alle kleuren op een zwarten grond lichter, op een witten grond donkerder. Zonder bijzondere contourlijnen komen zij genoeg van den grond los; daarentegen moeten op een anderen grond contourlijnen worden aangebracht om een scheiding te bewerken tusschen het ornament en den grond, en wel op de volgende wijze:

a.) kleurige ornamenten op een grond van contrasteerende kleur, moeten met eene contourlijn van lichtere kleur omgeven worden;

b.) op een gouden grond moeten kleurige ornamenten met donkere contourlijnen omgeven worden;

c.) gouden ornamenten op een kleurigen grond moeten zwarte contouren hebben.

7. Twee verschillende kleuren naast elkander ondergaan in zooverre eene verandering, dat 1°. de lichte lichter en de donkere donkerder schijnt, en dat 2°. elke kleur eene bijmenging van de complementaire kleur der andere krijgt. Dit wordt veroorzaakt door de neiging van ons oog om de kleuren te complementeeren.

8. Hebben het ornament en de grond dezelfde kleur maar in verschillende tint, dan heeft het ornament, wanneer het lichter is dan de grond, geen contour noodig; is het daarentegen donkerder dan de grond, dan moet het eene contour van nog donkerder kleur hebben.

Deze regels moet men bij ornamenten en hun beschildering wel in het oog houden.

Het „hoe" is de zaak van den ontwerper.

PRIJSVRAGEN.

RAPPORT der Jury, betreffende de prijsvragen uitgeschreven door de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

1e prijsvraag: EEN CAFÉ RESTAURANT.

Ingekomen 15 antwoorden, als:

Trarra Dio poverta. Er is geen goede verbinding tusschen kelder en beganegrond-verdieping van het restaurant naar den kelder. De plaats van den kelder ware verkieselijker onder de groote zaal geweest, in plaats van onder de woning. Ook is de afscheiding van het toilet naar heeren- en damesretirade niet gemaakt.

De gevelordonnantie is gebrekkig door te weinig samenhang tusschen de verschillende deelen.

Memento mori. De geheele conceptie is zoo slecht en de behandeling der teekeningen zoo gebrekkig, dat geenerlei waarde aan dit ontwerp kan worden toegekend.

Kraantje lek. Het plan der beganegrond-verdieping is goed; de wijze van overbouwing der bovenverdieping over de groote zaal verdient afkeuring. In het sousterrain is de ligging der brandstoffenbergplaats ongunstig; het inbrengen van biervaten in den bierkelder is lastig. De gevels zijn, wat architectuur betreft, niet onverdienstelijk, doch te gezocht pittoresk. Het teekenwerk, ofschoon wat wild, is vrij goed.

XI Juli. De opvatting der plattegronden is eigenaardig, maar niet onverdienstelijk. Het is jammer, dat de opbouw niet aan die eigenschap der planverdeeling beantwoordt.

De gevels zijn ordinair en niet zooals men van dergelijk gebouw verwachten mag; afkeuring verdient de ligging der trap voorbij een gevelvenster, ter wille der symmetrie. De doorsnede is onvolledig. Het teekenwerk is vrij goed.

Geteekend wapen, vertoont een rijk ontwikkelden plattegrond, grootsch gedacht, doch die ondanks de groote verdiensten tot onpraktische bewoning aanleiding geeft, zooals blijkt uit de kamers der kasteleinswoning op de eerste verdieping en uit de indeeling van het sousterrain.

Ook in de gevels kleven aan de grootsche opvatting groote gebreken; de torens en de samenhang der gevels onderling toch, zijn niet zeer gelukkig. De constructie zou een ernstige bestudeering vereischen en is in vele opzichten onuitvoerbaar, zooals o. a. de kap der groote zaal. Het détail is niet overeenkomstig de opvatting en slecht van architectuur.

De ontwerper heeft het karakter van een café restaurant geheel uit het oog verloren en daarvoor een kasteel in de plaats gesteld.

Silhouette. De plattegronden zijn niet bestudeerd; het geheel getuigt van te weinig kennis voor eenige onderscheiding.

Prosit. In de planverdeeling is geen zakelijk verband tusschen de kasteleinswoning en de dienstvertrekken, waardoor de dienstregeling bemoeielijkt wordt. De zaal is ongunstig behandeld en ongunstig gelegen wat uitzicht betreft. Toch is de symmetrische oplossing van het plan niet zonder verdienste en geeft aanleiding tot een goed karakter der gevels. De architectonische conceptie is beschaafd; alleen laat de détailleering, wat profileeringen en dergelijken betreft, te wenschen over. Het teekenwerk is correct.

E. G. B. Het onderwerp ging ver boven de krachten van den ontwerper.

H. L. en J. Het ontwerp is van zeer geringe waarde.

Trois fontaines. Een verdienstelijk ontwerp, logisch ingedeeld en van goede conceptie. Jammer is het, dat de keuken alleen door bovenlicht wordt verlicht.

De gevels zijn goed, eenvoudig en beantwoorden aan de bestemming; alleen is de behandeling van het achtergebouw minder fraai.

Het geheel is vaardig en artistiek geteekend, het détail met zaakkennis behandeld.

Tollens. Een goede plattegrond. Jammer, dat de privaten geen voldoende lucht verkrijgen en slecht zijn gelegen met het oog op den gemeenschappelijken toegang; de gangen zijn ook niet gunstig.

De gevels zijn verdienstelijk; men vraagt echter van welke materialen enkele deelen vervaardigd moeten worden.

De voor- en de achtergevel loopen in karakter te veel uiteen. De frischheid van opvatting geeft echter groote verdiensten aan het geheel.

2. De ontwerper heeft blijkbaar geen genoegzame opleiding genoten; het plan is zwak, de gevels missen het karakter van een café.

Nil desperandum. Een zeer onvoldoend plan, vooral wat de dienstregeling betreft; de verbinding tusschen keuken en dienstkamer wordt geheel gemist.

De gevels, hoewel op zich zelf niet onverdienstelijk, missen echter geheel het karakter van een café. Onbegrijpelijk is het, waartoe een toren dient van 42 M. hoogte, met het uiterlijk van een kerktoren.

Bellevue Het plan op zich zelf is niet onverdienstelijk; echter is de verdeeling der zaal met het oog op verschil in hoogte niet gelukkig. De privaten zijn bekrompen; een enkel is slecht verlicht en onvoldoende. Uit een constructief oogpunt is de verdeeling der kamers op de eerste verdieping niet zeer gelukkig.

De gevels zijn beschaafd van opvatting, maar missen het karakter van café; zij doen meer aan een villa denken, ook het geheel, wat aanleg betreft.

Het teekenwerk is artistiek en met zorg behandeld.

Figuur met anker. Het plan, ofschoon praktisch, mist architectonische opvatting; ditzelfde gebrek bestaat in alle gevels en détail.

De jury stelt, in verband met bovenstaand rapport voor, den eersten prijs toe te kennen aan het ontwerp *Trois fontaines*, aan het ontwerp *Bellevue* den tweeden prijs en verder aan de ontwerpen: *geteekend wapen* en *Tollens* eene eervolle vermelding.

2e prijsvraag: EEN GETUIGSCHRIFT.

Ingekomen 16 antwoorden.

De Jury besloot bij de eerste schifting de volgende ontwerpen ter zijde te leggen:

Agatha, Elka, Flora, Wilhelmina en *Minerva*, om hun gebrek aan artistieke waarde, zoowel wat conceptie als wat teekenwerk betreft.

De ontwerpen *Khem, X* in cirkel, *A B, Vereeniging* en *Regina* hebben kwaliteiten, doch zijn ongeschikt voor het doel.

Vereeniging, is meer een hoofd van een blad, dan een diploma; het is te veel opeenstapeling van ornamenten zonder hoofdgedachte; het mist rust.

Khem. Is onduidelijk, mist de bedoeling, is van aanzien arm.

X in cirkel. Hoewel in gedachte niet slecht, is de détailleering onbeduidend, en de figuur mist een décoratieven omtrek; de randversiering is kleingeestig.

A B en *Regina.* De een, een realistische, de andere eene ydillische voorstelling van Bouwkunst en Vriendschap. Beiden doen meer aan lithografischen arbeid denken in de teekening van het ornament, dat dor en gemaniereerd, zonder karakter is. Het eigenlijk diploma is bijzaak geworden.

Na tweede schifting bleven over de ontwerpen: *Holland, Im Grünewald ist Holzauktion, IJzer, X, Proeve* en *Zwart op Wit.*

Holland. Is een zeer artistiek ontwerp, eenvoudig van opvatting, juist van gedachte en zeer schoon van behandeling. Het geheel getuigt van veel distinctie in de compositie en het meesterschap in de behandeling van den vorm; het is origineel van gedachte en met weinig middelen tot stand gebracht; de bedoeling is juist begrepen in de overheersching van het getuigschrift, en de ondergeschikte plaats der emblemen juist gevoeld.

X en IJzer. In conceptie staat het eerste boven het laatste door den eenvoud der motieven. De rand is slordig bewerkt.

Im Grünewald ist Holzauktion, is een verdienstelijk geteekend ontwerp. Jammer, dat het geheel rust mist, door overlading van kleine motieven; de duidelijkheid en de distinctie gaan hierdoor te loor; ook is het geheel niet opgevat in het juiste karakter aan graphische kunst te stellen, het is te veel gedenksteen.

Zwart op Wit. Is een goed geteekend ontwerp, ook in het karakter der graphische kunst. Echter is in de compositie van het geheel aan het eigenlijke getuigschrift een te geringe plaats gegeven in verhouding tot de emblemen, waardoor ten eerste te weinig open plaats voor inscriptie en ten tweede iets onrustigs is ontstaan.

Proeve. Hoewel getuigend van een vaardige hand, mist het geheel compositie en is het te fragmentarisch.

In verband met bovenstaand rapport stelt de Jury voor aan het ontwerp: *Holland*, dat ver bovenaan staat zoowel om de opvatting als om de uitvoering die voor reproductie zeer geschikt is, den prijs toe te kennen en aan de ontwerpen, *Zwart op Wit* en *X* eene eervolle vermelding.

HENRI EVERS.
H. P. BERLAGE Nz.
VAN NIEUKERKEN.

Bij opening der naambrieven is gebleken, dat de ontwerper van *Trois fontaines* (1e prijs café restaurant) is, de heer P. F. van Goor te Brussel.

De ontwerpers van *Bellevue* (2e prijs café restaurant), zijn de heeren J. G. van Gendt A.Lzn. en J. C. D. di Gazar te Amsterdam.

De ontwerper van (get.) wapen (eerv. vermelding café restaurant), is de heer J. van Reijendam Czn. te Amsterdam.

De ontwerper van *Holland* (prijsvr. getuigschrift), is de heer A. F. Gips te Bergen op Zoom.

De ontwerper van: *Zwart op Wit* (eerv. verm. getuigschrift), is de heer H. J. M. Walenkamp te Weesp.

De namen der overige bekroonden zijn nog niet bekend

BERICHTEN.

Uit Alkmaar wordt ons het volgende gemeld.

Sedert eenige dagen prijkt in Alkmaar's Waaggevel het door den heer A. F. Gips van Bergen op Zoom ontworpen en door Vve Gillet te Parijs op dof geémailleerd lava uitgevoerde tableau, dat het verloren gegane tegelstuk vervangt.

De fraaie gevel, van den vliegenden steiger ontdaan, vertoont zich als in een nieuw kleed gestoken; zacht in kleuren uitgevoerd en flink van opvatting, maakt het tableau een goed effect.

De stedemaagd, met gelauwerd zwaard, als hoofdfiguur, geflankeerd door een Ceres en een Mercurius, met attribuut-vullingen van landbouw en zuivelbereiding in de onderhoeken, zoomede met een door agrafen gesteunden boog, waarvan de vrije ruimten met lauwertakken gevuld zijn, die het geheel bekroont, vormen te samen een aangenaam geheel, dat voldoende aandacht vraagt, zonder door te veel tegenstelling de overige fraaie gevelvormen te drukken.

Een goed uitgewerkt silhouet der stad vormt eenen achtergrond, die de beeldgroepen flink op den voorgrond stelt.

Vergelijkt men het oude tegelstuk met dit fraaie lava-tableau, dan past een woord van erkentelijkheid aan die vroede mannen, die genoeg ontwikkeld kunstgevoel bezaten, om B. en W. in staat te stellen die kostbare versiering te doen aanbrengen.

De heeren Gips en Gillet hebben het pittoreske Alkmaar met een kunstwerk verrijkt, dat de welverdiende aandacht van velen zal trekken.

Was het op het gebied van den bouwkunstenaar in de laatste jaren alhier rustig, te rustig bijna, nu wordt Alkmaar op eens met veel zaken bedacht, op eens met bijna te veel werk overladen.

Uitbreiding der celgevangenis met ruim 100 cellen; het maken van een nieuw rechtsgebouw, waarbij zich als van zelf de vraag opdoet of de ontwerper ook gedwongen is geworden zich te laten influenceeren door den alleen zaligmakenden stijl; 't gebouw aan een der fraaiste singelgrachten gelegen en begrensd door den Bergerhout, past niet in die omgeving.

Voorts de nieuwe Cadettenschool, uitgevoerd wordende door de Genie te Haarlem, en waarbij men eene zonderlinge en zeer afwijkende wijze van werken volgt; want, niet aan een of twee aannemers wordt het maken van fundeering en bovenbouw uitbesteed, maar afzonderlijke bestedingen zijn reeds gehouden van grondwerk, fundeeringaanleg, leveren van metselspeciën, metselsteen, hardsteen, Morleysteen en kozijnen. Of men ze zal uitbreiden tot deuren, ramen, balkhout, kaphout, arbeidsloonen op timmer- en metselwerken, stukadooren, steenhouwen, smidswerk, verven, behangen, enz. enz., — 't is onbekend; maar wil men zich gelijk blijven, dan is ook dat noodig en 't zou de eenige weg zijn om de onmogelijkheden en praktische bezwaren van eene dergelijke werkwijze in het licht te doen treden.

De gemeente staat ook niet stil: eene nieuwe Burgeravondschool is in aanbouw en vermoedelijk zal men in dit jaar nog overgaan tot het aanbesteden van de gebouwen voor een nieuwe gasfabriek, voor eene Ambachtschool en voor eene school voor onvermogenden.

Daarenboven is de aanleg van eene spoorverbinding van hier naar Hoorn zoo goed als zeker, daar de concessie is overgegaan aan de Holl. IJzeren Spoorweg Mij., die de door Provincie en Gemeente verleende subsidiën zal genieten.

Voor de gedurende de maand Juni gehouden eindexamens der Rijks-Polytechnische School te Delft hadden zich aangemeld 40 candidaten en bovendien voor het Technologenexamen voor het 2e gedeelte 11 en voor het eerste gedeelte 9 candidaten. Van deze 60 candidaten trokken zich vóór of gedurende het examen 5 candidaten terug.

Het diploma voor civiel-ingenieur (C. art 61) verwierven de heeren: F. C. H. M. Dubbelman, J. Homan van der Heide, W. de Hoog, E. H. Karsten, E. van Konijnenburg, A. R. van Loon, L. L Graaf van Randwijck, O. E. Rappard, R. van Rees;

dat voor werktuigkundige ingenieurs (C. art. 64) de heeren A. Bryan, A. Elberts, W. K. van Erven Dorens, M. von Faber, R. de Kat, M. F. Onnen, J. J. R. de Wetstein Pfister, A. F. van Seters, P. M. Verhoeckx;

dat voor de mijn-ingenieur (C. art. 65) de heeren J. Kruijt en C. J. M. Wertheim.

dat voor architect (C. art. 62) A. A. van Anrooy;

dat voor scheepsbouwkundig ingenieur (C. art. 63) de heer H. H. Versteegh;

dat voor B. (art. 60) technoloog 2e en 3e gedeelte de heeren U. J. Heerma v. Voss, C. W. Moeth, H. A. Rouffær;

dat voor B. (art. 60) technoloog 2e gedeelte de heeren H. Baucke, J. Boeseken, J. C. Boot, J. M. Fürstner, D. A. Kampschreur, A. R van Linge, P. J. van der Meulen, J. W. H. Westerbaan Muurling, W. Neermeijer, L. Schaap, W L. Sluyterman van Loo;

dat voor B. (art. 60) technoloog 1e gedeelte de heeren A van Deiden, J. A. A. M. van Loon, Jhr. J. W. Six, L. G. Vliegenhart.

De fontein op het Frederiksplein te Amsterdam, voor welks oprichting de Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingen verkeer een som van *f* 5000 aan het gemeentebestuur heeft verstrekt, is gisteren voor het eerst in werking gesteld.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Kon. Besluit is met ingang van 16 Juli benoemd tot Rijks Bouwmeester de heer D. E. C. Knuttel, civiel en bouwkundig ingenieur, gemeente architekt te Leiden.

Tot Hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuurkunde aan de Rijks-Universiteit te Leiden, is bij Kon. Besluit van 28 Juni j.l. benoemd de heer J. C. Kluyver, civiel ingenieur, leeraar aan eene H. B. S. te Amsterdam.

Tot ingenieur van het hoogheemraadschap van Delfland is door de vereenigde vergadering van dijkgraaf, hoogheemraden en hoofdingelanden benoemd de heer J. Groenendaal Jzn., adjunct ingenieur bij den aanleg van het kanaal Amsterdam—Merwede, te Gorinchem.

Tot adspirant ingenieur van den Waterstaat is benoemd de heer J. P. H. de Man, civiel- en bouwkundig ingenieur te Breda.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

9 JULI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

BOUWWERKEN

uitgevoerd door leden der Maatschappij, bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Verzameling van 42 platen, groot 50 bij 35 cM., uitgevoerd in lichtdruk door de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling is verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij, te Amsterdam, voor de leden tegen betaling van *f* 10.— voor exemplaren op zwaar papier, en van *f* 7 voor die op dunner papier.

De prijzen voor niet-leden zijn onderscheidenlijk *f* 15.— en *f* 12.50.

Van het **Geïllustreerd Bouwkundig Weekblad**, als feestnummer op den avond van 28 Mei verschenen, zijn nog exemplaren verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij, tegen toezending van 50 cents.

Aan heeren Leden der Maatschappij, door wier welwillenden steun de uitgave is tot stand gekomen van de verzameling van 42 lichtdrukken naar uitgevoerde bouwwerken van Leden der Maatschappij, wordt bericht, dat in den loop der volgende week over het bedrag, waarvoor door hen op het waarborgfonds is geteekend, zal worden gedisponeerd.

DE NOORDERKERK VOOR DE NEDERD. HERV. GEMEENTE TE ROTTERDAM.

Op den eersten Pinksterdag is deze kerk, staande in het Noordelijk gedeelte der Gemeente, in de Jacob Catsstraat tegenover de Erasmusstraat, ingewijd.

Dit gedeelte der stad is sedert het voltooien der cellulaire gevangenis in 1872, toen alles nog weiland was, steeds meer en meer uitgebreid. Was de toegang tot dat gedeelte van af het Hofplein of de Delftsche poort minder aangenaam of ruim, het Gemeentebestuur heeft in 1888 door het aanleggen van de Zomerhofstraat en het bouwen van eene brug over de Wetering langs den Noordsingel, een toegangsweg van af de Schie O. z. tot stand gebracht, die ruim 20 M. breed is.

Reeds eenige jaren geleden deed zich de behoefte aan eene kerk aldaar meer en meer gevoelen; men verhaalt zelfs, dat een dienstmeisje het eerste *kwartje* bij Ds. G. J. Vos Flz. inzond, met het bijschrift *„voor een Noorderkerk.”* Deze predikant, een warm voorstander voor het stichten der kerk, belastte zich de giften, hoe gering ook, in ontvangst te nemen. In het laatst van 1889 werd de Gemeente daarop verrast met eene vorstelijke gift; door tusschenkomst van den Notaris Mees werd aan gecommitteerden bericht, dat een lid der Gemeente, die onbekend wenschte te blijven, bereid was om den bouwgrond met kerkgebouw en het ameublement geheel voltooid ten geschenke te geven, een en ander tot een bedrag van p. m. *f* 100.000. Aan deze schenking waren eenige voorwaarden verbonden, in hoofdzaak deze, dat de plaatsen in die kerk voor het grootste gedeelte geheel kosteloos zouden worden in gebruik gegeven. Deze voorwaarde is vooral in dit gedeelte der stad, bewoond door kleine ambtenaren en werklieden, eene ware weldaad. Gecommitteerden namen dit aan, en binnen weinige weken werd de noodige bouwgrond ter oppervlakte van 1892 M². aangekocht, en zoo kwam eindelijk het denkbeeld tot uitvoering.

De heer B. Hooijkaas Jr., architekt en mr. metselaar te Rotterdam, krachtig bijgestaan door den opzichter-teekenaar, den heer B. Th. Kraaijvanger, oud-leerling van de Akademie voor Beeldende kunsten en technische wetenschappen, maakten een plan, dat de goedkeuring ook van den schenker wegdroeg.

Den 12den Februari 1891 werd aan den aannemer A. P. P. Boef als minste inschrijver voor *f* 75.666 het werk, zonder ameublement, gegund.

Voor de paalfundeering zijn ingeheid, 470 heimasten, lang 16 M., op 1 M. van den kop 0.85 M. in omtrek.

De kerk staat op een vrij terrein, aan drie zijden door gebouwen en tuinen omringd, en aan den voorgevel door een ijzeren hek, lang 49,80. M., met drie ingangen, afgesloten

De plattegrond heeft den vorm van een Grieksch kruis, waaraan de verschillende ingangen zijn uitgebouwd.

De breedte van den voorgevel is 21 M.
„ grootste breedte van de kerk „ 28 „
„ „ diepte „ „ „ „ 30 „
„ hoogte van den Westel. toren is 48 „

Wanneer wij nu in aanmerking nemen, dat de Erasmusstraat eene breedte heeft van 20 M., kan men eenigszins nagaan, dat de fraaie gevel, geflankeerd door zijne torens, een zeer schoonen achtergrond vormt van deze straat, die eene lengte heeft van 285 M.

Het ameublement, de predikstoel, het doophekje en de lessenaar van den voorlezer zijn in renaissance stijl uitgevoerd in de stoomtimmerfabriek van de heeren van Malsen te 's Gravenhage.

De gasverlichtingstoestellen bestaan uit koperen kronen, standaards, en wandarmen. In het midden van de kerk hangt eene groote kroon met 80 lichten; onder de drie galerijen hangen 9 kleine kronen, elk met vijf lichten; langs de wanden zijn kroonarmen aangebracht; op de balustrade der galerijen staan 8 standaarden, waarvan 2 met vijf lichten en 6 met drie lichten. Deze toestellen zijn vervaardigd in de fabriek van de heeren Becht & Dyserinck te Amsterdam.

Een woord van lof aan de beide fabriekanten over de keurige uitvoering van hun werk mag hier niet ontbreken.

Het ameublement met den predikstoel en de koperen gastoestellen hebben een uitgaaf gevorderd van *f* 15.000

Het aantal zitplaatsen is ruim 1400, waarvan slechts 400 aan bepaalde personen zijn afgestaan; de kosten per zitplaats hebben ruim *f* 82.— bedragen. Een orgel ontbreekt nog.

De gevels en torens zijn opgetrokken in baksteen met zandsteenen versieringen, in den Holl. renaissance stijl der XVIIe eeuw, zooals die aan eenige Amsterdamsche kerken van dien tijd is toegepast.

Er zijn zeven ingangen, namelijk, aan de voorzijde een hoofdingang met twee toegangen in de torens, waardoor de breede en gemakkelijke trappen bereikt worden die naar de galerijen voeren; twee zij-ingangan met uitgebouwde portalen, en twee achteringangen, die toegang geven naar de kamers van den predikant, de diakenen, alsook naar het lokaal voor doopelingen, tevens catechisatie-lokaal.

De vloeren van de kerk en de galerijen zijn van Amerikaansch greenenhout, dik 4 cM.; de corridors en portalen zijn met vloeren van hardgebakken mozaiektegels belegd.

Boven het sierlijke zandsteenen poortje van den hoofdingang is een bijbel uitgebeiteld; op de zichtbare bladzijden van het boek, bestraald door het licht der morgenster, zijn twee teksten gegrift, n.l.: 1 Kon. IX v. 3 en 2 Corr. IX v. 7b. Op het boek ligt een palmtak des vredes uitgespreid.

In de hoofdvestibule is een zwart marmeren gedenksteen geplaatst met het volgende opschrift:

»DIT KERKGEBOUW WERD DOOR EEN ONBEKEND
»BELANGSTELLEND LID DER GEMEENTE GESCHONKEN
»AAN DE NED. HERV. GEMEENTE.
»DEZE EDELE GIFT BLIJVE IN DANKBARE HERINNERING.
»DE EERE ZIJ GOD".

Van binnen is de kerk geheel met gestucadoorde gewelven voorzien; boven de drie galerijen zijn kruiswelven gespannen; de kerk heeft in het midden eene hoogte van 18.50 M. De galerijen worden gedragen door Dorische kolommen, waarop slanke Jonische kolommen zijn geplaatst tot ondersteuning van de bekapping.

Bij het uitvoeren van het verfwerk heeft men getracht door toepassing van eikenhout (in de olie), dof vernist, een zachten toon te verkrijgen, welke niet weinig wordt verhoogd door het cathedraal en gebrand glas in de ramen en roosvenster van den voor- en den achtergevel.

De geheele kerk is een werk der liefde. De werklieden-vereeniging tot behoud der Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam gaf een bijbel op den predikstoel; terwijl door verschillende ongenoemde gevers ten geschenke werden aangeboden, de bijbels in de banken, een zilveren doopvont, een stel avondmaals-zilver en een stel fraai tafellinnen, en wat daarbij behoort.

De doopvont, alsook het andere zilverwerk, is vervaardigd door de heeren J. M. van Kempen & Zn.

Rotterdam, Juni 1892. L.

ELECTRISCHE REDDINGSLADDER.

Het Albert Hotel, 52, Victoria street, Westminster, Londen, is sinds eenigen tijd voorzien van eene inrichting waardoor het mogelijk is bij het uitbreken van brand aan alle in het hotel verblijf houdende personen de gelegenheid te verstrekken om veilig te ontkomen. Deze inrichting is aldaar geleverd en aangebracht door „the fire and panic escape Syndicate", te London.

In korte trekken kan deze inrichting als volgt beschreven worden.

Indien een voorbijganger des nachts, wanneer de bewoners onbewust zijn van het dreigende gevaar, brand in het hotel ontdekt, behoeft hij slechts een policeman te waarschuwen, die een in zijn bezit zijnden sleutel in de daartoe in den gevelmuur of de deurpost gemaakte opening steekt, en daardoor een electrisch contact verbreekt, waardoor in elk vertrek een alarmsignaal in beweging komt, en bovendien de balcons aan den gevel door middel van ladders in verband met elkander en met de straat worden gebracht. Deze van scharnierende leuningen voorziene ladders hangen in gewone omstandigheden onder de balcons en ontsieren de gevels dus niet. Wanneer zij op bovengenoemde wijze in den stand worden gebracht waardoor de bewoners van het eene balcon naar het andere en naar de straat kunnen vluchten, slaan bij het boveneinde der ladders tegelijkertijd vakken in den vloer van het balcon naar boven open, waardoor men de ladders kan bereiken. Een einde der ladders is met

scharnieren onder aan een balcon bevestigd, het andere einde kan vallen tot op een lager gelegen balcon.

Wordt door een der bewoners zelve brand in het hotel ontdekt, dan kan in elke kamer, na verbreking van de glasruit van een kastje en het trekken aan een daarin aanwezigen knop, het alarmsignaal in alle vertrekken gegeven worden; openen de gewekte bewoners vervolgens de deuren of ramen die tot de balcons toegang geven, dan vinden zij daar alles reeds voor ontvluchting gereed, zooals boven is beschreven. Mocht iemand vergeten het signaal in zijn kamer te geven, dan kan hij, op 't balcon gekomen, ook daar nog het geheele hotel alarmeeren, op dezelfde wijze als in zijn kamer en met een gelijk gevolg wat de reddingsladders betreft.

Omtrent deze inrichting kunnen de heeren van den Berg & C°., Prins Hendrikkade 163 te Amsterdam, de verder gewenschte inlichtingen verstrekken.

HOE MEN IN 1687 HET LEVEN VAN EEN OUDEN STADS BOUWMEESTER WIST AANGENAAM TE MAKEN.

Resolutiën van de Vroedschap der stad Rotterdam, Reg. 18, fol. 33 (8 September 1687).

Burgermeesteren hebben dese Vergaderinge voorgedragen dat de Heeren Fabrycqmeesteren aen haer Ed. Groot Achtb. hebben bekent gemaeckt, dat *Mr. Claes Persoons Jeremiasz.* architect deser stad door zijne hoge Jaren, ende andere incommoditeyten, den dienst van dese stad, niet jegenstaende hij door zijn soon Jan Persoons werde gesecondeert, soo wel als voorheen niet conde waernemen, ende dat het den dienst van de Stad wel vereijschte, dat zijn oogh over de voornaemste, en principaelste wercken deser Stad gaet, ende dierhalven niet ongeraden soude zijn, dat voor Mr. Nicolaes Persoons een bequaem rijtuigje werde gemaekt, waermede des te gemackelijker en beter alles wat de Fabrycquage ende Stads wercken aengaet soude connen besigtigen, te meer nademael het soude connen geregeert door yemand op het Stads timmerhuijs in dienst zijnde, ende ten meesten tijd wel een van de Stads paerden ledigh staen, ende alsoo weijnigh kosten van de Stad.

Waerop gedelibereert sijnde, is goet gevonden, ende verstaen de Heeren Fabrycqmeesteren te authoriseren omme voor gemelden Mr. Nic. Persoons soodanig rijtuijgh te laten maken als ten meesten dienste en profyte voor de stad, en gemack van hem Mr. Persoons sullen bevinden te behoren, mits dat het selve naar sijn doot*) werde gediscontinueert, ende dese resolutie in geen consequentie sal werden getrocken. N.

*) Nicolaes Persoons, weduwnaar van Castelijna Cardon, stierf den 27 Juli 1692 nalatende twee mondige kinderen.

VARIA.

Herstelling van den Dom te Metz.

Onder de bouwwerken, welke ter herstelling van den Dom in de laatste tien jaren tot uitvoering zijn gebracht, nemen de vernieuwing van het dak en de vernieuwing der topgevels van het dwarsschip de voornaamste plaats in. Het in 1877 door brand verwoeste dak had slechts eene geringe hoogte en is nu door een veel steiler dak vervangen, welks afmetingen meer in overeenstemming zijn met de overige verhoudingen der ordonnantie.

De nieuwe kap, is van ijzer geconstrueerd en met koper gedekt, en wordt door een groot aantal lucarnes en voorts door crêtes opgeluisterd. Terwijl vroeger de gevels der transepten ter hoogte van de dakgoot horizontaal met dakschilden waren afgesloten, zijn bij de vernieuwing der daken dáár topgevels opgetrokken, die, verschillend gevormd, en volgens de rijke en schilderachtige ontwerpen van den Dombouwmeester uitgevoerd, eene zeer harmonische afsluiting der transeptgevels opleveren.

Aanzichten, plattegronden, profiel-teekeningen worden aangetroffen in de *Deutsche Bauzeitung*, 1891, blz. 465.

De Kathedraal te Algiers.

De Kathedraal te Algiers, volgens het plan van den architekt Ballu gebouwd, is nu opgeluisterd met de tot nog toe ontbrekende façade in Moorschen stijl. Eene geweldige vrije trap leidt naar de open voorhal, wier halfronde gevel, met rijke mozaïekversiering, op drie hoefijzervormige bogen en slanke zuilen rust. Aan beide zijden der voorhal verheffen zich 40 M. hooge, met koepels gekroonde achthoekige torens op vierkanten onderbouw.

Afbeeldingen in *La construction moderne*, 1891, blz. 353, platen 62 en 63.

Het slot te Ecouen.

Het beroemde slot te Ecouen, in de 16de eeuw door Jean Bullant gebouwd, is nu door den architekt Dutocq gerestaureerd. Het geheel vertoont in zijn plattegrond een |_|-vormigen aanleg met vier hoekgebouwen en is in twee verdiepingen opgetrokken; de open zijde van het vierkant wordt ingenomen door een lager gebouw met den inrij. De over het algemeen eenvoudige architectuur heeft een rijker aanzien gekregen bij de hoofdingangen; met name is het middenportaal, in welks nissen vroeger de beide door Michel Angelo uitgevoerde slaven (nu in het Louvre) stonden, van eene Korinthische zuilenportiek voorzien. Boven de vensters bevinden zich sierlijk gevormde dakerkers, welke niet weinig bijdragen tot verlevendiging der bouwgroep.

Afbeeldingen in *La construction moderne*, 1891, blz. 571, 578, 591, platen 100-103,

Uitbreiding van het South-Kensington-Museum te Londen.

Het in den wedstrijd met den eersten prijs bekroonde en voor uitvoering bestemde ontwerp van Aston Webb voegt aan het bestaande gebouw een kolossalen vierhoek, eenigszins op een kasteel gelijkende, toe. Boven het hoofdportaal verheft zich een geweldige toren; de hoofdgebouwen der risaliten zijn met koepels gekroond; achter den hoofdingang bevindt zich eene grootsche, van bovenlicht voorziene intreëhal, die den toegang vormt voor de tentoonstellingszalen en zich door eene zeer indrukwekkende architectuur onderscheidt.

Plattegronden, aanzichten van buiten- en binnenordonnantie, worden aangetroffen in: *La construction moderne*, 1891, blz. 593.

PRIJSVRAGEN.

De afdeeling Leiden en omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der bouwkunst schrijft als prijsvraag voor het jaar 1892 uit, een ontwerp voor een Stoombrandspuitenhuis met verblijf voor een Brandweerpost.

HET ONTWERP MOET BEVATTEN:

Eene remise voor de stoomspuit met bergplaats voor gereedschappen en werktuigen; een lokaal voor een brandweerpost, waarin britsen voor 6 man kunnen geplaatst worden; een stal voor twee paarden met hooizolder; een slangentoren tot het droogen der slangen.

Verlangd worden: De plattegronden, twee doorsneden en een vóór- en een zijgevel op $^1/_{50}$ en een travée van den voorgevel op $^1/_{10}$.

De behandeling der teekeningen is vrijgelaten.

Als prijzen worden uitgeloofd: Voor het in de eerste plaats ter bekroning in aanmerking komend antwoord: Het getuigschrift der afdeeling met *f* 25. Voor het in de tweede plaats ter bekroning in aanmerking komend antwoord: Het getuigschrift der afdeeling met *f* 10

Algemeene bepalingen.

Art. 1. De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor alle bouwkundigen in de provincie Zuid-Holland.

Art. 2. Alle ontwerpen moeten vóór of op 31 December 1892 vrachtvrij bij den Secretaris worden ingezonden.

Art. 3. Alle stukken moeten met een motto geteekend zijn en vergezeld gaan van een brief bevattende den naam van den ontwerper.

Art. 4. Het in de eerste plaats bekroonde ontwerp blijft het eigendom der afdeeling.

Art. 5. De ingezonden antwoorden worden in handen gesteld van een Jury buiten de provincie Zuid-Holland woonachtig.

Namens de afdeeling vaornoemd:
C. R. VAN RUIJVEN, *Voorzitter.*
ADR. J. VAN ACHTERBERG, *Secretaris.*

Dit programma is op aanvraag bij den Secretaris te verkrijgen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN. 29 Juni 1892. Buitengewone vergadering. Ingekomen was een brief van den Voorzitter, waarin werd medegedeeld, dat hij de vergadering niet kon bijwonen. Bij zijne afwezigheid nam de Penningmeester op verzoek zijner medebestuursleden de leiding der vergadering op zich.

Achtereenvolgend kwamen aan de orde de 2 volgende punten der agenda:

1°. de correspondentie tusschen den Voorzitter en de overige bestuursleden, in verband met een te stichten museum voor kunstnijverheid. en

2°. besprekingen te houden over de a.s. September-Vergadering naar aanleiding van het besluit der Algemeene Vergadering in Mei j.l.

Daar uit de gevoerde correspondentie tusschen den Voorzitter en zijn vier medebestuursleden verschil van gevoelen bleek, dat niet opgelost kon worden, voor dat het oordeel der vergadering hierover werd gehoord, werd naar aanleiding van velerlei besprekingen eene motie voorgesteld, die met algemeene stemmen werd aangenomen en die aldus luidde:

»De vergadering, na kennis genomen te hebben van het tusschen den Voorzitter en de vier overige bestuursleden verhandelde in zake het oprichten van een kunstnijverheids-museum alhier, de eigendunkelijke en alle grenzen van bevoegdheid te buiten gaande handelingen van den Voorzitter afkeurende, besluit het in hare laatst gehouden vergadering genomen besluit, het oprichten van het onderwerpelijke museum tot September a. s. te laten rusten, te handhaven, met dien verstande, dat voor September a. s. worde gelezen Januari 1893".

Daarna kwamen de besprekingen omtrent de September vergadering aan de orde. De Afdeeling, die het besluit van de algemeene Meivergadering — waardoor zij de eer zou genieten de leden der Maatschappij te Groningen te ontvangen, op hoogen prijs stelde, betreurde de onaangename verhouding, ontstaan tusschen den Voorzitter en de leden der Afdeeling.

Na ernstige overwegingen werd de volgende motie voorgesteld, die ook met algemeene stemmen werd aangenomen.

»Door de verkeerde handelingen van den Voorzitter in zake het door de Afdeeling op te richten museum voor kunstnijverheid alhier en de daardoor ontstane scheve verhouding tusschen hem en de Afdeeling, kan de algemeene vergadering in September a.s. hier gevoegelijk niet worden gehouden. Hiervan mededeeling aan het Hoofdbestuur te doen en dit uit te noodigen een volgend jaar Groningen daarvoor te willen aanwijzen".

Nadat eenige huishoudelijke zaken werden behandeld, sloot de waarnemende Voorzitter onder dankzegging voor de getrouwe opkomst deze buitengewone vergadering.

AFDEELING UTRECHT. 5 Juli 1892. De Voorzitter opende de vergadering en deed mededeeling van verschillende ingekomen stukken, waarna werd overgegaan tot de voortzetting der behandeling van de ingekomen rapporten op de vragen door het Hoofdbestuur gesteld, n. l. de vragen IV en IX. De eerste vraag lokte veel bespreking uit, waarna het rapport na eenige kleine wijzigingen werd goedgekeurd. Betreffende het rapport op vraag IX had mede eenige discussie plaats, waarna dit eveneens werd goedgekeurd; het rapport betreffende deze laatste vraag werd o. a. door verschillende proeven toegelicht.

De Voorzitter betuigde zijn dank aan de verschillende rapporteurs, en meende, dat de Afdeeling met voldoening op de beantwoording der vijf verschillende vragen mocht terugzien.

Aan de orde kwam nu het vaststellen der nog in deze maand te houden kunstreis naar Delft.

Na eenige besprekingen dienaangaande werd bepaald, deze te doen plaats hebben op 27 Juli a. s.; de Voorzitter sprak den wensch uit, dat die dag eene voor de leden nuttige en gezellige dag mocht zijn.

Door den heer Nyland werden vervolgens ter bezichtiging gesteld eenige monsters van lijsten en ornamenten van geperst papier, te gebruiken voor plafonds, waarvan het voordeel vooral daarin bestaat, dat het onmiddellijk na aangebracht te zijn, kan beschilderd worden.

De heer Krap deed daarna het voorstel om, in aansluiting met de aannemers-vereeniging »de Unie", een request aan den Gemeenteraad te zenden met verzoek om ontheffing van de bepaling in de nieuwe bouwverordening, dat bij nieuwe of verbouwde gebouwen alle trappen minstens 1 meter breed moeten zijn.

Omtrent dit punt hadden vele en gewichtige besprekingen plaats, en was men algemeen van oordeel, dat, ofschoon deze bepaling voor nieuwe gebouwen gewenscht is, het toch ondoenlijk was haar ook te doen vasthouden bij verbouwing van betrekkelijk zeer kleine perceelen, waarbij het aanbrengen van zulke betrekkelijk breede trappen ten nadeele kwam van de ruimte in woonkamers enz. De Voorzitter merkte terecht op, dat het moeielijk zou zijn in de thans goedgekeurde bouwverordening verandering te brengen; evenwel werd op voorstel van het bestuur besloten, de vereeniging »de Unie" te verzoeken een dergelijk request aan den Raad of aan B. en W. op te maken, waarna het aan de leden der Afdeeling kan worden toegezonden, ten einde door hunne handteekening daarop van hunne instemming er mede blijk te geven.

Door den heer Vreeswijk werd daarna ter bezichtiging gesteld een toestel voor het openen en sluiten van tuimelramen, dat het plotseling neervallen dier ramen belet; van een en ander werd met belangstelling kennis genomen. Bedoelde toestel is in den handel gebracht door den heer Willems, ijzerhandelaar alhier.

Niets meer aan de orde zijnde, werd door den Voorzitter in welgekozen woorden in herinnering gebracht, dat eenige leden der Afdeeling zeer onlangs den dag hebben herdacht, waarop zij vóór 25 jaar bij de gemeentewerken in hun technischen werkkring waren aangesteld.

De Afdeeling had het genoegen een hunner, n.l. het bestuurslid de heer Kok, Hoofdopzichter der gemeentewerken, in haar midden te zien, die de gelukwensch van den Voorzitter in hartelijke bewoordingen beantwoordde. Door genoemd feit bleef men nog eenige oogenblikken gezellig bijeen, totdat de Voorzitter onder dankbetuiging voor de zoo talrijke opkomst, deze laatste vergadering in dit seizoen sloot.

BERICHTEN.

Namens de Besturen der Timmerlieden-Vereenigingen »Door Eendracht Verbetering," »Concordia Inter Nos," en de »Kath. Volksbond, afd. Timmerlieden en Meubelmakers, St. Jozef," allen te Amsterdam, is het volgende schrijven aan architekten gericht.

Mijne Heeren!

De verschillende Vereenigingen van Timmergezellen te dezer stede, daartoe door middel van gedelegeerden vertegenwoordigd, nemen de vrijheid U in kennis te stellen met hun verzoek betreffende regeling van den arbeid der gezellen.

Immers, de tijden zijn veranderd. Meende men voor eenige jaren, dat elke poging, gedaan om den arbeid onder regels te stellen, revolutionnair werd geheeten, thans zijn daaromtrent in vele kringen de gevoelens veranderd. Wij wijzen o. a. dan ook op de conclusie, genomen op het Congres der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst bij gelegenheid van haar 50-jarig feest, luidende:

»Het Congres acht de wettelijke regeling van den arbeidsduur wenschelijk en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de ambachtsnijverheid door een zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman moet worden voorbereid."

U te wijzen, dat bedoelde conclusie het uitvloeisel was van ernstige overwegingen, gemaakt door mannen, wier inzicht door de maatschappij zoowel als door de regeering op hoogen prijs werd gesteld, achten wij overbodig. Evenzoo zal men het overbodig vinden voor u te betogen, dat de regeling van den arbeid een dringende zaak wordt.

Veel woorden daartoe te verspillen achten wij een geheel overbodige zaak en bepalen ons thans alleen u het volgende in overweging te geven, n. l. om al uwe macht aan te wenden of uw invloed te gebruiken om den arbeidsduur der gezellen onder uw beheer zoodanig te beperken, dat hoogstens 10 uur per dag worde gewerkt.

Onnoodig is het daarbij te wijzen, dat zoodoende het loon der gezellen naarmate de verkorting van arbeidsduur zou moeten stijgen, een gevolg, dat op de handhaving der algemeene orde een zeer gunstigen invloed zou hebben.

Bovenstaande overwegingen brachten ons er toe, U beleefd uit te noodigen dit verzoek in overweging te willen nemen, en zou het ons aangenaam zijn uw antwoord op deze Circulaire te willen vernemen aan onderstaand adres vóór 1 Augustus a. s.

TIJMENSEN, *Secretaris*,
Jan v. d. Heijdenstraat 234.

De cursus voor stijl- en ornamentleer die in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem kosteloos zal gegeven worden, ten dienste van hen die proeven van bekwaamheid wenschen af te leggen als meester en gezel, zal geopend worden Donderdag 14 Juli 's avonds 7 uur en voortaan elken Donderdag door den Conservator van genoemd Museum gegeven worden.

Tot het bijwonen van dezen cursus hebben zich reeds 35 deelnemers uit Amsterdam, Alkmaar, Haarlem en omstreken aangemeld, terwijl nog tot 14 Juli gelegenheid bestaat zich tusschen 10 en 4 uur te doen inschrijven bij den Custos van het Museum.

De Provinciale Staten van Noord-Holland hebben o. a. een subsidie van *f* 1500 per jaar verleend aan het op te richten Museum van voorwerpen tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen.

Het programma van de 115de algemeene vergadering en het congres van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te houden van 11—15 Juli, in het gebouw van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam, is samengesteld als volgt:

Maandag 11 Juli, 's avonds 8 uur: officieele ontvangst van directeuren en afgevaardigden door het Dagelijksch Bestuur der gemeente op het Stadhuis.

Daarna receptie van Directeuren en afgevaardigden door het departement »Amsterdam" te 9½ uur, in een der zalen van »Maison Stroucken".

Dinsdag 12 Juli, 's morgens 9 uur: Eerste zitting der algemeene vergadering in het Gebouw voor den Werkenden Stand.

In de pauze déjeuner in de vóórzaal, aangeboden door het departement »Amsterdam".

Na afloop der vergadering bezoek aan het Abattoir en aan de hydraulische inrichting aan de Handelskade.

's Avonds 8 uur: concert van de infanteriemuziek uit Leiden, onder directie van den heer Mann, en vuurwerk, aangeboden door het dep. Amsterdam in den Parktuin (bij ongunstig weer in Maison Stroucken).

Woensdag 13 Juli, 's morgens 9 uur: eerste bijeenkomst van het congres; in de pauze gelegenheid tot déjeuneeren in de voorzaal; na afloop der vergadering bezoek aan de inrichtingen der Maatschappij »Electra" en aan het Liernur-pompstation.

's Avonds 8 uur: concert in Artis. (Aan h. h. afgevaardigden worden op aanvraag toegangsbewijzen verstrekt door het departement Amsterdam).

's Avonds 10½ uur: gezellige bijeenkomst in de zalen van de sociëteit »Doctrina et Amicitia."

Donderdag 14 Juli, 's morgens 9 uur: tweede bijeenkomst en sluiting van het congres.

Tweede zitting en sluiting der algemeene vergadering.

In de pauze: déjeuner in de voorzaal, aangeboden door het departement Amsterdam. Na afloop der vergadering bezoek aan de gasfabriek aan de Linnæusstraat en aan de brandweerkazerne op de Prinsengracht.

's Middags 6 uur: officieel diner in de bovenzalen van »Krasnapolsky."

Vrijdag 15 Juli, 's morgens 10 uur: watertocht met muziek langs de Vecht, aan boord van de salonboot Ceres.

's Middags 1 uur: déjeuner aan boord.

Het onlangs in het licht verschenen verslag over 1891 van de Commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen bevat o. a. de mededeeling van hetgeen door de Commissie is besloten over de *Carlovingische Kapel op het Valkhof.* De restauratie van dit oude bouwwerk was in ernstige overweging genomen, maar de Commissie oordeelde het dienstig ook het advies in te winnen van een buitenlandsch architekt. Zij heeft zich daartoe gewend tot den heer Georg Humann te Essen, en deze heeft, na een grondig onderzoek te hebben ingesteld, den raad gegeven de Kapel niet te restaureeren, daar elke verbouwing, ook al werd de oorspronkelijke bouworde getrouw gevolgd, ongetwijfeld aan de waarde van het gedenkteeken, zooals het zich nu als ruïne voordoet, afbreuk zou doen. Wel echter is het noodzakelijk die herstellingen uit te voeren, die verder verval kunnen tegengaan.

De Commissie heeft zeer verstandig besloten, den raad van den heer Humann op te volgen.

Hare Majesteiten de Koningin en de Koningin Regentes hebben aan de Ambachtsschool te Groningen een gift van *f* 500 doen toekomen.

In het verslag van den toestand der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, in 1891, door de Commisie van Toezicht op die instelling uitgebracht aan Hare Majesteit de Koningin Regentes, lezen wij omtrent den »Prix de Rome," het volgende.

In afwachting dat door den Minister van Binnenlandsche Zaken eene beslissing werd genomen omtrent eenige voorgestelde wijzigingen betreffende de voorschriften bij den prijskamp, werd dit jaar, met goedvinden van zijne Excellentie, geen prijskamp uitgeschreven.

De bouwvallen van het kasteel St. Cloud, dat tijdens den Fransch-Duitschen oorlog in 1870—71 door brand werd vernield, zullen in den loop van deze maand door de Fransche regeering voor afbraak worden verkocht.

Parijs bezit sinds een paar jaren twee concurreerende Salons, die van de Champs Elysées met Bonnat, en van het Champ de Mars met Puvis de Chavannes aan het hoofd.

Er heeft onlangs een oogenblik kans bestaan, dat beide Salons weêr ineen zouden smelten; de eerste, de oudere, zou dan eenige nieuwigheden van de jongere overnemen, men zeide zelfs die van het afschaffen der bekroningen.

Door halstarrig weigeren van de heeren artisten van het Champ de Mars, om eenige kleinigheden toe te geven, is de klove thans weder wijder dan weleer geworden.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot Gemeente-archtekt te Apeldoorn is benoemd de heer G. de Zeeuw, te Apeldoorn, opzichter bij den bouw der nieuwe Prot. kerk aldaar.

De Minister van Waterstaat brengt ter kennis van belanghebbenden, dat in den loop der maand September a. s. voor de vervulling der betrekking van adspirant-ingenieur van 's Rijks waterstaat een vergelijkend onderzoek zal plaats hebben. Nadere bijzonderheden bevat de Staats-Courant van gister avond.

Afloop van Aanbestedingen.

OUDEBILTZIJL, 23 Juni: het bouwen van een stoomzuivelfabriek te Oudebiltzijl met directeurswoning.
Hoogste inschrijver:
C. Reisma, Beetgum . . . . *f* 15.955
Laagste inschrijver:
D. K. Wetterauw, St. Jacobiparochie „ 12.075

KAMPEN, 27 Juni: het bouwen van een melkinrichting met bovenwoning, kantoren, kelders, enz., voor de Nederlandsche zuivelfabriek, aan het Graafschap te Kampen, onder beheer van den architekt J. A. Wijn, Apeldoorn:
Hoogste inschrijver:
J. S. van der Werf . . . . *f* 12.951
Laagste inschrijver:
G. Wegerif, Apeldoorn . . . . „ 10.120

HAARLEM, 28 Juni: het bouwen van een heerenhuis aan de Schouwtjeslaan, hoek Wagenweg, aldaar, onder beheer van den architekt S. J. W. Mons:
Hoogste inschrijver:
J. van den Boogaard . . . . *f* 12.998
Laagste inschrijver:
D. H. van Leeuwen. . . . . „ 10.998
Gegund.

HAARLEM, 28 Juni: het bouwen van 2 woonhuizen aan de Brouwersgracht aldaar, onder beheer van de architekten Roog en van den Ban:
Hoogste inschrijver:
J. C. van Rijssen . . . . *f* 15.984
Laagste inschrijver:
P. Reinierse & Zn., Overveen . . . . . „ 13.590
Gegund.

'S HAGE, 29 Juni. Onder beheer van 's Rijks Waterstaat; het maken van een hoofdgebouw met twee bijgebouwen, het voltooien van de bagage- en personentunnel met toegang en trappen, het maken van de overkappingen van het hoofdperron en van eenige verdere werken op het station Nijmegen.
Hoogste inschrijvers:
J.H.Beuming en C. Verburgh, Nijmegen *f* 519.000
Laagste inschrijvers:
C. Eckhardt, Almeloo, en B. W. de Blecourt, Breda . . . . „ 445.285
Raming . . . . „ 491.700

KRALINGEN, 29 Juni. Het afbreken en het opbouwen van eene school voor uitgebreid lager onderwijs in de Hoflaan, benevens een gedeelte daaraan verbonden voor burgeravondschool en gymnastiekschool.
Laagste inschrijver:
A. Langejan, Kralingen. . . . . *f* 14.600

'S HAGE, 30 Juni. Het bouwen van een eet- en verblijfzaal aan het Rijksopvoedingsgesticht te Doetichem.
Laagste inschrijver:
Johann Bosmann, Arnhem . . . . *f* 13.787
Raming . . . . „ 14.200

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

Van de meeste afleveringen zijn nog slechts ***zeer weinig exemplaren*** *voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aflevering 1. VLEESCHHAL TE HAARLEM; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. STADHUIS TE GOUDA; 3 pl.; *f* 1.75.

Afl. 3 en 4. STADHUIS TE MIDDELBURG; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); *f* 2.—.

Afl. 5. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND. HET SCHAIK en een PAKHUISGEVEL, allen te Delft; 3 pl.; *f* 1.—

Afl. 6. GEVELS VAN WOONHUIZEN TE AMSTERDAM; 5 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 7. GEBOUW DER RIDDER (LOTERIJ-)ZAAL OP HET BINNENHOF TE 'S GRAVENHAGE; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. DE WAAG TE DEVENTER; 8 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 9. WAAGGEBOUW OP DEN BRINK TE DEVENTER; TOEGANGSPOORTEN tot: HET VOORMALIG ATHENAEUM ILLUSTRE, HET BURGER WEESHUIS, HET BINNEN GASTHUIS, EN ST. LUCAS EN METSELAARSGILDEN, HET VOORMALIG LEPROZENHUIS, HET VOORMALIG SPINHUIS, DE LOMBARD, HET VOORMALIG O. Z. HEEREN LOGEMENT, EN EEN HUIS IN DE BARNDESTEEG, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. KLEINE HOUTPOORT TE HAARLEM, O. I. HUIS TE AMSTERDAM en ST. JANS GASTHUIS TE HOORN; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 11. CELLEBROERSPOORT TE KAMPEN, WATERSLOOTSCHEPOORT TE DELFT, WOONHUIS IN DE WARMOESSTRAAT TE AMSTERDAM, en TORENS TE GRONINGEN; 6 pl.: *f* 2.50.

Afl. 12. TOREN TE RHENEN; 7 pl.; (Niet voorhanden.)

Afl 13. STADHUIS TE NAARDEN, twee WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM en een WOONHUISGEVEL TE ALKMAAR; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl 14, 15 en 16. STADHUIS TE LEIDEN; 18 pl.; *f* 7.50.

Afl. 17. WOONHUISGEVEL TE AMSTERDAM, KAMERBETIMMERING UIT DORDRECHT, JONGENSPOORT VAN HET BURGER-WEESHUIS TE AMSTERDAM, HOOFDTOEGANG VAN HET COLLEGIUM THEOLOGICUM TE LEIDEN; 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. STADHUIS TE CULEMBORG; 5 pl.; *f* 2.—.
2e gedeelte. WESTERHAL TE AMSTERDAM; 3 pl.; *f* 1.50.

Afl. 19. WOONHUISGEVELS TE AMSTERDAM, GEVEL VAN HET PROVENIERSHUIS TE HAARLEM, INGANG TOT HET WIJNKOOPERS-GILDEHUIS TE AMSTERDAM, en SCHOORSTEEN- EN KASTBETIMMERING in een BURGER WOONHUIS TE AMSTERDAM. 5 pl.; *f* 2.50.

Afl. 20. GEVEL VAN HET VOORMALIGE HEILIGE-GEEST HOFJE TE LEIDEN (Breêstraat), GEVEL VAN EEN BURGER WOONHUIS TE LEIDEN (Rapenburg), PORTAAL DER ST. JORISKERK TE AMERSFOORT; 7 pl.; *f* 3.—.

Afl. 21. GEMEENLANDSHUIS VAN DELFLAND TE MAASSLUIS, WESTERKERKS-TOREN TE AMSTERDAM; 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 22. DE ZUIDER- EN DE OUDEKERKS-TOREN TE AMSTERDAM, 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM: 6 pl.; *f* 2.50.

Afl. 24. GEBOUWEN ENZ. TE DELFT; 8 pl.; *f* 4.—.

Afl. 25. HET RAADHUIS TE DELFT; 5 pl.; *f* 3.—.

Afl. 26. GEDEELTE VAN EEN HUIS TE NIJMEGEN, RAADHUIS TE 'S GRAVENHAGE; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 27. RAADHUIS TE BOLSWARD, RAADHUIS TE VENLOO; 5 pl.; *f* 4.—.

Afl. 28. O. L. V. TOREN TE AMERSFOORT, DE SPUIPOORT TE DORDRECHT, POORT TE MIDDELBURG, KAST UIT DE 17e EEUW. 4 pl.; *f* 3.50.

Afl. 29. SCHOUW TE DELFT, HET WEESHUIS TE BUREN; BOUWKUNDIGE DETAILS. 4 pl.; *f* 4.—.

Afl. 30. DE VOORMALIGE HOOFTPOORT TE ROTTERDAM, DE VOORMALIGE VLEESCHHAL TE ROTTERDAM, DE VOORMALIGE RIJNSBURGSCHE POORT TE LEIDEN. 4 pl.; *f* 4.—

Afl. 31. DE MARIA-KERK TE UTRECHT, 5 pl. *f* 4.—

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

16 JULI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Hare Majesteit de Koningin-Regentes, Beschermvrouw der Maatschappij, heeft den 13den Juli j. l. des namiddags op het paleis te Soestdijk in particuliere audiëntie ontvangen een deputatie uit het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, bestaande uit de heeren C. Muysken, Voorzitter, J. F. Klinkhamer, Penningmeester en C. T J. Louis Rieber, Secretaris, die Hare Majesteit ten geschenke aanbood een exemplaar in prachtband van het album, bevattende reproducties naar uitgevoerde bouwwerken van leden der Maatschappij, verschenen bij gelegenheid van het vijftig-jarig jubileum der Maatschappij, waarvan Hare Majesteit de opdracht had aanvaard.

Tentoonstelling van Bouwkunst 1892.

Door het Bestuur der Maatschappij zijn de volgende onderscheidingen toegekend op de Tentoonstelling van Bouwkunst, 1892.

De zilveren medaille voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een uitgevoerd bouwwerk is toegekend aan den heer A. C. Bleijs, te Amsterdam, voor zijne inzending teekeningen naar uitgevoerde bouwwerken.

De bronzen medaille voor de beste en daartoe waardig gekeurde teekening van een bestaand oud Nederlandsch gebouw, werd toegekend aan den heer A. N. Godefroy, Eerelid der Maatschappij, te Amsterdam, voor zijne inzending teekeningen naar gevels van oude gebouwen te Amsterdam en elders.

Eene buitengewone bronzen medaille is toegekend aan den heer E. W. F. Kerling, te 's Gravenhage, voor zijne inzending teekeningen op kunstnijverheidsgebied.

De medaille voor teekeningen naar onuitgevoerde bouwwerken werd niet toegekend.

De inzendingen der Bestuursleden, de heeren Ed. Cuypers, D. E. C. Knuttel en J Verheul Dzn., bleven buiten beoordeeling, daar het Bestuur de Jury van beoordeeling uitmaakt.

Ook de inzending van den heer P. J. Houtzagers bleef op diens verzoek buiten mededinging.

In het Maatschappelijk Gebouw worden, van af Maandag 18 Juli a. s., en uiterlijk gedurende 14 dagen, tentoongesteld, de ingekomen antwoorden op:

Ie. de Eere-prijsvraag voor een „Vorstelijk verblijf in de nabijheid eener groote stad", uitgeschreven ter gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan der Maatschappij;

IIe. de prijsvragen, uitgeschreven in 1891, voor de volgende onderwerpen:

a. een Zomer-schouwburg;

b. een Gebouw voor tropische planten in een botanischen tuin;

c. een bovenlicht voor een trapportaal.

ELECTRISCHE DRAAIKRAAN.

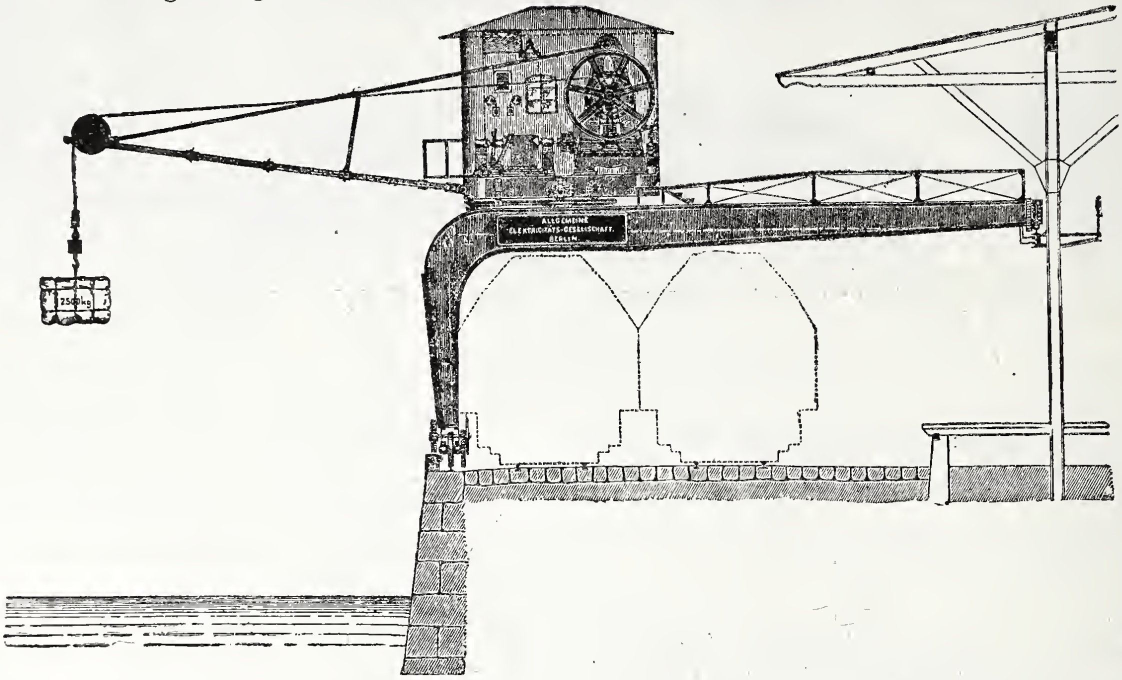
In het Bouwkundig Weekblad van 18 Juni j.l. werd eene mededeeling gedaan omtrent de nieuwe in werking gestelde electrische kraan te Rotterdam, de eerste die hier te lande is opgesteld. Er werd daarbij gewezen op dergelijke werktuigen, die sinds eenige maanden in Hamburg dienst doen, welke stad ongeveer op denzelfden tijd als Rotterdam maatregelen nam om eene proef te nemen met de door electrische kracht te drijven draaikranen.

De „Elektrotechnische Zeitschrift", 1892, Heft 10, geeft eene beschrijving van de draaikraan te Hamburg. Deze werd geleverd door de „Algemeene Elektricitäts Gesellschaft" te Berlijn, en doet dienst sedert het einde van November 1891; zij heeft tot op heden, niettegenstaande de ongemakken van een zeer afwisselende weêrsgesteldheid, vooral gedurende den winter, bij voortduring goed gewerkt. Het werktuig is eene draaiende havenkraan, bestemd voor het lossen en laden van schepen, en heeft een draagvermogen van 2500 kilogram.

loods loopende koperstrooken, van welke de stroom door sleepcontacten wordt afgenomen en langs kabels door de holle draaispil van de kraan naar den bewegingstoestel geleid wordt.

Om deze draaispil, welke in het midden van eene draaibank is bevestigd, draait het geheele wind- en draaimechanisme van de kraan, dat op een ijzeren platform is gemonteerd en door een ijzeren van vensters voorzien huisje aan alle zijden is omsloten.

Beide mechanismen zijn volkomen van elkander ge-

Naar aanleiding van hetgeen over de Rotterdamsche kraan werd medegedeeld, ontleenen wij het volgende omtrent de Hamburgsche aan de genoemde „Elektrotechnische Zeitschrift":

De kraan, voorgesteld in bijgaande figuur, is gebouwd volgens het thans algemeen als practisch erkende stelsel der poortkranen; zij staat op eene poortvormige verplaatsbare ijzeren stellage, die hoog en wijd genoeg is, om het lossen en laden mogelijk te maken van gewone vrachtwagens en van op twee sporen geplaatste spoorwegwagons, en die tevens aan een loods aansluit, zoodat ook daarin goederen kunnen worden gelost of daaruit geladen.

De kraan heeft een draagvermogen van 2500 KG. (50 centenaars); de geheele hefhoogte van den last is 13.75 M., de afstand van het midden van de draaispil tot het midden van den lasthaak 10.75 M. De snelheid van heffing of daling is 1 M. per seconde, de draaisnelheid van den last 2 M. per seconde.

Bij de constructie der kraan werd de voorwaarde gesteld, dat in plaats van kettingen zoo mogelijk kabels moesten worden gebezigd, en dat, ter wille van een rustigen gang, in het windmechanisme zelf kamraderen of conische raderen moesten vermeden worden. De wijze van bediening moest zooveel mogelijk overeenkomen met de tot heden gebruikelijke bij hydraulische en stoomkranen. Verder moest het mogelijk zijn het heffen en laten zakken van den last gelijktijdig met de draaiing van de kraan uit te voeren.

De electrische stroom wordt geleverd door een in de nabijheid aanwezig machinestation, dat geruimen tijd geleden eveneens door de *Allgemeine Elektricitäts Gesellschaft* voor de havenverlichting was uitgevoerd. De toeleiding geschiedt langs twee langs de buitenzijde der

scheiden; beide hebben hun eigen electromotor en elk van hen wordt door een bepaalden stuurhefboom met stuurwerktuig beheerscht.

Het draaien van de kraan geschiedt door een electromotor, die door middel van een schroefrad en schroef een der drie loopwielen van de draaischijf in beweging brengt. De as van de schroef wordt van uit den stuurhefboom, wanneer deze in den middenstand komt, voor een oogenblik door een krachtige rem vastgehouden en daardoor de draaibeweging zuiver begrensd. Opdat in zulk een oogenblik geene beschadiging der assen kan intreden door het aangekoppelde, snel en dus met groote levende kracht, ronddraaiende anker, is als koppelorgaan tusschen schroefas en anker eene elastische koppeling, eene zoogenaamde borstelkoppeling ingelascht, welke toelaat, dat de beide gekoppelde deelen onder uitoefening van eene remmende werking langs elkander glijden en het anker na slechts een paar omwentelingen zacht tot rust laat komen.

Om dezelfde reden werd voor het aanzetten van de draaischijf het bovengenoemde op gladde baan rollende loopwiel gekozen en niet een tandkrans met kamradbeweging; want ook bij den laatsten zouden breuken te vreezen zijn door de groote levende kracht van den snel omdraaienden kraanarm.

Niettemin is echter den stuurman nog een middel in de hand gegeven om de snelheid van de kraan te veranderen en wel door de seriewikkeling van den motor. Hiertoe en in 't algemeen voor het voor- en achterwaarts bewegen, is eene eigenaardige stuurinrichting toegepast en met den stuurhefboom verbonden, zooals zij bij de tramwegmotoren van het stelsel der *Allgemeine Elektricitäts Gesellschaft* in gebruik komt.

De electromotor van het windwerk van ongeveer 40

paardekrachten, heeft nevensluitwikkeling en is overigens op dezelfde wijze als de vorige door eene borstelkoppeling met de schroefas verbonden, die wederom een krachtige rem bezit, die met den bijbehoorenden stuurhefboom in verbinding staat. Ook hier wordt de omkeering van de bewegingsrichting langs electrischen weg, namelijk door omkeering van den ankerstroom bewerkt, door middel van omschakeling van het contactveld van den weerstand, en geschiedt deze omschakeling gelijktijdig met de beweging van den stuurhefboom. Deze maakt in zijn middenstand den motor stroomloos. Door een naar achteren trekken van den hefboom uit dien middenstand verkrijgen eerst de electromagneten stroom, en hierop in toenemende mate het anker, terwijl gelijktijdig de rem van de schroefas wordt losgemaakt; zoodat het lichten van den last begint. Wordt daarentegen de hefboom uit zijn middenstand naar voren gebracht, zoo geschieden deze werkingen achtereenvolgens op dezelfde wijze; slechts wordt vóór het intreden van den ankerstroom diens richting omgekeerd en het geheele hefwerktuig loopt nu omgekeerd en laat den last zakken.

De schroef met grooten gang werkt nu ook voortdrijvend op het anker, maar de eigenschap van den nevensluitmotor staat niet toe, dat de normale snelheid overschreden wordt; het anker werkt dan als electrische rem en zendt stroom in de leiding terug, in plaats van dien te verbruiken.

Hoe voortreffelijke diensten deze electrische rem nu ook doet en tevens — in tegenstelling van andere stelsels (water, stoom) — belangrijke besparingen naar omstandigheden tot 20 % en meer oplevert, zoo zou toch bij een onvoorziene stroomonderbreking, door het niet werken van de rem een gevaarlijk afloopen van den last plaats vinden. Voor het verhinderen van zulk een ongeval is door eene tweede electrische rem op de meest voldoende wijze gezorgd. Naast de windtrommel, welke den lastkabel opwindt, is, met haar verbonden, een groot wigremrad aangebracht, waarvan het remblok zoodanig belast is, dat het voortdurend tegen de remschijf zoude worden aangedrukt, indien het niet daarvan werd afgetrokken door een aan de tegenovergestelde zijde aangebrachten krachtigen electromagneet, zoolang de hoofdstroom door diens windingen gaat.

Eene afbreking van den hoofdstroom maakt dezen electromagneet dadelijk werkeloos, doet daardoor het remblok tegen de remschijf vallen en houdt den geheelen windtoestel onmiddellijk vast.

De voorbeelden van deze kraaninrichting met electrische drijfkracht, tegenover de tegenwoordige beweging door stoom, zijn zeer belangrijke. Vooreerst is het nuttig effect van electrische motoren doorgaans hooger dan dat van even groote, tot dusver op de Hamburger kaaien, gebruikte stoomwerktuigen. Het blijft ook in den loop van den dienst volkomen op dezelfde hoogte, in tegenstelling van alle andere motoren, bij wie zooals bekend is het nuttig effect ten gevolge van slijtage der dichtingsdeelen steeds afneemt. Verder blijft het stoomverbruik der electromotoren steeds nagenoeg evenredig aan de oogenblikkelijke belasting, terwijl dit bij de tot dusver aldaar in gebruik zijnde direct werkende stoomkranen niet mogelijk is, omdat bij deze geen expansie wordt gebruikt. Bovendien verkrijgt men ten gevolge van de bij het neerlaten van lasten ontstane terugstroomen, besparingen tot in maximum cc. 20 %, welke bij stroom als drijfkracht uitgesloten zijn. Ook kan bij goed uitgevoerde isolatie de graad van werking steeds vooruit worden berekend, terwijl de verliezen bij stoom in lange stoomleidingen, zelfs bij de toegepaste zorgvuldige isolatie, onvermijdelijk en belangrijk zijn, vooral in het koude jaargetijde, ten gevolge van de afkoeling van machine en leiding. Eindelijk vereischt eene goed aangelegde electrische geleiding zoo goed als geene herstellingen, terwijl deze bij de stoomkraaninrichtingen nooit geheel ophouden en belangrijke onkosten veroorzaken.

Nu de electrische kraan reeds meer dan drie der ongunstigste maanden van het jaar, zonder eenigerlei storing in werking is geweest, zoodat de kraan in handen van de openbare havenadministratie is overgegaan, kan de levensvatbaarheid van de electrische exploitatie van havenkranen als bewezen worden aangenomen. De verwezenlijking van deze eerste proef getuigt voor den ruimen blik van de directie der Hamburger waterbouwwerken, en het onmiddellijk gelukken er van, voor de doelmatige behandeling van het vraagstuk van de zijde van de *Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft.*

INGEZONDEN.

Geachte Redactie!

Het verslag eener buitengewone vergadering, door tien leden der Afdeeling gehouden en in 't vorige nummer opgenomen, noopt mij mede te deelen, dat de besluiten aldaar genomen, aan een misverstand moeten worden toegeschreven en van geen invloed zullen zijn op eene hartelijke ontvangst der Algemeene September-vergadering.

GRONINGEN, 12 Juli 1892.

De Voorzitter der Afdeeling,
J. B. JAGER.

PRIJSVRAGEN.

Zondag 17 en Maandag 18 Juli, van 's morgens 10 tot 's namiddags 4 uur, zullen in de Academie aan de Coolvest te Rotterdam ter bezichtiging zijn gesteld:

a. de antwoorden ingekomen op de door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven prijsvragen;

b. de voornaamste antwoorden op de in 1891 uitgeschreven prijsvragen van het Genootschap Architectura et Amicitia.

Belangstellenden hebben vrijen toegang.

Op de prijsvraag voor een Tramwachthuisje op de Groote Markt tegenover het Raadhuis te Haarlem, uitgeschreven door de Afdeeling Haarlem der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, zijn ingekomen drie antwoorden, namelijk:

1. motto *Unie;*
2. » *Con amore;*
3. » *Halt.*

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING VAN NIJVERHEID. Den 11den j. l. werden directeuren en afgevaardigden der Maatschappij met een officieëlen tint — zooals gebruikelijk is — ontvangen door het Dagelijksch Bestuur op het stadhuis te Amsterdam.

De Burgemeester heette de aanwezigen welkom, en Dr. D. de Haan, President van het hoofdbestuur, bedankte voor de welwillende begroeting en de ontvangst.

Na deze officieële plichtplegingen begaf men zich naar Maison Stroucken, waar het departement Amsterdam de honneurs tegenover de gasten waarnam. Hier werden de directeuren en afgevaardigden hartelijk welkom geheeten door den Voorzitter van het departement, den heer F. W. Westerouen van Meeteren, die in herinnering bracht, dat in een tijdsverloop van 32 jaren dit eerst de tweede maal is, dat de Maatschappij te Amsterdam vergadert. Hij merkte op, dat dit geenszins te wijten was aan de mindere gastvrijheid van het departement, maar wel aan den wellicht bij velen gerezen twijfel of een stad, met zooveel gelegenheid tot ontspanning, wel tevens kon zijn een stad voor dien inspannenden arbeid, die gevorderd werd van hen die vergaderingen als deze bijwoonden.

Spreker hoopte evenwel, dat hetgeen zou worden behandeld, mocht strekken tot heil der Maatschappij. Ten slotte bracht de Voorzitter een welverdiende hulde aan den heer F. W. van Eeden, die thans reeds gedurende 33 jaren met zooveel ijver en toewijding als Secretaris der Maatschappij werkzaam was.

Dinsdag 12 dezer werd de eerste zitting gehouden van de algemeene vergadering, geleid door Dr. D. de Haan die, na een woord van welkom, in eene toespraak er op wees, dat onder de werkzaamheden, in 't afgeloopen jaar door de Maatschappij verricht, ééne zaak wel meer verdient besproken te worden, daarmede doelende op het programma, opgemaakt door de commissie, benoemd door de Vereeniging *Arti et Industriae*, tot veredeling van het ambacht, door 't instellen van proeven van bekwaamheid. De vrees weêrsprekende, door sommigen uitgedrukt, dat men hierdoor weer terug zou keeren tot den tijd der gilden, zeide spreker, ook niet terug te willen op den weg van het verleden; maar daarom is het toch goed om van hetgeen dat achter ons gelegen is, het goede over te nemen. Zoo ook van de gilden, want er was oorspronkelijk zeer veel goeds in die oude gilden. In korte trekken schetste hij hierna het wezen dier gilden; om daaruit te betoogen, dat de vergelijking van wat de commissie tot veredeling van het ambacht beoogt met de gilden, wel verre van af te schrikken, zeer goed en juist kan zijn.

In de eerste tijden na hun ontstaan legden de gilden zich alleen toe op het uitoefenen en verbeteren van het ambacht. Zij werkten toen zeer nuttig en heilzaam, de huns inziens onbevoegden niet toelatende en vervolgende bij de uitoefening van hun beroep; daarentegen zorgden zij ook met nauwgezetheid, dat alleen bekwame nieuwe krachten werden opgenomen, die het ambacht slechts konden vooruit helpen. Waren de gilden op dien goeden weg blijven doorgaan, behoudens de wijzigingen, die de veranderde inzichten en tijden meebrachten, en hadden zij zich uitsluitend er toe bepaald om het werk, dat zij deden, zoo goed mogelijk te doen, en dat werk vooruit te brengen, dan zouden wij ook nu nog met die gilden en hun weldoordacht en goed uitgevoerd leerlingstelsel, hunne proefaflegging, hunne hulpkas, in geval van ziekte of nood, ingenomen kunnen zijn. Maar dat heeft zoo niet mogen zijn.

Zij begonnen zich ook buiten hun eigenlijk arbeidsveld te bewegen. In de eerste plaats trachtten zij invloed uit te oefenen op de Regeering. Waar zij in de eerste tijden hun macht en gezag uit handen van de Landsregeering of den stedelijken magistraat ontvingen, die hunne rechten en plichten voorschreef, daar trachtten zij, na verloop van tijd, de geheele Regeering, vooral der steden, in hunne handen te krijgen; en dat deze pogingen lang niet altijd te vergeefs waren en bleven, leert de geschiedenis van Utrecht, waar de gilden gedurende eenigen tijd, telken jare de stedelijke Regeering benoemden niet alleen, maar waar zij ook wisten gedaan te krijgen, dat niemand het burgerrecht dier stad kon verkrijgen, die niet bij een of ander gild was ingeschreven. En daar verder slechts zij, die in het bezit van burgerrechten waren, tot regeeringsbetrekkingen konden benoemd worden, was het duidelijk dat zeer velen, die niets met het ambacht of de nering te doen hadden, ja, zelfs edelen, zich de opname in een of ander gild getroostten, omdat zoodoende alleen de weg naar de begeerde ambten openstond. Daarmede waren de gilden als bewaarplaatsen van bekwaamheid in het ambacht, of geschiktheid voor het bedrijf, veroordeeld; want, waar men de deuren van het gildehuis zoo wijd opende, daar kon van het vasthouden aan een leertijd en het afleggen van een goed proefstuk geen sprake meer zijn. In de plaats van bekwaamheid of kunstvaardigheid kwam de macht van het gild. Rijkdommen werden bijeengebracht, en die schatten hebben ook het hunne gedaan, om de bezitters te gronde te brengen. Waar in den beginne bij de instelling der gilden slechts sprake was van één maaltijd 's jaars, waarop dan verschillen werden uit den weg geruimd en twisten werden afgedronken, daar kwamen bij het toenemen van de middelen, de slemppartijen en feesten hunnen intocht houden.

Zoo moest in de 16e eeuw voor de leden van het Comansgild te Amsterdam een maaltijd worden aangerecht, die twee dagen duurde.

Dit is slechts één uit de overigens vele voorbeelden van dien aard.

Eenmaal op dit standpunt gekomen, moest dit gehandhaafd worden, waartoe somwijlen niet te verdedigen middelen werden gebruikt, die dan ook het vonnis over het gildewezen velden. De toestand werd van dien aard, dat men er wel toe komen moest zich van de buitensporigheden der gilden te ontdoen.

Het was evenwel, vooral door de bandeloosheid en uitspattingen der gildebroeders, onmogelijk geworden om de gilden weer in hunnen ouden zuiveren vorm te herstellen. Zij moesten daarom worden opgeheven, achter zich latende een weinig verkwikkende herinnering aan hetgeen zij in de twee laatste eeuwen van hun bestaan hadden verricht.

Wil men nu de pogingen van de Maatschappij en *Arti et Industria*, gedaan, zooals spreker zeide, om het ambacht uit zijn verval op te heffen, vergelijken met de gilden, dan moet men dat doen, eeuwen in gedachten achteruitgaande, bij het begin en den werkelijken bloeitijd van die instellingen; eerst dàn kan de vergelijking juist zijn, omdat het daardoor duidelijk zal worden, dat door het afleggen van proeven van bekwaamheid, evenals vroeger, groot nut kan worden gesticht, zoowel door het opwekken van lust voor studie en gezonde ontwikkeling, als door het aan het daglicht brengen van onbekwaamheid.

De Commissie, zeide de spreker, die nu om verdere hulp vraagt, na den eersten stoot te hebben gegeven, en die voor de oplossing van velerlei bezwaren en moeielijkheden die zich allengs voordeden, heeft gestaan, mag echter met voldoening wijzen ook op verblijdende teekenen, waaronder bv. ook de vraag behoort, van verschillende kanten gedaan, waar men de noodige kundigheden kan opdoen, die tot het met goed gevolg afleggen van eene proef worden gevorderd. De vraag of men met deze zaak wel in onzen tijd zoude zijn, kan dus achterwege blijven. Maar ik zou, verder gaande, misschien de beschuldiging niet ontgaan van ongepast op uwe beraadslagingen vooruit te loopen. Laat mij dan ook alleen hieraan mogen toevoegen, dat mijns erachtens in deze een nieuw en hoogstbelangrijk arbeidsveld wordt geopend, dat, wanneer het behoorlijk wordt bearbeid — en die arbeid is in goede handen — zeker vruchten zal dragen. Mogen die vruchten dan ook onze maatschappij ten goede komen!

Hierna verklaarde de Voorzitter de 115de algemeene vergadering geopend, en volgde het verslag over de verrichtingen van de directeuren.

Naar aanleiding van een aan de vergadering medegedeelde memorie betreffende de uitgaaf van het orgaan der Maatschappij gedurende het eerste halfjaar van 1892, werd door den Voorzitter voorgesteld om de uitgaaf van het Weekblad gedurende dit jaar verder te staken, daar de kosten te hoog waren.

Over dit voorstel werd o. a. door den afgevaardigde van Amsterdam opgemerkt, dat het uitgegeven blad niet het weekblad was, tot welks uitgaaf men in het vorige jaar besloten had. Een dergelijke meening waren ook andere afgevaardigden toegedaan; zij liepen met het orgaan niet erg weg, maar meenden toch, dat het voor de Maatschappij noodig was, daar deze anders nog meer leden zou verliezen.

Op deze bedenkingen antwoordde de Voorzitter echter, dat er geen geld was, en het voorstel in stemming gebracht zijnde, werd het hoofdbestuur met bijna algemeene stemmen gemachtigd, het Weekblad tot 1893 te staken.

Hierna was aan de orde het rapport der commissie uit de Maatschappij, in zake »internationale arbeidswetgeving".

Nederland beschouwende als een niet genoegzaam bij uitstek industrieel land, om in deze zaak het initiatief te nemen, had de Commissie aan het hoofdbestuur de volgende conclusie voorgesteld:

Het is wenschelijk, dat ook door Nederland zooveel mogelijk worde medegewerkt tot het tot stand komen van eensluidende voorschriften omtrent arbeidswetgeving in verschillende landen; het is echter niet raadzaam, daaromtrent thans nadere voorstellen te doen, in afwachting van de resultaten van het onderzoek der commissie van enquête, ingesteld bij de Wet van 19 Januari 1890, omdat uit dat onderzoek zal blijken, wat het belang der Nederlandsche nijveren en arbeiders, in het bijzonder, vereischt.

De afgevaardigde van Amsterdam bracht hulde aan het rapport en de daaruit voortgevloeide conclusie, en zou het betreuren, indien het verzoek der commissie om te worden ontbonden zou worden ingewilligd. Hij stelde daarom voor de commissie permanent te verklaren, en voorts haar aan te vullen met een werkman, liefst een die zich tot patroon had opgewerkt.

De leden der commissie werden dan ook uitgenoodigd nog zitting te blijven nemen.

De commissie voor het onderwerp »rookvrije verbranding" had haar rapport uitgebracht, en herinnerde daarin er aan, dat de verkrijgbaarstelling van goed en in overvloed beschikbaar lichtgas, ook als verwarmingsmiddel en uit een hygiënisch en maatschappelijk oogpunt, de krachtigste aanbeveling verdient wijl hierdoor de luchtverontreiniging, door het ontwijken van de rookgassen, krachtig zal beperkt worden.

Het gebruik van lichtgas is echter nog uiterst beperkt, omdat het publiek nog zoo volslagen onbekend is met een goede toepassing van lichtgas als brandstof, en omdat bij velen het begrip als 't ware is ingeworteld, dat lichtgas een artikel van weelde is, dat alleen voor verlichting gebruikt wordt.

Wil men het gas ingang doen vinden als een middel tot verwarming, daarbij de rookverbreidende brandstoffen vervangend, dan behoort natuurlijk: 1°. gewaakt te worden tegen de zucht der gemeentebesturen om door hooge gasprijzen de creditzijde der budgetten te verbeteren, of door oplegging van zeer hooge concessierechten den concessionarissen verkoop van gas tegen voor het groote publiek bereikbare prijzen onmogelijk te maken, en 2°. hun gewezen worden, dat verkoop tegen voor ieder betaalbare prijzen van een afdoend en gezond verwarmings- en verlichtingsmiddel strekken moet en zal, om de welvaart van de geheele burgerij, dus ook der gemeentekas, te verhoogen. Behalve dit hoofdvoordeel wordt zijdelings door vermeerdering van gasdebiet natuurlijk meegewerkt tot vermeerdering der ontvangsten voor de bij de bereiding vrijkomende nevenproducten.

Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage verkoopen het gas tegen zulke hoog gestelde prijzen, dai de gemeentehuishouding in de eerste plaats daarvan belangrijke baten trekt.

In die steden en elders ten krachtigste mede te werken tot verkrijgbaarstelling van goedkoop lichtgas, acht de commissie een der eerste plichten der maatschappij.

Nadat een der leden van de commissie, de heer Symons, nog kortelijk het rapport had toegelicht, werd besloten het te renvoyeeren aan directeuren.

Tijdens de behandeling van de voorstellen tot wetswijziging bleek weder uit de discussie, dat velen slechts matig ingenomen waren met het tegenwoordig verschijnende orgaan. De heer Conrad stelde stelde daarop als motie van orde voor, dat aan de departementen Amsterdam, Haarlem en Delft, in overleg met directeuren zal worden opgedragen te overleggen hoe in 1893 het orgaan zal worden ingericht. Dit voorstel werd, in verband met eenige der voorgestelde wijzigingen in de wet, bij acclamatie aangenomen.

De wijzigingen, art. 57 der wet betreffende, en die met 1°. Januari a. s. in werking zullen treden, zijn de volgende:

De maatschappij tracht haar doel te bereiken door:

1°. Het vereenigen van alle belangstellenden in, en belanghebbenden bij de Nederlandsche Nijverheid in al hare onderdeelen, zoowel in departementen, algemeene vergaderingen, als congressen.

2°. Behandeling in haar orgaan, op hare algemeene vergaderingen en in hare congressen van onderwerpen, verband houdende met dat doel.

3°. Het verleenen van haren zedelijken en geldelijken steun aan de door haar opgerichte museums of andere instellingen.

Het Koloniaal Museum en het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, eigendommen der maatschappij, ontvangen ieder een telkenmale voor 5 jaren vast te stellen subsidie van de Maatschappij. De reglementen voor de instellingen worden door directeuren vastgesteld, die daarvan mededeeling doen aan de algemeene vergadering.

4°. Haar archief en de boekerij, welke met een leeszaal ten dienste der leden staan.

Andere wetswijzigingen werden mede aangenomen.

Wegens de uitgebreidheid van het debat kon geen gevolg worden gegeven aan het voornemen, om gezamenlijk een bezoek te brengen aan het abattoir en de hydraulische inrichtingen aan de Handelskade.

Woensdagmorgen, 13 Juli, hield het congres zijne eerste bijeenkomst; belangrijke onderwerpen werden daar behandeld, waaraan wij in 't kort slechts het volgende ontleenen.

Na de »bespreking van den invloed, dien de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee, volgens de plannen der Zuiderzee-Vereeniging, op de welvaart, den maatschappelijken toestand en de toekomst hebben zal", werd door den heer F. W. Westerouen van Meeteren ingeleid het onderwerp: »Industrieele rechtspleging. De stelsels in verschillende landen van Europa. Welk is het beste voor Nederland?"

Spreker wees er op, dat het bij rechtspraak in arbeidszaken in de eerste plaats een vereischte is, spoedig, goedkoop en doelmatig de geschillen te berechten, en te voorkomen, dat door het voortwoekeren van geschillen, ernstige conflicten gaan ontstaan. Aan den rechter moet daarom ruimschoots gelegenheid gegeven worden om geschillen in der minne te doen bijleggen, en tevens moet een middel in zijn bereik zijn om dergelijke geschillen te voorkomen. Hij zal dus moeten optreden als rechtsprekend rechter, als arbiter en als middelaar ter verzoening, en tevens als adviseur omtrent de belangen der arbeiders of omtrent die der geheele nijverheid.

Sommigen wenschen deze functiën te vereenigen in »Raden van Arbeid", bij Kon. besluit ingesteld.

Spreker zag het meeste heil in raden van verzoening, samengesteld uit patroons en werklieden.

De door wetgevers van verschillende landen voorgestelde middelen tot het regelen van geschillen tusschen werkgever en werknemer, loopen zeer uiteen. Om dit nader aan te toonen, trad de heer van Meeteren in een zeer uitvoerige bespreking van hetgeen op dit gebied in 't buitenland tot stand kwam, om ten slotte den stand van het vraagstuk in Nederland te behandelen.

De conflicten tusschen kapitaal en arbeid komen daar niet zeer dikwijls voor; toch hebben zij een neiging om zich te vermeerderen, aangezien de behoeften en begeerten der werklieden evenzeer toenemen als die der patroons.

Ten slotte werd er op gewezen, dat te 's Hage verleden jaar een arbeidsraad voor de bouwvakken werd opgericht, die ook beoogt verschillen tusschen personen uit de verschillende categorieën van het bouwvak te voorkomen of te vereffenen. Die raad is samengesteld uit 5 architekten, 5 werkbazen en 5 werklieden. Het eerste jaarverslag vermeldt, dat partieele klachten over laag loon met bestuurders van werkplaatsen besproken werden en »merkbaar succes hadden".

Eindelijk merkte spreker nog op, dat in de algemeene vergadering van de »Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland", op 2 September 1891 te Dordrecht gehouden met algemeene stemmen de volgende conclusie was aangenomen:

»Wenschelijk en mogelijk is de invoering in ons land van »Raden van arbeid en nijverheid", belast met de taak, om der Regeering van bericht en raad te dienen omtrent alles, wat den arbeid, de nijverheid en de belangen van patroons en werklieden betreft, alsook om bemiddelend op te treden in geval van werkstaking."

De heer Mr. J. Heemskerk Az. hulde brengende aan den arbeid, dien de heer Westerouen van Meeteren zich had getroost, meende evenwel de opmerking te moeten maken, dat diens bewering als zou in Nederland een volstrekte leemte bestaan in de wetgeving en in de rechtspleging betreffende dit onderwerp, niet geheel juist is. Wel kan men toegeven, dat er leemten bestaan, een volstrekte leemte echter niet, noch in de wetgeving, noch in de rechtspraak, die wel degelijk bepalingen omtrent arbeidscontracten en loon bevat.

De afgevaardigde van het departement 's Gravenhage gaf toe, dat arbeidsraden, samengesteld uit patroons en arbeiders, van waarde zijn, omdat ze bestaan uit deskundigen, maar zou toch liever de oprichting dier raden overlaten aan het particulier initiatief.

De afgevaardigde van het departement Haarlem achtte het in 't leven roepen van arbeidsraden van Staatswege gevaarlijk, en merkte op, dat het wel eens kon blijken, dat aan dergelijke lichamen geen behoefte bestond.

Niemand wenschte verder 't woord, zoodat de Voorzitter opmerkte, dat als conclusie aan 't Congres zal worden medegedeeld, dat de vergadering zich vereenigt met den wensch van den inleider, dat de Maatschappij de zaak ter harte zal nemen, gelijk dit geschiedde door de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid.

In de zitting van het Congres, voortgezet op Donderdagmorgen, kwam aan de orde het voorstel van het departement Purmerend, om jaarlijks, te beginnen met 1893, eene som beschikbaar te stellen, ten einde in de gemeenten, waar departementen gevestigd zijn, degelijke werklieden in de gelegenheid te stellen, om onder geleide van met handwerksnijverheid vertrouwde personen de musea der Maatschappij te bezoeken, en de voorwerpen, die zij naar aanleiding van dergelijk bezoek zullen maken, na jaarlijksche tentoonstelling, ter gelegenheid van de algemeene vergadering, aan te koopen voor den prijs, door directeuren te bepalen, indien die voorwerpen, naar hun oordeel, blijk geven, dat de betrokken werkman de musea met vrucht bezocht heeft.

Bedoelde voorwerpen kunnen ook door particulieren, mits leden van de Maatschappij, voor den bepaalden prijs worden aangekocht.

Worden deze het eigendom der maatschappij, dan worden zij, voorzien van den naam van den vervaardiger, in het museum voor de bezoekers zichtbaar, bewaard, en der vervaardigers daarvoor een getuigschrift uitgereikt.

Dit voorstel was vergezeld van een uitvoerige toelichting, en beide waren in handen gesteld van de commissie voor het Museum van Kunstnijverheid, dat in haar advies mededeelde, niet veel heil in vluchtige bezoeken van musea te zien, maar meer verwachtte van het tijdelijke beschikbaar stellen van modellen en afbeeldingen aan de departementen. De commissie stelde daarom het volgende voor:

»Het Hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid stelle jaarlijks een som beschikbaar, ten einde eenige departementen in de gelegenheid te stellen:

1. Tot het houden van wedstrijden voor werklieden, die de verschillende bouwambachten en de vakken van kunstnijverheid beoefenen, of deze op andere wijze gelegenheid te geven werkstukken te maken, die van de bekwaamheid der vervaardigers getuigenis affeggen.

2. Tot het houden eener tentoonstelling van platen en voorwerpen uit het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, die op de uitgeschreven prijsvraag of op de te vervaardigen werkstukken betrekking hebben, ten einde de werklieden tot den te vervaardigen arbeid behoorlijk voor te bereiden."

Na eenige discussie over dit voorstel werd ten slotte aangenomen:

1°. om in gemeenten, waar departementen gevestigd zijn, degelijke werklieden in de gelegenheid te stellen de musea te bezoeken tot oefening en ontwikkeling van ambachtslieden, die in de bouwvakken en in de vakken van kunstnijverheid werkzaam zijn en daardoor de veredeling van het ambacht op deze en op alle andere gepaste wijzen in de hand te werken;

2°. tot het houden eener tentoonstelling van platen en voorwerpen uit het Museum van K. N. te Haarlem, ten einde de beoefenaars van ambachten in de gelegenheid te stellen met goede voorbeelden in hun vak kennis te maken, en hen voor de uitoefening van hun vak te helpen bekwamen;

3°. tot het brengen op de begrooting in uitgaaf van een som van *f* 200, bestemd om de departementen, die de kosten niet kunnen dragen, daarin te gemoet te komen in 1893.

Nog werd in deze vergadering door directeuren voorgesteld, naar aanleiding van een verzoek van 't departement 's Gravenhage, om een prijsvraag uit te schrijven voor een nieuw diploma en daarvoor een prijs van *f* 100 uit te loven met een verguld zilveren medaille.

De commissie voor het Museum van Kunstnijverheid ondersteunde dit voorstel, maar stelde daarbij de volgende voorwaarden: 1e. De teekening moet geschikt zijn voor reproductie De beantwoorders moeten opgeven, welke soort van reproductiën, lichtdruk, steendruk enz. zij voor hun ontwerpen wenschelijk achten.

2°. De grootte van het blad moet zijn tot den buitenrand: lengte 53 cM., breedte 44 cM. De smalste zijden moeten den boven- en benedenrand vormen, de breedste zijden de zijranden.

Het hoofdbestuur nam een amendement over van het departement Leiden, om als 2e prijs uit te loven de zilveren medaille der Maatschappij.

Bij de behandeling der begrooting voor 1893 werd o.a. *f* 2600 uitgetrokken voor het tijdschrift.

Ter vervulling van vacaturen, door aftreding ontstaan, werden tot directeuren benoemd de heeren: H. Figee te Haarlem, mr. A. J. Enschedé te id. en dr. D. de Loos te Leiden.

Tot voorzitter uit directeuren werd benoemd de heer S. J. graaf Van Limburg Stirum.

Nadat Utrecht was aangewezen als de plaats, waar de volgende algemeene vergadering zal worden gehouden, werd deze 115e bijeenkomst door den Voorzitter gesloten.

Vele afgevaardigen hebben een bezoek gebracht aan de Brandweerkazerne aan de Prinsengracht en aan de Gasfabriek in de Linnaeusstraat, de inrichting der Maatschappij Electra, waar de directeur, de heer Lugtt, de gasten rondleidde, en de inrichtingen voor het Liernurstelsel, waar de heer Dan. I. Sanches alle gewenschte inlichtingen verschafte.

Ook maakten vele leden der Maatschappij een boottocht langs de Vecht en door een gedeelte van het Merwedekanaal.

BERICHTEN.

In het trapportaal van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem wordt thans eene bijzondere tentoonstelling gehouden op het gebied der reclame.

Eene kleine uitgezochte verzameling Fransche en Duitsche plakkaten hangen daar in bonte mengeling naast elkander en het is eigenaardig de verschillende richtingen op te merken, welke de beide genoemde landen op dit gebied der kunst volgen.

Naast de ernstige, serieus geteekende plakkaten der Duitsche tentoonstellingen, vinden wij de luchtige, vroolijke, door humoristische teekening en tintelende kleuren de aandacht trekkende compositiën van den Franschen teekenaar Cheret en de met landschappen en stadsgezichten versierde plakkaten van Fraipont. Het is als of de nationale karakters der beide volken zich weerspiegelen in hunne opvatting van reclame maken.

De opening der tentoonstelling van zilverwerken is op verlangen van eenige belangstellenden tot 1 Augustus verdaagd.

Naar aanleiding van hetgeen in het verslag van de commissie voor de gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen vermeld werd betreffende de restauratie van de *Karolingische kapel op het Valkhof*, waaromtrent in het voorgaande Bouwkundig Weekblad eene mededeeling werd gedaan, schreef de heer Mr. N. de Roever, archivaris van Amsterdam, in den Spectator o. a. het volgende over het feit, dat de commissie zich tot een buitenlander wendde om een advies over de restauratie.

»Men mag het betreuren, dat zij (de leden der commissie) meenden daartoe over de grenzen te moeten gaan. Is het een compliment aan den officieelen invloed, waarover wij zouden moeten blozen? Allerminst! Zoover is het Goddank nog niet gekomen! Men houde echter in 't oog, dat Nijmegen zooveel dichter ligt bij Essen, waar behalve kanonnen ook de waarheid te koop schijnt te zijn, dan het binnenhof, waar men deze meent in pacht te hebben. De architekt Humann te Essen, wiens advies men inriep, moet bovendien een man zijn van een groote reputatie. Hoe dit ook zij, het advies verdient vermelding en erkenning. Genoemde deskundige meende een restauratie van dit monument in den oorspronkelijken bouwvorm niet (te kunnen) aanraden, daar men, al was deze met zekerheid te bepalen, bij de uitvoering en in de bijzonderheden op vele moeilijk op te lossen vraagstukken zou stuiten waarop het antwoord aarzelend en dan nog slechts bij gissing zou kunnen gegeven worden, aangezien juiste gegevens hiervoor ten eenenmale ontbreken. Daarenboven zijn juist de verscheidene bouworden, door de restauraties in verschillende eeuwen in dit monument samengevoegd, ieder op zich zelf op het gebied van kunstgeschiedenis van hooge waarde en is het alleen hierom wenschelijk het geheel onveranderd te behouden".

De heer de Roever, noemt deze ratio scripta eigenlijk het axioma van de restauratieleer, en dit moet men met hem eens zijn.

Jongstleden Zaterdag werd te Haarlem de eerste steen gelegd van het gebouw voor de op te richten ambachtsschool.

In de op 13 Juli plaats gehad hebbende zitting van den gemeenteraad van Amsterdam werden de aangevraagde localiteiten voor de oprichting van een Museum van voorwerpen ter voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen toegestaan, doch een daarenboven gevraagde subsidie van *f* 3000 werd geweigerd.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

In den loop der maand September a.s. zal voor de vervulling van de betrekking van adspirant-ingenieur van 's Rijks Waterstaat een vergelijkend onderzoek plaats hebben.

Tot dit onderzoek worden toegelaten Nederlanders, die een voldoend examen als civiel-ingenieur hebben afgelegd aan de Polytechnische school te Delft, mits zij op 1 Januari e. k. niet ouder zijn dan 28 jaar.

Zij, die zich aan het vergelijkend onderzoek wenschen te onderwerpen, moeten vóór 1 September a. s. aan het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid daarvan doen blijken bij op zegel geschreven adres, bevattende: opgave van naam, voornaam en woonplaats.

Voor verdere bijzonderheden omtrent het examen, zie men de *St.-Ct.* No. 159.

Asphalt Vloeren.

ASPHALT DAKPAPIER.

Asphalt Isoleeringen.

Hout Cementdekking

worden gedaan door **Asphalteurs.**

9080 **Stein & Takken**

Asphaltfabriek, Utrecht.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 9082

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

9083 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stokeupon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 9084

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën.

WEGNER & MOTTU

9085 Rokin 138.

Rietplankenfabriek, (Supt. GIRAUD) J. W. MOLLIN, Gouda.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. **RIPOLIN**

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9086

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

C. MÜLLER, eigenaar van Steengroeven,

ESSEN, aan de Rhur,

levert terstond en voor billijken prijs, fijnkorrelige en gelijkkleurige, tegen elke weersgesteldheid bestand zijnde **RUHRKOLEN ZANDSTEEN, WITTEN** en **ROODEN ZANDSTEEN, NIEDERMENDIGER BASALTLAVA, GRANIT enz.**, elk voorkomend werk in natuurlijken steen als: **geprofileerde, gladde en vrijdragende traptreden,** tot 4 M. lengte, **vensterdorpels, sokkels, deksteenen, platen, gootsteenen, slijpsteenen, grafsteenen, grafmonumenten, enz.** Steenen voor bestratingen Basaltgrind enz. Kalksteen, gebrande kalk, witte pleisterkalk, tegelsteenen enz. 9087

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9088

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9089

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879

Gouden Medaille Hoogste onderscheidingin den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM. 9090

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende $2\frac{1}{2}$ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek.

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM. 9071

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken,
Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.—** zullen *franco* worden toegezonden. 9072

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.—** worden deze twee gulden gerestitueerd.

F W BRAAT.

BENNEWITZ & C° AMSTERDAM

Papierstuc Plafonds

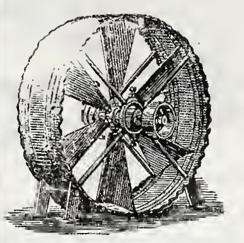
ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR en MONSTERKAMER DAMRAK 85. PAPIERSTUC-FABRIEK

9073

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen van warme of slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 8974

TH. A. DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

SANITARY ENGINEER.

Fabriek Ferdinand Bolstraat N°. 32, Quellijnstraat N°. 57 en 59.

Fabrikant van VERWARMINGSTOESTELLEN systeems warm-water, laagdruk stoom, warme lucht, enz.

Verwarming van kleine toestellen voor Serres en Huiskamers door gas.

Fabrikant van groote en kleine Badinrichtingen.

Heden in aanleg:

1e **Amstel Badhuis,** Amsterdam. – Verandering Badinrichting en verwarming door warm water.
2e **Port. Israël. Badhuis,** Amsterdam. – Nieuwe Badinrichting en verwarming door warm water.
3e **Volks Douche en School Badhuis,** Arnhem. – Badinrichting en verwarming door warm water.
4e „ „ „ **Badhuis,** Haarlem. – Badinrichting en verwarming door warm water.
5e **Mevr. Wed. van Ende,** Arnhem. – Verwarming Serre door middel van gas.
6e **Verschillende particuliere Badinrichtingen met Geysers.**
(Eigen fabrikaat.) 9075

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 9076

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen. Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY LTD LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK ... AMSTERDAM. TRADE MARK. NATUURL. ASPHALT VAL DE TRAVERS.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — ***In aanleg zijn:***

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGENGESTICHT, Deventer. 9078

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN. KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

23 JULI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS. Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN. G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

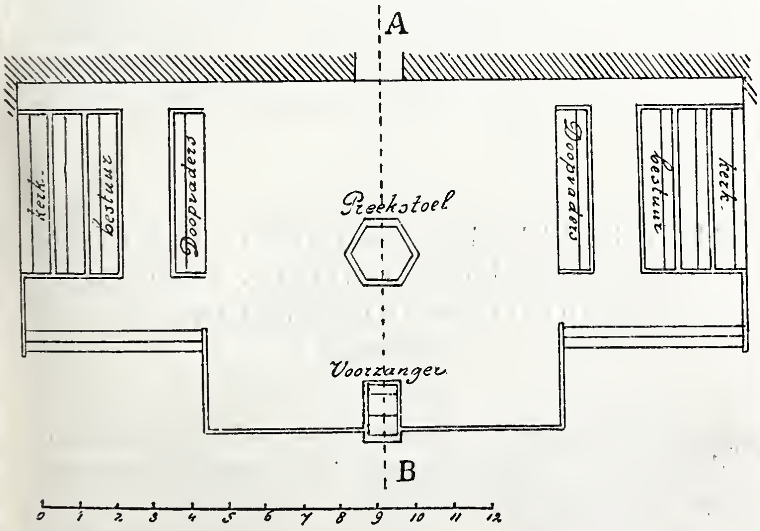
MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

PRIJSVRAGEN.

UITGESCHREVEN IN HET JAAR 1892, DOOR DE

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

I. HET ONTWERP VOOR EEN VRIJSTAANDEN PREDIKSTOEL MET DOOPHEK EN BANKEN VOOR DOOPVADERS EN KERKBESTUUR, IN EENE PROTESTANTSCHE KERK, VOLGENS BIJGAANDE SITUATIE GEGROEPEERD.

De predikstoel, het doophek en de banken moeten ontworpen worden voor uitvoering in eikenhout.

De vloer van het doophek, waarmede het op de situatie aangegeven grondvlak wordt bedoeld, ligt ongeveer 0.32 M. boven den vloer der kerkruimte.

Het doophek moet van uit de kerk toegankelijk zijn.

In het midden van het doophek moet een verhoogde standplaats met lezenaar voor den voorzanger ontworpen worden.

Verlangd worden:

Eene situatie op de schaal van 1 à 100;

Een voor-, zij-, en achteraanzicht van den predikstoel, allen op de schaal van 1 à 20;

Een vooraanzicht van het doophek (met zij-aanzicht der banken), op de schaal van 1 á 20.

Een vertikale doorsnede, waaruit nauwkeurig de constructie moet blijken, over de lijn A B, op de schaal van 1 à 20;

Een teekening van een der voornaamste détails, op de schaal van 1 à 5.

Voor de drie beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als 1e prijs de verguld zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, als 2e prijs de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, en als 3e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

II. HET ONTWERP VOOR EEN GETUIGSCHRIFT, TEN DIENSTE DER AFDEELINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ, OM TE WORDEN UITGEREIKT AAN DE BEKROONDEN WEGENS PRIJSVRAGEN, DOOR DE AFDEELINGEN UIT TE SCHRIJVEN.

Het ontwerp van dit getuigschrift moet een grootte hebben van 40 bij 60 cM.; daarbij moet in aanmerking genomen worden, dat het ontwerp, bij mogelijke reproductie, photographisch verkleind wordt, om te worden gedrukt op een blad, groot 25 bij 35 cM.

De tekst op het getuigschrift te ontwerpen is als volgt:

Afdeeling______________________________
der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Het Bestuur der Afdeeling verklaart, dat aan het ontwerp van____________________________
ingezonden op de prijsvraag, in 18____ door de Afdeeling uitgeschreven voor een________________________
door de beoordeelaars, zijnde de heeren:____________

____
is toegekend__________________________________

____

Het Bestuur der Afdeeling:

Voorzitter.

Secretaris.

De teekening moet in inktlijnen bewerkt en voor photolithographische reproductie geschikt zijn.

Voor de twee beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als 1e prijs, de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, benevens *f* 100, door de Afdeelingen Arnhem, Groningen, Haarlem, Leeuwarden, Leiden, Rotterdam en Utrecht verstrekt, om daardoor het recht te hebben van het getuigschrift gebruik te maken voor de door hen toe te kennen bekroningen; als 2e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

III. Het ontwerp voor een bliksemafleider met windvaan bestemd voor een landhuis.

De bliksemafleider te plaatsen op een makelaar van de bekapping, waarvan de nok ongeveer 18 M. boven den beganen grond is gelegen, heeft een stang, die 4 M. boven den nok hoog is.

Verlangd worden:

een aanzicht en een vertikale doorsnede van den bliksemafleider met windvaan, op de schaal van 1 à 5;

de voornaamste horizontale doorsneden op de schaal van 1 à 5;

de voornaamste constructieve détails op ware grootte en, zoo noodig, eene beschrijvende toelichting.

Voor het beste en ter bekrooning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden uitgenoodigd, alleen de leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

1. Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvraag worden vóór of op 23 December 1892, des middags ten 12 uur, vrachtvrij ingewacht op het bureau der Maatschappij te Amsterdam.

2. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto, en een herkenningsteeken aan de achterzijde; zij moeten vergezeld zijn van: 1°. een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald, en van binnen bevattende de aanduiding van naam, betrekking en woonplaats van den inzender; 2°. van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te kunnen correspondeeren, zonder den naambrief te openen.

3. De teekeningen mogen niet op houten ramen gespannen worden.

Het schrift van de memorie van toelichting, alsmede het letterschrift op de teekeningen, moeten door eene andere hand dan die des vervaardigers geschreven zijn.

De ontwerper mag zijn naam niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

Worden de beide laatste bepalingen niet behoorlijk door een inzender nagekomen, dan blijft zijn ontwerp buiten mededinging.

4. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit de leden:

J. Verheul Dzn.,
A. le Comte,
Jos. Th. J. Cuypers,
Henri Evers,
C. B. Posthumus Meijjes.

5. De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Bestuur voor te stellen eene andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

6. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Maatschappij.

7. De uitslag der beoordeeling zal terstond na de uitspraak van de Jury worden bekend gemaakt, en de ingekomen plannen zullen tijdens de Algemeene Vergadering in Mei 1893 worden tentoongesteld.

8. De niet bekroonde ontwerpen kunnen in Februari 1894 worden afgehaald aan het bureau der Maatschappij te Amsterdam, op vertoon van het in art. 2 vermelde herkenningsteeken. De stukken der inzenders, buiten Amsterdam woonachtig, worden na genoemd tijdsbestek en tegen overlegging van het herkenningsteeken aan een op te geven adres teruggezonden.

In bijzondere gevallen kunnen, op uitdrukkelijk verlangen der inzenders, teekeningen binnen dit tijdsbestek door het Bestuur worden teruggeven.

Het Bestuur der Maatschappij.

Amsterdam, Juli 1892.

C. Muysken, *Voorzitter*
C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

In het Maatschappelijk Gebouw worden tot en met Zaterdag 30 Juli a. s. tentoongesteld de ingekomen antwoorden, op:

I. de Eere-prijsvraag voor een „Vorstelijk verblijf in de nabijheid eener groote stad'" uitgeschreven ter gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan der Maatschappij;

II. de prijsvragen, uitgeschreven door de Maatschappij in 1891.

MEDEDEELINGEN OMTRENT HET PLAN VAN DEN MORISONTOREN VOOR DE WERELDTENTOONSTELLING TE CHICAGO. *)

De hoofdlijnen en afmetingen van het ontwerp zijn in de figuren 1 tot 9 voorgesteld. De bijgeschreven maten zijn eenigszins afgerond.

De toren, fig. 1, heeft aan den voet eene breedte,

*) Ontleend aan eene voordracht van Prof. Barkhausen in de vergadering van den Architecten- en Ingenieur-Verein te Hannover.

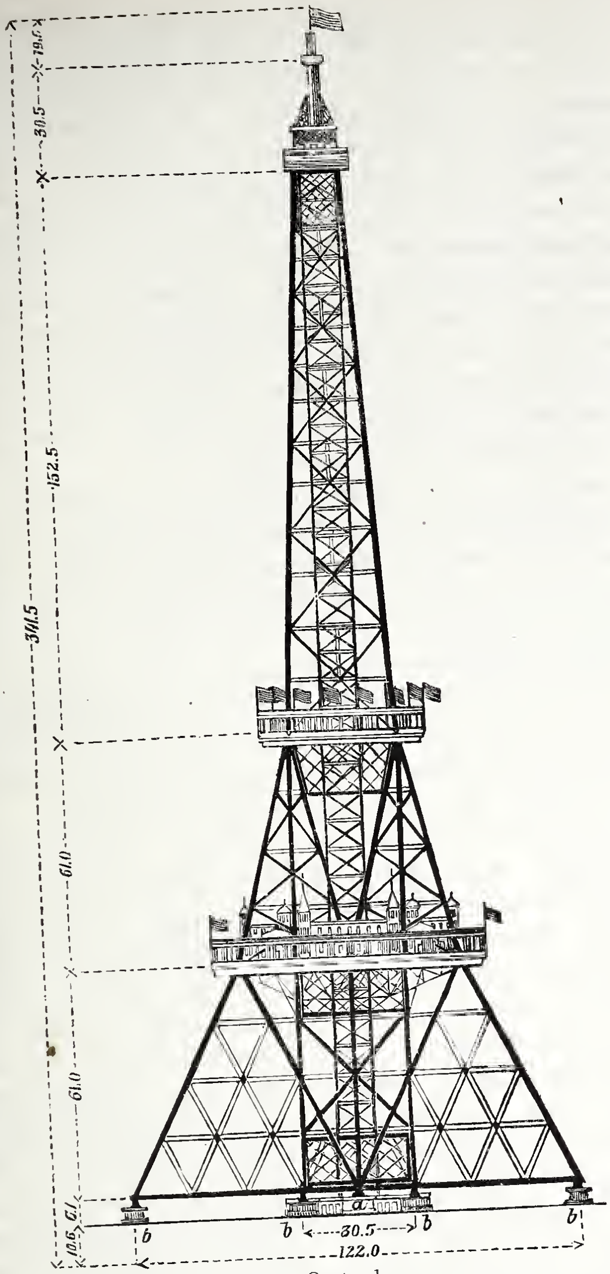

Fig. 1. Opstand.

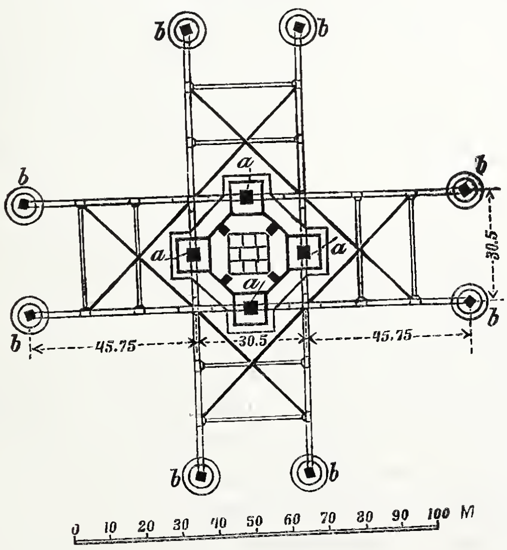

Fig. 2. Plattegrond.

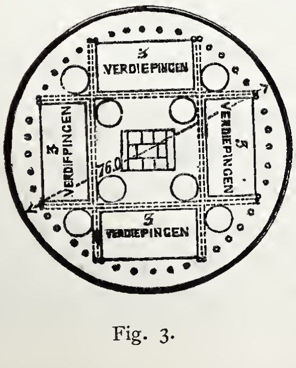

Fig. 3.

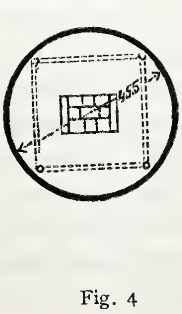

Fig. 4

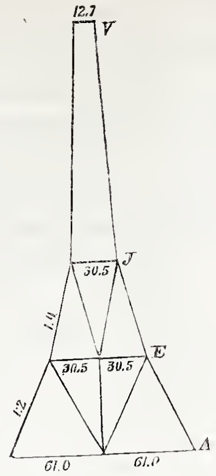

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

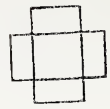

Fig. 8.

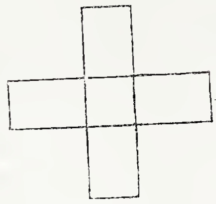

Fig. 9.

die ongeveer 2/5 der hoogte bedraagt. Het eerste platform, 67,1 M. boven den grond gelegen, zal wandelpaden, cafés en verschillende andere inrichtingen bevatten, welke in groote, drie verdiepingen hooge gebouwen ondergebracht, reeds hoog genoeg liggen om een overzicht over den geheelen aanleg der tentoonstelling te verschaffen.

Ook het 61 M. boven het eerste gelegen tweede platform zal soortgelijke inrichtingen bevatten.

Het derde platform, de eigenlijke belvédère, ligt weer 152 M. hooger, dus 280,6 M. boven den beganen grond, en wordt nog door den vuurtoren en den vlaggestok met 50,3 M. overtroffen. De spits van het bouwwerk ligt dus 330,9 M. boven den grond, en rekent men de diepte van de fundeering op 10,6 M, dan komt de hoogte van het werk op 341,5 M.

Al gelijken de lijnen van den omtrek vrijwel op die van den Eiffeltoren, zoo is toch de constructie geheel verschillend. De toren moet opgericht worden op het zachte, ronde en beweeglijke zand, waarop het grootste gedeelte van Chicago staat, en dat zeer goed voldoende verdeelde, loodrechte lasten draagt, maar voor het opnemen van horizontale krachten *te beweeglijk* is. De fundeering moest dus zóó ingericht worden, dat zij vrij bleef van een of andere verschuiving, door de belasting of teperatuurwisselingen teweeg gebracht, daar het opnemen der onvermijdelijke horizontale krachten uit den winddruk reeds moeielijk genoeg is.

Een tweeden gewichtigen invloed oefent de reeds zeer kort geworden bouwtijd uit, welke dwingt alle ingewikkelde détails te vermijden en zooveel mogelijk slechts met rechte lijnen en rechte hoeken te werken.

De bovenste schacht is een afgestompte vierzijdige pyramide met een vierkant grondvlak, fig. 6 en 7, wier zijlengte van 12,2 tot 30,5 naar beneden toeneemt. Alle vier zijden zijn door horizontale verstijvingen en gekruiste schoren in alle velden vertralied, en het midden der lange horizontale verstijvingen is bij de kruisingen der schoren verstijfd, fig. 1. De binnenruimte blijft op deze wijze volkomen vrij en het netwerk van de schacht zal volkomen en duidelijk zichtbaar zijn. Telt men den ondersten sluitring dezer pyramide reeds tot den onderbouw, dan geeft zij een vergelijkenderwijze eenvoudig en statisch duidelijk vakwerk.

De vier hoeken dezer bovenste pyramide worden telkens door vier loodrechte vakwerkdragers getorscht, waarvan ieder het in fig. 5 verduidelijkte hoofdnet bezit; de verdere verstijvingen der hoofddeelen van dit net zijn in fig. 1 voorgesteld. Deze vier loodrechte dragers doorsnijden elkaar op afstanden van 30,5 M, fig 2, 8 en 9,

zoodat onder ieder der vier voeten van de bovenste pyramide zulk eene doorsnijding ligt. Daar elk der vier draagwanden tusschen het eerste en tweede platform twee staande en een hangenden gelijkbeenigen driehoek aanwijst met zijhellingen van 1 : 4, fig. 5, zoo is er geen staand lid in de doorkruising, maar rusten veeleer de vier voeten der bovenste afgestompte pyramide op de *spitsen* van vier vierkante vierzijdige pyramiden met eene zijhelling van 1 : 4.

Tusschen het eerste en tweede platform lost het bouwwerk zich dus eenvoudig op in vier vierzijdige pyramiden, ieder met twee door hare assen gaande verstijvingsvlakten. De twee binnenste voeten der vier pyramiden komen telkens in het midden der vier draagwanden tegen elkaar aan.

Onder het eerste platform bestaat iedere draagwand volgens fig. 5 nog eens uit twee staande en een hangenden gelijkbeenigen driehoek met eene zijhelling van 1 : 2; maar midden in den laatsten is nog eene verstijving ingelascht, zoodat deze verdieping in iederen draagwand *drie* steunpunten aanbiedt. Aldus ontstaan 12 steunpunten in de vier draagwanden, waarvan de 8 buitenste de spitsen van driehoeken zijn en telkens een der 8 buitenste hoekstijlen der vier pyramiden tusschen het eerste en tweede platform opnemen, terwijl de vier binnenste steunpunten door de in het midden geplaatste vertikale middenstijlen der vier wanden gevormd worden en telkens twee hier samentreffende, binnenste hoekstijlen der vier bovenste pyramiden opnemen. Verstijvingstralies met 15,2 M. traliehoogte zijn hier onmiddellijk onder het platform, evenals boven onder het tweede platform in de vlakken der draagwanden, en wel slechts in de beide uiterste, staande driehoeken van deze verdieping ingevoegd.

In de vier doorkruisingen der vier draagwanden ligt ook hier geen constructielid; slechts telkens 2 der binnenste driehoekszijden van 2 draagwanden doorsnijden elkaar in deze doorkruisingslijn De buitenste driehoekszijden van telkens twee gelijkloopende draagwanden doorkruisen elkaar ten slotte nog van den eersten verstijvingsknoop over de opleggingen heen, fig. 1 en 2, terwijl de draagwanden verder, afgezien van de wederkeerige doorkruising, geheel zelfstandig blijven.

In het geheel zijn er nu 12 opleggingen ontworpen; vier hiervan, *a* op fig. 1 en 2, bevinden zich onder het midden der vier draagwanden, waar telkens de beide binnenste driehoekszijden en de vertikale middenstijlen van eene andere afdeeling samentreffen. Deze vier opleggingen dienen hoofdzakelijk voor de loodrechte steunpunten en ze dragen meer dan de helft van den geheelen last. De acht overige opleggingen bevinden zich onder de 8 uiteinden der vier draagwanden, *b* fig. 1 en 2; ze nemen te zamen de rest van den last, hoofdzakelijk echter de door den winddruk ontstaande loodrechte krachten op.

De vier middelste opleggingen *a* zijn geheel vast, terwijl de 8 buitenste naar het type der Amerikaansche ververankerde opleggingen zoo beweeglijk zijn gemaakt, dat ze zoowel loodrechten druk van boven als loodrechten trek naar boven kunnen overbrengen. De richting der beweeglijkheid wijst naar het geometrische middelpunt, zoodat dus veranderingen in de lengte in de richting van den opgelegden draagwand evenals loodrecht daarop kunnen worden opgenomen, zoolang deze door gelijke temperatuurverandering in alle deelen, te voorschijn geroepen worden. Belangrijke ongelijkmatigheden in de verwarming zijn echter bij het lichte bouwwerk met zijn wijde tralies niet te verwachten. De middellijnen der steenen fundamenten der opleggingen vallen dus ook niet in de middellijnen der draagwanden, maar wijzen naar de middenas van het geheele bouwwerk, fig. 2

De grootste druk, welke, de wind medegerekend, op de middensteunpunten *a* komt, bedraagt 1760 t., terwijl de buitenste steunpunten *b*, in het ongunstigste geval met 880 t. belast worden. Het gewicht der constructie van den toren bedraagt 700 t., dat der platformen en gebouwen 2000 t., de grootste last door het verkeer voortgebracht 2000 t., te zamen 11000 t., waaronder knap een vijfde beweeglijke last.

Inrichting. Het eerste platform, fig. 3, heeft 76 M. middellijn met een overdekten omgang langs den rand van 4,6 M. breedte; hierbinnen ligt een onbedekt vlak vóór de vier groote gebouwen, waarvan ieder 27,4 M. breed en 13,7 M. diep is; deze zullen in drie verdiepingen restaurants bevatten en, zooals van zelf spreekt, zoo licht mogelijk geconstrueerd zijn. Bovendien zullen nog meerdere kleine gebouwen voor winkels en dergelijken in de ruimten tusschen de groote opgericht worden, in 't bizonder 8 ronde, volgens fig. 3 verdeeld.

Het tweede platform, volgens fig. 4, van 45,5 M. middellijn, bevat een overdekten omgang evenals het eerste, maar blijft overigens vrij van grootere gebouwen.

Het derde platform, met eene middellijn van 18,2 M. rust op de vierkante afsluiting van de schacht van den toren en wordt in 2 verdiepingen geheel overbouwd, ieder 2,28 M. hoog, zoodat 2 ronde ruimten, elke van 57,2 M. omtrek, ontstaan, welke dus te zamen eene lengte van ongeveer 115 M. voor uitkijkplaatsen aanbieden. De buitenwand van iedere zaal zal 0,91 M. hoog geheel dicht en dan 1,06 M. hoog van glas gemaakt worden, en aan den daarboven overblijvenden rand worden teekens met verklarende bijschriften aangebracht, welke inlichtingen geven omtrent de belangrijkste zaken, die er te zien vallen. Op den wandcirkel meet 1 graad van de cirkelverdeeling meer dan 15 cM., zoodat eene groote reeks uitzichtpunten kan aangewezen worden. Op het dak van de bovenste zaal, dat niet toegankelijk zal zijn voor bezoekers, ligt eene cirkelvormige rolbaan voor een wagen met een kolossale booglamp met licht van verschillende kleuren. Binnen die baan wordt een klein gebouw voor het doen van observatiën opgericht.

Hierboven eindelijk verrijst de 18,2 M. hooge, 3,66 M. dikke vuurtoren van ketelblik met eene wenteltrap naar een vierde platform, 311,1 M. boven den beganen grond gelegen, welke de met den vlaggestok bekroonde lampenruimte draagt.

Midden in den toren stijgt een lichte, vierkante, uit traliewanden samengestelde koker van 11 M. zijlengte, door den toren gedragen, tot in de uitkijk-galerijen van het derde platvorm omhoog; deze in 9 cellen verdeelde ruimte neemt langs den buitenomtrek lifts en in de middelste cel de hijschtoestellen op. Iedere lift biedt, ruimte aan voor 50 bezoekers.

Uitvoering. Fundeering. Alle voeten van het gebouw worden op betonblokken en heipalen gezet, waarvan ieder met 10 tot 15 t. zal belast zijn; op de draagkracht van den bodem tusschen de palen wordt niet gerekend. Waren de palen er niet, dan zou de druk op den bodem 1,4 Kg. per cM^2. tot 1,9 Kg. per cM^2. bedragen.

De onderkant van het beton zal 0,6 M. onder den middelsten waterstand van het Michiganmeer liggen en de palen reiken tot 0,9 M. in het beton. De voeten *a* bevatten 1600 palen en 5700 M³. beton, ieder fundament der buitenbeenen *b* 185 palen en 540 M³. beton.

Het beton reikt ongeveer tot aan de oppervlakte van den grond; daarop worden betonpijlers met bekleeding van kalksteenblokken opgericht, voor de voeten *a* van 9,15 M. middellijn en 4,25 M. hoogte, voor de voeten *b* van 6,1 M middellijn en 3,35 M. hoogte. De gezamenlijke inhoud van beton en metselwerk bedraagt 11500 M³.

De *geheele opbouw* zal bestaan uit week staal wat de sterkste en belangrijkste onderdeelen betreft, en uit welijzer voor de zwakkere.

De hoekstijlen bestaan uit vierkante kokers met mangaten en ladders van binnen voor het onderhoud. Onder het tweede platform hebben deze kokers eene zijlengte van pl. m. 1 M., daarboven nemen zij langzamerhand van 1 M. tot 0.4 M. — bij het derde platform — af. De binnenste stijlen bestaan uit hoekijzers en platen met traliewanden.

De gedrukte schoren en stijlen zijn als kokers uit 4 hoekijzers met 4 traliewanden samengesteld; de getrokken onderdeelen krijgen een I-vormige dwarsdoorsnede.

De berekende last van het verkeer op de platformen is gesteld op 490 Kg. per M²., de winddruk voor het geheele gebouw aangenomen op 244 Kg. per M².; maar alle deelen boven het tweede platform zijn ook sterk genoeg voor het geval, dat de druk tegen het derde platform en den top tot 390 Kg. per M². klimt. Bij deze berekeningen van den last bedraagt de spanning in alle deelen 980 Kg. per M²., wanneer bij gedrukte onderdeelen de vrije lengte de zestienvoudige breedte van de dwarsdoorsnede der kokers niet overtreft; bij eene grootere lengte heeft eene overeenkomstige vermindering der spanningen plaats, evenals voor zeer dunne platen.

Daar, waar druk- en trekspanningen afwisselen is de som van beide spankrachten ten gronslag gelegd aan de berekening der dwarsdoorsnede. Deze bepalingen hebben ook betrekking op den lifttoestel.

Hout wordt nergens aangewend; ook de vloeren zijn allen van asphalt of cementestrik.

DE AMSTERDAMSCHE BOULEVARDS.

Door de heeren A. W. de Flines en J. F. von Glahn is in netten vorm een boekje uitgegeven, getiteld: „de Amsterdamsche Boulevards", waarin zij hun ontwerp van een boulevard, leidende van het Centraal Station naar het Rijks-Museum, in verband met een electrische tram bespreken en met teekeningen nader toelichten.

Deze boulevard wordt verkregen door verdere demping van het Damrak (overeenkomstig het vastgestelde beursemplacement) door demping van het Rokin, door het maken van een doorbraak van het Rokin tegenover de Nederlandsche Bank naar de Spiegelstraat en Spiegelgracht, die dan door demping en onteigening tot boulevard worden verbreed.

De totale kosten van deze nieuwe straat (van Rokin tot Museum) worden op twee millioen begroot, terwijl de totale kosten van den boulevard-aanleg drie millioen zullen bedragen.

Er zal zich eene Maatschappij moeten vormen om dat kapitaal bijeen te brengen, tenzij de gemeente de groote voordeelen voor zich wil behouden. De rente en aflossing voor deze som benoodigd, meenen zij te kunnen vinden uit de te maken overwinst van een op den boulevard aan te leggen electrische tram, waarvan de kosten van aanleg op slechts twee ton worden begroot. Deze tram zal dan bij een bruto-opbrengst van *f* 229,950 of, na aftrek van de exploitatiekosten ad *f* 35,950, een zuivere winst geven van *f* 194000!!

Na aftrek van *f* 150,000 (5% over drie millioen voor rente en aflossing) schiet er dan nog voor de aandeelhouders in de electrische tram *f* 44,000 of 22 % over!!!

Maar de voordeelen voor de gemeente zullen in elk geval door dezen boulevard en daarop zich voortbewegende electrische tram bizonder groot zijn, immers de waarde der aan de gemeente behoorende museumterreinen zullen ontzaglijk in waarde stijgen..... omdat de afstand van het Centraal Station naar die terreinen door den nieuwen verkeersweg zeer zal worden bekort.

Aan de bebouwing dier terreinen wordt dan ook een afzonderlijk hoofdstuk gewijd, waarin de schrijvers zich geheel als voorstanders van het destijds door B. en W. aan den Raad ingediend plan verklaren.

De schrijvers zijn gezegend met eene poëtische en ideale levensopvatting, en met een open oog voor het natuurschoon; hun beschrijving toch der vier jaargetijden als inleiding tot het eerste hoofdstuk, hun hervormingsplan, met de daarboven geplaatste aanhaling uit Göthe, leveren ons daarvan de bewijzen.

Vooral de aanhalingen uit de artikelen van het Algemeen Handelsblad, die bijna elke bladzijde van het boekje vullen, verleenen het een bizondere frischheid en stellen de groote vereering die de schrijvers blijkbaar voor die artikelen koesteren, in het volle licht.

Maar wij vreezen helaas, dat zij zich omtrent de gegeven cijfers, de berekeningen en de mogelijkheid van uitvoering te groote illusiën maken en zij nog vele jaargetijden, door hen zoo liefelijk beschreven, zullen zien komen en gaan, alvorens hun plan tot uitvoering te zien brengen.

C. M.

ROTTERDAM IN DE XXe EEUW.

Van Gedeputeerde Staten der provincie Zuid-Holland hebben Burg. en Weth. vier ontwerpen van wet ontvangen, betreffende de verandering der grenzen tusschen Rotterdam en de gemeenten Overschie en IJselmonde, en de vereeniging der gemeenten Charlois en Kralingen met Rotterdam, ten einde met deze ontwerpen te handelen overeenkomstig het voorschrift van artikel 131 der Gemeentewet.

Burg. en Weth. hebben van deze stukken mededeeling gedaan aan de leden van den Gemeenteraad, zich voorbehoudende den Raad te dezer zake nader te dienen van preadvies.

De beide eerste ontwerpen zijn van minder belang en kunnen in dit blad gevoeglijk achterwege blijven; de beide laatste echter zijn voor Rotterdam en de beide aangrenzende gemeenten van groot gewicht. Wij laten den inhoud daarvan hieronder volgen.

Vereeniging der gemeente Kralingen met Rotterdam.

Art. 1. De gemeenten Rotterdam en Kralingen worden vereenigd. De vereeniging komt tot stand op den dag der eerste vergadering van den Raad der nieuwe gemeente des middags te 12 uur. De vereenigde gemeente draagt den naam van Rotterdam.

Art. 2. Alle bezittingen en lasten der beide gemeenten gaan over op de nieuwe gemeente Rotterdam, zonder dat daarvoor eene nadere akte gevorderd wordt. Voor zooverre overschrijving in de openbare registers noodig mocht zijn, zal die geschieden krachtens deze wet.

Art. 3. De eerste verkiezing van leden van den Raad der nieuwe gemeente geschiedt op den dag, door de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland te bepalen.

Voor deze verkiezing zijn stemgerechtigd de personen voor-

komende op de in de gemeenten Rotterdam en Kralingen bestaande lijsten van kiezers tot het kiezen van leden van den Gemeenteraad.

Ter inlevering der stembriefjes voor deze eerste keuze verdeelt de Raad der Gemeente Rotterdam de nieuwe gemeente in afdeelingen en benoemt de leden van het hoofd- en de onderbureaux van stemopening. De geloofsbrieven der verkozenen worden onderzocht door den Raad der gemeente Rotterdam.

Art. 4. Het eerste derde gedeelte van den Raad der nieuwe gemeente treedt af den eersten Dinsdag van September 1895, de eerste helft der Wethouders den eersten Dinsdag van September 1893.

Art. 5. De dag der eerste vergadering van den Raad der nieuwe gemeente wordt bepaald door de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland.

Art. 6. De belastingen, welke tot aan de vereeniging in elke der beide gemeenten worden geheven, worden voor zoover betreft het belastingjaar, loopende op het tijdstip van het tot stand komen der vereeniging, ingevorderd ten behoeve der nieuwe gemeente.

De sommen, bedoeld in de wet van 26 Juli 1885 (*Staatsblad* No. 169) worden, voor zoover die tijdens het tot stand komen der vereeniging nog niet zijn betaald, uitgekeerd aan de nieuwe gemeente.

Art 7. De ingezetenen der beide gemeenten worden voor het opmaken der kiezerslijsten en voor de verkiesbaarheid tot leden van den Gemeenteraad reeds met den dag van het in werking treden dezer wet, als ingezetenen der nieuwe gemeente beschouwd.

De in de gemeenten Rotterdam en Kralingen op het tijdstip der vereeniging bestaande kiezerslijsten tot het kiezen van leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van de Staten van Zuid-Holland en van den Gemeenteraad, blijven van kracht in de nieuwe gemeente, totdat zij overeenkomstig de Kieswet door nieuwe kiezerslijsten zullen zijn vervangen.

Art. 8. De ingezetenen der beide gemeenten, die bij het tot stand komen dezer vereeniging voor de eerstvolgende lichting der Nationale Militie zijn ingeschreven, worden op het voor de nieuwe gemeente op te maken register overgeschreven.

Gelijke overschrijving geschiedt ten aanzien van de ingezetenen die tot de Schutterij behooren.

Vereeniging der gemeente Charlois met Rotterdam.

Art. 1. De gemeenten Rotterdam en Charlois worden vereenigd. De vereeniging komt tot stand op den dag der eerste vergadering van den Raad der nieuwe gemeente des middags te 12 uur. De vereenigde gemeente draagt den naam van Rotterdam.

Art. 2. Het grondgebied der voormalige gemeente Charlois behoort tot het tweede kanton van het arrondissement Rotterdam.

Art. 3 tot en met art. 9 bevatten dezelfde bepalingen als in art. 2 tot en met art. 8 van het ontwerp betreffende Kralingen.

Art. 10. De tijdens de invoering dezer wet bij het kantongerecht te Ridderkerk en bij de arrondissements-rechtbank te Dordrecht aanhangige rechtsgedingen, die volgens art. 2 tot de bevoegdheid van den kantonrechter in het 2e kanton of van de arrondissements-rechtbank te Rotterdam zouden behooren, worden niettemin behandeld en afgedaan bij het kantongerecht te Ridderkerk of bij de arrondissements-rechtbank te Dordrecht.

Wanneer deze vereeniging tot stand komt (ofschoon van B. en W. te Kralingen geene medewerking kan worden verwacht), dan zal de nieuwe gemeente Rotterdam eene oppervlakte verkrijgen van 5217 hectaren *) en de bevolking met ruim 22000 inwoners vermeerderen.

---

*)

Amsterdam is groot	2482	Hectaren.
's Gravenhage „ „	2101	„
Delft „ „	559	„
te zamen	5142	„
Tegenwoordige grootte:		
Rotterdam	1678	Hectaren.
Kralingen	1467	„
Charlois	2072	„
te zamen	5217	„

17 Juli 1892.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Naar aanleiding van het ingezonden stuk van den Voorzitter der Afdeeling Groningen, den Heer J. B. Jager, in het voorgaande nummer, verzoeken wij u beleefd het volgende te willen plaatsen.

De in de Afdeelingsvergadering van 29 Juni jl. genomen besluiten, waarvan het verslag voorkomt in het Weekblad van 9 Juli j.l. en waartegen het schrijven van den Heer Jager is gericht, zijn met algemeene stemmen aangenomen, nadat vooraf de geheele correspondentie tusschen den Voorzitter en de vier overige Bestuursleden, en de notulen van de laatst voorafgaande Bestuursvergadering waren voorgelezen, en nadat daarover besprekingen waren gehouden ook in verband met minder correcte handelingen van den Voorzitter, die niet in de correspondentie voorkomen maar op twee voorafgaande Afdeelingsvergaderingen reeds behandeld waren.

Het aantal leden der Afdeeling bedraagt twee en twintig. De buiten de stad wonende leden, ten getale van 3, wonen de vergaderingen bijna nooit bij.

Het aantal leden, dat in de twee laatste jaren de 22 achtereenvolgende vergaderingen heeft bijgewoond, bedraagt (ook met uitzondering van den Voorzitter) 205 of gemiddeld minder dan 10 leden.

Van misverstand kan dus in dezen geen sprake zijn.

De bestuursleden van de
Afdeeling Groningen:

GRONINGEN, 18 Juli 1892.

E. RIEPMA, 1ste *Secretaris.*
W. ALONS, 2de *Secretaris.*
J. W. SIPS, *Penningmeester.*
A. EISSES, *Bibliothecaris.*

BERICHTEN.

Aan de Rijks School voor Kunstnijverheid, te Amsterdam, zijn met gunstig gevolg afgelegd:

het theoretisch eind-examen, tot overgang van de eerste naar de tweede helft van den vierjarigen cursus, door de heeren: S. Goslinski, decoratieschilder, uit Groningen; G. W. Knap, decoratieschilder, uit Amsterdam; L. F. Edema van der Tuuk, modelleur, uit Watergang, en F. J. Th. W. van Rossum, meubelmaker uit Hilversum;

het eind-examen van de afdeeling kunstnaaldwerk door Mejn.: A. E. L. van Assendelt, geboren te Rotterdam, W. C. F. H. Greup, geboren te Amboina, en E. Greup, geboren te Saparoea.

Morgen, Zondag, is voor het laatst de tentoonstelling geopend van teekeningen en werkstukken, in het afgeloopen schooljaar vervaardigd door de leerlingen aan de Quellinusschool.

ALOOP VAN AANBESTEDINGEN.

AMSTERDAM, 7 Juli: het bouwen van een kantoorgebouw aan de De Ruijterkade te Amsterdam voor de Kon. West.-Ind. Maildienst, onder beheer van den ing.-archit. A. L. van Gendt:
Hoogste inschrijver: R. Cruyff *f* 34.780; laagste inschrijver: C. J. Reinierse *f* 28.540. Gegund.

ROTTERDAM, 8 Juli: het bouwen van eene school nabij de Tollensstraat:
Hoogste inschrijver: C. A. Zanini: *f* 52.425; laagste inschrijver: J. C. de Groot, Kralingen *f* 40.000.

HAARLEM. 9 Juli: het bouwen van een schoolgebouw c. a. te Houtrijk en Polanen, gegund aan J. Giebels en van Servellen, voor *f* 15.938. De raming was *f* 16.800.

AMSTERDAM, 11 Juli: het vergrooten der legkelders op het terrein der Beiersch-bierbrouwerij „De Amstel", aldaar, onder beheer van den architekt G. B. Salm:
Hoogste inschrijver: A. T. Sleeswijk: *f* 78.000; laagste inschrijver: D. Verbeek en Zn. *f* 56982, gewijzigd bestek *f* 57.807.

CHARLOIS, 11 Juli: het gemeentebest.: 1. het bouwen van drie schoollokalen bij school 5 en het bouwen van een schoollokaal met een gebouw voor orde-oefeningen der gymnastiek bij school 3:
Hoogste inschrijver: Nic. Pons en Zn. te Rotterdam *f* 16.000; laagste inschrijver: A. Kruithof *f* 15.361.
2. Het bouwen van een teekenzaal op de school n°. 1, benevens het uitvoeren van eenig werk bij school 4:
Hoogste inschrijver: J. P. D. Leeflang *f* 3000; laagste inschrijver: A. Kruithof, *f* 2718.
Aan den laagste inschrijver voor beide perceelen A. Kruithof te Charlois zijn de beide werken gegund.

DORDRECHT, 13 Juli: het gemeentebestuur: het bijbouwen van eenige lokalen aan den zuidelijken achtervleugel van het wees- en armhuis der gemeente:
Hoogste inschrijver: J. Voordendag *f* 18.581; laagste inschrijver: C. A. Tenenti *f* 12.998. Gegund.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING

9092

Op Dinsdag den 9den Augustus 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*) aan het Centraal-bureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 584.

Het maken van een hoofdgebouw en bureaugebouw en eenige diverse werken, ten behoeve van de uitbreiding van het station BLERICK.

Begrooting f 27500.—

De besteding geschiedt volgens § 75 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den Juli 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.00

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 1sten Augustus 1892, des middags te twaalf ure. (*West Europeesche tijd.*)

UTRECHT, den 14den Juli 1892

In de aflev. van 15 Juli jl. van het Populair Geïllustreerd Maandschrift „DE NATUUR" komt een opstel voor over DE TAND-SPOORWEG OP SUMATRA.

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
= STAAL & HAALMEIJER. =
Amsterdam.

9094

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond**, Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven;**

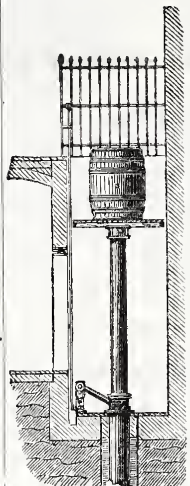
wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk,** welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

9095

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-. Gas-, Hand-, en Waterkracht.

(*Hydraulisch direct en indirect werkend*) 9096

voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particuliere gebouwen hier te lande geplaatste Personen- en Goederen Lifts,** *worden op aanvrage gratis toegezonden.*

MEER DAN 200 ALLEEN IN NEDERLAND GEPLAATST.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,**

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

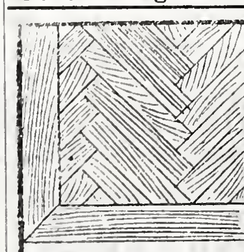
alsmede 9097

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

ROLLUIKEN van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

General Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

Gebrs. v. MALSEN
STOOMTIMMERFABRIEK DEN HAAG
PARKETVLOEREN
vochtwerende en Luxevloeren.

G. J. THIEME. Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 9100

Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.
Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.
Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

30 JULI 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

LIERNUR'S ONTWERP RIOOLSTELSEL VOOR LEIDEN.

Onder dezen titel werd in het Bouwkundig Weekblad van 28 November 1891 uitvoerig medegedeeld onder welke voorwaarden de heer Charles Th. Liernur, hoofdingenieur van het „Internationaal hygiënisch technisch Instituut voor het rioleeren van steden", te Berlijn, namens dat Instituut den 14^{en} Maart 1891 aan den Gemeenteraad verzocht, hem concessie te verleenen voor de toepassing van zijn stelsel voor het verzamelen en poudretteeren der feacale stoffen op de geheele bebouwde kom der gemeente, en alle hare eventueele uitbreidingen. In hetzelfde artikel werd een uittreksel gegeven van het zeer belangrijke verslag, den 8sten Augustus 1891 over dit onderwerp uitgebracht aan de Commissie van Fabricage te Leiden, door den heer D. E. C. Knuttel, Gemeentearchitekt aldaar.

Over een en ander zij hier thans slechts in herinnring gebracht, dat het verslag van den heer Knuttel eindigde met deze woorden:

„Ik zou mij (daarom) gelukkig achten zoo ik mocht medewerken Leiden dat stelsel (van Liernur) te verschaffen, en zoodoende een einde te maken aan een toestand waarover men in deze stad reeds zoo lange jaren heeft geklaagd, waartegen men reeds eeuwen te vergeefs heeft gestreden".

Burgemeester en Wethouders van Leiden hebben daarna op 23 Februari j. l. de concessie-aanvraag van den heer Liernur in handen gesteld van het Bestuur der Vereeniging tot bevordering der Volksgezondheid, dat den 24sten Maart 1892 zijn advies aan B. en W. mededeelde. Dit laatste, wederom in handen gesteld van den Gemeentearchitekt den heer Knuttel, werd door dezen in een rapport aan B. en W., gedateerd 22 April 1822, beoordeeld. Aan beide stukken, het advies en het rapport, wordt het volgende ontleend.

Het Bestuur der Vereeniging adviseert aan B. en W., den Gemeenteraad af te raden gunstig te beschikken op de aanvraag van den heer Liernur. Ten eerste wijst het op het winstbejag als hoofddoel der maatschappij, en betwijfelt dan of het mogelijk is, waar het de verwijdering en verwerking geldt van menschelijke fæcaliën, een zoodanig contract te maken, dat de belangen van gemeente en maatschappij samengaan.

Het Bestuur is voorts van meening, dat poudrette of ammonium-sulfaat, uit de fæcaliën vervaardigd, wanneer alle onkosten der vervaardiging in rekening worden gebracht, meer zullen kosten dan zij op de markt waard zijn. Het wijst op de leerzame ervaring te Londen opgedaan, waar de fæcaliën, huis- en fabriekafval, straatvuil, enz. langs twee groote cloaken wegspoelen, die aan beide Theemsoevers stroomafwaarts loopen. Aan 't einde dier cloaken zijn stations, waar in onderaardsche kelders alles wat kan, chemisch wordt neêrgeslagen. Het heldere water wordt in de Theems afgelaten en de neerslag in schepen geladen, die hun inhoud aan de monding der rivier in zee storten. Deze wijze wordt als de minst kostbare gevolgd, nadat men eerst uit het bezinksel mestkoeken had vervaardigd. Wat nu financieël in Engeland op groote schaal niet kon, acht het Bestuur niet beter uitvoerbaar op $^{1}/_{100}$ der schaal te Leiden. De maatschappij zal geldelijk het best af zijn, als zij weinig fæcaliën verzamelt, en omgekeerd zal Leiden, dat de onkosten draagt, niet geholpen zijn als het vuil niet overal volledig wordt verwijderd. Daarom wordt gead-

viseerd, bijaldien het Liernurstelsel wordt ingevoerd, dat de gemeente zelve exploiteere.

Om te antwoorden op de vraag, of daarop kan worden aangedrongen, wordt een toestand gedacht, waarbij het voorgestelde stelsel over geheel Leiden in werking zou zijn, en het verschil van dien toestand met den tegenwoordigen nagegaan. Dat verschil is, dat de fæcaliën niet meer voor een groot deel (of het grootste) in den bodem en voor 't overige in de grachten terecht komen. Het nu in den bodem aanwezige vuil blijft daarin, terwijl bodem en grachten voortdurend verontreinigd worden door vuil van straten, uit huizen, varkenskotten en fabrieken. Als men de massa daarvan kon vergelijken met de geproduceerde fæcaliën, zou men tot de overtuiging komen, dat het Liernurstelsel slechts geringe verbetering kan brengen en een behoorlijke rioleering van Leiden, dan evenals nu onmisbaar is.

De vervuilde bodem kan niet worden schoongemaakt; maar dat is ook niet noodig, mits er zoo min mogelijk in geroerd worde en er geen drinkwater meer uit gebruikt wordt; een en ander dat trouwens wordt nagelaten.

Is nu de hygiënische toestand zoo slecht? In geenen deele. Zij is beter dan vóór het in werking zijn der duinwaterleiding, toen de Vereeniging tot bevordering der Volksgezondheid in 1873 aandrong op volledige invoering van het Liernurstelsel, voor alle vuil, wegens het groot aantal gevallen van typheuse koortsen, een gevolg van geïnfecteerd drinkwater.

Wil men den gezondheidstoestand beoordeelen, dan moet men de mortaliteit en de morbiliteit kennen. De eerste is te Leiden thans niet ongunstig. De tweede laat zich niet onder cijfers brengen, maar de medici zeggen, dat de Leidsche bevolking een belangrijk verlies lijdt aan levenslust en werkkracht als gevolg van chronische malaria.

Men weet, dat een moerassige bodem, stilstaand water en vooral het wroeten in den bodem de malaria doen toenemen. Niemand kan zeggen, dat Leiden er vrij van te maken is, maar wel schijnt het mogelijk den hygiënischen toestand te verbeteren.

Volgens het advies moet hoe eer hoe liever worden ontworpen een behoorlijk stelsel van rioleering voor Leiden; grachten met stilstaand, vervuild water, en onnoodig voor de scheepvaart, moeten gedempt of overwelfd, en in de te behouden grachten moet meer versch water worden aangevoerd. Er is verbinding met de zee, en een machtig stoomwerktuig kan hulp bieden.

Een behoorlijk rioolstelsel kan bij gedeelten worden uitgevoerd.

Deze verbeteringen worden geacht even noodig te blijven, al ware het Liernurstelsel over geheel Leiden verspreid. Daarom — zegt het Bestuur — zouden wij dan ook aanraden het antwoord op de vraag: of fæcaliën afzonderlijk volgens de thans voorgestelde methode-Liernur zullen verwijderd worden, te verdagen, tot dat Leiden behoorlijk gerioleerd is en wij van de meest stinkende grachten verlost zijn. Blijkt dan nog het Liernurstelsel voor afzonderlijk afvoeren van fæcaliën noodig, zoo zal de gemeente het in eigen exploitatie moeten nemen en zal het voordeel verkregen worden, dat Leiden tijd gewonnen heeft en niet voor de geheele wereld de kosten van dure proefnemingen heeft te betalen.

Dit advies van het Bestuur der Vereeniging tot bevordering der Volksgezondheid wordt door den heer Knuttel, in zijn rapport aan B. en W. van Leiden, gedateerd 22 April j. l., uitvoerig en zaakrijk weêrlegd.

Ten eerste herinnert de heer Knuttel aan zijn rapport van 8 Augustus 1891, waarin hij zich beriep op den herhaalden aandrang der Vereeniging tot bevordering der Volksgezondheid, ter verkrijging van algeheele invoering van het Liernurstelsel; een eisch, ook blijkende uit hare adviezen van 1873 en 1874, die voor hem nog geen waarde verloren hebben. Nu echter concludeert de gezondheidscommissie: *a.* dat een stelsel, dat alle vuil wegvoert, de voorkeur verdient boven het Liernurstelsel, dat niet voldoende in volledigen afvoer zou voorzien; *b.* dat, mocht Leiden het Liernurstelsel aannemen, aanleg en exploitatie van gemeentewege de voorkeur zou verdienen boven een concessie aan eene maatschappij.

Deze conclusie doet der commissie de concessie ontraden.

Niet betwistende, dat afvoer van alle vuil beter is dan van een deel, vraagt de heer Knuttel of de meest gewenschte toestand te bereiken en te betalen is, en of het meerder verkregene de offers daarvoor waard is?

Niet, dat hier de hygiënisten — zooals gewoonlijk als zoodanig — overvragen; zij stellen nu de geldquaestie op den voorgrond. Toch blijkt bij nadere overweging, dat de offers die de commissie aan de gemeente wil opleggen, hare krachten zouden te boven gaan. Slechts aarzelend schreef de heer Knuttel dit neêr, waar hij de bedoeling der commissie slechts kon gissen: óf een rioolnet afvoerende op de grachten, met daaraan verbonden krachtdadige waterververssching, óf een spoelrioolstelsel met chemische zuivering en wegvoering van het neêrgeslagen vuil. Veronderstellende, dat het tweede wordt bedoeld, vraagt de heer Knuttel of de commissie zich wel rekenschap heeft gegeven van den tijd om zulk een rioolplan te maken en uit te voeren, maar vooral van de kosten van aanleg en exploitatie.

Er is evenveel voor als tegen zulk een stelsel te zeggen, omdat het slechts voor bepaalde toestanden aanbeveling verdient. Voor London is er alles voor, daarentegen voor Leiden niet, waar bijna geen verhang in de straten is, waar de vele grachten groote bezwaren bij de kruisingen met het rioolnet zullen opleveren. Er zou dus — wat de exploitatie betreft — kunstmatig voor doorspoeling moeten worden gezorgd; Leiden zou moeten loozen op een boezem waarover men niets te zeggen heeft, en waarop van geen beduidenden stroom sprake is. Dat alles bemoeilijkt de exploitatie, maakt haar zeer kostbaar, en zoude juist de gebreken van het stelsel doen ondervinden.

Hoe voordeelig ook het stelsel voor Londen schijnt te zijn, het heeft daar tot ernstige klachten aanleiding gegeven van den kant der plaatsen die bij den moud der sewers liggen. Het neerslaan der faeces geeft bovendien geen waarborg, dat het afgetapte vocht vrij is van schadelijke parasieten en bacteriën. Beide omstandigheden zijn misschien van minder beteekenis bij een rivier met snellen stroom naar zee, zij verdienen overweging bij loozing op een zwak stroomenden boezem.

Het stelsel is, door de moeielijkheid om het verzamelde rioolvocht te splitsen in onschadelijk filtraat en verkoopbaren neêrslag, gaandeweg veroordeeld voor alle plaatsen, waar men geen bevloeiingsvelden of snel stroomende rivier heeft.

Het is echter volgens den heer Knuttel gewaagd hieruit te besluiten, dat ook de naar het stelsel van

Liernur verzamelde stoffen niet met voordeel te verwerken zijn, daar de graad van verdunning bij spoel- en Liernurstelsels anders is, evenzeer als de behandeling der stoffen, hetzij men poudrette maakt, of zwavelzure amoniak.

In elk geval zou men aanleg- en exploitatiekosten bij toepassing van beide stelsels voor Leidsche toestanden moeten vergelijken. Nu meent de commissie, dat haar wensch zoo overwegend beter is, dat een uitstel van eenige jaren — noodig voor het opmaken der plannen — gerechtvaardigd is, blijkbaar in het vertrouwen, dat in dien tijd voor krachtige grachtverversching gezorgd en in den bodem zeer weinig geroerd zal worden. Daartegenover staat de overtuiging van den heer Knuttel, dat flinke grachtverversching voor Leiden niet te betalen, en een eenigszins afdoende verversching bij het tegenwoordige rioolstelsel niet te verkrijgen is, terwijl het niet-roeren in den bodem een absolute onmogelijkheid is.

Deze punten worden door den heer Knuttel vervolgens nader beschouwd in twee afdeelingen: grachtverversching, en bodem.

Wat de grachtverversching betreft, toont de heer Knuttel aan, hoe met het oog op Rijnland en zoolang alle riolen en loozingen in de grachten monden, kan worden aangenomen, dat de spuiing veel aanzienlijker moet wezen dan nu door Rijnland voor eigen behoefte geschiedt. De kosten, *f*200 à *f*250 per dag bedragende voor het stoomgemaal, zullen aanzienlijk rijzen, en in den zomer, wanneer verversching het meest wenschelijk is, kan het voorkomen, dat Rijnland niet mag spuien om te waken tegen aanzienlijke verlaging van zijn boezemstand. Bovendien zal de stroom in de grachten nergens zoo sterk kunnen zijn, dat bezinken en aanzetten der stoffen zal worden voorkomen, laat staan bezonken stoffen zullen worden medegevoerd.

Wat den bodem betreft, de commissie erkent, dat die zeer vervuild is; vandaar den raad om er niet in te roeren — een raad echter, die niet kan worden opgevolgd, getuige dat in 1891 voor verschillende doeleinden meer dan 11000 M². bestrating is opgebroken om in den bodem te werken. Voor een nieuw rioolstelsel zou ruimer en dieper opgraving moeten geschieden dan voor het Liernurstelsel.

Het voortdurend roeren in den bodem maakt reeds huiverig voort te gaan om vuile stoffen er aan toe te voeren. Niet alleen malaria ontstaat uit den vervuilden bodem, maar het is den heer Knuttel eenige malen opgevallen, dat diphteritis en slechte riolen samenvielen. Zich echter niet willende wagen op een gebied, dat het zijne niet is, en zich dus ook geen partij stellende, meent hij zich te mogen beroepen op het Bestuur van Volksgezondheid van 1874 en op Prof. von Pettenkofer. Het eerste schreef in zijn rapport (1874): „Wij zijn er ver van af om het groote belang b. v. eener duinwaterleiding voor onze stad te willen ontkennen, maar moeten er toch ook op wijzen, dat zelfs niet de meest ruime aanvoer van drinkwater ons van den schadelijken invloed, voortspuitende uit den erbarmelijken toestand van het rioolstelsel, geheel of slechts grootendeels zou kunnen vrijwaren." En, van von Pettenkofer is het bekend, dat hij, hoewel natuurlijk het gewicht van goed drinkwater niet geringschattend, voortdurend strijd voert tegen de „Trinkwasserfanatiker". Dezen strijd motiveert hij in zijn artikel: „Trinkwasser und Typhus". (1889). Daarin toont hij aan, dat het afnemen van de typhus te München niet aan de waterleiding te danken is.

Te Leiden is de typhus sinds de waterleiding afgenomen, maar ook hier moet men voorzichtig zijn die verbetering alleen aan haar toe te schrijven; de waterleiding is begonnen te werken in 1878, terwijl enkele jaren later het waterpeil constanter en lager is geworden, volgens Pettenkofer een van de voornaamste factoren, zoodat zelfs de typhus in München van 1860 tot 1880 gelijkmatig op en neer gaat met den grondwaterstand. Nu blijkt uit de typhus-statistiek voor Leiden, dat de omstandigheden daar niet strijden tegen von Pettenkofers beweren.

Bovendien, waar in Londen het goede rioolstelsel bodemverontreiniging voorkomt, en het sterftecijfer laag is, heeft de waterleiding volstrekt geen goeden naam.

Waar iemand als von Pettenkofer zulk een overwegend gewicht hecht aan bodemvervuiling, daar moet men trachten er paal en perk aan te stellen. Waar de commissie meent, dat dit door het Liernurstelsel niet genoeg geschiedt, stelt de heer Knuttel zich voor, dat aan hare bezwaren wel is te gemoet gekomen.

Het hoofdbezwaar is, dat bodem en grachten voortdurend verontreinigd worden met massa's vuil, afkomstig van straten, uit huizen, varkenskotten en fabrieken. In omgekeerde orde beschouwt de heer Knuttel deze vier onderdeelen.

Er is organisch en anorganisch fabrieksvuil; het laatste is onschadelijk voor de gezondheid en kan alleen verstoppingen voor een spoelstelsel veroorzaken, het tweede moet uit de grachten geweerd worden. Er is geen bezwaar, dat het vuil in de fabrieken wordt neêrgeslagen vóór het fabriekwater op de grachten komt, of dat de fabrieken aan het Liernurstelsel worden aangesloten, hetgeen alleen meerder kolenverbruik zal eischen waaromtrent een schikking zou zijn te treffen.

Vuil uit varkenskotten — waarbij stallen en slachthuizen zijn te voegen — wordt gedeeltelijk als kostbare mest verbruikt; het overige kan door het pneumatische net worden weggevoerd.

Vuil uit huizen wordt reeds zooveel mogelijk door de inrichting die de heer Liernur heeft uitgedacht, in den vuilnisbak gebracht, en het huiswater in geval van besmettelijke ziekten in het buizennet, waar het onschadelijk wordt gemaakt. De commissie schijnt die inrichting in de teekeningen van den heer Liernur niet gezien te hebben.

Geen stelsel van rioleering is er op ingericht alle straatvuil op te nemen. Het moet gedeeltelijk opgeveegd of uit kolken, waarin het bezonken is, worden geschept, zooals te Leiden op onvolkomen, te Berlijn, Praag, Frankfort enz. op meer volmaakte manier bij de kostbare spoelriolen geschiedt. De heer Knuttel betwijfelt, of aard en hoeveelheid van het straatvocht wel zoodanig zijn, dat het van overwegenden invloed is op een rioolstelsel. Wellicht zou echter nog een deel van het straatvuil in de pneumatische buizen zijn te leiden.

„Op grond van een en ander, zegt de heer Knuttel, meen ik, dat het volledig afvoeren van alle vuil, het hoofdbezwaar der commissie, niet overwegend kan zijn, en dat, de treurige ondervinding met het spoelstelsel opgedaan in verschillende plaatsen (zie: Prof. van Overbeek de Meijer, Gemeentereiniging) in aanmerking nemende, voor de Leidsche toestanden geen stelsel beter past dan dat van Liernur, terwijl voorts daarvoor pleiten: de mogelijkheid van spoediger invoering en vooral de

mindere kosten van aanleg en exploitatie dan van een goed werkend spoelstelsel."

Een proef ten bate van de geheele wereld is niet meer noodig, nu het net te Amsterdam al meer menschen bedient dan Leiden inwoners telt, en het steeds wordt uitgebreid. Kostbaarder is zeker de proef om Leiden eerst te rioleeren en dan te overwegen het Liernurstelsel voor de fæcale stoffen aan te leggen.

Aanleg en exploitatie van gemeentewege biedt voordeelen aan; vooral aanleg, omdat geld voordeeliger door de gemeente dan door een consortium is te verkrijgen. Maar gemeente-exploitatie zal duurder zijn. De gezondheidscommissie vreest, dat de exploitant de fæces onvoldoende zal verzamelen. Maar het doel der onderneming is daarentegen: verzamelen en verwerken van fæces; nu moet voortdurend toevoer van grondstof de kostbare inrichtingen rentegevend maken. Bovendien kan bij het stelsel niet onvoldoende worden weggehaald. Tegen werkstaking moet een goed contract de noodige waarborgen kunnen verschaffen.

Waar nu de gemeente niet licht zal besluiten een zeer groot kapitaal aan rioleering te besteden, meent de heer Knuttel, dat de uitgifte eener concessie tot aanleg en exploitatie eener pneumatische riooleering het eenige middel is om Leiden spoedig te helpen. Men kan verschillen omtrent de voorkeur aan verschillende stelsels te geven, doch waar niemand de deugden van het Liernurstelsel ontkent, is het gevaarlijk, zegt de heer Knuttel, deze gelegenheid te laten voorbijgaan, met de zekerheid, dat een radikale maatregel ter zake van den riooltoestand van Leiden, daarmede voor vele jaren van de baan zal zijn.

Nog merkt de heer Knuttel op, dat ieder stelsel het voordeel heeft bij gedeelten te kunnen worden aangelegd, op welk voordeel de commissie wijst voor het spoelstelsel. Maar juist is dat voordeel het geringst voor zulk een stelsel in een laaggelegen stad, waar de spoeling kunstmatig moet geschieden; trouwens het hoofdriool en het pompstation enz. zullen er van den aanvang af moeten zijn. Zonderling: de commissie van 1873 wees er juist op, dat het Liernurstelsel desverlangd *meer* stuksgewijs kan worden aangelegd. Zulk een aanleg is echter onvoordeelig voor elk stelsel.

Ten slotte wordt er op gewezen, dat wanneer tot meer definitieve onderhandelingen wordt overgegaan, vermoedelijk blijken zal, dat Liernur's begrooting te hoog is. Op grond van een schatting van een met dit werk vertrouwd fabriekant, meent de heer Knuttel, dat bij eenvoudiger aanleg dan Liernur zich voorstelt, een paar tonnen gouds kunnen bespaard worden, waardoor ook het rentecijfer zou dalen.

BESCHRIJVING DER REGENBAD-INRICHTINGEN AAN DE AMSTERDAMSCHE GASFABRIEKEN.

Fabriek aan den Haarlemmerweg.

Tusschen de twee stokerijgebouwen is een gebouw, dat rechtstreeks van uit beiden toegang heeft, en waarin zich bevinden schaft- en badkamers voor het stokerijpersoneel. De hierbij behoorende plaat stelt voor het lokaal met regenbad-inrichting. Vroeger stond in het midden van dat lokaal eene groote houten kuip, welke gevuld met door stoom verwarmd water voor de werklieden beschikbaar werd gesteld om zich te reinigen. Daar dit niet geheel aan de tegenwoordige hygiënische eischen voldeed, is in plaats daarvoor gemaakt de bovengenoemde regenbad-inrichting.

De vroegere badkuip is in gewijzigde afmeting, op 3 M. hooge ijzeren kolommen in het midden van het lokaal geplaatst, en voorzien van eene spiraalpijp voor verwarming van het water door stoom. Langs de wanden van het lokaal zijn 11 gegalvaniseerd plaatijzeren cellen gemaakt, van boven open, doch voorzien van deuren tot behoorlijke afsluiting. Boven iedere cel is een sproeier aangebracht, waarin door een dubbel stel kranen, door den bader, naar verkiezing, warm of koud Vechtwater aangevoerd kan worden, — het warme water uit het reservoir, het koude uit eene leiding langs de wanden loopende en met de Vechtwaterleiding der fabriek verbonden. De aanvoer van koud water in het reservoir wordt geregeld door eene flotteurkraan, waardoor het water steeds op de hoogte van den overloop blijft, zonder waterverspilling. De temperatuur van het verwarmde water wordt op een thermometer, welke aan eene der aanvoerpijpen uit het reservoir voor warm water is verbonden, aangewezen, en diensvolgens de stoomaanvoer ter verwarming door den badopzichter geregeld. De vloer van het lokaal is met cementtegels belegd en eenigszins glooiend gemaakt naar de wanden, daarlangs eene goot vormende, waardoor het gebruikte water snel wegloopt en door afvoerpijpen het gebouw verlaat.

Het vertrek wordt verder door 2 Archimedische ventilators behoorlijk geventileerd, des avonds door gas verlicht, en des winters door eene kachel verwarmd. De werklieden kleeden zich in het vertrek uit en aan, onder toezicht van den badopzichter. Aan ieder man van het vaste stokerspersoneel is door de directie een zwembroek verstrekt. De tijd benoodigd voor een regenbad is ongeveer 5 à 6 minuten, zoodat in één uur ongeveer 100 man in deze inrichting een regenbad kunnen nemen.

Fabriek te Nieuwer-Amstel.

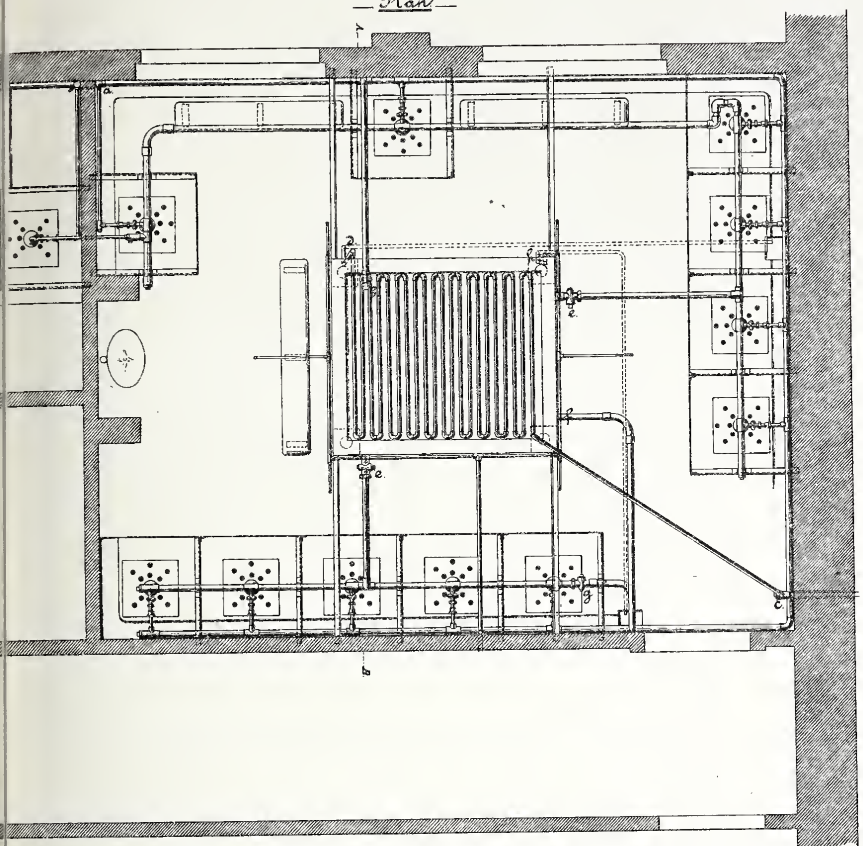
Op deze fabriek is, behalve de wijze van verwarming van het water, hetzelfde systeem gevolgd wat cellen, waterleidingen, sproeiers, enz. betreft, als op de fabriek aan den Haarlemmerweg. Daar het lokaal kleiner van afmetingen is, zijn hier slechts 6 cellen geplaatst tegenover 6 bestaande waschtoestellen, zooals op de bijgaande plaat is aangewezen. De geringe hoogte van het vertrek verhinderde het plaatsen van een reservoir voor warm water. Het water wordt nu op de vereischte temperatuur gebracht door een verwarmingstoestel, in Duitschland vervaardigd en aldaar reeds in verschillende inrichtingen als zeer doelmatig bekend. De uitvinder en fabriekant, H. Schaffstadt te Giessen, noemt het een „Gegenstrom Apparat". Eene van beneden in den toestel naar boven opstijgende waterkolom omringt eene pijp, waardoor stoom van boven naar beneden wordt geleid; de toevoer van stoom en water wordt door kranen, voorzien van eene verdeelingsschaal, dusdanig geregeld, dat men elke gewenschte temperatuur kan verkrijgen. Voor badinrichtingen is de toestel echter zoo ingericht, dat het water nimmer eene temperatuur van 44 C. overschrijdt. Een thermometer, in den toe-

IMPERIAL CONTINENTAL GAS-ASSOCIATION.

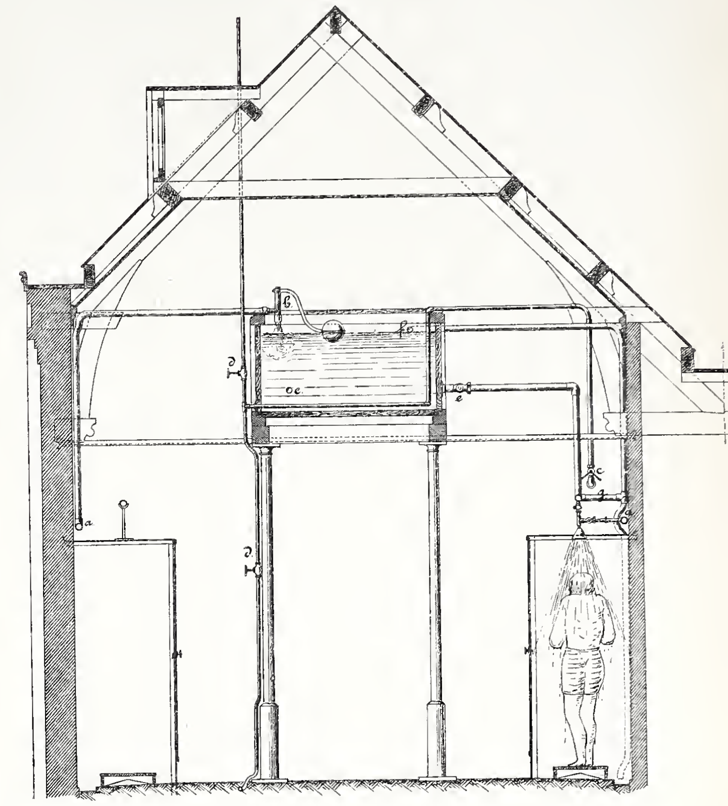
GASFABRIEK HAARLEMMERWEG.

Regenbadinrichting in de badkamer tusschen de Stokerijen.

Plan

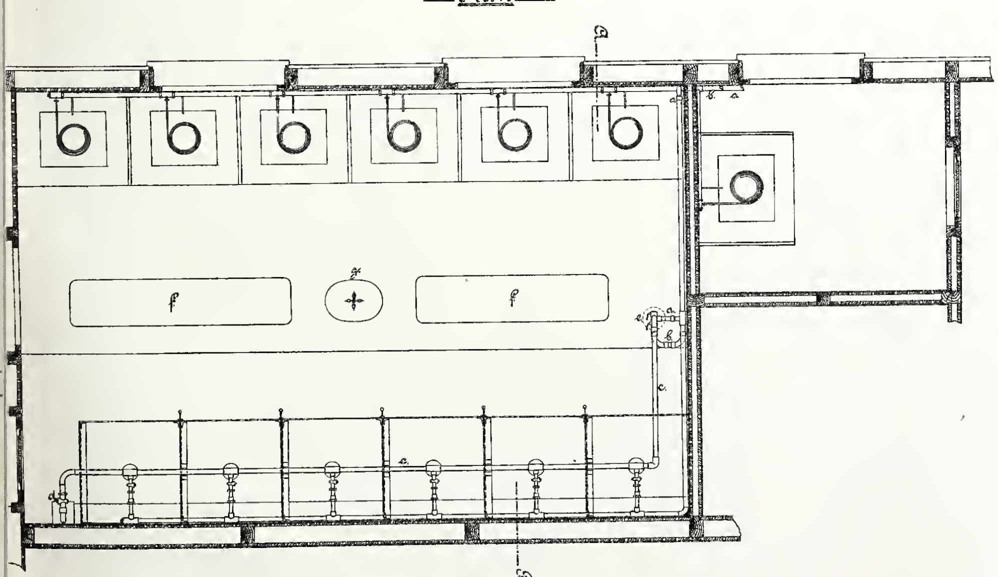
Doorsnede over A.B.

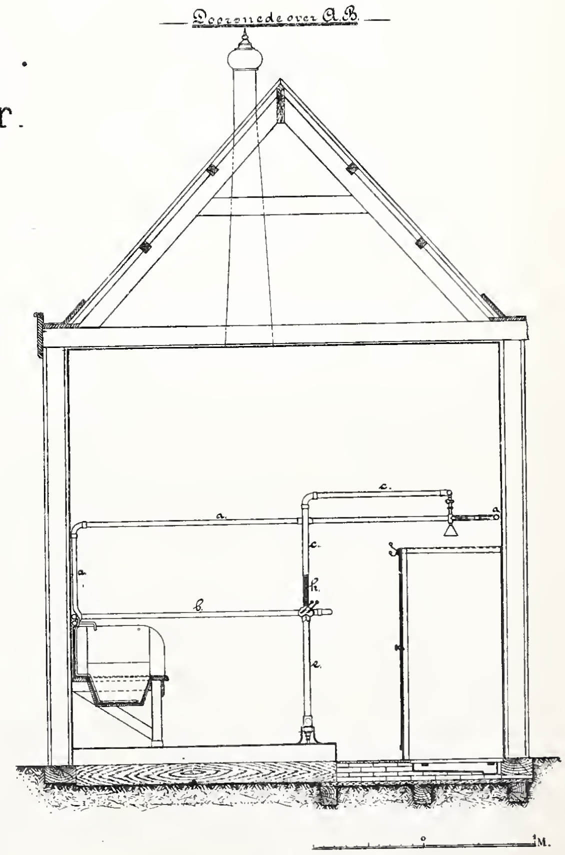
GASFABRIEK NIEUWER-AMSTEL.

Regenbadinrichting in de Stokerswaschkamer.

Plan

Doorsnede over A.B.

...e van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G.J. Thieme, Arnhem.

stel boven de kranen geplaatst, wijst bovendien den warmtegraad van het opstijgende water aan.

Verklaringen van de plaat.

Gasfabriek Haarlemmerweg.	*Gasfabriek Nieuwer-Amstel.*
a. Koud water aanvoer.	*a.* Koudwater aanvoer.
b. Flotteur.	*b.* Stoom aanvoer.
c. Stoom aanvoer.	*c.* Warm water aanvoer.
d. Stoom afvoer.	*d.* Warm water afvoer.
e. Warm water aanvoer.	*e.* Verwarmingstoestel.
f. Warm water overloop.	*f.* Banken.
g. Warm water afvoer.	*g.* Kachel.
h. Thermometer.	*h.* Thermometer.

Congres voor de binnenllndsche scheepvaart.

Dit congres, vergaderd in het Nijverheidspaleis te Parijs, heeft een aantal ingenieurs en waterbouwkundigen van naam uit alle landen van Europa bijeengebracht.

Den 22sten Juli j. l. hield in eene der afdeelingen de vroegere ingenieur van den Rotterdamschen waterweg, thans hoofdingenieur te Zwolle, de heer J. W. Welcker, een zeer volledig overzicht van de verbeteringen van de rivier in den Maasmond beneden Rotterdam.

Ditmaal zijn ook de Duitschers toegetreden, en het Ministerie van openbare werken te Berlijn heeft een aantal plannen en modellen gezonden, evenals Nederland, België, Engeland, Oostenrijk en Rusland. Deze vormen eene fraaie verzameling, die eenige zalen in beslag neemt, over den toestand en de inrichtingen der Europeesche kanaal- en riviervaart.

De meeste der modellen b. v. van sluizen, bruggen, kanaalbeschuttingen, enz. waren reeds op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1889 te zien.

Een model echter uit Duitschland, natuurlijk in 1889 niet te Parijs aanwezig, verdient zeer de aandacht. Het stelt eene verbetering voor van een inrichting, door de Société Cockeril te Seraing gemaakt voor la Louvière in België, en die een aantal sluizen vervangt.

Die inrichting heeft den vorm van een grooten bak, welke met waterdruk omhoog kan worden geperst. De bak wordt gevuld met water, en het schip, dat het kanaal moet opvaren, wordt gestuwd in den bak. Deze wordt daarop omhoog gedreven door middel van eene hydraulische pers, totdat de hoogte van het volgende kanaalpand is bereikt, en daarop vaart het schip uit den bak. Met gewone sluizen kan men telkens vier of vijf meter klimmen. Met dezen *ascenseur* klimt men op éénmaal dertien of veertien meter, met schepen van 350 tonnen.

Het is een bezwaar, dat geen grootere schepen kunnen opgeheven worden, en dat de inrichting de enorme drukking van het geperste water moet wêerstaan.

Een Duitsche ingenieur, de heer Prüsmann, heeft eene nieuwe inrichting uitgedacht, in staat om grootere vaartuigen, van 600 tot 1000 tonnen veertien meter hoog te lichten, en daarvan is in het Nijverheidspaleis een groot model te zien. Dit is eigenlijk eene sluis, waarvan het sas beweeglijk is en op en neder kan gaan, met het schip, van het eene niveau naar het andere.

Dat sas is 68 M. lang, 8.60 M breed en 2.58 M. diep. Het wordt gedragen door vijf holle en gesloten ijzeren cilinders, die bij wijze van drijvers zijn opgesloten in vijf putten, die met water zijn gevuld. Er is een zeer vernuftig samenstel van pijpen en kranen aangebracht, waardoor men beurtelings vijf drijvers meer of minder met water kan belasten, waardoor deze zinken of in de putten stijgen. Zoodoende laten zij ook het sas van de sluis, dat zij dragen, dalen of klimmen, naar de behoefte van de scheepvaart.

Te Fontenettes duurt de overgang van een schip van het eene niveau op het andere, dat 13 M. lager ligt, veertig minuten. En te la Lonvière, waar het verschil in niveau meer dan 16 M. bedraagt, is de duur slechts twintig minuten.

Bij het gebruik van sluizen zouden de schepen veel langer moeten wachten. De voordeelen van de ascenseurs zijn dus groot, en zij zullen ongetwijfeld veelvuldige toepassing vinden.

Het model van den heer Prüsmann werkt dagelijks. De waarde van de uitvinding zal echter eerst dan blijken, wanneer de toestel op de werkelijke grootte wordt uitgevoerd.

De teekeningen uit Nederland betreffen onze rivieren en kanalen, en voorts de havenwerken te Rotterdam, te Amsterdam en elders, de ontworpen droogmaking der Zuiderzee met het IJsel-meer, en den afsluitdijk tusschen Wieringen en Plaam.

Van de Haarlemsche fabriek van Gebr: Figee is eene verzameling photographieën van baggermolens en ander aannemersmaterieel uitgestald.

HET KASTEEL DUURSTEDE.

Indien onze jeugdige bouwkundigen, ook de studenten der Polytechnische school, in de zomer-vacantie een aangenaam en nuttig uitstapje wenschen te maken, wordt hun het bezoeken van deze oude burcht zeer aanbevolen.

Dit kasteel, waarvan de grondslagen zijn gelegd ten tijde der Romeinen, was onder den naam Dorestat of Batavo-Durum bekend.

697. Na het vertrek der Romeinen streden de Franken en Friezen herhaalde malen om het bezit van deze sterkte.

810. Keizer Karel de Groote hield er dikwerf zijn verblijf, ten einde zich in de dichte wouden van het Sticht met de jacht te kunnen vermaken. Er werd een tol geheven die eerst in het jaar 1811 is ingetrokken.

1261. Bisschop Hendrik van Vianen schonk het vervallen slot aan Zweder van Zuylen van Anholt, die het kasteel weder liet opbouwen en het tot aan zijn dood in 1288 bewoonde 1).

1400. In dit jaar behoorde het kasteel aan Willem van Abcoude, die de stad Wijk met grachten en muren liet voorzien, en het Ewouds en Elisabeths Gasthuis stichtte.

1422. Er ontstond om het bezit van het kasteel een oorlog tusschen Jacob van Abcoude, en Jan van Brederode, gehuwd met een dochter van Willem van Abcoude.

1472. Bisschop David van Bourgondië vestigde in dit jaar voor het eerst zijn verblijf op Duurstede; hij liet het kasteel aanzienlijk verbouwen en verfraaien, en in zoodanigen verdedigbaren staat brengen, dat het veilig een beleg kon doorstaan. Het kasteel was toen in zijne schoonste dagen 2). David stierf op Duurstede in April 1496.

1517. In dit jaar kwam Duurstede in het bezit van Bisschop Philips van Bourgondië; deze voltooide den aanbouw en de verfraaiingen door zijn broeder aangevangen.

1558. Bij de overgave van het Sticht in dit jaar aan Keizer Karel V kwam ook Duurstede aan dien vorst en later, in

1576, na de afzwering van Philips II, aan de Staten van Utrecht.

1642. Den 26 Mei 1642 had op het kasteel voor rekening van de Staten van Utrecht een groot gastmaal plaats, ter eere van den Stadhouder Willem II, zijne echtgenoote, en schoonmoeder, Henriette Maria de Bourbon, dochter van Hendrik IV Koning van Frankrijk, en van den ongelukkigen Koning Karel van Engeland. Aan dit gastmaal waren tevens gezeten de Prinsen Maurits en Robbert van Bohemen, die destijds te Rhenen vertoefden, en Graaf Willem van Nassau, Stadhouder van Friesland.

In het laatst van de XVIIe eeuw schijnt het verval van deze burcht een aanvang te hebben genomen. Het gebouw bleef nog eenigen tijd bewoonbaar; in 1677 werd het tractement van den kastelein (slotvoogd) zelfs verhoogd.

Eene oude teekening van het kasteel, van het jaar 1727 doet vermoeden, dat het bestaan heeft uit eene binnenplaats, met overwelfde corridors omringd, waarboven de vertrekken gebouwd waren. Misschien was deze inrichting aldus, omdat het kasteel dicht aan den Rijndijk lag en deze niet zeer sterk was, en dan bij mogelijke doorbraak geen overlast van het water te vreezen was. Op deze wijze bood het binnenplein ook ruimte voor de krijgsknechten, om zich in het kasteel te verzamelen, en gaf het ondergedeelte geschikte gelegenheid tot plaatsing van het geschut.

1727. In dit jaar werd de stad Wijk eigenares van het kasteel, dat steeds meer en meer in verval geraakte; alleen de ronde toren was nog in voldoenden staat.

---

1) Van dezen tijd dagteekent zeer waarschijnlijk het onderste gedeelte van den toren, gebouwd van reuzenmoppen, 31 × 15 × 7½ cm., vrijwe, overeenkomende met die van het Huis Brederode onder Velsen.

2) Zie Bosboom Toussaint „het huis Lauernesse".

Doch waartoe meer; onze jeugdige bouwkundigen moeten gaan zien, met potlood en duimstok gewapend, en schetsen maken, en zoo mogelijk in dit blad iets daarvan mededeelen.

Merkwaardig vooral zijn de muren van meer dan 3,50 M. dikte, gemetseld van reuzenmoppen; de daarin aangebrachte schietgaten, voor geschut en buks; de gewelven ook in het lokaal door den parkwachter bewoond; eene oude zandsteenen schouw; aan de einden der gewelfribben zijn nog versieringen aanwezig, die aan het wapen van Bourgondië doen denken.

In 1852 is de gracht om het kasteel doorgegraven en de voorpoort afgebroken. Reeds een paar jaren vroeger had een onzer voorname tuin-architekten, de heer Zocher te Haarlem, de oude bolwerken herschapen in een aangenaam wandelpark, waartoe het heuvelachtige terrein, met zijn vijver, het eiland, met den toren en de ruïne, zeer veel bijdragen. Voorwaar, voor teekenaar en schilder zijn hier lieve plekjes.

Bij de restauratie van den ronden toren in 1883, naar de plannen van den architekt P. J. H. Cuypers, is deze van eene nieuwe bekapping voorzien; van dezen toren heeft men een schoon vergezicht in den omtrek en over de Betuwe.

Wij spreken hier den wensch uit, dat het Rijk en de stad Wijk bij voortduring zullen mogen samenwerken, tot het behoorlijk onderhouden van deze laatste Burcht aan den Rijn, in het land der oude Bataven.

Om het kasteel te bezoeken, kan de reis geen beletsel zijn; van af het station Driebergen is men per stoomtram in ruim 1½ uur, door de schoone omstreken van Rijsenburg, Driebergen, Doorn, Sandenburg, Langbroek en Cothen, te Wijk bij Duurstede.

Ook de kerk te Wijk, met zijn onvoltooiden toren, is zeer bezienswaardig. Het stadhuis aldaar, van de tweede helft der XVIIe eeuw, heeft door het aanbrengen van een gegoten ijzeren bordes-trap (van de fabriek te Keppel) veel van zijn eigenaardig karakter verloren; hier worden nog eenige historische bijzonderheden bewaard. Het in 1400 gestichte Gasthuis bestaat nog en is een bezoek waard. Ook een grafmonument in de R. C. Kerk te Rijsenburg is een waar kunstwerk, en maakt door zijne eigenaardige plaats en het daarop vallend licht een diepen indruk 3).

3) Vele bijzonderheden zijn ontleend aan de „Korte kroniek van het Kasteel" door „J. F. Croockewit", en hetgeen „Vorsterman van Oyen" schreef in „de Huisvriend", 1882. N.

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur!

Ik houd er niet van huiselijk geharrewar in het openbaar te behandelen en vertrouw, dat zulks ook door mijne medebestuurders der Afdeeling Groningen zal worden beaamd.

Hun ingezonden stukje noopt mij echter 't volgende mede te deelen.

De besluiten der buitengewone vergadering van 29 Juni, medegedeeld in N° 28 van dit Weekblad, berusten op dit misverstand, dat geene rekening is gehouden met het feit, dat de Afdeeling Groningen onzer Maatschappij in de maand September zal moeten hebben getoond geschikt te zijn: te grondvesten een kunstnijverheidsmuseum, en wel op zulke grondslagen, dat hulpbelovende Maatschappijen zonder aarzelen haar kunnen steunen. Ter kwader ure is door eene afdeelingsvergadering besloten, het behandelen dier zaak uit te stellen.

Dat besluit bleek mij meer en meer, én voor de Afdeeling én voor het Museum, nadeelig.

Als voorsteller dier zaak is door mij getracht het nadeelige besluit ongedaan te maken en, doende wat des voorzitters is, zijn door mij de noodige gegevens verzameld, om een zoo gewichtig onderwerp ook oningewijden duidelijk te maken en spoedige behandeling te bevorderen.

Nu kan het zijn, dat bij mijne medebestuurders nog al zwaar weegt, het gevoelen door sommige leden der Afdeeling voorgestaan, dat een voorzitter niets mag doen zonder verlof van zijne medebestuurders; ook kan het zijn, dat zij 't gevoelen deelen, dat de voorzitter eener Afdeeling niets meer te zeggen heeft dan een der andere leden, ook dat hij verplicht is vergaderingen te presideeren waarvan hij geen heil verwacht; maar zulks mag naar mijn bescheiden meening niet zoo ver gaan, in een tijdschrift te schrijven van des voorzitters verkeerde handelingen.

Ik stel te veel vertrouwen in mijne medebestuurders der Afdeeling Groningen, om te wanhopen aan eene bevredigende oplossing en meen, dat de Algemeene September vergadering, die geheel buiten 't geschil ligt, juist geschikt is om misstanden en misverstanden uit den weg te ruimen.

GRONINGEN, 24 Juli 1892. *De Voorzitter der Afdeeling Groningen,* J. B. JAGER.

BERICHTEN.

Door den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn maatregelen genomen om een nauwkeurig overzicht te verkrijgen van den toestand waarin hier te lande de vakken eerste oefeningen in het handteekenen en handteekenen verkeeren.

Door middel van de districts-schoolopzieners is aan alle hoofden van bijzondere en openbare scholen een stel vragen gericht, alle omtrent het teekenonderwijs, die beantwoord moeten worden.

Ten vervolge op een vroeger bericht deelen wij het volgende mede.

De ruïnen van het *Paleis te Saint-Cloud*, eene treurige herinnering aan den Fransch-Duitschen oorlog, zullen eindelijk binnen kort verdwijnen.

Het paleis werd op 12 October 1870 volgens de Duitschers door de Franschen zelve in brand geschoten, toen de Duitsche troepen de plaats betrokken en zij daar door de Fransche bezetting van het groote fort Mont-Valérien bestookt werden.

Den 25sten Juli j. l. heeft de aanbesteding plaats gehad van de opruiming der bouwvallen, ingevolge een door de Fransche Kamers aangenomen wet; zij heeft 3325 francs opgebracht. De ruïne, met hare omlijsting van groen, moge schilderachtig zijn, men oordeelde terecht, dat het schouwspel van die brokstukken van muren, zwart geblakerd door den brand, niet langer mocht worden bestendigd.

Na de afbraak zal op de plaats der ruïne en hare omgeving een openbare tuin worden aangelegd, waarvoor de Kamers een som van 40.000 francs beschikbaar hebben gesteld.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot directeur der Kon. School voor Nuttige en Beeldende Kunsten te 's Hertogenbosch is benoemd de heer Jules Dony, ingenieur-architekt en leeraar aan de Universiteit van Leuven.

Met hem stond op de voordracht de heer P. J. den Hertog, leeraar aan de Akademie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage.

De Minister van Koloniën heeft den heer C. M. J. Wertheim gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederl. Indië, om te worden benoemd tot ingenieur 3e kl. bij den dienst van het mijnwezen aldaar.

Tot ingenieur-administrateur van de Leeuwarder Waterleiding-Maatschappij is benoemd de heer K. J. Ruysch van Dugteren, tot dusver technisch ambtenaar bij de Utrechtsche Waterleiding-Maatschappij.

De civiel-ingenieur K. Pringle, tijdelijk adjunct-ingenieur bij den alg. dienst van 's Rijks waterstaat te 's Gravenhage, is door de Regeering van Elzas-Lotharingen benoemd tot ingenieur bij het Rijn-Rhônekanaal.

ALOOP VAN AANBESTEDINGEN.

KRALINGEN, 16 Juli. Het bouwen van eene pastorie voor de Ned.-Geref. gemeente onder beheer van den architekt W. C. Coepijn.

Hoogste inschrijver: W. A. Vroolijk, Rotterdam *f* 13,300, laagste inschrijver: J. F. Houtzager, id. *f* 10,134.

AMSTERDAM, 23 Juli. Het bouwen van een schouwburgzaal met tooneel, kleedkamers, foijers, passage, enz., aan de Kalverstraat en Bagijnhofsteeg, van ouds genaamd Diligentia, thans meubelmagazijn van de firma H. F. Jansen en Zonen, onder beheer van den architekt H. J. Wigman:

Hoogste inschrijver: J. C. Goseling: *f* 47.947; laagste inschrijvers: Th. Ligthart: *f* 40.980. Gegund.

AMSTERDAM, 25 Juli 1892. Het bouwen van eene melkinrichting met vier woningen voor de Onderlinge Vereeniging van veehouders, onder directie van den architekt-civiel-Ingenieur Joseph Th. J. Cuypers.

Hoogste inschrijver: D. Verbeek & Zoon Amsterdam. *f* 71.985 of *f* 68.880
Laagste inschr. A. C. Paardekooper, 's Gravenhage „ 60.800 „ „ 59.000

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM. 9125

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende $2\frac{1}{2}$ KGr. à f 1.75, franco door het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

BENNEWITZ & Co. AMSTERDAM.

Papierstüc Plafonds

ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geillustreerd Monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR en MONSTERKAMER DAMRAK 85.

PAPIERSTUC-FABRIEK.

9126

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9128

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 9129

1e Catalogus van Ornamenten in looden zink.

2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.

3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM. 9130

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885.

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263 Amsterdam.

Specialiteit in Houten en Steenen Parketvloeren en Verglaasde Muurtegels.

Agent voor **Minton Hollins & Co.** *Stoke upon Trent*

„ „ **A. Jändges** te *Crefeld.*

Verder alle mogelijke Bouwartikelen en ijzerwaren waarvan op aanvrage prijzen gaarne verstrekt worden. 9127

Bij de Erven H. van Munster & Zoon, te Amsterdam, ziet het licht:

SCHADUWLEER

Eenige bladzijden over het aanbrengen van licht- en schaduwtinten in projectievische en perspectievische teekeningen, met 3 platen

DOOR 9131

B. J. BOUWMEESTER Jr.

Leeraar aan de »Kon. School voor Nuttige en Beeldende Kunsten" en aan de »Rijks Hoogere Burgerschool" te 's Hertogenbosch.

Alom verkrijgbaar. Prijs 60 Cents. Alom verkrijgbaar.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — *In aanleg zijn:*

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGENGESTICHT, Deventer. 9132

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN, KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

C. MÜLLER, eigenaar van Steengroeven, ESSEN, aan de Ruhr,

levert terstond en voor billijken prijs, fijnkorrelige en gelijkkleurige, tegen elke weersgesteldheid bestand zijnde RUHRKOLEN ZANDSTEEN, WITTEN en ROODEN ZANDSTEEN.

Rietplankenfabriek,

(Syst. GIRAUDI.) *J. W. MOLIJN — Gouda.*

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

6 AUGUSTUS 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Tentoonstelling van Prijsvragen.

Door de afdeeling Rotterdam zullen den 13, 14 en 15 Augustus in het gebouw der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen aldaar tentoongesteld worden de ingekomen antwoorden op de door de Maatschappij uitgeschreven *Eere-prijsvraag* voor een „Vorstelijk verblijf in de nabijheid eener groote stad", uitgeschreven ter gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan der Maatschappij, en van het plaatwerk: „Bouwwerken, uitgevoerd door leden der Maatschappij, bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftig-jarig jubileum van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst".

Opening der Tentoonstelling, Vrijdag 13 Augustus, namiddags 2 uur, toegankelijk voor de leden der afdeeling en genoodigden; geopend op 14 en 15 Augustus voor alle belangstellenden van 's morgens 10 tot 's namiddags 4 uur.

OVER DE OORZAKEN VAN HET VERVAL VAN DE WERKEN DER BOUWKUNST [1]).

Ons beroep, om bouwwerken uit te denken en uit te voeren, maakt het gelukkig slechts bij uitzondering noodig, ons tot in bizonderheden te bemoeien met het uiteinde dezer scheppingen. En zoo wij het al moeten doen, dan zijn dit uitzonderingen, waarvan slechts weinigen ons in staat stellen gevolgtrekkingen te maken, hoe en volgens welke regelen in 't algemeen het verval intreedt en waarom ook hier de aloude geest, die steeds ontkent, gelijk heeft in zijn uitspraak: „alles wat ontstaat is waard, dat het te gronde gaat."

De op dit gebied gemaakte observatiën kunnen we gemakkelijk in 3 groepen verdeelen, namelijk: verval van de objekten, die hun dienst gedaan hebben, dus van antieke en middeleeuwsche bouwwerken, vervolgens van die, welk nog in de volle kracht van hun bestaan moesten zijn, maar om verschillende redenen tot een te vroegen ondergang geraakten, en ten slotte van die, welke tengevolge van gebreken in hunnen bouw reeds gedurende het bouwen van vorm veranderden of instortten.

Bij al deze beschouwingen is het van gewicht op te sporen: 1e waarvan was het verval een gevolg? dus de wonde plek te vinden, waar de knagende tand des tijds kan ingrijpen, of naar aanleiding van nieuwe herstellingen uit te maken, waar het meest tegen de wetten der stabiliteit is gezondigd; en 2e in welken vorm treedt het verval in het eene en het andere geval op?

Allereerst dus de oorzaken van het verval van normaal geconstrueerde bouwwerken. Hoe uit zich hierbij de invloed van den alles vernielenden tijd? De natuurlijke grenzen van het weerstandsvermogen van het materiaal komen hier in de eerste plaats in aanmerking. Het eigenlijk gezegd monumentale materiaal, de steen, heeft als zoodanig in verschillende soorten van mineralen een bijna onbegrensden duur. Bewijzen hiervoor zijn de overblijfselen van bouwwerken, welke in het oudste tijdperk van Thebe tehuis behooren en terugreiken tot ongeveer 3000 jaar v. C. Gedeelten daarvan zijn nog zoo goed geconserveerd, dat alle tectonische geledingen daaraan nog zonder moeite kunnen herkend worden. De bouw van de pyramiden van Memphis dagteekent zeker van even vroegen tijd, zoo al niet nog vroeger, en toch verheffen zij zich nu nog naar den hemel, zonder belangrijke verandering ten opzichte van hun uiterlijk, als merk-

1) Naar Professor Julius Koch, architekt te Weenen.

teekenen der oudste cultuur van hun zonnig vaderland.

Maar ook de baksteen heeft overtuigende bewijzen gegeven van zijn buitengewoon langen duur. Zoo was het bijv. mogelijk uit te maken, dat Egyptische tempels gebouwd waren op terrassen, die uit tegelmateriaal bestonden. De overblijfselen van Babylon bestaan grootendeels uit door de zon gedroogde tegels en baksteenen, welke gedeeltelijk dagteekenen van den tijd van Nebukadnezar, terwijl men aan andere werken van dit materiaal een nog veel hoogeren leeftijd toeschrijft. Bij de beoorling van hun ouderdom is men met zekerheid reeds tot op 2000 v. C. gekomen. Bekend zijn de vondsten van geornamenteerde Assyrische tegels, verder de ontdekkingen, dat de Assyriërs reeds de kunst der baksteengewelven kenden, en dat er goed onderhouden vlakke en wigvormige tegels gevonden zijn, welke hiervoor gebruikt werden.

Van de overblijfselen der gebouwen van die volkeren, welke hunne bouwwerken voor 't meerendeel van hout construeerden, is niets tot ons gekomen; dit materiaal trotseert bij groote bouwwerken geen duizenden van jaren. Van dergelijke bouwwerken kan hier dus ook geen sprake zijn, en de oorzaak van hunne vernietiging moet gezocht worden in de vergankelijkheid van het materiaal en de gemakkelijke vernieling daarvan door atmosferische invloeden en door brand. Weliswaar heeft hout slechts dáár een nauwer begrensden duur, waar de atmosfeer er op inwerkt. Immers hebben wij nog in 1890 vol verbazing de rijke verzameling van 2000-jarige houtschilderingen gezien, die Theodor Graf tentoonstelde, en welke zich in de aloude graven zoo goed geconserveerd hadden.

De steenen gebouwen der oude cultuurvolkeren zijn voor het meerendeel gevallen als offers van de woeste menschelijke hartstochten, en slechts de onverstoorbare, zooals de Egyptische pyramiden, zijn in bijna ongewijzigden vorm voor de nakomelingschap bewaard gebleven.

Hetgeen menschen met normale krachtsinspanning konden vernielen, hebben ze trouw vernield, en dat is de oorzaak van het verval der meeste antieke bouwwerken. Maar toch geeft eene nadere beschouwing van de verwoeste landstreken menigen wenk, ten aanzien van de natuurlijke oorzaken van het verval, en laten de zwakke punten in de constructie en in het gebruik der materialen kennen.

De natuurlijke wijze van vergaan der gesteenten in de vrije natuur is afhankelijk van hun samenstelling en structuur. Steenen van bizonder korrelachtigen aard toonen bij hun verval een sponsachtig aanzien. Deze soorten van verweering zijn bij de oude bouwwerken zeer vaak bijzonder duidelijk te zien, zooals bijvoorbeeld bij de overblijfselen van den Dorischen tempel te Corinthe, welke uit materiaal van grof-korreligen aard bestaan. De ongeveer 7 M. hooge zuilschachten zijn monolithen, en waren bedekt met eene korst van kalk. Waar deze afgevallen is, zijn overal door verweering diepe komvormige gaten ontstaan.

De zuilen van den tempel op Aegina en die van den Poseidon-tempel te Paestum zijn eveneens van grofkorreligen steen. Hieraan vertoonen zich twee soorten van verweering. Ook daar hebben zich sponsachtige oppervlakken gevormd; maar tevens kunnen wij er ook sporen van verweering opmerken, die uit de structuur der steenen voortkomen, hoewel de bouwmeester het materiaal zeer oordeelkundig, vooral bij het laatste bouwwerk, op zijn groefleger plaatste.

Dit aanzien van verweering vertoont eveneens de tempel te Segesta. Ook bij de zuilen van dit bouwwerk is de structuur horizontaal en de verweering heeft in deze richting plaats.

De kunstenaar, die den tempel van Antoninus en van Faustina te Rome bouwde, kon de schachten der zuilen slechts zóó uit de groeven bekomen, dat de lijnen van legering bijna vertikaal staan, en zij gaan daardoor te gronde, dat zij volgens deze lagen schilferig afbrokkelen. Gedeeltelijke splijtingen en losscheuring van geheele deelen der schacht zal het verdere verloop van het verweeringsproces zijn.

Maar ook de vermenging van ongelijkwaardig materiaal is vaak de ondergang van een gebouw. Het slechtere gedeelte sleept het betere mee in zijn verval. Al is dit reeds gedeeltelijk waar te nemen aan de vroeger vermelde gebouwen, zoo treedt het toch nog veel duidelijker te voorschijn bij de zuilen van den Theseustempel te Athene. Deze, van Pentelisch marmer gemaakt, hebben met goed gevolg aan de verweering weerstand geboden, maar sommige zuilentrommels minder dan andere. Een trommel van de hoekzuil aan den linkerkant van het front is ineengedrukt, en slechts het tijdige ingrijpen van den restaurator, die er ijzeren hoepels om heen trok, heeft het geheele verval der façade voorkomen, welke hier aan het breken van een enkel stuk toe te schrijven ware geweest. Het splijten van den steen geschiedde in vertikale richting. Maar ook de vijfde zuil van het front aan de rechterzijde, heeft in een van hare trommels een wonde plek. Ook deze is van minder goed materiaal en reeds samengedrukt. Wel is dit een minder gevaarlijk punt, maar toch nog belangrijk genoeg voor de instandhouding van het bouwwerk.

In de geschiedenis van het verval van bouwwerken speelt de persing of drukking der steenkanten tegen elkaar eene belangrijke rol. Dit is bijv: duidelijk te zien aan den triomfboog van Titus te Rome. Het is de oudste triomfboog van Rome, uit den tijd van 80 n. C. Niet alleen bij de stuitnaden der archivolte vertoont hij geheel afgebrokkelde deelen, maar ook zijn, als vervolg van die afpersing, langs de binnenkanten der bogen overal sporen van afbrokkeling van het materiaal waarneembaar. De voortzetting van het verval is zeer gemakkelijk te voorzien. De stukken der archivolte, de gewelfsblokken verliezen bij het verdere verloop van het verwoestingsproces de aanraking onder elkaar, en zoodra dit ver genoeg gevorderd is, dan valt met het eerste blok, of tenminste spoedig daarna, de geheele boog. Een meer gevorderden toestand van verval kunnen we opmerken bij den boog van Gallienus te Rome. Hier is door afscheuring en voortgezette verweering reeds eene verschuiving van de stukken van den boog ingetreden en begint, daarmede in verband, de verzakking van de daarop liggende balken. Het schijnt alsof deze met den eersten steen van het gewelf ook zullen vallen.

Het is zeer interessant om op te merken, dat hier, evenals ook bij den triomfboog van Titus, het verval ongeveer ter halver hoogte van den boog begon en van hier uit voortschreed. In de richting van de geboorte van den boog is op de linkerzijde der archivolte van den Titusboog het eerste stuk nog gaaf; bij den boog van Gallienus, zijn nog beide impostblokken van den boog volkomen ongeschonden. Dezelfde opmerking kan men bijna bij alle bogen van het Colosseum te Rome

maken. Ook hier begint het verval doorgaans ongeveer ter halver hoogte van den boog, waar het aanvangt met het afspringen van de kanten, en meestal door afbrokkeling langs de dagzijden der bogen zijn voortgang neemt. Hier zijn verschillende stadiën van het verdere verval zichtbaar, hetwelk zich gedeeltelijk reeds verder ontwikkelt in de vervorming van de hoofdgestellen en de daarboven gelegen borstweeringen.

Het laatste stadium van het verval der archivolte is te zien aan een vestingpoort te Ephesus, waar de opening volgens oud-Grieksche overlevering is gesloten door de geleidelijk vooruitspringende horizontale steenlagen, terwijl daaronder een Romeinsche architraafboog uit wigvormige welfsteenen is geslagen. De laatste is, op een ongedeerd impoststuk na, ingestort, maar de trapsgewijze verspringende daarop liggende horizontale steenlagen, welke buiten organisch verband met den boog staan, hebben tot nog toe den geheelen ondergang van het bouwwerk belet.

Ook bij verscheidene bogen in de ruïnen van Palmyra kunnen wij opmerken, dat, al is verder ook alles vervallen, de impoststukken met bijna ongedeerde kanten nog op hunne oude plaats rusten. —

Maar ook buiten het gewelf speelt de afpersing der kanten eene zeer belangrijke rol in het vernielingswerk van den tijd. Evenals de archivolte is ook de architraaf het dragende deel van het hoofdgestel of van het muurwerk daarboven; en ook deze is op dezelfde wijze aan de verwoesting blootgesteld. Ook bij de achitraaf begint de afpersing der kanten bij de stuitnaden en zet zich van hieruit langs de onderkanten voort.

Dit proces heeft zich naar verhouding bij de nog staande overblijfselen van den tempel van Castor en Pollux te Agrigentum slechts in geringe mate ontwikkeld. Alleen kunnen wij duidelijk zien, hoe de afbrokkeling begint bij de stootvoeg van de architraaf en in hare voortzetting ook de onderkant van de architraaf verwoest is. Ook de zuilentrommels zijn bij de legeringsvoegen afgeperst en de vernieling gaat daaraan voort langs de scherpe kanten der canneleering.

De ruïnen van Heliopolis (Baalbek), uit den laat-Romeinschen tijd, vertoonen nog duidelijker het verval uit bovengenoemde oorzaken.

Hier heeft het vergaan van den architraaf bij de stootvoegen reeds groote afmetingen aangenomen, en zijn bij den val van het losgeraakte ook reeds deelen van het kapiteel meegesleept.

Het kleinood van den Akropolis te Athene, de kleine Niketempel, kan verder als voorbeeld van verval dienen. Hier rust de architraaf gedeeltelijk nog maar op de voluten der kapiteelen. De verdere stadiën van het verval zijn gemakkelijk na te gaan. Zoodra de architraaf tot den uitersten rand van het kapiteel is afgebrokkeld, stort hij tegelijk daarmede in, zooals men dit kan opmerken bij den tempel te Korinthe, en sleept het nog op hem rustende mede.

Doch niet alleen de architraafkanten, maar alle bijzonder uitstekende deelen zijn in de allereerste plaats aan vernieling blootgesteld. Bij de kroonlijsten vertoonen zich dus de afbrokkelingen der kanten het eerst bij de syma en aan den waterneus, en beginnen ook hier bij de stuitnaden. Dit is o. a. duidelijk zichtbaar op vele plaatsen van de ruïnen van Baalbek en aan het Erechtheion. Bij jongere werken, zooals bijv. het raadhuis te Würzburg valt hetzelfde te zien. Hier vertoont de cordonlijst insgelijks reeds gedeeltelijk geopende stootvoegen en de drukking van het materiaal heeft de aangrenzende deelen van den waterneus losgescheurd.

Een interressant geval van afpersing der kanten kan men waarnemen aan een Pylonenpoort te Karnak. Hier ging de natuurlijke vernieling der steenmassa uit van die plaatsen, waar de hoofdbalk op de rechtstaande muren rust, en de afbrokkeling zette zich aan zijn onderkant, evenals bij de Grieksche achitraven, voort. Alleen heeft zich bij dit Egyptische bouwwerk, waar de impostmuur sterker en stijver was, ook het breken van de kanten streng in overeenstemming met het spel der krachten moeten ontwikkelen. Het materiaal is zoover gebroken, tot de spanning zich in den vorm van den krachtboog ook naar buiten vertoonde, en de onderkant van den architraaf nu eene welflijn vormt. In het onderhavige geval zou de gewelfboog evenwel te geringe sterkte hebben, en dit blijkt reeds uit een breuk in den kruin van den door afbrokkeling ontstanen boog, en tengevolge daarvan uit de vervorming van de daarboven gelegen bouwdeelen. Had de deksteen of achitraaf hoogere afmetingen, dan zou er nog lang geen gevaar zijn, en ook hier blijkt, evenals in 't algemeen, dat onder overigens gelijke voorwaarden der constructie, groote stukken met beter gevolg aan het verval weerstand bieden.

(Wordt vervolgd).

De beschildering der Publieke Halle in het Stadhuis te 's Hertogenbosch.

De heer A. J. Derkinderen, wiens muurschildering voor een gedeelte van de vestibule-wanden in het stadhuis te 's Hertogenbosch onlangs te Amsterdam en te 's Gravenhage werden tentoongesteld, heeft reeds een aanvang gemaakt met den voorbereidenden arbeid voor de beschildering der overige wandvlakte. Men zal zich herinneren, dat Josef Israëls en andere artisten bij het Gemeente bestuur van 's Bosch hebben aangedrongen, om ook tot de uitvoering van dat werk over te gaan.

De heer Derkinderen heeft nu zijne gedachten over zijn aanstaand werk bekend gemaakt in een opmerkelijk geschriftje, welks inhoud wij door de welwillendheid van den schrijver hieronder kunnen laten volgen.

's Hertogenbosch heeft twee monumenten. Dáárin resumeert zich de Geschiedenis der stad en — meer nog — de Idée der Gemeente.

Van het Leven der Stad, dat voorbij ging in zeven lange Eeuwen, bleven alleen: de St. Jan en het Stadhuis.

Al het andere verging of daalde in belangrijkheid.

Maar zij behielden hun plaats in het leven der opvolgende geslachten en elk geslacht bracht de monumenten der volmaaktheid nader, naar zijn idée.

Zij, die nu leven, doen evenzoo.

Onafgebroken wordt er gewerkt aan de Kathedraal, en reeds sedert jaren zijn velen bedacht op de voortgezette verzorging van het Stadhuis door versiering der ruimte die dit 't allermeest eischt: De Publieke Halle.

Men gaat tot elk gedeelte van het Stadhuis door deze groote en mooie ruimte; wie het Stadhuis bezoekt treedt het allereerst in haar, — zij ontvangt de komenden en haar voegt een passende versiering om dit waardig te kunnen doen.

Er is een mooi stelsel van constructieve lijnen en proporties, er zijn lange wanden, veelvuldig onderbroken van portieken, zware balken-consoles en vensters, er zijn zuilen en afsluitingen, een soliede oude zoldering strekt zich in vele dwarse en wijkende balken over de geheele ruimte, en wijd is de ingangspoort.

Maar al hare vormen zijn gedrukt door de levenlooze bedekking van grondverf en cementkleur.

Wat men ziet, dat zijn de allereerste lijnen en verhoudingen van het kunstwerk; dat is, als het breede, zware schreiden der bas-

bewegingen in een veelstemmig muziekwerk. Met passend gevoel dienen deze elementen, de lijnen en proporties van den *bouw*, te worden uitgesponnen en vergeestelijkt tot het lijnen en kleuren samenstel der *beschildering*, opdat de voor vele jaren gebouwde Halle, gevoeld als een deel nog van ons leven, voltooid worde tot eene den inwoners en gasten waardige entrée in het Huis der Gemeente.

In de beschildering komen, naar de orde der belangrijkheid, de beide zijwanden het eerst.

In de evenwijdige beweging hunner groote vlakten begeleiden ze den bezoeker tot het binnenste van het stadhuis. Door hun oprijzen, verticaal van den vloer naar de zoldering dwingen zij de oogen het meest tot opmerkzaamheid. Daarom zijn ze niet volmaakt door alleen te zijn elementen der materieele samenstelling, want hun karakter en plaatsing bestemt hen tot dragers van verbeeldingen en symbolen.

Zooals vroegere geslachten ons de wanden hebben nagelaten, bieden zij ons één vlakte van ledige kleur door enkele materieele lijnen simpel omsloten. Ze moeten worden samenstemmingen van expressieve vormen en kleuren, sugereerende één inzicht van gedachten, één ruimte van gevoel, direct verwant aan de idée Gemeente.

De wijze waarop dit gezocht is in den linkerzijwand mag bekend worden verondersteld. De gelijkheid der beide zijwanden vordert gelijksoortigheid der eerste decoratieve lijnen. Op dezelfde wijze als in den linkerzijwand, zal ook in den rechterzijwand door het trekken van één horizontalen band langs den onderkant der consoles en door het voortzetten van de steunende beweging van sommige dier consoles in verticale banden tot op den bovenkant der lambriseering, deze vlakverdeeling ontstaan:

boven langs den muur: een fries;

daaronder, aan dèze zijde der portiek: een samenstel van drie tafreelen, zooals dat der Stads-stichting, met Paus en Keizer — benevens een kleiner opgaand vak tegenover de heraldische-versiering naast den Paus;

aan gène zijde der portiek: één tafreel in twee gedeelten.

En in de aldus ontstane vereeniging van vakken zal zich moeten voegen een ensemble van figuren evenwichtig met dat van den tegenovergestelden wand.

Naast de stichting der stad, opgenomen in de strooming der gebeurtenissen die ging over deze landen, zal alleen te plaatsen zijn de herinnering aan de voltooiing der Kathedraal. Want schooner dan eenig ander feit verbindt de bouw der St. Janskerk onze stad aan wat de Glorie zal blijven der Christelijke tijden. In geen hunner handelingen zijn de bewoners der kleine stad nader gekomen aan de hoogste hoogten die menschenverlangens zich bouwen kunnen.

's Hertogenbosch vierde zijn grootste macht in de dagen der Kathedraal-voltooiing; de Kathedraal is het monument van het bloeitijdperk der stad.

De Stichting der stad en het Bloeitijdperk der stad (in den Kathedraal-bouw), dit zijn de ideën, waarvan de zijwanden de dragers zullen moeten zijn.

Wat deze hoofd-gedachten bij de verdere decoratie der Halle zal moeten aanvullen is reeds aangegeven door het opnemen der Barmhartigheid in het verband der tafereelen van den linker zijwand. Ze is één der vier deugden die Cuperinus voornamelijk in de Bosschenaren opmerkte. De drie anderen zijn:

hun arbeidzaamheid en zucht naar kennis,

hun moed in den strijd,

de vrome getrouwheid aan hun vorsten;

waarvan de huldiging op natuurlijke wijze in het ensemble der decoratie wordt opgenomen door

het vak op den rechterwand aan gene zijde der portiek te wijden aan hun arbeidzaamheid en zucht naar kennis, aan den ingangswand te vermelden hun getrouwheid aan den vorst, en daartegenover in de beschildering der vierschaar aan te brengen de atributen van hun moed.

Deze gedachtensamenstelling is de kern voor de volledige decoratie van de Halle. De beide groote resumeerende feiten in historische figuren op de beide zijwanden — de ingangswand, de zoldering en de houtbetimmering der vierschaar simpelijk versierd in effen kleurencombinaties met ornamenten en inscripties, vermeldende de deugden.

Het geheel zou voltooid worden door een herinnering aan het feit dat deze beschildering werd aangebracht bij de herdenking van het 700-jarig bestaan der stad en door de vermelding der namen van de corporaties of particuliere personen, die dit werk aan de stad schonken.

De groote monumentale werken zijn nooit als moderne fabrieksproducten in eens tot stand gekomen.

Duurzame kunst gaat langzaam.

Ook de Publieke Halle in het Stadhuis behoeft niet in eens voltooid te zijn. Voor vele jaren heeft de Bouwmeester zijn taak vervuld; nu is de picturale voortzetting van zijn arbeid aan de beurt en indien deze met vasten wil, met liefde en bedachtzaamheid geschiedt, dan zal dit nieuwe werk althans in eenig opzicht bij het oude niet achterstaan.

De beschildering van den linkerwand heeft den arbeid geopend: die van den rechterwand dient bij geregelde orde van werken, te volgen.

Ontwerp van Beschildering der Rechterwand in de Publieke Halle van het Stadhuis. Ik zal hier niet trachten in woorden te zeggen, wat alleen in lijnen en kleuren uit te drukken is; maar opnoemen wil ik kortelijk de figuren die den kathedralen-bouw zullen representeeren en de anderen, die haar omgeven zullen.

De indeeling der ruimte is dezelfde als op den linkerzijwand. En dan komt tegenover de Stadsstichting met Paus en Keizer: de *Bouw der Kathedraal* en haar Versiering — de *Architectuur* met *Schilder-* en *Beeldhouwkunst*, de voornaamsten der beeldende kunsten uit wier geheimzinnige harmonische samenwerking de Kathedraal ontstond. Zij zelve zal in groen en bloemen de fond vullen van het groote middentafreel.

Het smalle vak, correspondeerende met de heraldische figuur naast den Paus, zal door het samenstellen van het Duitsche keizerswapen (onder Maximiliaan) en der wapenen van Brabant, Limburg en den Bosch — *het ontstaan* toonen *van het nieuwere Bossche wapen* — terwijl een inscriptie aan het *Bloeitijdperk der stad* zal herinneren.

Aan gene zijde der Portiek zal de naarstigheid der Bosschenaren en hun verzorging van wetenschap en kunst 't best verbeeld zijn door *de school van de Broederen des Gemeenen Levens, waar Erasmus als leerling wordt opgenomen.*

Het mysteryspel, plechtige en feestelijke vorm der groote mysteriën van het Christendom, dat de Kathedralen vulde met blijdschap van gezangen en macht van dramatische spanning — het mysteriespel van Kerstmis, dat vooral symboliseert de teere aanvang van het Geloof, dat de Kathedraal bouwde — vult de fries.

In het eerste vak (dus van den kant der vierschaar): de *Profeten* die de komst van den Verlosser voorspelden — en achtereenvolgens: het *Huwelijk van Jozef en de H. Maagd;* boven de poorten *de muziek* ter begeleiding van het spel; *de Boodschap des Engels* en de *Geboorte*, tusschen *de Herders* en de *Wijze Koningen* uit het Oosten. De prachtige mystieke teekenen aan dezen cyclus verbonden, kunnen zóó mooi opgenomen worden in de rij dezer vrome figuren; de witte lelie, die aan den grond ontbloeide, bij de Annunciatie; de schitterende Engel die de arme Herders de blijde boodschap bracht, en de stralende ster, die de wijze koningen geleidde tot de kribbe.

En zoo als boven de kruistochten-helden in hun starre standen met dreigende zwaarden, de geexalteerde krijgsleuzen en doodsverzuchting vloeien — zoo zal deze fries van vrome heiligen en den geheelen wand van Kathedralenbouw en Stedelijke grootheid overspannen worden door de woorden van het machtige gezang waarin het mysteriespel eindigde:

Te Deum laudamus.

Er leefde sedert jaren in ons land, bij de vereering voor de groote kunst onzer meesters, een verlangen naar monumentale schilderkunst, die met architectuur en beeldhouwkunst schoonheid zou geven aan onze nieuwere openbare gebouwen.

Dit verlangen is de oorzaak van mijn werk. En dankbaar gedenk ik de ontvangst van mijn poging.

Het voornemen om van een publieke ruimte in een onzer Raadhuizen weer een plaats te maken, waar de wanden spreken van geestelijke bedoelingen heeft in zijn begin van uitvoering den allerbelangrijksten steun gekregen.

Het slagen van het vervolg en van den arbeid als ensemble, berust bij velen — niet alleen bij den schilder.

In het begin der XV^de Eeuw was het Dogen-Paleis te Venetië door den tijd, en vooral door een opeenvolging van rampen en zware oorlogszorgen, zeer in verval gekomen. De armelijkheid van het gebouw, waar de representanten zetelden hunner macht, ver-

droot de Venetianen, en voortdurend werd er aangedrongen op verzorging van het Paleis. Maar de omstandigheden bevolen spaarzaamheid en voorzichtigheid, en om zich voor goed te ontdoen van de zorg voor een artistieken arbeid die nieuwe geldelijke offers eischen zou — besloot de Senaat dat een boete van 1000 gouden sequinen zou worden betaald door elk lid, dat het zou durven wagen aan te dringen op verzorging van het verwaarloosde Gebouw.

Zelfs deze maatregel hielp slechts tijdelijk. Den 27sten September 1422 kwam de Doge in de vergadering zijner senatoren, hij overtrad het verbod, betaalde de 1000 gouden sequinen als boete en met bijna algemeene stemmen werd besloten tot reconstructie van het Paleis, opdat het waardig zou zijn aan den roem van Venetië.

Een monument is een deel van het maatschappelijk leven. En de beste bedoelingen zullen machteloos zijn zonder de steunende kracht van een ontvankelijk publiek.

A. J. DERKINDEREN.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING UTRECHT. Op den 27sten Juli vereenigden zich 23 leden dezer Afdeeling des morgens ten 8 uur aan het station Utrecht S.S. tot het ondernemen van eene kunstreis naar Delft. Aldaar per stoomtram van 's Hage aangekomen, werd het allereerst de Polytechnische School in oogenschouw genomen, alwaar de heer Limburg de taak op zich had genomen, de leden rond te leiden en hen in alles voor te lichten. Met de meeste belangstelling werd alles bezichtigd, waarbij in 't bizonder de verschillende zalen waarin zich de modellen bevinden voor het onderwijs, de aandacht trokken. Een woord van dank aan den heer Limburg door den Voorzitter toegebracht, vond bij alle leden de grootste instemming.

Het was verder de heer Wind, bouwkundige te Delft, die hen de verdere merkwaardigheden van Delft deed zien; allereerst was aan de beurt het atelier van glasschilderkunst van den heer Schouten, waar niet alleen de nieuwe, door genoemden heer ontworpen en uitgevoerde glasschilderingen werden beschouwd, doch vooral de herstelling van gedeeltelijk beschadigde glasramen de aandacht trok, welke herstellingen bijna niet in kleur, zamenstelling enz. van het origineele waren te onderscheiden. Uit een en ander was wel de meesterhand te ontdekken. Na een kort bezoek aan de werkelijk interessante Historische zaal, werd een oogenblik rust genomen in het Heerenlogement, en aldaar een dejeuner gebruikt, dat den eigenaar van bedoeld hotel zeer tot aanbeveling kan strekken.

De tocht vervolgende, kwam thans aan de beurt een bezoek aan de even buiten de stad gelegen nieuwe Gist- en Spiritusfabriek van den heer van Marken. Door een der chefs van de fabriek, n.l. de heer Knuttel, werden de leden rondgeleid, nadat door genoemden heer allereerst eene beknopte, doch gemakkelijk te begrijpen verslag was gegeven van de wijze waarop de gist en spiritus uit het koren en maïs bereid werd. Was de tijd te kort, alles nauwkeurig te bezichtigen, toch kon ieder met bewondering de grootsche inrichting der fabriek gadeslaan. Na de verschillende machinelokalen — en dat waren er velen — rond gegaan te zijn, werd het aan de fabriek grenzende Agnetapark doorgewandeld en de nieuwgebouwde school, tevens ingericht voor bibliotheek, vergaderzaal en vereenigingsgebouw bezichtigd, verder de kinderspeelplaats, de gelegenheid tot gymnastische oefeningen, de woningen voor de arbeiders der fabriek, die, omgeven door hunne lommerrijke tuintjes, uitmunten door hun eenvoudig, doch huiselijk en prettig karakter. Uit alles wat men hier te zien kreeg, kon men maar al te zeer bemerken, dat de directie der fabriek alles in 't werk stelde, om de arbeiders een prettig te huis te bezorgen, en hen lust tot den arbeid te doen krijgen. Noode scheidde men uit deze zoo prachtige en nuttige omgeving, na nog een blik geworpen te hebben op het in het park staande woonhuis van den Directeur v. Marken, door wiens energie dit alles was tot stand gekomen, ging men, na dankbetuiging aan den heer Knuttel gebracht te hebben voor zijn geleide, weder stadwaarts, en werd een bezoek gebracht aan de plateelfabriek van de firma 't Hooft en Labouchère. Zoowel het fabriceeren der tegels, pullen, vazen, wandschotels enz. als het beschilderen daarvan, werd met aandacht bezichtigd, doch bovenal werden de paneelbeschilderingen van in raam gezette tegels, welke naar verschillende photografieën van schilderstukken van bekende meesters plaats hadden, bewonderd. Door een der Directeuren werden aan de leden alle inlichtingen omtrent dit fabricaat zoowel als wat den prijs betreft gegeven. Allen hadden niet anders dan een woord van lof voor hetgeen hier te zien werd aangeboden.

Na een bezoek aan de Nieuwe en Oude kerk, waar de verschillende grafmonumenten, waaronder vooral op van den koninklijken grafkelder, met de meeste attentie waren bezichtigd, werd per stoomtram de terugtocht aanvaard naar 's Hage, en vereenigden zich de leden aan een gemeenschappelijken maaltijd in het Café Riche. Na een vermoeienden doch genotvollen dag heerschte hier de aangenaamste toon, en verliet men ongeveer half elf de residentie, om naar het Sticht terug te keeren, ten hoogste voldaan over het nuttige en aangename dat deze dag had opgeleverd.

BERICHTEN.

De uitreiking der bekroningen, toegekend in den Wedstrijd voor Handwerkslieden en Leerlingen te Amsterdam en omstreken, zal plaats hebben op Zondag 7 Augustus 1892, des namiddags ten half twee ure, in de groote zaal van het Nutsgebouw te Amsterdam.

In het Bouwkundig Weekblad van 25 Juni j.l. deelden wij mede, dat aan den heer L. Cordonnier op den Parijschen Salon in de Champs-Elysées de prijs werd toegekend in de afdeeling Architecture, voor zijn bekroond ontwerp voor een nieuwe Koopmansbeurs te Amsterdam.

Het laatste nummer van het te Lille (Rijssel) — de woonplaats van den heer Cordonnier — verschijnende blad »l'Architecture et la construction dans le Nord," deelt nog het volgende omtrent deze bekroning mede.

»In ons voorgaande blad deelden wij mede, dat onzen vakgenoot en medeburger Louis Cordonnier, op den Salon der Champs-Elysées de onderscheiding te beurt viel van de toekenning der eerste medaille voor bouwkunst, en dat hem de eere-medaille slechts door een zeer geringe minderheid van stemmen daarvoor, niet werd verleend. Tengevolge van een klacht, gegrond op de omstandigheid, dat een aantal stemmers (juryleden voor de toekenning der medailles) niet waren opgeroepen om tegenwoordig te zijn bij de eerste stemming, besloot het bestuur der vereeniging van Fransche architekten, dat de toewijzing van de eere-medaille voor bouwkunst andermaal zou geschieden, van den beginne der daartoe noodige maatregelen af. Aan de oproeping daarvoor gaven 133 personen die niet gestemd hadden gehoor, en na tweede stemming werd met 98 stemmen de palm der overwinning toegekend aan Louis Cordonnier, voor zijn opmerkenswaardig ontwerp voor een beurs te Amsterdam.

»Deze eere-medaille, de hoogste onderscheiding die een kunstenaar op een Franschen Salon kan behalen, is de glorievolle erkenning van het succes van onzen uitnemenden vakgenoot ten overstaan van de internationale jury van de Amsterdamsche beursprijsvraag.

»Het bericht van deze nieuwe overwinning van onzen vriend hebben wij met oprechte en groote voldoening vernomen. De meest vriendschappelijke en oprechtste gelukwenschen zijn hem van alle zijden aangeboden, en de pers was eenstemmig — zonderling geval — in lof. Van de Société régionale des architectes du Nord de la France viel hem een schitterende receptie ten deel; zij wilde onder deze omstandigheden het initiatief nemen. Het feest heeft algemeen de meest sympathieke instemming ondervonden; iedereen stelde er eene eer in, niet alleen den bekroonde feestelijk te begroeten, maar ook en vooral de onderscheiding, de overwinning te huldigen, waarvan de glans ontegenzeggelijk terugkaatst op de kunst en de kunstenaars van het noordelijk deel van Frankrijk."

Ook hier, in Nederland, is de hooge onderscheiding aan Cordonnier toegekend, met sympathie door vele zijner kunstbroeders begroet geworden; niet het minst door hen — en daaronder behoorde in de eerste plaats dit blad — die hem verdedigd hebben tegen den aanval, als zou hij zich met zijn beursontwerp aan plagiaat hebben schuldig gemaakt.

Wij hebben het noodzakelijk geacht, hoe ongaarne ook, bij deze gelegenheid te herinneren aan den wanklank, die hier na de toekenning der bekroningen in de Amsterdamsche beursprijsvraag werd gehoord. Maar de eere-medaille aan Cordonnier toegewezen, is een opmerkelijk en afdoend bewijs voor de juistheid van ons oordeel destijds.

De bekende Fransche architekt César Daly, eerelid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, ontving op aanbeveling

van het Koninklijk Britsche Instituut van architekten onlangs de gouden medaille, door Koningin Victoria in 1847 ingesteld, te, belooning van Engelsche of buitenlandsche kunstenaars of schrijvers die door hun werken hebben bijgedragen tot de bevordering der bouwkunst.

Aan weinig anderen dan aan dezen architekt-schrijver, had met meer recht deze hooge onderscheiding te beurt kunnen vallen, die hem zeker door niemand zijner vakgenoten, en allerminst op zijn hoogen leeftijd, zal misgund worden.

De tentoonstelling van zilverwerk die in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem gehouden wordt, zal Zondag 7 Augustus geopend zijn.

Onder de verzameling oud zilverwerk trekken vooral de aandacht de inzendingen van Jhr. Mr. Victor de Stuers, Mr. A. J. Enschedé, Mevrouw de Wed. Mulier en van de Evangelische Luthersche Gemeente; de bekers van Baron Sloet tot Oldhuis en van het St. Jacobs Gild te Haarlem, en zooveel anderen inzendingen, die een belangrijk geheel vormen.

De moderne zilversmidskunst is vertegenwoordigd door de firma's van Kempen & Zonen te Voorschoten, Brom en Begeer te Utrecht, Locher te 's Hage, Hoeker te Amsterdam, van Erp te Leeuwarden, Voet te Haarlem en van Rooij te Rotterdam.

Genoemde firma's zijn niet alleen door hunne werken vertegenwoordigd, doch de meeste hebben tevens ontwerpen, teekeningen en photographische reproductiën ingezonden die ons een bescheiden overzicht geven van den toestand onzer hedendaagsche zilversmidskunst.

Eene tentoonstelling van gastoestellen tot verlichting, verwarming en drijfkracht, zal gehouden worden te Gouda, van 9 tot 20 October 1892.

De Gemeenteraad van Leiden heeft aangenomen het voorstel van B. en W. om den Pieterskerktoren in eigendom aan de kerkelijke gemeente over te dragen, maar op voorstel der financieele commissie aldus gewijzigd, dat niet *f* 1500, maar *f* 700 in eens tot vergoeding van onderhoudskosten zal worden uitgekeerd, terwijl de kerkelijke gemeente daarvoor de verplichting op zich neemt, om naar behooren in herstelling of vernieuwing te voorzien.

Ter gelegenheid van de feestelijke opening van het Merwedekanaal is, krachtens opdracht van de Kamer van koophandel te Amsterdam, bij den uitgever J. H. de Bussy een gedenkschrift in het licht gegeven, onder den titel: *Amsterdam—Rijnkanaal.* Dit geschrift, samengesteld door den ingenieur Jhr. C. Bloys van Treslong, dient ter herinnering aan den feesttocht op het voltooide gedeelte van het kanaal en van de in gebruikstelling van het verbeterd vaarwater van Amsterdam naar den Rijn. Het geeft achtereenvolgens een geschiedkundig overzicht, eene beschrijving van het kanaal, behandelt de waarde van het kanaal voor de Rijnvaart en ten slotte Amsterdam als transitohaven. De brochure, versierd met een gekleurden omslag, naar een teekening van E. Witkamp, is tegelijk uitgegeven in het Duitsch en dan ook vergezeld met eene Duitsche kaart op groote schaal.

Een ander boekje van bescheidener vorm beschrijft »de haven van Amsterdam", te weten de havenwerken en het ontwerp van uitbreiding, zooals dit werd opgemaakt op verzoek van de Kamer van Koophandel door de commissie ter bevordering van het transito-verkeer. Dit geschrift is vergezeld van de groote kaart der havenwerken.

De Morley-steen, die tegenwoordig hier te lande in groote hoeveelheden wordt verbruikt, vindt ook elders een voortdurend ruimere toepassing.

Een zeer belangrijk gebouw te Aken, de nieuwe Gewerbeschule, wordt geheel van Morley-steen gebouwd, onder beheer van eene commissie van architekten uit Berlijn en Aken.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Kon. besluit zijn benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau de heeren P. H. Kemper, ingenieur 1e kl. van den Rijkswaterstaat, en Th. A. M. Ruys, chef van exploitatie van den Staatsspoor op Sumatra.

Door B. en W. is bij den Rotterdamschen Gemeenteraad een voorstel ingediend tot wijziging der verordening op het beheer der drinkwaterleidingen. Daarbij wordt voorgesteld het personeel bij de administratie der drinkwaterleidingen uit te breiden met een ambtenaar, wien het geregeld systematisch wateronderzoek kan worden opgedragen, die tevens met het beheer der inrichting bij de Oude Plantage en met de dagelijksche leiding van de filtratie kan worden belast en die, met den titel van adjunct-directeur, zou kunnen worden aangewezen om den directeur, bij afwezigheid of ontstentenis, te vervangen.

De begeerte om in dienst der gemeente Leiden te treden schijnt in de technische wereld niet groot; slechts 15 sollicitanten hebben zich voor de betrekking van gemeente-architekt aangemeld.

De civiel-ingenieur de heer P. J. Kapteijn, te Amsterdam, is benoemd tot ingenieur bij de verbetering der kanalen in Elzas-Lotharingen, standplaats Straatsburg.

De adjunct-ingenieurs bij de Ned. Zuid-Afrikaansche Spoorweg-maatschappij, de heeren A. van Lennep, Jhr. H. Loudon, W. C. Moojen, C. J. van der Made en A. Westenberg zijn benoemd tot sectie-ingenieurs.

Bij de »Exploitatie-Maatschappij" zijn benoemd tot adjunct-ingenieurs bij den dienst van weg en werken: de heeren L. M. Barnet Lyon, G. W. van Heukelom en F. van der Goot, allen te Utrecht.

Afloop van Aanbestedingen.

ALMELOO, 22 Juli. Het bouwen van een villa voor L. ten Cate Ezn. aldaar, onder beheer van den arch. H. A. Witzand Bzn.

Hoogste inschrijver:
J. van den Braak, Apeldoorn . . . . . *f* 35.500

Laagste inschrijvers:
Schreuder en Barneveld, Almeloo . . . „ 27.902 gegund.

Begrooting . . . . „ 27.923

DELFT, 22 Juli. Onder beheer van den bouwmeester P. Zuidgeest: 1°. Het bouwen van een blok van vijf huizen.

Hoogste inschrijver:
H. H. Beijer, Hof-van-Delft . . . . . *f* 10.817

Laagste inschrijvers:
J. Kranenburg en P. Bosch, Delft . . „ 9.302

2°. Het bouwen van een blok van tien huizen.

Hoogste inschrijver:
D. Huurman, Delft . . . . „ 12.475

Laagste inschrijver:
J. C. de Koning, Delft. . . . . „ 11.063
Aan de minste inschrijvers gegund.

BUSSUM, 23 Juli. Het bouwen van *a* drie winkelhuizen en *b* een dubbele villa, onder beheer van den arch. J. F. Everts.

	a	*b*
Hoogste inschrijver:		
W. Schipper, Bussum	*f* 15.500	*f* 10.719
Laagste inschrijver:		
A. Clein, Muiden	„ 10.400	„ 7.990
Hoogste inschrijver:		Massa.
W. Schipper, Bussum		*f* 26.219
Laagste inschrijver:		
A. Clein, Muiden		„ 18.350

AMERSFOORT, 25 Juli. Het afbreken van het voormalige postkantoor en de directeurswoning te Amersfoort, en het bouwen van drie woonhuizen aldaar.

Hoogste inschrijver:
J. H. Boks, Amersfoort. . . . . *f* 14.515

Laagste inschrijver:
H. Heijligers, Amersfoort. . . . . . . „ 10.900 gegund.

KAMPEN, 26 Juli. Het gemeentebestuur: het bouwen van een vrijstaand woonhuis nabij de H. B. aldaar, voor den heer J. van Hasselt, onder beheer van den arch. S. J. H. Trooster HBzn., begr. *f* 17.284.

Hoogste inschrijver:
W. v. d. Werf. . . . . *f* 19.280

Laagste inschrijver:
F. de Herder, Zwolle . . . . „ 17.270 gegund.

AANBESTEDING. 9146

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Haarlem* zullen op Donderdag den 18den Augustus 1892, des namiddags te 2 uur, in het openbaar ten Raadhuize AANBESTEDEN:

Het maken van eene BRUG met gemetselde landhoofden, overwelving en vleugelmuren, over den Schotersingel, ter vervanging van de bestaande Kennemerbrug, te Haarlem.

De voorwaarden liggen ter lezing en teekening ter inzage ter Gemeente secretarie op alle werkdagen van voorm. 10 tot nam. 4 uur, terwijl aldaar van Vrijdag den 12den Aug. e. k. af, gedrukte exemplaren van de voorwaarden zijn te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50 per stuk.

Plaatselijke aanwijzing zal geschieden des Zaterdags vóór de besteding, des voormiddags te 10 uur, door den architect over de werken en gebouwen der gemeente, bij wien tevens tusschen den dag der aanwijzing en dien der besteding, des voormiddags tusschen 10 en 12 uur de noodige inlichtingen zijn te verkrijgen aan het bureau van gemeentewerken, Prinsenhof n°. 1.

De bus, waarin de inschrijvingsbiljetten om aangenomen te kunnen worden, moeten worden gestoken, is beschikbaar ter Gemeente secretarie op alle werkdagen van des voormiddags 10 tot 's namiddags 4 uur, ***uiterlijk tot des middags 12 uur van den dag der besteding.***

Burgemeester en Wethouders voornoemd:
E. A. JORDENS,
de Secretaris,
P. v. d. ELST.
l. s.

HAARLEM,
4 Augustus 1892.

AANBESTEDING. 9148

REGENTEN VAN HET NED. GASTHUIS VOOR BEHOEFTIGE EN MINVERMOGENDE OOGLIJDERS, zijn voornemens, om op Zaterdag 20 Augustus 1892, des namiddags ten 2 ure, in het GEBOUW VOOR KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN te *Utrecht,*

AAN TE BESTEDEN:

Het bouwen van het NED. GASTHUIS voor behoeftige en minvermogende ooglijders. Raming f 130 000

Bestek en teekeningen zijn op franco aanvrage ad *f* 5.— per stel, te bekomen bij den Architect D. KRUIJF, Wittevrouwenstraat te *Utrecht,* door wien ook nadere inlichtingen worden verstrekt.

Aanwijzing op Donderdag 11 Augustus 1892, des namiddags ten 1 ure, op het terrein, gelegen aan de Bleijenburgstraat nabij de Rijksveeartsenijschool te *Utrecht.*

Namens het College van Regenten,
De Voorzitter,
TH. W. ENGELMANN,
De Rentmeester-Secretaris,
DAVID RAGAY.

Ontvang en Betaalkas.

Rentevergoeding **voor gelden à deposito** met één dag opzegbaar. . . . . . 1¼ pCt.
met tien dagen 〃 . . . . . . 1½ 〃
voor *groote* bedragen op *langeren* termijn is de rente *hooger.*

Open en gesloten *bewaargeving* volgens reglement.

AMSTERDAM, 6 Augustus 1892. 9149

Bij de ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, te Amsterdam, ziet het licht:

SCHADUWLEER

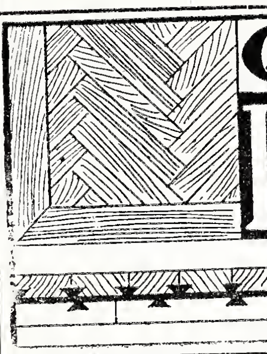
Eenige bladzijden over het aanbrengen van licht- en schaduwtinten in projectievische en perspectievische teekeningen, met 3 platen

DOOR

B. J. BOUWMEESTER Jr.

Leeraar aan de »Kon. School voor Nuttige en Beeldende Kunsten" en aan de »Rijks Hoogere Burgerschool" te 's Hertogenbosch.

Prijs 60 cents. Alom verkrijgbaar.

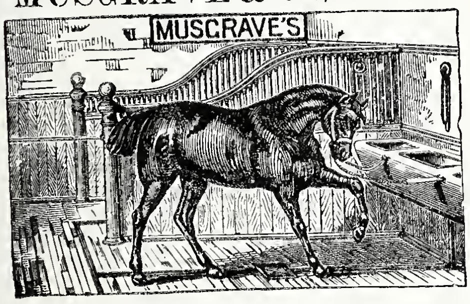
Gebrs v. MALSEN

STOOMTIMMERFABRIEK DEN HAAG

PARKETVLOEREN

vochtwerende en Luxevloeren.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 9147

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

C. MÜLLER, eigenaar van Steengroeven,

ESSEN, aan de Rhur,

levert terstond en voor billijken prijs, fijnkorrelige en gelijkkleurige, tegen elke weersgesteldheid bestand zijnde **RUHRKOLEN ZANDSTEEN, WITTEN en ROODEN ZANDSTEEN, NIEDERMENDIGER BASALTLAVA, GRANIT enz.,** elk voorkomend werk in natuurlijken steen als: **geprofileerde, gladde en vrijdragende traptreden,** tot 4 M. lengte, **vensterdorpels, sokkels, deksteenen, platen, gootsteenen, slijpsteenen, grafsteenen, grafmonumenten, enz.** Steenen voor bestratingen Basaltgrind enz. Kalksteen, gebrande kalk, witte pleisterkalk, tegelsteenen enz. 9152

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9153

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

ROLLUIKEN

van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 9155

Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz. Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen. Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9156

Gouden Staats-Medaille

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Düsseldorf 1880.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

13 AUGUSTUS 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

ABRAHAM NIKOLAAS GODEFROY.

1822. 12 Augustus. 1892.

Den 12den Augustus 1892 vierde de heer A. N. Godefroy, architekt te Amsterdam, Eerelid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn 70sten verjaardag en het zal hen, die den sympathieken man kennen, niet verwonderen, dat die dag niet onopgemerkt is voorbij gegaan.

Zoo hadden het Bestuur der Maatschappij en zij, die met hem indertijd lid van dat Bestuur waren, zich vereenigd om hem gezamenlijk te complimenteeren op den dag van zijn feest, en den jubilaris uitgenoodigd om met hen aan een gemeenschappelijken maaltijd aan te zitten. De heer Godefroy heeft hunne hulde ontvangen, en de uitnoodiging aangenomen. Dat feest moge hem getoond hebben, dat hij bij zijne vakgenooten geenszins is vergeten, dat ook zijn jongere kunstbroeders eerbied koesteren voor zijn kunde en talenten.

In korte trekken moge hier een levensbericht volgen. Den 12den Augustus 1822 werd te Amsterdam geboren, Abraham Nikolaas, zoon van den heer Jean Jacques Godefroy, groot en voornaam handelaar op West-Indië en industrieel, en vrouwe M. E. Keurling.

De jonge Godefroy, die gaarne een betrekking aan de stad zou bekleeden, werd op 16jarigen leeftijd geplaatst als volontair bij de verbouwing van het Entrepot-dok, welke onder de hoofdleiding van den heer C. W. M. Klijn plaats had. Dit was zijn eerste schrede op de baan der bouwkunst. Hoewel hij eigenlijk zijn ontwikkeling aan eigen studie en vlijt heeft te danken, mag toch niet onvermeld blijven, dat in den aanvang die studie eenigermate geleid werd door den architekt W. J. J. Offenberg, en vervolgens, zooals van zelf spreekt, door de ambtenaren der gemeente, onder wie hij werkte.

Daarna was hij werkzaam bij den bouw van de koopmansbeurs aan den Dam te Amsterdam; het ontwerp van dat gebouw, van J. D. Zocher, werd onder het beheer der stedelijke ambtenaren uitgevoerd. De jeugdige Godefroy ontwikkelde ook dáár zijn praktische kennis, als toegevoegd aan den heer B. de Greef Jz., wien het hoofdtoezicht over dit belangrijke werk was opgedragen. De bouw duurde van 1841 tot 1845, toen de beurs den 10den September werd ingewijd. Thans, vijftig jaren later, weet de heer Godefroy nog de maten, zwaarten enz. van de voornaamste détails van dit gebouw te noemen; wel een bewijs voor zijn scherp geheugen.

Na de voltooiing van dit gebouw, was hij eenigen tijd werkzaam bij den heer I. Warnsinck, architekt te Amsterdam.

Al spoedig wenschte hij zijn krachten met die van anderen te meten en vond buiten zijn betrekking daartoe aanleiding. In 1842 schreef de toen pas opgerichte Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst haar eerste drie prijsvragen uit, en het was de heer Godefroy, wien het door zijne talenten gegeven was de volle bekroning te behalen voor zijn ontwerp voor een gevel van een koffiehuis, het onderwerp van de derde prijsvraag, waarop tien antwoorden waren ingekomen. Tegelijk met hem won de heer J. F. Metzelaar te Rotterdam den vollen prijs voor de tweede prijsvraag, waarvan het onderwerp was, een groote boerderij met aanhoorigheden.

Ook later werkte hij meermalen aan de prijsvragen der Maatschappij mede, en werd o. a. ten volle bekroond voor zijn antwoord op de prijsvraag voor een raadhuis, in 1846 uitgeschreven; naar den prijs dongen veertien medewerkers. Van de zes mededingers was hij de overwinnaar in den wedstrijd, in 1847 uitgeschreven, voor het ontwerpen van een klein landhuis of zomerverblijf.

Al deze bekroonde ontwerpen werden toenmaals in de werken der Maatschappij uitgegeven.

Bewust van zijn kracht, die dan ook zegevierde, en door zijn talenten daartoe in staat gesteld, werkte hij mede aan een der groote prijsvragen uit dien tijd. In 1849 werd door de leden der Koninklijke Nederlandsche Yachtclub te Rotterdam besloten een prijsvraag uit te schrijven voor een Vereenigingsgebouw, en werden tot beoordeelaars daarvoor benoemd de heeren J. A. Scholten Hzn., fabrijk landmeter van het Hoogheemraadschap van Schieland, Isaac Warnsinck, architekt te Amsterdam, G. N. Itz, stads-architekt te Dordrecht, C. Kram, provinciaal architekt te Utrecht en E. Saraber, architekt te 's Gravenhage.

Op deze prijsvraag werden 25 antwoorden ingezonden, waaronder vele verdienstelijke, en na een nauwkeurig onderzoek werd aan het talentvolle ontwerp van den heer A. N. Godefroy met algemeene stemmen de voorkeur gegeven en hem de palm der overwinning uitgereikt.

De uitvoering van het bekroonde ontwerp werd aan den prijswinner opgedragen; op 3 October 1850 werd de eerste steen van het gebouw gelegd door Z. K. H. den Prins van Oranje, en 13 Juni 1851, zijnde de verjaardag van Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden, den oprichter der Yachtclub, werd het gebouw onder dak gebracht. Beide dagen werd plechtig feest gevierd. Den 30sten Juli 1851 werd het daarop aan de Vereeniging aangeboden, bij haren op dien dag te houden wedstrijd.

Weinig gebouwen uit dien tijd zijn voorzeker met zulk een snelheid uit den grond verrezen, vooral den betrekkelijken rijkdom, en de ingewikkelde constructiën van het inwendige in aanmerking genomen. Het gebouw, op een terrein van 1000 M^2. opgericht, heeft een grondvlak van 800 M^2., strekt zijn gevelfronten uit langs de Willemskade en de Veerhaven, en voldoet nog heden ten dage aan de eischen, die de Vereeniging er aan stelt.

Gedurende de uitvoering van dit gebouw, woonde de heer Godefroy te Rotterdam.

Zijn grootste werkzaamheid heeft hij echter in Amsterdam uitgespreid. Hij bouwde er o. a. volgens zijne plannen het Zeemanshuis, op de reeds aanwezige fundeering voor een gebouw, dat door den architekt Sevenhuysen zou worden uitgevoerd; verder de Fransche kerk aan de Keizersgracht, het pakhuis Indië voor de Nederlandsche Handelmaatschappij, en de kantoren voor diezelfde Maatschappij aan de Spiegelstraat. Zijn laatste en een der meest omvangrijke van zijne werken is het Weeshuis aan de Stadhouderskade en de Tesselschadestraat.

Al zijn gebouwen doen door de bestudeerde en doorwerkte plannen den degelijken bouwmeester kennen.

Met den heer B. de Greef Jz., bouwde hij het Vrouwen-ziekenhuis aan het Rokin; deze beide architekten maakten gezamenlijk de plannen voor de gasthuizen der Gemeente.

De heer Godefroy zat nimmer stil; tal van plannen werden door hem uitgewerkt, onder meer een zeer belangrijk voor den bouw van een schouwburg op de vroegere Botermarkt.

Uitmuntend teekenaar, voorzien van een zeldzaam geëvenaarde vlijt en werkkracht, détailleerde de heer Godefroy zijne werken allen zelve; op zijn bureau werkte niemand anders dan hij alleen.

Sinds zijn laatste bouwwerk, het Weeshuis, begaf hem de lust tot studeeren en arbeiden volstrekt niet, getuige de opmerkelijke en talentvolle restauratie-teekeningen van oude, daaronder niet meer bestaande Nederlandsche gebouwen, waarvoor hem onlangs, op de in Juni j. l. gehouden jaarlijksche Tentoonstelling van Bouwkunst in het Gebouw der Maatschappij met algemeene stemmen het eeremetaal werd toegekend. Wie herinnert zich ook niet het ontegenzeglijk zeer verdienstelijke schetsplan voor de bebouwing der Museumterreinen, in het vorige jaar in het Bouwkundig Weekblad verschenen?

Die werkzame en immer zoekende geest openbaart zich echter niet alleen op bouwkunstig gebied. Als uitstekend wiskunstenaar, sinds vele jaren lid, en geruimen tijd Voorzitter van het Genootschap „Een onvermoeide arbeid komt alles te boven", is het hem gegeven nog steeds met zijn helder verstand een der corypheën te zijn onder zijn geleerde mede-leden van deze vruchtbare instelling. De naam van het Genootschap mag ook het devies zijn van den wiskunstenaar Godefroy; want geheel door eigen volhardende studie heeft hij de kennis der hoogere wiskunde onder de knie gekregen.

In elk gebied van wetenschap en kunst gevoelt de heer Godefroy zich thuis; met zijn boekerij, een zeer uitgebreide verzameling, is hij vertrouwd, en „wat in die boeken staat is in zijn hoofd gevaren".

Zijn groote kennis ook op muziekaal gebied mag hier niet onvermeld blijven. Tusschen zijn studie door, beoefende hij muziek met talent.

Het leven van den heer Godefroy mag bovendien met recht, en hier ter plaatse met groote dankbaarheid, een stuk geschiedenis genoemd worden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Na reeds geruimen tijd werkzaam te zijn geweest voor de Bouwkundige Bijdragen, door de Maatschappij uitgegeven, werd hij in 1851, dus reeds op 29 jarigen leeftijd, gekozen tot lid van het Bestuur, en bleef dit tot 1867. Van 1854 tot 1862 bekleedde hij de betrekking van Secretaris, en van 1862 tot 1867 nam hij den Voorzitterszetel in.

Een zijner eerste daden als Bestuurslid was, in overeenstemming met den heer I. Warnsinck, het initiatief te nemen voor het uitgeven van afbeeldingen van oude bestaande Nederlandsche gebouwen. Hun voorstel, 6 November 1852 bij het Bestuur ingediend, vond dadelijk bijval, en reeds in Juni 1854 zag de eerste aflevering der „Oude Gebouwen" het licht, een werk, waarmede de Maatschappij tot heden eer heeft behaald.

En thans, 40 jaar later, werkt de heer Godefroy nog voort om steeds meer door te doen dringen in den geest van de bouwkunst der vaderen.

De vroegere Bouwkundige Bijdragen, waarvan hij geruimen tijd een der redacteurs was, bevatten vele degelijke stukken van zijn hand.

Zijn groote belangstelling in de Maatschappij, een rechtmatige trots van haar, is steeds dezelfde gebleven.

Toen er een prijsvraag werd uitgeschreven voor een Maatschappelijk Gebouw, op 1 Nov. 1883, zette ook de heer Godefroy zich aan den arbeid. Zijn ontwerp was van de 37 ingekomen antwoorden een der vijf, wier ontwerpers tot een engeren wedstrijd werden uitgenoodigd. Al behaalde zijn nieuw ontwerp niet den prijs, — hooge verdiensten konden er zeker niet aan worden ontzegd.

Toen eindelijk het Maatschappelijk Gebouw er was, doordien een aantal leden, en ook de heer Godefroy, met gulheid hadden medegewerkt om een leening daarvoor

tot stand te brengen, schonk hij zijn aandeelen in die geldleening aan de Maatschappij.

Reeds in 1882, bij gelegenheid van de viering van het veertig-jarig bestaan der Maatschappij, benoemden de leden den heer Godefroy tot Eerelid, als een welverdiend bewijs van dankbaarheid voor al hetgeen hij voor de instelling, men kan haast zeggen gedurende haar geheele bestaan, heeft gedaan.

Moge het den heer Godefroy, den algemeen geachten man en bouwkunstenaar, nog langen tijd gegeven zijn met zijn opgeruimde gemoedsstemming en zijn waardig karakter onder ons te verwijlen.

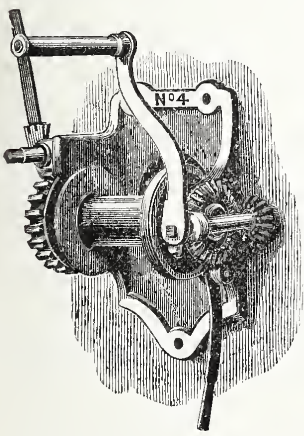
C. T. J. Louis Rieber.

DE PERMANENTE TENTOONSTELLING.

Wanneer wij op onze bouwplaatsen zoo vele rappe handen aan het werk zien om de plannen van den architekt werkelijkheid te doen worden, dan treft het ons in vele gevallen, dat het meerendeel der werktuigen die den arbeider zwaar werk kunnen verlichten, en die het werk kunnen bespoedigen of met meer nauwgezetheid doen uitvoeren, van zeer middelmatige samenstelling zijn of geheel ontbreken. Wat b.v. hefwerktuigen betreft, zijn daaraan schuld de kosten van nieuwe toestellen, hun slechts tijdelijke diensten, de veranderlijke hefhoogten, en zoo meer. Getrouw ziet men dan ook nog immer de lasten verplaatst worden op oude traditioneele wijze.

De firma Jan Hamer & C°. heeft echter eindelijk toestelletjes in den handel gebracht, die vooral de aandacht van aannemers verdienen, en in verschillende prijzen, naarmate het lichtvermogen, verkrijgbaar zijn.

Van een dezer, de zoogenaamde „Handy Hoist", door zijne constructie de meest praktische en in zijne soort de goedkoopste, wordt hier een afbeelding gegeven. Men kan den toestel op de Permanente Tentoonstelling in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst tevens in werking zien.

Aan de linkerzijde van deze lier bevindt zich het raderwerk om lasten tot ongeveer 500 Kgr. met een snelheid van 4 M. per minuut op te voeren; aan de rechterzijde is een windwerk aanwezig, berekend om kleine lasten tot ongeveer 150 Kgr. met grooter snelheid op te voeren. Voor het laten zakken van lasten kan van een extra rem worden gebruik gemaakt, indien de daling niet langzaam en voorzichtig behoeft te geschieden.

Een groot voordeel dezer lier is, dat zij aan den wand, aan een standvink of staande stijlen kan bevestigd worden, dat zij gemakkelijk daaraan te verbinden is en zeer weinig plaats inneemt. De afmetingen langs den wand gemeten, zijn 0,60 M. breedte en 0.56 M. hoogte. Van uit den wand steken zij slechts 0.40 M. vooruit. De rol is lang 0.23 M. en heeft een diameter van 0.10 M.

Dergelijke lieren kunnen in 7 verschillende nummers geleverd worden; de beschreven toestel is n°. 4 en dubbelwerkend, de overigen zijn enkelwerkende lieren. Zij kosten van *f* 22.50 tot *f* 57.50; laatsgenoemde prijs is die van n°. 4.

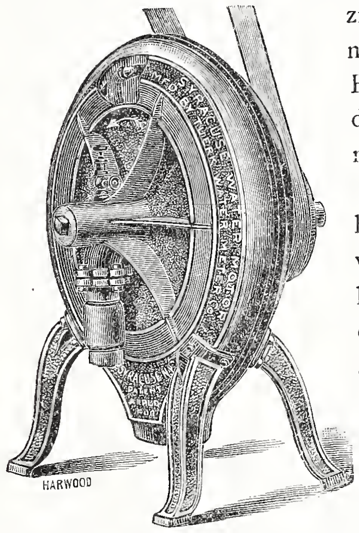
Uitsluitend om met deze boven beschreven Handy Hoist te worden gebruikt, is de muur- of perronkraan ingericht, die hiernaast is afgebeeld en die in werkelijkheid op de Permanente Tentoonstelling aanwezig is om te beproeven.

Deze toestel is 1.50 M. hoog en heeft een vlucht van 0.90 M. Er kunnen lasten tot 500 Kgr. mede verplaatst worden. Deze kranen kunnen in grootere afmetingen worden geleverd voor gevallen, dat grootere vlucht gewenscht is. Ook zijn dergelijke kranen voor grootere lasten dan die van 500 Kgr. verkrijgbaar, waarbij dan echter lieren van grooter draagvermogen dan de „Handy Hoist" moeten gebruikt worden.

Zonder ketting, die *f* 1.25 à *f* 1.65 per M., of draadkabel, die *f* 1.65 per M. kost, kan men zich een dergelijke kraan voor *f* 70 aanschaffen, een prijs die zeker billijk mag genoemd worden.

Nog heeft de firma Jan Hamer & C°. een watermotortje uit de fabriek van Tuerk Water Meter C°. te Fulton N. Y. ter bezichtiging gesteld, een werktuigje, dat, wat zichtbaren bouw betreft, een net en soliede uiterlijk heeft. Het is het kleinste gehalte der zoogenaamde Syracuse motors.

Deze motors, waarvan een hiernaast is afgebeeld, zijn in verschillende grootten verkrijgbaar en worden door de fabriekanten aanbevolen als werktuigen met een groot rendement, en dus werkende met een zeer gering waterverbruik, voorts met een regelmatigen gang loopende, geen gedruisch veroorzakende en gemakkelijk te regelen, zonder ander toezicht dan die op het nu en dan noodzakelijk vullen der smeerpotten. De onderdeelen worden zeer eenvoudig genoemd, en beschreven als te zijn vervaardigd van hard brons en gegoten staal, zoodat hun soliditeit verzekerd is.

Onder de kleinste dezer motors zijn er die van 1/32 tot 1/4 paardekracht leveren: de opvolgende in grootte leveren in evenredigheid meer, en de grootste kan verkregen worden voor 3 tot 25 paardekrachten. De prijzen zijn genoteerd van 15 tot 300 dollars.

Zij kunnen, wanneer voldoende waterdruk ter beschikking is, van veel nut zijn, vooral voor de kleine industrie. Daar zij zonder gedruisch loopen, verdienen zij in het bijzonder aanbeveling voor het bewegen der blaasbalgen van kerkorgels.

Onder den naam „Mack's Gipsplanken" brengt de firma A. en O. Mack, te Ludwigsburg in Württemberg en te Berlijn, een door haar vervaardigd bouwmateriaal ook in Nederland aan de markt, dat binnen een zeer korten tijd in Duitschland, Oostenrijk, Italië en Amerika veelvuldig werd toegepast, en een goeden naam heeft

verkregen, daar het overal ten volle aan de verwachtingen heeft voldaan. Allerwege zijn er de meest gunstige getuigenissen over afgelegd, en is het materiaal te beschouwen als een vooruitgang op technisch en hygiënisch gebied.

Hoewel reeds meermalen in dit blad een en ander werd medegedeeld over een soortgelijk materiaal, de hier te lande vervaardigde rietplanken, is het toch wegens het verschil tusschen beide bouwstoffen niet ondienstig de aandacht op de gipsplanken der firma Mack te vestigen, waarvan een uitgebreide verzameling monsters ter bezichtiging is gesteld op de Permanente Tentoonstelling.

Zooals men op die tentoonstelling kan zien, worden Mack's gipsplanken gewoonlijk vervaardigd in platen van 2½ M. lengte, 0.25 M. breedte en ter dikte van 2 tot 8 cM., en ook als holle gipsplanken met een dikte van 10 of 12 cM. Zij bestaan uit eene op bijzondere wijze geprepareerde gipsmassa, vermengd met poreuse en vast bindende stoffen, terwijl aan deze massa een stijfheid wordt gegeven door het invoegen van riet in stengels. Dit samenstel is licht en taai, geleidt slecht het geluid en de warmte, en is door laatstgenoemde eigenschappen een bij uitstek goed isoleermateriaal.

Naarmate de behoefte is éene zijde der planken met asphaltpapier bedekt, waardoor het weêrstandsvermogen tegen de invloeden van hitte, koude en vochtigheid belangrijk wordt verhoogd. Ten einde een stevig onderling verband te verkrijgen zijn de planken voorzien van sponning en groef, eene als praktisch erkende nieuwigheid.

De gipsplanken dienen hoofdzakelijk voor plafonds, tot bekleeding van dakkamers, trappenhuizen, stallingen, voor tusschenplafonds, muurbekleedingen, inwendige scheidingsmuren, zolderingen tusschen ijzeren binten, tot het isoleeren van shed- en houtcementdaken, barakken, ziekenhuizen, gebouwen van gegolfd plaatijzer enz. De planken kunnen evenals hout gespijkerd en op elke maat afgezaagd worden, zoodat de verwerking al zeer eenvoudig en weinig tijdroovend is, bovendien is zij in elk jaargetijde mogelijk.

Boven vele andere constructiewijzen heeft die met de gipsplanken dit voor, dat het materiaal onmiddellijk droog is, niet aan de invloeden van weêrsgesteldheid onderhevig is, het geluid niet voortplant, ruimte bespaart, helder is, en zeer licht, zoodat ook andere constructiedeelen van minder zware afmetingen behoeven te zijn. De veiligheid tegen brandgevaar is in de Kon. inrichting ter beproeving van Bouwmaterialen te Berlijn beproefd geworden, welk onderzoek heeft aangetoond, dat het materiaal volkomen brandvrij is.

In een door de firma A. & O. Mack uitgegeven catalogus worden de gezamenlijke door haar reeds uitgevoerde constructiën met gipsplanken afgebeeld, en daarbij in den breede betoogd hoe doelmatig en voordeelig eene ruime toepassing van dit materiaal is, dat behalve de reeds opgesomde goede eigenschappen ook nog deze bezit, dat het zeer billijk in prijs is.

AANSLUITING VAN BLIKSEMAFLEIDERS AAN GAS- EN WATERLEIDINGEN.

Overgenomen uit de Deutsche Bauzeitung.

Het opvallend toenemen van het inslaan van den bliksem, dat in de laatste 40 jaren in Duitschland, Oostenrijk en Zwitserland door de statistiek is bewezen, heeft den bond der Duitsche architekten- en ingenieursvereenigingen aanleiding gegeven zich met deze zaak bezig te houden, en meer bepaald te overwegen, of de aansluiting van bliksemafleiders van gebouwen aan de gas- en waterleidingen, wier uitgebreide vertakkingen in den vochtigen bodem een uitstekende aardleiding vormen, niet een heilzaam middel zou kunnen zijn om het gevaar voor inslaan te verminderen.

In 1888 werd op een vergadering van afgevaardigden te Keulen een commissie benoemd, die zich in betrekking zou stellen met de vereeniging van vakmannen op het gebied van gasfabricatie en waterleidingen, en met de vereeniging van electrotechnici, ten einde het nut en de mogelijkheid van de aansluiting der bliksemafleiders aan de leidingen te onderzoeken. De eerstgenoemde vakmannen verklaarden het nut der aansluiting niet te kunnen toegeven, en achtten haar zelfs niet aanbevelenswaard in het belang van de inrichtingen, die het gas of het water leveren; van de electrotechnici kan men zeggen dat zij niet volkomen tegen de aansluiting waren. De onderhandelingen voerden tot geen bepaald resultaat, waarom besloten werd zelfstandig te gaan handelen, en de bond aan de commissie opdroeg een verhandeling over de zaak in het licht te geven. Deze commissie bestond uit de heeren, Prof. Dr. Ulbricht, te Dresden, Kümmel, directeur van de gasfabriek en de waterleiding te Altona, Prof. Dr. Kohlrausch te Hannover, en Pinkenburg, stads-bouwinspecteur te Berlijn, toenmaals Secretaris van den meergemelden bond. Het rapport dezer commissie is onlangs verschenen bij Wilhelm Ernst und Sohn te Berlijn.

Het rapport heeft ten doel aan te toonen, dat de aansluiting van bliksemafleiders aan de gas- en waterleidingen eene noodzakelijkheid is, aangezien de ondervinding heeft geleerd, dat zelfs bij goed aangelegde afleiders, de bliksem dikwijls op de metalen leidingen in huis overspringt en dan gebreken doet ontstaan. Afgezien daarvan wordt door de in den grond liggende buisvertakkingen een veel werkzamer aardleiding ter beschikking gesteld, dan door de kleine gebruikelijke aardplaten van den bliksemafleider, in het grondwater gelegen.

Uit de statistische opgaven van het rapport is het duidelijk, dat het gevaar voor inslaan van den bliksem in gebouwen gedurende de laatste jaren minstens driemaal grooter is geworden in Duitschland, Oostenrijk en Zwitserland. Zeer opmerkelijk is de verandering van den toestand in het Koningrijk Saksen. Daar is, gerekend over hetzelfde aantal gebouwen, het aantal gevallen van inslaan waardoor brand werd veroorzaakt, in de laatste 25 jaren verdubbeld, en dat waardoor geen brand werd veroorzaakt, 11 malen grooter geworden. In 1885 was de jaarlijksche schade door het hemelvuur in Duitschland aangericht, op 6 à 8 millioen Mark berekend geworden, een bedrag, dat thans op minstens 7 à 9 millioen begroot kan worden.

Met eenige zekerheid kunnen de oorzaken van deze stijging niet worden aangegeven. Zij moeten gezocht worden gedeeltelijk in invloeden van den dampkring, ten andere in het verminderen van het aantal bosschen en het opruimen van hooge boomen in de nabijheid van gebouwen, voornamelijk echter in de opeenhooping van metaal-constructies, in- en uitwendig aan gebouwen toegepast. Voor dit laatste spreekt de ondervinding in het Koningrijk Saksen opgedaan, waar de ontwikkeling

van het spoorwegwezen en de industrie opmerkelijk spoedige uitbreiding verkreeg, en tegelijkertijd de onweders in groote mate toenamen.

De ophooping van metaal zal in elk geval een electrische ontlading naar de gebouwen bevorderen. Deze zal des te minder gevaarlijk zijn, naarmate de bliksemafleider eene betere grondgeleiding bezit. Zulk een uitstekende, weinig uitbreidingsweerstand gevende grondgeleiding bieden de gas- en waterleidingen. Is nu de bliksemafleider niet in verbinding met deze leidingen gebracht, dan bestaat het gevaar, dat de bliksem op deze betere leidingen overspringt, terwijl in het andere geval de werking van den bliksemafleider daadwerkelijk ondersteund wordt. Vele autoriteiten op het gebied der wetenschap hebben zich dan ook uitgesproken in het belang van zulk eene aansluiting, en hebben in vele gevallen de overheid opgewekt om haar tot stand te brengen.

De meerderheid der vakmannen op het gebied van gas en water bestrijden echter de aansluiting, evenals vele stedelijke besturen, die allen bevreesd zijn voor schade aan de hen toebehoorende leidingen. Zij voeren tot verdediging van hun inzicht aan, dat de buizenleidingen geen goede geleiders zijn, daar het contact van het metaal bij de onderlinge verbindingen der buizen meermalen verbroken is, en daar verder de volmaakte aansluiting van den bliksemafleider aan de buizenleiding bovendien bijna onuitvoerbaar is. Door beide oorzaken wordt het overspringen van den bliksem bevorderd, en daarmede gaat beschadiging van de buizenleiding gepaard. De ambtenaren der gasfabrieken en waterleidingen vreezen voorts gevaar voor het leven en de gezondheid hunner werklieden, die tijdens een onweer gebreken moeten herstellen aan buizenleidingen, waarin de sterke electrische stroomen worden geleid. Zij vreezen bovendien, dat bij beschadiging van gasbuizen door den bliksem, brand veroorzaakt kan worden, en dat door het invoeren van den bliksem in de buizenleiding in het eene huis, ontladingen kunnen worden opgewekt in andere verwijderd gelegen huizen.

Daartegenover tracht het rapport te bewijzen, dat niettegenstaande de in de buizenleidingen somwijlen aanwezige isoleerende gedeelten, het geleidingsvermogen der buizen zeer groot is en dat zij, ook zonder de aansluiting, door eene in de nabijheid neerslaande bliksemstraal onder den invloed daarvan komen moeten. Het rapport licht daarna uitvoerig de vraag toe, of de buizenleidingen daar de aansluiting werkelijk groot gevaar loopen, en komt tot de slotsom, dat dit niet alleen niet het geval zal zijn, maar dat, indien bij de verbinding van den bliksemafleider en de buizen een goed metaal-contact bestaat, de buizen zelfs beschut worden tegen het overspringen van den bliksem. Ook wordt in het geschrift de overtuiging uitgesproken, dat de arbeiders niet aan grooter gevaar zijn blootgesteld dan zonder aansluiting, en dat de vonken, die men vreest dat zich in de gasbuizen zullen vormen, niet in staat zijn gasontploffingen te veroorzaken.

Het aansluiten van bliksemafleiders aan de buizenleidingen veroorzaakt dus voor deze laatsten geen bijzondere gevaren, terwijl het voor de gebouwen een middel tot daadwerkelijke bescherming is.

Het geschrift behandelt verder het technische vraagstuk van de aansluiting of verbinding en de administratieve voorschriften die van de zijde der gemeenten, aan wie gewoonlijk immers de gasfabrieken en de waterleidingen behooren, uitgevaardigd moeten worden, om de wijze van aansluiting streng vast te stellen, zoodat geen schade daaruit kon voortvloeien.

Verplichte verbinding van bliksemafleiders met de ondergrondsche buizenleidingen wordt in het rapport als de eenige goede inrichting aanbevolen. Zij is alleen in Nürnberg voorgeschreven, maar bovendien aanbevolen en toegelaten in enkele andere steden.

Ten slotte wordt de hoop uitgesproken, dat de gasfabrieken en waterleiding-inrichtingen, of de gemeenten die deze zelve exploiteeren, met het oog op de overwegende voordeelen besluiten zullen om tot de aansluitingen over te gaan, waarmede het gevaar wordt bestreden, dat door hun buizenaanleg zonder twijfel in verhoogde mate is ontstaan.

De Ouden Doelen te 's Gravenhage.

Het dagblad »Het Vaderland" van 10 Augustus j.l. herinnert er aan, dat het dien dag juist 500 jaren geleden was, waarop volgens de oude oorkonden het »Doelhuys" aan zijne vroegere bestemming werd gewijd. Dit geeft het blad aanleiding om enkele geschiedkundige herinneringen over dit gebouw, een der oudste van 's Gravenhage, mede te deelen.

Aan die bijzonderheden ontleenen wij het volgende.

In het begin der 13de eeuw werd door Graaf Floris V, den begunstiger van den burgerstand, de Broederschap van St. George gesticht.

De leden van dit gilde kwamen bijeen in het »Doelhuys" en vier eeuwen lang wijdden zij zich aan den dienst van St. George, beschermheer van de boogschutters.

De Riemer deelt mede, dat het »Doelhuys" gebouwd werd op gronden aan de Graven toebehoorende, gelegen tusschen den Vijverberg en de Houtstraat, tegenover het Voorhout, en dat het een der oudste gebouwen is van Den Haag. De geheele bouworde, de achthoekige toren en in het algemeen het uiterlijk van het gebouw bewijst, dat het niet in de 15de of 16de eeuw kan gesticht zijn. Boven de deur van den ingang vindt men, in steen gehouwen, het beeld van St. George, den draak bevrijdende.

Later werd het »Doelhuys" bekend onder den naam van »Doelen" en thans weet ieder, dat »De Ouden Doelen" het gebouw is, door De Riemer beschreven en geroemd om zijn prachtige zalen en ruim voorhof.

Na het verspreiden der leden van het boogschuttersgilde, had de »Doelen" zijn »doel" verloren.

Maar toch niet geheel. Want was het vroeger het gebouw, waar het gilde zich oefende, het diende ook tevens tot verblijf aan hen, die door de verschillende provinciën waren afgevaardigd om in de Hooge Staatslichamen zitting te nemen.

En voor dat doel bestaat »De Ouden Doelen" nog, terwijl de ruime benedenzalen, waar eertijds de ridders van St. George zich vereenigden aan hun gastmalen, nog in wezen zijn, niet enkel om als eetzaal te dienen, doch ook als feest- en balzalen voor aanzienlijke vereenigingen en familiën. Langzamerhand is het hotel geheel in overeenstemming gebracht met de eischen des tijds.

Tal van vorstelijke personen hebben in vroegeren en lateren tijd er hun intrek genomen; de namen van de meest beroemde persoonlijkheden komen in de registers voor.

Congres voor de Binnenlandsche Scheepvaart.

De drukke en veelomvattende werkzaamheden van het vijfde internationale congres voor binnenlandsche scheepvaart, waaromtrent wij een korte mededeeling deden in het Weekblad van 30 Juli j. l., zijn op genoemden datum besloten met eene vereenigde zitting van alle afdeelingen. In den loop der aan dien dag voorafgaande week werden in de afdeelingen een aantal belangrijke rapporten verdedigd door ingenieurs uit de meeste Europeesche staten. De zittingen werden echter afgewisseld met tochten naar belangrijke haven- en kanaalwerken in het noorden van Frankrijk, zooals naar Havre, naar Rouaan, naar Rijssel, naar Saint-Omer, naar de Marne, naar Saint-Germain, en men besloot deze weten schappelijke bijeenkomst met eene reis naar Lyon, naar Saint-

Etienne en naar de Rhône, om de kanaalwerken in het zuidoosten op te nemen.

Nederland was op het congres vertegenwoordigd door een lid van het comité van patronage, den heer Lycklama à Nyeholt, burgemeester van Rotterdam, en voorts door de gemachtigden der regeering: de heeren J. F. W. Conrad, lid der Tweede Kamer, J. Welcker, hoofd-ingenieur van den Waterstaat en A. Deking Dura, hoofd-ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Overijsel, en verder door de heeren Ph. W. Van der Sleijden, hoofd-ingenieur van den Waterstaat te Maastricht, J. A. Schuurman, directeur van de Gemeentewerken te Amsterdam, G. J. de Jongh, directeur der Gemeentewerken te Rotterdam en de Vries, hoofd-ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Friesland.

De »Société des ingénieurs civils" gaf een feestmaal, waaraan sommige vreemdelingen en vier der Nederlandsche afgevaardigden waren genoodigd als tegen-beleefdheid voor de ontvangst der Fransche ingenieurs in het vorige jaar in ons land.

In de eindvergadering van het congres, verleden Zaterdag, heeft de heer Conrad het woord gevoerd en tevens het voorstel gedaan, om het aanstaande over twee jaren te houden zesde internationaal congres voor binnenlandsche scheepvaart te 's Gravenhage te houden, een voorstel dat met algemeene stemmen werd aangenomen.

Zulk een congres is ongetwijfeld in ons land, vol kanalen, stroomen en dijken, in de eerste plaats gewettigd.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Het schrijven van den Voorzitter der Afdeeling Groningen, den heer J. B. Jager, opgenomen in n°. 31 van het Weekblad, noopt ons tot het beleefd verzoek om plaatsing van het navolgende:

Voor zoo ver noodig, zullen wij eenvoudig het stuk zin voor zin volgen, het maken van commentaren aan den welwillenden lezer overlatende.

De heer Jager schrijft: »de besluiten der vergadering van 29 Juni, »medegedeeld in n°. 28 van dit Weekblad, berusten op dit misver»stand, dat geene rekening is gehouden met het feit, dat de Afdee»ling Groningen onzer Maatschappij in de maand September zal »moeten hebben getoond geschikt te zijn: te grondvesten een »kunstnijverheidsmuseum en wel op zulke grondslagen, dat hulp»belovende Maatschappijen zonder aarzelen haar kunnen steunen".

Aangenomen, dat hetgeen de heer Jager een feit gelieft te noemen, op waarheid berust, dan was dit den 29 Juni nog niet bij de Afdeeling bekend.

Eerst in een brief van hem, dato 12 Juli, aan vier der bestuursleden, komt o. a. dit voor:

»Er is n. l. niet voldoende gelet op het feit 't welk mij aanspoorde »de museumzaak te bespoedigen, dat in de maand September a. s. »moet zijn gebleken, dat de Afdeelieg in staat is, het Museum »van Kunstnijverheid te grondvesten, dewijl bij gebreke van dien, »anderen die zaak ter hand zullen nemen".

Verder leest men in het ingezonden stuk.

»Ter kwader ure is door eene Afdeelingsvergadering besloten »het behandelen dier zaak uit te stellen".

Was het den heer Jager om waarheid te doen, dan had zijn schrijven aldus moeten luiden:

Op de Afdeelingsvergadering van 13 Mei j.l. is door den Voorzitter, den heer J. B. Jager, voorgesteld, de museumzaak tot de eerst volgende Septembervergadering te laten rusten, welk voorstel met algemeene stemmen is aangenomen.

Het is bekend, dat de Voorzitter, de heer Jager, twee achtereenvolgende buitengewone Afdeelingsvergaderingen niet heeft bijgewoond; zijn schrijven lezende, zou men de gevolgtrekking kunnen maken, dat dit besluit juist op een dier vergaderingen genomen was. Uit de voorgaande zinsnede blijkt echter duidelijk het tegendeel.

Dan volgt:

»Dat besluit bleek mij meer en meer en voor de Afdeeling, en »voor het Museum nadeelig".

Bij de Afdeeling was, en is nog niets bekend, waaruit zoude kunnen worden opgemaakt, dat waar is, wat de heer Jager in dezen bedoeld. Wel kan uit zijn brieven, 2 stuks van 17, 2 stuks van 19, 2 stuks van 22 Mei en 6, 12 en 15 Juni j.l. worden opgemaakt, dat bij hem de gedachte reeds lang is gegrondvest geweest, de museumzaak van de Afdeeling te willen afbrengen.

In het schrijven van 12 Juni j.l. worden zelfs de namen genoemd van twee heeren, leden van het Departement van Nijverheid, doch buiten de Afdeeling en de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst staande, die als bestuurders van het bedoelde Museum zouden optreden.

Bovendien is het ons bekend, dat de heer Jager aan iemand, geheel buiten de Afdeeling en onze Maatschappij staande, eerst het voorzitterschap van het Museum had aangeboden, maar later had verzocht het secretariaat op zich te willen nemen, en het voorzitterschap aan iemand anders, ook buiten de Afdeeling en onze Maatschappij staande, op te dragen.

Was het den heer Jager niet te doen om de zaken verkeerd voor te stellen, dan zoude hij het navolgende niet aan ons toedichten: »in een tijdschrift te schrijven van des Voorzitters verkeerde »handelingen".

Want dit is niet door ons geschreven, maar komt voor in eene motie op de Afdeelingsvergadering van 29 Juni j.l., opgenomen in No. 28 van dit Weekblad.

Hiermede willen wij eindigen, vertrouwende dat de oningewijden er voldoende door zijn ingelicht om des heeren Jagers schrijven te kunnen beoordeelen, nog mededeelende, dat de geheele correspondentie met de notulen der respectieve vergaderingen, dus ook de bovenaangehaalde brieven, in afschrift aan het Hoofdbestuur onzer Maatschappij zijn gezonden.

Ten slotte kunnen wij den heer Jager mededeelen, dat de Algemeene vergadering in September a. s. geheel buiten het geschil zal blijven, omdat wij vertrouwen, dat de Afdeeling daarvoor in tijds wel doeltreffende maatregelen zal nemen.

Mocht de heer Jager nog lust gevoelen tot verder schrijven, wij zullen zwijgen.

Groningen,
9 Augustus 1892.

De afgetreden Bestuursleden:
E. Riepma.
W. Alons.
J. W. Sips.
A. Eisses.

De Redactie, de zaak voldoende toegelicht achtende, sluit hiermede het debat.

BERICHTEN.

Te Reimerstok, op ongeveer een uur zuidelijk van Gulpen, is op 's Rijks kosten op den Bescheilberg, het hoogste punt in den omtrek (210 M. boven A. P.) een toren gebouwd, die is ingericht tot signaal voor de Rijks-driehoekmeting. De toren zelve heeft met de spits eene hoogte van 15 M.; de vloer waarop gewerkt moet worden, ligt 10 M. boven den bergtop.

De tentoonstelling van zilverwerken, welke tot 1 September in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem gehouden wordt, is thans geopend. De werkstukken der leerlingen van de school voor Kunstnijverheid zijn tot 15 Augustns in de lokalen der school tentoongesteld.

Sedert eenigen tijd bestond te Rotterdam reeds het plan tot de oprichting van een arbeidsraad. In een vergadering van een 10-tal vakvereenigingen zijn thans concept-statuten voor zulk een inrichting opgemaakt.

Het doel is: *a.* den toestand der werklieden in de gemeente zooveel mogelijk te verbeteren; *b.* te waken voor de belangen der werklieden en *c.* geschillen tusschen werklieden en werkgevers zoo mogelijk te voorkomen of te vereffenen.

Het bestuur zal bestaan uit 12 personen, waarvan 6 werklieden, 3 werkgevers en 3 personen niet tot deze categoriën behoorende.

Bij onderzoek van een geschil zal het bestuur minstens 3 werkgevers en minstens 3 werklieden, tot het vak behoorende, hooren, alvorens uitspraak te doen.

Na uitspraak zijn beide partijen zedelijk verplicht zich te gedragen overeenkomstig de beslissing.

Intusschen kan in beroep gekomen worden bij eene vergadering van vakgenooten, behoorende tot den Raad of bij een vergadering waartoe worden opgeroepen alle personen behoorende tot den Raad.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot directeur der te Haarlem opgerichte ambachtsschool is benoemd de heer F. van Erkel, hoofdopzichter bij de gemeentewerken te Amsterdam.

Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.

SANITARY ENGINEER.

Fabriek Ferdinand Bolstraat N°. 32, Quellijnstraat N°. 57 en 59.

Fabrikant van VERWARMINGSTOESTELLEN systeems warm-water, laagdruk stoom, warme lucht, enz.

Verwarming van kleine toestellen voor Serres en Huiskamers door gas.

Fabrikant van groote en kleine Badinrichtingen.

Heden in aanleg:

1e **Amstel Badhuis,** Amsterdam. – Verandering Badinrichting en verwarming door warm water.
2e **Port. Israël. Badhuis,** Amsterdam. – Nieuwe Badinrichting en verwarming door warm water.
3e **Volks Douche en School Badhuis,** Arnhem. – Badinrichting en verwarming door warm water.
4e „ „ **Badhuis,** Haarlem. – Badinrichting en verwarming door warm water.
5e **Mevr. Wed. van Ende,** Arnhem. – Verwarming Serre door middel van gas.
6e **Verschillende particuliere Badinrichtingen met Geysers.**
(Eigen fabrikaat.) 9172

A. & O. MACK, *Ludwigsburg (Wurtemberg), Berlin & Frankfort a/M.*

Mack's Gipsplanken

maken mogelijk eene **spoedige daarstelling** van Plafonds, lichte scheidsmuren, tusschenvloeren, Muurbekleeding etc. **Voortreffelijke Isoleering** van daken en vochtige muren. **Onbrandbaar.** *Vertegenwoordigers voor Amsterdam:* 9173

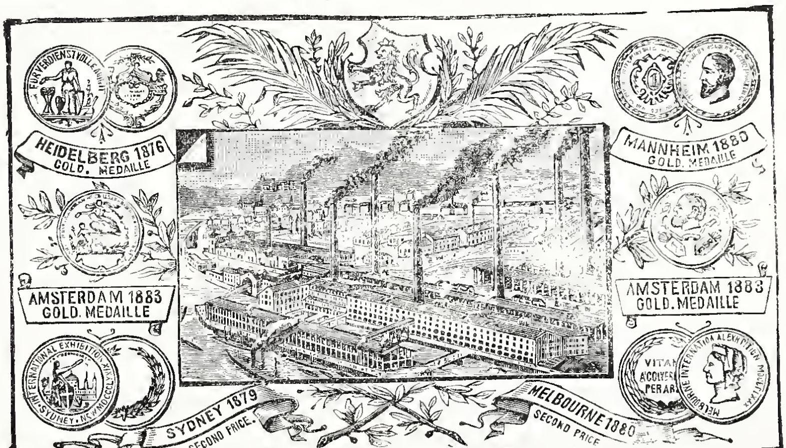
H. A. B. DUPUY & C°., Droogbak.

Het PORTLAND-CEMENT-WERK HEIDELBERG

vorm. SCHIFFERDECKER & SÖHNE, te Heidelberg,

levert prima PORTLAND-CEMENT in steeds gelijke uitstekende kwaliteit en fijnste maling. 9174

Jaarlijksche productie: ruim 450.000 vaten

Jaarlijksche: productie ruim 450.000 vaten.

Vertegenwoordiger voor export, en magazijnhouder,

FERD. ENGERS, *335 Heerengracht, Amsterdam.*

JAN HAMER & C°.

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

DÜRKOPP'S Patent nieuwe geruischlooze

GAS- en PETROLEUMMOTOREN

van 1/4—200 PK. en hooger. 9175

Denkbaar eenvoudigste en soliedste constructie, hoogst elegante en nette afwerking.

— Dagelijks in werking te zien. —

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9167

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
General Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 9169
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W BRAAT

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 9170

G. J. Vincent & C°.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM. 9171

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld Tentoonstelling Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, Amsterdam, 9176

Prins Hendrikkade 14. —

C. MÜLLER, eigenaar van Steengroeven,

ESSEN, aan de Rhur,

levert terstond en voor billijken prijs, fijnkorrelige en gelijkkleurige, tegen elke weersgesteldheid bestand zijnde RUHRKOLEN ZANDSTEEN, WITTEN en ROODEN ZANDSTEEN, ... GRANIT enz., elk voorkomend werk in

ROTTERDAM
HET STADT-HUYS
1610 – 1828.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

20 AUGUSTUS 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

66ste ALGEMEENE VERGADERING.

der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De 66ste Algemeene Vergadering zal gehouden worden te Groningen, op Zaterdag 24 September 1892.

Agenda der Vergadering.

1. Opening der Vergadering.
2. Behandeling der præ-adviezen van het Bestuur der Maatschappij over de antwoorden, door de Afdeelingen gegeven op de tien door het Bestuur gestelde vragen.
3. Voordracht, over het onderwerp scheidsgerechten.
4. Bespreking van den arbeidsduur van gezellen, naar aanleiding van de motie, aangenomen op het Congres voor Bouwkunst.
5. Discussie over voorstellen, staande de Vergadering gedaan.
6. Sluiting der Vergadering.

Eene meer volledige agenda dezer vergadering zal tijdig in het Weekblad worden bekend gemaakt.

HET OUDE STADHUIS TE ROTTERDAM.*)

Bij handvest van Graaf Willem IV, 7 Juni 1340, verkreeg Rotterdam eene nieuwe vierschaar en rechtbank, bestaande uit een rechter en zeven schepenen; bij dit privilegie wordt tevens van het aanstellen van twee raadslieden gesproken.

*) Samengesteld naar verschillende bronnen.

Voor dien tijd kon er dus niet aan een afzonderlijk Recht- of Raadhuis gedacht worden.

Van dezen tijd af — waarmede ons overzicht een aanvang neemt — tot in 1358, wordt nergens gewag gemaakt van eenig Raadhuis; het gevoelen van den geschiedschrijver Jacob Kortebrant en anderen, dat het Hof van Wena toen daartoe gebruikt werd, schijnt alleszins aannemelijk.

In het laatst der XIVe eeuw schijnt er een Recht- of Raadhuis bestaan te hebben; onmogelijk is het niet, ofschoon niet waarschijnlijk, dat daartoe gebruikt werd het huis *„de Spiegel"*, eene herberg aan de Hoogstraat, noordzijde, het vijfde huis van de oostzijde der Kerkstraat. Van Alkenmade deelt ons daarvan mede:

„In dese herberge gelyk van ouds in alle plaatsen des vaderlands gebruykelyk was kwam de Raed der stad by een, als ook het Collegie van Schepen, sulx dat dese herbergh was het eerste oude Raed- of Stadhuis."

Indien dit werkelijk het geval geweest is, dan kan dit slechts korten tijd hebben geduurd. In een oud keurboek van 1467 blijkt zeer duidelijk, dat de „Vierscae binnen den Gasthuse of Raethuse" gevestigd was, zoodat het niet twijfelachtig is of een gedeelte van het Gasthuis werd reeds voor en tot in het laatst van de XVe eeuw tot Recht- of Raadhuis gebruikt. Dit Gasthuis, het groote of stads-Gasthuis genoemd, bestond reeds in het begin der XIVe eeuw aan de Hoogstraat, belend aan de westzijde door de Gasthuissteeg; aan de oostzijde was een open erf, waar de Waagsteeg is ontstaan (later Stadhuissteeg). Het stond dus op de plaats van het tegenwoordige Raadhuis.

Dit stadhuis, waarvan de voornaamste ingang onder den toren aan de oostzijde werd gevonden, was in het laatst der XVIe eeuw twee spandaken breed, waarvan dat aan de westzijde, van de Hoogstraat tot de Kipsloot, eene lengte had van pl. m. 84 en eene breedte van 30 voeten; de tweede was nagenoeg even breed en langs de oostzijde met den toren pl. m. 60 voeten lang. Dit

gebouw was beneden ingericht tot Stadswaag, waarvoor in de Waagsteeg onder een luifel de balans met schalen waren aangebracht.

In 1590 werd achter de Waag eene nieuwe kamer voor burgemeesteren gemaakt, en het achterste gedeelte, waar de Schielandsche vierschaar werd gehouden, afgebroken, ten einde de alzoo verkregen plaats te gebruiken, „tot gerief van de marktwagens en andere neringen en tot het doen van criminele justitie."

Zoo stond dit gebouw tot in 1600, toen het zeer beschadigd werd door een binnenbrand, vermoedelijk gesticht door een gevangene, en waarbij een gedeelte van het archief verloren ging.

In 1606 werd de gevel aan de Botersloot (vroeger Gravenstraat) voor het grootste gedeelte vernieuwd; hier bevinden zich de kamers voor vroedschappen en schepenen. Op het fronton aan de Botersloot stond een steenen beeld, „de gerechtigheid" voorstellende, met weegschaal en zwaard; in het midden van den gevel, ter hoogte van de eerste verdieping, zag men het wapen der stad, in zandsteen uitgehouwen, waaronder het volgende opschrift:

ROboro TE candor: RObur DAnt MVnia, Mentis.
Ius Viret ut Laurus ROTERODAME tuum.

dat is:*) „Ik oprechtheid sterke U, verrichtingen des geestes geven kracht, Uw recht O Rotterdam! groent (bloeit) als een laurier." Men zie in „Laurus" tevens eene zinspeling op Laurentius, den beschermheilige der stad.

Onder dat wapen was een portiek met drie boogvormige openingen, waar de openbare afkondigingen (van de puye van het stadhuis) werden gehouden, en waar de justitie zich bevond, wanneer op het schavot, dat op het plein werd opgesteld, rechtsplegingen plaats hadden.

In 1607 werd de hoofdingang met het bordes aan de Hoogstraat daargesteld, en de vroegere ingang onder den toren dichtgemetsld.

Op den toren bevond zich een heel en half uur speelwerk (carillon †). De windwijzer bestond uit eene kleine vergulde haringbuis; vandaar het spreekwoord, voor iemand die in den toren gevangen zat: „hij zit in de buis, of in het bun".

Onze plaat, naar eene teekening van „de Vou", geeft ons het stadhuis te zien omstreeks het midden der XVIIe eeuw.

Nadat in 1669 eenige vertimmeringen in de kamer van schepenen, van de vroedschap enz. hadden plaats gehad en meubelen, tapijten en schilderijen daarvoor waren aangekocht, werd in 1703 de waag verplaatst naar de aangrenzende kaasmarkt.

In 1708 of 1709 werd de Gasthuissteeg overbouwd; hierdoor werden de vertrekken boven de nieuwe waag met het stadhuis vereenigd.

Eenige min of meer belangrijke herstellingen onderging dit stadhuis in 1717 en 1732, waarna in 1762 werd besloten om het, uithoofde van zijn ouderdom en bouwvalligheid, door een nieuw te vervangen, „van die „nature, dat het aan de eene zijde zoude moeten be- „antwoorden aan 't honneur der stad, zonder aan de „andere zijde tot te groot bezwaar voor hare finantiën „te strekken".

*) Laatste vertaling, zie Rotterd. jaarboekje, 1890.

†) Toen in 1829 de eerste toren van de Beurs moest plaats maken voor den minder schoonen koepel, is daarin dit carillon geplaatst.

Eerst in 1781 werden voor de vernieuwing verschillende plannen vervaardigd, die echter te kostbaar werden bevonden, zoodat het bij plannen bleef; ja, in 1790 werd nog ruim *f* 15000 voor vernieuwing en herstelling uitgegeven.

Niet voor 1822 werd die verbouwing weder tot een punt van ernstige beraadslaging gemaakt. De oorzaak van deze vertraging kan voor een zeer groot gedeelte worden toegeschreven aan de staatkundige toestanden van het vaderland, die eerst onder de regeering van Koning Willem I ophielden te bestaan.

Men besloot toen het gebouw door gedeeltelijke vernieuwing in een staat te brengen, om aan zijne bestemming te blijven beantwoorden, nadat de Rechtbank van eersten aanleg, en de Rechtbank van Koophandel, in het nieuwe gebouw bij de St. Joris-Doele zouden zijn overgebracht, hetgeen in het najaar van 1822 en in 1826 heeft plaats gehad.

Bij deze plannen en bestekken, opgemaakt door den stads-bouwmeester A. Munro, werd voorgesteld die verbouwing in drie perceelen te doen plaats hebben, en wel, ten eerste de gevel aan de Hoogstraat, alwaar in het nieuwe plan de achtergevel was ontworpen, die even als het bordes, het meest dringend herstel vorderde, en daarna, in twee perceelen, het gedeelte aan de Kaasmarkt of Botersloot, waar de voorgevel was ontworpen.

Den 15 April 1823 werd aanbesteed het aanheelen van den torenmuur, het maken van eene nieuwe kap en vernieuwen van het metselwerk der beide zijgevels en eenige binnenmuren.

Den 28 October daaraanvolgende werd aanbesteed het maken van eenen nieuwen gevel met poort aan de zijde der Hoogstraat, en den 22 Juni 1824, het doen van eenige noodzakelijke herstellingen aan den toren.

Nadat aan den heer A. Munro wegens ouderdom pensioen was verleend, en de heer P. Adams, professor der genie- en artillerieschool te Delft, inmiddels tot stads-bouwmeester was benoemd, werd in de Raadszitting van 1 Mei 1827 besloten voor de verdere verbouwing van het stadhuis het plan te volgen van laatstgenoemden bouwmeester.

Voor de uitvoering van dit veel uitgebreider plan moest de Waag worden afgebroken, en verplaatst naar de Punt; tevens was het noodzakelijk om de bureaux tijdelijk te verplaatsen naar het Gemeenelandshuis van Schieland, daartoe voor den prijs van *f* 1800 per jaar gehuurd.

Den 29sten Mei had de aanbesteding van deze verbouwing plaats; den 25sten Juni werden de bureaux naar het bovengenoemd gebouw verplaatst.

In 1828 werd besloten de toren af te breken en een koepel op het gebouw te plaatsen, waarvan de kosten pl. m. *f* 10.000 zouden bedragen.

Den 7den September 1835 was de verbouwing zoo ver gevorderd, dat de bureaux weder naar het stadhuis werden overgebracht. De totale kosten voor het verbouwen, met het ameublement, hebben eene uitgaaf van *f* 341.000 gevorderd.

Mocht dit stadhuis (en ook dat van Utrecht) door den heer P. Adams gebouwd, slechts weinig beantwoorden aan de *„leer van het schoone"*, en ook in andere opzichten te wenschen overlaten, toch verdient het de aandacht van ieder die belang stelt in een gebouw, dat van de XVe eeuw tot heden ten zetel heeft gestrekt van de verschillende stads-regeeringen, onder wier leiding

de stad is vooruitgegaan en zich tot de tweede koopstad des Rijks heeft verheven, wier vrijzinnig bestuur steeds bedacht is op vermeerdering van onze handelswegen en havens, die door uitbreiding en toenemende bevolking meer en meer worden gevorderd.

De bevolking bedroeg:

1 Juni 1851	—	86.648	inwoners.
„ „ 1861	—	107.929	„
„ „ 1871	—	123.108	„
„ „ 1881	—	152.517	„
„ „ 1891	—	209.134 *)	„

*) In 1886 bij de vereeniging met Delftshaven, met 13651 vermeerderd.

Rotterdam, 1892. N.

TENTOONSTELLING TE ROTTERDAM.

De tentoonstelling, door de Afdeeling Rotterdam tot stand gebracht, van de ingekomen antwoorden op de door de Maatschappij ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan uitgeschreven Eere-prijsvraag voor een Vorstelijk Verblijf in de nabijheid eener groote stad, alsmede van een verzameling, bestaande uit 42 platen van bouwwerken, uitgevoerd door leden der Maatschappij, heeft van 13 tot en met 16 Augustus plaats gehad, en is in alle opzichten naar wensch geslaagd.

Zaterdag 13 Augustus, des namiddags ten 2 uur, hadden zich in het Akademie-gebouw vereenigd, behalve het bestuur der Afdeeling, verscheidene afgevaardigden van besturen van alhier bestaande zuster-Vereenigingen, autoriteiten en mannen die met de bouwkunst in nauw verband staan. De Voorzittor der Afdeeling, de heer H. Cramer, nam het woord en heette allen welkom; in korte doch goed gekozen bewoordingen schetste hij, eerstens de reden waarom de Maatschappij deze Eereprijsvraag had uitgeschreven, n.l. ter gelegenheid van het vijftigjarig jubileum, maar ten anderen, waarom de Afdeeling deze tentoonstelling had georganiseerd; en deze was, omdat van de 11 ingekomen antwoorden de eerste prijs was toegekend aan den heer C. N. v. Goor, en een eervolle vermelding aan de heeren J. P. Stok en B. Molenbroek, alle drie inwoners dezer Gemeente.

Het bestuur der Afdeeling had daarom te recht gemeend pogingen in het werk te moeten stellen, om al deze plannen hier ter bezichtiging te stellen, opdat alle bouwkundigen in Rotterdam de gelegenheid zouden hebben, ze te kunnen aanschouwen. Ten slotte wees spreker ook op de mede tentoongestelde verzameling platen, in lichtdruk, van bouwwerken, uitgevoerd door leden der Maatschappij, en hierna verklaarde de Voorzitter de tentoonstelling als geopend en noodigde hij de aanwezigen uit de teekeningen in de aangrenzende zaal in oogenschouw te nemen.

Reeds dadelijk bij het binnenkomen maakte het geheel een allergunstigsten indruk, door de smaakvolle wijze waarop een en ander was geplaatst. Ter weerszijden waren de verschillende plannen opgesteld, en wel zoodanig, dat de plattegronden op lange tafels lagen, en de opstanden en doorsneden daarboven staande geplaatst waren, zijnde het met den eersten prijs bekroonde, aan het einde in de breedte gesteld, en de hoeken der zaal met hoog opgaand frisch groen gevuld. Hierdoor was men in de gelegenheid elk ontwerp in zijn geheel en op een gemakkelijke wijze te kunnen overzien.

Een beredeneerd oordeel over de ontwerpen te geven, ligt niet in de bedoeling; evenwel mag de opmerking niet achterwege blijven, dat bij een aandachtige beschouwing over het algemeen zeer verdienstelijk werk is geleverd, en vooral het plan, dat met den eersten prijs is bekroond, zulks ten volle waardig is.

Aangenaam is het tevens hierbij te kunnen mededeelen, dat deze tentoonstelling zich in een zeer druk bezoek heeft mogen verheugen, en men onder de bezoekers verschillende hooggeplaatste personen opmerkte, die hunne volle tevredenheid over het ingezondene betuigden.

De plaatwerken van uitgevoerde bouwwerken genoten mede de eer met belangstelling in oogenschouw te worden genomen, getuige ook de vele bestellingen welke door leden en niet-leden der Maatschappij hierop werden gedaan. *.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen, 12 Augustus 1892. Buitengewone vergadering. Door 14 van de 19 in de stad wonende leden was een bijeenkomst belegd, om te bespreken wat moest gedaan worden, om aan den onhoudbaren toestand, waarin de Afdeeling verkeerde, een einde te maken.

Na eenige discussie werd besloten, dat, nu de Voorzitter, de heer J. B. Jager, niet alleen de besluiten der Afdeeling niet wilde erkennen, maar ook het huishoudelijk reglement niet wilde naleven en de zaken der Afdeeling geheel naar eigen zin en willekeur wilde regelen, en daardoor den goeden gang van zaken onmogelijk maakt, deze bijeenkomst tot een wettige Afdeelingsvergadering te verklaren, en daarvoor een tijdelijken Voorzitter en Secretaris te benoemen.

Daartoe overgegaan zijnde, werd tot tijdelijk Voorzitter benoemd de heer H. Raammaker en tot tijdelijk Secretaris de heer B. J. Boswinkel. Nadat beide heeren die benoeming hadden aangenomen en als zoodanig zitting hadden genomen, opende de Voorzitter de vergadering met er op te wijzen, dat hij in het belang der Afdeeling zich de benoeming heeft laten welgevallen, maar dat onder de tegenwoordige omstandigheden deze functie weinig aantrekkelijks voor hem heeft; daarna werd overgegaan tot behandeling der vraag: »Wat staat der Afdeeling te doen om uit dezen onhoudbaren toestand te geraken, vooral met het oog op de alhier te houden Algemeene Vergadering in September a. s.?"

Na ernstige besprekingen dienaangaande, waarbij nadrukkelijk werd gewezen op het feit, dat de Voorzitter niet heeft voldaan aan het schriftelijk verzoek van meer dan 5 leden, om eene buitengewone vergadering te beleggen tot het weer voltallig maken van het bestuur vóór den 1sten dezer, en alzoo in strijd heeft gehandeld met de voorlaatste alinea van art. 21 van het Huishoudelijk Reglement, waardoor het Bestuur der Afdeeling thans bestaat uit den Voorzitter, werd met algemeene stemmen besloten, om uit dezen exceptioneelen toestand te geraken, het even exceptioneele middel toe te passen, van den alleen besturenden Voorzitter van zijne functie te ontheffen en een geheel nieuw bestuur te benoemen.

Met algemeene stemmen werd de heer J. B. Jager van het voorzitterschap ontheven en met vereischte meerderheid van stemmen werden benoemd de heer H. Raammaker tot Voorzitter, de heer E. Riepma tot 1sten Secretaris en tot overige bestuursleden de heeren W. Alons, J. W. Sips en A. Eisses.

Nadat allen de benoeming hadden aangenomen, legden de tijdelijke Voorzitter en Secretaris hunne functiën neder en trad het nieuwe bestuur op.

De Voorzitter sprak de hoop uit, dat, nu de zaken bij de Afdeeling weder in het rechte spoor waren gebracht, al de leden het hunne tot meerderen bloei der Afdeeling zullen bijdragen.

Het voorstel om de museumzaak, welke in de Juni-vergadering tot Januari 1893 was uitgesteld, thans weer ter hand te nemen, werd bij acclamatie aangenomen.

Aan de orde kwam het benoemen van een feestcommissie. Op de vraag van den Voorzitter, wie der leden zich daarvoor beschikbaar wilde stellen, boden zich meer liefhebbers aan dan er noodig waren, waarom 5 leden bij loting daarvoor werden aangewezen.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter onder dankzegging voor de zoo talrijke opkomst deze vergadering.

BOEKBEOORDEELING.

De ijverige voorvechter van de asphaltbestratingen in steden, de heer E. O. Schubarth te Berlijn, heeft onlangs wederom een brochure uitgegeven: »*Über geräuschloses Pflaster insbesondere über Asphalt-pflaster*", die aanvangt met een opgaaf van de uitgebreidheid der thans aanwezige gedruischlooze bestratingen in de voornaamste steden van Duitschland, en in Weenen en Budapest.

Met genoegen constateert de schrijver, dat in Berlijn thans meer en meer asphaltbestratingen worden gelegd; dat is, van 2556 M². in 1877 is de oppervlakte dier bestrating in 1891 geklommen tot 771093 M². Daarvan werden in laatstgenoemd jaar 115000 M². uitgevoerd. Evenwel, nog is hem dit niet voldoende; flinker vindt hij wat in 1886 in New-Orleans gebeurde, een stad van 216000 inwoners, waar in eens besloten werd 450000 M². wegen in de stad met asphalt te beleggen.

De schrijver somt nog eens al de voordeelen en goede eigenschappen van asphaltbestratingen op, ook op uitvoerige wijze wat de kosten van onderhoud en reiniging betreffen, en haalt aan wat in den laatsten tijd over die bestrating is geschreven uit een oogpunt van hygiëne, ook dat waarop reeds vroeger in dit blad is gewezen, namelijk de belangrijke rapporten en meeningen van Münchener artsen, in de Münchener neuesten Nachrichten verschenen. Andere hygiënisten roemen insgelijks algemeen de asphaltwegen, omdat ze zoo volledig kunnen gezuiverd worden, omdat ze ondoordringbaar zijn voor water en dus geen nadeelige stoffen in zich kunnen opnemen, en wijl ze minder gedruisch doen veroorzaken, een weldaad voor zenuwachtigen en geagiteerd levende menschen.

Wat zulke minder rumoer veroorzakende bestratingen betreft, spreekt de schrijver slechts van asphalt, daar hout, met uitzondering van Breslau, waar men het roemt, overal in Duitschland werd afgekeurd; hij wijst ook op de slechte ondervinding met asphalt te Parijs opgedaan, waar men echter moest ondervinden, dat goedkoope waar ook slechte waar is, en waardoor men later tot houtbestrating overging, die tot nog toe aldaar gehuldigd blijft.

Wij gelooven echter, dat de schrijver wat al te veel verblind is door de voordeelen van asphalt en niet genoegzaam ook de eigenaardige voordeelen — o. a. misschien wat Parijs betreft — van houten bestratingen onderzocht heeft.

Een zaak die men wel in 't oog moet houden, het gevaar voor paarden, bij nevelachtige weersgesteldheid, zachten regen — van ijzel niet gesproken, — paardenmest, enz. wordt bij asphaltbestratingen gemakkelijk tegengegaan door zorgvuldige reiniging. Dat bij droog weder bijna geen gevaar voor paarden bestaat, en bij het begin van natte weersgesteldheid dat gevaar door het strooien van zand bijna geheel wordt weggenomen, neemt de schrijver als volkomen waarheid aan. Maar of die waarheden in verschillende steden even hoog opgaan, en door alle koetsiers en vrachtrijders erkend worden, daarvoor zouden nog meer gegevens moeten worden opgesomd.

Het geschrift heeft ongetwijfeld zijne belangrijkheid voor de ambtenaren van openbare werken in groote steden, die nut kunnen trekken uit de daarin ontwikkelde denkbeelden, gegeven wenken, opgesomde cijfers, enz.; hoogstbelangrijk zou het intusschen zijn indien een Parijsch ingenieur of stedelijk beambte eens de ondervinding wilde aanteekenen die men aldaar met houtbestrating heeft opgedaan, — geenszins om dat materiaal vijandig tegenover asphalt te stellen, maar om te zien welke eigenschappen de houtbestrating in Parijs handhaven, want meermalen hoort men beweren dat daarvoor geen redenen bestaan.

De schrijver zou goed gedaan, en zijn brochure nog belangrijker gemaakt hebben, wanneer hij daarover tevens het ware licht had doen schijnen; daardoor zou hij tegenover hen die nog niet volkomen op de hoogte zijn van het nut van asphalt den schijn vermeden hebben van een beetje te »schwärmen" met asphaltbestratingen. L.

SCHADUWLEER
door B. J. Bouwmeester Jr.

Wanneer men de laatste nummers van het »Maandblad, gewijd aan de belangen van het teekenonderwijs enz." openslaat, dan vindt men daarin opmerkelijk veel geschreven over de leer der perspectief; er wordt over getwist en gevit, waardoor verwarring ontstaat, en wellicht eenigen twijfel bij hen die het nog niet weten aan hen die het wel weten. Een en ander is het gevolg van de verbazer de uitgebreidheid, die de literatuur van het teekenonderwijs langzamerhand aanneemt, vooral over hetgeen thans de »wetenschappen" van projectieleer en perspectief wordt genoemd, onderdeelen dus, die dreigen elk op zichzelf staande wetenschappen te worden.

Thans wordt door den heer B. J. Bouwmeester Jr. aangekondigd, dat er van hem een uitvoerig »Leerboek voor de schaduwleer" zal verschijnen, »dat zoo mogelijk — zegt de schrijver — alles zal bevatten, wat gerekend kan worden tot die wetenschap te behooren." Die mededeeling geschiedt in een brochure, die men beschouwen moet als eene aanleiding tot eigen studie en waarin den lezer eenig denkbeeld wordt gegeven van de t h e o r i e d e r s c h a d u w l e e r, voor zooverre men die *niet* behandeld vindt in de vele nieuwe leerboeken over projectieleer en perspectief, waarin echter van de intensiteit der schaduwen niets wordt gezegd.

De schrijver is bij de samenstelling der brochure van de meening uitgegaan, dat hij die de projectieleer en perspectief machtig is, slechts eene kleine aanleiding noodig heeft om zijn kennis toe te passen op het door den schrijver behandelde onderwerp, en als zoodanig heeft het 30 bladzijden groote boekje, waarvan de tekst in 115 §§ is verdeeld en waaraan 3 platen zijn toegevoegd, zeker zijne waarde. Of nu een uitgebreider boek bovendien noodig is, en of de besproken brochure niet reeds voldoende is, stemt in afwachting tot nadenken; want wanneer alle mogelijke gevallen uit „een boek" moeten geleerd worden, dan blijft er weinig over voor zoeken, dat uitnemend ontwikkelen van het gezond verstand.

Intusschen zal men er niet aan twijfelen, of de arbeid van den heer Bouwmeester over de wetenschap van de schaduwen zal door velen met belangstelling worden tegemoet gezien. L.

BERICHTEN.

Te Tilburg is in den ouderdom van 54 jaren overleden de heer **H. H. HERBOTH**, gemeente architekt en ingenieur-directeur der gemeentelijke gasfabriek aldaar.

De heer P. C. Beelenkamp, hoofd-inspecteur van den Holl. IJz. Spoorweg, herdacht onder groote belangstelling den 17[den] dezer den dag, waarop hij voor vijftig jaren in dienst trad bij die Maatschappij.

Als klerk in 1842 aangesteld zijnde, klom hij langzamerhand in rang op, werd commies te Leiden, stationschef te Schiedam en later te 's Gravenhage, controleur te Amsterdam, en ten slotte hoofdinspecteur aldaar.

Toen de eerste telegraaflijn tusschen Amsterdam en Haarlem was aangelegd, werd de jonge Beelenkamp te Haarlem met den dienst van den telegraaf belast; hij was de eerste Nederlander die het telegrafeeren leerde.

De commissie tot het houden van een vergelijkend onderzoek naar de bekwaamheid van candidaten voor de betrekking van adspirant-ingenieur van den Waterstaat is bij Kon. besluit van 13 dezer samengesteld als volgt: G. van Diesen, hoofd-inspecteur van den waterstaat, als voorzitter; A. van Hooff, hoofd-ingenieur van den waterstaat in het 11e district; H. E. de Bruyn, hoofd-ingenieur, belast met den algemeenen dienst van den waterstaat; Dr. G J. Legebeke, hoogleeraar aan de Polytechnische School; Dr. C. A. Scheltema, idem idem; E. R. van Nes van Meerkerk, ingenieur van den waterstaat 1e klasse te 's Gravenhage; Mr. N. J. van IJselstein, hoofd-commies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid; H. F. Beijerman, ingenieur van den waterstaat 2e klasse te 's Gravenhage, tevens secretaris.

Op Vrijdag 2 en Zaterdag 3 September a. s. zal te 's Gravenhage gehouden worden de 41[ste] Algemeene Vergadering van de Vereeniging tot Bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland.

Donderdag 1 September worden de Hoofdbestuurders, afgevaardigden en leden des avonds te half 9 ure ontvangen in een der lokalen van de Societeit »De Vereeniging" te 's Gravenhage.

Vrijdag 2 September, des morgens half 10 ure, opening der vergadering in genoemde societeit. Ten 3 ure rijtocht naar Delft, en bezichtiging van het Agneta-park en de Gist- en Spiritusfabriek te Delft.

AMSTERDAM, datum postmerk.

M. M.

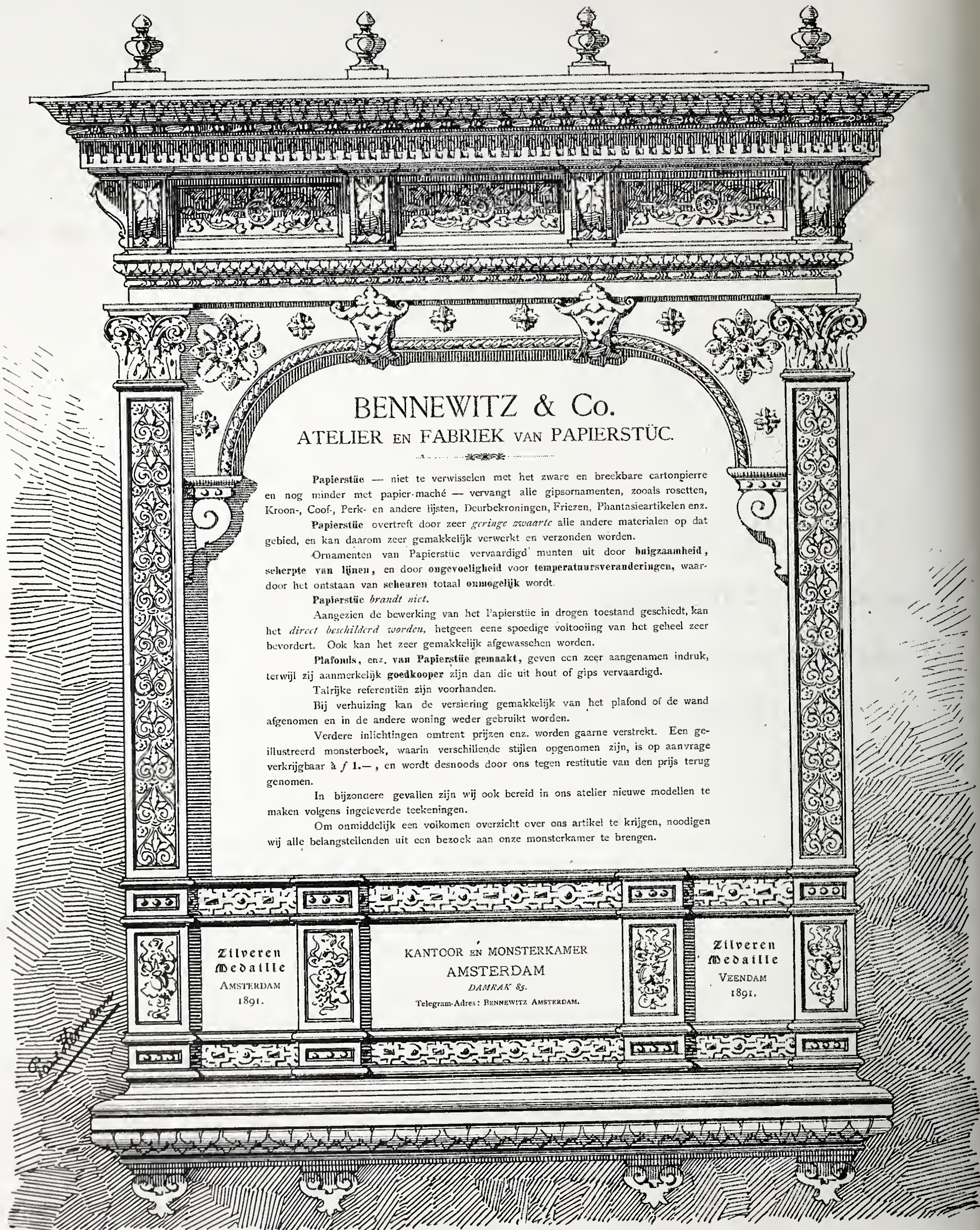
Wij nemen hiermede de vrijheid uwe attentie te vestigen op het zoogenaamde **„PAPIERSTÜC"**. In nevensgaande korte beschrijving zullen wij trachten UEd. met de voordeelen van ons fabrikaat bekend te maken.

Hopende, dat deze kennismaking UEd. zal bewegen er een proef mede te nemen,

hebben wij de eer te zijn,

UEd. dienaren,

BENNEWITZ & Co.

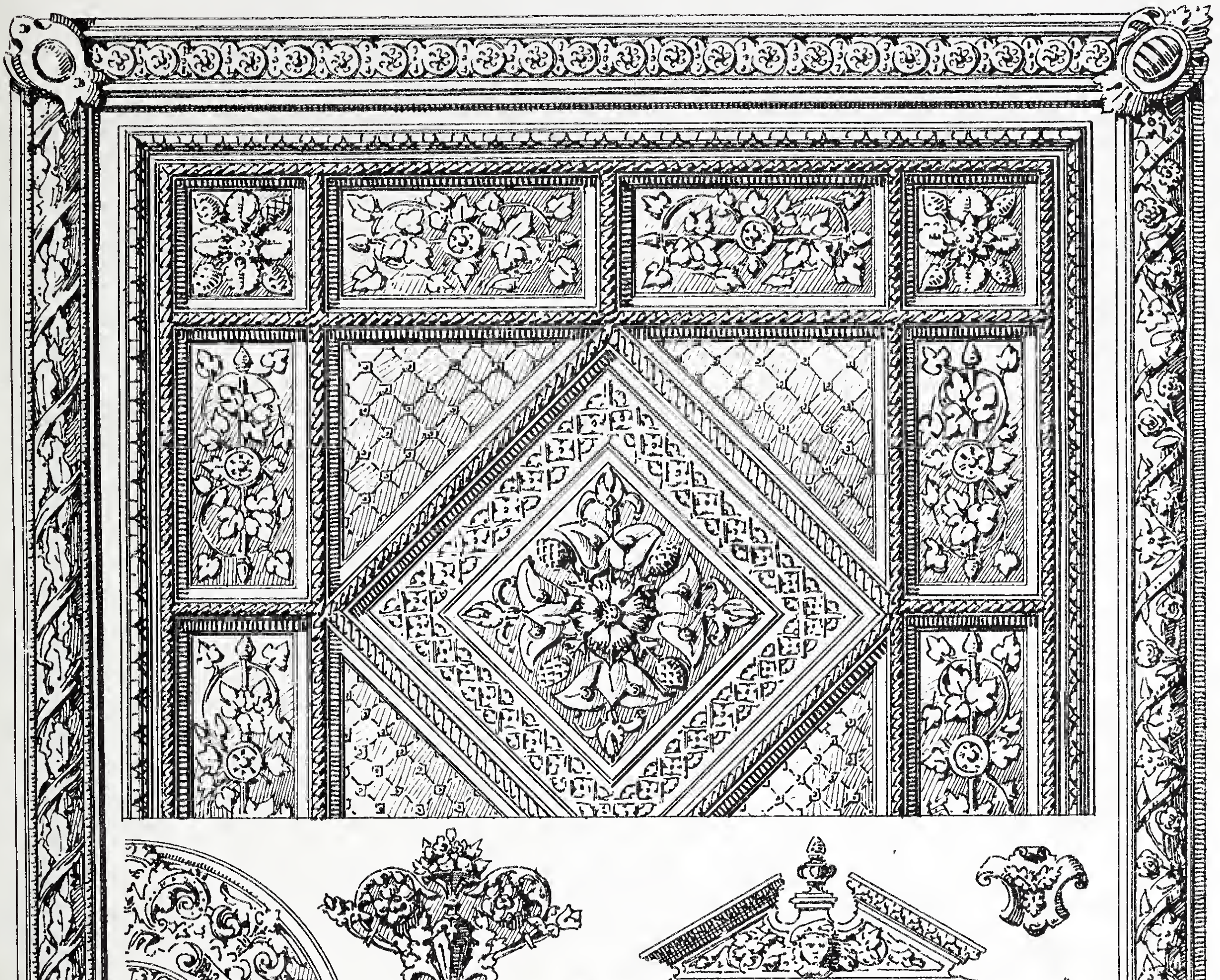

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Des avonds te half 7 ure, maaltijd in het Hotel Wittebrug te Scheveningen.

Zaterdag 3 September, 's morgens te half 10 ure, voortzetting

al zoekende naar mogelijk verborgen schatten. In de onmiddellijke nabijheid waren bovendien kelders van enorme afmetingen aangelegd, waarvoor men zelfs den ondergrond, die van rotsachtige

doordat men den grond aan de buitenzijde 3.5 M. diep had weggegraven, en ook inwendig den grond had omgewoeld en verwijderd,

H. Hartman te Loosduinen, voor *f* 29.000.

Des avonds te half 7 ure, maaltijd in het Hotel Wittebrug te Scheveningen.

Zaterdag 3 September, 's morgens te half 10 ure, voortzetting der vergadering in bovengenoemd lokaal. Des namiddags te 3 ure, bezichtiging der door de Afdeeling 's Gravenhage georganiseerde Tentoonstelling van Photographiën. Des avonds te 7 ure officieel diner in het Kurhaus te Scheveningen.

De aflevering van het Tijdschrift »De Natuur", uitgever de heer J. G. Broese te Utrecht, verschenen den 15den Juli, bevat eene uitvoerige en hoogst belangrijke beschrijving van den tandspoorweg op Sumatra, toegelicht met verschillende afbeeldingen en een plaat met kaartjes en onderdeelen van den aanleg van de baan. Het stuk is geschreven door den heer J. W. Post.

Dezelfde aflevering bevat verder een vervolg op de levensbeschrijving van Christophorus Columbus, en opstellen over: de Strophantus, »verwilderde kinderen", een rekenkundige aardigheid, een eenvoudige methode tot het vervaardigen van afbeeldingen van natuurvoorwerpen enz.

De Reichsanzeiger van 13 Augustus j.l. maakt een schrijven van den Duitschen Rijkskanselier openbaar, houdende mededeeling, dat Z. M. de Keizer, op grond der rapporten van den Rijkskanselier heeft beslist, dat van Rijkswege niet zal worden toegetreden tot het plan om te Berlijn eene wereldtentoonstelling te houden.

Om het middeneeuwsche karakter van Nürnberg te bewaren, had de gemeenteraad aldaar besloten een politieverordering op te maken, waardoor men genoodzaakt zal zijn met de omgeving te rade te gaan, wanneer nieuwe bouwwerken worden uitgevoerd in de nabijheid der nog bestaande middeneeuwsche vestingwerken.

Deze verordering is goedgekeurd geworden, en het aantrekkelijkste stadsgezicht in Duitschland kan daardoor blijven bestaan, zooals het is overgeleverd geworden, en voor zooverre het vereenigbaar is met het tegenwoordige leven.

De omgeving van de Frauenkirche en de Brunnen is eenige jaren geleden zoo ontsierd geworden, dat het daad van piëteit zal zijn de bekende marktplaats in haar ouden toestand te herstellen.

Den 5en Aug. is op 69 jarigen leeftijd te Berlijn overleden, de bekende architekt Carl Bohm, Hofbouwmeester en Hofraad.

Voor den bouw van een nieuwen *Schouwburg te Wiesbaden* wonnen de heeren Fellner en Helmer te Weenen den prijs in een besloten prijsvraag, tegen de heeren Frentzen te Aken, en Semper en Krutisch te Hamburg.

Het gebouw, dat 1400 zitplaatsen zal bevatten, zal door de prijswinners worden gebouwd, en in September 1894 worden opgeleverd. De kosten van den bouw zijn berekend op 1.590.000 R.M. Het wordt gebouwd op de zoogenaamde »Warme Damme", een achter de bekende kolonnaden gelegen gedeelte van het Kurpark, dat daardoor aanmerkelijk kleiner zal worden.

In de buitenlandsche pers doet herhaaldelijk een bericht de ronde, dat de Künstler-Genossenschaft te München het voornemen zoude hebben de jaarlijksche internationale tentoonstelling van kunstwerken te staken, of in nationale te veranderen.

Wij zijn in staat gesteld mede te deelen, dat deze geruchten allen grond missen.

Eenige vereenigingen op het gebied van kunst hier te lande, ook de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, hebben dan ook reeds de mededeeling ontvangen, dat in 1893 eene internationale tentoonstelling zal worden gehouden, zooals die in 1889 is ingesteld.

In den nacht van 25 Juli j. l. stortte de »*Räuberthurm*" in Znaim geheel in. Moravië is daardoor een van de oudste middeneeuwsche bouwwerken armer geworden.

Deze toren was een onderdeel van de sterkte Znaim, die na 1145 werd vernieuwd, en was sedert kort omgeven van gebouwen, tot eene bierbrouwerij behoorende. Uitwendig was de toren achthoekig, had een inwendige wijdte van 6.70 M. en een muurdikte van 2.16 M. Sedert geruimen tijd ontbraken het dak en de bovenste verdieping; de hoogte van de muren bedroeg echter nog 32 M. Het muurwerk bestond uit een in- en een uitwendigen ring van regelmatig metselwerk; de ruimte daartusschen was uit breuksteen samengesteld. Men had reeds plannen gemaakt om dit overblijfsel van middeneeuwsche bouwkunst te herstellen.

Sedert 15 jaren reeds is de ondergang van den toren voorbereid, doordat men den grond aan de buitenzijde 3.5 M. diep had weggegraven, en ook inwendig den grond had omgewoeld en verwijderd, al zoekende naar mogelijk verborgen schatten. In de onmiddellijke nabijheid waren bovendien kelders van enorme afmetingen aangelegd, waarvoor men zelfs den ondergrond, die van rotsachtige natuur was, gedeeltelijk met springstoffen had verwijderd. De schaden, door een en ander veroorzaakt, maakten in 1889 een onderzoek noodig; de deskundigen, daarmede belast, stelden eene vernieuwing voor van de fundamenten.

Ongelukkigerwijze heeft men de uitvoering van deze werken te lang uitgesteld. In Juni j. l., vermoedelijk bevorderd door aanhoudende regens waarop zakking volgde, ontstonden zulke waarschuwende scheuren, dat een nieuw onderzoek werd ingesteld door Prof. Aug. Prokop uit Brünn en architekt Kaiser uit Weenen. Beiden hebben aangeraden, dadelijk over te gaan tot de uitvoering der vroeger reeds aanbevolen vernieuwing der fundamenten, en inmiddels terstond den toren te stutten.

Tijdens de onderhandelingen van het stedelijk bestuur met de aanstaande aannemers van de herstellingswerken stortte de toren echter in, waarbij eenige menschenlevens zijn te betreuren.

De directeuren van de schilderijen-museums te Venetië en te Milaan (de Brera) hebben eene aanschrijving ontvangen van den Italiaanschen Minister van Binnenlandsche Zaken, om een onderzoek in te stellen naar de schilderijen en kunstvoorwerpen, die sedert jaren aan de kerken in de provinciën Lombardije en Venetië ten gebruike zijn afgestaan, en deze op te eischen. Door dezen maatregel wil men het verkoopen van schilderijen van beroemde meesters of van voorwerpen van onbetwistbare waarde voorkomen.

Volgens de »Kölnische Zeitung" bevinden zich onder de 669 leden van het nieuw gekozen Engelsche Lagerhuis 2 architekten en 6 ingenieurs.

In vergelijking tot den stand der technici in Engeland is dit aantal voorzeker niet bovenmatig groot. De oorzaak, die de Engelsche technici verhindert in grooter getal zitting te nemen in het Parlement is wel deze, dat zij door hunne ambtsbezigheden te veel in beslag worden genomen om tijd te vinden zich aan politiek te wijden.

De »Deutsche Bauzeitung" is van oordeel, dat een zelfde oorzaak gelijke gevolgen in Duitschland heeft.

Wij gelooven, dat ook voor Nederlandsche architekten of ingenieurs weinig tijd overblijft om zich op politiek gebied te bewegen, en ook dit dus oorzaak is, dat zij slechts sporadisch in 's lands vergaderzaal vertegenwoordigd zijn. Daar komt misschien nog bij, dat mannen van positieve wetenschap zich weinig kunnen voegen naar de langdradige en bijzondere wijze van behandeling van zaken, door hen, die de rechten meester zijn en die in bijna elke vergaderzaal de groote meerderheid hebben.

Hoe moeilijk te vertrouwen ramingen van groote werken zijn, is reeds meer dan eens gebleken. Op uiterst teleurstellende wijze wordt er andermaal een bewijs van geleverd bij den aanleg van het scheepvaartkanaal van Manchester naar zee.

De oorspronkelijke raming van dit werk, zeven jaren geleden door het Parlement goedgekeurd, bedroeg 8½ millioen Pond Sterling, maar tot heden is er reeds meer dan 15 millioen P. St. uitgegeven. Daarenboven blijkt uit het onlangs verschenen verslag van de Kanaal-commissie uit den Gemeenteraad van Manchester, dat 1½ millioen P. St. op dit oogenblik noodig zijn om het werk te voltooien. Waarschijnlijk is men hiermede nog niet eens geholpen, en de vooruitzichten zijn allertreurigst voor hen, die geldelijk bij de onderneming zijn betrokken.

Toen het kanaalplan aan de hand werd gedaan, trachtten de bezadigden, die zich niet lieten medeslepen door den naijver tusschen Manchester en Liverpool, te doen begrijpen wat het zegt, dat beide steden reeds door twee kanalen en drie spoorweglijnen verbonden waren; maar Manchester moest toch een zeehaven worden, en men vierde feest toen er de eerste spade voor werd gestoken. Nu is echter — althans voor de aandeelhouders — een alles behalve gunstig vooruitzicht geopend.

ALOOP VAN AANBESTEDINGEN.

'S GRAVENHAGE, 9 Aug. — Het bouwen van een fabriek van verduurzaamde levensmiddelen te Loosduinen, onder beheer van den architekt H. Westra Jr. te 's Gravenhage. (Ondershands aanbesteed). Gegund aan H. Hartman te Loosduinen, voor *f* 29.000.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Onder Bescherming van Hare Majesteit de Koningin-Regentes.

BOUWWERKEN

uitgevoerd door leden der Maatschappij.

BIJEENVERZAMELD EN UITGEGEVEN

bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aan Hare Majesteit de KONINGIN-REGENTES

Eerbiedig opgedragen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

INHOUD.

PLATEN:

N.B. De plattegronden van deze gebouwen zijn voorgesteld op twee dubbele platen.

De 42 in dit werk voorkomende platen, groot 50 bij 35 cM., zijn lichtdrukken naar photografische opnamen, beiden van de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling platen, in portefeuille, is aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verkrijgbaar:

voor de Leden der Maatschappij,
à *f* 10.—, voor exemplaren op zwaar papier;
à *f* 7.—; » » » dun »

voor hen die geen Lid zijn der Maatschappij,
à *f* 15.—, voor exemplaren op zwaar papier;
à *f* 12.—, » » » dun »

J. H. P. JANSE,
MARNIXSTRAAT 364.
AMSTERDAM

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

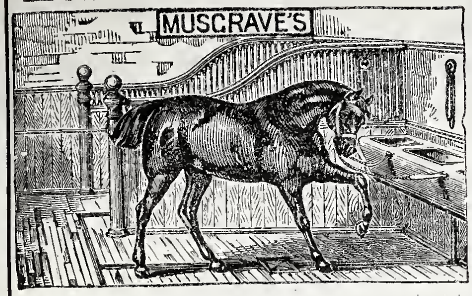
van **KESSEL & RÖHL**, **eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in

PHOTOLITHOGRAPHIE. Plannen, Teekeningen, enz.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het ... Prompte aflevering en billijke condition.

WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.

MUSGRAVE & Co., Limited.

te **BELFAST**
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☛ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT
D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN 9189
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 9190

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en
Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en NICKELWAREN voor
9191 ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***
AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9192

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

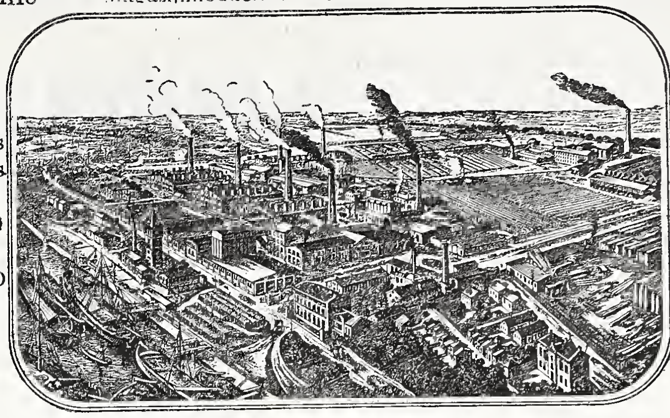
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880. **Gouden Medaille**

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^{TD}. LONDON.
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE **AMSTERDAM** Roggeveenstraat.

TRADE MARK. VAL DE TRAVERS.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9193
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2. *Amsterdam.*

A. & O. MACK, *Ludwigsburg (Wurtemberg), Berlin & Frankfort a/M.*
Mack's Gipsplanken
maken mogelijk eene **spoedige daarstelling** van Plafonds, lichte scheidsmuren, tusschenvloeren, Muurbekleeding etc. **Voortreffelijke Isoleering** van daken en vochtige muren. **Onbrandbaar.** *Vertegenwoordigers voor Amsterdam:* 9194
H. A. B. DUPUY & C^{O}., Droogbak.

ROLLUIKEN van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
General Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

DE LINT & C^{O}. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 9196
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.
ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.
9197
Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.
Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 9178

Op Dinsdag den 30sten Augustus 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 586.

Het wijzigen van het douanepark en het maken van een losplaats voor petroleum op het station GRONINGEN.

Begrooting f1580.—

De besteding geschiedt volgens § 32 van het bestek.

Het bestek ligt van den 13den Augustus 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 23sten Augustus 1892, ten 10 uur voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 11den Augustus 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

Verkoop van 3 gebruikte derde klasse rijtuigen en 13 open goederen wagens met daar onder staande assen en wielen en 49 stellen assen met wielen.

In de Centrale Werkplaats te *Utrecht* zijn aanwezig 3 derde klasse rijtuigen, 13 open goederenwagens, met daaronder staande assen en wielen, en in de Centrale Werkplaats te *Tilburg* 49 stellen assen met wielen, die bij inschrijving zullen worden verkocht.

De inschrijvingsbiljetten moeten den 8sten September 1892 vóór 12 uur 's middags bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, Centrale Dienst, 1e Afdeeling, ingekomen zijn.

Nadere bizonderheden omtrent deze voorwerpen en den verkoop derzelven worden op franco aanvrage door H.H. Ingenieurs Chefs der werkplaatsen te *Utrecht*, resp. *Tilburg* verstrekt. 9179

AANBESTEDING. 9180

De Heeren W. VAN DER VIES, H. W. KOORING ULOTH, D. VAN BOSSE, uitmakende de Commissie belast met het Beheer der onroerende goederen van de WAALSCH HERVORMDE DIACONIE te *Amsterdam*, wenschen namens genoemde Diaconie, op Zaterdag den 27sten Augustus 1892, des ochtends vóór 11 uur, in het schoolgebouw, van Oldenbarneveldtstraat n°. 103 alhier, inschrijvingsbilletten te ontvangen voor:

den bouw van een Lokaal voor vrije- en orde oefeningen, met verbindingsgang,

op een terrein, gelegen achter voornoemde school.

De teekeningen liggen ter inzage in bedoelde school van 22 tot 26 Augustus 1892, telkens van 1 tot 4 uur des middags.

Exemplaren van het bestek zijn à 50 cts. verkrijgbaar bij DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. Heerengracht 246.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond**, Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven**;

wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk**, welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

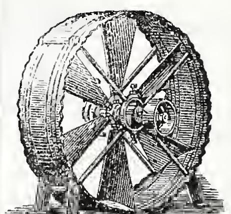
9181

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 9182

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

= STAAL & HAALMEIJER. =

Amsterdam. 9183

BENNEWITZ & C° AMSTERDAM

Papierstuc Plafonds

ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR en MONSTERKAMER DAMRAK 85.

PAPIERSTUC-FABRIEK. 9184

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

Voor de talrijke en zeer gewaardeerde blijken van belangstelling en vriendschap, ontvangen bij de voleindiging van zijn 70ste jaar, op den 12den Augustus j.l. betuigt de ondergeteekende zijn oprechten dank.

AMSTERDAM, 20 Augustus 1892. **A. N. GODEFROY.**

Rietplankenfabriek,

(Syst. GIRAUDI.) ***J. W. MOLIJN — Gouda.***

G. J. THIEME, Arnhem.

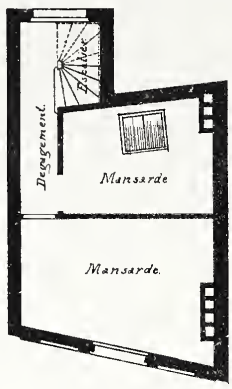
Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 8816

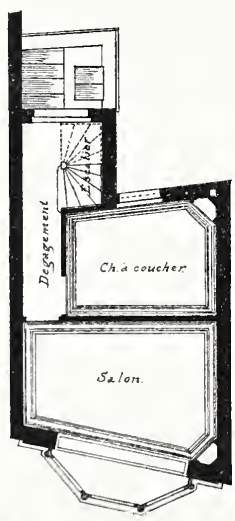
Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

WOON- EN WINKELHUIS
VAN DE HEEREN GEBRS. WAUTERS
AAN DE HAMMESTRAAT
TE ANTWERPEN.

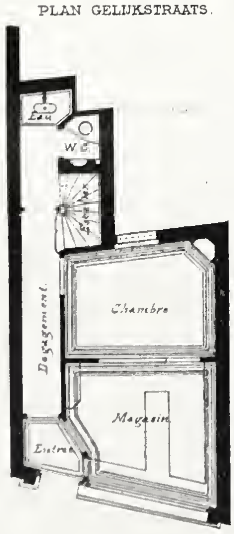
ZOLDERVERDIEPING.

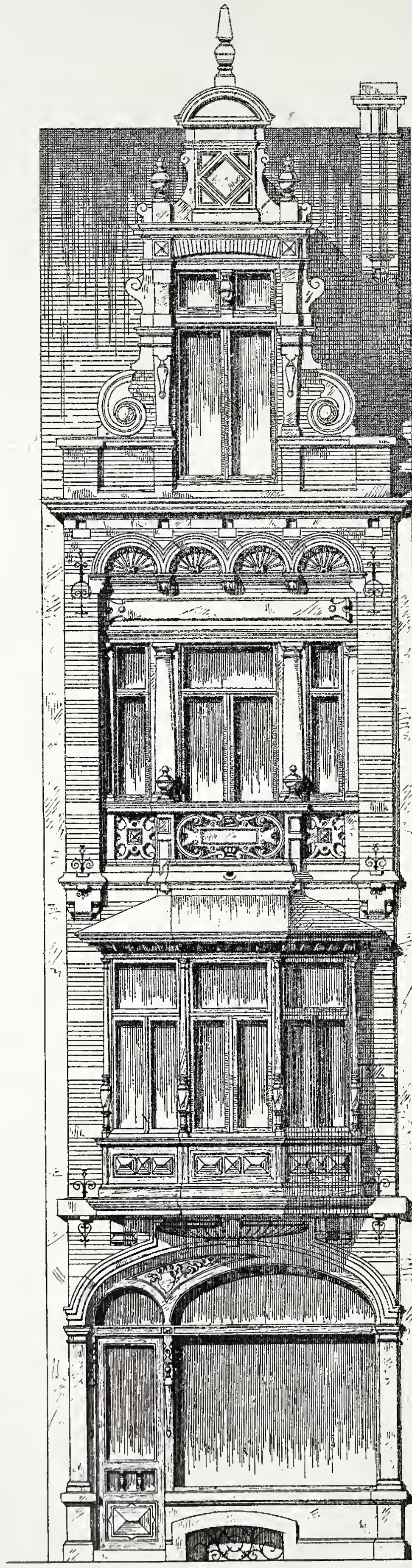
EERSTE EN TWEEDE VERDIEPING.

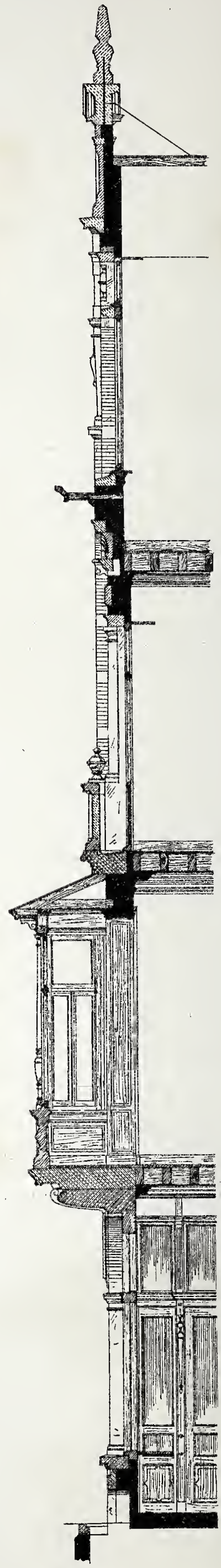
PLAN GELIJKSTRAATS.

GEVEL AAN DE STRAAT.

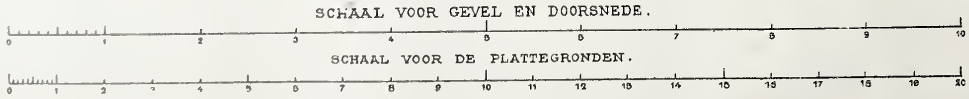

DOORSNEDE.

SCHAAL VOOR GEVEL EN DOORSNEDE.

SCHAAL VOOR DE PLATTEGRONDEN.

Fr. Van Dijk Architecte

Fr. Van Dijk del.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon. Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

27 AUGUSTUS 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Sedert de laatste opgave zijn tot de Maatschappij toegetreden, als Gewone Leden, de heeren:

A. A. van Anrooij, civiel en bouwk. ingen. te Utrecht.
H. Molemans, makelaar, te Amsterdam.
Th. F. A. Delprat, ingenieur der Sts. Spw., te Solok.
L. Ghijsels, opzichter Sts. Spw., te Solok.

Als Kunstlievende Leden, de heeren:

Joh. E. Hamilton, architekt, te Groningen.
A. de Jager, boekdrukker, te Groningen.

Als Buitengewone Leden, de heeren:

G. F. Verboog, te Wassenaar.
G. J. Ooiman, te Leeuwarden.

BIJ DE PLAAT.

De op bijgaande plaat voorgestelde voorgevel is die van een eenvoudig, klein woon- en winkelhuis aan de Hammestraat te Antwerpen.

De architekt van dit werk is de zeer talentvolle Frans van Dijk. Op nog zeer jeugdigen leeftijd gaf hij reeds blijken van groote bekwaamheid en onvermoeide werkkracht. Hij doorliep achtereenvolgens alle klassen der Koninklijke Akademie van Schoone Kunsten te Antwerpen en behaalde zonder één uitzondering in elk der klassen de medaille. Ook als leerling van den grooten architekt Jos. Schadde onderscheidde hij zich zeer gunstig.

Bij verschillende groote prijsvragen werden zijne ontwerpen bekroond, van welke er enkele door hem uitgevoerd werden; o. a. het nieuwe Museum, dat gebouwd werd door de architekten Winders en Van Dijk, naar de plannen van Van Dijk, met inlassching van een gedeelte van den hoofdgevel van het ontwerp, op de prijsvraag ingezonden door den architekt J. J. Winders.

Na deze kleine mededeeling gelooven wij overtuigd te zijn, dat het den leden der Maatschappij zeer aangenaam zal zijn meerdere malen met Van Dijk's interessante compositie's kennis te maken.

ROTTERDAM, Aug. '92. V. en M.

OVER DE OORZAKEN VAN HET VERVAL VAN DE WERKEN DER BOUWKUNST.

(*Vervolg van blz.* 191.)

Ook de afbrokkelingen der architraven van de overblijfselen van den tempel van Diocletianus te Palmyra vertoonen den boogvorm, en dus kan de waarneming te Karnak niet als een op zich zelve staand verschijnsel worden beschouwd.

Andere opmerkelijke voorbeelden van verval vinden hunne verklaring in het uitwijken der rechtstandsmuren van bogen of gewelven, hetzij als gevolg van samenpersing aan de stuitnaden, hetzij tengevolge van bewegingen in de fundeering, hetzij eindelijk door zijdelings uitwijken der rechtstandsmuren, door sterke horizontale drukkingen veroorzaakt.

Eene dergelijke verschuiving of persing moet aan een zegeboog onder de bouwvallen van Palmyra hebben plaats gehad, wiens instorting eerlang te verwachten is. Tengevolge van het uitwijken der rechtstandsmuren is de sluitsteen van den boog reeds half doorgezakt. Ook in de ruïnen van Baalbek is aan een strekschen portaalboog met wigvormigen sluitsteen, hetzelfde verschijnsel waar te nemen.

Aan vele monumenten der oudheid is voorts de invloed van aardbevingen duidelijk waarneembaar, en

vooral zijn de kolommen, die uit verschillende trommels zijn samengesteld, voor dergelijke bewegingen of schuddingen zeer gevoelig. Eene geringe verschuiving der trommels is o. a. te Rome aan de ruïnen van den tempel van Castor en Pollux op te merken; maar een geheel ander gezicht bieden de kolommen der Propyleën van de Akropolis te Athene aan. Deze zijn onbehoorlijk door elkander geschud!

Ook de dorische tempel van Athene te Sunium vertoont duidelijke sporen van de kracht der aardbevingen.

Veelal is het de onvoldoende of ondoeltreffende onderlinge verbinding der verschillende onderdeelen van constructie, die, hetzij tengevolge van partieele verweering, hetzij tengevolge van geringe bewegingen in het gebouw of in verband met andere oorzaken, aanleiding geeft tot groote verwoestingen. Dit was de schrijver vooral in de gelegenheid waar te nemen bij verschillende gothische gebouwen, waar de bergsteenen ribben der kruisgewelven nog in gaven toestand verkeerden, al waren de gewelfkluizen, tengevolge van het slechte verband met de ribben, reeds lang ingestort. Een opmerkelijk voorbeeld van dien aard bieden de bouwvallen van een middeneeuwschen burg te Klingenberg in Bohemen aan. Dat in zulk een geval ook de ribben vóór den tijd te gronde gaan, is duidelijk, dewijl zij, eenmaal vrij gelegd, aan de inwerking van alle mogelijke nadeelige elementen zijn blootgesteld, door verweering worden aangetast, en langzamerhand hoewel zeker van vastheid verminderen. Met de vermindering der spanning tusschen de rechtstanden vermeerderen de kansen van het totale verval van het bouwwerk in zijn geheel.

Het zij ons vergund hier eenige mededeelingen in te lasschen over de wijze waarop oude gebouwen ten val komen. Ook hieromtrent geven de ruïnen-velden zeer opmerkenswaardige ophelderingen.

Door aardbevingen worden de enkele bouwdeelen meestal in bonte wanorde door elkander geworpen, terwijl de wind de uit het verband gebrachte onderdeelen nauwkeurig volgens zijne richting omlegt en de zuilentrommels doet uiteen spatten. In het natuurlijke beloop van het verval, dat door den druk van het materiaal op de verzwakte buitenmuren is ingeleid, wordt alles buitenwaarts gedrongen. Een door deze krachten gesloopt bouwwerk valt ten slotte naar alle richtingen radiaal uit elkander. Een opmerkelijk bewijs hiervoor ontleenen wij aan de ruïnen van Baalbek. De wijd gapende naden achter de blokken van de architraafbalken en daarboven laten het beloop van het verdere verval ten duidelijkste herkennen.

Wij kunnen niet nalaten, hier tevens de aandacht te vestigen op den invloed, die door de verankering der muren op de wijze van ineenstorting van een gebouw wordt uitgeoefend.

Bij de Grieksche tempels was het materiaal voor de verankering, zooals bijv. de ruïnen van den tempel van Nemesis te Rhamnus aantoonen, zeer dikwijls ijzer en lood. En het was algemeen gebruikelijk slechts de enkele steenen door krammen en doken die met lood waren vastgegoten, onderling te verankeren. Dit kon dus het instorten van een gebouw volgens een der boven omschreven manieren niet beletten, terwijl met het uitwijken en het verdere verval van het werk ook de krammen en doken los raakten.

Onze moderne verankering met doorloopende ankers tot onderlinge verbinding der buitenmuren — oorspronkelijk dienende om het nog niet verharde muurwerk tegen uitwijken en verdere gedaanteveranderingen te vrijwaren — oefent onder alle omstandigheden op de wijze van ineenstorten van een gebouw een wezenlijken invloed, terwijl de verankerde steenlagen naar binnen worden gehouden.

De vertikale muren nemen dus bij het instorten van verdieping tot verdieping eene S-vormige gedaante aan, wat ook aan de bouwvallen kenbaar en voor deze typisch is.

Hier is de plaats om eenige verschijnselen even te bespreken, die het beginnende verval van gebouwen verraden en daaraan voorafgaan. Scheuren in de muren, die door ongelijke verdeeling der belasting, door bewegingen in de fundamenten of ongelijke zettingen in de fundeering dadelijk of mettertijd ontstaan, vertoonen zich in de eerste plaats aan de deur- en vensterbogen, hetzij in de kruinen, hetzij in de nabijheid der imposten.

Onder deze zijn wederom die als de meest gevaarlijke te beschouwen, welke het beloop der voegen volgen. Scheuren, welke in de bepleistering in dwarsche richting worden aangetroffen, verraden somwijlen het begin der hierboven besproken deformatie en worden veroorzaakt door partieele afpersingen der bepleistering van de muren. Ook andere verschijnselen kunnen het dreigende verval aanwijzen, zooals zettingen en buigingen van deur- en vensterkozijnen, waardoor het openen en sluiten daarvan wordt bemoeielijkt of geheel onmogelijk gemaakt.

Doorloopende horizontale scheuren in de bepleistering worden zelden elders dan aan hollen of koven waargenomen en zijn in de meeste gevallen aan het opdrogen en krimpen der specie toe te schrijven. Zijn evenwel de kanten der steenen langs de voegen over elkander geperst, dan is het raadzaam den toestand der daarboven liggende bintlaag aan een onderzoek te onderwerpen.

De voornaamste rol bij het verval van alle bouwwerken, die niet uit regelmatig behakte bergsteenblokken zijn opgetrokken, bekleedt altoos de *hoedanigheid der metselspecie*. En bij muurwerk uit breuksteenen treedt deze factor wederom meer op den voorgrond dan bij metselwerk van baksteen. Is bij een bouwwerk van slechte mortels partij getrokken, dan krimpt het muurwerk na verloop van tijd steeds meer en meer ineen, en aangezien dit zelden geheel gelijkmatig plaats heeft, moet hierin de eerste en voornaamste aanleiding tot deformatie worden gezocht.

Zoo zakte de uit het jaar 1171 dagteekenende zuidelijke toren van het westfront der Stichtskerk te Fritzlar in December 1868 plotseling ineen, zonder dat eene andere oorzaak dan de slechte hoedanigheid der metselspecie kon worden aangetoond. Evenzeer was dit het geval bij een in de 16e eeuw gebouwden toren te Baisweil in Zwaben, die van tufsteen was opgetrokken. De steenblokken van het muurwerk waren door het luiden der klokken mettertijd losgeraakt en gedeeltelijk uit de voegen gerukt. Dientengevolge zakte de toren gedurende het luien in den Paaschnacht van 1886 plotseling ineen. Hiermede is feitelijk bewezen, dat metselspeciën van mindere hoedanigheid door de uitwerking van voortdurende mechanische bewegingen hunne bindkracht verliezen en het daardoor veroorzaakte losraken der steenen de vernietiging van het bouwwerk tengevolge kan hebben.

Als voorbeeld eener gelijdelijke deformatie door geheel andere oorzaken kan de ondergang van den zeven ver-

diepingen hoogen toren van het raadhuis te Haynan bij Liegnitz worden aangehaald. Hier was de oorzaak van verval gelegen in het gebruik van baksteenmateriaal, dat van begin af veel te zwaar belast was. Er waren baksteenen verwerkt van eene hoedanigheid, die slechts voor een belasting van hoogstens 3 à 4 Kg. per 'cM². in aanmerking mochten komen. In werkelijkheid waren ze echter belast met meer dan 6 Kg. per M²., met het gevolg, dat de torenmuren beneden reeds sedert lang in verschillende richtingen waren gebarsten. Alleen aan de anders zeer zorgvuldige uitvoering en de goede metselspecie was het te danken, dat de toren, die uit de vorige eeuw dagteekende, eerst in het jaar 1878 bezweek.

Over de groote vergankelijkheid en het soms ongeloofiijk snelle bederf van het hout in onze moderne gebouwen worden niet ten onrechte vele klachten geuit. Terwijl nog vele oude huizen van vakwerk bewaard zijn, die zelfs nog uit de middeneeuwen dagteekenen en gedurende eeuwen aan den invloed der elementen wederstand hebben geboden, eischen dergelijke houtconstructiën in de buitenlucht aan moderne gebouwen nu soms reeds na een tienjarig bestaan herstellingen en vernieuwingen. Het is daarom raadzaam van de toepassing van den vakwerkbouw in het algemeen af te zien, en slechts in zeer speciale gevallen daarvan partij te trekken.

Eene betrekkelijk groote duurzaamheid kan men daarentegen van bintlagen en zolderingen van hout verwachten, wanneer men alleen van gezond hout partij trekt en op rationeele wijze construeert, vooral de lucht niet hermetisch afsluit. Anders zou door het verstikken van het hout aan de constructie spoedig een einde worden bereid. Te Weenen heeft men aan het Vereenigingsgebouw, aan het Parlementshuis en aan ontzettend vele andere moderne gebouwen betrekkelijk de verganketijkheid van het hout allertreurigste ondervindingen opgedaan. Aan het Polytechnicum te Zürich was boven de zoldering der Aula op een afstand van slechts 1,3 M. een zinken dak aangebracht, waardoor de lucht zoo volkomen was afgesloten, dat reeds in het jaar 1876 de houtzoldering der zaal, die met zeer fraaie beschilderingen op doek was versierd, geheel was vergaan, terwijl ook de doeken aanmerkelijk waren beschadigd.

Onder de vernielende werkingen der natuurkrachten zijn de door den *bliksem* voortgebrachte verwoestingen het meest belangwekkend, maar nog zeer weinig onderzocht en opgehelderd. Dat een goed geconstrueerde bliksemafleider een zekere mate van bescherming aanbiedt, is bewezen, maar de theorie van de beschermingskegels, wier assen in de opvangstangen zijn gelegen, wordt terecht betwijfeld en vele groote rampen zijn uit dit oogpunt nog onverklaarbaar.

(*Wordt vervolgd*).

ONTDEKKING VAN EEN ROMEINSCHE VILLA IN LIMBURG.

Voor hem die niet al te onbekend is met de archeologie van het zuidelijkst deel van ons vaderland, het in vele opzichten zoo merkwaardige Limburg, is het nooit vreemd te vernemen, dat men daar voorwerpen of overblijfselen van geheele gebouwen uit den tijd der Romeinen heeft gevonden. Hoewel aan het meerendeel der Nederlanders uit een archeologisch oogpunt vrij weinig bekend, heeft Limburg toch al veel, zeer veel opgeleverd uit het tijdperk, toen de Romeinen er in verschillende streken zich gevestigd hadden, op betrekkelijk korten afstand van elkaar, gewoonlijk aan de helling van de heuvels, waar fraaie vergezichten zich voordoen, en in de nabijheid der rivier en riviertjes die de landstreek doorkruizen.

Te Houthem, Hoensbroek, Gronsveld, bij 't Ravenbosch, enz., heeft men de overblijfselen van Romeinsche villa's gevonden. In Maastricht zelf, in de Stokstraat, had reeds een vijftigtal jaren geleden de voornaamste der vondsten plaats; bij de verbouwing van eenige perceelen werden de overblijfselen ontdekt van eene groote Romeinsche villa, eens onmiddellijk van den grooten heerweg gelegen, die bij Maastricht de Maas kruiste. De voornaamste aldaar gevonden voorwerpen zijn door de Regeering, die meestal subsidie voor de noodzakelijke opgravingen verleende, geplaatst in het Oudheidkundig Museum te Leiden. Exemplaren van hetgeen men daar reeds bezat of wel wat men er niet wilde plaatsen, wordt thans bewaard in het Provinciaal Oudheidkundig Museum, in het oude Raadhuis te Maastricht, bij al hetgeen overigens, zonder tusschenkomst der Regeering, wordt gevonden, of overigens wordt aangekocht. Ook in het gebouw van het Provinciaal archief te Maastricht, gevestigd in de gerestaureerde en daartoe ingerichte Minderbroederskerk. kan men verschillende voorwerpen zien, die in de Limburgsche streken werden gevonden.

Eene belangrijke beschrijving van de genoemde vondst te Maastricht werd reeds in 1843 geleverd door den heer C. Leemans, te Leiden, die tevens zorgde voor uitmuntende toelichtende teekeningen.

Behoorlijke leiding van de opgavingen en een hoogst zorgvuldig onderzoek van hetgeen in later jaren werd gevonden, is men verschuldigd aan den ijver en de groote bekwaamheid van den heer Habets, den tegenwoordigen Rijks-Archivaris voor Limburg.

Eene ontdekking die korten tijd geleden werd gedaan, wekt weder veler belangstelling. Reeds verleden jaar had men bij het werken op de pachthoeve van de familie van Oppen, onder Voerendaal bij Heerlen, gestuit op oude metselwerken, die men aan de Romeinen toeschreef. De familie van Oppen deelde haar vermoeden aan den heer Habets mede, en bij de nadere opgravingen die onlangs werden gedaan, werd de zekerheid verkregen, dat men werkelijk met de overblijfselen der grondslagen van eene Romeinsche villa had te doen, en wel van die van een buitengewone grootte. Dit laatste is van veel gewicht, en het is daarom noodig langzaam en met groote behoedzaamheid het opdelven te vervolgen.

De vele reeds ontdekte Romeinsche villa's zijn allen van een zelfde indeeling, zoowel hier als elders; de uitgestrektheid van die te Voerendaal en de mogelijke vondsten van huishoudelijke voorwerpen, zijn dus het voornaamste.

Voor de geschiedenis van Limburg is de plaats waar de villa is gelegen echter ook van groot belang, daar zij een nauwkeuriger overzicht geeft van de uitgestrektheid, waarover zich de Romeinen hadden verspreid in den omtrek van Heerlen. Deze plaats zelve is van hooge oudheid. Het mag als bewezen worden aangenomen, dat het oude kasteel van Heerlen, eveneens als dat van Valkenburg een der merkwaardigste sterkten uit het Land-van-Overmaze — van beiden bestaan nog overblijfselen — gebouwd werd op de ruïnen van het door de Romeinen gestichte Coriovallum, eene rustplaats op

den grooten heirweg van Tongeren over Gulik naar Keulen.

Het gedeelte van de villa te Voerendaal, thans reeds blootgelegd, is nog vrij onaanzienlijk; slechts heeft men de zekerheid een hypocaustum te hebben gevonden, het vertrek, dat onder den vloer werd verwarmd; voorts zijn er kelders ontdekt, maar nog niet ontgraven.

Om de verdere blootlegging met alle noodige voorzorgen te kunnen doen, heeft de heer Habets een subsidie van het Rijk aangevraagd, dat zonder twijfel wel voor dit belangrijke doel zal worden verleend.

Onder de thans reeds gevonden voorwerpen bevindt zich onder anderen een sera, dat is een ijzeren grendel (geen slot) voor sluiting van deuren. Deze vondst is belangrijk; er zijn immers slechts nog twee dergelijke voorwerpen bekend, één in het Britsch Museum, en één in het Museum te Napels, gevonden in een grafstede te Rome.

VALKENBURG, R.
23 Aug. 1892.

VARIA.

Volksstortbad te Hannover.

De nieuwe volksstortbad-inrichting op de Klugesmarkt te Hannover heeft een kruisvormig grondplan; de opzichter overziet uit zijn vertrekje, in het kruispunt, de vier vleugels met de cellen.

Het grondplan bestaat uit twee lange en twee korte vleugels: A ——— $\frac{B}{D}$ ——— C. Vleugel A heeft 10 cellen voor vrouwen en twee privaten; vleugel B, 6 cellen voor mannen; vleugel C, 10 cellen voor mannen en twee privaten. Vleugel D bevat een wachtkamer en een waschkeuken.

Op de zolderverdieping bevindt zich een droogkamer, die door een lift in verbinding staat met de daaronder gelegen waschkeuken, voorts een strijkkamer en het warmwaterreservoir. De stookplaats met ketel en bergplaats voor brandstoffen bevinden zich in den kelder.

Iedere cel bestaat uit twee afdeelingen, door een deur gescheiden; de eene dient tot kleedvertrek, de andere tot badvertrek. In beide afdeelingen zijn vloeren van houten latten op beton; die van het badvertrek ligt iets lager. Elke badcel bevat een klein reservoir voor warm water, dat door automatische mengtoestellen op een constante temperatuur wordt gehouden; dit reservoir wordt automatisch gevuld uit het op zolder staande groote reservoir. In elke cel is gelegenheid om het warme water met koud uit de waterleiding te mengen.

Voor ieder bad wordt 25 L. warm water geleverd, en zooveel koud als gewenscht wordt. Men kan gedurende 20 minuten, met inbegrip van uit- en aankleeden, van eene cel gebruik maken. Per uur kunnen dus 78 baden in het badhuis worden gebruikt.

Een bad kost 3 cent zonder-, en 6 cent met zeep en handdoek.

Het gebouw kan behoorlijk geventileerd worden door groote en hoog aangebrachte vensters en doelmatig geplaatste openingen in het dak. Het kan gedurende het koude jaargetijde door zes kachels verwarmd worden.

Door lokale toestanden werd de fundeering vrij duur. De totale kosten van het gebouw, bedragende *f* 19.200, zijn dan ook nogal hoog.

Deze mededeelingen zijn ontleend aan het Zeitschrift des Arch-und Ing. Vereins zu Hannover, 1891, n°. 8.

Bliksemafleiders, stelsel Kayser.

De constructie van de bliksemafleiders volgens het stelsel Kayser te Kiel is als volgt.

Op den nok van het dak wordt een holle ijzeren vangstang, hoog 3 M., geplaatst, en daardoor een koperdraad van 8 mM. dikte gestoken, die 15 cM. boven de stang uitsteekt en door middel van een verdikking daarop rust. Het boveneinde van den draad wordt bolvormig afgevijld. Door een spleet aan 't ondereinde van de stang wordt de noodzakelijk uit één stuk bestaande draad, langs den kortsten weg om het dak naar den grond geleid, en daar bij voorkeur met de waterleiding of met onder het grondwater gelegen oude ijzeren buizen verbonden. De goten, de gas- en waterleidingbuizen worden boven door draden van 3 mM. dikte met de hoofdleiding verbonden, aan welke deze draden worden vastgesoldeerd.

Het aantal der stangen moet zoo groot zijn, dat geen gedeelte van het gebouw buiten de beveiligingskegels met een tophoek van 120 graden valt. Elke vangstang heeft een afzonderlijke leiding van 8 mM. dikte, die onmiddellijk naar den grond wordt gevoerd; de hoofdleidingen zijn langs den nok van het dak onderling verbonden door draden van 3 mM. dikte. In de draden mogen geen scherpe bochten voorkomen; isoleermiddelen in de bevestigingen van de draden aan het dak enz. zijn niet noodig.

Het Centralblatt der Bauverwaltung N° 41A, 1891, waaraan een en ander is ontleend, deelt nog mede, dat proefondervindelijk gebleken is, dat de bliksem, op een dergelijke leiding inslaande, geen sporen achterlaat. De draad, inclusive bevestiging, kost ongeveer *f* 1.20 per M. Voor een matig groot woonhuis zijn de aanlegkosten van zulk een leiding ongeveer *f* 60.

Schouwburggebouw te Chicago.

Onder leiding van de architekten Adler en Sullivan wordt te Chicago het achttien verdiepingen hooge Duitsche Schouwburggebouw uitgevoerd. Men noemt de bijzondere samenstelling van zulke enorm hooge bouwwerken, die nergens anders — ook niet in Amerika — worden gebouwd, „de Chicagosche geraamteconstructie."

De fundeering van zulk een gebouw bestaat óf uit palen, óf uit betonlagen, die door stalen balken gekoppeld worden. Op deze fundamenten wordt een geraamte gesteld van stalen staande stijlen en liggende balken, tot een vast samenstel aaneen geklonken. De bekleeding aan den achterkant en de zijden bestaat uit harde verglaasde tegels; de voorgevel is uit terra-cotta samengesteld. Alle wanden worden door het stalen geraamte gedragen, dat dus de hoofdfactor van het samenstel is; de tusschenmuren worden weder uit verglaasde tegels samengesteld. De zolderingen worden geconstrueerd als trogwelven van holle tegels, tusschen ijzeren balken van dubbelen **T** vorm. Voor de vloeren worden de tegels aan de bovenzijde met een laag cement bedekt.

Dergelijke gebouwen zijn in Chicago uitgevoerd tot een hoogte van 70 M., met 20 verdiepingen.

Afbeeldingen, hoewel klein, van het gebouw en de staalconstructie zijn te vinden in: Zeitschrift des Oesterr. Ing. und Archikten-Vereines, N° 32, van 5 Aug. 1892.

Arbeiderswoningen te Berlijn.

De bouwvereeniging „Eigenhaus" te Berlijn heeft onlangs bij Biesdorf een uitgestrekt stuk grond aangekocht, waarop ongeveer 1500 arbeiderswoningen, elk voor één gezin, daaronder ook huisjes voor kleine beambten, in vier verschillende grootten zullen worden gebouwd.

De uit twee verdiepingen bestaande gebouwtjes, ontworpen door den architekt Schmulling, hebben een grondvlak van 32 tot 69 M^2.; zij zijn hecht gebouwd en van vlakke daken voorzien.

Het kleinste type bevat twee woonkamers, een keuken en een zolder; de koopprijs is *f* 1680, de huurprijs *f* 126.

De grootste woningen bevatten elk vijf woonvertrekken, keuken en zolder, en worden voor *f* 3900 verkocht, of voor *f* 300 verhuurd.

De verkoop wordt bij verschillende bepalingen geregeld; de kooper wordt reeds als eigenaar beschouwd, wanneer een derde deel der koopsom is betaald.

De „Baugewerkszeitung" van 1891 geeft een uitvoerige beschrijving met teekeningen, voorwaarden van huur en aankoop, enz.

BERICHTEN.

De jury, belast met de keuring der ingekomen ontwerpen op een beperkte prijsvraag der »Vereeniging tot bevordering der belangen van den Boekhandel" voor een bekroningsdiploma, in verband met de te Amsterdam gehouden tentoonstelling, heeft geen der elf ingekomen teekeningen durven aanbevelen.

Geen der ontwerpen munt uit door goeden smaak en vindingrijkheid.

Het comité der tentoonstelling heeft nu het voornemen den heer G. W. Dysselhof de vervaardiging van een diploma op te dragen.

De Vereeniging tot opbouw of verbetering van arbeiderswoningen te Deventer heeft besloten tot het aangaan eener leening van *f* 15.000, voor het bouwen van een nieuw blok woningen.

De gemeente-commissie van het Nederd. herv. kerkgenootschap heeft aan Burg. en Weth. van Leiden bericht, dat zij van het aanbod, gedaan naar aanleiding van het raadsbesluit van 4 Augustus jl. om den toren van den Pieterskerk over te nemen met bijbetaling door de gemeente van *f* 700, geen gebruik wenscht te maken.

Aan het genoemde raadsbesluit kan dus geen gevolg worden gegeven. Naar aanleiding daarvan hebben B. en W. den Raad in overweging gegeven, hen te machtigen tot de vereischte herstellingen aan den toren der Pieterskerk, waarvan de kosten worden geraamd op *f* 700, over te gaan.

Voor leerling aan de gereorganiseerde burgeravondschool te Alkmaar gaven zich aan 135 leerlingen.

17 van de 30, die zich aan het toelatingsexamen onderwierpen, moesten worden afgewezen, zoodat de Cursus, die wegens de bouw eener nieuwe school eerst 1 October met 118 leerlingen zal aanvangen. Hiervan zijn 72 in de eerste, 29 in de tweede, 9 in de derde en 5 in de vierde klasse geplaatst.

De derde en vierde klasse is nu nog klein omdat hierop, door de nieuwe opvatting van het onderwijs, nog geen invloed kon worden uitgeoefend.

Vroeger werd de school door 30 à 35 leerlingen bezocht wel een bewijs, dat als het onderwijs aan onze burgeravondscholen doeltreffend wordt ingericht, die gaarne door de ambachtslieden worden bezocht. Worden de drie tijdelijke leeraren voor goed benoemd, dan zullen er toch nog twee teekenleeraren en een voor gewoon onderwijs aangesteld moeten worden.

Met den te benoemen handteekenleeraar zal er tevens om gedacht worden of deze ook geschikt zal zijn voor de nieuwe op te richten ambachtsschool. Hierdoor zal deze een zeer goede positie kunnen verkrijgen.

De inhoud van »De Natuur", aflevering 8, van 15 Augustus 1892 is als volgt:

Het paard van de woestijn (*met fig.*). — Over kunstmatige regenvorming (*met fig.*). — Dahomey te Parijs (*met fig.*). — Het zoogenaamd electrische meisje (*met fig.*). — Het geweer van Giffard met vloeibaar koolzuur (*met fig.*). — De antiseptische eigenschap van cyaan-waterstofzuur, door A. G. Vorderman, Inspect. Burg. Geneesk. Dienst voor Java en Madoera. — Een benaderde constructie voor een regelmatigen negenhoek (*met fig.*) — Sterrenkundige opgaven. — Korte mededeeling. — Correspondentie.

Afloop van Aanbestedingen.

ARNHEM, 5 Augustus. Het amoveeren van pl. m. 32 meter kolenloods, het metselen van een gevel in de resteerende kolenloods, het ophoogen van het terrein, en het bouwen van een gebouw voor meters en regulateurs op een terrein aan de gasfabriek te Arnhem, onder beheer van den archit. A. R. Freem.

Hoogste Inschrijver:
J. v. d. Meijden, Hardinksveld . . . . *f* 30.800
Laagste Inschrijver:
J. H. v. Riel, Arnhem . . . . *f* 28.729
Gegund.

ARNHEM, 13 Augustus. Het afbreken en wederopbouwen van een winkelhuis aan de Beekstraat, onder beheer van den architekt J. W. Boerbooms aldaar.

Hoogste Inschrijver:
B. Bolder, Arnhem . . . . *f* 15.070
Laagste Inschrijver:
Van Workum en anderen . . . . *f* 10.390

HAARLEM, 13 Augustus. Het bouwen van eene cadettenschool te Alkmaar (4e gedeelte), onder het beheer der genie te Haarlem.

Hoogste Inschrijver:
D. A. Braakenburg, Haarlem . . . . . *f* 235.200
Laagste Inschrijver:
A. Th. Opsomer, Nijmegen . . . . . . *f* 166.250
Raming „ 170.000

ROTTERDAM, 16 Augustus. Het bouwen van een woonhuis en fundeering voor den circusbouw, onder beheer van den arch. A. Hartog Az.

Hoogste Inschrijver:
N. Pons, Rotterdam . . . . *f* 14.200
Laagste inschrijver:
H. J. Nederhorst, Gouda . . . . *f* 10.472
Gegund. Raming „ 10.600

'S BOSCH, 17 Augustus. Het bouwen eener nieuwe spijskokerij met bestuurskamer in de Nieuwstraat te 's-Bosch, onder beheer van den arch. J. Bolsius.

Hoogste Inschrijver:
Ph. van Ravenstein, 's-Bosch . . . . . *f* 14.640
Laagste Inschrijver:
G. de Ruijter, 's-Bosch . . . . *f* 11.173
Gegund.

ROTTERDAM, 18 Augustus. Het amoveeren van drie dubbele panden aan de Sophiastraat n°. 68, 70, 72, en het ter plaatse bouwen van vijf panden voor rek. van P. de Bruijn Czn., te Ammerstol, onder beheer van den bouwk. B. Koert.

Hoogste Inschrijver:
J. Isaäcs, Rotterdam . . . . *f* 21.660
Laagste inschrijver:
A. B. Schuurmans, Rotterdam 13.500

AMSTERDAM, 20 Aug. '92. Het bouwen van het 2e gedeelte van het Gesticht voor het Prot. Weduwen- en Weezenfonds in de 2e Hugo de Grootstraat, alhier onder beheer der architekten Schill en Haverkamp (onderhands).

Hoogste Inschrijver:
Z. Deenik. . . . . *f* 25.250
Laagste inschrijver:
H. Rietsnijder & Zn. . . . . *f* 22.625

DEN HAAG, 23 Augustus. Het bouwen van een Vereenigingslokaal voor de Chr. Gereformeerde Gemeente aldaar, aan de Snoekstraat. Onder beheer van den architekt H. Westra Jr.

Hoogste inschrijver:
M. H. Klein te 's Hage. . . . . *f* 18.100
Laagste inschrijver:
H. van Bergen Henegouwen, id. . . . *f* 16.749

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Onder Bescherming van Hare Majesteit de Koningin-Regentes.

BOUWWERKEN

uitgevoerd door leden der Maatschappij.

BIJEENVERZAMELD EN UITGEGEVEN

bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aan Hare Majesteit de KONINGIN-REGENTES

Eerbiedig opgedragen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

INHOUD.

PLATEN:

N.B. De plattegronden van deze gebouwen zijn voorgesteld op twee dubbele platen.

De 42 in dit werk voorkomende platen, groot 50 bij 35 cM., zijn lichtdrukken naar photografische opnamen, beiden van de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling platen, in portefeuille, is aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verkrijgbaar:

voor de Leden der Maatschappij,
à *f* 10.—, voor exemplaren op zwaar papier;
à *f* 7.—, » » » dun »

voor hen die geen Lid zijn der Maatschappij,
à *f* 15.—, voor exemplaren op zwaar papier;
à *f* 12.—, » » » dun »

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

3 SEPTEMBER 1892.

K. SLUYTERMAN.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der in Mei j.l. opgerichte Afdeeling Alkmaar en omstreken heeft zich als volgt geconstitueerd: de heeren: G. Looman, *Voorzitter,*
H. J. de Groot, *Secretaris,*
W. F. Staal, *Penningmeester.*
G. N. Itz,
J. J. van Schuylenburg.

HET POLYTECHNISCH ONDERWIJS TE DELFT.

Te Leiden vergaderden den 27sten Augustus j.l. de leden der Vereeniging van Leeraren Middelbaar Onderwijs, waarvan Voorzitter is de heer Dr. De Loos, directeur der Hoogere Burgerschool te Leiden.

Onder de punten die op deze vergadering werden behandeld, was er een, dat de aandacht van de lezers van dit blad in het bijzonder kan trekken. Het moge daarom hieronder vermeld worden.

Het bedoelde punt luidde als volgt:

„In het belang eener goede regeling van het Middelbaar Onderwijs is het noodig de Polytechnische School los te maken van de Wet op het M. O.

Deze maatregel is de vereischte voorbereiding voor de zoozeer gewenschte hervorming der Polytechnische School tot een Instelling van Hooger Onderwijs."

De inleider van dit onderwerp, de heer A. Huet, Leeraar aan de Polytechnische School te Delft, had in de „Berichten en mededeelingen der Vereeniging" eene uitvoerige en doorwerkte toelichting gegeven, met een zeer belangwekkend overzicht van de ontwikkeling van het technisch onderwijs in ons land, dat bij niet-technici veel te weinig bekend, soms haast onbekend is, en voor 't minst veel te weinig wordt gewaardeerd.

De heer Huet begon zijne belangrijke mededeelingen met Simon Stevin, den grondlegger der wetenschappelijke beoefening van de technische vakken, aan wiens kennis ook de praktijk zooveel te danken had.

Hier te lande is het technisch onderwijs niet ontstaan uit de universiteiten, zooals misschien elders, maar het heeft zich zeer kenbaar ontwikkeld uit de militaire scholen, die mede dienden tot opleiding van hen die bij den Rijks Waterstaat in dienst wilden komen.

Bij Koninklijk besluit van 8 Januari 1842 werd tot de oprichting overgegaan van de Koninklijke Akademie. Deze inrichting werd den 4den Januari 1843 ingewijd, en was bestemd tot opleiding van burgerlijke ingenieurs voor 's lands dienst en voor de nijverheid, van kweekelingen voor den handel, en van diegenen, die bestemd waren voor den burgerlijken dienst in Indië. In 1844 werd ook het examineeren van ijkers en in 1847 dat van landmeters aan deze Akademie gebracht.

In het eerste jaar genoten er 48 jongelieden onderwijs; in 1844 waren er reeds 117, en in 1846 werd de inrichting door 194 bezocht.

Langzamerhand ontstond er tegenkanting tegen deze instelling; eenigen wenschten eene militaire inrichting terug, anderen wilden niet, dat de weg tot het bekleeden van rechterlijke en administratieve betrekkingen in Indië uitsluitend zou openstaan voor leerlingen van de Delftsche Akademie; nog eene andere tegenkanting kwam van de technische school te Utrecht en hare voorstanders.

Eindelijk, in 1864, werd deze Akademie opgeheven, en vervangen door de Polytechnische School, gerang-

schikt onder de inrichtingen van het Middelbaar Onderwijs. Door die schikking werden de vertegenwoordigers der technische vakken lager in rang gesteld dan de beoefenaars van wis- en natuurkunde.

Al dadelijk had de inrichting met groote moeilijkheden te kampen, hoofdzakelijk wat de regeling betrof van de studiën binnen de beperkende vormen van eene inrichting van M. O. De oorsprong der Polytechnische School was bovendien de oorzaak, dat nog vele overblijfselen der militaire inrichting aan haar kleefden; deze moesten worden ontgaan en verwijderd.

Een oogenblik is de kans groot geweest, om de Polyt. School als een gedeelte van 't H. O erkend te zien.

Indien de eerste directeur der Polyt. School bij den Min. van Binnenl. Zaken in 1862 er op had aangedrongen, om naast hem ook andere deskundigen te raadplegen en in de eerste plaats den voormaligen directeur der Kon. Akad., Dr. G. Simons, geen twijfel is er of deze zou gehandhaafd hebben, wat hij reeds in 1849 had gezegd: „De Koninklijke Akademie van Burgerlijke Ingenieurs te Delft is ongetwijfeld onder de instellingen van H. O. te rangschikken."

Een hoofdbezwaar tegen die rangschikking, het verplichte gebruik der Latijnsche taal, bestaat niet meer, terwijl het voorbeeld van talrijke technische Hoogescholen in andere landen hier tot navolging zal leiden.

De heer Huet besprak zeer uitgebreid de geschiedenis van het technisch onderwijs hier te lande en elders, en wat vooral aan de Polytechnische school te Delft tot op dezen tijd wordt gedaan in het belang van de ontwikkeling der Nederlandsche technici. Hij bracht de vruchten van den arbeid van Baco van Verulam en René Descartes in herinnering, waarop anderen hebben voortgebouwd. Hij herdacht de groote uitvinding van James Watt, en wat verder door zoovele geleerden in deze eeuw is voortgebracht op het gebied der werktuigleer, daarna het streven van Simon Stevin en Christiaan Huygens, Steenstra, de Gelder, Lipkens, Delprat, enz.

Zijne verhandeling eindigende, trok de heer Huet zijne denkbeelden in eene conclusie samen. Wanneer wij weten, zeide hij, dat de zoo breed ontwikkelde technische wetenschap van dezen tijd de rijpe vrucht is der wijsbegeerte van een Baco van Verulam en Descartes, zullen wij dan nog moeten gaan onderzoeken of die wetenschap een wijsgeerigen grondslag heeft?

Indien wij weten, dat Grieksch en Latijn zelfs niet een vocabulair bezitten om te kunnen behandelen, wat schering en inslag is in de opleiding der technici van onzen tijd, zullen wij dan nog eischen, dat men zonder de kennis van die talen niet mag komen binnen de poorten der universiteit? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn.

Zal de universiteit het maatschappelijk leven der toekomst, ik zeg niet beheerschen met Gomarus en Voetius, maar leiden en doordringen zooals een Huygens en een Stevin het deden in vroeger eeuwen, dan wachte zij niet de deuren te openen voor den nieuwen stroom van kunst en wetenschap die thans buiten hare wallen vloeit. maar leide dien stroom door den tuin, haar door prins Willem geschonken, en aan de woning, waar van ouds hare vijf faculteiten zijn gehuisvest, voege zij een nieuwen vleugel toe waarboven geschreven zal staan:

Hoogeschool voor ingenieurs en architekten.

Een motie wenschte de heer Huet niet te stellen en eene conclusie werd niet door de vergadering genomen.

Wat nu het onderwijs aan de Polytechnische School zelve betreft, — sinds geruimen tijd wordt de behoefte gevoeld er eenige wijzigingen in te brengen. In 1890 reeds werd door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs eene Commissie benoemd, die tot taak had een advies uit te brengen over de gewenschte regeling van het technisch onderwijs hier te lande, en haar werk in Februari 1891 aan het Bestuur der Vereeniging overhandigde. Daarin verklaarde de Commissie, dat haar arbeid uit den aard der zaak slechts onvolledig en gebrekkig kon blijven, en dat een hoofdbezwaar, waardoor een goed resultaat onmogelijk kon verkregen worden, in de eenzijdigheid bestond, die allicht moest kleven aan het werk eener Commissie, uit den boezem van slechts ééne enkele vereeniging voortgekomen. Verschillende lichamen hebben belang en zijn bevoegd over dat onderwijs te oordeelen, en de Commissie achtte alleen dan eenig resultaat mogelijk, indien in overleg met die lichamen werd gehandeld; zij wenschte dan ook overleg met de Hoogleeraren en Leeraren van de Polytechnische School, het Kon. Instituut van Ingenieurs, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de Ned. Maatschappij tot Bevordering van Nijverheid, de Ned. Vereeniging van Werktuig- en Scheepsbouwkundigen, om van geen anderen te spreken.

De Commissie was op bovengenoemde en andere gronden van meening, dat zij de haar opgedragen taak niet konde volvoeren, en heeft daarom haar mandaat weer in handen van het Bestuur der Vereeniging nedergelegd, en hare denkbeelden aan het bestuur in overweging gegeven.

Naar aanleiding van dit rapport en tevens van een schrijven van de Commissie, uit de Delftsche studenten, ter behartiging van de studiebelangen te Delft, werd vervolgens in de Algemeene Vergadering der leden op 18 Juli 1891 besloten, dat eene nieuwe Commissie zou worden benoemd om met ruim mandaat uitsluitend rapport uit te brengen betreffende het technisch onderwijs aan de Polytechnische school. Deze commissie, uit vijf leden bestaande, zou door de leden worden gekozen.

Het bestuur volgde 30 Juli 1891 geheel den wensch der leden en omschreef het aan de Commissie te geven mandaat als volgt:

„Een onderzoek in te stellen of, en zoo ja, welke wijzigingen in die inrichting en het onderwijs aan de Polytechnische School te Delft met het oog op de opleiding van den ingenieur en technoloog wenschelijk worden geacht en der vereeniging van advies te dienen:

1°. of bij de indiening van het thans door de Commissie tot behartiging van de studiebelangen ontworpen adres, de vereeniging door een adres van adhaesie van hare instemming moet doen blijken;

2°. of wellicht c. q. door de vereeniging een zelfstandig adres aan de Hooge Regeering behoort te worden gezonden, om op wijziging van de inrichting en van het onderwijs aan de Polytechnische school en in verband daarmede op eene herziening der wet op het M. O. aan te dringen, dan wel op welke wijze de vereeniging moet trachten het beoogde doel te bereiken."

De keuze van de leden der Vereeniging had plaats, en de heeren E. H. Stieltjes, A. Huet, R. A. J. Snethlage, J. de Koning en F. M. L. Kerkhoff verklaarden zich bereid de benoeming als lid der bedoelde Commissie te aanvaarden. De op 23 Januari 1892 geïnstal-

leerde Commissie benoemde den heer Snethlage tot haren voorzitter.

De Commissie, aangevangen zijnde met zich rekenschap te geven van den omvang van haar arbeid en van de wijze waarop zij dien wilde trachten te vervullen, heeft zich in afdeelingen gesplitst, die tot taak hebben een onderzoek in te stellen:

1°. Naar het onderwijs en de hulpmiddelen voor de studie aan de P. S. in den ruimsten zin;

2°. Naar het oordeel van technici en belangstellenden, in het algemeen, omtrent de inrichting der P. S. en de eventueel noodig geachte verbeteringen;

3°. Naar de wijze waarop elders het onderwijs is ingericht, meer bepaald met het oog op Parijs, Zürich, Weenen, Berlijn en Carlsruhe.

Wat dit laatste betreft is een bezoek aan de genoemde Polytechnische inrichtingen volstrekt noodig. De programma's dier inrichtingen moeten wel is waar in de eerste plaats bestudeerd worden om zich een beeld te geven van den gang van het onderwijs, maar dat alleen is natuurlijk niet voldoende. Om er het juiste licht over te doen vallen, is aanschouwing en bespreking volstrekt noodig.

Bovendien is het zeer denkbaar, dat zich reeds wenschen en meeningen hebben gevormd, die tot wijzigingen zullen leiden, of die althans nu reeds binnen de grenzen van het programma van het onderwijs eene eigenaardige richting geven.

De Commissie, de zuinigheid betrachtende, had nu aan het Bestuur der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs een voorstel gedaan om over eenige gelden te mogen beschikken, teneinde tot het onderzoek in de genoemde plaatsen, elk door één der leden van de Commissie te bezoeken, over te gaan. Maar, zonder iets af te dingen op de nauwgezetheid van die leden, meende het Bestuur, dat door een bezoek als werd voorgeslagen, de eenheid van beschouwing schade moest lijden en dat dus eene beoordeeling van wat vergelijkenderwijs hier beter, dáár minder goed is, niet zoude worden verkregen. Het wenschte een meer uitgebreider bezoek, in elk geval zoodanig, dat één der leden al de inrichtingen bezocht, en heeft thans een voorstel aan de leden der Vereeniging gedaan om een grooter crediet, een van *f* 2000 aan de Commissie te verleenen, ten einde het onderzoek in gewenschten zin en zoo uitgebreid mogelijk te doen plaats hebben.

Dit voorstel zal in de aanstaande Algemeene Vergadering der Vereeniging worden behandeld, en wij twijfelen niet of het zal door de leden worden aangenomen.

Het „onderwijs aan de Polytechnische School" maakt reeds lang genoeg een onderwerp van bespreking uit in de Vereeniging, en voor krachtig handelen wordt het tijd.

r.

EEN ZINKER VOOR DE WATERLEIDING DOOR DE NIEUWE MAAS TE ROTTERDAM.

Sedert den 22en Augustus wordt het leggen van een zinker voor de waterleiding door de plaatselijke werken in eigen beheer uitgevoerd.

Vervaardigd van zacht staal, zijn de geklonken buizen lang 7 M., wijd 60 cM. en dik 10 mM., met kogelgewrichten (balbeweging) van gegoten ijzer verbonden; de geheele lengte is 440 Meter.

Deze zinker wordt gelegd, van af de terreinen der drinkwaterleiding, naar den linker Maas-oever, ter hoogte van de fabriek der Nederlandsche Stoomboot Maatschappij, en dient in hoofdzaak om de toevoer van water, naar geheel Feijenoord te vermeerderen, en zoo noodig ook de Gemeente Charlois van water te voorzien.

De zinker is vervaardigd uit verschillende geledingen, die beweegbaar zijn, zoodat de buis als een ketting met lange schalmen, in eene vooraf gebaggerde sleuf gelegd wordt.

De kogelgewrichten hebben buitenwerks eene afmeting van 1.35 M. en een gewicht van 2300 K.g. per stuk, zijn zeer nauwkeurig afgewerkt en vóór het gebruik behoorlijk geperst, zoodat de dichtheid niets te wenschen zal overlaten.

De Maas heeft hier in het midden eene diepte van 11 M. beneden laag water, terwijl de zinker zoo diep in den bodem moet liggen, dat ankers van schepen haar niet kunnen beschadigen.

Het afvieren of laten zakken geschiedt langs een hellend vlak, dat 40 M. lang is, met het ondereinde in de gebaggerde sleuf op den bodem draagt, en aan het boveneinde beweegbaar is bevestigd op eene stelling, die tusschen twee zware visschersschuiten is aangebracht.

Wanneer het hellend vlak zacht wordt achteruit getrokken, glijdt de buis naar beneden, waarna er weder een kogelgewricht met eene buis van 7 Meter wordt aangebouwd; op deze wijze heeft men 3 á 4 buizen per dag op den bodem der rivier neergelaten. Blijft het weder gunstig, dan hoopt men vóór 8 September a. s. geheel gereed te zijn.

L.

PRIJSVRAGEN.

In het programma van de in 1893 te Winschoten te houden tentoonstelling van nationale nijverheid, nader omschreven onder de berichten in dit blad voorkomende, zijn de voorwaarden opgegeven waaronder een wedstrijd wordt uitgeschreven voor diploma's, ten einde te kunnen dienen als bekroning met gouden, zilveren en bronzen medailles en eervolle vermeldingen.

Er moet, bij fraaie uitvoering, ook worden gelet op de beste wijze van reproductie. Het met den hoogsten prijs bekroonde ontwerp zal worden uitgevoerd.

Op het diploma moet gedrukt worden eene medaille, volgens nader te bepalen model, in den eenen bovenhoek de voorzijde, en in den anderen bovenhoek de weerzijde, in goud, zilver of brons; tusschen die beide afdrukken het wapen van Winschoten.

op het diploma moet worden gedrukt:

TENTOONSTELLING
VAN
NATIONALE NIJVERHEID
TE
WINSCHOTEN
IN 1893.

De Jury heeft aan..

....

toegekend het diploma van de.............................. Medaille voor

....

Winschoten den.............................. 1893.

De Commissie voor de Tentoonstelling van Nijverheid: *De Algemeene Tentoonstellings-Commissie:*

Alles moet geornamenteerd zijn met toepasselijke attributen en gegroepeerd volgens het oordeel van de mededingers.

De grootte van het diploma mag hoogstens 60 bij 45 cM. zijn. Voor de beste ontwerpen worden uitgeloofd diploma's met *f* 75 en met *f* 25.

De wedstrijd maakt een onderdeel uit van groep IX der Tentoonstelling, zoodat daarop van toepassing zijn de volgende

artikelen: 2. De voorwerpen worden beoordeeld door een nationale Jury, door de Commisie te benoemen. De Jury bestaat voor ieder vak uit 3 leden, waarvan bij voorkeur 2 niet te Winschoten wonen.

Art. 5. Het blijkt uit dit artikel, dat de inzenders zullen hebben te betalen 50 cents per M². wandvlakte voor de expositie hunner inzending.

Art. 6. Ieder, die wenscht mede te dingen, moet daarvan, met aanduiding van het vak, vóór 15 Nov. 1892 kennis geven aan den Secretaris der Commissie, onder toezending van het behoorlijk ingevulde formulier, dat bij het reglement verzonden wordt.

Art. 8. De inzending geschiedt op een later bij circulaire te melden termijn, aanvangende omstreeks half Mei 1893.

Het reglement en programma voor deze tentoonstelling kan worden aangevraagd aan de Commissie, waarvan Voorzitter is de heer W. J. N. Landré, en Secretaris de heer A. Frankforter, beiden te Winschoten.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie,

In »de Opmerker" van 27 Augustus j.l. komt een lid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst mededeelen, hoezeer hij verrast is door de verschijning van het album van uitgevoerde bouwwerken.

Deze verrassing, blijkbaar een gevolg van de algeheele onbekendheid met hetgeen den laatsten tijd in de Maatschappij is geschied, doet hem eenige volkomen onjuiste verwijten aan het Bestuur richten, die ik meen dat niet onwêersproken mogen blijven.

Geheel onjuist toch is zijne bewering, als zoude die uitgave zonder voorkennis der leden bij wijze van verrassing zijn tot stand gekomen.

Immers, die uitgave was een nummer van het feestprogramma, dat door de Algemeene Vergadering der leden in Mei 1891 is vastgesteld en waarbij het Bestuur de opdracht ontving te trachten dat programma tot uitvoering te brengen.

Even ongegrond is het verwijt, dat het eene verzameling is, op eene eigendunkelijke wijze tot stand gebracht, en het Bestuur zich hierbij een recht aanmatigde, dat het niet toekomt, noch krachtens de Wet der Maatschappij, noch krachtens zijne verhouding tot de leden. Immers, eenmaal tot de uitgave door de Algemeene Vergadering besloten zijnde, rustte op het Bestuur de verplichting die uitgave te bezorgen en tot stand te brengen. Dit geschiedde door het instellen eener commissie.

Ook van een getal uitverkorenen is hierbij geen sprake. Immers de verzekering van het Bestuur, bij de opening der feestviering gegeven, deze eerste reeks te doen volgen door meerderen, zoodra het mocht blijken, dat de kosten der uitgave gedekt werden, maakt dat verwijt geheel ongegrond. Men moest natuurlijk met een veertigtal beginnen, en het spreekt van zelf, dat in de eerste plaats die leden in aanmerking kwamen, die na het besluit der Algemeene Vergadering hadden doen blijken van hun sympathie voor deze uitgave en hunne medewerking het eerst hadden toegezegd.

Moge voortaan het lid der Maatschappij zich beter op de hoogte stellen, alvorens over de daden van het Bestuur te oordeelen.

1 Sept. 1892. *Een lid dat zich steeds op de hoogte houdt van de handelingen en verrichtingen der Maatschappij.*

N.B. Tot nadere toelichting van dit schrijven, volge hier dat uit »de Opmerker" van 27 Augustus j.l. Red.

HET ALBUM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(*Ingezonden.*)

Onder de verrassingen, die het vijftig-jarig bestaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst opleverde, behoort ook de verschijning van een album, waarmede dezer dagen gecolporteerd werd en dat daardoor meerdere bekendheid heeft verkregen.

Dit album heeft het volgende opschrift: »Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, onder bescherming van hare Majesteit de Koningin-Regentes. 1892.

»Bouwwerken, uitgevoerd door leden der Maatschappij. Bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der M. t. b. d. B."

Uit dit opschrift blijkt duidelijk, dat dit album is een uitgave van de Mij. voornoemd en dus eene daad van het bestuur dier Maatschappij.

Voor menigeen, die van deze verrassing van het bestuur kennis nam, zal het tevens een verrassing geweest zijn te zien welke bouwwerken der leden van de Maatschappij, wel waardig gekeurd werden om in dit album te worden opgenomen en zij zullen zichzelf hebben afgevraagd: hoe deze verzameling ontstaan is. Hierover zwijgt de historie; het is echter zeker dat deze zaak is tot stand gekomen zonder kennisgeving aan de leden der Mij., behalve aan het uitverkoren getal dat de hooge onderscheiding mocht ten deel vallen, zijne werken in het album te zien prijken.

Dat is naar mijne meening eene grove fout van het bestuur, het handelde hierdoor zeer partijdig, trok het eene lid voor bij het andere, kende aan het werk van den een meer waarde toe dan aan dat van den ander; een recht dat het bestuur zich hier aanmatigde hetwelk het niet toekomt, noch krachtens de wet der Mij., noch krachtens zijne verhouding tot de leden.

Naar mijne meening had het bestuur hierin eerlijk en onpartijdig kunnen handelen door aan alle leden der Mij. kennis te geven van zijn voornemen, met verzoek om, was men genegen aan de verzameling mede te werken, op te geven welk bouwwerk men daarin opgenomen wenschte te zien; een jury had dan benoemd kunnen worden door de leden, die bepalen zou wat in het album kon worden opgenomen.

Nu is het eene verzameling, bijeengebracht op eene zeer eigendunkelijke wijze, die den leden stof tot nadenken moge geven en opwekken om te overwegen of men met eene dergelijke handeling wel genoegen behoeft te nemen, eene handeling, strijdig tegen de belangen van vele leden en dus ook tegen die der Mij. t. b. d. B.

AMSTERDAM, Augustus 1892. *Een lid der Mij. voornoemd.*

MEDEDEELINGEN UIT DE RECHTSZAAL.

De bouwverordening der stad Leeuwarden schrijft voor, dat bij den bouw van huizen eene breedte van 10 M. als verkeersweg moet blijven tusschen de gevels der huizen.

Eenigen tijd geleden had iemand 16 arbeiderswoningen van één verdieping in twee rijen doen bouwen, zoodanig dat de achtergevels der bestaande gebouwen slechts 4 M. verwijderd waren van die der arbeiderswoningen. Dit werd in strijd met de verordening geacht en eene rechtsvervolging werd tegen den betrokken bouwer ingesteld.

De beklaagde voerde voor den kantonrechter aan, dat het hier niet was een verkeersweg of openbare straat, maar slechts een pad voor die woningen. De kantonrechter verklaarde het hiermede eens te zijn, dientengevolge, dat de verordening hier niet van toepassing was, en ontsloeg op dezen grond den beklaagde van alle rechtsvervolging.

Het Openbaar Ministerie kwam van dit vonnis in beroep bij de rechtbank te Leeuwarden. De subst.-officier oordeelde de verordening *in casu* wel van toepassing. Waar zij een tusschenruimte van 10 meter uitdrukkelijk voorschrijft, kon men deze, zijns inziens, maar niet willekeurig beperken. Indien het een vereischte was, dat de tusschenruimte moest zijn een openbare weg, om de verordening van toepassing te doen zijn, dan zou ieder, die op particulieren grond bouwt, daarin onbeperkt wezen, terwijl het doel der verordening juist is om stegen en opeenhooping van huizen en nauwe straten te voorkomen.

De verdedigende advocaat voerde hiertegen aan, dat hier de woningen niet naar den letter der verordening t e g e n o v e r, maar a c h t e r elkander staan, en de verordening daarom voor die woningen niet gold.

De rechtbank, uitspraak doende, heeft het vonnis vernietigd, doch opnieuw recht doende, den gedaagde mede van rechtsvervolging ontslagen.

Het Openbaar Ministerie heeft zich van het vonnis weder in cassatie voorzien.

BERICHTEN.

Heden heeft te 's-Gravenhage de Algemeene zomervergadering plaats van de Vereeniging van Burgelijke ingenieurs.

In behandeling komen:

1°. Een voorstel van het Bestuur tot het zenden van een adres

aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende het oprichten van een Rijks-proefstation voor Bouwmaterialen.

2°. Een voorstel van het Bestuur naar aanleiding van een door de Commissie voor het Technisch Onderwijs aangevraagd crediet.

3°. Eene mededeeling van een schrijven der Kiesvereeniging «Burgerplicht» te Amsterdam, omtrent het vraagstuk van de Zuiderzee en behandeling van het prae-advies van het Bestuur tot het inzenden van een adres aan de Regeering tot instelling van een staatscommissie.

Dit prea-advies zal door het lid, den Hoogleeraar J. M. Telders, nader worden toegelicht.

Het Septembernummer van het «Maandblad gewijd aan de belangen van het teekenonderwijs en de kunstnijverheid in Nederland» verscheen ditmaal vroeger dan gewoonlijk, en wel op 31 Augustus. Oorzaak hiervan was, dat het op 1' September 25 jaren geleden was, dat de heer W. B. G. Molkenboer, Directeur der Rijks-Normaalschool voor teekenonderwijzers, te Amsterdam, zijn lessen begon aan de Hoogere Burgerschool te Leeuwarden, en dat hij Voorzitter is der Vereeniging, waarvan het «Maanblad» het orgaan is.

Het blad bevat eene waardeerende beschouwing over den jubilaris en diens werkzaamheid, en bovendien een plaat, hem voorstellende, gezeten in zijn werkkamer in het Rijks-Museum.

Een groot aantal zijner hem hoogschattende vakgenooten en kunstbroeders, waaronder zelfs Alma Tadama, Mevrouw Tadama, Allebé, enz., boden hem een groot album met door hen vervaardigde teekeningen aan, en ook van andere zijden mocht het den heer Molkenboer niet ontbreken aan bewijzen van sympathie en achting.

Dinsdag 13 September 1892, 's morgens ten 11 ure, zal het Kon. Instituut van Ingenieurs eene vergadering houden in een der lokalen van het Centraal Station te Amsterdam.

In deze vergadering zal de heer Ph. W. van der Sleyden verslag itbrengen betreffende het vijfde Congres van binnenlandsche scheepvaart; daarna zullen volgen eenige korte mededeelingen van den heer J. Z. Stuten, over het fort Pampus, van de heeren R. O. van Manen en L. J. Eymer, over de werken te Schellingwoude, en van de heeren A. A. Bekaar en W. K. du Croix over de werken te Ymuiden.

Door de zorgen van eene feestcommissie, waarvan de heeren C. Muysken, Voorzitter, A. A. Bekaar, Onder-Voorzitter, en N. A. M. van den Toorn, Secretaris zijn, werden de volgende schikkingen getroffen ter veraangenaming van deze bijeenkomst. Na de vergadering zal met een stoomboot een tocht gemaakt worden ter bezichtiging van het fort Pampus, en daarna van de werken te Schellingwoude en die bij den mond van het Merwede-Kanaal. Vervolgens zullen de leden zich vereenigen aan een gemeenschappelijken maaltijd in het Victoria-Hôtel.

Den 14en September zal een bezoek aan Ymuiden worden gebracht ter bezichtiging van de sluiswerken. Te Ymuiden zal worden gedéjeuneerd.

Bij suppletoire begrooting van ZExc. den Minister van Waterstaat worden verschillende uitgaven voorgesteld: onder meer een post van *f* 227.000 en een van *f* 119.000, beiden voor de stichting van een nieuw postgebouw en een nieuw telegraafgebouw te Amsterdam.

Door de Regeering is aan den Bezuidenhoutschenweg te 's Gravenhage aangekocht het terrein van het vroegere panoramagebouw, groot 4186 M²., voor *f* 22.000 buiten de kosten. Dat terrein is bestemd voor een nieuw archiefgebouw, waarin de Rijks-archieven, van voor en na 1813 uit het gebouw op het Plein en uit de verschillende Departementen zullen worden overgebracht.

De heeren M. L. Schroot en A. P. van Dam A.Wzn., architekten te 's Gravenhage, hebben een aanvraag gedaan om voorloopige concessie voor het stichten en exploiteeren van een abattoir aldaar, op een door B. en W. goed te keuren plaats.

Zij hebben onder anderen deze bepalingen voorgesteld, dat de inrichting zal geschieden naar de nieuwste en beste methode, waaraan B. en W. vooraf hunne goedkeuring moeten verleenen, dat de prijzen van slachten en stalling worden vastgesteld door B. en W. naar den maatstaf van het vigeerende tarief te Amsterdam of te Rotterdam, en dat na verloop van dertig jaren de geheele inrichting vrij en kosteloos aan de gemeente wordt overgedragen.

Als de voorloopige concessie wordt verleend, dan zal onmiddellijk tot het maken van een ontwerp worden overgegaan en de plaats van het terrein aan 's Raads goedkeuring worden onderworpen.

In de maand Juni zal te Winschoten het 46ste Landhuishoudkundig Congres met daaraan verbonden Landbouw-tentoonstelling worden gehouden.

Daarmede samenvallende, maar gedurende minstens 10 dagen, zal in diezelfde maand eene Tentoonstelling van nationale Nijverheid plaats hebben, waarvan het reglement reeds aan belanghebbenden is gezonden.

Het programma geeft aan, dat de tentoonstelling zal verdeeld zijn in 16 groepen, waaromtrent wij het volgende mededeelen.

Groep I. Bouwkunde en openbare werken. Deze is verdeeld in 12 klassen, voor: gebakken steen, cementwerk, gehouwen steen, marmeren schoorsteenmantels, bewerkt hout, bouwkundige ornamenten, dakbedekkingen, voorwerpen van gegoten ijzer, schilderwerk, stukadoorwerk, verfstoffen, en modellen en teekeningen.

Groep II. Meubelen en huisraad. Deze groep is in 8 klassen verdeeld als volgt: meubelmakerswerk, witwerkerswerk, meubelen enz. van riet, tapijtwerk, matten, behang- en stoffeerderwerk, lakwerk en spiegels, lijsten en plaatwerk.

Groep III. Artikelen voor huishoudelijk gebruik.
Groep IV. Gesponnen, geweven en gebreide goederen.
Groep V. Mode-artikelen.
Groep VI. Leder- en touwwerk.
Groep VII. Voeding- en genotmiddelen.
Groep VIII. Verbruiksmiddelen.
Groep IX. Papier-, druk- en bindwerk.
Groep X. Werktuigen en gereedschappen.
Groep XI. Bewerkte metalen.
Groep XII. Vervoermiddelen en sportartikelen.
Groep XIII. Muziekinstrumenten.
Groep XIV. Tuinsieraden en planten.
Groep XV en XVI. Internationale inzendingen en voorwerpen ter opluistering.

Aan de best gekeurde voorwerpen worden diploma's toegekend, waarop gouden, zilveren of bronzen medailles worden afgedrukt, en waarbij een bedrag in geld wordt gevoegd.

De driejaarlijksche tentoonstelling van kunstwerken te Amsterdam zal Maandag a. s. officieel worden geopend.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Koninklijk besluit zijn o. a. benoemd: tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, de heeren M. B. G. Hoogerwaard, hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zeeland; A. van Hooff, hoofd-ingenieur 1e klasse van den Rijks Waterstaat; G. J. de Jongh, directeur der Gemeentewerken te Rotterdam; G. Rijperman, lid van den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten;

tot Officier in de Orde van Oranje Nassau, de heeren L. C. P. W. Visser, hoofdingenieur der Marine, G. E. V. L. van Zuylen. gep. Kolonel der Genie van het O. I. Leger;

tot Ridder in Orde van Oranje-Nassau, de heeren Dr. G. L. Legebeke, Hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft, H. W. E. Struve, ingenieur, Inspecteur van den arbeid in de 3e Sectie.

Afloop van Aanbestedingen.

ROTTERDAM. 18 Augustus. De bouwk. B. Koert: het amoveeren van drie dubbele panden aan de Sophiastraat nos. 68, 70 en 72 en het ter plaatse bouwen van vijf enkele panden of twintig woningen, voor rekening van den heer P. den Bruin Cz. te Ammerstol.
Hoogste Inschrijver:
J. Isaäcs . . . . *f* 21.660
Laagste Inschrijver:
A. B. Schuurmans . . . . „ 13.500

BUSSUM 20 Augustus: het bouwen van twee kleine villa's op een terrein, gelegen aan de Willemslaan, hoek Parklaan te Utrecht; onder beheer van den arch. J. F. Everts.

	a	*b*	Massa.
H. Weitjens, Bussum . .	*f* 9000	*f* 5800	*f* 14.800
E. J. Jurriens, Naarden.	„ 9400	„ 5200	„ 14.600

Gegund *a*. aan H. Weitjens, *b*. E. J. Jurriens.

AMSTERDAM. De bouwkundige F. J. Krop, onderhands: het verbouwen tot Apostolische kerk van perc. 89 op het Prinseneiland: J. P. Thuring aldaar, *f* 51.901.

HAARLEM, 20 Augustus, het maken van een loods enz. bij het fort nabij Aalsmeer, onder beheer der genie te Haarlem:
Hoogste inschrijver:
B. Zuithof te Haarlem . . . . *f* 17.700
Laagste inschrijver:
G. Verweij te Uithoorn. . . . . „ 14.500
Raming „ 13.600

UTRECHT, 20 Augustus, het bouwen van een magazijn en werkplaatsen en het maken van een schoeiing aan de gemeente-gasfabriek:
Hoogste inschrijver:
P. Leenders . . . . *f* 21.723
Laagste inschrijver:
W. A. G. Jansen. . . . . „ 16 642
gegund.

UTRECHT, 20 Augustus, het bouwen van het Nederlandsch gasthuis voor ooglijders, onder beheer van den Architekt D. Kruijf:
Hoogste inschrijver:
R. Diks te Utrecht . . . . *f* 162.380
Laagste inschrijver:
A. C. Paardekooper te 's-Gravenhage . „ 133.560
Raming „ 130.000
De toewijzing zal later geschieden.

AMSTERDAM, 22 Augustus. Het verbouwen van perceel n°. 105 in de Kerkstraat aldaar, onder beheer van den architect W. Hamer;
Hoogste Inschrijver:
Gebr. Terlingen, Amsterdam . . . . . . *f* 21.698
Laagste Inschrijver:
L. Dijker, Amsterdam . . . . „ 15.350

AMSTERDAM, 22 Augustus: het maken van 7 steenen wachterswoningen aan den spoorweg Apeldoorn—Deventer—Wierden (bestek n°. 532).
Hoogste inschrijver:
G. van Doorn, Amsterdam . . . . *f* 16 300
Laagste inschrijver:
Chr. Wegerif, Apeldoorn . . . . „ 11.860
Raming „ 13 500

AARDENBURG (Zeel.) 22 Augustus. Het bouwen eener nieuwe kazerne met stalling voor de maré chaussée, met bijleveren der materialen.
Hoogste Inschrijver:
J. J. Cuveljé, Oostburg . . . . *f* 12.300
Laagste Inschrijver:
P. Dronkers, Kapelle bij Goes . . . . „ 11.650

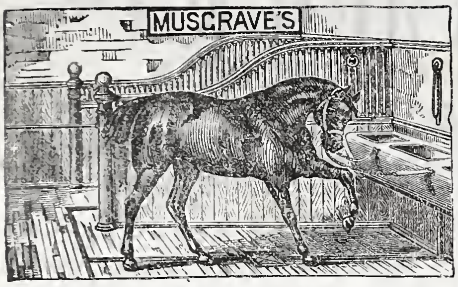
ARNHEM, 23 Augustus: het amoveeren van perceel F 63 in de Koningstraat en het ter plaatse stellen van een gebouw ingericht voor 2 winkelhuizen met bovenwoning onder beheer van den arch. D. Geysbeek. Molenaar.
Hoogste inschrijver:
Bosman, Arnhem. . . . . *f* 17.941
Laagste inschrijver:
J. A. Koenders . . . . „ 14.765

'S HAGE, 23 Augustus: het bouwen van een vereenigingslokaal voor de christ.-gereformeerde gemeente te 's Gravenhage, aan de Snoekstraat aldaar, onder beheer van den arch. H. Wesstra Jr.
Hoogste inschrijver:
M. H. Klein, 's Hage . . . . *f* 18.100
Laagste inschrijver:
H. van Bergen Henegouwen, idem. . „ 16.749

BREDA, 24 Aug. De genie: het maken van een gebouw tot verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten bij de koninklijke militaire academie ald., onder beheer der genie aldaar.; begr. *f* 12.100:
Hoogste inschrijver:
A. Dielen . . . . *f* 11.860
Laagste inschrijver:
M. Bakkeren, Prinsenhage . . . . . . „ 10.960

AKEN. Een zeer belangrijke bouw alhier de nieuwe Gewerbeschule wordt, naar men ons meldt, uit Morley steen gebouwd, onder beheer eener Commissie van Architecten uit Berlijn en Aken. 9230

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking*.

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 9221

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst**, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

ARCHITECTUUR-DECORATIE.

9222

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën.

WEGNER & MOTTU

9223 Rokin 138.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond**, Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven;**

wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk**, welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

9225

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

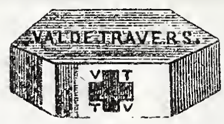
Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9226

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2. *Amsterdam.*

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9227

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

ROLLUIKEN

van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

General Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden.

9224

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

Amsterdam.

9229

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

10 SEPTEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur der Maatschappij heeft besloten de

66ste ALGEMEENE VERGADERING

vastgesteld op 24 September 1892, met het oog op de heerschende ziekte voorloopig uit te stellen.

Verslag der Kunstreis, gemaakt op 28 Juli 1892, door de leden der Afdeeling 's Gravenhage.

Den 28sten Juli vereenigden zich aan het stationsgebouw van den Holl. IJzeren Spoorweg te 's Gravenhage een 12-tal leden der afdeeling aldaar, om deel te nemen aan de kunstreis naar Haarlem en omstreken. In Haarlem aangekomen, werden de leden door den Stads-architekt, den heer Leijh, opgewacht en verwelkomd.

Na eene korte wandeling door de stad bezocht men het raadhuis, dat met groote belangstelling werd bezichtigd, en waar behalve de inwendige bouw, vooral de schilderijen van Frans Hals en de oudheidkamer zeer de aandacht trokken. Niet mag vergeten worden, dat men het aan de vriendelijke tusschenkomst van den heer Leijh te danken had, dat verscheidene vertrekken en bezienswaardigheden op het raadhuis, anders voor het publiek afgesloten, bezichtigd konden worden.

Hierna was de »Vleeschhal" aan den beurt, en de oude gevels die Haarlem nog bezit, waarna een versterkend dejeuner, in den Haarlemmerhout gebruikt, de leden nieuwe krachten gaf de wandeling door de stad voort te zetten.

Deze leidde nu naar de schoone St. Bavo-kerk. Hier werden alle bezienswaardigheden, alsook het beroemde orgelspel genoten, waarna bij het verlaten der kerk de rijtuigen gereed stonden om het gezelschap door de schoone omstreken rond te brengen.

Langs Heemstede, Overveen en Bloemendaal werd een bezoek gebracht aan de ruïne van Brederode, en van daar ging men terug naar Haarlem, waar een welbereid diner in »den Hout" wachtte.

Onze Voorzitter, dien dag door ambtsbezigheden verhinderd de geheele excursie mede te maken, was aan tafel tegenwoordig. Hier heerschte een recht gezellige en opgewekte stemming en menige uitgebrachte toast gaf daarvan bewijs.

Na den heer Leijh hartelijk dank gebracht te hebben voor de moeite zich gegeven om de leden der Afdeeling dezen dag aangenaam te doen zijn, vertrok men ten 10.23 ure uit Haarlem om de Hofstad weder te bereiken.

Niet onvermeld mag blijven de goede regeling dezer excursie door den Penningmeester, den heer J. W. H. Berden, die hiermede den dank van alle deelnemers verdiend heeft, en niet minder heeft bijgedragen de excursie leerrijk en aangenaam te doen zijn, door te voren aan de leden eene kleine brochure te doen toekomen, waarin een geschiedkundig overzicht was gegeven van de gebouwen die men zoude bezoeken. Bovendien was in de brochure opgenomen een door den heer Berden ontworpen gevelschets van »Haerlems Raethuys omtrent 1500" en een schets, ter plaatse genomen, van »de Ruïne van Brederode" in 1892.

Ongetwijfeld was het boekje eene welkome verrassing voor deelnemers en niet-deelnemers, en zal het tevens eene herinnering blijven aan een der genoeglijkste zomeruitstapjes door de Afdeeling gemaakt.

Met het Fransche gezegde »Les absents ont eu tort" geloof ik als verslaggever te kunnen eindigen.

F. J. L. FROWEIN.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING VAN BURGERLIJKE INGENIEURS, 3 September 1892. Te 's Gravenhage werd op 3 September j. l. de gewone jaarlijksche Zomer-Vergadering gehouden van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, een genootschap, dat slechts tot gewone leden aanneemt hen, die een diploma behaalden aan de Polytechnische School te Delft of met gunstig gevolg de vroegere Akademie aldaar bezochten. Hoewel er thans ongeveer een 1000-tal te Delft gepromoveerden in leven zijn, telt deze Vereeniging slechts 261 leden. Is dit een gevolg van haar weinige bekendheid onder de technici zelve? Wij kunnen dat haast niet gelooven, te meer wanneer men eens nagaat wat zij vooral in de laatste jaren heeft gedaan. Ligt het aan een niet sterk ontwikkelden kameraadschappelijken geest? Zonder daar bevestigend op te durven antwoorden, wijzen wij ter vergelijking op Frankrijk en België, waar bijna

ieder ingenieur of architekt lid is van eene Société des ingénieurs sortis de l'école de........, en hare vergaderingen bijwoont ook om de banden van vriendschap te onderhouden. Voor de vergadering waarover hieronder een kort verslag zal volgen, waren van de 261 leden nog geen 40 opgekomen, niettegenstaande de agenda de zekerheid gaf, dat zeer gewichtige onderwerpen behandeld zouden worden, o. a. met betrekking tot het technisch onderwijs hier te lande.

Na de opening der vergadering, het vaststellen van de notulen van de Algemeene Zomer-Vergadering van 18 Juli 1891, het uitbrengen van het verslag omtrent het beheer der Vereeniging over het afgeloopen jaar, rekening en verantwoording van de geldmiddelen en benoeming eener commissie om daarover verslag te geven, werd overgegaan tot benoeming van een Secretaris, in de plaats van den heer C. Lely, die deze betrekking had neêrgelegd bij zijne benoeming tot Minister van Waterstaat. Uit de door het Bestuur opgemaakte alphabetische voordracht van de heeren L. E. Asser en J. A. Royer, werd de heer Asser gekozen, die reeds bijna een jaar als loco-secretaris was opgetreden.

In de plaats van de aftredende en niet weder herkiesbare bestuursleden, de heeren J. D. Evers en A. Deking Dura, werden gekozen de heeren J. A. Royer en A. Keurenaer, en daar het Bestuur, wegens de benoeming van het Bestuurslid den heer L. E. Asser tot Secretaris, moest worden aangevuld, werd in diens plaats gekozen de heer Jhr. O. J. A. Repelaer van Driel.

Hierna kwam in behandeling het voorstel van het Bestuur tot het zenden van een adres aan Z. Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken, omtrent het oprichten van een Rijks proefstation voor bouwmaterialen.

Dit voorstel werd door het Bestuurslid Prof. J. M. Telders toegelicht. Hij noemde het niet geheel nieuw, en herinnerde aan wat dienaangaande was besproken in de Juni-vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs. De heeren Koning en Bienfait, eigenaars van het proefstation van bouwmaterialen te Amsterdam, hadden zich naar aanleiding van de te Berlijn gehouden internationale conferentie tot vaststelling der methoden van onderzoek van bouwmaterialen verbonden, proefnemingen te doen betreffende de werking van zeewater op hydraulische bindmiddelen, en een onderzoek te doen naar het bestaan van eene zandsoort in Nederland, die als Nederlandsch normaalzand zou kunnen dienen, en zoo noodig de coëfficienten te bepalen ter vergelijking van dat zand met het door de Berlijnsche conferentie als normaalzand aangenomen zand van Freienwalde. Tot het doen van die proefnemingen hadden zij zich gewend tot den Raad van Bestuur van het Instituut, met het verzoek om geldelijken zoowel als zedelijken steun. De Raad, vermeenende, dat deze zaak van genoeg belang was voor het algemeen, en de Staat de hulp wel zoude verleenen, wendde zich daartoe tot de Regeering; het resultaat was echter afwijzend, op grond dat de Staat, nu meerdere personen zich met het onderzoek van bouwmaterialen belasten, niet ééne van die inrichtingen kon begunstigen, en dat er ook geen termen waren om zich officieel te laten vertegenwoordigen op congressen over het onderzoek van bouwmaterialen, daar de Staat zelve geen officieel proefstation bezit.

De heer Telders bracht verder in herinnering, dat vijf jaren geleden reeds door verschillende vereenigingen gezamenlijk pogingen waren in het werk gesteld om te geraken tot de oprichting van een proefstation door het Rijk. Deze hadden echter schipbreuk geleden. Na dien tijd was de zaak toch steeds gebleven een onderwerp van uitvoerige bespreking in verschillende vakbladen, vooral in »De Ingenieur."

Niets willende afdoen van de verdiensten van de bestaande particuliere proefstations, was het volgens den spreker toch zeer wenschelijk een Staats-proefstation te stichten in het belang van de openbare werken, de nijverheid en ook het onderwijs. Zulk een inrichting kan dan geen industrieele onderneming zijn; zij kan de kosten, voor eenig onderzoek gemaakt, doen vergoeden, maar moet geen geldelijk voordeel beoogen; zij moet volstrekt objectief zijn; zij heeft, om industrieele onderneming te zijn, te veel krachten noodig die niet in één persoon kunnen vereenigd zijn. Met het oog op het onderwijs moet die inrichting dan gevestigd zijn te Delft, alwaar op het gebied der technische hoofdvakken, bekwame mannen tot samenwerking voorhanden zijn.

De drang om tot grondvesting van de inrichting te geraken, was bij het Bestuur nog versterkt geworden na de congressen, ten doel hebbende om eenheid te brengen in het werk der proefstations en normen tot vergelijking vast te stellen. In 1884 had de eerste conferentie plaats te München, op initiatief van Bauschinger, spoedig door een tweede bijeenkomst gevolgd in 1885. In 1886 volgde te Dresden een tweede conferentie, in 1890 de derde te Berlijn, en in September van dit jaar zal de vierde te Weenen plaats vinden. Nederland was op geen dier conferenties vertegenwoordigd, en toch ware dit zeer wenschelijk geweest. Dat de firma Koning en Bienfait te Berlijn het congres bijwoonde werd daar intusschen blijkbaar zeer gewaardeerd, getuige de hierboven reeds vermelde opdracht die zij ontving.

Een Rijks proefstation mocht thans, volgens spreker, niet langer ontbreken; de Raad van Bestuur van het Kon. Instituut van Ingenieurs had reeds bij de Regeering aangedrongen op de stichting ervan, en thans vroeg het Bestuur der Vereeniging machtiging om den Minister te verzoeken, die oprichting in ernstige overweging te willen nemen.

Dit voorstel, aangenomen zijnde, gaf de heer A. Huet in overweging, dat het Bestuur zich ook om ondersteuning van het adres zou wenden tot de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, die tot Bevordering van Nijverheid, de Vereeniging tot Bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid, den Raad van Bestuur van de Pol. school, de Ministers van Oorlog en Marine, enz.

Prof. Telders bracht in herinnering, dat reeds voor 8 jaren door den Raad van Bestuur der Pol. school op de inrichting van een proefstation was aangedrongen, zoodat die Raad een adres, ook in het belang der studeerende jongelui, thans zeker zou steunen.

Naar aanleiding van deze mededeeling stelde de heer Huet voor, den Raad te verzoeken, inzage te willen verstrekken van zijn rapport over de stichting van een proefstation.

Na eenig debat over deze zaak werd aan de prudentie van het bestuur overgelaten naar goedvinden te handelen.

Thans kwam in behandeling het voorstel van het bestuur naar aanleiding van een door de commissie van het Technisch Onderwijs aangevraagd crediet. (Dit voorstel is reeds uitvoerig toegelicht in het vorige nummer van het Bouwkundig Weekblad.)

De heer A. M. K. W. Baron van Ittersum gevoelde zich genoopt de aanneming van het voorstel, althans zooals het in druk aan de leden was gezonden, te ontraden. Hoewel het Bestuur zich wel in staat achtte het subsidie te verstrekken, geloofde hij, dat het te verre boven de krachten der Vereeniging zoude gaan, en toonde hij aan, dat de toelichting van het Bestuur niet duidelijk was. Wanneer het subsidie werd verstrekt, zou de Vereeniging niets meer kunnen doen, daar op de gelden van 4 volgende jaren reeds beslag wordt gelegd.

Men verwachtte natuurlijk eene verdediging van de zijde der Commissie voor het onderwijs. Evenwel was slechts één harer leden, de heer Huet, aanwezig, en deze verklaarde in het onderhavige geval niet aan de discussie te zullen deelnemen.

Nadat de heer D. A. Wittop Koning het voorstel had gedaan om den financieelen last over een grooter aantal jaren te verdeelen, en de heer J. D. Evers den financieelen toestand der Vereeniging nader had blootgelegd en dezen als zeker niet ongunstig had afgespiegeld, deelde de heer Telders mede, dat ook hij een oogenblik van schrik had doorstaan wegens de duurte. Deze was een gevolg van de reizen der commissieleden, die echter noodig waren. Zonder onderzoek van technische inrichtingen ter plaatse, was het rapport over 't onderwijs overbodig. Spreker vroeg of het nu niet »klein" was dat rapport op het geld te doen afspringen, op *f* 2000? Is het niet een noodig offer?

De heer van Ittersum verklaarde daarna, dat hij geenszins tegen de zaak was, maar bezwaar had tegen de voorgestelde wijze van uitvoering; de heer L. J. Kesper daarentegen zou het onderzoek liever uitgesteld zien, om eerst meerdere ingenieurs aan te moedigen lid der Vereeniging te worden, en deze daardoor tot grooteren bloei te brengen. Een ander lid, de heer A. C. Broekman, verklarende niet met de pessimisten te willen medegaan, opperde een nieuw denkbeeld, namelijk dit: of het Bestuur wel eens gedacht had over het wenschelijke of bezwaarlijke om een subsidie van het Rijk te verkrijgen.

Daarvan kon echter volgens den Voorzitter geen sprake zijn. De Vereeniging moest gereed zijn om de Regeering van advies te kunnen dienen, zoodra de wijziging van de wet op het M. O. in behandeling kwam. Hij ging gaarne mede met een in de vergadering reeds uitvoerig besproken denkbeeld om een leening te sluiten, die over meer jaren dan voorgesteld waren aflosbaar zoude zijn, en spoorde ten slotte aan niet te aarzelen, waar zooveel belangen op spel staan.

Met bijna algemeene stemmen werd het voorstel van het Bestuur daarop aangenomen, in zooverre gewijzigd, dat de te sluiten leening binnen 8 jaren zal worden afgelost; maar toen dit

besluit gevallen was, deelde de Voorzitter mede, dat hij des morgens vóór de vergadering een schrijven had ontvangen, waarbij een belangstellend lid, die echter onbekend wilde blijven, *f* 1000 had toegezegd ter bestrijding van de kosten van het onderzoek, indien het voorstel van het Bestuur werd aangenomen. De Voorzitter had gemeend de vergadering een zelfstandig besluit te moeten doen nemen, alvorens van deze gift te spreken.

Het spreekt van zelf, dat deze tijding met groot genoegen werd vernomen, en er zelfs stemmen opgingen om het onbekende gulle lid tot eerelid te benoemen.

Na eene pauze werden eenige huishoudelijke werkzaamheden verricht, waarna de heer Evers uit een brief van den heer Aquasie Boachi, gepensioneerd mijn-ingenieur en correspondent der Vereeniging in Ned. Indië, eenige gedeelten voorlas, blijkende van de nog steeds warme belangstelling van den heer Boachi in het vak van den ingenieur. Hij schreef, dat hij wegens hoogen leeftijd weldra zijn ontslag zou vragen als correspondent, en deelde o. a. verder mede, dat den heer D. H. Havelaar, die geruimen tijd in Ned. Indië als ingenieur, en gedurende 8 jaren bij de havenwerken van Batavia, was werkzaam geweest, steeds in een moordend klimaat, bij zijn vertrek met verlof naar Nederland eene onderscheiding van het Ned. Gouvernement was ten deel gevallen, die nog eenig was in de geschiedenis van Ned. Indië. Bij Gouvernementsbesluit was hem namelijk lof betuigd voor zijne aan Indië bewezen diensten. Zoo iets geschiedde wel eens bij het verlaten van den dienst, bij wijze van brevet van tevredenheid, maar een geval als zich hier had voorgedaan bij den nog jeugdigen ingenieur Havelaar, was vooral in de ingenieurswereld in Indië nog niet voorgekomen.

Door luid applaus gaven de vergaderde leden, in wier midden zich de heer Havelaar bevond, hunne groote ingenomenheid met deze onderscheiding te kennen.

Verder wees de heer Boachi op 4 Jan. 1893, op welken dag het 50 jaren geleden zal zijn, dat te Delft de Akademie werd geopend, vragende of het der Vereeniging niet gewenscht voorkwam dit feest te vieren.

De Voorzitter, wien het speet, dat zulk een hartelijk lid zijn ontslag als Correspondent zou nemen, en herinnerende aan diens groote verdiensten tegenover de Vereeniging, stelde namens het Bestuur vóór, den heer Aquasie Boachi te benoemen tot eerelid, een voorstel dat met luide teekenen van bijval werd aangenomen.

Deze onderscheiding is van beteekenis; de Vereeniging, gesticht 30 Maart 1853, door Dr. G. Simons en 25 oprichters, waaronder zich ook haren tegenwoordigen Voorzitter bevond, benoemde den 3den September 1892 haar eerste eerelid.

Door Prof. Telders werd vervolgens het vraagstuk van de droogmaking der Zuiderzee in de vergadering ter sprake gebracht, naar aanleiding van een schrijven van de kiesvereeniging Burgerplicht te Amsterdam, waarin werd verzocht bij de Regeering aan te dringen op de uitvoering van het werk. Met warmte leidde de heer Telders het onderwerp in, met genoegen er op wijzende, dat na een langdurige flauwe belangstelling in de droogmaking, de laatste financieele en technische beschouwingen met warme ingenomenheid waren ontvangen. De droogmaking zou zijns inziens een zegen zijn voor het land, en de bezwaren daartegen moesten wegzinken voor de groote voordeelen. De oplossing van het grootsche vraagstuk moest zoo spoedig mogelijk plaats hebben, want zij was ook noodig op sociaal gebied. De groote werken immers naderen hun einde, vele technische krachten zullen zonder werk zijn, evenals een tal van arbeiders enz. Daarom is het tijd de handen aan den ploeg te slaan. De ingenieurs hebben het recht voor deze zaak te strijden, daar zij een lauwerkrans zal hechten aan de kroon van den Nederlondschen ingenieur. Maar zij doen het niet uit eigenbelang, wel voor Nederland.

Spreker beveelt het werk in volle vertrouwen aan met het bewustzijn, dat de Staat, door het meerdere bezit van 240.000 H.A. uitstekend vruchtbaar land, een reuzenschat voor de toekomst zal verkrijgen. Het rationeele middel om de droogmaking te bevorderen zoude zijn, aan eene Staats-commissie op te dragen hare meening uit te spreken over alle punten van het ontwerp. Het Bestuur der Vereeniging, tot deze overtuiging gekomen, meende dat het voegzaam was ook zijnerzijds bij de Regeering aan te dringen op de instelling eener Staats-commissie, een verzoek dat tevens kan gelden als een blijk van hulde der Vereeniging aan den Minister van Waterstaat, den ontwerper van de droogmaking, tevens den bekwamen vorigen Secretaris der Vereeniging.

Men moge, zeide de heer Telders, voorstander zijn van een afsluitdijk of geen afsluitdijk, van uitvoering door particulieren of door den Staat, allen zullen het daarover eens zijn, dat een Staatscommissie gewenscht is om aan te wijzen hoe het werk zal kunnen worden uitgevoerd.

Ten slotte deelde de heer Telders de door het bestuur voorgedragen motie mede, die zoodanig is ingekleed, dat een ieder, die belang in de oplossing van het vraagstuk stelt, hoe hij ook over de détails der uitvoering moge denken, daarmede zal kunnen instemmen. Hij luidt:

»De Vereeniging zal zich bij adres wenden tot de hooge Regeering met de mededeeling, dat zij besloten heeft zich aan te sluiten bij den wensch, van vele zijden geopenbaard, dat het de Regeering moge behagen spoedig een voorstel te doen tot benoeming eener Staatscommissie, die den weg en de hoofdbeginselen zal aanwijzen, volgens welke het Zuiderzee-vraagstuk op de in 's lands belang meest wenschelijke wijze zal kunnen worden tot oplossing gebracht."

Omtrent de bespreking over dit voorstel zij vermeld, dat de heer Huet het niet eens was met het plan der Zuiderzee-vereeniging, en een partieele indijking voorstond, een plan door hem aangegeven maar niet door die Vereeniging onderzocht, evenmin als het vraagstuk: afloozing door sluizen of een open kanaal. Partieele indijking zou op het publiek, dat daardoor spoedig iets te zien zou krijgen, gunstiger werken. Intusschen verklaarde deze spreker toch het voorstel van 't Bestuur te steunen, om de zaak zelve.

De heer J. P. Havelaar, de oud-Minister van Waterstaat, hoewel niet geheel met het plan tot droogmaking ingenomen, was het met den heer Telders eens, dat de Staats-commissie een geheel objectief standpunt behoorde in te nemen, en verklaarde zich verder niet tegen de motie; de heer Wittop Koning achtte het onderzoek omtrent de droogmaking nog geenszins ruim genoeg te zijn geschied, reden waarom geen haast met de zaak moest worden gemaakt.

De zeer algemeen gestelde motie werd bij acclamatie aangenomen.

Na eenige bespreking over huishoudelijke ontwerpen en het verzoek van den heer Huet, tot het Bestuur gericht, om zich op de hoogte te willen stellen, of doen stellen van de verantwoordelijkheid van ingenieurs en architekten ten opzichte van ongelukken op werken aan werklieden overkomen, en nadat de Voorzitter de afgetreden Bestuursleden had bedankt voor den ijver als zoodanig door hen betoond, sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN FABRIEKS- EN HANDWERKSNIJVERHEID, 2 en 3 September 1892. De algemeene vergadering werd Vrijdagmorgen te 's Gravenhage geopend door den Voorzitter van het Hoofdbestuur, Jhr. Mr. van Karnebeek, die door omstandigheden verhinderd was ditmaal de vergadering te openen met eene beschouwing over het een of onderwerp, der vergadering waardig. Hij bepaalde er zich toe de aanwezigen hartelijk welkom te heeten, in het bijzonder den afgevaardigde van de Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, en wijdde daarna een woord van herinnering aan de nagedachtenis van sedert de jongste bijeenkomst aan de vereeniging ontvallen leden, n.l. de heeren Koolemans Beijnen, uit Utrecht, Mr. W. O. T. van Oudheusden, uit 's Gravenhage, en Van Wachem, amanuensis van den secretaris, mede uit 's Gravenhage.

Ter vergadering waren vertegenwoordigd de afdeelingen Amsterdam, 's Gravenhage, Utrecht, Middelburg, Dordrecht, Noordwijk, Tiel, Wageningen en Woerden.

In de plaats van de 4 aftredende bestuursleden werden gekozen de heeren A. Knijff Hzn., uit Woerden, F. H. van Malsen, uit 's Gravenhage, Mr. J. A. Stoop, uit 's Gravenhage en E. de Groot, uit Noordwijk.

Wat betreft de aan de orde zijnde onderwerpen enz., zij hier het volgende vermeld, dat in het kader van dit blad past.

Het rapport der commissie over de vraag: is gas of electriciteit voor verlichting van fabrieken en werkplaatsen het meest aan te bevelen, — was nog niet gereed. Die commissie werd daarom diligent verklaard; evenzoo de commissie voor de vraag omtrent de pensionneering van werklieden door de zorg van de overheid, wier rapport ook nog niet was ingekomen.

In deze vergadering deed de heer Landré eenige mededeelingen omtrent het Museum te Amsterdam van voorwerpen tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen. Naast het subsidie, toegestaan door het Rijk, heeft de Amsterdamsche afdeeling van het Amsterdamsche gemeentebestuur de lokalen verkregen om er het Museum in te vestigen. Zij hoopte, dat in het volgend jaar, als het geopend zal worden, de *f* 3000 subsidie, thans door Amsterdam geweigerd, zal worden toegestaan, en ook de Provinciale Staten ongetwijfeld subsidie zullen verleenen, daar zij dit afhankelijk stelden van de houding van het Amsterdamsche

gemeentebestuur. Men hoopt met 1 Januari het Museum te kunnen openen. Ruime financieele bijdragen zullen dan evenwel noodig blijven, waarvoor allen en in het bijzonder de afdeelingen der Vereeniging met warmte worden opgewekt. Het gold hier toch geen uitsluitend Amsterdamsche zaak, maar eene die van wezenlijk belang is voor de geheele nijverheid in Nederland.

In de bijeenkomst van 3 September kwam het volgende onderwerp aan de orde:

»Welke wijzigingen in de wetgeving en welke maatregelen, van overheidswege te nemen, zijn aan te bevelen, om te bevorderen, dat de arbeiders goede, gezonde woningen kunnen verkrijgen voor een in evenredigheid tot den algemeenen loonstandaard niet te hoogen prijs".

De beraadslaging over dit onderwerp zal een weinig uitvoerig in dit blad worden medegedeeld, daar zij den lezers wellicht meer belang zal inboezemen, nu waarschijnlijk de Maatschappij in de zaak betrokken zal worden.

De heer F. W. Westerouen van Meeteren legde namens de afdeeling Amsterdam de verklaring af, dat haar rapport, ondanks een langdurig onderzoek, nog betrekkelijk onvolledig moest worden genoemd. Hij gaf tot toelichting nog eenige mededeelingen, uit het buitenland verkregen, omtrent sterfte van werklieden in verband met de grootte hunner woningen en de inrichting daarvan.

Uit de schriftelijke toelichting bleek, dat de commissie ter bereiking van het doel de navolgende eischen stelde:

»*a*. De geldelijke voordeelen, die van overheidswege aan het bouwen van goede, gezonde en goedkoope arbeiderswoningen verbonden moeten worden, dienen gegeven te worden in een vorm en op een wijze die misbruik ten bate van derden en ten nadeele van het algemeen (de gemeente- of staatskas) zooveel mogelijk voorkomt.

Zij moeten te dien einde een tijdelijk en opzegbaar karakter dragen.

»*b*. Het is wenschelijk, dat bij de aanstaande regeling van ons belastingwezen, in het bijzonder wat betreft het personeel, de hypotheekrechten, mutatie-, zegel- en registratierechten rekening gehouden worde met dergelijke voordeelen aan eigenaars of bewoners van goede gezonde en goedkoope arbeiderswoningen, onder nader te bepalen voorwaarden.

»*c*. Het is wenschelijk, dat aan de Rijkspostspaarbank de gelegenheid gegeven worde, een gedeelte van haar kapitaal, tegen voldoende waarborgen en matige rente, als hypotheek op arbeiderswoningen voor te schieten".

Dit meer bepaaldelijk wat de maatregelen betrof tot het bevorderen van den bouw van goede arbeiderswoningen. Wat de sociale en hygiënische eischen aanging, gaf spreker nog een korte toelichting omtrent de te dien aanzien in het buitenland getroffen maatregelen. Hij gaf aan welke wettelijke maatregelen hier te lande konden worden getroffen, wat gezondheids-, sociale en fiscale eischen aanging (zooals b. v. het vervallen van de belasting op deuren en vensters, hygiënisch toezicht op den bouw der woningen, daarvoor aan te wijzen gronden, enz.)

Hij erkende, dat stellig een beter resultaat zou verkregen worden, dan uit het natuurlijk onvolledig rapport van Amsterdam, indien aan een deskundige commissie eene enquête naar de arbeiderswoningen werd opgedragen. Het gewenschte oogenblik was daar, nu men meende geen zekerheid te kunnen hebben, — o. a. omtrent den toestand te Scheveningen.

De afdeeling Dordrecht was eveneens voor uitvoerige enquête, bovendien samenwerking met de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en werd daarin door de afdeeling Utrecht gesteund. Die te 's Gravenhage onderstende het commissoriaal maken der zaak.

Het hoofdbestuur sprak bij monde van den heer Mr. Patijn de meening uit, dat eene bepaalde enquête een te omvangrijk werk voor de Vereeniging zoude zijn. en te veel gaande boven hare krachten. Het bekende rapport van het »Nut" had *f* 1500 gekost. Bovendien, hij achtte voldoende materiaal aanwezig om voor een proefneming maatregelen te ontwerpen. In het rapport van Amsterdam kwamen in vage trekken al denkbeelden voor; maar daarbij was niet altijd voldoende rekening gehouden met Nederlandsche toestanden. Te meer kwam dit uit, daar reeds in ons land een krachtig particulier initiatief was waar te nemen en ook enkele gemeentebesturen de hand reeds aan het werk hadden geslagen. Daarvan moest de wetgever partij trekken. De Staat was bij machte verouderde arbeiderswijken op te ruimen; hier was het particulier initiatief machteloos, gelijk in vele andere opzichten waar de wetgeving belemmerend werkt.

Op den bouw van nieuwe arbeiderswijken hadden intusschen de gemeentelijke bouwverordeningen reeds heilzaam gewerkt. Daarom moest de wetgever niet in het werk der gemeenten grijpen, ook niet daar waar de gemeenten (gelijk b. v. Den Haag) de ontruiming van perceelen bevelen op grond van gebleken onbewoonbaarheid. Ongelukkig kon daaraan niet de hand worden gehouden, althans niet over het algemeen.

Belastingen mochten geen beletsel zijn voor den bouw van arbeiderswoningen. Een bijzondere wet daarvoor zou echter privilegies scheppen. Beter ware het indien de zaak bij algemeene wet werd geregeld, waarop met den tegenwoordigen Minister van Financiën gegronde hoop bestond, daar deze een open oog voor de arbeidsbelangen had.

Onteigening van slechte arbeiderswoningen was reeds mogelijk; maar de financieele zaak weegt zwaar door het beginsel van schadeloosstelling in de Grondwet. Alleen een bepaling van de Engelsche wet zou ons kunnen redden, n.l. de schadeloosstelling in grond en materieel voor public nuisance.

De Staat zou echter kunnen doen wat tot nu toe de Gemeente deed, namelijk het sluiten van slechte woningen, met bepaling van de rechten dergenen, die er worden uitgezet, en met regeling van schadeloosstelling. De wetgever zou bepalingen kunnen maken naar de beste bestaande verordeningen, zooals die te 's Gravenhage en Leiden, omtrent ontruiming, en krachtig bevorderen van den bouw van nieuwe woningen, aan alle eischen voldoende.

Vooral moest de Staat de gemeenten machtigen den bouw van arbeiderswoningen te steunen door leeningen of hypotheken en het toezicht houden op de administratie. Spreker wees er daarbij op, hoe nog onlangs de heer Heldt vergeefsche pogingen heeft aangewend om tegen 4% een kapitaal van *f* 150 000 bij elkaar te krijgen voor eene soliede bouwonderneming. In zulke gevallen moesten de gemeentelijke kassen hulp kunnen bieden, door geld te leenen onder waarborgen tegen 3½ %, waarbij zij, zelf 4 % makende, nog ½ % behielden voor risico. Waar de gemeenten dan het recht hadden slechte woningen te doen ontruimen en aan de andere zijde nieuwe te laten opbouwen, daar zou ongetwijfeld een goede toestand geboren worden. De Postspaarbank mocht in dergelijke gevallen geen hulp verleenen, daar hierdoor de Staat als controleur zou optreden, hetgeen afkeuring verdiende.

In groote steden moesten woning commissiën in het leven worden geroepen, zooals er reeds in Frankrijk bestonden, die jaarlijks moesten rapporteeren over den toestond der arbeiderswoningen. Van dergelijke rapporten kon een krachtige beweging uitgaan.

In Engeland vooral had de wetgever der gemeenten tal van bevoegdheden ten aanzien van dit vraagstuk gegeven, waarmede het publiek zeer gebaat werd. En zoo zou een wet met facultatieve voorschriften onbetwistbaar effect hebben voor ons land, en stellig voor het doel goede resultaten opleveren. De proefnemingen zouden niet uitblijven en de resultaten kunnen leiden tot verscherping van maatregelen bij de wet, tot Staatsinspectie, tot imperatieve voorschriften, enz.

Spreker gaf slechts in overweging om voorzichtig een kleinen stap te doen, daar hij erkende, dat hetgeen hij had aangehaald ietwat op toekomstmuziek geleek.

De heer Mr. Bik achtte toch een zeer ernstig onderzoek uiterst noodig, omdat enkele zaken er vatbaar voor bleven en in de groote steden toestanden bestaan die zeer afwijken van die in kleine gemeenten.

De heer Westerouen van Meeteren gaf den heer Patijn wel toe, dat in groote steden verbeteringen waren waar te nemen, maar er was nog zeer veel laakbaars aan te wijzen, vooral als een gevolg van gebrekkige bouwverordeningen; ook erkende hij het gewenschte van een vaste contrôle-commissie. In Amsterdam b. v. blijkt een onvoldoende verordering te bestaan ten opzichte van de kelderwoningen; ook wordt er gebouwd op terreinen, die niet aan alle eischen voldoen, en alleen onteigening *par zône* zou daaraan kunnen tegemoet komen. Met het leenen van gelden uit de gemeentekassen zijn reeds proeven genomen in Amsterdam, doch met niet veel succes.

Omtrent de te berde gebrachte onbewoonbaarverklaring van de veel besproken slechte woningen te Scheveningen, merkte de heer Mouten op, dat zelf een hygiënist in den Haagschen Gemeenteraad zich tegen die opruiming verklaarde, omdat hij niet wist waarheen zich de bewoners, bij gebrek aan plaats, zouden moeten begeven; hij beweerde dat er geen plaats voor was. Spr. bedoelde daarmede aan te toonen, hoe moeilijk te dezen aanzien de toepassing van een goed beginsel was. Men moest ook niet vergeten, dat de bouw van nieuwe woningen, zonder dat de oude worden opgeruimd, daling van huurprijzen tengevolge heeft en de oude huisjes toch

steeds gezocht blijven. En alleen om die oude krotten op te ruimen, waartoe te 's Gravenhage zelfs een goed georganiseerde Vereeniging niet bij machte was, ware wettelijke tusschenkomst noodig.

Wat de onteigening aanging — het was, waar men aan wettelijke bepalingen dacht, noodig ook rekening te houden met de ingetrokken wet-Van Houten, omdat daarin denkbeelden waren opgesloten, die voor de beoordeeling der zaak van gewicht waren.

Hulpverleening door de gemeenten, zooals de heer Patijn die wenschte, zou de moeilijkheden vermeerderen, door stijging van de grondprijzen. Daarom te meer werd het denkbeeld van den heer Van Houten nog meer de aandacht waard.

De heer Patijn gaf toe, dat de door hem ontwikkelde denkbeelden niet sloegen op kleine gemeenten, dat ook zonder onteigening per zône de Grondwet toeliet, geheele arbeiderswijken af te breken. Voor de opruiming van slechte woningen kon slechts een wijziging van de onteigeningswet dienen; doch voorloopig was het sluiten voldoende, mits ook het aanbod van nieuwe arbeiderswoningen daarmede gelijken tred kon houden.

Het ontwerp-Van Houten was van zeer ingrijpenden aard, zóo zelfs, dat daarvan voor een eersten, voorzichtigen stap geen gebruik kon worden gemaakt.

Hij bleef volhouden, dat wanneer de gemeente meer gelegenheid heeft tot het bouwen van nieuwe woningen, zij eerder zal overgaan tot het sluiten van ongeschikte woningen. De heer Mouton had het onwillekeurig zelve bewezen, toen hij zeide, dat men de Scheveningers maar liet zitten, niet wetende waar hen te bergen. Ten aanzien van het leenen van geld door de gemeenten bleef hij van meening, dat de gemeente, zelf leenende ad. 3½ pCt., gerust onder dergelijk onderpanden aan bouwvereenigingen kon leenen tegen 4 %. Dat de grondeigenaars daarom hunne prijzen zouden opdrijven, betwijfelde hij, wijl daarin een zekere marktprijs wordt gevolgd of kan worden vastgesteld.

Die laatste meening bestreed de heer Mouton, beweerende dat opdrijving der grondprijzen wel degelijk het gevolg zal zijn van den maatregel door den heer Patijn gewenscht.

De heer van Meeteren zette nog uiteen, wat gebeurd was met de mislukte leening der stad Amsterdam voor den bouw van arbeiderswoningen.

Tegenover de beide laatste meeningen voerde de heer Patijn aan, dat hij slechts door de gemeenten wilde zien geleend, als de zaak vooraf rendabel bleek.

De Voorzitter was van gevoelen, dat de kosten deze gansche zaak beheerschen. Volgens de Engelsche wetgeving is het te doen om den bouw van arbeiderswoningen rendabel te maken. Maar ook hij achtte in ons land de tusschenkomst van den wetgever weinig noodig, waar de gemeenten reeds over een aantal bevoegdheden op dit punt kunnen beschikken. Alleen konden de bevoegdheden worden uitgebreid, b. v. op het stuk der opruiming. Waar de gemeenten niet krachtig optraden, kon de staat een drang uitoefenen door middel van het geneeskundig Staatstoezicht, vooral goed in kleine gemeenten. Het leenen van geld aan bouwondernemingen door den Staat achtte hij althans voor onze groote gemeenten onnoodig, daar die evenveel crediet hebben als de Staat. Ook in dat opzicht kunnen dus de gemeenten zelfstandig handelen, terwijl voor de kleine gemeenten reeds maatregelen bestaan om hen te helpen. Op wetgevend gebied achtte hij in ons land in dat opzicht dus weinig te doen.

Het denkbeeld, om de zaak commissoriaal te maken, lachte den Voorzitter, met het oog op de beperkte krachten der Vereeniging, weinig toe. Maar het was ook niet noodig; men wist immers reeds voldoende waar en hoe verbetering in bestaande toestanden gewenscht was.

Door den heer Mr. Fokker werd betwijfeld of de gemeenten wel reeds veel deden, geloovende dat de verordeningen behoorlijk op 't papier stonden, maar niet werden uitgevoerd, zooals uit het debat alreeds gebleken was. Veelal deinsde men terug voor de toepassing. Tegenover de onbewoonbaarverklaring van huizen meende hij dat men de verplichting moest stellen tot het bouwen van nieuwe woningen, terwijl de wetgever zoo noodig de gemeenten moest te hulp komen. Hierin lag evenwel een groot gevaar en de Staat alleen kon op dit stuk krachtig en met hulp optreden. De staat zou de gemeente geldelijke hulp moeten bieden, en deze weer contact zoeken met plaatselijke vereenigingen of particulieren. De wet moest dus niet zuiver facultatief, doch ook ten deele imperatief werken.

Ook hij verklaarde zich tegen eene enquête door deze vereeniging, die geen *recht* heeft op inlichtingen, dus van de welwillendheid zou afhangen, en die bovendien zulke kosten zou eischen, dat men die niet zou kunnen bestrijden.

Ook de heer G. E. V. L. van Zuylen achtte nader onderzoek overbodig. Men wist immers, dat de toestand slecht was en kende dien. Dus: het werd hoog tijd voor handelend optreden. Men weet ook, dat de gemeenten vrijheid van handelen hebben, maar dat zij stilzitten. Het is mitsdien aan den staat om in sommige gevallen op de verplichtingen der gemeenten pressie uit te oefenen. Ook zouden de gemeenten gedwongen moeten worden tot nieuwen bouw, alleen (gelijk in Engeland) wanneer het particulier initiatief ontoereikend bleek. Maar omtrent dit laatste koesterde hij de beste verwachtingen; het kon veel goeds stichten, evenals in Frankrijk. Hij achtte daarom de stichting eener Vereeniging als de »Société de bon marché" uit de drie vereenigingen, die zich de zaak hadden aangetrokken, het Nut, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en de Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, wenschelijk en mogelijk, en verwachtte daarvan veel heil. Het particulier initiatief, daartoe aangezocht door die drie groote vereenigingen, welke zich met deze zaak bezig houden, zal zich krachtiger doen gelden.

Wel wilde de heer van Malsen, nu toch erkend was, dat de toestanden slecht zijn, geen enquête meer, maar toch eene commissie benoemd zien die maatregelen ter verbetering zal beramen, in overleg met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en het Nut. Dat kon immers zooveel geld niet kosten.

De Afdeelingen Amsterdam, Utrecht, 's Gravenhage en Dordrecht sloten zich hierbij aan, evenals de Voorzitter.

Ten slotte werd zonder hoofdelijke stemming het voorstel-Amsterdam aangenomen: om het Hoofdbestuur op te dragen deze zaak commissoriaal te maken en te onderzoeken of samenwerking met andere vereenigingen daartoe mogelijk is.

Onder de overige in deze vergadering behandelde onderwerpen kan gewezen worden op het laatste, de vraag namelijk:

»Rust op de overheid de plicht er voor te zorgen, dat de werklieden verzekerd worden tegen de gevolgen van ongelukken bij werken, die van overheidswege worden aanbesteed? Zoo ja, welke is de beste wijze, waarop dit kan geschieden?"

Namens een door het hoofdbestuur benoemde commissie bracht de heer Van Malsen rapport uit, en deelde mede, dat de commissie van oordeel was, dat, gelijk elke werkgever, ook de Staat stellig verplicht was zijn werklieden te verzekeren tegen de gevolgen van ongelukken. De commissie beantwoordde de vraag dus beslist toestemmend, in dien zin, dat de Staat alleen in eigen beheer neme die werken, de verzekering daarvan zelf regelend, die behoorlijk door den Staat kunnen gecontroleerd worden en ook bij particulieren slechts doe uitvoeren zulke werken, die insgelijks behoorlijk door den Staat kunnen worden gecontroleerd en waarbij de werklieden goed zijn verzekerd.

De Voorzitter vestigde de aandacht op een rechtspunt. Men ging namelijk uit van de meening, dat de Staat denzelfden picht heeft als elke andere werkgever. Maar de vraag was wie met »werkgever" werd bedoeld. Hij, die iets aanbesteedde, was nog geenszins werkgever. De verplichting rust niet op den besteller van het werk, doch op hem, die het aanneemt. Nu kan men vorderen, dat de Staat, als besteder, van den aannemer verzekering zijner werklieden eischte, maar van een verplichting voor den Staat kon geen sprake zijn. Van dien Staat kon men wel zorg vorderen; maar zorg is iets anders dan plicht. Overigens was spr. het er mede eens, dat de Staat de zaak zelf ter hand moest nemen.

Over 't verschil tusschen plicht en zorg wilde de heer van Malsen niet twisten, maar hij bleef volhouden, dat de Staat wel degelijk als verzekeraar zijner werklieden moest optreden.

De Voorzitter hield vol, dat de Staat als aanbesteder geen werkgever was, althans in de meeste gevallen.

Geconstateerd werd, dat men reeds voorloopig tevreden kon zijn, daar de Staat in alle vakken verzekering eischte.

Door de afdeeling Amsterdam werd de verplichting van den Staat betwist om bij werk in eigen beheer zelf te verzekeren, waar hij die verzekering ook niet zou toepassen voor werklieden die werk hebben gemaakt, dat aan den Staat is geleverd.

Volgens den heer van Malsen bestond er geen verschil van meening meer over het beginsel, wel echter nog over den vorm.

Na eenig kort debat, waarbij de Voorzitter wees op het groote belang van de wijze van uitvoering van het denkbeeld, besloot men het tweede gedeelte der vraag andermaal een volgend jaar in behandeling te nemen.

PRIJSVRAGEN.

Concours van Gevelontwerpen op de terreinen van de Haagsche Bouwgrond-Maatschappij „Duinoord".

Voor de beste gevelontwerpen van gebouwen op de terreinen van de Maatschappij te stichten, worden door de Haagsche Bouwgrond-Maatschappij »Duinoord" prijzen van *f* 2000 en *f* 1500 en premiën van *f* 1000 en *f* 500 uitgeloofd.

De prijzen en premiën zullen worden toegekend als volgt:

De prijs van *f* 2000 aan den Architekt-ontwerper van den door de Jury in de eerste plaats aangewezen gevel.

De premie van *f* 1000 aan den Architekt-ontwerper van den door de Jury in de tweede plaats aangewezen gevel.

De prijs van *f* 1500 aan den bouwondernemer van het door de Jury in de eerste plaats aangewezen blok huizen (minstens bestaande uit 2 perceelen).

De premie van *f* 500 aan den bouwondernemer van het door de Jury in de tweede plaats aangewezen blok huizen (minstens bestaande uit 2 perceelen).

De mededingers leveren eene in lijnen of kleur opgewerkte teekening in aan het bureau van de Maatschappij en geven daarbij kennis in welke rubriek zij wenschen mede te dingen. Het Bestuur van de Maatschappij beslist of zij tot die rubriek behooren.

De beoordeeling heeft plaats zoodra voor eene rubriek 25 bouwwerken zijn ingeschreven en die bouwwerken op de terreinen van de Maatschappij zijn voltooid.

De beoordeeling heeft plaats door eene Jury bestaande uit de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, Prof. E. Gugel en C. Muysken.

De beoordeeling heeft uitsluitend betrekking op de artistieke eigenschappen en de wijze van uitvoering der gevelontwerpen.

Op gemotiveerde gronden kan de Jury een voorstel doen tot splitsing van de prijzen en premiën.

Het Bestuur van de
Haagsche Bouwgrond-Maatschappij »Duinoord".
J. VAN DER VEGT, *Voorzitter.*
W. R. DE GREVE, *Secretaris.*

BERICHTEN.

Den 5den September j. l. werd de Tentoonstelling van Kunstwerken van levende meesters, te Amsterdam geopend.

Op het gebied van kouwkunst komt er weinig, echter meer en beter dan op vorige dergelijke tentoonstellengen, voor. Men vindt er van de heeren W. C. Bauer, diens reeds bekend prijsvraagontwerp voor een schouwburg en een ontwerp voor een kerkgevel; J. Gosschalk, verschillende teekeningen in lijst naar uitgevoerde ontwerpen, geteekend door W. Kromhout Gzn., en perspectiefteekening van het station te Groningen, geteekend door J. J. Nijland; W. Kromhout Gzn., een ontwerp voor een Koninklijk Paleis, en een teekening van een woonhuis te Dordrecht; J. L. M. Lauweriks, teekeningen naar détails van de Notre-Dame en de St. Chapelle te Parijs; J. van Looy, een photographie van het Gebouw der Levensverzekeridg-Maatschappij New-York te Amsterdam; J. A. G. van der Steur, schets voor een geschilderd en gebrand kerkraam, het ontwerp voor een Protestantsche kerk en een gevel van een modemagazijn te Haarlem.

Treffend nobel zijn de bas reliefs van den heer Pier Pander, en van hooge kunst getuigen de beide decoratieve paneelen van den heer Willy Martens, bestemd voor de vestibule van een huis te 's Gravenhage.

De Tentoonstelling van Zilverwerken, die in het Museum voor Kunstnijverheid op het Paviljoen te Haarlem gehouden wordt zal Zondag 11 September voor het laatst geopend zijn.

Deze tentoonstelling werd onlangs nog vermeerderd met eenige belangrijke stukken op het gebied der zilversmidskunst; eene merkwaardige verzameling munten, penningen, juweelkastje met keurig gegraveerde zilveren platen, en een zeer eigenaardig werkstukje, bestaande uit een byou meubeltje, geheel met paarlmoer opgelegd en met zilver gemonteerd, dat in waarheid een meesterstuk kan genoemd worden.

De volgende week zullen al deze schatten aan hunne eigenaars worden teruggezonden en dan weldra weder verspreid zijn.

Het talrijk bezoek, waarin deze tentoonstelling zich mocht verheugen, bewijst voldoende dat zij aan het doel heeft beantwoord.

De Commissie van het Museum stelt de medewerking die zij ook ditmaal van heeren inzenders ondervond, en die het welslagen dezer tentoonstelling hebben verzekerd, op hoogen prijs; zij is overtuigd, dat de in het Museum gehouden tijdelijke tentoonstellingen onzer kunst en industrieele ontwikkeling krachtig zullen steunen, en hoopt dan ook bij voortduring op de algemeene medewerking te kunnen vertrouwen..

Op de wereldtentoonstelling te Chicago zullen afdrukken in gips tentoongesteld worden van een groot deel der schatten uit de Grieksche musea. Zij zullen er zelfs te koop zijn. Italianen zijn door de Grieksche regeering ontboden om de afdrukken te maken.

Nadat de Raad der Gemeeate Leiden afgestemd had om den Pieterskerktoren in eigendom aan de kerkelijke gemeente over te dragen op de bedongen voorwaarden, en B. en W. voorgesteld hadden om dan zelf tot de herstelling van den toren over te gaan, kwam de Commissie van Financiën tot een geheel ander voorstel. Zij acht *f* 700 ineens en waarschijnlijk *f* 22 jaarlijks voor onderhoud van een object, dat voor de gemeente zonder nut is, een te groote lastpost voor de gemeente, en al meent zij, dat de gemeente recht zou hebben om den toren af te breken, stelt zij voor, alvorens daartoe te adviseeren, om met de Gemeente-commissie der Ned. Herv. Kerk in overleg te treden over de vraag: of genoemde commissie tot een jaarl. recognitie voor onderhoud bereid zou zijn, ongeveer opwegende tegen de geraamde kosten van onderhoud. Dan zou de voordracht van B. en W. kunnen worden aangenomen.

In de Dinsdag gehouden gemeenteraadszitting werd het voorstel der Commissie van Financiën aangenomen met 11 tegen 10 stemmen.

Het fraaie diploma, dat uitgereikt werd aan de bekroonden op de Photographie-tentoonstelling te Scheveningen, is eene reproductie van een ontwerp van den heer A. W. van Malsen te 's Gravenhage.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Aan de Ambachtsschool te Leiden wordt gevraagd een leeraar in het lijnteekenen, zie achterstaande advertentie.

Afloop van Aanbestedingen.

ARNHEM, 23 Augustus: het bouwen van 2 winkelhuizen en een bovenhuis in de Koningstraat aldaar, voor N. Cohen, onder beheer van den architect D. Geijsbeek Molenaar (verbeterde opgave).

Hoogste Inschrijver:
Bosman . . . . *f* 17.941
Laagste Inschrijver:
Wed. M. S. Rikken . . . . „ 12.823

BLANKENHAM, 24 Augustus: het bouwen eener kerk met toren onder beheer van den architect W. de Jong te Sloten (Fr.).

Hoogste inschrijver:
H. Danser, Meppel . . . . *f* 15.300
Laagste inschrijver:
R. en K. de Vries, Oldeholtpade . . . „ 9.440
Gegund. Raming „ 12.268

GRONINGEN, 26 Augustus: het afbreken eener oude en wederopbouwen eener nieuwe behuizing, waarin: winkel, café, pakhuis en dubbele bovenwoning, eene veeschuur en twee woonhuizen in de Cubasteeg, onder beheer van den architect O. de Leeuw Wieland, te Loppersum.

Hoogste inschrijver:
J. Timmer, Helpman . . . . *f* 15.980
Laagste inschrijver:
Rotschäffer, Stedum . . . . „ 14.387

NIEUWER-AMSTEL, 27 Augustus: de bouwkundige Joh. van der Tas: het bouwen van een woonhuis met koetshuis.

Hoogste Inschrijver:
P. v. d. Brun, Amsterdam . . . . *f* 16.987
Laagste Inschrijver:
A. D. Breukerman en R. Koopmans, Amsterdam. . . . . „ 11.400
gegund.

'S GRAVENHAGE, 2 September: het bouwen van een magazijn voor de wapenen, de ransels en het ledergoed van het regiment grenadiers en jagers te 's Gravenhage onder het beheer der genie aldaar.

Hoogste inschrijver:
Martinus Donk, 's Gravenhage . . . . . *f* 14.479
Laagste inschrijver:
Hendrik van Oortmersen, 's Gravenhage „ 12.890
Raming „ 13.000

UTRECHT, 8 Sept. 1892: den bouw voor het Nederlandsch gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders aldaar, is door het College van Regenten opgedragen aan den heer Chr. Wegerif te Apeldoorn voor *f* 137.960.

De **KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN** in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke **ORNAMENTEN** in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor **KUNSTSMEEDWERKEN** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 9249

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minsten„ *f* **30.**— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eeredipioma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

BENNEWITZ & C° AMSTERDAM.

Papierstüc Plafonds
ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR EN MONSTERKAMER DAMRAK 85.
PAPIERSTUC-FABRIEK.

9251

AMBACHTSSCHOOL
te LEIDEN.

Wordt gevraagd een LEERAAR in het LIJNTEEKENEN op eene **jaarwedde van *f* 600.**—
Aantal lesuren 16 per week.
Vóór 25 September 1892 zich persoonlijk of schriftelijk bij den ondergeteekende aantemelden.

ADR. J. VAN ACHTERRERG,
Directeur.
Spreekuur 12—2 *en* 6—8, *Oude Singel* 50.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^{TD}, LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK te AMSTERDAM
Roggeveenstraat.

TRADE MARK. VAL DE TRAVERS

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Houtvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9253

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2. *Amsterdam.*

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 9254
— **GLASMOZAIEK** —

Zestien Bekrooningen.

A. & O. MACK, *Ludwigsburg (Wurtemberg), Berlin & Frankfort a/M.*

Mack's Gipsplanken

maken mogelijk eene **spoedige daarstelling** van Plafonds, lichte scheidsmuren, tusschenvloeren, Muurbekleeding etc. **Voortreffelijke Isoleering** van daken en vochtige muren. **Onbrandbaar.** *Vertegenwoordigers voor Amsterdam:* 9255

H. A. B. DUPUY & C°., Droogbak.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9256

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.
9257

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende $2\frac{1}{2}$ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek.

Rietplankenfabriek, J. W. MOLLIN — Gouda.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, Amsterdam,
— Prins Hendrikkade 14. — 9259

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

17 SEPTEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden en plaat: détail van den hoofdingang der pastorie van den nieuwe Roomsch Katholieke Kerk te Hilversum.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

PRÆ-ADVIEZEN

VAN HET BESTUUR DER MAATSCHAPPIJ, OVER DE ANTWOORDEN DER AFDEELINGEN OP DE IN 1891 GESTELDE VRAGEN.

Het Bestuur der Maatschappij, kennis genomen hebbende van de antwoorden door de verschillende Afdeelingen der Maatschappij ingezonden op de tien door het Bestuur gestelde vragen, heeft de volgende præ-adviezen uitgebracht.

VRAAG I.

»Binnen welke grenzen is de studie der Nederlandsche archéologie bevorderlijk aan de hedendaagsche bouwkunst in ons land?"

Zijn *twee* antwoorden ingekomen: van de afdeelingen 's Gravenhage en Leiden.

Van de afd. 's Gravenhage kunnen heeren Rapporteurs Brouwer, Mialaret en Berden als hunne meening mededeelen, dat die studie bevorderlijk is aan onze moderne bouwkunst, mits die studie een *grondige* zij, in dien zin: dat de bouwkunstenaar zich op een juist standpunt van beoordeeling stelle door rekening te houden met *alle* bijomstandigheden, die op de ontwikkeling der architectuur invloed hebben uitgeoefend en vooral de constructie en de décoratie niet met elkander verwarre.

»Dan kan hij zich vrij houden van de begripsverwarring, ontstaan door de lawine van publicaties op bouwkundig gebied, welke hem zoo licht berooft van het onbevangene, dat het eigendom was van de meesters van vroegere tijden, en dan loopt hij geen gevaar om door een onvolledige oppervlakkige kennis van stijlvormen, zonder helder begrip van oorsprong en beteekenis te vervallen in het zinloos copiëeren en compileeren."

»Uit de vroegere bouwkunst van ons land, d. w. z. uit de bouwkunst, wel is waar deels uit den vreemde op onzen bodem overgepoot en opgegroeid, maar naar eigen behoeften vervormd en nieuw gevormd, valt veel te leeren, dat nog heden van dienst kan zijn."

De studie der Nederlandsche archéologie moet daarbij gepaard gaan met die van het buitenland en nieuwe kunstuitingen en uitvindingen mogen niet uit het oog worden verloren.

Van de afd. Leiden, achten heeren Rapporteurs Van Achterberg en Jesse het zeer moeielijk zich een Nederlandsche archéologie als een afgerond geheel voor te stellen; deze toch is zoo samengeweven met de archéologie in het algemeen, van alle tijden en volken, dat in deze de studie en kennis zoo uitgebreid mogelijk dient verondersteld te worden,

en niet slechts de kennis van den vorm maar voornamelijk het ontstaan en de strekking van dien vorm.

In elke periode en bij elk voorwerp zal men iets kunnen opmerken, 't zij aan het gebezigde materiaal, 't zij in den vorm, 't zij in de techniek, waaruit iets te leeren valt, en waarvan nu nog partij valt te trekken.

Heeren Rapporteurs bespreken dan in 't kort de verschillende stijlen, die ook in ons land voorkomen en maken de opmerking, dat als men zich door den een of anderen stijl wil laten inspireeren, dit slechts dan tot goede resultaten zal leiden, als dit niet bestaat in het toepassen van enkele détailvormen, maar wel in een juiste opvatting van de behoefte, het oordeelkundig toepassen der materialen, een ruime mate van fantasie en een juiste kennis van profileering.

»Als men zich niet laat verleiden door den uiterlijken vorm, maar tracht in te dringen in het ontstaan en wezen van al deze uitingen en die weet dienstbaar te maken aan de behoeften van onzen tijd en maatschappelijke omstandigheden, eerst dan zal binnen de ruimst mogelijke grenzen de studie der Nederlandsche archéologie bevorderlijk zijn aan onze hedendaagsche bouwkunst."

VRAAG II.

»Welke kerkgebouwen in ons land zijn speciaal als Protestantsche kerken gebouwd? Welke zijn daarvan nog over, en is daarbij een plan aan te wijzen, dat als voorbeeld eener Protestantsche kerk voor den tegenwoordigen tijd kan worden aanbevolen, en om welke redenen?

Welke eischen moeten gesteld worden aan eene Protestantsche kerk, ter onderscheiding van andere kerken?"

Op deze vraag zijn slechts drie antwoorden ingekomen en wel van de afdeelingen 's Gravenhage, Leeuwarden en Rotterdam. De antwoorden der beide eerstgenoemde afdeelingen zijn zeer onvolledig en oppervlakkig, dat van de laatstgenoemde afdeeling is beperkt. De oorzaak van dezen slechten oogst is zeer zeker te zoeken in de uitgebreidheid der vraag, vooral wat het eerste en tweede gedeelte betreft, zoodat, wil hierop een definitief antwoord gegeven worden, men meer eene ernstige en speciale studie moet maken van het ontstaan en de geschiedenis der kerkgebouwen in ons land, hetgeen voor eene afdeeling, afgezien dat de juiste persoon te vinden is, die daar lust en tijd voor over zou hebben, te kostbaar zou zijn.

Een uitstekend plan, uitgaande van de afdeeling Amsterdam, om het werk te verdeelen, en om saam te werken aan de beantwoording dezer vraag, door iedere afdeeling der Maatschappij een gedeelte van ons land op te dragen ter nasporing, leed schipbreuk en kwam dus niet tot uitvoering, daar de meeste afdeelingen dan nog opzagen tegen tijd en kosten.

's Gravenhage en Leeuwarden meenden uit de redactie der vraag te moeten opmaken, dat in het eerste en tweede gedeelte alleen sprake was van »kerken uit vroeger tijd". 's Gravenhage noemt ons dan eenige bekende kerkgebouwen op, die speciaal als Protestansche kerken gebouwd zijn en nog bestaan. Zij noemt de nieuwe kerk aan het Spui te 's Hage als een der belangrijkste bouwwerken uit den 17den eeuw op dat gebied, verder eenige kerken te Amsterdam en, ook uit lateren tijd, de Zuiderkerk te Rotterdam.

Leeuwarden bepaalde zich meer tot het opgeven van eenige Protestantsche kerken speciaal in Friesland gelegen, zooals van Sneek, Bolsward, Rinzumageest, Jelsum, Workum, Hollum, Ferwerd, enz. enz., die door nader onderzoek bleken *niet* als zoodanig gebouwd te zijn. De Commissie belast met beantwoording dezer vraag kwam dan ook tot de conclusie dat kerkgebouwen uit vroeger tijd, speciaal als Protestantsche kerken gebouwd, in Friesland niet of althans zeer schaars te vinden zijn.

Rotterdam bepaalde zich tot nasporing van de oudere en nieuwere Protestantsche kerken, die te Rotterdam als zoodanig gebouwd en nog overgebleven zijn. Onder de oudere noemt zij: de Fransche, de Engelsche, de Ooster-, de Luthersche, de Doopsgezinde, de Zuider-, de Westerkerk en de kerk te Kralingen, nabij Rotterdam. Onder de nieuwere, de Duitsche, de Afgescheidene, de Apostolische en de Noorderkerk, diverse kerken der Doleerende Gemeente en de kerk te Fijenoord.

Onder de opgegeven kerken noemen 's Gravenhage en Rotterdam de Zuiderkerk te Rotterdam, gebouwd 1845—47, als type van eene groote kerk die aan den tegenwoordigen tijd kan worden aanbevolen, ten eerste om zijn plattegrond, »een achthoekig grondplan met uitgebouwde kapellen waarin de gaanderijen zijn aangebracht"; ten tweede: omdat de prediker op alle plaatsen goed gezien en gehoord kan worden; ten derde: omdat de toegangen tot de zitplaatsen gemakkelijk zijn; ten vierde: omdat goede tochtportalen de kerkruimte afsluiten en ten vijfde: omdat de verlichting goed is.

Rotterdam noemt verder als type de Oosterkerk, gebouwd 1680—82, die geheel kwadraatvormig is, en de Westerkerk, gebouwd 1868—70, die eveneens kwadraatvormig is met twee rechthoekige uitbouwen, waarin ook de gaanderijen zijn ontworpen. Vooral ook deze laatste kerk wordt geroemd door zijne praktische planverdeeling en door de goede accoustiek.

Voor minder groote kerken wordt door Rotterdam als type aangegeven de kerk der Doleerende Gemeente aan de Ammanstraat, gebouwd 1889—90, die langwerpig vierkant is met gaanderijen aan drie zijden.

Voor kleine kerken is de zeer eenvoudige Doopsgezinde kerk te Rotterdam, gebouwd in het laatst der vorige eeuw, een zeer merkwaardige type.

Het laatste gedeelte der vraag is door de drie genoemde Afdeelingen min of meer uitvoerig beantwoord. Met betrekking tot de wijze waarop de dienst in Protestantsche kerken plaats heeft, waar de rede van den predikant het belangrijkste deel der Godsdienstoefening uitmaakt, moet eene dusdanige kerk een plaats van bijeenkomst en gehoorzaal zijn, zoodanig ingericht, dat het spreken den spreker gemakkelijk valt en het den toehoorder mogelijk is van af alle zitplaatsen den spreker gemakkelijk te zien en te verstaan.

Bijeenvoegende de verschillende eischen welke naar het oordeel van den ondergeteekende van belang zijn, zoo kan in het algemeen worden genoemd:

1°. Het spreekgestoelte moet zoodanig geplaatst zijn, dat op alle plaatsen de spreker gemakkelijk gezien en gehoord kan worden en de prediker een goed overzicht heeft over zijne toehoorders.

2°. Naar gelang de grootte van de kerk moet het spreken bevorderlijk worden gemaakt door het aanbrengen van een klankbord boven den preekstoel en door den preekstoel steeds tegen, of zoo nabij mogelijk een der wanden te plaatsen, waarin geene ramen moeten zijn aangebracht, waardoor de attentie op den spreker zou kunnen afgeleid worden.

3°. Daar het spreken op afstanden grooter dan 20 à 25 Meter zeer moeilijk en het verstaan in de meeste gevallen onmogelijk wordt, mag die afstand van den spreker tot de uiterste zitplaatsen bovengenoemde maat niet overtreffen.

4°. De zitplaatsen behooren zooveel mogelijk in dier voege geplaatst te zijn, dat men in rechtstreeksche richting naar den predikant kan zien. Het plaatsen van banken is aan te bevelen boven dat van stoelen.

5°. Mogen de zitbanken niet langer zijn dan voor hoogstens 10 à 12 personen en liefst van beide zijden toegankelijk. De gangpaden moeten minstens een breedte hebben van 1.20 M.

6°. Moet in het midden der kerkruimte een gedeelte der zitbanken zoo geplaatst zijn, dat die voor de avondmaalsbediening gemakkelijk kunnen worden ontruimd. Dit gedeelte moet van alle kanten door gangpaden goed bereikt kunnen worden.

7°. Het plaatsen van den preekstoel tegenover het zuiden is in de meeste gevallen niet aanbevelenswaardig.

8°. Rond den preekstoel moet eene afgesloten ruimte blijven voor den voorlezer, de doopplechtigheden en voor de banken der kerkbestuurderen.

9°. De plaatsing van het orgel achter, boven den preekstoel is gewenscht.

10°. De lokalen behoorende bij de kerk, al naar gelang de grootte, de kamer voor de predikanten, kamers voor kerkbesturen voor collectanten, doopelingen enz., behooren in elk geval in de nabijheid te zijn aangebracht van den toegang tot den preekstoel, en liefst ook in direct verband met de kerk.

Al naar gelang het aantal toehoorders is waarvoor het gebouw bestemd wordt, en rekening houdende met het bouwterrein en met den opgegeven afstand waarop het hooren nog duidelijk kan zijn, is het gebruikelijk ook gaanderijen aan te brengen.

De afdeeling Rotterdam beveelt voor kleinere kerken geen gaanderijen aan, terwijl den Haag het bouwen van groote kerken beperkt wil zien tot die welke niet meer plaats kunnen bevatten dan voor 700 personen; zij wenscht inwendig geene kolommen, bogen of pijlers te zien aangebracht, waardoor het geluid onderbroken en tot résonnance aanleiding gegeven wordt.

Omtrent den vorm van het gebouw geeft Rotterdam aan, dat elke zaal, van welken vorm ook, mits voldoende aan de genoemde eischen, zal kunnen voldoen als Protestantsche kerk.

De drie afdeelingen zijn verder eensluidend in hunne antwoorden, dat de inwendige ordonnantie, ernstig, waardig en stil moet zijn, in overeenstemming met het weinig uiterlijk ceremonieel van den Prot. Godsdienst. Rotterdam is echter van meening, dat passende inwendige beschildering zeer veel zal bijdragen tot het ernstige karakter van het geheel, en weldadiger op de toehoorders zal werken dan de steeds nu nog in zwang zijnde witte muren van Protestantsche kerken.

In welken stijl men nu bepaald Protestantsche kerken moet ontwerpen, is volgens ondergeteekende niet uit te maken. Ieder bekwaam architekt ondervindt bij het ontwerpen, in welken stijl hij zijn geest laat werken, de moeilijkheden om zijn gebouw te brengen in het karakter van de bestemming.

De voorbeelden liggen ons echter voor de hand, om ons te spiegelen hoe onze voorouders Protestantsche kerken wisten te bouwen, in een tijd, welke de opkomst is te noemen van het Protestantisme, in een tijd dat kunst en wetenschap bloeide.

Is het misschien dan niet aan te bevelen ons die schoone voorbeelden ten nutte te maken en om te werken naar de behoefte van den tegenwoordigen tijd? Een artistiek geslacht (zoo schrijft Mr. Muller in de Gids van Juli '92) wist in de 17de eeuw Protestantsche bedehuizen te scheppen, die in ernstige schoonheid voor niets behoefden onder te doen.

Rotterdam, Sept. 1892. J. VERHEUL DZN.,
Rapporteur.

VRAAG III.

1°. »Centrale verwarming is voor vereenigingsgebouwen een eisch des tijds. Welke stelsels verdienen de voorkeur in verband met eene doeltreffende ventilatie?

Welke is de geschikste en eenvoudigtse wijze van ventilatie voor een woonvertrek?

Wat heeft de ondervinding geleerd omtrent Boyle's luchtpompenventilatoren, schoorsteenkappen, muurmonden voor luchtaanvoer enz? Is de luchtpompventilator te verkiezen boven de archimedische ventilator, ook wat prijs betreft?"

De afdeelingen Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage en Leeuwarden zonden een antwoord in op deze vraag. De beide eerste hadden het voorrecht uit haar midden specialiteiten te kunnen aanwijzen, die belangrijke rapporten indienden; vooral dat van den heer Huygen uit Rotterdam is even helder als uitvoerig.

Beide deze rapporteurs komen tot het m. i. juiste besluit, dat op de vraag welk stelsel de voorkeur verdient, geen algemeen geldend antwoord te geven is, maar dat voor elk bizonder geval een keuze tusschen de verschillende stelsels dient gedaan, daar de eischen welke voor het eene lokaal op den voorgrond treden voor een ander gebouw van minder beteekenis zijn,

Ook de commissie der Leeuwardensche afdeeling wenscht aan geen stelsel de voorkeur te geven, in tegenstelling met de Haagsche rapporteurs, welke zich zeer sterk ten gunste van stoomverwarming met lagen druk uitspreken. Vermoedelijk hebben die heeren geslaagde toepassingen van stoomverwarming van nabij leeren waardeeren en daardoor te veel waarde aan een bepaald stelsel gaan hechten. Ik stel daar tegenover, dat bijv. de gemeente Berlijn in verschillende scholen de bestaande stoomverwarming door een warmwaterinrichting heeft vervangen. En die stad verheugt zich in het bezit van een afzonderlijk bureau voor de verwarming der gemeentegebouwen; men mag dus aannemen, dat daar wezenlijk ondervinding den doorslag geeft. Zonder op grond daarvan waterverwarming als het beste stelsel aan te bevelen, acht ik het een argument te meer tot voorzichtigheid in het oordeelen. Na een bezoek aan tal van vereenigingsgebouwen in binnen- en buitenland meende ik bij den bouw der Gehoorzaal te Leiden de voorkeur aan warmwaterverwarming te moeten geven, en voorloopig met het beste succes, zoowel wat de verwarming als wat de ventilatie betreft. En dit laatste zonder dat machinale lucht toe- of afvoer is toegepast, wat ik met het oog op het gedruisch in een concertzaal minder gewenscht achtte. In den afgeloopen winter werd de hoeveelheid en de verdeeling der warmte, de luchtaan- en afvoer, de loop der luchtstroomingen enz. onder leiding van Prof. v. Bemmelen nauwkeurig nagegaan en de resultaten waren zeer bevredigend.

't Is waar, bij stoomverwarming kan men sneller regelen en heeft men het groote voordeel, dat de vrees voor bevriezen tot geen bizondere maatregelen behoeft te leiden; echter brengt isoleering der leidingen geen overwegende kosten mede en is het aanhouden van een gedekt vuur, bij buitengewoon koude nachten, ook van niet zooveel gewicht, dat het op de keus van een stelsel invloed zou mogen hebben. De snelle regeling is in een vereenigingsgebouw, ten minste in concert- en schouwburgzalen, meestal geen dringende eisch; de plaatselijke omstandigheden kennende, weet de beheerder wel hoeveel publiek te verwachten is en hoe lang in verband daarmede, met de buitentemperatuur, den tijd dat niet gestookt is enz., vooraf gestookt moet worden. En tegenover het voordeel van snelle regeling staat, dat een warmwaterleiding eenvoudiger is, dus minder gevaar van defect raken of ongelukken oplevert en tot een zeer gelijkmatige verdeeling der warmte in staat stelt.

Verwarming met warm water of met stoom onder lage druk, — in de meeste gevallen zal voor vereenigingsgebouwen zich de keus tot deze beide bepalen. Met beide systemen is een goede oplossing te verkrijgen terwijl de kosten zoo van aanleg als van exploitatie niet ver uiteenloopen, doch natuurlijk zeer geïnfluenceerd worden door het stelsel van den oven, de kachels (als ik hier dat woord gebruiken mag), de wijze van luchttoevoer enz., kortom van plan en uitvoering. Welk systeem men nu kiest, zal verder afhangen van bijkomende omstandigheden en vaak ook van een factor, welke dit niet verdiende, doch welke niet te miskennen is,.. de welbespraaktheid van een of ander fabriekant of agent. Het komt voor, dat architekten een centrale verwarming doen aanbrengen en niet weten of het stoom, warm of heet water, of wel warme lucht is; zij weten alleen, systeem van die of die, vertegenwoordigd door een agent zus of zoo. Inderdaad het wordt hoog tijd, dat de architekten meer kennis verkrijgen van een onderwerp, dat steeds meer en meer aan de orde komt. Ieder architekt behoeft geen »Heizungsingenieur" te zijn, maar hij dient toch zijn principaal bij de keuze van een stelsel te kunnen voorlichten.

Leert men zich rekenschap geven van de redenen waarom een bepaald stelsel in een bepaald geval aanbeveling verdient, zoo spaart men zich veel teleurstelling en zal men niet aan het stelsel wijten, wat het gevolg is van slechte keuze en gebrek aan kennis.

Moeielijker dan voldoende verwarming is een flinke luchtverversching zonder tocht of koude aan de voeten te verkrijgen, vooral wanneer men zonder machinale aan- of afvoer de zaak moet oplossen, iets wat veelal noodig zal wezen, zoodat men geen gelegenheid heeft motor en ventilator in een afzonderlijk gebouw te plaatsen.

De warme lucht, liefst ingevoerd op 1½ à 2 M. boven den vloer, stijgt bezwangerd met de verschillende gassen en dampen aanvankelijk omhoog en het is dus rationeel, dat men door plafondrosetten voor afvoer zorgt, zooals de Haagsche commissie het meest wenschelijk acht. In den zomer is dergelijke ventilatie zeker de beste wijze; in den winter zal zij veelal te kostbaar wezen, daar zij te veel toevoer van warme lucht vereischt, doch daarenboven heeft men bij deze wijze van luchtverversching zooveel verschil van temperatuur boven en beneden in de zaal, dat het den zich daarin bevindende personen een gevoel van koude aan de voeten zal geven. Als derde bezwaar, dat zich soms hierbij doet gelden, is dat koude luchtstroomen door de rosetten, als het ware, naar beneden vallen en den indruk van tocht geven. Men zal daarom goed doen in den winter slechts de verbrandingsprodukten der gaslampen dadelijk door het plafond weg te voeren, doch de bedorven zaallucht een afvoer te geven door openingen welke niet hoog boven den vloer zijn gelegen en in kokers uitkomen waarin men, zoo noodig, den trek door gasvlammen of ventilatoren kan versterken. Te Leiden verkreeg ik goede resultaten door de afvoerbuizen van de enorm veel warmtegevende zonlichten (Strode lamp) in de afvoerkokers van de zaallucht te brengen.

Waarop het bij verwarming en ventilatie in de eerste plaats aankomt, is de *goede verdeeling*. Wanneer de temperatuur aan den vloer eenige graden lager is dan op de hoogte van het hoofd, zoo ontvangt men den indruk van een koude tocht aan de voeten, ook al is de temperatuur daar ruim voldoende, of wel van benauwende hitte aan het hoofd, al is het graden aantal niet buitengewoon hoog.

Het is de taak van den verwarmingstechnicus te zorgen, dat deze verdeeling, de gelijkmatige verspreiding door de geheele zaal, voldoende is. Wordt de lucht in een verwarmingskamer verwarmd, zooals bij warme luchtverwarming meestal, bij warmwater en stoom soms voorkomt, zoo gebeurt het vaak, dat uit de eene toevoeropening geen of niet voldoende, uit een andere te zeer verwarmde lucht stroomt.

Wordt de versche lucht koud tot aan de zaal gevoerd en vóór haar binnentreden aan elementen of kachels verwarmd, zoo heeft men bovengenoemd bezwaar minder te duchten, doch meer gevaar voor koude aan de voeten, daar de onderrand van de ommanteling der kachels soms te veel wordt afgekoeld en daardoor, als ik het eens zeer onwetenschappelijk mag uitdrukken, koude uitstraalt. Deze beide bezwaren behoeven evenwel niet te bestaan en de verwarmings-ingenieur, welke zijn vak verstaat, zal ze vermijden. Niet ieder echter die zich als zoodanig introduceert is in staat de noodige berekeningen te maken en een voldoende oplossing te geven. Ik meen dus hier den architekten die verwarmingsinrichtingen hebben aan te leggen wel op het hart te moeten drukken, dat van nog meer belang dan de keuze van een stelsel, de keuze is van den verwarmings-ingenieur, die het plan zal ontwerpen en uitvoeren.

Ten slotte geef ik in overweging de conclussies van den heer Huygen aan te nemen, luidende:

1°. Geen stelsel van centrale verwarming verdient in verband met eene doeltreffende ventilatie de voorkeur boven een ander;

2°. De omstandigheden, die de keuze van een bepaald stelsel beheerschen, bestaan in: de aard en inrichting van het gebouw, de eischen die in de verschillende gevallen aan de verwarming en luchtverversching moeten worden gesteld, de bestemming van het gebouw, de beschikbare gelden voor aanleg en exploitatie, de aanwezigheid van stoominrichtingen voor andere doeleinden, enz.;

3°. De architekt moet samenwerken met den specialiteit op het gebied van verwarming en luchtverversching;

4°. Men mag geen aanleg op dit gebied toevertrouwen aan specialiteiten die weinig praktische uitvoeringen *van elk stelsel* maakte, daar anders de keuze van het stelsel eenzijdig zal zijn.

Wat het tweede gedeelte der vraag aangaat, bepalen de rapporteurs uit 's Gravenhage en Leeuwarden zich tot de verschillende wijzen waarop de bedorven lucht kan afgevoerd worden, terwijl de rapporteurs uit Amsterdam en Rotterdam ook voor den aanvoer van versche lucht wenschen te zorgen.

De heer Huygen vooral zet de zaak weder zoo helder uiteen, dat ik meen naar diens rapport te mogen verwijzen en te mogen adviseeren, de conclusies van Rotterdam, trouwens overeenkomende met

die van Amsterdams rapporteur, aan te nemen. Echter een enkele bemerking zij mij geoorloofd, in aansluiting met mijn opmerking bij de centraalverwarming. Wanneer de kachel niet aan den buitenmuur kan staan, als gewoonlijk bij de nieuwere scholen geschiedt, raden de rapporteurs een ondergrondsch kanaal aan, waardoor de versche lucht binnen den kachelmantel stroomt; deze lucht wordt eerst op de hoogte van het kachelvuur verwarmd, waardoor weder sterke afkoeling van den onderkant van den mantel een onaangenaam koud gevoel aan de voeten bezorgt. Dit bezwaar geldt natuurlijk niet waar men de versche lucht op de hoogte van het vuur binnen den mantel voeren kan.

Kan men de versche lucht niet bij zijn binnentreden verwarmen, zoo zal men, overeenkomstig het advies van den heer Wolter, moeten zorgen, dat de buitenlucht in opwaartsche richting binnen stroomt. Daarom zou ik in tegenstelling van de Leeuwardensche commissie de voorkeur schenken aan naar *binnen* openvallende bovenramen met vaste zijschotten, terwijl ook de voor invoer bestemde toestellen van Boyle aanbevelenswaardig zijn. In sommige gevallen heb ik van conisch geperforeerde glasruiten goede resultaten verkregen.

De heeren Huygen en Wolter wenschen bepaalde afvoerkokers met in het algemeen de opening nabij den vloer. Bij nieuwbouw zal men de kokers veelal kunnen maken, in bestaande gebouwen zal dit dikwijls bezwaarlijk gaan en zal men zich moeten behelpen met afvoeropeningen in het plafond of den schoorsteen, de eerste liefst boven de gaslamp aangebracht en met een buis tusschen plafond en bovenvloer, de laatste bijv. voorzien van een automatisch werkende jalousiesluiting uit mica plaatjes als Boyle in den handel brengt.

Zeker is het, dat, bij nieuwe huizen vooral, de ventilatie van het woonvertrek meer aandacht verdient, dan tot heden er gewoonlijk aan geschonken wordt.

Het derde gedeelte der vraag is alleen behandeld door de rapporteurs uit 's Gravenhage en Leeuwarden en de opinies der heeren zijn tegengesteld. Terwijl Leeuwarden de voorkeur geeft aan Boyle's luchtpompventilator, meent 's Gravenhage de Archimedische ventilator te moeten verkiezen. Het is zeker waar, dat Boyle's toestel door eenvoud uitmunt, niet defect geraakt en niet behoeft gesmeerd te worden, doch tevens, dat hij afhankelijk is van den wind. Voor lokaliteiten waar permanent in een flinke ventilatie moet voorzien worden, zoude ik deze ventilators niet wenschen toe te passen; daar echter de luchtpompventilator voor geringe beweging in den lucht gevoelig is en begint te werken, zou ik in den regel de voorkeur geven aan Boyle's toestel. Absolute windstilte is zeldzaam en permanente ventilatie in den regel geen behoefte. Doch gaarne sluit ik mij aan bij de Haagsche commissie, waar zij bij behoefte aan krachtige, voortdurende ventilatie, andere toestellen prefereert, niet afhankelijk van atmospherische toestanden. Ik zou speciaal de aandacht willen vestigen op Kosmos- en Victoriaventilator, door de waterleiding in beweging gesteld, welke ook uitstekend geschikt zijn om een zaal spoedig van rook te ontdoen en de lucht snel te ververschen.

D. E. C. Knuttel.
Rapporteur.

BIJ DE PLAAT.

In tegenwoordigheid van den Aartsbisschop van Utrecht werd op 5 September j.l. de nieuwe Roomsch Katholieke Kerk te Hilversum plechtig ingewijd.

Deze kerk werd gebouwd naar de plannen en onder de leiding van den architekt Dr. P. J. H. Cuypers; zij staat op de plaats der oude, aan het begin der Veenstraat. Reeds van zeer verre is de slanke torenspits zichtbaar, die zich tot een hoogte van 98 M. verheft.

Het grondoppervlak van het middenschip met de zijbeuken is 2670 M². groot; de inwendige lengte met inbegrip van het priesterkoor is 86 M.

Dit kerkgebouw neemt zeer zeker eene voorname plaats in onder de vele dergelijke bouwwerken die hier te lande naar de plannen van denzelfden architekt zijn gebouwd.

Bij de kerk behoort eene pastorie; een détail van den hoofdingang daarvan is op de bij dit blad behoorende plaat afgebeeld.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

KON. INSTITUUT VAN INGENIEURS 13 en 14 September 1892. Het Instituut hield dit jaar wederom te Amsterdam de gebruikelijke zomer-vergadering, waarmede het bezoeken van in uitvoering zijnde groote werken gepaard gaat. 's Morgens elf uur op den 13en j. l. opende de Voorzitter, de heer W. F. Leemans, de bijeenkomst in een der lokalen van het Centraal Station, daartoe welwillend afgestaan door de Holl. IJz. Spoorweg-Maatschappij. Na in korte woorden de leden herdacht te hebben, die sinds de laatste vergadering aan het Instituut ontvallen waren, en na te hebben medegedeeld, dat door den Raad van Bestuur een adres was ingediend in zake de oprichting van een Rijks proefstation voor bouwmaterialen, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, en dat een afschrift van dit adres was gezonden aan den Minister van Waterstaat, werd een uitvoerige bespreking gehouden over het aanstaande in Nederland te houden congres van binnenlandsche scheepvaart. Vervolgens machtigde de vergadering den Raad van Bestuur een bedrag van *f* 250 te bestemmen tot dekking van onkosten voor het deelnemen aan de aanstaande tentoonstelling te Chicago. De Raad had het plan, daarheen te zenden de teekeningen van Nederlandsche ingenieurswerken die in 1889 te Parijs waren tentoongesteld, uitgebreid met die van andere voorname werken.

De voordrachten, die daarna werden gehouden, betroffen mededeelingen omtrent de werken die in oogenschouw zouden worden genomen.

Het eerst trad als spreker op de heer J. Z. Stuten, kapitein ingenieur, die in een uitmuntende improvisatie een beschrijving in hoofdzaken gaf van het fort Pampus. In Maart 1885 werd door de Staten Generaal besloten tot den bouw van dit fort, waarvan het doel zoude zijn, Amsterdam te beveiligen tegen een bombardement van de zijde der Zuiderzee. Op de plaats waar het fort in het Pampus zou worden gebouwd, waren te voren reeds grondboringen verricht, waaruit bleek welke maatregelen met gunstig gevolg konden worden genomen om een vasten grondslag voor het reusachtige bouwwerk te verkrijgen. In 1887 werd een aanvang gemaakt met de zandstorting voor het fort-eiland, die geen bezwaren heeft opgeleverd. Op soortgelijke wijze was gewerkt geworden voor het fort aan de Harsens, ook op een eiland gelegen; in Duitschland en Denemarken zijn of worden mede zulke forten gebouwd. Toen dit eiland in het Pampus gereed was, was het moeilijkste werk verricht. In den nazomer van 1889 werd daarop begonnen met de aanbesteding van den bouw van het fort, de zandbelasting verwijderd, en spoedig daarna een aanvang gemaakt met het aanleggen van de fundeering.

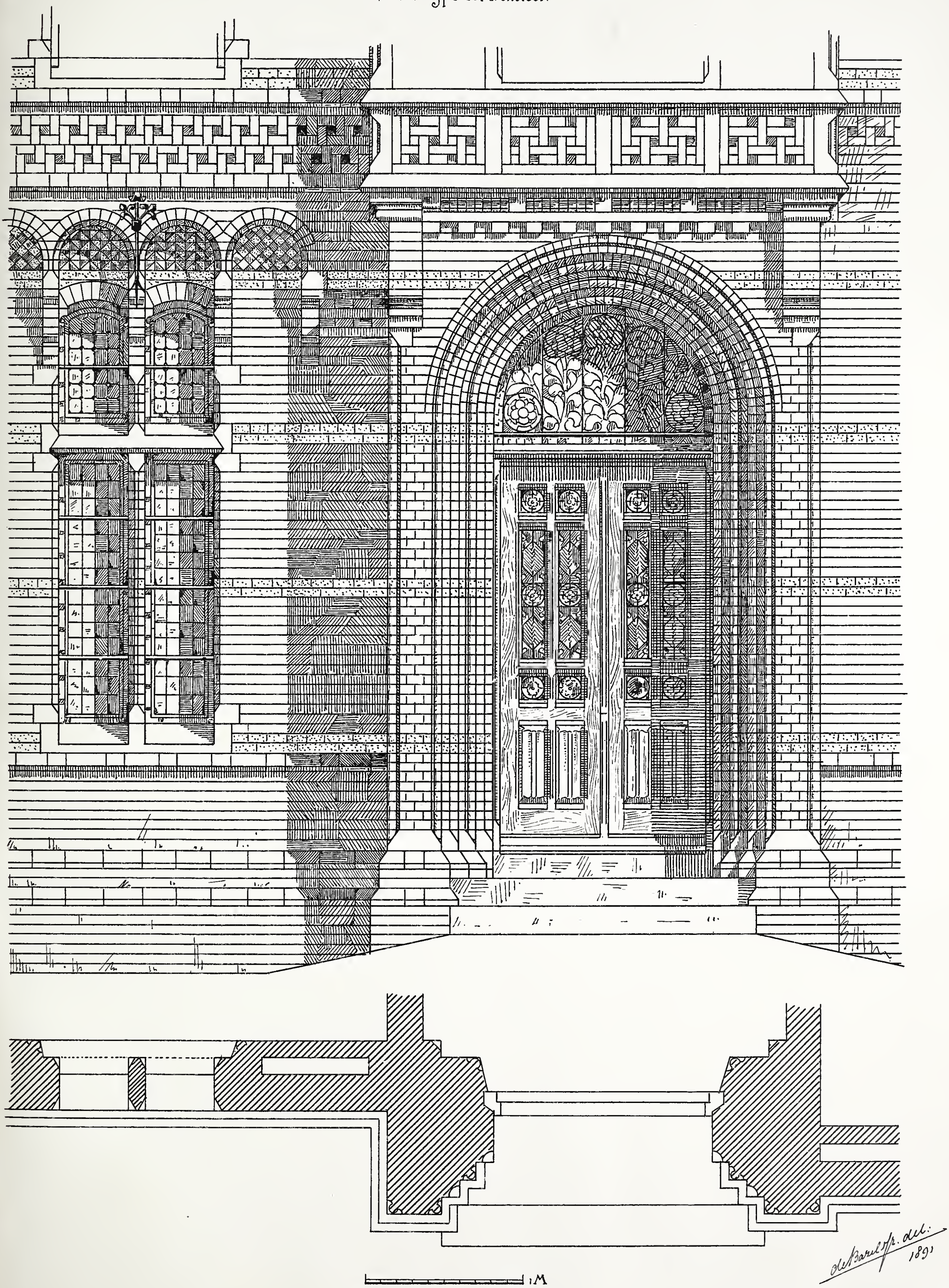
De heer Stuten ging na deze mededeelingen over tot de verklaring van de indeeling en inrichting van het fort, dat bekroond wordt met twee pantserkoepels, elk voorzien van twee vuurmonden, lang 8.60 M., wijd 24 cM., voor projectielen van 68 à 72 KGr. De weggeschoten projectielen hebben op een afstand van 4000 M. nog een snelheid van 400 M. per sec. De koepels kunnen draaien, om in den gewenschten stand voor het richten en vuren gebracht te worden; die beweging, met behulp van een stoomwerktuig, kan snel geschieden, of zeer langzaam voor het met zekerheid richten der vuurmonden op het doel; de langzaamste beweging is die, waarbij de koepel met de kanonnen in 2 uren een geheele omwenteling maakt, de snelste, in ongeveer 2 minuten. Mocht om een of andere reden de beweging met stoom onmogelijk zijn, dan kan elke koepel bewogen worden door middel van een kaapstand, waaraan 8 man werken.

De gevaarlijkste gedeelten van de zware ijzeren pantserkoepels zijn de schietgaten, die dan ook zoo klein mogelijk moeten zijn. Die geringe afmetingen zijn alleen daardoor te verkrijgen, dat de op- en neerwaartsche beweging van den vuurmond voor het richten zoodanig geschiede, dat het draaipunt van den vuurmond ter plaatse van het schietgat is gelegen. De inrichtingen voor die beweging en voor het terugloopen van den vuurmond na het vuren is zeer ingenieus bedacht, maar bezwaarlijk zonder teekeningen te verklaren.

In 1893 zal het geheele fort, met de electrische inrichtingen voor verlichting daarvan enz., geheel gereed kunnen zijn.

GEVELDETAIL DER R·K· PASTORIE TE HILVERSUM

P.J.H. Cuypers. Architect.

tgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Na deze belangrijke mededeelingen gaf de heer R. O. van Manen een overzicht van de werken tot verruiming van het Noordzeekanaal, die beoogen de vaart zoodanig te doen zijn, dat zij geschikt wordt voor schuiten van 173 M. lengte, 15 M. breedte en 8 M. diepte. De toestand waartoe men wellicht eenmaal zal moeten komen is deze, dat het kanaal kan bevaren worden door vaartuigen die 220 M. lang en 21 M. breed zijn, en een diepgang hebben van 9.3 M.

Daarna gaven dezelfde spreker en de heer L. J. Eijmer een overzicht van de werken die thans te Schellingwoude in uitvoering zijn, dat zijn de dam van 4300 M. in het open Y, tot verbetering van de vaart aldaar, en de bouw van een stoomgemaal bij de sluizen te Schellingwoude, de laatste in een uiterst slechten grond op daarop gestort zand. Het laatste werk is genaderd tot de ontgraving der zandstorting ter diepte van den aanleg der fundeeringwerken.

Wegens het reeds vergevorderde uur stemde de heer Ph. W. van der Sleijden er in toe zijne mededeelingen betreffende het vijfde congres van binnenlandsche scheepvaart niet te doen, daar deze bovendien in druk aan de leden worden toegezonden, en konden de heeren A. A. Bekaar en W. K. du Croix zich vereenigen met een voorstel om hunne mededeelingen omtrent de werken te Ymuiden den volgenden dag te doen, wanneer die werken in oogenschouw zouden worden genomen.

Na een déjeuner gebruikt te hebben, werd door een groot aantal leden, op twee booten verdeeld, een bezoek gebracht aan het fort Pampus, waarvan inrichting en bouw zeer veel belangrijks en nieuws opleverde; op den terugtocht werd even den mond van het Merwede-kanaal ingestoomd om de grootsche werken aldaar te bezien, en daarna door sommigen de fundeeringput bezocht voor het stoomgemaal te Schellingwoude.

Daarna vereenigden zich ongeveer honderd leden aan een goeden en zeer geanimeerden maaltijd in het Victoria Hotel te Amsterdam.

Des morgens half 10 uur, den 14en September, vertrok men per extra-trein naar Ymuiden. Daar aangekomen werd zeer in 't kort door den heer A. A. Bekaar het belangrijkste in herinnering gebracht omtrent de kolossale werken, thans in uitvoering te Ymuiden, o. a. dat de slagdrempeldiepte is 10 M. — A.P., de schutlengte 225 M. en de wijdte tusschen de sluismuren 25 M. Daarbij is gerekend op het schip der toekomst, lang 225 M., breed 21 M. en met een diepgang van 9.30 M. De diepgang van schepen in dienst mag evenwel aangenomen worden te zijn 7.5 à 8 M. Het grootste thans bekende schip, dat gebruik van de sluis zou kunnen maken, is 183 M. lang; in aanbouw is thans reeds een schip van 213 M. lengte.

De fundeering der sluismuren, van beton tusschen dampalen, is gereed, en de sluismuren opgemetseld tot ongeveer 3 M. boven die fundeering. Het geheele werk, waaraan 40 millioen metselsteenen moeten verwerkt worden, zal vermoedelijk voltooid zijn in den loop van het jaar 1895.

Zelden gaat een groot werk gepaard zonder moeilijkheden die niet te voorzien waren; zoo ook hier. In Augustus 1887 werden de eerste grondboringen verricht; 17 Augustus 1890 ontstond bij een dier boorgaten een wel, die echter een jaar later niet meer was te vinden.

In de sluisput zijn echter nog twee wellen van beteekenis ontstaan; de zeer ingénieuse wijze waarop die beteugeld worden, werd door den heer W. K. du Croix verklaard. Op de eene is een vertikale ijzeren buis geslagen, die het water hoog genoeg afvoert om later in den drogen put te kunnen werken. Is eenmaal de tijd daar om het stortebed van betonblokken op den sluisvloer aan te leggen, dan wordt het bovengedeelte van de ijzeren buis weggenomen, en de buis zelve met cement gevuld. Staat eenmaal het water in de schutkolk, dan spreekt van zelf, dat door de drukking van dat water de wel beteugeld is. De tweede belangrijke wel zal op een andere wijze worden overmeesterd.

Na deze voordrachten werd onder begunstiging van het heerlijkste weder een bezoek gebracht aan het werk, waar groote bedrijvigheid heerschte, en dat door allen met de meeste belangstelling werd in oogenschouw genomen, als zijnde het grootste werk dat in de laatste jaren door onze ingenieurs van den Waterstaat wordt uitgevoerd.

Na het gebruik van een déjeuner werd op twee booten een tochtje gemaakt in zee, waarna de bezoekers wederom per extra trein uit Ymuiden vertrokken.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 'S GRAVENHAGE, 19 September 1892. Na den aanwezigen leden op deze eerste bijeenkomst na de zomervacantie welkom te hebben geheeten, deelde de voorzitter mede, dat de Vice-Voorzitter-Penningmeester, de heer J. P. J. Lorrie, alsook de 1ste en de 2e Secretaris, de heeren A. J. Sanders en K. Stoffels, wegens drukke bezigheden als bestuurslid wenschten af te treden. Op de a. s. October-Vergadering zal de verkiezing voor deze drie opengevallen zetels plaats hebben.

Het Jury-rapport over het antwoord, onder motto »Mot" ingezonden op de prijsvraag voor eene »Protetantsche dorpskerk," werd uitgebracht; geen bekroning werd door de Jury aan den vervaardiger van dit ontwerp toegekend.

Achtereenvolgens werden hierna gelezen, het tweejaarlijksch verslag van den 1sten Secretaris, het verslag van den Bibliothecaris-Archivaris en van de Vragencommissie.

De benoeming van 2 Locaal-Commissarissen en 3 leden voor de Vragencommissie werd tot de volgende Vergadering verdaagd.

Op de statuten, welke thans in overeenstemming zijn gebracht met het nieuwe reglement, zal opnieuw de Koninklijke goedkeuring worden aangevraagd.

Ten slotte werd nog medegedeeld, dat de heer J. J. van Nieukerken, architekt alhier, is toegetreden als kunstlievendlid der Vereeniging.

Eenige ontwerpen van uit te voeren werken op de gronden van de Haagsche »Mij. Duinoord," van de heeren K. Stoffels en P. du Rieu Fzn., benevens de 2e en 3e afl., 3e jaargang, van het plaatwerk »De Architect," vormden de kunstbeschouwing.

BERICHTEN.

Op 14 September 1892 overleed te Vrijenban bij Delft op 72-jarigen leeftijd de heer **PH. M. LINDO**, eigenaar der aldaar gevestigde Cementsteen- en buizenfabriek.

De heer Lindo heeft meermalen, zooals in de vergaderingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, de bewijzen geleverd van een man te zijn van zeer wetenschappelijke ontwikkeling en vindingrijkheid; zij die op meer practisch gebied met hem, als industrieel in aanraking kwamen, zullen moeten beamen die zelfde eigenschappen in hem te hebben gewaardeerd, daarbij tevens erkennende, dat hij een man was, begaafd met een geenszins alledaagschen kunstzin, humaan en in den vollen zin hoogst beschaafd. Nooit klopte men te vergeefs bij hem aan om raad of voorlichting, want die gaf hij bereidwillig, maar tevens bescheidenlijk.

Het moge niet onbescheiden zijn dit thans te vermelden met de bijvoeging, dat de redactie van dit blad daarvan meermalen de ondervinding had. De Mij. t. Bev. d. Bouwkunst verliest in hem een belangstellend lid.

De plechtige inwijding van de nieuwe Hervormde Kerk te Apeldoorn is bepaald op 25 September a. s., in tegenwoordigheid van de beide Koninginnen en gevolg.

Donderdag 8 September had te Edam de beproeving plaats van het inbrengen der toldeuren in de schutsluis aldaar, ten einde in oorlogstijd den polder »De Zeevang" te kunnen inundeeren. De beproeving had plaats in tegenwoordigheid van den luitenant-kolonel, eerstaanwezend ingenieur, den heer Sturms, den 1sten luitenant-ingenieur, den heer Nebbens Sterling en den stads-architekt, den heer A. W. Reijnders. In zeer korten tijd was de deur van de ligplaats aangevoerd en in de sluis gehangen, zoodat het water van Schermerboezem in den polder kon stroomen.

De bevoegde autoriteiten gaven hunne volkomen tevredenheid na deze belangwekkende proefneming te kennen.

Bij den Gemeenteraad van Haarlem is ingekomen — met goedkeurend advies van B. en W. — een door den architekt J. Wolbers overgelegd gewijzigd plan ter verbouwing van de uitgebreide terreinen van den heer J. H. Krelage aan den Kleinen Houtweg.

Van de heeren Koning & Bienfait te Amsterdam ontvangen wij de mededeeling, dat Dr. Bauschinger te München, in overeenstemming met den heer Berger, directeur der stedelijke werken aldaar, het geraden heeft geacht, met het oog op de tijdsomstandigheden, de bijeenkomst tot het opmaken van een programma voor het a.s. congres te Weenen, voor onderzoek en beproeving van bouwmaterialen, niet te doen doorgaan.

Daar het evenwel gewenscht schijnt te zijn de conferentie te doen plaats hebben vóór de congressen in den zomer of het najaar van 1892 te Chicago te houden, heeft de heer Bauschinger het plan om het programma op te maken in eene vergadering, die in het aanstaande voorjaar zal worden gehouden.

De firma Koning & Bienfait zal het Congres te Weenen bijwonen.

Van Jhr. Mr. Victor de Stuers is eene brochure verschenen getiteld Mr. N. de Roever en de Minister Heemskerk, waarin protest wordt aangeteekend ten aanzien van de beschuldiging door den heer de Roever uitgeschreven tegen den Minister Heemskerk, en waarin het publiek wordt ingelicht aaagaande de wordingsgeschiedenis van het Museum.

Uitvoerig wordt de wedstrijd voor dat Rijks-Museum toegelicht met tal van tot nu toe onbekende bijzonderheden. Deze maken de brochure zeer belangwekkend.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Bij Kon. besl. is, op voordracht van den Minister van Waterstaat, ingesteld eene Staatscommissie, met opdracht om te onderzoeken of eene afsluiting en eene droogmaking van de Zuiderzee, op eene wijze als door de Zuiderzee-Vereeniging is voorgesteld, in 's lands belang behoort te worden ondernomen, en zoo ja, op welke wijze dit werk tot uitvoering moet worden gebracht.

Een verslag van de uitkomsten van het onderzoek der commissie zal door haar worden uitgebracht.

Benoemd werden: tot voorzitter, de Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid; tot leden, de heeren P. A. Bos, aannemer; C. ten Bosch, schout-bij-nacht; J. Breebaart Kz., lid van het hoofdbestuur der Holl. Maatsch. van landbouw; K. Eland, kolonel bij den generalen staf; D. Fontein de Jong, voorzitter van de Friesche Maatsch. van landbouw en veeteelt; Dr. Th. H. Mac. Gillavry, hoogleeraar te Leiden; A. M. J. Hendrichs, onder-voorzitter van de Kamer van Koophandel te Amsterdam; A. H. Hoekwater, luit. ter zee 1e kl.; Mr. Ph. A. Holsboer, administrateur der domeinen aan het Departement van Financiën; H. C. van der Houven van Oordt, lid van Ged. Staten van Gelderland; W. Hovy, lid van den Gemeenteraad van Amsterdam; W. van Konijnenburg, raad-adviseur bij het Dep. van Financiën; W. F. Leemans, inspecteur van den Rijks Waterstaat; Mr. M. Mees, onder voorzitter van de Kamer van Koophandel te Rotterdam, Mr. F. S. van Nierop, lid van de Prov. Staten van Noord-Holland; Mr. B. H. Pekelharing, Hoogleeraar aan de Politechnische school te Delft; Mr. E. N. Rahusen, voorzitter van het college voor de zeevisscherijen; Dr. R. H. Saltet, directeur van den gemeentelijken gezondheidsdienst van Amsterdam; Mr. C. J. Sickesz, eere-voorzitter van de Geldersch-Overijselsche Maatsch. van landbouw; Mr. H. Smeenge, voorzitter van de Schippersvereenig Schuttevaer; J. M. Telders, Hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft; Mr. J. D. Veegens, lid van de Tweede Kamer; S. J. Vermaes, hoofdingenieur van den Prov. Waterstaat in Friesland; A. J. Voorduin, commandant in het 2e geniecommandement; J. W. Welcker, hoofdingenieur van den Rijks Waterstaat; J. M. F. Wellan, inspecteur van den Rijks Waterstaat A. C. Wertheim, lid van de Eerste Kamer, en A. D. Zur Mühlen, lid van de Kamer van Koophandel te Amsterdam;

tot secretarissen, de h.h. W. K. Behrens, ingenieur van den Rijks Waterstaat, en Mr. P. L. F. Verschoor.

De Staatscommissie heeft benoemd tot onder-voorzitter haar medelid Mr. Mees, uit Rotterdam. Zij heeft zich in 4 subcommissiën verdeeld.

De 1e sub-commissie, voor technische en defensievraagpunten, is saamgesteld uit de leden Bos, Ten Bosch, Eland, Hoekwater, Leemans (voorzitter), Telders, Vermaes, Voorduin, Welcker, Wellan, Sickesz (voorzitter der 2e sub-commissie) en Rahusen, (id. van de 3e.)

De 2e sub-commissie (landbouwkundige vraagpunten) bestaat uit de hh. Breebaart, Fontein de Jongh, Holsboer, v. d. Houven van Oordt, Konijnenburg Sickesz (voorzitter), Mees, Van Nierop; verder zes financieele en oeconomische leden: Wertheim, Telders, Hendrichs, Hovy, Pekelharing, Veegens en de voorzitter der 1e subcommisie.

De 3e sub-commissie (vraagpunten betreffende de scheepvaart en visscherij) bestaat uit de leden: Bos, Ten Bosch, Hendrichs, Holsboer, Rahusen (voorzitter), Smeenge, Zur Mühlen en den voorzitter der 1e sub-commissie.

De 4e sub-commissie (hygiënische vraagpunten) bestaat uit de leden: Mac. Gillavry (voorzitter), Saltet, de voorzitters der 1e en 2e sub-commissiën.

De secretarissen zijn ingedeeld: de heer Behrens bij de 1e en 4e subcommissie; de heer Verschoor bij de 2e en 3e. Het bureau is samengesteld uit den algemeenen voorzitter, den heer Lelij, Minister van Waterstaat, den onder-voorzitter, de voorzitters der subcommissiën en de twee secretarissen.

De Gemeenteraad van Alkmaar benoemde in hare zitting van 14 dezer tot leeraren aan de Burger-Avondschool (Cursus 1892 en 93) voor het lijn- en vakteekenen de heeren G. N. Itz (Bouwkundig Ingenieur) en Joh. J. van Schuijlenburg, beide hoofdopzichters aan het in aanbouw zijnd rechtsgebouw en de gevangenis te Alkmaar.

Tevens besloot de Raad een oproeping van een leeraar in het lijn- en vakteekenen en een in het handteekenen te doen, beide op een jaarwedde van *f* 600.

De betrekkingen zijn van tijdelijken aard, hoewel de mogelijkheid — vooral voor den handteekenleeraar — niet uitgesloten is om ook aan de op te richten Ambachtsschool benoemd te worden.

Prakttische kennis omtrent de bouwambachten zal eene aanbeveling zijn, terwijl bij den handteekenaar op het decoratieschilderen zal gelet worden.

Blijkens achterstaande advertentie kunnen sollicitanten naar beide betrekkingen inlichtingen bekomen bij den directeur der Burger-Avondschool, den heer H. J. de Groot.

VERBETERING.

In het eerste bericht, op bladzijde 224 in het Weekblad van 10 September jl. voorkomende, wordt de heer J. J. Nijland genoemd als hebbende geteekend de perspectiefteekening van het station te Groningen, door den heer J. Gosschalk, ontwerper van het gebouw, ingezonden op de driejaarlijksche tentoonstelling te Amsterdam.

De naam van den teekenaar is echter niet J. J. Nijland, maar moet zijn D. J. Nijland.

Afloop van Aanbestedingen.

AMSTERDAM, 2 September: het vergrooten en geheel verbouwen van de lokalen, genaamd „De Zon", gelegen aan den Nieuwendijk no. 192 en uitkomende aan het Blauwe Erf aldaar, zoomede het oprichten van een verkoophal op een vrij terrein aldaar.

Hoogste inschrijver:
R. Cruijff, Amsterdam . . . . *f* 44.900
Laagste inschrijver:
C. Alberts & Zn. . . . . „ 37.488

MARTENSHOEK (Gr.), 2 September: het maken van een heerenhuis op het perceel, kadastraal bekend gemeente Hoogezand, sectie A, no. 69, onder bijlevering van alle daartoe benoodigde materialen, arbeidsloonen, transporten, enz. enz., onder beheer van den arch. L. Drewes.

Hoogste inschrijver:
J. Nicolai, Munnekezijl . . . . *f* 12 915
Laagste inschrijver:
A. Daanje, Noordbeek . . . . „ 10.166
Gegund. Raming „ 10.200

ROTTERDAM, 3 September: het leveren en stellen van den ijzeren bovenbouw en eenige daarmede in verband staande werken voor het te bouwen circus-concertgebouw aan het stationplein D. P., volgens bestek no. 2, onder beheer van den architect A. Hartog Az.

Hoogste Inschrijver:
Soc. anonyme d'Angleur . . . . *f* 40.000
Laagste inschrijver:
J. de Wit, Elshout a/d Kinderdijk. „ 25.999.25

HILVERSUM, 6 September: het bouwen van een huis met apotheek op de Kerkbrink te Hilversum, onder beheer van den architect G. B. Salm te Amsterdam.

Hoogste inschrijver:
G. Teunisse, te Bussum . . . . *f* 23.500
Laagste Inschrijver:
W. Houtman, Hilversum . . . . „ 17.344

AMSTERDAM, 8 September: De maatschappij „Volharding" tot exploitatie van onroerende goederen aldaar, onder beheer van den Ing. Archit. G. L. van Gendt: het sloopen en volgens de nieuwe rooilijn weder opbouwen en inrichten tot kantoorgebouw van perceel no. 1 aan den Binnen-Amstel hoek Sophiaplein: P. v. d. Brun aldaar, *f* 18.788.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

24 SEPTEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De Maatschappij ontving voor hare bibliotheek de navolgende geschenken, van de heeren:

Mr. J. H. Muller, te Amsterdam, Verhandeling van de Vijf Orderen der Bouw-Konst, enz., getrocken uyt A. Palladio, vermeerdert met een tweede Deel: De Konst om wel te Bouwen. Door den heer de Muet. In 't Nederduyts overgeset door Cornelis Danckerts. 1640.

A. W. de Flines en J. F. von Glahn, te Amsterdam, De Amsterdamsche Boulevards, door de schenkers.

H. Wakkie, Beschouwingen betreffende het wetsontwerp voor den aanleg van een dam in het Westgat van Soerabaija, door den schenker.

G. J. Morre, Bouwkundig ontwerp van een stoomgemaal met zuigpompen voor de droogmaking van het Hoornsche Hop en de Goudzee, door den schenker.

Idem. Een stel van 131 autografiën over constructie van onderdeelen van gebouwen, behoorende bij de lessen over burgerlijke bouwkunst, cursus B_1 en B_2, aan de Polytechnische school te Delft, door den schenker,

P. E. Ekama, Eenige beschouwingen en berekeningen betreffende de meetkundige constructie van eenige bizondere gevallen van eenvoudige en meer samengestelde tramspoorverbinding, door den schenker.

A. N. Godefroy, Publications de la Société Historique et Archéologique dans le duché du Limbourg, Deel I tot en met XV (deel XII ontbreekt).

M. Sijmons, Mededeelingen omtrent het zevende Congres van hygiéne en demographie, te London gehouden, door den schenker.

F. W. Westerouen van Meeteren, Verslag omtrent de werkzaamheden van het te Bern gehouden Congres over ongelukken bij den arbeid, door den schenker.

Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft, te Berlijn, Der Entwurf für eine elektrische Untergrundbahn in Berlin, von Kolle.

Idem, Elektrischer Drehkrahn der Allgem. Elektricitäts Gesellschaft

Otto Elsner te Berlijn, Ueber geräuschloses Pflaster, door E. O. Schubarth.

A. A. Vorsterman van Oyen, Het Vorstenhuis van Waldeck en Pyrmont, door den schenker.

PRÆ-ADVIEZEN

VAN HET BESTUUR DER MAATSCHAPPIJ, OVER DE ANTWOORDEN DER AFDEELINGEN OP DE IN 1891 GESTELDE VRAGEN.

(*Vervolg van blz.* 228).

VRAAG IV.

»Welk is de beste wijze om een in aanbouw zijnd gebouw tegen brandschade te verzekeren, en welke bepalingen zijn daaromtrent in de bestekken op te nemen, die voor de beide belanghebbende partijen, bouwheer en aannemer, het meest wenschelijk en billijk zijn?"

Van de afdeelingen Leeuwarden, Leiden, 's Gravenhage, Rotterdam en Utrecht kwamen antwoorden in, waaruit zeer verschillende opvattingen blijken, die als volgt zijn samen te vatten:

Leeuwarden wil, »dat de verzekering zal geschieden direct door »den eigenaar, bij een solide Nederlandsche maatschappij, in de »meening, dat de premie minder zijn zal, indien hij zich dan »tevens voor minstens 6 jaar verbindt, en omdat bij verzekering »door den aannemer enkel gedurende den opbouw en het eventueel »onderhoud, een premie zal berekend worden, overeenkomende »met een timmermanswerkplaats van dezelfde constructie."

Aangenomen, dat dit laatste de opvatting bij sommige maatschappijen zijn kan, meenen wij stellig te kunnen verzekeren, dat dit geen regel is.

Leiden verlangt dat: »in het belang van den besteder (?) de »verzekering ten name en voor rekening van den aannemer bij »een solide binnenlandsche maatschappij tot verzekering tegen »brandschade met vaste premiën moet worden gesteld, van den »aanvang tot aan de oplevering van het werk en voor het bedrag, »dat het telken dage van den bouw hebben zal, met aanteekening »op de polis, dat geene betalingen zonder voorkennis en goed-»keuring van den besteder plaats hebben, die tevens in de rechten »en verplichtingen van den aannemer zal treden, tegenover de »verzekering-maatschappij, als de aannemer het werk niet zou »kunnen voortzetten."

De beschouwingen in dit rapport omtrent verzekering tegen vaste premie of onderling achten wij van te ondergeschikt belang om nader te bespreken.

's Gravenhage stelt voor: »dat de aanbesteder aan zich het »recht behoudt, om te zijnen name en bij een maatschappij naar »zijne keuze, de opstal van het te bouwen (te verbouwen) pand »met toebehooren, te doen verzekeren, bij aanbouw in innerlijke »waarde en bij verbouwing in herbouwwaarde; onder beding, dat »hij, bij eventueele schade, uitsluitend bevoegd is, ook voor »zooveel de schade komt voor rekening van den aannemer, tot »de schaderegeling en tot het ontvangen der assurantiepenningen, »welke hij onder zich vermag te behouden, totdat de herstelling »in vorigen staat geheel zal hebben plaats gehad".

Omtrent de herstelling dier schade volgen dan nog in dit rapport eenige aanwijzingen.

Het komt ons echter voor, dat de voorstellen van Leiden en 's Gravenhage tot vele en onnoodige beslommeringen en verrekeningen zullen aanleiding geven, die eenvoudiger en toch afdoende kunnen geregeld worden, zooals door Rotterdam en Utrecht is aangegeven.

Rotterdam toch wenscht: »den aannemer te verplichten om het »bouwwerk ten genoege en ten name van den bouwheer te ver-»zekeren bij een bekende solide maatschappij en de polis in »handen te stellen van den bouwheer, met aanteekening (door de »directie der maatschappij), dat de uitbetaling der geleden schade »aan den aannemer zal geschieden, verminderd met het bedrag »van reeds ontvangen gelden, die den bouwheer zullen worden »ter hand gesteld, en welke gelden, na oplevering der schade, aan »den aannemer worden uitbetaald. De verzekering van herbouwin-»gen moet daarentegen door den bouwheer geschieden."

Utrecht heeft de bepalingen overgenomen zooals die »§ 14, assurantie", zijn aangegeven, van de op 18 Juli 1891 door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs vastgestelde algemeene administratieve voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besteder en particulieren, welke zijn:

»I*a*. De aannemer is verplicht het werk ten name van den »besteder te verzekeren en voortdurend verzekerd te houden, tegen »alle schaden, waartegen geassureerd kan worden. De polis wordt »door den aannemer in handen gesteld van den besteder."

»*b*. De assurantie moet doorloopend worden gehouden op een »bedrag in overeenstemming met den stand van het werk. Bij »het verschijnen van elken betalingstermijn legt de aannemer »hiervan het bewijs over aan den besteder."

»II. De door den besteder geïnde assurantiepenningen worden »aan den aannemer uitgekeerd naar gelang van den voortgang »van het herstel der schade."

Naar het oordeel dier commissie zal het gewenscht zijn, 1°. om bij I*b*. achter: »den stand van het werk" nog te voegen: »en telkens door de directie van het werk te bepalen" 2°. om de »keus der verzekering-maatschappij te laten aan den bouwheer," en 3°. vast te stellen, »dat de verzekering behoort te geschieden tot aan het einde van den onderhoudstermijn."

Ook wij meenen, dat het voorstel Utrecht in de toepassing eenvoudig, en voor beide partijen het meest wenschelijk en billijk zijn zal.

I. H. J. VAN LUNTEREN,
Rapporteur.

VRAAG V.

»Wat is het beste kleurmiddel voor blank eikenhout, uit een oogpunt van schoonheid en deugdelijkheid?"

Op deze vraag zijn ingekomen 5 antwoorden, te weten van de afdeelingen Amsterdam, 's Gravenhage, Rotterdam, Leiden en Utrecht, die alle belangrijk genoemd kunnen worden, maar voornamelijk die van de afdeelingen Utrecht, Leiden en Amsterdam, wier antwoorden vergezeld gingen van een serie proefstukjes, welke veel bijdroegen om het medegedeelde te verduidelijken.

Bij de veelvuldige toepassing van blank eikenhout, die gelukkig tegenwoordig dat materiaal in het timmer- en meubelvak heeft verkregen, was het niet te verwonderen, dat deze vraag veel belangstelling heeft gewekt. Het is toch niet alleen de deugdelijkheid van die beste aller houtsoorten (Indische houtsoorten uitgezonderd) die de aantrekkelijkheid er van uitmaakt, maar ook de kleur en wel voornamelijk dan, wanneer tal van jaren er over zijn heengegaan en die fraaie oud-eiken kleur het meubel of de betimmering geadeld heeft.

Reeds lang heeft men dan ook met tal van middelen beproefd door een enkele bewerking datgene te verkrijgen, wat de inwerking van lucht en licht in ettelijke jaren deed ontstaan. De meeste dier middelen en hun aantal is groot, geven daarvan echter te veel blijk en verleenen aan het werkstuk een om zoo te zeggen parvenu-achtig aanzien. Dit is bijv. het geval als het middel of de bewerking de nerf te zwartachtig kleurt of olieachtig maakt.

Wat deugdelijkheid betreft, hebben de zoogenaamne bijtmiddelen, zoo noemt men de meeste kleursels, nog een groot bezwaar, omdat zij bij machinaal bewerkt hout, een bevochtiging met kokend water vereischen, wat voor houtwerk nooit wenschelijk is uit den aard der zaak. Men doet dit, om voor het bevochtigen met kleursel de neergedrukte poriën weder te doen opzwellen. Het hout wordt daardoor zeer ruw en moet dan, na goed gedroogd te zijn, weder met schuurpapier goed glad worden geschuurd. Vervolgens moet het zeer goed gereinigd worden van stof en schrapsel en kan dan eerst gekleurd worden.

Indien deze bewerking met veel zorg is geschied, kan een zeer goede kleur worden verkregen door een of ander middel; maar het behoeft geen betoog, dat daarmede veel tijd verloren gaat en de bewerking kostbaar wordt. Voor zuiver geschaafd werk is die behandeling met het water niet noodig en kan het werkstuk worden gekleurd, na echter evenzeer grondig gereinigd te zijn geworden.

Is een werkstuk alsnu gekleurd en goed gedroogd, dan moet het stevig gepoetst worden, meestal met paardenhaar om de door het vochtige kleursel opgewerkte poriën weder glad te wrijven; het wordt daarna met opgeloste was ingesmeerd en met borstels en paardenhaar stevig uitgepoetst.

In het algemeen kan men dus de behandeling met bijts voor oud eikenhout tijdroovend en daarom kostbaar noemen, waarbij nog komt, dat de grootste voorzichtigheid moet worden in acht genomen om het werkstuk niet te bederven. Het kleurmiddel zelf is in den handel verkrijgbaar, maar behalve dat zijn er tal van mengsels in gebruik en wordt door ieder meubelmaker het zijne voor het beste gehouden. Chroomzure kali, looizure zouten en dergelijken vormen van de bijtmiddelen meestal het kleurend bestanddeel.

Een geheel andere kleurmethode is de blootstelling van het hout aan de inwerking van ammoniakdampen, en deze methode wordt in alle afdeelingsverslagen als de beste aanbevolen.

Het voorwerp wordt daartoe in een gesloten ruimte of groote kist geplaatst, tegelijk met een platten schotel gevuld met ammoniak (Ammonia Liquida) en zoo korter of langer tijd aan de zich ontwikkelende dampen blootgesteld.

Bij kamerbetimmeringen worden alle naden, en deuren en vensters zorgvuldig dicht geplakt en alsdan eveneens Ammoniak verdampt. Ter bespoediging wordt de Ammoniak dikwijls gestort op ongebluschte kalk, die, zich blusschend, warmte ontwikkelt, waardoor de verdamping bespoedig wordt. De tint hiermede verkregen is zeer mooi, ofschoon eenigszins koel, maar dringt, wat een groot voordeel is, vrij diep door, van 3 tot 8 m. m., zoodat eventueele kleine beschadigingen weinig meer te vreezen zijn. Eigenaardig bovendien is het dieper doordringen in het kopshout, wat echter geen ongelijkheid van kleur veroorzaakt. Bovendien zijn de kosten gering, door den korten duur van het kleurproces, afwisselend van enkele uren tot 2 à 3 dagen — dit laatste bij kamerbetimmeringen — en afhankelijk van de grootte van het lokaal en de vereischte diepte van toon. Daarna behoeft men slechts op de gewone wijze in de was te zetten. Het hier bedoelde eikenhout is steeds wagenschot als het aangewezen materiaal voor fijn timmerwerk en meubelen, want voor het zoogenaamde Rijnsch eikenhout eigent deze methode zich minder. Ook valt nog op te merken, dat het eene hout weleens wat sterker aantrekt dan het andere, naarmate het harder is; maar dit zijn slechts geringe bezwaren,

vergeleken bij de veel grootere waaraan men blootstaat bij de bijtmethode.

Bepaaldelijk voor deze ammoniakmethode heeft de afdeeling Utrecht zich in haar rapport bijzonder verdienstelijk gemaakt, door een serie monsters in te zenden van 10 stuks, waarvan het eerste 10 minuten, en zoo opklimmende tot het laatste 24 uur aan de ammoniakdampen was blootgesteld geweest. Ook beveelt deze afdeeling nog bijzonder aan het hout, in plaats van in de was te zetten, met parafine te behandelen, waardoor het een matten glans verkrijgt en niet kleverig wordt, daar de parafine in het hout dringt en er niet een laagje op vormt, zooals de was. Op die wijze behandeld hout zou ook geen onderhoud door later opwrijven met wrijfmiddelen behoeven (en door aanraking met warme handen niet worden besmet), wat zeker een groot voordeel is; de daartoe noodige bewerking verdient daarom hier vermelding.

De parafine wordt daartoe in benzine opgelost, waartoe men de flesch maar even in warm water te dompelen en daarna te schudden heeft, daarbij zorg dragend, dat door een kleine opening in de kurk het uitzettend gas kan ontwijken. De oplossing wordt nu met een breede, zachte kwast op het hout gestreken en droogt zeer spoedig, waarbij de parafine als een fijn verdeeld schimmel overblijft. Men behoeft nu slechts met een gasvlam die geen roet veroorzaakt (Bunsensche branders) even te verwarmen (er losjes over heen te loopen), waardoor de parafine onmiddellijk smelt en in het hout trekt.

Voor de opgaaf en samenstelling van verschillende kleurmiddelen wordt hier nog verwezen naar de verslagen van de Afdeelingen Amsterdam en Leiden. die met deze middelen behandelde monsters hadden ingezonden, en daarvoor evenals de afdeeling Utrecht een bijzonder woord van dank verdienen.

JACOB F. KLINKHAMER.
Rapporteur.

VRAAG VI.

»Houten parketvloeren komen meer en meer in gebruik. Wat dient in het oog te worden gehouden bij het aanbrengen dier vloeren, en wat bij het onderhoud in dagelijks druk bezochte lokalen?"

De afdeelingen Amsterdam, 's Gravenhage, Leeuwarden en Leiden hebben over deze vraag haar rapport uitgebracht, doch alleen van 's Gravenhage is een volledige omschrijving van de samenstelling en het aanbrengen der meest bekende en veelal toegepaste vloeren ingekomen, namelijk van:

a. gewone massieve parketvloeren, ter dikte van ± 22 mM. op een gewonen ondervloer vastgespijkerd, hetzij in stroken of in tegels;

b. zoogenaamd »parquets-tapis", d. w. z. parketvloeren, welke een dikte hebben van 6—8 mM. en geheel op den ondervloer worden vastgelijmd;

c. parketvloeren aan vakken, d. w. z. vergaarde of opgeklampte gedeelten ondervloer dik ± 3 cM., waarop een dunne parketvloer, dik ± 8 mM., is gelijmd, en welke vakken direct op de bintlaag worden gelegd;

d. »parquets-hydrofuges", d. w. z. parketvloeren in asphalt gelegd op een ondervloer van daartoe expresselijk gebakken tegels, rustende op een klinkerlaag.

Van deze vloeren behandelt Amsterdam in haar rapport *a* en *d*, Leeuwarden *a* en *d*, en Leiden *a* en *b*.

Omtrent het onderhoud dezer vloeren zijn verschillende wijzen aangegeven. Amsterdam en 's Gravenhage willen daartoe de vloeren in druk bezochte lokalen met (gekookte) lijnolie oliën en *niet* in de was zetten. Het schoonmaken kan dan door terpentijn geschieden, zooals 's Gravenhage voorstelt, en wat zeker de voorkeur verdient boven reiniging met water, wat door Amsterdam en Leeuwarden is aanbevolen. O. i. terecht heeft dan ook de afdeelingsvergadering Leeuwarden zich met dit deel van het aan haar uitgebracht rapport niet vereenigd.

Ook Leiden beveelt het schoonmaken met terpentijn voor »parquets-tapis" aan, en naar de ondervinding van haar rapporteur zijn gewone parketvloeren »met succes schoon te maken door een warm, zuiver zeepsop (zonder soda) van witte zeep, en daarna weder te boenen;" dit laatste volgens een recept, wat de samenstelling betreft overeenkomende met dat door 's Gravenhage voor dit doel opgegeven, doch in gewijzigde verhouding.

Het komt ons gewenscht voor om het rapport 's Gravenhage in het Weekblad op te nemen, daar dit — zooals boven gezegd — de gestelde vraag uitvoerig en zeer zaakrijk heeft behandeld.

I. H. J. VAN LUNTEREN.
Rapporteur.

OVER DE OORZAKEN VAN HET VERVAL VAN DE WERKEN DER BOUWKUNST.

(*Vervolg van blz.* 209.)

Op welke wijze *watervloeden* door druk en onderspoelen tot de vernieling van gebouwen aanleiding hebben gegeven, heeft men te Weenen dikwijls genoeg ondervonden. Maar het zeldzame geval, dat een voor 30 jaren gebouwd woonhuis van normale constructie en midden in eene straat gelegen, door een plotseling invallenden stortvloed werd omvergehaald, deed zich in October 1890 te Crefeld voor. De watermassa's, die de straten doorstroomden, vonden door de laag gelegen kelderramen hun weg in het souterrain van het gebouw, doorweekten en doorbraken de binnenscheidingsmuren, die aan den eenzijdigen waterdruk geen weerstand konden bieden en brachten het geheele huis ten val.

Zeer hooge bouwwerken of onderdeelen daarvan hebben van de werking van *stormwinden* veel te lijden, en meer bepaald zijn het torens en fabrieksschoorsteenen, die aan dit gevaar het meest zijn blootgesteld. Voor de laatsten bestaat in Oostenrijk de zeer heilzame bouwverordening, dat ze eene minstens tweevoudige zekerheid tegen een winddruk van 150 KG. per M^2. moeten aanbieden. Oudere schoorsteenen, waarvan de specie reeds verhard of versteend is, bieden in den regel ook bij eene geringere theoretische zekerheid voldoenden weerstand. Dat dit echter niet het geval is bij minder goede uitvoering of geringe kwaliteit der bouwstoffen, is door het instorten van vele schoorsteenen bewezen. Zoo brak op den 28sten December 1882 te Bradford een 73 M. hooge schoorsteen, na een twintigjarig bestaan, reeds bij een winddruk van 70 KG. per M_2., ondanks aan de dwarsdoorsnede de normale afmetingen waren gegeven.

Hierbij kwam inmiddels de noodlottige omstandigheid, dat aan het bouwwerk, dat uit het lood was geraakt, meermalen insnijdingen waren aangebracht, en dat door het gebruik van niet volkomen deugdelijk materiaal het metselwerk reeds scheuren vertoonde, terwijl de fundeering mede niet van de beste soort was. De schoorsteen brak bij de vroeger gemaakte insnijdingen. Bij vele ingestorte schoorsteenen van oudere dagteekening vielen fouten in de constructie op te merken en meestal waren te geringe afmetingen der muren in het ondergedeelte als rechtstreeksche oorzaak van het onheil aan te wijzen. De val van drie schoorsteenen te Kreuzau bij Düren, Februari 1881, te Oberhausen, October 1881, en te Crefeld was hieraan toe te schrijven. Te geringe wandsterkten der schoorsteenen geven tevens aanleiding tot een meer of minder groot manco in het gewicht der muurmassa's.

Wat de vernielende kracht van het *vuur* betreft, wil ik slechts kortelijk hare inwerking op ijzeren binten vermelden, welke door verkrommingen en afbuiging in de hitte van den gloed het instorten van vloeren en zolderingen veroorzaken. Dit konden wij bij voorbeeld duidelijk zien bij de ruïne van het Ringtheater, en ik persoonlijk bij de ruïne van den brand der door mij gebouwde lederfabriek van Bergmann in de Kriau. Reeds vaak werd de vrees geuit, dat het aanwenden van ijzeren binten in het algemeen ten kwade zou komen aan een lang-

durig bestaan van onze groote gebouwen; doch hopen wij, dat het niet zoo moge zijn. En deze verwachting is vermeerderd sedert gebleken is, dat ijzer, in mortel- of cementbedding, zich buitengewoon goed houdt. Moge een architekt, die na ongeveer honderd jaren het onderwerp van het verval onzer groote gebouwen weer opvat, onze nakomelingen hiermede kunnen troosten, wij vermogen slechts te vermoeden.

Een gevaarlijke vijand van die gebouwen welke op een vochtigen ondergrond staan, waarin zich organische stoffen in staat van ontbinding bevinden, is de *paddestoel*. Wij zijn in de gelegenheid geweest eenige opmerkingen hieromtrent ten beste te geven in eene in 't jaar 1882 in de vakafdeeling voor architectuur en hoogere bouwkunst gehouden, en in ons vakblad openbaar gemaakte voordracht (over het aanleggen van fabrieken) en bepalen ons dus tot de verwijzing daarnaar en de vermelding van een dáár aangehaald geval van uitroeiing van de paddestoel in een fabrieksgebouw te Mährisch-Schönberg. Dit was opgericht door buitenlandsche ingenieurs, zonder alle voorzorgen tegen het verderfelijke voortwoekeren van de champignons, op een bodem van de bovenvermelde soort, en toen men mij te hulp riep, trof ik de vorming van paddestoel in alle stadiën van ontwikkeling, van af het schuimachtige begin tot de als hout uitziende exemplaren, vaak ter grootte van een vierkanten meter, ten getale van honderden aan. Eene radikale verwijdering van al het aangetaste, het uitkrabben der blootgelegde mortelvoegen en eene omvangrijk toegepaste besproeiing met carbolzuur hielpen volkomen. De herstelling van het verwoeste geschiedde met de hier geboden zorgvuldigheid. Onder den bodem van het shedgebouw werd veel kalkhoudende bouwafval ter dikte van 30 cM. aangebracht, de onderkanten der houten deelen en de vloerbinten werden geteerd, luchtkanalen aangelegd en de vlakken van het ruwe metselwerk, die met paddestoel bedekt waren geweest, geasphalteerd.

Slechts in korte omtrekken zal ik nog een en ander zeggen over de oorzaken der helaas zoo vaak plaats hebbende instortingen van *in staat van aanbouw verkeerende bouwwerken*. In duitsche vakbladen houdt men zich vaak op met dit onderwerp en in den jaargang 1887 der „Deutsche Bauzeitung" heeft Frangenheim op dit gebied een schema gegeven van 34 instortingen van nieuwe gebouwen. Aan dit opstel ontleenen wij, dat slecht materiaal, met name gebrekkige mortels, te groote haast, metselen gedurende den vorst, gebreken in de constructie: in het bizonder eene onbegrepen aanwending van balkijzers en weinig zaakkundige verankering, en vaak ook nog onvoldoende fundamenten hierbij de hoofdrol spelen. De instorting volgde meestal zoo spoedig, dat van de aangehaalde 34 gebouwen slechts 6 door een vroeger bevolen amoveeren voor instorting bewaard konden blijven.

Ook het „Centralblatt für Bauverwaltung" houdt zich in den jaargang 1886 op met het onderwerp der instorting van nieuwe gebouwen en hare oorzaken in het algemeen. De aan deze overwegingen te gronde liggende feiten hebben zich voorgedaan bij gebouwen in steden aan den Rijn. Daar werd mortel van ingestorte nieuwe gebouwen onderzocht, en als minimum 9 % kalk daarin geconstateerd. Daarentegen ligt vóór ons het openbaar gemaakte resultaat van een dergelijk onderzoek, dat gehouden werd bij een ingestort gebouw te Dusseldorp en slechts een kalkgehalte van 3½ % aantoonde. Dat een dergelijke mortel in het algemeen nooit kan binden, spreekt van zelf; zijn werking bepaalt zich slechts tot vermeerdering der wrijving van de op elkaar gestapelde steenen, hetgeen even goed met droog zand te bereiken ware. Het genoemde vakblad gaf verder op als oorzaak bij vele gevallen van deformatie van gebouwen in de Rijnstreek, eene afwijking van de goedgekeurde plannen. Het in Duitschland gebruikelijke en veel toegepaste metselen met spouwen is slechts bij een zeer zorgvuldige uitvoering zonder gevaar. De besproken instortingen in de Rijnsteden hebben in sommige gevallen ook deze spouwmuren tot oorzaak, vooral dan, wanneer te weinig voor een behoorlijk onderling verband der muren is gezorgd. Als andere oorzaken worden aangehaald: het met de constructie strijdige aanbrengen van venster- en deuropeningen, zooals voornamelijk het optrekken van volle pijlers of penanten boven openingen in de benedenverdieping, verder: onvoldoende sterkte der muren; bogen en gewelven met te geringe peilhoogte; te geringe afmetingen van balkijzers, te sterk uitstekende daken, gebrekkige fundeering, slecht metselverband, gebrekkig materiaal, en niet in de laatste plaats te onvoldoende vakkundige opleiding der aannemers en opzichters. Dit opstel, dat eene luide en duidelijke waarschuwing was, heeft slechts weinig uitgewerkt, want reeds in Maart van het jaar 1887 volgde in Keulen weer eene sensatie verwekkende instorting van een nieuw gebouw. Als oorzaak daarvan maakte de overheid openbaar: onzaakkundige ligging der ijzeren binten, ontbreken der verankeringen en te snelle uitvoering zonder dat de mortel tijd had zich te binden. Bijgevolg gebreken, welke hoofdzakelijk zijn toe te schrijven aan de gebrekkige kennis van den opzichter.

Bij deze opsomming der schaden, welke door onoordeelkundige uitvoering der gebouwen intreden, heb ik met weemoed teruggedacht aan den hulpkreet, dien ik hier liet weerklinken in het jaar 1885 ten opzichte van ons bouwpolitiewezen, en welken onze vereeniging dientengevolge ook verder door liet klinken; — helaas bleven onze wenschen op dit gebied tot nog toe onverhoord. Laat ons hopen, dat door de nieuwe wet op het bouwen tenminste flink paal en perk worde gesteld aan het onsoliede aannemerdom; immers, van alle kanten is bewezen, dat hierin eene van de rijkste bronnen voor bouwschade van iederen aard gezocht moet worden. Een werkdadig begin hiervoor is gemaakt in de onlangs voor Weenen vastgestelde bouwverordening.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING GRONINGEN, 16 September 1892. Met een hartelijken welkomstgroet opende de Voorzitter, de heer H. Raammaker, deze eerste vergadering van dit seizoen, waarbij de wensch werd uitgesproken, dat de Afdeeling in bloei moge toenemen en dat zij nuttig werkzaam moge zijn.

Na lezing en goedkeuring der notulen werd mededeeling gedaan van ingekomen stukken van 't Hoofdbestuur, in welke laatste missive vermeld werd, dat de 66ste algemeene vergadering, welke hier ter stede zal worden gehouden, wegens de heerschende ziekte voorloopig was uitgesteld.

Naar aanleiding van een gedrukt stuk van den heer Jager, dat der Afdeeling werd aangeboden en betrekking hebbende op een op te richten museum, werden verschillende denkbeelden geopperd.

Nadat enkele punten van de agenda voor de a. s. algemeene vergadering en de door het Hoofdbestuur gestelde tien vragen waren besproken, werd na behandeling van eenige huishoudelijke zaken de goed bezochte vergadering gesloten.

Veredeling van het Ambacht. Proeven van bekwaamheid.

De Commissie tot veredeling van het Ambacht, verspreidt een circulaire van den volgenden inhoud.

Door een overwachte samenloop van omstandigheden kan de subsidie van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Nijverheid, waarover de Commissie tot veredeling van het Ambacht tot uitvoering harer plannen in December a. s. meende te mogen beschikken, niet worden uitgekeerd en ontbreken haar, als gevolg daarvan, de noodige fondsen om de proefaflegging, zooals haar voornemen was, in December van dit jaar ten uitvoer te brengen.

Dat zij in hare aanvankelijk met succes bekroonde pogingen op zoo onverwachte wijze werd teleurgesteld, grieft haar te meer, omdat zich reeds in vele plaatsen van ons land commissiën hebben gevormd, die poogden, met het oog op deze proefaflegging, het vakonderwijs te verbeteren en aan te vullen en andere commissiën zich hebben belast met de zorg voor reis- en verblijfkosten van a. s. meesters en gezellen, die te onbemiddeld zijn om op eigen kosten aan het onderzoek deel te nemen.

De Commissie tot veredeling van het Ambacht, derhalve genoodzaakt zijnde de proefaflegging voor een jaar uit te stellen, neemt zich voor die in December 1893 ten uitvoer te brengen en noodigt u uit, de pogingen, die werden aangewend om het vakonderwijs te verbeteren, krachtig voort te zetten, opdat in December 1893 blijken moge, dat dit jaar uitstel van gunstigen invloed is geweest op de ontwikkeling van den aanstaanden meester en gezel.

Met leedwezen erkennende, dat het voor hen, die moeiten noch kosten hebben ontzien, om zich voor het afleggen der proef te bekwamen, een groote teleurstelling baart, wijst de Commissie er tevens op, dat door zeer velen de tijd van voorbereiding te kort werd geacht en dat nu zooveel te meer tijd en gelegenheid bestaat zich de bekwaamheden eigen te maken, die voor meester of gezel gevorderd zullen worden.

In verband met het vorenstaande worden candidaten uitgenoodigd zich niet aan te melden voor 1 November a. s. maar *wel* schriftelijk vóór 1 September 1893, aan den Secretaris der Commissie, Elandstraat 48 te 's Gravenhage.

Ter aanvulling der vroegere bekendmakingen, waarbij niet genoemd zijn de tijden voor het onderzoek in de verschillende vakken, vastgesteld, zij hier nog medegedeeld, dat die tijden bepaald zijn:

voor het Timmeren	op hoogstens	12	werkdagen.
» » Meubelmaken	» »	4	weken.
» » Smeden	» »	12	werkdagen.
» » Koperwerken	» »	8	»
» » Schilderen	» »	6	»

waarbij, voor het geval in die tijden de Kerstmis vallen mocht, aan de kandidaten wordt overgelaten of zij ter bekorting daarvan zich ook op den 2 Kerstdag aan het onderzoek willen onderwerpen.

De deskundigen, in deze zaak nader gehoord, hebben ten stelligste als hunne meening te kennen gegeven, dat bovengenoemde tijden voor een grondig onderzoek in die vakken noodzakelijk zijn.

's Gravenhage, 14 September 1892.

De Commissie voornoemd:
J. F. W. Conrad, *Voorzitter.*
H. L. Boersma, *Onder-Voorzitter.*
P. J. van Houten, *Penningmeester.*
J. J. van Nieukerken, *Secretaris.*

BERICHTEN.

De Gemeenteraad van Leiden is andermaal voor de vraag geplaatst omtrent de herstelling en het onderhoud van den Pieterskerktoren.

Zooals reeds in dit blad werd medegedeeld, besloot de Raad onlangs, op voorstel van de commissie van financiën, om aan de gemeente-commissie van het Ned. Herv. Kerkgenootschap de vraag in overweging te geven, om aan de burgerlijke gemeente eene jaarlijksche recognitie te geven voor de onderhoudskosten.

Die gemeente-commissie heeft evenwel gemeend in dat voorstel niet te mogen en te kunnen treden, wegens de overeenkomst, meer dan eene eeuw oud, omtrent het gebruik van de klok.

Nu stellen B. en W. voor tot de herstelling over te gaan, waarvan de kosten op *f* 700 zijn geraamd.

Zou nu de Commissie van Financiën trachten te verkrijgen, dat (zie bericht op bladz. 224 van dit blad) het volgens haar voor de gemeente nuttelooze en lastige object wordt afgebroken?

In de tweede zitting van het Artistiek en Literair Congres, dat dezer dagen te Milaan vergaderde, is gehandeld over de vraag, of een kunstenaar die zijn werk verkoopt, daarmede tegelijk het recht van reproductie overdoet. Het congres heeft ontkennend op die vraag geantwoord.

Voorts heeft het congres den wensch geuit, dat het plaatsen van valsche handteekeningen op kunstwerken als een misdrijf worde aangemerkt.

Eindelijk heeft het voor architectonische kunstwerken dezelfde bescherming als voor andere gevraagd.

De Russische Vereeniging ter bevordering van Volksgezondheid stelt zich voor om in het voorjaar van 1893 te St. Petersburg eene hygiënische tentoonstelling te houden, verdeeld in de vijf volgende afdeelingen.

Sectiën 1, biologi; 2, medische en sanitaire statistiek, epidemiologie en medische aardrijkskunde; 3, hygiéne van bewoonde streken, van openbare en partikuliere gebouwen en industrieele werkplaatsen; hygiéne van verkeerswegen; voedings- en kleedingshygiéne; zorg voor reinheid en ontsmetting; ziekenverpleging; professioneele hygiéne; staatszorg; 4. opvoedingshygiéne; 5, geologie, klimatologie en balneologische hygiéne.

Aan het Sociaal Weekblad ontleenen wij, dat door Dr. P. J. H. Cuypers de hieronder staande bepalingen omtrent minimum loon en maximum arbeidsdag zijn opgenomen in de voorwaarden voor den bouw van een gedeelte eener school aan de Spaarndammerstraat te Amsterdam, een werk dat onder zijne leiding zal worden uitgevoerd voor rekening van »de Vereeniging voor weldadigheid van den Allerheiligsten Verlosser".

»Den aannemer wordt de verplichting opgelegd aan zijne werklieden, die voor de uitvoering van de in dit bestek beschreven werken werkzaam zijn, geen lager loon te betalen dan hieronder is aangegeven:

aan een timmerman	23	cts. per uur.
» » loodgieter	23	» » »
» » metselaar	23	» » »
» » sjouwer	18½	» » »
» » grondontgraver	23	» » »
» » opperman	18½	» » »
» » verver	20½	» » »
» » smid	20½	» » »
» » stucadoor	23	» » »

»De loonen voor de overige werklieden, die niet in deze paragraaf zijn genoemd, zullen door den aannemer in overleg met de directie worden geregeld in verband met de loonen, die hierboven zijn vastgesteld. Afwijking van bovengenoemde loonen is alleen geoorloofd, onder goedkeuring van de directie. Ook voor jongelieden, die den leeftijd van 20 jaren nog niet bereikt hebben en die nog niet als volledige werkkrachten kunnen worden beschouwd, zullen door den aannemer, in overleg met de directie, de loonen geregeld en vastgesteld worden.

»Wanneer door ongunstige weersgesteldheid of door niet aanwezig zijn van de benoodigde materialen of door eene andere oorzaak, uit de handelingen des aannemers voortvloeiende, de werkzaamheden geheel of gedeeltelijk voor korteren of langeren tijd moeten worden gestaakt, zal de aannemer gehouden zijn aan de werklieden, die dientengevolge werkeloos zijn, ten minste de helft van het loon gerekend over den normalen werktijd van 11 uur per werkdag, te vergoeden.

»Den aannemer wordt de verplichting opgelegd zijn werklieden, werkzaam voor het in dit bestek bedoeld werk, niet langer te doen arbeiden dan 11 uur per dag.

»Afwijking van dezen normalen werkdag van 11 uur is alleen geoorloofd onder goedkeuring van de directie. De aannemer moet elken Zaterdag aan de directie schriftelijk doen kennen de namen der werklieden, welke op zijne kosten voor de uitvoering van dit werk werkzaam zijn, met vermelding van beroep en juiste opgave van verdiend loon, op de over te leggen werkrapporten.

»De aannemer zal ingeval van niet nakomen dezer bepalingen, telkenmale verbeuren een korting van vijf en twintig gulden, af te houden van de eerstvolgende termijnbetaling der aanneemsom".

Aan de berichten uit Nederlandsch Indië, voorkomende in *Het Vaderland* van 23 Sept. jl., ontleenen wij het volgende:

Op 15 Augustus is te Samarang op eenvoudige wijze de »Samarangsche Ambachtsschool" geopend, de tweede thans bestaande inrichting van die aard in Indië. De beperktheid der financieele middelen noopte tot een betrekkelijk bescheiden begin Dat dit begin niet nog bescheidener moest zijn, is voor een goed deel daaraan te danken, dat bijna alle benoodigdheden, zoo voor het atelier als voor de schoollokalen, van de verschillende leveranciers voor verre beneden de gewoonlijk hier betaalde prijzen werden verkregen, een medewerking, die door het bestuur zeer gewaardeerd en ten bate der school aangewend werd. Verder werd door den verstandigen maatregel om voorloopig slechts een beperkt aantal leerlingen aan te nemen, bereikt, dat een, wat de leer- en hulpmiddelen aangaat, zeer voldoende inrichting voor dat aantal leerlingen werd verkregen, wat zeker de voorkeur verdient boven een dadelijk meer uitgebreide, doch onvoldoend uitgeruste inrichting. Geleidelijk kan thans de uitbreiding op degelijken en soliden voet worden voorbereid.

Van de noodzakelijkheid eener uitbreiding, binnen een niet te langen tijd, zijn de symptomen trouwens thans reeds aanwezig.

De heer G. H. Heinen, decoratieschilder te Amsterdam, heeft onlangs een circulaire verspreid, waarin hij mededeelt, dat door hem een vakschool voor het schilderen zal worden opgericht, in een voor het doel practisch ingericht atelier.

Uit het voorloopige programma blijkt, dat ook het onderwijs practisch zal zijn ingericht. Op bepaald aangewezen dagen zal het onderricht bestaan in: het trekken van biezen met verschillende verfsoorten, de behandeling der verfstoffen, het opmeten en berekenen van verschillende werken, penseelschrijven, vlakversieringen, theorie van de harmonie der kleuren, het schilderen van houtnabootsingen, ornamenten, vruchten, bloemen, figuren, marmer-imitatiën, het vergulden, bronzen, enz., stijl- en ornamentleer.

Als leeraren zijn aan de school verbonden de heeren G. Kalemink, oud-leerling der Rijks-school voor kunstnijverheid, in het bezit der akte middelbaar onderwijs, voor stijl- en ornamentleer, bloemen-, vruchten-, ornament- en figuurschilderen; D. Gingnagel, onderwijzer in het hout- en marmerschilderen aan de school voor kunstambachten, voor de hout- en marmer-imitatie en het biezen trekken; G. Goëbel, voor het penseelschrijven, vergulden, glasetsen, enz.; G. H. Heinen, voor de behandeling der materialen en het berekenen der werken.

De schoolgelden zijn billijk gesteld.

De heer G. H. Heinen, Amsterdam, Leidsche Plein 9, verstrekt belanghebbenden gaarne nadere inlichtingen.

De kiesvereeniging »Burgerplicht" te Delft vergaderde verleden Dinsdag om over de hygiënische aangelegenheden der stad van gedachten te wisselen. Naar aanleiding van een verslag over deze druk bezochte bijeenkomst, voorkomende in de *Haarlemsche Courant*, deelen wij het volgende, zeer in het kort, mede.

De inleider, dr. B. E. Scheltema, waarschuwde in de eerste plaats tegen de vele slechte gevolgen van overdreven choleravrees en het reeds bij voorbaat innemen van — zelfs anoniem aanbevolen — geneesmiddelen. Vervolgens formuleerde hij een vijftal wenschen en wenken. Van deze vermelden wij, afgezien van die voor kostelooze verkrijgbaarstelling van duinwater, het vestigen van een vast bureau voor raad en hulp, en het niet teelen van schadelijke gewassen, in dit blad slechts: 1°. Men zoeke naar een betere wijze van afvoer der faecaliën, een plotseling algemeene invoering van het tonnenstelsel is zeer te ontraden. 2°. Men verlosse Delft van de droge straatreiniging. (Voor een paar jaar is daar in het belang der bestrating, het schrobben verboden).

Dat intusschen onder de deskundigen nog het grootste verschil van meening bestaat, bewees ook het debat over de wenschen van dr. Scheltema. Nu, dat verwondert niet, wanneer men de geschiedenis leest van de toekomstige uitbreiding van het Liernurstelsel te Leiden en de tegenstrijdige beschouwingen van hygiënische specialiteiten aldaar.

Dr. Thomée verklaarde zich volgens de *H. C.* b. v. een beslist voorstander van het tonnenstelsel; anderen beweerden, dat dit juist het slechtste stelsel ter wereld was, daar de tonnen, onmogelijk behoorlijk zijn te ontsmetten en daardoor uiterst gevreesde overbrengers van besmetting kunnen worden.

Het overgroote gedeelte der technici, die aan hygiëne gedaan hebben, zullen het ongetwijfeld met die anderen eens zijn.

Het in de tweede plaats hierboven genoemde punt, werd nog niet aangeroerd. Daaromtrent iets van zeer bevoegde zijde te vernemen, zal intusschen voor vele gemeente-ambtenaren hoogst belangwekkend zijn; immers, uit verschillende bronnen zou men kunnen opmaken, dat de geleerden het hierover evenmin eens zijn als over het tonnenstelsel. De een zegt: een droge bodem is bij uitstek goed, omdat de cholera-bacil vocht voor hare ontwikkeling noodig heeft, de ander leert, dat rein houden met water een voorbehoedmiddel is. Dr. Beijerinck, de bekende Delftsche bacteoroloog gaf als zijn indruk over de studie der cholera-bacil te kennen, dat deze in drogen staat volmaakt onschadelijk is, zoodat men bijv. niet bevreesd behoeft te zijn voor het dragen van linnen, in verontreinigde grachten gespoeld, mits het maar goed droog zij.

De inleider had eenige ontsmettingsmiddelen aanbevolen, maar Dr. Thomée verwierp — onlangs kon men iets dergelijks in de Deutsche Bauzeitung lezen — en carbolzuur, en creoline, en sublimaat, omdat gebleken was, dat deze middelen de bacillen niet dooden; waarop echter dr. Beijerinck opmerkte, dat in elk geval deze middelen de voortplanting der bacteriën tegenhielden, en daarom van onschatbare waarde waren. Hij gaf nog andere zeer practische wenken b. v. dat koken het eenig afdoende middel was, maar... men moest blijven koken. Dranken en zuiver water, eens gekookt, kunnen oogenblikkelijk nieuwe bacteriën opnemen, en moeten dus vlug na het koken worden gebruikt, en goed afgesloten worden bewaard.

De inhoud van »De Natuur" aflevering 9, van 15 September 1892, is als volgt:

Naar de maan en op de maan (*met fig.*) — Christophorus Columbus [vervolg en slot] (*met fig.*) — Een cijfergenie: Jacques Inaudi (*met fig.*) — Over kunstmatige regenvorming [vervolg en slot] (*met fig.*) — Inrichtingen ter verspreiding van vruchten en zaden (*met fig.*) — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie.

Afloop van Aanbestedingen.

DELFT, 10 September: het bouwen van een woonhuis aan het Noordeinde te Delft, onder beheer van den arch. G. van der Kaaden.

Hoogste inschrijver:

P. A. Kouwenhoven, Delft . . . . *f* 14.600

Laagste Inschrijver:

G. B. Luken, Delft . . . . „ 12.893

Gegund.

AMSTERDAM, 13 September: het amoveeren van perceel No. 18 aan de Utrechtschestraat en het ter plaatse bouwen van een winkelhuis, onder beheer van de architecten A. Jacot en W. Oldewelt.

Hoogste inschrijver:

D. de Zwart, Amsterdam . . . . *f* 16.978

Laagste inschrijver:

L. Dijker, Amsterdam . . . . „ 12.245

Gegund aan H. G. Scholten „ 13.217

'S GRAVENHAGE. 13 September. Onderhandsche aanbesteding van het bouwen van een woonhuis op de terreinen van de maatschappij Duinoord voor rekening van den heer A. M. Meissner; dit werk is opgedragen aan B. Krijnen te 's Gravenhage voor *f* 19.870.

ROTTERDAM, 13 September: het bouwen van eene gymnastiekschool aan de Boezemdwarsstraat.

Hoogste Inschrijver:

C. A. Zanini, Rotterdam . . . . *f* 25.491

Laagste inschrijver:

A. Henkemans, Rotterdam . . . . „ 21.300

Gegund.

HAARLEM, 14 September. De architecten A. en J. A. G. van der Steur, voor de firma Corn. Sipkes: onderhandsche aanbesteding van het bouwen van eene stoomfabriek van vruchtensappen, vruchtenmoes enz., op een terrein aan den Koudenhorn A n. 44, gegund aan B. Hagen aldaar, voor *f* 23.840.

'S GRAVENHAGE, 15 September, voor rek. der gemeente: het bouwen van een school met gymnastieklokaal en onderwijzerswoning aan de Bleekerslaan, volgens bestek no 32.

Hoogste inschrijver:

J. van den Elshout Gzn., Scheveningen, *f* 67.977

Laagste inschrijver:

A. C. Paardenkooper, 's Gravenhage. . . „ 62 500

'S GRAVENHAGE, 16 September: den bouw van een post- en telegraafkantoor te Krommenie.

Hoogste inschrijver:

P. de Jong, Krommenie. . . . . *f* 24.000

Laagste inschrijver:

Gebr. Jan en Jacob Kroon, Assendelft „ 19.800

Raming „ 18.580

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

9292

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende 2½ KGr. à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

BENNEWITZ & Co AMSTERDAM

Papierstuc Plafonds

ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à f 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR EN MONSTERKAMER DAMRAK 85. PAPIERSTUC-FABRIEK.

9293

JAN HAMER & Co.

MARNIXSTRAAT 402, AMSTERDAM.

D'S Patent-

WINDEN, LIEREN EN KRANEN.

— (Handy Hoists) —

ENKEL EN DUBBEL WERKEND.

Sterk. — Goedkoop.

Vraag onze geïllustreerde Prijscourant.

9296

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

9294

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

9298

Bouwkundig Teekenaar,

zoekt plaatsing tegen 1 October e. k. Adres letters A.W. Bureau van dit blad. 9295

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST, Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — *In aanleg zijn:* 9299

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGEN GESTICHT, Deventer. SIGARENFABRIEK van de Heeren GEBRS. JACOBSON & Co., Amsterdam.

MUSGRAVE'S Complete Inrichtingen voor

PAARDEN- en VEESTALLEN, KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

CARBOLINEUM AVENARIUS.
Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e " voor gesmeed ijzeren Trapaluis-
9301

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

1 OCTOBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

INHOUD:

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

PRÆ-ADVIEZEN

VAN HET BESTUUR DER MAATSCHAPPIJ, OVER DE ANTWOORDEN DER AFDEELINGEN OP DE IN 1891 GESTELDE VRAGEN.

(*Vervolg van blz.* 233).

VRAAG VII.

»Welke ondervinding heeft men in de praktijk opgedaan bij het gebruik maken van geheel of gedeeltelijk gecreosoteerd hout, voor fundeeringen boven den waterstand, schoeiingen, ducd'alven, enz.?"

Op deze vraag zijn antwoorden ingekomen van de afdeelingen Rotterdam, 's Gravenhage en Leeuwarden.

Het antwoord der eerstgenoemde afdeeling, uitgebracht door de heeren Nijenhuis en Mirandolle, is het meest belangrijke. De commissie komt tot het besluit:

»dat de creosoot-olie, bij genoegzame hoeveelheid in het hout »geperst, het beste middel is tot wering van den paalworm en »van den atmospherischen invloed;

»dat door gedeeltelijke bereiding van palen en balken hetzelfde »doel als door geheele bereiding bereikt wordt, edoch met dien »verstande, dat bij gelijke hoeveelheid olie in te persen per M³., »de olie bij gedeeltelijke bereiding, door het voor zich uitdrijven »der sappen, zich in het hout beter verspreidt en dieper doordringt »dan bij geheele bereiding, terwijl bovendien bij gedeeltelijke »bereiding kosten bespaard worden [van 10 tot 50 %]; dat ge»deeltelijke bereiding ook toegepast wordt om fundeeringen »hooger te kunnen aanleggen [Centraal-personenstation te Amster»dam, Protestantsche kerk te Fijenoord], waardoor kosten van »uitgraving en metselwerk worden verminderd;

»dat gecreosoteerd hout, door zijn desinfecteerende lucht, veetyphus »en andere ziekten in stallen voorkomt."

Ten bewijze beroept de commissie zich op de aan haar overgelegde getuigenissen van deskundigen over het gebruik van geheel of gedeeltelijk gecreosoteerd hout voor perkoenpalen, langs- en dwarsliggers van tramwegen, beschoeiingen, muurplaten en fundeeringpalen, terwijl ook een brochure van de heeren A. Leken en J. Gernaert wordt aangehaald, waarin creosoteeren van dwarsliggers voor spoorwegen wordt aanbevolen.

Twee raadgevingen der commissie verdienen bijzonder de aandacht. Vooreerst wenscht zij de hoeveelheid in te persen olie op niet minder dan 250 L. per M³. te stellen, waar men alleen beveiliging tegen atmospherischen invloed op het oog heeft, terwijl zij voor de wering van den paalworm raadt »de bereiding zoolang voort te zetten tot het hout geen olie meer opneemt." In de tweede plaats acht zij het gewenscht, de plekken van reeds gecreosoteerd hout, waar door bewerking wit hout te voorschijn mocht komen, twee of driemaal met warme creosootolie te bestrijken.

Zij eindigt haar verslag met de slechts schijnbaar overtollige bemerking, dat men, bij bepaling der hoeveelheid in te persen olie, niet kan eischen, dat deze op een bepaalde diepte in het hout gedrongen zij; wenscht men die diepte te bepalen, dan late men de hoeveelheid over aan den fabriekant.

Het antwoord der afdeeling 's Gravenhage, rapporteurs de heeren Kriens en Tol, behandelt eerst in korte woorden de wijze van houtbereiding en de gevallen, waarin geheele of gedeeltelijke creosoteering wordt toegepast.

Ook in dit rapport worden voorbeelden van het goede resultaat van geheel of gedeeltelijk creosoteeren van dwarsliggers, beschoeiingen, telegraafpalen, perkoenpalen en remmingwerken aangehaald; vooral verdient daarbij de aandacht de vergelijking tusschen gecreosoteerd dennenhout en onbereid eikenhout bij een schoeiing te Dordrecht en bij perkoenpalen op Schouwen; het eerstgenoemde hout was na ruim twintig jaren nog gaaf, terwijl het eikenhout bij de beschoeiing vergaan, bij de perkoenpalen door den zeeworm verwoest bleek te zijn.

Het slot van het rapport is gewijd aan de eischen, waaraan de creosootolie als grondstof moet voldoen en het onderzoek van het naphtalinegehalte; de voor het laatste opgegeven methode moge voor den fabriekant en den ondernemer van een proefstation voor bouwmaterialen hare waarde hebben, voor den architekt is zij wel wat omslachtig.

De afdeeling Leeuwarden, rapporteur de heer Oostenburg, is terecht van oordeel, dat de vermeerdering van duurzaamheid van hout tengevolge van het creosoteeren alleen beoordeeld kan worden door vergelijking van den tijd, dien verschillende stukken

van ongeveer dezelfde hoedanigheid, gecreosoteerd en niet gecreosoteerd, onder zooveel mogelijk gelijke omstandigheden, het kunnen uithouden. Zij gelooft niet, dat op dit gebied genoeg vertrouwbare gegevens bestaan.

Als voorbeeld, dat creosoteering niet altijd afdoend is, wordt aangehaald een beschoeiing, waarvan vele gecreosoteerde grenen planken na 16 à 18 jaren aan de grondzijde door bederf aangetast waren en vernieuwd moesten worden.

Fundeeringen van gecreosoteerd hout boven den waterstand zijn, naar het oordeel der commissie, voor bouwwerken van duurzamen aard niet aan te bevelen.

Evenmin raadt zij aan het creosoteeren van eikenhouten duc-d'alven, omdat de creosootolie in eikenhout slechts tot geringe diepte ingeperst kan worden en men de stukken niet vooraf pasklaar kan maken, zoodat de door de bewerking met creosoot doortrokken oppervlakte op verschillende plaatsen moet worden weggenomen.

Het creosoteeren van onderdekken van bruggen wordt nuttig geacht, maar dat van bovendekken is overtollig, omdat deze in den regel eerder verslijten dan verrotten.

Hetgeen de commissie mededeelt over minder gunstige uitkomsten van creosoteeren als middel tegen den paalworm bevestigt de bij verschillende gelegenheden in ons land en elders opgedane ondervinding, dat alleen tot volmaaktheid opgevoerde creosoteering een afdoende maatregel is tegen den gevreesden vijand onzer paalwerken aan zee.

»Bij zeewerken," zoo deelt de commissie mede, schijnt gecreo- »soteerd hout onvoldoende bestand te zijn voor den paalworm.

»Bij eene vernieuwing van eene beschoeiing in een der Rijks- »havens in de provincie Friesland, voor een viertal jaren geschied, »is namelijk gebleken, dat vele getrokken planken van een den- »nenwand, dik 0,10 M., geheel waren doorknaagd van den worm. »Het was eene beheiing, welke een 8-tal jaren had dienst gedaan. »De reuk van creosoot was na het trekken zelfs nog sterk aanwezig.

»De oorzaak van het feit, dat gecreosoteerd hout voor den »paalworm niet bestand is, is naar onze meening te wijten aan »het *groote verschil* in *opname* van creosootolie bij materialen »van dezelfde soort en geaardheid en ingeperst bij een zelfden »atmospherendruk; want bij bovengenoemde damplanken is gebleken, »dat de worm zich nergens vertoond had, waar de houtvezels »gedrenkt waren met dit vocht."

De commissie komt tot het besluit, »dat bij gecreosoteerd hout »en vooral bij naaldhout, en in het bijzonder bij het dennenhout, »de duurzaamheid van het materiaal zeer aanmerkelijk verhoogt. »Vooral voldoend toezicht bij de inpregneering van het vocht in »het hout en droogheid van hetzelve tijdens den bouw zijn zeer »bevorderlijk om een eenigszins duurzaam materiaal te verkrijgen."

Iets wat de commissie waarschijnlijk wel bedoeld, maar niet duidelijk uitgedrukt heeft, zou ondergeteekende daaraan toegevoegd wenschen te zien; namelijk: »het voorschrijven van een ruim voldoende hoeveelheid creosootolie."

A. A. BEKAAR,
Rapporteur.

VRAAG VIII.

»Het gebruik van suiker en siroop voor metselwerken in den winter uit te voeren, schijnt aanbeveling te verdienen."

»Voor voegwerk wordt aanbevolen het gebruik van tarwe- of roggebloem."

»Welke ervaring is daarmede opgedaan, en welke was de verhouding waarin die stoffen in de metselspecie voorkomen?"

Op deze vraag kwamen antwoorden in van de afdeelingen Amsterdam, 's Hage, Leiden en Leeuwarden.

De afdeeling Amsterdam, de vraag gesteld hebbende in handen van den heer Koning, lid der firma Koning en Bienfait, eigenaars van het proefstation voor bouwmaterialen te Amsterdam, ontving daarop een uitvoerig rapport. Daarin wordt erkend, dat ook op theoretische gronden de verharding van kalkmetselspecie kan worden bevorderd door bijvoeging van suiker. Juist bij voorkeur bij lage temperatuur kan de suiker met kalk eene verbinding vormen, die zeer hard wordt; met dit nadeel echter, dat bij verhooging van temperatuur deze suiker-kalkverbinding wordt ontleed.

Ook het koolzuur van de lucht werkt ontledend op de verbinding. De suiker kan dus alleen dienen om een voorloopig snelle verharding te bevorderen, terwijl dan later het koolzuur der lucht en het kiezelzuur der bijgevoegde bindmiddelen (tras, cement en zand) deze suiker-kalkverbinding ontledende, de normale verharding tot stand brengt. Een andere rol van de suiker is nog, dat zij het bevriezen van het water van den mortel tegengaat. Hetzelfde effect bereikt men echter (en waarschijnlijk met minder kosten) met zout en soda (zie daarover nader de afd. Leiden).

Omtrent het gebruik van tarwe- of roggebloem in metselspecie voor voegwerk verwijst de rapporteur alsnog, geen ervaring daaromtrent hebbende, naar die door anderen in de praktijk opgedaan.

Door de afdeeling 's Hage werd de vraag gesteld in handen eener commissie. Deze laat het eerste gedeelte der vraag onbeantwoord.

Omtrent het 2de gedeelte (het gebruik van tarwe- of roggebloem in voegspecie) verklaart zij de toevoeging als uitstekend en kan zij op de beste resultaten wijzen. Alleen bij metselwerken die vochtkeerend moeten zijn of veel aan vocht blootgesteld worden, is het gebruik af te raden.

Het mengsel moet zijn in verhouding van ± 5 liter bloem op 1 hectoliter kalk. Zij moet bij kleine hoeveelheden van 0.25 H.L. goed gemengd en flink gestampt worden.

De afdeeling Leiden constateert, dat de ervaring aantoont, dat toevoeging van suiker of siroop voor metselspecie bij vriezend weder aanbeveling verdient. Die ervaring heeft zij opgedaan o. a. bij den bouw van een schoorsteen, die in den winter is gemetseld. Maar evenzeer meent zij, dat het gebruik van portland-cement voor metselwerken in den winter uit te voeren, aanbeveling verdient met het oog op het verhardingsproces, dat veel spoediger plaats vindt. B. v. een specie in verhouding van 1 deel cement en 2 deelen duinzand, of 1 deel cement, 1 deel rivierzand en 1 deel schelpkalk voldoet zeer goed en is minder kostbaar dan specie met suiker of siroop vermengd.

Toevoeging van zout aan den mortel acht zij niet aanbevelenswaard; het verhindert wel het spoedig bevriezen, maar belemmert daarentegen het verharden of versteenen der specie en geeft een sterken salpeteruitslag. Ook merkt zij op, dat de ervaring leert, dat het gebruik van siroop bij metselwerken, die aan een groote hitte zijn blootgesteld, alleszins aanbeveling verdient.

Voorts geeft de afdeeling voor de bereiding van mortel met suikerstroop het volgende aan:

De kalk (10 deelen schelpkalk) en het zand (9 deelen rivierzand) dooreen te werken met zoo min mogelijk water; daarna te voegen bij 1 hectoliter mortel, 15 K.g. siroop en dan goed dooreen te werken.

Het gebruik van tarwe- of roggebloem voor voegspecie meent de afdeeling Leiden te kunnen aanbevelen, getuige het voegwerk van een schoorsteen, die zich acht jaren goed hield.

Evenwel wijst zij op eene andere uitmuntende voegspecie, n. l. den bekenden cementmortel, zamengesteld uit 1 deel duinzand (gezift) met 1 deel cement zonder toevoeging van kalk.

De afdeeling Leeuwarden stelde de vraag in handen eener commissie, die bij vrij strenge vorst tusschen 18 Januari en 25 Februari j.l. proeven nam, die aantoonen, dat werkelijk het gebruik van suiker en siroop, voor metselwerken in den winter uit te voeren, aanbeveling verdient.

De proeven werden genomen met eene specie, zamengesteld als volgt:

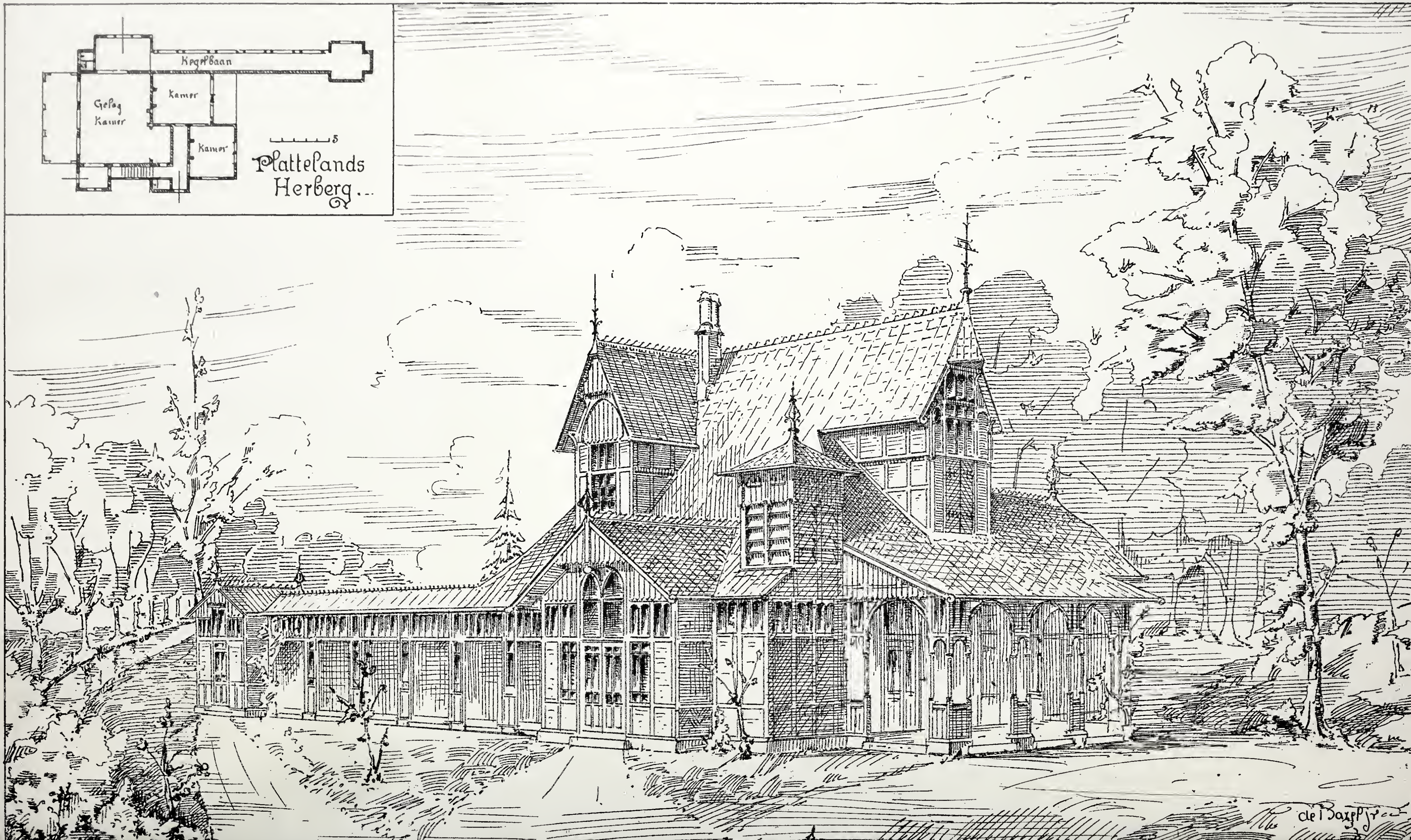
3 deelen schelpkalk (droog gemeten), 15 liter;
2 » zand (droog gemeten), 10 liter;
2 liter water, waarin 3 ons siroop;
en:
3 deelen schelpkalk (droog gemeten), 15 liter;
2 » zand (droog gemeten), 10 liter;
2 liter water, waarin 2 ons suiker;

waarbij is gebleken, dat de specie met suiker vermengd meerdere hardheid bezat dan die met siroop vermengd.

De vastheid en hardheid dezer specie, alleen blootgesteld geweest aan een gewone kamer-temperatuur, dus niet aan vorst, was verrassend, en het scheen alsof deze met portland-cement was vermengd.

Met tarwe- en roggebloem voor voegspecie werden geen proeven genomen, maar dit zal alsnog geschieden.

C. MUYSKEN.
Rapporteur.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

VRAAG IX.

»Welke resultaten zijn bekend omtrent het gebruik van zink, hier te lande vervaardigd? Is dit zink even goed als het van ouds bekende merk »Vieille Montagne"of andere buitenlandsche merken?"

Op deze vraag zijn antwoorden ingekomen van de Afdeelingen Leeuwarden, Leiden, Rotterdam en Utrecht; de Afdeeling 's Gravenhage zond slechts een tweetal tegenstrijdige certificaten.

In enkele antwoorden wordt terecht de opmerking gemaakt, dat de vraag in zooverre niet geheel juist is gesteld, daar van Nederlandsch zink geen sprake kan zijn; de portée dienaangaande werd echter algemeen goed begrepen.

De Afdeeling Leeuwarden stipt aan, dat het in Nederland verwerkte zink afkomstig is van de Rheinische Nassauische Gesellschaft te Stolberg, beschrijft de bewerking van het bladzink, en wijst op de verklaring van den heer F. W. Braat te Delft, dat het uit de Utrechtsche Zinkpletterij afkomstige materiaal aan alle mogelijke eischen voldoet. Met deze verklaring wordt ingestemd, en daarna worden nog eenige namen genoemd van hen, die een even goed getuigenis aan die pletterij hebben afgegeven. Uit in lof over haar materiaal, deelen de rapporteurs der Afdeeling nog mede, dat het departement van Marine tegenover het buitenlandsche fabriekaat de voorkeur geeft aan het Nederlandsche met 1 % hoogere prijzen, en het departement van Koloniën hetzelfde doet bij gelijkstaande prijzen, hetgeen ook in het antwoord uit Utrecht en in een uit Rotterdam wordt aangehaald.

De Afdeeling Leiden somt de kenmerken van goed zink op en verklaart, dat het tegenwoordige fabriekaat der Nederlandsche pletterij te Utrecht daaraan voldoet; mochten vroeger al klachten over minder goede kwaliteit zijn vernomen, de Afdeeling beweert, dat die alleen te wijten waren aan de bestellers, die met verkeerde nummers lieten stempelen, en aan de verbruikers, die thans echter beter op de hoogte zijn van de eigenschappen van het materiaal. Ook deze Afdeeling verklaart, dat het bedoelde zink even goed is als het Belgische en Duitsche, en het den steun verdient, te meer omdat de prijs iets lager is dan die van het buitenlandsche.

Van de twee antwoorden der Rotterdamsche Afdeeling verklaart het eene, dat bij de bewerking van verschillende voorwerpen (bouwkundige sieraden) het in Nederland gewalschte zink getoond heeft even goed te zijn als dat uit het buitenland, mits bij het pletten de noodige voorzorgen worden in acht genomen.

Het andere wijst er op, dat het in Utrecht geplette zink vroeger niet zoo goed was als het thans is, maar dat verschillende proeven reeds in 1877 genomen, het bewijs van deugdelijkheid leverden.

De Afdeeling Utrecht zegt, dat het bladzink in de Utrechtsche fabriek sedert 1881 wordt vervaardigd van zink uit de smelterij te Stolberg. Dit bladzink laat zich goed bewerken, is taai, en degelijk in het gebruik, en haalt ten bewijze daarvan aan, dat hier te lande vroeger algemeen het zink van Vieille Montagne werd gebruikt, maar sedert de oprichting der Utrechtsche fabriek, nu circa 18 jaar geleden, deze het benoodigde materiaal levert; daarbij wordt de opmerking gemaakt, dat zelfs in bestekken uit de laatste jaren voor werken der Ned. Rijnspoorweg Maatschappij en der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, zink van inlandsch fabriekaat wordt voorgeschreven, dus Utrechtsch.

Van de twee certificaten van zinkverwerkers, door de Afdeeling 's Gravenhage ingezonden, wijst het eene op eene vijftigjarige ondervinding die aan het in het buitenland vervaardigde zink steeds de voorkeur geeft, en op de grondstof die voor het inlandsch geplette zink wordt gebruikt, hoofdzakelijk bestaande uit oud zink, hetgeen door herhaalde versmelting al harder en brozer wordt en daarom steeds minder aan billijk gestelde eischen voldoet. Die laatste bewering strijdt met die van Utrecht.

Het tweede Haagsche certificaat verklaart, dat relatiën met alle fabriekanten van zink bewezen hebben, dat het tegenwoordige zink uit de Utrechtsche pletterij zonder twijfel met het buitenlandsche kan concurreeren.

Afgezien van het voorlaatste certificaat, bestaat dus in de antwoorden vrijwel overeenstemming over de goede eigenschappen van het zink uit de Nederlandsche pletterij, die op den voorgrond treden bij het bewerken daarvan; bepaald afdoende voorbeelden waaruit blijkt, dat groote duurzaamheid en soliditeit door veler ondervinding wordt gestaafd, worden niet in voldoende mate gegeven. Dit laatste is te betreuren, daar het blijkbaar niet zoozeer de bedoeling van de vraag is geweest, of het zink in kwestie zich goed laat bewerken voor verschillende doeleinden, dan wel of de soliditeit ervan onder verschillende omstandigheden voldoende is gebleken. Immers, minder goede eigenschappen van het materiaal komen meerendeels tijdens de verwerking ervan aan het daglicht, maar de duurzaamheid kan eerst uit tal van verschillende aanwendingen bewezen worden.

Ten einde een afdoend oordeel te kunnen uitspreken, zou nog op ruime schaal uit veler ondervinding geput moeten worden.

ED. CUYPERS.
Rapporteur.

VRAAG X.

»In de laatste jaren zijn in eenige steden van ons land voor bestratingen toegepast scoria bricks. Zijn deze boven natuurlijke keien te verkiezen en welk is het verschil in prijs met behakte Quenast keien per M^2.?

Welke keien zijn voor groote en kleine steden aan te bevelen ook met het oog op den prijs?

Welke dekking of vloer is voor trottoirs de meest praktische ook met het oog op ontgravingen voor gas en waterleiding?"

Omtrent deze vragen zijn belangrijke antwoorden ingekomen van de afdeeling Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Utrecht, Leiden en Leeuwarden die, hoewel zeer voorzichtig gesteld, omdat het fabriekaat nog niet lang genoeg in gebruik is, toch een zeer gunstig oordeel in het algemeen over de scoria bricks vellen. In die afdeelingen waar men gelegenheid had deze steenen in toepassing te zien, had men er blijkbaar vertrouwen in, omdat de proeven tot dusverre zeer voldoen.

Men vreest nog, dat de scoria bricks misschien niet sterk genoeg zullen blijven voor wegen waarop *zeer zware* lasten vervoerd worden, en ook dat ze misschien voor steile hellingen te wenschen overlaten, omdat ze meer dan sommige andere keien glad kunnen worden, maar beide gebreken waren nog niet ondervonden.

Voor vlakke rijwegen is men het nu al vrij wel daarover eens, dat de scoria bricks eene uitmuntende bestrating leveren, die veel fraaier ligt, beter in orde blijft en veel minder geraas veroorzaakt dan eenige andere keiensoort.

De prijs van de scoria bricks is in den regel lager dan die van de Quenast en Fauconval keien, en duurder dan de mindere keisoorten. Het verschil in prijs met de Quenast keien is ongeveer 50 centen in het voordeel van de scoria bricks. Uit een en ander volgt, dat Quenast keien en scoria bricks beide aanbevelenswaardig zijn, zoowel voor groote als voor keine steden.

Omtrent de bestrating van trottoirs zijn de antwoorden zeer gunstig voor de Nederlandsche straatklinkers; vooral de Utrechtsche en Rijnklinkers worden voor trottoirs zeer geroemd om de aangename kleur, deugdelijkheid van het matriaal, gemakkelijke toepassing en betrekkelijk geringen prijs.

In eene afdeeling wees men bovendien met nadruk op de iron bricks, die met succes waren toegepast en zeer geroemd werden. Waar men echter rekening mede houden moet is, dat de iron bricks 50% duurder zijn dan de rijnklinkers, en het is zeer te betwijfelen of de meerdere kosten door langeren duur worden goed gemaakt.

Asphalt werd ook als eene fraaie bevloering voor trottoirs aanbevolen, maar op het groote gebrek gewezen, dat die niet geschikt is om te worden opgenomen en herlegd.

In deze vraag was dus de meerderheid onbetwistbaar van oordeel, dat de Nederlandsche straatklinkers verreweg de voorkeur verdienden, daarna iron bricks, terwijl men algemeen gebakken tegels afkeurde.

F. H. VAN MALSEN.
Rapporteur.

BIJ DE PLAAT.

In het laatst van December 1890 werd door de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp voor een landelijke herberg met overdekte kegelbaan, die in hoofdzaak bevatten moest: een gelag-

kamer met buffet, twee kamers en zolderruimte ter bewoning van den herbergier, de noodige gemakken, enz.

Op deze prijsvraag kwamen vier antwoorden in, waarvan dat met het motto „Proef" gemerkt, van den heer K. P. C. de Bazel, waardig werd gekeurd om bekroond te worden met den uitgeloofden prijs, zijnde het getuigschrift der Afdeeling en zestig gulden.

De plaat, bij dit Weekblad verzonden, is een reproductie van de later uitgewerkte perspectivische schets die volgens het programma moest worden ingeleverd, en die welwillend door het Bestuur der Afdeeling voor het doel werd afgestaan.

VARIA.

Herstelling van den Dom te Worms.

In 1889 werd door het Dombouw-comité aan prof. H. Frhrn. von Schmidt uit München opgedragen, nauwkeurige teekeningen te maken van den toenmaligen toestand van den Dom te Worms, beneven een ontwerp en begrooting voor de herstellingswerken. Een jaar later waren de teekeningen, op een schaal van 1 à 50, te zien op de internationale tentoonstelling te München. Na dien tijd gebeurde er niets.

De Hessische regeering had echter een commissie van kunstenaars opgeroepen om op 16 en 17 Augustus jl. te Worms te vergaderen in de doopkapel van den Dom, en daar werden de teekeningen van prof. von Schmidt onderzocht en goedgekeurd, na een nauwkeurig onderzoek van het bouwwerk zelve.

In hoofdzaak werd besloten, voorstellen te doen tot behoud en herstel van den Dom, zonder op de vraag omtrent de kunstvormen in te gaan.

Als eerste herstellingen werden aanbevolen: die van de muren, met behoud van de bestaande oude deelen; eene meer uitgebreide en behoorlijke verankering; verbetering van het afvoeren van het hemelwater; vernieuwing van het metselwerk inwendig. dat door brand geleden heeft; volledig waterdicht maken van de bekapping.

In verband met de herstelling van het westelijke choor wordt aanbevolen: de fundamentbogen te ondermetselen en de scheuren in de gewelven te dichten.

Intusschen zijn een groot aantal andere herstellingen noodig, allen in bijzonderheden door prof. von Schmidt aangegeven, en voor een groot deel door de commissie goedgekeurd. Wegens de enorme kosten moesten evenwel eenige werken tot de vrome wenschen blijven behooren.

De commissie adviseerde, bovendien nog een nauwkeurig onderzoek in te stellen naar de zwaarte en den toestand der fundamenten, naar den bodem en het grondwater.

Nog besloot de commissie spoedig aan den met de uitvoering belasten architekt op te dragen een nauwkeurig bestek en een begrooting van de kosten op te maken. Het is dus wel waarschijnlijk, dat in het volgende jaar een aanvang wordt gemaakt met de sinds lang in uitzicht gestelde herstellingswerken.

Cordonniers ontwerp voor de Beurs te Amsterdam.

L'architecture et la Construction dans le Nord van September 1892 geeft een kort levensbericht met portret van den heer Louis Cordonnier, den talentvollen architekt uit Lille, die met de teekeningen van zijne in de eerste plaats bekroonde plannen voor een koopmansbeurs te Amsterdam de Eere-medaille behaalde op den Parijschen Salon van 1892. Bij dat opstel zijn gevoegd een plattegrond van dat gebouw, een zijgevel en een détail daarvan op eene eenigszins grootere schaal, een voldoend overzicht gevende van het eenigermate gewijzigd ontwerp, ontstaan uit de nadere bestudeering van het gewichtige vraagstuk, zoowel wat het technische als artistieke gedeelte daarvan betreft.

De plattegrond, in hoofdzaak en groote lijnen gelijk aan dien van het bekroonde plan, is in vele onderdeelen gewijzigd en verbeterd.

De gevels en de torens zijn herzien en hebben, voor zooverre de kleine reproducties eene beoordeeling toelaten, veel gewonnen.

De oorspronkelijk reeds fraaie hoogste toren aan de Damrakzijde is nog rijziger en eleganter geworden, en de ontwikkeling van de spits op den toren aan den Dam heeft aan distinctie gewonnen. De pendentief-bogen van de overdekte trottoirs aan de zijgevels zijn veranderd in bogen die op kolommen rusten, slanker dan de oorspronkelijke, die gedeeltelijk tot ondersteuning dienden en in denzelfden vorm zijn blijven bestaan; thans zijn er dus om den andere zware en lichtere kolommen ontworpen. De arkels, oorspronkelijk aan de zijgevels ontworpen, zijn verplaatst, en hoewel zij nog onderdeelen van die zijgevels uitmaken, zijn zij nu aan de voorgevels zichtbaar. De bekroonde torentjes der avant-corps van de zijgevels zijn nog in hun voordeel gewijzigd, enz.

In een woord, de ontworpen wijzigingen zijn tevens verfraaiingen, die het aspect van het geheel verhoogen.

Aluminium.

In de ijzerfabrieken wordt het aluminium voortdurend in grooter hoeveelheid gebruikt. Eene kwaliteit van dit metaal, bevattende 3 tot 6% verontreiniging, levert daartoe hoofdzakelijk het materiaal.

De staalfabriekanten verkrijgen door bijmenging van aluminium een staal, dat harder en vaster is.

Eene hoeveelheid van 0.15 tot $\frac{1}{4}$ K.g. aluminium per ingot staal, gaat het vormen van blazen, die zich vooral na het gieten der ingots aan de koppen daarvan vertoonen, tegen.

Wanneer het Hall-proces om het aluminium te winnen in zwang blijft, kan de prijs van dat metaal voor een aantal achtereenvolgende jaren begroot worden op ongeveer *f* 1.20 à *f* 1.35.

Alfred E. Hunt, president der Pittsburgsche Reductie-Compagnie, zegt overtuigd te zijn, dat men vooreerst nog niet van een door velen reeds spoedig in uitzicht gesteld aluminiumtijdperk zal kunnen spreken.

Houtwolplanken.

De industrie verstrekt sinds kort een nieuw materiaal, dat in Duitschland „Holzseilbret" wordt genoemd, en dat in afwachting van een beteren naam voorloopig ten onzent genoemd kan worden „houttouwplank" of „houtwolplank."

Dit bouwmateriaal is volgens de Deutsche Bauzeitung vervaardigd uit gips en hout, dit laatste echter in zoodanigen vorm, dat de heterogeniteit van beide samenstellende stoffen minder in het oog valt. Het hout wordt namelijk gebruikt in den vorm van houtwol waarvan

touwen zijn gedraaid, die naast elkander in gipsbrij worden gelegd. Deze samenstelling heeft bepaalde voordeelen boven die van gips met hout in gewonen toestand; en wel: lichtheid, een zekere weerstand tegen trekking, ruimte voor de uitzetting van het gips, waardoor het gevaar voor scheuren enz. verminderd wordt, gering vermogen tot voortplanting van warmte en geluid, en eindelijk groote onbrandbaarheid.

Deze houttouwplanken worden geleverd in lengten van 2.5 M., ter breedte van 0.40 M. en dik 4 tot 10 c.M. Het gewicht van een plank die 5 c.M. dik is, is per M^2. ongeveer 50 K.g.

Een plank van 10 c.M. dikte en 40 c.M. breedte, 1 M. lang vrijliggend, scheurde bij eene belasting van 357 K.g.

Dit materiaal kan in concurrentie treden met de gipsplaten, gipsplanken, kurk- en mossteenen enz., en in sommige gevallen ook met constructies volgens het systeem Rabitz en Monier; het zal zeker niet noodig zijn deze hier allen op te noemen.

Eene nieuwe voorgestelde toepassing verdient echter vermelding, namelijk die van dakbedekking; om het indringen van het water te beletten, moeten de planken bedekt worden met een 10 à 15 m.M. dikke laag asphalt. Zulk een dak behoeft slechts een helling te hebben, gelijk aan die der daken van houtcement.

Met recht merkt de Bauzeitung op, dat eene dergelijke constructie slechts met groote omzichtigheid mag aangewend worden, en aan de belangstelling der vakwereld een aantal proeven moeten voorafgaan.

De planken worden geleverd door de Walkenrieder Gipsfabriek van A. Meier & Co. te Walkenried.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Mijne Heeren,

In n°. 32 van het *Bouwkundig Weekblad*, dd. 6 Augustus, werd in het redactioneele gedeelte het volgende betreffende Morley-steen vermeld:

»De Morley-steen, die tegenwoordig hier te lande in groote hoe»veelheden wordt gebruikt, vindt ook elders en voortdurend ruimer toepassing.

»Een zeer belangrijk gebouw te Aken, de nieuwe Gewerbeschule, »wordt geheel van Morley-steen gebouwd, onder beheer van eene »commissie van architekten uit Berlijn en Aken;"

terwijl behalve advertentiën, ook in andere couranten een dergelijk bericht geplaatst was.

Aangezien de juistheid van dit bericht mij dadelijk meer dan onwaarschijnlijk voorkwam, heb ik naar de feiten een onderzoek ingesteld en kan u aangaande den uitslag daarvan de volgende mededeeling doen.

Een mijner vrienden aan den Rijn, die persoonlijk bekend is met professor Henrici van de »Technische Hochschule" te Aken, heeft naar aanleiding van mijne aanvraag, genoemden heer verzocht hem dienaangaande te willen informeeren en ontving het volgende antwoord.

Aachen, 18 September 1892.

»Von dem Bau einer Gewerbe-Schule in Aachen, ist seit einigen Jahren die Rede, das ist alles. Von der Ausführung ist man jedoch, wie es scheint noch weit entfernt. Die Geschichte mit dem Morley-Stein und Berliner Architekten ist also eitel Fabel"; terwijl mij uit Aken door de welwillendheid van een anderen vriend nog de volgende bevestiging van het bovenstaande gewerd:

»Met de Gewerbe Schule is het in hoofdzaak zooals prof. Henrici u, of liever uwen vriend mededeelde. De heer Laurent, stadsarchitekt van Aken, zeide eenvoudig weg, »dat is gelogen", (dus een duidelijker herhaling van prof. Henrici's »eitel Fabel").

Ik vertrouw, dat het uwer geachte redactie niet anders dan aangenaam kan zijn, de ware feiten te leeren kennen en laat de beoordeeling van deze zonderlinge reclame ten gunste van den *Morley-kalksteen* (hier dikwijls *zandsteen* genoemd), aan iedereen over, die er belang bij heeft, aangaande de toepassing van bouwmaterialen betrouwbare inlichtingen te ontvangen.

Hoogachtend,

UEd. dw. dienaar,
FERD. ENGERS.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ALKMAAR, 24 September 1892. Deze vergadering was de eerste na de oprichting in Mei j.l., waarom dan ook de Voorzitter een opwekkend woord sprak tot de leden, hen uitnoodigende, door de zoo noodige samenwerking deze afdeeling te doen beantwoorden aan haar doel.

Na lezing der notulen werden door den Voorzitter eenige mededeelingen gedaan; de werkzaamheden voor de vergaderingen in October, November en December a. s., werden geregeld en verslag uitgebracht over de algemeene vergadering der Maatschappij in Mei j.l., en van het feest, toen gevierd, van haar vijftigjarig bestaan.

Hierna werd overgegaan tot ballotage van de heeren: D. Opzoomer L. Smit, C. J. Hartog en N. Colpa, die met algemeene stemmen werden aangenomen tot lid der afdeeling.

Nu noodigde de Voorzitter den heer H. J. de Groot uit, om zijn voordracht te houden over »versieren".

Spreker begon met er op te wijzen, dat de lust bij den mensch om zich te tooien of te versieren even oud is als 's menschen bestaan, noemde als de beginselen die elke versiering moeten kenmerken: eenvoud, orde en rust, en schetste, hoe zelfs een eenvoudige oude boerenwoning, door de wijze van rangschikking, enz., van al het aanwezige, dikwijls in haar eenvoud en orde den beschouwer in verrukking brengt en getuigenis aflegt van den aangeboren smaak der niet aan *mode* doende bewoners.

Niet in de waarde van een voorwerp ligt de smaak, maar in de rangschikking der motieven, want de schoonste voorwerpen kunnen zóó gerangschikt worden, dat de groep mishaagt; b. v. nemen wij één onzer moderne salons, waarin de kwistige hand van den eigenaar geen plekje overgelaten heeft, dat niet vrij bleef van zijn hartstochtelijke versieringskunst.

Overlading, gevoed door bedwelmende pracht, is de hoofdfactor geweest die alles beheerschte en maar al te duidelijk zien we hier, hoe alle voorwerpen in disharmonie zijn met elkaâr en de schriele kleuren en onmogelijke versieringen, elke gedachte van eenvoud, orde en rust uitsluiten.

Uit alles blijkt het zonneklaar, dat de mode-kunstenaar, zich van de eerste de beste magazijnhouder heeft laten beetnemen en volstrekt geen gevoel bezit om zijn vertrekken gezellig en smaakvol in te richten.

Voorts toonde spreker aan, dat eenvoud, orde en rust, de wetten zijn, waardoor de Grieksche en Gothische kunst en de Italiaansche renaissance zich kenmerken en waardoor zij ongeëvenaard eenvoudig bleven, doch dat, zoodra men deze wetten loslaat, willekeur en overlading daarvoor in de plaats treden en het met de kunst gedaan is.

Zoo heeft b. v. ieder volk ook in de wijze van versieren een eigenaardig karakter gelegd, dat weer gevormd is onder verschillende invloeden die een stijl bepalen; dit hangt af b. v. van de godsdienstvormen, de materialen in de verschillende landen aanwezig, den invloed van andere volken door handel of veroveringen, door staatkundige toestanden, enz.

Wanneer wij over de versieringskunst spreken, denken wij aan het ornament als versiering, en toch vindt men dezelfde natuurwetten van orde en regelmaat in de architectuur en kunstnijverheid toegepast, wat door spreker duidelijk werd gemaakt in de korte behandeling van het ornament uit de verschillende stijlen, wijzende hierbij op de in de vergaderzaal tentoongestelde platen.

Ten slotte werden de mannen van het vak en allen die onze nationale nijverheid liefhebben, aangespoord om te strijden voor de belangen van ons volksbestaan, wat niet ligt in de gewoonte om alles wat betrekking heeft op de kunst van buiten te laten komen, maar daarin, dat men zelf de hand aan den ploeg sla, en onzen werklieden en patroons leere, *die* kunstleer in toepassing te brengen en *die* wetten op te sporen, welke zeker zullen leiden tot de ware overwinning en ons zullen ontslaan uit den kluister

van den grootsten tiran der waarachtige schoone kunst, den tiran dien wij *mode* noemen.

Nadat de Voorzitter den heer de Groot den dank der aanwezigen had gebracht voor zijne voordracht, werd de vergadering gesloten.

BOEK-AANKONDIGING.

Bij E. A. Seeman te Leipzig verschijnt in elkaar opvolgende gedeelten een werkje, getiteld: »Deutsche Konkurrenzen", samengesteld door de architekten A. Neumeister en E. Näberle. Het formaat is 14 bij 23 cM. en de prijs van elk deeltje is *f* 0.80.

Het eerste »Heft" is gewijd aan de prijsvraag voor een raadhuis te Pforzheim; de inhoud is: 1°. het programma van den wedstrijd; 2°. het rapport der jury; 3°. twintig ontwerpen, verkleind op een schaal van 1 à 500 of 1 à 1000.

De reproductie geven in de eerste plaats de drie bekroonde ontwerpen, zijnde die van de heeren Otto Schmalz, Regeeringsbouwmeester te Berlijn, 1e prijs; prof. Joh. Vollmer en H. Jassoy te Berlijn, 2e prijs; Paul Pfann, adsistent aan de Technische Hoogeschool te München, 3e prijs; daarna volgen de beste uit de niet bekroonde ontwerpen.

Het tweede »Heft" bevat den wedstrijd voor het Kunstindustrie Museum te Flensburg, en voor een raadhuis te Plauen-Dresden.

Het derde zal reproducties geven van de antwoorden op de prijsvraag voor de Lutherkerk te Breslau en voor de kerk in St. Johan a. d. Saar. n.

Van de hand des heeren P. E. Ekama werden in het weekblad »de Ingenieur" reeds verschillende malen opstellen opgenomen, waarin gewezen werd op de verschillende omstandigheden die zich kunnen voordoen bij het ontwerpen van tramsporen, vooral wat wissels en kruisingen betreft, en die op emplacementen van spoorwegen niet voorkomen. Bij die tramsporen, zoowel in steden als op emplacementen, staat de ontwerper voor zeer eigenaardige vraagstukken, die een gevolg zijn van zeer speciale en overal wisselende locale omstandigheden, vragen, die vooral voor gebogen spoorbanen van groot gewicht worden.

De heer Ekama heeft verschillende dier gevallen uitgewerkt, besproken en berekend, in een werk getiteld: »Eenige beschouwingen en bemerkingen betreffende de meetkundige constructie van eenige bizondere gevallen van eenvoudige en meer samengestelde tramspoorverbindingen". Het werk omvat 18 bladzijden druks, ter grootte van »de Ingenieur", en 12 uitvoerige en duidelijke platen. Het werd als bijvoegsel tot »de Ingenieur" van 27 Augustus j.l. door den schrijver geheel belangeloos aan dat blad aangeboden, evenals in 1888 en 1889 zijne verhandelingen over de meetkunstige samenstelling van spoorwissels en de berekening en samenstelling van Engelsche wissels en hunne aanverwante vormen in tramsporen. Deze uitgebreide verhandelingen en de laatste belangrijke studie vormen een geheel, dat vooral door hen die meer speciaal met aanleg of verbetering van tramsporen te doen hebben en ook door fabriekanten van tramspoor-materieel zeer op prijs zal worden gesteld. r.

BERICHTEN.

Wat reeds door velen was voorspeld is gebeurd.

De onteigeningswet voor de »Koopmansbeurs te Amsterdam," is in de Tweede Kamer *verworpen*, met 43 tegen 27 stemmen, na bestrijding door de heeren Rutgers, Levy, A. E. Mackay, van Vlijmen en Bahlmann, deels omdat die onteigening onnoodig is (bij beschikbaarheid van het gedempte Damrak), deels omdat de finantieele toestand van Amsterdam dringt tot nauwlettender toezicht dan vroeger op niet volstrekt noodzakelijke uitgaven.

Het *Vaderland* meldt, dat in de *Stephanuskerk te Nijmegen* tegen het metselwerk, dat het voormalig priesterkoor omsluit, schoone oude muurschilderingen zijn ontdekt. De kleuren, zegt het blad, en het goud zijn nog in vrij goeden staat. De Raad van Nijmegen heeft met bijzondere mildheid geld beschikbaar gesteld voor de restauratie der oude merkwaardige bouwwerken. Te wenschen is het, dat de kerkeraad der Herv. Gemeente ook zijnerzijds zich vrijgevig zal betoonen, nu het geldt een der meest grootsche bouwwerken zooveel mogelijk in eere te herstellen.

Burg. en Weth. van Leeuwarden hebben, naar aanleiding van een door den directeur der gemeentewerken gehouden onderzoek omtrent den toestand van de arbeiderswoningen, aan den Raad voorgesteld om 23 door hen aangegeven woningen — die wegens gebrek aan ruimte, licht en lucht of om andere redenen, voor de bewoning ongeschikt bevonden zijn — onbewoonbaar te verklaren.

De Raad heeft aan eene commissie uit zijn midden een onderzoek opgedragen.

De Belgische staat heeft de ruïnes der in 1147 gebouwde en in 1791 verwoeste abdij van Villers in Brabant gekocht.

Het is te hopen, dat deze bezienswaardige overblijfselen daardoor voor ondergang behoed zijn.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot gemeente-architekt te Leiden is benoemd: de heer H. Paul gediplomeerd civiel-ingenieur te Gouda, met 13 st. (na twee vrije stemmingen en één herstemming), tegen 12 st. op den heer L. M. Molenaar, onderdirecteur der gemeentewerken te Groningen.

Bij Min. beschikking is bepaald, dat de met 1 October 1892 benoemde adspirant-ingenieur van den Rijks-waterstaat E. van Konijnenburg zal zijn toegevoegd aan den inspecteur in de 1e inspectie ter standplaats 's-Gravenhage, en de met dienzelfden datum benoemde adspirant-ingenieur F. Baucke aan den hoofd-ingenieur voor de rivieren, teneinde dienst te doen onder de bevelen van de arrondissements-ingenieur in het 4de rivier-arrondissement, ter standplaats Dordrecht.

Afloop van Aanbestedingen.

HAARLEM, 17 Sept.: de bouw van zeven woonhuizen op een terrein gelegen aan den Kleinen Houtweg, aldaar, voor de coöperatieve bouwvereeniging „Concordia", onder beheer van den arch. J. Wolbers.

Hoogste inschrijver:
J. Slenters, Haarlem. . . . . *f* 49,500

Laagste inschrijver:
J. J van Scheijndel, Haarlem. . . . . *f* 45.100

HAARLEM, 17 September: het bouwen van een woonhuis te Overveen voor Houwink, onder beheer van de architecten Roog en Van den Ban (onderhands).

Hoogste inschrijver:
G. P. J Beccari, Haarlem. . . . . . . *f* 14,275

Laagste Inschrijver:
G. Hulsebosch, Haarlem. . . . . *f* 13,260

Gegund.

NIJMEGEN, 17 September: het bouwen van 4 aaneengesloten heerenhuizen aan den Berg-en-Dalschen weg, onder beheer van den bouwkundige H. J. Delgijer.

Hoogste Inschrijver:
Grandjean en Thunissen, Nijmegen. . . *f* 27,240

Laagste inschrijver:
F. Buskens, Nijmegen. . . . . *f* 24,338

Gegund.

UTRECHT, 17 September: het uitbreiden van het schoolgebouw aan de Vlijtstraat door het aanbouwen van vier klasselokalen, enz.

Hoogste inschrijver:
P. F. Grifioen, Utrecht. . . . . *f* 18,100

Laagste inschrijver:
F. Maas, Utrecht. . . . . *f* 13,689

Gegund.

AMSTERDAM, 19 September: het maken van een gebouw ten oosten van- en aansluitende aan de stelplaats, een gebouw en eene traverse, ten westen van de schilderwerkplaats en vergrooten van de veerensmederij, alles met daarbij behoorende werken, op het terrein van de werkplaats te Haarlem, volgens bestek no. 529 der Holl. IJz. Spoorwegmij.

Hoogste inschrijver:
C. van Boven, Nieuwer-Amstel, en L. P. Arends, Amsterdam. . . . . *f* 208,500

Laagste inschrijver:
J. Hillen, Grave. . . . . *f* 182,990

Raming . . . . *f* 203.000

ARNHEM, 20 September: het afbreken van het winkelhuis no. 3 in de Ketelstraat te Arnhem en het weder opbouwen van een magazijn met woning, onder beheer van de architecten Van Gendt en Nieraad te Arnhem.

Hoogste inschrijver:
W. J. G. Gribnau, Arnhem. . . . . . . *f* 19,914

Laagste inschrijver:
G. H. Barenbrug, Arnhem. . . . . . . *f* 15,211

HAARLEM, 20 September: het bouwen van grafkelders op de R.-K. begraafplaats onder Schoten.

Hoogste inschrijver:
W. van der Kroft, Haarlem. . . . . . *f* 15,151

Laagste inschrijver:
G. P. J Beccari, Haarlem. . . . . . *f* 13,770

Gegund.

KRALINGSCHEVEER, 20 September: het bouwen van een fabrieksgebouw, machinegebouw, ketelhuis en bergplaatsen, onder beheer van de arch. J. Stok en Zn.

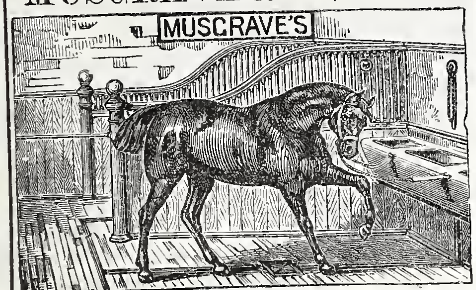
Hoogste inschrijver:
J. Blok, 's-Gravendeel. . . . . *f* 36,983

Laagste inschrijver:
P. Vermeijden, Kralingen. . . . . . . *f* 28,895

Johann Odorico, Amsterdam,
HEERENGRACHT 335 — Telefoon No. 593.
Werkplaatsen en Magazijn:
Omval, Werf „De Wilde Man".
Fabrikant van marmer-, mozaïek-, terrazzo- en granito vloeren, en van alle soorten
cement-uitvoeringen,
onder garantie: vloeren, gewelven, enz.
Brandvrije constructiën,
volgens de systemen RABITZ en MONIER (cement-ijzerwerken); **voordeelen:** lage assurantie-premiën, gering gewicht, waterdichtheid, geen onderhoudskosten. — Belangrijke werken reeds uitgevoerd, o. m. voor de nieuwe gebouwen der VAN HOUTEN's Cacaofabrieken te Weesp en de Meel- en Broodfabriek „Ceres" te Amsterdam.

T^H. A. DE KOSTER, *AMSTERDAM.*
SANITARY ENGINEER.
Fabriek Ferdinand Bolstraat N°. 32, Quellijnstraat N°. 57 en 59.
Filiaal Spuistraat 171 hoek Paleisstraat.
Fabrikant van VERWARMINGSTOESTELLEN systeems warm-water, laagdruk stoom, warme lucht, enz.
Verwarming van kleine toestellen voor Serres en Huiskamers door gas.
AANLEG VAN GROOTE EN KLEINE BADINRICHTINGEN.
Heden in aanleg: ALLEN SYSTEEM WARM-WATER.
1e Nieuwe kantoren v/d. West Indische Maildienst . . Amsterdam.
2e id. id. v/d. Uitvoer en Commissiehandel. id.
met waterverdamping en ventilatie.
3e Villa Mr. ten Bruggen Cate . . . . Groningen.
met waterverdamping.
4e Woonhuis te . . . . 's Gravenhage.
5e Volks Douche en School Badhuis . . . . Arnhem.
6e Portugeesch Israëlitisch Badhuis . . . . Amsterdam.
7e Amstel Badhuis . . . . id.

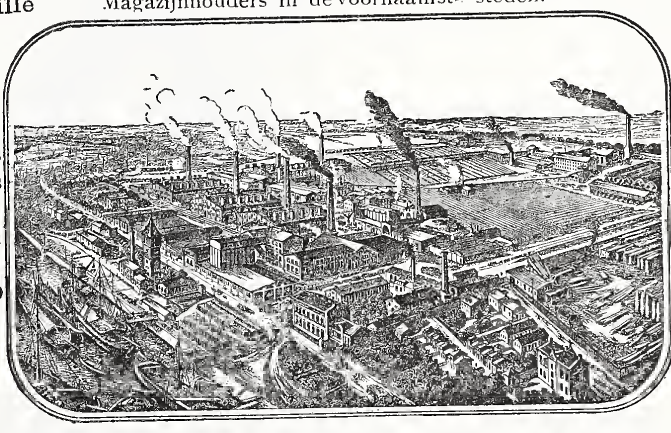
GROOTE BADINRICHTINGEN.
1e Evangelisch Luth. Oude Vrouwen en Mannenhuis. Amsterdam.
2e Burger Weeshuis . . . . id.
3e Volks Douche en School Badhuis (*door gas*) . . . . . id.
4e Portugeesch Israëlitisch Badhuis . . . . id
5e Nieuwe Villa Dubbeldam bij Dordrecht *met nieuwe toepassing op gefilterd waterverzorging.* ☞ *Zeer belangrijk kennis mede te maken.*
H.H. Architecten worden beleefdelijk verzocht kennis te nemen van de nieuwste toepassing op Centrale **warmwater-verwarming** waarop toegepast **ventilatie** en **waterverdamping** aan de fabriek te bezichtigen. 9317

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.
☞ Deze inrichtingen waarvan reeds **vele** in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*
EENIG AGENT
D.S.M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN. 9314
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het **Tentoonstellingsgebouw** van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 9318

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten perjaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.
Gouden Staats-Medaille — **Medaille Breslau 1869.** — **Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870** — **Medaille van verdienste, Weenen.**

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille — **Offenbach a/M. 1879. Gouden Medaille** — Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. **Arnhem 1879.**

A. & O. MACK, *Ludwigsburg (Wurtemberg), Berlin & Frankfort a/M.*
Mack's Gipsplanken
maken mogelijk eene **spoedige daarstelling** van Plafonds, lichte scheidsmuren, tusschenvloeren, Muurbekleeding etc. **Voortreffelijke Isoleering** van daken en vochtige muren. **Onbrandbaar.** *Vertegenwoordigers voor Amsterdam:* 9319
H. A. B. DUPUY & C°., Droogbak.

BENNEWITZ & C° AMSTERDAM.
Papierstüc Plafonds
ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à f 1.— verkrijgbaar.
KANTOOR EN MONSTERKAMER DAMRAK 85.
PAPIERSTUC-FABRIEK.
9315

J. H. P. JANSE,
MARNIXSTRAAT 364.
AMSTERDAM,
levert alle GRANIETSOORTEN,
speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.
Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 9320

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner
Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke conditiën.
WEGNER & MOTTU.
9321 Rokin 138.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

ROLLUIKEN
van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

G. J. THIEME, Arnhem.
Boek-, Courant- en Steendrukkerij.
Photolithographie. — Photozincographie.
9323

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 9302

Op Dinsdag den 11den October 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 587.

Het maken van gebouwen en inrichtingen met daarmede in verband staande werken op het station ROOSENDAAL.

Begrooting f 5700.—

De besteding geschiedt volgens § 86 van het bestek.

Het bestek ligt van den 23sten September 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. P. M. G. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 4den October 1892, ten 11 uur voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 22sten September 1892.

Ontvang en Betaalkas.

Rentevergoeding **voor gelden à deposito**

met één dag opzegbaar . . . 1¼ pCt.

met tien dagen " . . . 1½ "

voor *groote* bedragen op *langeren* termijn is de rente *hooger*.

Open en gesloten *bewaargeving* volgens reglement.

AMSTERDAM, 1 October 1892. 9303

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken.

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

ARCHITECTUUR-DECORATIE

9304

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

HOUTBRANCHE.

Duitsche koopman, mid lelb. leeftijd, met flink voorkomen energische bekwame vakman, in het bijzonder geschikt voor technische leiding en organisatie, tot nu toe technische leider van een groot stoomzaagwerk met hoepelfabriek in de Rijnprovincie, zoekt plaatsing. Reflectant is bekend met den inkoop van week en hard hout, in het bijzonder ook den handel aan den Rijn en bezit nauwkeurige kennis omtrent stoom- en handmachines. Aanb. M 3559 aan RUDOLF MOSSE *Keulen a/d. Rijn.*

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 9306

UTRECHTSCHE LOODWITFABRIEK firma G. GREVE, Utrecht.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond**, Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven**;

wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk**, welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

9307

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

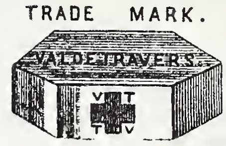
Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK te AMSTERDAM Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT van VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9308

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2 *Amsterdam*.

DE LINT & C°. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen**

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9309

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Gebrs v. MALSEN

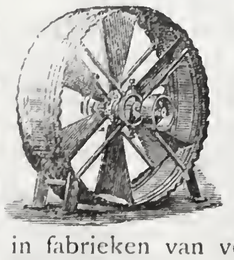
STOOMTIMMERFABRIEK DEN HAAG

PARKETVLOEREN,

vochtwerende en Luxevloeren.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen**, enz. Voor **drooging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 9311

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE —

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

Agenten voor Nederland:

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

8 OCTOBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

PRÆ-ADVIEZEN

VAN HET BESTUUR DER MAATSCHAPPIJ, OVER DE ANTWOORDEN DER AFDEELINGEN OP DE IN 1891 GESTELDE VRAGEN.

(*Vervolg van blz.* 239).

VRAAG VII.

»Welke ondervinding heeft men in de praktijk opgedaan bij het gebruik maken van geheel of gedeeltelijk gecreosoteerd hout, voor funderingen boven den waterstand, schoeiingen, ducd'alven, enz.?"

Door bijzondere omstandigheden kan het antwoord van de afdeeling Utrecht, rapporteurs de heeren A. J. Vreeswijk, P. van der Weiden en W. A. G. Jansen eerst in dit blad besproken worden. Het reeds uitgebrachte præ-advies moet daarom met het volgende worden aangevuld. [1])

In de eerste plaats heeft de afdeeling Utrecht zich bezig gehouden met het onderzoek van paalfundeeringen van gecreosoteerd hout, boven den waterstand gelegen.

Een zeer ongunstig resultaat gaf een bouwwerk, uitgevoerd in het jaar 1864, waarvan de heipalen en het ander fundeeringhout volgens bestek bereid zijn met 150 L. per M^3. (alzoo belangrijk minder dan de afdeeling Rotterdam noodig acht).

»De pennen der heipalen waren aan verrotting prijsgegeven; van de kespen waren de buitenomtrekken niet aangetast, maar ter plaatse van de gaten, waarmede de kesp met den paal verbonden is, waren zij totaal vergaan". Steunpilaren waren dan ook noodig om het gebouw overeind te houden.

Van een ander bouwwerk, uitgevoerd in 1868, was daarentegen de gecreosoteerde paalfundeering nog volkomen gezond. Hier was in het bestek bepaald geweest, dat de creosoteering moest geschieden onder een drukking van 14 atmospheren, terwijl vóór de creosoteering de gaten in de kespen gehakt waren.

Van gecreosoteerde beschoeiingsplanken en afrasteringspalen zijn de verkregen uitkomsten zeer bevredigend geweest.

Op grond van het door haar bevondene meent de commissie »het creosoteeren en daardoor het aanleggen van houten fundeeringen boven den laagsten waterstand te moeten ontraden", en zij stemt in dat opzicht geheel met de afdeeling Leeuwarden overeen.

Zonder de goede uitkomsten, die elders verkregen zijn, te willen betwijfelen of geringschatten, meent ondergeteekende, dat hetgeen de afdeeling Utrecht tegen de gecreosoteerde fundeeringen boven water aanvoert, zeer de behartiging waard is. Zij is van oordeel, dat de verrotting der paalpennen van het eerstgenoemde gebouw haar oorzaak vindt »in het feit, dat heipalen niet altijd juist tot de vereischte diepte kunnen worden ingeheid, en in ieder geval een gedeelte van den paal moet worden afgezaagd om een zuiver vlakken kop of zuivere pen te verkrijgen, waardoor juist het bereide gedeelte van den paal wordt verwijderd, en dus het niet bereide gedeelte aan verrotting wordt blootgesteld. Bij het maken van gaten in de kespen is dit eveneens het geval".

Wel zou men, zooals bij het andere genoemde bouwwerk is geschied, de gaten in de kespen kunnen hakken en deze pasklaar maken vóór de bereiding, maar »in veel gevallen zal dit in den tegenwoordigen tijd te veel oponthoud veroorzaken, en blijft dan altijd de kwestie met de palen nog over."

Waarschijnlijk is aan het bezwaar, dat de afdeeling Utrecht te berde brengt, voor een deel wel tegemoet te komen door het middel, dat de afdeeling Rotterdam aan de hand doet voor het geval, dat reeds gecreosoteerd hout bewerkt wordt, maar men zal het de eerstgenoemde afdeeling zeker toegeven, dat, »omtrent de soliditeit van fundeeringen geen twijfel mag bestaan", en het eerste der door haar aangehaalde voorbeelden maant tot omzichtigheid.

Het gunstig resultaat, bij beschoeiingsplanken en afrasteringspalen verkregen, geeft haar aanleiding om voor zulke werken creosoteeren aan te bevelen, en de zeker zeer voorzichtig gestelde eindconclusie is deze:

»Het creosoteeren in het algemeen verdient aanbeveling voor die houtconstructiën, welke uit den aard hunner bestemming zich daarvoor leenen".

De commissie bracht nog een en ander in het midden over de

[1]) Op bladzijde 238 van het Weekblad van 1 October jl. is in den 6en regel van onderen van het præ-advies over de antwoorden op vraag VII een zinstorende drukfout geslopen. Er staat: »tijdens den bouw"; dit moet zijn: »tijdens de kuur", enz.

houtbereiding. Zij ziet weinig heil in het bepalen der hoeveelheid in te persen creosootolie per M³., omdat de graad van opneming door het hout van te veel omstandigheden afhangt; zoo neemt versch geveld hout meer olie op dan sedert lang geveld hout, en dringt de olie in de buitenste jaarkringen beter door dan in die bij het hart, terwijl boomen van dezelfde soort in grofheid van vezel van elkander verschillen, en dus ook in geschiktheid tot opnemen van creosootolie; ook de tijdstippen waarop de boomen geveld worden, kunnen zelfs van invloed zijn.

Daarom wenscht de commissie de bereiding te doen plaats hebben »onder een te bepalen »atmospherische drukking"; het hout moet zoolang onder die drukking verkeeren, »dat geen daling aan de peilschaal in het oliereservoir meer is waar te nemen en daarna nog zekeren tijd, bijv. een uur, in dien toestand gehouden worden, alvorens de bereiding gestaakt wordt".

Een belangrijk verschil tusschen het voorschrijven van een ruim voldoende hoeveelheid creosootolie, zooals de afdeeling Rotterdam aanraadt, en het bepalen van een drukking, zóó groot, dat een ruim voldoende hoeveelheid wordt ingeperst, waaraan de afdeeling Utrecht de voorkeur geeft, bestaat, naar het oordeel van ondergeteekende, in den grond der zaak niet. Het doel, nl. een voldoende verzadiging, kan op beide wijzen bereikt worden.

A. A. BEKAAR,
Rapporteur.

TOEPASSING EN ONDERHOUD VAN PARKETVLOEREN.

ANTWOORD, ingezonden door de afdeeling 's Gravenhage op de vraag: *Houten parketvloeren komen meer en meer in gebruik. Wat dient in 't oog te worden gehouden bij het aanbrengen dier vloeren, en wat bij het onderhoud in dagelijks druk bezochte lokalen?*

Houten parketvloeren kunnen op vier wijzen worden toegepast, te weten als:

a. Gewone massieve parketvloeren ter dikte van ongeveer 22 mM., op een gewonen ondervloer vastgespijkerd, hetzij in strooken of in tegels.

b. Zoogenaamd „parquet-tapis", d. w. z. parketvloeren, welke eene dikte van 6—8 m.M. hebben en geheel op een ondervloer worden vastgelijmd.

c. Parketvloeren aan vakken, d. w. z. vergaarde of opgeklampte gedeelten ondervloer dik ± 3 cM., waarop eene dunne parketvloer, dik ± 8 mM. is gelijmd, en welke vakken direct op de bintlaag worden gelegd.

d. Parketvloeren in asphalt gelegd op een ondervloer van daartoe expresselijk gebakken tegels, rustende op een klinkerlaag. Zulk een vloer heet: parquet-hydrofuge.

Al deze vloeren behooren te worden vervaardigd van hard hout; meestal gebruikt men daartoe eiken- of beukenhout, terwijl voor de randen, waarbij allicht meer kleuren worden gewenscht, bijv. kunnen dienen Amerik. noten, palissanderhout, ebbenhout, enz.

Bij eene meer rijke toepassing vinden dergelijke soorten ook in de groote vlakken hunne plaats.

Vóór het aanbrengen dient men de lokalen zoo goed mogelijk te doen luchten en liefst er in te doen stoken, opdat vooral bij nieuwe gebouwen, zooveel mogelijk de vocht geweken zij, daar anders de inwerking van vocht op het zoozeer gedroogde en gelijmde hout van groot nadeel kan zijn.

Zoodra men te doen heeft met een steenen ondervloer, die op eene zandaanvulling rust, zorge men voor flink inwateren en aanstampen, want de minste zakking zou zich in den parketvloer vertoonen.

Daarom verdient in zoodanig geval een ijzeren bintlaag, met troggewelven daartusschen gewerkt, de voorkeur, waarbij men dan tevens zorge, dat er lucht onder door stroomt, opdat het vocht uit het metselwerk naar onderen weg kan en geenszins de bovenvloer kan schaden.

Is er een asphaltlaag gebruikt, dan wordt het, om der wille van het drogen van het metselwerk, noodzakelijk te ventileeren, daar dit anders niet drogen kan.

Wordt een houten vloer van den beganen grond met een parketvloer bekleed, dan diene men evenzeer voor ventilatie te zorgen, daar de ondervloer, geen voldoende uitwaseming naar boven hebbende, zou kunnen verstikken.

Bij toepassing van „parquet-tapis" is eene eerste vereischte, dat de ondervloer volkomen droog zij en gemaakt van op het hart doorgezaagde deelen. De vloer dient flink te worden gedwarst, vlak gemaakt, en getand. Daarna worden de dunne houten tegels zorgvuldig op den ondervloer gelijmd.

Bij gewone parketvloeren ter dikte van ongeveer 22 mM., moeten de strooken of ook wel tegels met groef en messing in elkander worden gemaakt of met veeren worden voorzien en flink gespijkerd. Tot voorkoming van kraken worden de naden tusschen de tegels gelijmd.

Wordt gebruik gemaakt van parketvloeren op vakken ondervloer gelijmd, dan moet hierbij het volgende in het oog worden gehouden.

De vakken moeten dan niet grooter worden genomen, dan ongeveer 1 bij 2 meter, en de verdeeling geheel geregeld worden naar de bintlaag. Hoewel deze bewerking niet op alle patronen kan toegepast worden, verkrijgt men hiermede de fijnste afwerking der vloeren, daar deze als 't ware geheel in de werkplaats kunnen worden afgewerkt, en bij het leggen zoo weinig mogelijk aan den vloer kan bedorven worden.

De vakken moeten liefst aan de onderzijde worden geverfd, ten einde het opnemen van vocht te voorkomen. Ook moeten de vloeren bij ontvangst op het werk in goed droge lokalen worden bewaard en behoort het leggen daarvan tot de allerlaatste werkzaamheden, welke het afschilderen voorafgaan Te meer verdienen dergelijke voorzorgsmaatregelen aanbeveling met het oog op de veelvuldige toepassing van centrale verwarming in gebouwen, waar men juist ook de parketvloeren veel zal toepassen.

Parketvloeren voor salons, huiskamers, enz., doet men in de was zetten, en dit geschiedt op twee wijzen; ten eerste door gele was op te lossen in terpentijn, naphta, spiritus of iets van dien aard, en hiermede vet in te smeren, een nacht te laten overstaan en dan uit te borstelen. Ten tweede kan men de vloeren met gele was insmeren door middel van heet gemaakte strijkijzers, waardoor de was smelt, en door deze daarna uit te wrijven.

De borstels zijn aan een langen steel verbonden of wel aan de voeten.

Voor druk bezochte lokalen, waar het publiek dadelijk van de straat op den parketvloer loopt en deze dus sterk aan vervuiling is blootgesteld, verdient het aanbeveling de vloeren niet in de was, maar in de gekookte lijnolie te zetten en alsdan een houtsoort te gebruiken, zoo dicht mogelijk van nerf, bijv. beukenhout.

Het onderhoud van zulke vloeren is eenvoudig. Men doet ze schoonmaken met terpentijn; zoo noodig worden ze afgeschrapt met het schrapstaal, en daarna weder

opgewreven met gekookte lijnolie. Hoe dikwijls dit gebeuren zal, regelt zich naar het gebruik; daaruit zal men opmerken, wanneer de vloeren het noodig hebben aldus te worden behandeld.

In de was gezette vloeren kan men één- of tweemalen per maand doen opwrijven met een boenlap en een weinig slappe was, en zoodra het noodig blijkt, laat men ze weder flink in de was zetten, doch men zorge daarbij niet te veel te gebruiken. Is er te veel was aanwezig, dan moet dit er afgeschrapt worden met het schrapstaal, echter nooit met staalborstels, daar deze de nerf te veel ophalen; daarna kan de vloer weder in de was geboend worden.

Het verdient opmerking, dat vóor de losse veeren, welke worden ingewerkt, gebruik wordt gemaakt van strooken kopshout van een zeer taaie soort; langshout is te weinig krachtig.

Ook kwam het ondergeteekenden geschikt voor, het volgende recept tot onderhoud der gewaste vloeren aan te bevelen, omdat dit meermalen met zeer goed gevolg werd aangewend.

Men laat ½ KG. gele was in 1½ liter water koken, mengt het daarna met 1/20 KG. potasch, laat het koud worden, en voege er een halve flesch spiritus bij.

Met dit mengsel wordt de vloer goed vet ingesmeerd, blijft aldus een nacht overstaan en wordt daarna met borstels flink uitgewreven.

W. DE JONG,
A. W. VAN MALSEN,
E. F. EHNLE.

's Gravenhage,
7 December 1891.

VERZEKERING TEGEN BRANDSCHADE.

ANTWOORD, ingezonden door de afdeeling Utrecht op de vraag: *Welk is de beste wijze om een in aanbouw zijnd gebouw tegen brandschade te verzekeren, en welke bepalingen zijn daaromtrent in de bestekken op te nemen, die voor de beide belanghebbende partijen, bouwheer en aannemer, het meest wenschelijk en billijk zijn?*

Bij de beantwoording hebben wij gemeend allereerst te moeten nagaan, welke bepalingen hieromtrent zijn opgenomen in de „Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid" (vastgesteld 12 September 1882), nu deze een bijna algemeene toepassing ook in de bestekken voor particuliere werken hebben gevonden.

In art. 72 § 446 der A. V. nu is bij „Rampen" o. m. bepaald, dat:

1°. schade door brand veroorzaakt aan een bestaand of voltooid en als zoodanig opgenomen werk, *niet* ten laste is van den aannemer van het onderhoud van het werk;

2°. bij nieuwe werken of gedeeltelijke herstelling van bestaande werken, alle schade tijdens de uitvoering *wel* ten laste is van den aannemer, dus ook brandschade.

In het eerste geval heeft de aannemer dus geen belang bij verzekering van het bouwwerk, maar in het tweede geval wel. Een verplichtende bepaling tot verzekering is evenwel in dit artikel en ook elders in deze A. V. niet opgenomen.

Van daar dat het noodig is om in de bestekken hierin te voorzien, en dan rijst allereerst de vraag: moet de verzekering gesloten worden door den bouwheer, of door den aannemer?

En het antwoord op deze vraag is te vinden in de op 18 Juli 1891 door de „Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs" vastgestelde „Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren," bij § 14. *assurantie*, luidende:

„I*a*. De aannemer is verplicht het werk ten name van den besteder te verzekeren en voortdurend verzekerd te houden tegen alle schaden, waartegen geassureerd kan worden. De polis wordt door den aannemer in handen van den besteder gesteld.

b. De assurantie moet doorloopend worden gehouden op een bedrag in overeenstemming met den stand van het werk. — Bij het verschijnen van elken betalingstermijn legt de aannemer hiervan het bewijs over aan den besteder.

II. De door den besteder geïnde assurantiepenningen worden aan den aannemer uitgekeerd naar gelang van den voortgang van het herstel der schade."

Nu bij den aannemer de risico voor brand blijft tot aan de oplevering, is aan hem dus de verplichting opgelegd tot verzekering, waarbij het een goede voorzichtigheidsmaatregel is, dat deze geschiedt ten name van den besteder, omdat de aannemer — als hij de verzekering verzuimd had — wel eens kon blijken insolvent te zijn, en dan zou de besteder zijn betaalde termijnen kwijt zijn. Bovendien is de verzekering altijd geacht te behooren tot de lasten van den aannemer, die ook beter dan den besteder kan zorgen voor voorzichtigheid bij de uitvoering van het werk.

De aannemer betaalt de premie en herstelt, bij eventueele schade, deze uit de assurantiepenningen, zoodat de besteder zeker is, dat hij niet komt te staan tegenover een insolventen aannemer.

Nu kan wel hetzelfde bereikt worden, indien de verzekering door den besteder gesloten wordt, doch dan neemt de besteder iets op zich waartoe hij niet is verplicht, en waaruit — bij mogelijk verzuim der verzekering — voor hem dubbel schade kan voertvloeien.

Daar de besteder er groot belang bij heeft, dat de verzekering voldoende is, dient het te verzekeren bedrag, naar ons oordeel, in overleg met de directie van het werk te worden vastgesteld.

Daartoe zou men bij I*b* van bovenstaande § kunnen inlasschen achter, „den stand van het werk": en *„telkens door de directie van het werk te bepalen"*. En dan behoort o. i. de keus der assurantiemaatschappij bij den besteder.

Met deze bijvoeging achten wij dan ook de bovenstaande regeling in § 14 der genoemde A. V. wenschelijk en billijk, zoowel voor bouwheer als voor aannemer.

Omtrent de wijze van verzekering meenen wij te moeten opmerken, dat:

Bijaldien de besteder onmiddellijk de verzekering zoo ingericht wil hebben, dat zij — na voltooiing van het werk — door blijft loopen, dit bij deze regeling zeer gemakkelijk kan geschieden. De premie is dan meestal billijker, en de besteder kan den aannemer restitueeren, hetgeen hij meer betaalt, omdat de verzekering terstond voor langeren termijn gesloten wordt. — Ook kan de verzekering gesloten worden met opklimmende cijfers

van maand tot maand, of zoodanig als met den voortgang van het werk strookt, met de clausule, dat ingeval van schade vergoed zal worden, hetgeen op dat oogenblik aan den bouw is besteed en in het werk gebracht.

BREEBAART.
Utrecht, CORN. VAN STRAATEN.
Juni 1892. I. H. J. VAN LUNTEREN,
Rapporteur.

Bij de behandeling van dit rapport in de afdeelingsvergadering van 5 Juli is de wenschelijkheid uitgesproken, dat de verzekering tot aan het einde van den onderhoudstermijn worde gesloten.

I. H. J. VAN LUNTEREN.

ARTISTIEKE EIGENDOM.

De artistieke eigendom op bouwkundig gebied is bij ons te lande ter sprake gebracht naar aanleiding van de zonderlinge geschiedenis van den bouw van het nieuwe raadhuis te Woerden, waarna het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zich in 1889 tot de Regeering wendde met een verzoek om een wet uit te vaardigen tot regeling van het auteursrecht op beeldende kunsten, een verzoek dat evenwel geen gevolgen had. Na dien tijd is dit zelfde onderwerp weder op het programma der besprekingen in de Maatschappij gebracht door den heer G. E. V. L. van Zuylen, die er eene zeer belangrijke voordracht over hield op het Congres voor Bouwkunst in Mei j.l.

Ook in het buitenland blijft de aandacht op het onderwerp gevestigd, vooral in Frankrijk, waar het weder op het programma voorkwam van het Congres der Fransche architekten, in Juni van dit jaar gehouden.

Nu ook het in September te Milaan gehouden Artistiek en Littérair Congres, zooals reeds onder de berichten in dit blad werd medegedeeld, heeft uitgemaakt, dat een kunstenaar die zijn werk verkoopt, daardoor niet zijn recht van reproductie weggeeft, en voor de architectonische kunstwerken dezelfde bescherming wordt gevraagd als voor de andere, — nu kan het wellicht niet van nut ontbloot zijn in korte trekken mede te deelen, wat op het Congres der Fransche vakgenooten over dit onderwerp werd verhandeld, en welke stukken de commissie voor den artistieken eigendom, benoemd door de Société Centrale der Fransche architekten, reeds uit het buitenland heeft ontvangen.

In de zitting van het architekten-congres op 24 Juni deelde de heer Ach. Hermant mede, dat er te Parijs verschillende commissiën, sindicaten en comité's bestonden, die zich met den artistieken eigendom bemoeiden, maar, onnoodig haast te zeggen, aangevangen zijn met het overboord werpen van de bouwkunst. Dat was geen kunst! Daarbij was geen sprake van eigendom! Bij de internationale overeenkomst tusschen Frankrijk en Zwitserland in 1882, tot wederzijdsche bescherming van den eigendom op letterkundig en kunstgebied, zijn de bouwkunst en de bouwkunstenaar daaruit geschrapt; en thans, nu die overeenkomst moet verlengd of geheel vernieuwd worden, hebben gedelegeerden van de Société Centrale des Architectes Français een protest aangeteekend bij hen die de vraag behandelen, en verklaard, dat zij aan eene verlenging der overeenkomst hun stem niet konden geven, zoolang niet het woord bouwkunst daarin volgde op schilderkunst en beeldhouwkunst, en de architekt bij den schilder en den beeldhouwer werd genoemd. De zaak is nog niet beslist, maar intusschen was er nog een grooter belang in 't spel. Het geldt de herziening der overeenkomst van Bern, waaraan eene internationale bijeenkomst in 1893 te Parijs zal voorafgaan. Nu heeft men met veel moeite verkregen — want ook in Frankrijk denken velen, dat de bouwmeester geen recht van eigendom op zijn werk heeft — dat een voorstel zal worden gedaan om de bouwkunst en de architekten thans in de overeenkomst te vermelden. Daar het bovendien van belang zoude zijn, dat zij, die leden zijn van de voorbereidende comité's, zich gesteund gevoelen door de vereenigingen die hen afvaardigden en door het geheele gild, nam de heer Hermant het Congres te baat om daarop te vragen, of het streven om den artistieken eigendom op bouwkunstig gebied meester te worden, door alle vakgenooten werd ondersteund.

Luide toejuichingen hebben die vraag bevestigend beantwoord.

Een der leden kon er zich niet mede vereenigen, dat een gunst zou worden gevraagd; men had hier te doen met een recht, want in de wet was sprake van „alle werken des geestes;" hierdoor waren de architekten, hoewel niet duidelijk genoemd, toch gewaarborgd.

De heer Hermant toonde daarop aan, dat hier een misverstand plaats had. De comité's die zich met den eigendom op het gebied der letterkunde, der schilderkunst, toonkunst enz. bezig hielden, moesten allereerst overtuigd worden van het recht der architekten. Zij maken wel geen wetten, maar gaan congressen bezoeken, waar men de internationale overeenkomsten zal bespreken, en daarom moesten zij volkomen overtuigd zijn van het goede recht. Er was om dat recht niet gebeden of gesmeekt; er was met beslistheid op gewezen.

Een der leden van een comité, de heer de Joly, herhaalde, dat men niets gevraagd, maar op beslisten toon gevergd had, dat de woorden bouwkunst en bouwkunstenaar in de overeenkomst zouden worden gelascht. Er werd toen gevraagd: Wat geeft u dat recht? Wat zult gij er mede doen? Het comité der architekten heeft daarop geantwoord: Dat gaat u niet aan; wij zullen er mede doen wat wij willen, maar het is ons recht.

De besprekingen op het congres waren hiermede geëindigd. De zaak schijnt, wat Frankrijk betreft, in goede handen te zijn, en naar aanleiding van het te Milaan genomen besluit is het zeer waarschijnlijk, dat in het volgende jaar te Parijs aan de architekten recht zal wedervaren.

De Voorzitter van de Société heeft eenige mededeelingen uit het buitenland over den artistieken eigendom ontvangen, waaraan wij het volgende ontleenen.

De heer E. V. Langlet uit Upsala deelde mede, dat het geen gewoonte der architekten in Zweden is, om hun werk van hun naam te voorzien, maar dat hij toch gebouwen heeft gezien, met den naam van den ontwerper geteekend. Het recht om dit te doen zal daar te lande door niemand worden tegengesproken.

Er bestaat in Zweden eene Koninklijke ordonnantie van 21 Februari 1789, die voorschrijft: Elk kerkgebouw, nieuw of vergroot, moet boven den ingang voorzien zijn van het jaartal van den bouw en den naam van den regeerenden vorst.

Een oudere ordonnantie, van 23 Maart 1786, bepaalt:

Elk opschrift op eenig openbaar gebouw, monument, standbeeld, obélisk, medaille of strooipenning, van openbaren of partikulieren aard, moet onderworpen worden aan de goedkeuring van de akademie voor oudheidkunde.

Intusschen, schrijft de heer Langlet, hebben de pastoor van St. Paul te Malmö en ik, zonder dat daarop aanmerkingen zijn gevolgd, onze namen doen plaatsen op de klokken dier kerk. Het komt mij zeer betamelijk voor, dat aan den architekt het recht toekomt om zijn werk met zijn naam te teekenen; aan hem toch de eer of de blaam, naar gelang de verdiensten van zijn werk: een monumentaal werk, dat een bladzijde der geschiedenis is, wint door de aanduiding van de namen van hen, die aan de oprichting daarvan hebben medegewerkt.

De heer Richard Morris Hunt, van New-York, oud-Voorzitter van het Instituut der Amerikaansche architekten, deelde mede, dat in Amerika de teekeningen worden beschouwd als het eigendom van den architekt. Het laatste artikel van hun honorariumtabel kan aldus vertaald worden: Teekeningen en bestek, beschouwd als werktuigen, zijn het eigendom van den architekt.

Wat het recht van reproductie betreft, noemt de heer Hunt een belangrijk geval van plagiaat. Een cliënt van een lid van het Amerikaansche Instituut had het voornemen om nog een huis te bouwen, overeenkomstig een, wat dit lid reeds voor hem gebouwd had. De architekt, hiervan onderricht, vroeg onmiddellijk een brevet voor den gevel aan, en deed den cliënt daarvan inzage nemen. Deze heeft zich daarop terstond gewend tot den architekt om den voorgenomen bouw uit te voeren.

De heer Alfredo Melani, hoogleeraar in de bouwkunst te Milaan, schreef, dat in Italië geen afzonderlijke wettelijke bepalingen bestaan betreffende de uitoefening der bouwkunst. De algemeene wetten op het recht van eigendom van den auteur op kunstgebied, regelen ook het recht van eigendom van het werk van den architekt. Ingewikkelde gevallen worden elk afzonderlijk door de rechtbanken opgelost. Daar te lande moet dus nog alles worden gedaan. De heer Melani voegt daaraan toe, dat de wet de architekten en alle kunstenaars verbiedt, een reproductie door middel der photografie te maken van eenig bouwkunstig werk, zonder toestemming van den ontwerper, daar zulk een reproductie als namaak wordt beschouwd. Deze bepaling heeft echter alleen betrekking op zulke werken, die een bepaald persoonlijk karakter dragen, en niet op die, welke geen waarlijk individueele waarde bezitten.

R.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN. 29 September 1892. De kunstbeschouwing bestond 1°. uit: Het plaatwerk met uitgevoerde bouwwerken van de leden der Maatschappij, afgestaan door den heer H. J. Jesse; — 2°. uit verschillende monsters papierstuc van de fabriekanten Bennewitz en Co., te Amsterdam, waarover de heer K. Maas mededeelingen deed.

Daar deze uitvinding nog betrekkelijk nieuw is, kon er van ondervinding nog geen sprake zijn. De heer W. C. Mulder, die dit papierstuc zal toepassen, beloofde daarover later eenige mededeelingen te zullen doen.

De heer C. R. Van Ruyven liet daarna onder de leden een stukje houtgraniet rondgaan, en deelde daarvan eenige bijzonderheden mede waaruit bleek, dat het een kostbaar materiaal was. Het werd evenwel geschikt geacht voor dektreden, zeide de inleider; hij wenschte daarmede eenige proeven te nemen.

Vervolgens werden de notulen voorgelezen en de ingekomen stukken besproken.

Op het verzoek van de afd. Leiden van het Nederlandsch Werkliedenverbond zal eene commissie, bestaande uit de heeren P. G. Lancel, J. J. Planjer en L. Maas, eene gecombineerde vergadering bijwonen, waarop besproken zal worden de wenschelijkheid van „Kamers van Arbeid" te Leiden.

Nadat de verslagen van de herdenking van het 50-jarig bestaan der Maatschappij en van de Mei-vergadering door den secretaris waren voorgelezen, begon de heer Jesse met zijne belangrijke bijdrage over het inrichten onzer woningen.

„Een gezonde geest in een gezond lichaam", kunnen wij ook omzetten in: »een gezond lichaam in eene gezonde woning."

Een gewichtig vraagstuk is het „hoe onze woningen in te richten, zoodat zij aan alle eischen voldoen."

Om daartoe te geraken, besprak spreker verschillende woningen uit vroegere en latere perioden, bijv. de Romeinsche woning, de Middeleeuwsche, de Italiaansche, die uit de vorige eeuw en de hedendaagsche woning, zoowel landhuizen als stadsgebouwen. Hij deed aan het licht komen, dat wij rekening te houden hebben met de inwendige indeeling en volstrekt geen symmetrische verdeeling van de gevels als hoofdzaak moeten beschouwen.

Spreker schetste verschillende plannen van woningen op het bord en besprak het voor en tegen. De hooftvoorwaarde bij elk gebouw op den voorgrond plaatsende, gaf hij eene gedétailleerde beschrijving van de onderdeelen, beginnende bij de verschillende fundeeringen tot den geheelen opbouw, ook in verband met de ligging ten opzichte der windstreken enz.

Vele practische wenken werden gegeven en verschillende ervaringen medegedeeld.

Wegens het vergevorderde uur was spreker genoodzaakt zijne mededeelingen af te breken, echter beloovende spoedig het vervolg te zullen geven.

De dank, door den Voorzitter aan den heer Jesse gebracht, en het applaus, bewezen voldoende met welke belangstelling de bijdrage was gevolgd.

De Voorzitter herinnerde daarop aan de niet tot uitvoering gekomen zomer-uitstapjes, en sprak den wensch uit, dat in het volgende jaar het traditioneele zomer-uitstapje mocht plaats hebben; tevens las hij de uitgeschreven prijsvraag voor en deelde mede, dat de heeren Lancel en Kok zich bereid hadden verklaard eene spreekbeurt te vervullen.

Na de rapporteurs te hebben herinnerd aan de beantwoording der vraag over „protector petri" werd de vergadering na de gebruikelijke rondvraag gesloten.

PRIJSVRAGEN.

De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid looft uit hare 2de Gouden Medaille voor een Model-Diploma ter begeleiding van de Medailles of Certificaten, die door of van wege de Maatschappij worden uitgereikt; onder de volgende voorwaarden:

1°. De teekening moet geschikt zijn voor reproductie. De beantwoorders moeten opgeven welke soort van reproductie, lichtdruk, steendruk, enz. zij voor hunne ontwerpen wenschelijk achten.

2°. De grootte van het blad moet zijn tot den buitenrand: lengte 53 cM., breedte 44 cM. De smalste zijden moeten den boven- en benedenrand vormen, de breedste zijden de zijranden. Bovenaan de woorden „Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid", en daaronder moet genoeg ruimte blijven om den verderen tekst te bevatten.

Als tweede prijs zal een Zilveren Medaille worden toegekend.

De antwoorden moeten worden ingezonden vóór 1 Juni 1893, en vergezeld zijn van een verzegeld briefje, waarin de naam des inzenders is geschreven, en dat op de buitenzijde dezelfde zinspreuk of hetzelfde kenmerk als het ingezonden antwoord voert.

Hij die zich voor de toewijzing van den prijs op eenige wijze bekend gemaakt heeft, verliest aanspraak op bekroning.

De inzendingen zullen worden beoordeeld door een Jury, bestaande uit de heeren:

Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, *'s-Gravenhage*.
A. LE COMTE, *Delft*.
ED. VON SAHER, *Haarlem*.

PRIJSVRAAG, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, 1892.

De Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, schrijft uit de navolgende prijsvraag:

a. Er wordt verlangd een ontwerp van eene rustieke voetbrug over een vijver.

De breedte van den waterspiegel is 30 Meter.

De taluds ter weerszijden zijn 4 op 1.

De hoogte van de voetpaden boven den waterspiegel aan weerszijden van den vijver is $2\frac{1}{2}$ Meter.

b. Er wordt verlangd eene plattegrond-teekening en een zij- en vooraanzicht op de schaal van 1 à 50.

c. De behandeling van het teekenwerk wordt vrijgelaten.

d. Er wordt uitgeloofd een prijs van 25 gulden en een premie van 10 gulden, beiden met het diploma der Vereeniging.

e. Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt het eigendom der Vereeniging.

f. De jury van beoordeeling zal bestaan uit 5 gewone leden der Vereeniging, welke op eene vergadering bij stemming worden aangewezen.

g. De ingekomen ontwerpen worden tentoongesteld te Groningen, — en te Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage, als de aard der antwoorden door het Bestuur daarvoor geschikt wordt geacht.

h. De ontwerpen worden ingewacht vóór of op den 15den Januari 1893, door den 1sten Secretaris, adres Carolieweg E 64^2 te Groningen.

i. Aan deze Prijsvraag kan deelnemen, iedereen woonachtig in het Koningrijk der Nederlanden.

j. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een motto en voorzien van een naambriefje, waarop dat motto van buiten is herhaald, benevens een correspondentie-adres.

k. De niet bekroonde stukken worden teruggezonden.

Groningen, September 1892.

Namens het Bestuur:
L. M. MOOLENAAR, *Voorzitter.*
J. P. HAZEU, *1e Secretaris.*

BERICHTEN.

Aan de Staatsbegrooting voor 1893 ontleenen wij, dat op het hoofdstuk Binnenlandsche Zaken o. a. de volgenden posten zijn gebracht.

Voor den bouw van eene geheel nieuwe woning voor den Commissaris der Koningin in Groningen is voorloopig een bedrag van *f* 100 uitgetrokken.

Aan de Polytechnische School te Delft zal eene belangrijke uitbreiding plaats hebben van den stoomketel in het scheikundig laboratorium.

De lokalen bij de ontleedkundige inrichting van het ziekenhuis te Groningen zullen de noodige uitbreiding ondergaan, waarvoor *f* 12,000 worden aangevraagd.

Er wordt gerekend op uitbreiding van de lokalen voor het museum en de laboratoria voor anatomie. Een perceel van *f* 14.500 is daarvoor aangekocht, en gerekend is voorts op de kosten voor de verbinding van het bestaande Universiteitsgebouw met het nieuwe gebouw.

Tot voltooiing, inrichting en decoratie van 's Rijks museum te Amsterdam en voor de installatie der daarin thuis behoorende verzamelingen is nog noodig *f* 205.275. Voor 1893 wordt echter slechts gerekend op gedeeltelijke uitvoering van 2 onderdeelen, n. l. het decoratief tegelwerk buiten aan het gebouw (op *f* 17,244 geraamd) en het aanbrengen van een tweede glasbedekking boven de beide binnenplaatsen met een gegalvaniseerd ijzeren netwerk, op *f* 15.000 begroot.

Een subsidie van *f* 8000 is voor de Ambachtsschool te Arnhem bestemd. Te 's Gravenhage bestaat het plan om de Ambachtsschool uit te breiden met de twee belendende perceelen, zoodat 100 leerlingen meer geplaatst kunnen worden. Een Rijkssubsidie van *f* 8000 wordt daarvoor aangevraagd; voor de Utrechtsche Ambachtsschool eveneens; idem voor de practische Ambachtsschool te Zwolle, *f* 6000 voor de school te Alkmaar en *f* 1000 voor die te Zierikzee. Voor Rotterdam, Leiden en Leeuwarden worden, evenals ten vorigen jare, resp. *f* 10.000, *f* 6000 en *f* 5000 voor subsidiën aangevraagd, voor die te Haarlem *f* 5000, en evenzoo voor Groningen.

Aanhangig zijn nog subsidie-aanvragen voor de ambachtsscholen te Amsterdam, Dordrecht, Gorinchem en Middelburg en voor eene vereeniging tot bevordering van ambachtsonderwijs in Drenthe.

Eene som van *f* 12.000 is uitgetrokken voor de behartiging van de belangen der Nederl. kunstenaars ter wereldtentoonstelling van Chicago in 1893.

Aan Hoofdstuk Waterstaat, Handel en Nijverheid zijn o. a. de volgende posten ontleend:

De verhooging voor de afdeeling Handel en Nijverheid vloeit voornamelijk voort uit de aanvraag van gelden voor den bouw van een nieuw Meteorologisch Instituut, ad *f* 45.000. De bouw daarvan zal *f* 90.000 kosten, waarvan dus de helft op deze begrooting is uitgetrokken.

Eene som van *f* 15.000 wordt aangevraagd voor de instelling vaa eene commissie ter behartiging van de belangen van Nederlandsche inzenders op de tentoonstelling te Chicago en voor de aanstelling van een consul aldaar, als commissaris van de tentoonstelling.

De onteigening voor het nieuwe post- en telegraafkantoor te Amsterdam zal vermoedelijk nog dit jaar kunnen plaats hebben, en de bouw in 't laatst van het jaar.

Aan het Hoofdstuk Oorlog wordt ontleend, dat het plan bestaat om de cadettenschool te Alkmaar den 16den September 1893 te openen; voor den bouw van die inrichting is alsnog een post van *f* 8500 uitgetrokken.

De werkzaamheden aan het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht zijn zoover gevorderd, dat in de afgeloopen week de Nederlandsche vlag en de faculteitswimpels van de gereed zijnde overkapping wapperden.

Den 1sten September is de Dagcursus op de school van Kunstnijverheid te Haarlem weder begonnen; deze wordt door 24 mannelijke en 32 vrouwelijke leerlingen bezocht.

Onder de dagleerlingen zijn er verschillende uit andere plaatsen, als: Arnhem, Utrecht, Goes, Purmerend, Leeuwarden, Harlingen en Hoorn, die zich tijdelijk in Haarlem gevestigd hebben om de lessen te kunnen bijwonen; wel een bewijs, dat het onderwijs dat op de school gegeven wordt, ook in andere plaatsen van ons land wordt gewaardeerd.

De avondcursus werd den 1sten October weder geopend en is door 61 leerlingen bezocht, waaronder de dagleerlingen zijn medegerekend.

Rekent men hierbij de verschillende cursussen die bovendien aan de school gegeven worden, zooals de teekenlessen voor de leerlingen der normaalschool van Onderwijzers die door 30 leerlingen worden bezocht, de teekencursus der leden van den Nederlandschen Bond voor onderwijzers, die door 20 candidaten voor de akte lager onderwijs teekenen wordt bezocht, en de cursus voor de opleiding van hen die proeven van bekwaamheid wenschen af te leggen in het ambacht, dan komt men tot een totaal cijfer van 180 leerlingen.

Op de driejaarlijksche tentoonstelling van werken van levende meesters zijn medailles toegekend aan de heeren Bastert en van Looy voor schilderwerken, en Keller voor beeldhouwkunst.

De namen der overige bekroonden waren heden nog niet officiëel bekend.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

De Minister van Koloniën heeft den heer W. de Hoog gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken daar te lande.

In de commissie tot het examineeren van hen, die het diploma van geëxamineerd en beëedigd landmeter verlangen, zijn voor het jaar 1892 benoemd: tot lid en voorzitter Dr. Ch. M. Schols, hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft; — tot leden: H. van Goudoever, inspecteur der registratie en domeinen te 's-Gravenhage, en A. W. E. Kwisthout, ingenieur-verificateur van het kadaster te Roermond.

ALOOP VAN AANBESTEDINGEN.

QUINTSHEUL. Onderhandsche inschrijving voor het bouwen eener nieuwe R. K. Kerk onder beheer van den Architekt J. H. Tonnaer te Delft.

Hoogste inschrijver: B. Krijnen te 's Hage *f* 49.100.—

Laagste inschrijver: C. P. W. Dessing te Gouda *f* 42.290.—

Gegund.

HOUTBRANCHE.

Duitsche koopman, middelb. leeftijd, met flink voorkomen, energische bekwame vakman, in het bijzonder geschikt voor technische leiding en organisatie, tot nu toe technische leider van een groot stoomzaagwerk met hoepelfabriek in de Rijnprovincie, zoekt plaatsing. Reflectant is bekend met den inkoop van week en hard hout, in het bijzonder ook den handel aan den Rijn en bezit nauwkeurige kennis omtrent stoom- en handmachines. Aanb. M 3559 aan RUDOLF MOSSE *Keulen a/d. Rijn.*

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden.

9325 *SCHIEDAM.*

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld Tentoonstelling Amsterdam 1883.
GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

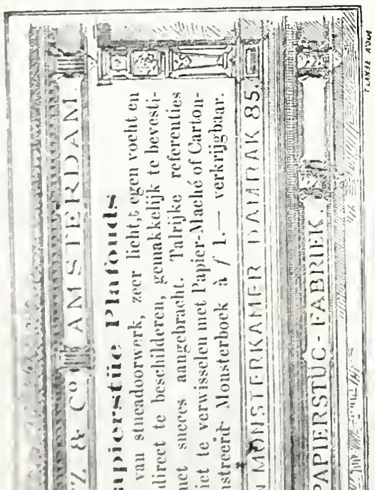
De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.—** zullen *franco* worden toegezonden. 9326

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e " voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e " voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.—** worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAA

9327

D. C. MOLENKAMP Jr.

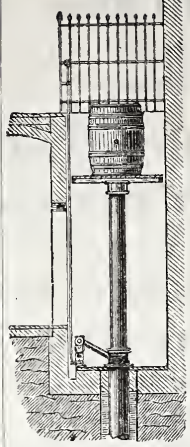
Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor ARCHITECTUUR-DECORATIE.

9328

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-, Gas-, Hand-, en Waterkracht.

(Hydraulisch direct en indirect werkend) 9329

voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particuliere gebouwen hier te lande geplaatste Personen- en Goederen Lifts,** *worden op aanvrage gratis toegezonden.*

MEER DAN 200 ALLEEN IN NEDERLAND GEPLAATST.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van **JOS. F. EBNER te Londen,** leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9330

– GLASMOZAIEK –

Zestien Bekrooningen.

A. & O. MACK, *Ludwigsburg (Wurtemberg), Berlin & Frankfort a/M*

Mack's Gipsplanken

maken mogelijk eene **spoedige daarstelling** van Plafonds, lichte scheidsmuren, tusschenvloeren, Muurbekleeding etc. **Voortreffelijke Isoleering** van daken en vochtige muren. **Onbrandbaar.** *Vertegenwoordigers voor Amsterdam:* 9331

H. A. B. DUPUY & Co., Droogbak.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, Amsterdam, 9332

— Prins Hendrikkade 14. —

MECHANISCH EN CHEMISCH ONDERZOEK VAN METALEN.

Bepaling der breekkracht, weerstand tegen doorbuiging van profielijzer en staafijzer, rails enz. —— Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9333

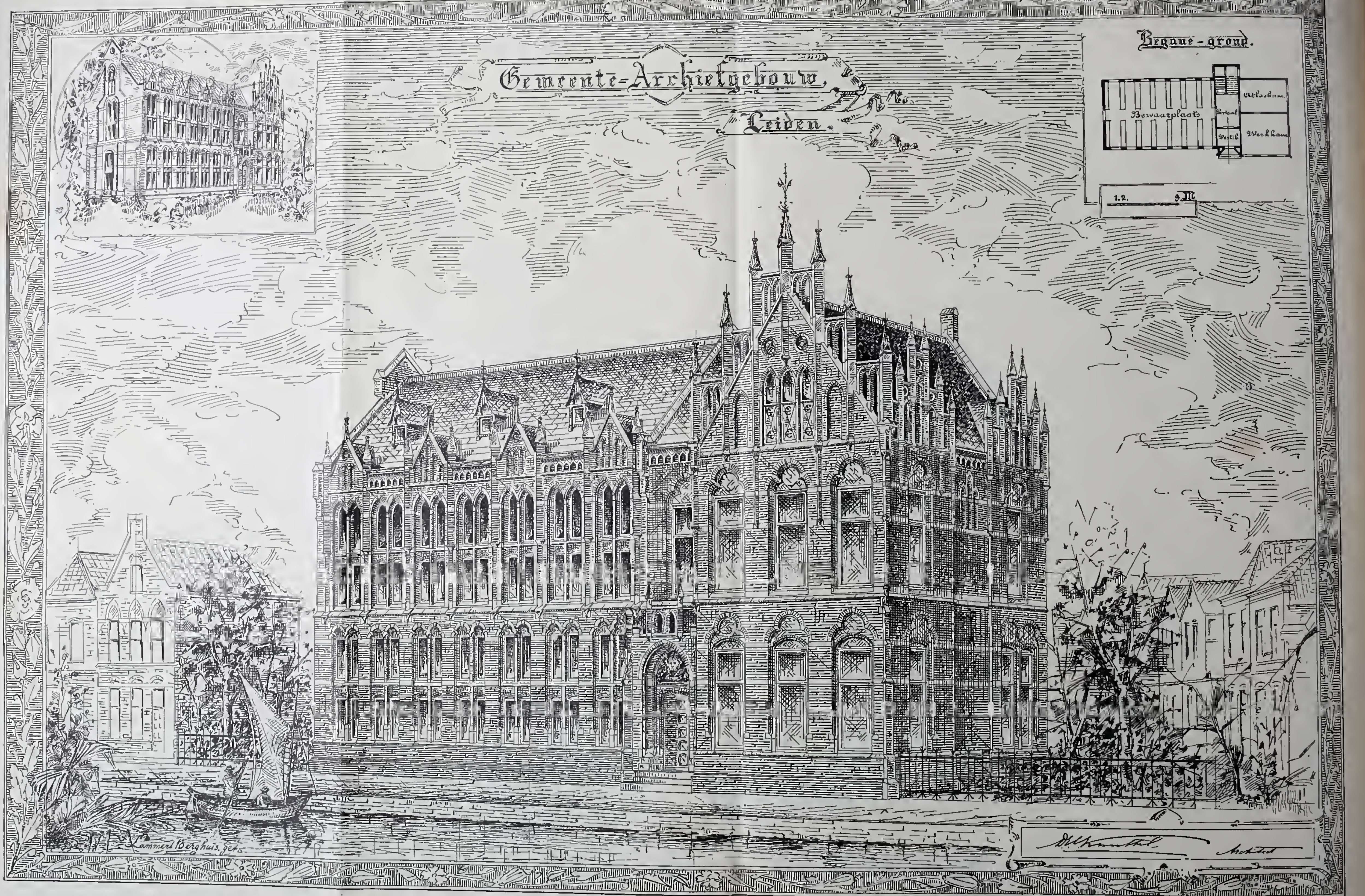
RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

ROLLUIKEN van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

General Agent voor Nederland en Koloniën: **T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.**

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G.J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

15 OCTOBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

BIJ DE PLAAT.

Gemeente-Archiefgebouw te Leiden.

Tot voor betrekkelijk weinige jaren werd met archieven in het algemeen en met gemeentelijke archieven in het bijzonder vrij zorgeloos omgesprongen. Op den een of anderen zolder opgehoopt, wekten zij niemands belangstelling op, dan van den snuffelenden geleerde, welgesteld genoeg, om zich behaaglijk te gevoelen als het gemeentebestuur hem voor een kruiersloon de zorgen voor het archief wilde toevertrouwen en daarmede het monopolie schenken voor nasporingen in deze ongeordende hoop bescheiden, stof en muizen. Eerst in de latere jaren heeft men begrepen, dat op die wijze schatten verloren gaan, rijke bronnen voor de kennis van vroeger leven en werken. Onbekendheid met den inhoud deed veel van waarde naar den papiermolen verhuizen of op andere wijze verdwijnen, terwijl onbekend gebleven of verwaarloosde lekkages onherstelbare schade aanrichtten. Het rijk ging voor, de grootere gemeenten volgden en gaandeweg worden zelfs de archieven der kleinere gemeenten in orde gebracht. Natuurlijk waren daar wetenschappelijke mannen voor noodig, die veelal met een voor leeken vaak verwonderlijke geestdrift aan het werk togen, doch om herhaling van verval en verlies te voorkomen en een nuttig gebruik van het archief mogelijk te maken, aandrongen op behoorlijke bergplaatsen met voorzieningen tegen brand en de nog meer gevreesde vocht. Het Rijk bouwde verschillende provinciale archiefgebouwen en verscheidene gemeenten richtten een meer of minder aan de eischen voldoend gebouw voor archiefberging in.

Leiden heeft de eer de eerste stad, ten minste in ons land, te zijn die een speciaal gemeentelijk archiefgebouw opricht, een eer trouwens, welke deez' stad der geleerdheid verschuldigd is aan een harer nijvere zonen.

Ook in Leiden ligt het buitengemeen kostbare archief op de zolders van het raadhuis, op treurige wijze aan de lekkages, welke het bouwvallige dak toeliet, en soms nog toelaat, blootgesteld en voor algeheelen ondergang verzekerd zoo het stadhuis in brand mocht geraken. Wel heeft de ijverige archivaris, Mr. Dozy, orde in den chaos gebracht, de door champignon innig aaneen verbonden geschriften voor verdere vernietiging bewaard, doen binden en in kasten plaatsen, — wel wordt met zorg op lekkages acht geslagen en een voortdurende strijd tegen houtwormen en muizen gevoerd, — wel zijn de zolders onherkenbaar voor hen die daar zeven jaar geleden een blik wierpen, maar het blijft een niet brandvrije, slecht verlichte, allergebrekkigste bergplaats.

Reeds werd gedacht over een overbrenging naar het eerwaardige doch vochtige Gravenstein, toen het schitterende aanbod kwam, door de erfgenamen van wijlen het oudraadslid Justus Krantz, ter voldoening aan diens wensch gedaan, om *f* 40.000 beschikbaar te stellen voor de oprichting van een gemeentelijk archiefgebouw. Natuurlijk werd het aanbod dankbaar aanvaard en besloten, dat dit gebouw zou verrijzen op een stuk gemeentegrond aan de Boisotkade; nabij de historisch belangrijke plek waar de verlossingbrengende geuzen Leiden binnenkwamen, zullen nu de documenten van Leidens historie worden bewaard.

Het gebouw wordt opgetrokken in gothischen stijl, in bak- en bergsteen. Voor den laatsten is Morley bepaald.

De stijl werd gekozen gedeeltelijk om een betere oplossing te kunnen geven aan de hooge smalle traveeën van de eigenlijke bewaarplaats, gedeeltelijk om te voldoen aan de wenschen van den archivaris, die, trotsch op de middeleeuwsche schatten van zijn archief, deze bij voorkeur zag ondergebracht in een gebouw, welks vormen geen te zeer modern karakter dragen.

De gevel doet uitkomen, dat het gebouw uit twee onderscheiden deelen bestaat, door een brandgevel gescheiden: ten eerste het gedeelte waarin beneden sorteer- en atlaskamers, boven archivariskamer, kamer voor het publiek en toonkamertje voorkomen; ten tweede de eigenlijke bewaarplaats, één groote ruimte, waarin in de breedterichting de kasten zijn geplaatst op 1.30 M. van elkander en door ijzeren roosters in 4 verdiepingen van 2.50 M. hoogte verdeeld. De kasten loopen door tot tegen de muren, terwijl op de halve diepte van het lokaal gangpaden gehouden zijn, door vensters in den eindgevel verlicht. Bij archiefbewaarplaatsen van grootere diepte zijn gewoonlijk ook gangpaden langs de muren; waar hier de diepte slechts ruim 8 M. bedraagt, kan één gangpad voldoende worden geacht en behoeft men niet de best verlichte gedeelten ongebruikt te laten. De kasten loopen van den bodem, waar zij op een zware gekyaniseerde plaat steunen, over de geheele hoogte door, op de scheiding der verdiepingen meer gesteund dan gedragen door de ijzeren binten. De kasten of rekken zijn van hout; ijzer moge voor brand meer waarborgen bieden, de nêerslag van condensatiewater is er sterker en vocht is in een archief nog meer te vreezen dan vuur. De kastplanken die op ijzeren penbletten rusten, zijn smaller dan de diepte der kasten, ten einde het stof niet op te houden en de lucht vrij achter de boeken toe te laten. Klaptafeltjes tegen de kastwanden in het looppad geven gelegenheid het een en ander na te slaan.

De bewaarplaats is van den zolder gescheiden door steekwelven tusschen ijzeren binten, waarover een vloer van cementbeton. Een ijzeren luik geeft tot den zolder toegang en twee zware branddeuren verbinden de bewaarplaats met het administratie gedeelte.

Dit twèede gedeelte, door een opgaanden brandmuur van het eerste gescheiden, is eveneens van gewelfde plafonds voorzien, terwijl de hoofdtrap van steen is. Mocht in een vertrek brand ontstaan, dan mag men aannemen, dat deze gemakkelijk tot dat vertrek kan beperkt worden gehouden.

Daar een centrale verwarming te kostbaar zou worden en gewone kachelverwarming uit het oogpunt van brandveiligheid en zindelijkheid ongewenscht werd geacht, worden de werkkamers met gaskachels verwarmd, terwijl de bewaarplaats onverwarmd blijft. Voor verlichting worden geen inrichtingen gemaakt, daar men bang is voor de schadelijke werking der verbrandingsproducten op de boeken en papieren.

In de onmiddellijke nabijheid van het archiefgebouw is een conciergewoning gebouwd. Het bewonen van het gebouw zelf, werd als gevaarlijk voor de brandveiligheid vermeden.

D. E. C. Knuttel.

CENTRALE VERWARMING.

ANTWOORD, ingezonden door de afdeeling Rotterdam op de vraag: *Centrale verwarming is voor vereenigingsgebouwen een eisch des tijds. Welke stelsels verdienen de voorkeur in verband met eene doeltreffende ventilatie?*

Het antwoord op bovenstaande algemeene vraag kan niet anders luiden dan: in het algemeen gesproken verdient geen stelsel de voorkeur boven een ander; het zijn omstandigheden van onderscheiden aard, verschillend voor verschillende gebouwen, die de keuze van het stelsel bepalen.

Evenmin als men in het algemeen kan zeggen, dat houtconstructie te verkiezen is boven ijzer- of steenconstructie, of omgekeerd, evenmin bestaat er een stelsel van centrale verwarming, dat steeds de voorkeur verdient boven een ander. Het verdient waardeering, dat het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst de eenigszins naïve (vergiffenis voor deze uitdrukking, die hier met de beste bedoelingen wordt gebruikt) vraag heeft gesteld, omdat daardoor de gelegenheid is geopend, nog al te zeer verspreide dwaalbegrippen te bestrijden. Het stellen van de vraag is op zich zelf reeds het bewijs van het bestaan van dwaalbegrippen op het gebied van centrale verwarming en luchtverversching. Het is niet denkbaar, dat in technischen kring de algemeene vraag zoude worden gesteld: „welk stelsel van constructie; hout-, ijzer-, of steenconstructie verdient de voorkeur voor vereenigingsgebouwen?" En toch is deze vraag soortgelijk met de gestelde.

Het beantwoorden van de vraag omtrent centrale verwarming zal zijn nut hebben, omdat soms in technischen kring uitspraken worden gehoord, als ware verwarming door middel van warm water steeds te verkiezen, boven die door middel van lucht, of door middel van stoom, of omgekeerd. — Die dwaalbegrippen worden gevoed door fabriekanten, die speciaal één stelsel van verwarming uitvoeren en dat overal willen zien doorgevoerd. Aangezien de centrale verwarming eerst in het laatste tiental jaren hier te lande meer algemeen wordt ingevoerd, en er op dat gebied door beginners veel is misgetast, ondervinden die beweringen weinig tegenspraak en kan er op fouten worden gewezen, die de argumenten schijnbaar tot waarheid maken.

De toestand is thans evenwel anders, en wie rond zich wil zien, zal ontwaren, dat voor de meest verschillende gevallen goede oplossingen zijn gevonden, en dat de voorkeur aan het een of ander stelsel te geven in een bepaald geval, afhankelijk is van de omstandigheden, waarin men zich bevindt.

Wanneer dus de gestelde vraag voor geen positief antwoord vatbaar is, kan men haar anders stellen, om toch het doel: behandeling van de redenen die de keuze van een stelsel in een bepaald geval beheerschen, te bereiken.

In de volgende regels zal daarom de vraag worden beantwoord: „Welke omstandigheden beheerschen de „keuze van een bepaald stelsel van centrale verwarming „voor een vereenigingsgebouw, in verband met eene „doeltreffende ventilatie?"

Onder vereenigingsgebouwen worden hier verstaan: kerkgebouwen, gebouwen met vergaderzalen, met beurslokalen, met concertzalen en met schouwburgzaal; zoodat (ofschoon in het algemeen genomen ook daartoe behoorend) scholen, ziekenhuizen, spoorwegstations, fabrieken, bureaugebouwen enz. niet zullen worden behandeld, — hetgeen met het oog op de uitgebreidheid van het onderwerp, voor het oogenblik eene zeer welkome splitsing is.

De vereenigingszaal in de te behandelen gebouwen is het lokaal, waarop de gestelde vraag eigenlijk betrekking heeft; zij zal dus in 't bijzonder worden beschouwd, hetgeen bij het achterstaande niet uit het oog te verliezen is.

Op twee wijzen wordt de warmte, welke op een centraal punt in calorifére, warmwaterketel of stoomketel, door verbranding van eenige brandstof is opgewekt, aan ons medegedeeld, en wel:

1° door lucht, die als draagster van de warmte van een centraal punt tot ons komt, en hare warmte aan ons en aan de ons omringende voorwerpen afstaat;

2° Door straling van kanalen, pijpen of kachels, waardoor warme lucht, warm water, heet water, of stoom worden gevoerd.

Aangezien de te beantwoorden vraag slechts betrekking heeft op vereenigingsgebouwen of in engeren zin op vereenigingslokalen, en in verband met ventilatie is te behandelen, kan de bespreking van de verwarming door straling worden achterwege gelaten.

Verwarming toch door straling is beperkt tot verwarming van de personen of voorwerpen, die zich dicht bij den stralenden toestel bevinden en komt dus niet in aanmerking, waar er sprake is van verwarming van vereenigingslokalen, waarin elk bezoeker aanspraak heeft op een evenredig deel van de totale hoeveelheid warmte, en dus goede gelijkmatige verdeeling hoofdzaak is. (Uit een praktisch oogpunt kan verwarming door straling van den vloer buiten aanmerking blijven, daar zulk eene verwarming verhitting van de steenmassa van een vloer onderstelt, die praktisch niet op een gegeven oogenblik te matigen is; deze soort verwarming is bovendien tot heden voor vereenigingslokalen zoo weinig toegepast, dat zij bij onderlinge vergelijking van stelsels uit een praktisch oogpunt voor het oogenblik geene waarde heeft.)

De warmte wordt dus in vereenigingslokalen toegevoerd door lucht, welke de warmte draagt. Is die lucht nu versch, d. w. z. heeft zij de noodige hoeveelheid zuurstof en waterdamp, en is zij vrij van stof en schadelijke gassen, dan is het verband van verwarming met ventilatie reeds aanwezig.

Bij alle stelsels, zonder uitzondering, moet dus versche buitenlucht langs verwarmende oppervlakken worden gevoerd, daardoor de benoodigde warmte worden toebedeeld en in het vereenigingslokaal worden gebracht, om, na warmte en zuurstof te hebben afgestaan, te samen met de produkten van ademhaling, van verbranding van lichtgas enz. in de vrije lucht direct of indirect te worden teruggebracht. Zoo noodig kan die lucht, na verwarmd te zijn, van de noodige waterdamp worden voorzien en van stof ontdaan.

Uit deze eenvoudige beschouwing volgt al dadelijk en ten duidelijkste, dat, mits de verwarmende oppervlakken niet te hoog zijn verwarmd, het onverschillig is of de warmte afkomstig is van verbrandingsgassen, zooals bij de luchtverwarming, of van warm water, zooals bij de waterverwarming, of van stoom, zooals bij de stoomverwarming. (Met de reiniging en bevochtiging van de in te voeren lucht heeft de keuze van het stelsel evenmin iets te doen.) Immers noch de verbrandingsgassen, noch het warme water, noch de stoom komen met de te verwarmen lucht zelf in aanraking, en dienen slechts om de oppervlakken te verwarmen, waaraan de daarlangs stroomende lucht hare warmte moet ontleenen.

Het is dus eene dwaling om te spreken van droge luchtverwarming, of benauwde stoomverwarming, of aan een ander euvel mank gaande waterverwarming.

Uit het oogpunt van goede verwarming in verband met doeltreffende ventilatie verdient, bij goeden aanleg, geen stelsel de voorkeur boven een ander.

De mogelijkheid van toepassing van een bepaald stelsel in een gegeven gebouw, de aard en inrichting van dat gebouw, de eischen die aan de verwarming en luchtverversching worden gesteld en last not least, de beschikbare geldmiddelen, vormen de omstandigheden, welke de keuze van het stelsel beheerschen. Om tot eene goede oplossing te komen, bepale men te voren geen stelsel en geve men geen gebouw. De ingenieur moet hand aan hand gaan met den bouwmeester en omgekeerd. Het gaat hiermede als bij den bouw en inrichting eener fabriek; de bouwmeester is gebonden aan grootte en vorm van het beschikbare grondstuk, aan de geaardheid van den bodem, aan het te verkrijgen bouwmateriaal; de ingenieur en fabriekant hebben het oog te vestigen op de eischen van de uit te oefenen industrie; bouwmeester en ingenieur hebben zich te voegen naar het beschikbare kapitaal en naar de eischen, welke de bouwheer aan gebouw en werktuigen stelt.

Hierboven kwamen wij tot de uitspraak:

„Uit het oogpunt van goede verwarming in verband „met doeltreffende ventilatie verdient, bij goeden aanleg, „geen stelsel de voorkeur boven een ander".

„Bij goeden aanleg,"— juist daarop komt het aan. Verwarming en ventilatie zijn zaken van vertrouwen; dit stelle men op den voorgrond, en dan is het onnoodig stil te staan bij ondichte calorifères, lekkende of aan bevriezing onderhevige warmwaterpijpen, en blazende stoombuizen; deze verwekken onhoudbare toestanden en kenmerken den slechten goedkoopen aanleg, die gewoonlijk eerst wordt betreurd als het te laat is, daar de gebreken zich niet zoo dadelijk vertoonen. Het gaat hiermede als met het gebouw, dat te zwak is gefundeerd en werd opgetrokken met slechte en niet goed bewerkte materialen.

Alle waar is naar zijn geld; goedkoop is gewoonlijk duurkoop en de bedrieger is op het eind toch de bedrogene.

De mogelijkheid moet bestaan om een goeden aanleg te maken, en dit zal in het eene geval door keuze van een bepaald stelsel, en in het andere door keuze van een ander stelsel te bereiken zijn.

Vooreerst zal dus moeten worden nagegaan, wat onder goeden aanleg in de soort gebouwen, die men hier op op 't oog heeft, moet worden verstaan.

Bepaald zijnde welke binnentemperatuur moet worden bereikt bij eene laagste buitentemperatuur, benevens de hoeveelheid versche lucht, die dan nog in eene zekere tijdseenheid, b. v. een uur, moet worden aangevoerd, kan de afkoeling worden berekend en in cijfers uitgedrukt, die het lokaal in een uur ondergaat, alsmede de hoeveelheid warmte die noodig is om de versche lucht verwarmd in te voeren.

Wanneer het lokaal op de gewenschte temperatuur is gebracht, moet per uur evenveel warmte worden aangevoerd als het verlies, wegens afkoeling door muren, vloer, plafond, ramen en deuren en door afvoer van gebruikte warme lucht, bedraagt.

Het is evenwel niet onverschillig op welke wijze het verlies wordt gedekt. Stel, dat het aantal warmte-eenheden dat per uur verloren gaat n caloriën bedraagt, dan is het niet voldoende te zorgen, dat die n caloriën per uur worden aangevoerd om een bevredigenden toestand te verkrijgen.

De lucht is, zooals hierboven werd uiteengezet, de draagster van de hoeveelheid warmte die moet worden

aangevoerd. (Ter vereenvoudiging van de beschouwing wordt voor een oogenblik niet in aanmerking genomen, de warmte die de bezoekers en de gasvlammen of anderszins in het lokaal aanvoeren.)

Nu kan het verlies worden gedekt door b. v. in een uur 1000 M³. hoog verwarmde lucht in te voeren, of wel door in een uur 10000 M³. minder hoog verwarmde lucht in het lokaal te brengen.

Wat is nu gewenscht?

In het algemeen gesproken is het *niet* gewenscht hoog verwarmde lucht in te voeren. Het is als een fout in aanleg te beschouwen, wanneer de lucht te hoog wordt verwarmd, een fout die evenwel gepaard gaat met goedkoopheid van aanleg; van daar slechte uitvoeringen.

In het algemeen moet de hoeveelheid lucht, die per eenheid van tijd langs het verwarmend oppervlak wordt gevoerd, zoo groot mogelijk zijn, en moet ook het verwarmend oppervlak zelf zoo groot mogelijk worden gekozen.

Om dit duidelijk te maken onderstelle men eene bepaalde grootte van rooster (vuurhaard), waarop per uur eene bepaalde hoeveelheid brandstof wordt gebruikt, dan zal in dien tijd eene zekere hoeveelheid warmte worden ontwikkeld, die men als verbrandingsgassen (warme luchtverwarming), als warmwater (waterverwarming), of als stoom (stoomverwarming) door pijpen kan voeren, waaraan de lucht zich moet verwarmen. Hoe grooter nu de oppervlakte dier pijpen is, hoe minder de temperatuur daarvan zijn zal. Hoe grooter de hoeveelheid lucht in een bepaalden tijd is, die langs die pijpen strijkt en daarvan de warmte opneemt, hoe lager de temperatuur van die lucht zal wezen.

Is het verwarmend oppervlak te hoog verwarmd, dan zullen de daarmede in aanraking komende stofdeeltjes, die de lucht bevat, verkolen, waardoor de verwarmde lucht de onaangename gewaarwording verwekt, die men door te droog, benauwd, onfrisch en dergelijke, uitdrukt.

Is de lucht te hoog verwarmd, dan zal het niet mogelijk zijn haar in het vereenigingslokaal te brengen, waar men wil; men zal haar moeten invoeren, daar waar zich geene personen bevinden, en dan nog zal eene gelijkmatige verdeeling van warmte niet worden bereikt.

Zal het nu in de praktijk steeds mogelijk zijn den meest gewenschten toestand te bereiken, dat is: zoo groot mogelijk verwarmend oppervlak en zooveel mogelijk lucht per eenheid van tijd strijkend langs dat verwarmend oppervlak?

Neen.

Hoe grooter het verwarmend oppervlak, hoe meer ruimte het inneemt en hoe grooter de uitgaaf van aanleg. Aan beiden of aan een van beiden kan het ontbreken.

Zooals vroeger werd aangetoond, komt de verwarming, die wij beschouwen, neder op verwarming van lucht, hetzij door middel van eene calorifère, hetzij door middel van warmwater- of heetwaterpijpen, hetzij door middel van stoompijpen onder lagen of onder hoogen druk.

Bij de luchtverwarming (calorifère) is de warmtebron, d. i. de vuurhaard, nagenoeg onmiddellijk verbonden aan de verwarmende oppervlakken. De te verwarmen lucht strijkt langs het meestal geribde oppervlak van de calorifère zelf of langs geribde buizen, waardoor de verbrandingsprodukten gaan op hunnen weg naar den schoorsteen.

Bij de water- en stoomverwarming is de warmtebron, d. i. de vuurhaard van den ketel, niet zoo onmiddellijk aan het verwarmend oppervlak verbonden; met andere woorden, men kan de warmwater- en de stoompijpen ver weg voeren en daarmede de warmte op groote afstanden brengen.

In het oog houdende, dat de verwarming die wij beschouwen, neder komt op verwarming van lucht, en dat warme lucht zich door hellende (helling van minstens 1 op 10) kanalen niet verder dan op een afstand in horizontalen zin gemeten van 10 Meter verplaatst (deze afstand is in de praktijk gebleken die te zijn, welke men liefst niet overschrijdt, tenzij men zeer groote helling aan de kanalen kan geven, hetgeen bijna altijd onmogelijk is), zoo volgt daaruit, dat men, wanneer men geen motor wil gebruiken om de lucht te drijven, verplicht is de verwarmende oppervlakken in eene luchtkamer te plaatsen, welke op geen grooter afstand is gelegen dan van 10 Meter van het punt, waar men de warme lucht in het vereenigingslokaal, dat bijna altijd op den beganen grond of op geene groote hoogte is gelegen, wil doen stroomen.

Aannemende, dat in een te verwarmen gebouw zulk een kamer op den gewenschten afstand te vinden of bij te bouwen is, dan zal het van de afmetingen en van de diepteligging (dus veelal v. d. grondwaterstand) afhankelijk zijn, welk systeem van verwarming men zal moeten kiezen.

Bij de luchtverwarming (calorifère) moet vuurhaard en verwarmend oppervlak in die ruimte worden geborgen; de te verwarmen lucht moet onder de calorifère kunnen treden, zich zoolang mogelijk daarlangs bewegen, en boven het verwarmend oppervlak moet er ruimte zijn, om de lucht te verzamelen en om de openingen voor de kanalen te sparen, waardoor zij naar de zaal stroomt. In het algemeen vordert zulk eene luchtverwarming dus groote diepte, en het zal moeten worden nagegaan of grondwaterstand en beschikbare middelen zulk een aanleg wenschelijk maken of niet.

Bij de water- en stoomverwarming kan de ketel op verren afstand van het verwarmend oppervlak gelegen zijn; het verwarmend oppervlak, uit pijpen (meestal geribd) bestaande, kan in den vorm van spiralen of slangen met vele bochten worden aangebracht, hetgeen bij de luchtwarming niet mogelijk is, aangezien men daarbij te letten heeft op den trek van het vuur. In het algemeen dus vordert water- of stoomverwarming minder diepte van de warme luchtkamer.

De kosten van de verwarmingstoestellen zelf zijn gewoonlijk het laagst bij de warmeluchtverwarming, maar de daarvoor te maken bouwwerken zijn daarvoor gewoonlijk het kostbaarst.

De koste van bediening zijn het geringst bij warmelucht-, bij stoomverwarming onder lagen druk, en bij waterverwarming, aangezien daarbij gewoonlijk geen machinist noodig is; bij stoomverwarming onder hoogen druk moet de ketel door een bevoegd persoon worden gedreven.

De beschikbare gelden van aanleg en exploitatie vormen dus ook een belangrijk punt van overweging bij de keuze van het stelsel.

Is het gebouw electrisch verlicht, of wordt er voor veel personen gewasschen of gekookt, of zijn er belangrijke badinrichtingen aan verbonden, dan zal gewoonlijk eene stoominrichting daarvoor reeds aanwezig zijn en ligt het voor de hand, dat men stoomverwarming zal kiezen, te meer daar daarvoor dan de afgewerkte stoom van de machines kan worden gebruikt, waardoor de exploitatiekosten verminderen. Is het niet mogelijk de kamer, waarin het verwarmend oppervlak is gelegen, op

ten hoogste 10 Meter afstand van de zaal te vinden, of wanneer dit vertrek niet de vereischte diepte kan krijgen, dan kan een motor worden gesteld, om de lucht naar de zaal te drijven. Hiertoe zal men gemakkelijker overgaan, als men toch reeds een machinist heeft voor andere doeleinden.

Is het besluit genomen de lucht machinaal te drijven, dan zal het in vele gevallen met het oog op de kosten van aanleg en exploitatie raadzaam zijn, warme luchtverwarming aan te leggen (tenzij men toch reeds stoom heeft), aangezien men nu de lucht kan voeren waar men wil, en onafhankelijk is van afstand en helling van kanalen.

In 't kort is hierboven aangetoond, dat inrichting, ligging van het gebouw ten opzichte van het grondwater, kosten van aanleg en kosten van exploitatie, omstandigheden vormen, die de keuze van een bepaald stelsel beheerschen.

(*Wordt vervolgd*).

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA" TE 'S GRAVENHAGE, 12 October 1892. De Voorzitter deelde na opening der vergadering mede, dat de herziene statuten der Vereeniging thans van de Koninklijke goedkeuring zijn voorzien.

Eenige programma's van de door de »Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst" te Groningen, onlangs uitgeschreven prijsvraag, werden voor de leden beschikbaar gesteld.

De heeren A. Alexander en V. Engels werden als leden der Vereeniging aangenomen.

Tot Vice President-Penningmeester is gekozen de heer A. W. van Malsen, tot 1ste Secretaris de heer J. T. Wouters en tot 2de Secretaris de heer P. C. de Does. Met uitzondering van den heer J. T. Wouters, die de aanvaarding zijner benoeming nog in beraad wenscht te houden, werden deze benoemingen aangenomen.

De heeren J. Brouwer, J. P. J. Lorrie en A. J. Sanders werden vervolgens tot leden der vragencommissie gekozen, terwijl de heer C. L. Stal de functie van lokaalcommissaris aanvaardde.

Nadat de rekening en verantwoording door den Penningmeester was uitgebracht, en de begrooting voor het jaar 1892—1893 door de vergadering vastgesteld, werd tot onderwerp voor de 1ste prijsvraag gekozen het ontwerp van eene fontein. Voorloopig werd hierbij nog bepaald, dat de medewerking aan deze prijsvraag alleen voor leden der Vereeniging zal worden opengesteld, en dat de 1ste prijs zal bestaan uit het diploma der Vereeniging met eene belooning van *f* 60, terwijl voor den 2den prijs zal worden uitgeloofd het diploma der Vereeniging. De vaststelling van het programma zal in de November-vergadering plaats hebben.

Door den heer E. F. Ehnle was het plaatwerk »Ernst Wasmuth's neue Malereien" ter kunstbeschouwing aangeboden.

BERICHTEN.

Door den Gemeenteraad van Amsterdam werd een voorstel van B. en W. aangenomen, om de loods, waarin de telegraafdienst zal geschieden gedurende den verbouw van het post- en telegraafgebouw, niet, zooals oorspronkelijk het voornemen was, te plaatsen vlak achter het Paleis op den N. Z. Voorburgwal, maar verderop, tusschen de Gravenstraat en St. Nicolaasstraat.

De heeren Treub en Gerritsen, leden van den Gemeenteraad van Amsterdam, hadden een voorstel bij dien Raad ingediend omtrent het opnemen van bepalingen betreffende loon en arbeidsduur in bestekken en concessies; dit voorstel werd behandeld in de zitting van den Raad, gehouden op Woensdag den 12en dezer.

B. en W. stelden voor een commissie te benoemen, met opdracht te beproeven een arbeidscontract, als door de voorstellers bedoeld werd, samen te stellen.

In de voordracht van B. en W., waaraan is toegevoegd een nota van den heer Mr. A. J. Cohen Stuart, spreken B. en W. als hun meening uit, dat de gemeente ten opzichte eener eenigszins belangrijke loonsverhooging het voorbeeld kan nog mag geven. Zij meenen in ieder geval, dat de gemeente zal moeten beginnen met zekere algemeene regels ten opzichte harer eigen arbeiders vast te stellen. Zij doen daarom het denkbeeld aan de hand voor gemeente-werklieden een arbeidscontract vast te stellen, waarin zoowel werkgever als arbeider hunne wederzijdsche rechten en verplichtingen uitdrukken. Slaagt de gemeente hierin voor haar eigen arbeiders, dan zou zij ook aan hare aannemers en concessionarissen kunnen opleggen een dergelijk formulier-contract toe te passen. Hierbij zouden dan zoowel ziekengeld als pensioen geregeld moeten worden.

Over deze voordracht ontspon zich eene langdurige discussie, aangevangen in de zitting des middags, en voortgezet in de avondzitting.

Na de uitvoerige bespreking van de voordracht en de daarbij behoorende nota, stelde de heer Dr. P. J. H. Cuypers eene motie voor, waarbij de Raad verklaarde in beginsel goed te keuren de voorstellen der hh. Treub en Gerritsen tot opneming van bepalingen omtrent loon en arbeidsuur in concessiën en bestekken, en tevens zich te vereenigen met het voorstel om een commissie te benoemen om hieromtrent nadere maatregelen te nemen en te overwegen de overige punten in het preadvies van B. en W. ter sprake gebracht.

De heer H. Muller had een motie ingediend, luidende als volgt: De Raad overwegende de wenschelijkheid om bepalingen vast te stellen zoowel betreffende het loon en den arbeidsuur in bestekken als in het algemeen de rechten en plichten der werklieden in dienst der gemeente zelf, besluit tot benoeming eener commissie, teneinde deze regelen te ontwerpen en daaromtrent den Raad voorstellen te doen.

De Wethouder van Publieke Werken, de heer L. Serrurier verklaarde, dat B. en W. waarschijnlijk anders zouden gepraead·viseerd hebben, als de voorstellers zich niet steeds op het standpunt geplaats hadden om den loonstandaard te willen verhoogen. Daarmede konden B. en W. niet medegaan, omdat men dan ook van hen zou geëischt hebben, dat zij die hoogere loonen zouden in het leven geroepen hebben, en dat achten B. en W. onmogelijk. Nu moesten wel allerlei bedenkingen door B. en W. worden te berde gebracht, die anders achterwege hadden kunnen blijven.

De laatste motie is ten slotte met algemeene stemmen aangenomen.

De jury ter uitreiking van de zes gouden stedelijke medailles ter gelegenheid van de Driejaarlijksche Tentoonstelling te Amsterdam, heeft de volgende beslissing genomen, reeds gedeeltelijk in ons vorig nummer medegedeeld, die door B. en W. is bekrachtigd.

De bekroonde kunstenaars zijn: N. Bastert voor zijn geheele inzending (Nrs. 11—16); Jules Breton voor No. 58 *Le pardon de Kergoat;* G. Henkes voor No. 161 *de Regenten;* Johan Keller voor zijn geheele inzending beeldhouwwerk (Nrs. 578 en 579); J. H. S. Kever voor zijn geheele inzending (Nrs. 213—217) en Jac. van Looy voor No. 247 *de Reizigers.*

Ditmaal werd vastgesteld dat zij, die vroeger reeds werden bekroond, thans niet meer voor bekroning in aanmerking zouden komen.

De jury was samengesteld uit de heeren Jozef Israëls, voorzitter, Jacob Maris, Willem Maris en Prof. Allebé, gekozen door de inzenders; J. v. d. Sande Bakhuizen, H. W. Mesdag en J. H. Maschhaupt Jr., secretaris, gekozen door B. en W.

Aan de begrooting, dienst 1893, voor den aanleg van Staatsspoorwegen, groot *f* 3.765.000, wordt ontleend, dat met den bouw van het hoofdgebouw van het station te Nijmegen reeds een aanvang is gemaakt, en dat de werken voor het maken van een blijvend hoofdgebouw op het station Vlissingen (haven) zijn aanbesteed. Evenzoo die voor de uitbreiding van het station Groningen. Er zal echter eene herbesteding moeten plaats hebben. Het plan voor de inrichting van het hoofdgebouw is goedgekeurd, zoodat vermoedelijk in den loop van 1893 met den bouw zal kunnen worden aangevangen.

De werken voor het goederenstation is de Stadsrietlanden te Amsterdam, van den Noord-Hollandschen Staatsspoorweg, zullen ten deele nog in 1892 worden aanbesteed.

Verschillende andere plannen zijn nog in onderzoek.

De Minister vertrouwt, dat eene afzonderlijke spoorwegbegrooting na 1893 niet meer noodig zal zijn.

De heer Louis Cordonnier heeft wederom een hooge onderscheiding gekregen voor zijne plannen voor eene Koopmansbeurs te Amsterdam. Aan zijn ontwerpen werd op de driejaarlijksche tentoonstelling te Gent de gouden medaille (hoogste onderscheiding) toegekend.

De Vereeniging tot verbetering van den Gezondheidstoestand te 's-Gravenhage heeft aan den Gemeenteraad aldaar een adres gericht, met verzoek om een. meer aan de eischen der hygiëne beantwoordend rioolstelsel voor de stad aan te nemen en in te voeren.

De Gemeenteraad van Leiden behandelde Donderdag j. l. het verzoek van het bestuur der afd. Leiden van het Algem. Nederl. Werkliedenverbond, omtrent de vaststelling van een minimumloon en maximum-tijd bij aanbestedingen, waaromtrent B. en W. geadviseerd hadden om, wegens vereischt noodig en nauwkeurig onderzoek der zaak en het aanhangig zijn derzelfde zaak bij andere gemeenten, de behandeling er van uit te stellen.

De heer Drucker verklaarde zich uitdrukkelijk tegen uitstel, en stelde nu voor, in den geest als in Arnhem was aangenomen, om B. en W. uit te noodigen de zaak aan een grondig onderzoek te onderwerpen en de vraag te overwegen, of in dezen niet meer te doen was dan door B. en W. voorgesteld wordt. Dit voorstel werd aangenomen.

Het voorstel van B, en W., om tot herstelling van den *Pieterskerktoren* tot een bedrag van *f* 700 over te gaan — terwijl de Commissie van Financiën geadviseerd had in beginsel tot het afbreken van dien toren te besluiten — werd, nadat die Commissie nog eens haar standpunt uiteengezet en verdedigd had, aangenomen; met de bepaling dat men, als later mocht blijken, dat het luiden van de klok voor de kerkelijke gemeente schade aan den toren veroorzaakte, de vergoeding daarvoor op de gemeentecommissie zou trachten te verhalen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM, 14 October 1892. De Voorzitter, de heer J. F. Klinkhamer, heette de vrij talrijk aanwezige leden welkom op deze vergadering, iets wat hem bijzonder aangenaam was aan den vooravond van den dag, waarop de afdeeling haar 40-jarig bestaan herdacht. Het Bestuur, zeide spreker, had gemeend een eigenlijke feestelijke viering van den gedenkdag achterwege te moeten laten, maar een herdenking in eenvoudigen zin kon niet achterwege blijven. Het was mede wat kort na de feestelijke herdenking van het 50-jarig bestaan der Maatschappij zelve om nu weder een feest te vieren.

Het was moeilijk een overzicht te geven van den werkkring der afdeeling gedurende die 40 jaren; alleen kan gezegd worden, dat zij zich met vele en groote vraagstukken had bezig gehouden. De Voorzitter wenschte hier alleen te wijzen op hare laatste daad, op den wedstrijd van handwerkslieden, waarvoor zij het initiatief nam. Nog kan daarvan geen uitgewerkt verslag gegeven worden, maar dit kon gezegd worden, dat die wedstrijd wel geslaagd was, niettegenstaande de tegenwerking die van onverwachte zijde was ondervonden; hij was geëindigd met tevredenheid der inzenders. Daarom paste hier een woord van dankbaarheid aan den Voorzitter van het Uitvoerend Comité van dien wedstrijd, den heer J. Gosschalk, aan dat Comité zelve en aan allen die met zooveel toewijding een jaar lang hadden gewerkt om alles voor te bereiden.

De afdeeling was voorts verzocht zich te bemoeien met de zaak van het oprichten van arbeidsraden. Men had aanvankelijk gewacht — om niet vooruit te loopen — op den uitslag van de prijsvraag daarover, uitgeschreven door eene aannemerssocieteit; maar nu deze niet gunstig was, en een brief van Fabrieks- en Handwerksnijverheid was ontvangen om mede te werken tot oprichting van die raden, wachtten nieuwe werkzaamheden voor de afdeeling. In de Commissie voor het onderzoek waren door het Bestuur der afdeeling benoemd de heeren Berlage, Landré en Poggenbeek, bestuursleden. De Voorzitter vroeg de sanctie der vergadering op die benoeming, die met een luid applaus verleend werd.

Het verslag van een vergadering met de Vereeniging Volksbelang, om te bevorderen, dat de loonen van werklieden voortaan niet meer in kroegen zouden worden uitbetaald, wilde de Voorzitter bewaren tot een volgende bijeenkomst; daarin zou dan tevens beslist worden.

Nadat de heer van der Pek een verslag had uitgebracht over de laatste Mei-vergadering, dat algemeen om de zaakrijkheid daarvan gewaardeerd werd, gaf de Voorzitter het woord aan den heer C. Muysken, die eene hoogst belangrijke voordracht, met tal van platen en photographiën ter verduidelijking, hield over de bouwkunst in de laatste veertig jaren.

Spreker zeide zich volgaarne bereid verklaard te hebben in deze vergadering het woord te voeren voor de leden der oudste afdeeling. Namens de leden der Maatschappij, wier Voorzitter hij is, meende hij de Amsterdamsche afdeeling geluk te mogen wenschen met haar 40-jarig bestaan, hopende dat zij zoude blijven een der gewichtigste afdeelingen, een steun der Maatschappij; hij wenschte haar een goede toekomst toe. Met de goede toekomst van een afdeeling toch, was ook die der Maatschappij verzekerd, want de afdeelingen en de Maatschappij zijn één. De heer Muysken hoopte bovendien, dat het bestuur dezer afdeeling nog lang mocht aanblijven om het goede doel nog even lang te mogen blijven bevorderen.

Het eigenlijke verslag over sprekers rede, die met onverdeelde aandacht werd aangehoord, zal eerst in een volgend nummer van dit blad kunnen gegeven worden.

Uw verslaggever behoeft wel niet te zeggen, dat de Voorzitter der afdeeling in welgekozen woorden den spreker hartelijk dank betuigde voor zijne voordracht, ook namens alle tegenwoordigen, die met dien dank luide instemden.

De heer Muysken kaatste een deel van dien dank terug op het Eerelid der Maatschappij, Prof. E. Gugel te Delft, die hem een groot aantal photographiën en lichtdrukken ter beschikking had gesteld om zijne voordracht op te luisteren.

Geruimen tijd werd nog besteed om die platen te beschouwen.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Onder nadere goedkeuring van Z. Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn aan de Ambachtsschool te Leiden benoemd: de heeren W. Fonteijn aldaar als leeraar in het lijnteekenen, J. G. de Roever als onderwijzer in het machine-bankwerken en het teekenen, en W. C. Laféber te Leiden als onderwijzer in het timmeren en assistent in het lijnteekenen.

ALOOP VAN AANBESTEDINGEN.

ROTTERDAM, 1 October: het maken van een aanbouw aan de remisegebouwen het tot stal inrichten van een bestaand gebouw, benevens het maken van een aanbouw aan de werkplaats, een en ander op de terreinen der Rotterdamsche tramwegmaatschappij aan den Nieuwen Binnenweg.

Hoogste inschrijver: C. A. Zanini, Rotterdam *f* 16.113.

Laagste inschrijver: F. W. Zonneveld Jr., Kralingen *f* 11.728.

'S-HAGE, 4 October: het bouwen van een cellenvleugel aan de bijzondere strafgevangenis te Leeuwarden.

Hoogste inschrijver: Bekhuis en Damstra, Leeuwarden *f* 88.900.

Laagste inschrijver: Janssen en Altena, Leeuwarden *f* 76.842.

Raming *f* 80.185.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

9354

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

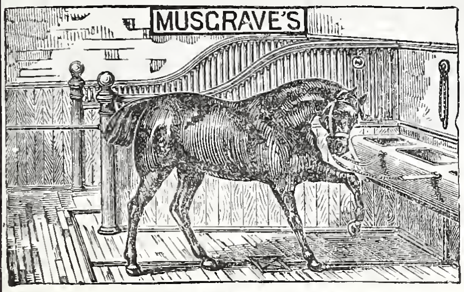
— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende 2½ KGr. à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

PHOTOLITHOGRAPHIE.
De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner Plannen, Teekeningen, enz.
Prompte aflevering en billijke condition.
WEGNER & MOTTU.
Rokin 138.
9364

MUSGRAVE & Co., Limited.

te BELFAST.
FABRIEK VAN
Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.
IJzeren Tribunes voor Wedrennen,
Tuigkamer-Benoodigdheden,
DOGKENNELS,
Hooischuren, enz.
Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.
☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*
EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN
VAN
BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN. 9355
AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.
Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.
Telephoon N°. 2144.
Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

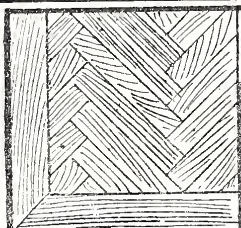
UTRECHTSCHE LOODWITFABRIEK firma G. GREVE, Utrecht.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;
is bekroond door den **Nederl. Schildersbond,** Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;
wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven;**
wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk,** welke allen wettig zijn gedeponeerd;
wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

9359
Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

Gebrs v. MALSEN

STOOMTIMMERFABRIEK den HAAG
PARKETVLOEREN
vochtwerende en Luxevloeren.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,
ENZ. ENZ.
IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.
BRONS- en NICKELWAREN voor
ARCHITECTUUR-DECORATIE.
9356
AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Cie.

Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 9357

HH. BOUWKUNDIGEN.

Wegens sterfgeval wordt in eene der groote gemeenten van Zuid-Holland ten verkoop aangeboden:
eene in volle bedrijf zijnde goed beklante TIMMERMANSZAAK.
Gegadigden gelieve zich voor inlichtingen *franco* aan te melden onder het nummer dezer advertentie, aan het bureau van dit blad. 9358

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE **AMSTERDAM** Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN **VAL DE TRAVERS** ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.
Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9361
Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2. *Amsterdam.*

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 9362
— GLASMOZAIEK —
Zestien Bekrooningen.

ROLLUIKEN

van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.
Photolithographie. — Photozincographie.
Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.
Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.
Teekeningen, prijscouranten en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.
9365

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 9344

Op Dinsdag den 25sten October 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 589.

Het maken van een tochtportaal onder de marquise van het hoofdgebouw te ARNHEM.

Begrooting f 1470.—

De besteding geschiedt volgens § 33 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den October 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur F. G H. A. SASSEN, te *Nijmegen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 20sten October 1892, ten 10½ uur voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 8sten October 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 9345

Op Dinsdag den 1sten November 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek BQ.

Het leveren van bereide greenenhouten dwarsliggers.

De besteding geschiedt volgens art. 15 van het bestek.

Het bestek ligt van den 12den October 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 10den October 1892.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

J. H. P. JANSE,

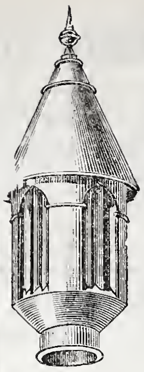
MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle **GRANIETSOORTEN,**

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Dekstenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 9347

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS
en SCHOORSTEENKAPPEN, 9348

SYSTEEM „BOYLE".

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particuliere gebouwen hier te lande *geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.
Duizenden met het meeste succes geplaatst.

A. & O. MACK, *Ludwigsburg (Wurtemberg), Berlin & Frankfort a/M*

Mack's Gipsplanken

maken mogelijk eene **spoedige daarstelling** van Plafonds, lichte scheidsmuren, tusschenvloeren, Muurbekleeding etc. **Voortreffelijke Isoleering** van daken en vochtige muren. **Onbrandbaar.** *Vertegenwoordigers voor Amsterdam:* 9349

H. A. B. DUPUY & C°., Droogbak.

T^H. A. DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

SANITARY ENGINEER.

Fabriek Ferdinand Bolstraat N°. 32, Quellijnstraat N°. 57 en 59.
Filiaal Spuistraat 171 hoek Paleisstraat.

Fabrikant van VERWARMINGSTOESTELLEN systeems warm-water, laagdruk stoom, warme lucht, enz.

Verwarming van kleine toestellen voor Serres en Huiskamers door gas.

AANLEG VAN GROOTE EN KLEINE BADINRICHTINGEN.

Heden in aanleg: ALLEN SYSTEEM WARM-WATER.

1e **Nieuwe kantoren v/d. West Indische Maildienst** . . **Amsterdam.**
2e **id. id. v/d. Uitvoer en Commissiehandel.** **id.**
met waterverdamping en ventilatie.
3e **Villa Mr. ten Bruggen Cate** . . . . **Groningen.**
met waterverdamping.
4e **Woonhuis te** . . . . **'s Gravenhage.**
5e **Volks Douche en School Badhuis** . . . . **Arnhem.**
6e **Portugeesch Israëlitisch Badhuis** . . . . **Amsterdam.**
7e **Amstel Badhuis** . . . . **id.**

GROOTE BADINRICHTINGEN.

1e **Evangelisch Luth. Oude Vrouwen en Mannenhuis.** **Amsterdam.**
2e **Burger Weeshuis** . . . . **id.**
3e **Volks Douche en School Badhuis** (*door gas*) . . . . . **id.**
4e **Portugeesch Israëlitisch Badhuis** . . . . **id**
5e **Nieuwe Villa Dubbeldam bij Dordrecht** *met nieuwe toepassing op gefilterd waterverzorging.* ☞ *Zeer belangrijk kennis mede te maken.*

H.H. Architecten worden beleefdelijk verzocht kennis te nemen van de nieuwste toepassing op Centrale **warmwater-verwarming** waarop toegepast **ventilatie** en **waterverdamping** aan de fabriek te bezichtigen. 9350

De Portland-Cement-Fabriek van

Gouden Staats-Medaille

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a d Rijn. 9351

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Düsseldorf 1880.

BENNEWITZ & C° AMSTERDAM.

Papierstuc Plafonds

ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR EN MONSTERKAMER DAMRAK 85.

PAPIERSTUC-FABRIEK.

9352

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

GROOTE GOUDEN MEDAILLE.

Agenten voor Nederland:

STAAL & HAALMEIJER.

9353

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

22 OCTOBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

66ste ALGEMEENE VERGADERING.

der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

te houden op Zaterdag 12 November 1892, te Groningen.

Agenda der Vergadering.

1. Opening der Vergadering ten 9½ uur.
2. Behandeling der præ-adviezen van het Bestuur der Maatschappij over de antwoorden, door de Afdeelingen gegeven op de tien door het Bestuur gestelde vragen.
3. Bespreking over het onderwerp scheidsgerechten.
4. Bespreking van den arbeidsduur van gezellen, naar aanleiding van de motie, aangenomen op het Congres voor Bouwkunst. Deze motie luidt: »Het Congres acht het wenschelijk, dat de arbeid wettelijk worde geregeld en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de arbeidsnijverheid door zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman worde voorbereid."
5. Discussie over voorstellen, staande de Vergadering gedaan.

Een volledige agenda zal in het volgend blad worden opgenomen.

A. O. ESSENWEIN.

De bekwame kunstkenner, schrijver en architekt August Ottomar Essenwein, Directeur van het Germaansche Museum te Neurenberg, is dezer dagen overleden.

Essenwein, geboren 2 November 1831 te Karlsruhe, bezocht van 1847 tot 1852 de Polytechnische School aldaar en maakte daarna gedurende geruimen tijd studiereizen naar Berlijn, Keulen, Weenen en Parijs. In 1855—56 gaf hij het groote werk over „Norddeutschlands Backsteinbau im Mittelalter" uit. Het jaar 1856 zag hem naar Weenen vertrekken, waar hij in dienst trad bij de Staatsspoorwegen. Terwijl hij zich daarnaast aan kunsthistorische studiën bleef wijden, schreef hij meerdere groote opstellen voor de Mittheilungen der Kaiserlich-Königlichen Zentralkommission u. s. w.", vervaardigde veelsoortige bouwkundige ontwerpen, waarin hij voornamelijk den romaanschen stijl huldigde, en stelde zijne krachten ook voor de kunstindustrie beschikbaar. In 1864 werd hij tot gemeente-architekt te Graz gekozen en een jaar daarna tot hoogleeraar aan de technische hoogeschool aldaar benoemd. Hier gaf hij onder meer uit: „Die Mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau". Twee jaren later werd hij als hoofddirecteur van het Germaansche Museum naar Neurenberg beroepen, en spreidde nu eene buitengemeene werkzaamheid ten toon, waardoor deze instelling in korten tijd op ruime schaal uitgebreid en tot hoog aanzien gebracht werd.

Gedeeltelijk alleen, gedeeltelijk in samenwerking met A. von Eije, publiceerde hij verscheidene kleine geschriften over het Museum, vervolgens bijzondere catalogi over eenige afdeelingen der verzameling, twee groote plaatwerken „Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen" en „Die Holzschnitte des vierzehnten und fünfzehnten Jahrhunderts im Germanischen Museum", en vele kleinere opstellen in den „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit". Nevens dit alles maakte hij ook ontwerpen voor herstellingswerken, bijv. van den Münster te Bonn, voor wand- en glasschilderingen, orgels (met name voor de St. Lorenzkerk te Neurenberg), voor de geheele inrichting van kerken, zooals St. Maria im Kapitol te Keulen, over wier uitvoering hij ook tot in alle bijzonderheden het oog liet gaan. Ook de verdere herstelling en uitbreiding van het oude klooster der Kartuizers te

Neurenberg (de zetel van het Germaansche Museum) is zijn werk. Verder verschenen nog van zijn hand: „kunst- und kulturgeschichtliche Denkmale des Germanischen Nationalmuseums" en „Bilderatlas zur Kulturgeschichte, Mittelalter."

CENTRALE VERWARMING.

ANTWOORD, ingezonden door de afdeeling Rotterdam op de vraag: *Centrale verwarming is voor vereenigingsgebouwen een eisch des tijds. Welke stelsels verdienen de voorkeur in verband met eene doeltreffende ventilatie?*

(*Vervolg van blz.* 253).

Thans zal worden nagegaan, welken invloed de aard en bestemming van een vereenigingsgebouw op de keuze van een stelsel uitoefenen, waarbij dan tevens de eischen van luchtverversching meer op den voorgrond zullen treden.

Het zou te ver voeren de gebouwen voor kerk, vergaderzaal, beurslokaal, concertzaal of schouwburg bestemd, ieder op zich zelf en afzonderlijk te behandelen en ik zal mij daarom beperken tot twee typen, de kerk en den schouwburg; de andere gebouwen sluiten zich meer of minder aan een dier typen aan.

De lucht die in een vereenigingslokaal wordt ingevoerd, moet aan twee vereischten voldoen: zij moet draagster zijn van de benoodigde hoeveelheid warmte, om de warmteverliezen te dekken, en zij moet draagster zijn van de noodige hoeveelheid zuurstof en waterdamp, om aan de eischen van de hygiëne te voldoen.

De twee functies die de lucht heeft te verrichten, zijn van verschillend belang in het kerkgebouw en in de schouwburgzaal. In beide soort lokalen heeft de lucht slechts aan het eerste vereischte te voldoen, zoolang die lokalen niet zijn bezet. Zoolang in een lokaal geene menschen aanwezig zijn, is er aan ventilatie geene behoefte, en behoeft er dus geene lucht te worden afgevoerd, om die door versche lucht te vervangen. Wel moet het lokaal van warmte worden voorzien, opdat het op temperatuur zij als het publiek komt. De lucht uit het lokaal moet dus langs de verwarmende oppervlakken worden gevoerd, om daardoor zelf verwarmd te worden, en daaraan zooveel warmte te onttrekken, dat zij wanden, vloer en plafond kan verwarmen, en bovendien de verliezen kan dekken, door die wanden, vloer, plafond, ramen en deuren veroorzaakt. Voert men die lucht af, dan zal het lokaal niet alleen niet spoedig op temperatuur zijn, maar men zal groote warmteverliezen te betreuren hebben, waardoor de exploitatiekosten zouden worden verhoogd.

Zoodra het publiek de zaal vult, en eventueel ook de gaslichten ontstoken zijn, treedt de behoefte aan luchtverversching in, en moet lucht worden afgevoerd, om haar door versche te kunnen vervangen.

Bij alle lokalen dus, waarin men de verwarming aan de ventilatie wil paren, zijn twee perioden scherp te onderscheiden, n.l. de periode van voorwarming, waarbij *geen* lucht wordt afgevoerd, maar dezelfde lucht en wel die van het lokaal zelf, circuleert tusschen zaal en verwarmend oppervlak, en de periode van verwarming met luchtverversching, waarbij *wel* lucht wordt afgevoerd, welke hoeveelheid door versche, al of niet voorgewarmde lucht wordt vervangen.

De verwarming en de luchtverversching hebben in deze tweede periode veelal aan onderscheidene eischen te voldoen; in de meeste gevallen zal niet de *geheele* hoeveelheid lucht die wordt ingevoerd, ook afgevoerd worden; maar een gedeelte dier hoeveelheid zal ook moeten circuleeren, dat wil zeggen op nieuw naar de verwarmende oppervlakken moeten terugkeeren om daar op nieuw warmte op te nemen.

Om dit duidelijk te maken het navolgende:

Stel, dat men bepaald heeft, dat de lucht met geene hoogere temperatuur dan b. v. 45° Celsius in het lokaal mag treden, terwijl zij per uur *n* warmte-eenheden moet aanvoeren om de warmteverliezen te dekken, dan zal in dien tijd een bepaald aantal kubieke meters lucht moeten worden ingevoerd, om dien toestand te bereiken. In de meeste gevallen nu zal die lucht meer zuurstof bevatten dan voor ventilatie wordt vereischt; voert men haar dus geheel af, dan ontwijkt er weinig verontreinigde, dus voor de ademhaling nog goed bruikbare lucht, en sleept warmte mede die verloren gaat. In het belang van de zuinigheid in de exploitatie moet die lucht dus gedeeltelijk blijven circuleeren.

Naar gelang nu van de aard en bestemming van een vereenigingslokaal zal, of de periode van voorwarming, of de periode van verwarming met luchtverversching, uit het oogpunt van verwarming beschouwd, de belangrijkste zijn.

In de schouwburgzaal zal de behoefte aan verwarming het grootst zijn, vóór dat de zaal zal zijn bezet, terwijl veeleer afkoeling door weinig verwarmde (wel te verstaan, geen koude) lucht wordt gewenscht, zoodra het publiek de zaal heeft gevuld en het licht is ontstoken. In de schouwburgzaal verschijnt het publiek licht gekleed, en het vrouwelijk gedeelte daarvan soms gedeeltelijk ontkleed, zoodat het bepaaldelijk noodig is, dat de zaal goed verwarmd zij, vóór dat het publiek verschijnt.

Ook de kerk dient verwarmd te zijn vóór de dienst begint; maar aangezien men er gewapend met overjas, mantel, das, boa en mof verschijnt, is het niet gewenscht, dat de temperatuur hoog zij bij het binnentreden. Veeleer wordt de behoefte aan warmte grooter, naarmate men langer in de kerk in eene zekere mate van onbeweeglijkheid heeft vertoefd.

In de schouwburgzaal is de geheele ruimte met menschen bezet; niet alleen bevindt het publiek zich op de geheele grondvlakte, maar ook langs alle wanden in baignoires, balcons, loges en galerijen, tot boven in de zaal.

In de kerk (speciaal in het katholieke kerkgebouw) vult het publiek slechts een klein gedeelte van de ruimte, het bezet den vloer, maar in verticalen zin vindt men geene zitplaatsen dan soms eene gaanderij.

Het gevolg is, dat de hoeveelheid warmte door de menschen zelf aangevoerd, in den schouwburg groot is, en in de kerk klein ten opzichte van de geheele behoefte aan warmte; waarbij zich nog de omstandigheid voegt, dat de schouwburgzaal omgeven is door couloirs, enz. en weinig of in het geheel geene ramen heeft, terwijl de kerk voor het grootste gedeelte niets dan buitenmuren heeft, doorbroken door vensters van eene aanzienlijk groote oppervlakte.

In het algemeen kan men dus zeggen, dat in de schouwburgzaal tijdens de voorstelling meer behoefte zal bestaan aan ventilatie dan aan verwarming, terwijl in de kerk tijdens den dienst meer behoefte zal worden gevoeld aan verwarming, dan aan luchtverversching.

Aangezien de ruimte, de vloer en de wanden van den schouwburg geheel bezet worden, zal het niet wel mogelijk zijn plaats te vinden, om verwarmde versche lucht op slechts enkele punten in genoegzame hoeveelheid en toch met geringe snelheid (ter vermijding van het gevoel van tocht) in te voeren. De neiging van de, zooals wij zagen weinig verwarmde, versche lucht, om in de schouwburgzaal te stijgen, zal niet groot zijn; van daar, dat men voor die lokalen de lucht meestal door middel van een motor drijft. Zij wordt gewoonlijk het best ingedrukt door roosters met zeer kleine mazen, die zich onder elke zitplaats in den vloer bevinden, en wordt afgevoerd door de openingen van een rozet in het midden van de zaal, boven de lichtkroon. Aangezien, zoo als wij zagen, de lucht tijdens de voorstelling slechts weinig verwarmd wordt ingevoerd, is het verlies aan warmte door het niet doen circuleeren van de lucht slechts gering, terwijl de behoefte aan versche lucht groot is, en het dan ook niet wenschelijk is de produkten van ademhaling en gasverbranding wederom met de lucht naar het verwarmend oppervlak terug te voeren, waarbij zij op hunnen weg andermaal met het publiek in aanraking komen.

In de kerk is de vloer gewoonlijk niet geheel, en zijn de wanden niet of zeer weinig bezet. Er zal dus steeds plaats te vinden zijn om verwarmde lucht op een enkel punt van den vloer of van de wanden in genoegzame hoeveelheid aan te voeren, en openingen te sparen voor de circuleerende lucht. De lucht zal, hooger verwarmd dan in den schouwburg, mogen worden ingevoerd en met grooter snelheid, omdat zij het publiek niet hindert op de plaats van uitstrooming. Toch zal het steeds raadzaam zijn die temperatuur zoo laag mogelijk te houden en zooveel mogelijk lucht te laten circuleeren, opdat de temperatuur gelijkmatig zij, en er geene geaccentueerde luchtstroomen zouden ontstaan, die ofschoon warm, toch het gevoel van tocht veroorzaken, ten gevolge van de verdamping van de vochtigheid van de huid en daardoor onttrekking van warmte. (Men denke hier aan het gevoel van koude dat ontstaat als men op de hand blaast; dat wil zeggen als men een luchtstroom, die bloedwarm is, de adem, over de hand voert).

De neiging om te stijgen zal de warme lucht, die in de kerk treedt in hooger mate bezitten, dan in den schouwburg. Eerstens is die lucht gewoonlijk warmer en ten tweede is de afkoeling langs de gewelven, de groote ramen en de buitenmuren van de kerkruimte groot, zoodat langs die oppervlakken eene dalende luchtbeweging ontstaat en de lucht met graagte naar de circulatie-openingen bij of in den vloer en van daar naar de verwarmingsoppervlakken zal terugkeeren; terwijl daardoor aan de toch reeds lichtere warme lucht eene grootere snelheid in verticalen opstijgenden zin wordt verleend.

Door ruime toe- en terugloop-openingen dient gezorgd te worden, dat de snelheid der lucht langs de wanden gering zij, en door goede voorwarming, dat de wanden niet zoo koud meer zijn, dat de nederdalende luchtstroomen lager in temperatuur zijn dan de gemiddelde gewenschte temperatuur van de lucht in de kerk.

Uit een en ander volgt, dat men voor kerkverwarming geen motor zal bezigen, dat invoer van slechts geringe hoeveelheden versche lucht noodig is, en dat men de lucht vele malen kan doen circuleeren, daar zij langs de wanden en boven in het lokaal niet wordt bedorven, zooals in den schouwburg het geval is.

De gewone goedkoope luchtverwarming met circuleerende lucht en geringen toevoer van versche lucht vindt dan ook in de kerk hare beste toepassing.

In het voorgaande zijn schouwburg- en kerkverwarming als typen en op zich zelf beschouwd.

Beschouwt men evenwel schouwburg, concertzaal, vergaderlokaal of kerk als onderdeel van gebouwen, als: paleizen, conservatoirs, gestichten, weeshuizen, ziekenhuizen (gestichten voor ongeneeslijke zieken of krankzinnigen) of gevangenissen, dan zal de verwarming van schouwburg, concertzaal, vergaderlokaal of kerk soms als onderdeel van de verwarming en ventilatie dier gebouwen moeten worden beschouwd, en zullen de omstandigheden, die de keuze van het stelsel voor die gebouwen regelen, ook maatgevend zijn voor het onderdeel.

Resumeerende komt men tot het besluit, dat voor vereenigingsgebouwen:

1° geen stelsel van centrale verwarming in verband met eene doeltreffende ventilatie de voorkeur boven een ander verdient;

2° dat de omstandigheden, die de keuze van een bepaald stelsel beheerschen, bestaan in: de aard en inrichting van het gebouw,

de eischen die in de verschillende gevallen aan de verwarming en luchtverversching moeten worden gesteld,

de bestemming van het gebouw,

de beschikbare gelden voor aanleg en exploitatie,

de aanwezigheid van stoominrichtingen voor andere doeleinden, enz.;

3° dat de architekt moet samenwerken met de specialiteit op het gebied van verwarming en luchtverversching;

4° dat men geen aanleg op dit gebied mag toevertrouwen aan specialiteiten, die weinig praktische uitvoeringen van *elk* stelsel maakten, daar anders de keuze van het stelsel eenzijdig zal zijn.

Rotterdam,
1 Maart 1892.

C. A. Huijgen.
C. I.

(*Wordt vervolgd*).

De Voltooiing van het Rijks-Museumgebouw.

De mededeeling in een der vorige Weekbladen, ontleend aan de Staatsbegrooting van 1893, dat *f* 205.275.00 noodig zijn tot voltooiing, inrichting en decoratie van het Rijks-Museumgebouw te Amsterdam, en de installatie van verzamelingen daarin, heeft ongetwijfeld velen nieuwsgierig doen uitzien naar een nadere omschrijving dier werken. Wij meenen daarom dezen een dienst te bewijzen, door hen bekend te maken met artikel 187, van het onderdeel »Kunsten en Wetenschappen", van de memorie van toelichting tot de Staatsbegrooting van 1893, Hoofdstuk Binnenlandsche Zaken; daarin wordt een volledige omschrijving der bedoelde werken gegeven.

Het artikel luidt als volgt:

Met het oog op de aanmerkingen, gemaakt omtrent den langen duur van de werken te verrichten aan 's Rijks Museumgebouw te Amsterdam, is aan den architekt der Rijks-Museumgebouwen eene opgave gevraagd van al hetgeen daaraan naar zijne meening nog uit te voeren is, zoo tot voltooiing, inrichting en decoratie van het gebouw, als voor de installatie der daarin te huis behoorende verzamelingen.

Volgens deze opgave is het volgende nog uit te voeren:

a. *Decoratief tegelwerk buiten aan het gebouw.*

Cartons voor 6 groote tafereelen, 4 cartouches, 6 boogvullingen; uitvoering daarvan in tegelwerk; aanbrengen van het tegelwerk

met inbegrip der steigers enz. . . . . *f* 17.244.25

Deze tafereelen strekken tot bedekking der buitenmuren van de bovenverdieping, welke wegens het ontbreken van vensters in verband met het aanbrengen van bovenlicht, naakt zijn. Aan de westzijde en een gedeelte der zuidzijde zijn deze decoratieve tafereelen gereed. Aan de westzijde stellen zij voor den triumf van Amsterdam; de andere zijn gewijd aan de herdenking van groote feiten uit de Nederlandsche kunstgeschiedenis.

b. *Decoratief schilderwerk buiten aan het gebouw.*

7 figuren in de galerij aan de zuidzijde boven de Rembrandtzaal 2.200.00

c. *Beeldhouwwerk buiten aan het gebouw.*

2 beelden in de nissen ter weerszijde van de galerij aan de zuidzijde; 2 beelden op de voetstukken boven den tunnel ter weerszijde van den zuidelijken doorgang; twee beelden op de zuilen bij den ingang der directeurswoning 8.320.00

d. *Beeldhouwwerk binnen het gebouw.*

2 hoog-reliefs boven de ingangen naar de binnenplaatsen; 6 beelden voor de beide vestibulen; 4 voetstukken en 4 leeuwen aldaar 14.230.00

De modellen in gips zijn voor eenige dezer beelden reeds geleverd.

e. *Voltooiing van den opbouw van Nederlandsche bouwfragmenten.* 15.600.00

Met de voorhanden fragmenten van gesloopte gebouwen van monumentalen aard is een annexegebouw samengesteld. De fragmenten bestaan uit eene stins uit de XVIde eeuw te Franeker, het poortje van het Atheneum te Leiden, een poort van het Zeekantoor te Rotterdam, gevels der XVIIde en XVIIIde eeuw uit Breda en Amsterdam, fragmenten uit het Huygenshuis te 's Gravenhage, balklagen uit Haarlem enz.

f. *Verbindingsgalerij tusschen voormeld annexgebouw en het Museum* 20.000.00

g. *Verwarmings- en ventilatietoestellen voor gemeld gebouw* 6.500.00

h. *Afwerken en inrichten van de bovenzalen voor de schilderijen* 8.000.00

i. *Installatie van het nieuwe gedeelte van het Nederlandsch Museum* en opstellen van bouwfragmenten, gevelsteenen enz. 10.000.00

k. *Installatie van de oude grafmonumenten in de kelderverdieping* aan de oost- en zuidzijde, en der verzameling bouwmaterialen aan de noord- en oostzijde. 6.000.00

Aan de oost- en zuidzijde zijn de vormen van de kelderverdieping ontleend aan de in Nederland aanwezige krochten uit de XIde—XIIde eeuw.

l. *Inrichting en installatie der afgietsels en modellen* bestemd voor de inrichtingen van onderwijs, de Nederlandsche musea, en de ruiling van afgietsels met buitenlandsche verzamelingen, met inbegrip der inrichting van de magazijnen en de werkplaats voor de afgieters 8.000.00

Daarvoor is de kelderverdieping rondom de westelijke binnenplaats bestemd.

m. *Het aanbrengen van een tweede glasbedekking* boven de beide binnenplaatsen, met een gegalvaniseerd ijzeren netwerk. 15.000.00

In deze binnenplaatsen zijn, ofschoon zij daarvoor aanvankelijk niet bestemd waren, onderscheiden verzamelingen — zooals die van Marine — tentoongesteld. Dientengevolge heeft men ze van velums moeten voorzien; doch deze inrichting neemt veel licht weg en is op den duur kostbaar, want elk velum kost f 1000 en is in 4 jaren tijds geheel verteerd.

n. *Gesmeed ijzeren traliewerk* voor buitendeuren en vensters der voorname verdieping. Tot verhooging der veiligheid. 4.500.00

o. *Voltooiing van den klokketoren* 10.400.00

In den oostelijken toren, die tot klokketoren is ingericht, is een oud klokkespel gehangen, afkomstig van het raadhuis te Arnemuiden, waaraan echter een drietal klokken ontbreken; hierin, alsmede in de mechaniek om het werk in beweging te brengen, is te voorzien.

p. *Opstellen van diverse bouwfragmenten, vazen, kolommen, enz. in het plantsoen* . . . . *f* 1.600.00

q. *Monumentaal schilderwerk binnen het gebouw.* Voltooiing der decoratie van de voorzaal, voorstellende tafereelen uit de geschiedenis van het Nederlandsche volk. 45.000.00

Terwijl de noordelijke wand geheel is ingenomen door tafereelen, uitgevoerd in gebrand glas en gewijd aan de bouwkunst, de beeldhouwkunst en de schilderkunst, zullen de drie overige wanden, die thans in de grondverf staan, met muurschildering versierd worden. Daartoe zijn de wanden in overeenstemming met de hoofdverdeeling van het gebouw, in horizontale richting boven de lambrizeering tot het gewelf, verdeeld in doorgaande groote tafereelen, een doorloopend fries, en boogvelden ter hoogte der gewelven.

De geheele te beschilderen oppervlakte is groot 476 M².

Voltooiing der decoratie van de eerezaal, voorstellende de kunst en de nijverheid der Nederlandsche gewesten 5.000 00

Deze tafereelen versieren de groote boogvelden en zijn elk gewijd aan die kunst of kunstnijverheid, welke voornamelijk in een onzer provinciën beoefend is. In het midden staat eene allegorische figuur, het kunstvak voorstellende; links en rechts zijn figuren van personen die de kunst in een harer onderdeelen beoefenen; in de hoeken de wapenschilden der provincie en der hoofdplaats.

Twee boogvelden zijn gereed; het zijn die gewijd aan Noordholland (groote schilderkunst) en Groningen (baksteen-architectuur). De overige zijn gewijd aan:

Zuidholland (ceramiek);
Utrecht (bouwkunst);
Overijsel (miniatuur verlichting);
Friesland (graveerkunst);
Zeeland (tapijtweefkunst);
Gelderland (houtsnijkunst);
Noordbrabant (beeldhouwwerk);
Limburg (metaalkunsten).

Voltooiing der decoratie in de beide trapzalen, de beide binnenplaatsen en de bibliotheek 1.180.00

r. *Tentoonstellen der verschillende cartons in de beide binnenplaatsen* 2.000.75

Ofschoon hij, volgens zijn oorspronkelijk ontwerp, in de 44 boogvelden van de beide binnenplaatsen, tafereelen betreffende de geschiedenis onzer kunst en onzer nijverheid had ontworpen, waarvan de uitvoering een bedrag van f 45.000 zou vereischen, meent de architekt thans in overweging te moeten geven, ten einde bezuiniging te verkrijgen, die wandruimte voorloopig te gebruiken voor het tentoonstellen van de verschillende cartons, welke voor de uitvoering van monumentale versieringswerken zijn vervaardigd.

s. *Decoratie in gebrand glas* 4.500.00

Een venster voor de zaal der kerkelijke kunst uit de XIIIde eeuw, twee vensters voor de zaal der kerkelijke kunst uit de XVIde eeuw, naar de bestaande cartons van een venster in de St. Bavokerk te Haarlem, van 1541; voorts 28 wapenschilden van stichters en donateurs in 2 groote vensters van de trapzalen, te zamen 45 M².

f 205.275.00

Op de begrooting voor 1893 wordt voorgedragen de gedeeltelijke uitvoering der werken onder *a* en *m*. Omtrent de uitvoering van hetgeen nader in deze opgaaf voorkomt zal later eene beslissing zijn te nemen.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Mijne Heeren!

Door belanghebbenden werd ik in kennis gesteld met een schrijven van den heer Ferd. Engers, voorkomende in het *Bouwkundig Weekblad* dd. 1 October ll, en gevoel ik mij als eenige

vertegenwoordiger der Morleygroeven verplicht, hierop het volgende te antwoorden:

De heer Ferd. Engers heeft terecht opgemerkt, dat in Aken geene Gewerbeschule in aanbouw is. Na door mij ingesteld onderzoek is gebleken, dat aan de nieuwe Gewerbeschule te Hagen in Westfalen, op een afstand van ongeveer 35 uren van Oberkirchen, circa twee honderd Kubieke Meter Morleysteen voor de hoofdgevels gebruikt wordt.

De verwisseling van plaatsnaam moet hierin zijn grond gevonden hebben, dat de Morleysteen in ruwe blokken naar Aken verzonden, en na bewerkt van daar naar Hagen in Westfalen geëxpediëerd wordt.

Zeer juist werd in N°. 32 van het *Bouwkundig Weekblad* dd. 6 Aug. ll. bericht, dat de Morleysteen hier te lande in groote hoeveelheden wordt gebruikt en ook elders en voortdurend ruimer toepassing vindt. O. a. sedert ruim 20 jaren worden herstellingen aan den Dom te Aken in Morleysteen uitgevoerd, en thans zandsteen aan de H. H. Mariakerk aldaar door Morley kalkzandsteen vervangen, terwijl de Morleysteen wegens zijn overtroffen hoedanigheden in België, Oostenrijk en Zwitserland veel aftrek vindt.

Hoogachtend heb ik de eer te zijn,

UEd. dw. dn.
ARMAND VAN WIJLICK.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM, 14 October 1892. (*Vervolg*). De heer C. Muysken, na de Afdeeling geluk gewenscht te hebben met den feestdag, deelde mede, dat de keuze van een geschikt onderwerp moeielijk voor hem was geweest, dat hij tot het aangekondigde was geleid door eene voordracht van professor Hubert Stier, uit Hannover, gehouden te Leipzig, ter herinnering, dat het in September 50 jaren was geleden, dat aldaar de eerste der bijeenkomsten plaats had van Duitsche architekten en ingenieurs, sedert bekend onder den naam van Wanderverzammlungen.

Spreker begon er op te wijzen, dat het tijdperk van 1852 tot heden er een is geweest van groote werkzaamheid op het gebied der bouwkunst, waarop met voldoening kan worden teruggezien. Het was een tijd van handelen. Het jaar 1852 valt samen met de eerste wereldtentoonstelling, te Londen gehouden, door meerdere gevolgd. Die tentoonstelling heeft den eersten stoot gegeven en ongetwijfeld veel bijgedragen tot de ontwikkeling van bouwkunst en kunstnijverheid.

Het was den spreker voorgekomen, dat het voor de hand lag die 40 jaren van werkzaamheid te beschouwen, en een bloemlezing te geven van de voornaamste gebouwen uit dien tijd, slechts zeer in 't kort natuurlijk, omdat het onderwerp zóó uitgebreid is; de meesten onzer toch hebben gedeeltelijk in dat tijdperk geleefd, al hebben velen er niet practisch in gewerkt.

Spreker zou zijne voordracht in deze drie onderdeelen splitsen: 1°. het tijdperk vóór 1852; 2°. dat tusschen 1852 en 1870; 3°. dat van 1870 tot op heden.

Vóór 1852 beheerschte de studie der antieken geheel onze bouwkunst; in het laatste gedeelte dezer periode werd ook de Gothiek beoefend. Die stijlen werden echter behandeld met een zeker dilettantisme; van stijlgetrouwheid was geen sprake. Men paste de vormen er van aan de moderne behoeften, en poogde de stijlen te verbeteren, waardoor stijlvervormingen en stijlvermengingen in de wereld kwamen, die ons thans niet meer kunnen boeien. De historische stijlvormen werden met de grootste onverschilligheid behandeld, die nog steeds toenam; een menigte oude monumenten werden afgebroken. Ook hier te lande gebeurde dit, en thans betreuren wij de afwezigheid van menig belangrijk oud bouwwerk, b. v. onze oude stadspoorten. Daarbij heerschten stilstand en onwetendheid in het ambacht. Bij elk monumentaal gebouw bediende men zich van den pleisterbouw; men timmerde veel, maar bouwde niet, en was zeldzaam zorgloos in de keuze der bouwmaterialen. Houten frontons werden door zware steenen kolommen getorst, zware steenen muren door houten getimmerten bekroond; steen werd als hout toegepast en geconstrueerd. Het ijzer vond alleen als gietijzer toepassing, het smeedijzer nog geen voor constructieve doeleinden. Zink werd gebruikt, zonder dat men nog de eigenschappen van dat metaal kende.

Leermiddelen ontbraken, en met het onderwijs was het treurig gesteld. Hulpmiddelen, zooals thans de photographie, om kennis te maken met de monumenten van kunst, ontbraken; de noodige kennis van die bouwwerken verschafte men zich door reizen en reisschetsen. Voornamelijk Italië en Griekenland werden bezocht, en vele merkwaardige schetsen werden daar gemaakt, en waren niet zonder waarde en resultaat.

De positie van den bouwmeester was toen ook anders dan thans; architekten waren toen gemeente- of staatsambtenaren, en van particuliere architekten was eigenlijk nog geen sprake, daar geld en bouwlust ontbraken.

Uit dien tijd stammen in Frankrijk o. a. de gebouwen in de Rue de Rivoli, de Arc de Triomphe, de Arc de l'Etoile, de Beurs van Parijs, de Madelaine, de Nôtre-Dame de Lorette enz. Percier en Fontaine gaven den toon aan. Eerst na 1830 begon er meer werk gemaakt te worden van de middeneeuwsche kunst.

In Duitschland waren het Stüler, Strack, van Klenze, Schinkel, enz., die den toon aangaven, ook met hunne copiën naar Grieksche voorbeelden. Omstreeks 1838 ontstond een feitelijke Gothische school, door de uitgebreide restauratiewerken die aan den Keulschen Dom onderhanden werden genomen; een school die in Engeland navolging vond b. v. bij de St. Pancras in Londen, de National Gallerie, het Britsch Museum, de Beurs enz.

Edinburg vooral is een zeer belangrijke plaats; zij is het Athene van het noorden.

Hier te lande volgde men in den aanvang den Empire-stijl, en evenals elders de antieken. Als bouwwerken in dien laatsten geest zijn aan te wijzen, de uitbreiding van het Kon. Paleis te 's Hage (die van 1855) en van het lustslot te Soestdijk, door de Greef; de beurs te Amsterdam van Zocher, de Teekenakedemie te 's Hage van Reijers, de Raadhuizen van Rotterdam en Utrecht van Adams, te Dordrecht, enz. Suys en Roelants, waren de voornaamste architekten van dezelfde richting in Zuid-Nederland.

Na 1852, de tweede periode van 1850 tot 1870, nam het tijdperk van verhoogde werkzaamheid toe. Sinds de gebeurtenissen van 1848 kwamen de toenemende behoeften aan de bouwkunst ten goede; er ontstond een lust tot bouwen, bij bouwondernemingen en particulieren, en in de huizen zelve werden meerdere behoeften gevoeld. Er ontwikkelde zich een zin tot comfort, gesterkt door zin tot huiselijkheid, niet alleen in de stad, maar ook in dorpen en ten plattelande, waar villa's en kasteelen verrezen. Daarmede echter ontstond ook een geest voor speculatie, die een slechten invloed oefende. Van dien tijd dagteekenen b. v. de uitbreidingen onzer groote steden, die ons stadskwartieren van eigenaardig uiterlijk hebben geschonken. Uit die speculatie ontwikkelde zich wel is waar een artistiek proletariaat, maar toch mag niet worden ontkend, dat de behoefte om spoedig en goedkoop te bouwen, een gewichtige bijdrage heeft geleverd om de nijverheid en kunstnijverheid te doen vooruitgaan. Daarbij is rekening te houden met den stoot aan de bouwkunst gegeven door de Katholieke kerk, die in haar, in den goeden zin, een geschikt agitatie-middel zag. De middeneeuwsche kunst kwam daardoor tot groote ontwikkeling in dit tijdperk.

De toenemende rijkdom werkte in 't algemeen gunstig op de kunst, en men begon minder pleisterwerk te zien, omdat beter op de keuze der bouwmaterialen werd gelet. Bergsteen en terracotta treden meer op den voorgrond, evenals het ijzer. De architekt werd ook meer aangewezen om den weg te wijzen *in* de woning, en oefendë daardoor grooten invloed uit op de kunstnijverheid.

Ook de wetenschappelijke bouwkunst had zich zeer ontwikkeld, en daarmede de leer der constructie, dank zij Viollet-le-Duc en Semper. De photographie kwam aan de studie te hulp, evenals de technische scholen, die beslist veel goed hebben gedaan.

Meer en meer ontstaat een wetenschappelijk gevormde architekt, aan wien voor een groot deel de vlucht der bouwkunst in de groote steden is te danken, vooral na 1870.

De volgende gebouwen uit dit tijdperk verdienen de aandacht. In Frankrijk: de Nouvel Opéra, het Palais de Justice, het Tribunal de Commerce, Palais de Justice, Théatre du Chatelet, de Halles Centrales, de Kerken St. Trinité, St. Ambroise. De meeste dier werken ontstonden onder Napoleon III; Haussman's werk kwam ten goede aan de particuliere bouwlust, die bij voorkeur het oog vestigde op de Lodewijk-stijlen.

In Duitschland, onder Fr. Wilhelm en door de leerlingen van Schinkel ontstonden de Beurs en het Raadhuis te Berlijn, vele fraaie villa's in de Thiergarten enz. In Hannover ontwikkelde zich een eigenaardige baksteenbouw, vooral onder Haase, de architekt der merkwaardige Christuskerk aldaar. In Weenen werd nog niet veel gepresteerd. In München poogde men, hoewel te vergeefs, een nieuwen stijl te stichten. In Engeland was het Scott die het eerst ageerde tegen het classisisme; daar werd toen reeds met goed gevolg de romantische school beoefend. In België begon

eerst omstreeks 1870, evenals in Oostenrijk, een streven veld te winnen om een nieuwen, eigen stijl te scheppen.

De periode na 1870 is voor ons de meest belangrijke, omdat die door ons is doorleefd en velen er in gewerkt hebben. Door de tentoonstelling te Weenen, in 1873, werd in geheel Duitschland een ommekeer in de bouwkunst voorbereid. Van Weenen uit begon de Italiaansche renaissance veld te winnen; zij legde de grondslag, die eindigde met de toepassing van den barokstijl. Sinds toen ging de invloed niet meer van Frankrijk, maar van Weenen uit, en na den oorlog verrezen overal in Duitschland groote gebouwen onder dien invloed. De Protestantsche kerkbouw in Duitschland, met een eigen en zelfstandig karakter, oefent thans even veel invloed, als de Katholieke op den gotischen stijl. Bij den staat, de gemeente en particulieren is een groote ontwikkeling van bouwlust waar te nemen, en zoo ontstonden de groote vraagstukken der uitbreidingsplannen voor groote steden, als Keulen, Frankfort, Nijmegen enz., die als voorbeelden kunnen worden aangemerkt. Daarbij was de hulp noodig van den architekt en den ingenieur. Die uitbreidingen zelve gaven weder aanleiding tot oplossing van tal van eigenaardige vraagstukken, tot ontwikkeling van den bouw van het deftige woonhuis, den aanleg van villakwartieren aan den buitenrand der steden; daaraan danken wij ook die eigenaardige oplossingen, die pittoreske bouwkunst, waarvan zulke fraaie voorbeelden zijn onder de Engelsche cottages.

Het aantal scholen voor handwerkslieden, voor kunstnijverheid en voor het onderwijs in de wetenschappelijke bouwkunst nam toe, en de constructieleer ontwikkelde zich al meer en meer, evenals de wijze om ontwerpen voor te stellen, het architectuurteekenen. De hulpmiddelen voor de studie breidde zich eveneens uit.

Daaruit moet men nu niet besluiten, dat al wat gebouwd werd onberispelijk was, en aan alle eischen van het schoone voldoet. Iedereen bouwde op zijne wijze, en dat was gelukkig; daarom alléén was niet alles even goed, maar ook omdat het publiek niet altijd er naar streefde om zich van het beste te verzekeren.

Wat den Staat betrof, ook deze maakte niet gebruik van al de hem ten dienste staande hulpmiddelen. De Staat en de Gemeenten hier te lande zijn van meening het steeds met hunne ambtenaren te kunnen doen, niettegenstaande deze niet altoos al hun aandacht kunnen wijden aan de vele en gewichtige vraagstukken die zij te behandelen hebben. In Duitschland heeft men dat terecht ingezien, en daar schrijven Staat en Gemeente dan ook prijsvragen in gewichtige omstandigheden uit.

Wat nu de bouwwerken uit deze periode na 1870 betreft, na den val van het Keizerrijk, met name te Parijs, werden een aantal nieuwe gebouwen gesticht, gedeeltelijk ter vervanging van die welke tijdens de Commune waren verwoest. Daarvan verdienen vooral de aandacht het Hôtel Dieu, het krankzinnigengesticht Sainte Anne, de magazijnen van de Printemps, de gebouwen voor de Parijsche Tentoonstellingen in 1878 en 1879, het merkwaardige gebouw van het Trocadéro, afkomstig van eerstgenoemde tentoonstelling. In Duitschland, en daar in de eerste plaats te Berlijn, na de glorierijke jaren 1870-71 in laatstgenoemd jaar tot Rijks-hoofdstad verheven, werd een groote werkzaamheid ontwikkeld; als bewijs daarvan zie men de Frieddrichstrasse, de Thiergarten met zijn schoonen aanleg, het hotel Caiserhof en het Centralhotel, het Senaatsgebouw, de stations der Stadtbahn enz. Ook in andere Duitsche steden heerschte groote bedrijvigheid; overal herleefde de Duitsche renaissance. Vooral Weenen echter was na 1871 vruchtbaar, en er is zeker geen stad ter wereld waar de geweldige uitbreiding op zulk een monumentale wijze is opgevat, geholpen door de omstandigheid, dat de opbrengst van den verkoop der geslechte vestingwerken én ruimte tot bouwen verschafte en geld voor schitterende bouwwerken. De grootste stoot werd daaraan gegeven in het tentoonstellingsjaar 1873. Weenen is daardoor de meest interessante stad van Europa voor de moderne bouwkunst geworden. Van de vele bouwwerken verdienen genoemd te worden, het theater aan den Opernring, het raadhuis, de Votivkirche, het Parlementgebouw, het Hofburgtheater, de verschillende musea. Ook Engeland heeft in dit tijdperk een wichtige rol gespeeld, blijkende uit gebouwen als het Palace of Justice, het Charingcrosshotel, de verschillende bouwwerken van Waterhouse. Men kan thans spreken van een onafhankelijken Engelschen stijl, die groote vrijheid van behandeling paart aan groot vernuft, getuige voor dit laatste de groote verscheidenheid van landshuizen die ongemeen aantrekkelijk zijn. Street, de bekwame vertegenwoordiger der Gothiek, heeft daar geen geringen invloed geoefend. In België, dat voor 1830 geheel onder Franschen invloed stond, werd te Brussel groote bedrijvigheid waargenomen, waar men te werk ging als Haussmann te Parijs. Na 1870 ontstonden er grootsche gebouwen, als de Banque nationale, het Beursgebouw, het Palais de Justice, allen nog van Franschen geest getuigende. De aandacht verdienen de pogingen om het Vlaamsche karakter in den bouwtrant te doen zegevieren, zooals in het fraaie raadhuis te Anderlecht, door van Ysendijcke. Antwerpen en Luik, hoewel ook Vlaamsche voorbeelden kunnende aanwijzen, bleven in hoofdzaak den Franschen geest toegedaan.

Wat Nederland betrof, de heer Muysken wenschte de bouwwerken die daar na 1870 waren verrezen, in een volgende bijeenkomst te behandelen; hij bepaalde zich thans alleen er toe te wijzen op de belangrijke bloemlezing uit de werken in den laatsten tijd ontstaan, verzameld in het album met lichtdrukken, uitgegeven bij gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan der Maatschappij.

AFDEELING UTRECHT, 18 October 1892. De Voorzitter opende de vergadering en sprak den wensch uit, dat in dit winterseizoen de vergaderingen steeds door een groot aantal leden mogen bezocht worden, hetgeen niet anders dan tot den bloei der afdeeling zou strekken. Na voorlezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering en mededeeling van eenige ingezonden stukken, werd bij afwezigheid van den Penningmeester, door den Secretaris financieel verslag uitgebracht van de gehouden kunstreis naar Delft, en dit verslag goedgekeurd. Verder werd behandeld, de oprichting van eenen arbeidsraad voor de bouwvakken enz.; hierover werd een zeer belangrijk en uitvoerig debat gevoerd, en was men ten slotte van oordeel, dat het oprichten van eenen arbeidsraad voor de bouwvakken, de voorkeur verdient boven een kamer van arbeid of een arbeidsbeurs, welke dus niet speciaal de bouwvakken op het oog heeft. Men meende te moeten afwachten welke stappen in deze zullen worden gedaan door de vereeniging van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, afdeeling Utrecht, van welke het plan tot oprichten van een arbeidsraad is uitgegaan.

BERICHTEN.

Op Donderdag a.s. 27 October, des avonds ten 8 uur, zal in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam, eene besloten vergadering worden gehouden om over de oprichting van een particulieren arbeidsraad voor de bouwvakken te Amsterdam te beraadslagen.

De gecombineerde commissie tot bevordering van de oprichting dier raden bestaat uit bestuursleden der Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland, afdeeling Amsterdam, en van de afdeeling der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; zij is samengesteld uit de heeren: L. Ketjen, Voorzitter; H. P. Berlage Nz.; A, J. Joekes; J. N. Landré; F. W. M. Poggenbeek en Mr. C. A. Elias, Secretaris.

Besturen van Patroons- en Gezellenvereenigingen, tot het bouwvak behoorende, die nog geen uitnoodiging voor de genoemde vergadering ontvingen, worden bij openbare aankondiging opgeroepen zich om een uitnoodiging te wenden tot den Secretaris der Commissie.

Aan de Polytechnische School te Delft zijn voor den cursus 1892-93 ingeschreven; 252 studenten, waaronder 87 nieuw ingeschrevenen, 172 der ingeschrevenen studeeren voor de verschillende ingenieurs-studiën, 31 voor technoloog, en 49 zijn toehoorders, die slechts voor het volgen van enkele lessen zijn ingeschreven.

De arbeidsraad voor bouwvakken te 's Gravenhage heeft het nuttig geacht de navolgende opmerking onder de aandacht van heeren architekten en bouwpatroons te brengen.

Het is gewoonte geworden, dat in de bestekken wordt bepaald, dat de werken gedurende den bouw tegen brandschade worden verzekerd. In die verzekering worden veelal opgenomen de bouwstoffen en gereedschappen van den aannemer die geen integreerend deel van den bouw uitmaken. De gereedschappen van de werklieden evenwel worden in den regel *niet* mede verzekerd. De arbeidsraad acht het echter hoogst wenschelijk en billijk, dat dit wel geschiedt, om te voorkomen, dat de werklieden buiten hun schuld aan schade worden blootgesteld. Tot dusver werd in dergelijke schade enkele malen door welwillendheid van de lastgevers tegemoet gekomen; ook wel werd er door de publieke milddadigheid in voorzien; maar een administratieve regeling in de bestekken komt den arbeidsraad rechtmatiger en wenschelijker voor.

Te Utrecht is opgericht een Vereeniging tot bevordering van den bouw eener nieuwe studenten-societeit aldaar.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

5374

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr. à f 1.75, franco door het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek.

DE LINT & Cie.
Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 9375

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 9376

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

D. C. MOLENKAMP Jr.
Patentsloten en Krukken,
ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor
ARCHITECTUUR-DECORATIE.
9378
AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

PROEFSTATION
VOOR
BOUWMATERIALEN.
Koning & Bienfait,
AMSTERDAM,
Prins Hendrikkade 14.

Mechanisch en chemisch onderzoek van
- Portland cement.
- Tras.
- Kalk. 9379
- Natuurlijke steen.
- Baksteen.
- Dakpannen.
- Verf.
- IJzer (balk en staafijzer)

Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende *origineele merk* verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 9380

A. & O. MACK, *Ludwigsburg (Wurtemberg), Berlin & Frankfort a/M*

Mack's Gipsplanken

maken mogelijk eene **spoedige daarstelling** van Plafonds, lichte scheidsmuren, tusschenvloeren, Muurbekleeding etc. **Voortreffelijke Isoleering** van daken en vochtige muren. **Onbrandbaar.** *Vertegenwoordigers voor Amsterdam:* 9381

H. A. B. DUPUY & Co., Droogbak.

DE LINT & Co. Rotterdam.
Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,
leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,
MARMER-MOZAIEK en
TERRAZZOVLOEREN.
alsmede 9382
– GLASMOZAIEK –
Zestien Bekrooningen.

Rietplankenfabriek

(Syst. GIRAUDI.) ***J. W. MOLIJN — Gouda.***
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar. — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis. 9383

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK.
RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9384

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — *In aanleg zijn:* 9366

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGEN GESTICHT, Deventer. SIGARENFABRIEK van de Heeren GEBRS. JACOBSON & Co. Amsterdam.

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN. KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

BENNEWITZ & C^O. AMSTERDAM.

Papierstuc Plafonds

ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR EN MONSTERKAMER DAMRAK 85.

PAPIERSTUC-FABRIEK.

9367

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condi'iën.

WEGNER & MOTTU.

9368 Rokin 138.

ROLLUIKEN

van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

General Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden.

SCHIEDAM.

9370

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld Tentoonstelling Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN.

JAN HAMER & C^O.

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

DÜRKOPP'S Patent nieuwe geruischlooze

GAS- en PETROLEUMMOTOREN

van 1/4—20 PK. en hooger. 9371

Denkbaar eenvoudigste en soliedste constructie, hoogst elegante en nette afwerking.

— *Dagelijks in werking te zien.* —

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON.

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9372

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2. *Amsterdam.*

De Portland-Cement-Fabriek van

DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9373

Gouden Staats-Medaille

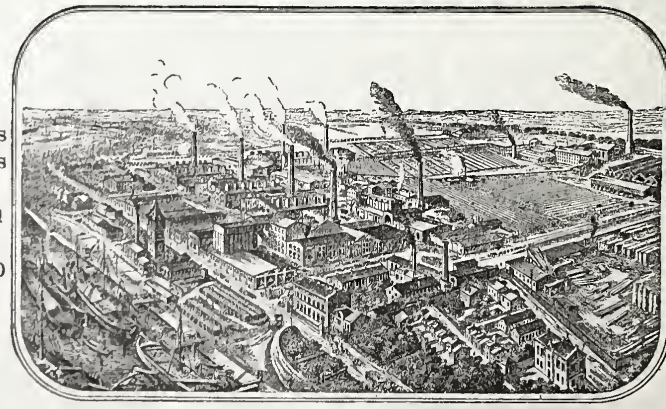

Düsseldorf 1880.

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd Arnhem 1879.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

29 OCTOBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

66ste ALGEMEENE VERGADERING.

van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

te houden op Zaterdag 12 November 1892, in het Gebouw der Societeit „de Harmonie" te Groningen.

Agenda der Vergadering.

1. Opening der Vergadering ten 9½ uur.
2. Behandeling der præ-adviezen van het Bestuur der Maatschappij over de antwoorden, door de Afdeelingen gegeven op de tien door het Bestuur gestelde vragen.
3. Bespreking over het onderwerp scheidsgerechten.
4. Bespreking van den arbeidsduur van gezellen, naar aanleiding van de motie, aangenomen op het Congres voor Bouwkunst. Deze motie luidt: »Het Congres acht het wenschelijk, dat de arbeid wettelijk worde geregeld en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de arbeidsnijverheid door zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman worde voorbereid."
5. Discussie over voorstellen, staande de Vergadering gedaan.

Ten 12½ ure zal aan de leden een tweede ontbijt worden aangeboden door de Afdeeling Groningen.

Door de zorgen van eene feestcommissie, zijn de volgende schikkingen getroffen ter veraangenaming van deze bijeenkomst.

12 November 1892.

Na afloop der vergadering zal ten 1½ ure door de leden gemeenschappelijk een bezoek worden gebracht aan;

1°. De toestellen en inrichtingen voor de verwarming van het Gebouw de Harmonie;

2°. Eenige gebouwen in de stad.

Ten 6 ure zal de gelegenheid bestaan om deel te nemen aan een gemeenschappelijken maaltijd, tegen betaling van *f* 2.50 per couvert zonder wijn.

Leden die aan dezen maaltijd wenschen deel te nemen, worden verzocht daarvan uiterlijk vóór 8 November a. s. kennis te geven aan den Secretaris der feestcommissie, den heer B. J. Boswinkel te Groningen.

13 November 1892.

Bij gunstig weder en genoegzame deelneming zal op Zondag 13 November gemeenschappelijk een uitstapje per tram gemaakt worden naar Zuidlaren.

De kosten daarvan zullen *f* 1 per persoon bedragen.

WANDELING DOOR DE STAD GRONINGEN, MET EENIGE KORTE GESCHIEDKUNDIGE AANTEEKENINGEN.

door **A. EISSES.**

Omtrent de vroegste lotgevallen en eerste ontwikkeling van Groningen ontbreken betrouwbare berichten. Wordt door sommigen de stichting van Groningen aan Gruno, den kleinzoon of achterkleinzoon van Friso, toegeschreven, — anderen verhalen ons, dat Groningen van Trojaanschen oorsprong is. Nadat Troje door de Grieken veroverd was, zou Anthenor koning van Frankrijk zijn geworden, die eenen broeder had, wiens naam ook Gruno of Gruna was, en deze zou met Anthenor oneenig geworden zijn, hem verlaten hebben, en in het jaar 377 of 378 v. C. de grondslagen van Groningen hebben gelegd. Behalve dit zijn nog meer verhalen bekend, die echter evenmin door echte geschiedkundige bescheiden gestaafd worden.

Uit de berichten omtrent de invallen der Noormannen in de eerste helft der negende eeuw blijkt, dat de stad toen reeds eene plaats was van eenige beteekenis. Eerst in het jaar 1040 begint de geschiedenis van Groningen een weinig licht te ontvangen, en met het jaar 1110 vangt het tijdperk aan, waarin de stad eenigszins te

voorschijn begint te treden uit de duisternis, die hare vroegere geschiedenis omhult.

In laatstgenoemd jaar werd de houten omheining van de stad afgebroken en vervangen door een steenen muur, voorzien van sterke torens en poorten, en bovendien door eene gracht omringd, een bewijs voorzeker van welvaart en bloei, die met veel waarschijnlijkheid aan den handel worden toegeschreven. De bisschop van Utrecht noodzaakte echter in 1112 de Groningers, de nieuwe verschansingen te slechten en alles in den vorigen staat terug te brengen. Na 1225 zijn de muren weder opgebouwd, op kleinen afstand van het tegenwoordig nog bestaande Schuitendiep, Turfsingel, Singel, Groote Spilsluizen, Loopende diep, Noorder-, en Zuiderhaven, Kleine der-A, en het nu 14 jaren geleden gedempte, Zuider-, en Kattendiep. Er wordt verondersteld, dat er toen zes poorten in dien muur waren, de Ebbinge-, Boteringe-, A-, Heere-, Ooster- en Poelepoort, en bovendien nog twee waterpoorten, in plaats van welke bij de vergrooting der stad in 1469 de Kraan- en Steentilpoorten zijn gemaakt. In of bij den muur bevonden zich ook eenige torens, denkelijk dezelfden, die men in oorkonden van later tijd aantreft. Zoo vindt men vermeld de Turftoren, niet ver van de A-poort gelegen, zeker op de hoogte van de Turftorenstraat, de Pijperstoren in den stadsmuur aan de Oostzijde van het Martinikerkhof, den Vleutoren, die omstreeks de Ebbingepoort is geweest, den Relanstoren, achter het tegenwoordig militaire hospitaal, aan het Martinikerkhof. Niet ver van dezen toren lag er een, waarin later, blijkens een brief van 1510, buskruit werd vervaardigd. In de stadsrekening van 1536 worden de scherprechters-, de Kassen- en de Hoogetoren in den Stadsmuur bij de kraan genoemd.

Naar de toenmalige wijze van oorlogvoeren was Groningen een sterke vesting, en was deze tot een vrij hoogen trap van bloei en aanzien gestegen. Dien bloei had het toen zeker grootendeels aan den handel te danken. De ligging der stad aan het uiteinde van den Hondsrug, op de grenzen van Drente en Friesland op zichzelve reeds gunstig voor den handel, werd dat nog meer door het verleggen der riviertjes de A- en de Hunze, en door het graven van het kanaal, het Reitdiep, geheeten, waardoor men een geschikten waterweg van Groningen naar zee verkreeg. De tijd, wanneer dit een en ander geschied is, laat zich niet bepalen, maar dewijl Groningen reeds in de dertiende eeuw een aanzienlijken zeehandel dreef, ligt het voor de hand te veronderstellen, dat toen reeds de stad door dit kanaal met de zee in gemeenschap zal zijn geweest. Groningen had in dezen tijd dan ook beteekenis genoeg als handelstad, om zich met andere steden te vereenigen tot het Hanzeverbond, tot bescherming van den handel.

In de vijftiende eeuw werd de stad aanmerkelijk vergroot. In het jaar 1469 werd begonnen met het uitleggen buiten de oude muren der stad, en wel aan de Zuidoost- en Zuidzijde van de Marwickpijp of het uiteinde van het Zuiderdiep af, tot aan het Schuitendiep. Op een vrij grooten afstand van deze oude muur en gracht, werd een hooge aarden wal opgeworpen, buiten welken eene breede gracht werd gegraven. Op den kant dier gracht bouwde men zes steenen torens, welke met den wal verbonden waren. Het werk werd in 1471 voltooid. Vervolgens bouwde men nog aan de Noordwestelijke zijde der stad muren, ter plaatse waar de Hunze, na hare verlegging, met de A samenvloeide, een steenen blokhuis, en in 1472 werd op eenigen afstand van de oude, die nog bleven staan, een nieuwe Heere- en een nieuwe Oosterpoort gesticht, beiden zeer sterk en met torentjes versierd.

In het jaar 1525 heeft er nogmaals eene vergrooting plaats gehad en wel aan de Westzijde van de Marwickpijp af tot aan de Kraanpoort. De steeds toenemende bevolking maakte in het begin der zeventiende eeuw wederom eene vergrooting noodig. De uitlegging had toen plaats aan de Noordoost- Noord- en Oostzijde, van de Kraanpoort af tot aan den Drenkelaarstoren. Van 1608 tot 1624 is men daarmede bezig geweest. De straten in het nieuwe gedeelte der stad werden alle recht aangelegd.

Den 1[en] Mei 1624 droeg de raad aan eene Commissie op, aan de nieuwe straten namen te geven, alsmede aan de dwingers van het geheele bolwerk.

Er was namelijk tegelijk met de uitlegging der stad een zware en hooge wal met een wijde en diepe gracht er voor, tot hare versterking opgeworpen, in plaats van den ouden steenen muur, waarmede de stad te voren omgeven was.

Dat Groningen daardoor volgens de toenmalige wijze van krijgvoeren een zeer sterke plaats werd, blijkt uit de belegering der stad in 1672, toen Engeland en Frankrijk zich met de bisschoppen van Munster en Keulen vereenigd hadden, om ons vaderland te beoorlogen. In dat voor Nederland zoo hachelijk jaar, heeft Groningen den voortgang des vijands gestuit. Groningen was hen te sterk. Het was echter niet alleen de sterkte der vesting, maar ook het beleid van den uitstekenden krijgsoverste Karel Rabenhaupt, en de moed van Groningens ingezeten, die de stad deden behouden. Vruchteloos werd de stad belegerd; de vijanden moesten weldra met groot verlies aftrekken. Tot herinnering aan dit feit werden onderscheiden gedenkpenningen geslagen en wordt nog telken jare de achtentwintigste Augustus door de Groningers feestelijk herdacht, door het houden van volkspelen of een kermis, harddraverij en des avonds door het afsteken van een prachtig vuurwerk.

Zoo goed en nuttig ook de wallen en het bolwerk voor de verdediging der stad waren in die tijden van voortdurende twist en krijg, zoo knellend waren zij, toen rustige tijden waren aangebroken. Het keurslijf, waarin de stad gewrongen was, belette haar zich naar den eisch des tijds te ontwikkelen, want buiten de grachten mocht binnen zekere grens niet zonder vergunning van de militaire overheid worden gebouwd, zelfs geen sloot, noch een hek mocht door of op de landerijen, zonder die vergunning, worden gegraven of veranderd.

Toen dan ook in 1874 de telegraaf de tijding bracht, dat het wetsvoorstel tot ontmanteling der vesting door de Staten-Generaal was aangenomen, was de vreugde in Groningen algemeen groot, en uitte zich overal door het in een ommezien uitsteken van de Nationale driekleur.

Thans, nu de ontmanteling voltooid is en de stad daardoor met prachtige wijken en heerlijk plantsoen verrijkt is geworden, en zich vrijelijk naar alle kanten kan uitzetten, kan die weldaad naar waarde worden geschat. Werd Groningen in vroeger tijd voor eene zeer gezonde stad gehouden, in later tijd was dit, blijkbaar aan de meermalen voorkomende kwaadaardige ziekten, niet het geval. Getuige daarvan de jaren 1826, '32, '49 en '66. Thans is op dit punt de oude roem teruggekeerd en mag

de stad worden gerekend onder een van de gezondste steden van ons Vaderland. De frissche lucht wordt niet langer door hooge wallen tegengehouden; de fraaie met plansoen aangelegde singels en het Noorderplantsoen bieden den liefhebbers van wandelen hiertoe prachtige gelegenheid aan. De Ooster- en de Westerhoven, zoomede het Verbindingskanaal, dat eerstgenoemde haven met het Hoendiep verbindt en welke alle na de ontmanteling zijn ontstaan, geven de stad een frisch aanzien.

De aanblik, welke Groningen oplevert bij aankomst bij het Zuider Spoorwegstation, kan voorzeker gunstig worden genoemd. Jammer, dat het gebouw dat den naam draagt van station, zoo'n treurigen aanblik oplevert. Te hopen is het, dat het nieuwe station niet lang meer op zich zal laten wachten.

Van het station de stad ingaande, komt men langs het bovengenoemde Verbindingskanaal, over de Heerebrug, aan het Heerepark. Links afslaande, betreedt men den Zuidersingel; aan den linkerkant staan drie villa's en daarnaast het nieuwe kantoor voor hypotheken en het kadaster. De overkant bestaat uit eene gesloten rij heerenhuizen. Vervolgt men dezen weg, dan komt men langs de Ubbo-Emmiussingel en het Emmapark aan den Praediniussingel, waar het in aanbouw zijnde Diaconessenhuis onmiddellijk in het oog valt. Wij volgen dezen weg niet, maar keeren terug naar het Heerepark, echter even de Zuidersingelstraat inslaande, om een kijkje te nemen in het Museum van Oudheden en het daarnaast staande Gesticht voor minvermogende ooglijders, om ons daarna naar het Harmoniegebouw te begeven. Door het Heerepark gaande, vallen het eerst eenige rijke heerenhuizen in het oog. Vervolgens door de Heerestraat, tusschen de beide markten en langs de Vischmarkt voortgaande, slaan we de Stoeldraaiersstraat in, om, recht doorgaande, in de Oude Kijkintjatstraat het gebouw van de vereeniging „De Harmonie" te bereiken. Langs den beschreven weg zullen de vele en fraaie winkels wel de aandacht trekken. Fraaie gevels of fragmenten daarvan uit vroeger tijd zijn langs deze route schaarsch, een enkele in de Heerestraat, eenige aan de Vischmarkt, waaronder de topgevel op den hoek van de Haddingestraat en een daar tegenoverstaande gevel wel de aandacht verdienen. Ook een paar gevels in de Oude Kijkintjatstraat zijn bezienswaardig.

Zoo zijn we in het gebouw gekomen, alwaar de 66ste Algemeene Vergadering der „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" zal worden gehouden. Eene korte beschrijving van dit gebouw, waar den leden eenige belangrijke werkzaamheden wachten, en waar zij, zoo wij hopen, eenige gezellige uren te zamen zullen zijn, is hier zeker niet misplaatst.

(*Wordt vervolgd.*)

NATIONALE STIJLEN.

In het Berlijnsche tijdschrift *Das Atelier* heeft Peter Wallé het vraagstuk van den nationalen stijl behandeld. Aan zijn opstel ontleenen wij het volgende:

Het vraagstuk van den nationalen stijl is in den laatsten tijd meer dan eens en levendig besproken geworden, hoofdzakelijk in die landen, die hunne nationaliteit gaarne beschouwen als een voorrecht boven andere volken.

Viollet-le-Duc heeft vele jaren geleden reeds een lijvig boek geschreven over den Russischen stijl, doch zonder dat de Russen daaruit veel geput hebben, en zonder dat de concurreerende architekten van andere landen veel nut hebben gehad van de in dat boek aangeboden hulpmiddelen. Rusland is echter door zijn afgezonderde ligging en zijne oude betrekkingen op het Oosten, meer dan andere landen in gelegenheid, om een nationalen stijl tot ontwikkeling te brengen, daar de gesteldheid van het klimaat, dat sedert honderden van jaren de houtteelt heeft begunstigd, een zeer eigenaardig karakter aan den bouwtrant moest geven. De Russische gebouwen, wier vormen, zooals van het Kreml, meestal een mengsel van Oostersche en Italiaansche kunst zijn, vertoonen in de eerste plaats iets, wat men voor nationale opvatting zou kunnen aanzien, wanneer wij slechts wat verder wilden gaan dan alleen bij voorkeur te letten op de zoogenaamde historische stijlen, die zich in het hart van Europa ontwikkelden.

In Hongarije, het groote aan het rijk der Zaren grenzende land, heeft zich, naar gezegd wordt, onlangs iemand bezig gehouden met het bewijs te leveren, dat ook Hongarije wijzen kan op een eigen stijl in de bouwkunst, die, zooals dáar beweerd wordt, zijn oorsprong heeft in de bouwwerken der Sassaniden. De Hongaren staan, evenals de Russen, in vele takken van kunstnijverheid, onder Oostersche invloeden, welker zelfstandige overgang op de bouwkunst natuurlijk tot een breuk tusschen deze en de geheele vroegere traditie zou leiden. Zoo iets is evenwel niet te vreezen; wel kan men in Budapest, vormen, motieven en ornamenten ontleenen aan oude Perzische werken, om niet tot Duitschland of Italië toevlucht te nemen, maar bouw en samenstelling zijn zoo strikt aan andere eischen ondergeschikt, dat van eenen nationalen Hongaarschen stijl in werkelijken zin zoo spoedig nog geen sprake zal zijn.

De meest gewichtige gezichtspunten over het ontstaan en de bevordering van de nationale stijlen zijn in een brief van Theophil Hansen aan Koning Maximiliaan II te vinden. Er wordt daarom hierop de aandacht gevestigd.

Een groot vereerder van Hansen, Freih. von Feldberg, die zich indertijd bezig heeft gehouden met het onderzoeken en rangschikken van de nalatenschap van den grooten architekt, vond daarin onder anderen vele geschriften, handelende over het scheppen van een nationalen stijl. Koning Maximiliaan II had zich door zijn Secretaris von Pfistermeister tot de kunstenaars gericht met de vraag, of de grondvormen van constructie geheel waren uitgeput, en de bouwkunst van nu af tot een volledig objectief eclectisisme was veroordeeld, of dat wij slechts in een overgangstijdperk leefden, waaruit zich binnen korter of langer tijd een nieuwe stijl zou ontwikkelen. (Schrijven van 4 November 1860.) De inhoud van eenige andere vragen kunnen worden vastgesteld uit de uittreksels der antwoorden daarop, in de Süddeutsche Bauzeitung medegedeeld, waaruit blijkt, dat de Koning ook nog ingelicht wenschte te worden over de Berlijnsche school en over het weder in zwang komen der Gothiek. De meest gewichtige zin uit dit antwoord luidde aldus:

„Bij den tegenwoordigen toestand der Europeesche beschaving, die een gemeenschappelijke grondslag is voor alle natiën, moet de ontwikkeling van een nationalen stijl een onmogelijkheid zijn, vooral daar ook de levenswijze en de zeden overal dezelfde zijn en daaruit natuurlijk dezelfde behoeften zich ontwikkelen. Daar nu de gods-

dienst, zeden en beschaving allerwegen gelijkenis met elkaar vertoonen, en ook buitendien geen groote verschillen in klimaat bestaan, schijnen mij de hoofdvoorwaarden voor een nationalen stijl te ontbreken, en er blijft daarom niets anders over dan een richting volgens persoonlijken smaak, welker beteekenis voor de kunst zich mijns inziens tegenwoordig nog niet laat bepalen."

Deze uitspraak van Hansen is ook nog heden ten dage geldig, daar de vruchten van het eclectisisme in alle groote steden aanwezig zijn, en in het algemeen nog slechts van „school," niet meer van „stijl," gesproken wordt. (Een nevelachtig vormenmengsel, uit Baroc, Rococo en nieuwe vormen samengesteld, te Berlijn onder den bij uitzondering welluidenden naam van „Schlüterstil" bekend, is waarlijk toch geen stijl; elk huis daarin gebouwd, is een verschijning van één dag, hoewel karakteristiek voor het luttele vindingsvermogen van den tegenwoordigen tijd.)

Het antwoord van Hansen aan den Koning heeft echter nog een opmerkelijke beteekenis, daar de schrijver zich er in uitlaat over de toenmaals hooggevierde Maximilianstrasse, en zijn gevoelen over de Gärtner-Klenze architectuur uitspreekt.

De gebouwen in de straat, naar Koning Maximiliaan genoemd, acht hij van groote beteekenis voor de bouwkunst; tegelijkertijd maakt hij echter de opmerking, dat met hen echter geen karaktervol, nieuw of ingrijpend principe is gevonden. Op de vraag, of niet ook op andere plaatsen aan eene herleving van den particulieren bouw te denken zoude zijn, in den geest als onder Schinkel te Berlijn, wordt niet nader ingegaan, maar daaromtrent gezegd, dat dit bij uitzondering in München reeds is geschied, hetgeen voor den leek evenwel daarom zoo moeielijk is waar te nemen, wijl twee richtingen, die van Klenze en van Gärtner, er zelfstandig op den voorgrond treden.

In aanmerking genomen alles wat wij hier gehoord hebben, en dat door het openbaar maken van de nalatenschap nog verder bevestigd zal worden, hield Hansen zich, evenals Schinkel, bij voorkeur vast aan de grondregelen der Grieksche kunst, die naar gelang van de telkens veranderende omstandigheden gewijzigd moesten worden.

Zelfs Schinkel ontkende niet, dat de Grieksche bouwkunst als zoodanig niet in overeenstemming kon worden gebracht met de tegenwoordige behoeften; daarom liet hij zich dan ook in een schrijven aan Keizerin Alexandra op de volgende wijze uit over zijne plannen voor de Orianda.

„Ik volgde den eenvoudigen, verheven stijl der zuiver Grieksche kunst, die door een ongestoorden ontwikkelingsgang elk vreemd element verstootte, en daardoor, in tegenstelling van moderne kunst, ons het karakter der onschuld bewarend, alle geestelijke kracht en talent aanwendde tot volmaking der onderdeelen in elk deel der kunst. Deze geheel ideale stijl is echter in onmiddellijke tegenspraak met vele der nieuwe levensverhoudingen, en daarom moet hij in vele opzichten in bemiddelenden zin gewijzigd worden."

In zijn voorbereidenden arbeid voor een leerboek der bouwkunst kent Schinkel de voornaamste waarde toe aan het individueele in de kunst, daarbij op den voorgrond gesteld, dat het werk in het algemeen aan de grondstellingen der bouwkunst beantwoordt Het eerste, het individueele, doet van het kunstwerk een bekoring uitgaan, het laatste verzekert de eenheid in het geheel.

Wanneer Hansen overigens slechts Sinkel vermeldt, met betrekking tot de Berlijnsche bouwkunst, dan heeft hij gelijk, in zooverre, dat Schinkel's bouwwerken praktische navolging hebben gevonden. Met het oog op de vraag omtrent nationalen stijl, had hij echter ook nog Wilhelm Stier kunnen noemen, die wellicht eenigen invloed heeft doen gelden op de artistieke opvatting van den aanleg der Maximilianstrasse.

Toen koning Maximiliaan in 1851 door de Beijersche Akademie een ideale prijsvraag deed uitschrijven voor een atheneum, had hij reeds het voornemen, indien mogelijk, een nieuwen Duitschen stijl te scheppen, evenals Lodewijk XIV het denkbeeld had gevormd, om een nieuwe Fransche zuilen-ordonnantie te vinden.

Wilhelm Stier te Berlijn won toen tegenover 13 Duitsche en Fransche architekten den eersten prijs, echter zonder dat men de oplossing van het vraagstuk omtrent een nationalen stijl nader was gekomen.

De verdiensten van Stier werden erkend door Duitschlands architekten, die op het kerkhof in Schöneberg een monument boven zijn graf plaatsten. Evenals hij schepten Klenze en Gärtner, Semper en Schmidt, Hübsch en vele anderen, — maar een nationalen stijl hebben wij daarom toch nog niet, en de waarschijnlijkheid dien te krijgen is door de modezucht van vele architekten en met de tegenwoordige ongebondenheid der kunst meer dan ooit buitengesloten.

VARIA.

Electrische kerkverlichting.

Te Weenen werd het inwendige van den Stephanusdom in den avond van den 15^den October, voor de eerste maal, bij wijze van proef electrisch verlicht. De verlichting geschiedt door twaalf groote booglampen, ieder met eene lichtsterkte van duizend kaarsen, waarvan vier in ieder schip en koor, en welke ongeveer ter halver hoogte van de kerk zijn opgehangen. Zij verspreiden een gelijkmatig licht door de geheele uitgestrekte ruimte, en beantwoorden volkomen aan het beoogde praktische doel om de kerk van binnen beter bij den avonddienst te verlichten dan tot dusverre met de gaskandelabers het geval was. Wel is waar wordt de artistieke indruk van het grootsche bouwwerk — gelijk trouwens te verwachten was — geenszins door deze soort verlichting verhoogd, daar zij een vrij nuchter en koud karakter draagt. Hiertegenover staat evenwel, dat men, ten gevolge van de gelijkmatig verspreide intensieve verlichting, van den grond af tot aan het gewelf, de architectonische détails en de plastische versiering van het gothische bouwwerk duidelijker kan zien dan tot dusverre het geval was. De ribben van het netgewelf, de geledingen der pijlers, hunne bladkapiteelen, de consolen met de heiligenbeelden, — dat alles vertoont zich nu ongemeen scherp en duidelijk. Sommige der plastische kunstwerken voldoen door de electrische verlichting bijzonder goed, zoo voornamelijk de kansels, de rijke orgelgalerij met den kop van den meester Jörg Oechsel, de steenen altaarbaldakijn, de reliefs der graftomben, enz., wat, door de tegenstelling met de zeer onvoldoende en sombere dagverlichting der beroemde kathedraal, te meer treft.

Nieuw doorschijnend bouwmateriaal.

De Deutsche Bauzeitung van 24 September j. l. maakt melding van toepassingen van glassteenen, in gebouwen te Genève.

In het raadhuis, uit de XVIe eeuw afstammende en

bekend om de prachtige trappen, sloot zich aan die trappen een kleine binnenplaats van ongeveer 4 bij 6 M. die, ter hoogte der 1e verdieping thans is veranderd in een voorvertrek. De binnenplaats is overdekt met een vlak tongewelf van doorschijnende glassteenen, gemetseld in cement; de wand tusschen het vertrek en de vestibule bestaat uit dezelfde steenen, zoodat beide ruimten hel verlicht zijn, zonder dat echter van uit het eene vertrek kan waargenomen worden wat in het andere geschiedt.

Een andere toepassing heeft plaats gevonden bij den bouw van eene operatiezaal. De noordelijke wand van de 30 M^2 groote zaal is van glassteenen opgetrokken, de andere muren van gewone baksteenen. Het licht in deze zaal is uitstekend, en de wand kan gemakkelijk rein gehouden worden. Deze wijze van verlichting heeft natuurlijk veel voor op die met bovenlichten, daar bij gene de temperatuurverschillen ook veel geringer zijn dan bij deze.

Waar volgens de bepalingen der wet met het oog op naburige erven geen vensters mogen geplaatst worden, zou men dus gedeeltelijke wanden van glassteenen, die feitelijk geen uitzicht geven, kunnen maken.

Zeer doelmatig voor serres zijn de holle glassteenen, daar deze verhinderen dat de temperatuur der buitenlucht zulk een invloed uitoefent op de warmtegraad in de serre, als bij gewone constructies het geval is.

Voor dit materiaal is ongetwijfeld een uitgebreide toepassing in de naaste toekomst weggelegd.

Deze „Glasbausteine Falconier" worden vervaardigd in de Adlerhütte van H. Mayer & C°. in Penzig, in Silezië.

Leidingen met koude lucht.

In de Revue Industrielle worden eenige bijzonderheden medegedeeld over een nieuwe onderneming, die haar nut kan hebben in de heete luchtstreken. Zij stelt zich voor leidingen aan te leggen voor kunstmatig verkregen koude lucht. Te St. Louis, in Missouri, en te Denver, in Colorado, kan men zijn huis doen aansluiten aan de ondergrondsche leiding met koude lucht.

Om de daling van temperatuur voort te brengen en te onderhouden, worden toestellen gebruikt, ingericht evenals de ijsmachines. Een stroom van vloeibare koolzure ammonia gaat door de buizen; door de verdamping van die stof wordt aan de omgeving warmte onttrokken. Sedert anderhalf jaar werkt de inrichting te St. Louis tot algemeene tevredenheid. Bij vele particulieren, in de hotels, enz., zijn een aantal toestellen, waarin ijs werd gebruikt, door de koude-luchtgeleiding vervangen. Het is daarmede mogelijk op elk oogenblik verfrisschende dranken te bereiden, de eetwaren voor bederf te vrijwaren, en ijs te maken. In eene restauratie is de eigenaar er van voornemens een zaal in te richten waar de temperatuur voortdurend dezelfde zal blijven, in welk jaargetijde ook, door middel van geleidingen, langs de muren, waarin stoom of ammoniac circuleert, naar gelang van de behoeften.

De nieuwe Beurs te Amsterdam.

Na het besluit der Tweede Kamer, om een onteigening tusschen Warmoesstraat en Gedempte Damrak voor een nieuw te bouwen Koopmansbeurs, als zijnde niet ten algemeenen nutte, niet toe te staan, was het wel te verwachten, dat warme voorstanders van een nieuwe beurs »waar ook," het hoofd zouden opsteken om, òf een nieuw terrein uit te denken, òf op hun oude denkbeeld, waarbij geen onteigening van huizen noodig was, terug te komen.

Het ijs is dan ook reeds gebroken, door de verschijning van een vlugschrift, getiteld »Nogmaals de Nieuwe Beurs," door Martin Wolff.

De schrijver herinnert daarin aan het adres, door hem c. s. in Maart 1879 aan den Gemeenteraad gericht, om hen concessie te verleenen voor het stichten van een nieuwe beurs op de plaats van de tegenwoordige, met bijbouwing tot aan de Papenbrugsteeg; een voorstel dat echter volstrekt geen genade vond. »Voor mij — zegt de schrijver — en misschien ook voor de vrienden, die met mij voor 13 jaar de concessie vroegen, is er een zekere voldoening in gelegen, dat de heeren, die destijds tegenwerkten, op het gebied van het maken eener nieuwe beurs nog niets gepresteerd hebben." Alleen wijst hij op de beursbelasting, te betalen voor een gebouw waar niet de geringste comfort heerscht.

Na het gebeurde komt de schrijver op zijn oud plan terug, te meer daar, volgens hem, behoefte is aan een nieuwe beurs, niet echter aan verplaatsing van de oude.

»Men bouwt — zoo stelt de schrijver voor — een nieuwe graanbeurs, even voorbij de Papenbrugsteeg; onmiddellijk daarnaast een hulppost-, telegraaf- en telephoonkantoor; daarnaast een effectenbeurs. Deze drie gebouwen zouden dan onder één dak dienen te worden gebracht."

En verder; de oude beurs, waaraan de genoemde effectenbeurs zal moeten aansluiten, zou dan inwendig beter ingericht moeten worden, ten gebruike van den goederenhandel. Daarbij moet dan het geheel sierlijk worden gemaakt »met een *fraaien* gevel op den Dam, drie of vier gevels aan het Damrak en aan de overzijde, en een *sierlijken* gevel aan de z. g. Papenbrug."

Reeds wordt ons verzekerd, dat het geheel dan niet eentonig wordt.

De zijmoppen van de tegenwoordige beurs, ook wel puisten genoemd, worden weggenomen. Daardoor wordt de straat aan het Damrak ruim 15 M. breed, dus gelijk aan de Reguliersbreestraat, en aan de andere zijde ruim 14 M. De z. g. stille zijde der straat kan dan voor de vertrekkende trams dienen; de levendige zijde voor de aankomende. Aangezien het Damrak breed uitloopt, kan men op die hoogte een galerij maken met kleine winkels, onder eene colonnade, gelijk in de Rue de Rivoli te Parijs. Boven de zijwanden der bestaande beurs, dus boven het z. g. hout, kan men kantoren maken, en dit alles zal hoogstens *f* 2.000.000 vergen, en geen onteigening vorderen, en men kan onmiddellijk beginnen. Indien dit denkbeeld genade vond in de oogen der »kibbelende menigte", zou de helft der beurs reeds binnen twee jaar gereed kunnen zijn en daarmede de eindelooze beurskwestie opgelost.

Aldus meent de schrijver.

PRIJSVRAGEN.

De Redactie ontving het verzoek, het programma op te nemen van de prijsvraag, uitgeschreven door de Mij. ter bevordering van Nijverheid voor een Model-Diploma ter begeleiding van de Medailles of Certificaten, door of vanwege de Maatschappij uitgereikt.

Wij brengen in herinnering, dat dit programma reeds is opgenomen in het Weekblad No. 41, van 8 October j.l.

INGEZONDEN.

De Redactie ontving onderstaand schrijven, met verzoek het in dit blad op te nemen. Gaarne voldoet zij aan den wensch, en betuigt den inzender dank voor zijne inlichtingen, die duidelijk in het licht stellen op welke onverantwoordelijk slordige wijze met de ingezonden ontwerpen is omgesprongen en de commisie der Tentoonstelling hare taak — althans deze prijsvraag betreffende — opvat.

De prijsvraag van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels.

Wanneer het eenig nut kan stichten prijsvraag-ervaringen bekend te maken, dan zullen de volgende regelen zeker daartoe bijdragen.

Eenige dagen na de sluiting van de Tentoonstelling van Boekhandel en aanverwante vakken, richtte ik aan den president van bovengenoemde Vereeniging, den Heer F. Adama van Scheltema, het verzoek mij het ontwerp diploma dat ik voor dezen wedstrijd had vervaardigd, en hetwelk ik voorzien van een motto en verzegelden naambrief, doch zonder correspondentie adres, had ingezonden, terug te willen zenden.

Na verloop van 14 dagen ontving ik van Mr J. E. van Someren Brand, gedelegeerde der Tentoonstelling, een briefje van den volgenden inhoud:

Amsterdam, 27 Sept. 1892.

Wel Edele Heer.

Uw ontwerp diploma onder het motto Match ingezonden, moet reeds lang in uw bezit zijn. Dinsdagochtend na de sluiting van de tentoonstelling is het uit uw naam op mijn kantoor afgehaald geworden.

Daar dit geheel onjuist was, zond ik aan Mr. J. E. van Someren Brand het volgende schrijven:

Amsterdam, 3 October 1892.

Wel Edele Gestrenge Heer.

Ter beantwoording uwer geëerde letteren van 27 Sept. j. l. meld ik u, dat het door mij onder het motto Match ingezonden ontwerp niet in mijn bezit is en ik dat ook niet terug heb doen halen, daar het in dat geval geen zin zoude hebben u nogmaals om terugzending er van te verzoeken.

Het ontwerp Match heb ik ingediend met een bijbehoorenden gesloten naambrief, die niet eerder geopend had mogen worden dan òf bij eventueele bekroning, òf wanneer ik bij afhaling daartoe machtiging had verleend.

Noch het een, noch het ander is geschiedt, zoodat het zoekraken van mijn ontwerp waarschijnlijk het gevolg is eener vergissing.

Beleefd verzoek ik u om maatregelen te nemen, dat ik het ontwerp, hetwelk ik aan uwe goede zorgen heb toevertrouwd, ongeschonden terug ontvang.

Dit schrijven bleef onbeantwoord, zoodat ik op 17 October nogmaals den Heer Adama van Scheltema verzocht mij eenig bericht te zenden, en aan dat verzoek toevoegde de copie van bovenvermelden brief.

Tot heden hebben beiden Heeren niets van zich laten hooren, zoodat ik vermoed, dat ik mijn ontwerp nimmer terug zal krijgen.

Dat men bij de behandeling van de overige mededingers evenmin égards heeft in acht genomen, moge blijken uit hetgeen ik van den Heer H. P. Berlage Nzn. vernam, die mij tot publiceering daarvan heeft gemachtigd.

De Heer Berlage had voor zijn ontwerp toevallig een zelfde motto gekozen als een ander mededinger. Deze ontwerpen werden bij terugzending verwisseld.

De Heer Berlage, begrijgende van wien het ontwerp was dat hij bij vergissing ontving, zond dit met het goede adres weder naar het Paleis voor Volksvlijt en ontving nu weder zijn eigen ontwerp terug, doch moest zelf de transportkosten betalen, omdat zijn ontwerp reeds naar de woonplaats van den anderen mededinger was verzonden geweest.

De vervaardiger van het ontwerp hetwelk de Heer Berlage bij vergissing ontving, had zijn ontwerp ingezonden in eene lijst, die men er eenvoudig had afgenomen. Hij verzocht den Heer B. daarover nasporingen te willen doen, hetgeen deze dan ook heeft gedaan en waarbij hij tevens reclameerde over de uitgegeven transportkosten, maar welke pogingen eveneens zonder eenig resultaat bleven.

Het algemeene verloop van deze prijsvraag en de meer dan onverantwoordelijke behandeling die de **uitgenoodigde** mededingers in dezen wedstrijd ondervonden, is naar waarheid beschreven in de Opmerker van 10 September 1892.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ARNHEM. 19 October 1892. Door afwezigheid van den Voorzitter opende de heer P. H. Scheltema, onder-Voorzitter, de eerste vergadering in dit seizoen met een welkomstgroet aan de aanwezige leden, hopende, dat allen zich zullen beijveren, om de belangen der afdeeling te bevorderen. Onder de ingekomen stukken werd met leedwezen kennis genomen van de mededeeling van den heer B. E. Koels, dat hij bedankt voor het lidmaatschap der afdeeling.

De heer P. H. Scheltema, in de April-vergadering tot afgevaardigde naar de 65e Alg. Vergadering der Maatschappij gekozen, deelde hieromtrent het een en ander mede, dat niet in de dagbladen is te vinden. Het verdere van den avond werd gebruikt voor het bezichtigen van een gedeelte van het werk: Autographiën d. Acad. Architekten-Vereins in Aachen. De heer W. A. Lensink maakte vooral de opmerking, dat dit plaatwerk is ontstaan uit het bijeenbrengen van de verschillende motieven, door de jongelieden, die in Aken de bouwkunst bestudeeren, genomen uit de in de bibliotheek voorkomende werken, terwijl sommige platen door hem werden toegelicht. De onder-Voorzitter bracht den heer Lensink den dank der vergaderden en sloot daarop de bijeenkomst.

BERICHTEN.

Het Bestuur der Vereeniging voor Kadaster en Landmeetkunde heeft besloten, op 14 November e.k., na afloop der huishoudelijke vergadering, te houden in het American Hôtel te Amsterdam, belangstellenden, niet-leden, gelegenheid te geven de voordracht bij te wonen van den Heer C. J. Colpa, over: *de fotografie als hulpmiddel voor architectuur en terrein opnemingen.*

Tot een beperkt aantal zullen tot en met 2 November a. s., introductiekaarten verkrijgbaar worden gesteld, bij den Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, te Amsterdam.

De fotogrammetrie is eene in ons land weinig bekende meetmethode, waarvan met goed gevolg partij kan worden getrokken voor de marine, het leger, de topografische opnemingen, voor Indië, door ingenieurs, bouwkundigen enz. — Een specialiteit op dit gebied is de ingenieur, afdeelings-chef voor de militaire topografische opnemingen in Italië, de Heer Paganini Pio, op wiens nieuwste onderzoekingen op fotogrammetrisch gebied in 't bizonder de aandacht zal worden gevestigd.

Een van de meest bekende Berlijnsche architekten, de regeeringsbouwmeester Julius Hennicke, van de vroegere firma Hude und Hennicke, is na een langdurig lijden te Konstanz aan eene hersenberoerte gestorven. Berlijn dankt den overledene een groot getal belangrijke monumentale gebouwen. Als leerling van Hitzig leidde hij de uitvoering van den beursbouw. Zelfstandig bouwde hij den »Kaiserhof", het paleis van de Officieren-Vereeniging, het Lessingtheater, het Centralhotel en den »Habsburger Hof", gelijk hij ook in 't algemeen als autoriteit op het gebied van hotelbouw gold. Zijn laatste werk, het groote Clubhotel op den hoek van de Dorotheën- en de Schadowstrasse, waarbij hij in eene vereeniging van luxe en comfort Amerikaansche voorbeelden nastreefde, heeft hij niet meer kunnen voltooien. Ook talrijke particuliere gebouwen, voornamelijk in het Westen van Berlijn, zijn van zijne hand.

Het stoffelijk overschot van den Weener dombouwmeester Fried. Freih. von Schmidt werd den 16en j.l. overgebracht naar het daarvoor bestemde eere-graf op het Centraal-kerkhof te Weenen.

Het voornemen bestond, dat zich heden een aantal vertegenwoordigers van de gemeente, de Oostenrijksche Ingenieurs- en Architektenvereeniging, en andere genootschappen, naar het kerkhof zouden begeven, om met kranzen en bloemen het monument te versieren, dat op kosten der stad, volgens den wensch van den overledene echter eenvoudig van uiterlijk, op het graf is geplaatst.

Dinsdag 8 November vergaderen ter gewoner plaatse en uur de leden van het Kon. Instituut van Ingenieurs.

De volgende voordrachten zullen er worden gehouden, door de leden: Ph. W. van der Sleijden, over de boordvoorzieningen van kanalen; Th. L. W. Steinmetz, omtrent de spoorwegen in de Zuid-Afrikaansche Republiek; G. J. de Jongh, over het leggen van den zinker voor de drinkwaterleiding door de Maas te Rotterdam.

Bij de heeren W, P. van Stockum en Zoon te 's Gravenhage, zal van 5 tot 16 November a. s. een belangrijke verzameling boekwerken, uit nagelaten bikliotheken afkomstig, worden verkocht. De werken over schoone kunsten worden 12 November verkocht.

De verzameling is voor het publiek te zien op 2, 3 en 4 Nov. a.s. van 10 tot 4 uur.

Op de vergadering van de Amsterdamsche Afdeelingen der Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, en der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, j.l. Donderdag gehouden, is eene commissie benoemd tot het ontwerpen van statuten voor een arbeidsraad voor de bouwvakken.

ALOOP VAN AANBESTEDINGEN.

'S GRAVENHAGE, 24 October 1892. Het maken van magazijnen, werkplaatsen, enz. voor den heer M. J. Teunissen, Noordeinde bij den Haag, onder beheer van den architekt H. Wesstra Jr.

A. Stigter	*f* 17.624.—
J. P. J. Lorrie	„ 17.560.—
H. van Bergen Henegouwen	„ 17.420.—
M. Th. Wijnekus	„ 17.300.—
B. de Baan	„ 17 080.—
Gebr. de Vos	„ 17.000.—
A. van Lith	„ 15.990.—
H. van Ootmerssen	„ 15.590.—
A. C. Paardekooper	„ 15.100.—

Allen aldaar. Gegund.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 9385

Op Dinsdag den 8sten November 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*) aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek BR.

Levering van stalen platen en klemwiggen.

Bestek BS.

Levering van stalen tirefonds.

De besteding geschiedt volgens § 17 en 12 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 23sten October 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht*, en zijn op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 21sten October 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

AANBESTEDING. 9386

Op Dinsdag den 8sten November 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek No. 164

Levering van eikenhouten dwarsliggers.

Bestek No. 165.

Levering van eiken wisselhout

De besteding geschiedt volgens art. 9 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 23sten October 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur CH. RENSON te *Luik* en zijn op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 21sten October 1892.

Ontvang en Betaalkas.

Rentevergoeding voor gelden a deposito met één dag opzegbaar. . . . . 1½ pCt.
met tien dagen " . . . . . . 2 "
voor *groote* bedragen op *langeren* termijn is de rente *hooger*.

Open en gesloten *bewaargeving* volgens reglement.

AMSTERDAM, 29 October 1892. 9387

MORLEY,

Harde, Half Harde, Zachte, uit de eenige in die Steensoort bestaande groeven van TERRE DE MORLEY (Meuse).

ARMAND VAN WIJLICK,

Eenig Vertegenwoordiger voor Nederland.

BRUSSEL,

93.. *Rue du Progrès* 35.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 9389

Op Dinsdag den 15den November 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*) aan het Centraal-bureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 591.

Het wijzigen en uitbreiden van het hoofdgebouw en eenige bijkomende werken op de halte LAAG-ZUTHEM.

Begrooting f 3660.—

De besteding geschiedt volgens § 61 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28sten October 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Zutfen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 8sten November 1892, ten 9.45 uur voormiddag. (*West Europeesche tijd.*)

UTRECHT, den 26sten October 1892

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 9390

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 29sten November 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N° 590.

Het maken van den ijzeren bovenbouw van de spoorwegbrug over de DIEZE nabij het stationsemplacement 's Hertogenbosch.

Begrooting f 116300.—

De besteding geschiedt volgens § 58 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten October 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Ingenieur H. J. VAN HOORN te *'s Bosch* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 13den en 18den November 1892, ten 1 uur namiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 21sten October 1892.

Gebrs v. MALSEN

STOOMTIMMERFABRIEK DEN HAAG

PARKETVLOEREN.

vochtwerende en Luxevloeren.

ROLLUIKEN

van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

Verkooping bij E. J. BRILL, te Leiden, 15 November 1892

en volgende dagen der zeer belangrijke Bibliotheken

van wijlen de ZeerGel. Heeren

P. BOS, FUHRI SNETHLAGE, K. M. GILTAY, J. v. KAATHOVEN,

Geneesheeren te Breda, Batavia, Rotterdam, Leiden,

en van hunne verzamelingen **Instrumenten**, waarbij verschillende **prachtige mikroskopen**, **inductie-apparaten**, **electriceer-machines**, **een photographietoestel**, **Instrumentenkasten**. Bijgevoegd: Eene belangrijke bibliotheek bestaande uit gezochte werken over zuivere en toegepaste **mathematiek**, **zeldzame bouwkundige plaatwerken** en **natuurlijke historie**. Een net bewerkte **Bureau-Ministre**, enz.

☞ De Catalogus is op *franco* aanvrage verkrijgbaar à **10 Cents**, alsmede afzonderlijke afdrukken van de lijst der Instrumenten à **5 Cents**. (9393)

JAN HAMER & C°.

MARNIXSTRAAT 402, AMSTERDAM.

9394

D'S Patent-

WINDEN, LIEREN EN KRANEN.

— (Handy Hoists) —

ENKEL EN DUBBEL WERKEND.

Sterk. — Goedkoop.

☞ Vraag onze geïllustreerde Prijscourant. ☜

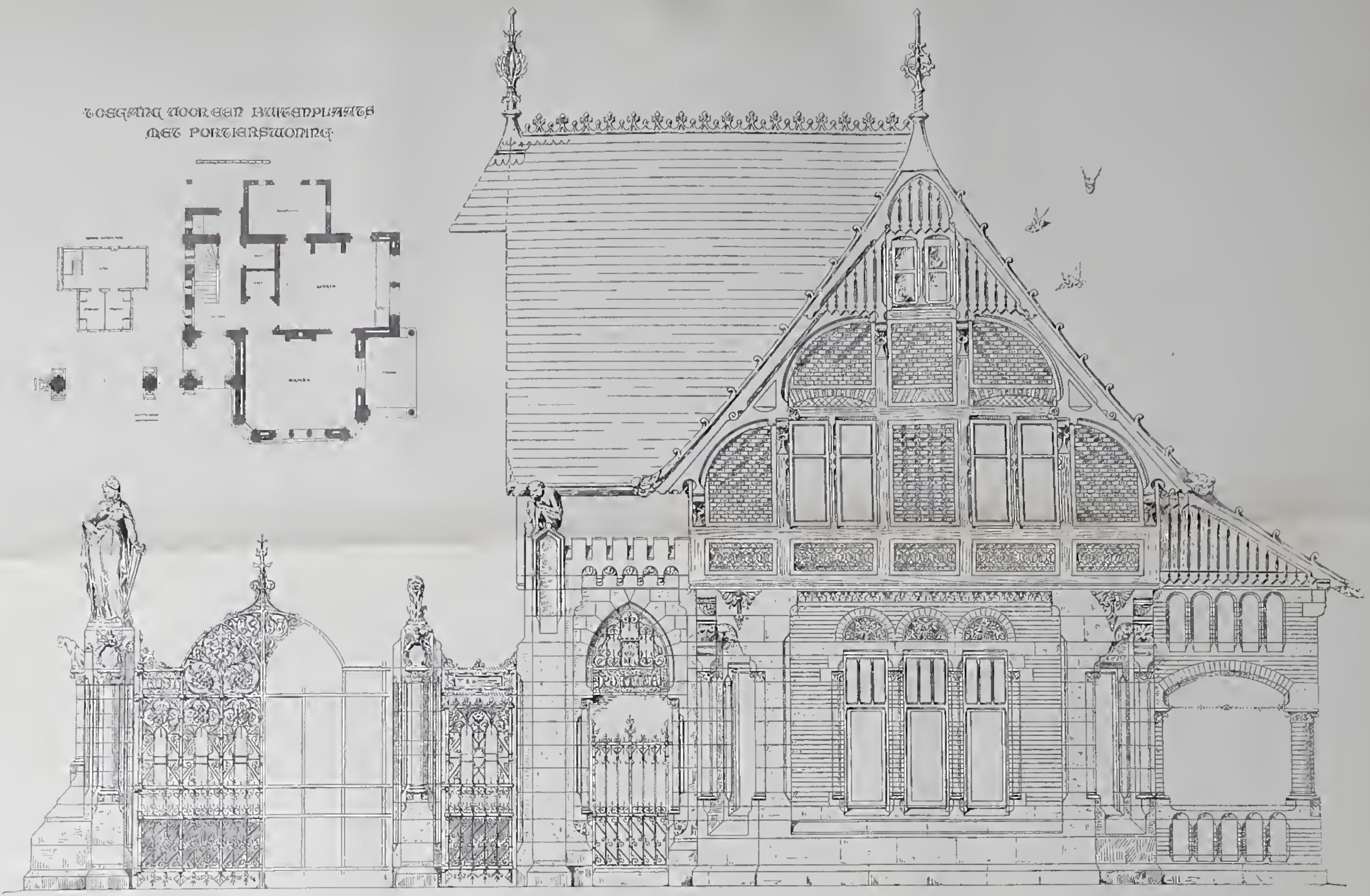
Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

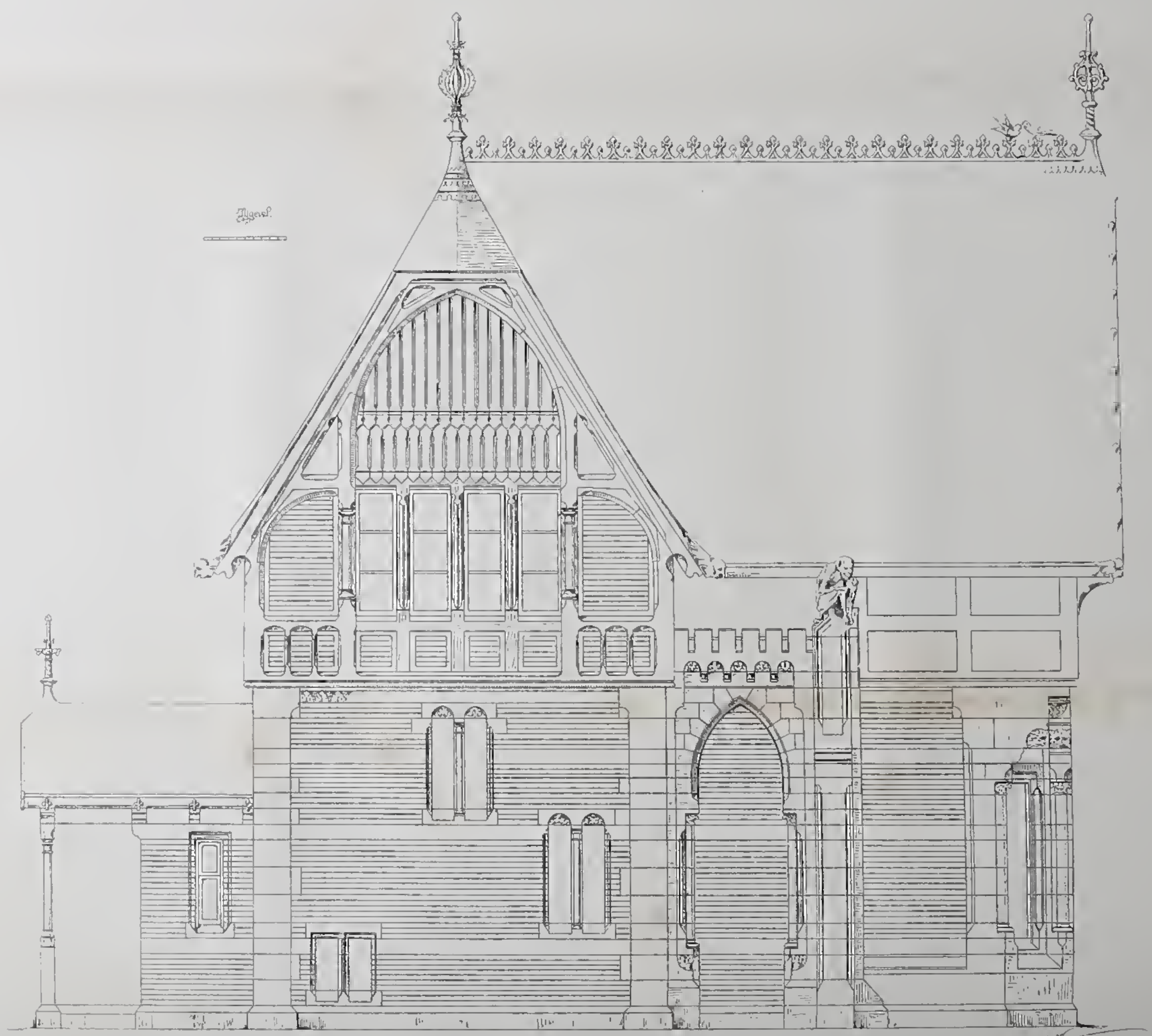
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

Agenten voor Nederland:

Toegang voor een buitenplaats met portierswoning

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

5 NOVEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

INHOUD:

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden en plaat: „Ingang voor een buitenplaats met portierswoning".

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Agenda der 66ste Algemeene Vergadering, *van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,*

te houden op Zaterdag 12 November 1892, in het Gebouw der Societeit „de Harmonie" te Groningen.

1. Opening der Vergadering ten 9½ uur.
2. Behandeling der præ-adviezen van het Bestuur over de antwoorden, door de Afdeelingen gegeven op de tien door het Bestuur gestelde vragen.
3. Bespreking van het onderwerp scheidsgerechten.
4. Bespreking van den arbeidsduur van gezellen, naar aanleiding van de motie, aangenomen op het Congres voor Bouwkunst, luidende: »Het Congres acht het wenschelijk, dat de arbeid wettelijk worde geregeld en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de arbeidsnijverheid door zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman worde voorbereid."
5. Discussie over voorstellen, staande de Vergadering gedaan.

Ten 12½ ure zal aan de leden een tweede ontbijt worden aangeboden door de Afdeeling Groningen.

Door de zorgen van eene feestcommissie zijn de volgende schikkingen getroffen ter veraangenaming van deze bijeenkomst.

12 November 1892.

Na afloop der vergadering zal de gelegenheid bestaan om deel te nemen aan een gemeenschappelijken maaltijd, tegen betaling van *f* 2.50 per couvert zonder wijn.

Leden die aan dezen maaltijd wenschen deel te nemen, worden verzocht daarvan uiterlijk vóór 8 November a. s. kennis te geven aan den heer B. J. Boswinkel te Groningen, Secretaris der feestcommissie.

13 November 1892.

Bij gunstig weder en genoegzame deelneming zal op Zondag 13 November gemeenschappelijk een tochtje per tram naar Zuidlaren worden gemaakt.

De kosten daarvan zijn *f* 1 per persoon.

BIJ DE PLAAT.

In het begin van 1891 schreef de Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een prijsvraag uit voor een „Ingang voor een buitenplaats met portierswoning".

Deze woning moest bevatten, op den beganen grond: een voorkamer, groot ongeveer 20 M²., een keuken, groot ongeveer 20 M²., een bergplaats voor gereedschappen, een kelder van ongeveer 6 M²., en de noodige gemakken; voorts daarboven 2 slaapkamers en zolder.

De ingang moest ontworpen worden in steen en ijzer, en bestaan uit een inrij voor rijtuigen, met een vrije breedte van 3.50 M. en een toegang voor voetgangers, gelegen tusschen de portierswoning en de inrij, breed 1 M. Beide toegangen moesten met ijzeren hekken afgesloten kunnen worden.

Als prijs werd uitgeloofd een som van *f* 50.— met het getuigschrift der Afdeeling; aan het ontwerp, in waarde volgende op het bekroonde, kon het getuigschrift worden toegekend.

Op deze prijsvraag kwamen 4 antwoorden in, waarvan dat met het geteekende motto „sleutel met tak", met den uitgeloofden prijs werd bekroond. De vervaardiger van dat ontwerp bleek te zijn de heer K. P. C. de Bazel.

De plaat is een reproductie der teekeningen van den bekroonde, welwillend daartoe afgestaan door de Afdeeling 's-Gravenhage.

WANDELING DOOR DE STAD GRONINGEN, MET EENIGE KORTE GESCHIEDKUNDIGE AANTEEKENINGEN.

door A. EISSES.

(Vervolg van blz. 263.)

Het ligt in den aard van dit opstel, dat slechts eenige punten omtrent het gebouw „De Harmonie" kunnen worden aangestipt.

De avond van den 6den October 1891 was een avond van beteekenis voor de leden van de vereeniging „De Harmonie"; de nieuwe Concertzaal was voor het publiek geopend.

Deze verbouwing heeft in twee gedeelten plaats gehad. Voor de eerste verbouwing had de aanbesteding plaats op den 23 Mei 1890 voor eene som van *f* 85,480; aannemer werd de heer H. K. Hendriks, te Osch, in Noord-Brabant, gemachtigde de heer J. van Biggelaar; en voor de tweede verbouwing op den 9den Februari 1891 werd, voor een bedrag van *f* 67,400, aannemer de heer K. J. Kalt, te Heerenveen.

De voorgevel in de Oude Kijkintjatstraat beslaat eene lengte van 14 M. en die op het voorplein van 19 M. De zijgevel aan het voorplein, „biljart- en conversatiezaal", is lang 27,40 M., en de gevel in de Uurwerkersgang 51 M.

De oppervlakte der biljartzaal is ruim 300 M^2. en die der conversatiezaal 110,50 M^2. De groote concertzaal heeft eene lengte van 40,80 M, bij eene breedte van 19,50 M. De vierkante oppervlakte bedraagt aldus ruim 795 M^2. De hoogte tot het diepste gedeelte van het plafond is 12,30 M.

Achter de vestibule bevindt zich de ruime en aangenaam gelegen leeszaal. Op de bovenverdieping van het voorgebouw, is nog een kleinere concertzaal; nog zijn er in het gebouw een groot aantal zaaltjes en vertrekken voor verschillende doeleinden bestemd. Dat de noodige buffetten, keuken en bijkeuken, toiletkamer voor de dames enz. niet ontbreken, laat zich wel denken.

Alle gebouwen, zalen, kamers, kelders enz. worden verwarmd door een centraal verwarmingstoestel, geplaatst in de kelders onder de trap, garde-robe en corridors, en bestaande uit vier ovens, waarvan twee voor de societeits-lokalen enz. en twee voor de groote concertzaal de warme lucht leveren, terwijl een daar naast geplaatste gasmotor een ventilatietoestel voor de groote zaal in werking brengt. De warme lucht gaat, wat de voorgebouwen betreft, door buizen, achter de lambriseering verborgen. De serpentijnvormige buizen, door welke de warme lucht meer bepaald in de zalen wordt gebracht, zijn met fraaie ommantelingen voorzien. In de groote zaal wordt de warme lucht aangevoerd door roosters, welke langs den geheelen muur boven de deuren zijn aangebracht, terwijl de gebruikte lucht en tabaksrook wordt weggevoerd door kokers, die van af het plafond tot buiten het dak reiken en met Wolpertsche luchtzuigers gedekt zijn. Deze toestellen werden geleverd door den heer H. J. Wolter, verwarmings-Ingenieur te Amersfoort, voor de som van *f* 17.480

De plannen en de teekeningen voor de verbouwing zijn geleverd door de heeren Schill en Haverkamp te Amsterdam.

De geheele bouw en de uitvoering, ook wat ameublement betreft, zoomede de decoratie, is geschied onder toezicht van den heer H. Raammaker, als bouwkundige van De Harmonie. Als dagelijksch opzichter ter assistentie van de heer Raammaker fungeerde gedurende dien tijd de heer J. Wibbelink Jr. De fraaie stucadoorwerken zijn uitgevoerd door den heer C. W. Vinke, van Leeuwarden, wiens zoon J. H. Schreuder alle modellen vervaardigde.

Onze wandeling vervolgende, om hetgeen van oude of bezienswaardige gebouwen aanwezig is, te bezichtigen, ontmoeten wij in de Oude Kijkintjatstraat eerst het huis van den heer Cardinaal. De gevel is uit het midden der zestiende eeuw, „1559", in renaissance stijl onder Italiaanschen of Zuid-Duitschen invloed, versierd met een pilasterindeeling, en medaillons in den top. Recht doorgaande komen we langs de Noorderhaven en dan in de Nieuwe Kijkintjatstraat aan den Hortus, waarvan op zekere uren van den dag de toegang vrij, en die wel de bezichtiging waard is. In de onmiddellijke nabijheid daarvan bevindt zich de R. H. Burgerschool voor jongens, in 1869 volgens het plan en onder directie van den heer H. Raammaker gebouwd. Verder gaande en in het Noorderplantsoen rechts omslaande, komt men, met het uitzicht op den eenigen nog in de stad overgebleven windmolen, eerst aan een gemeentelijke openbare lagere school en daarnaast aan de Ambachtsschool. Wij gaan echter zoover niet, maar door de Nieuwe Boteringestraat, naar de Nieuwe of Noorderkerk.

Dit belangrijke bouwwerk werd den 14den Mei 1660 aangevangen en den 7den Juni d. a. v. werden de vier eerste steenen aan de vier hoeken gelegd. Op den 7den Juni 1664 werd de eerste leerrede in het gebouw uitgesproken. Het kerkgebouw bestaat uit vier gelijke kruispanden en heeft op het midden een torentje. Het is geheel uitgevoerd in den geest van de Noorderkerk te Amsterdam, alleen zijn zijne afmetingen iets kleiner en beter geproportionneerd, zoodat zij, ofschoon uitwendig niet in allen deele hoogst gelukkig van vorm, inwendig tot eene der sierlijkste, elegantste en best geslaagde Protestantsche kerken in ons land behoort. Eenige herstellingen, welke het gebouw in den loop der tijden heeft ondergaan, zijn aan enkele onderdeelen niet ten goede gekomen.

Onze tocht vervolgende, ontmoeten we aan het einde der Nieuwe Boteringestraat, aan onze rechter hand, het Guyotplein, met een gedenkteeken, waarop het borstbeeld van den stichter van het Instituut voor Doofstommen, den heer Henri Daniël Guyot. Zien we naar de noordzijde van het plein, dan valt het genoemde gesticht dadelijk in het oog, met een gedeeltelijk nog bestaanden gevel uit den tijd, toen de krijgsoverste Rabenhaupt dat huis bewoonde. Links omslaande, gaan we langs de Ossenmarkt; hier valt, behalve twee groote heerenhuizen uit het midden der achttiende eeuw, bovenal op te merken een zeer fraaie gevel uit het begin der zeventiende eeuw, voorzien met opschriften, waarvan het eene luidt: „Godt geve Dat Ik hier In Vrede schuilen Mach. En alsoo ontgaen des werelts Donderslach." Dit gebouw wordt thans bewoond door den heer Mr. B. van Roijen, lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal. Langs de oostzijde van de Ossenmarkt voortgaande, ontmoeten we aan de Groote Spilsluizen een paar gevels, met de jaartallen 1622 en 1631, die wel de aandacht verdienen, vooral die op den hoek van de Nieuwe Ebbingestraat. De brug overgaande, slaan we rechts af en gaan langs de zuidzijde der Spilsluizen naar de Oude Boteringestraat. Aan de westzijde, op den hoek van het Loopende diep, bevindt zich het Mineralogisch Géologisch laboratorium,

voormalig Corps der Garde, een gebouw uit het Renaissance tijdvak. De benedenverdieping was vroeger een geheel open colonnade.

De Oude Boteringestraat ingaande, komen we eerst aan het Gouvernements-hotel van den Commissaris der Koningin, en zien dan een paar huizen, verder het Gerechtshof. Vóór 1754 was dit gebouw particulier eigendom; in genoemd jaar werd het door de provincie aangekocht, om te dienen tot een vergaderplaats voor het provinciaal gerechtshof. De voorgevel, die oudtijds als gevel van een woonhuis zeker fraai was, is, gelijk op de noorder spits vermeld staat, gerenoveerd in 1717. Verder voortgaande, komen we op den zuid-oosthoek van de Broerstraat, het oudste steenen woonhuis van Groningen, tegen. Dit is een van die huizen, van welke in een uitspraak van den jare 1338 tusschen de stad Groningen en de Friezen, over hevige onlusten welke er gewoed hadden, wordt bepaald, dat zes steenen huizen in Groningen weerloos gemaakt moesten worden door het dàk en de bovenverdiepingen af te breken.

Sloegen we nu rechts af, de Broerstraat in, dan zouden we aan de rechterhand de Rijks-Universiteitsgebouwen zien, waarvan het Hygienisch en het Physiologisch laboratorium, en de Rijksbibliotheek, welk laatste gebouw achter aan de zuidzijde van de nader te noemen kerk staat, van jonger datum zijn dan het hoofdgebouw der Universiteit, en gedeeltelijk door den heer H. Raammaker zijn ontworpen en onder zijne directie uitgevoerd. Links van ons staat de Broerkerk, met een prachtige preekstoel met versierde paneelen, stijl Louis XIV. Deze kerk is reeds ten doode opgeschreven; op hare plaats zal zeker schooner gebouw herrijzen, — de plannen daarvoor moeten reeds bij den heer Dr. P. J. H. Cuypers in bewerking zijn.

We gaan nu het Roode Weeshuisstraatje in, bezichtigen aldaar het fraaie Weeshuispoortje en vervolgen onzen weg om in de Oude Ebbingestraat een paar gevels in oogenschouw te nemen, en door de Jacobijnerstraat, naar het Martinikerkhof te gaan. Hier rondziende, treffen we links het Militaire Hospitaal aan, vroeger het Prinsenhof, met fraaie poort, en westwaarts daarvan een gevel, het bezichtigen waard; aan den oostkant van het kerkhof, aan het hospitaal aansluitende, vertoont zich de Gardepoort, met het jaartal 1631. Verder zuidwaarts verheft zich het Provinciehuis boven de daarnaast staande woningen. Hierin bevinden zich drie fraai versierde schoorsteenen met schilderstukken. De sierlijkste daarvan is voorzien met het jaartal 1685. Den hoek omslaande bij het Provinciehuis, bevinden we ons in de Snor, waarin het Rijks telegraafkantoor en het Archiefgebouw. De Snor uitloopende, stuit men op het ten vorigen jare nieuw gebouwde Kinder-Ziekenhuis, geschenk aan de stad van wijlen den grooten industriëel, den heer W. A. Scholten. Het front van dit gebouw is in de St. Jansstraat; we loopen even deze straat teneinde, de brug over, en slaan links af, om dan den nabijzijnden schouwburg in oogenschouw te nemen; daarna keeren we naar het Martinikerkhof terug. Aan de zuidzijde van de Snor staat, naast de gemeentelijke openbare lagere meisjesschool, het gesticht voor verwaarloosde meisjes. Aan den gevel is het te zien, dat dit gebouw vroeger eene andere bestemming heeft gehad. Van af dit gebouw tot de Martinikerk zijn slechts eenige passen noodig. Treden wij de Oude St. Martinikerk, waarschijnlijk de oudste kerk van Groningen en nog altijd de hoofdkerk der hervormden, binnen. Van hare stichting is niets bekend; ook heeft men geene zekere berichten omtrent hare vroegere gedaante, vóór hare herbouwing in den kruisbogenstijl, welke in de veertiende eeuw schijnt te hebben plaats gehad. Bij den herbouw van den toren in 1469—'82 werd de kerk vergroot, zooals nog duidelijk zichtbaar is, vooral aan de noord-westzijde. Het westelijk paar pilaren in de kerk is, blijkbaar uit den vorm, van lateren datum dan de andere. De gewelven van het hooge koor hebben eene kruinhoogte van 27 M. boven den kerkvloer, en zijn zonder luchtbogen en zonder contreforten aangebracht. In de tweede helft der vijftiende eeuw werd ook het fraaie orgel in de kerk door den beroemden Rudolf Agricola vervaardigd. De toren, bijna 95 M. hoog, die in de laatste jaren eene belangrijke herstelling ondergaat, had vroeger een dubbelen doorgang, is rijzig, elegant, eenvoudig, en toch flink en krachtig gelijnd en geproportionneerd. Verdiepingsgewijze opklimmend, eerst vierkant en vervolgens achtkant, wordt hij met elke verdieping slanker, sierlijker en meer à jour, zoodat het dubbel te betreuren is, dat herhaalde branden de bovenste verdiepingen hebben getroffen, en deze niet in de oorspronkelijke vormen zijn herbouwd. Jammer, dat het zware steigerwerk aan de westzijde thans het beneden gedeelte aan het oog onttrekt. Tusschen het regelwerk door is echter een gedeelte van het gerestaureerde te zien.

Ten zuiden van den Marinitoren staat een oud gebouw, dat tegenwoordig in gebruik is bij het militaire departement, maar oudtijds heeft gediend voor raad- en rechthuis. In een oorkonde van 1338 wordt er reeds gewag van gemaakt.

Aan de Groote Markt, waar wij ons nu bevinden, ziet men aan de noordzijde, naast de Studenten-Societeit, twee gebouwen met gevels uit de eerste helft der zeventiende eeuw, een daarvan draagt het jaartal 1629. Tusschen beide huizen bevindt zich een, hoewel klein, toch zeer aardig poortje. Schuin daartegenover aan de westzijde van de Groote Markt, staat de Goudwaag of het voormalig Provinciaal Collectehuis, hetwelk in het jaar 1635 door de Stad en de Ommelanden gezamenlijk is gesticht, om te dienen voor de ontvangsten van 's lands belastingen of accijnsen.

Langs het stadhuis, naar de oostzijde van de Groote Markt terugkeerende, valt al dadelijk de Heeren-societeit in het oog, met een fraaien gevel uit de zeventiende eeuw, en onmiddellijk daarbij het uit rijke beurs gebouwde huis van wijlen den heer W. A. Scholten. Plaatst men zich hier met den rug naar dit huis, dan heeft men een prachtig gezicht op het in het laatst der vorige- en begin dezer eeuw gebouwde Stadhuis, en op de ruime Groote Markt, met de Vischmarkt links op den achtergrond.

De Poelestraat inslaande, ontmoet men links een zeer lief topgeveltje uit de zeventiende eeuw. Onzen weg vervolgende door de Oosterstraat, merken we in het voorbijgaan een paar gevels op, waarschijnlijk uit het laatst der zeventiende of uit het begin der achtiende eeuw herkomstig. Op de Rademarkt aangekomen, ziet men voor het Anthony-gasthuis, dat in het jaar 1517 is gesticht, een bezienswaardige poort. De schuin tegenover dezen staande nieuwe en fraaie St. Jozephkerk, met haren sierlijken en slanken toren, trekt echter weer onze aandacht. Dit schoone gebouw, dat nagenoeg geheel uit baksteen is opgetrokken, is door den bekwamen kerkbouw-

meester van den tegenwoordigen tijd, den heer Dr. P. J. H. Cuypers, ontworpen. De kort geleden daarin geplaatste nieuwe communiebank doet de vervaardigers als meesters in hun vak kennen.

De voordeur der kerk uitgaande, zien we links de Oosterhaven en het Eemskanaal; recht vooruit ziende, valt aan de overzijde van het verbindingskanaal het oog op de nieuwe en op grootsche schaal aangelegde Veemarkt, en westwaarts daarvan, op eenige villa's in het fraai aangelegde Park. Zich rechts wendende, ziet men, voor zoover het plantsoen dit toelaat, langs den Heeresingel een gesloten rij heerenhuizen, daar tegenover villa's en aan het einde het Heerepark.

Thans gaan we terug langs de Rademarkt, het Gedempte Zuiderdiep en de Kleine Gelkingestraat, om in de Gelkingestraat de nieuwe Paterskerk te bezichtigen. Dit gebouw, dat door den heer N. Molenaar van 's-Hage is ontworpen, een solied aanzien heeft en keurig is uitgevoerd, is in 1887 gebouwd. Het tegenover staand topgeveltje kunnen we meteen bezichtigen.

Vandaar leidt de weg ons langs de zuidzijde van de Groote Markt naar de Vischmarkt, om eerst een bezoek te brengen aan de ruime, ongeveer een kwart eeuw geleden gebouwde Korenbeurs, en daarna de daarachter staande A-Kerk te bezoeken. Uit een oorkonde van het jaar 1246 blijkt, dat zij reeds in het begin der dertiende eeuw werd gesticht. Het is een brief van den Utrechtschen bisschop Otto III. Hoe hare gedaante oorspronkelijk is geweest, wordt nergens vermeld. In het jaar 1465 is het gedeelte der kerk tusschen het koor en den toren, dat vroeger lager was dan het koor, opgetrokken; waarschijnlijk heeft het gebouw toen ongeveer die gedaante bekomen, waarin wij het thans nog zien. In later tijd hebben nog veel veranderingen plaats gehad, tengevolge van de rampen die den toren herhaaldelijk hebben getroffen en waarin de kerk onvermijdelijk moest deelen. Op een voor den toren geplaatsten steen staat in het latijn het volgende opschrift: „De raad en de gemeente van Groningen hebben den toren, welken zij in het jaar 1246 met de kerk hadden gesticht, maar door het vuur verteerd zijnde, in 1671 uit de asch herbouwd, voorts opnieuw ingestort zijnde, in 1710 van den grond op hersteld en tot de vorige eeredienst weder ingericht, toen burgemeesters waren, enz." In de kerk liggen eenige grafzerken, die het bezichtigen waard zijn. De A-toren, uit den vervaltijd der Renaissance, is, vergeleken met den Martinitoren, slechts eene in blokken opgestapelde steenmassa, met een achtkanten zwaren helm, halverwege door een open colonnade onderbroken.

Onze wandeling weder voortzettende, gaan we door de Brugstraat en merken daar een ouden gevel op van een pakhuis, dat oorspronkelijk wel voor een ander doel zal bestemd zijn geweest. Over de A-brug en door de verlengde A-straat gaande, zouden we, links afslaande, de Westerhaven bereiken en, recht doorgaande, langs het Hoendiep loopen. Dit doen we niet, maar gaan rechts af den Westersingel op, om een bezoek te brengen aan het Physisch laboratorium. Als het inwendige van dit gebouw even keurig, net en soliede is afgewerkt als het uitwendige, waaraan zeker wel niet getwijfeld zal mogen worden, dan moet het voor de professoren en studenten alleen daarom reeds een genot wezen in dit gebouw te werken. Hoe treurig steken daarbij af de huizen, die in de nabijheid op het einde van den Westersingel in elkander worden geflanst; zulk bouwen, als men aan dusdanig werk dien naam kan geven, mag met recht speculatiebouw worden genoemd.

Verder gaande, blijven we even op de Reitdiepsbrug staan, om van het ruime gezicht naar links, over het Reitdiep, en rechts, over de Noorderhaven, te genieten. Onzen weg vervolgende, betreden we het Noorderplantsoen, om, dit doorwandelende, hetzij langs de vijvers, hetzij langs den grooten weg het tramstation aan het einde der Nieuwe Ebbingestraat te bereiken.

Daar het doel van dit schrijven geenszins strekt, om eene architectonische beschrijving te geven van hetgeen Groningen op bouwkundig gebied aan merkwaardigheden bezit, veel minder nog om al het bezienswaardige dat de stad aanbiedt, te vermelden, maar hoofdzakelijk ten doel heeft den leden, die de aanstaande 66ste Algemeene vergadering bezoeken, hier onbekend zijn en met de meest bezienswaardige overblijfselen uit de oudheid en de voornaamste nieuwe gebouwen kennis willen maken, eenigszins tot gids te dienen, reken ik hiermede de op mij genomen taak te hebben volbracht.

Dat er op veel meer bezienswaardigs, waaronder ook gebouwen, niet is gewezen, lijdt geen twijfel. We behoeven daarvoor slechts aan te stippen het groote aantal gemeentelijke bewaar-, lagere- en middelbare scholen, waaronder gebouwen die hunne ontwerpers eer aandoen; deze kunnen evenmin als alle Godshuizen en gestichten van liefdadigheid genoemd worden, daar de voor het opstel beschikbare ruimte anders ver zoude worden overschreden.

Ten einde de beoordeeling van het meer of minder bezienswaardige te vergemakkelijken, zal de heer Joh. G. Kramer van de meeste der bovengenoemde gebouwen enz. photografische afbeeldingen in de vergaderzaal ten toon stellen.

GRONINGEN, 13 September 1892.

MEDEDEELING VAN DE REDACTIE.

De prijsvraag van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels.

Door een abuis van den zetter is de onderteekening weggelaten van het, in het vorige nummer van dit blad voorkomende, ingezonden stuk over bovengenoemde prijsvraag. Het genoemde schrijven was van den heer B. J. Ouëndag te Amsterdam.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING LEIDEN, 27 October 1892. De kunstbeschouwing bestond uit eene serie plaatwerken uit het Kunst-Nijverheid-Museum te Haarlem en een buffet, een schuiftafel en een spiegel, welke welwillend door de heeren Gebr. Reinke daarvoor waren afgestaan.

De heer Van Achterberg deelde over deze meubelen een en ander mede, en wees daarbij op eene geheel nieuwe constructie van de schuiftafel, welke het onnoodig maakte losse bijbladen te hebben, daar de bijbladen door de tafel zelve bewaard werden zonder dat dit zichtbaar was. De constructie was zoodanig, dat met de minst mogelijke moeite de tafel verlengd kon worden, zonder de stabiliteit te schaden.

De heer Jesse gaf daarna eene beschouwing over rolblinden, door teekeningen en modellen toegelicht, en gaf eene beschrijving van de vroegere en latere constructies.

De heer Schmidt bracht daarna, ook namens zijn mede-commissieleden, rapport uit over de vraag: »uit welke bestanddeelen bestaat het protector petri, en heeft dit materiaal bij verwerking goede, voldoende resultaten opgeleverd?"

Het protector petri is eene kleurlooze vloeistof, welke op de buitenmuren wordt aangebracht, om te beletten, dat de steenen water opnemen. Het wordt in kruiken van 5 à 10 liter in den

handel gebracht; voor elke preparatie worden twee soorten gebruikt. De eene kruik bevat een mengsel om den muur het eerst te bestrijken; de tweede kruik, een ander om, nadat het eerste mengsel goed ingedroogd is, de tweede maal aan te brengen.

De bewerking geschiedt bij droog weder. Wanneer de muren goed droog zijn, dringt het mengsel snel in den muur en maakt het muurvlak eenigermate vettig, zoodat het water niet indringt, doch afloopt. De bestanddeelen zijn een geheim van den fabriekant.

In 1885 werden gevels, op het westen en zuidwesten, ter dikte van 1½ en 2 steen opgetrokken in Belgischen baksteen en Doorniksche waterkalk, met het mengsel, volgens gebruiksaanwijzing, bestreken. Twee jaren later bleek het, dat die muren nog evengoed het vocht inlieten als vroeger, in 1889 zóó erg, dat er besloten werd, voor één gedeelte een spouwmuur op te trekken van een halven steen. Even boven den beganen grond en onder de muurplaat werden op verschillende plaatsen luchtroosters aangebracht en weldra kon men waarnemen, dat de buitenmuren opdroogden. Een ander gedeelte werd, evenals in 1885, weder met protector petri bestreken, doch met hetzelfde ongunstig gevolg. De commissie kwam, alhoewel zij ook rapporten ontving waarbij het ten zeerste werd geroemd, tot de slotsom, dat het protector petri nog niet het vochtwerend middel bij uitnemendheid is.

Naar aanleiding van dit verslag ontstond er eene zeer geanimeerde discussie over het isoleeren van muren; het silicaten, zoowel als het oliën der muren werd besproken, terwijl de heer Mulder duidelijk aantoonde, dat het gevoelen van sommige metselaars, als zoude zachte steen minder water doorlaten dan harde steen, op eene verkeerde voorstelling berustte.

De Voorzitter wees daarbij nog op een zeer lezenswaardig artikel in het vakblad »De Ingenieur" over metselspecie; hij wenschte in de volgende vergadering daaruit eenige mededeelingen te doen.

De heer Maas bracht daarna verslag uit over het verhandelde in de Vergadering, door de afd. Leiden van het Nederlandsch Werkliedenverbond uitgeschreven, in zake »Kamers van Arbeid". Hij deelde de verschillende beschouwingen over die zaak mede en gaf eenige voorbeelden ten beste, waarover de Kamers zullen te beslissen hebben.

Door verscheidene leden werd deze zaak besproken en van verschillende zijden bekeken. Vele vragen werden door de heeren Maas en Planjer, die de Kamers aanbevalen, beantwoord.

De Voorzitter stelde daarop, namens het Bestuur, aan de vergadering voor, om aan het Bestuur van de afd. Leiden van het Ned. Werkliedenverbond mede te deelen, dat de Afdeeling zich in beginsel met het denkbeeld om hier ter plaatse een Kamer van Arbeid op te richten, kan vereenigen, welk voorstel met algemeene stemmen werd aangenomen.

In de vragenbus werden vele vragen gevonden; voor enkele werden leden benoemd ter beantwoording, o. a. de heeren P. G. Lancel en L. Maas voor de vraag: »Eenige jaren geleden werd door een der leden de vergadering in kennis gesteld met Tectorium. Wat leert de ondervinding omtrent de toepassing daarvan?"

De heeren Boekwijt en Wempe zullen uitgenoodigd worden de vragen te beantwoorden: »Is het gebruik van Keeve's wit marmercement aan te bevelen voor vlakke wanden? Na hoeveel tijd kan het worden aangebracht, wat betreft de droogte der muren? Wat zijn de kosten per M²., met inbegrip van polijsten? Wordt de oppervlakte voldoende hard, om eenige aanraking met harde voorwerpen te weerstaan, hetgeen bij gewone pleisterwanden niet, doch bij Portlandcement-bepleistering wel geschiedt?"

Voor de vragen: »Is er te Leiden iemand, die asphalt-vloeren kan leggen volgens de bestaande voorschriften?" en: »Op welke manier maakt men in de open lucht een hard gebakken tegelvloer, die niet op kan vriezen?" zullen leden benoemd worden.

Wegens het vergevorderde uur kon de Voorzitter zijne bijdrage over stalinrichtingen niet meer geven.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE, 28 October 1892. De Voorzitter, de heer du Rieu, opende met een woord van welkom de eerste vergadering in dit seizoen, en wees op de verrassing den leden en het bestuur door den heer Berden bereid, die bereidwillig op zich nam eene schoon versierde convocatiekaart voor de Afdeeling te ontwerpen, welke voor deze vergadering het eerst gediend heeft.

Na lezing van notulen, verslagen van het Congres, van de 65ste Algemeene Vergadering en van de kunstreis, en het aannemen van 4 nieuwe leden hield de heer W. B. van Liefland een voordracht over de stad Buenos-Ayres en hare bouwwerken.

»Is het wonder", aldus ving spreker aan, »dat wij in dezen tijd ons aangetrokken gevoelen tot alles wat Amerika betreft, nu overal ter eere van Columbus feesten plaats vinden, en men den grooten ontdekker huldigt, door zelfs monumenten voor hem op te richten.

Neen, in dezen tijd vooral gevoelen wij onwillekeurig een verlangen, meer van dit werelddeel te willen weten, waar steden met ongekenden spoed verrijzen, zich uitbreiden en zich in macht ontwikkelen, op eene wijze die ons bewondering afdwingt."

Onder dezen invloed was spreker er toe geleid geworden te onderzoeken, welke steden op bouwkundig gebied in Amerika de aandacht van den architekt verdienen, en in 't bijzonder had hem toen Buenos-Ayres (de stad der goede lucht) aangetrokken.

Deze stad, in 1535 door Don Pedro de Mendoza gesticht, verleende in 1660 aan den Hollander het recht met haar in handelsrelatiën te treden. De handel, toen nog onbeteekenend, wordt tegenwoordig op 70 en 52 Millioen Dollars jaarlijks aan in- en uitvoer geschat.

Buenos-Ayres is thans eene der grootste handelssteden van Zuid-Amerika en van de meest moderne inrichtingen voorzien, bezit 5 spoorwegverbindingen, 7 tramlijnen, 11000 rijtuigen, onderzeesche telephoonverbinding met Montevideo, en ter verdediging een citadel en eenige forten. De stad is volgens quadraten aangelegd, en de huizen meestal met eene verdieping. Reeds in 1782 werd door Karel III van Spanje bij decreet bepaald, dat de nieuw aan te leggen straten recht en behoorlijk breed zouden zijn. De president der Argentijnsche Republiek, Bernardino Rivadavia, die de grootsche ontwikkeling der stad voorzag, liet een boulevard aanleggen van 30 vara's breedte (= 27.30 M.) en bepaalde bij eene wet in 1887 voor nieuwe aan te leggen straten de minimum breedte op 17.30 M. De hoogte der huizen, aan de breedste straten gelegen, werd bij deze wet op 14 M. bepaald; echter werd voor die aan pleinen gebouwd, eene grooter hoogte toegestaan.

Het grondplan der stad is hoogst eenvoudig, maar eentoonig van aanleg, en in het aflezen van namen der straten, waarvan velen alleen een nummer dragen, is weinig poëzie gelegen. De bevolking der stad, in 1660 uit 4000 inwoners bestaande, heeft er thans 540.000, en de berekening is gemaakt, dat indien op dezelfde wijze de bevolking blijft toenemen, in 1932 deze op 3.230.000 inwoners kan geschat worden".

Spreker wees er op, dat de uitbreiding van Buenos-Ayres volgens een vast plan had plaats gevonden, in tegenstelling van onze residentie en de meeste steden in ons vaderland, waardoor men in de toekomst niet, zooals hier, bij verbouwing op eenige vierkante Meters grond zal behoeven te azen, teneinde verkeerswegen te verbreeden. Daar heeft men niet alleen aan het tegenwoordige, maar ook aan de toekomst gedacht, en niet gehandeld zooals hier, waar eerst gezorgd werd voor waterverversching der grachten om daarna tot demping der grachten over te gaan.

De heer van Liefland trad in nadere beschouwingen en vergelijkingen tusschen Buenos-Ayres en de residentie, en betreurde het, dat het Gemeentebestuur, toen den Haag werd uitgebreid, niet meerder inzicht en macht heeft ontwikkeld.

Alsnu werden de bestratingen en rioleeringen van Buenos-Ayres besproken. Tot 1888 was het met de bestratingen treurig gesteld. Eene deskundige commissie werd toen benoemd, die, na de verschillende bestratingen van de hoofdsteden van Europa te hebben bestudeerd, voorstellen deed, waarnaar volgens een vast systeem gehandeld werd. In het centrum der stad werden houtbestratingen toegepast, gelijk aan die der Parijsche Boulevards, buiten het centrum granietkeiën, gr. 0.20 × 0.10 × 0.10 M. in zand gelegd, op een ondergrond van beton, waarbij de voegen met cement of asphalt aangevuld zijn; de avenes hebben macadam-bestrating. Van deze verschillende systemen voldoen de houtbestratingen het beste.

De rioleering is voor hemelwater en faecaliën afzonderlijk ingericht. De faecaliën worden uit de riolen in groote vergaarputten geleid, reguleerkamers genoemd, waarin de dikke en dunne stoffen gescheiden worden. De eerste worden ter bemesting van het land verkocht, hetgeen een groote winst oplevert. De dunne stoffen worden naar zee afgevoerd, waarvoor twee pompmachines dienst doen, aan beide uiteinden der stad geplaatst. Terwijl de eene zuiver water ter doorspoeling in de riolen inbrengt, worden deze door de andere machine uitgepomt en de inhoud naar zee afgevoerd. Daar worden niet als te 's Hage voortdurend proeven genomen, maar werd na bestudeering een stelsel gekozen, steunende op ondervinding en overleg.

Alsnu werden de talrijke pleinen besproken, waarvan de voornaamste worden genoemd, als:

de Plaza de los Invalides, groot ongeveer 58,000 M.
de Plaza de los Constitucion, » » 50,000 »
en de Plaza General Lavalle » » 25.000 »

Deze pleinen, ongeveer overeenkomende met het Plein 1813 en Voorhout te 's Hage, geven een gunstiger denkbeeld van stedenuitbreiding dan de pleintjes in de nieuwe wijken aangelegd. Welk pover figuur toch maken het Banka- en Anna Paulownapleintje, het eerste met zijn zinken, quasi monumentalen fontein. Daar voorbeelden van grootschen aanleg, hier daarentegen van kleingeestige en kortzichtige begrippen.

Onder de wandelparken dient vermelding het »Park van den 3den Februari", ongeveer in afmeting gelijk aan het Hydepark te Londen, waarin een planten- en dierentuin.

De gebouwen eindelijk verdienen onze aandacht om hunne kolossale afmetingen, hun bouwaard en materialen. De gebruikelijke materialen zijn graniet voor den onderbouw, en verschillende soorten witte steen, uit Brazilië betrokken, voor den bovenbouw. De gevels der gebouwen zijn meerendeels in Franschen en Italiaanschen renaissance-stijl behandeld.

Van de monumenten dezer wereldstad is de kathedraal een der oudste, waarvan de bouw, ongeveer 1600 begonnen, later is uitgebreid en gewijzigd. Uitwendig door haren koepel en inwendig door rijke beschildering, maakt zij een majestueus effect. Om een denkbeeld van hare groote afmetingen te geven, dient, dat de kolommen van het perystilium 34 M. hoog zijn.

Voorts heeft Buenos-Ayres talrijke bezienswaardige kerken, waaronder 16 voor Katholieke en 6 voor Protestantsche eeredienst, kloosters, scholen, kerkgebouwen, 14 theaters, 23 hospitalen, universiteit, enz. enz. Ruime toepassing van beeldhouwwerk is bij de gebouwen op te merken. Het Théatre de la Opéra werd na een brand, zooveel mogelijk brandvrij herbouwd en electrisch verlicht.

Wat de bouwsommen aangaat, ook deze zijn kolossaal. Het Gouvernementshuis kostte 1,200.000 dollar, het Paleis voor Congressen 30 millioen francs, en eene school voor 900 kinderen, 900.000 dollars.

Wanneer wij, zoo zeide de heer van Liefland, een paralel trekken tusschen onze residentie en Buenos-Ayres, dan valt die niet uit ten gunste der eerste. Te Buenos-Ayres b. v. zijn 14 theaters, terwijl 's Hage niet één bezit dat aan billijk gestelde eischen voldoet, — daar 23 hospitalen, hier één gebrekkig ingericht; daar 2 abbattoirs, hier geen,

Niet ten onrechte, meende spreker, worden wij ook de Chineezen van Europa genoemd, en dat nog wel niettegenstaande hier alles wordt behandeld »*met bekwamen spoed*".

Moge de gegeven lezing, aldus besloot spreker, de toehoorders opwekken om mede te werken slechte en verouderde toestanden in onze residentie te verbeteren.

Nadat de Voorzitter den heer van Liefland den dank der vergadering had gebracht, nam hij het woord, tot het houden eener bijdrage: »*Een voordracht over Philipp Veit.*"

Philipp Veith, aldus ving de geachte Voorzitter aan, schreef omstreeks het begin dezer eeuw onder den titel »*Voortaan geen strijd meer*" een stukje, naar aanleiding van eenige regelen die hem hadden getroffen in een, in zijn tijd veel gelezen roman, geschreven door Ernst Vrijheer von Bibra. In deze roman wordt de stelling uitgesproken: »*Het is voor eene verlichte en beschaafde natie volkomen overtollig een stijl te bezitten.*"

Vol geest en humor wordt in het geschrift van Philipp Veit deze stelling uitgewerkt, en aangetoond, hoe de menschheid eeuwen onder »*stijl*" gebukt heeft gegaan, hoeveel strijd het kostte zich daarvan los te maken, en de voordeelen er aan verbonden geen stijl te bezitten, om te eindigen met verheerlijking van het tijdperk, waarin van stijl geen sprake meer is en dat de boven uitgesproken stelling volkomen begrepen en bewaarheid zal zijn.

Deze bijdrage, in schoonen en boeienden stijl voorgedragen, werd door de vergadering met aandacht gevolgd en de Vice-voorzitter was zeker de tolk der toehoorders toen hij den heer du Rieu daarvoor dank zeide.

Een pauze schonk aan de leden de gelegenheid kennis te maken met een restauratie-ontwerp van de St. Jacobskerk te 's Gravenhage, opgemaakt door den heer J. M. L. Lotz, en met de nieuw ingekomen plaatwerken en tijdschriften der bibliotheek, daaronder ook het plaatwerk, uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst bij gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan.

Na de pauze, werd eene ingekomene vraag behandeld, luidende: »Leert de ondervinding, dat natuurlijke steen, na eenige jaren aan de buitenlucht te zijn blootgesteld, door ophakking in duurzaamheid vermindert?"

De heer van Liefland zeide deze vraag gesteld te hebben, naar aanleiding, dat hij onder zijn toezicht de verweerde profielen en beeldhouwwerken (van savonnière steen) aan de St. Jacobskerk in de Parkstraat te 's Hage deed ophakken en daarna met fluoraat bestrijken. Een zeer bekend stadgenoot had hem hiervan een verwijt gemaakt, onder voorwendsel, dat deze bewerking ongetwijfeld tot ondergang van het monument medewerkte. Gaarne vernam de heer van Liefland in dezen het gevoelen der vergadering.

Terwijl het meerendeel der leden in de gewraakte bewerking geen kwaad zag en meende deze goed te moeten keuren, was de heer Berden een tegenovergesteld gevoelen toegedaan. Hij had het oordeel van steenhouwers ingewonnen, en ofschoon sommigen meenden, dat het ophakken niet nadeelig op de structuur werkte, wisten zij toch door geen enkel bewijs hunne meening te staven, waaruit hij concludeerde, dat dan alsnog de tegenovergestelde en algemeen heerschende meening moest worden aangenomen; trouwens de ondervinding heeft genoegzaam bewezen, dat gehouwen steen, aanvankelijk zacht, na verloop van tijd harder wordt. Ook uit een artistiek oogpunt keurde hij de bewerking ten zeerste af. Hij zeide, wanneer na vijftien jaren de steen- en beeldhouwwerken worden opgehakt, deze hun eigenaardig cachet, door den kunstenaar er aan gegeven, spoedig zouden verloren hebben, daar in de naaste vijftien jaar zich dezelfde reden voor eene opkapping zoude voordoen. Hoe zoude, op deze wijze gehandeld, nog eenig monument voor het nageslacht bewaard zijn gebleven?

De heer van Malsen meende in dit laatste gezegde een motief gevonden te hebben tegen iedere restauratie, doch de heer Berden wees er te recht op dat, bij een goed ondernomen restauratiewerk, de verwoeste steen niet wordt opgekapt maar door nieuwen steen wordt vervangen, bekapt volgens bestaande gegevens.

Vele leden voerden nog het woord, zonder dat evenwel de vraag tot nadere oplossing kwam, waarom de Voorzitter voorstelde in een bestuursvergadering te overwegen, de vraag al of niet in handen van het Hoofdbestuur der Maatschappij te stellen.

Eene andere vraag luidde: Wat kan door de Afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij worden gedaan, om de kritiek, uitgebracht over bouwwerken in de residentie gesticht, in de dagbladen van onze stad te verbeteren? Welke weg kan worden aangegeven, die tot eene betere en juistere beoordeeling zal leiden?

De Voorzitter stelde voor tot oplossing dezer vraag eene commissie te benoemen, bestaande uit de heeren Berden, van Nieukerken en Vas Dias.

Nadat de heer Nooijen de vergadering in kennis had gesteld met een nieuw soort behangsel, dat na aangebracht te zijn in willekeurige kleuren beschilderd kan worden, sloot de Voorzitter de vergadering.

AFDEELING ALKMAAR EN OMSTREKEN. 29 October 1892. Na lezing der notulen werden de geïntroduceerden door den Voorzitter, den heer G. Looman, welkom geheeten, en tot nieuwe leden der Afdeeling aangenomen de heeren G. C. W. Westenberg, J. P. G. Kalmink, Jb. Faber, N. de Boer en M. Staager.

Alsnu werd den heer W. F. Stoel het woord gegeven, om zijne kunstbeschouwing, bestaande uit al de plaatwerken der Maatschappij, sedert haar 50-jarig bestaan uitgegeven, met een enkel woord toe te lichten. Spreker zeide geen redevoering te zullen houden, — de platen spreken van zich zelf; alleen wil hij mededeelen, dat hij door het lidmaatschap van wijlen zijn vader ook nog in 't bezit is van plaatwerken van eene vereeniging tot Aanmoediging voor Bouwkunst, waaruit eigenlijk de tegenwoordige Maatschappij is ontstaan. Hij brengt daarbij hulde aan de nagedachtenis van den heer van Straaten, de man van het initiatief, aan wie de Maatschappij zooveel verschuldigd is. Verder, zeide spreker, zal de heer de Groot bij afwisseling gedeelten voorlezen uit de geschiedenis der Maatschappij, op zoo'n uitstekende wijze bewerkt door den Secretaris der Maatschappij, den heer Rieber.

De heeren Itz en de Groot maakten tijdens het circuleeren der plaatwerken eenige opmerkingen aangaande het groote verschil in opvatting der architectuur van thans bij die van vroeger.

Eerstgenoemde trad in eene breedvoerige beschouwing omtrent het materiaal, de constructie en vorm, die voor vijftig jaar gebruikt en met voorliefde, zonder zich rekenschap te geven, werd toegepast. Laatstgenoemde daarentegen juicht 't toe, dat hoe langer zoo meer de oogen open gaan voor goede verhoudingen, sierlijke lijnen en schoone vormen, en dat daarbij de werken onzer voorvaderen uit de 16de en 17de eeuw zooveel invloed hebben.

Toch moet, volgens zijn bescheiden meening, dit niet het gevolg hebben, dat de constructie door vele ontwerpers maar aan den

lezer wordt overgelaten. Nadat nog was vastgesteld, dat de afdeeling zich zal laten vertegenwoordigen op de Algemeene Vergadering te Groningen en de heer Mathijsen zijn leedwezen had te kennen gegeven, dat de keuze om een afgevaardigde te kiezen zoo gering is, werd aan 't Bestuur overgelaten verder die zaak te regelen.

De Voorzitter sloot daarna, onder dankzegging voor de trouwe opkomst der leden en voor de belangstelling der gasten in de jonge afdeeling, deze vergadering.

BERICHTEN.

Aan het afdeelingsverslag, hoofdstuk Binnenlandsche Zaken, over de Staatsbegrooting voor 1893, ontleenen wij het volgende:

Terwijl men algemeen met ingenomenheid gezien had, dat de regeering ten opzichte van het *ambachtsonderwijs* wil voortgaan op den weg, in het vorige jaar ingeslagen, betwijfelden sommige leden, of er voldoende waarborgen bestonden, dat de gelden, voor dat onderwijs uitgegeven, goed besteed werden. Het toezicht daarop is zuiver administratief, en daarom wenschten deze leden aanstelling van een deskundige op dit gebied tot inspecteur van het ambachtsonderwijs. Andere leden konden in dien wensch niet deelen, en achtten het aantal ambachtsscholen niet zóó groot, of een inspecteur van het middelbaar onderwijs kon het toezicht waarnemen.

In de tweede plaats kwam de vraag ter sprake, naar welke regelen en onder welke voorwaarden de subsidiën voor het ambachtsonderwijs worden toegekend. Sommigen achtten het gewenscht, dat het verleenen van subsidie afhankelijk werd gesteld van voldoende geldelijke bijdragen door particulieren, gemeenten en provinciën, bijv. door te bepalen, dat het rijk niet meer dan zeker precentage van de uitgaven zou bijdragen.

Ook werd de wensch uitgesproken, dat de school, zoolang er plaats is, toegankelijk werd gesteld voor leerlingen van het platteland, die zich aanmelden en aan de eischen van toelating voldoen.

Verder wilde men er bij de regeering op aandringen, dat vooral zou gewaakt worden tegen eene te groote uitbreiding van de onderwijsvakken, die niet tot het eigenlijk ambachtsonderwijs behooren. Hiertegen werd opgemerkt, dat het zeer moeilijk zou wezen uniforme regelen voor de toekenning der subsidien te stellen.

Diezelfde leden meenden, dat zich geene teekenen vertoonden, waaruit zou af te leiden zijn, dat er gevaar bestond voor eene te groote uitbreiding van het theoretisch onderwijs. Wat eindelijk betrof den wensch, dat het verleenen van het rijks-subsidie afhankelijk zou worden gemaakt van het toekennen van eene subsidie ook door de gemeente, dit zou, meende men, voor sommige kleine gemeenten zeer drukkend kunnen worden.

Overgaande tot hetgeen de regeering voorstelde ten behoeve van het ambachtsonderwijs in 1893 te doen, werd de opmerking gemaakt, dat daarbij van het volgen van vaste regelen allerminst bleek.

Daarentegen waren andere leden van oordeel, dat het middel om ambachtsscholen te verkrijgen, juist gelegen was in het uitloven van subsidiën, vóór dat zij waren opgericht. Ook zouden zij gaarne gezien hebben, dat de Minister die over de subsiedie-aanvragen voor de scholen te Amsterdam, Dordrecht, Gorinchem en Middelburg nog in overleg is, bij de raming van dit artikel zich eenige ruimte had voorbehouden, om aan verdere aanvragen te kunnen voldoen.

In de meeste afdeelingen had eene gedachtenwisseling plaats over het verzoek van de oprichters eener Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs in Drente, om een rijks-subsidie tot bestrijding der kosten, verbonden aan het doen opleiden van jongelieden tot ambachtslieden in de werkplaats.

Vele leden zouden het zeer betreuren, indien die Vereeniging nog een jaar op het gevraagde subsidie moest wachten. Zij wenscht, bij het niet bestaan van ambachtsscholen in Drente, de opleiding van den ambachtsman te verbeteren door een soort van leerlingenstelsel met driejarigen cursus. In het algemeen zou dit ten goede komen aan hen, die geene ambachtsschool bezoeken, en op betrekkelijk zeer goedkoope wijze eene betere vorming van den ambachtsman in de hand werken, zoodat de steun der regeering hier ten volle zou zijn verdiend. Sommige meenden daarbij der regeering in overweging te moeten geven als voorwaarde te stellen, dat leerlingcontracten gesloten worden op wettelijke regeling. Andere verklaarden zich tegen deze nieuwe staatsbemoeiing, waarvan zij eene groote uitbreiding te gemoet zagen. De voorstanders van het stelsel spraken den wensch uit, dat een post alsnog op deze begrooting zou worden aangebracht, opdat, bij goedkeuring daarvan, genoemde Vereeniging met 1° Januari a.s. kunne beginnen te werken.

Aangedrongen werd op de vestiging van een station voor het *onderzoek van bouwmaterialen* aan de Polytechnische School te Delft; enkele leden meenden, dat het onderwijs in de electrotechniek aan die school te wenschen overliet.

Ten aanzien van het *Rijks-Museum* te Amsterdam opperden enkele leden bezwaren tegen de eenzijdige richting in de ornamentiek, terwijl anderen ons klimaat ongeschikt achtten voor het uitwendig aanbrengen van beeld- en schilderwerk aan het gebouw.

Sommige leden waren het met den Minister niet eens, dat het de voorkeur verdiende, hier en daar elk jaar een gedeelte af te werken. Zij achtten het beter en zeker voordeeliger, elk werk achtereen te voltooien.

Voorts werd de meening uitgesproken, dat bij de aanneming van voorwerpen voor het museum vaak niet met de noodige kieskeurigheid werd te werk gegaan, zoodat allerlei voorwerpen van geen of weinig belang daarin eene plaats vonden.

Ten slotte werd met nadruk de vraag gedaan, of het tegenwoordige systeem van verwarming niet nadeelig is voor de in het museum opgenomen kunstwerken, daar men meende te weten, dat bevoegde personen hiervoor ernstige vrees koesterden.

Vrij algemeen protesteerde men ernstig tegen de wijze, waarop de bouw van een nieuw *Museum van natuurlijke historie* te Leiden, waarmede een paar millioen gemoeid zullen zijn, bij de Kamer aanhangig wordt gemaakt; uit de toelichting krijgt men een volslagen onjuisten indruk, alsof het uitgetrokken bedrag van *f* 5835 een eerste niet onbelangrijke termijn van het geheele werk zou zijn. Terwijl men tegen de zaak zelve niet gekant bleek, wenschte men vooraf raming van kosten en plannen van bouw en inrichting van het museum te kennen.

Omtrent de afdeeling Kunsten en Wetenschappen werden een aantal vragen gedaan. Verscheidene leden waren ongeneigd *f* 12.000 subsidie te geven voor de behartiging van de belangen der Nederlandsche kunstenaren op de *Tentoonstelling te Chicago;* anderen konden zich met dat subsidie wel vereenigen.

Eenmaal het standpunt verlaten hebbende, dat men voor de tentoonstelling in 1889 te Parijs, had ingenomen, om namelijk geen subsidie te geven, zou men geen weêrstand kunnen bieden bij volgende tentoonstellingen; zij, die dit beweerden, werden daarin nog versterkt, omdat onze nijverheid wel niet zal schitteren te Chicago. Andere leden wezen op de reeds door de regeering officieel benoemde commissie, en achtten subsidie wenschelijk, met het oog op de schilderkunst, waarop Nederland trotsch kan zijn.

Een week geleden, Zaterdag 29 October, werd de vlag geheschen op het in aanbouw zijnde Schouwburggebouw aan het Leidsche Plein te Amsterdam. Het eerste ijzeren kapspant boven de tooneelruimte was in den middag van dien dag gesteld geworden. In het begin der afgeloopen week werd een tweede gesteld, dat echter gisteren weder naar beneden is gevallen, tengevolge van het breken van een touw, waarmede het in den goeden stand gehouden werd.

Bij Min. beschikking is ingesteld eene commissie, aan welke wordt opgedragen het voorbereiden der invoering van het leervak »handenarbeid" op de Rijkskweekscholen voor onderwijzers, en daartoe een plan met toelichting te ontwerpen voor het onderwijs in dat vak, zoowel aan lagere scholen als aan kweekscholen voor onderwijzers. Tot voorzitter dier commissie is benoemd Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheijen, inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie, te 's-Hertogenbosch; — tot leden: J. C. Fabius, inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie, te Delft; Mr. A. G. A. baron Sloet tot Oldhuis, inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie, te Zwolle; P. H. van der Ley, directeur der Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem, en A. J. van Gemert, hoofd van eene lagere school te 's-Gravenhage.

Verder is bepaald, dat de commissie zitting zal houden te 's-Gravenhage, en is zij gemachtigd, ter vervulling van hare taak, enkele inrichtingen hier te lande, waar het bedoelde onderwijs wordt verstrekt, te bezoeken.

In de winkelkast van het magazijn van den heer Ant. Kip Hartenstraat 17, te Amsterdam is een werkstuk uit de fabriek der firma F. W. Braat te Delft ten toon gesteld, dat wegens de goede uitvoering de aandacht verdient. Het is een toogvulling van gesmeed ijzer, met eenige verkoperde onderdeelen.

Met lof mag het smeedwerk vermeld worden, dat geheel uit de hand is bewerkt.

De stad Parijs heeft de kosten verrekend tengevolge van de feesten van 22 September j. l. Ziehier die der praalwagens, welke in de optocht dienst deden.

De stad heeft aan de heeren Amable en Gardy voor de beide wagens die zij moesten leveren, 19.000 frs. betaald. De heeren Rubé en Chaperon ontvingen 17.000 frs. voor hun wagen, waarop de »Eensgezindheid en Vrede" waren voorgesteld; de heer Jambon 20.000 frs. voor zijn wagen met den »Chant du Départ; de heer Carpezat 14.000 frs. voor den wagen met den Triomph van de Republiek." Aan den heer Lemeunier werd een bedrag van 17.000 frs. toegekend voor de inrichting van den wagen met de »Marseillaise«. Het huren van de noodige trekpaarden voor deze wagens bedroeg een som van 30.000 frs.

Totaal 117.000 frs.

De geleerde Cécil Smith is teruggekomen van eene zending naar Perzië, aan welker hoofd hij werd geplaatst, voornamelijk door de vorstelijk vrijgevigheid van Lord Savile, de vroegere Engelsche gezant in België en die, alvorens tot het pairschap te zijn verheven, zijn diplomatieke loopbaan aan de ambassade te Rome eindigde. De heer Cécil Smith, die zich van de medewerking had verzekerd van twee Italiaansche mouleurs, heeft voor het Britsch Museum uit Persepolis een kostbare verzameling afgietsels medegebracht, die tot de uiterste grenzen van volmaaktheid door zijne helpers zijn vervaardigd met behulp van eene Spaansche vezelachtige papiersoort.

Onder de voornaamste veroveringen van de expeditie, in November 1891 vertrokken, worden gerekend de reproductie van een groote fries uit de groote ontvangstzaal, op last van Xerxes in zijn paleis te Persepolis gebouwd. Deze fries geeft een voorstelling van een optocht, samengesteld uit personen van verschillende nationaliteit, die rapporten der zaakgelastigden en de geschenken der onderdanen aan hunnen vorst komen aanbieden.

De heer A. W. De Flines heeft aan de eigenaren van die perceelen, die onteigend moesten worden voor den bouw eener nieuwe beurs te Amsterdam medegedeeld, dat, nu de Tweede Kamer het ontwerp voor de onteigeningswet niet goedgekeurd, en het gemeentebestuur van het plan W. P. W. afgezien heeft, hij een combinatie wil trachten tot stand te brengen, om nog een poging tot verwezenlijking van de zaak aan te wenden. Hij heeft daarom de eigenaars uitgenoodigd hem op te geven voor welken prijs zij bereid zijn hem hunne perceelen gedurende de eerstvolgende 6 maanden af te staan.

De heer F. Stoltzenberg, mede-directeur van de werkplaatsen der heeren Cuypers en Stoltzenberg te Roermond, heeft als zoodanig zijn ontslag genomen, om zich meer aan zijne eigen zaken te wijden; thans zal de heer Jos. Th. J. Cuypers als directeur der werkplaatsen optreden.

In de zomer van 1893 zal in verband met de wereldtentoonstelling te Chicago een algemeen international ingenieurs-congres gehouden worden. Dit congres is oorspronkelijk aanbevolen geworden door de groote ingenieursvereenigingen in de Vereenigde Staten en Canada, die daarvoor reeds in October 1890 eene commissie benoemden.

Nu is het congres opgenomen in de rei der andere congressen die gedurende de tentoonstelling op verschillend gebied van menschelijke werkzaamheid zullen gehouden worden, en zal plaats hebben van 31 Juli tot 5 Augustus 1893.

Het Congres zal in de volgende afdeelingen worden verdeeld: waterbouw en burgerlijke bouw. werktuigbouwkunde, bergbouw, technologie, militaire ingenieurswetenschappen, scheepsbouw. De electrotechniek is ingedeeld bij een afzonderlijk congres over »electriciteit".

De inhoud van »De Natuur", aflevering 10, van October 1892 is als volgt:

De petroleum en hare nieuwste toepassingen (met fig.) — Naar de maan en op de maan [vervolg] (met fig.) — Twee meesterstukken van den bloemkweeker: Chrysanthemum en Fuchsia (met fig.). — De champignon-kweekerij »den Dries". — Verwilderde kinderen [vervolg]. — Een eenvoudige proef om het groot S. G. van koolstof-dioxyde aan te toonen. — Sterrekundige opgaven. — Correspondentie. — Vragenbus.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Voor de betrekking van directeur der gemeente-reiniging te Delft (jaarwedde *f* 1500) hebben zich niet minder dan 124 sollicitanten aangemeld.

ALOOP VAN AANBESTEDINGEN.

HAARLEM, 21 October. Het bouwen van een rijtuigfabriek met woonhuis op een terrein, gelegen aan den Wagenweg, onder beheer van den architekt D. E. L. van den Arend.

Hoogste inschrijver: Th. J. Verzijlberg, Haarlem *f* 36.000.

Laagste inschrijver: P. van den Bogaard, idem *f* 25.775.

's-HAGE, 24 October. Het bouwen van magazijnen, werkplaatsen enz. voor M. J. Teunissen, Noordeinde 64, Den Haag, onder beheer van den architect H. Wesstra Jr., aldaar.

Hoogste inschrijver: A. Stigter, 's Hage, *f* 17.624.

Laagste inschrijver: A. C. Paardekoper, idem, *f* 15,000.

Gegund.

AMSTERDAM, 27 October. Het bouwen van een stalling, koetshuis en koetsierswoning op de Prins-Hendriksoord aan de Lage Vuursche, onder beheer van den architect L. J. Ritter, te Haarlem.

Hoogste inschrijver: Staal en Haalmeijer, Amsterdam, *f* 89.900.

Laagste inschrijver: Leendert Johannes Neumeijer Jr., idem, *f* 53.887.

's GRAVENHAGE, 27 October. Het gemeentebest.: het maken van een open kolenloods, van 2 stokerskamers, waarvan de eene in te richten tot schaftlokaal en de andere als badlokaal en van eene veermansloge, alles op het terrein der gemeente-gasfabriek:

Hoogste inschrijver: H. van Wort te Scheveningen, *f* 29.290.

Laagste inschrijver: M. van der Spek te Rotterdam, *f* 25.998.

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 9415

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke conditiën.

WEGNER & MOTTU.

9416 Rokin 138.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden. 9417

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e » voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden geresutueerd.

F. W. BRAAT.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

ARCHITECTUUR-DECORATIE.

9418 **AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.**

DE LINT & Cie.

Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 9419

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. RIPOLIN

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9420

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen,

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9421

– GLASMOZAIEK –

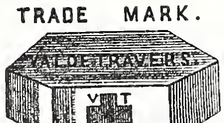
Zestien Bekrooningen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

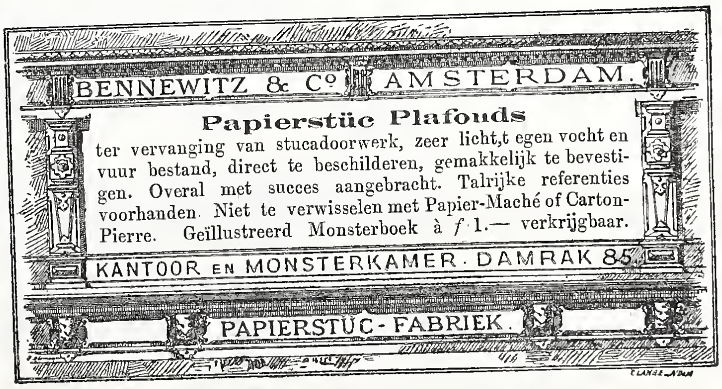
NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9422

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer No. 1 en 2. *Amsterdam.*

9423

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eeredipioma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.

ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM. 9424

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van cement/ijzer Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr. à f 1.75, franco door het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3.00 af Fabriek

Rietplankenfabriek, (Syst. GIRAUDI) *J. W.* MOLIJN — *Gouda.*

MECHANISCH EN CHEMISCH ONDERZOEK VAN METALEN
KONING & BIENFAIT, Amsterdam, — *Prins Hendrikkade 14.* —
PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN 9426

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING 9407

Op Dinsdag den 29sten November 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*) aan het Centraal-bureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 592.

Het maken van twee voetbruggen en het verrichten van bijkomende werken op het station TILBURG. Begrooting f 16350.—

De besteding geschiedt volgens § 44 van het bestek.

Het bestek ligt van den 3den November 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. P.M. G. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 15den November 1892, ten 12.15 uur namiddag. (*West Europeesche tijd.*)

UTRECHT, den 31sten October 1892.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 9408

(VOOR REKENING VAN DEN STAAT.)

Op Dinsdag den 29sten November 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 590.

Het maken van den ijzeren bovenbouw van de spoorwegbrug over de DIEZE nabij het stationsemplacement 's Hertogenbosch. Begrooting f 116300.—

De besteding geschiedt volgens § 58 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten October 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Ingenieur H. J. VAN HOORN te *'s Bosch* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

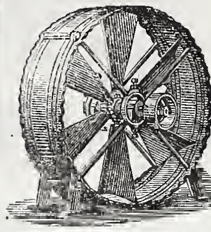
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 15den en 18den November 1892, ten 1 uur namiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 21sten October 1892.

JAN HAMER & C°.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers,

Wing's Patent.

Voor het **verwijderen** van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen, enz.** Voor **drooging en afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard.

In tal van fabrieken en voor verschillende doeleinden hier te lande in gebruik. 9409

Verkooping bij E. J. BRILL, te Leiden, 15 November 1892

en volgende dagen der zeer belangrijke Bibliotheken

van wijlen de ZeerGel. Heeren

P. BOS, FUHRI SNETHLAGE, K. M. GILTAY, J. v. KAATHOVEN,

Geneesheeren te Breda, Batavia, Rotterdam, Leiden,

en van hunne verzamelingen **Instrumenten**, waarbij verschillende **prachtige mikroskopen, inductie-apparaten, electriceer-machines, een photographietoestel, Instrumentenkasten,** Bijgevoegd: Eene belangrijke bibliotheek bestaande uit gezochte werken over zuivere en toegepaste **mathematiek, zeldzame bouwkundige plaatwerken** en **natuurlijke historie.** Een net bewerkte **Bureau-Ministre**, enz.

☞ De Catalogus is op *franco* aanvrage verkrijgbaar à 10 Cents, alsmede afzonderlijke afdrukken van de lijst der Instrumenten à 5 Cents. (9410)

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9411

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid. Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar. Magazijnhouders in de voornaamste steden.

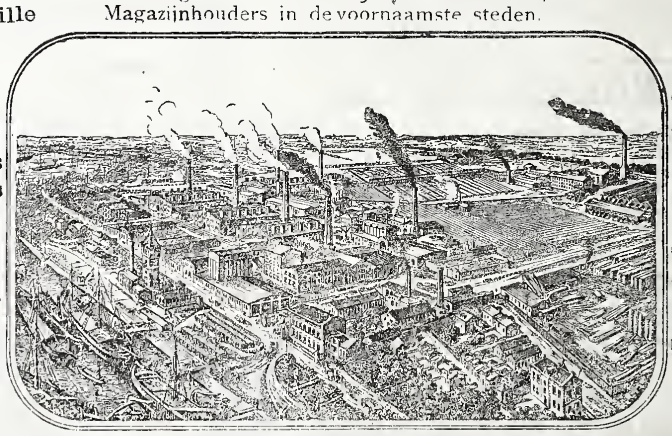
Gouden Staats-Medaille

Düsseldorf 1880.

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID. Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — ***In aanleg zijn:*** 9413

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGEN GESTICHT, Deventer. SIGARENFABRIEK van de Heeren GEBRS. JACOBSON & Co., Amsterdam.

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN. KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 9414

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

12 NOVEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Aan de leden van de Maatschappij is door het Bestuur onderstaande circulaire, waarbij een inschrijvings-biljet, gezonden.

Het Bestuur vertrouwt, dat de leden gaarne deze gelegenheid zullen aangrijpen, om hunne persoonlijke belangen met die der Maatschappij te vereenigen.

AMSTERDAM, 12 November 1892.

WelEdel G-Heer.

Ondergeteekenden, Bestuurderen, en Leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, allen tevens aandeelhouders in de 5 % leening, groot *f* 32.000, aangegaan in 1884, hebben in eene vergadering op 3 November j.l. besloten U uit te noodigen tot deelneming in een syndicaat, om bij voldoende toetreding over te gaan tot aflossing van de oude schuld, zijnde de loopende hypotheek op het gebouw en de 5 % geldleening, en tot vorming van een nieuwe 4 % leening als eerste en eenige hypotheek op het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402 te Amsterdam, in aandeelen van *f* 100.

Tot toelichting diene, dat de in 1884 gesloten 5 % leening was aangegaan zonder waarborg, maar tegen een voor dezen tijd te hooge rente.

Door deze verbetering in den financieelen toestand wordt U een soliede fonds aangeboden, en worden de lasten van de Maatschappij aanmerkelijk verminderd.

De bedoeling is, de nieuwe leening te brengen op hoogstens *f* 65.000, waarvan jaarlijks af te lossen.

Wij noodigen U uit, het bijgevoegde inschrijvings-biljet vóór 15 December 1892 in te zenden aan den Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, te Amsterdam.

De tegenwoordige aandeelhouders genieten de voorkeur bij de inschrijving.

J. E. VAN DEN AREND.
J. R. DE KRUYFF.
P. F. LAARMAN.
J. H. LELIMAN.
I. H. J. VAN LUNTEREN.
F. H. VAN MALSEN.
J. F. METZELAAR.
C. MUYSKEN.
C. T. J. LOUIS RIEBER.
TH. G. SCHILL.
P. TIRION.
H. WAKKIE.

Het Bestuur der Maatschappij ontving het onderstaand schrijven, waarvoor het de belangstellende aandacht van de leden der Maatschappij vraagt.

Amsterdam, October 1892.

Mijne Heeren,

De ondergeteekenden, leden van het bestuur der afdeeling „Amsterdam" van den Volksbond „Vereeniging tegen Drankmisbruik" nemen de vrijheid U de resultaten mede te deelen van een onderzoek, door hen ingesteld in zake de uitbetalingen van loonen in kroegen, eene gewoonte die, zooals u bekend is, veelvuldig in de bouwvakken voorkomt.

Wij hebben, om tot een juist begrip van den omvang van het kwaad te geraken, eerst eene vergadering met werklieden belegd, waar tegenwoordig waren verschillende vertegenwoordigers van werkliedenvereenigingen, die persoonlijk met de bouwvakken bekend waren, als: twee leden van „Patrimonium", drie van „Concordia Inter Nos", een van het „Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond" één van den „Nederlandschen Timmerliedenbond een één van „Handwerkers Vriendenkring."

Ook waren bootwerkers aanwezig, die ons inlichtten omtrent de uitbetalingen in de scheepsvakken. Dit deel der quaestie kunnen wij echter thans laten rusten, om ons tot de bouwvakken te beperken.

Het resultaat dezer beperking was als volgt:

Het rechtstreeksch uitbetalen van loonen in kroegen door de aannemers of de bazen aan de werklieden komt het meest voor bij de eigenbouwers. Bij de groote aannemers geschiedt het in den regel niet. Het zou ook bij de eigenbouwers niet in de kroeg behoeven te geschieden, omdat er toch altijd een keet of loods op het werk aanwezig is.

Bij *alle* aannemers, ook bij de grootste, komt de werkman veelal voor zijn loon des Zaterdags-avond toch in de kroeg terecht. Dit komt door het stelsel der *onderaanneming*, waarbij dus ploegjes werklieden b. v. een verdieping aannemen tegen een vastgestelden prijs en in een bepaald aantal uren. Wanneer het werk binnen den tijd af is, valt er een „overgeld" te deelen.

De werkgevers betalen daarom den hoofdman der ploeg uit en die wisselt het geld en verdeelt het in de *kroeg*. Sommigen waren van meening, dat de aannemers in dat geval *niet* wisten hoeveel iedere werkman individueel zou moeten ontvangen, en hij dus niet aan ieder in het bijzonder *kon* uitbetalen. Anderen meenden, dat de aannemer dikwijls blijken gaf precies te weten, hoeveel aan ieder toekwam, wanneer die wetenschap voor hem gewenscht was.

Besproken werd ook het denkbeeld, of er geen bezwaar in gelegen was, dat de werkgevers op Zaterdagavond uitbetaalden voor de geheele week, den Zaterdag inbegrepen, en of het niet beter ware op Zaterdagavond uit te betalen het loon, verdiend van Vrijdagavond tot Vrijdagavond, omdat men dan gemakkelijker kon uitrekenen hoeveel ieder man precies moest verdienen.

Algemeen was men het eens, dat het voornamelijk van den goeden wil der aannemers afhing om deze zaak te veranderen en dat zij daarin krachtig konden gesteund worden door bepalingen in de bestekken, welke de architekten daarin zouden kunnen plaatsen en waarbij dan voorgeschreven werd, dat het loon op het werk zelf moest worden uitbetaald.

Nadat de ondergeteekenden deze bespreking hadden gehouden, belegden zij den 12[den] October j. l. eene vergadering met architekten en aannemers hier ter stede.

Aan onze uitnoodiging gaven gehoor de navolgende heeren:

Jacob F. Klinkhamer, Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Eduard Cuypers idem
H. P. Berlage Nz. Bestuur der afd. Amsterdam van idem.
J. N. Landré idem.
C. Alberts
A. J. de Haan
J. F. Staal } Aannemers.
J. D. P. Haalmeyer
H. C. Dorlas

De zaak werd hier van verschillende zijden toegelicht. De algemeene opinie was, dat: terwijl de werklieden algemeen wenschten, dat het gebruik om in kroegen uit te betalen, zoude ophouden, dit evenzeer de wensch van alle welgezinde aannemers en achitekten mocht genoemd worden. Dat het gebruik nog zoo algemeen was, sproot hoofdzakelijk uit gemakzucht en sleur voort. Intusschen lag het gebruik ook voor de hand, bij het bestaan der onderaanneming door ploegjes werklieden, wat vooral bij de steendragers veel voorkomt.

De aannemers betalen aan den hoofdman der ploeg in groot geld (papier) en die weet precies hoeveel loon en aan overgeld ieder werkman toekomt. De werklieden verlangen er des Zaterdags na afloop van het werk naar om weg te gaan, en gaan dan de kroeg binnen waar het geld gewisseld en over de mannen verdeeld wordt. Voor zooverre de aannemers nog zelf aan de werklieden, van wie zij weten hoeveel hen toekomt, in de kroeg uitbetalen of laten uitbetalen, konden zij met deze gewoonte breken en dit op het werk in de aldaar aanwezige loods of keet doen plaats hebben.

Voor zooverre de uitbetaling van loon en overgeld door de hoofdlieden van ploegen werklieden geschiedt, terwijl de aannemers zelve *niet* weten hoeveel ieder individueel ontvangt, konden die hoofdlieden of voormannen verplicht worden hunne uitbetalingen op het werk te doen, terwijl de aannemers dan slechts te zorgen hadden aan die voormannen geen papier, maar zilvergeld en genoeg pasmunt te geven voor het wisselen. Indien dit geschiedde, zouden alle de verkeerde toestanden uit de uitbetalingen in kroegen voorspruitende van zelf verdwijnen: de invloed der tappers op bazen en werkvolk, het gedwongen drinken, het borgen in de kroeg gedurende de geheele week om het dan Zaterdags van het loon af te houden.

De ter vergadering aanwezige aannemers betoogden echter eenparig, dat zonder voorschrift in de bestekken de zaak geen ingang zou vinden en de thans bestaande sleur zou blijven bestaan.

Vele aannemers toch zouden zich niet inspannen om verbetering aan te brengen. Stond het dwingend voorschrift in alle bestekken, dan zouden de aannemers zich gebonden achten en de zaak niet vergeten. Buitendien zouden dan *alle* aannemers het uitbetalen op het werk invoeren en de vroegere gewoonte zou spoedig tot het verleden behooren.

Als voorbeeld haalde men de verzekering tegen ongelukken aan, eerst in een enkel bestek, welhaast in alle bestekken voorgeschreven en spoedig een vaste gewoonte geworden.

De aanwezige architekten voerden aan, dat tot dusverre eene bepaling als de bedoelde niet door hen was opgenomen, omdat zij meenden, dat de uitbetaling der loonen een zaak was buiten architekt en bouwheer om. Nu echter de aannemers zelve de bepaling wenschten, hadden zij er geen bezwaar tegen.

Aangenomen werd alsnu de volgende redactie der bepaling in de bestekken:

„*De werklieden moeten in afgepast geld, man voor man, op het werk uitbetaald worden.*"

Besloten werd, dat de ondergeteekenden het verzoek zouden richten aan alle vereenigingen te Amsterdam, met het bouwvak in betrekking staande, om hen te verzoeken de opneming dezer bepaling in de bestekken ingang te doen vinden.

Bij deze hebben wij de eer aan die opdracht te voldoen, en tot U het beleefde verzoek te richten, in het belang der zaak langs den hier aangegeven weg, de quaestie der uitbetalingen in kroegen tot eene oplossing zien te brengen;

C. W. Janssen. F. Meyerdirck Jr.
J. Kruseman.

VENTILATIE VAN WOONVERTREKKEN.

ANTWOORD, ingezonden door de Afdeeling Rotterdam op de vraag: *Welke is de geschikste en eenvoudigste wijze van ventilatie voor een woonvertrek?* *)

De ventilatie van een gesloten vertrek vordert twee zaken: aanvoer van versche en afvoer van gebruikte lucht.

De aanvoer van versche lucht geschiedt in onze woonvertrekken gewoonlijk nog langs den meest primitieven weg, n.l. door de poriën van de onderste gedeelten van de omgevende wanden, en door de reten en openingen van deuren, ramen, enz.

De afvoer van lucht geschiedt door den schoorsteen, welke in waarheid eene machtige aspiratie vertegenwoordigt, en door de bovenste gedeelten van de omgevende wanden.

Heeft men nu open haarden of ouderwetsche kachels, dan wordt veel lucht afgevoerd, dus ook veel aangevoerd. Heeft men evenwel de nieuwerwetsche en zuiniger vulkachels, dan wordt de hoeveelheid lucht die wegstroomt vaak tot een minimum teruggebracht.

De aanvoer, en daarmede de afvoer, kan worden beperkt door deuren en ramen goed sluitend en het plafond en den vloer, alsmede de muren, meer luchtdicht te maken (gestucadoorde plafonds, parketvloeren, bepleisterde muren met daarop geplakte behangen).

Aangezien nu de lucht, die op deze primitieve wijze toetreedt, koud is en, op ongeschikte plaatsen toetredende, tocht veroorzaakt, en de hoeveelheid toetredende lucht afhankelijk is van het verschil in temperatuur binnen en buiten, van de windrichting, van de geaardheid van de muren, ramen, deuren, plafonds en vloeren, terwijl de afvoer van lucht afhankelijk is van het verschil in temperatuur binnen en buiten, van de geaardheid van den vuurhaard, van de wijdte en hoogte van den schoorsteen en van de constructie en soort van muren, plafonds, enz., zoo is het duidelijk, dat slechts bij toeval een bevredigende toestand zal geboren zijn, wanneer geen speciale inrichtingen worden gemaakt om lucht aan-, en om lucht af te voeren, en om de hoeveelheden daarvan te regelen.

Op de eenvoudigste en geschiktste wijze is een bevredigende toestand voor een woonvertrek te krijgen door het maken van twee kanalen, en wel:

1° een kanaal tot aanvoer van versche lucht, mondende aan de eene zijde in de buitenlucht en aan de andere zijde onder de kachel;

2° een in verticale richting loopend kanaal tot afvoer van gebruikte lucht, mondende aan de eene zijde in het vertrek en aan de andere zijde boven het dak in de vrije ruimte.

De mond aan de buitenlucht, van het 1e kanaal, zal gesloten moeten zijn door een rooster, om het indringen van vogels, ratten, muizen enz. te voorkomen, en dat kanaal zal onder de kachel een klep moeten bezitten, om den toevoer van lucht in het vertrek te kunnen regelen.

Het 2de kanaal zal in het vertrek twee openingen moeten hebben, elk voorzien van een rooster met jalousiesluiting tot regeling van den afvoer.

De eene opening zal dicht bij den vloer, de andere dicht bij het plafond aan te brengen zijn; gene dient tot afvoer van lucht in den winter, deze tot afvoer van lucht in den zomer, of in den winter bij te hoog gestegen temperatuur in het vertrek.

Dit tweede kanaal zal voorts boven het dak kunnen monden gelijk een gewone schoorsteen, en daar gedekt worden door een plaat of door een jalouziekapje, om het indringen van regen, sneeuw enz. te voorkomen, en om onafhankelijk te worden van invallende winden enz. Beter zal het zijn, maar ook kostbaarder, om op dat kanaal een Wolpert'sche of Boyle's zuigkap aan te brengen, waardoor de wind dienstbaar wordt gemaakt aan het afvoeren van de kamerlucht.

De ruimte tusschen den vloer van het te ventileeren vertrek en het plafond van het onderliggend lokaal kan tot aanvoer van lucht worden gebezigd, door een gedeelte daarvan als koker te betimmeren.

Ligt het vertrek aan twee zijden aan de buitenlucht, zoo vormt de ruimte tusschen 2 balken van zelf den koker, die van boven, tegen het invallen van stof door de naden van den vloer, door betimmering is te beveiligen. Aan de zijde waarmede die koker aan den buitenmuur grenst, brengt men die ruimte door middel van een rooster met de buitenlucht in gemeenschap.

Ligt het vertrek aan éene zijde aan de buitenlucht en liggen de binten evenwijdig aan den buitenmuur, dan kan men de ruimte tusschen twee balken met de buitenlucht in gemeenschap brengen door een verticale muursleuf in een der binnenmuren, die hetzij van boven, hetzij van onder met de buitenlucht in gemeenschap wordt gebracht.

Het kanaal tot afvoer van lucht zal het best aan een binnenmuur worden geplaatst, om afkoeling te voorkomen, en zoo mogelijk naast het rookkanaal van de kachel van het vertrek zelf, of van het onderliggend lokaal.

Is nu de wand tusschen het rookkanaal en den afvoerkoker dun, of wel gedeeltelijk van gegoten ijzer, zoo zal de lucht in het afvoerkanaal worden verwarmd en daarmede een sterke aspiratie worden bereikt. Ook kan het aanbeveling verdienen de verbrandingsprodukten van de gaslamp (ventileerende lamp) in dien afvoerkoker te voeren en daardoor het afvoerend vermogen te vergrooten.

Wil men geen steenen afvoerkokers maken, zoo kunnen die van hout, rietplanken of gipsplanten worden geconstrueerd en kan men ze in een gedeelte van een kast plaatsen, om ze aan het gezicht te onttrekken.

Wordt de versche lucht van boven aangevoerd in den toevoerkoker, zoo moet het afvoerkanaal steeds hooger reiken dan de buitenwand van den toevoerkoker, opdat geene omgekeerde werking zoude plaats vinden.

Per 100 M³. inhoud van het vertrek neemt men, bij normale hoogte van het huis, gewoonlijk eene doorsnede van 500 vierkante centimeters voor het toevoer- en van 400 vierkante centimeters voor het afvoerkanaal.

De beschreven inrichting van een toevoerkanaal, beginnende in de vrije lucht en mondende onder de kachel in het vertrek, en die van een afvoerkanaal, beginnende in het vertrek (naar gelang van de instelling van de jalousiesluiting, hetzij bij den vloer, hetzij bij het plafond) en eindigende boven het dak in de vrije lucht, is zoo eenvoudig en weinig kostbaar, dat het waarlijk verwondering moet baren, dat men ze niet overal toepast in elk bewoond vertrek.

*) Deze vraag vormt met die, behandeld onder het hoofd »Centrale verwarming", een geheel.

Een autoriteit op het gebied van ventilatie: Prof. Recknagel, betoogde in de zeer merkwaardige voordracht door hem op 12 Januari 1891 in de Polytechnische Vereeniging te München gehouden, het volgende. *)

„Met behulp der beide inrichtingen, een toevoer- en „een afvoerkanaal, wordt bij een groot temperatuursver- „schil eene groote werking bereikt."

„Ik heb bij zulke gecombineerde inrichtingen in dezen „winter reeds eene luchtverwisseling per uur van over „800 M^3. gemeten. — Evenwel is de werking afhankelijk „van de temperatuursverhoudingen en dus niet zoo „constant en afdoende, dat zij voor gevallen, waarin „eene bepaalde grootte van luchtverwisseling van gewicht „is, zooals b. v. in ziekenhuizen, fabrieken en scholen, „zonder voorbehoud kan worden aanbevolen."

„Daarentegen schijnt zij mij voor het woonhuis het „gewenschte tamelijk wel nabij te komen."

„Het voordeel der vermindering van de koude tocht „door de vensters, welke het alleen werkende toevoer- „kanaal (dus zonder afvoer) aanbiedt, gaat door de „gelijktijdige werking van het afvoerkanaal wederom „verloren, evenwel niet geheel, als de afvoer geringer „is dan de toevoer; — trekt evenwel meer lucht af dan „toe, dan verkrijgt men gedeeltelijke werking van het „alleen werkende afvoerkanaal, dus eene vermeerdering „van de koude tocht door de vensters. Wil men dit „vermijden zoo moet men den afvoer door eene schuif „beperken."

Rotterdam,
1 Maart 1892.

C. A. Huijgen.
C. I.

*) Ik stel mij voor te zijner tijd in het Bouwkundig Weekblad eene vertaling van deze hoogst interessante rede te geven.

BESTRATINGEN.

ANTWOORD, ingezonden door de afdeeling 's-Gravenhage op de vraag: *In de laatste jaren zijn in eenige steden van ons land, voor bestratingen toegepast: Scoria-bricks.*

Zijn deze boven de natuurlijke keien te verkiezen, en welk is het verschil in prijs met behakte Quenast keien, per M².?

Welke keien zijn voor groote en kleine steden aan te bevelen, ook met het oog op den prijs?

Welke dekking of vloer is voor troittoirs de meest praktische, ook met het oog op ontgravingen voor gas- en waterleidingen?

De vraag is wat algemeen gesteld.

In straten met zeer druk verkeer van zware lasten zijn Scoria-bricks niet boven *harde* keisoorten (graniet-, Quenast- of Fauconvalkeien) te verkiezen, maar wèl boven *zachtere* keisoorten.

In de Prinsenstraat te 's Gravenhage, waar een druk verkeer is, echter in den regel niet met zware vrachten, voldoet zij tot dusverre zeer goed.

Vooral in z. g luxe-straten zijn Scoria-bricks ten zeerste aan te bevelen.

De bestrating toch is vlak, fraai en zindelijk (zelfs bij geringe tonrondte loopt het water er spoedig af), zij ligt vast, zakt daardoor niet onregelmatig en vertoont weinig putten en oneffenheden. De tonrondte kan normaal zijn, d.i. ongeveer $^1/_{40}$ van de straatbreedte. Maar ook voor drukke en smalle winkelstraten zijn Scoria-bricks zeer geschikt. In die straten toch bewegen de voetgangers zich grootendeels op den rijweg, omdat de troittoirs in den regel niet breed genoeg kunnen worden aangelegd. Ook bij straten die in gebogen richting zijn aangelegd, gaat het voetgangersverkeer voortdurend dwars over den rijweg. Een Scoria-brickbestrating nu, is ook voor voetgangers zeer aangenaam. Het gedruisch van deze bestrating is iets minder, dan dat van een kei-bestrating.

De Scoria-bricks worden vervaardigd uit hoogovenslakken; zij hebben een zuiveren parallelopepidumvorm en zijn rondom langs het bovenvlak met een velling bewerkt; alle vlakken zijn glad afgewerkt, zoodat de bricks zeer vast tegen elkaar sluitend gelegd kunnen worden, hetgeen zeer bevorderlijk is voor een vaste ligging.

Nieuw zijnde gelijken de bricks soms eenigszins beschadigd, doordat hier en daar de huid van glazuur ontbreekt; dit is echter volstrekt geen kwaad; die huid is een bijproduct der fabricatie, verdwijnt grootendeels toch als de steenen eenigen tijd in de straat hebben gelegen, en doet niets tot de hardheid af.

Wèl moet gelet worden op het voorkomen van holten en gaten in de bricks, als gevolg van de fabricatie; bricks die dit gebrek vertoonen, moeten worden uitgeschoten.

In de Prinsenstraat te 's Gravenhage liggen „bricks" van twee verschillende grootten, nl. van 9 bij 20 cM., hoog $12^1/_2$ cM., en van 9 bij $22^1/_2$ cM., hoog 10 cM. Van eerstgenoemde soort gaan ± 52 stuks, van laatstgenoemde ± 48 stuks in den M².

Zonder het leggen zijn de kosten gemiddeld *f* 4.— per M².

Tot dusverre is geen verschil te ontwaren tusschen de bestrating met beide soorten, zoodat, voor zooverre de ondervinding thans reikt, de bricks van 10 cM. hoogte wegens den geringeren prijs per M². de voorkeur verdienen.

Een bestrating met Quenast-keien (demi retaillé) van 10 bij 16 cM. is iets duurder dan een bestrating met Scoria-bricks van 10 cM. hoogte, en iets goedkooper dan eene van $12^1/_2$ cM. hooge bricks, houde ongeveer den gemiddelden prijs van *f* 4.—

De keuze der keien, ook met het oog op den prijs, is minder afhankelijk van de grootte der stad dan wel van de grootte en de soort van het verkeer en van de meerdere of mindere helling van de straten.

Te 's Gravenhage zijn in gebruik: Quenast-keien, Fauconvalkeien, Grèskeien van de Ourthe, Ben-Ahinkeien, Niedermendiger lavakeien.

Quenastkeien zijn het hardst en duurzaamst, doch zijn onderhevig aan glad worden. Voor dit laatste is het gewenscht de tonrondte niet grooter te maken dan strikt noodig is voor de afwatering, en de keien niet te breed te nemen; keien van 10 × 16 cM. voldoen in dit opzicht goed en leveren een nette bestrating op. Voor hellende straten moeten deze keien niet worden gebezigd.

Fauconvalkeien zijn even duurzaam en minder glad, hoewel ook te glad voor hellende straten. Door de witte heldere kleur leveren zij een fraaie bestrating op; zij zijn duurder dan Quenastkeien.

Ourthekeien zijn stroever en veel minder hard, maar ook aanmerkelijk goedkooper dan Quenast- en Fauconvalkeien. Ook bij deze keien wordt echter nog last van

gladheid ondervonden in hellingenen ook onder boomen, wanneer in het najaar de bladeren vallen.

Zij worden daarom soms met voordeel vervangen door de stroevere maar nog minder harde Ben-Ahinkeien. De Ben-Ahin groeven schijnen echter uitgeput te geraken.

Niedermendiger lavakeien leveren door haar grijze kleur een leelijke sombere bestrating op, die echter zeer stroef en daarom in hellende straten zeer op haar plaats is. Vele opritten van bruggen te 's Gravenhage zijn met die keien bestraat. Zij zijn niet duurzaam en derhalve voor sterke hellingen, niet boven Grèskeien aan te bevelen.

De prijs der verschillende keisoorten hangt zeer veel af van den vorm en de hoogte.

Betrekkelijk het goedkoopst per M². zijn de kleine vierkante keien (10 bij 12 cM.), die echter geen vaste bestrating opleveren en enkel te gebruiken zijn in straten met zeer weinig verkeer.

Het meest aan te bevelen is in het algemeen de langwerpige vorm van 10 × 16 tot 30 × 20 cM., en de daarbij behoorende z.g. anderhalve keien. Met deze anderhalve keien alleen kan ook een zeer sterke bestrating worden verkregen. De kosten per M². worden in 't algemeen hooger met een grootere afmeting der keien. Fauconvalkeien zijn moeilijk in anderen dan den gewonen vierkanten vorm (12 × 14 of 14 × 16 c.M.) te verkrijgen.

De prijzen per M². zonder het leggen, verhouden zich ongeveer als volgt bij keien van 10 × 16 c.M., of daaromtrent, van de verschillende soorten, die in die afmetingen zijn te verkrijgen, en van 12 × 14 c.M. bij de overigen:

Fauconval	12/14 c.M.	*f* 4.80.
Quenast	10/16 „	„ 4.00.
Ben Ahin	12/14 „	„ 3.10.
Niederm. lava	10/16 „	„ 3.00.
Ourthe	10/16 „	„ 2.70.

Als een uitstekende trottoir-bestrating wordt aanbevolen een bestrating met z.g. „ironbricks" (ijzersteentegels), die te 's Gravenhage langs een deel der Mauritskade en in de Hofstraat zijn gelegd, en waarmede in 1892 vermoedelijk ook de troittoirs in de Anna Paulownastraat zullen worden bestraat. Zij zijn lang, breed en hoog: 30 × 15 × 5 c.M. Zooals de naam aanduidt, is het een Engelsch fabriekaat; doch ook in Duitschland worden zij in den laatsten tijd vervaardigd.

Zij worden in zand gestraat, dus niet ondermetseld zooals de vierkante tegeltjes, waarmede o.a. te 's Gravenhage de trottoirs in de Prinsenstraat, den Denneweg en de Lange Poten zijn bevloerd, en die voortdurend onderhoud vereischen. De ironbricks zijn veel minder aan slijting onderhevig dan deze tegels, en de Rijnklinkers; zij vereischen veel minder herstratingskosten, wegens de vaste ligging, en zijn gemakkelijker op te nemen zonder dat zij breken bij ontgravingen voor gas- en waterleidingen.

Zij zijn zeer aangenaam te beloopen. De kosten zijn met inbegrip van het leggen ± *f* 240 per M²., tegen *f* 1.70 voor Rijnklinkers.

Behalve deze ironbrick-bestrating, is voor trottoirs asphalt zeer aan te bevelen, dat verreweg het aangenaamst om te begaan is.

Wanneer het gebruik van asphalt meer in zwang komt, zal daarmede gepaard moeten gaan het voorzien in de gelegenheid om op snelle wijze herstellingen te kunnen bewerkstelligen. In dat geval kunnen opbrekingen ten behoeve van gas- en waterleidingen geen bezwaar opleveren, wanneer er maar voor wordt gezorgd, dat de aanleg dier leidingen op flinke schaal geschiedt, vóór de asphalt-plaveisels worden gemaakt; opbrekingen zullen dan slechts bij uitzondering noodig zijn.

J. F. Metzelaar.

1 Dec. 1891. J. A. Lindo.

RAPPORT DER JURY

over de ingekomen antwoorden op de Prijsvraag voor een Tramwachthuisje op de Groote Markt, tegenover het Raadhuis te Haarlem,

in 1892 uitgeschreven door de Afdeeling Haarlem der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Jury heeft den 21sten Juli 1892 te Haarlem de ingekomen antwoorden op deze prijsvraag beoordeeld.

De volgende ontwerpen waren ingezonden:

1. Motto Uni, 5 teekeningen en memorie.
2. „ Con amore, 2 „ „ „
3. „ Halt, 5 „ „ „

Reeds bij eene oppervlakkige beschouwing dezer ontwerpen kon worden opgemaakt, dat geen der ontwerpers voldoende rekening had gehouden met de plaats waar het wachthuisje zou komen te staan, noch met de omgeving. Alleen was dit eenigszins het geval, wat de plaatsing betreft, met het ontwerp No. 2.

Ook heeft geen der ontwerpers er aan gedacht, eene oplossing te vinden waarbij het weêrhuisje op de Groote Markt in het wachthuisje werd opgenomen. Volgens zijne memorie van toelichting heeft de ontwerper van No. 2 er wel aan gedacht, maar de door hem voorgestelde oplossing is geheel onvoldoende.

Con amore is een eenvoudig opgevat ontwerp, niet zonder goede eigenschappen. De constructie van de bekapping is niet voldoende soliede, en de vooruitstekende goten zullen in de werkelijkheid een plomp effect maken.

Voor het doel is de grootte van het huisje goed gekozen.

Aan dit ontwerp werden de volgende cijfers toegekend:

Indeeling	(max. 5 punten)	4	5	5
Kunstwaarde	(„ 8 „)	5	5	4
Samenstelling	(„ 8 „)	4	5	5
Behandeling	(„ 4 „)	4	3	3
		17	18	18

Gemiddeld 18 punten.

Uni. De plattegrond is te uitgebreid; ongeveer 4 malen grooter dan die van Con amore. Hij is echter wel geschikt voor eene levendige groepeering van gevels.

Naar deze laatste is dan ook wel gestreefd, maar zij is niet bereikt.

De kapconstructie is slecht, vooral bij het in elkaar grijpen van kap en torentje; de overhangende daken met hunne ondersteuning door middel van schoren, zullen een zwaar effekt maken. De ondersteuning van het overhangende gedeelte van het torenkapje boven

den hoofd-ingang, is zeer gezocht en wat lomp. Trouwens, de geheele inrichting der zware daken is voor het doel niet geschikt genoeg, en hun inwendige betimmering in de wachtkamer niet fraai.

De staande houten stijlen van het gebouwtje, hadden niet behooren te rusten op de hardsteenen lijst, maar op een houten plintstuk, op de steenen lijst liggende.

Goten zijn volgens de gevelteekening niet aanwezig, volgens de doorsnede gedeeltelijk, maar zeer onvoldoende.

Aan de niet gevraagde perspectief-teekening is naar krachten een te waardeeren zorg besteed; zij is echter, o.a. wat betreft de ontmoeting van bekapping en torentje, niet naar waarheid.

De toegekende cijfers zijn:

Indeeling	3	2	2
Kunstwaarde	4	6	5
Samenstelling	3	3	3
Behandeling	4	3	4
	14	14	14

Gemiddeld 14 punten.

Halt. Bij dit ontwerp is klaarblijkelijk eene verplaatsing van het weêrhuisje in de richting naar het standbeeld van L. J. Koster bedoeld, hetgeen velerlei bezwaren zou opleveren.

De indeeling, met een open voorruimte, zou goed zijn, als meer rekening ware gehouden met de standplaats.

De dakconstructie is niet volkomen rationeel, hoewel blijkbaar gestreefd is haar dit te doen zijn. Inwendig zal de dakbeschieting een goed effect maken. De bekapping zal echter te zwaar blijken voor de wanden van het huisje, uit enkele houten stijltjes en glas bestaande.

Bij het ontwerpen van de spits op het huisje, tot een hoogte van 11 M. uit de straat, heeft de ontwerper klaarblijkelijk de schaal uit het oog verloren. Vele détails zouden bij uitvoering te kinderachtig worden.

Aan dit ontwerp werden de volgende cijfers toegekend:

Indeeling	3	4	3
Kunstwaarde	6	7	6
Samenstelling	5	5	5
Behandeling	4	4	4
	18	20	18

Gemiddeld 19 punten.

Bovenstaande beschouwingen in aanmerking genomen, heeft de Jury de eer aan het Bestuur der Afdeeling Haarlem voor te stellen, den eersten prijs niet toe te kennen; den tweeden echter, bestaande uit het Getuigschrift der Afdeeling en *f* 15 voor het ontwerp „Halt" te verleenen, en als aanmoediging een premie van *f* 10 toe te wijzen aan het ontwerp „Con amore."

21 Juli 1892. *De Jury:*

W. C. MULDER.
JACQUES LEYH.
C. T. J. LOUIS RIEBER.

PRIJSVRAGEN.

Het algemeen bestuur der Rumeensche spoorwegen te Bucarest heeft een internationale prijsvraag uitgeschreven voor:

1° een stationsgebouw, en

2° een administratiegebouw der Rumeensche spoorwegen.

De te Bucarest eindigende lijnen komen in een kopstation samen, dat door den boulevard Elisabeth in verbinding met de stad staat.

Het programma van de prijsvraag laat vrij, om het administratiegebouw met het station te verbinden, of het eerste afzonderlijk in de nabijheid van het tweede te ontwerpen. De ontwerpers zijn verplicht te leveren, behalve de ontwerpen der gebouwen, een project voor den aanleg der naaste omgeving van de gebouwen, als pleinen en straten.

De perron-overkapping, waaronder 12 banen samenkomen, vereischt een minimum breedte van 108 M., in drie deelen met ijzeren kappen te overspannen.

Het uitvoerige programma bevat opgaven van de grootte der gewenschte lokalen en hunne onderlinge ligging wat den dienst betreft. De gevels moeten eenvoudig zijn en ontworpen worden in bak- en bergsteen, de laatste slechts te gebruiken voor sokkels lijsten, hoeken, deur- en vensteromlijstingen, en — zoo noodig — zuilen.

Verlangd worden: een situatie op 1 à 1000, plattegronden op 1 à 200, gevels op 1 à 100. De teekeningen, met een kenteeken voorzien, moeten schetsmatig behandeld worden. De bouwsom wordt niet genoemd, en eene begrooting niet verlangd. Ter vergelijking dient de eischt, dat eenvoud moet worden in acht genomen.

Er worden drie prijzen uitgeloofd, een eerste van 100.000 frs. een tweede van 30.000 frs., en een derde van 15.000 frs. De winner van den eersten prijs zal belast worden met de uitwerking zijner plannen, tegen een honararium van 100.000 frs.

De Jury is nog niet benoemd, maar zal worden samengesteld uit het bestuur, en uit chefs van dienst der spoorwegen, met den Rumeenschen Minister van openbare werken tot voorzitter. Een buitenlandsch lid schijnt niet te worden benoemd.

De ontwerpen moeten op 1 Mei 1893, 's namiddags 4 uur, aanwezig zijn bij het algemeen Bestuur der Rumeensche spoorwegen, afdeeling P, Noorder Station te Bucarest.

Het volledige programma kan worden aangevraagd aan het adres: Service des travaux neufs. Hôtel Mann. Bucarest, of wel aan de Rumeensche Gezantschappen in het Buitenland.

Door den Gemeenteraad van Weenen is een internationale prijvraag uitgeschreven voor een algemeen ontwerp tot reguleering van het geheele gebied der Gemeente Weenen.

De noodige plannen kunnen tegen toezending van 100 flor. ö. W. ontboden worden aan het Weener »Stadbauamte." Het programma voor den wedstrijd is daar kosteloos verkrijgbaar.

Voor de beste antwoorden, die volkomen aan de vraag beantwoorden, worden de volgende prijzen uitgeloofd: 2, elk van 10.000 flor.; 3, elk van 5000 flor.; 3, elk van 3000 flor.

Bovendien is een bedrag van 20.000 flor. bestemd, om geslaagde gedeeltelijke ontwerpen of niet bekroonde ontwerpen, te honoreeren.

De Jury bestaat uit dertien ingenieurs, architekten en kunstenaars, onder voorzitterschap van den burgemeester van Weenen.

De ontwerpen worden ingewacht tot op 3 November 1893, 12 uur 'smiddags, aan: das Evidenzbureau des Wiener Stadtbauamtes. I Bezirk, Rathhaus.

BERICHTEN.

Door gedeputeerde Staten is aan de Provinciale Staten van Friesland een voorstel gedaan, tot aanvaarding van het aan de provincie door wijlen Mr. A. Looman IJpeij besproken legaat en tot regeling van de uitvoering der aan dit legaat verbonden bepalingen.

Genoemd voorstel strekt hoofdzakelijk, om ten behoeve van de uitbreiding van het Friesch museum — vereischt voor de plaatsing van het aan de provincie gelegateerde porselein, oudheidkundige glazen en andere voorwerpen, munten, penningen en verdere antiquiteiten, enz. — uit het mede aan de provincie gelegateerde kapitaal van *f* 50,000, aan het bestuur van het Friesch Genootschap renteloos voor te schieten eene som, gelijk aan de kosten, vereischt tot de uitbreiding van het museum, en om eveneens uit dat kapitaal te doen bestrijden de kosten, noodig voor het maken van kasten, vitrines, enz., om daarin de genoemde voorwerpen ten toon te stellen. Voorts, om het overblijvend bedrag in te schrijven op het Grootboek en de rente daarvan jaarlijks aan het Friesch Genootschap uit te keeren.

De heer D. E. C. Knuttel heeft in een uitvoerig stuk, gedateerd 6 Nov. j. l. enkele opmerkingen onder de aandacht van den Raad der Gemeente Leiden gebracht, naar aanleiding van het rapport der raadscommissie in zake de bijrekening der Stadsgehoorzaal.

In een volgend blad komen wij hierop terug.

Op 69-jarigen leeftijd is te Amsterdam overleden de heer C. Ed. Taurel, bekend door zijne gravuren naar schilderstukken uit de oud-Hollandsche School. Ook is van zijne hand een leerboek over de perspectief verschenen.

Gedurende geruimen tijd was hij bestuurslid van de Maatschappij Arti et Amicitiæ, welker geschiedenis hij beschreef bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan dier Vereeniging.

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Openbare Aanbesteding.

Op Woensdag den 30sten November 1892, des namiddags te 2 uren (Plaatselijke tijd), zal in het gebouw van het Departement van Justitie te 's Gravenhage in het openbaar bij enkele inschrijving worden

AANBESTEED:

Het bouwen van een Rijks-opvoedingsgesticht voor jongens, genaamd „Veld-zicht" te Avereest.

Het bestek, N° 22 met 12 daarbij behoorende teekeningen is na 15 November 1892 verkrijgbaar, tegen betaling van *f* 5.25 bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, boekhandelaars, Spui N°. 28*a* te 's Gravenhage.

Het bestek 12 bestekteekeningen, 32 detailteekeningen en 8 modellen liggen op alle werkdagen, tusschen 15 en 30 November 1892, ter kennisneming, nabij de Balkbrug te Avereest, bij den heer Van Nispen op hoeve N°. 5 aldaar, van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uren.

Aanwijzing zal aldaar plaats hebben op Woensdag 23 November 1892, des namiddags te 2 uren (Plaatselijke tijd),

Inlichtingen zijn inmiddels verkrijgbaar bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen.

's GRAVENHAGE, 7 November 1892.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister
De Secretaris-Generaal,
P. J. VAN BEIJMA.

9429

DE LINT & Cie.
Nieuwehaven No. 39 N.Z. Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 9430

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,
van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,
ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)
bekroond met den Hoofdprijs,
— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —
Agenten voor Nederland:
— STAAL & HAALMEIJER. —
Amsterdam.
9331

UTRECHTSCHE LOODWITFABRIEK firma G. GREVE, Utrecht.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond**, Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven;**

wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk,** welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

9432

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verhandelaren en Drogisten.

Th. A. DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

SANITARY ENGINEER.

Fabriek Ferdinand Bolstraat N°. 32, Quellijnstraat N°. 57 en 59.
Filiaal Spuistraat 171 hoek Paleisstraat.

Fabrikant van VERWARMINGSTOESTELLEN systeems warm-water, laagdruk stoom, warme lucht, enz.

Verwarming van kleine toestellen voor Serres en Huiskamers door gas.

AANLEG VAN GROOTE EN KLEINE BADINRICHTINGEN.

Heden in aanleg: ALLEN SYSTEEM WARM-WATER.

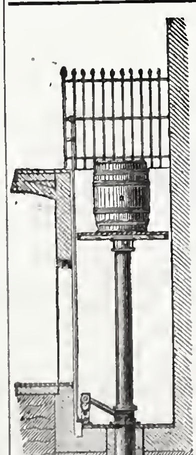
1e	**Nieuwe kantoren v/d. West Indische Maildienst** . .	**Amsterdam.**
2e	**id. id. v/d. Uitvoer en Commissiehandel.** *met waterverdamping en ventilatie.*	**id.**
3e	**Villa Mr. ten Bruggen Cate** . . . . *met waterverdamping.*	**Groningen.**
4e	**Woonhuis te**	**'s Gravenhage.**
5e	**Volks Douche en School Badhuis**	**Arnhem.**
6e	**Portugeesch Israëlitisch Badhuis**	**Amsterdam.**
7e	**Amstel Badhuis**	**id.**

MUSEUM SUASSO, Amsterdam; inhoud ruim 40000 M³.

GROOTE BADINRICHTINGEN.

1e	**Evangelisch Luth. Oude Vrouwen en Mannenhuis.**	**Amsterdam.**
2e	**Burger Weeshuis**	**id.**
3e	**Volks Douche en School Badhuis** (*door gas*)	**id.**
4e	**Portugeesch Israëlitisch Badhuis**	**id.**
5e	**Nieuwe Villa Dubbeldam bij Dordrecht** *met nieuwe toepassing op gefilterd waterverzorging.* ☞ *Zeer belangrijk kennis mede te maken.*	

H.H. Architecten worden beleefdelijk verzocht kennis te nemen van de nieuwste toepassing op Centrale **warmwater-verwarming** waarop toegepast **ventilatie** en **waterverdamping** aan de fabriek te bezichtigen. 9433

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-, Gas-, Hand-, en Waterkracht.

(Hydraulisch direct en indirect werkend) 9434

voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particuliere gebouwen hier te lande geplaatste Personen- en Goederen Lifts,** *worden op aanvrage gratis toegezonden.*

MEER DAN 200 ALLEEN IN NEDERLAND GEPLAATST.

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie. 9435

Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.
Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.
Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

19 NOVEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

DE 66ste ALGEMEENE VERGADERING

van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

In de kleine concertzaal van de Harmonie werden den 12en November, ten half 10 ure, de van elders gekomen leden van de Maatschappij door de leden der Afdeeling Groningen ontvangen. De zaal was tegenover de plaats van de Bestuurstafel versierd met een fraaie voorstelling van de Bouwkunst, „zij, wie de eerrang voegt in aller kunsten rij," omgeven door een draperie, en met een achtergrond van bloemen waartusschen de bustes van onze Koninginnen en de wapens van Groningen en Amsterdam. De met smaak en in fraaie kleuren — die des avonds nog beter effect maakten dan s' daags — uitgevoerde voorstelling van de Bouwkunst, is het verdienstelijke werk van den heer Bach, lid der Afd. Groningen; zij mocht aller sympathie verwerven, en niet vreemd was het, dat de wensch werd geuit er een afbeelding van te mogen bezitten, die dan ook welwillend door den heer Bach voor het Bouwkundig Weekblad werd toegezegd. Verder waren in de zaal ten toon gesteld de bekroonde antwoorden op de Eere-prijsvraag voor een Vorstelijk verblijf, de lichtdrukken van het „Album met werken van de leden der Maatschappij," uitgegeven bij het 50-jarig bestaan van de Maatschappij, en een aantal fraaie photographiën naar oude gebouwen en détails daarvan, uit ons land, hoofdzakelijk uit Groningen.

De heer H. Raanmaker, Voorzitter der Afd. Groningen, nam ten ongeveer 10 uur het woord, en wees er op, dat deze de eerste vergadering der Maatschappij was die te Groningen werd gehouden. Spreker riep de aanwezigen een welkom namens de Afdeeling toe, hoopte, dat het samenzijn zou mogen strekken tot bevordering van den bloei der Maatschappij, en dat zij, die voor 't eerst hier kwamen, een goeden indruk van Groningen mochten ontvangen.

De heer F. H. van Malsen nam daarna het woord om mede te deelen, dat, zeker tot aller leedwezen, zoowel de heer C. Muysken, Voorzitter, als de heer J. R. de Kruyff, Vice-Voorzitter, door ongesteldheid, en twee andere bestuursleden wegens drukke ambtsbezigheden verhinderd waren de vergadering bij te wonen. Spreker zou, als bestuurslid dat het langst zitting had, de vergadering thans leiden, een taak die hem, naar hij hoopte, gemakkelijk zou worden gemaakt. Spreker bedankte de Afdeeling voor de aangename ontvangst en zeide, dat men ongetwijfeld nu reeds den goeden indruk had verkregen, waarop de Voorzitter der Afd. had gezinspeeld.

In de eerste plaats stelde de waarnemende Voorzitter aan de orde de præ-adviezen van 't Bestuur der Maatschappij over de antwoorden, door de Afdeelingen gegeven op de tien door het Bestuur gestelde vragen.

Na lezing der eigenlijke conclusiën van die præ-adviezen werden de laatsten allen onveranderd aangenomen. Slechts aan een der adviezen werd een kleine maar belangrijke uitbreiding gegeven, op voorstel van den Voorzitter; deze zeide namelijk, dat hij het hoog op prijs zoude stellen, indien daaraan werd toegevoegd, dat bij een in aanbouw zijnd gebouw ook verplichtend werd gesteld het assureeren tegen brandschade van de gereedschappen der werklieden, zoodat niet als gewoonlijk, wanneer die gereedschappen door brand vernietigd werden, de openbare liefdadigheid behoefde te worden aangesproken. In den Haagschen arbeidsraad, waarvan de heer van Malsen Voorzitter is, was deze maatregel, die slechts zeer luttele vermeerdering van kosten zou tengevolge hebben, reeds besproken. Na een korte discussie, waaruit bleek, dat allen het eigenlijk eens waren over de zaak, werd de toevoeging aan het advies aangenomen.

De prae-adviezen op de vragen I tot en met VI werden allen onveranderd aangenomen.

Na de voorlezing van de conclusie van het præadvies over de zevende vraag, betreffende het creosoteeren van hout voor fundeeringen, werd een ingekomen schrijven van den heer C. Mirandolle en een van den heer P. van der Weiden, de laatste lid der beantwoordingscommissie uit de Afd. Utrecht, voorgelezen. Uit het eerste bleek, dat volgens den heer Mirandolle een voldoende hoeveelheid olie in het hout kan worden geperst, en dat het tevens mogelijk is bij de afgezaagde koppen van palen, gaten in de kespen, enz., waar het hout bloot komt, dit voldoende met olie te drenken.

De heer van der Weiden gaf in zijn schrijven te kennen, dat het volgens hem niet mogelijk was het aantal liters olie te bepalen voor eene goede bereiding noodig, en dat de contrôle bij de bereiding, wanneer de atmospherische drukking bepaald is, gemakkelijker is dan wanneer het aantal liters is voorgescheven.

Het kwam den Voorzitter voor, dat het beter ware nog een stap verder te gaan, alzoo het hout niet gedeeltelijk door inpersing te bereiden, maar geheel, en niet bij de verbindingen door hulpmiddeltjes de creosoot in het hout te doen trekken, maar het hout eerst te bewerken, voor zooverre dit mogelijk is, en dan te creosoteeren. Het præ-advies VII werd onveranderd aangenomen, evenals de drie nog volgende. 1)

Vervolgens stelde de Voorzitter de bespreking aan de orde van het onderwerp „Scheidsgerechten," dat werd toegelicht door den heer D. E. C. Knuttel. In zijne doorwerkte inleiding toonde spreker aan, hoe moeielijk het was een keuze te doen over de wijze waarop men gerezen oneenigheid zou moeten beslechten. Een proces is duur en van langen adem, en daarom wordt veel toegegeven; steeds zal dit worden gedaan door den aannemer, die hier te lande het meest in het ongelijk wordt gesteld door de bepalingen die uit de A. V. in bestekken worden overgenomen. Komt een zaak voor den rechter, dan wordt door dezen streng aan de letter gehecht, en al zeer licht een onbillijkheid begaan. Wordt de uitspraak overgelaten aan scheidsrechters, die als goede mannen oordeelen, dan staan de partijen natuurlijk meer gelijk in kracht tegenover elkaar en zijn ook, wat kosten betreft, de partijen meer gelijk. In vele gevallen is het wenschelijk zich tot zulke buitengewone rechters te wenden. Deze zijn de scheidsmannen door partijen zelf gekozen, wier uitspraak, mits aan de regelen in de wet gesteld voldaan wordt, ook bindend is. Die regelen kosten echter soms veel tijd en geld, en dan is het eenvoudiger uitspraak te laten doen door deskundigen, hetgeen echter niet altijd bindend is. Daarom moet vooraf bepaald worden over welke geschillen zij uitspraak zullen doen. Als het den *zin* van het contract betreft, moet men zich tot scheidslieden wenden.

De heer Knuttel verklaarde daarna het verschil tusschen scheidslieden en deskundigen, en wees op de nieuwe A. V. van 3 Sept. 1892 door den Minister van Waterstaat vastgesteld, waarin den aannemer, tegenover het recht der directie tot uitlegging van het bestek, het recht is toegekend het oordeel in te roepen van een commissie van deskundigen, wanneer het geschil loopt over den aard van het werk, schade, betaling of omstandigheden, onafhankelijk van den wil des aannemers. Dit waarborgt billijkheid. De bepalingen in de A. V. zijn voor 't Rijk zeker voldoende; voor particuliere werken zou het te verkiezen zijn het scheidsgerecht meer uitvoerig te regelen, en maatregelen te nemen waardoor niet juist de arbitrages aanleiding worden tot het opwerpen van excepties, tot chicanes, oponthoud enz. Wij wenschen billijkheid en rechtvaardigheid in de verhouding tusschen besteder, directie en aannemer, ook in het belang der ons toevertrouwde werken. Daarom stelde spreker voor, het wenschelijk te verklaren, dat in bestekken en contracten bepalingen werden opgenomen over de uitspraak door deskundigen en scheidsmannen.

De Voorzitter betuigde zijn dank aan den spreker voor de ruime toelichting van het onderwerp. Het besluit dat de vergadering zou nemen, zeide hij, zou van gewicht zijn, omdat het een uitspraak zou wezen van het grootste lichaam hier te lande op bouwkundig gebied, al waren de leden slechts in kleinen getale vertegenwoordigd.

De heer C. A. Huygen, van de gelegenheid tot debat gebruik makende, gaf als zijn meening te kennen, dat men toch een compromis kon sluiten, wanneer door partijen bepaald werd, dat in geval van verschil deskundigen zouden benoemd worden. De heer Knuttel toonde echter aan, dat dit juist de scheidsrechters zijn waarvan in het wetboek gesproken wordt. Deze kwestie leidde den heer Knuttel er toe, om op uitvoerige wijze te verklaren hoe men gekomen was tot de bepalingen omtrent scheidsrechters, opgenomen in de Administratieve Voorschriften, door de commissie uit de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs opgesteld.

Na eenige discussie en het verstrekken van nadere inlichtingen door den heer Knuttel, stelde deze de volgende conclusie:

„De vergadering acht het wenschelijk, in bestekken en contracten de bepaling op te nemen, dat voorkomende geschillen zullen onderworpen worden aan de uitspraak van deskundigen en scheidslieden, in de gevallen waar de wet dit veroorlooft."

Deze conclusie werd met algemeene stemmen aangenomen.

Hierna was aan de orde de bespreking van den arbeidsduur van gezellen, naar aanleiding van de motie, aangenomen in Mei j.l. op het Congres voor Bouwkunst, luidende: „Het Congres acht het wenschelijk, dat de arbeid wettelijk worde geregeld, en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de arbeidsnijverheid door zelfstandig optreden van den ingenieur en den werkman worde voorbereid."

De waarnemende Voorzitter, de heer van Malsen, de bespreking inleidende, verklaarde het niet eens te zijn met den wensch om den arbeid wettelijk te regelen; maar het tweede gedeelte der motie had zijn sympathie, nu het congres er zich voor had verklaard. De overtuiging stond bij hem vast, dat de architekt en de ingenieur het in de hand hadden den arbeidsduur te regelen. Waar in bestekken bepalingen voorkomen ten gunste van den aanbesteder, daar moest men ook denken aan den arbeider. Alles wordt gedaan om te zorgen, dat b.v. de steen niet beschadigt, maar voor het levend materieel wordt weinig gezorgd.....; dit is geen verwijt maar er is niet aan de zaak gedacht. Nu is het echter de tijd om te overwegen, wat te doen in het belang van den werkman, die door de concurrentie onbeschermd aan ons is overgegeven. Weinige verdiensten op de

1) De brieven van de heeren Mirandolle en van der Weiden zullen gepubliceerd worden.

materialen maken, dat op den arbeider wordt bezuinigd. Het kan mogelijk zijn, dat het loon zich wijzigt naar omstandigheden. Spreker was niet voor wettelijke regeling, wel echter voor het bepalen van den duur van den werkdag door de architekten; ook niet voor een werkdag van acht uren, maar tegen zeer lange werkdagen, die slecht werk en slechte loonen, en daardoor ontevreden menschen maakt. Zoowel als voor materialen moeten bepalingen in de bestekken voorkomen omtrent werklieden; geen algemeen bindende regels omtrent werktijd of loon, maar in elk bijzonder geval daarmede overeenstemmende bepalingen. Als wij, architekten, dit willen, kunnen we dat; getuige de verzekering van werklieden, die wij drie jaar geleden decreteerden, en nu is er haast geen bestek meer waarin zij niet voorkomt. In de bestekken, onze wetten van korten duur, moeten wij iets bepalen zonder cijfers of uren te noemen; blijkt het, dat wij nog iets beters kunnen bepalen, dan doen wij dat in een volgend bestek. Die goed werk wil, stelt dan hooge eischen welke hij in de hand heeft door hoog loon en korte werkdagen. Spreker eindigde met de verklaring, dat hij gaarne de vergadering de wenschelijkheid zou zien verklaren om in de bestekken bepalingen op te nemen omtrent loon en arbeidsduur.

De heer Jacobs was daar zeer sterk voor, maar toch ook beducht voor moeielijkheden; maar deze waren, volgens den inleider, zoodra ze zich voordeden, spoedig te ontgaan. De architekten hadden in deze zaak de beweging in handen, en staan aan de spits om verbeteringen in te voeren; dit te doen was hun plicht.

De heer Knuttel opperde het bezwaar, dat de eene werkman beter was dan de andere; maar ook dit was, volgens den inleider, op te lossen door te bepalen, dat op de werken geen minder loon mocht worden gegeven dan in overleg met de directie. Een enkele maal werd de opmerking gemaakt, dat de bepalingen niet waren te controleeren; zoo kwam in „de Opmerker" onlangs daarover een zeer onjuiste opmerking voor. Immers, als de bepalingen uit de bestekken op de werken voor ieder zichtbaar worden aangeplakt, dan zijn zij ongetwijfeld te controleeren. De heer van Malsen stelde daarna deze motie voor: „De Vergadering is van oordeel, dat het nuttig en plichtmatig is in de bestekken bepalingen op te nemen, die den duur van den werkdag en den prijs van het loon bepalen."

De heer H. H. Kramer meende tegen de motie te moeten stemmen, niettegenstaande het schoone en warme pleidooi van den voorsteller, en kwam op tegen de bewering, dat de aannemer, die geen winsten kan maken uit het materiaal, deze vindt uit de levende werkkrachten. Zóó verschrikkelijk was de positie niet, want er werd wel aan de werklieden gedacht. Het ware beter aan den werkman de vrijheid te laten om den prijs van zijn werk te bepalen.

Dit laatste was, volgens den heer van Malsen, onmogelijk. Het gemiddeld loon van den werkman was bovendien te gering om behoorlijk te eten en te leven, en nu zijn bepalingen wenschelijk om hem beter te kunnen doen leven, bepalingen die niet dadelijk de wereld zullen verbeteren, maar wel langzamerhand.

De heer J. A. Mulock Houwer wees op de schade, die aannemers konden lijden door bepalingen omtrent minimum loon. De zwakke zijde lag in ons systeem van aannemen, — iets wat de heer van Malsen beaamde, maar die daartegenover stelde, dat de aannemer den prijs der aanbesteding in de hand had.

Door den heer de Groot werd op de mogelijkheid gewezen van ontduiking der voorschriften; maar deze mocht, volgens den heer van Malsen geen reden zijn, om geen bepalingen te maken. Blijken de bepalingen niet goed, dan worden dadelijk betere gemaakt.

Met het oog op het bezwaar van den heer de Groot wilde de heer Huygen de motie zóó wijzigen, dat zij blijk gaf een proef te bedoelen.

Na nog een korte wisseling van gedachten stelde de heer F. W. van Gendt voor de motie aan te nemen. De motie op het Congres aangenomen, met die van den heer van Malsen vergelijkende, deed men slechts een kleine stap vooruit, waarvan men de kracht nu niet moest gaan verminderen.

De motie werd daarna aangenomen met op één na algemeene stemmen; bovendien hield een der leden zich buiten stemming.

De heer H. J. Wolter gaf daarna een verklaring van de toestellen en hunne werking, voor de verwarming en de ventilatie van de groote concertzaal in de societeit „de Harmonie," toegelicht met teekeningen. De aanleg, volgens de plannen van den heer Wolter door hem uitgevoerd, werd later door de leden met belangstelling in oogenschouw genomen.

De waarnemende Voorzitter bracht vóór het sluiten der vergadering een woord van dank aan de Afdeeling voor hare ontvangst en voor de versiering der zaal, en hulde aan den heer Bach voor het schilderen der mooie decoratie, waarvan de leden, door de welwillende toezegging van den ontwerper, een reproductie in het Weekblad zullen ontvangen.

Ten ongeveer 1 uur was de vergadering afgeloopen, en werd door allen met genoegen gebruik gemaakt van de gulle uitnoodiging van de Afd. om haar gast te zijn aan een tweede ontbijt.

Dit geëindigd zijnde, werd onder het geleide der Groningsche leden een wandeltocht gemaakt door de stad, om de merkwaardigheden daarvan, op bouwkundig gebied, in oogenschouw te nemen. In hoofdzaak werd de wandeling gevolgd, op zoo uitstekende wijze ontworpen en beschreven in het Bouwkundig Weekblad, door den heer Eisses, en de schat van fraaie bouwwerken uit vroeger eeuwen bewonderd, die Groningen nog oplevert, maar nog te weinig — ook zelfs uit afbeeldingen — bekend.

De mistige weêrsgesteldheid drong tot een vroeg huiswaarts keeren, echter na een wandeling van ruim twee uren.

In „de Harmonie" vereenigden zich de leden aan een uitstekend voorziene tafel, waar menig goed en welgemeend woord werd gesproken. Na een toast aan onze Koninginnen en de Beschermvrouw, volgde dadelijk een op den Voorzitter der Maatschappij, den heer C. Muysken, die hem telegraphisch werd bericht, en waarop later per draad een antwoord met dankbetuiging volgde. En zoo volgde het eene goede woord op het andere, totdat men, buitengewoon laat, afscheid nam, en nog elders eenigen tijd gezellig bijeen bleef.

Was de donkere weêrsgesteldheid oorzaak geweest, dat des Zaturdags het nieuwe Physisch Laboratorium der Universiteit niet meer voldoende bezichtigd kon worden, des Zondags maakten nog een aantal leden van de gelegenheid gebruik om dit rijk en voor

het doel uitmuntend ingerichte gebouw in oogenschouw te nemen, onder de zeer gewaardeerde leiding van Prof. Haga.

En, hiermede was de 66ste Algemeene vergadering en haar welkome nasleep geëindigd. Men moge afscheid genomen hebben van Groningen en van de leden daar gevestigd, velen zijn heengegaan, met dankbaarheid voor de hartelijke en gulle ontvangst, maar met een groet tot weerziens.

C. T. J. Louis Rieber.

HET ORDENBOEK VAN CRISPIJN DE PASSE, DE JONGE.

Na 1640 trad er voor onze vaderlandsche bouwkunst een tijdperk in, dat zich kenmerkte door eene ijverige navolging van de klassieke werken der groote Italiaansche bouwmeesters, en door een vlijtige studie der antieken.

Het ontstaan en de ontwikkeling van deze richting is voornamelijk te danken aan, en werd zeer bevorderd door de uitgaaf van verschillende boekwerken waarin de vijf bouworden en hunne onderdeelen worden behandeld, en waarvan ondernemende kunstenaars en boekverkoopers Hollandsche uitgaven bezorgden.

Onder deze oude boeken neemt eene voorname plaats in het werk van Vignola, aan de samenstelling waarvan Crispijn de Passe, de jonge, een zeer werkzaam aandeel heeft gehad.

Volledige exemplaren van dit ordenboek zijn thans moeielijk meer te vinden. Er bestaan twee uitgaven van, een van 1642 en een andere van 1659. Bij sommige exemplaren van de eerste uitgaaf heeft men de 2 van het jaartal in eene 6 veranderd.

De uitgaaf van 1642 verscheen bij *Jan Jansz. Boeckverkooper op 't Water ende bij Jan van Hilten, alsmede op de Westermarckt in Pallas* (de woonplaats van Crisp. de P.). Op de uitgaaf van 1659 leest men *'t Amstelredam zijn te bekomen bij Crispijn de Pas* 1659.

Daar er van de laatste uitgaaf nooit twee gelijke exemplaren zijn te vinden en deze ook minder volledig is, zoo is het waarschijnlijk, dat de Passe de overgebleven platen heeft opgekocht en daarvan min of meer volledige exemplaren heeft gevormd, afhankelijk van het aantal platen dat nog voorhanden was.

Op pag. 276-278 van zijn werk over de familie van de Passe geeft Franken (1) een overzicht van dit werk, waaruit echter blijkt, dat de exemplaren, die hij kon raadplegen, niet volledig waren.

De fraaie in het werk voorkomende ornamenten, en niet het minst de daaraan toegevoegde tweede uitgaaf van de *„Schrinwerckers-Winckel"* geven het een blijvende waarde, terwijl het tevens zeer belangrijk is om den invloed te doen kennen, die het heeft uitgeoefend op den bouwstijl en de kunstnijverheid in de laatste helft der XVIIe eeuw.

Ter onzer beschikking staat een volledig exemplaar van den eersten druk; uit een omschrijving daarvan zal men over den rijken en zeer gemengden inhoud kunnen oordeelen. Misschien kan deze ook bijdragen om de in ons land nog aanwezige exemplaren naar waarde te schatten, en voor vervreemding te behoeden. In het buitenland koopt men ze gretig op.

Het is een boek, dat door zijne groote verscheidenheid van goede motieven steeds een bron van leering zal blijven voor de beoefenaars van het bouwvak of van de kunstnijverheid.

(1) D. Franken Dz. L'oeuvre gravé des van de Passe, Amsterdam et Paris 1881.

Bij de omschrijving hebben wij enkele aanteekeningen gevoegd, ter verduidelijking.

De titel luidt: *Regola de' Cinque Ordini d'Architettura Di M. Giacomo Barozzio Da Vignola. Con la nuova aggionta di Michiael Angelo Buonarotti.* (*Regel van de Ordens der Architecture, Ghestelt by m. Jacob Barozzio van Vignola. Met een nieu bijvoeghsel van Michiel Angelo Buonaroti.*) Voorts ditzelfde opschrift herhaald in het fransch, duitsch en engelsch. *'t Amstelredam zijn te bekomen bij Jan Jansz. Boeckverkooper op 't Water*, enz.

De tekst is in de vijf bovengenoemde talen geschreven. Achter den titel vindt men een fraai portret van Vignola door C. v. d. P. de jonge (?), daarna plaat I—XXXXII, waarvan de vijf en dertig eerste, de verschillende orden met hunne onderdeelen voorstellen, alsmede eenige poorten en een schoorsteen, volgens de inventie van Vignola. Op Plaat XXXVI—XXXXII zijn verschillende poorten uit Rome afgebeeld van Michel Angelo.

Dan volgt het tweede deel met een fraaie titelplaat gegraveerd door v. d. P. (?). Het opschrift daarvan luidt: *La II Parte dell Architettura dell Vignola e' altri famossi Architetti. Het tweede deel van de Architectura van Vignola als van andre beroemde meesters geteekend.*

De plaat stelt eene architectonische omlijsting voor met attributen van het steenhouwvak. In het middenveld staat een bouwmeester met een teekening in de hand, een in uitvoering zijnd bouwwerk op te nemen. Onder aan ziet men een groep kunstenaars over een bouwplan gebogen, bezig met dit te beoordeelen. Het zijn, volgens de opschriften boven ieder geplaatst, *M Angelo, J. B. Milano, J. B. Sona en A. del Vign.* (*Vignola*).

Deze titelprent is niet aan Franken bekend geweest, die dan ook niets vermeldt van een splitsing van het werk in twee deelen.

Daarop volgen twee platen van de St. Pieters-Kerk te Rome door Matth. Greuter 1623, (gemerkt I en II);

18 platen met verschillende kerken uit Rome (III—XX);

2 tabernakels van Bastian Fulli (pl. XXI en XXII); de preekstoel uit de Westerkerk te Amsterdam, gemerkt O en XXIII (deze maakt in andere exemplaren deel uit van de na te noemen Schrinwerckers-Winckel).

een doopvont van M. H. Keijzer (pl. XXIIII) (vermoedelijk van den bekenden bouwmeester Hendrik de Keyzer).

twee fonteinen van Paulus van Vianen (gemerkt XXIIII en XXV);

6 platen van gevels te Rome; de beide laatsten door Jan van Santen (gemerkt I—VI);

6 platen van huizen te Amsterdam, gebouwd door P. Vingbooms (I—VI); (1)

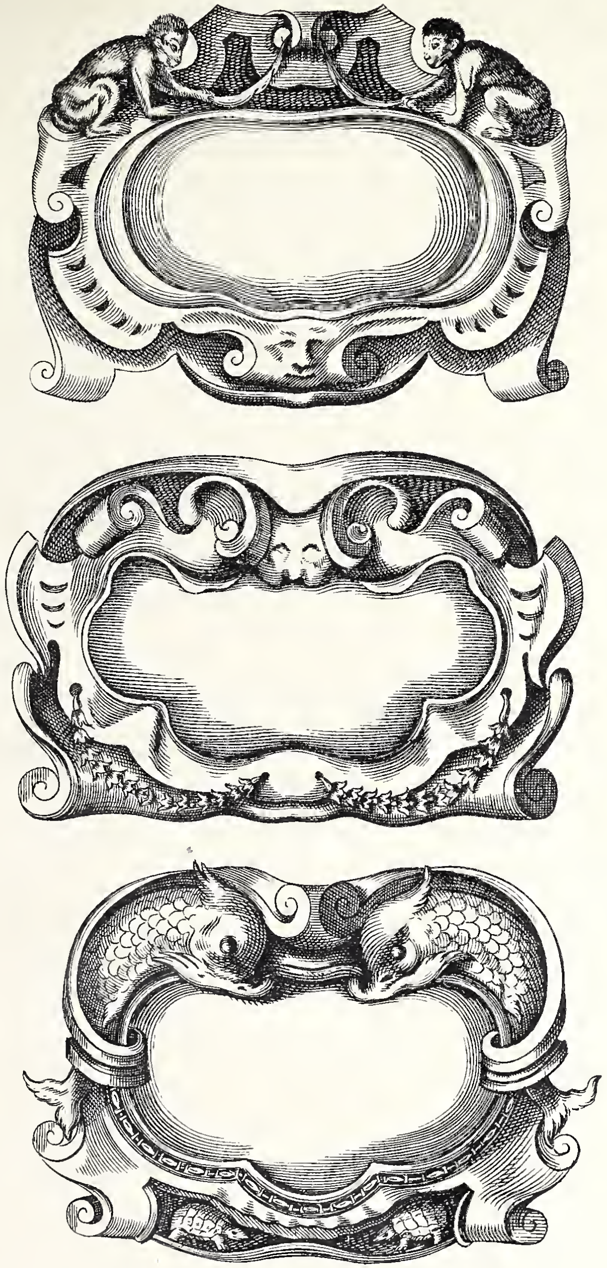
6 schoorsteenen (pl. 1 —VI);

6 poorten (pl. I—IV);

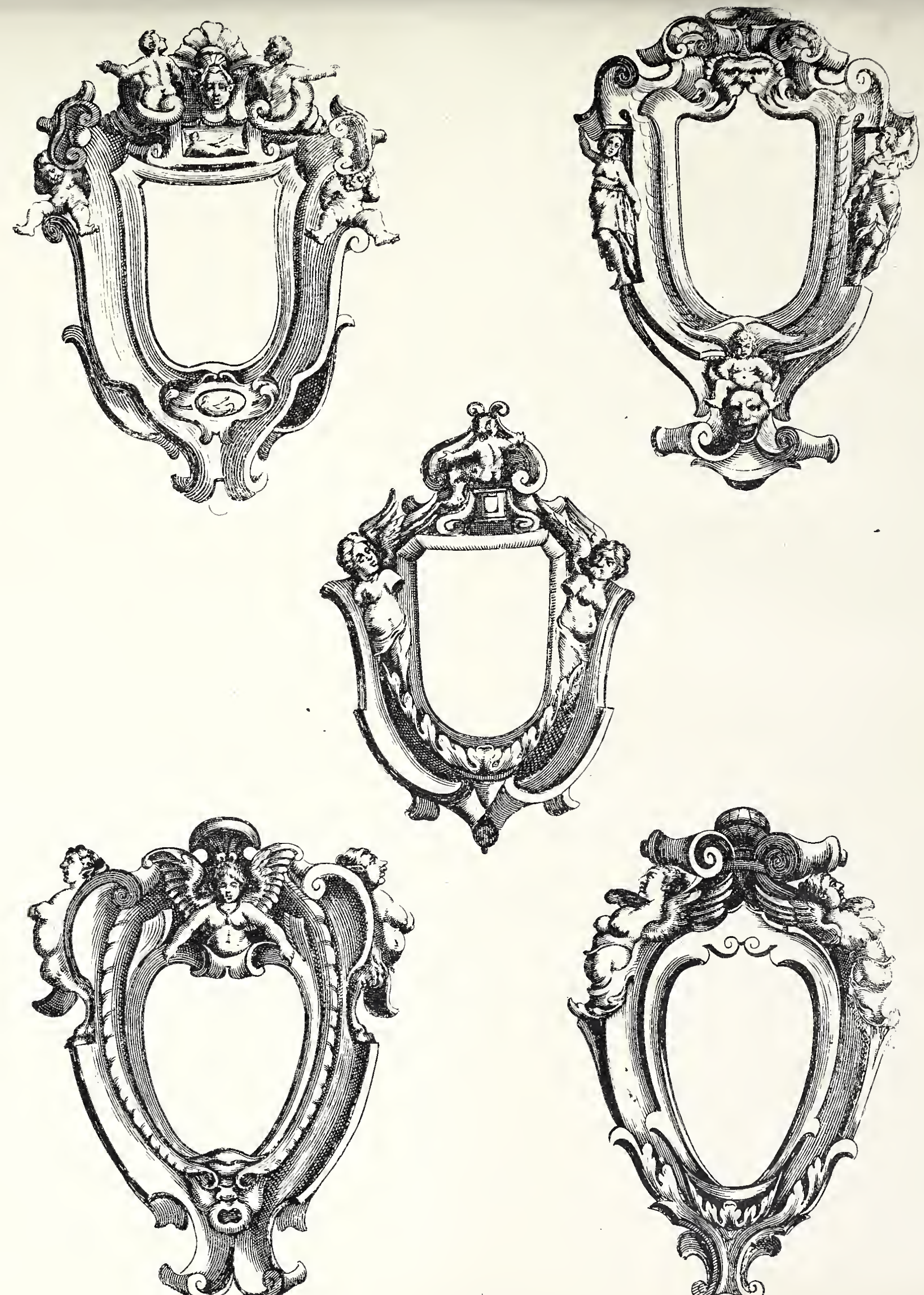
4 groote rijk gebeeldhouwde schoorsteenen door *le Sgr de Bross* (pl. VII—X) (2)

1) Pl. II stelt voor het huis in 1638 voor Michiel de Pauw en Pl. III dat van Daniël Soghier in 1639 gebouwd. Men vindt ze afgebeeld in *Gronden en Afbeeldsels der voornaamste Gebouwen, van alle die Philips Vingbooms geordineert heeft* en wel op plaat 4 en 18 van dat werk. De overige vier komen niet in de werken v. V. voor.

(2) Jacques de Brosse, beroemd architekt, die in het begin der XVIIe eeuw te Parijs werkzaam was, en aldaar het paleis van het Luxemburg en de kerk Saint Gervais bouwde.

O

T

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

en eindelijk: *Varie inventioni per dispositi di Bernardino Radi Cortonese. In Roma* 1625; met plaat 1—26 (altaren en graftomben) (1), (2).
(pl. 27 en 28) door *Frankardo* alsmede 2 graftomben
Naar het oordeel van Franken zijn de meeste dezer platen, en ongetwijfeld al de decoratieve onderwerpen door Cr. v. d. P., de jonge, gegraveerd.

Ten slotte is aan het werk toegevoegd, zooals wij reeds aanmerkten, de *Schrinwerckerswinckel* en wel den tweeden druk van dit werk; de eerste verscheen in 1621.

De titelplaat geeft ons een monumentale voorstelling te zien met twee verschillende helften, waarop een omlijste tafel is aangebracht met het opschrift: *Officina arcularia in qua sunt ad spectantia diversa Eximia exempla ex varijs autoribus collecta,* voorts een Franschen titel, aanvangende met *Boutique menuserie,* een Duitschen beginnende met *Schriner Laden* en eindelijk den Hollandschen: *Schrinwerckers Winckel waerin begrepen sijn de principaelste stucken der Screinwerckers Const fondamentlick gestelt ende mit nieuwe inventien verciert door* Crispineum Passeum Juni.

Onderaan:

Amstelodami
In Officiana Crispini Passei
impressum
1642.

De platen komen geheel overeen met de beschrijving van Franken, behalve plaat O. In plaats van de preekstoel uit de Westerkerk, hiervoren reeds genoemd, vindt men hier drie fraaie cartouches, terwijl plaat T onbekend aan Franken bleef. Hierop treft men vijf cartouches aan.

Afbeeldingen van verschillende platen uit het ordenboek werden door A. Morel en Co. te Parijs uitgegeven. IJsendijck en Hirth in zijn Formenschatz namen mede enkele platen over. Daar de platen O en T slechts in weinige exemplaren voorkomen, bieden wij de lezers van het Weekblad hiervan reproducties naar de origineelen aan.

MIDDELBURG. J. A. FREDERIKS,
Architekt.

(1) Een nadruk van het in 1618 te Rome onder denzelfden titel en met hetzelfde aantal platen verschenen werk. Radi was architekt en graveur te Cortona.

(2) Jacques Francart, schilder en architekt te Brussel 1590.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" SGRAVENHAGE, 9 November '92. De Voorzitter opende deze vergadering met de drie nieuwe bestuursleden, die dezen avond zitting namen, welkom te heeten, en sprak vervolgens eenige woorden van dank aan de aftredende bestuursleden, voor den grooten ijver waarmede zij zich steeds van hunne taak gekweten hebben.

De notulen vergelezen en goedgekeurd zijnde, deelde de Voorzitter mede, dat in het ingekomen rapport van de commissie, benoemd tot het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester, aande vergadering werd voorgesteld deze goed te keuren, onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn zoo uitstekend gehouden beheer, waaraan de Voorzitter onder luid applaus voldeed. De heer A. Alexander, voor het eerst als lid ter vergadering aanwezig, werd nadat hem de belangen der Vereeniging warm aanbevolen waren, door den Voorzitter hartelijk verwelkomd.

Aan de orde was nu het vaststellen van een programma voor de 1e prijsvraag: ontwerp »Fontein." Een door het bestuur opgemaakt programma werd na eenige discussie met kleine wijzigingen goedgekeurd. Daarna werd overgegaan tot de kunstbeschouwing: »fotografiën van bouwwerken in Spanje en Portugal," aangeboden door den heer J. P. J. Lorrie, die daarvoor dank ontving bij het sluiten der vergadering.

VEREENIGING VOOR KADASTER EN LANDMEETKUNDE. Op Maandag 14 November hield deze vereeniging hare gewone jaarlijksche vergadering in het American Hotel te Amsterdam.

De Voorzitter, de heer E. Barenbroek, opende de huishoudelijke werkzaamheden met een hartelijken welkomstgroet.

Uit het verslag van den toestand der vereeniging en der handelingen van het Bestuur over het jaar 1892 blijkt, dat de materieele toestand der vereeniging ongeveer gelijk bleef aan die van het vorige jaar.

Met erkentelijkheid wordt er in vermeldt, dat de heer C. J. Colpa bereid werd gevonden, als spreker op de Algemeene Vergadering op te treden.

De in den loop van het jaar in de Vlaamsche provinciën van België gemaakte propaganda leverde weinig resultaat; omtrent de werkzaamheid van het correspondentschap in den Oranje Vrijstaat werd niets vernomen.

Eene Commissie uit het bestuur, vergezeld van den Redacteur van het Tijdschrift ging, naar aanleiding der motie, aangenomen op de Algemeene Vergadering op 21 October 1891 te Groningen gehouden, op audiëntie bij den Minister van Financiën.

Bedoelde motie luidde

De vergadering vereenigt zich met het praeadvies uitgebracht in zake opleiding tot landmeter van het kadaster;

volhardt bij de wenschen, neergelegd in de stellingen welke in de vergadering van 20 *Augustus* 1888 *te Utrecht met algemeene stemmen zijn aangenomen (Tijdschrift IV bldz:* 81 *en* 173*); van oordeel, dat aan eene wettelijke regeling van een onderwerp van zoo veelzijdigen (technischen, juridischen en administratieven) aard als het kadaster, een grondig onderzoek behoort vooraf te gaan;*

besluit, bij de Regeering aan te dringen op de instelling eener Staatcommissie om het kadastrale vraagstuk te onderzoeken en op te lossen.

De ontvangst aan de bezoekers bereid was in hooge mate welwillend; met belangstelling volgde zijne Excellentie de beschouwingen waarvoor men zijne aandacht vroeg.

Aan het eind van het onderhoud verzocht de Minister de Commissie eene memorie in te dienen, waarin de belangrijkste punten duidelijk en met redenen omkleed zouden zijn aangegeven.

Naar aanleiding van dit verzoek werd in de 2e helft van October dat stuk bij den Minister ingezonden.

Besloten werd in 1893 de Algemeene Vergadering in Amsterdam te houden.

Het periodiek aftredend bestuurslid, dat niet herkiesbaar was, de heer C. W. Hoffmann, werd vervangen door den heer C. J. Colpa.

De bij dergelijke verwisselingen gebruikelijke beleefdheidsbetuigingen bleven over en weer niet achterwege.

Na de pauze verzocht de Voorzitter den heer C. J. Colpa zijne belofte in vervulling te brengen, en aan te vangen met zijne voordracht over: *De fotografie als hulpmiddel voor architectuur en terreinopnemingen.*

Na eene korte inleiding begon spreker met te zeggen, dat tot het verkrijgen van een algemeen begrip van het nut der fotografie voor achitectuur- en terreinopnemingen, kennis der allereenvoudigste beginselen van de perspectief wenschelijk is.

De zoogenaamde fotogrammetrie toch, is niets dan eene reconstructie der perspectivische teekening.

Voor wie bekend is met de regels der perspectief, is het duidelijk, dat wanneer bij eene perspectivische teekening van een gebouw, horizon, hoofdpunt en distantie bekend zijn, dikwijls de verhouding der werkelijke afmetingen van het gebouw kunnen bepaald worden uit die teekening.

In het algemeen heeft men, zoowel voor gebouwen als terreinen, van hetzelfde object minstens twee, ten opzichte van dat object en ook onderling georiënteerde, perspectivische beelden noodig van uit twee verschillende standplaatsen, welker afstand bekend is, willen we alle afmetingen dier gebouwen of terreinen kunnen bepalen.

Trachtte men vroeger reeds op deze wijze plattegronden en kaarten te construeeren door, gebruik makende van allerlei hulpmiddelen, perspectivische handteekeningen te vervaardigen en deze te oriënteeren, tamelijk goede resultaten verkreeg men eerst na gebruikmaking tot dat doel van de camera lucida en eindelijk van de camera obscura.

Hoe meer de beelden, door fotografie verkregen, mathematisch zuivere perspectieven werden, hoe meer men er naar streefde ze tot geometrische doeleinden te gebruiken.

Zelfs met een gewoon fotografietoestel, voorzien van een uit-

stekend objectief, kunnen gebouw- en terreinopnemingen worden uitgevoerd, zooals professor Jordan voldoende heeft bewezen.

In gevallen waar men aan een object zelf geen directe metingen kan verrichten (b. v. voorwerpen die snel van vorm veranderen), of niet wil verrichten (uit vrees voor beschadiging), of niet mag verrichten (als aanraking verboden is), is de meting langs fotografischen weg ontegenzeggelijk de meest praktische en soms de eenige methode om tot de kennis der gewenschte afmetingen te komen.

Zijn van vier punten op een terrein de onderlinge afstanden en de hoogte bekend, en worden twee er van als fotografische standplaatsen gebruikt en de andere door signalen gemarkeerd, dan kunnen uit de, zelfs met een gewoon fotografietoestel, met loodrechte plaat genomene fotografieën, alle afmetingen bepaald worden van voorwerpen, die op beide in beeld voorkomen.

Plaatst men naast een of ander klein voorwerp een wiskunstig lichaam, welks afmetingen bekend zijn, dan zijn twee fotografieën, met gewoon toestel uit twee verschillende standplaatsen met loodrechte plaat, alleen reeds voldoende.

Gemakkelijker en nauwkeuriger werkt men met tot fotogrammetrische opnemingen speciaal ingerichte intrumenten, welker gebruikte tafereelsafstand — de afstand van een zeker punt van de lens, objectief, tot de gevoelige plaat ongeveer gelijk aan den hoofdbrandpuntsafstand — nauwkeurig bepaald is, of afgelezen kan worden, en die fotografieën verschaffen, waarop objectiefhorizon en hoofdpunt zonder eenige moeite juist kunnen worden aangebracht.

Worden aan de opnemingen met dergelijke instrumenten boussole-opnemingen verbonden, ter bepaling van de afwijking der optische as der camera van den meridiaan, of wel wordt op de fotografie, tegelijk met het afgebeelde object, het beeld eener magneetnaald verkregen, dan wordt de oriënteering der fotografieën zeer eenvoudig.

In het laatste geval wordt het zelfs mogelijk een terrein in kaart te brengen, door uit drie standplaatsen een fotografie van het terrein te nemen, b. v. een kustterrein van af een schip in het voorbijvaren.

Voor opneming van vlakke kustterreinen is de fotogrammetrische meetmethode te verkiezen boven elke andere, en in Amerika wordt ze dan ook daarop toegepast.

In de eerste plaats komen daarvoor in aanmerking ballonopnemingen, die trouwens voor talijke doeleinden steeds belangrijker worden, hoe meer men er in slaagt om van aanzienlijke hoogte scherpe beelden te verkrijgen.

Maar ook uit ééne enkele fotografie van een vlak terreingedeelte, met loodrechte of hellende plaat op het terrein zelf genomen, kan op zeer eenvoudige wijze een plan van dat terreingedeelte geconstrueerd worden, waarbij van groot praktisch nut is, het gebruik van den aan bouwkundigen bekende perspectograph van Herman Ritter.

Na de uiteenzetting dezer theoretische beginselen, door teekeningen verduidelijkt, ging spreker achtereenvolgens den ontwikkelingsgang der fotogrammetrie na.

In Frankrijk werden door den toenmaligen majoor der genie A. Laussedat in 1858 de eerste gunstige resultaten verkregen.

Bijna gelijktijdig begon in Duitschland de architekt A. Meydenbauer met proefnemingen, en met zulken goeden uitslag, dat de fotogrammetrie daar steeds meer in aanzien kwam, niet het minst voor achitectuur-opnemingen. Tegenwoordig is de heer Meydenbauer directeur van een van regeeringswege opgericht fotogrammetrisch instituut, hetwelk fotografieën verzamelt van monumentale gebouwen.

Nergens echter heeft de fotogrammetrie (of in dit geval fototopografie) zoo'n hooge vlucht genomen als in Italië.

In 1878 werd op aansporing van generaal Ferrero, de ingenieur-topograaf Paganini Pio belast met proefnemingen op groote schaal in het hooggebergte, het terrein bij uitstek voor toepassing van de fotogrammetrische meetmethode. Uitstekende instrumenten werden door dezen bedacht, waaronder laatstelijk een dat van groot nut voor de zeevaart kan zijn.

Thans is de fototopografie de officieele methode in het Alpengebied. De bladen 6 en 7 en het hoogste gedeelte van het 29e blad der nieuwe kaart van Italië zijn geheel fototopografisch opgenomen, en op het IXe geographisch congres, in Maart 1891 te Weenen gehouden, waren alle deskundigen het er over eens, dat op fototopografisch gebied Italië de eerste plaats inneemt.

Dat de fototopografische werkzaamheden in Italië reeds een zekere vermaardheid hebben verkregen, bewijst het feit, dat uit Canada voor opnemingen in de Rocky Mountains en uit Tiflis voor opnemingen in den Kaukasus, teekeningen van fototopografische instrumenten, en inlichtingen omtrent den in Italië gevolgden gang der werkzaamheden gevraagd werden aan het Geographisch Militair Instituut te Florence.

In Duitschland vindt de fotogrammetrie in den laatsten tijd een warmen vereerder in Dr. Koppe te Brunswijk, die een uitstekenden fototeodoliet deed vervaardigen, ook geschikt voor astronomische waarnemingen.

Door middel van fotogrammetrische opnemingen bepaalde hij vrij nauwkeurig de poolshoogte van Brunswijk, en bewees verder de waarde der nieuwe meetmethode voor meteorologische waarnemingen bij de bepaling der hoogte van lichtende nachtwolken. Met dergelijke waarnemingen houdt zich ook bezig professor Förster te Berlijn.

Dr. G. Hauck opende een nieuw gezichtsveld. Zijne theoriën stellen schoone graphische constructies in het vooruitzicht.

Ook in Oostenrijk met zijne bergachtige streken doen prof. Steiner, prof, Schiffner en de ingenieurs Pollack en Hofferl al hun best om de kennis der fotogrammetrie te verbreiden; zij voerden reeds belangrijke opnemingen uit.

Voor lawinen — en gletserstudieën, hoopt men eveneens partij te trekken van de voordeelen der fotogrammetrie.

Na nog eenige oordeelvellingen van deskundigen medegedeeld te hebben over de gebreken der bergkaarten, volgens vroegere methoden vervaardigd, en de voortrekkelijkheid der langs fototopografischen weg verkregene, kwam spreker tot de conclusie, dat ook voor ons land de kennis der fotogrammetrie nut kan stichten.

Missen we hier het gebergte, in Indië kan de fotogrammetrie groote diensten bewijzen bij topografische opnemingen, of aanleg van werken in het gebergte, en leiden tot besparing van moeite en kosten.

Alle andere voordeelen der fotogrammetrie kunnen der bouwkunde, der marine en aan het leger hier evenzeer ten goede komen als elders.

Ter verduidelijking van de voordracht waren o. a. opgehangen de fotografiëen, gediend hebbende voor de fotogrammetrische opneming van het westfront van den Dom te Trier, met constructieplan, die ten duidelijkste het eenvoudige beginsel der fotogrammetrie en de voordeelen boven andere wijzen van architectuur-opnemingen in het licht stelden. Deze fotografiëen en meer andere voorbeelden, om het nut der fotogrammetrie te bewijzen, waren welwillend ten gebruike voor deze lezing toegezonden door Dr. Meydenbauer, Geheim- Baurath, Directeur van het fotogrammetrisch instituut te Berlijn.

Vóór de voorzitter de bijeenkomst sluit, brengt hij spreker dank voor zijn belangrijke voordracht; bij die dankbetuiging meent hij een woord van hulde te moeten voegen met betrekking tot de wijze waarop het onderwerp door hem werd behandeld.

Aan de leden en geintroduceerden roept hij een tot weerziens in 1893 toe.

INGEZONDEN.

Aangezien mij gebleken is, dat het ontbreken van mijn naam als penningmeester onder de curculaire van 12 November betreffende de reorganisatie van de geldmiddelen onzer Maatschappij, verwondering heeft gewekt, en daar de gevolgtrekking werd gemaakt dat dit plan mijn sympathie niet hebben zou, zoo is het mij aangenaam hierbij te verklaren, dat eene dergelijke gevolgtrekking geheel onjuist zou zijn, daar integendeel het oorspronkelijk plan van mij is uitgegaan, en daarna als deugdelijk bevonden met eenige wijziging is overgenomen door een aantal aandeelhouders.

Aangezien ik echter in de bestaande geldleening geen aandeelhouder was, zoo bleef mijn naan als onderteekenaar van boven bedoeld door aandeelhouders geteekend stuk weg; doch het is mij aangenaam te verzekeren, dat die bij de nieuwe voorgestelde leening, welke op veel hechter basis rust, zeker niet ontbreken zal.

JACOB F. KLINKHAMER.

PRIJSVRAGEN.

Het officieele programma en alle bijbehoorende stukken van de prijsvragen voor een Stationsgebouw en een Administratiegebouw voor de Rumeensche spoorwegen te Bucarest, waaromtrent een uitvoerige mededeeling voorkomt in het Bouwkundig Weekblad van 12 November j. l., liggen ter inzage op de bibliotheek der Maatschappij.

BERICHTEN.

Te Utrecht is de nieuw gebouwde overdekte vischmarkt met kantoorgebouwen in gebruik genomen.

De nieuwe korenbeurs zal in Januari 1893 geheel tot gebruik gereed zijn; de fruit- en groentenmarkt zal waarschijnlijk in Mei a. s. onder de kap komen.

De Gemeenteraad van Utrecht heeft besloten den heer Charles Liernur, ingenieur te Berlijn, op te dragen een plan te ontwerpen voor de invoering van het Liernurstelsel te Utrecht. Er is voor dat doel *f* 3000 toegestaan.

Den 14[den] dezer werd te Haarlem de Ambachtsschool geopend, die tot stand kwam met steun van het Rijk, de provincie, de gemeente Haarlem, die niet alleen den grond kosteloos afstond, maar ook een belangrijk subsidie gaf, en verder met de hulp van vele particulieren.

De teekeningen van het gebouw werden belangeloos geleverd door den Gemeente-architekt, den heer J. Leijh, die bij den bouw de technische leiding voerde.

Het ontwerp is natuurlijk hoogst eenvoudig. De voorgevel is 40.50. M. lang en staat aan de Projectstraat; de zijgevels in de Kamperstraat en aan de Oostzijde zijn 31 en 27 M. In den zijgevel in de Kamperstraat is de hoofdingang.

In de school zijn in de benedenverdieping de kamer voor den directeur, een kamer voor de leeraren en een spreekkamer, en verder de schilderzaal, de meubelmakerij, de timmerwerkplaats en de smederij, benevens de bergplaatsen voor het materiaal enz.

Op de bovenverdieping zijn een bestuurskamer, een lokaal voor lager onderwijs, een tentoonstellingslokaal voor de pas afgewerkte voorwerpen, een lokaal voor het onderwijs in het lijnteekenen en een voor het handteekenen, en verder een lokaal voor het onderwijs in het boetseeren. Boven die lokalen is een bergplaats voor de werkstukken.

De van het terrein overschietende 600 M². zullen dienen tot oefening in het plaatsen van steigers, het metselen, smeden van groote stukken, uitslaan van kappen enz.

Door de Provinciale Staten van Overijsel is besloten een bijdrage te verleenen voor de ambachtsschool te Zwolle, en *f* 600 beschikbaar te stellen voor de plaatsing van vier leerlingen uit de provincie.

Eene commissie uit de Provinciale Staten van Gelderland, die verslag uitbracht over subsidie-aanvraag voor het Watersnoodsmonument te Leeuwen, heeft aan die Staten in overweging gegeven te besluiten overeenkomstig het advies van Gedeputeerde Staten, dus tot inwilliging van het verzoek om subsidie tot een bedrag van *f* 600. De Staten hebben daartoe besloten.

Den 24sten October j. l. is in eene vergadering van Aandeelhouders van het Kon. Zoöl. Bot. Genootschap te 's Gravenhage met groote meerderheid van stemmen aangenomen, eene leening te sluiten van *f* 250.000, ten einde eene bestaande leening, groot *f* 100.000, af te lossen en met de rest de kosten te dekken van een te bouwen societeitsgebouw.

Reeds was in de vergadering een plan voor het nieuwe gebouw ten toon gesteld, van de hand van een der bestuursleden, die tevens architekt is. Het was ontworpen in aansluiting met het oude bestaande gebouw en in denzelfden kermistent-stijl.

Het is te wenschen, dat de aandeelhouders genoeg goeden smaak zullen bezitten, om zich niet met een dergelijk gebouw tevreden te stellen. Beter ware het, dat voor een bouwwerk van dien omvang een prijsvraag uitgeschreven werd, zoo al niet algemeen, dan ten minste onder die architekten, die tevens aandeelhouders van 't Genootschap zijn.

Op het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zullen a. s. Zondag en volgende dagen nog ten toon gesteld blijven de beide tafereelen van den Kruisgang door den kunstschilder A. Derkinderen ontworpen en aanvankelijk bestemd om in matkleurige muurtegels uitgevoerd de kerk van het gesticht St. Johannes de Deo te Haarlem te versieren.

Het voornemen der Commissie om op het einde der volgende maand in het Museum van Kunstnijverheid eene tentoonstelling van kunstsmeedijzer te houden, schijnt met het beste gevolg te zullen worden bekroond; reeds hebben verschillende eigenaars, werken van smeedijzer behoorende tot het gebied der kunstnijverheid ter expositie aangeboden. Ook hebben verschillende kunstsmeden hier te lande hunne medewerking toegezegd. Verdere inlichtingen omtrent de tentoonstelling kunnen verkregen worden bij den heer F. von Saher, Conservator van het Museum.

Onlangs is in druk verschenen het preadvies van B. en W. van Rotterdam over de vereeniging van Kralingen met Rotterdam en de grenswijziging met IJselmonde en Overschie.

Tegen de aanhechting van Charlois en de grenswijziging met Overschie hebben B. en W. geen bezwaar. Wat de grenswijziging met IJselmonde betreft, achten zij het in het belang van beide gemeenten, dat ook de polder Varkenoord met de daarlangs gelegen gorren tot in de aslijn der rivier bij Rotterdam worden gevoegd. Ten opzichte van de vereeniging van Kralingen met Rotterdam zeggen zij dat het wellicht wenschelijker zou geweest zijn indien dit voorstel vroeger of eenige jaren later was gekomen, doch nu de gelegenheid zich aanbiedt het hun wenschelijk voorkomt haar niet te laten voorbijgaan.

De afstand van de Voorpolder alleen, waartoe Kralingen wel zou willen medewerken, achten zij onaannemelijk.

Door de Vereeniging voor Kunstnijverheid wordt van 24 tot 30 November e. k. in het Gebouw van de Maatschapij tot Bevordering der bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, eene tentoonstelling gehouden, welke kosteloos toegankelijk is.

In den winkel der firma Sinkel, op het Damrak te Amsterdam, werd een fraai bewerkte kast ten toon gesteld, vervaardigd tot in alle onderdeelen naar de plaat n° 126, van de Afbeeldingen van oude bestaande gebouwen, uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering de Bouwkunst. Die plaat stelt een rijk versierde kast voor, van Frieschen oorsprong, uit de 17ᵉ eeuw.

Het is te hopen, dat meerdere meubelmakers dit goede voorbeeld volgen, en meer studie maken van de fraaie vaderlandsche voorbeelden uit vroeger tijden.

De Allgemeine Electricitäts Gesellschaft te Berlijn heeft een album verspreid van al hetgeen door de fabrieken dier vereeniging wordt geleverd op het gebied van electriciteit, als: machinerieën (ook voor stoom), dynamo's, electromotoren, wekkers, meetinstrumenten, kabels, leidingen, isolatoren, gloeilampen, booglampen,— in één woord alles wat op de toepassing der electriciteit betrekking heeft, en wat tot op heden met die toepassing kan verkregen worden.

De fraaie catalogus kan op de bibliotheek der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in oogenschouw genomen worden.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM, 18 November 1892. De Voorzitter, de heer J, F. Klinkhamer, stelde de leden in kennis met eene circulaire, verspreid door het Bestuur van den Volksbond aan architekten en aannemers, betreffende het uitbetalen van werkloonen in kroegen. Over het in de bestekken opnemen van de verplichting van aannemers, om de loonen op het werk uit te betalen, werd van gedachten gewisseld, en besloten in een volgende vergadering nogmaals het punt aan de orde te stellen.

Hierna werd het woord gegeven aan den heer Mr. H. Verkouteren, die een voordracht hield over uitgifte in erfpacht van gemeentegronden. Spreker gaf een overzicht van de oorzaken die hebben geleid tot het denkbeeld van B. en W. om de terreinen der gemeente voortaan niet meer te verkoopen, maar in erfpacht uit te geven, waarna hij in het algemeen de kenmerken van erfpacht, en in het bijzonder de verschillende artikelen van het door B. en W. voorgestelde erfpachtcontract uiteen zette. Spreker achtte den termijn van 55 jaren te kort; de te storten waarborgsom te hoog, en stuitte op het bezwaar, dat voor het overtreden der bouwverordeningen, dubbele straf zal worden opgelegd. Aangaande de bepalingen betreffende de hypotheekhouders, gaat het niet aan de rechten die men den hypotheekhouder toekent, zoolang het erfpachtrecht

bestaat, van geenerlei waarde te doen worden, zoodra het erfpachtrecht word opgeheven.

Verschillende bezwaren werden door den spreker opgeworpen en verklaard, waarna deze de vraag stelde: zal er slechter of beter worden gebouwd? Door een contract zal de gemeente kunnen zorgen, dat bij het bouwen aan aesthetische eischen wordt voldaan, maar spreker meende, dat toch ook hier bezwaren zullen rijzen door de inrichting van het contract.

Aan het debat over deze inleiding werd deelgenomen door de heeren Klinkhamer, Gosschalk, Vos, Moen, Mr. Cohen Stuart en Mr. Goseling, waarna de Voorzitter het voorstel deed, dat de vergadering de uitkomsten der beraadslagIng zou neêrleggen in de volgende conclusie.

De Vergadering, gehoord de voor en nadeelen verbonden aan het stelsel van erfpacht, is van oordeel, dat daartegen veel bezwaren bestaan, al erkent zij, dat er omstandigheden kunnen zijn, waaronder dit stelsel, goed geregeld, wenschelijk kan wezen, maar waarschuwt ten sterkste dit stelsel toe te passen op bouwterreinen en overal, waar meer of minder monumentaal bouwen kan en moet worden verwacht.

Deze conclusie werd aangenomen.

Door den Voorzitter werd de geachte spreker Mr. Verkouteren ook namens de vergadering dank gezegd, waarna de vergadering werd besloten.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

AANBESTEDING. 9447

Op Dinsdag den 13den December 1892, des namiddags ten 2 ure, (*lokale tijd*) aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht* van:

Bestek N°. 593.

Het maken van privaten en waterplaatsen in het hoofdgebouw, en een gebouw voor lampisterie met daarmede in verband staande werken op het station ROTTERDAM D. P.

Begrooting f 15200—

De besteding geschiedt volgens § 67 van het bestek.

Het bestek ligt van den 13den November 1892 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te *Rotterdam*, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 29sten November 1892, ten 10½ uur voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 10den November 1892.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

9448 *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Cie.

Nieuwehaven No. 39 N.Z. Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 9449

SCHOOL.

BOUWKUNDE. HOOGSTBELANGRIJK.

Een voor HH **Bouwmeesters** onmisbaar werk, met 15 groote Platen van G J. MORRE, B. SCHELLING en P. J. H. CUYPERS.

Het bouwen van scholen in Nederland, met toelichting der algemeene bepalingen bij het opmaken van bestekken voor schoolgebouwen, met verklaring der Plannen, Platen enz, alles in verband met de Onderwijswetten in Nederland, met **15 groote en uitvoerige Platen**, naar teekeningen van de bekende deskundigen G. J. MORRE, B. SCHELLING en P. J. H. CUYPERS.

Dit zooeven verschenen werk, **een onmisbare vraagbaak voor elk bouwkundige, voor slechts f 2.90.**

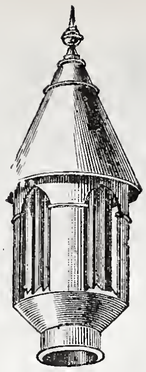
Verkrijgbaar bij **D. BOLLE, te Rotterdam, franco** na ontv. Postwissel slechts **f 2.90.** waarop vermeld **Schoolbouw.** 9450

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën:

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

LUCHTPOMPVENTILATORS en SCHOORSTEENKAPPEN, 9452

SYSTEEM „BOYLE".

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van op verschillende Rijks-, Gemeente- *en* Particuliere gebouwen hier te lande *geplaatste Ventilators en Kappen, worden op aanvrage gratis toegezonden.*

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd.

Duizenden met het meeste succes geplaatst.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Roggeveenstraat. — TRADE MARK. VAL DE TRAVERS — NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9453

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2. *Amsterdam.*

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. **RIPOLIN**

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

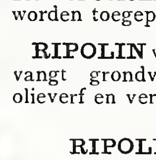
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9454

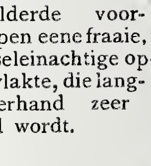
RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.

Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID. Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9456

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.

Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.

Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd Arnhem 1879.

Rietplankenfabriek, (Syst. GIRAUDI.) *J. W. MOLIJN — Gouda.* **Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.**

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

26 NOVEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON. Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

Jhr. Mr. V. DE STUERS EN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Tot nu toe hebben wij gemeend, ons niet te moeten mengen in het twistgeschrijf der heeren Mr. N. de Roever en Jhr. Mr. Victor de Stuers, en was het ons voornemen, om op de laatst verschenen brochure, waarin ook onze Maatschappij door Jhr. Mr. Victor de Stuers op de bekende weêrzinwekkende manier wordt aangevallen en met invectieven en beleedigingen overladen, het stilzwijgen te bewaren, ware het niet, dat door eenige leden bij ons werd aangedrongen op eene wederlegging van de in die brochure voorkomende onware beschuldigingen en onjuiste voorstelling van feiten, onze Maatschappij rakende.

Het kan ook zijn nut hebben, dat alle leden der Maatschappij goed doordrongen worden van het standpunt dat de Referendaris der Afdeeling Kunsten en Wetenschappen tegenover onze Maatschappij meent te mogen innemen. Dit wordt o. a. zeer eigenaardig gekenschetst door hetgeen wij hier laten volgen, en wat zich de Maatschappij en hare tegenwoordige Bestuurders meer bepaald hebben aan te trekken. (Zie genoemde brochure, getiteld: „Mr. N. de Roever en de Minister Heemskerk", bladz. 29.)

„Men mag overigens wel de vraag stellen: Indien men nog een derde voorlichtings-commissie had noodig geacht, op welken grond wordt dan zoo maar stoutweg beweerd, dat juist de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst geroepen ware geweest een oordeel over de ontwerpen uit te spreken? Is die Maatschappij daartoe geschikt? Haar doel is de bouwkunst te bevorderen en zij bestaat uit een groot aantal personen die ad *f* 5 lid kunnen worden, van welke het meerendeel eenvoudige timmerlieden en plasteraars zijn, en onder welke slechts zeer weinig bekwame architecten aangetroffen worden. De Maatschappij is alles behalve geschikt om als Jury op te treden." 1)

En verder, in een noot:

„Ook thans nog heerscht er soms onder de leiders van de Maatschappij een geest, die deze vereeniging in het oog van eerlijke lieden compromitteert. Ik zal daarvan een staaltje aanhalen. Toen het Gemeentebestuur van 's Gravenhage de Vierschaar van het Raadhuis wenschte te restaureeren, meende het verstandig te doen zich om advies te wenden tot het Bestuur der Maatschappij, waarvan het een rapport en een ontwerp ontving. Met een en ander in kennis gekomen, bevond ik dat dit ontwerp alleszins afkeuring verdiende en ik zond deswege een adres aan den Gemeenteraad. Het gevolg was dat het ontwerp der Maatschappij ter zijde werd gelegd en een nieuw plan geheel in overeenstemming met mijne denkbeelden vastgesteld. Hoe meent men dat het Bouwkundig Weekblad, „orgaan der Maatschappij," dit feit aan zijne lezers mededeelde? In het nummer van 9 Januari 1892 is het rapport van het Gemeentebestuur overgedrukt, waarvan de strekking is overeenkomstig mijne zienswijze tot verwerping van het advies van wege de Maatschappij verstrekt. Aan het slot heeft de Redactie van het Weekblad deze zinsnede durven afdrukken: „Uit deze korte beschrijving blijkt dat de inrichting zal plaats hebben in den geest van het advies door de Commissie uit het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst voorgesteld."

Onbeschaamder liegen is niet mogelijk. Wie is daarvoor verantwoordelijk? De redactie bestaat uit de Heeren Dr. P. J. H. Cuypers, Prof. E. Gugel, J. R. de Kruyff, C. Muysken, G. Brouwer Jr. en C. T. J. Louis Rieber. Doch naar ik vernam, vergadert de redactie sinds een paar jaren niet meer. Dr. Cuypers verzekerde mij — en ik geloof hem gaarne — dat hij aan het feit geheel onschuldig is. Opmerkelijk is het dat de leugenachtige opmerking herhaald wordt in de Geschiedenis der Maatschappij, onlangs geschreven door haren Secretaris C. T. J. Louis Rieber."

Wat de beschuldiging betreft van onbeschaamden logen, verklaren wij:

dat B. en W. van 's Gravenhage aanvankelijk aan de ambtenaren der Gemeente hadden opgedragen, een ontwerp te maken voor eene restauratie van de Vierschaar, en dat zij daarna het advies hebben gevraagd van de Maatschappij. Dit advies werd gevolgd in de teekeningen, die naar aanleiding daarvan door de ambtenaren der Gemeente werden gemaakt en waarnaar het werk zou

1) Deze aanhaling heeft betrekking op het gevoelen van Mr. N. de Roever, dat het Bestuur der Maatschappij als Jury had kunnen optreden over de ontwerpen van het Rijks-Museum.

worden aanbesteed. Ingevolge een schrijven van Jhr. Mr. de Stuers aan den Raad zijn toen in die teekeningen wijzigingen gebracht. 1)

Het advies vanwege de Maatschappij werd gevolgd; immers: de hoofdmomenten van de voorgenomen inrichting zijn: 1°. de lambriseering; 2°. de schouw, en 3°. de deur.

ad 1°. de lambriseering door het Bestuur voorgesteld, moge door het behoud van de deur eenigermate in hoogte en bizonderheden gewijzigd worden: *het denkbeeld of voorstel blijft.*

ad 2°. *had* het Bestuur voorgesteld een schouw te plaatsen tegenover de Vierschaar; de raveelingen in de zolderingen toch wijzen op het vroeger bestaan hebben van eene stookgelegenheid. Maar door den bepaald uitgesproken wensch van het Dagelijksch Bestuur, om voor den portier een te verwarmen tochtvrije ruimte te hebben, werd op de toelichtende teekeningen — (die geen andere strekking hadden, dan om de bedoeling van het advies in hoofdzaak te verduidelijken) — behalve den schouw, bovendien een portiersloge aangegeven.

Ook van den schouw zal het denkbeeld belichaamd worden.

ad 3°. de bestaande deur zou eerst vervallen, naar aanleiding van de gestelde voorwaarde, dat daar ter plaatse de hoofdtoegang tot het raadhuis moest komen, en die deur dan praktische bezwaren aan de circulatie zou kunnen opleveren. Wanneer die bezwaren niet wogen, kon de deur behouden blijven: dus adviseerde het Bestuur.

Het behoud van de deur is dus niet in strijd met het advies van het Bestuur.

Een en ander kan blijken uit het Gemeenteblad van 's Gravenhage. Wanneer nu de redactie van het Bouwkundig Weekblad — in dit geval op verlangen van het Bestuur — heeft vermeld, dat de restauratie (of juister: de inrichting) geschiedt *in den geest* van het advies, door het Bestuur der Maatschappij gegeven, dan *had zij hiertoe, zonder zich in de oogen van eerlijke lieden te compromitteeren, het volste recht.* Immers, de wijzigingen door Jhr. de Stuers voorgesteld, raakten geenszins de hoofdzaak, doch betroffen slechts bijzaken; die zeker van nog minder belang zijn te achten, in verhouding tot de afwijking van de voorafgegane denkbeelden, waarin door het advies van het Bestuur der Maatschappij verandering is gebracht.

Wat de insinuatie betreft, dat de redactie van het Bouwkundig Weekblad sinds een paar jaren niet meer vergadert, wenschen wij op te merken: 1°. dat de redactie vergadert wanneer en zoo dikwijls zij dit noodig acht, en bovendien alle stukken van belang bij de leden der redactie circuleeren; 2°. dat in 1891 b. v. redactie-vergaderingen zijn gehouden op 30 Juli en 14 October, waarvoor ook, evenals altijd, het lid Dr. P. J. H. Cuypers werd geconvoceerd, maar dat die niet door hem werden bijgewoond, zooals blijkt uit een schrijven namens hem, van 29 Juli 1891, en uit een door hem persoonlijk onderteekend schrijven van 14 October 1891. Onjuist, of in den schrijftrant van den heer Referendaris overgezet: onbeschaamd gelogen is dus de bewering, dat de redactie sinds een paar jaren niet meer vergadert;

Verder verklaren wij, dat de Maatschappij niet meer dan een zestigtal onder haar bijna 800 leden heeft, die slechts *f* 5 contributie betalen, kunstlievende leden, zonder stemrecht. En aangezien dus de kunstlievende leden op den gang van zaken niet den minsten invloed uitoefenen, is zoowel de bewering, dat de Maatschappij bestaat uit een groot aantal personen, die ad. *f* 5 lid kunnen worden, als de hieruit gemaakte gevolgtrekking *onjuist*, of, volgens de schrijfwijze van den heer Referendaris, een onbeschaamde leugen.

Ten slotte achten wij ons verplicht tot de verklaring, dat op soortgelijke vertrouwbare mededeelingen en eerlijke aanvallen, die in 't vervolg door den heer Referendaris Jhr. Mr. Victor de Stuers met dezelfde verregaande aanmatiging en in denzelfden onbeschaafden toon tegen het Bestuur, de redactie of onze Maatschappij mochten worden gedaan, voortaan door ons het stilzwijgen zal worden bewaard.

De leden van de redactie van het Bouwkundig Weekblad:

E. Gugel.
J. R. de Kruyff.
C. Muysken.
C. T. J. Louis Rieber.

NB. De beide overige leden der redactie hebben verklaard zich met dit schrijven niet te kunnen vereenigen.

Het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:

C. Muysken, *Voorzitter.*
J. R. de Kruyff, *Vice-Voorzitter.*
Jacob F. Klinkhamer, *Penningmeester.*
A. A. Bekaar.
Eduard Cuypers.
F. H. van Malsen.
D. E. C. Knuttel.
J. Verheul Dzn.
I. H. J. van Lunteren.
C. T. J. Louis Rieber. *Secretaris.*

DE STADSZAAL TE LEIDEN.

Bij de lezing van het rapport der commissie uit den Gemeenteraad van Leiden, in zake de overschreiding van kosten voor den bouw van de Stads-Gehoorzaal aldaar, en den daarop volgenden brief van den Gemeente-architekt, den heer Knuttel, krijgt men den indruk, dat de Gemeente-architekt zich niet volkomen aan de administratieve bepalingen van het bestek heeft gehouden, ten minste, wanneer hij tot de daden, die tot afwijking van de besteksbepalingen aanleiding gaven, niet vooraf door de commissie van fabricage of B. en W. werd gemachtigd. De pertinente weigering van den Gemeente-architekt, om zich uit te laten over besprekingen met die commissie of haren voorzitter, toenmaals de burgemeester, doen echter vermoedens rijzen ten zijnen gunste, daar nog geen verklaringen bekend zijn waaruit blijkt, dat dergelijke besprekingen *niet* hebben plaats gehad. 1)

Uit een uitvoerig betoog der commissie uit den Gemeenteraad blijkt, dat zij volstrekt en theoretisch aan den letter der wet en van het bestek heeft willen vasthouden, dat zij met geleerdheid oordeelt, niet altijd echter met billijkheid, zooals deskundige scheidsrechters als „goede mannen" zouden doen. De commissie is niet overtuigd, dat het onmogelijk is zich altoos en letterlijk te houden aan de bepalingen van een bestek. Rechtsgeleerden en medici kunnen daarover evenmin naar billijkheid oordeelen, als een technicus over misgrepen in rechterlijke uitspraken of de diagnose van een ziektegeval.

Het is waar, wat de commissie zegt, dat de architekt tegenover de Gemeente niet bevoegd was werkzaamheden en leverantiën op te dragen, waardoor de aannemingssom

1) Jhr. Mr. de Stuers, wiens advies niet was gevraagd, heeft de teekeningen der ambtenaren eerst gezien bij den fabriekant, waar zij voor prijsopgave toen berustten, en maakte naar aanleiding daarvan zijne bezwaren bij den Raad kenbaar.

1) Zie bladz. 24 van het rapport der Commissie uit den Gemeenteraad.

werd overschreden; maar toch zal elk technicus erkennen, dat er verontschuldigingen voor dergelijke opdrachten kunnen zijn. En nu maken het rapport der commissie, met eene betreurenswaardige animositeit gesteld, en het schrijven van den architekt aan den Raad, met elkander vergeleken, den indruk, dat het niet twijfelachtig is of de commissie zou tot andere resultaten zijn gekomen bij hare beschouwingen over de posten van meerder werk, waarin zij tal van fouten, om niet van erger te spreken, ontdekt meent te hebben, wanneer zij behoorlijk de inlichtingen aan den architekt had gevraagd, die deze nu in zijn schrijven mededeelt.

De commissie, wier onbevoegdheid op het punt van technische zaken uit haar rapport gemakkelijk is op te maken, zou dan ook niet een onverdiend wantrouwen — dat uit het geheele stuk spreekt — van den aanvang af, tegen den Gemeente-architekt gekoesterd hebben.

De Redactie.

N. B. De heer Dr. P. J. H. Cuypers heeft bezwanr gemaakt dit stuk mede te teekenen,

BEELDHOUWWERK IN HOUT.

Beeldhouwwerk in hout door machines te vervaardigen, werd tot nog toe vaak, doch steeds vergeefs beproefd. Nu heeft men het resultaat verkregen, verschillende massa's door persen en verven een op hout gelijkend aanzien te verleenen, of wel men overtrok de een of andere meegevende stof met een fourneer en perste vervolgens deze compositie in vormen. Wel is waar werd vóór korten tijd het bestaan van eene zoogenaamde houtsnij-machine bekend, maar tevens bleek, dat de vervaardiging van fijnere ornamenten daarmede niet mogelijk was, vóór alles evenwel, dat zij weinig meer presteerde dan de hand van een flink beeldhouwer. Inderdaad is het nu echter gelukt, langs machinalen weg massieve beeldhouwwerken in hout uit te voeren, en wel met eene volkomenheid, die zelfs den man van het vak voor een oogenblik doet twijfelen of de auteur eene hand dan wel eene machine was.

Het proces is het volgende: Houtstammen worden overlangs gespleten en daarna door middel van lijm, waaraan men door eene eigenaardige behandeling de meest denkbare bindkracht gegeven heeft, onder een druk van ongeveer 50 atmosferen aaneengevoegd.

De aldus gevormde lange houtblokken worden vervolgens door een hiervoor geconstrueerde zaag in schijven van kopshout verdeeld. Volgens deze wijze van werken kan men aldus langs snellen en eenvoudigen weg schijven van kopshout *tot iedere grootte* verkrijgen.

Nu was het de taak van de uitvinders, de aldus uit meerdere stukken samengestelde schijven verder zóó te behandelen, dat de verbindingen zoo weinig mogelijk zichtbaar waren. Dit geschiedt op eene daartoe vervaardigde stootmachine. Nadat nu deze schijven in een luchtbad van 50° Celsius gedroogd en daarna geslepen zijn, kan men ze terstond met de verlangde ornamenten volgens de begeerde hoogte en diepte voorzien. Deze schrijven worden nu in eene matrijs gelegd, blootgesteld aan een druk van 200—500 atmosferen, en deze gedurende omstreeks één minuut constant behouden. Over 't algemeen neemt dit proces bij eene schijf van 40 bij 20 cM., 2 tot 4 minuten in beslag. Wanneer men den druk die op eene schijf van 40 bij 20 cM. rust, omzet in kilogrammen, dan krijgt men 240.000 Kg. bij 300 atmosferen druk. De matrijzen zelf hebben aan de zijden, die de ornamenten vormen, scherpe randen en snijden het ornament voor, en nu drukken de uitstekende plaatsen van de matrijs dat voorgesneden hout naar beneden.

De beteekenis van dit proces kan men leeren kennen uit het groote productievermogen, daar één vorm per dag ongeveer 400 tot 500 arbeidsuren vertegenwoordigt. Het resultaat is dus, dat langs machinalen weg de handenarbeid vervangen is en niet alleen eene productie in massa mogelijk geworden is, maar ook het product zelf gelijk kan gesteld worden met handenarbeid.

Het hier beschreven beeldhouwwerk wordt uitgevoerd door M. B. Neuern te Praag, Herrengasse 8.

W.

KLEURMIDDELEN VOOR BLANK EIKENHOUT. *)

I.

ANTWOORD, ingezonden door de afdeeling Amsterdam op de vraag: *Welk is het beste kleurmiddel voor blank eikenhout, uit een oogpunt van schoonheid en deugdelijkheid?*

Op deze vraag valt moeielijk een antwoord te geven, daar het geheel van den smaak des vragers afhangt, welke kleur hij het beste vindt.

Bedoelt men echter, uit de bestaande kleurmiddelen het beste te kiezen, dat én aan den smaak, én aan soliditeit voldoet, dan blijft er geen ander middel over, dan eenige monsters te maken van de bekende kleurmiddelen.

Een der meest toegepaste kleur- en boenmiddelen is dat, hetwelk op eiken parketvloeren wordt aangebracht; het moet het hout slechts een weinig kleuren, tevens glad maken, en niet verbleeken; het wordt bereid als volgt: 1 Kg. geele was en ½ Kg. witte was worden gesmolten en vermengd met 5 liter regenwater, waarna er worden bijgevoegd 15 gram potasch, en na afkoeling ½ liter spiritus.

Een ander middel, dat echter het hout een meer geelachtige tint geeft dan het eerstgenoemde, is het volgende.

Men koke gedurende 1 uur 80 gram koolzure natron en 150 gram geele oker in 2 liter regenwater, waarna men nog 2 liter water er aan toevoegt. Bij dit bijtsel doet men 700 gram poetsgoed, bestaande uit: 1 Kg. geele was, 2 liter water en 70 gram potasch, verwarmt dit tot het kookt en laat het afkoelen, terwijl men het omroert.

Van enkele andere kleurmiddelen, die gemakkelijk zijn toe te passen, zijn hierbij eenige monsters, op eikenhout aangebracht, gevoegd.

I. Bestaat uit jodium, in wijngeest opgelost.

*) Hoewel de waarde van de beide volgende antwoorden, zonder de daarbij behoorende monsters te kunnen zien en vergelijken, betrekkelijk vermindert, meenen wij ze toch te moeten opnemen, ook naar aanleiding van het præ-advies over de antwoorden op vraag V, waarin gezegd wordt: »Voor de opgaaf en samenstelling van verschillende kleurmiddelen, wordt hier nog verwezen naar de verslagen van de afdeelingen Amsterdam en Leiden, die met deze middelen behandelde monsters hadden ingezonden, en daarvoor evenals de afdeeling Utrecht een bijzonder woord van dank verdienen."

De monsters kunnen in het gebouw der Maatschappij in oogenschouw genomen worden.

II. Bestaat uit eene eerste bestrijking met jodium in wijngeest, en daarna met eene oplossing van chroomzure potasch in water.

III. Bestaat uit eene bestrijking van een daartoe vervaardigde verfstof van Gebr. Mander in Londen. Deze verfstof wordt in kokend water opgelost en na bekoeling op het hout gestreken.

IV. Is hetzelfde van eenigszins donkerder kleur.

V. Is alleen geschikt om oud eikenhout na te bootsen, en is verkregen door het hout in ammonia-damp te hangen. Eene gemakkelijke manier hiertoe is, door ammonia te storten op ongebluschte kalk in een goed gesloten vertrek. Doordien de kalk na vermenging met ammonia gaat blusschen, ontwikkelt zich warmte en verdampt de ammonia.

Genoemde kleuren van I—V zijn later alle op de gewone wijze met geele was geboend.

VI. Is verkregen door een kleur, tevens poetsmiddel, bestaande uit: loodglit opgelost in kokende lijnolie, en na bekoeling vermengd met was in terpentijn opgelost.

Amsterdam, April 1892.

J. N. Landré.

II.

ANTWOORD, ingezonden door de afdeeling Leiden, op dezelfde vraag.

Verscheidene middelen zijn er, om eikenhout te kleuren; het eene is beter dan het andere, doch zulks ook naar gelang der verschillende doeleinden.

Om het gebijtste aanschouwelijk voor te stellen, dienen bijgaande stalen.

No. I. Is gebijtst door verdamping van geest van salmoniac.

Dit is een zeer oude wijze van behandeling, die aanbeveling verdient en veel voor heeft bij andere bijtsmiddelen, doch alleen slechts voor wagenschot kan dienen; bij Rijnsch eikenhout geeft het donkere vlekken. Het te bijtsen voorwerp wordt geplaatst in een goed (hermetisch) gesloten kast, waarin een of twee potten met ammonia; hoe langer men het voorwerp aan de verdamping blootstelt, hoe donkerder het wordt. (Het staal is 16 uur daaraan blootgesteld geweest.)

No. II. Is gebijtst met notenkleur, die getrokken wordt uit groene notenbolsters, in het najaar te verzamelen, en die zeer sterk in een ijzeren pot moeten afgekookt worden.

No. III. Is verdund notenbijts.

Deze bijts is ook zeer goed om andere soorten van hout een notenkleur te geven, uitstekend voor het bijwerken van notenspint, ook uitmuntend voor zwart, wanneer het warm aangewend wordt met Spaansch groen.

No. IV. Is gebijtst met provinciehout en duivelsaarde, niet elkander vermengd en zeer sterk afgekookt; voor donker bijts meer duivelsaarde te gebruiken dan provinciehout, — voor lichtere kleur meer provinciehout dan duivelsaarde of aangelegd met water, zie No. V.

No. VI. Is gebijtst met loog; dit middel dient hoofdzakelijk om nieuw eikenhout, dat aan oude meubelen gebracht is, dezelfde kleur te geven als het oud eikenhout. Voor geheele nieuwe meubelen is het niet aan te bevelen, daar het niet spoedig droogt en donkerder wordt.

No. VII. Is gebijtst met Brunolie, in hoofdzaak te gebruiken voor meubelen, die bijgewerkt moeten worden. Voor nieuwe meubelen is dit minder aan te bevelen; het is te duur en geeft te veel glans door het vetachtige. Men kan ook niet met zekerheid de juiste kleur erlangen, die men wenscht.

De olie wordt gestookt als vernis op dezelfde dikte, en met terpentijn verdund. De hoofdbestandeelen moeten zijn amandelolie, lijnolie, hars en terpentijn.

No. VIII. Is een staal met verdunde Brunolie bewerkt

Tot toelichting diene, dat het te bijtsen hout droog, goed afgewerkt en geschuurd moet zijn; door het schuren ontstaan bij het bijtsen zwarte spikkels die voortkomen door het glas, dat op het schuurpapier zat.

Adr. J. van Achterberg.
G. van Driel.
Rapporteur.

N.B. Kalkolith geeft eveneens een goed bijtsmiddel.
Geel bloedloog zout,, " " " "
Ook kan het eikenhout berookt worden.
De conclusie, wat het beste bijtsmiddel is, is als volgt: dat in de 1ste plaats in aanmerking komt No. I, vervolgens No. II enz.

VARIA.

Dat de Franschen het nog niet kunnen vinden met onze Hollandsche eigennamen, getuigt de volgende mededeeling, zooals deze voorkomt in een te Parijs verschijnend technisch tijdschrift van October j.l.

„Le dessèchement du Zuyderzée (Hollande). Les Etats-Généraux des Pays-Bas vont être appelés á résoudre la question du dessèchement du Zuyderzée, dont il est parlé depuis 1848, époque ôu fut terminée la brillante opération de l'assèchement du lac de Harlem, qui, pour une dépense de 9 millions de florins, livra à l'agriculture 18000 h. de terrains vendus 8 millions de florins et en valant aujourd'hui plus de 25. L'entreprise du Zuyderzée est beaucoup plus considérable. Le projet Diggelen, publié en 1849, embrassait 550000 h. des îles Texel, Vlieland et Terschelling à la côte de Frise. Le plan Beyerinck, présenté en 1866 et qui fut l'objet d'un projet de loi en 1875, comprenait le construction d'un canal d'Amsterdam au Waal (bras du Rhin) et se terminait par un devis de 116 millions. En 1886, il se fonda une association pour le Zuyderzée, laquelle rédiger par M. M. Toorn et Dely un nouveau projet comportant la construction d'une digue de 30 Km, allant d'Eyksluis à Priaam et fournissant une superficie endiguée de 360000 h., dont 130000 formerait un lac intérieur d'eau douce, dit d'Yssel, et alimenté par l'Yssel, communiquant par un canal avec Amsterdam: 230000 h. pourraient être livrés à l'agriculture. La durée des travaux serait de trente-deux ans. Le devis, y compris les intérêts des capitaux, monte à 190 millions de florins, somme inférieure à la valeur future des terres conquises sur la mer."

Korte aanteekeningen omtrent het Amsterdamsche-peil in Duitschland Normaal Nul (N.N.) genaamd.

Het Pruissische Normaal hoogtepunt is aangenomen, aan het gebouw der Sterrewacht te Berlijn, en is gelegen op 37 Meter boven A.P. of N.N. *)

*) Aus letzteren Punkt sind alle das öffentliche Interesse berührenden Nivellements zu beziehen. (Rheinhard's Ingenieur kalender.)

Het nulpunt van den Normaal horizon in Beieren is gelegen op 862 Meter boven de oppervlakte der zee, in de Lagunen bij Venetië, en 861,079 Meter boven A.P. of N.N.

Het peil van de Bodenzee bij Lindau ligt 394,104 Meter boven A.P. of N.N.

De Oostenrijksche normaal horizon is gebaseerd op den gemiddelden waterstand te Triest en is gelegen op 0.55 Meter onder A.P. of N.N.

In Elzas-Lotharingen is het *Nivellement général de la France* de grondslag bij het bepalen van den stand der zee.

Het nulpunt te Marseille is 0.809 Meter.
en te Havre 0.526 „
onder A.P. of N.N.

Hoogte van den gemiddelden waterstand betrekkelijk A.P. of N.N. in onderstaande havens.

	M.		M.
Memel	+ 0.26	Duinkerken	+ 0.183
Neufahrwasser	+ 0.031	Calais	+ 0.033
Swinemünde	— 0.056	Boulogne	+ 0.123
Wismar	— 0.144	Havre	— 0.234
Kiel	— 0.216	Cherbourg	+ 0.188
Cuxhaven	+ 0.051	Brest	+ 0.373
Bremerhaven	+ 0.120	Arcachon	— 0.138
Geestemünde	+ 0.106	Cette	— 0.487
Wilhelmshaven	— 0.129	Marseille	— 0.717
Aan den Dollart	+ 0.049	Nizza	— 0.867
Embden	— 0.015	De Zwarte zee	— 1.05
Amsterdam	+ 0.037	De Stille Oceaan	
Den Helder	— 0.094	van + 1.00	+ 2.90
Ostende	+ 0.016	De Roode zee	+ 0.14

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING ARNHEM. 16 November 1892. De Voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen, door den Secretaris gelezen, werden goedgekeurd. Alleen was ingekomen een brief van den Secretaris van 't Hoofdbestuur, die voor kennisgeving werd aangenomen.

Daar niemand verder iets had te vragen of mede te deelen sloot de Voorzitter de Vergadering en noodigde de leden uit de tentoongestelde antwoorden op de prijsvragen, door de Maatschappij uitgeschreven, te bezichtigen. De bijeenkomst werd gehouden in de kleine zaal van 't Nutsgebouw, waarin door de zeer gewaardeerde hulp van den heer Hein, leeraar in 't timmeren aan de Ambachtsschool en drie leerlingen, rekken waren aangebracht, waarop de meeste teekeningen een plaats hadden gevonden.

De meeste leden waren opgekomen, om deze belangrijke colletie ontwerpen te bezichtigen, vooral de drie bekroonde antwoorden op de algemeene nationale Eereprijsvraag, 1892: »Ontwerp van een Vorstelijk verblijf in de nabijheid eener groote stad," daarenboven waren vele belangstellenden aanwezig, die gebruik maakten van de vergnnning, om de ontwerpen te komen zien.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE. 18 November 1892. Nadat twee nieuwe leden bij ballotage waren aangenomen, werd door den Voorzitter het woord gegeven aan den heer Joseph. Th. J. Cuypers, Architekt-Ingenieur te Amsterdam, tot het houden van een toegezegde voordracht: »Drie monumenten uit de 12e eeuw, in Limburg."

De geachte spreker begon te zeggen, dat zijn onderwerp voor dezen avond in tegenstelling van de modernste uiting der bouwkunst (Buenos-Ayres en hare bouwwerken), ter vorige vergadering behandeld, de middeneeuwsche bouwkunst betrof, en wel drie monumenten in de provincie Limburg, namelijk de Abdijkerk te Rolduc ('s Hertogenrade) uit de 11e eeuw en de O. L. Vrouwe- en St. Servaaskerk te Maastricht, beiden uit de 12e eeuw.

Voor deze monumenten gevoelde spreker eene bijzondere sympathie, eene sympathie die verklaarbaar was door zijne geboorte als Limburger, door den tijd te Rolduc en in hare omgeving doorgebracht en niet het minst door de belangrijke restauratiewerken, die onder leiding van den heer Dr. P. J. H. Cuypers (sprekers vader) aan deze drie monumenten ondernomen waren.

In korte trekken werd eerst de tijdgeest en beschaving der middeneeuwen in herinnering gebracht, hoe na de Romeinen. Karel de Groote den grondslag had gelegd tot een nieuw maatschappelijk leven en Byzantijnsche traditiën invloeden overbracht; hoe na zijn dood het rijk aan strijd ten prooi, kunsten en wetenschappen alleen in kerk en klooster tot uiting kwamen. Het waren de kloosterlingen die toen de bouwkunst beoefenden, bouwwerken uitvoerden, en aldus de Romaansche bouwkunst het aanzien gaven.

Na dit korte overzicht werd eerst de Abdijkerk te Rolduc besproken, gebouwd door Ailbert van Antoing. Deze bezocht de school te Doornik, waar hij 10 jaar als wereldgeestelijke onderwijs gaf en toen kanunnik werd. Hij verliet nu Doornik, vestigde zich ongeveer 1104 ter plaatse waar thans Rolduc is gelegen en ondernam daar, na den bouw van een klooster in Lombardischen stijl, ook den bouw der Abdijkerk. Het blijkt, dat hij te Doornik kennis der bouwkunst had verkregen, hetgeen bewezen wordt uit de overeenkomst in onderdeelen tusschen de cathedraal aldaar, waarvan de bouw driekwart eeuw vroeger begonnen werd, en die der kerk te Rolduc. Aan het portaal der kerk te Doornik zijn kapiteelen in Lombardo-Byzantijnschen stijl, op zuilen met torslijnen bewerkt, en basementen met fantastische diervormen voorzien. Dezelfde motieven vindt men terug in de crypta te Rolduc, echter zijn daar de diervormen beter behandeld. De bouw der kerk te Rolduc kan gerekend worden in vijf perioden te hebben plaats gehad, tusschen 1104 en 1209. Het priesterkoor dat in rijke klaverbladbouw was uitgevoerd, werd in 1557 door Leonardus Dammerscheid in slecht zestiende-eeuwsch karakter herbouwd; in 1614 werd op 't midden der kerk een groote toren gebouwd, die nog bestaat, en in 1690 werd de kerk geheel g e w i t!

De Abdijkerk te Rolduc toont in grondplan de oud-christelijke bazilikavorm met voorbouw of narthex, evenals bij de St. Servaas te Maastricht en de Munsterkerk te Roermond. De voorbouw was in aanleg bestemd voor twee westelijke torens, die evenwel nooit gemaakt zijn; de in den voorbouw thans aanwezige toegangen zijn in de vorige eeuw ingebroken, en niet uit den tijd der stichting, toen de toegangen, in verband met het klooster, terzijde in den noord- en zuidmuur bestonden.

De middenbeuk is in vier travées verdeeld, die het kwadraat tot grondvlak hebben en met kruiswelven (dooreengestoken tonwelven) op vierkante pijlers overdekt zijn. Om zonder contreforten weerstand tegen den zijdelingschen druk der hoofdbogen van de travées te verkrijgen, heeft de bouwmeester de zijbeuken afwisselend met een tongewelf en twee kwadraatvormige kruisgewelven daartusschen overspannen. Dit gaf aanleiding tot plaatsing van zuilen tusschen de vierkante pijlers waarop de hoofdbogen rusten. Deze zuilen zijn monolithen, rustende op attische basementen met hoekbladen versierd, en bekroond door het romaansche kubiskapiteel.

De groote eenheid, die tot hiertoe in de constructie van het monument te bespeuren is, vindt men in het transept niet terug, en de onderstelling is gewettigd, dat waar de bouwmeester het samenstel der welven zoo verstandig bedacht, hij zeker niet bedoeld heeft de transept-armen met kruiswelven te overspannen zonder de noodige tegendruk te kunnen vinden. Waarschijnlijk is de bedoeling geweest hier eene houten zoldering aan te brengen. De thans aanwezige gewelven in het transept zijn van latten getimmerd en dus figuratief.

Bijzonder merkwaardig in de crypta onder het koor, transept en een gedeelte van den middenbeuk. In drie travéen verdeeld, is zij aan de oostzijde klaverbladvormig afgesloten, met dooreengestoken tonwelven overdekt, die op 16 kolommen rusten, en wordt verlicht door dertien venstertjes. De schoone perspectivische gezichtspunten, die deze crypta oplevert, geven recht haar onder de schoonste van Europa te rangschikken. Ofschoon in crypta en kerk sporen van beschildering gevonden zijn, schijnt toch een rijke polychromie niet bestaan te hebben.

De heer Cuypers besprak nu de restauratie, waarmede men ongeveer 30 jaar geleden begonnen was, en waarvoor de middelen grootendeels door oud-leerlingen van het seminarie bijeengebracht werden. Eerst werd de kerk ven het witsel ontdaan en hierbij de constructieve deelen in hun natuurlijk materiaal (zand- en kalksteen uit de naburige groeven getrokken) weder te voorschijn gebracht. Het frijnen van den natuurlijken steen is hier, evenals bij andere middeneeuwsche monumenten, zonder regel geschied. Ieder werkman bewerkt uit de vrije hand de frijnslag op den steen, zooals deze voor hem lag, en hier heeft men een effect verkregen, dat ons modern steenhouwwerk mist.

De moeilijkheden, die zich bij iedere restauratie voordoen, om te besluiten welke deelen gerestaureerd en welke oude toestanden dienen geëerbiedigd te worden, bleven natuurlijk ook hier niet achterwege. Ook werd het ontworpen restauratieplan onder de uitvoering gewijzigd, naarmate gevonden fragmenten licht ontstaken daar, waar te voren oorspronkelijke toestanden niet waren vast te stellen. Dit gold vooral het koor. Zooals boven gezegd, in slecht 16 eeuwsch karakter herbouwd, werd tot afbraak besloten om weder boven de crypta, gelijk deze, in klaverbladvorm te verrijzen. Nu was de vraag of de zijdelingsche concha's, in plan geen volkomen halfcirkel gelijk de oostelijke concha, terzelfder hoogte als dezen dienden te worden afgedekt. In het restauratie-ontwerp was tot een lage afdekking besloten, doch bij de uitvoering werden gegevens gevonden, waaruit zeer duidelijk bleek, dat deze oorspronkelijk hooger afgedekt waren, en wel onmiddellijk onder de goot van den hoofdbeuk. Meerdere gegevens werden evenzoo gedurende de werkzaamheden gevonden. Zoo kon de hoogte en het profiel der plint vastgesteld worden door een nog aanwezig ingemetseld gedeelte der plint, dat bij afbraak bloot kwam. Ook het aantal en de plaatsing der koorvensters konden met zekerheid bepaald worden, nadat men op één vijfde van den omtrek van het muurwerk een ingemetselde kraagsteen had gevonden.

Uit deze mededeelingen blijkt, met welke omzichtigheid de afbraak bij restauratiewerken moet plaats hebben, omdat hierbij dikwijls gegevens van groote waarde aan het licht komen. Een stout werkstuk bij deze restauratie was zeker het stellen der kolommen om de aanwezige te vervangen, die, monolithen van 6 M. hoog, gedeeltelijk vergaan waren. De wijze waarop hierbij de bovenbouw in een eikenhouten jukwerk gevangen is, werd nader besproken. Geen betoog behoeft het, dat bij zulke gevaarvolle werkzaamheden, de werklieden een volstrekt vertrouwen in den hoofdleider van het werk moeten hebben, die dan ook dikwijls in kritieke oogenblikken moet voorgaan.

Na deze mededeelingen van de kerk te Rolduc, werd door den heer Cuypers de O. Lieve Vrouwekerk te Maastricht besproken, niet alleen de oudste kerk van die stad, maar ook eene der oudste van ons land.

Het plan is een basilikabouw van drie schepen, waaraan in later tijd de transeptarmen zijn aangebouwd. Onder de kerk bevindt zich eene crypta. Het systeem der welven berust, om zijdelingschen druk te keeren, op een eigenaardig samenstel van koepel- en tonwelven, behalve boven het transept, dat tegen het einde der 16e eeuw met stergewelven overspannen werd, doch oorspronkelijk eene houten zoldering had. Aan de zijde van het priesterkoor, waarvan Heimo als bouwmeester bekend is, bevinden zich evenals bij de St. Servaaskerk te Maastricht, de hoofdtoegangen der kerk. Naast het priesterkoor zijn twee torens met steenen helmen. Bijzonder merkwaardig is de hooge voorbouw van den noordelijken gevel, die diende om het kerkgebouw zoo noodig tegen aanvallen te verdedigen.

Het oorspronkelijk bouwmateriaal is ten deele de moeilijk te verwerken ijzersteen uit de omstreken van Luik afkomstig, echter is later in de gothische periode mergelsteen, en in die der renaissance baksteen veelvuldig toegepast.

Gedurende den Franschen tijd werd het bedehuis aan den eeredienst onttrokken en tot artilleriemagazijn en bewaarplaats voor buskruit ingericht. Groot gevaar ontstond onder deze omstandigheid voor het bestaan van het monument, daar er brand in het gebouw uitbrak, die gelukkig nog tijdig gebluscht werd. Tot het jaar 1837 bleef het gebouw in dienst van God Mars, toen het voor de som van *f* 16.000 weder aan zijne oorspronkelijke bestemming werd teruggegeven. De vreugde der gemeente hierover uitte zich in eene schitterende illuminatie.

Van de prachtige renaissance kerkmeubelen en schilderijen, gedurende den Franschen tijd naar Parijs gevoerd, zijn slechts eenige stukken weder in het bezit der kerk teruggekomen. De vijf en twintig torenklokken, die zij voorheen bezat, zijn ook in dien tijd tot kanonnen vergoten.

Sedert eenige jaren is de restauratie van dit monument ondernomen, en bij de bespreking daarvan wees spreker erop hoe, bij dergelijke werken, de sedert de laatste jaren goedgeordende archieven groote diensten bewijzen. Verschillende moeilijkheden deden zich ook hierbij voor. Zoo bleek, dat het zuidelijk transept, dat verzakt was, op een voormalig kerkhof stond. Men besloot daarom het geheel af te breken en op vasten bodem pijlers te maken, die, door rondbogen vereenigd, het nieuwe muurwerk zouden dragen. Bij ontgraving daarvoor werd, op ongeveer 4 M. onder den grond, nog eene oude romeinsche bestrating gevonden. Het koor, dat in denzelfden toestand als het transept door ijzeren ankers wordt staande gehouden, zal op dergelijke wijze hersteld worden.

Zeer interessant was nog de mededeeling van spreker over het bepalen der voormalige profielen aan verweerde steenen posten. Hij toonde hierbij aan, hoe men, door vergelijking van horizontale en volgens den straal der bogen gemaakte doorsneden, geholpen door kennis der theorie van middeneeuwsche profielen, vrij zeker de oude profielen had kunnen vaststellen.

Hiermede eindigde de spreker zijne voordracht, daar door het vergevorderde uur de bespreking van het derde monument niet kon plaats hebben. Eene groote verzameling van zeer verdienstelijk uitgevoerde teekeningen, verduidelijkte de voordracht.

Het luid applaus, dat den heer Cuypers ten deel viel, gaf het bewijs hoezeer men deze voordracht op prijs stelde; en zeker zal ieder de overtuiging verkregen hebben, dat de restauratiewerken dezer monumenten aan geen beter hand konden toevertrouwd zijn.

De Voorzitter zeide den heer Joseph Th. J. Cuypers dank, en sprak den wensch uit, dat hij later nogmaals de Afdeeling aan zich mocht verplichten, door de schoonheid van het onbesproken monument, de St. Servaaskerk te Maastricht, voor haar te ontvouwen.

BERICHTEN.

Te Lille (Rijssel) overleed den 3en November j. l. op 79 jarigen leeftijd de heer Charles, Alexandre Marteau, architekt van het Département du Nord, Eere-Voorzitter van de Société Régionale des architectes du Nord de la France, enz., Officier d'Académie en Ridder in de orde van het Legioen van Eer.

Van de vele door hem uitgevoerde werken worden steeds met eere genoemd het gebouw der Préfecture te Lille, het instituut voor Nijverheid aldaar, en het prachtige krankzinnigengesticht te Bailleul, het laatste met medewerking van den architekt Mourcou.

De inhoud van „De Natuur," aflevering 11, van 15 November 1892 is als volgt:

De petroleum en hare nieuwste toepassingen [vervolg] *met fig.* — Verwilderde kinderen [vervolg]. — Het voorkomen van kapellen op den Zuid-Atlantischen Oceaan. — De groote miereneter (*met fig.*). — Een gelukkige familie: de menagerie van Carl Hagenbeck (*met fig.*). — Een beproeid galvanisch element. — Een uitstervend volk. — Grondproeven bij de behandeling der interferentie-verschijnselen. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Antwoorden. — Vragenbus.

De in het vorige blad aangekondigde tentoonstelling van de Vereeniging voor Kunstnijverheid, blijft nog tot 7 December a. s. geopend in het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Zij is kosteloos toegankelijk.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Op de voordracht voor directeur der gemeente-reiniging te Delft zijn geplaatst: de h. h. W. A. Pull, te Arnhem; C. Klaassen Dz., te Weesp en 3e. M. G. J. Foch, te Harlingen.

De Rijks-opzieners der Spoorwegen, zullen volgens besluit van den Minister van Waterstaat enz. in het vervolg den titel voeren van districts-inspecteurs.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

's GRAVENHAGE, 19 November 1892. — Het verbouwen van het Woon- en Winkelhuis, Spuistraat No. 33 aldaar, onder beheer van den architekt H. Wesstra Jr. aldaar.

A. C. Paardekooper, *f* 6.150; B. de Baan *f* 6 048; H. van Bergen Henegouwen *f* 5.989; A. Stigter *f* 5.964; J. P. J. Lorrie *f* 5.929; M. Th. Wijnekus *f* 5.870; A. van Lith *f* 5.790; Gebr. de Vos *f* 5.698; Gegund. Allen aldaar.

VERBETERING.

In het verslag van de vergadering der Afdeeling Amsterdam, van 18 Nov. 1892, voorkomende in het Bouwkundig Weekblad van den 19en d. a. v., is een fout geslopen, die herstelling behoeft. In de conclusie namelijk, naar aanleiding van de voordracht van den heer mr. H. Verkouteren aangenomen, wordt van bouwterreinen gesproken; men gelieve daarvoor te lezen: luxe-bouwterreinen.

De conclusie wordt daardoor als volgt:

„De vergadering, gehoord de voor- en nadeelen, verbonden aan het stelsel van erfpacht, is van oordeel, „dat daartegen veel bezwaren bestaan, al erkent zij, „dat er omstandigheden kunnen zijn, waaronder dit „stelsel, goed geregeld, wenschelijk kan wezen, maar „waarschuwt ten sterkste dit stelsel toe te passen op „luxe-bouwterreinen en overal, waar meer of minder „monumentaal bouwen kan en moet worden toegepast."

SCHOOL.
BOUWKUNDE. HOOGSTBELANGRIJK.

Een voor **HH. Bouwmeesters** onmisbaar werk, met 15 groote Platen van G. J. MORRE, B. SCHELLING en P. J. H. CUYPERS.

Het bouwen van scholen in Nederland, met toelichting der algemeene bepalingen bij het opmaken van bestekken voor schoolgebouwen, met verklaring der Plannen, Platen enz., alles in verband met de Onderwijswetten in Nederland, met **15 groote en uitvoerige Platen**, naar teekeningen van de bekende deskundigen G. J. MORRE, B. SCHELLING en P. J. H. CUYPERS.

Dit zooeven verschenen werk, **een onmisbare vraagbaak voor elk bouwkundige, voor slechts f 2.90.**

Verkrijgbaar bij **D. BOLLE**, te **Rotterdam, franco** na ontv. Postwissel slechts **f 2.90.** waarop vermeld **Schoolbouw** 9477

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor *ARCHITECTUUR-DECORATIE.*

9478

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

DE LINT & Cie.

Nieuwehaven No. 39 N.Z. Rotterdam.

PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:

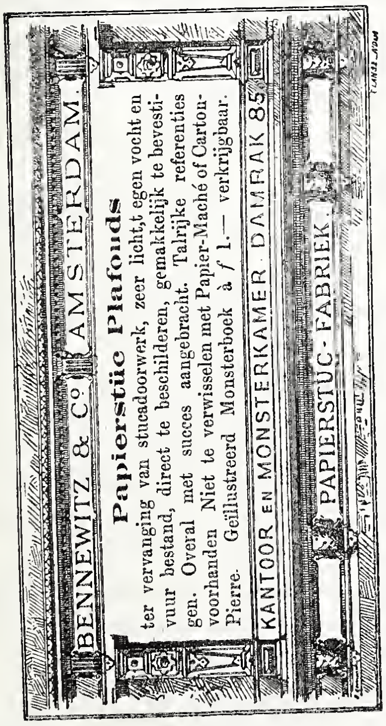
VILLEROY & BOCH,

BOCH FRÈRES

MINTON HOLLINS & Cie.

Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.

Groote voorraden. 9479

MORLEY,

Harde, Half Harde, Zachte,

uit de **eenige** in die Steensoort bestaande groeven van TERRE DE MORLEY (Meuse).

ARMAND VAN WIJLICK,

Eenig Vertegenwoordiger voor Nederland.

BRUSSEL,

9481 *Rue du Progrès* 35.

TH. A. DE KOSTER, *AMSTERDAM.*

SANITARY ENGINEER.

Fabriek Ferdinand Bolstraat N°. 32, Quellijnstraat N°. 57 en 59.

Filiaal Spuistraat 171 hoek Paleisstraat.

Fabrikant van VERWARMINGSTOESTELLEN systeems warm-water, laagdruk stoom, warme lucht, enz.

Verwarming van kleine toestellen voor Serres en Huiskamers door gas.

AANLEG VAN GROOTE EN KLEINE BADINRICHTINGEN.

Heden in aanleg: ALLEN SYSTEEM WARM-WATER.

1e	**Nieuwe kantoren v/d. West Indische Maildienst** . .	Amsterdam.
2e	**id. id. v/d. Uitvoer en Commissiehandel.** *met waterverdamping en ventilatie.*	id.
3e	**Villa Mr. ten Bruggen Cate** . . . . *met waterverdamping.*	Groningen.
4e	**Woonhuis te**	's Gravenhage.
5e	**Volks Douche en School Badhuis**	Arnhem.
6e	**Portugeesch Israëlitisch Badhuis**	Amsterdam.
7e	**Amstel Badhuis**	id.

MUSEUM SUASSO, Amsterdam; inhoud ruim 40000 M3.

GROOTE BADINRICHTINGEN.

1e	**Evangelisch Luth. Oude Vrouwen en Mannenhuis.**	Amsterdam.
2e	**Burger Weeshuis**	id.
3e	**Volks Douche en School Badhuis** (*door gas*)	id.
4e	**Portugeesch Israëlitisch Badhuis**	id.
5e	**Nieuwe Villa Dubbeldam bij Dordrecht** *met nieuwe toepassing op gefilterd waterverzorging.* ☞ *Zeer belangrijk kennis mede te maken.*	

H.H. Architecten worden beleefdelijk verzocht kennis te nemen van de nieuwste toepassing op Centrale **warmwater-verwarming** waarop toegepast **ventilatie** en **waterverdamping** aan de fabriek te bezichtigen. 9482

J. H. P. JANSE,

MARNIXSTRAAT 364.

AMSTERDAM,

levert alle GRANIETSOORTEN,

speciaal **Zweedsch** en **Noordsch** Graniet, ruw, behakt, geprofileerd en gepolijst, voor Gebouwen, Sluiswerken, Waterkeeringen, Deksteenen, Voetstukken voor Standbeelden, Grafmonumenten, Grafsteenen, Altaren, Gedenksteenen, Naamplaten etc. etc.

Eenig Agent voor Nederland en Koloniën van **KESSEL & RÖHL, eigenaars van Granietgroeven** te Lyckeby, Wanewik, Elfvehult, Eysekill en Wirbo; **Steenhouwerijen, Zaag- en Slijperijen** te Wolgast en Berlijn, welke reeds tal van **Granietwerken hier te lande en in de koloniën** geleverd en in bewerking hebben. 9484

PHOTOLITHOGRAPHIE.

De ondergeteekenden bevelen zich bij Heeren Architekten aan tot het reproduceeren hunner

Plannen, Teekeningen, enz.

Prompte aflevering en billijke condities.

WEGNER & MOTTU

9485 **Rokin 138.**

DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN. leveren:

BESTEKKEN,

zoowel met als zonder bijbehoorende

TEEKENINGEN.

Ontvang en Betaalkas.

Rentevergoeding **voor gelden a deposito**

met één dag opzegbaar . . . . 1½ pCt.

met tien dagen " . . . . . . 2 "

voor *groote* bedragen op *langeren* termijn is de rente *hooger*.

Open en gesloten *bewaargeving* volgens reglement.

AMSTERDAM, 26 November 1892. 9486

Bij de ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, te Amsterdam, ziet het licht:

SCHADUWLEER

Eenige bladzijden over het aanbrengen van licht- en schaduwtinten in projectievische en perspectievische teekeningen, met 3 platen

DOOR

B. J. BOUWMEESTER JR.

Leeraar aan de »Kon. School voor Nuttige en Beeldende Kunsten" en aan de »Rijks Hoogere Burgerschool" te 's Hertogenbosch.

Prijs 60 cents. Alom verkrijgbaar.

PRIJS-NOTA

DER

HONORARIUMTABEL VOOR ARCHITECTEN.

Met naam of firma ingevuld

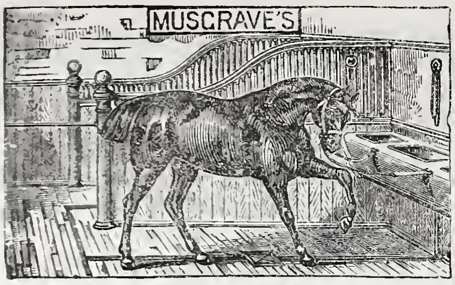
1—50 Exemplaren . . . . . . *f* 2.50

100 " . . . . . . " 4.—

Per stuk (zonder naam of firma) 10 cents.

Voor buiten Amsterdam wordt niet afgeleverd, dan na ontvangst der remise.

MUSGRAVE & C°., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN

9468

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de **Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,** *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

De Engelsche Stalinrichtingen en Stalbenoodigdheden,

van the St. Pancras Iron-work Company te Londen,

ZIJN OP DE HIPPIQUE-TENTOONSTELLING TE GRONINGEN, (24 JULI—4 AUG. 1889)

bekroond met den Hoofdprijs,

— GROOTE GOUDEN MEDAILLE. —

Agenten voor Nederland:

= STAAL & HAALMEIJER. =

Amsterdam.

9469

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Opgericht 1856. Eeredipioma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

UTRECHTSCHE LOODWITFABRIEK firma G. GREVE, Utrecht.

GREVE's LOODWIT

is **beter dekkend, fijner, witter** en **beter kleurhoudend** dan eenig ander;

is bekroond door den **Nederl. Schildersbond,** Tentoonstelling van decoratieve schilderkunst, Arnhem 1881; attesten van **ervaren Schilders** uit alle oorden van ons land en daarbuiten, worden op aanvraag franco toegezonden;

wordt door tal van **Ingenieurs, Gemeente-Architecten** en andere **Autoriteiten** in hunne bestekken **voorgeschreven;**

wordt, tot **waarborg** van **echtheid, zuiverheid** en **goed gewicht nooit** anders afgeleverd dan in vaten voorzien van **zegel, etiket** en **fabrieksmerk,** welke allen wettig zijn gedeponeerd;

wordt steeds op de **strengste keur** geleverd, desverlangd met certificaat van oorsprong.

9471

Men leze de waardeerende artikels over dit Loodwit in *N. v. d. Dag* 31 Jan. 1887; *Huis- en Decoratieschilder* 1 Mei 1887; *Ingenieur* 11 en 25 Juni 1887; *Schilder* 1 Mei 1889; *Opmerker* 15 Juli 1889 en 12 Juli 1890; *Ambachtsman* 8 Febr. 1890 en *Bouwkundig Weekblad* 5 Dec. 1891.

Verkrijgbaar bij alle soliede Verfhandelaren en Drogisten.

JAN HAMER & C°.

Marnixstraat 402. — AMSTERDAM.

DÜRKOPP'S Patent nieuwe geruischlooze

GAS- en PETROLEUMMOTOREN

van 1/4—200 PK. en hooger. 9472

Denkbaar eenvoudigste en soliedste constructie, hoogst elegante en nette afwerking.

— Dagelijks in werking te zien. —

ROLLUIKEN

van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.

Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

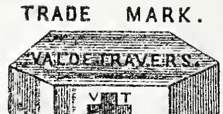
NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY L^TD. LONDON

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM

Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS

ZWITSERLAND

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9474

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2. *Amsterdam.*

DE LINT & C°. Rotterdam.

Nieuwehaven No. 39 N. Z.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede

9475

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

G. J. THIEME, Arnhem.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij.

Photolithographie. — Photozincographie.

9476

Reproductie van Plans, Kaarten, Bestekteekeningen, Gravures, enz. enz.
Volkomen nauwkeurigheid, zuivere afdrukken, snelle levering, billijke prijzen.
Inlichtingen, prijsopgaven en proeven worden terstond na aanvrage verstrekt.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

3 DECEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs werd ingevolge besluit der Algemeene Vergadering, gehouden op 3 September 1892 te 's Gravenhage, een adres aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken verzonden, betreffende de oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen te Delft.

Dit adres, gedateerd 24 November 1892, is van den volgenden inhoud.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Geven met gepasten eerbied te kennen ondergeteekenden, Voorzitter en Secretaris der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, dat in de laatstgehouden Algemeene Vergadering besloten is, dat de Vereeniging zich tot Uwe Excellentie zoude wenden om met de meeste bescheidenheid aan te dringen op uitvoering van het reeds voor jaren geopperde denkbeeld tot het oprichten van een wetenschappelijk Rijks-proefstation voor Bouwmaterialen te Delft.

Bij de bespreking, die aan het bedoelde besluit voorafging, werd er op gewezen: „dat soortgelijke „inrichtingen in zeer vele landen bestaan, en daar met „het meeste nut werkzaam zijn.

„Dat met regelmatige tusschentijden officiëele ver„tegenwoordigers der Regeeringen op conferentiën samen „komen om eenheid te brengen in den arbeid der talrijke „proefnemers in de verschillende Staten van Europa en „om normen vast te stellen voor de verschillende onder„zoekingen op het gebied van bouwmaterialen, waardoor „het mogelijk wordt, de voor alle landen meest belangrijke „resultaten en beslissingen te verkrijgen.

„Dat eene officiëele vertegenwoordiging van Nederland „op deze conferentie tot heden o. a. wegens het niet „bestaan van eene Rijks-inrichting steeds achterwege bleef „en dat waar al een enkel maal Nederlanders op eigen „kosten de bedoelde conferentiën bezochten, het voor „deze niet doenlijk was de kosten van noodig geoordeelde „proefnemingen op zich te nemen, en dat zoo b. v. „gewenschte proeven over de behandeling van mortels „met zeewater en een Nederlandsch normaalzand, niet „op voldoende wijze konden worden ter hand genomen.

„Dat verder voor de nijverheid en openbare werken „van Nederland zelf, afgezien van internationale betrek„kingen en zonder in eenig opzicht aan de waarde van „den arbeid van particuliere inrichtingen te kort te doen, „van groot belang zoude zijn, dat eene Rijksinrichting „tot stand kwam, die bij elk vraagstuk de methode van „het te verrichten onderzoek zou kunnen bepalen, die „de eischen zou kunnen aangeven waaraan de bouw„stoffen hebben te voldoen, die bij geschillen als scheids„man zou kunnen optreden, en die technisch-weten„schappelijke vragen van besturen en particulieren zou „kunnen beantwoorden, om alleen het antwoord schuldig „te blijven daar waar de actueele grenzen der wetenschap „zijn bereikt.

„Zulk eene inrichting, welke bij vereeniging met de „Polytechnische School over de samenwerking van tal „van wetenschappelijk gevormde mannen zal kunnen „beschikken, zou, zeide men, verre van particuliere „proefstations te schaden, voor dezen een aanvulling, „een wegwijzer en dikwijls een vraagbaak kunnen zijn."

Waar zulke goede gronden voor de oprichting van een dergelijke Rijksinrichting zijn aan te voeren, meenen

wij de zaak in goed vertrouwen aan de ernstige overweging van Uwe Excellentie verder te mogen aanbevelen.

't Welk doende,

De Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs,

J. van der Vegt,
Voorzitter.

L. E. Asser,
Secretaris.

's Gravenhage, 24 Nov. 1892.

Naar aanleiding van een verzoek der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, tot verschillende genootschappen enz. gericht, om dit adres te steunen, heeft zich het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst tot Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken gewend met het volgende verzoekschrift.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Geeft met allen eerbied te kennen het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

dat het instemt met de redenen die er bestaan voor het oprichten van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen, door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs aan Uwe Excellentie medegedeeld in haar adres van 24 November 1892.

Redenen waarom het Bestuur der Maatschappij zich tot Uwe Excellentie wendt met het eerbiedig verzoek, om de stichting van zulk een wetenschappelijk Proefstation te Delft in zeer ernstige overweging te nemen,

Het Bestuur der Maatschappij,

C. Muysken,
Voorzitter.

C. T. J. Louis Rieber,
Secretaris.

Amsterdam, 1 December 1892.

HET NIEUWE MEUBELMAGAZIJN DER HEEREN H. F. JANSEN EN ZONEN TE AMSTERDAM.

De schuttingen om het nieuwe meubelmagazijn der heeren H. F. Jansen en Zonen, aan het Spui te Amsterdam, van welk gebouw een der hoofdgevels zichtbaar is van uit de Kalverstraat, zijn onlangs verdwenen;men kan thans over het geheel oordeelen, en over de producten uit de verschillende werkplaatsen der firma, die achter de de winkelramen op smakelijke wijze ter bezichtiging zijn gesteld en getuigen van de kunstvaardigheid harer meubelmakers, draaiers, beeldsnijders, stoffeerders, borduursters, enz.

Het gebouw, ontworpen door den heer Eduard Cuypers, onder wiens leiding het in nauwelijks een jaar tijds werd uitgevoerd daar den heer P. S. Rijnierse, beslaat een oppervlakte van ruim 500 M²., wat de magazijnen alleen betreft, en ligt aan drie zijden vrij, waarvan twee met voorname gevels prijken.

Terstond valt het in het oog, hoe oordeelkundig en gelukkig de ontwerper is geweest in de keuze zijner vormen, met groote lijnen afgebakend. Zij toonen aan, dat het gebouw tot aan de bekapping voor magazijnen is ingericht. Het geheel teekent den geest der Fransche renaissance van heden ten dage, — waar dit noodig is gewijzigd naar de eischen van ons inlandsch hoofdbouwmateriaal.

De combinatie van zichtbare ijzerconstructie met natuurlijken steen en baksteen, is goed geslaagd, en ook de daardoor noodzakelijke kleurschakeering. De leverkleurige siersteen (hier te lande vervaardigde baksteen) voor een dergelijk groot gebouw, is dan ook verre te verkiezen boven het gebruik van helroode siersteenen, die te opzichtig zijn, en voor groote vlakken van gebouwen die op eenige monumentaliteit aanspraak moeten maken, schreeuwende en toch sombere vlekken geven.

Zonder voorsprongen, uitbouwen, torens of andere tegenwoordig haast onontbeerlijke uitwassen is, dank ook zij de vormen van de enorme lichtopeningen, door groote lijnen, en verschil van materialen zonder echter aan een breede opvatting te schaden, voor een aangenaam werkende afwisseling zorg gedragen. Het gunstig effect wordt verhoogd door een flinke détailleering, waaraan zorg is besteed en die vol karakter is.

Het inwendige bevat een kelder, even groot als de daarboven gelegen magazijnen, die tot bergplaats van vloerkleeden enz. is ingericht. Daarboven zijn vier magazijnen gelegen, elk van 500 M². oppervlakte, en op breeden, rijken voet ingericht. Het eerste, gelijkstraats, is bestemd voor tapijten en meubelen van verschillenden aard; in het tweede zijn groepsgewijze de meubelen voor salons en boudoirs, in verschillend genre, op smaakvolle wijze verspreid; het derde is gewijd aan de eet- en woonkamer, en het vierde aan het slaapvertrek, en meubelen die er in allerlei aard en in de meest verschillende stijlen verspreid staan.

Aan het eerstgenoemde magazijn is een zeer fraaie betimmerde en gedecoreerde zaal verbonden, waarin stoffen en meubelen ook des daags bij kunstlicht bezichtigd en uitgekozen kunnen worden. Aan het derde magazijn, op de tweede verdieping, is een verhoogd arkelvormig gedeelte verbonden, dat gebruikt zal worden om een denkbeeld te geven van de inrichting van vertrekken voor verschillend gebruik en in verschillend genre.

Boven het vierde magazijn zijn, twee hoog, de werkplaatsen voor de behangers, stoffeerders enz. ingericht. (De werkplaatsen voor de meubelmakers zijn elders in de stad gevestigd.)

Behalve door de ramen in de hoofdgevels, worden de enorme magazijnen nog verlicht door een groote lantaarn, door al de verdiepingen gaande, en daar ter plaatse met fraaie balustraden omringd.

Aan den derden eenvoudiger behandelden gevel liggen de ondergeschikte lokalen, kantoren enz.

Zoodra men het gebouw binnentreedt, wordt de aandacht getrokken door de breed opgevatte hoofdtrap, vlak over den hoofdingang; op elke verdieping aanvangende met één hoofdarm die zich in tweeën splitst; het trappenhuis, zeer rijk en mooi gedétailleerd, is met een sierlijke lantaarn van kleurig gebrand glas gedekt.

Twee liften, eén voor bezoekers en een voor goederen, brengen van kelder tot zolder alle verdiepingen met elkaar in verband.

Het is nu 52 jaren geleden, dat de heer H. F. Jansen zijn meubelzaak op eenvoudige wijze begon; door energie en vlijt, en acht slaande op de allengs hooger wordende eischen die een meer ontwikkelende smaak stelt, heeft hij, geholpen door zijne drie zoons, die thans meer bepaald aan het hoofd staan, de zaak zoodanig weten op te werken, dat zij thans is gevestigd in een rijk, fraai en grootsch gebouw, dat uiterlijk en innerlijk — dit ook wat den inhoud betreft — op zijn minst niet behoeft

onder te doen voor het beste in den vreemde en nog eenig is hier te lande. Dat men het gebouw reeds „het meubelpaleis" noemt, kan ook te recht de bouwmeester zich aantrekken.

C. T. J. Louis Rieber.

DE KOEPEL VAN DEN DOM TE BERLIJN.

De plannen voor den koepel van den dom te Berlijn, die ten grondslag strekken voor zijn definitieven vorm, hebben de instemming verworven niet alleen van Professor Helmholtz, Professor Panker en de Akademie van Wetenschappen, doch ook van talrijke architekten enz.

De onder Frederik Willem IV geprojecteerde kerk was, zooals men weet, eene basilika, op wier vorm men later niet meer terugkwam. In de plaats daarvan trad reeds ten tijde van Stüler een koepelgebouw op den voorgrond en ook bij de prijsvraag van het jaar 1867 waren de antwoorden met een koepel overheerschend.

De bedenkingen, die destijds daartegen wegens redenen van acoustiek door predikers geopperd werden, zijn ook nu weder opgedoemd, en daarom zijn ongeveer twee honderd kerken van verwant genre ten opzichte van hun klank onderzocht. In alle koepelkerken, waarin de koren ten opzichte van ligging en hoogte verschillen, vormen zich reflecteerende geluidsgolven, die somtijds voor het auditorium zeer hinderlijk zijn. Niettegenstaande alle pogingen en onderzoekingen, is ook ten huidigen dage nog niet mogelijk, zuiver theoretisch de acoustiek van een Godshuis met juistheid vast te stellen, niettegenstaande met name Baurath Orth te Berlijn op dit gebied zeer omvangrijke studies gemaakt heeft. Het is interessant, dat men vaak de zeer eenvoudige oplossing heeft gekozen, om in koepelkerken de kansels verplaatsbaar te maken en daarna door praktische proefnemingen hunne beste plaatsing te onderzoeken. Bij een werk van de beteekenis van den dom te Berlijn zal men niet op dezelfde wijze te werk kunnen gaan, doch men heeft de geruststelling, dat men de schadelijke geluidsgolven uit den koepel kan tegengaan door den vorm, zoowel als door de min of meer plastische behandeling der gewelfvlakte. De uitgebreide vóórstudies, welke Geheimrath Raschdorff in vereeniging met Professor Otto Raschdorff voor den dom gemaakt heeft ten opzichte van de acoustiek, vullen verscheiden volumineuse banden, wier uitgave door hun degelijken inhoud eene belangrijke bijdrage belooft te zullen leveren voor den hedendaagschen kerkbouw.

W.

SEMPER-GEDENKTEEKEN.

In Dresden is een gedenkteeken onthuld voor Gottfried Semper, eene stichting van den bond van Duitsche architekten- en ingenieursvereenigingen, waartoe ook de stad Dresden 5000 Mark bijgedragen heeft. Deze laatste heeft toch al niet verzuimd om haren vroegeren medeburger te eeren. Immers, reeds vroeger heeft zij 20.000 Mark toegestaan, als eene „Semper-stichting" voor reistoelagen voor jonge architekten. Ook Koning Albert heeft voor het gedenkteeken voor den vroegeren revolutionnair en barrikadenbouwer een plaats op de schoonste plek van Dresden, het Brühlsche terras, afgestaan; daarentegen heeft de Saksische Regeering zich geheel aan de feestviering onttrokken, ten deele met niet onduidelijke uiting van haar misnoegen. Helaas beantwoordt het gedenkteeken zelf, een werk van Johannes Schilling, niet aan hoogere eischen.

Met de onthulling van het monument was eene Sempertentoonstelling verbonden, die bij de zeldzaamheid van bouwkundige exposities als zeer belangwekkend dient aangemerkt te worden. Wel is waar moest zij de plannen voor de voornaamste gebouwen van Semper, de schouwburgen, ontberen, aangezien deze op de tooneel- en muziektentoonstelling zijn geëxposeerd. De gids voor de tentoonstelling, van de hand van den architekt Emil Fleischer te Dresden, die de tentoonstelling op touw gezet heeft, is een belangrijke kunsthistorische hulpbron, daar hij over alle plannen en werken van Semper, evenals over de geheele Semperlitteratuur uitsluitsel geeft.

Eindelijk is er nog ter gelegenheid van het Semperfeest een geschrift van de drie zonen van den meester verschenen, getiteld: „die Kaiserlich-Königlichen Hofmuseën in Wien und Gottfried Semper" (Innsbrück, A. Edlingers). In het adres van de Weener kunstenaarsbent van den 29sten November 1873 bevindt zich deze zinsnede: „De rijpe vruchten van uwe kunst en uwe wetenschap zullen ons in den schoot vallen." Baron von Hasenauer, die dit adres mede-onderteekend heeft, schijnt dit zeer woordelijk opgevat te hebben; want na Sempers dood heeft hij zich den roem van de Keizerlijk-Koninklijke Hofmusea gebouwd te hebben, geheel alleen toegeëigend. In dit geschrift nu leveren de zonen op grond van de gedrukte werken van hun vader het onwederlegbare bewijs, dat Semper het overwegende aandeel in den bouw had en bijgevolg zijn naam als architekt der hofmusea te Weenen in de eerste plaats genoemd moet worden. Hiervan kon men zich overigens ook op de Semper-tentoonstelling zelve overtuigen; een door Semper ontworpen en onderteekende opstand van een deel der musea vertoonde de treffende overeenstemming met den uitgevoerden bouw. Zeer veel waarde hebben wijders in dit geschrift de æsthetisch-practische opmerkingen over den aanleg van musea.

Had men Sempers beproefde stelregels over verlichting, verwarming enz. steeds streng opgevolgd, dan waren aan de musea te Berlijn, Brunswijk, Londen, Parijs enz. enz. menige bittere teleurstelling gespaard gebleven.

W.

INGEZONDEN.

PROTEST.

Mij is als lid der Redactie van het »Bouwkundig Weekblad," orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, door den Secretaris een gedrukt artikel gezonden, getiteld: »Jhr. Mr. V. de Stuers contra de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst," onder welk artikel de namen gedrukt stonden van de 10 leden van het Bestuur der Maatschappij en van de leden der Redactie, uitgenomen mijn naam, en voorts deze nota:

»Verzoeke beleefd dit stuk, met de door u gewenschte wijzigingen, »per ommegaande van u terug te mogen ontvangen aan het bureau »der Maatschappij, voorzien van uw goedkeuring tot plaatsing in »het Weekblad."

De verkeerde praktijk, terecht door Jhr. Mr. V. de Stuers gereleveerd, dat de Redactie van het Weekblad nagenoeg 1) niet meer vergadert (want al beroept men zich thans op twee vergaderingen in 1891, er is in 1890 en '92 slechts éénmaal vergaderd), werd derhalve ook hier gevolgd.

Ik schreef aan de redactie, »dat het mij toegezonden stuk van »dien aard is, dat ik daaraan mijne goedkeuring niet kon geven, »dat het niet aanging een zaak van zoodanig gewicht af te doen »en zulk een schrijven de wereld in te zenden, zonder dat deswege »eene redactie-vergadering is opgeroepen geweest."

1) Niet „nagenoeg", maar „niet meer", schrijft de heer de Stuers. Red.

»Dat, zoo ooit, er hier alle termen waren om ter zake een »vergadering te beleggen en dat ik dus verzocht zoo spoedig »mogelijk de beide commissies tot een gecombineerde vergadering »op te roepen, om de zaak behoorlijk te bespreken, alvorens het »stuk in het Weekblad verscheen."

Ik kon niet denken, dat aan dit verzoek van een lid der redactie-commissie geen gevolg zou gegeven worden, veel minder, dat daaromtrent afwijzend door den Voorzitter alleen zou worden beslist. Toch is dit gebeurd.

Bij schrijven van 26 November deelde de Secretaris mij mede, dat de Voorzitter, de heer Muysken, weigerde een vergadering te beleggen, omdat hij er »geen heil in zag." Voorts werd in dat schrijven de juistheid van het artikel betoogd — een betoog dat m. i. dan toch wel in een vergadering mocht ontwikkeld en onderzocht zijn geworden, — en ten slotte werd mij medegedeeld, dat het mij voorgelegde stuk »met eenige (mij niet medegedeelde) wijzigingen nu door het Bestuur en de leden der redactie vast gesteld" — ook alweer zonder vergadering der redactie — »in het Weekblad van denzelfden dag zou verschijnen."

Tegen een dergelijke handelwijze, welke volkomen in strijd is met de eenvoudigste regelen die ten grondslag moeten liggen aan den arbeid eener redactie-commissie, zie ik mij verplicht openlijk te protesteeren.

AMSTERDAM, 28 November 1892. P. J. H. Cuypers.

Weledelgestr. Heer Dr. P. J. H. CUYPERS.

Mijne medebestuurders machtigen mij tot de verklaring, dat zij mijne meening volkomen deelen, dat een samenkomst met u (in verband met uwe verhouding tot den heer de Stuers, ook in deze zaak duidelijk blijkende uit hetgeen voorkomt aan het einde van de noot op blz. 31 van de brochure »Mr. N. de Roever en de Minister Heemskerk"), de zeer ontstemde gemoederen slechts nog meer zoude hebben geprikkeld, en zeer zeker in de strekking van het stuk »Jh. Mr. V. de Stuers en de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" niet de minste wijziging zoude hebben gebracht. Immers, de zaak gold eene beleediging aan de Maatschappij en hare tegenwoordige leiders, waarop door het Bestuur moest worden geantwoord; daarom werd het stuk in hoofdzaak opgemaakt in eene Bestuursvergadering op 3 Nov. j. l., hetwelk daarna, als gewoonlijk ter definitieve goedkeuring en onderteekening aan de Bestuursleden werd rondgezonden.

Daar dus de kwestie allereerst behoorde bij het Bestuur en *niet* bij de Redactie, is alleen aan de laatste hare adhæsie verzocht en werd naar aanleiding daarvan het concept ook u als redactielid ter onderteekening toegezonden. Hoogachtend

C. Muysken.

Het onderstaande wordt medegedeeld op verzoek van het Bestuur der Maatschappij, dat inzage heeft genomen van de bewijsstukken.

In 1890 zijn meerdere vergaderingen der redactie gehouden, — dus niet slechts één, zooals de heer Cuypers mededeelt; getuige de berichten namens den heer Cuypers, 1° van 19 Augustus 1890, dat de vergadering van 21 Augustus niet door hem kon worden bijgewoond wegens zijne afwezigheid tot vermoedelijk einde September; 2e van 1 October 1890, dat de vergadering van 2 October wegens afwezigheid niet door hem kon worden bijgewoond. Deze laatste vergadering was belegd, juist naar aanleiding van de briefkaart van 19 Augustus.

Ten overvloede diene, dat besloten werd eene redactie-vergadering in Juli 1890 niet te doen doorgaan, wegens de ter kennis gekomen afwezigheid van den heer Cuypers.

Bovendien werd in November 1890 eene spoed eischende vergadering gehouden door de te Amsterdam wonende leden der redactie, die echter door den heer Cuypers, wegens afwezigheid, niet werd bijgewoond. De stukken betreffende de aldaar behandelde hoofdzaak werden den heer Cuypers gezonden, getuige zijne opmerkingen en handteekening, van 22 November 1890, op eene bij de stukken gevoegde lijst; genoemde stukken werden daarna gezonden aan de buiten Amsterdam wonende leden der redactie, zooals ook uit hunne handteekeningen is te zien.

Waar het blijkt, dat men zoo weinig kan rekenen op de tegenwoordigheid van den heer Cuypers, werd meermalen besloten de concept-stukken in druk rond te zenden, en niet te vergaderen.

Dat in 1892 weinig door de redactie werd vergaderd, is alleen veroorzaakt door de talrijke vergaderingen en bijeenkomsten, aan de feestviering in Mei j. l. en voornamelijk aan het congres voorafgegaan, en daarna aan de langdurige afwezigheid der heeren Cuypers, zooals telkenjare in de zomer-vacantiemaanden.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

Proeven van bekwaamheid voor Meester en Gezel.

Aan hen die het theoretisch onderwijs van de kandidaten op zich hebben genomen.

Eenige dagen geleden werd eene vergadering gehouden door hen, die onderwijs geven met het oog op het in het volgende jaar af te nemen ambachts-examen. Deze vergadering werd gehouden te Haarlem en door den heer E. A. von Saher geleid. Doel was, zoo mogelijk te geraken tot eenheid in het onderwijs dat hier en daar wordt gegeven, en in de tweede plaats om nader te bespreken wat de meest gewenschte leerstof is, die men behandelen zal. Duidelijk bleek, dat eene bespreking gewenscht was; al was men het in hoofdzaken eens, in de onderdeelen bestond verschil van gevoelen onderling en ook verschil in opvatting van de eischen door de deskundigen gesteld. Besloten werd o. m., dat de vergadering zich zal wenden tot de »Commissie benoemd door de Nederlandsche maatschappij tot bevordering der Nijverheid en de vereeniging Arti et Industriæ te 's Gravenhage", om te trachten eene wijziging te verkrijgen in de wijze waarop de proeven van bekwaamheid zullen worden afgenomen; ook besloot men te trachten een uitgewerkt leerplan in overleg met de Centrale Commissie en de deskundigen op te maken.

In December, tusschen Kerstmis en Nieuwjaar, zal een tweede vergadering gehouden worden, en dient dit bericht ook en vooral om allen, die onderwijs geven aan ambachtslieden die aan 't examen zullen deelnemen, uit te noodigen hunne namen den tweeden ondergeteekende op te geven, die hen dan, als dag en uur zijn vastgesteld, eene uitnoodiging voor die vergadering zal doen toekomen.

De Commissie voor de voorloopige werkzaamheden:

HAARLEM, MEPPEL, 20 Nov. '92. E. A. VON SAHER, *Voorzitter.* C. W. SNELLEBRAND, *Secretaris*

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING „ALKMAAR EN OMSTREKEN." De vice-Voorzitter opende de vergadering en drukte zijn leedwezen uit, dat de Voorzitter, de heer G. Looman, door ongesteldheid verhinderd was deze vergadering te presideeren.

Hij heette den heer N. M. Koning, van Amsterdam, welkom, die zoo goed is geweest over te komen om eene voordracht te houden over »beproeving van bouwmaterialen."

Aanwezig waren 21 leden en 4 geïntroduceerden, die mede welkom werden geheeten.

Eenige leden werden vervolgens met algemeene stemmen aangenomen.

De Voorzitter noodigde nu den heer Koning uit, zijne voordracht aan te vangen.

Spreker gaf eerst een geschiedkundig overzicht van de nieuwe methode, zooals die in 1886 te München door eenige wetenschappelijke mannen is vastgesteld. Vervolgens verdeelde hij zijne rede in 5 onderdeelen en besprak achtereenvolgens het hout, de verf, de metalen (in hoofdzaak ijzer), de bindmiddelen, de steen (natuur- en baksteen.) Wij zouden te uitvoerig worden om ook maar eenigszins weer te geven hetgeen door den geachten spreker is gezegd; wij achten dit te minder noodig, nu de heer Koning nog andere afdeelingen zal bezoeken. Het zij genoeg, dat de voordracht werd toegelicht door een groot getal schetsteekeningen van werktuigen en beproefde materialen die, voor zoover dit doenlijk was, in de vergadering circuleerden.

De spreker oogstte dan ook de erkentelijkheid in van de hoorders, toen hem de Voorzitter dank betuigde voor de eenvoudige, welsprekende, boeiende voordracht.

Nadat de heer Stoel nog eenige vragen had gedaan omtrent het krimpen van cement, stelde de Voorzitter voor de December-vergadering op den 17en te houden, waarin de prijsvraagteekeningen der Mij. zullen worden ten toon gesteld. De vergadering besloot tevens de teekeningen voor 't publiek ter bezichtiging te stellen.

Na nog den geïntroduceerden voor hnnne belangstelling dank gezegd te hebben, sloot de Voorzitter de vergadering.

AFDEELING LEIDEN, 24 November 1892. De kunstbeschouwing bestond uit de antwoorden op de prijsvragen van 1891 en uit de bekroonde antwoorden op de Eereprijsvraag, in 1892 door de Maatschappij uitgeschreven.

Nadat de notulen goedgekeurd waren, kreeg de heer Veilbrief het woord om zijne inzending, bestaande uit glazen steenen en andere glassoorten van de heeren Henri Huinck en Alex. Imhofe, te Rotterdam, te bespreken:

De glazen »Falconnier-steenen" worden als gewone flesschen geblazen en in de meeste gevallen in nog warmen toestand gesloten. De daarin aanwezige lucht maakt hen tot een voortreffelijken isolator en sluit de koude, de warmte en het geluid af. De verbinding der steenen is uiterst eenvoudig en geschiedt, als gewone metselsteen, met kalkmortel, gips, enz. Voor uitwendigen bouw kunnen ook zekere gipssorrten, zoools Parijzer gips, aangewend worden. De in de voegen ingelegde specie, vult de om den steen loopende gleuf, zoodat het geheel daardoor meer vastheid verkrijgt. Bij herstelling dezer steenen moet een metaalvlechtwerk, bij den heer Falconnier verkrijgbaar, in de voegen der steenen ingelaten worden.

De steenen worden in elke vorm en kleur vervaardigd. De opaal of melkglazen gelijken op marmer of half-porselein. Van binnen gezien gelijken deze steenen als geschilderde glasruiten en van buiten gezien schijnen zij bij zon- of maanlicht als met glanzende punten doorwerkt.

Men heeft geen aanslag van uitwaseming en geen plotselingen overgang van temperatuur te vreezen. Het gebruik er van is aanbevelenswaardig in badkamers, ziekenhuizen enz.

Het gemiddelde gewicht is 700 gram. Een M^2. bevat $\pm$ 50 stuks; de prijs per stuk, zowel heele, halve als kwartsteenen, is 25 cents.

Nadat de Voorzitter den heer Veilbrief dank had gezegd, deed de heer de Vries een verzameling filters zien, die hij besprak, hoofdzakelijk de Chamberland-filters, aanbevolen door Prof. van Overbeek de Meijer, als een bacteriën vrij water leverende.

De heer Van Achterberg verklaarde daarop de tentoongestelde glazen leien en naamplaten, en wees ook op een stuk mergelsteen, die in Limburg veel gebruikt wordt.

Ingekomen was een brief van de Smedenvereeniging »Eensgezindheid", welke de medewerking der Afdeeling vroeg om te trachten verbetering te brengen in de positie der werkbazen, ten einde zooveel mogelijk gelegenheid te geven, dat bij aanbestedingen elk vak afzonderlijk wordt aanbesteed, om daardoor zekerheid te hebben, dat de aannemingssommen aan hen worden uitbetaald. De vereeniging »Bouwkunst en Vriendschap" had naar aanleiding van het verzoek der Vereeniging ook een schrijven aan de Afdeeling gericht, waarin de heeren L. J. Cohen en P. De Wilde aangewezen werden om deze zaak in de Afdeeling te bespreken. Op voorstel van het bestuur werden de heeren W. C. Muller en J. van der Kamp uitgenoodigd om met genoemde heeren in de volgende vergadering advies over het vraagstuk uit te brengen.

Tot leden der commissie, die de rekening en verantwoording van den penningmeester moet nazien, werden benoemd de heeren W. A. Van Lith en J. Roem.

Na afdoening dezer huiselijke zaken kreeg de heer N. M. Koning, van Amsterdam, het woord om zijne lezing over het beproeven von bouwmaterialen te houden.

Deze belangrijke voordracht werd opgehelderd door teekeningen en photographien, zooals balansen, slag-apparaten, persen, enz., door verschillende toestellen, als naald-apparaat met ring en bakje, en ook door monsters cement, welke aan proeven blootgesteld geweest waren; verder door verschillende zandsoorten. en., enz.

Velen maakten gebruik van de vergunning om den spreker eenige vragen te doen, welke deze afdoende beantwoordde.

De Voorzitter sprak uit aller naam toen hij den geachten spreker dank bracht voor zijne voordracht, welke met de grootste belangstelling was gevolgd, en hoopte, dat deze lezing niet alleen ten goede zoude komen aan de aanwezigen, maar ook aan het proefstation van bouwmaterialen van de heeren Koning en Bienfait te Amsterdam.

AFDEELING LEEUWARDEN, 24 Nov. 1892. Was in de vorige vergadering besloten ook ditmaal een prijsvraag uit te schrijven, thans werd door het bestuur het programma daarvoor ingediend en door de leden goedgekeurd; het betreft het ontwerp van een Raadhuis voor een gemeente van ongeveer 9000 zielen.

Een afwijking van den geregelden gang der spreekbeurten ontstond door de onverwachte verhindering van den aangewezen spreker, in wiens plaats de Voorzitter, de heer J. E G. Noordendorp thans optrad. Met een hoogst belangrijke verhandeling over »lijkverbranding" werd de vergadering, zooals zij dit reeds van haren Voorzitter gewoon is, op boeiende wijze met dit onderwerp in kennis gebracht.

Na een uitgebreid overzicht van de geschiedenis der lijkverbranding, kwam het technisch gedeelte van het onderwerp aan de orde en, toegelicht door een groot aantal teekeningen van prijzenswaardige duidelijkheid werden de verschillende toestellen verklaard, die in den loop der tijden voor de verbranding van lijken hebben gediend, zooals die van Polli, Gorini, Rey, Klingenstierna en Spasciani. Meer in het bijzonder werd stil gestaan bij de ovens van Siemens en van Bouvry.

De verklaring van het systeem Bouvry trok te meer de aandacht, nu vermoedelijk binnen een niet ver verwijderd tijdstip daarnaar een crematorium met columbarium hier te lande zal worden opgericht.

Door den vice-Voorzitter, den heer A. J. Roseboom, werd den spreker den dank der vergadering gebracht.

AFDEELING GRONINGEN, 25 November 1892. Vóór de opening der vergadering meent de Voorzitter een woord van dank niet te mogen onthouden aan allen, die zooveel hebben bijgedragen tot een zoo gunstige ontvangst van de j. l. gehouden 66ste Algemeene Vergadering alhier. Een woord van hulde werd gebracht aan de verslaggevers die op eervolle wijze van dit samenzijn gewaagden Aangenaam en hartelijk is de kennismaking geweest met de leden, die uit verschillende oorden des lands het Noorden bezochten, en de leden der Afdeeling hopen, dat de groet »tot weerziens," weldra bewaarheid moge worden.

De notulen der vorige vergadering werden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen was een schrijven van den heer J. B. Jagers, waarin aan de Afdeeling verzocht werd *f* 100 beschikbaar te stellen voor een museum. Met algemeene stemmen werd besloten adressant mede te deelen, dat afwijzend op zijn verzoek is beschikt.

De heer Molenaar hield eene causerie over »het begrip stijl."

'T is eigenaardig, zoo begon spreker, dat men in den tegenwoordigen tijd zoo weinig stijl heeft, terwijl ieder er den mond vol van heeft; in de middeneeuwen, toen elk voorwerp dat gemaakt werd stijl had, was er geen sprake van stijl. Om zich goed een stijl eigen te maken is bijna een levensduur noodig. Wat is stijl? Spreker verklaarde hoe het woord stijl afkomstig is van het in den Romeinschen tijd gebruikte plankje, bestreken met was, waarin met een stift iets werd geschreven; het eerste begrip stijl staat dus in verband met schrijven, en is eene karakteruiting. Is een voorwerp in stijl, dan moet er karakter en eenheid van gedachte in zijn.

Wil men het karakter van een stijl leeren kennen, dan is het noodig vele voorwerpen in andere stijlen te vergelijken en veel te copieeren. Hoe langer en grondiger men een stijl bestudeert, des te meer ziet men het mooie er van in. Om te begrijpen hoe de ouden de taak hebben opgevat, moet men hunne stijlen grondig bestudeeren. Sommige decoratieschilders van den tegenwoordigen tijd bekommeren zich al weinig over stijl; wordt hen het beschilderen van een plafond of iets dergelijks opgedragen, dan richten zij zich naar 't buitenland, vanwaar de ontwerpen worden overgestuurd. Dit is niet de weg die men moet blijven volgen. De natuur te bestudeeren is de eenige weg om zich de versieringskunst eigen te maken. Dit hebben alle volkeren gedaan; zoo hebben b. v de Egyptenaren de lotus en papyrus in verschillende vormen toegepast, de Grieken het acanthusblad, de Romeinen ook het acanthusblad doch meer vrij naar de natuur. In den Romaanschen stijl daarentegen ziet men de motieven in een eigenaardig karakter omgewerkt, terwijl in de Gothiek meer de natuur op den voorgrond treedt. In het renaissance-tijdperk voert het acanthusblad weer den boventoon met andere vrije motieven uit de natuur. Als uitvloeisel der Renaissance is de Rococo ontstaan, die tot voor ongeveer 40 jaren geleden tot nulpunt is gedaald.

Het voorbeeld der ouden om de natuur te bestudeeren en deze motieven naar omstandigheden om te werken, is de weg die tegenwoordig algemeen wordt gevolgd. Dat is rationeel. Wat het kenmerk van een stijl betreft, hierin heeft ieder land zijn eigenaardig karakter. Een nationale stijl drukt het karakter van dat volk uit, vandaar dat men den Franschen stijl herkent door zijn luchtig, den Duitschen door zijn zwaar en den Hollandschen door zijn eenvoudig karakter.

Nadat de heer Molenaar zijne denkbeelden had blootgelegd, hoe het onderwijs in het ornament en in de stijlkennis moet worden gegeven, werd spreker dank gebracht voor deze bijdrage.

Door het bestuur der Afdeeling werd schriftelijk voorgesteld eenige artikelen van het huish. reglement te wijzigen. Er werd besloten, hierover in de volgende vergadering eene beslissing te nemen.

Nadat twee nieuwe kunstlievende leden der Afdeeling werden voorgesteld en eenige huishoudelijke zaken werden behandeld, sloot de Voorzitter onder eene prettige stemming der leden deze bijeenkomst.

BERICHTEN.

H. M. de Koningin-Regenten is als beschermvrouw opgetreden van de ambachtsschool te Leiden.

Op 81jarigen leeftijd overleed te Leeuwarden de heer **Mr. J. DIRKS,** ridder der orde v. d. Ned. Leeuw, Commandeur v. d. orde der Eikenkroon, Eere-Voorzitter van het Friesch Genootschap voor Geschiedenis, Oudheid en Taalkunde. Als geleerde verwierf hij zich grooten naam op het gebied der penningkunde. Meer dan een geschrift van zijne hand werd met goud bekroond, Door onderscheidene geleerde genootschappen, ook in het buitenland, werd hem het lidmaatschap of het eerelidmaatschap aangeboden. Tal van jaren was Mr. J. Dirks voorzitter van het Friesch Genootschap, aan welks tegenwoordigen bloei hij krachtig heeft medegewerkt.

In den ouderdom van 70 jaren is in de afgeloopen week plotseling te Parijs overleden de heer **PIERRE GALLAND**, een decoratieschilder van zeldzaam groote talenten, professor voor de decoratieve kunst aan de Ecole des Beaux-arts te Parijs.

Het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam, dat tot heden als orgaan had het weekblad »De Opmerker", — Redacteur-Uitgever de heer F. W. van Gendt J.Gz., — zal vanaf 1 Januari 1893 zelf een weekblad op het gebied van bouwkunst en aanverwante vakken uitgeven onder den titel: »Architectura" terwijl vanaf dien datum het weekblad De Opmerker ophoudt het orgaan van genoemd Genootschap te zijn. De nieuwe uitgave, onder redactie van het Genootschap A. et A. en den heer J. A. Van der Kloes, leeraar aan de Polytechnische School te Delft, zal verschijnen bij de Firma J. Van der Endt & Zoon, uitgevers te Maassluis.

Het weekblad »De Opmerker", blijft bestaan, onder redactie van den heer F. W. van Gendt J. Gzn.

Te laat om het volledig op te nemen, ontvingen wij het programma voor prijsvragen voor diploma's, betrekking hebbende op de tentoonstellingen van nationale Nijverheid en van Landbouw, te houden te Winschoten, in de maand Juni 1893.

Het ligt ter inzage op de bibliotheek der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Te Utrecht is aan het centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen aanbesteed: 1º. Het maken van den ijzeren bovenbouw van de spoorwegbrug over de Dieze, nabij het stationsemplacement 's Hertogenbosch, begrooting *f* 116.300. Minste inschrijving was die van de heeren Gebr. Schafer en Bloch, te Hamm, voor *f* 68,135.

2º. Het maken van twee voetbruggen en het verrichten van bijkomende werken op het station Tilburg, begrooting *f* 16,350. Minste inschrijving was die van de heeren De Jong en Co., te Oudewater, voor *f* 12,379.

De cijfers van de inschrijvers zijn zeer opmerkelijk, en bij die voor de brug over de Dieze zou men geneigd zijn aan een vergissing te gelooven; in elk geval zijn zij echter een teeken des tijds.

Aan de Memorie van Antwoord van den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende zijn begrootingshoofdstuk wordt het volgende ontleend.

De Minister is bereid de oprichting van een station voor het onderzoek van bouwmaterialen op nieuw te onderzoeken.

De lokalen voor het nieuwe museum van natuurlijke historie wenscht de Minister achtereenvolgens te doen stichten en in gebruik nemen, zonder dat op de voltooiing van het geheel behoeft te worden gewacht.

Een technisch toezicht op de ambachtsscholen wordt door den Minister niet wenschelijk geacht.

Men hoopt, dat de restauratie van de Kloostergang te Utrecht in het begin van 1894 zal zijn beëindigd.

Het crediet, ter behartiging van de belangen der Nederl. kunstenaren op de tentoonstelling te Chicago, acht de Minister onmisbaar, wil de Nederlandsche schilderkunst de hoogte, welke zij ingenomen heeft, handhaven.

De heer Dr. G. Galland, te Berlijn, gaat voort met zijne studiën over de Hollandsche kunst. Eenige dagen geleden verscheen van zijne hand een boek, getiteld: Der grosse Kurfürst von Brandenburg und Moritz von Nassau der Brazilianer, Studiën zur Brandenburgischen und Holländischen Kunstgeschichte.

Zaterdagavond 10 December a.s. zal hij in den Wissenschaftlichen Verein te Berlijn een voordracht houden over de vraag, of Hollandsche kunst identisch is met Hollandsche schilderkunst. De volgende stellingen zullen door hem worden verdedigd.

1. De geleerden namen en nemen meestal het standpunt in, dat Hollandsche kunst identisch is met de uitingen der Hollandsche schilderkunst. Aan de Hollandsche bouwkunst uit den tijd vóór Rembrandt wordt ten onrechte slechts geringe beteekenis gehecht.
2. Het is den Hollandschen architekten reeds vóór het einde der 16e eeuw gelukt, eenen vorm voor indeeling en het uitwendige van hunne burger-bouwwerken te vinden, die eigenaardig passend is voor de toestanden des lands. Die eigenaardige bouwwijze moet eene nationale genoemd worden; hare ontwikkeling behoort, voor zooverre zij van belang is voor de kunst, tot de eerste twintig jaren van de 17e eeuw.
3. De Hollandsche schilderkunst bevond zich toenmaals, afgezien van belangrijke op zichzelf staande uitingen, nog in een stadium van gemaniereerdheid en Italianismus; zij was alzoo nog afhankelijk. Eerst toen de architekten de eischen van het volk en van hun tijd op een eigenaardige wijze hadden vervuld, eerst toen kreeg de Hollandsche schilderkunst die aan de kunst eigen heldere nationale eigenaardigheid, die wij bewonderen.
4. Men stelt zich op een onjuist standpunt, wanneer men de scheppingen der Hollandsche schilderkunst op zichzelf betracht. Zonder de kennis van de Hollandsche raadszalen, gildekamers, doelen, regentenkamers enz., kan de beteekenis en werking, juist van de eigendommelijkste schilderwerken van dat volk, niet begrepen worden.
5. De oorzaak van de onkunde omtrent de Hollandsche bouwkunst wordt in de eerste plaats verklaard door de onverschilligheid van het publiek vooral voor architectonische vraagpunten, voorts door het ontbreken van bronnen-schrijvers, en eindelijk uit de gewoonte van reizigers om slechts die grootere steden te bezoeken, die rijke schilderijen-verzamelingen bezitten, steden wier hoofdverkeerswegen hun oorspronkelijken stempel reeds sedert geruimen tijd hebben verloren.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot directeur der gemeentereiniging te Kampen is met algemeene stemmen benoemd de heer B. W. Feijge Jr., opzichter bij die reiniging. Zijne jaarwedde zal bedragen *f* 1200 en geen percentage.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

AMSTERDAM. 22 Nov. — De architekt W. Hamer: het bouwen van eene stoom-, wasscherij en ververij kantoren, ketelhuis enz. aan den Sloterweg, (gemeente Sloten, voor rekening van den heer T. J. Knottenbelt te Amsterdam:

Hoogste inschrijving: v. d. Eijk en de Waal te Nieuwer Amstel; laagste inschrijving: P. v. d. Brun te Amsterdam.

NIEWERKERK. a/d IJsel, 24 Nov. — het bouwen van een heerenhuis op de steenfabriek „Hitland", onder beheer van den architekt W. Brandsma Johz.; ingek. 12 bilj:

Hoogste inschrijving: D. van Vliet, Nieuwerkerk a/d IJsel; laagste inschrijving: D. de Lange Sr., Vlaardingen.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen.

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST, Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — *In aanleg zijn:* 9496

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGEN GESTICHT, Deventer. SIGARENFABRIEK van de Heeren GEBRS. JACOBSON & Co., Amsterdam.

MUSGRAVE'S Complete Inrichtingen voor

PAARDEN- en VEESTALLEN, KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

SCHOOL.

BOUWKUNDE. HOOGSTBELANGRIJK.

Een voor HH. **Bouwmeesters** onmisbaar werk, met 15 groote Platen van G J. MORRE, B. SCHELLING en P. J. H. CUYPERS.
Het bouwen van scholen in Nederland, met toelichting der algemeene bepalingen bij het opmaken van bestekken voor schoolgebouwen, met verklaring der Plannen, Platen enz, alles in verband met de Onderwijswetten in Nederland, met **15 groote en uitvoerige Platen**, naar teekeningen van de bekende deskundigen G. J. MORRE, B. SCHELLING en P. J. H. CUYPERS.
Dit zooeven verschenen werk, **een onmisbare vraagbaak voor elk bouwkundige, voor slechts f 2.90.**
Verkrijgbaar bij **D. BOLLE**, te **Rotterdam, franco** na ontv. Postwissel slechts **f 2.90.** waarop vermeld **Schoolbouw.** 9497

JAN HAMER & Co.

MARNIXSTRAAT 402, AMSTERDAM.

D'S Patent- 9500

WINDEN, LIEREN EN KRANEN.

— (Handy Hoists) —

ENKEL EN DUBBEL WERKEND.

Sterk. — Goedkoop.

Vraag onze geïllustreerde Prijscourant.

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID. Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

9498

BENNEWITZ & Co AMSTERDAM

Papierstüc Plafonds

ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à f 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR EN MONSTERKAMER DAMRAK 85

PAPIERSTUC-FABRIEK.

DE LINT & Co. Rotterdam.

Nieuwehaven No. 39 N. Z.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen, leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9502

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

Johann Odorico, Amsterdam,

HEERENGRACHT 335 — Telefoon No. 593.

Werkplaatsen en Magazijn:

Omval, Werf „De Wilde Man".

Fabrikant van marmer-, mozaïek-, terrazzo- en granito vloeren, en van alle soorten **cement-uitvoeringen,** onder garantie: vloeren, gewelven, enz.
Brandvrije constructiën, volgens de systemen RABITZ en MONIER (cement-ijzerwerken); **voordeelen:** lage assurantie-premiën, gering gewicht, waterdichtheid, geen onderhoudskosten. — Belangrijke werken reeds uitgevoerd, o. m. voor de nieuwe gebouwen der VAN HOUTEN's Cacaofabrieken te Weesp en de Meel- en Broodfabriek „Ceres" te Amsterdam.

De Portland-Cement-Fabriek van DYCKERHOFF & SÖHNE

te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9503

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880.

Gouden Medaille Offenbach a/M. 1879.

Gouden Medaille Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

DE LINT & Cie. *Nieuwehaven No. 39 N.Z. Rotterdam.* PARKETVLOEREN en WANDTEGELS: VILLEROY & BOCH.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.
1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink. 9505
2e » voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885
Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen,

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Openbare Aanbesteding.

Op Dinsdag den 20sten December 1892, des namiddags ten 2 ure (Plaatselijke tijd), zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te 's-Gravenhage, bij enkele inschrijving worden

AANBESTEED:

Het driejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1893 en eindigende 31 December 1895, van:

De Strafgevangenis te Appingedam.
Het Huis van Bewaring te Winschoten.
Het Rechtsgebouw en de Strafgevangenis te Groningen.
Het Huis van Bewaring en het Paleis van Justitie te Leeuwarden.
De Strafgevangenis te Sneek.
Het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Heerenveen.
Het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Assen.
Het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Zwolle.
Het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Almelo
De Strafgevangenis en het Kantongerechtsgebouw te Deventer,

en

Het tweejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1893 en eindigende 31 December 1894, van:

Het Huis van Bewaring en het Kantongerechtsgebouw te Amsterdam.

De besteding geschiedt in 19 perceelen.

Bestekken liggen ter lezing in bovengenoemde gebouwen en op het bureau van den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage, en zijn op franco aanvrage, tegen betaling van *f* 1,60 franco verkrijgbaar bij de GEBR. VAN CLEEF, Boekhandelaren, Spui No. 28*a* te 's-Gravenhage.

Aanwijzing zal geschieden voor de gebouwen te Groningen, Appingedam, Sneek, Assen, Zwolle, Almelo en Deventer den 12n December 1892; voor de gebouwen te Winschoten, Leeuwarden en Heerenveen, den 13n December 1892, beginnende bij de Gevangenissen, des namiddags ten 2 ure (Plaatselijke tijd) en voor de gebouwen te Amsterdam den 12n December 1892, beginnende bij het Kantongerechtsgebouw des voormiddags 9 ure (Plaatselijke tijd).

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage en verder:

Voor de werken aan het gebouw te Appingedam, bij den Opzichter A. J. KNAAP aldaar.

Voor de werken aan de gebouwen te Groningen en Winschoten, bij den Opzichter N. W. LIT te Groningen.

Voor de werken aan de gebouwen te Leeuwarden, bij den Opzichter W. C. DE GROOT aldaar.

Voor de werken aan de gebouwen te Sneek en Heerenveen, bij den Opzichter J. HOGENDIJK te Sneek.

Voor de werken aan de gebouwen te Assen, bij den Opzichter F. BOONSTRA aldaar.

Voor de werken aan de gebouwen te Zwolle, bij den Opzichter J. L. VAN ESSEN aldaar.

Voor de werken aan de gebouwen te Almelo, bij den Opzichter B. VIXSEBOXSE aldaar.

Voor de werken aan de gebouwen te Deventer, bij den Opzichter J. A. MULOCK HOUWER aldaar.

Voor de werken aan de gebouwen te Amsterdam, bij den Opzichter G. SLUIS aldaar.

'S GRAVENHAGE, 28 November 1892.

De Minister van Justitie.
voor den Minister,
De Secretaris-Generaal
P. J. VAN BEIJMA.

9487

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.
Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën;
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken, *ENZ. ENZ.*

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor ***ARCHITECTUUR-DECORATIE.***

9489

AMSTERDAM, KALVERSTRAAT 165.

GENOOTSCHAP

„ARCHITECTURA ET AMICITIA"

te Amsterdam.

Namens de COMMISSIE voor de Tentoonstellingen van Nationale Nijverheid en van Landbouw, te houden te Winschoten, bij gelegenheid van het **46e Landhuishoudkundig Congres.** in de maand Juni **1893**, schrijft het Genootschap »*ARCHITECTURA ET AMICITIA*", te Amsterdam, de navolgende **PRIJSVRAGEN** uit:

a. **Voor een DIPLOMA, betrekking hebbende op de Tentoonstelling van Nationale Nijverheid;**

b. **Voor een DIPLOMA. betrekking hebbende op de Tentoonstelling van Landbouw.**

De deelneming aan deze PRIJSVRAGEN is voor alle Nederlanders opengesteld.

Voor elk dezer PRIJSVRAGEN worden uitgeloofd prijzen van *f* **75** en *f* **25**

De met den eersten prijs bekroonde ontwerpen zullen worden uitgevoerd.

De Jury bestaat uit de heeren: G. VAN ARKEL, H. P. BERLAGE NZN. en JOSEPH TH. J. CUYPERS, allen te Amsterdam.

Voor uitvoerig Programma wende men zich tot den 1sten Secretaris van bovengenoemd Genootschap, *American Hotel* te Amsterdam.

Namens het Genootschap »Architectura et Amicitia":
De 1e Secretaris,
C. W. NIJHOFF.

9490

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, Amsterdam,
— Prins Hendrikkade 14. —
9494
MECHANISCH EN CHEMISCH ONDERZOEK VAN METALEN.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY LTD. LONDON

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Roggeveenstraat.

TRADE MARK. VAL DE TRAVERS.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9491

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer No. 1 en 2. *Amsterdam.*

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere** en **belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

GEDEPONEERD FABRIEKSMERK. **RIPOLIN**

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelf glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.

Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9492

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

Rietplankenfabriek,
(Syst. GIRAUDI.) *J. W. MOLIJN — Gouda.*
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

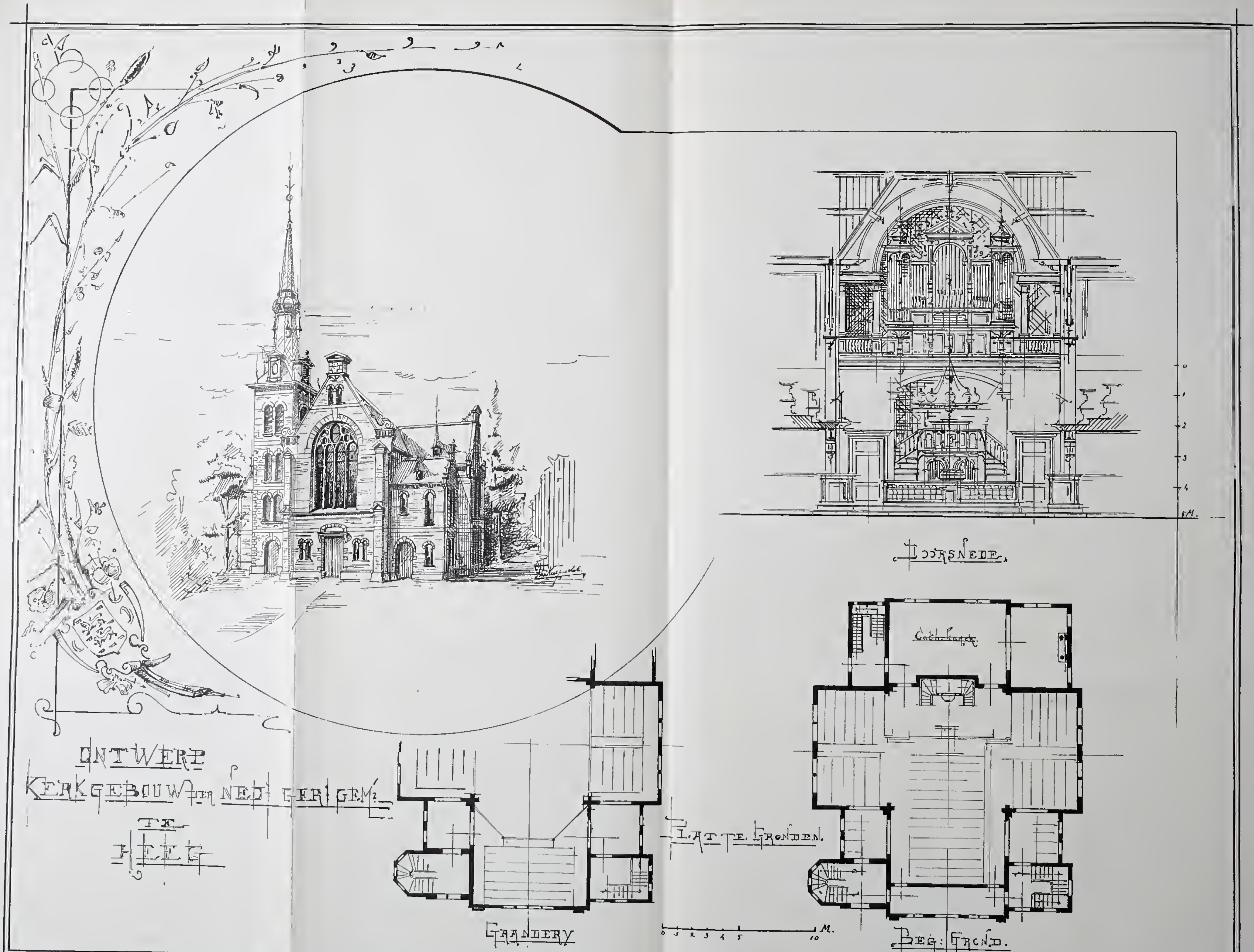
CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende ***origineele merk*** verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 9493

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

ONTWERP
KERKGEBOUW TER NED: GER: GEM:
TE
HEEG
DOORSNEDE.
PLATTE GRONDEN.
GAANDERY
BEG: GROND.
Cath-Kamer
M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

10 DECEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

BIJ DE PLAAT.

De plaat, bij dit nummer gevoegd, geeft eene schetsteekening van een kerkgebouw, hetwelk in 1889 voor de Ned. Geref. kerk te Heeg, provincie Friesland, werd gebouwd.

In afwijking van bijna alle aldaar bestaande dorpskerken, die een langwerpig vierkanten plattegrond hebben met aan den achterkant schuin afgesneden hoeken, heeft dit kerkgebouw, wegens te weinig diepte van het bouwterrein, den vorm van een Grieksch kruis. De hoeken aan de voorzijde zijn gevuld met bijbouwen, toren en trappenhuizen naar de gaanderijen. Het middenschip en de twee zijarmen zijn door het doophek en de zitplaatsen ingenomen, terwijl het achterste deel van het kruis de consistoriekamer vormt, waarboven het orgel is geplaatst, zoodat de voorgaanderij geheel voor zitplaatsen kan worden gebezigd.

De bijbouwen daarnaast dienen tot vergrooting van de consistoriekamer bij gelegenheid van begrafenissen en tot opgang naar de orgelgaanderij.

Het gebouw heeft ruim 600 zitplaatsen.

De architectuur van het orgel is van de zelfde hand als het kerkgebouw.

Wegens de beperkte bouwsom moest alles sober worden behandeld.

T. E. KUIPERS,
Architekt.

DE STADSGEHOORZAAL TE LEIDEN.

In het weekblad „De Ingenieur," van 26 November 1892, verscheen onder den titel „De Stadsgehoorzaal te Leiden," een uitgebreid artikel van geheel dezelfde strekking als het korte artikel in het Bouwkundig Weekblad van denzelfden dag.

Aan dat artikel uit „De Ingenieur" ontleenen wij de volgende gedeelten, die meer bepaald betrekking hebben op de aannemers van het werk.

De commissie bespreekt in het eerste hoofdstuk van haar verslag twee vragen. De eerste luidt: „Is de „gemeente rechtens het geheele bedrag der bijrekeningen „verschuldigd?" Zij beantwoordt haar in dezen zin: „De „gemeente is gehouden aan den aannemer te voldoen „het meerder werk, voorkomend op weekstaten, over„eenkomstig § 102 (van het bestek) opgemaakt en „geteekend. Zij is daarentegen in geen geval gehouden „iets te voldoen voor werken en leverantiën, die daarop „niet voorkomen." De commissie kwam tot deze conclusie na vergelijking der bepalingen van het bestek en het Burgerlijk Wetboek; na erkenning, dat de aannemer gebonden is aan en tevens gedekt door de orders der directie, en na betooging, dat door *directie* o. a. ook moeten verstaan worden de architect, of de onderarchitect, of de opzichters. Aangezien in § 102 van het bestek is voorgeschreven, dat wekelijks een staat in duplo moet worden opgemaakt van het door afwijkingen van het bestek veroorzaakte meer of minder werk, door directie en aannemer geteekend en uiterlijk den Woensdag der volgende week ter goedkeuring aangeboden, *mag* naar het oordeel der commissie *zeker niet in rekening gebracht worden, wat zonder dagteekening en onderteekening op de weekstaten is vermeld*, terwijl de handteekening onder den weekstaat zeker niet geldt voor aanteekeningen op de keerzijde der staten, indien daarnaar niet op den staat zelf verwezen wordt en ook

de handteekening geen recht geeft tot *vordering*, indien ze slechts op een der twee staten voorkomt. En vermits in het bestek uitdrukkelijk is bepaald, dat: afwijkingen, niet in deze weekstaten vermeld, geen aanleiding tot verrekening kunnen geven, vervalt alle recht op vordering voor leveringen, die niet op de weekstaten worden aangetroffen.

Alzoo, volgens deze Raadscommissie geene verrekening, indien op den bewusten Woensdag weekstaten zijn verloren gegaan of in het ongereede geraakt, of indien door een der partijen verzuimd is ze beide of een van beide te teekenen, of indien bij afwezigheid, ziekte, ontstentenis van architect of aannemer, een van hunne gemachtigden zich geheel te goeder trouw aan dergelijk verzuim heeft schuldig gemaakt, of indien de aannemer, bijv. een trein gemist hebbende, door toeval verhinderd werd in tijds te teekenen; of, indien te midden der drukte van het werk, posten zijn vergeten, of indien ze op den bewusten Woensdag niet in den vereischten vorm konden worden vermeld, doordien opgaven van fabriekanten of andere leveranciers opheldering behoefden of ontbraken, of . . . . Maar waartoe verder te gaan? Aangenomen, wat intusschen zeer twijfelachtig is, dat de minste afwijking van een administratief voorschrift in een gebrekkig contract, zooals in juridischen zin stellig het gewone bestek is, — aangenomen, dat de minste afwijking het recht doet vervallen verrekening te vorderen, mag daaruit dan volgen, dat eene gemeente zich niet *gehouden* moet achten te betalen, hetgeen in het belang van het werk op last van de directie deugdelijk is geleverd en verwerkt? Reikt dan de zedelijke verplichting niet verder dan het wettelijk voorschrift? Ontheft de omstandigheid, dat de aannemer geen *recht* heeft te *vorderen*, den besteder van den plicht zonder vordering den geleverden arbeid te vergoeden?

Een bevestigend antwoord op deze vragen is in strijd met alle begrippen van goede trouw en bij rechtschapen mannen alleen verklaarbaar, indien zij hoogst eenzijdig de zaak uit het theoretisch-juridisch standpunt hebben overwogen. De practische jurist zal toch toegeven, dat het niet de bedoeling van den wetgever zijn kan, dat een besteder zich aan de betaling van kostbare leveringen kan onttrekken, door den met het toezicht belasten persoon, op het tot het vaststellen en onderteekenen der weekstaten bestemd oogenblik, even van het werk te roepen en hem eenige uren van dat werk verwijderd te houden. De practische jurist zal nagaan, welke beteekenis, welke waarde in de wereld der openbare werken aan dergelijke weekstaten wordt gehecht en daarbij ervaren, dat zij beschouwd worden als een goed, eenvoudig middel om moeilijkheden bij de eindafrekening te voorkomen; dat zij de directie en den aannemer verplichten, telkens voor elke afwijking van het bestek den grondslag der verrekening vast te stellen op het oogenblik der uitvoering, terwijl de gevoerde gedachtenwisseling, de ingewonnen prijsopgaven, de bijzonderheden der uitvoering bij beide partijen nog versch in 't geheugen liggen; dat het echter niet altijd mogelijk is alle uitgevoerde extra-werken op den eerst na de levering verschijnenden weekstaat te boeken; dat in dergelijke gevallen de aanteekening later geschiedt; dat evenzoo posten worden bijgeschreven, indien ontdekt wordt, dat eenige arbeid, als meer of minder werk te verrekenen, aan de aandacht van partijen is ontsnapt. Aldus ingelicht zal de practische jurist inzien, dat de verhoudingen op een werk spaak loopen, als vertrouwen gemist wordt, als er sprake komt van het „ontstaan eener vordering" of van „gehoudenheid tot betaling;" dat bij eerlijke partijen de billijkheid als wetboek fungeert in dien zin, dat de besteder geleverde werken betaalt zonder voordeel te willen ontleenen aan administratieve fouten; dat de directie in vele gevallen er ten ernstigste mede is bezwaard, indien een formeel voorschrift van het bestek de mogelijkheid buitensluit, den aannemer voor een verlies te behoeden, dat, door geen van beide partijen voorzien en niet door zijne schuld ontstaan, op de rekening van het werk behoorde te worden gebracht.

Dat de Raadscommissie bij hare eenzijdige opvatting is gebleven, nadat een harer leden, een niet-jurist, zijne bezwaren duidelijk had uitgesproken, is onverklaarbaar. Dit lid heeft later bij schrijven aan den Raad verklaard: „Mijns inziens mogen in rechten de twee weekstaten van „p. m. *f* 2400 en *f* 1500 niet geldig zijn, doordat ze niet „in duplo geteekend zijn; maar de billijkheid brengt „mede ze toch voor echt te erkennen en ze behoudens „kleine verschillen aan den aannemer uit te betalen."

Gaat men nu het zeer in détails afdalend verslag der commissie na, dan schijnt haar de eene post „dubieus", de andere „ongeldig"; dan vermoedt zij, dat eene nauwkeurige rekening, ware die mogelijk, voor den aannemer nog heel wat onvoordeeliger zou uitkomen; dan komt het haar voor, dat waar alle aanwezige riolen en loozingen door den aannemer moeten worden verwijderd, hieronder ook beerputten zijn te begrijpen; dan houdt zij het er voor, „dat de aannemer hier heeft gebruik gemaakt van „een verzuim van den opsteller van het bestek der „kanalen en dat dit een der groote oorzaken is, waardoor „de bijrekening voor de verwarming tot 40 % der aan„nemingssom kon stijgen; dan komt zij ten slotte tot „den indruk, dat, overal waar de gelegenheid zich aanbood, „zooveel mogelijk is gerekend, nu eens door den prijs „bij overeenkomst te nemen, dan weder door hooge „prijzen te rekenen, die niet in het bestek genoemd worden „en verder door elke kleinste afwijking van het bestek „te gebruiken als middel om de bijrekening op te voeren."

Tot bewijs van deze meeningen, die zulke grievende insinuatiën aan het adres der aannemers en der directie bevatten en die volgens het verweerschrift van den architect van zelf zouden zijn gewijzigd, indien de commissie een meer volledig onderzoek had ingesteld, wordt gewezen op enkele fouten van optelling, slordigheden in de boeking op de weekstaten en dergelijke. De commissie komt tot de slotsom, dat „rechtens" op de rekening een bedrag van *f* 4755.97⁵ zou zijn te korten; gedeeltelijk komen hier onder echter posten voor, „waarvan ons wel „niet bewezen gebleken is, dat de waar geleverd is, „doch waarvan wij wel willen aannemen, dat niet alles „fictief is". Zij beveelt dan ten slotte zonder toelichting aan *f* 2000 op de rekening van de aannemers te korten.

Wij vertrouwen, dat de bovenstaande mededeeling, de onverklaarbare houding der commissie genoegzaam in het licht stelt en kunnen ons bepalen tot het overnemen der laatste zinsnede uit het reeds aangehaald schrijven van het commissielid P. J. van Hoeken: „Ik vertrouw „dus, dat de Raad van bovengenoemd recht geen gebruik „zal maken, en bovengenoemde staten zal voteeren met „uitzondering van enkele posten, waarop volgens tarief „te veel is berekend."

Het artikel eindigt met de volgende conclusie:

Wij twijfelen er geen oogenblik aan, of de Gemeenteraad van Leiden zal het advies van het raadslid Van Hoeken boven dat der twee andere commissie-leden stellen. En indien de raadsleden de gehoorzaal intusschen bezichtigd en zich daarbij rekenschap gegeven hebben, hoeveel talent, arbeid en werkkracht de gemeente-architect hier heeft ten toon gespreid, dan zal de „vordering" van *f* 642.20, die de commissie tegen dien ambtenaar wil doen stellen, zeker heel weinig bijval vinden. Wij behoefden dan ook niet te pleiten in het finantieel belang van de aannemers en den architect. Wij achten het alleen onzen plicht uiteen te zetten, dat de Raadscommissie in zake de Gehoorzaal hare taak op eenzijdige en daardoor afkeurenswaardige wijze heeft opgevat en vervuld.

PROTESTANTSCHE KERKEN.

ANTWOORD, ingezonden door de Afdeeling Rotterdam, op de vraag: *Welke kerkgebouwen in ons land zijn speciaal als Protestantsche kerken gebouwd? Welke zijn daarvan nog over, en is daarbij een plan aan te wijzen, dat als voorbeeld eener Protestantsche kerk voor den tegenwoordigen tijd kan worden aanbevolen, en om welke redenen?*

Welke eischen moeten gesteld worden aan eene Protestantsche kerk, ter onderscheiding van andere kerken?

Met het oog op de uitgebreidheid van het onderzoek en der studie, die noodig zijn om na te gaan welke kerkgebouwen in ons land speciaal als Protestantsche kerken gebouwd, en welke daarvan nog over zijn, alsook met het oog op de groote kosten en den langen tijd dien zulk een onderzoek met zich brengen, hebben wij, als commissieleden ter beantwoording dier vraag benoemd, ons bepaald tot onze woonplaats, Rotterdam.

Wij bevonden, dat van de oudere kerken die als zoodanig gebouwd zijn, nog overgebleven zijn:

de Fransche kerk, gebouwd van 1661—1662,
de Oosterkerk, » » 1680—1682,
de Luthersche kerk, » » 1733—1736 door Faber;
de Doopsgezinde kerk, » » 1773—1775 » Aart Kool;
de kerk te Kralingen, » » 1842—1868 » Rodenburg;
de Zuiderkerk, » » 1845—1847 » A.W v. Dam;
de Westerkerk, » » 1868—1870 » Jurriaanse;

benevens de Engelsche kerken, waarvan het ons niet mocht gelukken de data van bouw te weten.

Onder de nieuwere kunnen gerekend worden: de Duitsche kerk, de kerk te Feijenoord, verschillende kerken, der Doleerende Gemeente, eenige kerken der afgescheiden Gemeenten, de Apostolische kerk en de Noorderkerk, welke allen van de laatste jaren dateeren.

Eene volledige opsomming te geven van *alle* eischen eener Protestantsche kerk ter onderscheiding van andere kerken komt ons voor ook gedeeltelijk te behooren bij autoriteiten op kerkelijk gebied; wij bepaalden ons daarom hoofdzakelijk tot die zaken, die ons bekend waren betrekking te hebben en invloed uit te oefenen op de architectonische oplossing eener Protestantsche kerk.

Wij meenden, met betrekking tot het stellen van min of meer typische voorbeelden van bestaande kerkgebouwen, die te moeten verdeelen in 3 rubrieken, n.l.:

groote kerken, kerken met 1200 of meer zitplaatsen.
minder groote „ „ „ 600—1200 „
en kleine „ „ „ beneden 600 „

Onder de door ons genoemde kerkgebouwen die hier nog aanwezig zijn, meenen wij als voorbeelden voor den bouw van Protestantsche kerken te mogen noemen:

„de Oosterkerk, die geheel kwadraatvormig is, doch waarin het orgel beter had kunnen geplaatst zijn;"

„de Zuiderkerk, die een achthoekigen grondvorm heeft met uitgebouwde kapellen, waarin ook de gaanderijen zijn aangebracht;"

„de Westerkerk, die kwadraatvormig is met twee rechthoekige uitbouwen, waarin de gaanderijen, welke kerk naar onze beschouwing, het meest beantwoordt aan de te stellen eischen voor groote kerken."

Voor minder groote kerken komt ons de nieuw gebouwde kerk der Doleerende Gemeente aan de Ammanstraat onder de hier aanwezige kerken als het beste voorbeeld voor. Deze kerk is langwerpig vierkant en heeft drie gaanderijen, waarvan twee aan de lange zijden en de derde tegenover den preekstoel, die onder het orgel tegen den achterwand geplaatst is.

Als een zeer gunstig type voor kleine kerken noemen wij de zeer eenvoudige Doopsgezinde kerk, die in het laatst der vorige eeuw gebouwd werd. Alleen meenen wij, dat indien het orgel boven den preekstoel geplaatst was, die kerk nog beter aan het doel zou beantwoorden.

Uit den aard der religie en met betrekking tot de wijze waarop de uitoefening van den dienst plaats heeft, moet naar onze meening eene Protestantsche kerk eene plaats van bijeenkomst en gehoorzaal zijn, die zoodanig is ingericht, dat het spreken er den spreker gemakkelijk valt en het den toehoorder mogelijk is van af alle zitplaatsen hem gemakkelijk te zien en te verstaan. Met het oog op de goede acoustiek, die het spreken natuurlijk vergemakkelijkt, achten wij het gewenscht, dat de preekstoel steeds tegen of zoo nabij mogelijk een der wanden geplaatst wordt. Daar het spreken op afstanden grooter dan 25 Meter zeer moeielijk en het verstaan onmogelijk wordt, mag die afstand van den spreker tot aan de uiterste zitplaatsen ook niet overtroffen worden.

Hieruit volgt onmiddellijk, dat zulk eene zaal, wanneer men alle zitplaatsen gelijkvloers wenschte, in vele gevallen te groot en dus onmogelijk bespreekbaar zou worden; van daar, dat bij zeer groote kerkgebouwen het steeds gebruikelijk is gaanderijen te maken. De daar aanwezige plaatsen behooren natuurlijk aan de bovengenoemde eischen te voldoen. Het komt ons voor, dat in kleine kerken geen gaanderijen moeten gemaakt worden.

Betreffende de verdere inrichting achten wij de plaatsing van het orgel zeer gewenscht boven de predikplaats, omdat daardoor de toehoorders niet zoo licht bij bespeling van het instrument van den spreker worden afgeleid; terwijl met het oog op de zitplaatsen de noodige afgesloten ruimte moet blijven voor doopgelegenheden, voorlezer, kerkbestuurders en diegenen, die bij doopceremonieel aanwezig moeten zijn.

Voorts dient in het midden der kerk een gedeelte der zitplaatsen zoodanig te zijn geplaatst, dat het voor ceremonieel bij de avondmaalsbediening gemakkelijk kan worden ontruimd en ingericht. Dit gedeelte der kerk moet dus vanaf den preekstoel steeds direct te bereiken zijn.

Wat den vorm van het gebouw betreft, daarvoor zijn, naar wij gelooven, geen bepaalde voorschriften te geven. Elke zaal, van welken vorm ook, mits voldoende aan bovengestelde eischen, zal geschikt kunnen bevonden worden.

De meest voor de hand liggende vormen zijn dan de kwadraatvormige, zeshoekige, achthoekige, of ronde vormen, welke al naar gelang der behoefte kunnen worden uitgebreid met daarbij passende uitbouwen, waarin tevens gaanderijen gemaakt kunnen worden. Wij wijzen er hier nogmaals op, dat steeds rekening moet gehouden worden met den afstand van den spreker tot de uiterste zitplaatsen.

De lokalen, verder bij het kerkgebouw noodig, zijn afhankelijk van de grootte der kerk, doch behooren in elk geval te worden aangebracht in verband met den toegang tot de preekstoel en tot de kerk zelve.

In overeenstemming met het weinig uiterlijk ceremonieel in de Protestantsche religie dient zulk eene kerk ook een eenvoudig en streng karakter te hebben.

Dit sluit echter niet uit, dat het gebouw inwendig toch op eenvoudige wijze gedecoreerd kan worden; wij gelooven zelfs, dat eene eenvoudig passende beschildering wel degelijk zal bijdragen om het ernstige karakter van het geheel te verhoogen.

Wat nu de Protestantsche kerk in haar gebouw van elke andere onderscheidt, ligt, dunkt ons, voor de hand. Deze kerk, die geen ceremonieel heeft waarvoor eenige bijzondere inrichting noodig is, vraagt alleen een gehoorzaal; een zaal waarin, zooals wij reeds opmerkten, bijna uitsluitend moet gelet worden op gemak voor sprekers en toehoorders. Elke andere godsdienst brengt ceremonies mede waarvoor in het gebouw, voor de uitoefening daarvan bestemd, bijzondere inrichtingen vereischt worden.

Wij gelooven, dat dit de hoofdpunten zijn, die de Protestantsche kerk van elke andere onderscheidt.

Rotterdam, J. VERHEUL DZN.
Juli 1892. A. W. MEIJNEKEN,
Rapporteur.

PIERRE-VICTOR GALLAND.

Reeds in het vorige Weekblad werd het plotseling overlijden, te Parijs, gemeld van den decoratieschilder Pierre Galland. Een korte levensbeschrijving van dezen grooten kunstenaar, van dezen man zooals er weinig zijn, mag in dit blad niet ontbreken.

Pierre-Victor Galland werd op 15 Juli 1822 te Genève geboren. Zijne ouders waren van Fransche afkomst. Zijn vader was een goudsmid van goeden naam, deelgenoot van het huis Fossat, dat thans nog bestaat; hij was een kunstenaar van groote bekwaamheid, wiens werkstukken, geciseleerd met een zeldzame nauwgezetheid, de eerste voorbeelden waren die den jongen Pierre ter beschouwing, en al spoedig ter bewondering werden voorgehouden, en die blijkbaar indruk op hem hebben gemaakt. Dit wekt geen bevreemding wanneer men weet, dat de jongen, toen hij op veertienjarigen leeftijd zijn vader verloor, reeds met talent teekende en bekwaam genoeg was om eenige diensten te verrichten in het atelier zijns vaders.

Als wees werkte hij nu vier jaren voor het huis Fossat; daar werden zijn oog en zijn smaak ontwikkeld, zijn hand kreeg er die vastheid voor de bewerking van het metaal, die men bij de meesters der Italiaansche renaissance bewondert, en die voor hem de voorbode werd van zijn loopbaan als schilder.

Evenwel, niet als beoefenaar der schilderkunst trad hij het eerst op. Op raad zijner familieleden besloot hij op achtienjarigen leeftijd in het atelier van Labrouste te gaan werken. Deze bekende architekt heeft een grooten naam gemaakt; in zijn tijd gold hij voor een revolutionnair in de bouwkunst, wegens zijne hevige oppositie tegen de leerstellingen van de architekten van het eerste Keizerrijk en de restauratie.

Gedurende de twee jaren die Galland in het atelier van Labrouste doorbracht, leerde hij langzamerhand inzien, dat hem behalve het eenzijdige onderwijs van zijn meester nog veel ontbrak, en dat het noodig was zich ook in de schilderkunst te bekwamen. Daarom ging hij in 1842 in de leer bij Drolling, die de meeste der oudere groote schilders van heden ten dage heeft gevormd, zooals Baudry, Henner en vele anderen. De bouwkunst veronachtzaamde hij echter geenszins; want drie dagen per week werkte hij bij Drolling, en de andere drie bij Labrouste.

Galland moest echter ook in zijn onderhoud voorzien, want zijn vader, alleen voor de kunst geleefd hebbende, had niet veel nagelaten. Pierre wist echter genoeg geld te verdienen voor hem en zijn familie, met het schilderen van portretten en met het werken — als hulp — voor decoratie-schilders van naam. Bij hen was hij zeer in trek voor het fijne figuur, en het duurde niet lang of men betwistte elkander ieder op zijne beurt de hulp van „le petit Pierre." Zoo werd hij in 1848 om 't zeerst gezocht voor het ontwerpen en de uitvoering der decoratieve werken, noodig voor de talrijke nationale feesten, waartoe het begin van den republiekijnschen regeeringsvorm het signaal gegeven had. Zijn werk viel zoo in den geest, dat het hem waarlijk niet moeilijk zou zijn geweest om zich spoedig van een flinken werkkring te Parijs te verzekeren, ware het niet, dat een zijner oude kameraden van het atelier Labrouste, die door een rijk Armeniër bebelast was met den bouw van een paleis te Constantinopel, hem met gunstig gevolg had opgeroepen om de inwendige versiering van dat paleis uit te voeren. Na achttien maanden aan den Bosphorus te hebben doorgebracht, om zeer opmerkelijke decoratiën uit te voeren, die echter spoedig weder met het gebouw zelve verdwenen, toog Galland naar Italië.

Aan die reis was het volledig ontluiken te danken van Galland's hoogere talenten; een bewijs, dat de vlijtigste studie in eigen omgeving niet altijd de talenten ontwikkelt tot die hoogte, waartoe zij zijn aangewezen.

Na zijn langen pelgrimstocht langs de leerzame werken, te Pompeji nagelaten door de Romeinsche kunstenaars, te Napels, Rome, Florence, Venetië, enz, gevoelde hij de kracht in zich om zelve te Parijs een atelier te stichten voor decoratieve kunst. Van 1853 af tot aan zijn dood heeft hij daar de meesterwerken afgeleverd, die nog steeds de bewondering opwekken door hun volmaaktheid — zij zijn totaal af —, hun distinctie en zinrijkheid. Die werken bewijzen, dat hij een buitengewoon kunstenaar was, een man met stijl, waartoe hij instinctmatig, niet schools, gedreven werd. Van zijn jeugd af dragen zijn werken dezelfde kenmerken; zij hebben echter steeds hooger en hooger hoedanigheden doen zien. Meer en meer ontwikkelden zich de rijkdom van vinding, de helderheid der compositie, steeds in de hem eigen manier,

die zijn werk overal kenmerkt. De bewijzen daarvoor zijn te vinden in de tympans van St. Eustache, de plafonds van het hotel Erlanger, van 't hotel Sédille enz., te Parijs, in het Koninklijk paleis te Stuttgart, in de woningen van Rotschild te Londen, van de markiezen de Calderon en Guadalcazar te Madrid, Vanderbilt te New-York — men ziet, ook buiten Frankrijk werd zijn talent gewaardeerd —, in het nieuwe stadhuis van Parijs, enz. Ook in zijn effecten heerscht de meest denkbare afwisseling. De kunstenaar had zich dan ook geenszins vergenoegd met de studie van de renaissance, in Italië, van de stijlen der 16e, 17e en 18e eeuwen, in Frankrijk; maar elk zijner composities gaf hij leven, en schiep de motieven er van, door een nauwlettende bestudeering der natuur.

Om die guirlandes van bloemen en bladeren te bestudeeren, had hij in zijn tuin te Fontaineblean al de boomen ontworteld, en ze weder omgekeerd in den grond geplant; op de wortels, hoog in de lucht, had hij allerlei soorten van klim- en hangplanten gepoot, met schoone bladvormen en warm van toon.

Een artist, zoo van alles een gewetenszaak makende, zoo vol ijver en zoo dorstend naar het nieuwe, moest wel een figuur worden. Dat hij dit werd, dit hebben zijn werken bewezen. Hij heeft het mede aangetoond door zijn onderwijs, sedert 1873 aan de Ecole des Beaux-arts gegeven, tijdens hij daar hoogleeraar was in de décoratieve kunst. Aan hem is men tevens de hervorming verschuldigd van de leerscholen aan de fabrieken der Gobelins, en eveneens aan de modellen ter oefening en ontwikkeling der leerlingen, om niet eens te spreken van het groote aantal cartons, door hem geschilderd voor de versiering der nationale paleizen.

Het officierskruis van het Legioen van Eer, dat sedert 1883 zijn borst versierde, was een eerlijk verdiend blijk van hulde aan zijn groote talenten. L.

BERICHTEN.

Te Berlijn is op den leeftijd van 76 jaren overleden de heer Dr. Werner von Siemens, de beroemde natuurkundige en stichter der firma Siemens en Halske te Berlijn.

Als officier der artillerie begon hij zijn loopbaan. In 1847 stichtte hij met Halske de later beroemd geworden fabriek van telegraaftoestellen, en in 1849 verliet hij den dienst, om zich meer uitsluitend aan de wetenschap te wijden. Langzamerhand werd hij de praktische geleerde, en later een der grondleggers van de moderne electrotechniek.

Van zijne talrijke uitvindingen brengen wij hier slechts in herinnering zijne isoleering met gutta-percha, die weder den grond legde voor zijn eersten duurzamen onderzeeschen telegraafkabel; verder zijn dynamo machine en zijn electrischen spoortrein, reeds in 1879 te Berlijn op de tentoonstelling aanwezig.

Door den Italiaanschen Minister van onderwijs is aan de Kamer van Afgevaardigden een wetsontwerp ingediend, dat ten doel heeft de bescherming van monumenten en kunstvoorwerpen te bevorderen. Het bepaalt o. a., dat door de Regeering een catalogus zal worden opgemaakt van alle kunstvoorwerpen van groot belang voor de geschiedenis of de kunst, en die zich in het bezit van particulieren bevinden, — en tevens, dat deze voorwerpen door de eigenaars slechts aan den Staat verkocht mogen worden, die zelfs het recht zal hebben de kunstvoorwerpen te onteigenen wanneer de eigenaar zich aan zorgeloosheid schuldig maakt.

Den 11en December zal te Brussel de jaarlijksche algemeene vergadering gehouden worden van de Société Centrale d'Architecture de Belgique, die eindigen zal met een gemeenschappelijken maaltijd ter herdenking van het twintigjarig bestaan der vereeniging.

Van 11 tot en met 14 December zullen in het lokaal van het genootschap ter bezichtiging gesteld zijn al de teekeningen, ontwerpen, schetsen en détailteekeningen, door den architekt Henri Beyaert gemaakt voor den bouw van het nieuwe departement van de spoorwegen.

Van de onderwerpen, die ter vergadering besproken zullen worden, trekken vooral de volgende de aandacht:

De positie der particuliere architekten, voortvloeiende uit de houding van den Staat.

Eenheid van bouwverordeningen der gemeenten.

Type-bestekken.

Welke zijn de meest praktische middelen, om aan hen, die willen laten bouwen, te doen begrijpen, dat hun eigenbelang medebrengt de uitsluitende tusschenkomst van den architekt in te roepen voor het opmaken en uitvoeren der plannen?

Aan de leden van de »Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid" werd onlangs een proefnummer gezonden van »De Nijverheid," een wekelijksche courant, die het orgaan zal zijn van genoemde Maatschappij en die aan de leden en donateurs daarvan gratis wordt verstrekt.

De vorm is als die van het Bouwkundig Weekblad; het blad wordt uitgegeven bij de uitgevers van dat Weekblad, de heeren Erven H. van Munster & Zn., te Amsterdam, en verschijnt des Woensdags.

Als redacteur treedt op de heer F. W. Westerouen van Meeteren, te Amsterdam.

Wij twijfelen niet, of dit Weekblad zal, ook naar aanleiding van het proefnummer, met ingenomenheid door de leden van »Nijverheid" worden ontvangen.

De tentoonstelling van decoratief smeedijzer, welke in de maand December op het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zou geopend worden, is, daar de tijd van voorbereiding te kort was, op verlangen van hen, die werkstukken wenschen in te zenden, tot einde Januari 1893 uitgesteld.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot directeur der gemeente-reiniging te Delft, is benoemd de Heer M. G. J. Fock, te Harlingen.

VRAAGBAAK.

VRAAG 121. Welk honorarium mag een architekt rekenen bij uitvoeringen in eigen beheer?

De honorarium-tabel der Maatschappij geeft daarvoor geen tarief aan. W.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING AMSTERDAM, 9 December 1892. De Voorzitter opende de vergadering, en na lezing der notulen kwam de in de voorgaande vergadering aangehouden kwestie ter bespreking, aangaande het voorstel van den Volksbond, Afdeeling Amsterdam, betreffende het uitbetalen van werkloonen in kroegen.

De heer Moen deed dienaangaande de mededeeling, dat bij een dezer dagen aanbesteed werk, onder den architekt Hamer alhier, voorschriften aangaande de uitbetaling in het bestek verplichtend voor den aannemer gesteld waren.

Spreker had er in de voorgaande vergadering reeds op aangedrongen, dat men de uitbetaling op het werk niet als plicht zou voorschrijven, maar zou trachten bij de aannemers op medewerking aan te dringen, waarop door den Voorzitter nogmaals werd opgemerkt, dat het juist de aannemers waren, die in de vergadering van den Volksbond op het verplichtend stellen aandrongen.

De heer N. Le Grand, Loco-Secretaris van den Volksbond, merkte naar aanleiding hiervan op, dat het de Vereeniging niet te doen is om een betuiging van sympathie der Afdeeling, maar dat zij feitelijken steun en medewerking bij verschillende vereenigingen zoekt, om het drankmisbruik tegen te gaan, om steun te vinden bij de herziening der drankwet, in 1902, met nieuwe bepalingen, om het misbruik van sterke dranken tegen te gaan.

De Voorzitter antwoordde hierop, dat een besluit dezer vergadering niemand indivudueel binden kan, daar men in het vak met zooveel verschillende gevallen heeft te maken.

Spreker meende, dat het de wensch was van den Volksbond, allereerst propaganda te maken voor zijn streven; maar als men in deze de wenschelijkheid uitspreekt, dan zal dit meer gevolg hebben dan men oppervlakkig zou denken. Er werd door spreker op gewezen, hoe de bepalingen aangaande verzekering tegen ongelukken op dezelfde wijze in het leven zijn geroepen, en thans in de meeste bestekken worden opgenomen.

Hierna werd door de vergadering de wenschelijkheid uitgesproken, overeenkomstig de voorstellen van de afdeeling Amsterdam van den Volksbond, dat de werklieden in afgepast geld, man voor man, op het werk worden uitbetaald.

De onderwerpen voor prijsvragen. door het Bestuur voorgesteld' werden door de vergadering goedgekeurd; in het volgende Weekblad zal het programma worden opgenomen.

Ter bespreking kwam de belangrijke verhooging der salarissen bij de reorganisatie van het bureau voor Publieke werken, die zal worden ondernomen, en wordt gewezen op het feit, dat een ambtenaar bij Publieke werken, bij aanvrage vergunning heeft gekregen tot het uitvoeren van een belangrijk werk voor particulieren; de mededeeler kon zich in deze omstandigheid niet vereenigen met de voorgestelde uitbreiding van personeel.

De heer Berlage stelde voor, dat deze kwestie evenals die der uitgifte van gronden in erfpacht, onder het oog van het Hoofdbestuur der Maatschappij zoude gebracht worden, om een punt van ernstig onderzoek te doen uitmaken.

Er werd besloten, dat de Afdeeling zich zal wenden tot het Hoofdbestuur.

Hierna werd het woord gegeven aan den heer P. F. Laarman, die, na een korte inleiding aangaande zijn reis in het noorden van Afrika, een reeks keurige en kostbare Photografiën liet circuleeren en deze op aangename wijze toelichte.

Wegens noodzakelijk vertrek van den Voorzitter werd door den Vice-voorzitter, den heer Berlage, ook namens de vergadering, den heer Laarman dank gezegd voor het genotrijke dezen avond gegeven: een blik in een land, dat maar door weinig bevoorrechten is gezien!

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

s' Gravenhage, 28 November: het uitbreiden van de chirurgische afdeeling van het Academisch Ziekenhuis te Leiden;

Hoogste inschrijver: W. A. G. Jansen, Utrecht, ƒ49,680. Laagste inschrijver: G. Wegerif Hzn., Apeldoorn, ƒ44,220.

Leeuwarden, 20 November: het inrichten van het Kanselarijgebouw te Leeuwarden tot gebouw voor het rijksarchief en de provinciale bibliotheek; Laagste inschrijvers: Joh. Dokter en T. Bijlsma, ald., ƒ41,989. Ram. ƒ44,200.

Rotterdam, 29 November: het vergrooten van het Oosterlijk Stoomgemaal;

Hoogste inschrijver: P. Rings, Zandpoort, ƒ89,330. Laagste inschrijver: L. de Neef Lz., Amsterdam, ƒ68,469.

s' Gravenhage. 30 November: het bouwen van een Rijksopvoedingsgesticht voor jongens, genaamd „Veldzicht" te Avereest;

Hoogste inschrijver: J. IJzinga, Gorredijk, ƒ210,000. Laagste inschrijver: C. Eckhardt, Almeloo, en B. W. de Blécourt, Nijmegen, ƒ179,997.

De leden der Maatschappij kunnen de volgende uitgegeven werken, voor zooverre die nog voorhanden zijn, aan het bureau der Maatschappij verkrijgen, tegen betaling van de opgegeven prijzen.

Van de meeste afleveringen zijn nog slechts ***zeer weinig exemplaren*** *voorhanden.*

VERZAMELING AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aflevering 1. Vleeschhal te Haarlem; 3 platen. (Niet meer voorhanden).

Afl. 2. Stadhuis te Gouda; 3 pl.; ƒ 1.75.

Afl. 3 en 4. Stadhuis te Middelburg; 8 pl. (slechts is nog voorhanden de 3e afl. met 4 pl.); ƒ 2.—.

Afl. 5. Gemeenlandshuis van Delfland. Het Schaik en een Pakhuisgevel, allen te Delft; 3 pl.; ƒ 1.—

Afl. 6. Gevels van Woonhuizen te Amsterdam; 5 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 7. Gebouw der Ridder (Loterij-)Zaal op het Binnenhof te 's Gravenhage; 4 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. De Waag te Deventer; 8 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 9. Waaggebouw op den Brink te Deventer; Toegangspoorten tot: het voormalig Athenaeum Illustre, het Burger Weeshuis, het Binnen Gasthuis, en St. Lucas en Metselaarsgilden, het voormalig Leprozenhuis, het voormalig Spinhuis, de Lombard, het voormalig O. Z. Heeren Logement, en een Huis in de Barndesteeg, allen te Amsterdam; 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 10. Kleine Houtpoort te Haarlem, O. I. Huis te Amsterdam en St. Jans Gasthuis te Hoorn; 7 pl.; / 3.—.

Afl. 11. Cellebroerspoort te Kampen, Watersloótschepoort te Delft, Woonhuis in de Warmoesstraat te Amsterdam, en Torens te Groningen; 6 pl.; ƒ 2.50.

Afl. 12. Toren te Rhenen; 7 pl.; (Niet voorhanden.)

Afl. 13. Stadhuis te Naarden, twee Woonhuisgevels te Amsterdam en een Woonhuisgevel te Alkmaar; 6 pl.; (Niet meer voorhanden).

Afl. 14, 15 en 16. Stadhuis te Leiden; 18 pl.; ƒ 7.50.

Afl. 17. Woonhuisgevel te Amsterdam, Kamerbetimmering uit Dordrecht, Jongenspoort van het Burger-Weeshuis te Amsterdam, Hoofdtoegang van het Collegium Theologicum te Leiden; 5 pl.; ƒ 2.50.

Afl. 18. 1e gedeelte. Stadhuis te Culemborg; 5 pl.; ƒ 2.—.
2e gedeelte. Westerhal te Amsterdam; 3 pl.; ƒ 1.50.

Afl. 19. Woonhuisgevels te Amsterdam, Gevel van het Proveniershuis te Haarlem, Ingang tot het Wijnkoopers-Gildehuis te Amsterdam, en Schoorsteen- en Kastbetimmering in een Burger Woonhuis te Amsterdam. 5 pl.; ƒ 2.50.

Afl. 20. Gevel van het voormalige Heilige-Geest Hofje te Leiden (Breêstraat), Gevel van een Burger Woonhuis te Leiden (Rapenburg), Portaal der St. Joriskerk te Amersfoort; 7 pl.; ƒ 3.—.

Afl. 21. Gemeenlandshuis van Delfland te Maassluis, Westerkerks-Toren te Amsterdam; 6 pl.; ƒ 2.50.

Afl. 22. De Zuider- en de Oudekerks-Toren te Amsterdam, 6 pl. (Niet meer voorhanden).

Afl. 23. De Muiderpoort te Amsterdam; 6 pl.; ƒ 2.50.

Afl. 24. Gebouwen enz. te Delft; 8 pl.; ƒ 4.—.

Afl. 25. Het Raadhuis te Delft; 5 pl.; ƒ 3.—.

Afl. 26. Gedeelte van een Huis te Nijmegen, Raadhuis te 's Gravenhage; 5 pl.; ƒ 4.—.

Afl. 27. Raadhuis te Bolsward, Raadhuis te Venloo; 5 pl.; ƒ 4.—.

Afl. 28. O. L. V. Toren te Amersfoort, De Spuipoort te Dordrecht, Poort te Middelburg, Kast uit de 17e eeuw. 4 pl.; ƒ 3.50.

Afl. 29. Schouw te Delft, Het Weeshuis te Buren; Bouwkundige details. 4 pl.; ƒ 4.—.

Afl. 30. De voormalige Hooftpoort te Rotterdam, De voormalige Vleeschhal te Rotterdam, De voormalige Rijnsburgsche Poort te Leiden. 4 pl.; ƒ 4.—

Afl. 31. De Maria-Kerk te Utrecht, 5 pl. ƒ 4.—

KAST UIT DE 16ᵉ EEUW!

9517

Te koop voor f 1200.— een zeer antieke kast
van eiken- en ebbenhout.

☞ Totaal gaaf.

HOOG 2.24 METER, BREED 1.64 METER.

Deze hoogst zeldzame, sierlijk uitgesneden kast bevat fraaie bijbelsche voorstellingen, groote beelden, jacht-, landbouw- en veeteelttafereelen, volgens deskundigen van groote waarde. Nadere inlichtingen, waar deze te zien en te bevragen is, zijn te bekomen op franco brieven motto „kast" aan KRUISMAN & Co's. Advertentie-bureau, Egelantiersgracht 13, Amsterdam.

DE LINT & Cᴼ. Rotterdam.
Nieuwehaven No. 39 N. Z.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en

TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9518

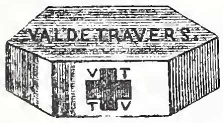
— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Lᵀᴰ. LONDON
Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen. Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz,, enz.

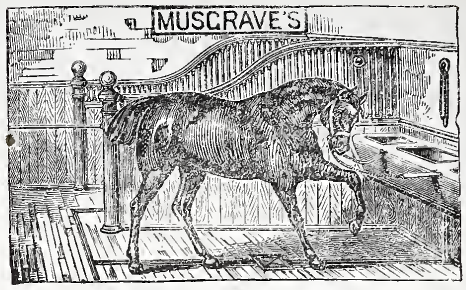
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9519

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer N°. 1 en 2, *Amsterdam.*

ROLLUIKEN van Staal of Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID. Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.

MUSGRAVE & Cᴼ., Limited.

te BELFAST.

FABRIEK VAN

Engelsche Paarden- en Vee-Stalinrichtingen.

IJzeren Tribunes voor Wedrennen,

Tuigkamer-Benoodigdheden,

DOGKENNELS,

Hooischuren, enz.

Gouden en Zilveren Med. Internat. Tentoonstelling Amsterdam.

☞ Deze inrichtingen waarvan reeds vele in *Nederland* geplaatst zijn, munten uit door *soliditeit* en *zeer nette bewerking.*

EENIG AGENT

D. S. M. KALKER
KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN 9524

BOUWARTIKELEN en GEREEDSCHAPPEN.

AMSTERDAM, St. Anth. Breestraat, C 21.

Telegram-Adres: KALKER—IJZERWAREN.

Telephoon N°. 2144.

Modellen te bezichtigen in het Tentoonstellingsgebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, *Marnixstraat* en St. Anthonie Breestraat. 21

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

ARCHITECTUUR-DECORATIE.

9525 **AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.**

TE KOOP GEVRAAGD,

Dictionnaire raisonné de l'architecture française, par E. VIOLLET-LE-DUC, met prijsopgave, bij DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Amsterdam. 9521

MORLEY,

Harde, Half Harde, Zachte,

uit de **eenige** in die Steensoort bestaande groeven van TERRE DE MORLEY (Meuse).

ARMAND VAN WIJLICK,

Eenig Vertegenwoordiger voor Nederland.

BRUSSEL,

9522 *Rue du Progrès 35.*

PHOTOLITHOGRAPHIE.

WEGNER & MOTTU.

9523 Rokin 138.

BENNEWITZ & Cᴼ AMSTERDAM.

Papierstüc Plafonds

ter vervanging van stucadoorwerk, zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, gemakkelijk te bevestigen. Overal met succes aangebracht. Talrijke referenties voorhanden. Niet te verwisselen met Papier-Maché of Carton-Pierre. Geïllustreerd Monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

KANTOOR EN MONSTERKAMER DAMRAK 85.

PAPIERSTÜC-FABRIEK.

9526

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.
ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM.

9527

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

—— RIETPLANKEN. ——

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.

Proefblikken inhoudende 2½ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.

Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

17 DECEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, G. BROUWER Jr. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

INHOUD:

Dit nummer bestaat uit 8 bladzijden.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst geeft hierbij kennis, dat het examen tot het verkrijgen van een diploma voor Bouwkundig Opzichter, volgens besluit der Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891, zal worden afgenomen op den 19den, 20sten en 21sten Januari 1893, van 's morgens 9 tot 12 en 1 tot 4 uur, door eene commissie, samengesteld uit de Heeren:

C. Muysken, Architekt Ingenieur, Voorzitter der Maatschappij tot Bev. d. Bouwkunst. *Voorzitter.*

H. van Dam, Leeraar in de wiskunde.

P. J. Huibers, Opzichter bij den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland.

F. H. van Malsen, Aannemer en Industrieel.

C. B. Posthumus Meijjes, Architekt.

De kandidaten worden verzocht zich aan te melden bij den Secretaris der Maatschappij tot Bev. d. Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam, vóór den 10den Januari 1893, alwaar het programma van eischen, waarin de verdere voorwaarden, verkrijgbaar is.

Het Bestuur der Maatschappij
t. Bev. d. Bouwkunst
C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

EEN BLIK OP DE ONTWIKKELING DER DUITSCHE BOUWKUNST IN DE LAATSTE VIJFTIG JAREN

Vijftig jaren geleden, in September van het jaar 1842, had te Leipzig in het Schützenhaus, de plaats waar openbare feestelijkheden gevierd werden, de eerste der bijeenkomsten plaats van Duitsche architekten en ingenieurs, sedert bekend onder den naam van Wanderversammlungen.

Van 28 tot 31 Augustus van dit jaar, dus vijftig jaren later, werd de tiende dezer vergaderingen gehouden, wederom te Leipzig in het Schützenhaus, dat nu echter, na herhaalde malen uitgebreid, verbouwd en verfraaid te zijn, den naam draagt van „Krystall-Palast".

Op schitterende wijze is het vijftigjarig bestaan gevierd; en aan een meer uitgebreide beschrijving der gehouden feestviering zoude in dit blad wel eenige plaats mogen worden verleend, ware het niet, dat een onderdeel der feestviering dat nog meer onze belangstelling wekt, reeds genoeg plaats in beslag zal nemen. Trouwens, een uitvoerig verslag van de bijeenkomst en feestviering kan men vinden in de nummers van de Deutsche Bauzeitung van het begin van September. Het onderdeel dat wij hier uitvoeriger wenschen te behandelen, is eene voordracht van professor *Hubert Stier* uit Hannover, getiteld „Een terugblik op de ontwikkeling der bouwkunst in de laatste vijftig jaren".

In haar geheel is deze voordracht opgenomen in de nummers 73, 74 en 75 van de Deutsche Bauzeitung van 10, 14 en 27 September j. l., en hieraan is het volgende ontleend.

Professor Stier was uitgenoodigd een beeld te geven van de ontwikkeling der bouwkunst in Duitschland, gedurende de vijftig jaren die liggen tusschen den dag van heden en dien van het jaar 1842, toen voor de eerste maal de Duitsche architekten en ingenieurs te Leipzig bijeen kwamen om door wederzijdsche wisseling

van gedachten en het bespreken van gemeenschappelijke belangen, het tentoonstellen van projekten en tevens door onderlinge kennismaking, de architectuur zoowel uit het oogpunt van kunst als dat van techniek te bevorderen. De gedenkdag was bij uitstek geschikt om na te gaan, wat in de laatste vijftig jaren was tot stand gekomen, om daarna tot eene vergelijking te komen tusschen het heden en het verleden.

Het was prof. Stier des te liever dit tijdperk te schilderen, omdat zijn leven nauw daarmede verbonden is; zijn jeugd en eerste opleiding stonden nog geheel onder den invloed van de toestanden van vijftig jaren geleden, en van de denkbeelden van zijnen vader, een der oprichters van deze Wanderversammlungen, een man die toenmaals vooraan stond bij het goede streven op bouwkundig gebied.

Aan de jongere architekten schijnt het tijdperk van vóór vijftig jaar reeds zeer ver verwijderd toe, en tot de scheppingen uit dien tijd schijnt die overgang te ontbreken, die ons toch met nog oudere kunsttijdperken verbindt. Gedeeltelijk ligt dit aan de eigenschap van den mensch, steeds te gelooven, dat hij zelf voortdurend meer ontwikkelt, zelfs dan wanneer in werkelijkheid achteruitgang plaats heeft. Ten slotte gelooft ieder zoon zich knapper dan zijn vader, want waar bleef anders de leer van den algemeenen vooruitgang der menschheid. Daardoor is men meestal onrechtvaardiger in de waardeering van onmiddellijk voorafgegane tijden, dan in die van verder verwijderde.

Zonder eenigen twijfel staat het jaar 1740 ons nader in zijne kunst-scheppingen en zijn deze ons sympathieker dan die van 1840.

Doch ook de meest welwillende beoordeelaar zal moeten erkennen, dat in de laatste vijftig jaren weinig tot stand is gekomen dat ons tot voorbeeld strekken kan of opwekt tot navolging. Wij zien in bijna alle werken van dien tijd wel een willen, maar geen volbrengen; wij vinden voortreffelijke mannen vol groote gedachten, wier streven en groote werkkracht wij ook nu nog waardeeren, zoowel op technisch als op artistiek gebied; doch waar het gold vorm te geven aan deze gedachten en denkbeelden waren de resultaten uiterst middelmatig.

Onbillijk zoude het echter zijn voor de gebreken van dien tijd uitsluitend de personen zelven verantwoordelijk te stellen, want, kinderen van hun tijd, waren het in de eerste plaats de tijdsomstandigheden, welke die gebreken deden ontstaan. Voor de ontwikkeling hunner krachten hadden zij een voor ons onbegrijpelijk kleine speelruimte. Verschillende omstandigheden werkten drukkend en verlammend op hun werk, zonder dat zij in de mogelijkheid waren, die ten hunnen gunste te veranderen.

De bouwkunst, als onderdeel van de algemeene ontwikkeling, deelt het lot van de geschiedenis der menschheid. Voor- en achteruitgang hangen af van de meerdere of mindere beteekenis van geheele kunsttijdperken, ja zelfs van personen. Een tijd, die uit een politiek oogpunt groot te noemen is, heeft zich niet altijd tevens onderscheiden door scheppingen van hooge kunstwaarde, en omgekeerd hebben tijden die op politiek gebied laag stonden, dikwijls de hoogste kunst voortgebracht.

De kunst der Renaissance werd het ijverigst bevorderd aan hoven, wier moraliteit soms zeer veel te wenschen overliet. De bouwkunst heeft voor hare ontwikkeling een drang noodig, uit het geheele volk voortkomende, of eene groote opwekking van enkelen, die eischen en opgaven van verschillenden aard aan haar stellen, en deze ook materieel steunen; en wanneer die eischen nieuw en eigenaardig zijn, dan zal de bouwkunst ook nieuwe en eigenaardige vormen weten voort te brengen.

Vijftig jaren geleden vond men weinig van dat alles. De vrede die toen heerschte, bracht niet mede wat men de zegeningen van den vrede pleegt te noemen, ten opzichte van de ontwikkeling der verschillende krachten van het volk. Het was geen vrede, zooals die gewoonlijk volgt op de doorworsteling van zware tijden, een vrede, waarin de gesterkte volkskracht met dezelfde volharding streeft naar de oplossing van andere vraagstukken; maar het was meer een tijdperk van afmatting, waarin na de Napoleontische oorlogen de Europeesche volken tot diepe rust gedwongen waren, een rust, die daarenboven nog werd onderhouden en gevoed door de kleingeestige politieke wijsheid der toenmalige regeeringen. Voor Duitschland was bovendien de versnippering in allerlei staatjes zeer bezwarend, die slechts op enkele middelpunten een grootere ontwikkeling van geestelijke en stoffelijke middelen gedoogde, die ook op kunstgebied noodig zijn voor een krachtigen bloei. Duitschland was toen een arm en verdeeld land, en vooral die armoede drukte loodzwaar op het voortbrengingsvermogen der bouwkunst.

Toch was deze rust niet meer zoo volkomen als nog eenige tientallen jaren vroeger. Alhoewel slechts schuchter, begonnen de politieke vragen voor het recht van medewerking van het volk in zaken van regeering de aandacht te vragen.

In Pruissen was kort te voren koning Friedrich Wilhelm IV op den troon gekomen, en ontvangen met zeer groote verwachtingen ook wat de kunst betreft, — verwachtingen, die slechts voor een zeer klein deel bevredigd zijn geworden. Omstreeks dien tijd, in 1842, heeft ook de eerste samenkomst van Duitsche architekten en ingenieurs te Leipzig plaats, tot wie toenmaals ook nog de Oostenrijksche vakgenooten behoorden. Van meer leven op bouwkundig gebied is echter vooreerst nog niets te bespeuren. Wel is waar had het ook vroeger niet ontbroken aan mannen van beteekenis. In Pruissen had een *Schinkel* gewerkt; maar wie slechts eenigermate bekend is met de wordingsgeschiedenis zijner bouwwerken, zal ook weten met welke zuinige middelen hij moest werken, en hoe door deze beperkingen dikwijls genoeg zijne beste gedachten schipbreuk leden. In dit opzicht waren zeker *Klenze* en *Gärtner* gelukkiger, die door Koning Lodewijk van Beijeren aan den arbeid werden gezet. De werken onder aansporing van dezen vorst voortgebracht, dragen niet den stempel voortgekomen te zijn uit de innerlijke ontwikkeling van het volk; toch zijn het grootsche werken, en wie heden vertoeft tusschen de witte zuilen van de Walhalla te Regensburg of in de kleurenrijke Bonifaciuskerk te München zal den vorst, die in de eenvoudige steenen sarkophaag aan den ingang van de Basilica rust, den dank niet onthouden, die hem toekomt als een van de meest energieke bevorderaars der Duitsche bouwkunst.

Maar altijd slechts enkele, zij het ook somtijds uitmunde scheppingen, — slechts enkele alleenstaande namen van kunstenaars treffen wij in dezen tijd aan, en van een invloed dezer werken in ruimer kring is nog weinig te bespeuren.

Destijds trad nog alleen de staat als bouwpatroon op, en slechts bij betrekkelijk weinig gebouwen werd er op kunst gelet; bij de meeste bouwwerken was alleen de praktische inrichting hoofdzaak en ook deze was nog zeer primitief.

Vervolgens kwamen enkele bouwlustige vorsten, die zich nieuwe residenties lieten bouwen, of oude bestaande paleizen en kasteelen lieten veranderen. Zoo dagteekenen uit dien tijd de residenties te Berlijn en Potsdam, de kasteelen van Coburg, Stuttgart, Dresden, München, Schwerin, enz. Voorts zijn uit dien tijd eenige kerkgebouwen. Op aansporen van Friedrich Wilhelm IV werden grootsche plannen ontworpen voor een groote Protestantsche Domkerk te Berlijn. Het vraagstuk van een goed Protestantsch kerkgebouw werd met ijver bestudeerd. Tot een praktisch resultaat kwam echter deze dombouw niet; ja daartoe is het wellicht heden, na 50 jaren, in weerwil van het onlangs genomen besluit, nog niet gekomen. Met eenige musea, in de eerste plaats den bouw van het zoogenaamde nieuwe museum te Berlijn, eenige hof- en stads-schouwburgen is de reeks bouwwerken gesloten. Onder de laatsten treffen wij de eerste schepping aan van een man, dien wij later uitvoerig zullen moeten behandelen, het hoftheater te Dresden van *Gottfried Semper*, een jeugdig frisch werk, dat onvergetelijk zal blijven voor allen, die het nog gezien hebben, en die dit werk wellicht nog hooger zullen stellen dan zijne latere schepping, die zich thans op dezelfde plaats verheft. Voor het eerst werd hier door een Duitsch kunstenaar de edele Italiaansche Vroeg-Renaissance wederom tot voorbeeld genomen.

Een uitgebreid veld voor de bouwkunst, dat van het verkeerswezen, was in 't geheel nog niet ontgonnen; want al waren de eerste spoorwegen in Duitschland reeds in 1842 geopend, toch moesten de meeste leden dezer eerste „Wanderversammlung" de reis naar Leipzig nog per as afleggen.

Ook de particuliere huizenbouw ontbrak bijna nog geheel en al. Het behoorde tot de zeldzaamheden, wanneer, zelfs in de groote steden, een woonhuis, magazijn of handelshuis werd gebouwd, dat eenigermate op architectonisch schoon aanspraak kon maken. Villa's kwamen heelemaal nog niet voor; alleen eenige landhuizen op adellijke goederen.

De langzaam toenemende bevolking der steden vond nog een voldoend onderkomen in de aanwezige huizen; was somtijds uitbreiding noodzakelijk, dan geschiedde dit zoo eenvoudig mogelijk. In enkele steden werden de oude vestingwerken geslecht om er plantsoenen op aan te leggen.

De brand, die voor vijftig jaren een groot deel van de stad Hamburg verwoestte, deed wel is waar eene groote bedrijvigheid op bouwgebied ontstaan, doch deze beweging staat geheel alleen en de kunst werd er niet in 't minst door bevorderd. Voor den aanleg van nieuwe stadswijken volgde men, bij gebrek aan Duitsche, meest Engelsche voorbeelden.

Men kan dus denken hoe beperkt de werkkring van den architekt in die jaren was, en hoe betrekkelijk slechts weinigen onder hen eene meer uitgebreiden werkkring verkregen.

(*Wordt vervolgd*).

PROTESTANTSCHE KERKEN.

ANTWOORD, ingezonden door de Afdeeling 's Gravenhage, op de vraag: *Welke kerkgebouwen in ons land zijn speciaal als Protestantsche kerken gebouwd? Welke zijn daarvan nog over, en is daarbij een plan aan te wijzen, dat als voorbeeld eener Protestantsche kerk voor den tegenwoordigen tijd kan worden aanbevolen, en om welke redenen?*

Welke eischen moeten gesteld worden aan eene Protestantsche kerk, ter onderscheiding van andere kerken?

Eene zéér uitgebreide kennis van de vaderlandsche bouwkunst, en eene ernstige, speciale bestudeering van het genoemde onderwerp zullen alleen in staat kunnen stellen om het eerste gedeelte van deze vraag volledig te beantwoorden.

Het was daarom eene gelukkige gedachte van de Afdeeling Amsterdam, om de commissies in de verschillende afdeelingen van de Maatschappij, aan wie de beantwoording dezer vraag was opgedragen, tot samenwerking uit te noodigen en het uitgebreide werk tot het opmaken van eene zoo volledig mogelijk rapport te verdeelen.

Hoeveel sympathie en waardeering uwe commissie echter voor dit plan gevoelde, heeft zij voor de uitnoodiging van de Afdeeling Amsterdam gemeend te moeten bedanken, aangezien naar haar bescheiden meening, ook zelfs voor het betrekkelijk kleine, haar toegedachte gedeelte van den arbeid, nog altijd veel meer tijd en kosten gevorderd worden, dan waarover zij beschikken kan.

Uit den aanhef van het tweede gedeelte van de vraag: „Welke zijn daarvan nog over?" leidt de commissie intusschen af, dat in het eerste gedeelte der vraag alleen bedoeld zijn kerken *uit vroeger tijd*; althans, dat niet gevraagd wordt naar kerken in de laatste jaren gebouwd. Dit vermindert natuurlijk de uitgebreidheid van dit onderwerp aanmerkelijk, en als inwoners van 's Gravenhage noemen wij dan in de allereerste plaats: de Nieuwe Kerk aan het Spui alhier, gebouwd in de jaren 1649 tot 1658, zeker een der belangrijkste werken van Protestantschen kerkbouw in ons vaderland; verder vermelden wij de Wester, Zuider en Noorder Kerk te Amsterdam; de Zuider Kerk te Rotterdam; de Mare Kerk te Leiden.

Hiervan kan, wat plan-indeeling betreft, de Zuider Kerk te Rotterdam ook voor den tegenwoordigen tijd worden aanbevolen en wel om de volgende redenen:

1°. de spreker is zoodanig geplaatst, dat hij op genoegzaam alle plaatsen gezien en gehoord kan worden;

2°. de zitbanken zijn allen geplaatst in rechte richting naar den predikstoel;

3°. de toegangen tot de zitplaatsen zijn gemakkelijk;

4°. tochtportalen sluiten de kerkruimte voldoende af.

Uit de vermelding van bovengenoemde redenen zijn reeds eenige der voornaamste eischen af te leiden, die aan eene Protestantsche kerk ter onderscheiding van andere kerken moeten gesteld worden; deze eischen zijn, naar de Commissie meent, de volgende:

1°. het spreekgestoelte moet zoodanig geplaatst zijn, dat op *alle*, althans genoegzaam alle plaatsen de spreker gemakkelijk gezien en gehoord kan worden; dit is wel in alle kerken wenschelijk, maar in de Protestantsche kerk, waar de redevoering van den predikant het grootste

gedeelte van de godsdienstoefening uitmaakt, is het een volstrekte eisch; daaruit volgt:

2°. de noodzakelijkheid, dat de achtergrond van het spreekgestoelte een rustigen aanblik oplevere en dat, zoo eenigszins mogelijk, aan die zijde van het gebouw geen ramen aanwezig zijn, waardoor het vrije gezicht op den spreker belemmerd zou kunnen worden;

3°. de zitbanken behooren bij veelhoekigen- of cirkelplanvorm, of bij langwerpig-vierkanten planvorm, met plaatsing van den predikstoel aan een der lange zijden, waaiersgewijze gerangschikt te zijn, zoodat men op alle plaatsen in rechtstreeksche richting naar den predikstoel ziet, gelijk dit hier ter stede is toegepast in de Willemskerk en in de Westerkerk;

4°. voor plaatsing van de avondmaalstafel, met de vereischte ruimte tot behoorlijken toegang en tot het behoorlijk verlaten daarvan, moeten de noodige verplaatsbare en tijdelijk weg te ruimen zitbanken of stoelen gemaakt;

5°. de zitbanken mogen niet langer zijn dan voor 10, hoogstens 12 personen en, zoo eenigszins mogelijk, van beide zijden toegankelijk;

6°. bij geheel vrij terrein mag de predikstoel niet tegenover het zuiden gesteld worden, wanneer aan die zijde lichtramen zijn aangebracht;

7°. met de kerk moet in vrije gemeenschap staan een kamer voor den predikant; die gemeenschap moet zooveel mogelijk in de nabijheid van het spreekgestoelte zijn;

8°. bij de kerk behooren ook te zijn kamers voor diakenen, collectanten en doopelingen; allen moeten gemakkelijk van uit de kerk te bereiken zijn, en samen van buiten een afzonderlijken toegang hebben; bij de meeste kerken zal buitendien vereischt worden een consistorie- of vergaderkamer, die veeltijds, vooral in kleine gemeenten, tevens als catechisatiekamer gebruikt wordt;

9°. de inwendige ordonnantie van een Protestantsche kerk moet waardig en stil zijn; veel versiering of ander prachtvertoon moet daarbij, als in strijd met den geest van het Protestantisme, vermeden worden;

10°. in den stijl van een Protestantsche kerk moet *eenvoud* de heerschende gedachte zijn;

11°. een Protestantsche kerk moet, daar zij eigenlijk hoofdzakelijk gehoorzaal is, niet te groot zijn; kerken voor meer dan 600 à 700 personen zijn niet aan te bevelen, omdat de ondervinding heeft geleerd, dat in kerken van grooter omvang de spreker niet meer overal duidelijk verstaan kan worden;

12°. in een Protestantsche kerk moeten zoo min mogelijk kolommen, bogen of pijlers worden aangebracht, omdat daardoor het geluid van den spreker onderbroken wordt, hetgeen tot résonnance aanleiding geeft.

's Gravenhage,
29 Maart 1892.

De Commissie:
H. Westra Jr.
K. Stoffels.
H. J. Mondt.

DE BEURS TE AMSTERDAM.

De beurskwestie te Amsterdam heeft na het votum der Tweede Kamer in zooverre een eenigermate enger begrenzing gekregen, dat thans onnut werk gedaan zoude worden om plannen voor te stellen waarbij onteigening noodig is. Het op 't Binnenhof gehoorde veto deed in de laatste dagen weder meer spreken van het reeds oude plan »Prins", dat is plaatsing op het gedempte Damrak met behoud van vrij breede verkeerswegen. Daartegenover staat echter een wensch van velen om het Damrak onbebouwd te laten, er een soort boulevard van te maken, die echter veel te breed zou blijken.

Er is nu weder een nieuw plan opgeworpen, blijkens een bij Gebrs. Rikkers te Amsterdam verschenen brochure, onder den titel van »Een nieuw beursplan", door XX.

Daarin wordt het denkbeeld geopperd, om de nieuw te bouwen beurs te plaatsen aan het uiterste einde van het Damrak, vlak voor het Centraal-Station en evenwijdig daarmede. Daartoe zouden de grachten tusschen het Stationsplein en de Prins-Hendrikkade gedempt woorden, waardoor een plein verkregen wordt van 340 M. lengte en gemiddeld ongeveer 150 M. breedte. XX wil op dit terrein twee monumentale gebouwen doen stichten, onderling en vlak tegenover de hoofdingangen van het Centraal-Station, onderling gescheiden door een toegangsweg van 30 à 40 M. breedte. Het gebouw, van den Dam af gezien, links gelegen, zou de eigenlijke beurs worden, groot 7400 M². in grondvlak, en bevattende al de voor het doel benoodigde ruimten en lokalen. Het gebouw, rechts gelegen, zou denzelfden grondvorm moeten krijgen als het anderen, en zou, in den geest van de cemplex gebouwen te Rotterdam Plan C vormende, moeten bevatten: koffiehuizen, restauraties, winkels, kantoorlokalen, vergaderzalen enz.

In het plan is tevens begrepen een verbetering van de rooilijn van het te dempen gedeelte Damrak, dus bij het Centraal-Station over het Victoria-Hotel, waardoor de rooilijnen van het geheele Damrak evenwijdig kunnen worden, van den Dam af tot aan de te stichten beurs.

De schrijver stelt zich vrij aanzienlijke inkomsten voor van deze strook, door een spoedige en fraaie bebouwing met het oog op den goeden stand, zelfs wanneer niet meer dan *f* 40 per M². grond gevraagd wordt. Bij dien prijs zou het 7500 M². groote terrein *f* 300.000 opbrengen.

Ook door verkoop van het bouwblok, bestemd voor een bebouwing in den geest van Plan C, wordt op een groot geldelijk voordeel gehoopt. Het terrein namelijk is 6000 M². groot; en à 100 per M². minstens, zou dit een ontvangst vertegenwoordigen van *f* 600.000.

Bij de brochure, die à 30 cent verkrijgbaar is, behoort een kaart, waarop de situatie van het gedachte gebouw is aangegeven.

Het is te betwijfelen of het genoemde voordeel ad *f* 300.000 wel ooit behaald zal worden, door de veronderstelde bebouwing (of verbouwing) met het oog op den goeden stand. Ook is het twijfelachtig, of de stand voor het ontworpen gebouw voor winkels, restauratie enz. wel zoo voordeeling is als de ontwerper zich voorstelt. L. R.

INGEZONDEN.

Amsterdam, den 13 December 1892.

Aan de Commissie van Redactie
van het Bouwkundig Weekblad.
Alhier.

Wel Edel Geboren Heeren,

Uit de, ook namens het Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, in het Weekblad van 3 December j. l. opgenomen verklaring van den Heer Muysken blijkt, dat het stuk, tot verdediging der Redactie Commissie tegen Jhr. Mr. Victor de Stuers, voorkomende in het Weekblad van 26 November j. l. is opgesteld door het Bestuur, en wel reeds op 3 November j. l.; dat daaronder de onderteekening van de leden der Redactie verlangd werd, doch dat aan mijn verzoek om deswege eene vergadering te houden kortweg is geweigerd te voldoen.

Aan den eenen kant wensch ik openlijk te verklaren, dat ik, trots de verdediging in het stuk van 26 November j. l., de meening van Jhr. Mr. Victor de Stuers deel, dat de bewering als zoude de restauratie van de Haagsche Vierschaar in den geest van het advies der Maatschappij geschieden, strekt om de lezers van het Weekblad te misleiden, daar de herstelling *niet* geschiedt overeenkomstig het advies der Commissie van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, maar in overeenstemming met dat van Jhr. Mr. Victor de Stuers en van den ondergeteekende, die overigens bij het opmaken der teekeningen voor de uitvoering steeds als adviseur is geraadpleegd.

Aan den anderen kant wensch ik niet langer deel uit te maken van eene Redactie Commissie welke zich aan zoodanige misleiding

schuldig maakt en aan welker leden het beleggen eener vergadering wordt geweigerd, zoodat ik, met ingang van 1 Januari a. s. mijn ontslag als lid dier Commissie neem.

Ik verzoek U dit schrijven in het eerstvolgend nummer van het Weekblad op te nemen.

Hoogachtend heb ik de eer te zijn

Uw. dw.

p/o. P. J. H. CUYPERS.

JOSEPH TH. J. CUYPERS.

De Redactie, vernomen hebbende van eene ernstige, thans evenwel beterende ongesteldheid van Dr. P. J. H. Cuypers, heeft in overleg met den heer Jos. Th. J. Cuypers besloten, de plaatsing van een gereed liggend antwoord uit te stellen tot na het herstel van Dr. P. J. H. Cuypers.

Redactie.

Uitbetaling van loonen in kroegen.

Naar aanleiding van de bespreking op de laatste vergadering van de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst omtrent de uitbetaling aan werklieden, veroorloof ik mij de opmerking, dat, vóór het verschijnen der circulaire van den »Volksbond" en zonder dat mij bekend was, dat dit onderwerp een punt van overweging uitmaakte, ik, in mijn bestek voor den bouw van een lokaal voor vrije-orde-oefeningen ten behoeve van een der scholen der Waalsche Diaconie, alhier, welk werk den 27sten Augustus l. l. uitbesteed werd, het navolgende had voorgeschreven:

»De aannemer is gehouden het werkvolk op het bouwterrein of in zijn werkplaats uit te betalen. In geen geval mag uitbetaling of afrekening geschieden in een herberg of inrichting waar sterke drank te verkrijgen is.

De aannemer zal zorg dragen, dat de verschillende werklieden bekwaam in hun vak zijn en vrij van sterken drank. Ongeschikte werklieden en dronkaards worden op de eerste aanzegging van den architekt, direct van het werk verwijderd. Het gebruik van spiritualiën is op het werk ten strengste verboden. De aannemer zal zorg dragen, dat er geschikte privaten en duinwater op of bij het werk zijn.

De aannemer is verplicht, al de onderbazen, opzichters, werklieden enz. (volgt de bepaling omtrent het verzekeren tegen ongelukken)!"

Mijns inziens bestaat er geen reden, dergelijke voorschriften niet in de bestekken op te nemen. De enkele bezwaren die tegen de toepassing bestaan, kunnen bij eenigen goeden wil worden opgeheven. De vraag is echter, of de Directiën voor de uitvoering dezer bepalingen zullen en kunnen zorg dragen. Ik vrees, dat in den regel hare belangstelling en macht niet verder zal gaan dan tot het voorschrijven.

Men wil de uitbetaling der loonen vergelijken met de verzekering tegen ongelukken; dit gaat echter niet op. Bij het laatste heeft men alleen te doen met den aannemer, die niet anders behoeft te doen dan zijn polis over te leggen, alzoo met eene eenvoudige contrôle; bij de uitbetaling der loonen is de kwestie ingewikkelder, men denke slechts aan de vele onderaannemers, ploegbazen enz., die als een aal bij den staart te vangen zijn. Menig werkman is al blij als hij Zaterdag avond zijn volle loon krijgt, al wordt dat in de kroeg uitbetaald. Ik geloof niet, dat het kwaad hetwelk men wenscht te keeren, bij den aannemer zelf zijn oorsprong vindt; het is reeds vroeger gezegd, de eigenbouwers en ploegbazen hebben het in het leven geroepen en houden het in stand. Daarom verwacht ik alleen verbetering door eene »regeling bij de wet."

Amsterdam 14 December 1892.

DANl. J. SANCHES.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" 'S GRAVENHAGE. Vergadering gehouden op den 14 December 1892. Met een hartelijk welkom aan den heer V. Engels, die voor 't eerst als lid ter vergadering tegenwoordig was, opende de Voorzitter deze vergadering. De notulen der vorige vergadering werden voorgelezen en goedgekeurd. Aan de orde was vervolgens het stellen van kandidaten voor vijf leden van den »Arbeidsraad." De aftredende leden, de heeren: J. H. Pfeiffer, architekt, F. H. v. Malsem en A. C. Paardekooper, beide patroons, en Wissink, werkman, die met 3/4 der stemmen herkiesbaar zijn, werden respectievelijk kandidaat gesteld. Voor de vacature ontstaan door het tusschentijds aftreden van den heer J. Maas, werd als kandidaat gesteld de heer J. Ravenstein.

Voor afgevaardigden ter algemeene vergadering van den Arbeidsraad werden gekozen de heeren: J. Brouwer, E. v. Rij en J. T. Wouters, die deze benoeming aannamen.

Daarna kwam punt 4 van het convocatiebillet aan de orde, namelijk het kiezen van een onderwerp voor de tweede prijsvraag. Na eenige discussie over verschillende onderwerpen, werd gekozen een ontwerp voor een gebouw hetwelk onder anderen moet bevatten verschillende ateliers voor architekten, beeldhouwers, schilders met woning, een tentoonstellingszaal, spreekkamer, conciergewoning, enz. Door de leden worden vervolgens eenige gegevens vastgesteld voor het te maken concept-programma voor bovengenoemde prijsvraag.

Door den Voorzitter werd voorgesteld de zeer interessante kunstbeschouwing te gaan bezichtigen, welke bestond: ten eerste, uit eenige, door de heeren Alexander en Engels, op zeer artistieke wijze uitgevoerde beeldhouwerken en modellen, welke zeer de aandacht trokken; ten tweede uit eene groote collectie fotografiën van beeldhouw- en bouwwerken uit Parijs, Brussel en Antwerpen, van de heeren H. J. Kockx en A. Sanders; ten derde uit eenige teekeningen en een aquarel van een ontwerp van den heer H. Stoffels.

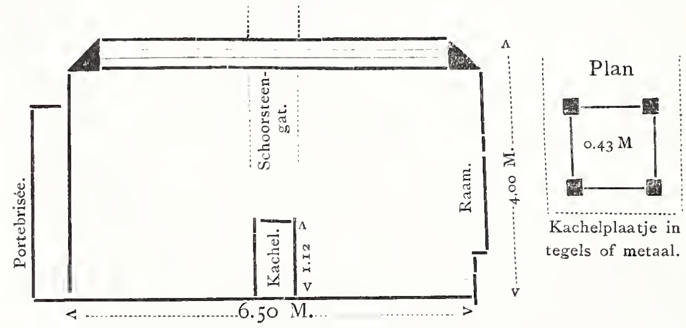
Nadat de Voorzitter nog eenige mededeelingen had gedaan, en na dankbetuiging aan de medewerkers van de gegeven kunstbeschouwing, sloot deze de vergadering.

PRIJSVRAGEN.

Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Als 1ste Prijsvraag wordt uitgeschreven:

Het ontwerp van de behandeling van den voorgestelden zijwand van een salon in een modern heerenhuis, dat in een der voornaamste straten van Amsterdam, ongeveer *f* 2400 gulden huur doet.

De inrichting van den schoorsteen, die tevens gelegenheid geeft tot het aanbrengen van spiegel, uurwerk en andere kunstindustriëele voorwerpen, zal op eigenaardige logische, karaktervolle en zinrijke wijze moeten worden behandeld, in verband met den hierbij aangeduiden en thans zeer algemeenen vorm van circulatie-vulkachel, die steeds van boven wordt gestookt (zie teekening.) Een houten betimmering langs den muur moet daarmede aansluiten. De plattegrond en de doorsnede van den schoorsteen en het aanzicht van den wand moeten op 1/10 der ware grootte worden geteekend. De teekening in lichtdruk van de kachel is op aanvrage bij den Secretaris verkrijgbaar.

De keuze der materialen blijft aan den ontwerper. De zoldering is in pleister uitgevoerd. De behandeling der teekeningen is *vrij.*

Als prijs wordt uitgeloofd het getuigschrift der Afdeeling en *f* 50 voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp.

Als 2de Prijsvraag wordt uitgeschreven:

Te ontwerpen voor een vrijstaande villa een schuifvensterkozijn in een 1½ steens muur, groot in den dag 1.23 bij 2.60 M., kozijnhout zwaar 0.12 bij 0.18 M., met 0.04½ M. kantelaaf, waarvan het onderraam, om een groote opening te kunnen verkrijgen, door de bovendorpel heen moet schuiven. Vervolgens dat venster zoo met winterramen te beschermen, dat deze geen misstand in den gevel vormen en daartoe onder anderen een zoo diep mogelijken muurdag behouden.

De inrichting verder zoo te treffen, dat des zomers de zonneblinden op de meest doelmatige wijze kunnen worden ingehangen.

Dit vensterkozijn te teekenen op schaal van 1/10 zoowel, met de winterramen als met de zonneblinden, en daarbij zoo noodig détails te geven.

Als prijs wordt uitgeloofd het getuigschrift der Afdeeling en *f* 25 voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. De medewerking aan deze prijsvraag is opengesteld voor de leden van alle afdeelingen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Art. 2. Alle ontwerpen ter mededinging moeten vóór of op 31 Maart 1893 vrachtvrij worden ingezonden aan het Bureau der Maatschappij (Marnixstraat 402.)

Art. 3. Het gewone schrift op de teekeningen en van de daarbij te voegen toelichtende beschrijvingen, mag niet door den ontwerper geschreven zijn.

Art. 4. Alle stukken moeten met een spreuk of motto geteekend zijn en vergezeld gaan van een brief, bevattende den naam en de woonplaats van den ontwerper.

Buiten op den brief moet het zelfde motto en een kenbaar teeken tot terugvordering gesteld zijn.

Art. 5. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene Commissie, bestaande uit de heeren Jos. Th. J, Cuypers, B. J. Ouendag, J. E. v. d. Pek.

Art. 6. Het verslag zal vóór de algemeene Mei-vergadering worden opgemaakt en daar ter kennisneming gelegd worden.

Art. 7. De niet bekroonde ontwerpen moeten vóór of op den eersten Juli 1893 worden teruggehaald. De bekroonde ontwerpen worden eigendom der Afdeeling, welke deze aan de Maatschappij ter uitgave aanbieden kan.

Volgens besluit van de vergaderieg van 9 December 1892.

ARN. A. M. BRUNING,
Secretaris.

BOEKBEOORDEELING.

Der Portland-Cement und seine Anwendungen im Bauwesen, bewerkt in opdracht van den Verein Deutscher Portland-Cement-Fabrikanten, Berlin, Kommissions-Verlag von Ernst Toeche.

Onder dezen titel verscheen dezer dagen een boek, dat zeer zeker bij het toenemend gebruik van cement voor allerlei bouwwerken in de technische wereld met belangstelling zal worden ontvangen.

Dat dit boek is bewerkt in opdracht van de cement-fabriekanten, moge op den eersten aanblik een reclame-middel doen vermoeden, waarbij uitsluitend het belang van den fabriekant op den voorgrond is gesteld, — een meer aandachtige doorbladering geeft echter den indruk, dat het onderwerp grondig, wetenschappelijk, maar vooral uit een praktisch oogpunt is beschouwd, en dat het boek gerust begroet kan worden als een vertrouwbare en degelijke vraagbaak voor een materiaal, dat een zoo wichtige rol in het bouwvak zal gaan vervullen, en reeds vervult.

Het onderwerp wordt in twaalf hoofdstukken behandeld, eerst het cement en dan de beton.

In het eerste wordt de geschiedenis van het Portland cement en de toepassingen van dit materiaal gegeven.

Het tweede hoofdstuk handelt over zijne eigenschappen.

Dan volgen de hoofdstukken:

III. Vreemde bijmengsels en hun invloed op cement.

IV. Beproeving van cement.

V. Toepassingen van cement.

VI Historische mededeelingen over beton.

VII. Eigenschappen van beton en hetgeen daarbij valt op te merken bij bouwwerken.

VIII. In hoeverre beton zich eigent voor bouwdoeleinden.

IX. Verschillende vormen waaronder beton wordt toegepast, en vergelijkende beoordeeling.

X. Bereiding en verwerking van beton.

XI. Uitvoeringen in betonbouw.

XII. Monier's bouwwijze.

Uit de inleiding tot het eerste hoofdstuk zullen wij eenige feiten die zeker van belang geacht mogen worden, in een volgend nummer mededeelen.
C. M.

BERICHTEN.

De vaak besproken onbebouwde hoek op het Rembrandtplein te Amsterdam, gelegen achter de reeds zoo lang geleden ontworpen nieuwe rooilijn, van het hotel Mille Colonnes tot aan het nieuwe meubelmagazijn op den hoek van de Bakkerstraat, zal nu toch eindelijk waarschijnlijk verdwijnen. De perceelen, meest allen scheefstaande huisjes, zullen dan worden afgebroken, en op het terrein een groot gebouw worden gesticht, bestemd voor magazijn van manufacturen, nouvautés en levensmiddelen, alzoo in den geest van de magazijnen »au bon marché", »Le Printemps," en andere, te Parijs.

Komt het plan tot uitvoering, dan zal het gebouw een gevelbreedte verkrijgen van ongeveer 50 M.: de Balk in 't Oogsteeg zal door het gebouw worden afgesloten, maar een nieuwen smallen uitgang krijgen in de Bakkerstraat.

Reeds heeft de vennootschap op aandeelen, die deze zaak ondernemen wil, zich van den aankoop der noodige perceelen verzekerd; zij beslaan een oppervlak van ongeveer 1800 M^2.

Het kapitaal zal men trachten te verkrijgen door uitgifte van aandeelen.

Als architekt van den bouw zal optreden de heer E. Breman te Amsterdam.

In de zitting van de Tweede Kamer op 15 dezer is na lang debat een amendement van den heer v. Kerkwijk, om geen *f* 12,000 toe te staan voor subsidie aan schilders ter expositie te Chicago, aangenomen met 56 tegen 36 stemmen.

In dezelfde zitting verzekerde de Minister van Binnenlandsche Zaken, in de eerste helft van 1893 bij suppletoire begrooting te znllen voorstellen nieuwe subsidiën aan verschillende ambachtsscholen, mits particulieren en gemeenten daartoe bijdragen. Mede zal hij dan overwegen subsidie aan de Vereeniging voor ambachtsonderwijs in Drenthe, waaromtrent het onderzoek nog niet is afgeloopen, ook wat de gevolgen daarvan zullen zijn. Mocht het amendement, om een sudsidie te verstrekken, aangenomen worden, dan zou de Regeering het alleen aanvaarden als proef, speciaal voor Drenthe.

In de vergadering van aandeelhouders van het Kon. Zoölogisch Genootschap in den Haag, op 24 October j. l., werd besloten een nieuw hoofdgebouw te stichten op het terrein van het bestaande gebouw; het plan daartoe is belangeloos ontworpen door den architekt Wesstra, tevens bestuurslid. Het gebouw zal bevatten een zaal voor 3000 menschen, en mag niet meer kosten dan *f* 125.000.

Door enkele aandeelhouders werd de wenschelijkheid van het uitschrijven van een prijsvraag betoogd; anderen wilden eene Commissie van deskundigen aan het bestuur toevoegen, hetzij tot het uitbrengen van een rapport over de plannen van den heer Wesstra hetzij om het bestuur bij de uitvoering ter zijde te staan, doch al deze denkbeelden werden door de vergadering met meerderheid van stemmen verworpen.

Den 4den Januari 1893 zullen vijftig jaar verloopen zijn, sedert door de opening van de Koninklijke Akademie te Delft, aan het hooger technisch onderwijs eene plaats onder de onderwijsinstellingen van ons Vaderland werd gegeven, en tevens de opleiding van ambtenaren voor den dienst in Nederlandsch Indië werd geregeld.

Hoogleeraren en Leeraren der Polytechnische School wenschen den 4den Januari e. k. tot een herinneringsdag aan deze voor ons Vaderland zoo belangrijke gebeurtenis te maken. Zij stellen zich voor dien dag ten één ure genoodigden, oud-leerlingen en leerlingen te vereenigen in de Schouwburgzaal van Stads Doelen te Delft, waar door den hoogleeraar Telders eene feestrede zal worden uitgesproken.

Na afloop wordt door den Directeur der Polytechnische School eene receptie ten zijnen huize gehouden.

Met warmte wordt ongetwijfeld dit plan van Hoogleeraren en Leeraren begroet door allen, die hun opleiding aan de instelling dankbaar herdenken.

Wij vertrouwen dan ook, dat geen der oud-leerlingen of leerlingen zal ontbreken.

Na afloop der receptie zal er gelegenheid bestaan tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd.

In de algemeene vergadering van stemhebbende leden van de maatschappij *Arti et Amicitiae*, gehouden op 13 December j. l. is een nieuw bestuur gekozen, dat saâmgesteld is als volgt: prof. C. L Dake, voorzitter; A. G. Bleijs, vice-Voorzitter; H. W. Jansen, penningmeester; Gerard Muller, Secretaris, en Ferd. G. Oldewelt, vice-secretaris.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

'S GRAVENHAGE, 8 December. Het bouwen van een Administratie-gebouw voor de »Inrichting tot het verleenen van hulp in geval van ziekte en overlijden, departement 's Gravenhage, van de Maatschij. tot Nut van 't Algemeen." Architect G. Brouwer Jr.

Hoogste inschrijver: V. Jaarsveld *f* 16924.
Laagste » B. P. Schippers *f* 15700. Gegund.

DEN HAAG, 10 Dec. '92. Het verbouwen van een stal en koetshuis, in de Laan v. Roos en Doorn, voor rekening van den WelEd.Geb. Heer John F. Loudon alhier, onder directie van den Architect Johs. Mutters Jr.

Minste inschrijvers: de Heeren B. P. Schippers en Zn., voor *f* 8200.

DE LINT & Cie.
Nieuwehaven No. 39 N.Z. Rotterdam.
PARKETVLOEREN en WANDTEGELS:
VILLEROY & BOCH,
BOCH FRÈRES
MINTON HOLLINS & Cie.
Trottoir-IJzersteen en Cementtegels.
Groote voorraden. 9539

ROLLUIKEN

van **Staal** of **Hout** worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant
WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Generaal Agent voor Nederland en Koloniën: T. G. TISSOT Jr. Amsterdam.
9540

BENNEWITZ & Co, *Papierstucfabriekanten.*
Damrak 85. AMSTERDAM.
bevelen hun reeds zoo gunstig bekende fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zooals Kroon, Koof, Perk en andere lijsten, Rosetten, Deurbekroningen, enz., ter geheele vervanging van stucadoorwerk; het laat zich zeer gemakkelijk en tegen alles bevestigen, is zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eigent zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen, en kan bij verhuizing zonder gevaar voor breken afgenomen en in de te betrekken woning bevestigd worden. — *Geïllustreerd Monsterboek à f 1.— verkrijgbaar.*
9541

PROEFSTATION
VOOR
BOUWMATERIALEN.
Koning & Bienfait,
AMSTERDAM,
Prins Hendrikkade 14.

Mechanisch en chemisch onderzoek van
- Portland cement.
- Tras.
- Kalk.
- Natuurlijken steen.
- Baksteen
- Dakpannen. 9542
- Verf.
- IJzer (balk en staafijzer)

Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

H.H. INGENIEURS, ARCHITECTEN, FABRIKANTEN ENZ.

worden attent gemaakt op **RIPOLIN** eene nieuwe verf van **bijzondere en belangrijke** eigenschappen, en worden uitgenoodigd door proeven daarmede kennis te maken.

RIPOLIN is voor onmiddellijk gebruik gereed en kan door iedereen **zonder oefening** worden toegepast.

RIPOLIN vervangt grondverf, olieverf en vernis.

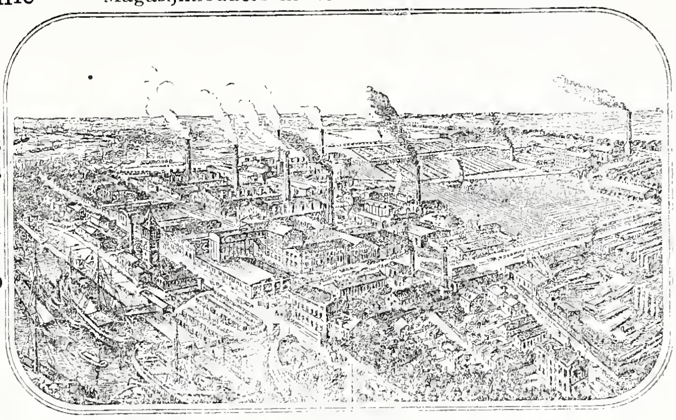
GEDEPONEERD FABRIEKSMERK.
RIPOLIN

RIPOLIN droogt binnen eenige uren, barst niet en geeft aan de daarmede beschilderde voorwerpen eene fraaie, porseleinachtige oppervlakte, die langzamerhand zeer hard wordt.

RIPOLIN loopt gedurende het opdrogen van zelt glad.
RIPOLIN wordt gebezigd op metaal, cement, kalk, gips, steen, hout, glas, papier enz.
IJzer wordt door **RIPOLIN** volkomen tegen roest beschermd.
RIPOLIN wordt in alle kleuren geleverd, in gemakkelijk te openen en te sluiten blikken van 2, 5 en 10 Kg., en in vaten van 30, 60 en 200 Kg.
Kleurenkaarten, uitvoerige prospectussen en prijslijsten worden op aanvraag franco toegezonden door de 9543

RIPOLIN—FABRIEK TE AMSTERDAM.
Kantoor: Langestraat 5 en 7 bij de Brouwersgracht.

De Portland-Cement-Fabriek van
DYCKERHOFF & SÖHNE
te Amöneburg bij Biebrich a/d Rijn. 9544

levert haar erkend en uitmuntend fabrikaat, met garantie voor de grootste vastheid en deugdelijkheid.
Productie-vermogen der fabriek: 500,000 vaten per jaar.
Magazijnhouders in de voornaamste steden.

Gouden Staats-Medaille

Medaille Breslau 1869

Diploma als Eerste prijs voor uitmuntend fabrikaat, Kassel 1870

Medaille van verdienste, Weenen.

Düsseldorf 1880. Gouden Medaille

Offenbach a/M. 1879. Gouden Medaille

Hoogste onderscheiding in den internationalen wedstrijd. Arnhem 1879.

Gebrs v. MALSEN
STOOMTIMMERFABRIEK DEN HAAG
PARKETVLOEREN,
vochtwerende en Luxevloeren.

Rietplankenfabriek,

(Syst. GIRAUDI.) ***J. W. MOLIJN — Gouda.***
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar. — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis. 9546

J. KROON Rz., Nieuwendam bij Amsterdam.
ASPHALTDAKPAPIER. CARBOLINEUM. 9547

Regenbakken, reservoirs, kelders, vijvers, welputten, beerputten, riolen, duikers, afwateringbuizen, waterbakken, voerbakken, muurbedekkingen, vorsten enz. van $\frac{\text{cement}}{\text{ijzer}}$ Systeem Monier.

— RIETPLANKEN. —

DECOLORATUUR.

Beste en goedkoopste middel tot het verwijderen van oude verflagen op hout, ijzer of steen en tot het wegnemen van vlekken op hardsteen, marmer enz.
Proefblikken inhoudende $2\frac{1}{2}$ KGr à f 1.75, franco door het geheele Rijk.
Groote blikken inh. 6 KGr. à f 3 00 af Fabriek.

D. S. M. KALKER, Amsterdam.

Koninklijke Magazijnen van Koperen en IJzeren Bouwartikelen. 9528

Centrale Zelfreguleerende STOOMVERWARMING,

Systeem BECHEM & POST. Hagen.

ATTESTEN der reeds aangelegde Inrichtingen ten dienste. — ***In aanleg zijn:***

COLLEGIUM ALBERTINUM, Venlo. RECHTSGEBOUW, Breda. KRANKZINNIGEN GESTICHT, Deventer. SIGARENFABRIEK van de Heeren GEBRS. JACOBSON & Co., Amsterdam.

MUSGRAVE'S **Complete Inrichtingen voor**

PAARDEN- en VEESTALLEN. KOETSHUIZEN en TUIGKAMERS.

CREOSOOTOLIE.

Creosootolie ter voorkoming van bederf van houtvloeren, schuren, schuttingen, en schoeiingen, wordt door ons geleverd in vaten van pl.m. 150 KG. netto ad *f* 10,— per 100 KG., fust vrij. 9529

RUTTEN & Co.,
Noordwal, den Haag.

G. J. Vincent & Co.

Kunstsmeden,

SCHIEDAM.

ZILVEREN MEDAILLE, Wereld-Tentoonstelling Amsterdam 1883.

GOUDEN MEDAILLE, Antwerpen 1885

Specialiteit in gesmeed IJzeren Hekken, Fijne smeedwerken, Dakversieringen, Deurvullingen, Ornamenten enz.

Steeds voorhanden GESMEED IJZEREN PAARDENRUIVEN. 9530

D. C. MOLENKAMP Jr.

Patentsloten en Krukken,

ENZ. ENZ.

IJZERWAREN, BOUWARTIKELEN.

BRONS- en NICKELWAREN voor

ARCHITECTUUR-DECORATIE.

9531

AMSTERDAM. KALVERSTRAAT 165.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van MERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden.

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e „ voor gesmeed ijzeren Trapalusters en Balusters met zinken Ornament. 9532
3e „ voor Jalousiekappen.

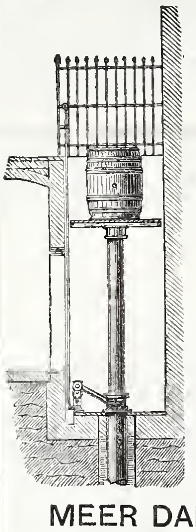
Bij bestellingen van minstens *f* 30— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT

WILHELM TILLMANNS, REMSCHEID.
Opgericht 1856. Eerediploma, Amsterdam 1883.

Overkappingen en complete gebouwen van gegalvaniseerd gegolfd ijzer. — Catalogussen, Ontwerpen en Prijsopgaven worden verstrekt door den Generaal-Agent voor Nederland en Koloniën:

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.

JAN HAMER & Co.,

Marnixstraat 402, AMSTERDAM.

VEILIGHEIDS LIFTEN

voor Stoom-, Gas-, Hand-, en Waterkracht.

(Hydraulisch direct en indirect werkend) 9534

voor PERSONEN, GOEDEREN, SPIJZEN, enz.

Onze nieuwe geïllustreerde brochure met uitgebreide referentielijst van in verschillende **Rijks-, Gemeente- en Particuliere gebouwen hier te lande geplaatste Personen- en Goederen Lifts,** *worden op aanvrage gratis toegezonden.*

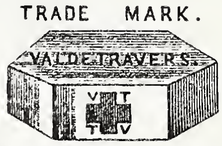
MEER DAN 200 ALLEEN IN NEDERLAND GEPLAATST.

NEUCHÂTEL ASPHALTE COMPANY Ltd. LONDON

Exploitatie der Mijnen van de Val Travers.

FABRIEK TE AMSTERDAM
Roggeveenstraat.

TRADE MARK.

NATUURL. ASPHALT VAN VAL DE TRAVERS ZWITSERLAND.

Gecomprimeerde Asphaltwegen en dito Dorschvloeren. Werken in Asphalt-Mastiek voor Trottoirs, Skating-Rinks, Moutvloeren, Kelders, Kolf- en Kegelbanen, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Veranda's Brug- en Dakbedekkingen, Beton-Fundeeringen, Stallen, enz., enz., enz.

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend.

Asphalt speciaal tot wering van vochtige muren. 9535

Voor inlichtingen omtrent het leggen van Vloeren, Bedekkingen enz., gelieve men zich te adresseeren aan het Kantoor der fabriek, Passage WEYNAND FOCKINK, Kamer No. 1 en 2. *Amsterdam.*

DE LINT & Co. Rotterdam.

Nieuwehaven No. 39 N. Z.

Vertegenwoordigers van JOS. F. EBNER te Londen

leveren in uitsluitend eerste kwaliteit,

MARMER-MOZAIEK en TERRAZZOVLOEREN.

alsmede 9536

— GLASMOZAIEK —

Zestien Bekrooningen.

CARBOLINEUM AVENARIUS.

Men verzekere zich bij den aankoop, dat men het sedert 14 jaren met succes aangewende ***origineele merk*** verkrijgt:

CARBOLINEUM AVENARIUS.

GUST. BRIEGLEB, Amsterdam. 9437

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN
VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

24 DECEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN. en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

VRAGEN

gesteld door het Bestuur der Maatschappij.

Het Bestuur der Maatschappij heeft de volgende zeven vragen aan de afdeelingen gezonden, ter behandeling in hare vergaderingen.

1. In de latere jaren ziet men aan gebouwen soms minder werk gemaakt van een sprekende *kroonlijst.*

Vrage: heeft zulk een kroonlijst eenige verthetische waarde?

Kunnen aan hare toepassing bezwaren zijn verbonden, en zijn die bezwaren onoverkomelijk?

2. Wat valt er, bij gevels van gebouwen, te zeggen:

1°. over meer dan ééne baksteenkleur in vereeniging met gehouwen steen?

2°. over het gebruik van verglaasde steenen, verglaasd aardewerk en kunstmatig gekleurden onverglaasden steen?

3. Welke soort van hout is voor een kegelplank het aanbevelenswaardigst?

Zijn er andere constructies bekend, welke met goed gevolg een houten kegelplank kunnen vervangen?

4. Welke resultaten zijn met adamant verkregen?

5. Wat is uw oordeel over rietplanken, papierstuc, rabitzwerk en verdere nieuwe wijzen of materialen voor het maken van plafonds, scheidingswanden, enz?

6. Welke zijn de voor- en nadeelen van het stelsel van openbare aanbesteding tegenover dat van uitvoering in eigen beheer?

7. De gewoonte leidt er toe, dat besturen bij aanbesteding, slechts in bijzondere gevallen uitgezonderd, steeds het werk aan den voor het minste bedrag inschrijvenden aannemer toewijzen. Ware het niet wenschelijker op de bekwaamheid en soliditeit van den aannemer te letten?

Wat is uw oordeel over de regeling dienaangaande, vastgesteld in de »Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren," uitgegeven door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs?

Deze regeling is als volgt:

§ 3. Gunning.

I *a.* De gunning van het werk of van de levering geschiedt aan dengene van de laagste drie inschrijvers, wiens inschrijving het meest aannemelijk voorkomt, zonder verplichting om reden van de gedane keuze te geven.

b. Wanneer bij den besteder bezwaren bestaan om het werk aan een der laagste drie inschrijvers op te dragen, wordt een herbesteding gehouden, waarbij deze drie inschrijvers niet meer als gegadigden worden toegelaten.

Deze uitsluiting heeft geen plaats wanneer herbesteding gehouden wordt om redenen buiten de personen of omstandigheden der laagste drie inschrijvers gelegen.

c. Wanneer de besteder oordeelt, dat een wanverhouding bestaat tusschen een der laagste drie inschrijvingen en de raming, wordt daarvan den betrokken inschrijver binnen acht dagen mededeeling gedaan met uitnoodiging zijn inschrijving toe te lichten.

Wanneer een der laagste drie inschrijvers te kennen geeft zich in zijn berekening vergist te hebben of wanneer dit uit de in de vorige alinea genoemde toelichting blijkt, kan de besteder de bedoelde inschrijving als niet ingekomen beschouwen.

d. Bij gunning aan een anderen dan den laagsten inschrijver, wordt deze hiervan binnen drie dagen na de gunning in kennis gesteld.

ERFPACHT.

Vergadering der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Afdeeling Amsterdam, op 18 November 1892.

Lezing van MR. H. VERKOUTEREN, *over de voorstellen van B. en W. aan den Gemeenteraad van Amsterdam, om de bouwterreinen der Gemeente in erfpacht uit te geven.*

Mijne Heeren!

In de laatste jaren zagen wij vele terreinen plotseling en zeer belangrijk in waarde stijgen. Vooral waar grond, die vroeger geen bouwterrein was, die hoedanigheid

kreeg. Denken wij slechts aan de Hollandsche Gasfabriek. Stadsgrond, vroeger voor 30 cents den □ meter verkocht, is nu honderd maal meer waard, en zoo gaat het ook elders. In den regel echter zijn het de particulieren, die de voordeelen der stijging genieten. De Hertogen van Westminster en Bedford bezitten geheele wijken van Londen, en trekken daaruit ontzaglijke inkomsten. Geen wonder dus, dat de gemeente Amsterdam er naar streeft zelf de vruchten te plukken, die zij tot nu toe anderen in den schoot wierp. Was de verhooging der waarde een gevolg van de vlijt der bewoners, zooals goed gecultiveerde landen betere oogsten geven, het zou onbillijk zijn den gebruiker van het loon van zijn arbeid te versteken. Maar de terreinen stijgen meestal, omdat de stad zich uitbreidt, en dus zonder dat de burgers er iets voor doen. De stad mag dus ook de voordeelen genieten van wat voor het grootste deel tenminste haar werk is. Vandaar het voorstel van B. en W. dat wij thans bespreken, om de bouwterreinen der gemeente niet meer te verkoopen, maar in erfpacht uit te geven.

Wat is erfpacht?

Niet pacht van een erf, maar erfelijke pacht. Hier geen verandering van eigenaar, zooals bij verkoop. De pachter heeft wel bijna al de rechten des eigenaars, maar eigenaar wordt hij niet. Wat erfpacht verder is, zal in den loop der rede genoegzaam blijken. Ik loop dus daarop niet vooruit.

Het oorspronkelijk doel van erfpacht.

Het oorspronkelijk doel van het erfpachtscontract is het in cultuur brengen van woeste gronden. De een heeft land, dat nog niets opbrengt, en de ander heeft geld. De laatste neemt het land in gebruik, brengt het in cultuur en behoudt het zoolang, totdat hij al zijn onkosten heeft goed gemaakt en bovendien nog een flink bedrag heeft verdiend. Dan krijgt de eigenaar zijn grond, die nu rendeert, terug, terwijl hij inmiddels slechts eene vrij geringe pacht genoten heeft.

Er is dus voordeel aan beide kanten en zoo werkt de erfpacht bij ons in Indië. Dat echter is hier niet de bedoeling en toch zal straks blijken dat B. en W. zich niet geheel van dit oorspronkelijk doel en begrip van erfpacht hebben kunnen losmaken.

Voordeelen van het stelsel voor de gemeente.

De voordeelen, die de gemeente met het stelsel van erfpacht denkt te behalen, zijn de volgende: Zij leent voor 3½ % en koopt daarvoor grond, die zij in erfpacht uitgeeft. Is nu de pachtsom 4 %, dan is er een half procent zuivere winst. Wordt die voor aflossing gebruikt, dan heeft de gemeente na een zeker aantal jaren den grond vrij. Ook voor amortisatie van reeds bestaande 3½ % gemeenteschulden kunnen de erfpachtsommen worden aangewend. Nu reeds koopt de gemeente bouwterreinen vooral uit hetgeen verkochte terreinen netto opbrengen, opdat het grondbezit der gemeente niet kleiner worde. Zij heeft zoodoende uitgestrekte terreinen gekregen langs het IJ, en ook voor de Museumterreinen is thans de vraag aan de orde: verkoop of uitgifte in erfpacht. Het streven der gemeente is dus zuiver economisch. Geene philantropie, geene landnationalisatie, maar stijving der gemeentekas.

Voordeelen voor de burgers.

Welke voordeelen staan daar nu tegenover voor de burgers? Het financieel welzijn der gemeente komt natuurlijk ook hen ten goede, maar om pachters te lokken, is er nog iets meer noodig. In de eerste plaats kunnen zij nu bouwen met minder kapitaal. Waar zij vroeger geld moesten hebben, voor grond en opstal, behoeven zij nu alleen den opstal te bekostigen. De jaarlijksche pachtsom betalen zij uit hun inkomsten en niet van hun kapitaal. Zij sparen dus hypotheekrente, omdat zij met minder hypotheek kunnen volstaan. Hadden zij den grond gekocht; dan zouden zij slechts voor hoogstens ⅔ van diens waarde hypotheek hebben kunnen krijgen. Nu echter kunnen zij de volle waarde aan hypotheek missen. Ook de registratierechten zijn belangrijk lager bij erfpacht dan bij koop. Al deze voordeelen zijn niet te versmaden, maar zijn zij voldoende?

Laat ons eerst de voorstellen van B. en W. meer in détails beschouwen.

Termijn.

Als duur van het erfpachtscontract wordt een tijdvak gesteld van hoogstens 55 jaar. Alleen voor geheele bouwblokken kan de termijn langer zijn. Er worden verschillende tijdvakken aangenomen, elk van 5 jaar. Alle contracten in een zelfde tijdvak gesloten, vervallen op denzelfden dag. Vroeger bepaalde de wet, dat de termijn niet langer dan 99 en niet korter dan 27 jaar mocht zijn. Thans zijn partijen geheel vrij, om zelfs een onbepaalden termijn te kiezen. Het is jammer, dat de gemeente daartoe niet de gelegenheid wil geven. De erfpachter moet op den grond kunnen blijven, zoolang hij wil. Eerst dan wordt het plan van B. en W. practisch uitvoerbaar. Maar ook daarop kom ik nader terug.

Pachtsom, Canon.

De pachtsom, gewoonlijk canon geheeten, wordt berekend op 4% over de verkoopwaarde. Vroeger werd die canon beschouwd als eene erkenning van het recht des eigenaars. Thans is zij dat niet meer. De eigenaar behoeft zulk een erkenning niet langer; zijn recht staat ook zonder haar voldoende vast. De canon is nu slechts eene vergoeding van genot. Zij mag dus ook desnoods aan dat genot evenredig zijn. 4% om te beginnen is niet te veel. Naderhand, wanneer de pachter de kosten van den opstal terug heeft verdiend, kan hij gemakkelijk iets meer betalen. Dat is al wat de gemeente noodig heeft. Periodieke stijging van inkomsten, geen vergrooting van kapitaal. Woeste gronden rendeeren eerst na jaren. Hier moet dus de pachter de eerste jaren nagenoeg niets betalen. Hij heeft in die jaren buitendien uitgaven genoeg. Maar huizen rendeeren gewoonlijk, zoodra zij gereed zijn en met den bouw is zelden meer dan een jaar gemoeid. Hier kan dus reeds dadelijk de normale pacht geheven worden.

Vooruitbetaling.

B. en W. verlangen, dat, evenals bij huur, de pacht vooruitbetaald zal worden, en dat is billijk. Zijn de opstallen soms frauduleus verdwenen, dan moet de stad voor achterstallige pachtpenningen verhaal kunnen zoeken.

Waarborgsom.

Bovendien eischen B. en W. een waarborgsom, ten bedrage van 2 maal de pacht, ten einde insoliede pachters te weren. Dat doel zullen zij aldus bereiken, maar het voordeel van minder kapitaal vervalt nu wel eenigszins. Bovendien is die kwestie slecht geregeld. In het

contract willen B. en W. ook opnemen, dat de pachter volgens de politie-verordening moet bouwen. Overtreding van de laatste wordt dus tot contractbreuk gemaakt en de overtreder dientengevolge twee maal getroffen. Eerst door de politiestraf (hechtenis of boete) en dan nog eens door verbeurdverklaring van de waarbogsom, als gevolg van zijne wanpraestatie. Dat is onrechtvaardig en onwettig en wijst op groote verwarring van begrippen. Temeer daar nog niet elke overtreding materiëele schade voor de gemeente zal opleveren.

Overdracht van het Recht.

Het is den pachter geoorloofd zijn recht over te doen. Maar slechts bij authentieke acte. Wie erfpachter is, moet volkomen vaststaan. Bovendien kan het recht overgaan door erving. Maar hoe weet men met zekerheid iemands erfgenamen aan te wijzen? De stad wil zich behelpen met eene Acte van erfrecht, maar onbeteekenender stuk is er nauwelijks denkbaar. Op gezag van twee getuigen, die gewoonlijk zelf niet op de hoogte zijn, verklaart een Notaris of een Kantonrechter, dat A. B. en C. de naaste erfgenamen zijn van D. Zulk een stuk levert dus volstrekt geen bewijs op, maar iets beters daarvoor in de plaats te geven is uiterst moeiëlijk.

Splitsing.

Splitsing van grond en recht bij contract of tengevolge van erving is mogelijk, maar de stad wil toch altijd slechts te doen hebben met één man. Dezelfde methode dus die ook in vele Naamlooze Vennootschappen wordt gevolgd, wanneer één aandeel verscheidene eigenaars heeft. De medeëigenaars moeten dan maar onder elkander uitmaken wie voor hen allen zal optreden. De verplichting echter tot betaling blijft onsplitsbaar. Elke medeëigenaar van het recht is voor de volle pacht verbonden.

Reparatie en Belastingen.

Alle reparatiën, alle belastingen zijn voor rekening van de pachters. Hier vooral ziet men het onderscheid tusschen erfpacht en gewone huur. Die punten echter zijn van ondergeschikt belang. De rechten der hypotheekhouders, dat was bij de regeling de groote moeielijkheid.

Hypotheekhouders.

Zonder hypotheek is voor de meesten het bouwen niet mogelijk. Werden dus de geldschieters afgeschrikt, dan was daardoor alleen reeds de voorgestelde regeling onuitvoerbaar. Hoe zijn nu de bezwaren opgelost? B. en W. erkennen, dat zij alleen zorgen voor den eersten hypotheekhouder. Soliede bouwers, zeggen zij, hebben 2e en 3e hypotheek niet noodig, en insoliede bouwers begeeren wij niet, maar ook de eerste geldschieter is er slecht aan toe. Hij heeft hypotheek, niet op den grond, maar op het erfpachtsrecht en op de opstallen. Alleen echter zoolang dat recht bestaat. Vervalt het door wanbetaling van de pachtsom, dan vervalt ook de hypotheek. B. en W. willen in dat geval het recht met de opstallen in veiling brengen, de stad betalen uit de opbrengst en de rest aan de hypotheekhouders afstaan. Maar hoe als de andere crediteuren daartegen bezwaar maken? Alleen krachtens de *wet*, niet door een *contract*, kan één crediteur voorrang krijgen boven een ander. De wet echter geeft wel praeferentie aan den hypotheekhouder, maar niet aan den ex-hypotheekhouder. Hoogstwaarschijnlijk dus zal zijne hypotheek in dat geval niets beteekenen en dit hoofdbezwaar van ons raadslid Mr. Jitta wordt door mij gedeeld. In elk geval betaalt de stad ook aan den eersten hypotheekhouder niets uit, tenzij de anderen schriftelijk verklaren daarmede genoegen te nemen. De stad wil altijd tegen reclames gedekt zijn. Maar ik behoef u niet te zeggen, dat de 2e hypotheekhouder, zoo er voor hem niets overblijft, ook weigeren zal te teekenen. Hij kan dus een eersten geldschieter beletten aan zijn geld te komen. Toch is er één lichtpunt. Thans weet de geldschieter nooit met volkomen zekerheid, dat de geldnemer werkelijk eigenaar is van het vaste goed, dat hij in onderpand geeft. De slechte inrichting van het Kadaster is daarvan de oorzaak. Wie echter eigenaar is van het erfpachtsrecht zal steeds behoorlijk vaststaan. De geldschieter is dus meer zeker van zijn onderpand, al zal dat ook meestal minder waarde hebben.

Onteigening, naasting.

B. en W. voorzien de mogelijkheid, dat de gemeente de in erfpacht gegeven terreinen voor eigen gebruik noodig heeft, en voor die gevallen geven zij haar een recht van naasting. Wanneer echter zal er zoodoende genaast kunnen worden? Zoodra de openbare werken waarvoor de gemeente den grond noodig heeft, zijn geprojecteerd of eerst, wanneer zij werkelijk worden uitgevoerd? Menig bouwplan van de gemeente blijft vele jaren slechts op het papier bestaan, of wordt naderhand gewijzigd of ingetrokken. Zulk eene naasting is ook eigenlijk niets dan onteigening, zonder de waarborgen door de Grondwet geschonken. Waarom dus niet liever in die gevallen de gewone procedure van onteigening gevolgd. Nu is die zeer omslachtig, maar het denkbeeld van Mr. v. Houten om, behoudens hooger toezicht, het onteigeningsrecht aan de gemeenten terug te geven, schonk ons het geneesmiddel voor die kwaal. Om de pil te vergulden willen B. en W. den erfpachter voor het gemis van genot, behalve de vergoeding der directe schade, ook nog eene premie geven, die in geval van onteigening ontbreekt. De vraag is echter of dan de schâvergoeding alleen, niet hooger zijn zou dan thans schâvergoeding en premie te zamen. In elk geval heeft dan de burger meer waarborg, dat hij niet zonder bepaalde noodzakelijkheid van zijn recht zal worden ontzet. De gemeente bepaalt nu zelf, dat naasting noodig is, terwijl zij voor onteigening de vergunning des wetgevers behoeft.

Schâvergoeding.

Hoe zal nu hetzij in geval van naasting, hetzij in geval het erfpachtsrecht geëindigd is, de schâvergoeding berekend worden. Volgens B. en W. zal het verschil tusschen de waarde van den grond met opstal, en van den grond alleen, als bouwterrein getaxeerd, geacht worden de waarde te zijn van de opstallen. Maar is dat genoeg? Stel, dat werkelijk de taxatie door de aanneming van zoogenaamde types, die als norm en voorbeeld moeten dienen, rechtvaardig kan geschieden, dan nog beantwoord ik die vraag ontkennend. Niet alleen op de zuivere materiëele objectieve handelswaarde moet gelet worden, maar ook op het subjectieve element. De Duitschers noemen dat „Affectionswerth." Wat krijgt de erfpachter bijv. voor den stand? Jurydisch is dat geen zaak, die voor verhandeling vatbaar is en toch wordt er meestal geld voor gegeven. B.

en W. echter meenen juist omgekeerd, dat de erfpachter te veel zal krijgen, en ook, dat de gemeente wel eens tijdelijk niet bij machte zou kunnen zijn de vergoeding te betalen. Het dreigend spook is hier de Fransche tijd. Als jongens leerden wij op school, dat toen vele huizen leeg stonden en het gras op de straten groeide. De stad gaf toen nog geen 6 ton uit voor stadsreiniging. Welnu, met het oog op dergelijke omstandigheden, wil de gemeente zich het recht voorbehouden het betalen der schâvergoeding tien jaar uit te stellen. De erfpachter kan dan inmiddels tegen een pacht van *f* 1. per jaar het erfpachtsrecht behouden. De mogelijkheid echter bestaat, dat hij dat niet begeert; dat hij de stad wenscht te verlaten en juist daarom contant geld liever heeft dan een recht, dat hijzelf niet meer kan gebruiken, en in zulke slechte tijden ook niet kan verkoopen of verhuren. Deze bepaling is hoogst bezwarend.

Einde van het Erfpachtsrecht.

Wat zal nu de gemeente doen als het erfpachtscontract afgeloopen is? Zij treedt dan weder in het bezit van den grond en heeft tegen vergoeding de opstallen daarenboven. Veel eigendommen echter eischen veel administratie en meer ambtenaren, die er nu reeds bijna in elken tak van dienst eerder te veel dan te weinig zijn. Bovendien is er gevaar voor vele processen en duur onderhoud. De stad moet dus die opstallen zoo spoedig mogelijk weer zien kwijt te raken, door den grond met de opstallen liefst tegen eene hoogere pacht dan vroeger, op nieuw in erfpacht uit te geven. Maar waarom laat zij dan den ouden erfpachter er niet op, mits ook hij bereid is een hoogere pacht te betalen, zoo de grond inmiddels werkelijk in waarde is gestegen? Er is verschil van meening tusschen B. en W. en de Raadcommissie, die over de voorstellen betreffende de erfpacht rapport heeft uitgebracht, of de oude erfpachter de voorkeur hebben moet. M. i. echter spreekt dit van zelf en zou het omgekeerde eene groote onbillijkheid zijn. In den aanvang zeide ik, dat B. en W. zich blijkbaar niet hadden kunnen losmaken van het oude denkbeeld, dat het erfpachtscontract dient voor het in cultuur brengen van woeste gronden en dat blijkt nu. Is de grond eenmaal geeultiveerd, dan is het rationeel, dat de eigenaar ze terug krijgt wanneer ze rendeert, maar die reden bestaat hier volstrekt niet. De stad heeft slechts een doel: profiteeren van eventueele waardevermeerdering van den grond, en dat doel is te bereiken zonder het middel, door B. en W. aan de hand gedaan. Het is daarvoor volstrekt niet noodig den erfpachter na 50 of 60 jaar van den grond te verwijderen. Hij moet er op kunnen blijven zoolang hij wil, en al zijne verplichtingen behoorlijk nakomt. Mits hij zich onderwerpe aan eene periodieke hertaxatie van den grond, bijv, om de 25 jaar. Wordt dan de pachtsom steeds gehouden op 4 % van de koopwaarde, dan zal de stad in geval van stijging elke 25 jaar een hooger bedrag ontvangen. Ook daling echter is mogelijk. Blijft de stad zich uitbreiden, dan is daarvoor geen gevaar, maar tijden van crisis zijn denkbaar. Moet dan ook de pachtsom verlaagd worden? Dit schijnt billijker dan het is. De stad mag hier nemen wat zij gedaan kan krijgen. Het zal den erfpachter weinig kunnen schelen of hij niet de voordeelen trekt van de waardevermindering. Had hij gekocht, dan had hij daarvan al de nadeelen. Het feit alleen dus, dat hij slechts erfpachter is, geeft hem voordeel genoeg. Hij weet vooruit, dat de pacht wel hooger, maar nooit lager worden kan. Het valt dus reeds meê, wanneer zij op dezelfde hoogte blijft.

De grond moet niet na een zeker aantal jaren in het bezit der gemeente terugkeeren.

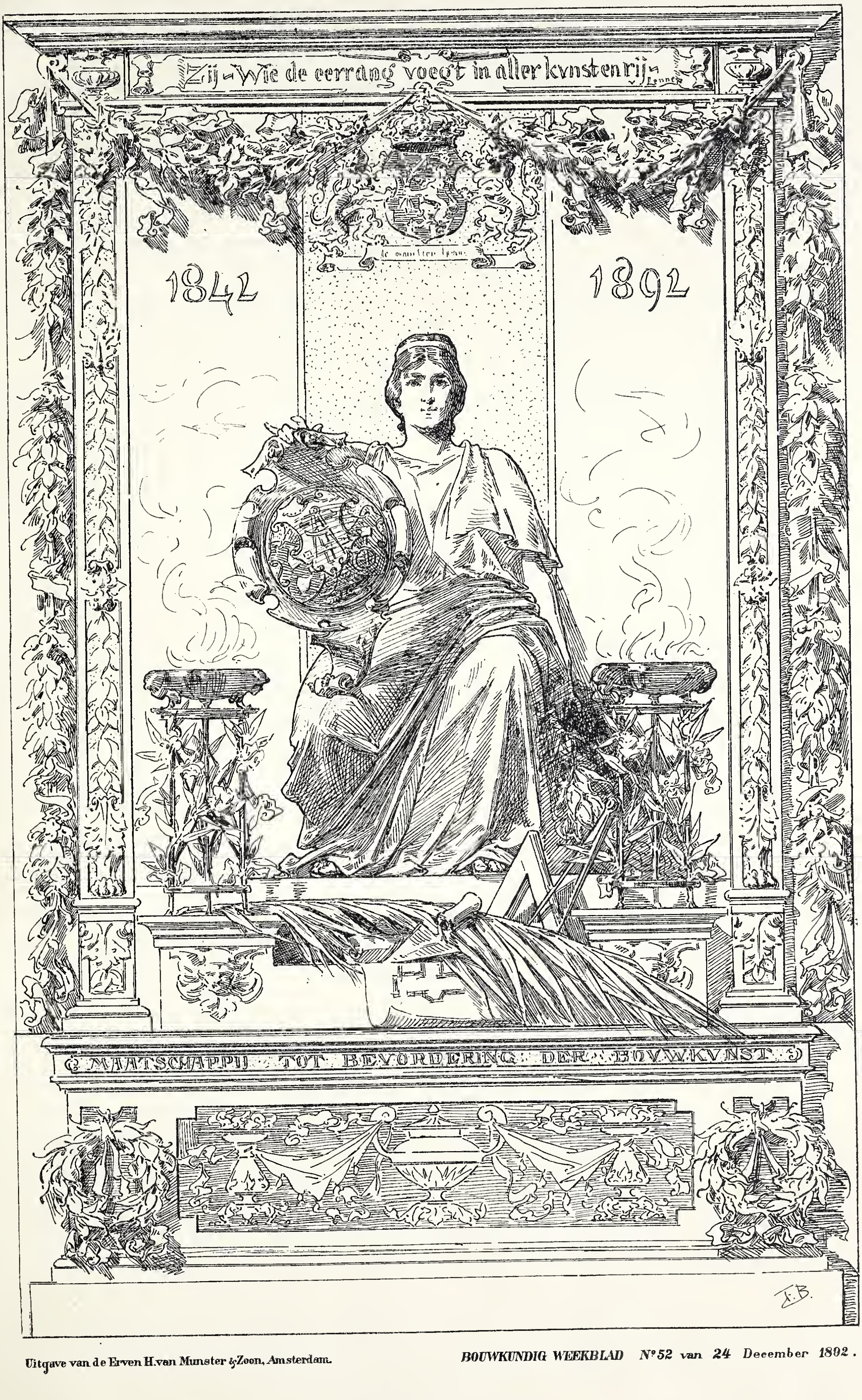
Het punt of de grond na verloop van een zeker aantal jaren weer in handen van de gemeente zal terugkeeren, is het gewichtigste van alle. Blijft de regeling zooals zij nu is voorgesteld, dan is zij absoluut onbruikbaar en wordt zij zonder eenige noodzakelijkheid onbruikbaar gemaakt. Wil de gemeente daarentegen het hier voorgedragen stelsel overnemen, dan vervallen daarmeê nagenoeg alle bezwaren. De gronden zijn dan niet alleen geschikt voor gewone woonhuizen, maar ook voor kerken, weeshuizen, gestichten en andere gebouwen, die het meer dan één geslacht moeten uithouden. De hypotheekhouders hebben dan meer zekerheid en onderpand; en de stad profiteert toch van de stijging van de grondwaarde. Zij zal bovendien minder dikwijls in de noodzakelijkheid zijn onwillige erfpachters met geweld van den grond te verwijderen, wat, vrees ik, niet altijd zoo gemakkelijk gaan zal als de stad meent. Ook hier kon het wel eens blijken, dat men te vergeefs heeft getracht den rechter buiten de zaak te houden. Nu is het zeker mogelijk, dat in slechte tijden veel pachters van hun pacht ontslagen zullen willen worden, ofschoon de dan ook onvermijdelijke waardevermindering der opstallen velen zal weerhouden voor een appel en een ei alles prijs te geven. Hiertegen echter zou de stad zich kunnen dekken, door een recht van uitstel, zooals boven is omschreven. Maar vijf jaar is dan genoeg. Het is absoluut noodig, dat de erfpachter, die zijn plicht doet, niet door de stad van zijn grond kunne verjaagd worden, maar daarom behoeft omgekeerd de stad niet altijd klaar te staan, om het recht te doen eindigen en de opstallen over te nemen. Aan een recht van optie of continuatie na het eindigen van den oorspronkelijken erfpachtstermijn heeft de pachter genoeg. Zoo hij slechts niet *vroeger* dan hij wil, verwijderd kan worden, deert het niet of hij soms eerst iets *later* dan hij wil, vrij is om zonder schade heen te gaan. De erfpachtstermijn mag desnoods iets *langer*, maar nooit *korter* zijn dan de pachter wenscht.

Andere bezwaren.

Naast de hierboven genoemde zijn er nog andere bezwaren tegen de voorgestelde regeling. Bezwaren zoowel voor de burgers als voor de stad. Ik wil echter slechts de voornaamste bespreken.

Gevaar om met de gemeente te contracteeren.

Het is altijd min of meer gevaarlijk met de gemeente te contracteeren. Met groote heeren is 't kwaad kersen eten. Tot handhaving harer contracten hebben de gemeenten niet meer macht dan elk particulier. Met name verbiedt de wet, dat zij daartoe hare politie-macht gebruiken. Toch is de verleiding daartoe zeer groot, en gebeurt het dagelijks. Letten wij slechts op artikel 296 der Amsterdamsche Politie-Verordening. Wij hebben reeds straks gezien, hoe het bouwen in strijd met de verordening tot contractbreuk is gemaakt. De erfpachter komt dus nu tusschen twee vuren. Bouwt hij niet, dan vervalt zijn recht. En wil hij bouwen, dan worden zijne plannen door B. en W. afgekeurd. Dikwijls om de meest nietige redenen, als hij niet wil verklaren, dat

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon, Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

dat zijn stoep op gemeente-grond staat, omdat hij niet eenige meters van zijn eigen grond aan de gemeente ten geschenke wil geven, enz. Dergelijke voorbeelden zijn historisch, al kan ik er gelukkig bijvoegen, dat zij voor het oogenblik ook tot de geschiedenis behooren. De rechten der burgers worden thans beter dan vroeger door B. en W. ontzien, maar er is volstrekt geen waarborg, dat niet andere personen ook weer andere toestanden scheppen. Geen erfpachter moet dus ooit met de stad contracteeren, vóór dat zijn bouwplannen vooraf zijn goedgekeurd. Anders is hij geheel aan de genade der gemeente overgeleverd, die zich bovendien nog rechter wil maken in haar eigen zaak.

De gemeente rechter in haar eigen zaak.

Stelt u voor een huurcontract, waarbij al de geschillen tusschen huurder en verhuurder ter beslissing aan den verhuurder worden overgelaten. Wie zal daar ooit aan willen en toch is het hier de Gemeenteraad, die de vervallenverklaring van het recht wegens wanpraestatie kan uitspreken. Hij treedt als rechter op, terwijl de ervaring reeds zoolang heeft geleerd, dat wetgevende lichamen nooit geschikt zijn tot het uitoefenen van rechters-functiën. Zij beslissen gewoonlijk op politieke gronden en beoordeelen de zaak dan niet naar hare eigen verdiensten. De Raad neemt eene beslissing op voorstel van B. en W., maar hoe dikwijls hebben wij bij dergelijke voorstellen gezien, dat het niet was voor of tegen eene bepaalde zaak, maar voor of tegen den burgemeester.

De erfpachter moet niet het kind van de rekening worden, wanneer de Raad door verwerping van een voordracht van het Dagelijksch Bestuur aan een zijner leden een votum van wantrouwen wil geven. De gewone rechter dus, die buiten de partijen staat, moet de geschillen tusschen partijen beslissen. Dan alleen is er waarborg voor een onpartijdig onderzoek. B. en W. gaan af op het rapport van een niet verantwoordelijk ambtenaar, die achter de schermen blijft, en toch feitelijk alles in handen heeft. En de Raad zeilt in den regel wêer op het compas van B. en W. De rechter daarentegen heeft veel meer middelen om achter de waarheid te komen. Wil men dus den rechter er buiten laten, dan moet tenminste elk geschil aan scheidslieden worden opgedragen.

Daling der huren.

Sommigen vreezen, dat de huren in 't algemeen zullen dalen, wanneer het stelsel van erfpacht wordt ingevoerd. En hoe zal de bouwer dan rente en aflossing betalen van zijne hypotheken. Het antwoord luidt, dat hij nu ook minder hypotheek noodig heeft, en dus ook met minder huur kan volstaan. Hoe lager huur bovendien, hoe lichter een huurder gevonden wordt. In elk geval mag men ook aannemen, dat als de grond in waarde stijgt, de huren tevens eerder stijgen dan dalen zullen.

Nieuwheid der zaak.

Het erfpachts-contract is zoo oud als de wereld, maar hare toepassing op bouwterreinen in Amsterdam is betrekkelijk nieuw. Zal dat niet velen afschrikken? Het bezwaar voor de gemeente, dat niemand er aan zal durven, is werkelijk niet gering te achten. Vooral waar de regeling zoo uiterst gecompliceerd is gemaakt. Moeielijk te begrijpen bepalingen wekken achterdocht en wantrouwen. Ook dit bezwaar echter vervalt, indien B. en W. het ongelukkig denkbeeld laten varen, dat de gemeente na 50 of 60 jaar den grond weêr in haar bezit moet krijgen. De meest ingewikkelde artikelen worden dan geheel overbodig.

Op al die gronden achten velen de nadeelen der voorgestelde regeling grooter dan de voordeelen. En wat meent nu uwe maatschappij? Niet het finantiëel-economische of het juridische standpunt is voor haar van belang, maar het bouwkundige. Zal er na aanneming van het stelsel van erfpacht beter of slechter worden gebouwd?

Zal er beter of slechter worden gebouwd?

Het behoeft geen betoog, dat een eigenaar van den grond voor den opstal altijd meer zal over hebben dan een erfpachter. Op dien grond dus verdient erfpacht in 't algemeen per se afkeuring. Maar wij gaan van de meening uit, dat het belang van de gemeente volstrekt erfpacht eischt. Hoe moet de zaak dan geregeld worden, opdat zij zoo weinig mogelijk kwaad stichte. Volgens B. en W. zal er beter worden gebouwd, omdat de bouwer hetzelfde kapitaal, dat hij vroeger noodig had voor grond en opstal te zamen, nu alleen voor den opstal zal kunnen gebruiken. Maar wie zal 't der moeite waard achten voor 50 of 60 jaren iets schoons te bouwen? Bovendien zal menigeen, die vroeger geen kapitaal genoeg had, het er nu op wagen durven. Vermeerdering dus van het aantal eigen bouwers, tenzij de grootere moeielijkheid om hypotheek en crediet te krijgen hen terughoudt. Een voordeel is het, dat de gemeente nu door middel van het erfpachtscontract, tot op zekere hoogte, voor de aesthetische eischen zorgen kan. Reeds nu is voorgesteld in elk contract op te nemen, dat voor de bij de Fabriekswet genoemde inrichtingen de erfpachtsgrond niet gebruikt zal mogen worden. Uitsluiting dus van gebouwen beneden zekere minimum-afmetingen en dergelijke bepalingen, zouden slechts een stap meer zijn op een reeds betreden weg. Het contract echter moet dan zelf nauwkeurig omschrijven, waartoe de erfpachter verplicht is. Desnoods worden de vooraf goedgekeurde bouwplannen als bijlagen aan het contract gehecht. Maar nooit mogen de détails op dit punt aan het later goedvinden van B. en W. worden overgelaten. Ook hier echter hangt alles wêer samen met den erfpachtstermijn. Kan de erfpachter op den grond blijven zoolang hij wil, dan zal hij bijna evenveel voor den opstal besteden durven als een grondeigenaar. Dàn alleen zal hij het der moeite waard achten iets schoons te stichten. En wanneer hij na 25 of meer jaren de kosten van zijn opstal weer heeft terug verdiend, zal eene betrekkelijk geringe verhooging van de erfpachtssom hem niet deren. Zoo dus uwe Maatschappij het stelsel van erfpacht aanneemt als een onvermijdelijk kwaad, moet zij toch al hare krachten inspannen, dat ten minste de kwestie van den erfpachtstermijn in boven aangeduiden zin geregeld worde.

Ik heb gezegd.

NASCHRIFT *bij de verhandeling over erfpacht van* Mr. H. VERKOUTEREN, *gehouden in de vergadering op* 18 *Nov. van de afd. Amsterdam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.*

De heer Mr. H. Verkouteren heeft een goed werk gedaan met het door hem gesprokene in bovenvermelde vergadering van de afd. Amsterdam der Maatschappij

tot Bevordering der Bouwkunst, op schrift te brengen en in ruimer kring te verspreiden.

Ik twijfel dan ook niet, of een ieder die zijne woorden heeft gevolgd, zal inzien, dat men hier te doen heeft niet alleen met een hoogst belangrijk oeconomisch vraagstuk, maar tevens met een dat de bouwkunst in hare grondslagen beroert.

Van daar dan ook, dat een vraagstuk als dit niet onbesproken mocht blijven in eene maatschappij, die ten doel heeft de bouwkunst te bevorderen. Hierop is reeds door Mr. Verkouteren zelf gewezen, die echter nog eenig, zij het dan ook weinig heil verwacht van toezicht van gemeentewege op de aan bouwwerken te stellen æsthetische eischen, een lichtpunt, dat mijns inziens echter *zeer twijfelachtig is en blijft.* Behalve dat, zij het mij veroorloofd nog op iets anders te wijzen.

Het voorstel van Mr. Verkouteren om, bij eventueele toepassing van het stelsel van erfpacht, niet vast te houden aan het denkbeeld van B. en W. om den grond na 50 of 60 jaren weer in het bezit van de gemeente te brengen, maar een soort blijvende erfpacht te stichten, met periodieke verhooging van den canon, is zeker reeds een groote verbetering van het gemeentevoorstel. Dit is evenwel nog niet genoeg tot behoud van de bouwkunst.

Ik sprak hier van bouwkunst, niet van bouwkunde, en nog veel minder van huizenbouwerij, wat den meesten die over dit onderwerp spreken of schrijven alleenlijk voor oogen schijnt te staan.

Indien men toch het door Mr. Verkouteren over het gemeentevoorstel gesprokene leest, voelt men in waarheid den grond onder zijn gebouw wankelen.

In dat voorstel toch, en door de meeste buiten het bouwvak staande personen, wordt bij bespreking van dat onderwerp met het gebouw omgesprongen alleenlijk als *een zaak,* zuiver als *koopmansgoed,* waarvan het bezit verrekend wordt enkel op een contract, dat men opzeggen kan of als het der gemeente te pas komt met een jaar of wat kan verlengen. Zeer eigenaardig en kenschetsend werd dit door een spreker op bovenvermelde vergadering (nota bene voorstander van het gemeentevoorstel): slechts uitstel van executie genoemd.

Hoe of bij zoo iets nog sprake zal kunnen zijn van *monumentaliteit* en *schoonheid* in bouwwerken, gaat het begrip van ieder architekt te boven.

Mijns inziens was de conclusie van het gesprokene in die vergadering dan ook juist, dat namelijk er omstandigheden kunnen zijn, waaronder dit stelsel, *mits goed geregeld, wenschelijk kan wezen, maar daarbij ten sterkste gewaarschuwd werd dit stelsel toe te passen op luxe bouwterreinen en overal waar meer of minder monumentaal bouwen kan worden verwacht.*

Een blijvende erfpacht, zooals Mr. Verkouteren wenscht, verbetert reeds veel, maar toch moet de opmerking gemaakt, dat bouwkunst zoo innig verbonden is met het begrip van monumentaliteit en grondeigendom, dat zij niet kan bloeien op gehuurden grond.

De mogelijkheid, dat de verhooging van den canon zoo belangrijk zou kunnen zijn, dat zij gelijk zou staan met opzegging van de pacht, wil ik hier in 't midden laten, want daartegen waren vooruit bepalingen te maken; maar in een praktisch uitvoerbaar stelsel moeten *uitzonderingen mogelijk blijven* waar, zooals de bovenvermelde conclusie luidt, *monumentaal bouwen kan en moet worden verwacht.*

Dit ware mijns inziens te bereiken, door in dergelijke gevallen gronden in gewoon eigendom uit te geven, maar onder het *servituut,* dat bij *verandering van bestemming* het zou worden geacht *te vallen onder erfpacht,* te rekenen van af *het jaar van uitgifte* van den grond.

Met deze of met een dergelijke bepaling is het voortbestaan van de bouwkunst als kunst *mogelijk,* zoo niet, dan *wordt door het stelsel van erfpacht de oudste en meest opvoedende aller kunsten vermoord, en met haar alle daarmede in verband staande kunsten en industriën.* Onberekenbaar zullen daarvan de nadeelen zijn!

Een vraagstuk, zoo belangrijk als de kwestie van erfpacht, waarbij gestreefd wordt *naar het goede beginsel om aan de gemeenschap ten goede te doen komen wat door de gemeenschap in waarde is gestegen,* verdient van alle zijden te worden bekeken, en zeker niet het minste van uit een bouwkundig standpunt, daar het anders zou kunnen blijken, dat door een misgreep in den aanvang het geheele stelsel in miscrediet was gebracht.

De bedoeling moet zijn, de waardevermeerdering van den grond niet den bouwspeculant, maar de gemeente in den zak te doen vloeien. Dat is juist; maar welk belang heeft een kerk, een bankgebouw, een administratiegebouw, gesticht, station of sociëteit en dergelijken bij vermeerdering van grondwaarde? Nagenoeg geen, zelfs ook niet hij (uit den aard der zaak uitzonderingen) die zijn woning monumentaal en kostbaar heeft gemaakt naar het uiterlijk, en daardoor ten zijnen koste heeft bijgedragen tot verfraaiing van de stad.

Wordt dit in het geheel niet meer gewaardeerd, wordt van een kerk een pakhuis, van het gesticht een café-chantant gemaakt, dan kan men mijnentwege bovenbedoelde uitzonderingen doen ophouden, maar het is te hopen, en ik twijfel niet of alle weldenkenden zullen het met mij eens wezen, dat een dergelijke heilstaat nimmer zal worden verkregen.

JACOB F. KLINKHAMER,
Arch. Ing. — Pres. Afd. Amst. v/d Maatsch. tot Bev. d. Bouwkunst.

BIJ DE PLAAT.

Door de welwillendheid van den heer F. H. Bach, te Groningen, is de Redactie in staat gesteld aan de leden eene reproductie te verstrekken van het decoratiestuk, dat het hoofdmoment uitmaakte van de versiering der zaal, waarin de 66ste Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Groningen werd gehouden.

Het origineel was 4.10 M. hoog en 2.60 breed, en in fraai gekozen kleuren geschilderd. De baan achter de figuur was met goud gebronst.

Naar zijn origineel werk heeft de heer Bach een penteekening vervaardigd, die voor de reproductie gediend heeft van de plaat, bij dit nummer van het Weekblad gevoegd.

INGEZONDEN.

Weledel Gestr. Heer Dr. P. J. H. Cuypers.

Uit uw schrijven aan de Redactie blijkt, dat wij u niet hebben kunnen overtuigen, dat de zaak allereerst behoorde bij het Bestuur, en niet bij de Redactie. Wij zullen verder geen pogingen doen u tot andere gedachten te brengen, maar willen er u toch op wijzen, dat uwe mededeelingen aantoonen, hoezeer de heer C. Muysken allesins gerechtigd was tot de veronderstelling, dat in de Vier-

schaar-kwestie door u geen onpartijdig standpunt kon worden ingenomen.

Uwe mededeeling, dat naar uwe zienswijze »de herstelling niet geschiedt overeenkomstig het advies der Commissie van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, maar in overeenstemming met dat van Jhr. Mr. Victor de Stuers en van u, die overigens bij het opmaken der teekeningen voor de uitvoering steeds als adviseur zijt geraadpleegd", moet ons ten zeerste verrassen. Uit de stukken toch, die over deze kwestie in het archief der Maatschappij berusten, blijkt duidelijk, dat gij als lid der Commissie van advies, die destijds namens het Bestuur der Maatschappij een rapport uitbracht, dat rapport hebt goedgekeurd en zonder een enkele bedenking hebt mede onderteekend.

Wij laten aan anderen over een soortgelijke collegiale daad te qualificeeren en, wanneer er van misleiding sprake kan zijn, den werkelijken misleider aan te wijzen.

Uwe mededeeling verzwakt echter geenszins de bewering, dat de inrichting van de vestibule van het Haagsche Raadhuis wordt gemaakt in den geest van het advies der Commissie, behoudens de bekende reeds door ons gereleveerde wijzigingen.

Verwondering moet het wekken, dat uw verwijt omtrent misleiding eerst nu geschiedt, niettegenstaande de door den heer de Stuers gewraakte mededeeling reeds voorkomt in het »Bouwkundig Weekblad van 9 Januari 1892."

AMSTERDAM, 15 December 1892.

Hoogachtend,
Het Bestuur der Maatschappij.
C. MUYSKEN, *Voorzitter*.
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris*.

Onze instemming betuigende met het antwoord van het Bestuur, wenschen wij alsnog te constateeren, dat na de plaatsing van het bericht over de voordracht van B. en W. van 's Gravenhage in het Bouwkundig Weekblad van 9 Januari 1892, door den heer Cuypers bij de Redactie nooit verzet is aangeteekend tegen de juistheid dezer mededeeling.

DE REDACTIE.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Door verscheidene personen gevraagd naar de reden, waarom ik het stuk »Jhr. Mr. V. de Steurs en de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" in het Bouwkundig Weekblad van 26 November jl. niet mede heb onderteekend, wensch ik bij deze te verklaren, dat ik zulks niet deed (zooals ik indertijd reeds schriftelijk aan den heer Rieber mededeelde), omdat ik in deze zaak geen beslist oordeel kan uitspreken, daar ik de teekeningen of schetsen, die het advies der Commissie uit de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst vergezelden, niet gezien heb *).

Onbegrijpelijk is het mij dan ook, dat er Redactie- en Bestuursleden zijn, die, zooals ik hen zelf hoorde zeggen, noch de schetsen behoorende bij het advies der Commissie, noch de teekeningen van de restauratie, zooals die wordt uitgevoerd, kennen, en toch in deze kwestie een beslist oordeel durven vellen.

Zoolang ik deze schetsen niet gezien heb, komt het mij voor, dat Jhr. Mr. V. de Stuers gelijk heeft in zijn beweren.

Aangezien de overblijvende Redactieleden mijne opinie in deze zaak onvereenigbaar achten met het blijven bekleeden van het mede-Redacteurschap van dit blad, heb ik als zoodanig mijn ontslag genomen.

G. BROUWER JR.

's Gravenhage, 22 Deeember '92.

*) Het advies was niet vergezeld van teekeningen. Een schetsteekening is den heer Reinders later op diens verzoek ter toelichting verstrekt. RED.

De Redactie heeft te vergeefs getracht den heer Brouwer duidelijk te maken, dat, om in deze kwestie eene meening te hebben, daartoe teekeningen in het allerminst noodzakelijk zijn, en dat slechts de Voordracht van B. en W. zooals die door den Raad van 's Hage is aangenomen en het rapport van de Commissie onderling behoeven te worden vergeleken om tot de overtuiging te komen, dat tot het bezigen van de woorden »in den geest" het Bestuur der Maatschappij volkomen gerechtigd was.

DE REDACTIE.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE. 16 December 1892. Nalezing van notulen, en verslag der 66e Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, werden de heeren G. J. Hartogensis en C. M. van de Water, bij ballotage als leden aangenomen.

De Penningmeester deed daarna lezing van de rekening en verantwoording over 1892 en de begrooting voor 1893. De heer van Nieukerken merkte op, dat in 1892 den Arbeidsraad geen bijdrage van de Afdeeling is toegekend en vraagt daarover inlichtingen. De Penningmeester antwoordde, dat op de begrooting '92 niets daarvoor was uitgetrokken, doch deed het voorstel om het saldo, groot *f* 37, over '92 met *f* 25.00 te verminderen en deze som ter beschikking te stellen. Aldus werd besloten.

De rekening en verantwoording werd goedgekeurd, na door eene commissie, bestaande uit de heeren Hoogwerf, van Nieukerken en de Vrind, onderzocht te zijn.

Ter vervanging der beide bestuursleden, de heeren J. W. H. Berden en G. Brouwer Jr., beide niet herkiesbaar, werden gekozen de heeren Nic. Molenaar en R. C. Paardekooper, welke laatste, ter vergadering aanwezig, verklaarde de benoeming te aanvaarden

Bij acclamatie werden Voorzitter en Bibliothecaris herbenoemd terwijl in de commissie bedoeld bij Art. 53 der wet, de heer J. J. van Nieukerken, die bedankte, bij stemming door den heer J. H. C. van Raamd vervangen werd.

Door de Commissie, bestaande uit de heeren Frowein, Mutters Jr. en van Nieukerken werd rapport over 1892 uitgebracht, waaruit bleek, dat opgemeten en in teekening zijn gebracht: 1e Het trapportaal der Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage. 2e IJzeren straathekken te 's Gravenhage. 3e. Vazen van het »Huis ten Bosch."

Voor den Arbeidsraad worden de aftredende leden bij acclamatie herkozen, uitgezonderd de heer J. Maas, die bedankt heeft en bij stemming werd vervangen door den heer Zwaneveld. Als afgevaardigden naar de Algem. Vergadering van den Arbeidsraad werden gekozen de heeren Lorrie, Van Raamd en Wijn, en hun het mandaat medegegeven te stemmen voor de toelating der Vakvereeniging »Geloof en Arbeid", onderafdeeling van den R. K. Volksbond.

Eindelijk werden nog benoemd tot afgevaardigden naar de Alg. Vergadering van de Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst de Voorzitter en Secretaris en tot plaatsvervangers, de Vice-Voorzitter en Penningmeester.

Na afdoening van al deze huishoudelijke zaken, kwam in behandeling de ingekomen vraag:

»Staat de speculatiebouw in den Haag op lager standpunt dan in andere groote steden van ons land?

Zoo ja, welke middelen kunnen dan aangewend worden om tot verbetering te geraken?"

Vele aanwezigen voerden in deze het woord en algemeen gold het gevoelen, dat in de residentie de speculatiebouw een lager standpunt inneemt dan in andere steden van ons land en het buitenland, waartoe eigenaardige plaatselijke toestanden medegewerkt hebben en dit nog doen. Tot deze behooren de lage huishuren, de hooge prijzen door eigenaars der gronden bedongen, en niet het minst de wijze waarop, door hypotheekbanken en geldschieters bouwfondsen worden verstrekt, en zulks maar al te dikwijls aan lieden, die voor bouwen geheel niet in aanmerking moesten komen. De slechte materialen die meestal gebruikt worden, maakten een punt van breedvoerige bespreking uit.

Niettegenstaande dus in 't algemeen een ongunstig oordeel over den speculatiebouw in Den Haag werd uitgesproken, meende men toch ook op beter bouwen in de stad te kunnen wijzen. Om verbetering in den algemeen bestaanden toestand te verkrijgen, werden meerdere middelen voorgesteld. De besprekingen daarvan gaven den Voorzitter ten slotte aanleiding deze te resumeeren als:

1e het uitloven van premiën door de Gemeente, voor enkele gebouwen en woonhuisgroepen;

2e het uitloven van premiën door Bouwmaatschappijen;

3e herziening der Gemeente-bouwverordeningen en uitbreiding vnn het corps ambtenaren der bouwpolitie;

4e medewerking van het publiek om de leiding van bouwwerken te brengen in meer bevoegde handen;

5e bepalingen te maken voor de bevoegdheid om het vak van architekt uit te oefenen.

Nadat de behandeling dezer vraag was afgedaan, verzocht de heer van Raamd het woord en stelde de vergadering de volgende vraag:

»Verdient het afkeuring, dat een gevestigd architekt gratis het ontwerp maakt en gratis de hoofdleiding der uitvoering op zich neemt van een luxe-bouw van ruim *f* 100.000?"

Bijna alle aanwezigen gaven in scherpe bewoordingen hunne afkeuring te kennen.

De heer du Rieu achtte dergelijk optreden schadelijk én vóor de uitoefening van het vak en zijn beoefenaars, én voor de publieke opinie over den architekt en zijn werkkring. De architekt dient zich zelf en zijne kunst te hoog te stellen, om zulk aanbod te doen. Alleen waar de bouw eene liefdadige strekking heeft, kan het zijn inziens gewettigd zijn.

De heer van Nieukerken besprak hoe in Engeland architekten, die onder de markt werken, door collega's als beunhazen in het vak beschouwd worden, en van dergelijke feiten in vakbladen wordt melding gemaakt.

De heer Berden wees erop, dat men hier in 't bijzonder op het oog had den bouw in den tuin van het K. Z. Bot. Genootschap ontworpen door den heer Wesstra, en kon zich met de zienswijze der vorige sprekers niet vereenigen. Hij meende, dat de persoonlijke vrijheid iedereen het recht geeft gratis te werken, wanneer hij dit verkiest, en achtte de vergadering niet bevoegd hierover een architekt aan te vallen.

De heer van Liefland is lijnrecht met den vorigen spreker in strijd, en achtte het principe van persoonlijke vrijheid in deze al zeer slecht geplaatst. Hij betreurt het, dat, waar de architekt juist door zijne positie als bestuurslid van het K. Z. Bot. Genootschap, in het belang der bouwkunst had kunnen en behoóren op te treden, dit door hem verzuimd is. Het Bestuur van het Genootschap had bij goed verstrekt advies, zeer waarschijnlijk beter in hare belangen en die der bouwkunst kunnen handelen.

De heer Wijn achtte in deze vergadering een protest tegen dergelijk optreden gewettigd, en meende dat door zulk optreden het denkbeeld kan veldwinnen, dat een architekt anders dan door honorarium kan beloond worden.

De heer Frowein meende, dat het aanbod van den architekt zeer zeker op het aannemen van het ontwerp ter vergadering van aandeelhouders heeft geïnfluënceerd tot schade van een onbevooroordeelde opdracht, en dus der bouwkunst. Had de architekt, *nadat* zijn ontwerp was aangenomon, zijne diensten belangeloos aangeboden, dan zeker zou de zaak in een geheel ander licht treden.

De heer du Rieu is van gevoelen, dat wanneer de heer Wesstra *recht* meent te hebben als architekt gratis de hoofdleiding van bouwwerken op zich te nemen, zeker de vergadering het *recht* heeft en bloc zulk optreden af te keuren.

Nadat nog meerdere sprekers het woord hadden gevoerd, werd door de vergadering de volgende motie gesteld en in stemming gebracht:

»De Afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst spreekt hare afkeuring uit, dat een gevestigd architekt gratis het ontwerp levert en gratis de hoofdleiding op zich neemt van bouwwerken, waar het niet geldt instellingen van liefdadigheid of dergelijke."

De uitslag der stemming voor deze motie was 14 voor, 2 tegen en 5 buiten stemming.

Nadat de Voorzitter in zeer waardeerende bewoordingen op de verdiensten der aftredende bestuursleden, als zoodanig, had gewezen, en hun den dank der Afdeeling had betuigd, werd de vergadering gesloten.

In de vergaderzaal waren opgehangen de bekroonde antwoorden der Eereprijsvraag en jaarlijksche prijsvragen uitgeschreven door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Deze zeer schoone collectie teekeningen trok zeer de aandacht.

AFDEELING UTRECHT. 20 Dec. 1892. Nadat door den Voorzitter de vergadering geopend, en de notulen der vorige waren goedgekeurd, werd mededeeling gedaan van enkele ingekomen stukken; en werd door den heer v. Leeuwen, namens een aannemersvereeniging de Unie, ter kennis gebracht een schrijven van B. en W. der gemeente Utrecht, waarbij zij het verzoek van verschillende architekten en aannemers had ingewilligd, om wijziging te brengen in de verordening op het bouwen en sloopen, betreffende de breedte der trappen, welke thans met goedkeuring van B. en W. een binnenwerksche breedte mogen hebben van 0.75 M. Door den Voorzitter werden nog eenige mededeelingen gedaan en ophelderingen gegeven, betreffende de door de Maatschappij te converteeren geldleening. Aan de orde was het nazien der rekening een verantwoording van den penningmeester, waartoe benoemd werden de heeren, v. Essen, A. G. Jansen en J. Krap. Deze brachten een gunstig rapport uit, waarna de rekening, die met een gering batig saldo sloot, werd goedgekeurd. De begrooting voor het jaar 1893 kwam daarna ter tafel; na verschillende besprekingen werd deze, nadat daarop nog was gebracht een post voor aankoop van het door de Maatschappij bij de feestviering uitgegeven prachtwerk, vastgesteld.

Overgegaan werd tot benoeming van twee bestuursleden, in plaats van de volgens rooster aftredende heeren A. Nijland en A. J. Vreeswijk, welke beiden met groote meerderheid van stemmen werden herbenoemd, en zich hunne benoeming lieten welgevallen. Nadat overgegaan was tot benoeming van Voorzitter, Secretaris en Penningmeester, werden de aftredende leden, zijnde de heeren v. Lunteren, Vreeswijk en Kok respectievelijk herbenoemd.

Door de afgevaardigden naar de algemeene vergadering der Maatschappij van dit jaar, zijnde de heeren A. Nijland en A. G. Jansen, werd verslag uitgebracht.

De aan de orde zijnde bezichtiging der werken, aan de afdeeling behoorende, werd op voorstel van den Voorzitter uitgesteld tot een volgende vergadering, waarbij dan tevens door het bestuur een voorstel zal worden gedaan tot eventueele benoeming van een bibliothecaris. De vergadering werd hierop gesloten.

BERICHTEN.

Van af 25 December a.s. zullen op het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem worden tentoongesteld, de sedert 1 September 1892 door de leerlingen der dagklasse van de school voor Kunstnijverheid vervaardigde teekeningen en werkstukken.

In eene vergadering van het departement Amsterdam der Ned. Maatschappij ter bevordering van Nijverheid werd medegedeeld, dat door het hoofdbestuur het plan is gevormd tot het instellen van een onderzoek naar den toestand van de vak-opleiding van aanstaande werklieden. Het was een verzoek van het hoofdbestuur, dat in de departementen sub-commissiën zullen benoemd worden, welke een plaatselijk onderzoek zullen hebben in te stellen, daarvan dan rapport uitbrengen aan het hoofdbestuur. Tot president van de commissie is benoemd de heer J. W. Visser, welke zich zal doen bijstaan door deskundigen, al of niet leden van het departement Amsterdam.

In de bibliotheek der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zijn gedurende eenige dagen ter bezichtiging gesteld, een paar montants voor de smalle raampjes van een arkel, uit gebrand glas vervaardigd in het atelier »'t Prinsenhof," van den heer J. L. Schouten, te Delft.

Deze goed geslaagde werkstukken zijn der bezichtiging zeer waard.

Uit het jaarverslag van den Haagschen Kunstkring blijkt, dat de sedert kort opgerichte afdeeling Architectuur 16 leden telt, en wel 8 te 's-Gravenhage en 8 buiten die stad woonachtig.

Het bestuur bestaat uit de heeren A. van Delden, Voorzitter, Jurriaan Kok, Secretaris en G. Brouwer Jr.

Leden te 's Gravenhage zijn de heeren: J. W. H. Berden, J. Limburg, J. H. A. Mialaret, Nic. Molenaar en P. du Rieu Fzn.; buiten den Haag de heeren: H. P. Berlage Nz., Eduard Cuypers, Jos. Th. J. Cuypers, Prof. E. Gugel, J. F. Klinkhamer, C. Muysken, C. T. J. Louis Rieber en J. J. Weve.

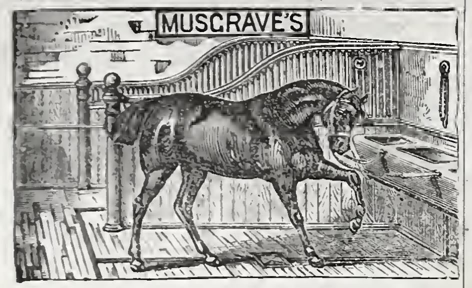
In den loop van Februari zal een tentoonstelling plaats hebben van modellen en teekeningen van oude gebouwen en monumenten in de provincie Zeeland.

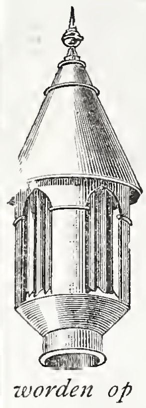
De inhoud van »De Natuur," aflevering 12, van 15 December 1892 is als volgt:

De petroleum en hare nieuwste toepassingen [vervolg en slot] (*met fig.*). — De Schelde. Het ontstaan en de vorm der mondingsarmen van de Schelde (*met fig.*). — Iets over het kunstmatig uitbroeden van vogeleieren in Egypte. — De Eiffeltoren in dienst der wetenschap (*met fig.*). — De buitengewone hitte in den zomer van 1892. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie.

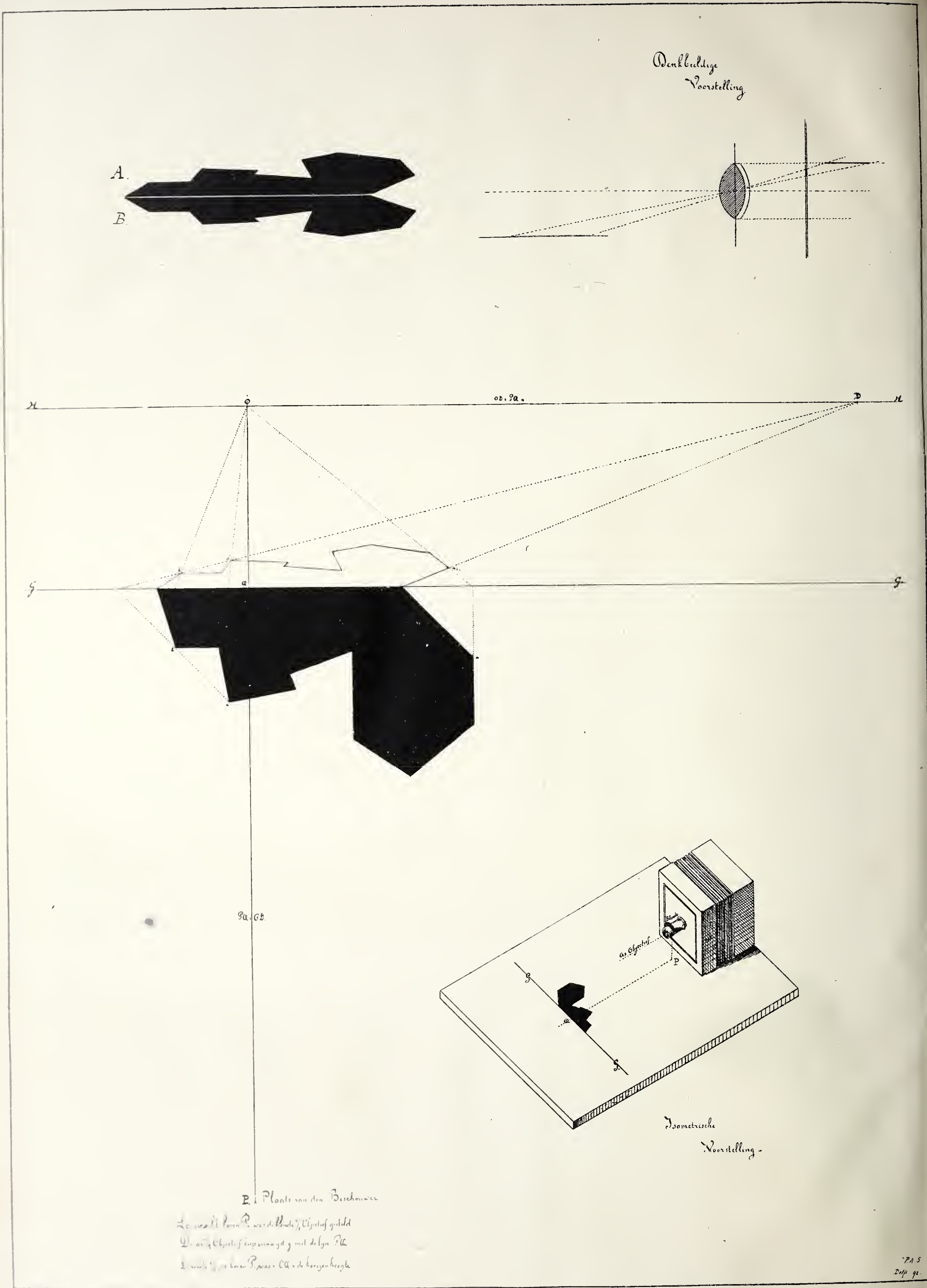
BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Tot adsistenten bij de Polytechnische school te Delft zijn voor het jaar 1893 benoemd de heeren: J. H. K. Docters van Leeuwen en J. Arendsen de Wolff voor de scheikunde; — P. A. Schroot voor de burgerlijke bouwkunde; — J. W. Th. van Oijen voor de waterbouwkunde; en voor het tijdvak van 1 Januari tot en met 31 Augustus 1893, J. Limburg voor de schoone bouwkunde.

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon. Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN

VAN DE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

31 DECEMBER 1892.

Redactie: Dr. P. J. H. CUYPERS, Prof. E. GUGEL, J. R. DE KRUYFF, C. MUYSKEN, en C. T. J. LOUIS RIEBER.

Bureau: Marnixstraat 402.

Uitgevers: DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZOON, Heerengracht 246, Amsterdam.

Abonnementsprijs voor Nederland, fr. p. p. *f* 8.50; voor Ned.-Indië (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 10.50; voor het Buitenland (bij vooruitbetaling), fr. p. p. *f* 10.— Afzonderl. Nummers voor zoo lang de voorraad strekt 25 Ct.

Dit nummer bestaat uit 10 bladzijden, en twee platen: 1, behoorende bij het opstel Architekt en Camera; 2. Winkelgebouw te Amsterdam, door C. B. Posthumus Meijjes.

ARCHITEKT EN CAMERA.

De fotografie is als vak in den laatsten tijd snel vooruit gegaan.

Daarbij heeft zich het zeldzame verschijnsel voorgedaan, dat de amateur den eigenlijken vakman, den beroepsfotograaf, verre voorbij gestreefd is. Immers de hoogte waarop zij thans staat, heeft zij eerst bereikt, sedert dilettanten haar beoefenen en bestudeeren.

Wanneer men nota neemt van de steeds aangroeiende hoeveelheid litteratuur over dit onderwerp met al zijne onderdeelen, ziet men, dat ook wetenschappelijke mannen zich aan de studie er van wijden.

Waar door natuur- of sterrenkundigen voor hunne onderzoekingen immer gevoeliger platen geëischt worden, trachten scheikundigen steeds betere mengsels voor preparaten en fixatieven op te sporen.

Fotografiën in kleuren, nu niet alleen meer van 't zonnespectrum, want men is reeds verder, dat dankt men aan de herhaalde proefnemingen van Lippman, te Parijs.

De onlangs in alle tijdschriften zoo druk besproken fotogrammetrie (Bildmesskunst) kan men bijna geheel als wiskunstige wetenschap (perspectief) beschouwen.

Dat vele architekten de fotografie als hulpmiddel bij hunne studies gebruiken, is genoeg bekend. Dat zij ook met succes op dit gebied werkzaam kunnen zijn, moge uit het volgende blijken.

In het Centralblatt der Bauverwaltung van 16 April, 1892 (No. 16, Jrg. XII) schreef L. Borchardt, architekt te Berlijn:

Een zoowel tijdroovend als onaangenaam werk bij het teekenen van perspectivische aanzichten, is het daaraan voorafgaand in perspectief brengen van den plattegrond. Kleine onjuistheden, die zoo licht daarbij voorkomen, geven vaak aanleiding tot ontsierende fouten of gebreken in den opstand.

Om deze te ontgaan en daarenboven tijd te sparen, maakte hij gebruik van de camera. d. w. z. door middel van de fotografie bracht hij het grondplan in perspectief. Hij geeft van zijne methode van werken eene beschrijving, welke hier op neer komt.

Op de geometrische planteekening geeft men in potlood aan, den stand van het tafereel, door een lijn die den doorgang er van met het horizentale vlak voorstelt, benevens de loodlijn getrokken uit het voetpunt van den beschouwer naar het tafereel, nadat men bij het vaststellen van 't standpunt van dien beschouwer natuurlijk rekening heeft gehouden met de schaal van het plan.

De planteekening wordt nu zoo zuiver vlak en waterpas neergelegd als mogelijk is, waarop men haar laat fotografeeren van uit een willekeurig gekozen punt, liggend boven 't standpunt van den beschouwer.

Men behoeft dan bij het instellen slechts hierop te letten, dat de matte schijf van de camera zuiver te lood staat, en evenwijdig loopt aan den aangenomen stand van het tafereel, terwijl de blende van het objectief loodrecht boven 't punt ligt dat op het plan de plaats van den beschouwer aangeeft. Daarbij blijkt dan, dat de hoogte van het objectief boven 't vlak van de teekening niet geheel willekeurig is, maar beperkt binnen zekere grenzen, die afhankelijk zijn van den gezichtshoek, den brandpunts-afstand en den stand van het tafereel.

Is het nu om de een of andere reden *niet* mogelijk 't objectief (de blende) precies boven het meermalen vermelde standpunt van den beschouwer te brengen, dan zal een kleine verschuiving maar weinig aan de zaak veranderen. Men teekene dan in de oorspronkelijke teekening slechts meerdere lijnen loodrecht op 't tafereel.

In perspectief worden dat dan immers lijnen, die allen samenloopen naar een nieuw, in dat geval te gebruiken oogpunt.

Men moet zich natuurlijk bedienen van eene zuiver teekenende lens van voldoende diepte, zooals men voor fotogrammetrie gebruikt.

Dan zal het verkregen fotogr. beeld de planteekening perspectivisch juist verkleind weergeven.

Er ontbreekt evenwel nu nog iets aan die perspectief.

De grootte toch is willekeurig, m. a. w. ze is niet op de schaal waarop men de perspectivische opstand verlangt.

Zij moet dus weer overgefotografeerd worden en op de vereischte grootte gebracht, wat o. a. door middel van eene verdeeling van de lijn, die den stand van het tafereel bepaalt, niet moeilijk is.

Plakt men nu den ten slotte verkregen perspect. plattegrond onder op het teekenbord (de lijn, die den doorgang van tafereel en grondvlak voorstelt, horizontaal nemend), dan laten zich oog- en verdwijnpunten, horizon enz. gemakkelijk vinden, en blijven voor het afteekenen van den opstand slechts de hoogten nog te construeeren.

Op de bijgaande plaat ziet men een figuur die een plattegrond kan voorstellen. Zij is door middel van constructie (A) op de bekende wijze in perspectief gebracht. Eveneens door fotografie (B) waartoe mij de heer A. v. d. Grient, fotograaf te 's Hage, zijne medewerking verleende.

Zooals men ziet is 't verschil dier beide perspectivische voorstellingen slechts uiterst gering.

Dat er nog verschil is, durf ik wel daaraan toeschrijven, dat het *volkomen* zuiver stellen van fotografietoestel ten opzichte van planteekening schier niet te bereiken is. Daarenboven is een juist en scherp teekenende lens ook ondenkbaar.

Afgezien van de bewering, dat het in perspectief brengen van den plattegrond zoo tijdroovend of onaangenaam zou zijn, m. i. onjuist (het is eerder de gemakkelijkste arbeid bij het perspectief teekenen), zou ik toch ook niet durven beweren, dat met deze methode, hoe aardig ook gevonden, zoo heel veel tijd uitgespaard kan worden.

Want het zorgvuldig stellen van den toestel, het opnemen, verder ontwikkelen en afdruk nemen en zoo noodig nog overfotografeeren om de vereischte grootte te verkrijgen, kost, dunkt mij, vrij wat meer tijd dan het zorgvuldig punt voor punt in perspectief brengen, zelfs van den meest ingewikkelden plattegrond die, hoe vreemd ook van vorm, toch altijd maar een figuur in 't horizontale vlak is. Eenvoudiger gegeven is dus *haast* niet denkbaar.

Toch zal menigeen de voorkeur geven aan deze methode, eerder dan aan het teekenwerk, daar dit immer nog eenige moeite en inspanning vraagt.

Als toelichting van de plaat nog het volgende.

Behalve de gewone constructie om de figuur in perspectief te brengen, bevat zij eene isometrische voorstelling van de wijze waarop men fotografeert, benevens eene denkbeeldige voorstelling van de wijze waarop 't perspectivisch beeld ontstaat.

DELFT, October '92. — P. A. SCHROOT.

BIJ DE PLAAT.

Het op de plaat voorgestelde winkelgebouw is gelegen aan de gedempte Rozengracht, te Amsterdam en staat aan de achterzijde in verbinding met „Ons Huis".

Het werd naar de plannen en onder directie van den heer C. B. Posthumus Meijjes, architekt te Amsterdam, gebouwd door den heer Th. Ligthart, aannemer.

De voorgevel is van baksteen, afgewisseld door Morleysteen, opgetrokken.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Over de houding van Bestuur en Redactie, in zake de Haagsche Vierschaar, heb ik mijne meening gezegd, en ik zal die niet herhalen. Doch het is voor de lezers van het *Weekblad* van belang, dat zij alsnog kennis nemen van de meening van den bij deze zaak nauw betrokken Directeur der Gemeentewerken te 'sGravenhage. Daartoe heb ik de eer te verzoeken, dat diens hierbij gaande brief, met dit mijn schrijven, worden opgenomen in het eerstvolgend nummer van het Weekblad.

Amsterdam, 28 Dec. 1892. — Dr. P. J. H. Cuypers, *Architekt.*

Den Wel-Edel Zeer Geleerden Heer Dr. P. J. H. CUYPERS, *Amsterdam.*

Wel-Edel Zeer Geleerde Heer!

In antwoord op uw schrijven van 13 dezer het volgende:

Zooals u veronderstelt is het geschrijf in het *B. W.* in zake de Haagsche Vierschaar mij bekend.

Ik wensch u den loop van zaken in herinnering te brengen sedert mijn optreden als Directeur der Gemeentewerken alhier.

Op dat oogenblik was de uitvoering van een ontwerp van de Maatschappij van Bouwkunst ontvangen, na het bekende adres van Jhr. Mr. Victor de Stuers aan den Gemeenteraad, opgehouden. Ik kreeg toen de verschillende stukken om advies in handen.

Ik stel op den voorgrond, dat ik mij geheel op een objectief standpunt heb gesteld en daarbij van den aanvang af den indruk heb gehad, dat ik had te beoordeelen of de zeer diep ingrijpende wijzigingen, die de heer de Stuers noodig achtte in het ontwerp der Maatschappij van Bouwkunst, al of niet gemotiveerd waren.

Ik won persoonlijk inlichtingen in bij u, bij twee andere leden van de Commissie uit de Maatschappij voor Bouwkunst, die zich daartoe welwillend ter beschikking hadden gesteld en bij den heer de Stuers.

Ik kan niet anders dan erkentelijk zijn voor de wijze waarop mij de gevraagde inlichtingen van alle zijden werden gegeven.

Na conscienscieuse overweging der zaak kwam ik tot de overtuiging, dat in het ontwerp behoorden te worden aangebracht de wijzigingen door Jhr. Mr. Victor de Stuers aangegeven.

Deze overtuiging deelde ook de inmiddels hier als Gemeente bouwkundige opgetreden heer A. Schadée, die het nieuwe ontwerp dienovereenkomstig uitwerkte.

Dat nieuwe ontwerp nu zal, volgens Raadsbesluit van 2 Febr. 1892 worden uitgevoerd.

Wil men dit nu het ontwerp noemen van de Maatschappij der Bouwkunst, dan dient daaraan m. i. toch billijkerwijze toegevoegd te worden: »gewijzigd overeenkomstig de denkbeelden van Jhr. Mr. Victor de Stuers." (*)

Ten slotte erkennen de heer Schadée en ik gaarne, dat u ons bij het opmaken der teekeningen voor het ontwerp zooals dit nu zal worden uitgevoerd, op ons persoonlijk verzoek, meer dan eenmaal met u gewaardeerd advies hebt bijgestaan.

Van dit schrijven kan door u zooveel als u wenschelijk mocht voorkomen, gebruik gemaakt worden.

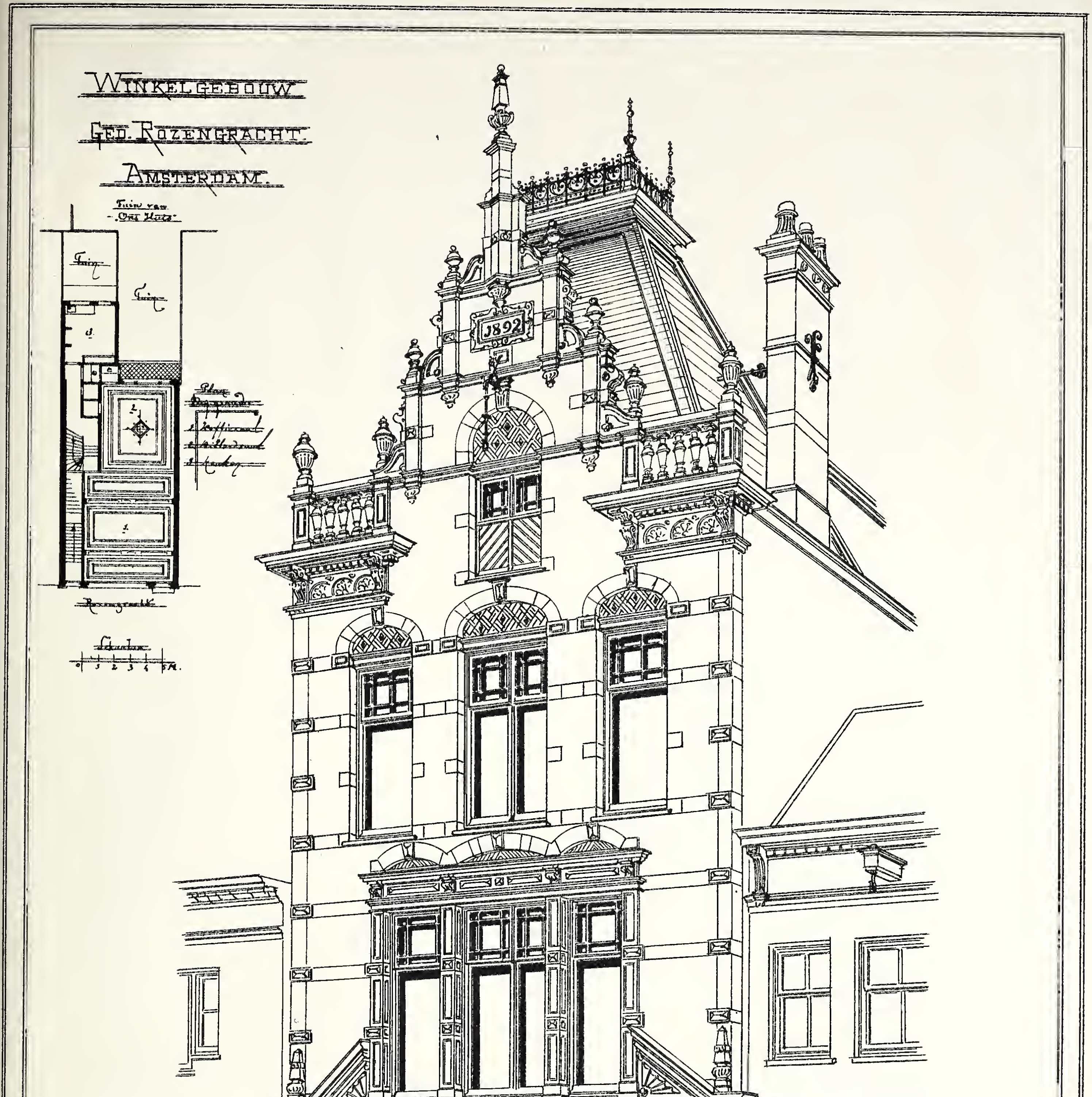
Met de meeste hoogachting:
Uw dw. Dienaar,
(w. g.) J. A. LINDO.

Den Haag, 15 December 1892.

(*) De Redactie brengt in herinnering, dat het Bestuur en zijzelve steeds hebben erkend, dat het advies der Commissie in bijzonderheden werd gewijzigd, getuige de mededeeling, dat de inrichting zou plaats hebben „in den geest" van het advies der Commissie. RED.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

AFDEELING „ALKMAAR EN OMSTREKEN". 17 December 1892. De Voorzitter opende de vergadering en verzocht den Secretaris mededeeling te doen van het niet tentoonstellen van de prijsvraagteekening der

Uitgave van de Erven H. van Munster & Zoon. Amsterdam.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Maatij. De Afdeeling keurt ten sterkste de houding der Haagsche Afdeeling af, die volgens het schrijven van den Secretaris der Maatij. had behooren zorg te dragen, dat de teekeningen 18 Dec. te Alkmaar waren.

De notulen gelezen en goedgekeurd zijnde, verkreeg de heer Krens het woord, om namens zijn mede Commissieleden rapport uit te brengen over de volgende vragen:

»Welke voor- en nadeelen zijn er verbonden aan machinaal timmerwerk"?

»Welke is de beste wijze om deuren op te sluiten"?

Wat de eerste vraag betreft, komt de Commissie tot de conclusiën — na de zaak van alle kanten bezien te hebben — dat kozijnen alleen voor het gemak machinaal gemaakt kunnen worden. De voor- en nadeelen zijn tegenover handenarbeid gering. Ramen kunnen beter uit de hand vervaardigd worden, omdat de werkman toch veel daaraan zal moeten helpen en het verbruik aan hout groot is.

Wat de deuren en lijstwerken betreft, hierover is de Commissie het eenparig eens, dat deze beter en goedkooper machinaal gemaakt worden.

De tweede vraag werd mede op uitvoerige wijze beantwoord.

Het opsluiten van deuren met nagels is goed, men kan ze beter uit elkander nemen. De nadeelen komen vooral bij buitendeuren sterk uit; de koppen van de nagels, al worden ze verwijderd, zullen toch altoos zichtbaar blijven. Het z. g. togen vindt altoos aanbeveling en is veel beter dan de nagels in te slaan wanneer eerst de deur in elkaar gedreven is; de uitzetting van de deur kan dan niet door de nagels gekeerd worden. Het opsluiten met wiggen wordt sterk aanbevolen, vooral als dat geschied met droge eikenhouten wiggen. Met koperen schroeven kan men ook nog opsluiten, op dezelfde wijze als met nagels; het voordeel bestaat hierin, dat koper niet werkt; evenwel geeft de Commissie aan het opwiggen de voorkeur.

De Voorzitter sprak blijkbaar in den geest der vergadering toen hij de Commissie hulde bracht voor haar uitnemend rapport.

De heer C. de Wild verkreeg alsnu 't woord om rapport uit te brengen, mede namens de heeren Colpa en Bergus over de vraag: »Welke middelen zijn er om natuursteen tegen weersinvloeden te beschermen"?

Op uitnemende wijze wordt ook deze vraag beantwoord. De Commissie is van oordeel, dat bij hardsteen er steeds gezorgd moet worden voor een flinke afwatering. Wordt hardsteen blootgesteld aan voortdurenden of herhaalden toevoer van water, dan neemt deze een hardheid aan gelijk aan Noordsch of ander graniet. De kleur wordt dientengevolge zwart. Voor de andere steenen komt de Commissie tot de volgende conclusiën:

1°. Bij zand- of kalksteen, glad geschuurd, zonder frijn of kartelslag, goed droog, vóór de plaatsing of onmiddellijk daarna driemaal bestrijken met blanke silicaat, tengevolge waarvan het oppervlak van den steen eene zekere verglazing bekomt.

2°. Het inwasschen met sublimaat.

Nog geeft de Commissie de middelen aan, die tot verwijdering van het groen der steenen dikwijls aangewend worden, zooals: het afwasschen met soda of geest van zout; zij meent evenwel deze paardenmiddelen te moeten ontraden, als zijnde van nadeelige inwerking op den steen.

Verder zijn er proeven gemaakt, die thans nog niet voor mededeeling vatbaar zijn.

Ook deze Commissie ontving bij monde van den Voorzitter haar welverdienden dank.

Zoowel op de eerste twee — als op de derde vraag volgde een geanimeerd debat, waaraan door den Voorzitter en de heeren Stoel, Itz en de Groot, en de betrokken Commissieleden werd deelgenomen.

Het verslag van den Penningmeester werd daarna aangehoord en zijn gehouden beheer door de heeren Wild en Krens goed bevonden.

De begrooting voor 1893 werd vastgesteld. Een nieuw bestuur werd gekozen. Het oude trad geheel af, maar 4 leden waren onmiddellijk herkiesbaar.

De heer Itz bedankte na benoemd te zijn, als bestuurslid, daar zijn verblijf alhier vermoedelijk spoedig zal ophouden en hij de afdeeling niet in den loop van dit jaar voor eene nieuwe verkiezing wil stellen. Met blijkbaar leedwezen werd dit aangehoord. Het bestuur is thans als volgt saamgesteld: G. Looman, J. J. van Schuijlenburg, C. de Wild, W. F. Stoel en H. J. de Groot.

Niets meer aan de orde, sloot de Voorzitter de vergadering onder bijzondere dankzegging aan de Commissiën en nadat den heeren Boogt, Smit en Colpa nog was verzocht rapport uit te brengen over de vraag:

»Op welke wijze kan men de goede soorten verfstoffen uit de slechte soorten onderscheiden in bereiden toestand, zonder scheikundig onderzoek?

Tentoonstelling van de prijsvraag teekeningen der Maatij. op 23 Dec. in het gebouw der Burgeravondschool.

Burgemeester en Wethouders, die het gebouw voor deze tentoonstelling dien avond welwillend afstonden, brachten des middags op uitnoodiging onzer Afdeeling een bezoek, en bezichtigden het teekenwerk blijkbaar met zeer veel genoegen.

De Afdeeling noodigde het Departement Nijverheid, het genootschap »Kunst zij ons Doel" en vele particulieren uit, opdat daardoor de werking der Maatij. goed bekend zal worden. Allen waren met deze uitnoodiging hoogelijk ingenomen en onze Afdeeling zal daardoor zeer zeker in bloei toenemen.

De teekeningen kunnen nu op tijd verzonden worden, zoodat het slechte voorbeeld van 's Gravenhage niet door Alkmaar behoeft te wornen opgevolgd.

AFDEELING ARNHEM. 21 December 1892. Na opening der vergadering door den Voorzitter werden de notulen gelezen en goedgekeurd.

Nadat door den Penningmeester rekening en verantwoording was gedaan van zijn beheer over 1892, werden de hierop betrekking hebbende stukken door de heeren Bosch, W. A, Lensink en Traanboer nagezien en in orde bevonden.

De begrooting voor het volgende jaar, in een bestuursvergadering besproken, werd door den Penningmeester toegelicht en daarna door de vergadering goedgekeurd.

Enkele posten der begrooting werden nader besproken en ten slotte o. a. besloten, om even als vroeger de nieuw ingekomen werken aan de leden ter lezing te geven en de regeling hiervan aan het Bestuur over te laten.

In plaats van de aftredende bestuurleden, de heeren Boerbooms en Portheine, die bij hun voornemen bleven om geen nieuwe benoeming aan te nemen, werden de heeren Bosch en Freem gekozen. Beide heeren namen die benoeming aan.

Bij de stemming, die hierop volgde, werd de heer Bosch tot Voorzitter benoemd, die zich bereid verklaarde in 't vervolg de werkzaamheden der Afdeeling te leiden.

De heeren J. Persijn en G. J. van der Gronden werden geballoteerd en tot leden der afdeeling aangenomen.

Hierop kreeg de heer Boerbooms het woord, om een *overzicht* te geven *omtrent den bouw van Ziekenhuizen.*

N. B. Wegens gebrek aan voldoende plaatsruimte door het noodzakelijk opnemen in dit nummer van de inhoudsopgave van den loopenden jaargang, zal het vervolg van dit verslag worden opgenomen in het eerstvolgende nummer.

AFDEELING LEEUWARDEN. 22 Dec. 1892. De heeren J. E. G. Noordendorp en H. H. Kramer waren als leden van het Bestuur aan de beurt van aftreding; eerstgenoemde werd herkozen, terwijl in de plaats van den heer Kramer werd benoemd de heer J. R. Nijdam.

Tot leden der commissie voor het verzamelen van stukken voor het Bouwkundig Tijdschrift en de uitgave »Afbeeldingen van oude bestaande gebouwen" werden herbenoemd de heeren K. L. Faber Jr N. v. d. Hoef en H. H. Kramer.

Tot afgevaardigden ter algemeene vergadering werden benoemd de heeren J. E. G. Noordendorp en W. C. de Groot.

Na afdoening dezer huishoudelijk werkzaamheden verkreeg de heer J. A. Schouten het woord en hield een lezing over »uithangteekens", waarbij afbeeldingen van zulke teekens uit vroegeren en lateren tijd tot opheldering strekten.

De pauze konden de aanwezigen zich ten nutte maken door het bezichtigen van een monster mossteen en een strop van staaldraad om bij steigerwerken te gebruiken; beide voorwerpen waren van den heer C. H. Finke, die nadere toelichtingen daarvan verstrekte.

De Commissie belast met het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester bracht daarvan een verslag uit, dat getuigde van den gunstigen stand der kas en het uitmuntend beheer van den Penningmeester.

De heer C. H. van Duysen hield nog eene bijdrage over het fluateeren van zandsteen, kalksteen en gips, welke bijdrage met behandelde monsters werd toegelicht, en waaruit bleek, dat het toegepaste materiaal goede uitkomsten had opgeleverd.

Met dankzegging aan den spreker en aan de heeren die hadden bijgedragen tot de behandeling van nuttige zaken, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

AFDEELING GRONINGEN, 23 December 1892. Na lezing en goedkeuring der notulen werd mededeeling gedaan van de volgende ingekomen stukken:

a. eenige exemplaren van eene prijsvraag, uitgeschreven door de Afdeeling Amsterdam; *b.* kennisgeving van den heer N. W. Lit dat hij als lid der Afdeeling bedankt.

Daarna kwam aan de orde, wijziging van eenige artikelen van

het huishoudelijk reglement, die in de November-vergadering door het bestuur was voorgesteld. Na gedachtenwisseling hierover, werden deze wijzigingen vastgesteld onder nadere goedkeuring van het hoofdbestuur.

Volgens rooster moesten twee leden van het bestuur aftreden en twee nieuwe leden worden benoemd. Uit de stemming bleek, dat de afgetreden Voorzitter en 1e Secretaris met groote meerderheid van stemmen werden herkozen. De beide heeren lieten zich de keuze welgevallen, waardoor geene verandering in het bestuur is gekomen.

De Penningmeester bracht ter tafel de uitgaven over 1892 en de begrooting voor het dienstjaar 1893. Het nazien hiervan werd tot de volgende vergadering uitgesteld.

De heer Alons hield eene bijdrage over reclame-middelen. Na de talrijke middelen kenbaar gemaakt te hebben, die aangwend worden om reclame te maken, bepaalde spreker zich meer tot reclamemiddelen in den vorm van uithangborden, borden met opschriften, reclamekaarten, enz. Over het algemeen kan men van de uithangborden zeggen, dat men weinige aantreft, die uit een constructief en æsthetisch oogpunt aangemerkt kunnen worden als gelukkig te zijn geslaagd. Spreker haalde daarbij aan het rapport van de Commissie, naar aanleiding van eene vraag gesteld door Arti et Industriæ te 's Gravenhage. Eene fout welke vele uithangborden gemeen hebben is deze, dat terwijl de borden uit vlakke platen bestaan, deze door den zich geen rekenschap gevenden ontwerper of decoratieschilder met omslagen als cartouche beschilderd zijn, eene behandeling die zeer is af te keuren. Ook de stand van de staaf waaraan het bord is bevestigd, èn boven èn onder door schoorijzers te versterken, is als hangend en steunend tegelijk gedacht, niet oordeelkundig. Het is beter òf hang- òf steunijzers te bezigen. Het is ergerlijk, dat vele fabriekanten van naam steeds leelijke borden met opschriften plaatsen en hierdoor veel bijdragen om den goeden smaak van het publiek te bederven. Gelukkig steekt daarbij af de wijze waarop de heer Brandsma, theehandelaar, reclame zocht te maken. Spreker lichtte een en onder toe door afbeeldingen en gaf zijne zienswijze te kennen, waarom een uithangbord goed genoemd mag worden.

Dat deze bijdrage, gekruid met geestige opschriften van bestaande uithangborden die zeer op de lachspieren werkten, in den smaak viel, bewees het applaus, dat spreker bij het eindigen hiervan te beurt viel.

BERICHTEN.

»De Veiligheid," het orgaan der Nederlandsche Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen, een maandblad ten vervolge op de vroegere »Mededeelingen" der Vereeniging, geeft in zijn eerste nummer de volgende officieele mededeeling over voorkoming van ongelukken in de bouwvakken.

Op de Bestuursvergadering van 27 Augustus 1892, van de Nederlandsche Vereeniging tot voorkoming van Ongelukken, werd er door den Voorzitter, Dr. J. Th. Mouton, op gewezen, dat in nummer 10 der »Mededeelingen", door den Redacteur het denkbeeld was geopperd, een algemeene bespreking uit te lokken omtrent voorkoming van ongelukken in de bouwvakken.

De Voorzitter en de heer W. van Meeteren, werden toen aangewezen om te trachten aan dat denkbeeld uitvoering te geven, en de noodige voorbereidende maatregelen te nemen.

Zij constitueerden zich met Mr. J. H. Boudewijnse, als Secretaris, tot eene Commissie van voorbereiding.

Op uitnooding van deze Commissie werd den 19den November j. l. te Amsterdam een bijeenkomst gehouden van eenige ingenieurs architekten en aannemers uit Amsterdam en den Haag, teneinde hun advies over de onderwerpelijke kwestie in te winnen.

Niettegenstaande de vraag werd geuit of het kwaad werkelijk zoo algemeen in de bouwvakken bestaat, en werd opgemerkt, dat men een uitgewerkt plan zou moeten opmaken, tegen welk kwaad men wilde strijden, drukte het algemeen gevoelen der aanwezigen groote sympathie uit met het opgevatte plan.

Wat de wijze van behandeling betreft, zou, volgens aller meening, een bespreking in beperkten kring — nl. tusschen bestuurders of afgevaardigden van belanghebbende vereenigingen — de voorkeur verdienen boven een uitgebreid congres, waar hoogstwaarschijnlijk wel veel besproken, maar zeer weinig verwerkt zou kunnen worden.

Voorts was het algemeen gevoelen, dat ook de werklieden — als zijnde degenen wien het plan wel in de voornaamste plaats belang moet inboezemen — behooren te worden geraadpleegd.

Aan de Vereeniging tot Voorkoming van Ongelukken werd overgelaten het opmaken van een agenda voor de eerstvolgende bijeenkomst, en het doen der uitnoodigingen daartoe. In deze bijeenkomst hoopt men een werkplan te kunnen opmaken, waarover dan nader de belangstellenden kunnen worden geraadpleegd.

'sGravenhage, November 1892.

De Commissie van Voorbereiding, voornoemd.
J. Th. Mouton.
Westerouen van Meeteren.
J. H. Boudewijnse.

De bijeenkomst op 19 November j.l., waarvan sprake is in deze mededeeling, werd o. a. bijgewoond door den Voorzitter en den Secretaris der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

BENOEMINGEN, OPEN BETREKKINGEN ENZ.

Op de voordracht voor architekt te Winschoten zijn geplaatst de heeren J. Bogtstra, gemeente-architekt en directeur-boekhouder der gasfabriek te Workum; J. Siccama, gemeente-architekt te De Leek; E. Van de Zang, bouwkundige te Groningen; K. de Grooth, bouwkundige te Winschoten; C. Brill, architekt-opzichter der gemeente Nieuwe-Pekela.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Utrecht, 13 December. Het maken van privaten en waterplaatsen in het hoofdgebouw en een gebouw voor lampisterie met daarmede in verband staande werken op het station Rotterdam D. P., volgens bestek 593 S. S.

Hoogste inschrijver: A. Piena, Rotterdam, *f* 17,472.
Laagste » A. G. Sondermeijer, Rotterdam, *f* 12,548.
Raming . . . . *f* 15,200.

Sneek, 15 December. Het bouwen van eene kaas- en roomboterfabriek te Nijega (gem. Hemelumer Oldefaart en Noordwolde), ten dienste van de Naamlooze Vennootschap: »Kaas- en Roomboterfabriek de Wouden" te Nijega; onder beheer van den arch. A. Breunissen Troost.

Hoogste inschrijvers: Riesma en de Graaf, Sneek, *f* 31260.
Laagste inschrijver: A. Schrale, Warns, *f* 27860. Gegund.

INHOUD[1].

Mededeelingen en onderwerpen betreffende de Maatschappij.

1) Wanneer achter het onderwerp een B is geplaatst, beduidt zulks dat het behandeld is onder de rubriek „Berichten."

Verslagen van Vergaderingen.

*) Zie verbetering op bladz. 294.

Onderwerpen, betrekking hebbende op het bouwvak, Bouwmaterialen, Constructie, Ventilatie, Verwarming, Rioleering, Waterleidingen, Verlichting, Hygiëne, enz.

Uitgevoerde en onuitgevoerde ontwerpen.

Kunstgeschiedenis, Æsthetica, Archeologie, Oude Monumenten, Restauratiën, enz.

Onderwijs.

Verschillende Onderwerpen.

Onderwerpen van Administratieven en Socialen aard, enz.

Mededeelingen uit de Rechtszaal.

Necrologie, Levensbeschrijvingen.

Prijsvragen.

Tentoonstellingen en Wedstrijden.

Boekbeoordeelingen en aankondigingen van boekwerken

Ingezonden Stukken.

Vraagbaak.

Platen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Onder Bescherming van Hare Majesteit de Koningin-Regentes.

BOUWWERKEN

uitgevoerd door leden der Maatschappij.

BIJEENVERZAMELD EN UITGEGEVEN

bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aan Hare Majesteit de KONINGIN-REGENTES

Eerbiedig opgedragen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

INHOUD.

PLATEN:

N.B. De plattegronden van deze gebouwen zijn voorgesteld op twee dubbele platen.

De 42 in dit werk voorkomende platen, groot 50 bij 35 cM., zijn lichtdrukken naar photografische opnamen, beiden van de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling platen, in portefeuille, is aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verkrijgbaar:

voor de Leden der Maatschappij,	voor hen die geen Lid zijn der Maatschappij,
à *f* 10.—, voor exemplaren op zwaar papier;	à *f* 15.—, voor exemplaren op zwaar papier;
à *f* 7.—, » » » dun »	à *f* 12.—, » » » dun »

Gedrukt bij de Erven H. van Munster & Zoon.